

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK HALK BİLİMİ ANABİLİM DALI

HAKAS TÜRKLERİ DESTAN KAHRAMANLARI ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA
(İNCELEME-METİN)

DOKTORA TEZİ

ERHAN AKTAŞ

DANIŞMAN

Prof. Dr. ÂLİMCAN İNÂYET

İZMİR
2012

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ğ¼ne sunduğum **Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)** adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel ahlâk ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Erhan AKTAŞ

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Erhan AKTAŞ
Numarası : 92070003438
Anabilim Dalı : TDA-Türk Halk Bilimi
Tez Başlığı (Türkçe) : Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)
Tez Başlığı (İngilizce) : A Research on Epic Heroes of Khakass Turks (Analyze-Text)
Tez Savunma Tarihi : 18.12.2012

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı (Danışman)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Alimcan İNAYET
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Metin EKİCİ
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. İbrahim DİLEK
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yrd. Doç. Dr. Rabia UÇKUN
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Tez savunması sonucunda öğrenci;

☒ Başarılı bulunmuştur.

☐ Başarısız bulunmuştur.

☐ Tezinde Düzeltme Yapması Gerekmektedir.

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	1
1. Hakasya Cumhuriyeti ve Hakas Türkleri	1
1.1. Hakas Türklerinin Tarihi	4
1.2. Hakas Türkçesi	17
2. Destan Kavramı ve Hakas Destancılık Geleneği	22
2.1. Destan Tanımı ve Tasnifleri	19
2.2. Hakas Destanları ve Tasnifi Meselesi	31
2.3. Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar	39
2.3.1. Rusya'da Yapılan Çalışmalar	39
2.3.2. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar	58
3. Araştırma ve İnceleme Yöntemi Hakkında	67
1. BÖLÜM: HAKAS DESTANLARINDA KAHRAMAN	69
1.1. Kahraman Kavramı ve Bunun Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar	69
1.2. Destan Kahramanlarının Diğer Anlatı Türleri Kahramanlarıyla İlişkisi	111
1.3. Hakas Destan Kahramanlarının Epik Biyografisi	117
1.3.1. Müspet Kahramanların Biyografileri	117
1.3.2. Menfi Kahramanların Biyografileri	217
1.4. Hakas Destanlarında Tipler	250
1.4.1. Alp Tipi	257
1.4.1.1. Merkezî Kahraman Tipi	259
1.4.1.2. Düşman Tip (Menfi Alp Tipi)	269
1.4.2. Kadın Tipleri	271
1.4.2.1. Alp Kadın Tipi	274
1.4.2.2. Eş- Anne Tipi	277
1.4.3. Yardımcı Tipler	278
1.4.3.1. İnsan Yardımcı Tipler	278
1.4.3.2. Hayvan Yardımcı Tipler	281
1.4.3.3. Diğer Yardımcı Unsurlar	282
1.5. Hakas Destan Kahramanlarının Mücadeleleri	282
1.6. Hakas Destan Kahramanlarının Psikolojisi	287
1.7. Hakas Destan Kahramanlarında İsim Sembolizasyonu	292
1.8. Hakas Destan Kahramanlarının Tasvirî Özellikleri	320
1.9. Hakas Destan Kahramanlarının Sosyal İlişkileri	331
1.10. Hakas Destan Kahramanları Temelinde Merkezî Kahraman Kalıbı	339
2. BÖLÜM: HAKAS DESTANLARININ EPİZOT ve MOTİF YAPISI	342
2.1. Çalışmada Kullanılan Hakas Destanları ve İcracıları	342
2.2. Hakas Destanlarının Epizot Yapısı	358
2.2.1. Kahramanların Memleketleri	358
2.2.2. Kahramanların Aileleri	360
2.2.3. Kahramanların Sözlencileri	363
2.2.4. Kahramanların Doğumu ve Eğitimi	364
2.2.5. Kahramanların Evlilik ve/veya Alplık İçin Akına Çıkış ve Dönüşleri	368
2.2.5.1. Kahramanların İlk Akına Çıkışı ve Dönüşü	368
2.2.5.2. Kahramanların İkinci Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü	384
2.2.5.3. Kahramanların Üçüncü Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü	395
2.2.5.4. Kahramanların Dördüncü Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü	401
2.2.5.5. Kahramanların Beşinci Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü	404
2.2.5.6. Kahramanların Altıncı Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü	406
2.2.5.7. Kahramanların Yedinci Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü	408
2.2.5.8. Kahramanların Sekizinci Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü	411
2.2.6. Sonuç	412
2.3.6.1. Mutlu Sonla Bitenler	412
2.3.6.2. Kahraman(lar)ın Ölümü İle Bitenler	415
2.3. Motif Kavramı ve Hakas Destanlarının Motif Yapısı	417
2.3.1. Sosyal Hayatla İlgili Motifler	418
2.3.1.1. Çocuksuzluk Motifi	418
2.3.1.2. Alpin Olağanüstü Doğumu Motifi	422
2.3.1.3. Ad Verme / Ad Alma Motifi	423
2.3.1.3.1. Alpin İsmi Bir Başkası Verir	427

2.3.1.3.2. Alp Adımı Kendisi Verir	430
2.3.1.3.3. Alpin Adı Hâlihazırda Vardır.....	431
2.3.1.4. Toy Motifi	431
2.3.1.4.1. Ad Toyu	433
2.3.1.4.2. Evlilik Toyu	435
2.3.1.4.2.1. Dünürçülük	435
2.3.1.4.2.2. Çeyiz	437
2.3.1.4.2.3. Evlilik Toyu	437
2.3.1.4.2.4. Saç Toyu	444
2.3.1.4.3. Zafer Toyu.....	445
2.3.1.5. Ölüm Motifi	446
2.3.1.6. Av Motifi	454
2.3.2. Olağanüstülüklerle İlgili Motifler.....	455
2.3.2.1. Olağanüstü Hayvan ve Varlıklar Motifi	455
2.3.2.1.1. Olağanüstü Hayvanlar	455
2.3.2.1.1.1. Kurt	455
2.3.2.1.1.2. Kuşlar	459
2.3.2.1.1.3. Boğa	461
2.3.2.1.1.4. Keçi	462
2.3.2.1.1.5. Pars.....	462
2.3.2.1.1.6. Sincap.....	463
2.3.2.1.1.7. Ayı.....	463
2.3.2.1.1.8. Köpek	465
2.3.2.1.1.9. At	466
2.3.2.1.2. Olağanüstü Varlıklar	471
2.3.2.1.2.1. Çilbigen	471
2.3.2.1.2.2. Huu İney	472
2.3.2.1.2.3. Ejderha ve/veya Yılan.....	473
2.3.2.2. Ölüp-Dirilme Motifi	474
2.3.2.3. Sağaltma Motifi	477
2.3.2.4. Kehanet Motifi	479
2.3.2.5. Olağanüstü Mekânlar Motifi	484
2.3.2.6. Olağanüstü Silahlar Motifi	490
2.3.2.7. Alpin Atının Kaçırılması Motifi	495
2.3.2.8. Alp Uykusu Motifi.....	496
2.3.2.9. Dış Ruh Motifi	496
2.3.3. Büyü İle İlgili Motifler	499
2.3.3.1. Büyü Motifi.....	499
2.3.3.2. Şekil ve Kılık Değiştirme Motifleri	500
2.3.3.3. Sihirli Nesneler Motifi	507
2.3.3.3.1. Sihirli Kıyafetler	507
2.3.3.3.2. Sihirli Yüzük.....	507
2.3.3.3.3. Sihirli Örtü ve Şal.....	507
2.3.3.3.4. Sihirli Halı	508
2.3.3.3.5. Sihirli Kayış.....	508
2.3.3.3.6. Sihirli Köpük	508
2.3.3.3.7. Sihirli Kitap	509
2.3.3.3.8. Sihirli Yumurta	510
2.3.3.3.9. Sihirli Tükürük.....	510
3. BÖLÜM: METİNLER	511
Alp Sarıg Plat Hıs Destanı	511
Han Kicegey Destanı	570
Hara Molat Destanı.....	698
Kök Han Destanı	778
SONUÇ	869
KAYNAKLAR	872

KISALTMALAR

agb.	: Adı Geçen Bildiri
age.	: Adı Geçen Eser
agm.	: Adı Geçen Makale
agt.	: Adı Geçen Tez
AKMB	: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
akt	: Aktaran
Bak.	: Bakanlığı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
MIFL	: Motif-Index of Folk Literature
MTAD	: Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
Num.	: Number
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfadan sayfaya
TDV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
Vıp.	: Vıpusk
Vol.	: Volume
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Türklüğün en kadim yurtlarından biri olan geniş Sibiryâ coğrafyası tarihin her döneminde zengin bir medeniyete ev sahipliği yapmış, muhtelif Türk boylarını coğrafyasında ağırlamış Türkoloji ilminin her disiplinine sayısız kaynak yaratmış kültürel bereketliliği olan bir bölgedir. On üçüncü asırdan itibaren Moğol hâkimiyeti ile birlikte aslî hâkimiyet dönem dönem Türklerin elinden yitmiş olsa da bölge Türk siyasî ve kültür hayatı açısından önemini korumaktadır.

Çalışma alanımız itibarıyla tezimizde söz konusu bölgede yaşayan ve tarihte Yenisey Kırğızları olarak maruf Hakas Türklerinin halk edebiyatı türü olan destanlar ve bu ürünlerdeki kahraman tipini incelemeye tâbi tuttuk. Diğer halk edebiyatı türlerinde olduğu gibi destancılık geleneği bakımından da zengin bir külliyyata sahip olan Hakas Türkleri günümüzde eskiye nazaran epey zayıflamışsa da bu geleneği yansıtmaya, Sibiryâ Türk kültür kodlarını geleceğe muhafaza ederek taşımaya devam etmektedir.

Hakas destan kahramanlarının incelediğimiz *Hakas Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)* başlıklı bu çalışmamız *Giriş* haricinde üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Sibiryâ bölgesinin eski sakinlerinden Hakas Türklerinin tarihi ele alınmış, kronolojik olarak alt başlıklar altında işlenmiştir. *Giriş* bölümünde son olarak araştırma ve çalışma yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Aynı bölümün bir diğer başlığı *Hakas Destanları ve Destancılık Geleneği* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde tanım ve tasnifleri ile destan kavramı ele alındıktan sonra şekil, işlev, yapı ve icra bağlamları bakımından Hakas destanları hakkında bilgiler verilmiş son kısımda ise Hakas destanları ve destancılık geleneği üzerine yurtdışında ve ülkemizde yapılan çalışmalar analitik düzlemde ele alınmıştır.

Hakas Destanlarında Kahraman başlıklı birinci bölümde öncelikle kahraman mefhumu teorik ve bibliyografik olarak ele alındıktan sonra Hakas destanlarında şahıs kadrosu veya Hakas destan kahramanları tek tek ele alınarak biyografik incelemeye tâbi tutulmuştur. İkinci bölümün son alt başlığında ise Hakas destan kahramanları tahlilî ve tasvirî özellikleri bakımından değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise *Hakas Destanlarının Epizot ve Motif Yapısı* incelenmiştir. Epizot yapısı merkezî kahraman(lar) merkezinde biyografik olarak irdelenmiştir. *Motif Yapısı* başlığı altında ise Hakas destan kahramanlarına bağlı olarak şekillenen motifler üç grupta incelenmiştir. Bunlar *Sosyal Hayatla İlgili Motifler*, *Olağanüstülüklerle İlgili Motifler* ve *Büyü İle İlgili Motifler*dir. Destanlarda tespit edilen ve incelemeye alınan mevcut motifler Stith Thompson'un *Motif Index of Folk-Literature* başlıklı eserindeki motif numaralarıyla paralel olarak tespit edilmiştir.

Metinler adını taşıyan üçüncü bölümde ise tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılan dört destan metni bulunmaktadır. Bu bölümde metinler Hakas Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak karşılıklı olarak verilmiştir. Çalışmada bu dört destanın dışında Türkiye'de yayımlanmış sekiz Hakas

destanı da kullanılmıştır. Bunlar *Metinler* kısmında verilmeyip bazı yerlerde alıntılanarak bazı yerlerde ise sayfa numaraları verilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. İnceleme esnasında tarafımızdan aktardığımız destan metinlerine atıflar ilgili destanların mısra numaraları verilerek yapılmıştır.

Çalışmanın değerlendirmesinin yapıldığı *Sonuç* bölümünden sonra *Kaynaklar* bölümüyle tez çalışmamız sona erdirilmiştir.

Bu çalışma sırasında kıymetli görüşleriyle bana yol gösteren danışmanlarım Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN ve Prof. Dr. Âlimcan İNAYET'e şükranlarımı sunarım.

Erhan AKTAŞ
10.11.2012
Bornova İZMİR

GİRİŞ

1.Hakasya Cumhuriyeti ve Hakas Türkleri

Hakasya Özerk Cumhuriyeti Rusya Federasyonu (RF) sınırları içinde idarî olarak Sibirya Federal Bölgesi, ekonomik bakımdan Doğu Sibirya Bölgesi içinde yer alan cumhuriyetlerden birisidir.¹ 61.569 km²lik bir yüzölçümüne sahip olan Hakasya'nın doğusunda Krasnoyarsk Krayı, güneydoğusunda Tıva Cumhuriyeti, batısında Kemerovo oblasti, güneybatısında ise Altay Cumhuriyeti yer almaktadır. RF'nin başkenti Moskova'ya uzaklığı 4128 km'dir. Hakasya'nın başkenti Abakan (Hakas Türkçesindeki söylenişi ile *Ağban*) olup Cumhuriyet 8 rayondan ve 5 ana şehirden oluşmaktadır. Rayonlar *Altay, Askiz, Bey, Bograd, Orconikidzev, Taştıp, Ust-Abakan* ve *Şirin* ike ana şehirler *Abakan, Abaza, Sayanagorsk, Sorsk, Çernogorsk*'tur.²

Hakasya Cumhuriyeti'nin 2010 yılında yapılan son nüfus sayımına göre nüfusu 532.403'tür. Bu sayımda nüfusa milliyet belirtip belirtilmeyecekleri de sorulmuş bunun üzerine 523.714 kişi milliyet bildiriminde bulunmuştur. Buna göre 2010 yılında Hakasya Cumhuriyeti'ndeki nüfusun "milliyet"lere göre şu dağılımı şu şekildedir:³

Milliyet	Nüfus	Yüzdelik Değer
Rus	427.647	81,7
Hakas	63.643	12,1
Alman	5976	1,1
Ukrayn	5039	1,0
Tatar	3095	0,6
Şor	1150	0,2

¹ Hakasya Özerk Cumhuriyeti ile birlikte Sibirya Federal Bölgesindeki diğer idari birimler şunlardır: Altay Cumhuriyeti, Tıva Cumhuriyeti, Buryat Cumhuriyeti, Altay Krayı, Zabaykal Krayı, Krasnoyarsk Krayı, İrkutsk Krayı, Kemerova Oblastı, Novosibirsk Oblastı, Omsk Oblastı ve Tomsk Oblastı.

² A.İ. Kurtikov; "**Respublika Hakasiya**", *Entsiklopediya Espubliki Hakasiya* Tom II s. 93.

³http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab7.xls (08.11.2012)

Aynı nüfus sayımı dâhilinde Hakasya Cumhuriyetindeki şehir ve kırsal nüfusta yer almaktadır⁴:

Rusya Federasyonu Kentsel ve Kırsal Nüfus Bölgelerine Göre Hakasya Özerk Cumhuriyetinin Durumu				
Kentsel ve Kırsal Nüfus	Toplam		Toplam Nüfusun Yüzdesi Olarak	
	Şehir	Kırsal	Şehir	Kırsal
532403	358187	174216	67,3	32,7

Bu değerler yanında yine 2010 sayımında Hakas Türklerinin tüm Rusya Federasyonu içerisindeki şehir ve kırsal nüfusu ile bunların Rusya Federasyonu içerisindeki yüzdelik değeri de belirtilmiştir.⁵

Kentsel ve Kırsal Nüfus	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Tüm Nüfusa Oranı
72.959	31572	41387	0,05

Yine bu nüfus sayımında vatandaşların verdiği dil bildirimi sonuçlarında Hakas Türklerinden 42.604 kişi Rusça'nın haricinde ayrı bir dil bildiriminde bulunmuş olup bu sayı genel nüfus içerisinde 0,03 bir değere karşılık gelmektedir. Aynı tabloda Hakas Türklerinin bir boyu olan Şor Türklerinden 2839 kişi ayrı bir dil bildiriminde (Şorca) bulunmuştur.⁶

⁴ http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab1.xls (09.11.2012)

⁵ http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab5.xls (10.11.2012)

⁶ http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab6.xls (11.11.2012)

Bundan önceki nüfus sayımı ise 2002 yılında yapılmıştır. Bu sayımda bazı kişiler kendilerini, bağlı bulundukları boya göre belirtmiştir. Bunlar Sagay (3 kişi), Kaçın (16 kişi), Koybal (2 kişi), Kızıl (2 kişi) boylarıdır.⁷ Bunun sebebi ise Rusya çapında 9 Ekim 2002 tarihinden itibaren düzenlenmiş olan genel nüfus sayımından iki gün önce Hakas Cumhuriyeti yönetiminin Hakasların sözde yoğun isteği üzerine ulus-altı etnik grupların veya mensup olup belirtmek istedikleri “boyların” isimlerini de yazdırabileceklerini ifade etmesidir. Buna dair kararı o zamanın Hakas Cumhuriyeti Başbakanlık Basın Sekreteri A. Kostin şu şekilde açıklamıştır: “1930’da Hakas Bölgesi kurulurken tüm kabile ve boylar Hakaslar olarak kayda geçirilmiştir. Ancak Türk grubuna mensup halkların köklerine ilişkin anılar Türklerde güçlü olduğundan Sağay, Haas ve Kızıllar nüfus sayımı hazırlıkları esnasında sayım mülâkatında mensup oldukları kabilelerin orijinal adlarını yazdırmak istediklerini belirtti. Sonuçta Hakasların sayısı daha bir azalmış olur; ancak buna rağmen yerli insanların arzuları yerine getirilmiş olacaktır.”⁸ Yapılan uygulamalar ve en yetkili mercilerin şu ifadelerine bakılacak olursa zaten Rusya Federasyonunun kısılacı ve nüfuzu altında

⁷ Erdal Şahin, *Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*, İst: TDAV 2007 s. 17

⁸ Timur Bulat Davletov, “Hakas Türklerinin Sosyo-Politik, Ekonomik ve Dilsel Durumu”, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası* S. 23 2002 s. 28

ezilen Hakas Türkleri, bizzat kendi yöneticileri tarafından sunî kimliklere ayrıştırılıp toplayıcı ve kucaklayıcı bir üst kimlik yerine farklı farklı ve gerçekte var olmayan alt kimliklere ayrıştırılmaktadır. Son seçimlerde bazı Hakas Türklerinin, kendilerini Hakas değil de Hakas etniğinin boyları olan kabile isimleri ile tesmiye etmeleri bunun en somut, acı ama güzel örneğidir.

Şu tabloda dikkati çeken bir husus da bazı Şor Türklerinin kendilerini Hakas etnik kimliğinden ayrı bir *milliyet* olarak kabul etmesidir. Karşılaştığımız çoğu kaynakta Şorlar Hakas Türklerinin bir boyu olarak gösterilse de Metin Ergun bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre 16.585 kişi olan Şorlar, güneybatı Sibiryâ'da yaşayan küçük bir Türk grubudur. Günümüzde Şorların önemli bir kısmı, Kemerova bölgesinde yaşamaktayken bir kısmı, 1940'lerden itibaren Hakas Otonom bölgesi içine dâhil edildikleri için Hakasların içinde yaşamakta ve onların bir kolu olarak bilinmektedir. 19. yüzyıla kadar Demirci (Kuznetsk) Tatarları, Kondom Tatarları ve Mrass Tatarları diye adlandırılan bu küçük Türk boyuna "Şor" adını ilk defa Radloff vermiştir.*⁹

Hakas Türklerinin Tarihi

Hakas Türkleri ya da tarihî adlarıyla Yenisey Kırgızları günümüzde Rusya'nın güney kısmında yaşayan çok eski bir Türk topluluğudur. Eski Türklerin ilk kültür merkezlerinin göbeğindeki bir coğrafyada yurtlanmış olan Hakas Türkleri, Yenisey-Abakan havzası içinde yaşamakta olan Kırgız soylu bir Türk boyudur. Ülkemizde Hakas Türkleri hakkında ilk malûmat Ord. Prof. Mehmed Fuad Köprülü, Prof. Dr. Abdülkâdir İnan ve Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu tarafından verilmiştir. Ruslar, Osmanlı Türkleri ve onların hudutları içerisinde yaşayan Türklerin haricindeki Türk soylulara genel bir isimlendirme ile *Tatar* demiştir. Bu yüzden 17. yüzyıla değin bu bölgede yaşayan Hakas Türkleri için farklı adlandırmalar yapılmaktaydı. Hakas Türklerinin ana boyunu oluşturan Sagaylara ve hâliyle Hakas Türklerine *Abakan Türkleri*, *Abakan Tatarları*, *Minusin gayırirusları* denirdi.¹⁰ Tarihî devirlerde kurdukları Hongoray/Hooray Federasyonu sırasında Hongoray ismini de alan Hakas Türkleri

⁹ Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Ank: Akçağ Yay. 2005, s. 13

¹⁰ Abdülkadir İnan; "Sagay Türkleri (Abakanlılar)", *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK Yay, Ankara 1998, s. 51

1917'deki Bolşevik İhtilali'nden sonra bazı Hakas aydınlarının da desteklemesiyle *Hakas* etnonimini kabul etmişlerdir. *Hakas-Minsu düzlemindeki yerli halkın belirtilmesi için "Hakas" terimi resmî olarak Sovyet iktidarının ilk yıllarında kabul edildi. Bu terim Çin kaynaklarından alınmıştır. IX-X. yüzyılda Çin kaynaklarında "Hyagas" şekliyle Yenisey Kırgızları belirtilirmiş. Kabul edilmiş bu etnonim Orta Yenisey civarında oturan şimdiki halkı Kırgızlara benzetiyor ve Hakaslar'ın yeniden doğuşunu ifade ediyordu.*¹¹ Hakas kullanımı Çin kaynaklarından devşirilerek ortaya konan bir isimlendirmedir. Çin kaynakları eski Kırgızlardan bahsederken *Hakas, Hyagas, Hagas, Syatzsyası, Syagesi, Hegesi, Hehe Hayakya* vb. şekillerinde transkribe edilen kelimeler kullanmıştır.¹² Bu transkripsiyon şekilleri *Hakas* ismi için geçerliyen ataları olan (Yenisey) Kırgızların Çin kaynaklarındaki karşılıkları da şu şekilde verilmiştir: *Kien-kun, K'i-ku, Kie-kou, Hsia-chia-ssu.*¹³

Yenisey Kırgızları, yukarıda bahsettiğimiz Yenisey-Abakan havzasında kendileriyle komşu olan Din-lin/Tim-üm'lülerle yaşamaktaydı. Aynı zamanda Hun İmparatorluğu'nun batı kısmında yaşayan Yenisey Kırgızları'nın tarihini, Çin kaynakları vasıtasıyla Hun İmparatorluğuna kadar götürmek mümkündür: *Asya Hunları zamanında kuzeybatıda, Baykal batısında İrtiş nehri havalisinde bir Türk kavmi olan Tingligler'le karışık olarak oturmuşlardır. Fakat Kırgızlar kaynaklarda Türk asıllı gösterilmekte ve tahminen 5.-6. asırlarda, Türkleşmiş kavimlerden sayılmaktadır.*¹⁴ Asya Hunlarının batı sınırında bulunmakla beraber Çin kaynakları Kırgızlara (ve komşu Ting-ling'e) M.Ö. 201 civarında Hun hakanı Mo-tun (209–174) tarafından saldırıldığını yazar.¹⁵ Yine Çin kaynaklarında Kırgızların M.Ö. 2–1. asırlardaki olayları anlatılırken bu sıralarda Yenisey Kırgızlarının nüfusunun 100–150 bin civarında olduğunu görmekteyiz.¹⁶ Hunların son devirlerine doğru zuhur eden taht kavgaları nedeniyle kardeşine isyan eden meşhur Hun tegini Çiçi Yabgu ordusunu Kırgızlarla güçlendirerek bugün Hakas Türklerinin yaşadığı bölge olan Minusinsk (Bin-Su) havzasında Tölös

¹¹ Viktor Yakovleviç Butanayev; "**Hakaslar**", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 107, s. 19

¹² Ekrem Arıkoğlu (haz.) *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Hakas Edebiyatı*, Ank: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. C. 25 s. 13.

¹³ Saadettin Gömeç; *Türk Devletleri ve Toplulukları Tarihi*, Ank: Akçağ Yay, s. 105

¹⁴ İbrahim Kafesoğlu; *Türk Milli Kültürü*, İst: Ötüken Neşr. 2002, s. 139

¹⁵ Michael R. Drompp; "**Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Yenisey Kırgızları**", *Türkler Ansiklopedisi* C. 20, s. 398

¹⁶ Saadettin Gömeç; *age*, s. 107

boylarını hâkimiyeti altına almıştır.¹⁷ Asya Hunlarının parçalanmasından sonra *M.S. 4. asrın ikinci yarısında Kuzey Çin’de görülen Tabgaçlarla yakın ilişkilerde bulunan Kırgızlar daha sonra onların hâkimiyetini kabul ettiler ki Tabgaç hanedanlığının kuruluşunda da rol oynadıkları söylenmektedir.*¹⁸

Asya Hunları’ndan sonra Göktürk Kağanlığının idaresine giren Yenisey Kırgızları bu devirde yalnızca Çin değil aynı zamanda Türk kaynaklarından da takip edilmektedir. II. Göktürk Kağanlığı devrinin kaynakları Kırgızlardan bolca bahsetmektedir. Özellikle Orhun Kitabelerinde Kırgızlardan pek olumlu da olmasa bahsedilir. Kırgızlar, özellikle her iki Göktürk Kağanlığı döneminde, yaramaz evlat pozisyonunda olmuşlardır. 560 yılında Mukan Kağan yönetimindeki Göktürk idaresine tâbi olan Kırgızlar üzerindeki *Göktürk gücü Ch’i-pi Kağan’ın (645–650) yönetimi esnasında pekiştirilmekle birlikte*¹⁹ *630–680 arasındaki fetret devrinde müstakil bir hüviyet kazandıkları T’anglar’la siyâsî münasebet kurmalarından ve bir “kağan”a sahip olmalarından anlaşıyor.*²⁰

I. Göktürk Kağanlığı’nın yıkılıp aradaki fetret devrini müteakip II. Göktürk Kağanlığının kurulmasından sonra da Kırgızların Göktürk hâkimiyeti altında kaldıklarını görmekteyiz. Bu devirde Kırgızlarla Aşina sülalesi arasında akrabalık ilişkileri doğmuştur. Bu devrin Göktürk-Kırgız ilişkilerini en net şekilde Orhun Kitabelerinden öğrenmekteyiz. Bu kitabelerde (Bilge Kağan, Köl Tigin ve Tonyukuk) Kırgızlarla ilgili bahisler şu şekildedir.

Bumın ve İstemi Kağan’lar vefat ettiklerinde büyük bir üzüntü yaşanmakta ve düzenlenen cenaze “yoğ” törenine Kırgızlardan da temsilci katılmaktadır. Aşağıdaki ifadeler Köl Tigin Âbidesinin Doğu yüzündeki dördüncü satıra aittir: (...) *Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabi, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş*²¹

Yine Köl Tigin Âbidesinin doğu kısmındaki on dördüncü satırda, devletin düşmanları anlatılırken bunların arasında Kırgızların yer aldığını görmekteyiz:

¹⁷ Saadettin Gömeç; *age*, s. 108

¹⁸ Saadettin Gömeç; *age*, s. 109

¹⁹ Michael R. Dromp; *agm*, s. 398

²⁰ İbrahim Kafesoğlu; “**Kırgızlar**”, *Türk Dünyası El Kitabı I*, TKAE Yay, Ankara 2001, s. 188

²¹ Muharrem Ergin; *Orhun Abideleri*, İst: Boğaziçi Yay. 200, s. 9

(...)Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabí hep düşman imiş. Babam kağan bunca (...) ²²

Her ne kadar Kırgızlar ile Aşina sülalesi arasında amansız mücadeleler olsa da kız alıp vermelerle bir akrabalık ilişkisi de tesis edilmiştir. Türk kağanı Bilge Kağan'ın kız kardeşi ile o devirde Kırgız beği olan Bars Beg evlendirilmiştir. Bu yalnızca Göktürk İmparatorluğu devrinde değil diğer devlet ve imparatorlukların hâkimiyeti altındayken de yaşanmıştır: *Orta Asya'nın askerî ve siyasî yönden eşit olan yöneticilerinin arasındaki dünürlük ilişkisinin temeli Eski Türk devrine dayanmaktadır. Meselâ; Kırgızların ilk kağanı Barsbeg Türk kağanı İlteriş'in kızıyla evlenmiş. Kültigin Barsbeg'i ve onun askerlerini ve onun askerlerini yendikten sonra boş kalan tahta Barsbeg'in oğulları, Türk kağanının yeğenleri gelebilir. Yenisey Kırgızlarının Moğol ve Cungar hanlarının kızlarıyla evlenmeleri Orta Asya'nın siyasî sahnesindeki yerini belirttiği şüphesizdir.* ²³ Bu durum abidelere şu şekilde yansımaktadır: Bars bey idi. Kağan adını biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti cariyeye, kul oldu. Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Savaşık ... ilini geri verdik. ²⁴

Bundan sonra yine Kırgız topraklarına yapılan baskınlar anlatılır. Sefer bizzat Aşina başbuğu Köl Tigin tarafından yapılır:

Bilge Kağan Âbidesinin doğu yüzünde ise o zamanki düşmanlar sırasıyla sayılır. Bunların arasında Kırgız kavmi de vardır: Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. (...)Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabí hep düşman imiş.(...) ²⁵

Yine Bilge Kağan, on dört yaşında iken yaptığı Kırgız seferini şu şekilde anlatmaktadır: On dört yaşında Tarduş milleti üzerine şad oturdum. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik. Yekun olarak

²² Muharrem Ergin; *age*, s. 13

²³ Viktor Yakovleviç Butanayev- İrina İsayevna Butanayeva; *age*, ss. 103–104

²⁴ Muharrem Ergin; *age*, s. 15

²⁵ Muharrem Ergin; *age*, s. 37

yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. İlliği ilsizleştirdik, kağanlığı kağansızlaştırdık.²⁶

Bir diğer abide olan Tonyukuk Âbidesinde de Kırgızlarla ilgili sefer ve savaşlar zikredilmektedir: *Anı suyuna vardık. O sudan aşağıya gittik. Yemek yemek için attan indirdik. Atı ağaca bağlı yorduk. Gündüz de gece de dört nala koşturup gittik. Kırgızı uykuda bastık. Uykusunu mızrak ile açtık. Hanı, ordusu toplanmış. Savaştık, mızrakladık. Hanını öldürdük. Kağana Kırgız kavmi teslim oldu, baş eğdi. Geri döndük, Kögmen ormanını dolanıp geldik. Kırgızdan döndük.*²⁷

Bu üç abidenin haricinde Şine Usı yazıtında da Aşina sülalesinin Kırgız boyuna yaptığı akınlar anlatılmaktadır.²⁸ Araştırmacı Erhan Aydın söz konusu makalesinin sonuç bölümünde ise *Kırgızların da Abakan ırmağının doğu bölümü ile Minusinsk'in güney bölümlerinde ve büyük olasılıkla bugünkü Hakasya'nın Askiz kentinin doğu bölümünde yaşamış olabileceğini* önermiştir.²⁹ Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarındaki *Kirkiz yeri* ifadesi de günümüz Hakasya coğrafyasının kadim bir Kırgız Türk yurdu olduğunu bu kadimlikten doğan sonuç itibarıyla Hakas temrininin yapay olduğu bir kez daha farklı yönden ortaya çıkmıştır.

II. Göktürk Kağanlığının da yıkılmasından sonra Ötüken bölgesine hâkim olan Uygurlara da karşı çıkan Kırgızlar takribî 752 yıllarında Tokuz Oguzlarla ittifak yapmışlardır. Bu ittifaka daha sonra Çik'lerin ve Üç-Karluk boyunun da katıldığını görmektediriz. Uygurlara göre bir şer ittifakı mahiyetinde olan bu oluşum, Uygurların erken vakitte haber almalarıyla bozulmuştur. Uygurlar, önce Üç-Karluk boyuna daha sonra da Çik'lere tahakküm ederek bertaraf etmişlerdir. Bu ittifakın bozulması sonucunda tekrar Uygur hâkimiyetinden ayrılmak isteyen Kırgızlar, her ne kadar hâkimiyet altında olsalar da Uygur kağan sülalesinin değişmesinde rol oynamaktaydılar.³⁰ Dokuzuncu asrın ikinci çeyreğinden sonra Uygur kağanlığında görülen iç huzursuzluklar ve tabîî sorunlar yönetime de yansıyor ve bir takım iktidar

²⁶ Muharrem Ergin; *age*, s. 39

²⁷ Muharrem Ergin; *age*, s. 73

²⁸ Erhan Aydın; “Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar”, *Sibirische Studien* Band 2 Nummer 1 2007 ss. 45–46.

²⁹ Erhan Aydın; *agm*, s. 61.

³⁰ Saadettin Gömeç; *age*, s. 115

mücadeleleri bulunuyordu. Bu hengâme içinde en son hareketlilik içinde bir Uygur generalinin 839 yılında tahta çıkan II. Kasar Kagan'ın öldürmesi ve buna karşı çıkan bir diğer güçlü General Külüg Baga Sangun'un Kırgızların yanına kaçarak 100 bin kişilik Kırgız süvarisinin eşliğinde Uygur başkentine yürümesiyle doruk noktasına ulaştı. Burada II. Kasar Kagan'ı öldüren General Kürebir Urungu Sangun ve adamları öldürüldü ve 839 yılında Türk Devletinin başına Kırgızlar geçmiş oldu. Böylece asırlarca Hunların, Aşinalıların ve Uygurların hâkim olduğu Ötüken'in yeni sahibi eskinin mahkûmu şimdinin hâkimi Kırgızlar olmuştu. *Ötüken'deki Uygur hâkimiyetine son veren Kırgızlar, Kögmen ve Songa-Yış'ın kuzey bölgelerinde yaşıyorlardı. Yani bugünkü Hakasların yurdunda bulunuyorlardı.*³¹

Ötüken, günümüzde Moğolistan Devleti'nin sınırlarında bulunmakta olup bölgenin Moğol idaresine geçmesine kadar tüm Türk devlet ve boyları için mukaddes bir yer olarak bilinmekte ve korunmaktaydı. Ancak buna rağmen Yenisey Kırgızları bu topraklara sahip çıkamamışlar onuncu asrın ilk çeyreğinin son yıllarında bu toprakları, saldırılarına bir türlü dayanamadıkları Kitanlara (Kara Hitaylar) vermek durumunda kalmışlardır. *Bununla beraber araştırmacıları şaşırtan husus, Kırgızların Moğolistan'a veyahut da Ötüken diye bildiğimiz kutlu Türk topraklarına neden önem vermedikleridir. Çünkü Orhun Vadisi sadece hayvancılık yapmaya müsait bir yer değil, aynı zamanda Çin ile iktisadî münasebetler kurma noktasındaydı. Tabii ki bütün bunların zamanın şartları içinde düşünülmesi lazımdır. Çünkü Çin kaynakları da bize bu durumu açıklayacak çok açık bilgiler sunmuyorlar.*³² Saadettin Gömeç, Kırgızların Ötüken topraklarına neden çok ilgi göstermediğini böyle açıklarken Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, *Kırgız kavminin, Uygur Hakanlığını yıkarak işgal ettiği Ötüken'de tutunamayıp, buranın Moğol-K'i-tan'lara geçmesine ve tam idrak ve intibak edemediği "Orhun kültürünün ortadan kalkmasına" sebep olmak, dolayısıyla eski Türk hâkanlar yurdu, bir daha geri gelmemek üzere Moğollar'a intibak ettirmek sûretiyle Türk tarihinde oynadığı menfi rol dikkatten kaçmamıştır,*³³ diyerek olaya farklı bir açıdan bakmıştır.

Yukarıda genel hatlarıyla anlattığımız gibi, özellikle Aşinalılar devrine kadar çoğunlukla Çin kaynaklarından takip edilebilen Yenisey Kırgızlarının tarihi 931 yılında

³¹ Saadettin Gömeç; *age*, s. 116

³² Saadettin Gömeç; *age*, s. 116

³³ İbrahim Kafesoğlu, *age*, ss. 188–189

kendilerinin Kitanlara bir elçi yollayarak onlara bağlanacaklarını bildirmeleriyle³⁴ yeni bir mecraya yönelmiştir. Bu zamana kadarki Kırgız tarihi aynı soydan olan ama farklı boylara mensup Türk grup ve devletleriyle olan mücadeleleri şeklinde geçmekteyken onuncu asrın otuzlu yıllarından itibaren uzun bir süre akraba ama farklı bir milletin hâkimiyeti altında geçecektir. Bunlar önceleri Kitanlar iken on üçüncü asırdan itibaren ise 1206'da Temuçin'in büyük kurultayda Cengiz (Çingiz) Han olmasıyla Moğol İmparatorluğu olacaktır. Kırgızların Moğolların emri altına girmesini ve devam eden süreci Viktor Butanayev şöyle tasvir eder: *1206 yılında düzenlenen Moğol kurultayında Temuçin büyük kağan ilan edilir ve Cengiz Han unvanını alır. Bu kurultayda "bütün dünya halklarını itaat altına alma" ideolojisi açıklanır. Aralarında Kırgızların da bulunduğu "orman halklarını" itaat altına almaya Cengiz Han'ın büyük oğlu Cöçi (Coçi) görevlendirilir. 1207'de "tavşan yılında Cöçi sağ kol askerleriyle orman halklarına boyun eğdirmek için görevlendirilmiştir. Onun rehberi Buha olmuş... Oyrot, Buyrat, Barhun, Ursut, Habhanas, Hanhas ve Tubaşlara baş eğdirdikten sonra Coçi Kırgızlara karşı saldırıya geçer. Bunun üzerine Coçi'ye Edi, İnal, Holiyer, Ölebekdigin adındaki Kırgızların ileri gelenlerinden oluşan bir heyet gelir. Onlar kağana baş eğdiklerini ifade eden ak kartal, alaca atlar, ipekler ve kunduz kürklerinden hediyeler verirler. Çoci Moğol egemenliği altına orman halklarını aldıktan sonra Sibir, Bait, Tuhas, Tenlek, Töölös, Tas, Başcigi boylarına da boyun eğdirdi. O, Kırgızların ileri gelenlerinden oluşan bu heyeti hediyeleriyle birlikte yanına alarak Cengiz Han'a gider ve heyete getirdikleri hediyeleri takdim ederek itaat etmelerini emreder. Kırgızlar, Naymanların ve diğer boyların kötü akıbetlerini gördükleri için herhangi bir direnişte bulunmayıp teslim olurlar. Gelen bu Kırgız heyetinde tümen başları, binbaşılar, bir Kırgız boyunun inalı ve beyler bulunuyordu. Bu heyet değerli hediyeleriyle Cengiz Han'a gelerek, "kendilerinin ona baş eğdiklerini bildirmişlerdir." Diğer kaynaklara göre Cengiz Han aynı yıl içinde Kırgızlara kendi elçilerini göndermiştir. "Cengiz Han Altan ve Burka adındaki elçiler vasıtasıyla bu iki yöneticiden baş eğmelerini istemiştir. Kırgızlar elçilere cevap olarak kendilerinin üç beyi olan Urututucu, Eliktimur ve Atkirak'ı –güçsüz olan güçlüye hürmet etmelidir.- ak kartallar ile birlikte gönderdiler. Böylece Moğollara boyun eğmekle Kırgız beyleri kendi topraklarında kısa bir zaman da*

³⁴ Saadettin Gömeç; *age*, s. 117

olsa kan dökülmesini engellemiş oldular. Fakat “esaret altına girmenin bedelini” Moğol ordusuna asker vererek öderler. Yani vergilerini kan ile ödemiş olurlar. Moğollarda, Kırgız askerlerinin gücünden faydalanma zaruriyeti 1220’li yıllarda baş gösterir.³⁵ Her ne kadar bu bölüm Yenisey Kırgızları’nın doğrudan tarihî devirlerine ayrılmış olsa da burada bir parantez açıp Yenisey Kırgızları arasında Cuci Han hakkında saklanagelen halk edebiyatı numunelerinden de bahsetmek gerekir. Bu tespiti V.V Barthold yapmaktadır: *Cuci Han hakkında hatıralar, Tyan-Şanlı Kırgızlarda da saklana gelmiştir. Cuci hakkında efsane, onların bir zamanlar Yenisey’de yaşayanların birebir benzerleri olduğu düşünülebilir. Bu konu ile ilgili, kendilerinde hiçbir hatıra günümüze kadar saklanmamıştır. Radlov’un duyduğu efsaneye göre, Kırgızlarda han yoktu. Bu yüzden onlar Ulu Han’ın (Cengiz Han) oğlu Cuci’nin onlara han verilmesini istemişlerdir. Cuci o sırada çok genç imiş. Yolda gelirken bir kulan (yabani at) sürüsüyle karşılaşmışlar ve alıp götürmüşlerdir. “Aksak Kulan Cuci Han” Kırgızların ilk ve son hanı olmuştur. Cuci’nin adı ile ilgili bu hatıra, belki çoktan unutulmuş Türk şarkılarından kalmış olabilir. Cengiz Han, oğlu Cuci öldüğünde aşağıdaki ağıtı söylemiştir:*

*Tayından ayrılan kulan gibi yavrumdan ayrıldım
Sürüden geri kalan ördek gibi oğlumdan ayrıldım³⁶*

Büyük imparator Cengiz Han’ın ölümünden sonra toprakların oğulları arasında paylaştırılmış, Yenisey Kırgızları’nın yönetimi Tuluy’a (Toloi), Tanrı Dağ Kırgızları’nın yönetimi ise Çağatay’a verilmiştir.1232 yılında ölen Tuluy’dan sonra devletin başına geçen Tuluy’un eşi Sur-Köktay Bike zamanında *Kırgızlar (Hakaslar)* Moğol ordularına karşı geniş bir isyan başlattı. Sur-Köktay 3000 kişilik bir askerî kuvveti onların üzerine yollayarak cezalandırmak istedi, fakat savaş Kırgızların zaferiyle sona erse de, neticede boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu savaşlar sonunda bir kısım Kırgız kabileleri Tanrı dağları, Talas, Narın ve hatta Semerkant taraflarına geldiler.³⁷ Bundan sonra ise Mengü, Arık Buka, Hülagü Kubilay Han gerek bizzat kendi yönetim bölgelerinde gerekse bu bölgelerin dışında iken Yenisey Kırgızları’nın

³⁵ Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; *age*, ss. 133–134

³⁶ V.V. Barthold, *Kırgızlar*, (çev. Ufuk Deniz Aşçı) Konya: Kömen Yay, 2005, ss. 57–58

³⁷ Saadettin Gömeç; *age*, s. 119

bulunduğu coğrafyayı ellerinde tutmak için çalışmışlardır ki bunun en büyük sebebi Yenisey Kırgızları'nın buldukları her fırsatta Moğol yönetimine karşı isyan etmeleridir.

1273–1293 yılları, güneyde Moğol beylerinin kendi aralarında yaptıkları mücadelelerden dolayı Yenisey bölgesinin yönetimi yine Kırgız beğlerinin eline geçmiştir. 1292–1293 senelerinde ise Altay ve Yenisey bölgelerindeki Kırgızları hâkimiyet altına almak için Kubilay buraya bir ordu gönderir ve Kırgız toprakları işgal edilerek Hakas beğleri ortadan kaldırılmış, Kırgızlar büyük bir baskı altına alınmışlardır. *On dördüncü yüzyılın sonu ile on beşinci yüzyıl tarihi Altay-Sayan toplulukları için oldukça karanlıktır. Yazılı kaynaklara sahip olmadığımız gibi, arkeolojik malzeme de çok azdır.*³⁸

On altıncı yüzyıl genel anlamda sadece Sibirya Türk toplulukları için değil doğu Türklüğü için acıya, gözyaşına ve kana gebe olacak bir dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. Bilhassa bu asır içindeki 1552 tarihi Orta Asya Türklüğünün kapılarının başlangıçta Çarlık devamında da Sovyet ve Federal Rus emperyalizmine açılması anlamına gelmektedir. Altınordu Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya birden fazla hanlık çıkmıştır. Bu durum merkezî yönetimin sona ererek birden fazla irili ufaklı, güç birliğinin olmayıp güçler ayrılığının olduğu bir siyasî manzarayı ortaya çıkarmıştır. Kırım, Kazan, Sibir, Kasım, Nogay, Astrahan Hanlıkları bu kurulan hanlıklar arasındandır. Özellikle 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın düşmesiyle tüm Türk dünyası için feci sonuçlar doğuracak olaylar meydana gelecektir.

Yukarıda Yenisey Kırgızları'nın veyahut Hakas Türklerinin tarihî seyrinden bahsederken, bu seyri kaba hatlarıyla üç kısma ayırmıştık. Bu devirlerden sonuncusu ise Rusya'nın Sibirya bölgesine gelmesiyle başlamaktadır. Her ne kadar çok uzun soluklu olmasa ve bazen Çarlık Rusyası'na karşı ittifak yapılsa da meydana gelen Cungar (Oyrat) muharebelerini de çok fazla yer kaplamamasından dolayı bu devir içinde ele almayı uygun bulduk. Yukarıda belirttiğimiz gibi Altınordu Hanlığı'nın tamamen yıkılmasından sonra ortaya çıkan hanlıklardan biri de Sibir Hanlığıdır. Rusların Korkunç İvan devrinde başlayıp Feodor İvanoviç devrinde tamamlanan fetihlerle gerek Sibir Hanlığı gerek devasa Sibirya coğrafyası Rus tahakkümü altına alınmıştır. Burada uzun uzadıya Sibir Hanlığı'nın tarihinden bahsetmemekle birlikte gerekli görülen

³⁸ Saadettin Gömeç; *age*, s. 124

yerlerde temas etmeye çalışacağız. Akdes Nimet Kurat *Rusya Tarihi* adlı eserinde bu tarihî seyri şu şekilde özetlemektedir: *Korkunç İvan zamanında başlanıp, Fedor İvanoviç zamanında sona erdirilen fütuhatlardan biri ve en büyüğü Sibir'in (Sibiry) Ruslar tarafından ele geçirilmesidir. XIV. Yüzyıldan beri aslen Türk menşeli olan Stronogov'lar adlı zengin bir aile, Kama nehrinin baş kısmında ve Ural sahasında geniş bir muntıkayı elde etmişlerdi. Sibir Hanı Küçüm bunlara karşı harekete geçince, Stroganovlar, Don Kazaklarından serseri bir grubu davet ettiler. Bunların başbuğu Yermak 1581'de Küçüm Han'a karşı harekete geçti. Kazaklar, ateşli silahları sayesinde, sayıca çok az olmalarına bakmaksızın, Küçüm Han'ı yendiler ve Sibir Hanlığına nihayet vererek burayı Moskova çarının arazisi ilan ettiler. Sibir'in baştanbaşa zaptı ise, 1593–1604 yılları arasında tamamlandı. Sonra ayrı Kazak ve Rus grupları Doğu Sibir istikametinde ilerleyerek Yakutlar ve Buryatlar ülkesini ele geçirdiler. XVII. yüzyılın ortalarında Doğu Sibir de Rusya'nın bir parçası oldu. Rus yayılışı Amur nehrini takiben Japon denizine doğru gelişmekte iken, topraklarla mücehhez Çin kuvvetlerinin karşı çıkmalarıyla durakladı. 1689'da, Rusya ile Çin arasında akdedilen Nerçinsk barışı ile Ruslar Amur nehrinin mansabından uzaklaştırılmış oldular.³⁹ Bu fetihler gerek doğuda Sibiry coğrafyasında gerekse güneyde Türkistan üzerinde tüm şiddeti ve hızıyla sürmekteydi. Moğol istilalarından sonra XVI. yyda kurulan ve Hongoray veya Hooray Hanlığı Rus istilasına ve yayılmacılığına kadar devam etmiştir. Ruslar ise bu bölgeye gelmeye başladıklarında Hongoray Hanlığını veya Beyliğini yıkmışlardır. Hakas-Kırgız isimi tartışmalarında önemli bir bilgi de ilk Rus kaynaklarından gelmektedir. Ruslar bu bölgeye geldiklerinde bu bölgeyi *Kırgız Yeri* veya *Kırgız Toprağı* olarak adlandırmaktaydı. Rus egemenliğinden önceki hanlığın adından dolayı da buranın halkı Kırgız ismiyle birlikte Hooray olarak adlandırılmıştır: *Hakas tarihî folklor kaynaklarında Orta Yenisey bölgesinin yerli halkı Rus egemenliğine girmeden önce "Hooray" (hoor, hoori, hooro, hoorıy) diye adlandırılmaktaydı. Hakas-Minusin bölgesinin halkı XV-XVIII. asırlardaki yazılı kaynaklarda "Hongoray" (Konguray, Kongaray, Hongor) gibi çeşitli biçimlerde zikredilmektedir.*⁴⁰ Hooray veya Hongoray isminin nasıl geldiğini de Butanayev Hakas*

³⁹ Akdes Nimet Kurat; *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ank: TTK Yay, 1999, ss. 168–169

⁴⁰ Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; *age*, s. 45

folklorunun verilerine dayanarak şu şekilde açıklamaktadır: *Hakas folklorunun bilgilerine göre “Hooray” ismi ilk defa kışın yaşamak için ordusuyla Sayan’ı aşarak Matkeçik’in yanındaki Hızılhaya dağındaki kaleye yerleşen Moğol hanı tarafından söylenmiş. Hanın askerleri burada kışın sakin bir hayat geçirirlermiş. Buraya hayran olan Moğol hanı: “Hooray askerleri daima yaşasın. Hooray halkının hayvanları çoğalsın” diye dua etmiş. Odönemden itibaren Hakas-Minusin bölgesi Hooray olarak adlandırılmıştır. Bu bakımdan Hooray isminin Moğol devrinde (XIII-XIV) ortaya çıktığı sonucuna varabiliriz.*⁴¹ İşte bu yüzden Hongoray siyasî birliğinin, Kırgız devleti yerine geçmesi, Hooray/Hongorayların, Kırgızların varisi olduğu anlamını taşımaktadır. Bu durumu aynı zamanda bölgedeki toponimler de desteklemektedir: *Coğrafi bakımdan ele alındığında Hongoray veya “Kırgız Yeri” şimdiki Hakas-Minusin bölgesine rast gelmektedir. Orta Çağdaki Kırgızların üstünlüğünü Sayan-Altay’daki toponim kanıtlamaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak Kırgızların önceki etnik sınırını tespit edebiliriz. Burası: Güneybatıdan Abakan’ın yukarı kısmındaki Kırgız (Hırgıssus) ırmağı, güneyde Batı Sayanlardaki Kurgusuk (Hırgıssug) ırmağı, doğuda Çulum ırmağı vadisindeki Kurgusul (Hırgısçul) ırmağı ve kuzeybatıda Tom ırmağının kıyısındaki Kirgizka (Hırgısçul) ırmakları arasındadır.*⁴² Burada ana hatlarıyla Hongoray Hanlığı veya siyasî birliği hakkında da kısa malûmat vermek gerekir. Hongoray Hanlığı veya Beyliği ifadesi belki de eksik bir ifade olabilir. Bunun sebebi Hongoray isimli yapı sadece Yenisey Kırgızlarından veya Hakas Türklerinden oluşmamaktadır. *Etnik-politik birlik Hongoray galip ihtimalle toplumsal kurumları az gelişmiş olan ilk devlet teşekküllerinden idi.*⁴³

Rusların bölgeye hâkim olmasından sonra inkıraz eden Hongoray birliği yerini küçük Hakas hanlıklarına bırakmıştır. Bu durum ise zaman olarak on yedinci asra tekabül eder. *Bunlar arasında Ezer (Yezer), Altısar, Altır ve Tubin (Tuba) hanlıklarını sayabiliriz.*⁴⁴ Saadettin Gömeç yukarıda saydıklarımızı müstakil bir hanlık olarak görürken, Viktor Butanayev; Altısar, Isan, Altın ve Tubin halk veya oymaklarını

⁴¹ Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; *age*, s. 49

⁴² Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; *age*, s. 142

⁴³ Viktor Yakovleviç Butanayev; “**Moğol-Cungar Hâkimiyeti Döneminde Yenisey Kırgızları**”, Türkler Ansiklopedisi, C. 20, s. 406

⁴⁴ Saadettin Gömeç; *age*, s. 125

Hongoray Devleti'nin halkları olarak göstermektedir.⁴⁵ Bu merkezî gücün ortadan kalması ve Sibirya'daki Rus işgallerinin ilerlemesi nedeniyle Kırgızlar ve diğer boylar iyice kısıpaca alınıyordu. Rusya, kuzeyden başlamak üzere yavaş yavaş ateş çemberine almaktaydı. *Bu süreçte 1602 yılında Keiskiy Kalesi, 1604'te Tomsk Kalesi, 1618'de Makovskiy, 1619'da Yeniseyskiy, 1621'de Meletskiy, 1628'de Bratsk ve Ribenskiy Kaleleri, 1636'da Kanskiy, 1646'da Adinskiy Kalesi inşa edilmiştir.*⁴⁶ 1707 yılında da bugünkü Hakas Cumhuriyeti'nin başkenti olan Abakan şehri kurulmuştur. İşte bu on sekizinci yüzyıldan itibaren tamamen Rus hâkimiyetine giren Hakaslar türlü maddî ve manevî baskılara hayatlarını sürdürmeye devam ediyorlardı. Özellikle Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetleri yoğun bir şekilde devam ediyordu. Zorla yapılan vaftiz törenleri bunun en önemli göstergesidir. Son toplu vaftiz töreni ise 15 Temmuz 1876 yılında Askız köyünde yapılmıştır ve erkeklere “Vladimir” kadınlara “Mariya” ismi verilmiştir. Bu törende 3003 kişi vaftiz edilmiştir. Bunun tezahürleri de çağdaş Hakas edebiyatında da görölmektedir. Meşhur yazar Vasiliy Andreyeviç Kobyakov (1906–1937) 1934'te yazmış olduğu *Aydo* isimli uzun hikâyesinde zorla vaftiz etme törenlerini tüm gerçekliğiyle anlatmaktadır.⁴⁷

1917 Ekim ihtilali ile birlikte tüm doğu Türklüğünde olduğu gibi Yenisey bölgesinde de birtakım hareketlilikler yaşanmaktaydı. O zamana kadar Kırgız, Tatar ve Hooray isimleriyle anılan Yenisey Kırgızları 1923 yılından itibaren adına resmî kararların akabinde *Hakas* şeklinde isimlendirilmiştir: *Hakasya, Bolşevik İhtilalinden sonra, 1925 yılında özerk eyalete (avtonomniy okrug), 20 Ekim 1930 tarihinde de VSİK (Sovyetler Birliğı Merkez Yürütme Komitesi) Prezidyumu kararıyla Batı Sibirya İli'nin bir parçası olarak özerk bölge statüsüne dönüştürölmüştür. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Yüksek Sovyeti'nin 15 Aralık 1990 tarihinde RSFSC Anayasasına eklediğı değişikliklere ilgili yasaya göre Hakas Özerk Bölgesi, Krasnoyarsk İli içinden çıkarılıp Rusya'nın diğer birimleri ile eşit statüye getirildi. 3 Temmuz 1991'de zaten ayrı ve sınırları belirli bölge konumunda olan Hakasya, daha*

⁴⁵ Yakup Deliömeroğlu; “Hakaslar ve Hakasya”, *Yeni Türkiye* 16, Türk Dünyası Özel Sayısı, ss. 1574–1575

⁴⁶ Yakup Deliömeroğlu; *agm*, s. 1575

⁴⁷ Gülsüm Killi; “İlk Hakas Yazarlarından V.A. Kobyakov ve ‘Vaftiz’ Hikâyesi”, *Bilig* Kış 2004, S. 28, s. 117–135

*fazla hareket etme hakkı olan ve Rusya Federasyonuna bağlı bir Hakas Sovyet Sosyalist Cumhuriyet (HSSC) seviyesine getirildi. 29 Ocak 1992’de HSSC Yüksek Şûra kararınca Hakas Cumhuriyeti adını aldı. Bununla birlikte Hakas Cumhuriyeti’nin Anayasası’na göre Hakas Cumhuriyeti ile Hakasya eş anlamda kullanılmaya başlanmıştır.*⁴⁸ 1921 yılı Mayıs ayında Minusinsk şehrinde yapılan bir konferansta alınan kararla Hakasların tümü Sovyet hâkimiyetine kuvvetli bir şekilde bağlandıklarını ifade etmişlerdir.⁴⁹ Hakas Türkleri, Sovyet yönetimi altına girmesiyle birlikte diğer Türk gruplarının karşılaştığı sorunlarla karşılaşmıştır. Bunların başında yönetim, ekonomik koşullar, kültürel meseleler vb. konular gelmektedir.

Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte, kısmen çeşitli bölgelerde başlayan hürriyet kıpırdanmaları ve milliyetçilik dalgaları Hakasya’da da baş göstermiştir. Bu hareketlere Hakasya’nın aydın kesimi de ön ayak olmuş ve 1980’lerin sonunda *Tun* (Öncü) isimli bir siyasî hareket kurulmuştur. Hakas halkının ulusal çıkar ve haklarını korumakla görevli olacağını ve Hakaseli’ni Krasnoyarsk Eyaleti’nden çıkararak egemen bir Hakas Cumhuriyeti’nin kurulması yönünde çalışacağını açık olarak ilan eden ilk sivil muhalefet olan bu ulusal hareketin başkanı Aleksandr Kostyakov olmuştur.⁵⁰ Sovyetler Birliğinin yıkılmasından sonra ise halen daha Rusya Federasyonu hâkimiyeti altında bulunan Hakas Türkleri ve Özerk Hakas Cumhuriyeti’nde ikinci millî dalga son yıllarda yenilenen ve başkanlığına Vasiliy Çaptıkov’un getirildiği *Çon Çöbi* (Halk Kurulu) hareketidir. 1980’li yıllarda kurulan Tun hareketinin yerine ise Hakas milliyetçi gençlerinden oluşan ve başkanlığını Mihayil Çertıkov’un yaptığı *Bars* milliyetçi gençlik teşkilatı kurulmuştur.

Görüleceği üzere Türk tarihi açısından çok önemli bir coğrafya üzerinde yüzyıllar boyunca türlü galibiyet, mağlubiyet ve badireler yaşayarak hayatlarını sürdürmüş olan Hakas Türkleri Rus hâkimiyetine girdikten sonra daha farklı ve zorlu bir hayat sürmek zorunda kalmışlardır. İlk işgal yıllarında sayıca üstün olmalarına rağmen Rus çarlığının paralı askerleri olan Kozaklara mağlup olmalarıyla Hakas Türklerinin makûs tarihi de başlamış olup akla gelebilecek her türlü alanda bir mağlubiyet ve

⁴⁸ Vyçeslav Ulugbaşev; *agt*, s. 12, 16, 63

⁴⁹ Leonid R. Kızlasov (red.); *İstoriya Hakasii s Drevneyşih Vremen Do 1917*, Moskva: Nauka 1993 s. 4.

⁵⁰ Timur Davletov; “**Hakas Türklerinin Sosyo-Politik, Ekonomik ve Dilsel Durumu**”, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, S. 23, 2002, s. 13

teslimiyet yaşamak zorunda kalmışlardır. Günümüzde Rusya Federasyonu Dumasının verdiği göstermelik haklar Hakas Türklerinin asırlar boyunca kaybettiği değerlerini telafi etmeye yetmemektedir. Tarihî adlandırmaları başta olmak üzere, dilleri, geçmişleri, âdetleri, gelenek-görenekleri ve töreleri büyük oranda kaybolmaya yüz tutmuştur. Şahsî ve izin verildiği nispette kurumsal gayretlerle geleneksel Hakas kültürü yaşatılmaya ve ayakta tutulmaya çalışılmaktadır. Şahsî tecrübelerimiz göstermektedir ki Hakasya Cumhuriyeti'nin başkenti Abakan'da Hakas kültürünün büyük ölçüde turistik seviyede bir zenginlik yaşamaktadır. Bu değerlendirmelerimizi yukarıda da belirttiğimiz şahsî ve kısmî kurumsal çabaları bir kenara bırakarak söylüyoruz. Abakan şehir merkezinin haricindeki şehir ve bölgelerde ve bunlara bağlı köylerde ise geleneksel kültürün nisbeten daha zengin bir şekilde yaşamaktadır. Hakas Türklerinin zengin tarihî arka planının meydana getirdiği kültürel mirasın daha iyi bir şekilde tanıtılması ve yayılması Hakas Türkleri kadar Türk Dünyasının kalpgâhı olan Türkiye'ye de düşmektedir.

Hakas Türkçesi

Türk dilinin şivelerini tasnif işinde Adelung'dan Klaproth'a, Hammer'den Radlov'a, Katanov'dan Baskakov'a dek birçok bilim adamı görüşlerini ileri sürmüş ve tasnif denemesinde bulunmuştur. Konumuzun nüvesini teşkil etmediğinden burada hepsini verecek değiliz. Ancak bunlardan birkaçını Hakas Türkçesinin Türk dili içindeki yerini göstermeleri bakımından vermeyi uygun bulduk.

H. J. Von Klaproth, 1823'te kaleme almış olduğu *Asia Polygotta* adlı eserine eklenmiş olan dil atlasında Türk şivelerini 23 gruba ayırmış ve Yenisey Türkçesini dokuzuncu sırada vermiştir.⁵¹

Wilhelm Radloff, Türk dilini Şark, Garp ve Orta Asya şiveleri olarak üçe ayırmış Hakas Türkçesinin bulunduğu grubu ise Şark Şivelerinin Abakan ve Asıl Abakan bölümüne dâhil etmiştir. Asıl Abakan şivesini *Sagay*, *Koybal*, *Kaç*, *Yüs* ve *Kızıl*, *Küerik* (*Çolım*), *Soyon*, *Karagas* ve *Uygur* şivesi olarak alt gruplara dâhil

⁵¹ Reşid Rahmeti Arat, “**Türk Şivelerinin Tasnifi**”, *Makaleler I* (haz. Osman Fikri Sertkaya) Ank:TKAE Yay., 1987, s. 77

etmiştir.⁵² Yaşadıkları bölge itibariyle Hakas Türk grubunu oluşturan bir boy olan Şor Türklerini Radloff, Hakaslardan ayrı bir grup olarak gördüğünden Şor şivesini *Şimalî Altay* şiveleri içine almıştır.⁵³

Nikolay Federoviç Katanov ise Türk şivelerini *Şimal, Cenûp, Orta veya Merkez ve Şark* grubu olmak üzere dörde ayırır. Burada Hakas Türkçesini Şark grubundaki *Tomsk ve Yenisey vilayetleri* arasında göstermiştir. Katanov'un daha sonra yayınlamış olduğu bir başka eserinde ise Türk şivelerini *Tarihî ve Canlı* şiveler olarak ikiye ayırmış ve burada Hakas Türkçesinin ağızlarını da ayrı birer şive olarak tasnif etmiştir. Buna göre *Canlı şiveler* arasında Beltir, Kaça, Kamasin, Kızıl, Koybal ve Sagay şiveleri bulunmaktadır. Bu tasnifin yapıldığı listede adı geçen şivelerin yanında parantez içine *Yenisey* notu düşülürken, Şor şivesi bunların haricinde ayrı birer şive olarak verilmiştir.⁵⁴

Vasiliy Alekseviç Bogoroditsky'in yaptığı tasnifte Türkçe yedi farklı gruba ayrılmıştır. Bunlar; *Şimâl-i Şark, Hakas (Abakan), Altay, Garbî Sibirya, Volga-Ural, Orta Asya ve Cenûbî Garbî (Türk)* gruplarıdır. Hakas (Abakan) grubunda Sagay, Beltir, Koybal, Kaç ve Kızıl ağızları bulunmaktadır. Şor ağzı *Altay grubunun Şimal* grubunda bulunurken *Çolım (Küerik)* ağzı Garbî Sibirya grubunda yer almıştır.⁵⁵ Hatırlanacağı gibi Radlof'un tasnifinde Çolım (Küerik) ağzı Hakas şivesinin ağzı olarak gösterilmişti.

Martii Räsänen de Türk dilini yedi gruba ayırmış olup esas olarak Ramsted'in tasnifini almış ve bunu Radloff ve Samoylaviç'in tasnifleri ile tamamlamağa çalışmıştır.⁵⁶ Buna göre Türk şiveleri *Çuvaş dili, Yakut dili, Şimâl-i Şarkî grubu, Şimâl-i Garbî grubu, Cenûb-i şark grubu, Cenûb-i garbî grubu, Orta veya Türkmen-Kıpçak grubu* olarak ayrılabilir. Bu sınıflandırmada Hakas Türkçesi *Şimâl-i Şarkî grubun z-bölümünde* bulunmakta, Abakan ve yüz isteplerinde konuşulan şivelerden oluşmaktadır. Bunlar da sırasıyla *Kaça, Sagay, Koybal, Kızıl, Şor, Küerik, Çolım, Beltir, Kamas ve Sarı Uygur*'dan oluşmaktadır.⁵⁷

⁵² Reşid Rahmeti Arat; **agm**, ss. 77–80

⁵³ Reşid Rahmeti Arat; **agm**, s. 77

⁵⁴ Reşid Rahmeti Arat; **agm**, ss. 90–91

⁵⁵ Reşid Rahmeti Arat; **agm**, ss. 102–104

⁵⁶ Reşid Rahmeti Arat; **agm**, s. 107

⁵⁷ Reşid Rahmeti Arat; **agm**, ss. 108–109

Reşit Rahmeti Arat ise Türk şive ve gruplarının adlandırmasını *coğrafi cihetlere göre, coğrafi isimlere göre, kavmi isimlere göre, dil husûsiyetlerine göre, tâbirlerin karışık kullanılmasına göre yapmış olup* bugünkü şive gruplarını *Türk lehçe grupları* ile *Türk şive grupları* olarak iki ana gruba ayırmıştır. Buna göre Türk lehçe grupları *r-grubu* ve *t-grubu*; Türk şive grupları *d-grubu*, *z-grubu*, *tav-grubu*, *taglı-grubu*, *taglık grubu* ve *dağlı-grubu* olarak ayırmıştır.⁵⁸ Buna göre Hakas Türkçesi *Türk şive gruplarından z-grubuna* (azak, tag, taglık, kalğan) girmektedir.

Hakas Türkçesinin, Türk dili içerisindeki yeri bu şekildedir. Yirminci yüzyılın başlarında Hakas Türklerinin % 95'ten fazlası kendi dillerini kullanırken 1989 yılında Hakasların ancak % 76'sı Hakasça konuşabilmektedir.⁵⁹ Bu durum bilhassa Ekim İhtilali sonrasında başlayan ve sosyalizm kisvesi altında gelen Ruslaştırma faaliyetlerinden sonra vuku bulmuştur.

Çağdaş anlamdaki Hakas edebiyatı ise yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlamıştır. Hakas yazı dilinin oluşması ilk Hakas alfabesinin düzenlendiği 1924'ten sonra başlar. Rus-Kiril alfabesine dayanılarak oluşturulan bu ilk alfabe 1929'daki yazıda Latinleşme hareketine kadar kullanılmıştır. Yazıdaki bu Latinleşme, bütün Sovyet Türk topluluklarında olduğu gibi, Stalin'in emriyle 1939 yılında sonlandırılmış ve Hakas Türkçesi için yeniden Kiril tabanlı bir alfabe düzenlenmiştir. Bu alfabe, 1953'e kadar iki defa reform edilmiş ve son şekliyle günümüze kadar kullanılagelmiştir. Hakasçanın birçok ağzı vardır: Sagay, Kaç, Koybal, Beltir, Kızıl ve Şor. Yazı dili Kaç ve Sagay diyalektleri üzerine kurulmuştur.⁶⁰ Hakas Türkleri'nin yirminci asra dek yazılı bir eseri olmadığı için edebiyatları hep şifahî sahada devam etmiştir. Göktürk İmparatorluğu idaresinde iken alfabeleri Göktürk alfabesidir: *Tu-kiulardan daha az uygar olsalar da Yenisey bölgesinin Türkleşmiş Kırgızları, alfabelerini kabul edecek kadar Tu-kiuların etkisinde kalmışlardı.*⁶¹

Günümüzde Hakas Türkleri aşağıdaki alfabeyi kullanmaktadır:

⁵⁸ Reşid Rahmeti Arat; *agm*, s. 136

⁵⁹ Yakup Deliömeroğlu; *agm*, s. 1573

⁶⁰ Hatice Şirin User; *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ank: Akçağ Yay, 2006, ss. 187–188

⁶¹ Jean Paul Roux; *age*, s. 319

HAKAS KİRİL ALFABESİ⁶²	
<i>Harfler</i>	<i>Ses Karşılıkları</i>
Аа	Aa
Б б	Bb
В в	Vv
Г г	Gg
Ғ ғ	Ğğ
Д д	Dd
Е е	Ee
Ж ж	Jj
З з	Zz
И и	İi
І і	İi
Й й	Yy
К к	Kk
Л л	Ll
М м	Mm
Н н	Nn
Ң ң	Ññ
О о	Oo
Ӗ ӧ	Ӗӧ
П п	Pp
Р р	Rr
С с	Ss
Т т	Tt
У у	Uu
Ӧ ӧ	Ӧӧ
Ф ф	Ff
Х х	Hh (Gırtlaksı)

⁶² Ekrem Arıkoğlu; *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ank: Akçağ Yay. 2005, s. 12

Цц	Ts, ts
Чч	Çç
Ъѣ	Cc
Шш	Şş
Щщ	Şç, şç
Ъъ	Sertleştirme İşareti
Ыы	İi
Ьь	-
Ээ	Ee
Юю	Yı, yu
Яя	Ya, ya
ё	Yo, yo

2. Destan Kavramı ve Hakas Destancılık Geleneği

2.1. Destan Tanımı ve Tasnifleri

Farsça'dan dilimize girerek yaygın bir şekilde kullanılan *destan* kelimesi ve türü Batı literatüründe epope veya epos şeklinde kullanılmıştır. Türk Dünyası destancılık geleneği içerisinde destan kelimesiyle birlikte *dastan*, *epos*, *cır*, *comok*, *nımah/alıptığ nımah*, *tool/maadırlığ tool*, *olongho*, *kay çörçök*, *kay şörçek* gibi terimlerle isimlendirilmektedir.⁶³

Türk dünyası coğrafyasında diğer sözlü edebiyat türlerinde olduğu gibi destan türü de önemli bir yer işgal etmektedir. Bu yüzden destan türü üzerine yerli veya yabancı birçok bilim adamı tarafından tanım ve tasnif denemeleri yapılmıştır. Bu başlık altında önemli gördüğümüz araştırmacıların destan tanımları ve farklı Türk boylarının destanları merkezinde yapılan tasnif tecrübelerine yer vereceğiz.

Her destanın ait olduğu millete ve soya has özellikler taşıması, tamamen o toplumla ilişkisi bulunması millî destanların oluşmasına neden olmuştur. Millî destanlar konusundaki genel ve açıklayıcı tanımlardan biri M. Fuad Köprülü'ye aittir. Fuat Köprülü, "*Millî Destan*"ın doğması için bir kavmin, medeniyet bakımından epey aşağı bir seviyede olması ve hayatının birtakım büyük sarsıntılara uğraması, çok büyük hadiseler lâzımdır." derken⁶⁴ bir diğer büyük âlim Zeki Velidî Togan ise, *millî destanı*, *tarihî vak'aların tasvirden ziyâde bir milletin yüksek millî duygularını in'ikas ettiren, tamamiyle veyahut az çok tarihe müstenit bir ideal âlemi gösteren bir halk edebiyatı eserinden ibaret olduğunu* söylemektedir.⁶⁵ Bir diğer merhum araştırmacı Şükrü Elçin *Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu* başlıklı makalesinde muhtelif Türk boyları arasında destan türüne karşılık gelen terimleri sıraladıktan sonra divan, hak edebiyatı ve yeni edebiyat dairelerindeki çoğu telif bir kısmı da anonim destan örnekleri üzerinde durduktan sonra destanı *klâsik mânâda "epos"dan, hikâye, masal, efsane, târih, vak'a, sergüzeşt, mâcerâ, menkabe, mesel, nutuk, manzum hikâye, nasihatname, biyografi,*

⁶³ Mehmet Aça; "**Anonim Halk Edebiyatı**", *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ank: Grafiker Yay. 2007 s. 145.

⁶⁴ Mehmed Fuad Köprülü; "**Millî Türk Destanı**", *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* (haz. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz), İst: Ötüken Neşr., 2002, s. 13

⁶⁵ Zeki Veli Togan; "**Türk Destanının Tasnifi I**", *age* s. 33

*mesnevî, riv'ayet, eski söz... gibi türlü tâbir ve edebî türlere doğru genişleyen bir kelime olarak niteler.*⁶⁶

Türk edebiyatının destanlarla başladığını belirten merhum Türkolog Hüseyin Nihal Atsız *destan, bir milletin eski zamanlarda başından geçen büyük hadiselerin halk dilinde edebî bir şekil almasıdır* diyerek destanın önemine vurgu yapar.⁶⁷ Mezkûr eserinde *İslamiyetten Önce Türk Destanı* ana başlığı altında Yaratılış, Saka (Alp Er Tunga Destanı, Şu Destanı, Kun-Oğuz Destanı, Siyenpi Destanı, Gök Türk Destanı, Dokuz Oğuz-Uygur Destanı (Türeyiş, Göç Destanları) hakkında bilgi verip bunların özetlerini vermiştir.⁶⁸

Âşık tarzı şiir geleneğindeki destan türünden farklı olarak *epope* anlamına gelen destan ibaresinden bahseden Pertev Naili Boratav bu minvalde destan hakkında şunları söyler: *Destanlar, ulusların yazı-öncesi çağlarında oluşmuş, gelişmiş yapıtlardır. O çağlarda hem yaradılış ve dönüşümlere, tanrılara ve çeşitli olağanüstü varlıklara, hem de toplumun geçmişine değin bilgileri destan verirlerdi. Böylece onların konuları iki kümede toplanır: 1) Kozmogoni ve mitoloji konuları: evrenin ve yeryüzündeki varlıkların yaradılışları; Tanrılar, tanrımsı varlıklar (Tanrılarla insanların birleşmesinden doğmuş kimseler), dev, ejder, vb. gibi şeytansı kötü-güçleri cisimlendirmiş yaratıklar; bu çeşitli varlıkların kendi aralarında, ya da insanlarla alış verişleri, savaşları. 2) Ulusun geçmişindeki önemli olaylar, büyük önderlerin dışta ve içte, toplumun düşmanları ile savaşları, toplumu daha rahat bir yaşama ulaştırma çabaları...*⁶⁹

Prof. Dr. Fikret Türkmen ise destan türü hakkında şunları zikreder: *Destanlar; milletlerin tarihinde derin iz bırakmış önemli olayları harikulâdeliklerle süsleyerek anlatan uzun, manzum ve millî eserlerdir.*⁷⁰

Türk destanları üzerine yapmış oldukları çalışmalarıyla bilinen araştırmacılardan Metin Ekici *destanı bir millet veya toplumun hayatında derin izler bırakmış olaylardan*

⁶⁶ Şükrü Elçin; “**Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Meffumu**”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları* Ank: Akçağ Yay. ss. 33–41.

⁶⁷ Hüseyin Nihal Atsız; *Türk Edebiyatı Tarihi*, İst: İrfan Yay. 1997 s. 31.

⁶⁸ Hüseyin Nihal Atsız; *age*, ss. 32–80.

⁶⁹ Pertev Naili Boratav; *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İst: Gerçek Yay. 1988 s. 36.

⁷⁰ Fikret Türkmen; *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ank: Akçağ Yay. 1995 s. XI.

kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlardan bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda millî değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebî yaratmadır,⁷¹ şeklinde tanımlarken alanın bir diğer önemli araştırmacısı Mehmet Aça'nın destan tanımı ise şu şekildedir: *İster boy, ister ulus temelinde olsun, ister dar bir alanda, ister geniş bir alanda yaşanmış olsun, ister dışa, ister içe yönelik olsun, toplumun (kabilenin, ulusun) bütün bireylerini doğrudan ilgilendiren ya da etkileyen herhangi bir olayı, ister dar bir alanın ister çok geniş bir alanın bahadırı olsun belli bir tip ("alp tipi") etrafında toplayarak anlatan, "destancı" adı verilen ve uzun bir süre "edebiyatçı" ve "tarihçi" görevini yerine getiren, atlı göçebe yaşam tarzının sanatkâr tipi olan sanatkârlar (ozan, cırav, vd.) tarafından kendine özgü bir forma kavuşturulup müzik âleti eşliğinde ya da değil ezgili ve kendine has bir akış ve üslup ile nakledilen, sanat ve estetik kaygıları taşıyan, tarihteki bölgesel ya da ulusal ölçekteki olayları tam anlamıyla gerçekçi bir şekilde değil de efsane ya da tevatür boyutuyla nakleden, teşekkülü için uzun bir süreyi gerektiren, sözlü kültür ortamında teşekkül etmesi ve sözlü iletişim vasıtasıyla nakledilmesi nedenleriyle değişime uğrayabilen, toplumun geçtiği kültürel süreçleri ve yazıya geçirildikleri dönemin özelliklerini yansıtan, atlı göçebe yaşam tarzının ürünü olarak çoklukla manzum olarak ortaya konan; fakat, zaman zaman mensur ya da manzum-mensur bir yapı sergileyebilen kahramanlık konulu metinlere destan denir.*⁷²

Türk Edebiyatında ilk destan tasnifi yine M. Fuad Köprülü tarafından yapılmıştır. Köprülü, Türk destanlarını, bulunduğu coğrafya ve meydana getirildiği medenî seviye ve hayat koşulları bakımından üç gruba ayırır. Bu tasnif şu şekildedir: 1) *Altay-Yeniseyi* sahasındakiler, 2) *Bozkırlar* sahasında meydana gelenler ve 3) *Tarım-Sır-Derya* sahasında meydana gelenler. "Altay-Yeniseyi" sahası henüz iptidâî Türk dinini muhafaza eden Şamanî Altay-Abakan kabilelerine mensuptur. İkinci saha "Moğolistan",

⁷¹ Metin Ekici; "Destan Araştırmalarında Kullanılan Bazı Terimler Hakkında II, *Millî Folklor* S. 54 s. 18.

⁷² Mehmet Aça; "Anonim Halk Edebiyatı" *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* ss. 145–146.

“Kazakistan” ve “Türkmenistan” bozkırlarında yaşayan “Karakırgız”, “Kırgız-Kazak” ve “Türkmen” kabilelerine mensuptur. “Tarım-Sır-Derya” sahası, eski Oğuzların ve “Tu-kiie” siyasi heyetinde bulunan mesela “Karluklar” gibi zümrelerin eski sahasıdır. Görüldüğü gibi tasnifte destanların bir grubu Güney Sibiryâ bölgesindeki destanları da kapsamaktadır. Bunun içine Altay, Hakas ve Tuva destanları girmektedir. Yine Köprülü bu gruptaki destanların özelliklerinden bahsederken şunları söylemektedir: İhtimâî gelişmenin pek iptidâî tabakalarında bulunan şamanî “Altay-Abakan” Türklerinde bu destan kalıntıları henüz “Esatirî=Mythologique” bir mahiyette yaşamaktadır.

Türk Destanlarının Tasnifi adlı makalesinde ise Zeki Velidi Togan Türk destanlarını *tarihî devirlerden birine bağlanması ilmen mümkün veyahut muhakkak olan rivayetleri* dikkate alarak tasnif eder:

1-*Efrâsyâb-Tunga Alp*: M.Ö. 625 yılında, Medyalılarla olan savaşlarda hıyanet yoluyla ele geçirilerek öldürülen, tarihî «Saka» kahramanı ile birleştirilebilir.

2-*Oğuz Rivayeti*: «Mete» ile birleştirilebilir.

3-*Köroğlu*: 7–8. asırlarda Türkmenistan'da Cürcan bölgesinde yaşayan Sol-Türkmen beyleriyle birleştirilebilir. Bu sülâle, Emevî kumandanı «Yezid ibn Mühelleb» tarafından yok edilmiştir.

4-*Çingiz*

5-*Temür*

6-*Toktamış, Edüğe*⁷³

Tüm Türk destanları için yapılan bir diğer tasnif çalışması ise Özkul Çobanoğlu'na aittir. Çobanoğlu Türk destanlarını *Eski Destanlar* ve *Yeni Destanlar* olarak ikiye ayırmaktadır. *Eski Destanların* dairesinde *Oğuz Kağan*, *Ergenekon*, *Bozkurt* ve *Türeyiş Destanı* gibi ürünler yer almaktadır. *Yeni Destanlar* dairesi de üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar *Arkaik Unsurları Taşıyan Destanlar*, *Kahramanlık Destanları* ve *Tarihî Destanlar*'dır. *Arkaik Unsurları Taşıyan Destanlar*'ın içine *Yaratılış Destanı*, *Altın Arığ Destanı*, *Kula Mergen Destanı*, *Oceng Beg Destanı* ve *Altın Çüs* gibi destanlar girmektedir. *Kahramanlık Destanlarının* içinde *Manas*, *Köroğlu*, *Kobılandı Batır*, *Alpamış Destanı* ve *Kulamergen Destanı* destanları bulunmaktadır. *Tarihî Destanlar*

⁷³ Zeki Velidi Togan; “**Türk Destanının Tasnifi IV**”, *Adsız Dergi*, Mart-Nisan, S. 6–7, s. 41

içinde ise *Battal Gazi Destanı*, *Nözüğüm Destanı*, *Edigey Destanı* ve *Timur Destanı* gibi ürünler bulunmaktadır.⁷⁴

Altay Türkleri ve onların yaşadığı Dağlık Altay Cumhuriyeti bölgenin batısında bulunan ve kuvvetli bir sözlü geleneğin yanı sıra, destan ve destancılık geleneğine sahip bir Türk coğrafyasıdır. Altay Türklerinde destan türü *kay çörçök* tamlamasıyla karşılanmaktadır. Bu bölgenin başta destan olmak üzere diğer sözlü ürünleriyle ilgili faydalı ve zengin çalışmalar yapan Sazon Saymoviç Surazakov, “*Altayskiy Geroiçeskiy Epos*” adlı eserinde Altay destanlarının teşekkül dönemlerini üçe ayırarak, konularına göre şu şekilde tasnif etmiştir: A) Ataerkil Döneme Ait Destanlar B) İlk Feodal Döneme Ait Destanlar ve C) Feodal Döneme Ait Destanlar. İlk grupta yer alan Ataerkil Döneme Ait Destanlar’ı ise, Surazakov, kendi içinde beş kısma ayırır ki bunlar da şu şekildedir: *Korkunç Yaratıklarla Mücadeleleri Anlatan Destanlar*, *Yeraltındaki Âlemle Mücadeleyi Anlatan Destanlar*, *Kahramanın Evlenmesini Anlatan Destanlar*, *Aile ve Söök İçindeki İlişkileri Anlatan Destanlar*, *İstilâcılarla Mücadeleyi Anlatan Destanlar*.⁷⁵

Faruk Kadri Timurtaş’ın Türk destanları üzerine yaptığı tasnif şu şekildedir:

I. *İslamiyetten önceki destanlar*

1. *Yaratılış Destanı*
2. *Saka Destanı*
 - a. *Alp Er Tunga parçası*
 - b. *Şu Parçası*
3. *Kun-Oğuz Destanı*
4. *Köktürk Destanları*
 - a. *Bozkurt parçası*
 - b. *Ergenekon parçası*
 - c. *Köroğlu parçası*
5. *Siyenpi Destanı*
6. *Uygur destanları*
 - a. *Türeyiş parçası*

⁷⁴ Özkul Çobanoğlu; *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ank: Akçağ Yay, 2007, s. 48–55

⁷⁵ İbrahim Dilek; *Altay Destanları I*, Ank: TDK Yay, 2002, s. 20

- b. *Mani dininin kabulü parçası*
 - c. *Göç parçası*
 - II. *İslamiyetten önceki parçalar*
 - 1. *Manas Destanı*
 - 2. *Çingiz Han Destanı*
 - 3. *Timur Destanı*
 - 4. *Seyyid Battal Gazi Destanı*
 - 5. *Danişmend Gazi Destanı (Danişmendname)*⁷⁶

Bir diğer destan tasnifi Umay Türkeş Günay’a aittir:

- A. *İlk Türk Destanları*
 - 1. *Altay-Yakut*
 - *Yaratılış Destanı*
 - 2. *Sakalar Dönemi*
 - a. *Alp Er Tunga Destanı*
 - b. *Şu Destanı*
 - 3. *Hun Dönemi*
 - *Oğuz Kağan Destanı*
 - 4. *Köktürk Dönemi*
 - a. *Bozkurt Destanı*
 - b. *Ergenekon Destanı*
 - 5. *Uygur Destanı*
 - a. *Türeyiş Destanı*
 - b. *Göç Destanı*
- B. *İslamiyet’in Kabulünden Sonraki Türk Destanları*
 - 1. *Karahanlı Dönemi*
 - Satuk Buğra Han Destanı*
 - 2. *Kazak-Kırgız Kültür Dairesi*
 - Manas*
 - 3. *Türk-Moğol Kültür Dairesi*
 - *Cengiz-name*

⁷⁶ Faruk Kadri Timurtaş; “**Türk Destanları**”, *Türk Kültürü* S. 33 Temmuz 1965 s.16.

4. Tatar-Kırım

- *Timur ve Edige Destanları*

5. Selçuklu-Beylikler ve Osmanlı Dönemleri

a. *Seyid Battal Gazi Destanı*

b. *Danişmend Gazi Destanı*

c. *Köroğlu Destanı*⁷⁷

Kazak araştırmacı A. Marğulan'ın Kazak destanları temelinde yaptığı tasnif şöyledir:

1. En eski devirlerdeki destanlar: Er Töstik, Ak Köbek, Kulamergen, Şolpan Mergen.
2. Oğuz-Kıpçak döneminde ortaya çıkan destanlar (XI.-XII. yy.): Korkıt, Alpamıs, Kazanbek, Dombavıl, Kozı Körpeş-Bayan Sulu
3. Tarihi dönemlerdeki destanlar (XIII-XIV. yy): Kobılandı, Er Tarğın, Kambar, Kaztuğan
4. Conğar derebeylerinin Kazak topraklarını istilasını ile onlara karşı yapılan mücadeleleri anlatan destanlar: Kabanbay, Bögenbay, Olcabay vb.
5. Feodal zıtlıklara karşı verilen mücadeleye ilişkin olarak oluşan destanlar.⁷⁸

Bir diğer tasnif Kazak Türkü A. Konıratbayev'e aittir:

1. *Masalsı destanlar (Er Töstik, Kula Mergen, Talasbay Mergen, Dotan, Munlık-Zarlık)*
2. *Türk Kağanlığı devrinde oluşan yıllık-destanlar (jılnamalar). (Orhon yazıtları, Kül-Tegin hakkındaki destanlar).*
3. *Oğuz Destanı (Kitabı Dedem Korkut) destanları.*
4. *Boy destanları (Alpamıs, Kobılandı, Kambar)*
5. *Noğay destanları (Er Tarğın, Murın Sengirbayev'in söylediği Kırım'ın Kırk Batırı vb.)*
6. *Tarihi destanlar (Beket, Dosan Batır, 1916 yılı manzumeleri)*
7. *Lirik destanlar (Kozı Körpeş-Bayan Sulu, Kız Jibek, Ayman Şolpan)*

⁷⁷ Fuzuli Bayat; *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, İst: Ötüken Neşr. 2006 ss. 182-183.

⁷⁸ Şakir İbrayev; *Destanın Yapısı*, Ank: AKMB Yay. ss. 21-22.

8. *Doğu destanları (Zaloğlu Rüstem Destanı, hikâyeler, kıssalar).*
9. *Telif destanlar (Esmambet, Ötegen Batır, Suranşı Batır, Narkız)*
10. *Sovyet destanları (Amangeldi, Malik, Tölegen hakkındaki destanlar)*⁷⁹

Bir diğer Kazak edip Muhtar Avezov'un tasnifi şöyledir:

1. *Batırlar Cırı: Kobılandır Batır, Er Tarğın, Er Sayın*
2. *Ğaşıktık Cırları: Kozi Körpeş-Bayan Sulu, Kız Cibek, Ayman-Şolpan*
3. *Tarihi Cırlar: Orak-Mamay, Beket*⁸⁰

Azerbaycanlı araştırmacı M.H. Tahmasib'in de Türk destanları üzerine yaptığı tasnif şöyledir:

- I. *Kahramanlık Destanları*
 1. *Eski bahadırılık masalları, sihirli masallar ve efsanevi görüşlere esaslanan kahramanlık destanları*
 2. *Tarihi hadiselerle sesleşen kahramanlık destanları*
 3. *Sıradan kahramanlık destanları*
- II. *Muhabbet Destanları*
 1. *Muhabbetle kahramanlık hududlarında duran destanlar*
 2. *Asıl muhabbet destanları*
 - a) *Masallara bağlı muhabbet destanları*
 - b) *Eski destanlara bağlı muhabbet destanları*
 - c) *Yazılı edebiyatla ilgili muhabbet destanları*
 - d) *Orijinal muhabbet destanları*
 3. *Mecazi aşkı konu alan destanlar*
 - a) *Astral destanlar*
 - b) *Remzi destanlar*
- III. *Aile-Ahlak Destanlar*

⁷⁹ Şakir İbrayev; *age*, s. 23.

⁸⁰ Mehmet Aça; *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, s. 49.

Özbek destanlarının sınıflandırılması V. Jirmunskiy ve H. Zarifov'un birlikte yazdıkları kitapta bu şekilde verilmiştir:

- 1- *Bahadırılık eposu*
- 2- *Askeri-Harbi destan*
- 3- *Tarihi mazmunlu destanlar*
- 4- *Romantik destanlar*
- 5- *Köroğlu silsilesi*
- 6- *Menşei yazılı edebiyata bağlanan destanlar*⁸¹

Tatar destanları üzerine araştırmalarda bulunan araştırmacı Flora Ehmed Urmançı Tatar destanlarını üç grupta incelemektedir. Buna göre Tatar destanları *alp kişiler hakkındaki destan ve rivayetler, meşhur tarihi destanlar ve onların parçaları ve muhabbet (aşk) destanlarından* müteşekkildir.⁸²

Bir diğer araştırmacı Mehmet Çeribaş ise Kırgız destanları temelinde yaptığı destan tasnifinde şöyle bir sonuca ulaşmıştır:

A.Konularına Göre Destanlar (1. *Mitik Destanlar: Er Töştük, Kococaş, Coodarbeşim* gibi. 2. *Mitik-Kahramanlık Destanları: Kococaş, Er Töştük, Boston, Coodarbeşim* gibi. 3. *Tarihî-Kahramanlık Destanlar: Manas, Semetey, Seytek, Mendirman, Er Tabıldı, Er Soltonoy, Kurmanbek, Şırdakbek, Canış-Bayış* gibi. 4. *Sosyal Muhtevalı Destanlar: Kız Darıyka, Kedeykan, Muñduk-Zardık* gibi. 5. *Lirik-Romantik (Aşk) Destanlar: Sarinci-Bököy, Gülgaaki, Ak Möör, Olcobay menen Kişimcan, Közölşaa* gibi. Bunlar muhteva bakımından Türk Edebiyatındaki halk hikâyelerine benzemektedir.) **B.Dönemlerine Göre** (1. *Eski Destanlar: Er Töştük, Kococaş, Boston, Coodarbeşim* 2. *Tarihî Dönemi Ele Alan Destanlar: Manas, Kurmanbek, Er Tabıldı, Er Soltonoy, Şırdakbek, Mendirman, Seyitbek vb*). **C. Yapılarına Göre** (1. *Manzum Destanlar: Manas, Kococaş, Er Töştük, Coodarbeşim, Cañıl Mirza, Boston, Mendirman, Bağış, Kurmanbek (Moldobasan Musulmankulov rivayeti)* gibi. 2. *Manzum-Mensur Karışık Destanlar: Canış-Bayış, Er Soltonoy, Er*

⁸¹ Fuzuli Bayat; *age*, s. 186.

⁸² Mustafa Aça; "Yirtöşlük Destanının Sibiryâ (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme", *Milli Folklor*, S. 51. s. 69.

Tabıldı, Kurmanbek (Kalık Akiyev rivayeti), Seyitbek Destanı (Orozobay Urmambetov rivayeti) gibi.) **D. Etki Sahası Bakımından** (1. Daire Oluşturmuş (Kollaşmış) Destanlar: Manas (Semetey, Seytek, Toltoy, Coloy Han, Kökötöy Han, Kenen Sarık, Kulan Sarık, Kız Saykal gibi kollar) Kurmanbek (Seyitbek), Er Töştük (Coodarbeşim Destanı). 2. Daire (Kol) Oluşturamamış Destanlar: Üç destan dışında kalanlar.)⁸³

Araştırmacı Halil İbrahim Şahin ise başta B.A. Garriyev, R. Recebov, S. Garriyev, N. Yusupov ve C. Yusupova vd. Türkmen destancılık geleneği ile alakadar olan araştırmacıların tasniflerinden hareketle Türkmen destanlarını *Kahramanlık, Aşk ve Dinî* destanlar şeklinde üç grupta sınıflandırmıştır.⁸⁴

Türk destancılığının *Türklerin tarih meydanına çıktıkları andan, müşahhas şekilde, aşiret birliklerinin, devletlerin, kağanlıklarının yaratıldıkları zamanlarda başladığını* ifade eden Fuzuli Bayat ise bu tasniflerin bazı temeller üzerine yapıldığını söyleyerek bunları tarihî-kültürel özellikler, konu temelli tasnifler, coğrafi tasnifler, destanların metin bağlamındaki eskilik yeniliğine göre yapılan tasnifler şeklinde maddelendirir.⁸⁵

2.2. Hakas Destanları ve Tasnifi Meselesi

Zengin bir kültür mirasına sahip olan Hakas Türklerinin bu kültürel zenginliği içinde destanlar gerek nicelik gerekse de nitelik bakımından ayrı bir yerde durmaktadır. Bizim destan olarak adlandırdığımız türün karşılığı Hakaslarda *alıptıg nımahtır*. Alıptıg nımahın haricinde nadiren *çaalıg nımah* terimi de tercih edilse de Hakas destanları üzerine yapılan tüm ilmî çalışmalarda karşılık *alıptıg nımahtır*. Tamlamanın kelime kelime aktarımı “kahramanlık anlatısı”dır. *Çaalıg nımah* tabirinin karşılığı ise “savaşlı anlatısı”dır. Her iki tamlamada tamlayan kelimelerin aktarımında herhangi bir sorun olmamakla birlikte tamlanan kısmının aktarımı ve bu sıkıntıdan doğan tür sorunu henüz çözülebilmemiş olmakla birlikte bu meselenin yalnızca Hakas Türklerinin destancılık geleneği içinde değil diğer Sibiry Türk gruplarının destancılık gelenekleri için de

⁸³ Mehmet Çeribaş; *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Ank: TKAE Yay. 2011 ss. 7-8.

⁸⁴ Halil İbrahim Şahin; *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yay. 2010 ss. 67–72.

⁸⁵ Fuzuli Bayat; *age*, s. 187.

geçerlidir. Diğer destancılık geleneklerine değinmeden önce *nımah* kelimesinin anlamı üzerinde durmakta yarar görüyoruz.

Hakasça-Türkçe sözlükte *nımah* kelimesi masal, hikâye, destan” şeklinde anlamlandırılmış olup aynı madde başlığı altında *nımah* ısı- “masal anlatmak”*, *alıptıh nımah* “destan”, *tapçañ nımah* “bilmece” ifadeleri de verilmiştir.⁸⁶ Nımah kelimesinin karşılığında birbirinden farklı üç ayrı türün verilmesi zaten başlıbaşına bir sorun ortaya koymaktadır. Buradan yola çıkacak olursak *alıptığ nımah* kahramanlık masalı, kahramanlık hikâyesi ve kahramanlık destanı olarak da tercüme edilebilir. Sözlük’te her ne kadar alıptıh nımah’ın karşılığı olarak “kahramanlık destanı” şeklinde vermiş olsa bu sorunu çözmeye yeterli değildir. Peki alıptığ nımah ifadesini “kahramanlık destanı” yerine “kahramanlık masalı veya hikâyesi” şeklinde aktarmak da mümkün müdür? Bu konu üzerinde temellenen ve bununla birlikte bilhassa Sibiry Türk destanlarının hangi tür destanlar olduğu konusunda Rus ve Türk soylu Türkologların bazı değerlendirmeleri ve önerileri mevcuttur.

Tıva Türklerinin masal ve destan metinlerindeki tür sorununu ele alan Mehmet Aça Hakas destanlarında görülen problemin bir benzerinin Tıva masal ve destanlarında da yaşandığını ortaya koymuştur. Tıva folklorunda masal türünün karşılığı olarak *tool* kullanılırken destan türünün karşılığı olarak da *maadırlıg tool* kullanılırken araştırmacı bu konuyla ilgili şunları belirtir: *Fakat bu tür bir adlandırma, derlenen anlatı metinlerinin hangi türe dâhil edilerek yayımlanacağı ve inceleneceği konusunda yaşanan tereddüdü bütünüyle ortadan kaldıramamıştır. Pek çok araştırmacı tarafından*

* Hakasça-Türkçe Sözlük’te *masal anlat-* şeklinde bir anlam verilen *nımah ısı-* ifadesinin tam karşılığı *masal göndermektir*. Bu durum yalnızca bir aktarım/tercüme meselesi değil masal ve destan gibi türlerin icrası sırasında anlatıcının bizzat söz konusu anlatı dünyasında olduğunu ve icra ettiği türün kendine has kurgusal dünyasında olup ilgili anlatıyı da bu dünyaya göndermesiyle alakalıdır. Araştırmacı İbrahim Dilek’in saha çalışmaları sırasında dikkatini çeken bu durumu Dilek şöyle açıklamaktadır: ...*Tamara Sadalova, Teleüt (Bayat) Türkleri’nde masal anlatmak tâbiri yerine “çörçök iy-“ (masal gönder-) tâbirinin kullanıldığını, bunun nedeninin de, masalın başka bir âlemi olduğunu anlatıcının masalı o âlemden getirdiğini söylemişti, şeklinde ifade etmektedir* (İbrahim Dilek; “**Şalgandu Masallarında Bitiş Formeli Olarak Anlatıcının Masal Ülkesinde Dönmesi**”, *Uluslar arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, s. 257). Anlatıcının icrası esnasında böyle bir ifade kullanılmasının sebebi vak’a mekânından geldiğini kanıtlamak yani *masalın inandırıcı olabilmesine* bağlanmaktadır. Hakas destanı Altın Arığ’dan da bazı örnekler veren Dilek, başta Sibiry bölgesi olmak üzere bazı Türk boylarının masal ve destan gibi halk anlatılarından da konuyla alakalı örnekler sunmaktadır. Mezkûr konuyla alakalı olarak tarafımızdan da bir çalışma yapılmış olup destan anlatıcısının ilgili ifadeleri *inandırıcılık* ile bağdaştırılmıştır. Konuyla alakalı olarak bkz. Erhan Aktaş; “**Hakas Türk Destanlarında Başlangıç ve Bitiş Kalıpları**”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Kitabı*, İzmir 2012 s. 647.

⁸⁶ Ekrem Arıkoğlu; *Örneklî Hakas-Türkçe Sözlük*, Ank: Akçağ Yay. 2005 s. 311.

“maadirlig tool” (kahramanlık destanı) başlığı altında yayımlanıp incelenen bazı metinlerin (“Hayındırıñmay Bagay-ool”, vd.) yine bir kısım araştırmacı tarafından “mögelig tool” (kahramanlık masalı) diye adlandırılarak masal türü içerisine dâhil edildiği görülmektedir.⁸⁷ Adlandırmadan kaynaklanan tür sorunu bariz olarak görülmekle birlikte Hakas destan ve masal türlerinde meselenin birebir benzerine tanık olmaktayız. M. Aça aynı çalışmasında Tıva halk edebiyatında araştırmacıların masal mı destan mı tam anlamıyla belirleyemedikleri ve adına *mögelig tool* adını verdikleri bir ara türden de bahseder. L.V. Grebnev ise bu durumu derleme esnasında anlatıların nesir şeklinde yazıya geçirildiğini bu sebeple masal muamelesini gördüğünü belirtirken bir diğer Tıvalı araştırmacı A.S. Toguy-ool bu durumu şöyle açıklığa kavuşturmuştur: *Tıva folklorunda saygın bir yere sahip olan kahramanlık destanları, bazı araştırmacılar tarafından kahramanlık masalı olarak görülmektedir. Bu doğru değildir; çünkü, bu destanlar manzumdurlar ve her zaman ırlanırdı. Ayrıca, bu metinler kendilerine has motiflere sahiptirler. Sadece bazıları son zamanlarda manzumluk ve ezgilik özelliklerini yitirmişlerdir.*⁸⁸

Araştırmacı Mehmet Aça, bir diğer makalesinde⁸⁹ bazı Rus ve Türk soylu Sovyet Türkologlarının *eski Türk toplumunun dünya görüşünü, sosyal hayatını ve onun fantastik yönünü yansıtan*⁹⁰ bazı destan metinlerine *epos* ile *skazka-erteg* ismini yakıştırdığını; farklı tür ve bu türlere bağlı birçok farklı adlandırmanın yer aldığını ifade etmiştir. M. Aça bilhassa Güney Sibrya Türkleri arasında derlenen metinlerin masal mı efsane mi yoksa destan şeklinde mi adlandırılacağı hususunda birçok görüşün ortaya çıktığını belirttikten sonra muhtevası belli bu metinleri tanımlamak için *bahadırılık masalı* yerine *arkaik destan* tabirini kullanmayı tercih ettiğini belirtmektedir.⁹¹

Bununla birlikte yukarıda da gördüğümüz şekilde bazı araştırmacılar Sibiry Türk destancılığı içerisinde yer alan destanları genel manada ele alarak ortak bir tasnif içerisinde değerlendirmişleridir. Bir taraftan da Sibiry dışındaki Türk destanlarının

⁸⁷ Mehmet Aça; “Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu”, *Millî Folklor* S. 72 2006 s. 86.

⁸⁸ Mehmet Aça; *agm*, s. 88.

⁸⁹ Mehmet Aça; “Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerinde Âşıklara Mahsus Evlilik Konusunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik”, *Millî Folklor* S. 47 Güz 2000 ss. 11–21.

⁹⁰ Mehmet Aça; *agm*, s. 12.

⁹¹ Mehmet Aça; *agm*, s. 13.

tasnifleri yapılırken, Sibiry grubu destanlarıyla birçok yönden bağdaşan özellikleri olan destanlar da yer almaktadır. Örneğin Kırgız destancılık geleneği üzerine araştırma yapmış olan Mehmet Çeribaş, konularına göre ayırdığı Kırgız destanları içinde *mitik* ve *mitik-kahramanlık destanları* şeklinde bir tasnife gitmiştir. Her iki destan tasnifinde *mitik* fadesi yer almakla birlikte özellikleri itibariyle farklılık arz eder. Mehmet Çeribaş *arkaik* destan olarak da nitelendirdiği bu mitik destanların başlıca hususiyetlerini şöyle belirtir: *Arkaik ya da Kırgız Türkçesiyle Arhaikalık (köönö, miftik, batırdık-köönö epos) destanlar, kahramanlık destanlarından daha önceki dönemde oluşmuştur. Mitsel dönem diyebileceğimiz bu dönemi içine aldığı için kahraman –destanın konusu ister kahramanlık olsun, isterse olmasın- millî meseleden çok kendi meselesiyle iştigal eder. Bu tip destanlarda mekân, kozmik mekândır. Kahraman, kozmik mekânda istediği yere, bazen gökyüzüne, bazen de yer altına gidebilir. Bu nedenle bu tip destanlarda mekân gerçek âlemden mekân gerçek âlemden farklılıklar arz eder. Kahraman olağanüstü güçlere sahip olduğu gibi, karşısında da genellikle olağanüstü güçler vardır ve onlarla mücadele eder. Kahramanın adını, anası babası dışında herhangi bir varlık da verebilir. Kahramanın atı da olağanüstü güçlere sahiptir ve kahramanın en yakın yardımcısıdır. Bu tip destanlar bu yönleriyle genel olarak atlı-göçebe yaşamın özelliklerini yansıtır. Bu dönemde millî duygular yerine bireysel duygular ve kavmiyetçilik hâkimdir.*⁹² Burada sayılan özelliklerin çok büyük bir kısmını Hakas destanlarının geneline teşmil etmek mümkündür.

Arkaik destan kavramını Metin Ekici, *belli bir tarihî döneme bağlanamayan veyahut da metnindeki olaylar, tarihî belgelerdeki olaylarla tutarlı bir şekilde paralellik göstermeyn destanlar için kullanılmaktadır* şeklinde açıklar ve bunların *mitik* destan şeklinde de adlandırıldıklarını ifade ettikten sonra içerisinde mitik özelliklerin bulunduğu destanların doğrudan doğruya mitik destan olarak adlandırmanın yanlış olabileceğini, mitik özelliklerin yalnızca destanlarda değil efsane, masal, halk hikâyesi ve fıkra türlerinde de görülebileceğini belirtir ve örnek olarak *Basat'ın Tepegözü*

⁹² Mehmet Çeribaş; *age*, s. 8.

Öldürmesi ve *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul* anlatmalarının muhtevalarında mitik unsurlar taşıdığı için *mitik hikâye* şeklinde adlandırılmayacağını söyler.⁹³

Söz konusu *arkaik* destanlar Kazak Türklerinin destancılık geleneği içinde de yer almaktadır ve *köne epos* adıyla da bilinmektedir. Araştırmacı Mehmet Aça Kazak Türkleri arasındaki arkaik destanların özelliklerini ise şöyle verir: *Kazak Türkleri arasında eski insanların kâinatı ve olayları nasıl yorumladıklarını, onların âile kurma usullerini, mitk ve masalsı kahramanların mitik ve masalsı varlıklarla gökte, yer üstünde ve yer altında yaptıkları mücadeleleri anlatmaktadır.*⁹⁴ Araştırmacı aynı zamanda Altay, Hakas, Tuva kahramanlık destanlarının özellikleri ile Kazak köne eposlarının konularının da benzerlik gösterdiğini ekler ve Şakir İbraev’in *Epos Janrının Kalıptasu* adlı eserinden arkaik destanın başlıca hususiyetlerini özetlemiştir.⁹⁵ Şakir İbraev’in eserindeki bu özellikleri Hakas destanlarının hususiyetleriyle kıyasladığımızda pek çok ortak noktanın yer aldığını söyleyebiliriz. Bu özellikler arasında kahramanların alt ve üst dünya arasında istasyon mekân olarak orta dünyayı kullanarak yaptığı kozmik seyahatler, alt dünyanın efendisi Erlik ve taifesiyle yapılan çetin mücadeleler, alpların süresi yılları bulan mücadeleleri, dünyevî, dinî ve sınıfsal çatışmaların değil şahsî veya boycu hırsların meydana getirdiği savaşlar, genelde bir hanın çocuğu olan merkezî kahramanın aynı zamanda hayvancılık işleriyle uğraşması vb. gibi yer alır.

Bir diğer araştırmacı Özkul Çobanoğlu ise *arkaik destan* tanımlarında temel alınan bazı unsurların tarafgirliğe yol açtığını şöyle ifade eder: *Arkaik destan kavramıyla “ilk teşekkül eden” nitelendirmesi ileri sürüldükten sonra, söz konusu “arkaik” destanları Sibiryâ’daki Türk topluluklarının destanları başta olmak üzere konuları itibarıyla, “mitoloji”, “şecere”, “efsaneler”, ve “masala” has sahneler olarak ele almak, destanları “kahramanlık destanları”ndan yana, dolayısıyla “yanlı” bir tutum içinde sınıflandırmaktan başka bir şey değildir. Dahası, kültürel evrimci bir bakış açısıyla yapılmış gibi görünen bu yaklaşım beraberinde, söz konusu bölgelerdeki sözlü anlatım geleneğini en azından destanlar bazında hiç değişmemiş, gelişmemiş gibi kendi varlık*

⁹³ Metin Ekici; “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında I”, *Millî Folklor* S. 53 Bahar 2002 ss. 32–33.

⁹⁴ Mehmet Aça; *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, s. 53.

⁹⁵ Mehmet Aça; *age*, ss. 53–54.

*alanı ve mantığıyla tenakuza düşen bir ele alıştır.*⁹⁶ Araştırmacı bu sözleriyle özellikle Rus Türkolojisinin Sibirya bölgesi halk anlatıları için kullandığı gerek tanım gerekse de muhteva bakımından birbirinin içine girmiş kavramların artniyetli bir tutumun sonucu olduğu kanısında olup kahramanlık destanlarının arkaik destanların devamı olduğunu, *sosyo-kültürel yapılar içinde muhteva ve şekil bakımından daha gelişmiş ve farklılaşmış bir çeşidi* olduğunu da belirtir.⁹⁷

Destanların arkaik veya kahramanlık destanı olmaları konusunda belirleyici etmenlerden biri de kahramanın destandaki mevkiidir. Mitolojik dönemde oluşmaya başlayan, zamanla gelişerek arkaik destanlarda olduğu gibi yalnızca kendisi ve kendi ailesiyle alakadar olmayıp bağlı bulunduğu halkın çıkarılarını, dilek ve fikirlerini önemseyip vatani için mücadele eden kahramanın bu uzun süreç içinde arkaik destan kahramanından kahramanlık destanı alplığına geçiş dönemini belirten Özkul Çobanoğlu iki kahraman tipinin farklılığını ortaya koyar.⁹⁸ Araştırmacı bu değerlendirmelerinin ardından yaptığı destan tasnifi içinde Hakas destanlarını *arkaik destanlar* başlığı altında verir ve destan örneği olarak Altın Arı, Altın Çüs ve Altın Taycı'yı koyar. Arkaik destan olarak listede yer verilen Ocen Beg Destanı ise ne bir arkaik destan ne de kahramanlık destanıdır. Ocen Beg anlatması aşağıda daha ayrıntılı üzerinde duracağımız ve Hakas halk edebiyatında *kahramanların tarihî efsaneleri* şeklinde adlandırılan bir türün ürünüdür ve yapılan bu tasnif içinde en kötü ihtimalle *tarihî destanlar* içinde yer alabilir.

Hakas destancılık geleneği üzerine yaptığı çalışmada Gülsüm Killi Yılmaz *alıptı nımah*ın tanımını şu şekilde yapar: *Alıptı nımah “kahramanlık destanı” adı verilen Hakas destanları iyi ile kötünün, kahramanın yer altı varlıklarıyla ya da halkını ve malını süren hanlarla yaşadığı mücadelenin veya da kahramanın kendine eş bulma yolunda yaşadığı maceraların anlatıldığı uzun manzum anlatılardır.*⁹⁹

Destan tanım ve tasniflerinden anlaşılabacağı üzere *arkaik destan* terimi Sibirya coğrafyası destanları için sıkça dile getirilen bir destan çeşidi olarak öne sürülmektedir.

⁹⁶ Özkul Çobanoğlu; *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, s. 44.

⁹⁷ Özkul Çobanoğlu; *age*, s. 46.

⁹⁸ Özkul Çobanoğlu; *age*, s. 47.

⁹⁹ Gülsüm Killi Yılmaz; “Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra” *MTAD C. 7 S. 3* Eylül 2010 s. 175.

İncelememiz sırasında Hakas destanları üzerine yapılmış bir tasnif denemesi olmadığı için yukarıda örneklerini verdiğimiz ve diğer Türk boyları destancılık geleneklerinde ele alınan tasnif ve özelliklerden yararlandık. Bununla birlikte aynı bölgede yer alan Altay, Şor ve Tıva destanlarının tasniflerine de baktıktan sonra Hakas *alıptıǵ nımah*larının “ne” olduğu konusunda bir değerlendirme yapmanın daha sağlıklı olduğunu düşünüyoruz.

Altay destancılık geleneği içerisinde Altay Türkü araştırmacı S.S. Surazakov’un *Altay Folklor* adlı eserinde Altay destanlarını kendisi şu şekilde tasnif etmektedir: **A) Ataerkil Döneme Ait Destanlar** (*Korkunç Yaratıklarla Mücadeleleri Anlatan Destanlar; Yeraltındaki Âlemle Mücadeleyi Anlatan Destanlar; Kahramanın Evlenmesini Anlatan Destanlar; Aile ve Söök İçindeki İlişkileri Anlatan Destanlar; İstilacılarla Mücadeleyi Anlatan Destanlar*) **B) İlk Feodal Döneme Ait Destanlar** **C) Feodal Döneme Ait Destanlar.**¹⁰⁰

1940lı yıllardan itibaren Hakas Otonom bölgesi içine dâhil edildikleri için Hakasların içinde yaşamakta olan Şor Türkleri genellikle Hakasların sekiz ana boyundan biri olarak bilinmesine karşılık müstakil bir destancılık ve geleneğine sahiptir. On dokuzuncu yüzyıla kadar Demirci (Kuznetsk) Tatarları, Kondom Tatarları ve Mrass Tatarları diye adlandırılan bu küçük Türk boyuna “Şor” adını ilk defa Radloff vermiştir.¹⁰¹ Şorlar, destan türünün karşılığı olarak *kay* terimini kullanırlar ancak bunun yanında *nartpak*, *nıbak*, *narpak* ve *şörçek* terimleri kullanılır. Ayrıca Şor destan geleneğinde *kay şörçek* terimi ile birlikte Sibirya’daki diğer Türk boylarının destancılık geleneklerinde görülmeyen “*kay komıs*” terimi de vardır ki, bu terim, destanın kopuz eşliğinde şarkı olarak söylenmesini ifade etmek üzere de kullanılmıştır.¹⁰² Şor Türklerinin kahramanlık destanları, A. İ. Çudyakov tarafından destanlarda ele alınan konular ve tipler bakımından dört gruba ayrılmıştır: **1) Çok eski dönemlere ait, bahadır avcılar hakkında anlatılan destanlar:** Ak-Kan, Ak-Ölen vd. Bunlar, arkaik tabakaya aittirler ve Altay Türklerinin av ve avcılıkla ilgili destanlarına benzemektedirler. **2) Daha geç dönemlere ait sayısız destan:** Kan Pergen, Çaş Kaya vd. Bunlar, bahadırlar ve kabileler arası savaşları anlatan destanlardır. **3) Sosyal ilişkileri, bahadırların haraç alan**

¹⁰⁰ İbrahim Dilek; *Altay Destanları I*, s. 20.

¹⁰¹ Metin Ergun; *age*, s. 13

¹⁰² Metin Ergun; *age*, s. 23

kağanlara karşı yürüttükleri mücadeleleri ve bahadırların yoksulları gözetip kollamalarını anlatan destanlar: Altın Sırık vd. 4) Destancılar, şarkıcılar ve müzik aletleri hakkında destanlar. Bu tür destanlarda destancı ve şarkıcıların toplum içerisinde büyük öneme sahip oldukları anlatılmakta, onların faaliyetleri ve ölümleri konu edinilmektedir. Araştırmacı A.İ. Çudoyakov bu tür bir sınıflandırmanın bütün Şor destanları bir araya getirilip incelenmediği için “şimdilik” kaydıyla “şartlı” bir şekilde yapıldığını söylemektedir.¹⁰³

Hakas Cumhuriyeti’nin güneydoğusunda bulunan Tıva Türklerinin destanları da araştırmacılar tarafından tasnife tâbi tutulmuştur. Tıva Türkçesi’nde maadırlıg tool veya maadırlıg epos şeklinde kullanılan kahramanlık destanları, *Tıva Türklerinin inanış ve düşünüş sistemini, gelenek ve göreneklerini, sosyal hayatını, geleceğe yönelik beklentilerini ve geçmişte vermiş olduğu mücadelelerini efsanevi ve kahramani bir hava içerisinde yansıtan kahramanlık destanları, geçmişten günümüze kadar “toolçu” adı verilen sanatkarlar tarafından aktarıla gelmiştir.*¹⁰⁴ Bununla birlikte destan kelimesi için *tooju* terimi de kullanılmaktadır. Görüleceği üzere Tuva Türklerinde destan anlatısı tek konu üzerinde şekillenmekte, bu da kahramanlık destanı olarak görülmekte iken bu destanların konuları araştırmacı L.V. Grebiyev tarafından gruplandırılmıştır. Buna göre **a. Kahramanın sadece (eş) gelin aramak için yaptığı mücadeleler, b. Kahramanın eş (gelin) aramakla birlikte hanlarla yaptığı mücadeleler (Burada hanlar genellikle mitik güçlere sahiptir), c. Kahramanların, hanlara ya da diğer yabancı istilacı karşı yürüttüğü mücadele.**¹⁰⁵

Güney Sibiry Türk destancılık geleneğindeki Altay, Şor ve Tıva destancılık geleneklerinde de destanların teşekkül zamanı ve içerdiği motifler dolayısıyla incelememize de merkez edindiğimiz destanlar arasında birçok paralellikler olduğu göze çarpmaktadır. İncelediğimiz tüm destanların ilk tarihî tabakası elbetteki mitik döneme kadar uzanmaktadır. Kahramanların mücadele ettiği güçler tarihî şahsiyetler olmaktan ziyade Alt Dünya’nın efendisi Erlik ve taifesinden oluşmaktadır. Yine merkezî ve talî kahramanların sahip oldukları özellikler sadece kol ve akıl gücüne

¹⁰³ Metin Ergun-Mehmet Aça; *age*, s. 33

¹⁰⁴ Metin Ergun- Mehmet Aça; *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Ank: Akçağ Yay. 2004 s. 72.

¹⁰⁵ Mehmet Aça; “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman”, *Millî Folklor* S. 44 Kış 1999 s. 23 1 nulu not.

dayanmamakta sihrî-dinî unsurlar da devreye girmektedir. Bu sebeplerden dolayı Hakas destanlarında mit ve masal türünün izlerini fazlasıyla görmek mümkündür. Bununla birlikte Hakasların tarihî adlarıyla Yenisey Kırgızlarının tarihleri boyunca mücadele ettikleri bazı milletlerin ismen izleri bazı destanlarda zikredilmektedir.

Sonuç itibarıyla Hakas destanları için de kullanılabilecek *arkaik destan* şeklinde bir adlandırmanın klasik formuna ulaşmış kahramanlık destanlarında (Manas, Alpamış, Köroğlu vb. gibi) yer alan özellikleri göz ardı etmek olduğuna inanmaktayız. Hakas destanlarında yer alan mit ve masal türüne has unsurların, bu metinlerin kahramanlık destanı haricinde bir destan türü şeklinde adlandırmak için çok güçlü sebepler olmadığını düşünüyoruz. Bu ve benzerleri gibi destanlardaki mit/masal ve hatta efsane unsurları bu destanları ancak *mit/masal unsurlarının yoğun olarak ihtiva ettiği kahramanlık destanları* şeklinde adlandırabiliriz.

Bu bağlamda Hakas Türkçesindeki tam karşılığı olarak *alıptıǵ nımahın* - destan/kahramanlık anlatması- yeterli ve doğru bir kullanım olduğunu düşünüyoruz. Tabii ki bu ifadelerimiz bu çalışmada kullandığımız on iki destan ve çalışmanın dışında yaptığımız yirmiye yakın bağımsız okumamız sonucunda meydana gelmiş olup halihazırda neşredilmiş olup Türkiye Türkçesine kazandırılmamış veyahut arşivlerde saklı metinlerin de günyüzüne çıkarılmasından sonra değerlendirme ve tasnif meselesinin daha kesin bir şekilde yapılabileceği fikrindeyiz.

2.3. Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar

2.3.1. Rusya’da Yapılan Çalışmalar

On yedinci asırdan itibaren Rus tahakkümü altına giren Hakas Türklerinin (Yenisey Kırgızları, Hooraylar, Abakan Tadarları) dil ve folklor malzemesinin derlenmeye başlaması 18. yüzyılda başlar. Bu yüzyıldan günümüze gelinceye değin Hakas Türkolojisi üzerine yapılan çalışmaların neredeyse tamamına yakını Ruslar tarafından yapılmış, Hakasların kültür dünyası Rus Türkolojisinin bir konusu olagelmıştır. Bu sebeple *Yurtdışında Yapılan Çalışmalar* başlığı altında yalnızca Rus coğrafyasının farklı dönemlerinde yapılan çalışmaları inceledik. Bu dönemler kendi

içerisinde *Çarlık*, *Sovyet* ve *Sovyet Sonrası* dönem olarak üçe ayrılmakla birlikte burada üç ayrı başlık altında işlemek yerine tek bir başlık altında çalışmalarını incelemeyi tercih ettik. Bununla birlikte çalışmaların değerlendirilmesinde tür merkezli bir tasnif yerine kronolojik bir düze izlemeyi uygun bulduk.

Sibirya coğrafyasındaki ilk etnografik çalışmalar 1721–1722 yıllarında D.G. Masserschmidt tarafından fiilen başlamıştır. Bundan sonraki akademik derleme ekipleri, 1733–1743 yılları arasında F.G. Miller, İ.G. Gmelin, İ.E. Fisher ve Y.İ. Linden oluşmakta idi. 1771–1772 yıllarında ise P.S. Palas ve İ.G. Georgi Hakas toprağındaki Hakasların etnik kültürü ile ailevî ve ekonomik hayatları üzerine birtakım materyaller derlemişlerdir. Hakasların epik geleneğinin en önemli unsuru olan *alıptığ* nımahları üzerine olan çalışmalar ise Türkologlar ve tarihçiler tarafından başlatılmıştır. Bunlar arasında çalışmalarını aşağıda sıralayacağımız İ. Gmelin, G. Miller, M.A. Kastren, V.V. Radlov ve N.F. Katanov’dur.¹⁰⁶ On dokuzuncu asrın ilk yarısına gelindiğinde ise G.İ. Spaskiy, A.P. Stepanov, İ. Pestov, İ.P. Kornilov, N.S. Şukin, N.A. Kostrov ve diğer bazı bilim adamları yine Hakas toprağında etnografik tetkik ve derleme çalışmalarını sürdürmüşlerdir.¹⁰⁷ M.A. Kastren 1847 yılında Hakasların Koybal aşiretinden on kahramanlık anlatısı derlemiştir. Bunlardan üçünü kısaltarak Koybal lehçesinde bırakırken diğer yedi tanesini Almancaya tercüme etmiş ve bunları 1857’de St. Petersburg’da *Prilojenie k etnologičeskomu issledovaniju* adlı çalışmanın 181. ve 257. sayfaları arasında sunmuştur.¹⁰⁸ V. Titov 1855 yılında çıkan *Bogatırskie Poemi Minusinskih Tatar*, A. Schifner 1859 yılındaki *Heldensengen der Minussinschen Tataren* ve N.F. Katanov 1885 yılındaki *Zameçaniya o Bogatırskih Poemah Minusinskih Tatar* adlı eserlerinde Hakas folklorunun bir türü olan destanlar hakkında bilgiler serdetmiştir. V. Titov, yukarıda mezkûr eserinde Hakas destanlarının ne şekilde icra edildiği yani haycılık geleneği hakkında bilgiler vermiş.¹⁰⁹ Bunun yanında Ust-Abakan rayonundaki Uybat köyünde meskûn bir ırcı olan Kaçınlere mensup Sürey’den derlediği üç destanı açıklamalarıyla birlikte Rus İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti’nin

¹⁰⁶ Ya. İ. Sunçugaşev; “*Hakasskie Geroičeskie Skazaniya Kak İstoričeskiy İstočnik*”, *Voprosi Etnografii Hakasii* Abakan 1981 s. 28.

¹⁰⁷ Viktor Yakovleviç Butanayev; *Etničeskaya Kul’tura Hakasov*, Abakan 1998 ss. 9–10.

¹⁰⁸ M.A. Ungvitskaya-V. Ye. Maynogaşeva; *Hakasskoe Narodnoe Poetičeskoe Tvorčestvo*, Abakan 1972 s. 20.

¹⁰⁹ M.A. Ungvitskaya-V. Ye. Maynogaşeva; *age*, s. 41.

yayın organı olan *Etnografiçeskiy Sbornik*'in 1858 yılında St. Peterburg'da neşredilen dördüncü sayısında 1858 yılında yayınlamıştır.¹¹⁰ Böylece Titov ilk neşrindeki “*Ag Ay*”, “*Ala Kartaga*”, “*Ak Molot*”destanlarının yanı sıra Etnografiçeskiy Sbornik mecmuasında “*Kök Han*” ve “*Kara Han Aydolay ve Kanak Kalış*” adlı destan metinlerini de yayınlamış olur. Castren'in 1857 yılında yaptığı *Versuch eines Koibalischen und Karagassischen Spracglehre nebst Wörterverzeichnis aus der Tatarischen Mundarten des Minusinschen Kreises* başlıklı çalışmasının 169-208. sayfalarında 1427 dizelik *Ay Mirgen ve Ay Dolay* destanını Koybal ağzına örnek olarak sunmuş, yine 1857 yılında yayınlanan *Ethnologische Vorlesungen über die Altaischen Völker nebst Samojedischen Märchen und Tatarischen Heldensagen* adlı eserde ise *Ak Han ve Aydolay Mirgen, Katay Han ve Busalay Mirgen, Küreldey Mirgen ve Kümüş Arıg, Altın Taktay ve Altın Arıg, Altın Kök, Altın Kök veAltın Bürçük, Kan Mirgen, Komday Mirgen ve Kanak Kalış* destanlarının Almanca tercümeleri bulunmaktadır.¹¹¹ Castren, yukarıda sıraladığımız çalışmaların yanında esasen bir destan metni olmamakla birlikte kahramanlık konulu bir efsaneye konu olan, Hakasların Ruslara karşı savaşmış olan millî kahramanlarından *Hanza Beg* efsanesini de derlemiştir. Bu folklor yaratmasında, cesur *Hanza Beg*'in kendi çevresinden gördüğü mücadele ve yenildikten sonra saklanması anlatılmaktadır. Aynı anlatıyı bir diğer araştırmacı olan N.A Kostrov da yapmış, *Kızıl Tatarları ve Minusinsky Tatarlarının Yaşam Tarzı* adlı çalışmalarında *Hanza Beg* ve *Taganah Matır* hakkında tarihî efsanenin özetini eksik metinler ile de olsa eserine koymuştur.¹¹²

Alman asıllı bilim adamı A. Schiefner, 1859'da St. Petersburg *Heldensagen der Minussinschen Tataren* adlı eserinde Castren ve Titov'un neşrettiği destanlarda birtakım düzeltmeler yapmış, o destanların haricinde “*Altın Bölte ve Kobırçı Taycı*” adlı destanı da yayınlamıştır. Bu çalışmayla birlikte Schiefner on beş destanın Almanca tercümelerini vermiştir.¹¹³

¹¹⁰ M.A. Ungvitskaya-V. Ye. Maynogaşeva; *age*, s. 20.

¹¹¹ Gülsüm Killi; “**Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar**”, *MTAD* C. 6. S.1.Mart 2009 s. 18.

¹¹² Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; “**Hakas Halk Bilimi Araştırmaları Tarihi**” (akt. Ulanbek Alimov), Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı İzmir 2005 s.143.

¹¹³ Gülsüm Killi; *agm*, s. 19.

Çarlık dönemi Hakas folkloru ve destanları üzerine yapılan çalışmalarda bir dönüm noktası olarak V.V. Radlov'un* çalışmaları gösterilebilir.¹¹⁴ Rus Türkolog V.V. Radlov tarafından yapılan ve kısa adı Proben olan, *Proben Der Volksliteratur Der Turkischen Stämme* adlı on ciltlik eserin ikinci ve dokuzuncu ciltleri Hakas Türklerinin ve Hakasları oluşturan boyların dil ve edebiyat numunelerine ayrılmıştır. *Proben*'in ikinci cildinde “*Abakan (Sagay, Koybal, Kaç), Kızıl ve Kumul Ağızları* (1868)”, dokuzuncu cildinde ise “*Uranhay, Soyon, Abakan-Tatar, Karagas* (1907)” Türklerine ait halk edebiyatı metinleri bulunmaktadır. Son ciltteki metinleri Nikolay Federoviç Katanov derlemiş ve çevirmiştir. Radlov'un yayınladığı eserin dokuzuncu cildinde şu destan parçaları bulunmaktadır: *Ay Mökö* (638 mısra), *Puga Deke* (780 mısra), *Han Mergen* (920 mısra), *Altın Taycı* (580 mısra), *Altın Pırkan* (1630 mısra), *Han Tögös* (725 mısra), *Han Mergen* (531 mısra), *Ay Tolızı* (1591 mısra), *Kara Par* (1010 mısra), *Tarba Kinşi* (788 mısra), *Ay Mergen* ve *Altın Kus* (3825 mısra), *Altın Mergen* (1003 mısra), *Sugjul Mergen* (2445 mısra), *Kartaga Mergen* (1357 mısra), *Han Mergen ile Ay Mergen* (1455 mısra), *Kara Tığan Han ile Suksağal Han* (645 mısra), *Ay Kanat* (114 mısra), *Mergen ve Joltay Mergen* (1703 mısra), *Kulatay ile Kulun Taycı* (960 mısra) (Radloff 1999). Bu destan parçaları Hakasların Sagay, Kaçın, Koybal ve Kızıl boylarından derlenmiştir. Bunlar her ne kadar manzum olup tamamen destan özelliklerini haiz ise de Radlov, eserinde bunları “*märchen*” (masal) olarak adlandırmıştır.¹¹⁵ Bu *masal* parçaları içinde mensur olanları da bulunmaktadır ki bunlar da kahramanlık efsaneleri olsa gerektir. Bu mensur parçalar *Sunu Matır* ile *Tasha Matır* adlı anlatmalardır.

V.V. Radlov'un Hakas destanlarının derlenmesi ve yayınlanması çalışmalarında elbette ilk Hakas Türkolog N.F. Katanov'un önemli yardım ve çalışmaları da

* Kullandığımız kaynaklarda V.V. Radloff'un ismi farklı şekillerde verilmiştir. Alman kökenli bilim adamının asıl adı Vilhelm Fridrih Radlov olmakla birlikte Rusça kaynaklarda geçen ve bilinen adıyla Vasiliy Vasilyeviç Radlov'dur. Bu sebeple imla tutarlığını korumak adına söz konusu araştırmacının ismi doğrudan alıntılar haricinde V.V. Radlov olarak verilecektir.

¹¹⁴ Ahmet Temir; *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri Hayatı-İlmi-Kişiliği-Eserleri*, Ank: TDK Yay. 1991 191 s.

¹¹⁵ Karl Reichl; *Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)* (çev. Doç. Dr. Metin Ekici), Ank: TDK Yay. 2002 s.148.

olmuştur.¹¹⁶ Katanov'un *Hakas sözlü edebiyatının çeşitli türlerinden örneklerin bulunduğu derlemeleri V.V. Radloff tarafından yayımlanan Obraztsı narodnoy literaturı tyurskih plemen'in 9. cildinde yer almaktadır.*¹¹⁷ Katanov, yine Hakas destanlarının önemli değerlendirmelerini *Zameçaniya o bogaturskih poemah minusinskıh tyurkov* adlı çalışmasında yapmıştır.¹¹⁸ Bu eser 2005 yılında St. Peterburg'da yeniden yayımlanmıştır.¹¹⁹ Katanov, söz konusu eserde, destanların ve destanlardaki kahramanların belli başlı özelliklerini sıralamıştır¹²⁰

Ekim İhtilali'nden sonra Sovyetler Birliği içindeki kraylardan biri haline gelen Hakaslar arasında folklor ve bunun içinde olmak üzere destanlar üzerine derleme ve araştırmalar devam etmiş ilerleyen yıllarda ise kurumsal bir çatı altında faaliyetler sürdürülmüştür.

Şorskiy Fol'klor (Şor Folkloru) adlı eseriyle bilinen N.P. Drenkova, 1930'lu yıllarda Hakas destan ve masallarının derlenmesiyle de ilgilenmiştir. Derlediği metinler o zamanki adıyla SSCB İlimler Akademisi Leningrad N.N. Mikluho-Maklay Etnografi Enstitüsü'nün arşivinde saklıdır. M.A. Ungvitskaya ve V.A. Maynogaşeva'nın belirttiğine göre burada mahfuz destanların kısa olması bunların değerlerini azaltmıştır. Arşivde yer alan destanların kaynak kişiler yani anlatıcılarının adları bulunmaktadır. Drenkova'nın yaptığı derlemeler hâlen daha arşivlerde saklı olduğundan doğrudan bir yayın olarak değerlendirilemeyeceği için SSCB döneminde Hakasya Cumhuriyetindeki ilk yayın Abakan'da 1941 yılında A.K. Manargin tarafından yapılmıştır. A.K. Manargin Kaçın aşiretinden bir haycı olan Makar Konstantinoviç Dobrov'dan derlediği "Kızıl Atlı Han Sabır Kız", "Ak-kula atlı Alp Aydolay" ve "Kızıl Tilki Alp Kız" adlı destanları ilk

¹¹⁶ Nikolay Federoviç Katanov hakkında Türkiye'de yapılan çalışmalar için bkz. Ahmet Temir; "**Türk (Hakas) Asıllı Rus Türkologu N.F. Katanov (1862-1922)**", *Türk Dili Dilve Edebiyat Dergisi* Ank: TDK Yay. Eylül 1987, C: LIV, S: 429, ss. 148-153 // Güllü Yoloğlu, "**Ömrü Tarihe Dönmüş Bir Bilim Adanı: N. F. Katanov**" (çev. Aljira Topalova), Bilge, S. 15, Ankara 1988, ss. 29-32; // Fikret Türkmen; "**75. Ölüm Yılı Dönümünde Türk Soylu İlk Türkolog Nikolay Feodoroviç Katanov**", *Türk Dili Dilve Edebiyat Dergisi* Ank: TDK Yay Mayıs 1997, C: 1997/I, S: 545, ss. 483-489. // Metin Ekici. "**Hakasya'nın Büyük Bilimadamı Profesör Türkolog Nikolay Feodoroviç Katanov ve Eserleri**", *Türk Kültürü*, S. XXXVI/423 1998, ss. 409-424.

¹¹⁷ Gülsüm Killi; *agm*, s. 20.

¹¹⁸ Nikolay Federoviç Katanov; *Zameçanie o Bogaturskih Poemah Minusinsk Tyurkov (Yenis. Gub.)*, St. Peterburg 1885 8 s.

¹¹⁹ Pervin Ergun; *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın Destanı*, Konya: Kömen Yay. 2010 s. 23.

¹²⁰ Nikolay Federoviç Katanov; *age*, ss.6-8 // N.F. Katanov; *Bilimsel Eserlerinden Seçmeler – Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri*, Ank: TÜRKSOY Yay. 2000 ss. 196–197.

baskısı 1941’de *Hakasskay Fol’klor*, ikinci baskısı 1946’da *Hakasskay Fol’klor* ve üçüncü baskısı 1951’de *Alıptıǵ Nımahtar* adıyla Abakan’da yayımlanmıştır. 1946’da yayımlanan *Hakasskiy Fol’klor* adlı mecmuada tiyatro sanatçısı K.S. Çarkova, M.E. Kil’çiçakov’dan derlediği “Siyah Alaca Taylı Pil-Taaran” adlı destanı yayımlamıştır.¹²¹

Hakas kültürü üzerine yapılan çalışmaların kurumsallaşması adına 1944 senesi önemlidir. Bu yıl içinde açılan *Hakas Dil, Edebiyat, Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü*’nde (Hakasskiy Naučno-issledovatel’skiy Institut Yazıka, Literaturı i İstorii - HakNİİYaLİ) yetenekli haycılar tespit edilmeye, folklor ürünlerinin derlemesi amacıyla folklor heyetleri tertip edilmeye ve haycılarla ilgili toplantılar düzenlenmeye başlanır.¹²² Bu enstitü çalışanları olan D.İ. Çankov ve V.İ. Domojakov tarafından Hakasya’nın çeşitli bölgelerinde yaşayan S.P. Kadışev, P.V. Kurbijekova, M.K. Dobrov, K. Bastayeva, A.V. Kurbijekova, Ye. P. Miyagaşeva, P.V. Sulekova, P.V. Todapov, Ye. N. Kulagaşev gibi destan ve masal anlatıcıları tespit edilerek bu kişilerden birçok anlatı derlenip kayıt altına alınmıştır.¹²³ Enstitü derleme faaliyetlerinin yanı sıra neşriyata da önem vermiştir. 1951 yılında Abakan’da V.İ. Domojakov ve D.İ. Çankov’un hazırlamış olduğu *Alıptıǵ Nımahtar* yayımlanmıştır. Eserde nımah, tahpah, ır, sispek, çastuşka ve söspek türleri haricinde üç destana yer verilmiştir. İlki S.P. Kadışev’den derlenen *Albıncı* ve *Ah Oyattıǵ Alıp Han* ile M.K. Dobrov’dan derlenen *Tülgü Hızıl Alıp Hıs* destanları bulunmaktadır.¹²⁴ Enstitünün *Uçenie Zapiski-Ügrediglig Piçikter* adlı süreli bir yayını da bulunmaktadır. İlk sayısı 1947 yılında çıkan dergi sırasıyla 1951, 1954, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1963, 1964, 1965, 1966, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1976, 2000, 2005 ve 2010 yıllarında neşredilmiştir.

T.G. Taçeyeva’nın 1958 yılında hazırladığı *Altın Arıǵ* başlıklı ve içinde S.P. Kadışev’den derlenmiş *Altın Arıǵ*, *Han Kicegey*, *Kümüs Hanattıǵ Kök Pora attıǵ Kün Tönış* ve *Ay Hucın* adlı dört destan bulunmaktadır.¹²⁵ Meşhur Hakas haycı S.P. Kadışev’in 80. doğumgünü münasebetiyle yerel bir gazete olan *Lenin Çolı*’nda yine T.G. Taçeyeva’nın derlediği *Ah Çibek Arıǵ* destanı yayımlanmıştır.¹²⁶ Aynı müellif

¹²¹ M.A. Ungvitskaya-V. Ye. Maynogaşeva; *age*, s. 24.

¹²² Viktor Yakovleviç Butanayev-İ.İ. Butanayeva, *agm*, s. 146.

¹²³ M.A. Ungvitskaya-V. Ye. Maynogaşeva; *age*, s. 25.

¹²⁴ V.İ. Domojakov – D.İ. Çankov (haz.); *Alıptıǵ Nımahtar*, Abakan 1951 ss. 13–234.

¹²⁵ T.G. Taçeyeva; *Altın Arıǵ Alıptıǵ Nımahtar*, Abakan 1958 ss. 3–419.

¹²⁶ M.A. Ungvitskaya-V. Ye. Maynogaşeva; *age*, s. 25.

HakNiiYaLi bünyesinde çıkarılan *Uçenie Zapiski* adlı mecmuanın on birinci sayısında Semyon Kadışev'in sekseninci yılı için bir makale kaleme almıştır.¹²⁷ Bu destan müstakilen 1968 yılında yine aynı kişi tarafından yayıma hazırlanmıştır.¹²⁸ T.G. Taçeyeva M.K. Dobrov'dan derlediği *Altın Çüs* adlı destanı 1958 yılında,¹²⁹ kadın haycı P.V. Sulekova'dan derlediği *Ay Mirgen* adlı destanı 1959 yılında,¹³⁰ 1963 yılında ise P.V. Kurbiyakov'dan derlediği *Ay Dolay* adlı destanı neşretmiştir.¹³¹ 1969 yılında V.E. Maynogaşeva haycı M.K. Dobrov'dan derlediği *Han Mirgen* ve *İki Ak Kula Tay* adlı destanları yayımlamıştır.

Aleksandr Aleksandroviç Kenel'in *Narodnoe Muzikal'noye Tvorçestvo Hakasov* (1955) ve *Semyon Kadışev* (1962) adlı eserleri Hakas destanlarının müzikal yönünü inceler.

Z.İ. Kulagaşeva'nın, Yevdokiya (Ovdo) Nikitiçna Kulagaşeva'dan derlediği *Altın Taycı* adlı destan ise 1973 yılında Abakan'da yayımlanır. Ye. N. Kulagaşeva bu destanı Tarkop Troyakov'dan dinlediğini eserin sonunda belirtmiştir.¹³² Aynı haycıdan derlenen *Ken Arıg* adlı destan 1970 yılında *Lenin Çoli* adlı yerel gazetede basılmıştır.¹³³

Hakas Türkçesiyle yayınlanan bu destanlar aynı zamanda Rusça'ya da çevrilmiştir. *Tülgü Hızıl Alıp Hıs* destanı 1960'da, *Aydolay* 1962'de, *Albıncı* 1975'de*, *Alıp Pil Taraan* 1983'de, *Altın Çüs* 1987'de, *Sarıg Çanıvar* 1991'de Rusça'ya çevrilmiştir.¹³⁴

1972'de M.A. Ungsvitskaya'nın, V. Y. Maynogaşeyeva ile yazdığı *Hakasskoye Narodnoye Poetiçeskoye Tvorçestvo* adlı eserde yer alan *Geroiçeskiy Epos-Alıptıg Nımah* adlı ana başlık altında M.A. Ungsvitskaya ve V.Y. Maynogaşeva'nın hazırlamış

¹²⁷ T.G. Taçeyeva; "Hakasskiy Haydji S.P. Kadışev (K 80-letiyu so dnya rojdeniya)", *Uçenie Zapiski* Vıpusk XI 1965 ss. 186–217.

¹²⁸ T.G. Taçeyeva; *Ah Çibek Arıg Alıptıg Nımatar*, Abakan: Hızılçar Kniga İzdatel'tsvozinıñ Hakasiyadağı Pöligi 1968.

¹²⁹ M.A. Ungsvitskaya-V. Ye. Maynogaşeva; *age*, ss. 25–26.

¹³⁰ T.G. Taçeyeva; *Ay Mirgen Alıptıg Nımah*, Abakan: Hakasiyadağı Kniga İzdatel'stvozi 1959 133 s.

¹³¹ T.G. Taçeyeva; *Ay Dolay*, Abakan: Hakasiyadağı Kniga İzdatel'stvozi 1963 191 s.

¹³² Z.İ. Kulagaşeva; *Altın Taycı Alıptıg Nımah*, Abakan 1973.

¹³³ V. Ye. Maynogaşeva; "Yevdokiya (Ovdo) Nikitiçna Kulagaşeva", *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan: Polikor s. 324.

* Bu destanın Rusça baskısı 1984 senesinde yeniden yapılmış, tercümesi İ.S. Kıçakova tarafından gerçekleştirilmiştir.

¹³⁴ G.Killi; "Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar", *MTAD C.6 S.1* Mart s. 19.

oldukları bazı konu başlıkları bulunmaktadır. Bu başlıklar *Türün Tanımı, Haycı ve Alıptığ Nımahların Esasları, Eski Alıptığ Nımahlar ve Kahramanlar, Eski Hayat Düzeninden Ayrılma Sürecinde Alıptığ Nımahlar, Eski Hakas Devleti Döneminde Alıptığ Nımahlardır*. Bunların yanında “XIII-XVII. Yüzyıllar Moğol Cıngar İstilaları Dönemindeki Tarihî Kahramanlık Destan ve Efsaneleri” adlı bölümde ise Tasha Matır, Sibdey ve Sibe, Kotehan, Abahay Pahta ve İr Toğcın gibi kahramanlık anlatımları verilmiş ve yazar tarihî efsaneleri inceleyerek günümüz Hakasların Yenisey Kırgızları ile genetik bağlarını ortaya koymuştur.¹³⁵

Mariya Andreyevna Ungvitskaya’nın 1973 ‘de yayınlamış olduğu *Janrovoe Svoebrazie Hakasskih Alıptığ Nımahov Geroiçeskih Skazaniy Semeynyy Hronik ve Hakasskie Geroiçeskie Skazaniya Semeynie Hroniki i Pamyatniki Yeniseyskoy Pismennosti* adlı iki yazısı bulunmaktadır.¹³⁶

P.A. Troyakov’un 1977 yılında Sovetskaya Etnografiya adlı mecmuada *K voprosu ob istoriko-genetiçeskom izuçenii rannığ form eposa* adlı makalesi yayımlanmıştır.¹³⁷

T.G. Taçeyeva’nın S.P. Kadişev’den derlediği *Kök Han* destanı sadece metin neşri şeklinde 1974 yılında Abakan’da yayımlanmıştır.¹³⁸

Ol’ga Subrakova’nın *Mongol’skie zaimstvovanii v yazıke hakasskogo geroiçeskogo eposa* (Hakas Destan Dilinde Moğolca Alıntılar) adlı çalışması HakNİİYaLİİ Uçenie Zapiski’nin yirminci sayısında yayımlanmıştır. Çalışmada Yenisey Kırgızlarının Moğol hâkimiyeti sırasındaki zorunlu ilişkileri sonucunda gelişen dil malzemelerinin alışverişi ve bunların Hakas destan diline yansıması anlatılmıştır.¹³⁹

Hara Hushun destanı V. Ye. Maynogaşeva tarafından P.V. Todanov’dan 1949 yılında derlenip 1977’de Abakan’da yayımlanmıştır.¹⁴⁰

Ol’ga Subrakova’nın 1977 yılında kaleme aldığı *Sobstvenniye imena personajey v hakasskom geroiçeskom epose* adlı bir makalesi bulunmaktadır.¹⁴¹

¹³⁵ M.A. Ungvitskaya-V. Ye. Maynogaşeva; *age*, ss. 41–141.

¹³⁶ P.Ergun; *age*, s. 17.

¹³⁷ Pervin Ergun; *age*, s. 18.

¹³⁸ T.G. Taçeyeva; *Kök Han Alıptığ Nımah*, Abakan 1974 112 s.

¹³⁹ Ol’ga V. Subrakova; “Mongol’skie Zaimstvovanii v yazıke hakasskogo geroiçeskogo eposa”, *Uçenie Zapiski* Vıpusk XX ss. 1976 ss.147–160.

¹⁴⁰ Ali İlgin; *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*, Ankara: TDK Yay. 2008 s. 13.

Aynı araştırmacı Hakas destanlarının dili üzerine çalışmalar da yapmış, 1978 yılında bu konuyla ilgili bilimler adayı tezini *Yazık Hakasskogo Geroičekogo Eposa* adlı çalışmasıyla sunmuş¹⁴² bu çalışma 2007 yılında yine aynı adla Abakan'da basılmıştır.¹⁴³

V.A. Asoçakov, V.E. Lariçev ve Ya. İ. Sunçugaşev'in hazırlamış olduğu ve 1980 yılında yayımlanan *Voprosı Arxeologii Hakasii* (Hakas Arkeolojisinin Meseleleri) adlı eserde Hakas destanları ile ilgili tek bir çalışma yer almaktadır. O da Ya. İ. Sunçugaşev'in *O dvuglavnih konyah v hakasskom geroičeskom skazanii* (Hakas Destanlarında Çift Başlı Atlar Hakkında)dir.¹⁴⁴

1981 yılında yayımlanan ve redaktörlüğünü V.A. Asoçakov, K.M. Pataçakov ve Ya. İ. Sunçugaşev'in yaptığı *Voprosı Etnografii Hakasii* (Hakas Etnografisinin Meseleleri) adlı çalışmada Ya. İ. Sunçugaşev'in *Hakasskie geroičeskie skazaniya kak istoričeskie istočnik* adlı makalesi yer almaktadır.¹⁴⁵

V. Y. Maynogaşeva'nın 1982'de P. A. Troyakov ile birlikte hazırladıkları *Problema Hakasskoga Fol'klora* (Hakas Folklorunun Meseleleri) adlı eserde yalnızca Hakas destanları üzerine değil Hakas folkloru üzerine yazılmış on makale bulunmaktadır. Bunların arasında Hakas destanlarıyla alakalı olanların listesi şu şekildedir: P.A. Troyakov'un *Problema istorizma geroičeskogo eposa v svete izuçeniya poetiki orhono-yeniseyskih pamyatnikov* (Orhon-Yenisey Anıtlarının İncelenmesi Işığında Destanların Tarihi Meselesi), V.Ye. Maynogaşeva'nın *Nekotorie elementı kompozitsii hakasskogo eposa* (Hakas Destanının Bazı Kompozisyon Unsurları), V.Ye. Maynogaşeva'nın *Hakasskie skaziteli i pevtsı v proşlom i nastoyaşem*, (Dün ve Bugün Hakas Destan Anlatıcıları ve Sanatçıları), R.A. Şerhunayev'in *Semen Kadışev – narodny pevets Hakassi* (Semen Kadışev – Hakas halk sanatçısı), B.P. Çernov'un *O fiziologii mehanizma tuvinskogo i hakasskogo gortannogo peniya* (Hakas ve Tuva Gırtlak İcrasının Fizyolojik Tekniği Üzerine), İ.B. Moldobayev'in *Etnografičeskie*

¹⁴¹ Gülsüm Killi; *agm*, s.52.

¹⁴² Gülsüm Killi; *agm*, s. 22.

¹⁴³ Ol'ga V. Subrakova; *Yazık Hakasskogo Geroičeskogo Eposa*, Abakan: Hakasskoe Knijnnoe İzdatel'stvo 2007 184 s.

¹⁴⁴ İ. Ya. Sunçugaşev; “*O dvuglavnih konyah v hakasskom geroičeskom skazanii*”, *Voprosı Arheologii Hakasii*, Abakan: HakNİİYaLİ 1980 ss.115–120.

¹⁴⁵ İ. Ya. Sunçugaşev; “*Hakasskie geroičeskie skazaniya kak istoričeskie istočnik*”, *Voprosı Etnografii Hakasii*, Abakan: HakNİİYaLİ 1981 ss. 28–44.

istoki odnogo motiva iz eposa kirgizov i narodov tsentral'noy Azii (Orta Asya Halklarının ve Kırgızların Destanının Motifinden Biri Olan Etnografik Kaynaklar) ve A.K. Stoyanov'un *O narodnih duhovih instrumentah hakasov* (Hakasların Dinî Halk Çalgıları Hakkında)¹⁴⁶

M.E. Kilçiçakov *Alıp Pil Taraan* adlı destanı Rusça olarak 1983 yılında Moskova'da yayımlar.¹⁴⁷

S.P. Kadışev'den derlenmiş olan *Hus Azıraan Altın Hus* adlı destan 1984 yılında T.G. Taçeyeva tarafından Ah Tashıl adlı mecmuada yayımlanır.¹⁴⁸

Altın Arığ destanı Hakasça (ss. 8–247) ve Rusça (ss. 250–488) olarak *Epos Narodov SSSR* (SSCB Halklarının Destanı) serisi içinde 1988 yılında Moskova'da basılmıştır. Bu destan V. Ye. Maynogaşeva tarafından A.V. Kurbijekova'dan derlenmiştir. Eserin *Ekler* bölümünde kitabı hazırlayan V.Ye. Maynogaşeva'nın *Hakasskiye Geroičeskiy Epos "Altın Arığ"* (Hakas Kahramanlık Destanı Altın Arığ) ve A.K. Stoyanov'un *İskusstvo Hakasskih Haydji* (Hakas Haycılarının Sanatı) adlı birer yazısı bulunmaktadır. Yine bu *Ekler* bölümündeki *O Variantah Eposa "Altın-Arığ" i Yego Skazitelyah* (Altın Arığ Destanının Varyantları ve Bunların İcracıları" başlıklı yazıda bu destanı haylayan iki büyük haycı olan S.P. Kadışev ve P.V. Kurbijekov'dan bahis açılmıştır.¹⁴⁹

Alevtina Konstantinoviç Maytakova, kendisi gibi bir Şor Türkü olan haycı Semyon İ. Şulbayev'den 1975 yılında derlediği *Han Orba* destanını 1989 yılında Abakan'da yayımlamıştır.¹⁵⁰ Destan 2011 yılında tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılarak neşredilmiştir.¹⁵¹

1990 yılında V. Ye. Maynogaşeva ve A.G. Kızlasov'ın hazırladıkları onuncu sınıflar için *Hakas Literaturazı* adlı eserde *Hakas Çonnın Pazılbin Pütken Poeziyazı*

¹⁴⁶ V. Ye. Maynogaşeva-P.A. Troyakov; *Problema Hakasskogo Fol'klora*, Abakan 1982 170 s.

¹⁴⁷ Pervin Ergun; *age*, s. 19.

¹⁴⁸ Pervin Ergun; *age*, s. 19.

¹⁴⁹ V.Ye. Maynogaşeva; *Altın Arığ: Hakasskie Geroičeskiy Epos*, Moskva: Nauka 1988

¹⁵⁰ Alevtina Konstantinovç Maytakova; *Han Orba Alıptıg Nımah*, Ağban: Hızılçar Kniga İzdatel'stvozinın Hakasiyadağı Pölgi 1989 208 s.

¹⁵¹ Erhan Aktaş; *Hakas Destanları 3 Han Orba*, Ankara: TDK Yay. 2011 254 s.

başlıklı yazıda Altın Arığ destanı temelli olmak üzere alıptığ nımahlar hakkında bilgiler verilmiştir.¹⁵²

Burada araştırmacı V. Ye. Maynogaşeva için ayrı bir paragraf açmamız gerekmektedir. Hakas folklor çalışmalarının bu velud ismi gerek sahada gerekse de masa başında birçok önemli çalışmaya imza atmıştır. V.Ye. Maynogaşeva Hakas destanlarını konu, şekil, yaratım ve işlev başlıkları altında incelemiştir. Araştırmacının ulaşabildiğimiz çalışmalarından gerek bu başlık gerekse de bir sonraki başlık altında ve tez çalışmasının muhtelif yerlerinde bahsettik; bununla birlikte kendisinin ulaşamadığımız çalışmaları da olmuştur. Bunların künyeleri *Kaynaklar* bölümünde verildiği için burada sadece isimleri kronolojik sırayla verilecektir: ***O narodnosti osnovi geroičeskogo skazaniya “Albınji”*** (Albıncı Destanının Milliyet Temelleri Üzerine); ***Nekotorie hudojestvenno-poetiçeskie osobennosti geroičeskogo skazaniya Albınji*** (Albıncı Destanındaki Bazı Sanatsal-Şiirsel Özellikler); ***Obraz Huu-İney v hakasskom geroičeskom epose*** (Hakas Destanında Huu İney Tipi); ***İdeynoe soderjanie hakasskogo geroičeskogo skazaniya “Altın Arığ”*** (Hakas Altın Arığ Destanının İdeolojik Muhtevası); ***Ob izuçenii geroičeskogo eposa hakasov*** (Hakas Destanlarının İncelenmesi Üzerine); ***O traditsionnom bitovanii hakasskogo geroičeskogo eposa-alıptığ nımah*** (Hakas Alıptığ Nımahlarında Geleneksel Hayat Üzerine); ***O traditsionnom bitovanii hakasskogo geroičeskogo eposa-alıptığ numah*** (Hakas Destanında Geleneksel Hayat); ***Hakasskaya i tuvinskaya versiya eposa o Pohta Krise (Boktu-Kirişe)*** (Pohta Kris Destanının Hakas ve Tıva Versiyonları); ***Epiçeskie motivi pisma u hakasov i ih istoriçeskie osnovi*** (Hakaslarda Epik Motiv Tarzı ve Bunların Tarihi Temelleri); ***Syujet oborotnya-trezgolovoy zmei (zmeya) v hakasskomi altayskom epose*** (Hakas ve Altay Destanında Üç Başlı Ejderha Konusu); ***Zaçin v hakasskom geroičeskom epose kak hudojestvennyy sposob datirovki sobitiy*** (Hakas Destanında Sanatsal Tarihlendirme Hadisesi Usulü Olarak Başlangıç); ***Epiçeskoe nasledie hakasov i yego znaçenie dlya razvitiya sovremennoy kul’turi naroda*** (Hakasların Epik Mirası ve Bunun Muasır Halk Kültürünü Gelişimindeki Anlamı); ***Nekotorie syujeti sivogo (sinego) i çernogo bıkov v fol’klore sayano-altayskih tyurkoyazıçnih narodov*** (Türk Dilli Sayan-Altay Halklarının Folklorunda Boz ve Kara Boğa Hakkında Bazı Konular); ***Nekotorie elementi***

¹⁵² Pervin Ergun; *age*, s. 21.

kompozitsii hakasskogo eposa (Hakas Destanının Kompozisyonunda Bazı Unsurlar); *Hakasskie skaziteli i pevtst v proşlom i nastoyaşem: [P. V. Kurbijekov, S. P. Kadışev, T. Troyakov, S. Borgoyakov]* (Geçmişte ve Hâlde Hakas Destan Anlatıcıları: P.V. Kurbijekov, S.P. Kadışev, T. Troyakov, S. Borgoyakov); *Razvitie hakasskogo eposa i yego poetika* (Hakas Destanının Gelişimi ve Onun Poetikası); *Nekotorie elementy internatsional'nykh vozzreniy v hakasskom geroičeskom epose* (Hakas Destanında Beynelmilel Görüşlerin Bazı Unsurları); *Skifskoe nasledie v geroičeskom hakasov* (Hakasların Destanında İskit Mirası); *K voprosu o svyazah epičeskikh traditsiy "Manasa" i hakasskiy alıptıǵ nımahov* (Manas ve Hakas Alıptıǵ Nımahların Epik Gelenekleri İlişkisi Meselesine Dair); *Vhodnovlennyy muzoy eposa* (Destanın İlham Perisi); *Hakasskiy çathan (çadıǵan) i vopros yego proishojdeniya (po materialam fol'klora)* (Folklor Malzemelerine Binaen Hakas Çathan'ı ve Onun Menşei Meselesi); *"Manas" kirgızov i alıptıh nımahe hakasov:genetičeskaya obşnost i tipologičeskoe razliçie* (Kırgızların Manas'ı ve Hakasların Alıptıǵ Nımahları: Genetik Müştereklik ve Tipolojik Farklılık); *Hakasskiy narodnyy skazitel' Petr Vasil'yeviç Kurbijekov* (Hakas Halk Anlatıcısı Pyotr Vasilyeviç Kurbijekov); *Hakasskiy çathan i kratkaya istoriya yego razvitiya* (Hakas Çathan'ı ve Onun Gelişiminin Tarihçesi); *Skaziteli kak povestvovateli istorii rodov, plemen, etnosov v epose i jizni tyurkoyazıçnykh narodov* (Türk Dilli Halkların Hayatı ve Destanında Etnosun, Aşiretin, Soyun Tarihini Anlatan Kişi Olarak Destan Anlatıcısı); *Tema sovetnika v drevnetyurskoy poezii i hakasskom alıptıh nımahe (Tonyukuk i Ay Huucin)* -Eski Türk Şiirinde ve Hakas Alıptıǵ Nımahında Müşavir Teması (Tonyukuk ve Ay Huucin); *Drevneiranskoe leksičeskoe nasledie v yazıke eposa hakasov* (Hakas Destan Dilinde Eski İran Leksik Mirası); *Hakasskiy geroičeskiy epos:proishojdenie, periodı razvitiya i izuçeniya* (Hakas Destanı: Menşe, Gelişim ve İnceleme Periyotları); *O çathane, vremeni ego proishojdeniya i kak sostavnoy çasti monumental'nogo iskusstva epičeskogo skaza hakasov* (Ortaya Çıkış Zamanı ve Hakas Epik Geleneginin Abidevi Sanatı Bileşim Bölümleri Olarak Çathan); *Velikiy narodnyy skazitel' P. Kurbijekov* (Büyük Destan Anlatıcısı: P. Kurbijekov); *O znaçenii imen odnogo iz drevnetyurskikh kaganov, printsa Kül-Tegina i hakasskikh epičeskikh bogatirey* (Eski Türk Kağanlarından Biri Olan Kül Tigin ve Hakas Destan Alpllarının Adlarının Anlamı Hakkında); *Ah sabdar attıǵ Altın*

Seyzen (Ak Doru Atlı Altın Seyzen); **Kratkoe soderjanie alıptıh nımaha** (Alıptıg Nımah'ın Kısa İçeriği).

Sovyet Rusya döneminden sonra metin neşriyatı devam etmekle birlikte türe özgü motif, yapısal temelli ve dil çalışmalarına dair makale ve eserler daha çok görülür.

P. Troyakov'un kaleme aldığı **Geroičeskiy Epos Hakasov i Problemu İzučeniya** adlı eser bir diğer Hakas destanları ile alakalı çalışmadır. Eserin giriş bölümü yedi bölümden oluşmaktadır. Bunlar *Obşie voprosı istoriografiya* (Ortak İstoriografya Meseleleri), *Syujeti i motivi Hakasskogo geroičeskogo eposa* (Hakas Destanının Konu ve Motifleri), *Osobennosti stilışeskoy obraznosti* (Türün Stilistik Özellikleri), *Problema istoriko-genetisekogo izučeniya rannih form eposa* (Destan Öncesi Formun İncelenmesinde Tarihi-Genetik Mesele), *Tipologiçeskie osobennosti eposa narodov Sibiri* (Sibiry Halkları Destanlarının Tipolojik Özellikleri), *Poetika istorizma i mifologizma* (Tarihî ve Mitolojik Poetika), *Analogiya geroičeskomu eposu orhono-yeniseyskih pamyatnikah* (Orhon-Yenisey Abidelerinin Destanlarla Olan Benzerliği). Bu teorik giriş kısmından sonraki *Prilojenie* başlığının altında bazı Hakas destanlarının Rusça özetleri vardır. Burada yer alan destanlar Ah Molat Alp, Çilekeş Üç Kız kardeş, Kartallarla büyüyen Altın Hus, Dilsiz Han Mirgen, Boz Aygır Alp, Çilekeş Ak At ve Albinji destanlarıdır. *Primeçaniya* başlıklı son bölümde ise *sözlük, masalcı ve icracılar hakkında bilgi, derleyiciler hakkında bilgi derleyiciler hakkında bilgi* bulunmaktadır.¹⁵³

Galina Kujakova'nın Anna Vasilyevna Kırbijekova'dan derlemiş olduğu **Han Mirgen** destanı 1992 yılında Abakan'da yayımlanmıştır.¹⁵⁴

Haycı P.T. Borgoyakova'nın icra edip O.V. Subrakova'nın derlediği ve **Ay Miçiken Kün Miçik** adlı eser 1993 yılında yayımlanmıştır. Kitapta söz konusu destan ile birlikte bu çalışmada tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmış olan "Hara Molat" adlı destan da yer almaktadır.¹⁵⁵

Yazar M.P. Bainov'un kendi kaleme aldığı **Han Tönis** adlı destan 1994 yılında Abakan'da sadece metin neşri şeklinde yayımlanmıştır.¹⁵⁶

¹⁵³ P.A. Troyakov; **Geroičeskiy Epos Hakasov i Problem İzučeniya (İssledovaniye i Prilojeniyeye)**, Abakan 1991 326 s.

¹⁵⁴ G.G. Kujakova; **Han Mirgen Alıptıg Nımah**, Abakan 1992.

¹⁵⁵ Ol'ga V. Subrakova; **Ay Miçiken Kün Miçik Alıptıg Nımahtar**, Abakan 1993 128 s.

¹⁵⁶ M.R. Bainov; **Han Tönis Alıptıg Nımah**, Ağban: Hakas Kniga İzdatel'stvoı 1994 216 s.

Han Orba destanını derleyip yayımlayan A.K. Maytakova yine S.İ. Şulbayev'den **Huban Arıĝ** destanını derleyip 1995 ve 1996 yıllarında iki ayrı cilt halinde neşretmiştir. Bu destan şu ana kadar yayımlanmış olan en hacimli Hakas destanıdır.¹⁵⁷ Huban Arıĝ destanı ülkemizde Hakas Türkçesi orijinali olmadan sadece Türkiye Türkçesi şeklinde Timur B. Davletov tarafından da yayımlanmıştır.¹⁵⁸ Destanın nesre çekilmiş roman hali aynı yazar tarafından 2005 yılında satışa sunulmuştur.¹⁵⁹

Asıl çalışma sahası Şor destanları ve destancılık geleneği olan A.İ. Çudoyakov, 1995 yılında Güney Sibirya Türklerindeki destanları ve geleneği karşılaştırdığı **Etyudi Şorskogo Eposa** adlı eserinde Hakas destancılık geleneğini bazı konular dâhilinde incelemiştir. Bu çalışma Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁶⁰

1997 yılında Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Bölümü, Filoloji Enstitüsü tarafından "*Pamyatniki folkloru narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka* (Uzak Doğu ve Sibirya Halklarının Folklor Eserleri) adlı serinin on altıncı cildi olarak Rusça metni karşılığı verilmek suretiyle meşhur haycı P.V. Kurbijekov'dan derlenen ve V. Ye. Maynogaşeva tarafından hazırlanan **Ay-Huucın** adlı destan yayınlanır.¹⁶¹

V. Ye. Maynogaşeva, Sovyetler sonrasında da destanlar üzerine çalışmalarını sürdürmüş ve 2000 yılında destan anlatıcılarına (haycı) yer verdiği Hakasça ve Rusça kaleme alınan **Hakas Çonnıñ Haycı-Nımahcıları Paşa Sarıncıları // Hakasskiye skaziteli i pevtsvı** eserini yayımlanmıştır. Çalışmada S.P. Kadişev, P.V. Kurbijekov, V.İ. Rudakova ve Ye. N. Kulagaşeva hakkında bilgiler yer almaktadır. Eser Hakas Türkçesi ve Rusça olarak kaleme alınmıştır.¹⁶²

V.Ya. Butanayev ve İ.İ. Butanayeva'nın hazırladıkları **Hakasskiy İstoriçeskiy Fol'klor** (Hakas Tarihî Folkloru) adlı eserin ikinci bölümü **Geroi İstoriçekogo Fol'klora** (Tarihî Folklor Kahramanları) başlığını taşımaktadır. Bu başlığın alt başlıkları da şu şekildedir: *Mifiçeskie geroi* (Mitik Kahramanlar), *Legendarnie Geroi Vremen*

¹⁵⁷ Alevtina Konstantinoviç Maytakova; **Huban Arıĝ Alıptıĝ Nımah**, Ağban: Hakas Kniga İzdatel'stvozi 1995–1996. 192/182 s.

¹⁵⁸ Timur Bulat Davletov (haz.); **Huban Arıĝ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı**, Ankara: TÜRKSOY Yay. 2006.

¹⁵⁹ Timur Bulat Davletov; **Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arıĝ**, Ankara: Yurt-Kitap Yayın 2005.

¹⁶⁰ A.İ. Çudoyakov; **Şor Destanı İncelemeleri** (çev. Çaşteğgin Turgunbayer), Ank: TDK Yay. 2007.

¹⁶¹ V. Ye. Maynogaşeva; **Hakasskiy Geroiçeskiy Epos Ay-Huucın**, Novosibirsk: Nauka 1997 477 s.

¹⁶² V. Ye. Maynogaşeva; **Hakas Çonnın Haycı-Nımahcıları Paşa Sarıncıları // Hakasskie Skaziteli i Pevtsı**, Abakan: Hakasskoe Knijnnoe İzdatel'stvo 2000.

Mongol'skih Zavoevaniy XIII-XVI vv. (Moğol Fütuhâtı Zamanının Efsanevî Kahramanları XII-XVI. yy), *î Kahramanları XII-XVI. yy*), *İstoriçeskie Liçnosti Hongoraya XVII-XVIII vv.* (Hongoray'ın Tarihî Kişilikleri XVII-XVIII yy.), *Skazaniya ob oyratskiy pravitelyax XVIII v.* (Oyrat Yöneticileri Hakkında Hikâyeler XVIII yy.) ve *Hakasskie İstoriçeskie Personaji XVIII-XIX vv.* (Hakas Tarihî Şahsiyetleri XVIII-XIX yy.)¹⁶³

Tarihî seyir içinde Hızıl Aal (1927–1959), Lenin Çolı (1959–1992) ve Hakas Çiri (1992) adlarıyla yayımlanan gazetenin bazı sayılarında Alevtina K. Maytakova'nın Taştıp rayonundaki Taştıp köyünde meskûn Pektit Tümerekov'dan derlediği **Alıp Sarığ Plat Hıs** adlı destan yayımlanmıştır.¹⁶⁴

Yine aynı gazetenin muhtelif sayılarında Anna Vasilyevna Kurbijekova'nın Alevtina Vasilyevna Kurbijekova'dan derlediği derlediği **Siben Arığ** destanı yayımlanmıştır. Alevtina Vasilyevna da bu destanı Pyotr Vasilyeviç Kurbijekov'dan dinlemiştir.¹⁶⁵

2003 yılında Anatoliy Prelovskiy tarafından N.F. Katanov'un Tıva, Tofa ve Hakas Türklerinden derlenmiş olan bazı folklor ürünleri Rusça olarak yeniden yayımlanmıştır. İki ciltten oluşan hacimli eserin ilk cildinde Hakas Türklerine ait beş destan metni yer alır. Bu destanlar *Alıp Soyan* (ss. 313–322), *Altın Köök* (ss. 322–333), *Üç Kardeş* (ss. 333–335), *Küreldey Mirgen* (ss. 335–349) ve *Ak Han* (ss. 349–355) destanlarıdır.¹⁶⁶

2002 yılından itibaren Hakas destanları ile ilgili hazırlamış olduğu birçok çalışmayla dikkatleri çeken Nadejda Stepanovna Çistobayeva'nın birçok makalesi ile birlikte 2007 yılında Buryatya'nın başkenti Ulan-Ude'de savunup Novosibirsk'te yayımlanan bilimsel adaylık tezi bulunmaktadır. Çalışma üç ana bölümden (*Osobennosti tematiki i kompozitsii epiçeskih proizvedeniy hakasov, poetiko-stilevaya*

¹⁶³ Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; *Hakasskiy İstoriçeskiy Fol'klor*, Abakan 2001 ss. 57-117.

¹⁶⁴ Alevtina Konstantinoviç Maytakova; *Alıp Sarığ Plat Hıs Alıptığ Nımah*, Hakas Çiri Gazetesi 2002 yılına ait 84, 85, 91, 95, 97 ve 100 sayılar.

¹⁶⁵ A.V. Kurbijekova; *Siben Arığ Alıptığ Nımah*, Hakas Çiri Gazetesi 2002 yılına ait 143, 144, 147–149, 151–153, 155–157, 159–161, 163, 164, 167, 168, 171, 173, 174, 177, 178, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 199. sayıları.

¹⁶⁶ Anatoliy Prelovskiy; *Fol'klor Sayanskikh Tyurkov XIX. veka iz sabiraniya doktora yazkoznaniya N.F. Katanova v dvuh tomah*, Moskva: Noviy Klyuç 2003.

sistema skazaniy, Osobennosti tipiçeskih mes geroiçeskogo eposa) oluşmuş metin malzemesi olarak yirmi Hakas destanı kullanılmıştır. (Çistobayeva 2007a). Halen HakNİİYaLİ'deki folklor kürsüsünde görev yapan Nadejda Stepanovna Çistobayeva'nın adaylık tezi öncesi ve sonrası yaptığı çalışmaları Hakas destanlarının içerik, motif ve tipolojik özellikleri iken bazı çalışmaları ise Hakas destanlarının anlatım özelliklerine dilbilimsel yaklaşımları içerir.¹⁶⁷

Araştırmacı A.S. Çoçiyeva'nın 2006 yılında HakNİİYaLİ yayınları arasından *Bibliografiya Neizdannih Geroiçeskih Skazaniy na Hakasskom Yazıke* (Yayımlanmamış Hakasça Destanlar Bibliografyası) çıkmıştır. Araştırmacı HakNİİYaLİ bünyesinde bulunan el yazmaları bölümünde yaptığı derleme sonucunda 1939–2005 yılları arasında derlenmiş ve henüz yayımlanmamış 212 destan tespit etmiştir. Bu destanların kaynak kişisi, derleyeni, derlendiği sene, arşiv numarası, kaydedildikleri defterlerin sayfa sayıları hakkında bilgiler sıralanmıştır.¹⁶⁸

E.A. Abel'tin'in baş redaktörlüğünde hazırlanan *Skazaniya o Velikom Hakasskom Knyaze Yerenake* (Büyük Hakas Beyi Yerenak Hakkında Anlatmalar) adlı eserde¹⁶⁹ tarihi bir şahsiyet olan ve tarihî Hongoray devletinin asilzadesi, Hakas folklorunda Öcen Beg adıyla bilinen Yerenak hakkındaki kahramanlık anlatımları,

¹⁶⁷ Nadejda Stepanovna Çistobayeva; “Traditsionnaya poetika skazaniy S.P. Kadışeva”, *Gumanitarniy vestnik: Aktual'nie problemi başkirskogo eposovedeniya. Materialı konferentsii.* – Ufa, Vıp.1. ss. 197–204. // “Ustoyçivie elementi v tipiçeskih mestah hakasskogo geroiçeskogo eposa -na primere masti Konya”- (Atın Rengi Örneğinde Hakas Destanının Tipik Parçalarında Sabit Unsurlar) *Gumanitarnie nauki v Sibiri.* – Novosibirsk: Nauka, №3. – ss. 50–55. // *Poetika zaçına hakasskih geroiçeskih skazaniy* (Hakas Kahramanlık Destanında Başlangıç Poetikası), *Yadkyar* Ufa. Vıp.4 – C. 81–90. // *Osnovie temi geroiçeskogo eposa hakasov* (Hakas Kahramanlık Eposunun Temel Esasları), *Materialı Vseros. nauç. konf.* (27–28 maya 2003 g.) Ufa: Gilem, ss. 92–94. // *Osnovie temi geroiçeskogo eposa hakasov* (Hakas Kahramanlık Eposunun Temel Esasları), *Gumanitarnie nauki v Sibiri.* – Novosibirsk: Nauka №3. ss. 65–70. // *Syujetno-kompozitsionnoe stronie geroiçeskogo eposa hakasov* (Hakas Kahramanlık Eposunun Konu-kompozisyon Yapısı), *Gumanitarnie nauki v Sibiri.* Novosibirsk: Nauka, №4. ss. 44–48. // *Tema sem'i v geroiçeskom epose hakasov* (Hakas Kahramanlık Destanında Aile Teması), *Gumanitarnie nauki v Sibiri,* Novosibirsk: Nauka, №3. ss. 108–111. // *Svoeobrazie tipiçeskih mest geroiçeskogo eposa hakasov* (Hakas Kahramanlık Eposunun Kalıplaşmış Parçalarının Özgünlüğü), *Gumanitarnie nauki v Sibiri,* Novosibirsk: Nauka, №4. ss. 60–63. // *Spetsifika ustoyçivih mest geroiçeskogo eposa hakasov – ne primere opisaniya poednika bogatrey* (Kahramanların Birebir Mücadele Tasviri Örneğinde Hakas Kahramanlık Eposunun Sabir Kalıp Özelliği), *Sibirskiy filologičeskiy jurnal,* Novosibirsk: NGU ss.10–14. // *Tema o bor'be nabegami (çudoviş, hano-zavoevateley podzemnogo mira) v geroiçeskom skazaniyah hakasov* (Hakasların Kahramanlık Anlatmalarında Olağanüstü Varlıklarla, Han-beylerle ve Alt Dünya Taifesiyle Mücadele Teması), *Poetika, Janrov Fol'klora Nardovo Sibiri: Mif, Epos, Ritual,* Novosibirsk 2007 ss. 28–32.

¹⁶⁸ A.S. Çoçiyeva; *Bibliografiya Neizdannih Geroiçeskih Skazaniy na Hakasskom Yazıke* (Hakasça Destanların Yayımlanmamış Bibliyografyası), Abakan: HakNİİYaLİ Yay. 2006 155 s.

¹⁶⁹ E. A. Abeltin; *Skazaniya o Velikom Hakasskom Knyaze Yerenake*, Abakan 2006 155 s.

tarihî malumat bulunmaktadır. Eserde V. Y. Butanayev *Yerenak* hakkında tarihî bilgiler verirken¹⁷⁰ İrina Butanayeva ile Viktor Butanayev'in derlediği ve Anatoliy Prelovskiy'in Rusça'ya çevirdiği *Yarnak Ocen-Beg* hikâyesi bu tarihî-kahramanî şahsiyetin halk muhayyilesindeki yeri göstermesi açısından önemlidir.¹⁷¹ Eserde son olarak çocuklar için A.A. Lyutsidarskaya tarafından yazılmış *Sibirskiy Pocol Aydar iz Hongoraya* (Hongoray'dan Sibir Elçisi Aydar) isimli bir hikâye mevcuttur.¹⁷² Hakas folklorunda asilzade ve “han” Yerenak ya da namıdiğer Öcen Beg hakkında içinde tarihî gerçekliklerinde mevcut olduğu birçok efsane anlatılmaktadır. Ancak bunlar *alıptığ nımah* adını verdiğimiz ve destan karşılığı bulunan türden ayırdır. Hakas alıptığ nımahlarında şekil, konu, içerik ve biçim özellikleri bellidir, kalıplaşmıştır. Bunun dışındaki tarihî şahsiyetlere-kahramanlara dayalı anlatmalar *kahramanların tarihî efsaneleri* adıyla literatüre geçmiştir. Ekrem Arıkoğlu bu türe *kahramanların tarihî hikâyeleri* (matırlardanar istoriya kip-coohtarı)* adını verir ve hazırladığı çalışmasında *Öceñ Matır* adlı bir de efsane vardır. M.A. Ungvitskaya ve V.A. Maynogaşeva'nın hazırlamış olduğu *Hakasskoe Narodnoe Poetiçeskoe Tvorçestvo* adlı eserde bu türün adı *geroiko-istoriçeskiy epos – kip çooch* (tarihî-kahramanlık destanı-efsanesi) şeklindedir.¹⁷³ Bu anlatmalar (destan, efsane) Moğol fütuhatları zamanında Kırgız (Hongoray) beylerinin Moğollara karşı göstermiş oldukları kahramanlıkları anlatmaktadır. Teşekkül tarihi XIII. yyda olup XVII. yya dek yani Moğol idaresinden ayrılana dek sürmüştür. Yazarlar, Öcen Beg etrafında gelişen anlatmaların tarihî-kahramanlık anlatmaları özelliğini taşıdığını, Hakasların kahramanlık ecdadlarının destanlarıyla açık bir şekilde tutarlılık taşıdığını fakat destanın ideolojik-sanatsal özelliklerimin *alıptığ nımah*larla biraz farklılık arz ettiğini ifade ederler.¹⁷⁴ Bu anlatmalar içinde Öcen Beg'in yanında Sibicek ve Sibdeyek, Kün Arığ anlatmalarının da olduğu bilinmektedir. Asıl konumuz bu olmadığı için bahsi burada noktalandırıyoruz.

¹⁷⁰ E.A. Abeltin; *age*, ss. 5–16.

¹⁷¹ E.A. Abeltin; *age*, ss. 17–38.

¹⁷² E.A. Abeltin; *age*, ss. 39–155.

* Hakas folklorunda kip-çooch Türkiye folklorunda *efsane* türüne karşılık gelmektedir. Bu sebeple burada kullanılan “hikâye” teriminin söz konusu türü karşılamadığını düşünüyoruz. Bahsi geçen tür için *kahramanlar hakkında menkıbevî anlatmalar* kullanımının daha uygun olacağını düşünüyoruz.

¹⁷³ Ungvitskaya-Maynogaşeva; *age*, s. 141.

¹⁷⁴ Ungvitskaya-Maynogaşeva; *age*, s. 146.

İlki 1996, ikincisi ise 2005 yılında yapılan *Çathan: İstoriya i sovremennost'* (Çathan: Tarih ve Günümüz) adlı sempozyumun üçüncü ayağı 2007 yılında yapılmış ve sempozyum bildirileri V.N. Tungujekova'nın redaktörlüğünde 2007 yılında Abakan'da yayımlanmıştır.¹⁷⁵

Yu. V. Limorenko 2005 yılında N.S. Çistobayeva ile hazırlamış olduğu çalışmayı¹⁷⁶ biraz daha genişleterek 2007 yılında Novosibirsk'te yayınlamıştır.¹⁷⁷

Haycı S.İ. Şulbayev'den A.K. Maytakova'nın derleyip yayımladığı üçüncü destan *Ah Pora Attıĭ Ah Handır*. Çalışma yalnızca destan metninden müteşekkildir.¹⁷⁸

Hakasya Cumhuriyeti'nin başkenti Abakan'da 2007 yılında iki cilt halinde hazırlanan *Entsiklopediya Respubliki Hakasii* adlı yayında Hakas destancılık geleneği ve destan anlatıcıları hakkında bazı madde başları tanzim edilmiştir. Bunların büyük kısmı V.Ye. Maynogaşeva tarafından kaleme alınmış olup belli başlıları şu şekildedir: *“alıptıh nımah” “batır” “(Konstantin Antonoviç) Komotay Bastayev” “(Porlat) Semyen Tihonoviç Borgoyakov” “çathan” “Nikita Yegoroviç Çuteyev” “Makar Konstantinoviç Dobrov” “haycı” “haycı-nımahçı” “Semyon Prokopeviç Kadişev” “Mihail Yevremeyeviç Kil’çiçakov “Pyotr Vasilyeviç Kurbijekov”, “Anna Vassilyevna Kurbijekova” “Paraskov’ya (Parunya) Vasil’evna Sulekova” “Semyen İvanoviç Şulbayev”*

İrina İsayevna Butanayeva'nın 2008 yılında Novosibirsk'te yayımlanan *Gumanitarnie nauki v Sibiri* adlı ilmî derginin üçüncü sayısında yayımlanan *Traditsii Skazitel'skogo Masterstva Hakasskih Haydji* (Hakas Haycılarının Anlatım Ustalıĭı Geleneği) adlı çalışmada haycılık geleneği içerisinde yer alan unsurlar, üslup ve icra tekniği hakkında genel bilgiler verilmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ V.N. Tungujekova; *Çathan: İstoriya i Sovremennost'*, Abakan 2007 210 s.

¹⁷⁶ N.S. Çitobayeva-Yu. V. Limorenko; *“Tipičeskie mesta hakasskogo geroičeskogo eposa”* (Hakas Kahramanlık Destanında Tipik Mekânlar) *Ukazatel' tipičeskih mest geroičeskogo eposa narodov Sibiri (altaytsev, buryat, tuvintsev, hakasov, şortsev, yakutov)* Novosibirsk: İzd-vo SO RAN, ss. 83-117.

¹⁷⁷ Yu. V. Limorenko; *“Tipičeskie mesta i syujet geroičeskogo eposa: universal'noe i unikal'noe (na materiale trex epičeskih traditsiy)”* (Kahramanlık Destanında Tipik Mekanlar ve Konu: Evrensel ve Benzersiz (Üç Destancılık Geleneğinin Ürünlerinde), *Poetika, Janrov Fol'klora Narodov Sibiri: Mif, Epos, Ritual*, Novosibirsk 2007 ss. 33-48.

¹⁷⁸ Alevtina Konstantinoviç Maytakova; *Ah Pora Attıĭ Alıp Han Alıptıĭ Nımah*, Ağban: Hakas Kniga İzdatel'stvozi 2007 275 s.

¹⁷⁹ İrina İsayevna Butanayeva; *“Traditsii Skazitel'skogo Masterstva Hakasskih Haydji”*, *Gumanitarnie Nauki v Sibiri* No. 3 2008 ss. 84-86.

V.Ya. Butanayev ve İ.İ. Butanayeva'nın hazırladıkları *Mir Hongorskogo (Hakasskogo) Fol'klora* (Hongoray-Hakas- Folklor Dünyası) adlı eserin birinci bölümü Geroiçeskiy Epos (*Kahramanlık Destanı*) adını taşımakta olup bu bölüme bağlı dördüncü alt başlık ise *Alıp i ego bogatırskiy kon'* (Alp ve Onun Kahraman Atı)'dır. Bu bölümde Hakas alıptıg nımahlarının giyiminden kuşamına, yaşadıkları mekanlara, kan döküp baş kesip ad almalarından düğün, ölüm âdetlerine, alpaların eğitim seviyelerinden alpların yegâne ve vazgeçilmez yoldaşları ve yardımcıları atlarına kadar alplara dair birçok hususiyet bazı destan örnekleri temelinde tasrih edilmiştir¹⁸⁰ Aynı eserin ikinci bölümü olan ve *Mir Volşebnix Skazok* (Olağanüstü Masallar Dünyası) adını taşıyan kısmın ilk alt başlığı *Bogatırskie Skazki* (Kahramanlık Masalı)'dır ki burada da Hakas destanlarının tür ve terminoloji meselesiyle yeniden karşılaşırız. Kahramanlık masallarının (bogatırskie skazki) kahramanlık destanlarıyla (geroiçeskie skazaniya) birçok yönden benzerlikleri bulunduğunu belirten yazar bunların destandan hikâye türüne, kendine özgü geçiş etaplarının olduğunu ifade ettikten sonra benzer türlerin Hakas folklorundaki sayısının yüzlerle ifade edildiğini ekler.¹⁸¹ Bu tür içerisinde *Pohtu Kiris*, *Altın Tabat* ve *Saraaday* adlı “kahramanlık masallarının özetlerini verir.”¹⁸² Eserin üçüncü kısmı *Neskazoçnaya proza* (Masal Olmayan Nesir)'dir. Burada *Hakasskiy İstoriçeskiy Fol'klor* adlı eserindekine benzer bölümler bulunur ki bunlar *Mifiçeskie Personaji* (Mitik Kişilikler), *Legendarnie Geroi* (Efsanevî Kahramanlar) ve *İstoriçeskie Liçnosti* (Tarihî Şahsiyetler)'dir.

Aslında bir yazar ve gazeteci olan Natalya Markovna Ahpaşeva'nın 2008 yılında A.M. Gorki Edebiyat Enstitüsü'nde savunduğu *Perevodskaya traditsiya Hakasskih Skazaniy o Bogatıryah (Opit Preskriptivnogo perevoda)* (Bahadırlar Hakkındaki Hakas Anlatılarında Tercüme Geleneği -adlı bilim adaylığı tezi bulunmaktadır. Hakasça ve Rusça kaleme alıp her iki dilde karşılıklı olarak tercümele de yapan yazar ve araştırmacının belli başlı ilmi çalışmaları bulunmaktadır.¹⁸³

¹⁸⁰ Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; *Mir Hongorskogo (Hakasskogo) Fol'klora*, Abakan 2008 ss. 41–57.

¹⁸¹ Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; *age*, s. 80.

¹⁸² Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; *age*, ss. 80–91.

¹⁸³ Natal'ya Markovna Ahpaşeva; “**Vidi transformatsiy obraznoy sistemi perevodimoğo proizvedeniya na primere russkoyazıcnıx variantov xakasskogo skazaniya «Alıp Pil Taran»**” (Hakas Alıp Pil Taran Anlatmasının Rusça Varyantları Örneğinde Eserlerin Tercümesinde Şekil

2.3.2. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde Türk dünyası ve burada yaşayan Türk boyları ile ilgili çalışmalar farklı disiplinler dâhilinde yapılmakla birlikte Sibiryâ bölgesi kültür unsurları (dil, edebiyat, sanat tarihi vd.) diğer Türk bölgeleri sakinlerinin kültür unsurlarında olduğu kadar yoğun değildir. Bu sebepten bölge hakkındaki genel bilgilerle birlikte diğer yayınlar Sovyetler Birliğinin dağılmasından önce de görülmekle birlikte bu yayınlarda özellikle 1990’lı yıllardan sonra sayıca bir artış görülmektedir.

Hakas Türkleri ile ilgili ilk yazılar Mehmed Fuad Köprülü¹⁸⁴, Ahmet Caferoğlu¹⁸⁵ ve Abdülkadir İnan¹⁸⁶ tarafından kaleme alınmıştır. Ancak M.F. Köprülü’nün makalesi hariç bu çalışmalar doğrudan doğruya Hakas destanları ile ilgili olmayıp Hakas Türklerini tanıtıcı mahiyettedir. Bilhassa son 15 yıllık süreçte Hakas Türklerinin folkloru, dili, tarihi üzerine makale ve kitap hacminde eserler verilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Hakas destanları üzerinde Türkiye’de yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak 1990’lı yıllardan itibaren yapılmaya başlanmıştır. Her ne kadar, Sovyetlerin yıkılmasından sonra da Hakas toprakları bağımsızlığına

Değiştirme İmgesinin Görünümü), *Aktualnye problemi izučeniya yazıkâ i literaturı: mater. Vseros. nauç. konf.* – Abakan 2002 ss. 262–267. // “**Vxojdienie alıptğ-nımaxa (xakasskogo boğatırskogo skazaniya) v natsionalnuyu literaturu**” (Alıptğ Nımah’ın (Hakas Kahramanlık Anlatması) Millî Edebiyata Girişi), *Aktualnye problemi izučeniya yazıkâ i literaturı: mater. III Vseros. nauç. konf.*–Abakan 2003 ss.210–215. //); “**Kognitivnieprotivoreçiya i nesootvetstviya (uyumsuzluk) na primere xudojestvennogo perevoda xakasskogo eposa**” (Hakas Destanının Sanatsal Çevirisi Örneğinde Kavramsalsal Aykırılık ve Uyumsuzluk), *Slovoviskazıvanie, tekst v koğnitivnom, prağmatičeskom i kulturoloğičeskom aspektax: mater. II Mejdunar. nauç. konf.* – Çelyabinsk 2003 ss.470–473. // **Perevodçik, derji epiçeskuyu distantsiyu**” (Çevirmen, Epik Mesafeyi Korumak), *Literaturnaya Rossiya.* – 2003. – № 21. 23 may 2003 s.6. // “**Problemi opredeleniya janra alıptğ-nımaxa (xakasskogo skazaniya o bogatıryax)**” (Alıptğ Nımah (Hakas Kahramanlık Anlatması) Türünün Sarihliği Meseleleri), *Vestnik XGU im. N.F. Katanova.* Seriya 5. Filologiya: Yazıkoznanie. Vıp. 5; Seriya 6. Filologiya: Literaturovedenie. Vıp. 2. – Abakan 2003 ss. 162–164. // “**Praktika hudojestvennogo perevoda hakasskogo eposa v kontekste razvitiya hakasskoy fol’kloristiki**” (Hakas Folklorunun Gelişimi Bağlamında Hakas Destanının Sanatsal Tercüme Tecrübesi), *Razvitie yazıkov i kul’tur korennih narodov Sibiri v usloviyah izmenyayuşçeyssya Rossii: materialı Mejdunarodnoy konferentsii.* Abakan 2005 ss.171–179. // “**Formirovanie traditsii hudojestvennogo perevoda hakasskogo eposa**” (Hakasa Destanının Sanatsal Tecüme Geleneğinin Formülístiği), *Perevod tyurkskih literatur Sibiri: materialı regional’nogo nauçnogo seminarı.* – Gorno-Altaysk 2005 ss.27–36. // “**Natsional’nyy epos i stanovlenie hakasskoy literaturı**” (Millî Destan ve Hakas Edebiyatının Oluşumu), *Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya.* – Ulan-Ude 2008 Vıp.10 ss. 207–210.

¹⁸⁴ Mehmed Fuad Köprülü; “**Abakan**”, *Türk Halkedebiyatı Ansiklopedisi* İst: Burhaneddin Basımevi 1935 ss. 2-7.

¹⁸⁵ Ahmet Caferoğlu; “**Abakan Türkleri (Hakas’lar)**”, *Türk Kültürü* S. 28 Şubat 1965 ss. 19–25.

¹⁸⁶ Abdülkadir İnan; “**Altay-Yenisey Türkleri**”, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ank: TTK Yay. 1998 ss. 33–35. // “**Altay ve Yenisey Türklerinin Tarihi**”, *age*, ss. 36–38 // “**Kırızlar**”, *age* ss. 39–41 // “**Sagay Türkleri**”, *age* ss. 50–54.

kavuşmamışsa da Rusya coğrafyasındaki şahsî ve kurumsal kütüphanelere daha rahat ulaşılması, bölgede basımı yapılan eserlerin Türkiye kütüphanelerinde daha kolay temin edilmesinden dolayı Türkiyeli araştırmacıların da yayınlara nispeten daha elverişli şartlarda ulaşmasına neden olmuştur.

Mehmed Fuad Köprülü'nün hazırlamış olduğu ve tek fasikül olarak çıkan *Türk Halkedebiyatı Ansiklopedisi*'nde bizzat M.F. Köprülü tarafından kaleme alınmış olan *Abakan* maddesinde Abakan Tatarları yani Hakaslar hakkında tarih, dil ve halk edebiyatı konuları hakkında genel bilgiler verildikten sonra folklor ürünlerinden bazı örnekler sıralanmıştır. Bunlar arasında Sagay diyalektiğindeki *Ay Mökö* ve Kaçın diyalektiğindeki *Kartığa Mergen adlı* destanlardan birkaç mısralık kısa parçalar Hakas Türkçesi ve Türkiye Türkçesi karşılıkları ile verilmiştir.¹⁸⁷

Türkiye'de Hakas destanları ve destancılık geleneği hakkında ilk makale Metin Ergun tarafından kaleme alınmıştır.¹⁸⁸ Ergun, bu makalesinde alıptığı nımah teriminin bir tanımını yaptıktan sonra bu türün icracılarından, bu türün icrasında kullandıkları müzik aletlerinden bahsettikten sonra Hakas Türkleri arasındaki haycılık (destan anlatıcılığı) geleneği ile Anadolu'daki âşıkları arasındaki usta-çırak geleneğiyle ilişkilendirir. Bunun yanında diğer Türk boyları arasındaki benzer özelliklere sahip destancılık geleneğinden bahsederek makalesini sonlandırır.

Metin Ergun'un konuyla ilgili bir diğer yazısı *Hakas Haycıları* adını taşımaktadır.¹⁸⁹ Bu makalede Ergun, haycılık sanatının yaşamış ustaları hakkında bilgiler vermektedir. Bu isimler arasında Semyon Prokopyeviç Kadışev, Pyotr Vasilyeviç Kurbijekov, Makar Konstantinoviç Dobrov, Vasilyi Aleksandroviç Kaylagışev, HomutatBastayev, Nikita Yegoroviç Çusteyev, Pavel Afaseneviç Sagalakov, Porlat Borgoyakov, Pavel Vasilyeviç Todanov, E.P. Miagaşev, Vasilyeva Paraskovya Sulekova, Anna Vasilyevna Kurbijekova bulunmaktadır.

Meşhur Kazak tarihçi Rahmankul Berdibay'ın Türkiye Türkçesine *Baykal'dan Balkan'a* adlı eserinin "Destanlarda Saklanan Sır" başlıklı bölümünde kısa bir şekilde Hakas Türklerinin tarihinden bahsedilmekte ve Hakasların Altın Arığ destanı

¹⁸⁷ Mehmed Fuad Köprülü; "**Abakan**", *Türk Halkedebiyatı Ansiklopedisi*, İst: Burhaneddin Basımevi 1935 ss. 2-6.

¹⁸⁸ Metin Ergun; "**Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı**", *Millî Folklor* S. 19 Güz 1993 ss. 23-26.

¹⁸⁹ Metin Ergun; "**Hakas Haycıları**", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* S. 1 Bahar 1996 ss. 121-129.

tanıtılmaktadır. Berdibay, destanda geçen belli başlı motiflerden ve diğer destanî unsurlardan bahsettikten sonra geleneksel destanî olay örgüsüne sahip olan Altın Arığ destanının toplumun birliktelik, kanaatkârlık ve hakkaniyet özelliklerine sahip olduğu sürece bölünmelere maruz kalmayıp diri ve güçlü olduğundan bahsetmektedir.¹⁹⁰

Ülkemizde tam metni yayımlanmış ilk Hakas destanı Fatma Özkan'ın hazırlamış olduğu *Altın Arığ* adlı destandır.¹⁹¹

Hakas destanlarıyla ilgili karşılaştırmalı bir çalışma da Güllü Yoloğlu'nun kaleme aldığı *Hakas Destanları ve Kitabı-Dede Gorgud* adlı makalesidir.¹⁹² Bu makalede Yoloğlu, Hakas Türkleri, onların destanları, destancılık geleneği, destanların icrası hakkında kısa bilgiler verdikten sonra Türk dünyasının ortak kültür abidelerinden Dede Korkut boyları ile olan ortak özelliklerini belirtmiştir. Bu ortak özellikler daha çok benzer motiflerin ve diğer unsurların karşılaştırılması şeklinde olmuştur.

Ahmet Tacemen'in Niğde Üniversitesi Yayınları arasında çıkardığı *Türk Kimliği III Taş inancı Verileri Zemininde* adlı eserin üçüncü ve dördüncü bölümleri Hakas destanı Altın Arığ'a ayrılmıştır. Üçüncü bölümde destanın *münderecatı*, *kahramanları*, *dönüşme inancı*, *diriltme inancı*, *taştan doğma ve taşa dönüşme inancı* üzerinde durulmuş, dördüncü bölümde destanın Hakas Türkçesi metni ve Türkiye Türkçesi aktarımı verildikten sonra beş ana bölümde Altın Arığ destanının epizod yapısı verilmiştir.¹⁹³

Bir diğer çalışma meşhur Hakas halk bilimci V. Ye. Maynogaşeva'nın *Güney Sibiryta Türk Halkları Kahramanlık Eposunun Tarihi Problemleri* adlı makalesidir.¹⁹⁴ Güney Sibiryta bölgesinde meskûn Hakas, Tuva, Altay ve Şor Türklerinin çok zengin bir folklor birikimine sahip olduğunu belirten yazar Hakas Türklerinin destan haznesinin iki binden fazla olduğunu ifade ederken bizim ortak bir tanım etrafında adlandırdığımız *destan* terimini *kahramanlık şiiri*, *destansı masal* ve *destansı şiir* terimleriyle de karşılamaktadır. Destan türünün içinde mutlaka tarihî gerçeklikleri barındırdığını ifade

¹⁹⁰ Rahmankul Berdibay; *Baykal'dan Balkan'a*” Ank: Bilig Yay. 1997 330 s.

¹⁹¹ Fatma Özkan; *Altın Arığ*, Ank: Bilig Yay. 1997.

¹⁹² Güllü Yoloğlu; “*Hakas Dastanları ve Kitabı-Dede Gorgud*”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/II Ank: TDK Yay. 2004 ss. 124-132.

¹⁹³ Ahmet Tacemen; *Türk Kimliği III Taş inancı Verileri Zemininde*, Niğde: Niğde Üni. Yay. 1998.

¹⁹⁴ V. Ye. Mainogasheva; “*Güney Sibiryta Türk Halkları Kahramanlık Eposunun Tarihi Problemleri*” (çev. Alev Kâhya Birgül), *Dr. Himmet Biray Özel Sayısı* Ank: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 1999 ss. 417-426

eden Maynogaşeva, Propp ve Jirmunskiy gibi araştırmacıların tüm destanlara *efsanevi* gözle bakmalarını da tenkit eder. Yazar, makalesinde genel anlamda Güney Sibirya destanlarının bir edebî yaratma olmasından dolayı olağanüstülük ve efsane türünün özelliklerini taşıyabileceğini ancak yaratılan destanların mutlaka bir tarihî altyapıya bağlı olarak gerçek olaylardan doğmuş olduğunu belirtir.

Sonraki yayın Radlov'un Türk boylarından derlemiş olduğu halk edebiyatı malzemelerini derlediği on ciltlik külliyyatın dokuzuncu cildinde yer alan destan parçalarıdır. Burada yer alan metinlerin büyük bir kısmı hacimli olmayan manzum parçalardan oluşmasına ve birer destan özelliği taşımasına rağmen Radlov bunları “*märchen*” (masal) şeklinde adlandırmıştır. Buradaki destan metinleri şunlardır: *Ay Mökö* (638 mısra), *Puga Deke* (780 mısra), *Han Mergen* (920 mısra), *Altın Taycı* (580 mısra), *Altın Pırkan* (1630 mısra), *Han Tögös* (725 mısra), *Han Mergen* (531 mısra), *Ay Tolızı* (1591 mısra), *Kara Par* (1010 mısra), *Tarba Kinşi* (788 mısra), *Ay Mergen* ve *Altın Kus* (3825 mısra), *Altın Mergen* (1003 mısra), *Sugjul Mergen* (2445 mısra), *Kartaga Mergen* (1357 mısra), *Han Mergen ile Ay Mergen* (1455 mısra), *Kara Tığan Han ile Suksağal Han* (645 mısra), *Ay Kanat* (114 mısra), *Mergen ve Joltay Mergen* (1703 mısra), *Kulatay ile Kulun Taycı* (960 mısra). Hakas Türklerinin farklı boylarından derlenmiş destanların bir arada yayınlandığı bu eser gerek hacim gerekse sayı bakımından yayınlanmış diğer eserlerden daha kapsamlı olmakla beraber kitaptaki destanların orijinal metinleri verilmemiş sadece Türkiye Türkçesi karşılıkları verilmiştir.¹⁹⁵

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın çıkarmış olduğu ***Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi***'nin 25. cildi Hakas Edebiyatı'na ayrılmıştır. Bu ciltte, genel bilgilendirme mahiyetinde Hakas destanları hakkında bir giriş yapılmış daha sonra ise aktarmalarını Ekrem Arıkoğlu'nun yaptığı *Ay Huuçın*, *Altın Çüs*, *Hus Azıraan Altın Hus*, *Altın Taycı*, *Hara Hushun* ve *Han Mirgen* destanlarından bazı parçalar verilmiştir.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Wilhelm Radloff; ***Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatından Denemeler 2. Cilt***” Ank: EKAV Yay. 1999 811 s.

¹⁹⁶ Ekrem Arıkoğlu (haz.); ***Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 25. Cilt Hakas Edebiyatı***, Ank: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 2003 424 s.

2004 yılında AKMB tarafından çıkarılan “*Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*”nin beşinci cildinde Sibirya Türklüğü’ne ait halk edebiyatı örnekleri içinde yine Ekrem Arıkoğlu’nun aktarmış olduğu destan örnekleri bulunmaktadır. Bu cilt içinde *Ak Çibek Arığ*, *Kara Kuzgun*, *Altın Çüs*, *Hus Azıraan Altın Hus* ve *Han Orba* destanlarından parçalar bulunmaktadır.¹⁹⁷

Timur Davletov, Hakas Türklerinin destanlarından biri olan *Huban Arığ* destanını roman şeklinde yayınlamıştır. Eser destanlardaki epizotlardan yola çıkarak ayrı başlıklar halinde düzenlenmiştir.¹⁹⁸

Aynı yazarın aynı yılda çıkardığı bir başka eser de yine bir Hakas destanı olan *Han Mirgen*’in roman halindeki yayınıdır. Bu eser de öncekinde olduğu gibi destanın aslındaki epizotlardan oluşturulan bölümlerden meydana gelmiştir.¹⁹⁹

Timur Davletov’un yayınlamış olduğu bir diğer Hakas destanı ise *Huban Arığ* adını taşımaktadır. Bu yayın, yukarıda bahsedilen eserin manzum şekilli asıl metnidir.²⁰⁰ Eser *Sunuş*, *Ön Söz*, *Giriş*, *Birinci Bölüm*, *İkinci Bölüm*, *Açıklamalı Son Notlar*, *Kahramanların Ad Dizini* ve *Kahramanların Atları* adlı başlıklardan oluşmaktadır. Eserde metinlerin birinci ve ikinci bölüm olarak ikiye ayrılmasının sebebi, Hakas Türkçesiyle Rusya’da neşredilen eserin orijinalinin de iki farklı kitap şeklinde yayınlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Davletov’un yayınlamış olduğu yayının en büyük eksiği ise metnin Hakas Türkçesinin verilmeyip sadece Türkiye Türkçesi karşılığının verilmiş olmasıdır. Hâliyle elinde orijinal metin olmayanlar destanı karşılaştırmalı bir şekilde takip edemeyeceklerdir.

Bir diğer yayın da Ekrem Arıkoğlu’nun hazırlamış olduğu *Hakas Destanları 1* adlı eserdir. Eserde *Altın Çüs*, *Ak Çibek Arığ* ve *Ay Huucın* adlı destanlar yer almaktadır. Eserde, Arıkoğlu “Giriş” kısmında kitaptaki destanlar ve destanların anlatıcıları hakkında genel bilgiler vermiştir. Giriş’ten sonraki bölümde ise söz konusu destanların

¹⁹⁷ Ekrem Arıkoğlu (haz.); “Destanlar – Güney ve Kuzey-Doğu Sibirya Alanı- Hakas Türkleri”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, Ank: AKMB Yay. 2004 ss. 331–444.

¹⁹⁸ Timur Bulat Davletov; *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, Ank: Yurt Kitap-Yay. 2005.

¹⁹⁹ Timur Bulat Davletov; *Hakas Kartalı Han Mirgen*, Ank: Yurt Kitap-Yay. 2005 199 s.

²⁰⁰ Timur Bulat Davletov; *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kahramanlık Destanı*, Ank: TÜRKSOY Yay. 2006 283 s.

özetleri yer alır. Metinler kısmında ise destanların Hakas Türkçesi mısralarının karşılığında Türkiye Türkçesi karşılıkları verilmiştir.²⁰¹

2007 yılında yayınlanan bir diğer Hakas destanı ise Erdal Şahin'in hazırlamış olduğu **Altın Çüs** adlı destandır. Eserde, “Hakas Türklerinin Tarihi”, “Hakas Türklerinin Altın Çüs Destanı” ve “Hakas Türklerinin Dili” bölümlerinden sonra destanın metni ve aktarması verilmiştir. Eserde, metinlerden sonra kelimeler, özel isimler ve kaynaklar kısmı bulunmaktadır.²⁰²

Hakas Türklerinin destanlarıyla ilgili yayınlanan bir diğer eser ise Ali Ilgın'ın hazırlamış olduğu **Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun** adlı eserdir. Çalışmada Önsöz'den sonraki “Hakas Türklerinin Kahramanlık Destanları” başlık altında Hakas destanları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümden sonra ise metin ve aktarma kısmı gelmektedir. Metin kısmından sonra analitik dizin-sözlük ve özel adlar dizini vardır.²⁰³

Ülkemizde Hakas destanlarıyla Timur B. Davletov'un hazırladığı diğer bir çalışma **Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı**'dir. Eser, metin ve aktarma kısımlarına gelinceye değin şu başlıklardan oluşmaktadır: *Sunuş (Prof. Düsen Kaseinov-TÜRKSOY Genel Müdürü)*, *Sunuş (Svetlana Okolnikova-Hakas Cumhuriyeti Kültür Bakanı)*, *Önsöz (Prof. Dr. Sema Barutçu Özönder)*, *Giriş: Han Mirgen Destanı ve Çeviri Üzerine*, *Hakas Destancılık Araştırmaları*, *Hakas Kahramanlık Destan Geleneği ve Sözlü Kültür Mirası*, *Han Mirgen Destanının İçerik- Tarih-Kültür Bağlamında Sosyolojik Bir Çözümleme Denemesi*, *Han Mirgen Destanının Kısa İçerik Şeması*. Bu başlıkların ardından destanın Hakas Türkçesi ve Türkiye Türkçeleri verilmiş daha sonra eser Hakasça ve Türkçe metinlere dair açıklamalı notlar, Kahramanların ad dizini, Kaynakça, Kısa Sözlük ile Türkçe ve İngilizce özetlerle son bulmuştur. Han Mirgen destanının mensur haldeki şekli yine aynı yazar tarafından destan metninin yayımından üç sene önce yayınlanmıştır.²⁰⁴

²⁰¹ Ekrem Arıkoğlu; **Hakas Destanları 1**, Ank: TDK Yay. 2007

²⁰² Erdal Şahin; **Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)**, İst: TDAV Yay. 2007 239 s.

²⁰³ Ali Ilgın; **Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun**, Ank: TDK Yay. 2008.

²⁰⁴ Timur Bulat Davletov; **Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı**, Ank: TÜRKSOY Yay. 2008 311 s.

Gülsüm Killi (Yılmaz)'ye ait iki makale de Hakas destanlarıyla alakalıdır. İlk makale²⁰⁵ üç ana başlık ve onun alt başlıklarından oluşmaktadır. Bunlar “Giriş”, “Hakas Destanlarının Derlenmesi ve Araştırılma Çalışmaları” ve “Sonuç” ana başlıklarından oluşmaktadır. İkinci başlık altında da Hakas destanları üzerinde Sovyet öncesi, Sovyetler Birliği ve Sovyetler Birliği sonrasında yapılan çalışmalar kronolojik olarak verildikten sonra bir paragraflık kısa bir bölümde Türkiye’de yapılan çalışmalar özetlenmiştir. İkinci makale²⁰⁶ ise Giriş, Hakas Destanlarının İçerik Özellikleri (Hakas Destanlarının Konusu, Hakas Destanlarının Yapısı, Hakas Destanlarında Yer ve Zaman, Kahramanlar), Hakas Destanlarının Biçim Özellikleri, İcra (Anlatıcılar, İcra yeri ve zamanı, Dinleyici, İcra) ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Erhan Aktaş’a ait bir diğer çalışma Han Orba destanının kahramanları temel alınarak yapılmıştır. Yapısal çözümleme esasına göre kahramanın biyografisi göz önüne alınarak Lord Raglan’ın hazırlamış olduğu geleneksel kahraman kalıbı çerçevesinde yapılan çalışmada Han Orba destanının kahramanlarına söz konusu kalıplar uygulanmıştır.²⁰⁷

Hakas destancılık geleneği ve metin neşri olarak yayımlanan bir eser de Dr. Pervin Ergun’a aittir. **Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın** adını taşıyan eser dört ana bölümden müteşekkildir: *Hakas Destanları Üzerinde Yapılan Araştırmalar*, *Hakas Destancılık Geleneği*, *Ay Huucın Destanında Dünya, Kahramanlar ve Motifler* ve *Ay Huucın Destanında Anlatım Unsurları*. İlk bölümde Rusya sahasında Hakas destanları üzerine yapılan çalışmalar üzerine kısa bilgilerle değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölüm kendi arasında *tanım*, *icra ve haycılar* üç ara başlığa ayrılmış olup on beş haycı hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde Hakas destan dünyası *üst*, *orta* ve *alt* olmak üzere üç bölüme ayrılmış ve bu dünyalara mensup destan kahramanları hakkında bilgiler verilmiştir. Son bölümde destan anlatım unsurlarından bahsedildikten sonra gelen bölümlerde sırasıyla *umumi dizin*, *kaynaklar* ve *metin* bulunmaktadır.²⁰⁸

²⁰⁵ Gülsüm Killi; “**Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar**”, *MTAD* C. 6 S. 1 Mart 2009 ss. 16–29.

²⁰⁶ Gülsüm Killi Yılmaz; “**Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra**”, *MTAD* C. 7. S. 3 Eylül 2010 ss. 154–178.

²⁰⁷ Erhan Aktaş; **Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbına Han Orba Destanı Açısından Bir Bakış**, *Problemi Filologii Narodov Povolj’ya* 1–2 Nisan 2010 ss. 26–34.

²⁰⁸ Pervin Ergun; **Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın**, Konya: Kömen Yay. 2010 391 s.

Hakas destanları üzerine sunulmuş bildirilerden ikisi Timur B. Davletov ve Gülsüm Killi Yılmaz'a aittir. Timur B. Davletov'un *Hakas Destancılık Geleneği ve 1500 Yıllık Han Mirgen Destanının İçerik-Tarih-Kültür Bağlamında Sosyolojik Bir Çözümleme Denemesi* başlıklı bildirisi *Hakas Kahramanlık Destancılık Araştırmaları, Hakas Kahramanlık Destan Geleneği ve Sözlü Kültür Mirası ve Han Mirgen Destanının İçerik-Tarih-Kültür Bağlamında Sosyolojik Bir Çözümleme Denemesi* alt başlıklarını taşımaktadır. Çalışmada öncelikle Han Mirgen destanı ve anlatıcısı hakkında bilgi veren Davletov Hakas destancılık araştırma tarihçesini verdikten sonra Hakas destancılık geleneği ve sözlü ürünlerine değinmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında yazar destanda geçmekte olan bazı kültür unsurlarından ve Hakas Türklerinin tarihî seyrinden hareketle gerek Han Mirgen destanının gerekse diğer bazı Hakas destanlarının yaratılma tarihi tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada dikkat çeken bir diğer husus ise Hakas Türklerine ait destan türünün adlandırma sorunu ile ilgilidir. Araştırmacı destan olarak adlandırdığımız tür için *epik masal, kahramanlık masalı, alplık masalı* (alıptığ nımah), *kahramanlık destanı, yiğitlik destanı* tabirleri kullanılmıştır Burada masal ve destanın birbirinden ayrı türler olması ancak aldığı kahramanlık sıfatıyla aynı sınıfa sokulması ayrıca irdelenmesi gereken bir husustur.²⁰⁹ Bahsettiğimiz diğer çalışma *Hakas Destanı Altın Taycı'nın Dil ve Anlatım Özellikleri Üzerine* adını taşımaktadır. Gülsüm Killi Yılmaz'a ait bu çalışma daha çok dilbilim merkezli yapılmış kaynak metin olarak ise henüz ülkemizde yayımlanmamış bir Hakas destanı olan Altın Taycı kullanılmıştır. *Giriş, Altın Taycı Destanında Görülen Ağız Özellikleri, Altın Taycı Destanının Söz Varlığının Kullanımı, Kalıp İfadelerin Kullanımı, Kişi Adları, Yer Adları, Söz Sanatları ve Sonuç* bölümlerinden oluşan çalışmada folklor özellikleri taşıyan başlıkları yukarıda adlarını verdiğimiz dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci kısımlar oluşturmaktadır.²¹⁰

Son yayın bize aittir. S.İ. Şulbayev'in haylayıp A.K. Maytakova'nın derlediği Han Orba destanı önce yüksek lisans çalışmasına konu edilmiş daha sonra ise yalnızca metin

²⁰⁹ Timur Bulat Davletov; “**Hakas Destancılık Geleneği ve 1500 Yıllık Han Mirgen Destanının İçerik-Tarih-Kültür Bağlamında Sosyolojik Bir Çözümleme Denemesi**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 277–300.

²¹⁰ Gülsüm Killi Yılmaz; “**Hakas Destanı Altın Taycı'nın Dil ve Anlatım Özellikleri Üzerine**” *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 391–408.

olarak neşredilmiştir. Eser Giriş, Han Orba Destanının Özeti, Han Orba Destanı, Özel Adlar Dizini, Kaynaklar ve Ek'den oluşmaktadır. Giriş bölümünde destan, haycı ve derleyicisi hakkında genel bilgiler verilmektedir, eserde inceleme bölümü bulunmamaktadır.²¹¹

Ülkemizde Hakas Türkleri üzerine şu ana kadar on bir adet yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır. Bunların yedi tanesi dil bilim alanında²¹², bir tanesi halk bilimi alanında,²¹³ iki tanesi tarih alanında,²¹⁴ bir tanesi sosyoloji²¹⁵ bir tanesi de uluslar arası ilişkiler alanında yapılmıştır.²¹⁶ Bunların yanında konusu doğrudan Hakas Türkolojisi olmamakla birlikte Hakas destanlarının da malzeme olarak kullanıldığı halk edebiyatı alanında üç tez yapılmıştır.²¹⁷ Yapılan bu çalışmalar arasında Hakas destanlarının kaynak alınarak yapıldığı tez sayısı dört tane dir. Ümmügülsüm Macit, Ercan Demir ve Ali Ilgın'ın yapmış olduğu dil bilim tezlerinde kaynak olarak Han Mirgen, Altın Taycı ve Kara Kuzgun adlı Hakas destanları; Erhan Aktaş'ın yapmış olduğu halk bilimi alanındaki tezde ise bir başka Hakas destanı olan Han Orba destanından

²¹¹ Erhan Aktaş; *Hakas Destanları 3 Han Orba*, Ank: TDK Yay. 2011 254 s.

²¹² Mehmet Kara; *Hakas Türkçesinde Fiiller* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Doç. Dr. İsmet Cemiloğlu) Ank. 1995 161 s. // Ekrem Arıkoğlu; *Tuva ve Hakas Türkçelerinde Fül* (yayınlanmamış doktora tezi-dan. Doç. Dr. Leyla Karahan) Ankara 1996 143 s.// Ümmügülsüm Macit; *Hakas Kahramanlık Destanlarından Han Mirgen (İnceleme-Metin-Aktarma)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan Yrd. Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu) Van 1999 134 s. // Ercan Demir; *Hakas Kahramanlık Destanlarından Altın Taycı (İnceleme-Metin-Aktarma)* , (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Yrd. Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu) Van 2001 139 s. // Gülsüm Killi; *Hakas Türkçesinin Ağzları* (yayınlanmamış doktora tezi-dan. Prof. Dr. F. Sema Barutçu Özönder) Ankara 2002 1561 s. // Mehmet Kara; *Hakas Türkçesinde İsim* (yayınlanmamış doktora tezi-Prof. Dr. Fatma Özkan) Ankara 2005 857 s. // Ali Ilgın; *Kara Kuzgun Destanı (İnceleme-metin-aktarma-gramatikal dizin-sözlük)* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-Prof. Dr. Ülkü Çevik Şalk), Ankara 2005

²¹³ Erhan Aktaş; *Hakas Kahramanlık Destanı Han Orba (İnceleme-Metin)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Yrd. Doç. Dr. Muvaffak Duranlı) İzmir 2007 542 s.

²¹⁴ Özgür Aslışen; *Yeni ve Yakınçağ'da Hakasların Siyasî ve Kültürel Hayatı* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Yrd. Doç. Dr. Emin Sezer), Sakarya 2006. 88 s. // Esra Çavdar; *Hakasya Türkleri Siyasî ve Kültürel Tarihi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Doç. Dr. Tilla Deniz Baykuzu), Edirne 2010 123 s.

²¹⁵ Timur Bulat Davletov; *İnanç ve Milliyetçilik Etkileşimi Bağlamında Güney Sibirya Türklüğü'nün Durumu*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Prof. Dr. Cihat Özönder) Ankara 2006 275 s.

²¹⁶ Vyçeslav Ulugbaşev; *Hakas Cumhuriyeti'nin Statüsü*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Doç. Dr. Deniz Ülke Arıboğan) İstanbul 2001 89 s.

²¹⁷ Hilal Türker; *Güney Sibirya Türk Destanlarında Kahraman Yardımcı Unsurlar*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Doç. Dr. İbrahim Dilek) Ankara 2010 // Pınar Zaloğlu; *Orta Asya ve Güney Sibirya Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Prof. Dr. Mehmet Aça), Balıkesir 2011 318 s. // Ali Kaba; *Altay, Tuva, Hakas vYe Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Yrd. Doç. Dr. Salahaddin Bekki) Kırşehir 2011 204 s.

faydalanılmıştır. Bu tez çalışmalarında öncelikle ilgili disiplinin gerektirdiği inceleme bölümleri daha sonra ise metin-aktarım aha ve dizin-sözlük kısımları gelmektedir.

3.Araştırma ve İnceleme Yöntemi Hakkında

Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)

isimli doktora çalışmamız, Hakas destan kahramanının ve kahramana bağlı unsurların incelendiği bir çalışma bağlamında ilk müstakil incelemelerden biridir. Metin merkezli yürüttüğümüz tezimizde tarafımızdan aktarılan dört destan metni ile birlikte toplam on iki destan metninde yer alan kahramanların incelenmesine dayanmaktadır.

Tez konumuzu belirledikten sonra Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde kazandığımız “Rusya Dil/Staj Bursu” çerçevesinde dokuz ay Rusya Federasyonu’nun başkenti Moskova’da dil bursu ve tezimizle ilgili araştırmalarda bulunduk. Günümüze değin neredeyse Rusya’da basılmış süreli ve süresiz yayınların bulunduğu Rusya Millî Kütüphanesi’nde çalışma ve kaynak toplamı imkânı bulduktan sonra 2010 yılı içerisinde 31 Mayıs–15 Haziran tarihleri arasında çalışma alanımız olan Hakasya Özerk Cumhuriyeti’nin başkenti Abakan olmak üzere diğer bazı şehirlerde bulunduk. Buradaki kütüphane ve dil, tarih, edebiyat enstitüsünde kısa süreli de olsa çalışma imkânı ve tezimizde kullandığımız birçok kaynağı temin etme şansına sahip olduk.

Hakas destan kahramanları ile ilgili çalışmamızda öncelikle Türkiye’de ilmi ölçütlerde yayımlanmış destan metinlerini temin etmemizin akabinde tarafımızdan seçilen dört destan metnini aktardık ve bu metinler üzerinden fişleme ve çalışmaya bağlı İngilizce ve çoğunluğu Rusça olan kaynakların tercümesi işine dahil olduk. Söz konusu çalışmalarda önemli bir yere sahip olan motif ncelemesi için öncelikle kahramana bağlı motif örgüsünü çıkardıktan sonra bunları öncelikle kültürel alt yapısı bağlamında daha sonra da standaki örnekleriyle karşılaştırarak bir motif yapısını meydana getirdik. Bazı önemli noktalarda ise Türk Dünyası destancılık geleneğindeki bazı destan örneklerinden örnekler vererek anlaşılmayı ve temel yapıyı güçlendirme yolua gittik.

Hakas destanlarındaki kahraman mefhumunun metin merkezli bir yaklaşımla incelendiği bu çalışmada halk edebiyatı metinlerinin mukayeseli bir şekilde karşılaştırılarak birtakım sonuçlara varma düşüncesi üzerine inşa olunan Tarihî-Coğrafi Yöntem ile metinlerin yapılarının temel özelliklerinden hareketle bir sonuca varma

düşüncesini esas alan Yapısalcı Kuram'ın alt başlıklarından olan Kahramanın Biyografisiyle İlgili Yapısal Yöntemden faydalandık.²¹⁸

²¹⁸ Metin Ekici; *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ank: Geleneksel Yay. 2007 ss. 119–124.

1.BÖLÜM

HAKAS DESTANLARINDA KAHRAMAN

1.1. Kahraman Kavramı ve Bunun Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar

Mitten başlayarak günümüz postmodern romana değin sözlü ve yazılı tüm edebî ürünler başta olmak üzere, toplumsal hayatta her daim var olmuş, sıradan “biz”den her zaman farklı bir yere ve birçok tabiatüstü özelliğe sahip kişi veya kişiler çoğunlukla “kahraman” şeklinde adlandırılmışlardır. Kahraman kavramını sadece sözlü ve yazılı edebî ürünler içine sıkıştırmak yanlış olur. Kahramanlık kurumu dünya kurulduğundan bu yana toplum içinde farklı adlarla da olsa her daim canlı bir şekilde var olmuş ve halihazırda da yaşamaya devam etmektedir. Satırların ve ezgilerin arasından fırlayarak yaşadığımız dünya içinde de yer bulan kahraman gün gelmiş bir siyasetçi bazen bir asker yaşadığımız zaman dilimine ve popüler kültürün oluşturduğu biçimle de bir futbolcu, ses sanatçısı, sinema oyuncusu vb. dallarda da yerini almış bizim özellikle de kadim sözlü kültür ürünlerden alışageldiğimizin dışında, farklı bir profilde hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Belki de zamanımızdan asırlar sonrasında henüz pek alışamadığımız kendi zamanımızın kahraman profilinden çok daha farklı bir yapıda bir kahraman tipiyle karşı karşıya gelmemiz işten bile değildir. Her ne kadar bizim araştırma konumuza kaynaklık eden *kahraman* muasır ve belki de dejenere kahraman tipinden çok farklı ve de daha durağan bir halde olsa da çağın realitesi bu şekildedir. Tabii ki edebî eserlerin satır ve ezgilerinde yaşayan kahraman her daim muhayyel değildir. Elbetteki kahramana yazar veya anlatıcı tarafından çeşitli doğaüstü, giperbolik, süslü unsurlar yakıştırılacak olsa da bu kahramanlar toplumun içinden çıkan, “biz”den daha farklı olan “biz”lerden başkası değildir. Kahraman, yiğit, bahadır, cengâver, alp, alıp, ulıp vb. gibi adlarla tanımlanan, içtimaî, iktisadî ve siyasî gelişim ve krizlerin meydana getirdikten sonra bunların en yoğun, inceltilmiş ve ülküleştirilmiş hallerini edebî eserlerde gördüğümüz kişiler, yer aldıkları tüm sözlü ve/veya yazılı edebiyat ürünlerinin bel kemiğini oluşturan, kurgunun üzerine inşa edildiği ideal veya ideal olmayan tiplerdir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi sözlü ve yazılı kültür ürünleri içerisinde bulunan ve mitik metinlerden başlayıp post-modern romana kadar süregelen zaman içerisinde tüm

bu sözlü-yazılı ürünlerin miheng taşı her daim kahramanlar olmuştur. Farklı edebî türlerde farklı isimlerle adlandırılan, sahip oldukları özellikler değişmekle birlikte temelde söz konusu türün (mit, efsane, masal, destan, hikâye, fabl, roman vd.) diğer anlatı unsurlarını kuşatmış bir hale vazifesi gören alplar veya kahramanlar sözlü kültür ürünleri olan mitler, efsaneler ve masallarla birlikte destanların da en önemli öğelerinden biridir. Günümüz edebiyat evreninin nesir merkezli türü olan romanda kişi veya baş kişi olarak adlandırılan tipi bazen kahraman adıyla kullanılmakla birlikte sözlü anlatı türlerinin sahip olduğu özelliklerle karşılaştığında daha hafif ve ayakları yere basan karakterler, tipler veyahut kişiler olarak kalmaktadır.

Çalışmamız doğrudan tipolojik bir çalışma olmamakla birlikte anlatı türlerinde ve bilhassa destanlarda mevcut alpların sahip oldukları tip özelliklerine yeri geldiğinde değinilecek, bilhassa bu başlık altında Batı, Doğu ve Türk literatüründe destan kahramanları mefhumu hakkında yapılan tanım, değerlendirme ve çalışmalardan bahsedilecektir. Türkiye dışında yapılan çalışmaların ekserisi müstakil eserlerden oluşmaktadır. Bunların haricinde bilhassa Türkiye sahasında yapılan çalışmaların büyük kısmı makalelerden oluşmaktadır. Ülkemizde özellikle destan kahramanları üzerine yapılan kitap hacmindeki çalışmaların sayısı azdır. Bunların içinde ise Sibirya Türk destancılık geleneği içindeki kahraman araştırmasına yönelik ilk çalışma şu an itibariyle bizim yaptığımız çalışma ile sınırlıdır. Gerek çağdaş edebiyat gerekse sözlü edebiyat ürünlerinde kahraman incelemelerinde önemli bir yer tutan ve tip ve karakter meselelerine bu başlık altında değinilmeyecek olup bu konu çalışmamızın İkinci Bölüm'ünde yer alan *Hakas Destanlarının Tahlili* başlığında irdelenecektir.

Kahraman mefhumu yerli yabancı birçok kaynakta farklılık ve benzerlikleriyle birlikte birçok defa tanımlanmıştır. Güncel Türkçe Sözlük'te kahraman maddesinin karşılığı şu şekildedir: *Savaşta veya tehlikeli bir durumda yararlık gösteren (kimse), alp, yiğit*. İkinci anlamında ise *bir olayda önemli yeri olan kimse* iken son anlamı *roman, hikâye, tiyatro vb. edebiyat türlerinde en öneml kişidir*. Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü'nde ise kahraman *bir oyunun gelişmesinde, seyirciyi kendyle özdeşleştiren, en önemli oyun kişisi* olarak tanımlanırken, *bir edebiyat eserinde, olayların merkezi durumunda olan kimse* tanımı Edebiyat ve Söz Sanatları Terimleri Sözlüğü'nde yer bulmuştur. Yazın Terimleri Sözlüğü ile Tiyatro Terimleri Sözlüğü

arasında kahraman tanımı farkı söz konusu kavramın niceliği ile alakalıdır. Bahsettiğimiz ilk sözlükte *anlatı ya da oyunlarda önde gelen kişiler* iken ikinci kaynaktaki kahraman *oyunun baş kişisi, protagonist* şeklinde bir tanım verilmiştir.²¹⁹ Bir diğer sözlükte kahraman şöyle tanımlanmıştır: *Halk efsanelerinde gücü, cesaret ve başarılarıyla yüceltilen kişilerin adıdır. Düşünceden çok eylem adamı olarak tanımlanan kahramanlar başlangıçta tanrılar ve yarı tanrılardan oluşmaktayken zaman içinde sıradan insanlara dönüştürülmüştür.*²²⁰ Bir başka araştırmacı olan George Lukacs ise Teorisyen George Lukacs destan kahramanı ile roman kahramanını karşılaştırdığı eserinin bir bölümünde destan kahramanının özelliklerini şöyle ortaya koyar: *Destan kahramanı, bütün çatışmaları ve sınavları içinde yine bir topluluğun temsilcisi, anlamlı bir bütünün parçasıdır; oysa (roman kahramanı) her zaman bireysel ve yalnız bir özneliktir.*²²¹ Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi destan kahramanı yalnızlaşma sürecine henüz girmemiş; toplum için, topluma göre ve toplumla var olan/yok olan bir tiptir. Tip diyoruz çünkü destan kahramanının *birey* veya *karakter* haline gelmesi için önünde uzun asırlar bulunmaktadır. Bu özelliği nedeniyle destan kahramanları masal kahramanlarıyla paralellik gösterir. Bunun sebebi masal kahramanlarının özel isimler kisvesi altında geneli yansıtmalarıyla ilgilidir. Max Lüthi bu konudaki görüşü şöyledir: *Avrupa masallarında kahramanlar karşımıza bir şahıs olarak çıkmazlar. Masal kahramanlarına verilen Hans, Jean, Iwan gibi adlar Ortaçağdan sonra masaldaki yerini almıştır. Ancak bu isimler bireyi değil, bir tipi temsil eder. “Iwan” ismi, tüm Rusları karakterize ederken, “Hans” ismi neredeyse tüm Alman masallarında kahramanın adı olarak karşımıza çıkmaktadır.*²²²

Gerek Batı ve Doğu gerekse de Türk Dünyası destancılık geleneği içinde konu, yapı ve şekil bakımından destanlar farklı şekillerde tasnife tâbi tutulmuşlardır. Bulundukları sınıf ne olursa olsun o destana ait kahraman ve diğer kişilerden mürekkep şahıs kadrosu, yaratmanın merkezinde bulunan önemli bir unsurdur. Diğer türlerde olduğu gibi destanlarda da farklı türlere ait özellikler yer almakta bu özellikler kahramanlar üzerine de sirayet etmiş olabilir. Hakas destanlarındaki kahramanların

²¹⁹ <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (21.06.2012).

²²⁰ Özhan Öztürk; *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Ank: Phoenix Yay. 2009 s. 538.

²²¹ George Lukacs; *Roman Kuramı*, İstanbul 2002 s. 13.

²²² Max Lüthi; “Avrupa Masal Tipleri ve Kişileri”, *Millî Folklor* S. 36 1997 s. 73

diğer türlerdeki kahramanlarla olan ilişkisi İkinci Bölüm’de inceleneceği için burada bahsetmeyeceğiz.

Edebî eserler her ne kadar itibarî yaratmalar olsa da ait oldukları toplumun birçok unsurunu bünyelerinde barındırmakla birlikte meydana getirilmelerinde devrin içtimaî, siyasî, iktisadî, dinî vb. gibi unsurlarının da önemli bir payı vardır. Bu durum sözlü geleneğin çok canlı olduğu zaman diliminden günümüz postmodern roman dönemine kadar değişmez bir düstur olarak devam etmiştir. Destanlar da bu şartlar içinde yaratım sürecinden geçmiş eserlerdir. Buradaki asıl üzerinde durulması gereken mesele destanları ayakta tutan şahıs kadrosunun da hangi şartlarda hangi özelliklere sahip olduğudur. Burada *devir ruhu* kavramı daha manidar bir hal almaktadır. Devrin sahip olduğu her türlü unsur, yansımasını edebî eserlerde ve onların şahıslarında kendisini gösterir. İşte bu devir ruhu toplum içinde diğerlerinden daha farklı bir konumda olan ya da avama nazaran daha sivrilmiş bir halde bulunan şahıs(lar)ı *kahraman* haline getirmiştir. Bu sivrilen ve sivrilmesinin akabinde *bireyden* ya da *adi insandan* elite doğru yol alan ve son tahlilde *kahramana* evrilen kişi son noktasını destan gibi türlerde ülküleştirilmiş devir insanı olarak koyar. Bu minvalde yazar Wilfredo Pareto’nun *Elitlerin Deveranı* teorisini İskender Öksüz şu şekilde özetler: *Elitler, toplumların tehlikeyle karşılaştıkları dönemlerde belirir. Rahat dönemlerde ise ortadan kaybolurlar. Kuruluş ve tehlike anlarını etkileyenlerdir. Rahat zamanlarda bu işi başkaları devralır.*²²³ Bu tanım belki tüm yönleriyle Türk Dünyası destan geleneği içerisindeki destan kahramanlarını kapsamasa da birçok yönden örtüştüğü kesindir. Eski Türk toplum yapısında doğrudan elitist sınıf diyeceğimiz bir sosyal tabaka olmamakla birlikte bir idareci-han otağı sınıfı olduğu, terennüm edilen destanların bu şahıslara ve maiyetlerindeki alplar teşkilatına söylendiği göz ardı edilmemelidir. Bir halk yaratması olmakla birlikte idareci sınıfın bu kadar öne çıkarılması, anlatımda mübalağa başta olmak üzere diğer edebî sanatların bu kadar yoğun olarak kullanıldığı bir başka türün olduğunu sanmıyoruz. Bu durumu çok basit bir algı ve yorumla icracılar başta olmak üzere halkın, yöneticilerle olan yöneten-yönetilen ilişkisiyle açıklamak mümkün değildir. Bu toplumların zor koşullar başta olmak üzere diğer ihtiyaç hallerinde halkın

²²³ İskender Öksüz, “Ülkücülük”, *Galip Erdem’in Ölümünün 10. Yılı Dolayısıyla Ülkücülük Nedir Ülkücü Kimdir?*, Ank: Türk Ocakları Ankara Şubesi Nisan 2007 s. 31. (http://www.turkocagi.org.tr/kitaplar/Ulkucu_nedir_kimdir.pdf)(03.05.2012)

alplık kurumunu harekete geçirmeye yarayan ve edebî sahada tecessüm etmiş bir dip dalgadan başka bir şey değildir. Alplık kurumuna ve bu kurumun temsilcisi kahramana sosyalist gerçeklik penceresinden bakan araştırmacıların ise *kahraman* mefhumuna bakışları daha farklıdır. Buna göre kahraman haklının yanında yer alan, halkını yabancı istilacılara karşı koruyan ve bunu kendi tasarrufunda idame ettiren bir savaşçıdır. Destan, *kahramanlık türküleri* ve diğer folklor eserlerindeki kahraman ile mitlerde mevcut yarı-tanrı kahramanlar arasında da farkların bulunduğunu belirten bu görüş kahramanın *eyleminin nedenlerinin daha bilincinde olan bir kişiliktir, çünkü kendi onurunu korumak adına, kendi görevini yerine getirmek üzere, ya da içsel bir sorumluluk duygusuyla ortaya çıkmaktadır* demektedir. Kahramanın bu dönüşümünü sınıflı toplumların kahramanlık sorunsalı üzerindeki farklı bakış açılarına bağlar.²²⁴

Sosyal gelişmelerden, krizlerden, zirve ve dip noktaların toplumun her safhasını olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilediği reddedilemez bir gerçekliktir. Bu sebeple bu başlık altında ele aldığımız genelinde *kahraman* özelinde ise *destan kahramanlarını* örneklerini yalnızca Türk kültür dünyasında değil bilhassa Orta Çağ Avrupasında da gördüğümüz bir alplık kurumuna, bu kurumun han-otağ merkezli meydana geldiği alplık/bireyse savaşçılara ve bunların kadim edebî yaratmalar olan destanlarda arama ve gösterme yoluna gideceğiz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi alplık kurumunun edebî sahadaki yansımaları bilhassa destanlarda görmekteyiz. Merhume Emel Esin bu kurumun Türk kültüründeki yerini tafsilatıyla dönemlere ayırarak anlatmıştır. Emel Esin *Türk Kozmolojisine Giriş* adlı eserinde kadim Çu, Hun, Tabgaç, Ak-Hun, Köktürk, Uygur, Hakanî ve Oğuz sahalarındaki alplık kurumundan, saray teşrifatı içindeki yerlerinden, bunlarla ilgili eski inançlar temelinde oluşturulmuş pratikleri ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Emel Esin bu tarihî temelde mevcut olmuş kurum ile bunların edebî eserlerdeki akislerini şu şekilde açıklar: *Çince adıyla Wu, Çin'in batısındaki, Çinlilerle meskûn olmayan illerden gelmişti. Wu, Çin'in kuzeyini fethetmek için, ordusunu Çinli olmayan ve Eberhard ile diğerlerinin Türk sandığı "batılı" boylardan toplamıştı. Wu'nun ordusunu oluşturan "batılı" boylar o dönemde, Kuzey Çin'den, Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan İç*

²²⁴ Gennadiy Nikolayeviç Pospelov; *Edebiyat Bilimi*, İst: Evrensel Yay. 1995 s. 141.

*Asya göçebe boylarının alplık geleneği ve destanlarının taşıyıcısıydılar.*²²⁵ İlerleyen satırlarda Emel Esin Çu dönemi alplık kurumunun ve bunların sanattaki tezahürlerinin yer aldığı coğrafya içinde *Ötüken bölgesinden Kem ve Ulug-Kem'e (Uyuk-Arjan ve Karasuk kültürleri)*²²⁶ kadar uzanan coğrafyadan da bahseder ki bu bölge Güney Sibirya olarak genellediğimiz ve başta Hakas Türk destancılık geleneği olmak üzere Altay, Şor, Tıva Türk ve hatta Buryat destancılık geleneklerinin de teşekkül ettiği bir coğrafyadan başka bir şey değildir. Emel Esin yine aynı eserde Çu sarayı dâhilindeki bu alplık mektebinin başında hükümdar ve ihtiyar alpların idareci olduklarını, hükümdarın oğlu da olduğu halde genç alpların yetiştirildiklerini ok atmak başta olmak üzere silah eğitiminden, nara atarak baş kesmeyi, Uygurca Oğuz Kağan destanında da geçen *kanglı*²²⁷ adlı savaş arabalarını kullanıp, destanları dans şeklinde temsil etmeyi öğrendiklerini de belirtmiştir.²²⁸ Bir diğer araştırmacı Ümit Hassan ise alpların *alplık örgütünün* kişisi ve savaş işi uzmanı olduğundan bahsederek Bahaeddin Ögel'den atfen *Hunların "profesyonel muhriplerden müteşekkil bir camia" oldukları "alp veya şövalye" kelimesinin onları en iyi ifade eden bir tâbir olabileceğini* ifade etmiştir.²²⁹ Alplık kurumunun yansımalarını gördüğümüz destanların yanında bunların arkeolojik ve diğer sanat ürünleri verilerinde de takip etmek imkânı bulunmaktadır. Destanların yaratıldığı ve icra edildiği zaman dilimi aynı zamanda bir *kahramanlık çağıdır* ve kahramanlar yaşarken gösterdikleri yiğitlik, cesaret ve cengâverlikler üzerine kendileri adına destanlar yakılırken aynı kahramanlar öldükten sonra kendi adlarına dikilen

²²⁵ Emel Esin; *Türk Kozmolojisine Giriş*, İst: Kabalıcı Yay. 2001 s. 119.

²²⁶ Emel Esin; *age*, s. 120.

²²⁷ “Yine bir gün gök tüylü ve gök yeleli erkek kurt durdu. Oğuz Kağan da durdu ve çadırını kurdurdu. Bu, tarlasız ve çorak bir yerdi. Buraya Çürçet diyorlardı. Büyük bir yurt idi; atları çok, öküzleri ve buzağıları çok altın ve gümüşleri çok cevahirleri çoktu. Burada Çürçet Kağan ve onun halkı Oğuz Kağan’a karşı geldiler. Vuruşma ve çarpışma başladı. Oklarla, kılıçlarla vuruştular. Oğuz Kağan yendi, Çürçet Kağan’ı mağlup ett, öldürdü; başını kesti ve Çürçet halkını kendisine tabi kıldı. Vuruşmadan sonra Oğuz Kağan’ın askerilerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganîmet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi. Oğuz Kağan’ın askeri arasında tecrübeli ve gayet becerikli bir adam vardı. Onun adı Barmaklığ Çosun Biliğ idi. Bu becerikli usta, bir araba yaptı. Arabaya cansız ganîmetleri yükledi. Arabanın ön tarafına canlı ganîmetleri koydu. Onlar çektiler, gittiler. Oğuz Kağan’ın maiyeti ve halkı, hepsi bunu gördü ve şaşırды. Onlar da araba yaptılar. Bunlar arabayı çekerken (durmada): Kanga! kanga! diye bağıyorlardı. Onun için onlara Kanga adını koydular. Oğuz Kağan arabaları gördü, güldü ve Kanga kanga ile cansız canlı yürütsün; sizin adınız Kangaluğ olsun ve (bunu) araba göstereyim (?) dedi, gitti.” Muharrem Ergin; *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme-Metin-Sözlük)*, İst: Hülbey Yay ss. 21-22.

²²⁸ Emel Esin; *age*, ss. 120–121.

²²⁹ Ümit Hassan; *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, İst: Kaynak Yay. 1985 ss. 179–180.

kitabeler, taş babalar ile de hatırlanmaya, anılmaya devam etmişlerdir. Alplık kurumunun Türk sanatına olan yansımalarını yine araştırmacı Emel Esin'in tesbit ve tedkiklerinde görüyoruz. Alp şahsiyetinin destanlarda olduğu kadar Türk sanatında da önemli bir yeri olduğunu söyleyen Emel Esin alpin Türk kültüründe üç üslup evresinde gelişim gösterdiğini belirtir. Bunlar: İlk devre (proto-Türk ve erken Türk eserleri), ikinci devre (Buda ve Mani dinlerinin devresi) ve üçüncü devre (Türklerin İslamiyeti kabulüyle başlar)dir.²³⁰ Aynı araştırmacı *Animist Türk dini* olarak adlandırdığı eski Türk inancına göre hayattan sonra *gökte ulvî* bir hayat sürmek için alp olmak şartının bulunduğunu bunun karşısındaki ana konunun ise *alp destanları* olduğunu belirtmiş Kök Türk kurganları ve Kırgız petrogliflerinin* alp destanının Türk sanatındaki en açık ifadesi olduğunu belirtmiştir.²³¹ Emel Esin'in birkaç makaleden oluşan bu serisinde alpların fiziksel tasvirleri ve giyim-kuşam kültürleri hakkında bilgi verilmiştir. Biz buradaki değerlendirmeleri *Hakas Destan Kahramanlarının Tahlili* ana başlığı başlığı altında yer alan *Hakas Destan Kahramanlarının Tasvirî Özellikleri* alt başlığı altında verdiğimiz için burada daha ayrıntıya girmiyoruz.

İlim alemine Carl Gustav Jung'un farklı açılarla tanıttığı *arketip* kavramının içeriğine bazı araştırmacılar *kahraman* mefhumunu da dahile derler. Arketiplerin evrensel bir sembol olduğunu belirten Philip Wheelwright "Metaphor and Reality" adlı eserinde de açıkladığı gibi böyle semboller "... İnsanlığın tamamı için olmasa bile çok büyük bir kısmı için aynı veya çok benzer anlamlar taşırlar. Aralarında herhangi bir tarihi etkileşim benzerliği, nesnel ilinti bulunmayan birbirlerinden çok uzak yer ve zamandaki kültürlerde tekrar tekrar yeniden ortaya çıkan gökyüzü baba, toprak ana, ı ışık, kan, aşağı yukarı, bir tekerin dingili gibi belirgin semboller ortaya çıkartılabilir gerçekliktir."²³² ve bu bağlamda *kahraman* bir dönüşüm ve bedel arketipi olmakta *araştırma*, *başlama (ilk adım)* ve *kurbanlık koyun* gibi üç gruba ayrılır ve bunların içerikleri şu şekildedir. **A. Araştırma:** *Kahraman (kurtarıcı, kollayıcı), krallığı korumak*

²³⁰ Emel Esin; "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", *Türklerde Maddî Kültürün Oluşumu*, İst: Kabalcı Yay 2006 s. 265.

* Burda bahsolunan Kırgız petroglifleri muasır Hakas Türklerinin ataları Yenisey Kırgızlarına aittir.

²³¹ Emel Esin; *agm*, s. 265.

²³² W.L. Guerin vd. (haz.); "Edebiyatta Mitolojik ve Arketipik Yaklaşım Tarzları" (çev. Mustafa Sever), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* (haz. Gülin Ö. Eker, Metin Ekici vd.) Ank: Milli Folklor Yay. 2003 s. 260.

için imkansız işler yapar; canavarlarla çarpışır, çözümlenemeyen bilmeceleri çözer; üstesinden gelinemez engelleri aşarken bazen uzun yolculukları göze alır. **B. Başlama (İlk adım):** Kahraman, aldırmaçlık ve yetersizlikten sosyal ve ruhi yetişkinliğe geçişte bir dizi acı veren işle uğraşır; yani üyesi olduğu sosyal grubun olgunlaşmayı başarmış ve yetkinleşmiş bir ferdi haline gelir. İlk adım en bilinen üç benzer safhadan oluşur: 1) Ayrılma 2) Dönüşüm 3) Dönüş, araştırmadaki gibi bu ölüm ve yeniden doğum arketipinin bir türüdür. **C. Kurbanlık koyun/Şamaroğlu:** Millet veya kabilenin sağlığı ile tanınan kahraman, inancı yerleştirmeli ve halkını günahları için kefarete olarak ölmelidir.²³³

Çoğunlukla çağdaş edebiyat üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Murat Belge epik bir unsur olarak destan kahramanının özelliklerini belirlemiştir. M. Belge epik kahramanın özelliklerini belli başlı maddeler halinde sıralamıştır. Buna göre epik kahraman savaşçılık, soyluluk, Tanrı saygısı, ölçü, söz ustalığı, arkadaşlık, cömertlik, dürüstlük (...) Epik kahramanın özelliklerinden olan “Savaşçılık”ı oluşturan üç öge “güç”, “cesaret” ve “akıl”dır.²³⁴ Belge diğer özelliklerini ise şöyle sıralar: *Epik kahramanı sürekli bir savaş atmosferi içinde yaşar. Evi, karısı, çocukları uzaktadır; yanında askerleri, kimi zaman da bir yakın arkadaşı bulunur. Onlara karşı, ve atalarına karşı yiğitçe yaşamak ve yiğitçe ölmek sorumluluğunu taşır. (...) Bütün amacı ün kazanmaktır. Boş bir gurur değildir bu-bir kahramanın tek yozlaşmaz ve yok olmaz kazancıdır ünü. Bu dünyada iyi bir kişi olarak yaşadığının kanıtı, aynı zamanda torunlarına bıraktığı bir armağandır. Her kahraman genç yaşta, genellikle er meydanında, ölüp gider. Ölümü, çoğu zaman başka bir kahramanın başarılar dizisinde bir halka olur.*²³⁵ Araştırmacının destan kahramanlarının diğer özellikleri hakkında maddeleştirdikleri Lord Raglan’ın kahraman kalıbı ile örtüşmektedir.

Destan kahramanları üzerine yapılan çalışmalar Batı’da başlamış, temel olarak da eski Yunan, Lâtin, Hristiyan ve diğer Orta Çağ Batı edebiyatı kaynaklı malzemeler kullanılmıştır. Araştırmaların Doğu bölümünde ise özellikle Rusların yapmış olduğu çalışmalar daha ön planda yer almaktadır.

²³³ W.L. Guerin vd.; **agm**, ss. 264–265.

²³⁴ Murat Belge; **Edebiyat Üzerine Yazılar**, İst: İletişim Yay. 2006 s. 423.

²³⁵ Murat Belge; **age**, s. 425.

Batıda yapılan çalışmalardan ilki olarak Alman J.G. von Hahn'ın çalışmasından bahsetmek mümkündür. *Kahramanlık destanı dairelerinde yer alan kahramanın formüsel kalıbını veya yapısını ortaya koymağa yönelik yaptığı çalışmasında* Hahn bu kalıbı meydana getirirken çoğunlukla Batı ve az sayıda doğu kahramanına yer verir. Bu kahramanlar; *Perceus, Hercules, Oedipus, Amphion ve Zenta (ikizler), Leucestus ve Parrhauss (ikizler), Romulus ve Romus (ikizler), Dietrich, Wolfdietrich, Siegfried, Cyrus, Keyhüsrev, Karna ve Krishnadır*. Bu on dört kahraman temelinde on altı maddelik bir kalıp oluşturulmuş, ölümünden sonra 1876 yılında *Sagwissenschaftliche Studien* adlı bir çalışmada *Arische Aussetzungs und Rückkehr* başlığıyla yer alan bu çalışma *Aryan Sürgün ve Dönüş Formülü* olarak bilinmektedir. *Aryan Sürgün ve Dönüş Formülü* veya *Aryan Kahramanı Biyografik Modeli* adlarını taşıyan bu kalıp dört ana başlıktan oluşur ki bunlar *Doğum, Gençlik, Dönüş ve İkinci Derecede Şahıslardır*. *Doğum* (Kahraman gayrı meşru olarak doğar; annesi ülkenin prensesidir; babası bir tanrı veya bir yabancıdır), *Gençlik* (Kahramanın yükselişinin işaretleri vardır; bu nedenle terk edilmiştir; o, hayvanlar tarafından emzirilir; çocuksuz bir çoban çifti tarafından büyütülür; o, yüksek ruhlu bir gençtir; o, yabancı bir ülkede hizmet edeceği bir iş arar.), *Dönüş* (O, geriye muzeffer olarak döner ve tekrar yabancı ülkeye gider; o, gerçek düşmanlarını kılıçtan geçirir ve ülkeyi yönetmeğe başlar ve annesini kurtarır; o, şehirler kurar; onun ölüm şekli olağanüstüdür.), *İkinci Dereceden Şahıslar* (O, incest ilişki nedeniyle lanetlenmiştir ve genç ölür; o, hakarete uğrayan bir hizmetçinin eliyle intikam için öldürülür; o, daha genç olan kardeşini öldürür.).²³⁶

Kahramanın aile ile içgüdüler arası ilişkilerden kaynaklandığını savunan ve Psikoanalitik Halkbilimi Kuramları arasında Freud Okulu muakkibi Otto Rank, *kahramanların baba-oğul arası çekişmelerin neticesi olarak oğulların babalarını öldürdüklerini ileri sürmekte ve bu ilişkilerdeki kalıplaşmaların da söz konusu kahraman kalıbının oluşmasını sağladığı düşüncesiyle de, kahraman olgusunun kaynağını buna bağlamaktadır*. Rank'ın görüşlerini inceleyen araştırmacı Rober A. Segal'e göre bu kalıpta *kahramanlarının hayatlarının ilk yarısı üzerinde durulmaktadır*. Otto Rank'ın kahraman kalıbı ise 12 maddeden oluşmaktadır (Kahramanın sıra dışı bir

²³⁶ Özkul Çobanoğlu; *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ank: Akçağ Yay. 2005 ss. 189–191.

ailenin çocuğudur. Kahramanın babası bir kraldır. Kahramanın ana rahmine düşüş şartları zordur. Kahramanın doğumuna karşı kehanetler ve uyarılar vardır. Kahraman, suya bir kutu içinde bırakılır. Kahraman, hayvanlar veya iyi insanlar tarafından korunur. Kahramanı, dişi bir hayvan veya mütevazı bir kadın emzirir. Kahraman büyür. Ve gerçek ailesini bulur. Babasından intikamını alır. Kahraman, halk tarafından tanınır ve kabul edilir. Kahraman rütbe kazanır, yükselir ve onurlanır.).²³⁷

Bir diğer araştırmacı Lord Raglan'ın hazırlamış olduğu kahraman kalıbı "*Mit-Ritüel Teori*" adlı kuramın çeşitli anlatılara uygulanması ve böylece söz konusu kuramın temel paradigmalarından birisi olan "*Bu kahramanların hiçbirisi tarihsel bir gerçek değildir*" veya "*Tamamı kurmaca kahramanlardır.*" genellemelerini doğrulama amacı taşımaktadır Bu kalıba göre ele alınan kahramanların genel özellikleri şu şekildedir: **1.**Kahramanın annesi soylu bir bakiredir. **2.** Babası bir kraldır ve **3.** Baba çoğunlukla kahramanın annesinin yakın bir akrabasıdır, fakat **4.** Kahramanın anne rahmine düşüş şartları olağan dışıdır ve **5.** Kahraman aynı zamanda bir Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilir. **6.** Çoğunlukla baba tarafından onu öldürme girişiminde bulunulur, fakat **7.** Kahraman gizli bir yere gönderilir ve **8.** Uzak bir ülkede evlat edinen bir aile tarafından büyütülür.**9.** Kahramanın çocukluğu hakkında bize hiçbir şey anlatılmaz, fakat **10.** Kahraman yetişkinlik çağındayken, gelecekte kral olacağı yere gider. **11.** Kahraman; kral, dev, ejderha veya vahşi bir hayvana karşı kazandığı bir zaferden sonra, **12.** Çoğunlukla kendisinin selefının kızı olan bir prensesle evlenir ve **13.** Kral olur. **14.** Bir süre herhangi bir hadise olmaksızın ülkeyi yönetir ve **15.** Kanunlar yazar fakat, **16.** Daha sonra kahraman tanrıların ve/veya halkının sevgisini kaybeder ve **17.** Tahttan ve şehirden uzaklaştırılır **18.** Kahraman esrarengiz bir şekilde ölümle tanışır, **19.** Çoğunlukla bir tepenin üzerinde ölür. **20.** Çocuklarından hiçbiri, eğer varsa, onun yerine tahta geçemez. **21.** Kahramanın vücudu gömülmez, fakat buna rağmen, **22.** Kahramanın gömülü olduğu kabul edilen bir veya daha fazla kutsal mezarı vardır.²³⁸ Yukarıdaki maddelerin oluşturulmasında kullanılan anlatıların kahramanları da şunlardır: *Epidus, Theseus, Romulus, Heracles, Perseus, Jason, Bellerophon, Pelops, Asclepios, Dionysos, Apollo, Zeus, Joseph, Moses, Elijah, Watu Gunung, Nkikang, Sigurd (Siegfried), Llew*

²³⁷ Özkul Çobanoğlu; *age*, ss. 191–192.

²³⁸ Lord Raglan; "**Geleneksel Kahraman**" (çev. Metin Ekici), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* (haz. Gülin Ö. Eker-Metin Ekici vd.) Ank: Millî Folklor Yay. 2003 ss. 278–279.

Llawgyffes, Arthur, Robin Hood. Ülkemizde de bazı destan kahramanları üzerine yapılan “kalıp” çalışmaları Lord Raglan’ın çalışması temelinde gerçekleştirilmiştir. Türkçeye, Metin Ekici’nin²³⁹ kazandırdığı makalenin tercümesinden önce ve sonra Özkul Çobanoğlu²⁴⁰ M. Öcal Oğuz²⁴¹, Nerin Köse²⁴² Raglan’ın kahraman kalıbından yararlanmışlardır. Son olarak biz bir Hakas destanı olan Han Orba destanı üzerinde de böyle bir çalışma gerçekleştirmiştik.²⁴³

İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm’un “*Haydutlar*” isimli eserinde *çeşitli ülkelerdeki haydut, kaçak ve eşkıya anlatmalarını toplayan Hobsbawm, bu anlatmaların kahramanlarının özelliklerini dokuz başlık altında toplamıştır.*²⁴⁴ Bu dokuz madde şunlardır: **1)** Birincisi, erdemli soyguncu, yasadışı mesleğine bir suç işleyerek değil, haksızlığın kurbanı olarak ya da halk geleneğinin değil otoritelerin suçlu bulunduğu bir hareket yüzünden zulüm görerek başlar. **2)** İkincisi, erdemli soyguncu haksızlıkları düzeltir. **3)** Üçüncüsü zenginden alıp yoksula verir. **4)** Dördüncüsü kendini savunma ya da haklı yere öç alma dışında hiçbir zaman öldürmez. **5)** Beşincisi eğer yaşarsa onurlu bir vatandaş ve topluluk üyesi olarak halkına geri döner. Aslında topluluğu gerçekte hiç fark etmez. **6)** Altıncısı, halkı ona hayranlık besler, yardım eder ve destek verir. **7)** Yedincisi, topluluğun hiçbir saygın üyesi ona karşı otoriteyle işbirliği yapmayacağına göre ancak ve her zaman ihanet yüzünden ölür. **8)** Sekizincisi, en azından teoride, görülmez ve kurşun işlemez. **9)** Dokuzuncusu, adaletin kaynağı olan kral ya da imparatorun değil, yerel kibar takımının, memurların ya da diğer baskı uygulayıcılarının düşmanıdır.²⁴⁵

²³⁹ Lord Raglan; **agm**, ss. 277–303.

²⁴⁰ Özkul Çobanoğlu; “**Lord Raglan’ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış**”, *Prof. Dr. Umay Günay Armağanı* Ank: Feryal Matbaası 1996 ss. 202–209.

²⁴¹ M. Öcal Oğuz; “**Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han**”, *Millî Folklor* S. 40 M. Öcal Oğuz; “**Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat**”, *Millî Folklor* S. 41 Bahar 1999 ss. 2–8.

²⁴² Nerin Köse; “**Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve ‘Kococaş’**”, *Millî Folklor* S. 43 1999 ss. 19–23 // “**Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek, Kurbanbek, Gazi Üni. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı** 1999 ss. 253–261. // “**Raglan’ın ‘Geleneksel Kahraman Kalıbı’ ve Türk Halk Hikâyeleri**” *Millî Folklor* S. 45 Bahar 2000 ss. 22–39.

²⁴³ Erhan Aktaş; “**Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbına Han Orba Destanı Açısından Bir Bakış**”, *Problemi Filologii Narodov Povolj’ya* 1–2 Nisan 2010 ss. 26–34.

²⁴⁴ Metin Ekici; *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ank: Geleneksel Yay. 2007 s. 122.

²⁴⁵ Eric Hobsbawm; *Haydutlar* (çev. Fatma Taşkent), İst: Logos Yay. 1990 ss. 34–35.

J.G. von Hahn, Otto Rank, Lord Raglan ve Eric Hobsbawm'ın *kahramana* olan yapısalcı yaklaşımlarının yanında Tarihi-Coğrafi Fin Okulu daresince yine metin merkezli olarak söz konusu yaratmaların epik yasalarını çıkaran Danimarkalı araştırmacı Axel Olrik *Epik Kanunlar Teorisini* ortaya koymuştur. Axel Olrik'in söz konusu bu çalışması 1909 yılında *Zeit Schrift für Deutsches Altertum* adlı derginin 51. sayısında *Epische Gesetze der Volkdichtung* adıyla yayımlanmış 1975 yılında da dilimize kazandırılmıştır. Axel Olrik bu yasaları şu şekildedir: **1) Giriş ve Bitiş Kuralı:** *Halk Anlatıları (Sage) durgunluktan coşkunluğa doğru giderek başlar ve çoğu zaman başlıca kişilerden birinin başına gelen felaketi içeren sonuç olayından sonra, coşkunluktan durgunluğa giderek biter.* **2) Yineleme Kuralı:** *Geleneksel sözlü anlatımımızda yalnız bir seçenek vardır; yineleme. Anlatıda ne zaman çarpıcı bir sahne ortaya çıksa, durum olayın akışını kesmeyecek şekilde uygunsa, sahne yinelenir. Bu sadece gerilimi sağlamak için değil, aynı zamanda anlatının boşluklarını doldurmak için de geçerlidir. Yineleme bazen gerilimi artırıcı, bazen basittir. Ama önemli olan, sagenin yineleme olmadan tam olarak kendi biçimini kazanamayacağıdır. Yineleme hemen her zaman üç sayısına bağlıdır, fakat üç sayısı aynı zamanda kendi başına bir kuraldır.* **3) Üçler Kuralı:** *Gerçek halk anlatılarında veya daha açıkçası, geleneksel olarak üç sayısının etkisi altında olan anlatılar evreninde Üçler Kuralı yıkılmaz egemenliğini sürdürür. Üçler kuralı, halk gelenekleri dünyasında, yüzlerce ve binlerce yıllık insan kültürü arasından geniş bir orak kesiği gibi uzanmaktadır.* **4) Bir Sahnede İki Kuralı:** *Katı bir kural olan bir sahnede iki kuralına göre bütün anlatı boyunca sadece iki kişinin aynı sahnede olması söz konusudur.* **5) Zıtlık Kuralı:** *Bir sahnede iki kuralı ile birbirini tamamlayan bir kural olan zıtlık kuralı, halk anlatısında kutuplaşma demektir. Bir halk anlatısında, anlatının baş kahramanlarına karşı, özellikleri ve eylemleriyle baş kahramana zıt konumda birileri bulunur. Cömert bir kahramanın karşısında cimri bir rakip bulunacaktır.* **6) İkizler Kuralı:** *Bir halk anlatısında iki kişi aynı rolde ortaya çıktığında, bunların ikisinin de küçük ve zayıf olarak tasvir edildiğini gözlemleyebiliriz. Bu iki kişi birbiriyle yakından ilişkili olup, zıtlık kuralından uzaklaşarak ikizler kuralının etkisi altına girer. İkizler kelimesi burada geniş anlamda ele alınmalıdır. Bu, hem gerçek ikizler hem de aynı rolde aynı olan iki kişi anlamına da gelebilir.* **7) İlk ve Son Durumun Önemi:** *Bir halk anlatısında (sagece) bir sürü kişi*

veya nesne peş peşe ortaya çıkınca en önemli kişi öne gelir. Buna rağmen sonuncu gelen kişi anlatının duygudaşlık doğurduğu kişidir. **8) Anlatının Her zaman Tek Bir Çizgi Üzerinde Olma Kuralı:** Halk anlatıları, çeşitli entrika çizgilerini birbirine karıştıran çağdaş edebi yaratmalardan farklı olarak, bir olay çizgisini başkasıyla karıştırmaz; halk anlatıları her zaman tek çizgilidir. Eksik kalan ayrıntıları tamamlamak için geriye dönüş yapmaz. Eğer daha önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa, bu bir konuşmanın içinde verilir. Tek olay çizgili halk anlatısında resim sanatının perspektif kavramı yoktur. **9) Kalıplaştırma Kuralı:** Kalıplaştırma kuralına çok bağlı kalınması, halk anlatılarını tanımayan bir kişi için şaşırtıcı gelebilir. Bu kurala göre, iki insan veya durum, elverdiği ölçüde değişik değil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir. Genç kahraman, üç gün arka arkaya bilmediği bir yere gider, her gün bir devle karşılaşır, hepsiyle aynı şeyi konuşur ve hepsini aynı biçimde öldürür. **10) Büyük Tablo Sahne Kuralı:** Halk anlatıları her zaman büyük tablo sahneleri ile zirveye ulaşır. Bu sahnelerde halk anlatısındaki kahramanlar yan yana gelirler: kahraman ve atı; kahraman ve canavar vb. gibi. Bu görkemli durumlar çoğu zaman gerçeğe değil hayale dayanır. **11) Anlatı Mantiği Kuralı:** Halk anlatısında ortaya konulan temaların konunun ana hatlarını etkilemesi gereklidir ve üstelik bu etki temaların anlatı içindeki ağırlığı ile doğru orantılı olmalıdır. Halk anlatısının bu mantığı her zaman doğal dünyanın mantığı ile ölçülemez. Mucize ve büyüye olan eğilim, onun temel kuralıdır. **12) Tek entrika Kuralı:** Bu kural, halk anlatısı ile yazılı bir edebi eser karşılaştırıldığında görülür. Entrika yapısında gevşek olayların ve belirsiz hareketlerin varlığı yaratmanın elden geçirildiğinin en belirgin işaretidir. Masallarda, hikâyeli türkülerde ve efsanelerde teklik güçlüdür, mitlerde ve destanlarda daha az güçlü ama hala etkindir. **13) Epik Birlik Kuralı:** Bütün anlatı unsurlarının, en baştan beri ortaya çıkma ihtimali görülen ve artık gözden uzak tutulamayan olaylar yaratması şeklinde gerçekleşmektedir. Doğmayan bir çocuk bir canavara adanır adanmaz, her şey bu çocuğun canavarın pençesinden nasıl kurtulacağı sorunu üzerine döner. **14) İdeal Epik Birlik Kuralı:** Anlatı içinde bir çok anlatı unsuru, kişiler arasındaki ilişkileri en iyi şekilde aydınlatmak için bir araya gelirler. **15) Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama Kuralı:** Halk geleneğinin en büyük kuralı dikkati baş kahraman üzerine toplamadır. Tarihsel olaylar bir anlatı içinde anlatılıyorsa, dikkat baş kahraman

üzerinde toplanır.²⁴⁶ Türk anlatı geleneğine ait bazı çalışmalar Olrik'in bu kalıbı temel alınarak incelenmiştir. Bu çalışmalar Tarık Özcan²⁴⁷ Sedat Adıgüzel²⁴⁸ ve Nuriye Gülmen²⁴⁹ tarafından yapılmıştır.

Batı ve Doğu literatürü *kahraman* kavramının işlendiği birçok eserle doludur. Bunlar içinde destan kahramanlarının işlendiği çalışmalar da zengin bir külliyata sahiptir. Bundan sonraki satırlarda yabancı literatürde *kahraman* mefhumunu ele alan bazı makale ve kitapların tanıtımını, bu çalışmalardaki kahraman algısı ve bunların yansımalarını ortaya koymaya çalıştık.

1841 yılında İskoç Thomas Carlyle tarafından kaleme alınan *Kahramanlar*²⁵⁰ adlı eser yalnızca Batı değil Doğu kültür ve dünyasında yer alan bazı önemli şahsiyetleri yazarının kendi *kahraman* tahayyülü içinde değerlendirdiği bir eser olması sebebiyle önemlidir. T. Carlyle'in eserinde tespit ve tahlil ettiği kahraman tipleri gerek seçim gerekse de muhteva bakımından dikkate değerdir. Bu *kahramanlar* arasında İskandinav mitolojisindeki yarı-tanrı hüviyetiyle *Odin*, son peygamber Hz. Muhammed yazarın edebî sahadaki aksiyonlarıyla kahramanlık mertebesine çıkarmış olduğu *Dante* ve *Shakespeare*, yazarın rahip kahraman olarak takdim ettiği *Martin Luther* ve *Knox*, kahramanın edebiyat adamı suretinde yer alan *Burns*, *Rousseau* ve *Johnson*, son olarak ise *Kral Kahraman* olarak *Cromwell* ve *Napolyon* yer almaktadır. Bu şahsiyetlere baktığımızda genel manada toplum ve özelinde de yazarın kahraman algısının ne şekilde olduğunu görmek mümkündür. Buna göre kahraman, hayatın her türlü alanında insanlara yön vermiş, onları etkilemiş, peşlerinden sürüklemiş, halihazırdaki zamanda gerçekliği şüpheli olsa da bir zamanlar kadim zamanlardan bu yana insanların muhayyilesinde yer etmiş her türlü şahsiyet kahraman şeklinde tanımlanmaktadır.

C.W.Bowra'nın 1952 yılında kaleme aldığı *Heroic Poetry* (Kahramanlık Şiiri)²⁵¹ adlı eser yalnızca bilhassa Rus Türkolojisi olmak üzere Doğu literatürüyle kalmayıp

²⁴⁶ Metin Ekici; *age*, ss. 108–110.

²⁴⁷ Tarık Özcan; “Oğuz Kağan Destanının Halk Anlatılarının Epik Kuralları Bakımından İncelenmesi”, *Millî Folklor* S. 31–32 1996 ss. 95–97.

²⁴⁸ Sedat Adıgüzel; “Başkurt Destanı Akbuzat'ın Epik Kurallara Göre İncelenmesi”, *Millî Folklor* S. 44 1999 ss. 24–34

²⁴⁹ Nuriye Gülmen; “Axel Olrik'in Epik Yasaları Işığında ‘Salur Kazanun Evi Yagmalandığı Boyu Beyan Eder’ İsimli Hikâyenin Okunması”, *Millî Folklor* S. 79 Güz 2008 ss. 14–20.

²⁵⁰ Thomas Carlyle; *Kahramanlar* (çev. Reşat Nuri Güntekin), İst: Semih Lütfi Kitabevi 207 s.

²⁵¹ Cecil Maurice Bowra; *Heroic Poetry*, London: MacMillan Co. Ltd. 1952 590 s.

Batı literatüründe de destan türünün adlandırması hususunda yaşanan sıkıntıyı kitabın kendi başlığıyla göstermesi bakımından önemlidir. Muhteva bakımından destan türünün tabiatıyla kahramanın da dahil edildiği destanın içerik, yapı, şekil, icra ve diğer destanî unsurlarının ele alınıp incelendiği bir eserdir. Eser on beş ayrı başlıktan müteşekkil olup bizi asıl ilgilendiren *The Hero* başlıklı üçüncü bölümüdür. Batı literatüründe karşılaştığımız birçok kaynağın aksine bu eserde Batı dünyasının destanî yaratmalarıyla birlikte Türk Dünyası destancılık geleneği örneklerine de yer verilmesi ilgi çekicidir. Türk boylarının destani metinleri gerek birbirleriyle gerekse de bazı Balkan ve Avrupa kahramanlık anlatılarıyla mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Temas edilen Türk destanları ve bunların merkezî kahramanları arasında şunlar yer alır: Manas, Alpamış, Er Sogotoh, Er Kökçö ve bu destan alplarının yer aldığı destanlar. Bu bölümde ilgi çeken bir diğer unsur ise geniş Türk coğrafyası içinde siyasî ve kültürel bakımdan Türklerle münasebetleri olan milletlerin destanları ile Türk destanları arasında muhteva bakımından bir mukayeseye gidilmiştir. Söz konusu milletler Ruslar, Doğu Romalılar, Yugoslavlar (yazıldığı dönem itibarıyla siyasî adlandırma bu şekilde verilmiştir) ve Ermeniler. Söz konusu bölümde Türk ve diğer halkların destanlarındaki kahramanların biyografileri temelinde bir kompozisyon çizilmiş bu bağlamda destan kahramanlarının *tip* özellikleri başta olmak üzere diğer birçok özelliği değerlendirilmiştir.²⁵²

Orijinal adı *The Hero with Thousand Faces* olan ve **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu** şeklinde tercüme edilen çalışmada Joseph Campbell ayrıntılı ve karşılaştırmalı şekliyle kendisinin *kozmogonik çevrim*, James Joyce'un *monomit* adını verdiği ve halk anlatıları merkezli çalışmalarda yapısal inceleme adı verilen epizotlara dayalı tasnifi konu edinmiş J. Campbell bunu dünyadan ayrılış, birtakım güç kaynaklarına yönelme ve yaşam yenileyen bir dönüş olarak ifade eder. Eserin genelinde *arketip* kavramı çoğunluğu Batı kökenli olan farklı milletlerin sözlü yaratmaları temelinde karşılaştırmalı olarak işlenmiştir. Eser *prolog* ve *epilogun* haricinde iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım yazarın kozmogonik çevrim adını verdiği ve çalışmadan *Kahramanın Macerası* olarak geçen kısımdır. Bu da kendi içinde *Yola Çıkış*, *Erginlenme*, *Dönüş* ve *Anahtarlar* bölümlerinden oluşur. İkinci kısım ise *Kozmogonik Çevrim* ana başlığını taşıyor olup alt başlıkları *Yayılmalar*, *Bakire'den Doğum*,

²⁵² Cecil Maurice Bowra; *age*, ss. 91–131.

Kahramanın Dönüşümleri ve Çözümler adını alır.²⁵³ Eseri C.G. Jung'un fikirleri temelinde halk edebiyatı ürünlerine bir tatbik olduğunu söyleyen Metin Ekici ifadelerini şöyle sürdürür: *Farklı toplumlardaki mitik anlatıları ele alan Campbell, bu anlatılardaki "asıl tür kalıplarını" evrensel yapılar olarak belirlemiş ve bunda da psikolojik etkinin nasıl ortaya çıktığını göstermiştir.*²⁵⁴

Bir diğer önemli çalışma da Dean A. Miller'in *The Epic Hero* (Destan Kahramanı)'dur.²⁵⁵ Eser destan merkezli *kahraman* kavramını çok ayrıntılı bir şekilde ve çok boyutlu olarak işlemiştir. Öncelikle İnterdisipliner bir mantıkla dilbilim merkezli bir etimoloji çalışmasına giden yazar akabinde günümüz kahraman anlayışının mitik döneme dek uzanan tarihî köklerine iner ve bu iki süreçte zuhur eden *epic hero* ile *ilk* kahraman arasındaki kıyaslamayı Ülkü Kara Düzgün'ün ifadesiyle şöyle belirtir: *Yazar, mitik kahramanla epik kahramanın ayrımını yaparak, ölçütünü şu anlayışagöre belirler; mitik kahraman hikâyede tanrılarla beraberdir ve onlara bağlıdır. Ancak epik kahramanın hikâyede yaptıklarından tamamıyla kendisi sorumludur.*²⁵⁶ Yazar ilerleyen bölümlerde kahramanı irdelemeye, tez çalışmamıza bizim de yöntem bakımından uyguladığımız *biyografik* yöntemle devam etmiş bu merkezde kahraman tipolojisini inşa etmeye çalışmıştır. D.A. Miller, C.M.Bowra'nın aksine incelemesinde metin bakımından sadece Batı kültür dünyasının ürünlerine yer vermiş, mukayesesini bu bağlamda ortaya koymuştur.

Rus araştırmacı Yelezar Moiseviç Meletinsky, aslen bir Germanist olan V.M.Jirmunsky'den sonra Rus Türkolojisi ve bilhassa Türk destancılık geleneğine önemli eserler bırakmış bir kişidir. Abidevî eseri *Proishojdenie Geroičeskogo Eposa*²⁵⁷ (Kahramanlık Destanının Ortaya Çıkışı)'da Fin, Kafkas, Türk, Moğol, Sümer ve Akad epik yaratmalarındaki yine başta kahramanlar olmak üzere birçok unsuru mercek altına almıştır. Söz konusu milletlerin destanlarını *arkaik destan* olarak adlandıran yazar *arkaik Destan* (Arxaičeskiy Epos) tabirin literatürde iyice yerleşmesine neden olan

²⁵³ Joseph Campbell; *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (çev. Sabri Gürses), İst: Kabalcı Yay. 1999 465 s.

²⁵⁴ Metin Ekici; *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ank: Geleneksel Yay. 2007 s. 118.

²⁵⁵ Dean A. Miller; *The Epic Hero*, Baltimore-London: The Johns Hopkins Uni. Press 2000 500 s.

²⁵⁶ Ülkü Kara Düzgün; *Başkurt Destanlarının Tipolojisi*, (yayımlanmamış doktora tezi-dan. Prof. Dr. İsa Özkan) 2007 Ankara s.55.

²⁵⁷ Yelezar Moiseviç Meletinsky; *Proishojdeniye Geroičeskogo Eposa*, Moskva: "Vostočnaya Literatura" RAN 2004 461 s.

araştırmacılarından biridir. E.M. Meletinskiy söz konusu kitabının son bölümü olan *Ot Arhaiçeskogo eposa k klassičeskomu* (Arkaik Destandan Klasığe Doğru)da bu kavram ve süreci üzerinde durmuştur. Aynı müellifin makale hacmindeki iki çalışması da dikkate değerdir. Bunlardan ilki *O Drevneyšem Tipe Geroya v Epose Tyurko-Mongol'skih Narodov Sibiri*²⁵⁸ (Sibiry Türk-Moğol Halklarının Destanında Kadim Kahraman Tipi Hakkında) adlı makaledir. Yazarın Türk-Moğol destanları olarak nitelediği ürünler; Saha Er-Sogotoh ile Şor Alamjı Mergen ve Kan Kes destanlarıdır. Bu destanlardaki merkezî kahraman tipi etrafında kültürel kahraman tipi işlenmiş, farklı Türk boylarının destanlarında görülen bu ortak motif ve unsurlardan dolayı yazar köken, tarih ve kültür birliği bakımından bu halkların bir birlik dairesi içinde olduğunu ifade etmiştir. Yazarın bir diğer makalesi olan *Predki Prometeya (Kul'turny Geroy v Mife i Epose)* (Promete'nin Atababaları Mit ve Destanda Kültür Kahramanı)²⁵⁹ da ise kültür-kahraman tipi daha evrensel boyutta ele alınmış ve buradaki kahraman kalıbı ortaya konmuştur.

Orrin E. Klapp, Amerikan Folkloru Dergisinde yayınlanan *The Folk Hero* (Halk Kahramanı) isimli makalesinde Redfield'in Meksika'daki kahramanlık algısını değerlendirdiği çalışmasından hareketle evrensel bir halk kahramanı (figürü) olup olmadığını sorgulamıştır. Tüm zamanlara ve tüm insanlığa hitap eden kahramanların ortak özellikleri nedir sorusunu da sorunsalı için tamamlayıcı öge olarak kullanmıştır ve çalışmasında farklı kültürlerin mistik ve efsanevi kahramanlarına yer vermiştir. Edindiği bulgulardan oldukça kapsamlı bir tablo hazırlayan Klapp, “Kahramanların ve Kötü Adamlarının Rollerinin Kültürel Dağılımı” adlı tabloda Avrupalı, Asyalı (Hint, Çin, Japon), Musevi, Afrikalı, Okyanusyalı, Kızılderili ve Amerikalı halk kahramanlarının rollerine göre dağılımı vermiştir. Buna göre halk kahramanlarında en çok gördüğü özellikleri şöyle sıralamıştır: Üstün başarı ve kahramanlık göstermeleri, rekabetçi bir ruha sahip olmaları, sürekli olarak sınava tabii tutulmaları, zeki olmaları, bazı

²⁵⁸ Yelezar Moiseviç Meletinsky; “O Drevneyšem Tipe Geroya v Epose Tyurko-Mongol'skih Narodov Sibiri” *Problemy Sravnitel'noy Filologii* Sbornik statey k 70-letiyu çlena-korrespondenta AN SSSR V.M. Jirmunskogo Moskva-Leningrad: Nauka 1964 ss. 426–443 <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky16.htm> (03.02.2012)

²⁵⁹ Yelezar Moiseviç Meletinsky; “Predki Prometeya (Kul'turny Geroy v Mife i Epose)”, *Vestnik İstorii Mirovoy Kul'turi* No: 9 1958 Mayıs-Haziran ss. 114–132. <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky15.htm> (21.04.2012)

örneklerde güçsüz ve zayıf görünmelerine rağmen kendilerinden beklenmeyecek bir zafer kazanmaları, koruyucu bir karaktere sahip olmaları, hayırsever olmaları ve gerektiğinde canlarını feda edebilmeleri. Klapp aynı zamanda kahramanlık hikâyelerinin en önemli unsurlarından olan “kötü adamlara” da çalışmasında yer vermiş ve efsane olan kötü adamları da iki şekilde sınıflandırmıştır: korkak ve alçak olup da ihanet edenler ve güçlü kuvvetli olup işkence edenler.²⁶⁰

Vadim V. Trepavlov, Asya Folkloru Çalışmaları’nda yayınlanan *The Social Status of the Yakut Epic Hero* (Yakut Destan Kahramanının Sosyal Statüsü) isimli makalesinde Olonkho (Olonxo) adıyla bilinen Yakut destanlarındaki kahramanların sosyal açıdan analiz etmiştir. Trepavlov, halkın yarattığı kahramanları analiz etmeden önce Yakut toplumunu değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeyi de destanlar üzerinden yapmıştır. Çünkü sözlü gelenekleri tıpkı diğer Türk ve Moğol sözlü geleneğinde olduğu gibi kültürlerini ve tarihlerini nesilden nesile aktarmak için en güzel yoldur, bu sebeple böylesi bir analiz için doğru kaynaktır. Trepavlov’a göre Yakutlar daha karmaşık sosyal yapıların oluşma aşamasında olduğu bu sebeple de henüz devlete dönüşmemiş kabile ruhu taşıyan bir topluluktur. Kabile ruhu taşıyan bu halkın destanlarındaki kahramanların otoritesinin iki kaynağı vardır: kutsal bir soydan gelmesi veya fiziksel olarak olağanüstü becerilere ve güce sahip olması. Kahramanların özelliklerine gelince kahramanlar genellikle pek çok hayvan sürüsüne sahip ve hayvanlarını hırsızlara karşı can siperane koruyan kişiler olarak betimlenir. En önemlisi tüm kabilenin koruyucusu, başkanı ve gerektiğinde yasa koyucusudur. Tüm özellikler *olonksolarda* yer alan ideal kahraman tipidir. Bu destanlarda kahramanlık çoğunlukla babadan oğula geçmektedir, oğul yeterli özelliklere haiz olmasa bile. Tüm bu çıkarımlardan hareketle Trepavlov şu sonuca varmıştır: Yakut halk destanlarındaki kahramanlara aslında Yakut kabile reislerinin sosyal statüleri atfedilmiştir.²⁶¹

Sheila Schwartz, *The Idea of Hero* (Kahraman Fikri) adlı makalesini daha ilk yazılı kaynaklardan bu yana tüm toplumların bir “kahraman” arayışı içinde olduğu düşüncesinden yola çıkarak kurgulamıştır. Bu sebeple kahramanlık ideali üzerine

²⁶⁰ Orrin E. Klapp; “The Folk Hero”, *The Journal of American Folklore* Vol. 62 No: 243 Jan.-Mar. 1949 ss. 17–25.

²⁶¹ Vladimir V. Trepalov; “The Social Status of the Yakut Epic Hero”, *Asian Folklore Studies* Vol. 54 No. 1 1995 ss. 35–48.

yaptığı bu çalışmanın toplumların kültürel mirası ile ilgili önemli ipuçları vereceğini varsaymıştır. Schwartz sadece efsanelerde geçen kahramanları değil aynı zamanda gerçek dünyanın kahramanlarını da (Che Guevara, Martin Luther King, John Brown, Mark Rudd gibi) analizine katmış ve mitlerdeki kahramanlık idealinin incelenmesinin geçmiş ve günümüz arasında sorgulanamaz bir bağ olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.

262

Orrin Klapp bir diğer makalesi Amerikan Sosyoloji Dergisinde yayınlanan *The Creation of Popular Heroes* (Popüler Kahramanların Ortaya Çıkışı)' dur. Bu çalışmanın ister gerçek olsun ister hayali olsun kahramanların bizlere uygun ve doğru davranış kalıplarını çağrıştıran kişiler olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple “kahramanlar özellikle sosyal hayatta bir bireyden fazlasıdır, idealize edilmiş bir imajdır, bir efsanedir ve bir semboldür” der. Ve geçmişten gelen bir kahraman yaratılırken bu kişiye tevatürler, haberler, propagandalar ve medya yolu ile belli rol ve kişisel özelliklerin yüklendiğini yani kahramanın kolektif anlamlandırma süreci sonunda yaratıldığını savunur. Bu sebeptir ki kahramanlar genellikle kamu ilgisinin ve çıkarının olduğu odaklarda doğmaktadır. Klapp sadece önemli tarihi olayları değil savaşlar, politik krizler ve hatta spor müsabakalarını bu durumlara örnek olarak belirtmiştir.²⁶³

Çok zengin bir destan külliyyatına sahip olan Türk Dünyası destancılık geleneği ve bu destanlardaki başta kahraman olmak üzere diğer motif ve unsurlar üzerinde çalışma yapan birçok araştırmacı mevcuttur. SSCB'nin yıkılmasına dek eldeki mevcut destan metinlerinin çeşitliliği 2012 yılı şartlarına nazaran daha kısıtlı olduğu için tesbit, tedkik ve tahlil edilen Türk destan kahramanlarının niceliği de bu ölçütler nisbetinde kısıtlı idi. Ancak özellikle 1990'lı yıllardan sonra bu çalışmalarda ve incelenen destan kahramanlarının sayısında bir artış meydana gelmiş özellikle Türk Dünyasının uzak coğrafyalarındaki destan ve diğer folklor örneklerinin Türkiye Türkçesine aktarılması ve tercüme edilmesiyle farklı bir boyuta taşınmıştır. Türkiye'de destan kahramanları üzerine yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak *tipolojik*, *tahlilî* ve *tasvirî* incelemeler olduğunu da burada ifade etmek gerekmektedir. Burada tanıtmaya çalışacağımız çalışmaların büyük bir bölümü makale hacminde olmakla birlikte kitap bölümü ve

²⁶² Sheila Schwartz; “**The Idea of the Hero**”, *The English Journal* Vol. 58 No: 1 Jan. 1969 ss. 82-86.

²⁶³ Orrin E. Klapp; “**The Creation of Popular Heroes**”, *American Journal of Sociology* Vol. 54 No: 2 Sep. 1948 ss. 135-141.

müstakil eser hacminde olan çalışmalar da mevcuttur. Bu bölümde bahsedeceğimiz eserleri yayın türünden ziyade kronolojik sırayla düzenledik. Elbette bu burada bahsettiğimiz çalışmalar Türkiye’de *destan kahramanları* hakkında yapılmış tüm neşriyatı içermemekle birlikte destan kahramanları araştırmalarında mühim bir yerde bulunmaktadır.

Bu minvalde bahsedeceğimiz ilk eser Orhan Şaik Gökyay’ın neşrettiği abidevî bir eser olan *Dedem Korkudun Kitabı*’dır. Bu son derece hacimli eserin Dördüncü Bölümü *Kişiler* başlığını taşımaktadır. Bu bölüm A, B, C şeklinde üç kısma ayrılmış ilk kısım *Salur Kazan ve Bayandarlar*, ikinci kısım *Dede Korkut*, üçüncü bölüm ise *Oğuz Beyleri* adını alır. Bahsedilen diğer Oğuz beyleri ise şunlardır: *Arız Alp, Avşar Bey, Basat, Bay Bura, Bayındur Han, Begil, Beyrek, Bican Bey, Boğaç Han, Bügdüz Emen, Demür Gücü, Dirse Han, Dölek Evren (Eylik Koca-oğlu, Dönebilmez), Dumrul (Deli), Dünder (Kıyan Selçuk-oğlu, Deli), Eğrek (Uşun Koca-oğlu) El-Almış (Yağrancı-oğlu), Eren (Eylik Koca-oğlu), Etil (Allarşa-oğlu), Evren (Delü), Kanturalı (Kanlı-oğlu), Kapak Kan, Kara Budak (Karagüne-oğlu, Delü), Karacuk Çoban, Kara Çekür, Karagüne, Karaman (Selim-oğlu), Karçar (Delü), Kazılık Koca, Kılbaş, Kulmaş (Eylek Koca-oğlu, Sarı), Kırk Kınuk, Kıyan Gülcü, Kıyan Selçük, Kondan (Yağrıkçı-oğlu, Yazır), Koçan (Ense Koca-oğlu), Mamak, Otman-oğlu, Rüstem (Doğsun-oğlu), Rüstem (Düzen-oğlu, Alp), Salur Kazan, Sarı Çoban (Konur Koca), Sarı Çoban (Soğan), Segrek (Uşun-Koca-oğlu), Süleyman (Emir), Şir-Şemsettin, Ters-Uzamış, Urulmuş Han, Uruz (Kazan-oğlu), Yaltacuk (Yalancı-oğlu), Yapağılu Koca, Yegenek (Kazılık Koca-oğlu) ve Yünlü Koca* Eserin bu bölümünde ele alınan alpların tarihî ve epik şahsiyetleri ele alınmış ve boylardaki işlevleri hakkında bilgiler verilmiştir.²⁶⁴

Türk destan kahramanları üzerine kitap hacminde yapılan çalışmaların sayısının makalelere nazaran daha az olmakla birlikte bazı çalışmalarda destanî ve tarihî şahsiyetlerin bir arada verildiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki Gülçin Çandarlıoğlu’nun *Türk Destan Kahramanları* adlı eseridir. Dokuz ana başlıktan müteşekkil eserin ikinci bölümü *Türk Destan Kahramanları* adını taşımaktadır. Bu bölümde bazı alt başlıklara sahiptir. Eserin bu bölümünde çoğunluğu tarihi olmakla birlikte destanî kahramanlara

²⁶⁴ Orhan Şaik Gökyay; *Dedem Korkudun Kitabı*, İst: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay. 1973 ss. CVII-CLXXIX

ve şahsiyetlere yer verilmiştir. Oğuz Kağan'dan, Çora Batır'dan, Süyün Bike'den, Dilşad Hatun'dan, Mehmet Emin Buğra'dan ve *Türk Toplumunda Kadın* alt başlığında destan kahramanlarındaki kadın karakterler üzerinde durulmuştur.²⁶⁵

Mehmet Kaplan'ın *Oğuz Kağan Destanı (Edebî bir tahlil)* adlı çalışması beş ana bölümden oluşmaktadır. Bu ana bölümler de kendi içinde başlıklara ayrılmıştır. İlk bölüm *Destan nedir?, Dünyanın büyük destanları, Türk destanları*; ikinci bölüm *Oğuz Kağan-Oğuz Han destanının hakkında kısa bilgi, Oğuz Kağan-Oğuz Han destanının tarihi kaynakları hakkında görüşler, Oğuz Kağan destanı ve atlı-göçebe medeniyeti*; üçüncü bölüm *Zaman, Mekan, İnsan, Toplum, Din ve sanat, Üslup*; dördüncü bölüm *Tarih-i Oğuzan ve Türkan, Zaman, Mekan, İnsanlar, Toplum ve teşkilat, Hayata bakış tarzı*; beşinci bölüm *sonuç ve değerlendirmeden* oluşmaktadır. Başlıklar muhtevayı anlama bakımından açıktır. M. Kaplan İslamiyet öncesi ve sonrası Oğuz Kağan metinlerinden yola çıkarak hazırladığı çalışmasında tarihî, içtimâî, iktisadî, dinî, bedîî bakımlardan Oğuz Kağan-Oğuz Han'ı incelemiş sonuç olarak Oğuz Kağan'ı atlı-göçebe medeniyetinin ideal özellikleri haiz insan tipine layık bulmuştur. Geniş bir mekân ve hızlı bir zaman algısına sahip olduğunu söylediği Oğuz Kağan'ın bu özelliğinin içinde yaşadığı çevre ve şartların bir sonucu olduğunu ekleyen M. Kaplan, *Uygurca Oğuz Kağan destanının estetik bakımdan T.O.T. (Tarih-i Oğuzan ve Türkan)ya nazaran daha üstün bir değer taşıdığını* ifade eder.²⁶⁶

Türk kültüründe kahramanlığın önemli bir değer olduğunu vurgulayan Mine Mengi *Garîb-nâme'de Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler* adlı çalışmasında Âşık Paşa'nın 1330 yılında kaleme aldığı *Garîb-nâme* adlı eserinde kahramanların sahip olması gereken özelliklerini anlattığı bölümler üzerinde durmuştur. Eserde alplık *dünya* ve *din* alplığı olarak iki bölümde incelenmiş olup *zâhir* ya da *dünya* alplığı olarak tavsif edilen kahraman tipinde dokuz özelliğin aranılması gerektiği belirtilmiştir. Bir kahramanda olması gereken dokuz özellik şunlardır: *Sağlam yirek, güçlü kol, gayret, iyi at, özel bir*

²⁶⁵ Gülçin Çandarlıoğlu; *Türk Destan Kahramanları* (haz. Muhiddin Nalbantoğlu), İst: And Bas. Yay. 1977 239 s.

²⁶⁶ Mehmet Kaplan; *Oğuz Kağan Destanı (Edebî Bir Tahlil)*, İst: Dergâh Yay. Ekim 1979 62 s.

giyecek, okla yay, keskin kılıç, süngü ve uygun bir arkadaştır. Yazar söz konusu özelliklerin zikredildiği beyitleri de çalışması içine dâhil etmiştir.²⁶⁷

Araştırmacı M. Öcal Oğuz *Destanlarımızdaki Olağanüstü Doğum Motifi Etrafında Manas* adlı makalesinde halk hikâyeleri, destanlar gibi tahkiyeli anlatı türlerinde yer alan kahraman merkezli bir motif olan “olağanüstü doğum”a temas etmektedir. Öncelikle Uygurca Oğuz Kağan, İslami dönem Oğuz Kağan, Tarih-i Cihan-ğuşa adlı eserdeki Uygur başbuğu Buku Kağan, Dede Korkut boylarından Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikayesi ve bazı halk hikayeleri örneklerinden sonra Kırgız Türklerinin meşhur destanı Manas’ın olağanüstü doğumu üzerinde durulmuştur. Bu örnekten Türk destan alparının sahip olduğu “kut”inancı onların doğumlarını da olağanüstü kılmıştır.²⁶⁸

Araştırmacı Tarık Özcan *Oğuz Kağan Destanı’nın Halk Anlatılarının Epik Kuralları Bakımından İncelenmesi* adlı çalışmada Oğuz Kağan Destanını Axel Olrik’in ortaya koyduğu on bir maddelik “Halk Anlatılarının Epik Kuralları” makalesi çerçevesinde incelemiştir.²⁶⁹

Toplum, aile ve aile içi birlikteliğin Türk kültürü içindeki önemine *Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı’nda Kardeşler Arası İlişkiler* başlıklı çalışmada temas eden M. Öcal Oğuz, bu tezini Dede Korkut boylarından ve Manas destanından örneklerle pekiştirmiş özellikle de bu iki destanda kardeşler arasındaki bağlılıktan bahsetmiştir. Dede Korkut Kitabı’ndan Basat-Kıyan Selçuk, Segrek-Egrek, Kazan-Kara Göne ilişkisine değinen yazar Manas destanında ise Manas/Cakıp Han-Közkaman ve oğulları örneklerine yer vermiştir.²⁷⁰

Dede Korkut boylarında Oğuzların beylerbeyi olarak tavsif edilen Salur Kazan’ın Oğuz ve Kıpçak destan ve anlatımlarında sıkça söz edildiğinden bahseden Ali Duymaz, *Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpi: Salur Kazan* adlı makalesinde Kıpçak sahası Ak Köbek ve Koblandı Batır destanları ile Oğuz

²⁶⁷ Mine Mengi; “*Garîb-nâme’de Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler*”, *Türk Tarih Kurumu Belleten* C. XLVIII S. 191–192 Temmuz-Ekim 1984 ss. 481–496.

²⁶⁸ M. Öcal Oğuz; “*Destanlarımızdaki Olağanüstü Doğum Motifi Etrafında Manas*” *Milli Folklor* S. 27. ss. 12–13.

²⁶⁹ Tarık Özcan; “*Oğuz Kağan Destanı’nın Halk Anlatılarının Epik Kuralları Bakımından İncelenmesi*”, *Milli Folklor* S. 31–32 1996 ss. 95–97.

²⁷⁰ M. Öcal Oğuz; “*Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı’nda Kardeşler Arası İlişkiler*”, *Milli Folklor* S. 31–32 ss. 37–41.

kaynaklarında geçtiği şekliyle Salur Kazan'ı karşılaştırmaktadır. Çalışmada Dede Korkut, Şecere-i Terakime, Camiü't-Tevarih, Selçuk-name, Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan vd. eserlerde Salur Kazan'ın tarihi ve destanî kişiliklerinden nasıl bahsedildiği anlatılmış, daha sonra Kıpçak Ak Köbek ve Koblandı destanlarındaki bahislerinden söz edilmiştir. Araştırmacının isimlerini zikrettiği eserleri tema alarak Salur Kazan boyu, at, yurdu, ailesi, idarî konumu, dinî özellikleri, kahramanlıkları başlıkları altında ayrıntılı işlenmiştir.²⁷¹

Araştırmacı Özkul Çobanoğlu *Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış* adlı makalesinde Folklor tarihinde kahraman kalıbıyla ilgili yapılan çalışmaların kısa tarihçesinden bahseden yazar daha sonra Uygurca Oğuz Kağan destanı ile Kırgız Er Töştük destanını bir kahraman kalıbı olan Lord Raglan'ın *batı halk kahraman kalıbı* çerçevesinde incelemiştir. Yirmi bir maddelik kalıbı bu iki destana tatbik eden müellif bazı kalıplarla birebir örtüşen bu iki destanın bazılarını ise tamamen ters olduğunu belirttikten sonra çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği gibi *Türk halk anlatılarına dayalı bir Türk halk kahraman kalıbı örneği oluşturma* zarureti dile getirmiştir.²⁷²

Araştırmacı Mehmet Aça, *Türk Destanlarında Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı* çalışmasında Türk destan ve halk hikâyelerinde sıkça görülen bir motif olan çocuksuzluğa çare olarak birtakım pratiklerde bulunulmakta ve gebe kalındıktan sonra da bazı nesnelere aşermekte (yerikleme) olunduğundan bahsetmektedir. Bunların alelade nesneler olmadığını; arslan, yılan, ayı gibi yırtıcı ve güçlü hayvanların etleri olduğunu söyleyen yazar bu destanlar arasında Manas, Koblandı, Akconasulı destanlarından örnekler vermiştir. Yazar son olarak yeriklenen hayvanların Türkler için önemli olan hayvanlar arasında olduğunu da belirtir.²⁷³

²⁷¹ Ali Duymaz; "Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alprı: Salur Kazan", *Milli Folklor* 1996 S. 31–32 ss. 49–59.

²⁷² Özkul Çobanoğlu; "Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış", *Prof. Dr. Umay Günay Armağanı* Ank: Feryal Matbaası 1996 ss. 202–209.

²⁷³ Mehmet Aça; "Türk Destanlarında Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı", *Milli Folklor* 1997 S. 34 ss. 78–81.

Yine bir diğ er araştırıcı Ali Duymaz'ın kaleme almış olduğu *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan* adlı eser Oğuz ve Kıp ak tarih -destan  ortamında ismine  ok a rastlanan bir karakter olan Salur Kazan'ı konu edinmiştir. Eser,  ns z, Giriş, Sonu , Bibliyografya ve Metinler kısımları hari     ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci b l m *Oğuzlarla İlgili Kaynaklarda Salur Kazan* adını taşımakta olup *Dede Korkut Kitabında Salur Kazan*, *Tarih  Kaynaklarda Salur Kazan* ve *T rkmen S zl  Rivayetlerinde Salur Kazan* alt başlıklarından oluşur. Bu başlıklar altında edeb  ve tarih  kaynaklarda Salur Kazan ismi  zerindeki bahisler tetkik edilmiştir. İkinci başlık altında Kobılandı Batır ve Ak K bek destanları  er evesinde Salur Kazan incelenmiştir. Son b l mde ise Oğuz ve Kıp ak sahası olmak  zere t m edeb  ve tarih  kaynaklar d hilinde Salur Kazan alp ve bey tipi  zerinde bir incelemeye gidilmiştir. *Metinler* kısmında ise şu metinlere yer verilmiştir: *Kazan Han'ın Evinin Yağmalanması (S zl  Varyant)*, *şecere-i Terakime (Ebul Gazi Bahadır Han)'den Par alar*, *Oğuz-n me (Reşideddin)*, *Sel uk-n me (Yazıcıoğlu) 65 Satırlık Oğuzn me*, *T rkmen Rivayetleri (Salur Kazan Baba, Salır, Tekemuhammet, İğdir, Salır Gazan ve İtemcek Hekayası)*, *Diğer T rkmen Rivayetleri*, *Kobılandı Men Kazan (Kazak Destanı)* ve *Ak K bek (Tatar Destanı)*²⁷⁴

Herodot'un "Tarih" adlı eserinde bahsedilen Arimasp (arima "bir"; spu "g z") kelimesinden yola  ıkararak tek g zl  varlıklardan bahseden Haluk K roğlu *Depeg z ve Polifem* adlı  alışmasında Sarmatların destanlarında da tek g zl  "kiklop"dan bahis ge tiğini ifade eder. Yazar daha sonra Kazak, Osetin anlatılarındaki tek g zl  varlıklardan bahsettikten sonra Dede Korkut Kitabı'ndaki tezah r n  anlatır.²⁷⁵

M.  cal Oğuz *Dede Korkut Kitabı'nda Sosyal  evre İ inde Ozan* adlı makalesinde Dede Korkut Kitabı'nda Dede Korkut haricindeki ozan tipine temas etmektedir. Bu tip  zerinde, eserdeki Kam P re Oğlu Bamsı Beyrek boyundaki Bamsı Beyrek temelinde farklı  zellikleriyle değinilmektedir.²⁷⁶

Burul K dırbayeva ve Abd kerim Muratay, *Alplara Mahsus Evlilik* adlı  alışmalarında kahramanların kendisine m nasip bir eş arayıp bularak t rl  şart ve sınavlardan ge melerini değerlendirmişlerdir. Manas başta olmak  zere diğer bazı

²⁷⁴ Ali Duymaz; *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, İst:  t ken Neşr. 1997

²⁷⁵ Haluk K roğlu; "Depeg z ve Polifem", *Milli Folklor* S. 37 1998 ss. 39-46.

²⁷⁶ M.  cal Oğuz; "Dede Korkut Kitabı'nda Sosyal  evre İ inde Ozan", *Milli Folklor* S. 37 1998 ss. 36-38.

Sibiryada destanlarından, Özbek destanı Rüstem Han, Kırgız Er Töştük ve Kurmanbek destanlarından örnekler verilmiş, bu örnekler bir başka Manas araştırmacısı E. Abdılđaev'in alplara mahsus evlilikleri üçe ayırdığı ve bahsettiği kategoriye göre değerlendirilmiştir. Buna göre alpların evlilikleri, mitik-destanî esastaki evlilikler, iptidai halkın hayatındaki evlilik kaidelerine göre evlilik ve dünürücü olup başlıkla veya kız kaçırmayla yapılan evliliklerdir.²⁷⁷

Dede Korkut hikâyelerinin Türk anlatı geleneği içinde önemli bir yere sahip olduğunu *Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili* adlı çalışmasında belirten Umay Günay, Tanrı'dan aldığı ilham ve görevle dünya nizamını sağlama gayesinde olan Oğuz Kağan ve Manas örneğinin akabinde Dede Korkut alplarının tam olarak bu özelliklere sahip olmasa da kendi boy ve ailesinin istikbalini korumak için çalışan ve yaşayan alplar olduklarını belirtir. Bu minvalde yazar, Kazan, oğlu Uruz, Bamsı Beyrek, Kazan'a düşman olan Aruz, Emen, Alp Rüstem, Dölek Evren, Dirse Han, Boğaç Han ve tabii ki Dede Korkut'u bireysel ve toplumsal incelemesini ve değerlendirmesini yapmaktadır.²⁷⁸

Azerbaycan ve Kazakistan sahası efsanelerde geçen, ölümün Korkut'un peşinde olması, Korkut'un her daim bu ölümden kaçması bilgisiyle başlayan Ahmet Bican Ercilasun, *Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese* adlı çalışmada Korkut'un bu durumunu Dede Korkut kahramanlarından Deli Dumrul'un macerasıyla kıyaslar. Buna göre Korkut'un durumu, Dumrul'a veya Dumrul'dan Korkut'a nakledilmiş olabilir diyen müellif destanlardaki bir olayın farklı kişilere mal edilebileceğinden hareketle Kazılık Koca oğlu Yigenek ile Salur Kazan'ın Tutsak olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'u ve Uşun Koca oğlu Segrek boyunu kıyas eder. Daha sonra tekrar Korkut-Dumrul'a dönen yazar Dede Korkut'un boylar arasında Deli Dumrul'a hiç alkış vermediğini, alkış verdiği Toğrul Sultan'ın Deli Dumrul olabileceğini belirtir. Bu sebeple Korkut'un ölümden kaçışı, Deli Dumrul'a aktarılmıştır.²⁷⁹

²⁷⁷ Burul Kızırbayeva, – Abdikerim Muratay; “Alplara Mahsus Evlilik” (çev. Mehmet Aça), *Milli Folklor* S. 37, 1998 ss. 78–84

²⁷⁸ Umay Günay; “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili”, *Milli Folklor* S. 37 1998 ss. 3–12

²⁷⁹ Ahmet Bican Ercilasun; “Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Ata'sı Arasında Bir Mukayese”, *Milli Folklor* S. 37 Bahar 1998 ss.13–16.

Nerin Köse *Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve 'Kococaş'* başlıklı çalışmasında Lord Raglan'ın batı folklorundaki tarihi ve epik kahramanları temel alarak oluşturduğu 22 maddelik geleneksel kahraman kalıbını Kırgız Türklerinin Kococaş destanının üç varyantına tatbik etmiş, bu kalıbın söz konusu destanın varyantlarında olan uyumunun sınırlı olduğunu belirtmiştir.²⁸⁰

Dede Korkut boylarındaki alpların tip incelemesini yapan Ülkü Eliuz bu tipleri *ülkücü* ve *yozlaşmayı temsil eden* tipler olarak iki ana başlığa ayırdıktan sonra bunları da kendi içinde iki ayırır. Buna göre *ülkücü* tipler *alp* ve *ulu kişi* tipinden oluşurken yozlaşmayı temsil eden tipler ise *yozlaşmayı kalıtsal olarak devam ettiren tipler* ile *toplumsal sürecin yozlaştırdığı tipler* olarak ayrılmıştır. Ülkücü tipler içindeki alp tipinde Boğaç, Karaçuk Çoban, Bamsı Beyrek ve Deli Dumrul var iken, ulu kişiler arasında tabii ki ve sadece Dede Korkut yer alır. Yozlaşmayı temsil eden tipler başlığındaki ilk alt başlık olan yozlaşmayı kalıtsal olarak devam eden tipler arasına yazar, Tepegöz'ü ve Yalancı oğlu Yaltaçuk'u alır. Toplumsal sürecin yozlaştırdığı tipler arasında ise Dirse Han'ın namert kırk yiğidi, Kısırça Yenge ile Boğazça Fatma bulunur. Makalede farklı tipler arasında yukarıdaki isimleri sayan yazar çalışmasının sonunda alp tipine Salur Kazan, Uruz Beg, Kan Turalı, Yigenek, Basat, Emren ve Segrek'i; ulu kişi tipine Bayındır Han'ı da ilave eder ancak bunların boylar içindeki özellikleri üzerinde durmaz. Yine çalışmanın sonunda kişi, kavram ve simgesel değer seviyelerinde ülkü, ara ve karşı değerler tespit edilip bir şema çıkarılmıştır. Yazarın bu çalışması psikoanalitik yöntemden ve yeni edebiyata mahsus şahıs tahlili usûlünün kullanılması bakımından farklılık arz eder.²⁸¹

Türk dünyasının geniş coğrafyasında kendisine yer bulan Köroğlu destanının Anadolu sahası anlatmalarındaki kadın tiplerini *Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler* ele alan Metin Ekici bu tipleri üç gruba ayırmıştır: *Köroğlu veya keleşlerinin evlenmeyi düşündüğü veya kendileri Köroğlu veya kardeşleriyle evlenmeyi düşünen kadın tipler*, *Köroğlu veya keleşlerine yardımcı olan kadın tipler* ve *Köroğlu veya keleşlerine kötülük eden kadın tipler*. Birinci gruptakiler

²⁸⁰ Nerin Köse “**Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve 'Kococaş'**”, *Milli Folklor* S. 43 1999 ss. 19–23.

²⁸¹ Ülkü Eliuz; “**Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler**”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni* Ank: AKMB Yay. 1999 ss. 139–155.

Nigar Hanım, Mömine Hanım, Telli Nigar, Dâna Hanım, Döne Sultan, Mahbub Hanım, Mercan Hanım ve Esmer Hanım. İkinci gruptakiler yaşlı, dul ve fakir kadınlar olarak adlandırılırken üçüncü gruba Rus Kraliçesi Nataşa ile Tamara Hanım'dır. Yazar bu tipleri, ortak yönleri bakımından Dede Korkut Kitabı'ndaki kadın tipleri ile de karşılaştırmayı ihmal etmez.²⁸²

Dede Korkut Kitabı'nı bir Türk töresi kitabı olarak addeden Ali Duymaz *Dede Korkut Kitabı'nda Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri* adlı bildiride genç kahramanların başından geçen olaylar ve bu olayların ortaya koyduğu değerleri işler ve Dede Korkut alplarına biyografik bir yaklaşımla yaklaşır ve bunu bazı başlıklar altında değerlendirerek yapar. Bu başlıklar *Olağanüstü Doğum ve Tek Oğul Olma, Alplık Gösterme (Yaş, Vahşi Hayvan veya Olağanüstü Varlıklarla Mücadele, Anne, Baba, Kardeş veya Eşi Kurtarmak İçin Düşmanla Mücadele, Ad Alma)* ile *Geçiş ve Kabul Törenleridir*. Yazarın da belirttiği üzere bir töre kitabı olan Dede Korkut Kitabı, içinde barındırdığı boylarda günü geldiğinde birer Oğuz alpı olacak gençlerin hangi özelliklere sahip olmaları gerektiği ve bunların temelinde olayların nasıl vuku bulduğunu anlatır.²⁸³

Araştırmacı Sedat Adıgüzel, Danimarkalı halkiyatçı Axel Olrik'in on bir maddelik epik kuralları çerçevesinde Başkurt destanı Akbuzat'ı incelemiştir. Bu maddelerin destana kusursuz bir şekilde uygulanabileceğini belirtmiştir.²⁸⁴

Ekseriyetle mitik varlıklara ve düşman hanlık, beylik ve milletlerle mücadele halinde olan destan kahramanlarının yakın çevresi tarafından aldatılması ve bunlarla yaptığı mücadeleler temelinde kaleme alınmış *Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman* adlı çalışmada Mehmet Aça bu minvalde Uygurca Oğuz Kağan, Reşideddin nüshası Oğuz Kağan, tarihi bir vak'a olan Mete'nin babası Tuman'ı öldürmesi, Dede Korkut Kitabı'nda İç Oğuz ile Dış Oğuz'un karşı karşıya gelmesi, Manas, Altay Kan-Tolo destanı, Altay Aytünüke destanı, Altay Alday-Buuçu, Tıva Kangıvay Mergen, Han-Kuluk, Erge Kara Saybın, Ulug Kara Möge, Aldan Çaagay, Oleedey Mergey destanlarından örnek veren

²⁸² Metin Ekici; “**Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri**”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni* Ank: AKMB Yay. 1999 ss. 123–138.

²⁸³ Ali Duymaz; “**Dede Korkut Kitabı'nda Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri**”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni* Ank: AKMB Yay. 1999 ss. 109–122.

²⁸⁴ Sedat Adıgüzel; *agm*, ss. 24–34.

yazar iç çekişme ve ideallerin Türk toplum yapısının gelişme seyri içinde önceleri yüksek ülküler için iken sonraları şahsi çıkarlar çerçevesinde geliştiğini belirtir.²⁸⁵

Mitik tefekkürde tanrının veya tanrıların inayetiyle birtakım ilahî hususiyetlere sahip olup bu özelliklerini yakın ve geniş çevresinin hayrına ve menfaatine kullanan kahraman tipinin kültür medeniyet kahramanı veya medenileştirici kahraman adını aldığını ifade eden Mehmet Aça, Radlov'un Altay Türkleri arasından derlediği yaratılış miti ve Oğuz Kağan destanındaki kültür-kahramanları örneklerinden yola çıkarak Başkurt, Karakalpak, Kazak Türkleri arasında derlenen ve kopuzu ilk kez meydana getirerek bir medenileştirici kahraman olan Korkut Ata'dan bahsedilmektedir. Bunun yanında Altay folklorunda önemli bir müzik âleti olan *topşuurun* ortaya çıkışı da bir medenileştirici kahraman eliyledir. Yazar *Kültür-Medeniyet Kahramanları ve Türk Müzik Âletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkül Etmiş Bazı Efsâneler* adlı çalışmanın sonunda Korkut Ata ve kopuz hakkında derlenmiş olan Başkurt, Karakalpak ve Kazak efsane metinlerine yer vermiştir.²⁸⁶

Âlimcan İnayet, *Epik Kahramanların Devlere Has Özellikleri Üzerine* adlı makale epik kahramanların Tanrı menşeli oldukları, sahip oldukları birçok özellikleri de buradan aldığından bahsettikten sonra farklı toplumalarda ilkel Tanrı anlayışının başkalık gösterdiğini; kiminde kuş kiminde kedi vb. hayvanların özelliklerinin kahramanlarda da olduğunu söyler. Bu bağlamda Türk destancılık geleneği içinde Oğuz Kağan, Alp Manas, Emir Göroğlu'dan örnekler verir. Çalışmanın ikinci ve kısa bölümünde ise geleneğin alpları diğer insanlardan farklı göstermek için devlere has hususiyetler yüklediğini belirtir ve örnek olarak da Dede Korkut boyları, Emir Göroğlu ile Edige destanlarını verir.²⁸⁷

Metin Ekici, *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatmasında Bireysellik ve Toplumsal Bütünlük* adlı makalesinde Dede Korkut Kitabının ilk boyu olan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu”ndaki birlik ve bütünlük fikri üzerinde durmuştur. Yirmi bir madde halinde boyun özetini verdikten sonra bu özeti iki şema halinde belirtmiştir. Yazara göre bu

²⁸⁵ Mehmet Aça; “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman”, *Milli Folklor* S. 44 1999 ss. 18–23

²⁸⁶ Mehmet Aça; “Kültür-Medeniyet Kahramanları ve Türk Müzik Âletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkül Etmiş Bazı Efsâneler”, *Milli Folklor* S. 45 2000 ss. 43–51.

²⁸⁷ Alimcan İnayet; “Epik Kahramanların Devlere Has Özellikleri Üzerine”, *Milli Folklor* S. 52 2001 ss. 68–71.

anlatma birey, toplum ve aile bütünlüğünün önemini vurgulamaktadır. Bu vurgulama içinde ise “aç-kapa”, “sorun-çözüm” adını verdiği bir yöntemin uygulandığını ifade eder. Toplumun birliği örneğinde boyun başında anlatılan Bayındır Han’ın ziyafeti verilir. Bu ziyafette çocuğu olanlarla olmayanlar farklı davranılması, çocuksuzların kargışlanması da aile bütünlüğünün eksikliğinin toplumda yer bulmadığını gösterir. Bu bütünlükten yola çıkarak, yazar Türk toplumundaki çocuksuzluğun ve çocuk, özellikle de erkek çocuk sahibi olmanın önemi üzerinde durur. Boyda, Dirse Han’ın oğlunun dünyaya gelmesiyle toplumsal bütünlük ve birlik tamamlanmıştır. Yazar anlatmanın ikinci grubunda, Dirse Han’ın oğlunun ad almasıyla başlayan süreçte bireysel bütünlük ve onun toplumsal bütünlük bağları üzerinde durmuştur.²⁸⁸

Araştırmacı Mustafa Aslan Köroğlu destanının Türkmen varyantında bulunan Ayvaz (Övez), Erhasan, Nurali, Harmandeli, Muharrem (Mirem) ve Kamber adlı genç kahramanların başından geçen farklı epizotlar içinde verilen anlatmalardan bahsetmektedir.²⁸⁹

Yirtöşlük Destanının Sibiry (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme adlı çalışmada farklı Türk boylarında da mevcut ve Sibiry (Tümen) Türkleri arasında Yirtöşlük adıyla bilinen destanın baş kahramanlara, sahip oldukları olağanüstü güçlerle yardım eden yardımcı kahramanların anlatılmış, bu kahramanlarda mevcut özellikler verilmiştir. Mustafa Aça çalışmasında Anadolu sahası masallarında Avcı Mehmet masalı, Altay Türklerini destanlarından Maaday Kara ile Kazak Türklerinin Kün Astındağı Künikey Kız masalını söz konusu destanla karşılaştırmıştır.²⁹⁰

Anlatmaya dayalı edebî ürünlerde olay örgüsünün doğum, ergenliğe geçiş veya topluma katılma, evlilik ve ölüm temelleri üzerine cereyan atığını belirten Ali Duymaz *Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme*’de bu geçiş dönemlerinden alplığa veya topluma dâhil olma ayağını temel alarak bunu Dede Korkut Kitabı’nda yer alan kahramanlar üzerine tatbik etmiştir.

²⁸⁸ Metin Ekici; “**Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatmasında Bireysellik ve Toplumsal Bütünlük**”, *Milli Folklor* S. 52 2001 ss. 50–59.

²⁸⁹ Mustafa Aslan; “**Köroğlu Destanının Türkmen Benzer Metninde Genç Kahramanlar Hakkında Hikâyeler**”, *Milli Folklor* S. 51 2001 ss. 42–50

²⁹⁰ Mustafa Aça; “**Yirtöşlük Destanının Sibiry (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme**”, *Milli Folklor* S. 51 2001 ss. 65–74.

Alplığın temel unsurlarından biri hüner sahibi yani cengâverlik hususiyetlerine sahip olmaksa bir diğeri de erdem kavramına sahip olup düşküne yardım edip fakir-fukarayı koruyup kollamak olarak tesbit edilmiştir. Yazar çalışmasını *fizikî ve biyolojik bir varlık olarak insan, ölüm simgeciliği, yeniden doğum simgeciliği, vahşi hayvanlarla mücadele, baba ile ilişkiler, sırların ifşası ve servet ve mevki sahibi olma* gibi başlıklarla Oğuz toplumunda kişinin hangi şartlar dâhilinde alplığa adım attığı konusunu irdelemiştir.²⁹¹

Türk destanlarında alpin yegâne ve vazgeçilmez dost-yardımcılarından olan atların kahraman at tipi bağlamında ele alındığı bu çalışmada Ali Abbas Çınar; Manas, Köroğlu, Alpamış, Kobılandı ve Kırk Kız destanlarının baş alplarının cengâver atlarını konu edinmiştir.²⁹²

Kamlık müessesesindeki şaman adaylarının kamlığa geçiş aşamasında sembolik olarak ölüp dirilmesiyle Türk destanlarında alpların ölüp dirilmesi hususundaki paralelliği *Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye* adlı makalesinde ortaya koyan yazar Manas, Alıp Manaş, Kozın-Erkeş, Altay-Buuçay, Kögüdey ve Erkemeaydar destanlarından konuyla ilgili örnekler verilmiştir.²⁹³

Türk destancılık geleneği üzerine Türkiye’deki destan araştırmacılarının belirli kavramlar etrafında özellikle de Batı Türklüğü destanları ve destancılık gelenekleri üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdığından bahseden Mehmet Aça mitik dönemden itibaren destan yaratımlarının hâlihazırda yaratılmaya devam edildiği farklı Türk boylarına gelinceye kadarki tarihî, sosyal, ekonomik ve kültürel süreçlerin göz önünde bulundurularak ve özellikle de Sibirya Türklüğüne mahsus destanların da incelendikten sonra genel geçer yorum ve değerlendirmelerin yapılması gerektiğini ifade eder. Yukarıda saydığımız unsurlardan bilhassa Türklerin eski dinî inanç ve inanmaların da mutlak sûrette ele alınarak değerlendirme yapılmasını ve akabinde yargılara ulaşılmasını öneren araştırmacı Oğuz Kağan, Manas gibi baş kahramanları cihanşümul

²⁹¹ Ali Duymaz; “**Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme**”, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* (haz. Prof. Dr. Saim Sakaoglu-Prof. Dr. Ali Duymaz), Ötüken Yay. 2002 ss. 125–137.

²⁹² Ali Abbas Çınar; “**Türk Destanlarında Alp Tipi At**”, *Millî Folklor*, S. 56 2002 ss. 153–157.

²⁹³ Mehmet Aça; “**Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye**”, *Millî Folklor* S. 54 2002 ss. 75–85.

fikirlerle sahip olan destanların yanı sıra daha dar bir çerçeve ve ülküde boy gösteren Kuzey ve Güney Sibiry destancılık geleneği ve alplık kurumu üzerinde de durduktan sonra bu çalışmasını beş maddelik bir sonuçla nihayete erdirir. Bu beş maddenin hülasası Türk destanları ve alpları üzerine yapılacak çalışmalarda eski Türk toplumun inanç ve devlet yapısı ve anlayışı etrafıca tetkik edilmeli, Türk destanlarının tasnifinde kullanılan ve yazara göre muğlak bir muhtevası bulunan adlandırmanın destanların coğrafi dağılım ve destan konuları merkezinde tekrar ele alınması sağlanmalı, Güney ve Sibiry Türk destanlarındaki alp tipi ayrı bir gözle, toplumsal şart ve tarihî süreç göz önüne alınarak incelenmeli şeklindedir.²⁹⁴

İsa Kocakaplan *Dede Korkut'un Delileri* çalışmasında deli kelimesinin tarihî seyrini verdikten sonra Osmanlı İmparatorluk ordusundaki “deliler” adı verilen sınıftan hareketle, yaptıkları iş ve sahip oldukları özellikler bakımından Dede Korkut boylarında yer alan “deli” sıfatlı kahramanlara değinen yazar bu alpların belli başlı hususiyetleri üzerinde durur. Boylarda geçen *deli* sıfatlı alplar Deli Dumrul, Kıyan Selçük Oğlu Deli Dünder, Delü Evren, Deli Kara Budak ve Deli Karçar’dır.²⁹⁵

Anadolu sahasında masallarda görülen bir tip olan keloğlan tipini Altay destanları ile Anadolu Türk masalları paralelliğinde inceleyen Pervin Ergun, kelliğin Türk dünya görüşüne göre Tanrı kutunu sembolize ettiğini belirtir. Türk masallarında görülen bu tipin Altay destanlarında da bulunduğunu ifade eden yazar Keloğlan masallarındaki tipin eski destanlarda görülen hanların tebdil-i kıyafetle halka karışarak kötülerle mücadele ettiğini belirtir.²⁹⁶

Araştırmacı çalışmasını *Türk Destanlarında Tipler ve Türk Destanlarında Motifler* olmak üzere iki ana başlıkta toplayan Mehmet Yardımcı, bizi ilgilendiren tipler bölümünde yazar Türk destanlarındaki tipleri *alp tipi*, *bilge tipi* ve *kadın tipi* olmak

²⁹⁴ Mehmet Aça; “**Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri**” *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* (haz. Prof. Dr. Saim Sakaoğlu-Prof. Dr. Ali Duymaz), Ötüken Yay. 2002 ss. 150–164.

²⁹⁵ İsa Kocakaplan; “**Dede Korkut’un Delileri**”, *Millî Folklor* S. 64 2004 ss. 18–24

²⁹⁶ Pervin Ergun; “**Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan**”, *Millî Folklor* S. 68 2005 ss. 78–84

üzere üçe ayırmış ve bu tiplerin örneği bulunduğu bazı Türk destanlarından bahsetmiştir.²⁹⁷

Türk destanlarındaki baba-oğul çatışmasının temellerini Hun tarihindeki Teoman-Motun arasındaki mücadeleye bağlayan Ahmet Bican Ercilasun *Türk Destanlarında Baba-Oğul Mücadelesi* başlıklı çalışmada bu hadisenin görüldüğü destan örneklerini verir. Bunlar arasında Reşideddin'in Oğuz Kağan Destanı, Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyu ve Manas destanıdır.²⁹⁸

Yine araştırmacı Ahmet Bican Ercilasun'un kaleme aldığı, Dede Korkut boylarında sıkça görülen alplardan biri olan Salur Kazan'ın tarihî zemindeki sözlü ve yazılı kültür yayılımlarının konu edinen çalışma yine tarihî ve edebî metinler üzerinde Salur Kazan'ın kim olduğu üzerine tartışmakta ve sonuç olarak Salur Kazan'ın Türkişlerin hakanı Su-lu Kağan olduğunu iddia etmektedir.²⁹⁹

Araştırmacı Ali Duymaz *Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler* çalışmada Uygurca Oğuz Kağan destanı ile Dede Korkut Kitabı'ndaki alpların tasvirleri ve bu tasvirler esnasında kullanılan semboller ile bunların bu şekilde kullanılma sebepleri üzerinde durulmuştur. Bu minvalde yazar bunları dört başlık altında toplamıştır. Bunlar “*Kutlu/Kutalmış Oğuz*”, “*Gökyüzü Simgeçiliği*”, “*Zamanın Dışına Çıkmanın Bir Başka Boyutyu Hız*” ve “*Tabiat ve Güç*” başlıklarını taşımaktadır. İlk başlıkta Oğuz Kağan'a atfedilen ay ve ateş temelli sıfatlar üzerinde durulmuş buradan renk sembolizmine geçilerek aynı durum Dede Korkut paralelliğinde verilmiştir. İkinci başlıkta Oğuz Kağan'a atfedilen ay ve gök gibi astral ve gökyüzü tabirleri üzerinde durulur. Üçüncü başlıkta Oğuz Kağan'ın diğer destan alplarında da sıkça gördüğümüz paranormal hızla büyüme ve gelişmesi üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Son başlıkta ise Oğuz Kağan'a atfedilen, gücün ve iktidarın simgeleri olan hayvan kökenli benzetme ve adlandırmalar üzerinde durulurken Dede Korkut Kitabı'ndaki hayvan bedenli insan modeli örneğine Basat verilmiştir. Yazar sonuç olarak Oğuz Kağan'ın bedenî tasvirlerine bakarak onun ilahî menşeli bir alp olduğuna hükmederek yapılan bu

²⁹⁷ Mehmet Yardımcı, “**Türk Destanlarında Tipler ve Motifler**”, *Destanlar* Ank: Ürün Yay. 2007 ss. 50–69.

²⁹⁸ Ahmet Bican Ercilasun, “**Türk Destanlarında Baba-Oğul Mücadelesi**”, *Makaleler* ss. 486–489.

²⁹⁹ Ahmet Bican Ercilasun, “**Salur Kazan Kimdir?**”, *Makaleler*, ss. 510–526.

tasvirlerde Türk kültürünün kozmogonik ve etnogonik mitlerinin izlerine rastlandığını belirtir.³⁰⁰

Kadın tipleri konusunda genellikle Dede Korkut Hikâyelerinin temel alındığını belirten Mehmet Aça, *Reşideddin'in Oğuznamesi'nde Kadın* adlı çalışmasında, Oğuzname geleneğindeki Reşideddin Oğuznamesi'ne fazla ilgi gösterilmediğini ifade ettikten sonra Oğuzname'nin bu nüshasındaki kadın tiplerini dörde ayırır ki bunlar *baba ile oğul arasında kalan, yeni bir dinin kuşatması altında bir anne, kocaya ve kocanın dinine tâbi olarak kutlanan kadın, baba ile oğlu birbirine düşüren kıskanç ve kader kurbanı kutsuz kadınlar ve güzel yüzlü ve temiz Oğuz bahadırlarına karşı besledikleri arzu nedeniyle ülkelerine ihanet eden yabancı kadınlar*. Araştırmacı sonuç olarak İslamî devir Oğuz Kağan destanındaki kadınlar Dede Korkut hikâyelerinde görülen kadınlar kadar olumlu özelliklere sahip değillerdir, bununla birlikte yazar dönemin din, kültür, toplumsal hayat ve etkileşim başlıklarının da göz önünde tutularak daha kesin sonuçlara ulaşılabilecek çalışmaların kaleme alınabileceğini salık vermektedir.³⁰¹

Nuriye Gülmen, çalışmasında Dede Korkut Kitabındaki boylardan biri olan 'Salur Kazanun Evi Yagmalandığı Boyu Beyan Eder' adlı boyun tahlilini Axel Olric'in on bir maddelik epik yasaları çerçevesinde incelemiş ve hikâyenin büyük ölçüde bu kurallara uyduğunu tespit etmiştir.³⁰²

Araştırmacı Nerin Yayın'ın hazırlamış olduğu *Kırgız Epik Terimler Sözlüğü* adlı eserde yer alan *Alp, Alıp* maddesinde kahraman şu şekilde tanımlanmıştır: *Sözlüklerde "iri yapılı kahraman kavramı, yiğit, bahadır" olarak verilen "alp", Kırgız destanlarında "alıp" şeklinde kullanılmaktadır (...) İşte kahramanlığın, yani yiğitliğin, "alp"liğin esas olduğu bu hayat tarzının en güzel ifadesi ise, destanlar olmuştur. Bir yerde de destanlar, "alp tipi"ni ortaya çıkarmış; avcılık, savaş, atıcılık, binicilik, güreş, "cambı atuu", "kökbörü tartoo" gibi oyunlar alplık üzerine kurulmuştur. Sonuç olarak "alp" olma yenmeye dayalı bir durum olagelmıştır. Kırgız destanlarında da anlatının*

³⁰⁰ Ali Duymaz; "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler", *Millî Folklor* S. 76 ss. 50–58.

³⁰¹ Mehmet Aça; "Reşideddin'in Oğuznamesi'nde Kadın", *Millî Folklor* S. 76 2007 ss. 76–92.

³⁰² Nuriye Gülmen; *agm*, ss. 14–20.

*kahramanları “alp” olup kadın da, erkek de iyi at binip kılıç kullanan, iyi atıcı-savaşçı kimseler olarak akrşımıza çıkarlar.*³⁰³

Türk destanlarında kahraman merkezli bir motif olan çocuksuzluk motifine temas eden Naciye Yıldız *Türk Destanlarında Çocuksuzluk* adlı çalışmasında Walter Schubart’ın kültür tiplerinden bahsettikten sonra muhtelif Türk destanlarındaki çocuksuzluk motifi örneklerini vermiştir. Değerlendirmeye tâbi tutulan destanlar Dede Korkut Kitabı’ndaki Boğaç Han ve Bamsı Beyrek boyları; Kırgız Manas, Mundık-Zarlık ve Er Töştük destanları; Özbek Alpamış destanı; Karaçay-Malkar Bekmırza ile Kaysın destanı; Altay Ak Tayçı, Kozın Erkeş, Közüyke, Erke-Koo, Ak Biy destanları; Şor Ak Kan, Altın Sırık, Aran Tayçı, Karattı Pergen destanları; Tıva Alday-Buuçu, Tanaa-Herel, Bayan Toolay destanları; Hakas Altın Çüs, Ah Çibek Arığ destanları; Nogay Kırımın Kırk Batırı, Şora Batır ve Kobılandı, Kırım Çora Batır, Edige, Amet Şah, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zöhre; Kazak Kobılandı Batır, Er Sayın, Er Kosay, Hemra, Kubıkul; Türkmen Huyrlukga-Hemra; Uygur Hemra ve Hurlika, Garip Senem, Senuber, Kemerşah ve Şemsican; Tatar Altayın Sayın Süme, Kara Kükel, Hurluga hem Hemra, Tahir ile Zühre, Leyla Bilen Mecnun, Şahsenem hem Garip; Karakalpak Kırk Kız, Alpamış, Bozoğlan, Gülistan, Er Şora, Mespatşa, Sayathan-Hemire, Hurliha-Hemire, Şaryar; Başkurt Alpamışa, Kuzıykürpes; Gagavuz Şah İsmail’dir.³⁰⁴

Tuba Saltık Özkan, Joseph Campbell’in Türkçeye *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* adıyla tercüme edilen *The Hero with A Thousand Faces* adlı eserinde yer alan yöntem temelinde Dede Korkut boylarından *Bay Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek Boyı*’nı incelemiştir. Çalışma *olağanüstü doğum ve ad alma, yola çıkış, erginlenme ve dönüş* başlıklarından oluşmaktadır.³⁰⁵

Oğuz Kağan ve Arı-Haan Destanları Uygarlaşma Süreci Açısından Nasıl Okunabilir? adlı çalışmasına Amerikalı tarihçi Will Durant’ın on ciltlik *Medeniyet Hikayesi* adlı eserinin giriş *Medeniyetin Temelleri* adlı girişi bölümünü kaynak alarak medeniyetlerin gelişim süreci hakkında bilgiler veren Mehmet Aça, Uygur harfli Oğuz Kağan ile Tıva Türklerinin Arı-Haan destanlarının baş kahramanlarını temele alarak bu

³⁰³ Nerin Yayın; “**Alp, Alp**”, *Kırgız Epik Terimler Sözlüğü*, İzmir: Ege Üni Basımevi 2008 ss.37–38.

³⁰⁴ Naciye Yıldız; “**Türk Destanlarında Çocuksuzluk**”, *Millî Folklor* S. 82 2009 ss. 76-88

³⁰⁵ Tuba Saltık Özkan; “**Bamsı Beyrek ve Bey Böyreğ Anlatılarında Arketipik İmgeler**”, *Millî Folklor* S. 85 2010 ss. 81-90.

destanlar çerçevesinde Türk destancılık geleneği içerisindeki uygarlaşma sürecine değinmiştir.³⁰⁶

Destan ve masallarda önemli ve olumsuz bir tip olan devler hakkındaki çalışmasında Naciye Yıldız, Dede Korkut boyları, Saltukname, Karaçay-Malkar Alavgan ve Karavşay destanları, Kırgız Boston ve Er Töştük, Başkurt Ural Batır, Kazak Dotan Batır, Altay Oçı Bala, Kan Kapçıkay, Kögüdey Kökşin le Boodoy Koo destanları, Özbek Melike Ayyar ve Türkmen Huyrlukgka-Hemra destanları temelinde incelemelerde bulunmuş, söz konusu destanlardaki devlerin belli başlı özelliklerini belirtmiştir. Sonuç itibariyle Türk dünyası destanları içerisinde bu devleri ikiye ayırmıştır.³⁰⁷

Tuba Saltık Özkan çalışmasında doğrudan doğruya alp merkezli olmasa da içinde yer alan bazı arketipler alp merkezli bir muhtevaya sahiptir. Bunlar *doğüstü yardımcı*, *olağanüstü doğum* ve *yeniden doğuştur*. Yazar Dede Korkut Kitabı alplarından Bamsı Beyrek ile bu boyun masallaşmış şeklinin kahramanı Bey Böyreğ'teki söz konusu arketiplerin tahlil ve değerlendirmesini yapmıştır.³⁰⁸

Gülsüm Killi'nin, *Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar* başlıklı ilk yazısının akabinde neşredilen bu çalışmada iki numaralı *Hakas Destanlarının İçerik Özellikleri* ana başlığın dördüncü maddesi "Kahramanlar" adını taşır. Rus ve Hakas folkloristlerin görüşlerini aktaran yazar bu başlık altında Altın Sabah, Altın Arığ, Ay Huucın, Ay Arığ, Hızıl Tülgü Alıp Hıs, Albıncı, Han Kiçegey, Aydolay, Ay Huucın, Alıp Soyan, Kün Töñis, Altın Taycı gibi Hakas destanlarının kahramanlarının sahip oldukları özelliklerden doğrudan veya dolaylı olarak bahseder. Bu özelliklerin başlıcalarını; birçok temel ve yardımcı kahramanın olması, destan kahramanlarının cinsiyetleri ve kadın destan kahramanlarının diğer Türk boylarına nazaran daha farklı bir yer bulunması, kahramanların olağanüstü doğumları, bunların

³⁰⁶ Mehmet Aça; "Oğuz Kağan ve Arı-Haan Destanları Uygarlaşma Süreci Açısından Nasıl Okunabilir?", *Millî Folklor* S. 82 2009 ss. 59-75

³⁰⁷ Naciye Yıldız; "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", *Millî Folklor* S. 87 2010 ss. 41-51.

³⁰⁸ Tuba Saltık Özkan; "Bamsı Beyrek ve Bey Böyreğ Anlatılarında Arketipik İmgeler", *Millî Folklor* S. 85 2010 ss. 81-90.

ahlâkî özellikleri, yegane dostları atlar, olağan veya olağanüstü yardımcıları ile alt dünya varlıkları ile olan mücadeleleri oluşturmaktadır.³⁰⁹

Mitik özelliklere sahip olan anlatı türlerinde anlatı kahramanı orta dünya sakini olmakla birlikte üst ve alt dünya varlıklarıyla da iletişim veya mücadele halindedir. İbrahim Dilek *Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yer altı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler* başlıklı çalışmasında Altay, Tıva ve Hakas, Şor ve Saha destanlarında kahramanların üst ve alt dünya sakinleriyle olan ilişkilerini ele almıştır. Bu ilişkilerin mücadeleler olduğu kadar kız alıp-verme şeklinde de olduğu görülmektedir. Çalışmada Sibirya Türk destanlarından Şor Altın Sırık, Karattı Pergen; Tıva Boktu Kiriş-Bora Şeeley, Alday-Buuçu; Saha Culuruyar Nurgun Bootur, Modun Er Sogotoh; Hakas Huban Arığ, Hara Hushun, Han Mirgen; Altay Altay-Buuçay, Altay Ölöştöy, Altay Er Samır, Altay Maaday Kara, Altay Ak Tayçı, Kan Ceren Attu Kan-Altın destanlarından örnekler verilmiştir.³¹⁰

Destan alpları üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir epizod ve bu epizoda bağlı olarak gelişen evlilik motifi *Varyantlaşma Örneği Olarak Manas'ın Kanıkey ile Evlenmesi Epizodu* adlı çalışmada Manas destanında Manas ile Kanıkey'in evliliği merkezinde incelenmiştir. Naciye Yıldız, Radlov ve Sagımbay Orazbak Uulu varyantlarını kırk sekiz maddelik bir değerlendirme/yorumla karşılaştırmıştır.³¹¹

Kaos-kozmos düalizminden yola çıkan Aynur Koçak *Bir Kahraman Modeli Olarak 'Karaçuk Çoban'* başlıklı bildirisinde, toplumların kahramana ihtiyaç duyma ve kahramanı yaratma süreçlerine değindikten sonra Dede Korkut boylarından *Salu Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destanda* vatanın ve obanın yağmalanmasını engelleyerek büyük bir fedakârlık yapan Karaçuk Çoban yukarıdaki minvalde ele alınmıştır.³¹²

³⁰⁹ Gülsüm Killi; “**Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar**”, *MTAD* c. 6 S. 1 Mart 2009 ss. 16–29.

³¹⁰ İbrahim Dilek; “**Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yer altı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler**”, *Milli Folklor* S. 85 2010, ss. 46-56.

³¹¹ Naciye Yıldız; “**Varyantlaşma Örneği Olarak Manas'ın Kanıkey ile Evlenmesi Epizodu**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 43–55.

³¹² Aynur Koçak; “**Bir Kahraman Modeli Olarak 'Karaçuk Çoban'**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 165–171.

Olağanüstü özelliklerle mücehhez destan kahramanlarının mücadele ettiği düşman alplar ve diğer varlık/hayvanlar da tabiatıyla tabiatüstü güçlerle bezenmiştir. Veval Kaya bu bildirisinde Uygurca Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan'ın öldürdüğü hayvanlardan biri olan ve *gergedan* ismiyle anılan canavarın metinde geçen imlası üzerinde durarak *kıyandkat* şeklinde transkribe edilen kelimenin gergedanı değil boynuzlu atı karşıladığını belirtmektedir.³¹³

Bildirisine Köroğlu destanının Uygur varyantı olan Emir Göroğlu'deki doğum epizodundan bahsederek giren Alimcan İneyet, *Köroğlu Destanı'nın Uygur ve Özbek Varyantlarına Göre Göroğlu Köroğlu'nun Doğumu* başlıklı bildiride Türk anlatı geleneğinde öneml bir yere sahip olağanüstü doğum motifi üzerine söz konusu varyanttaki örnekten hareketle değerlendirmelerde bulunmuştur.³¹⁴

Türk tarihi içinde muazzam bir yere sahip Çince okunuşuyla An Lu-shan tarihî bir kişilik olarak önemli işlere imza atmış bir Türk beyidir. Çin'e verdiği dâhili ve harici müdahalelerle de bilinen bu Türk beyinin talihsiz ölümünden sonra halk muhayyilesi tarafından ortak şuur defterine kaydedilen bu Türk beyi üzerine şarkılar yazılmıştır. Saadettin Gömeç, *Türk Tarihinde An Lu-Shan ve Destanı*'nda An Lu-Shan'ın doğum hikâyesini verdikten sonra bu anlatıda yer alan motif ve diğer unsurların diğer Türk destanları arasındaki paralellikleri göstermiştir.³¹⁵

Çuvaş Alp Hikâyelerinde Düşman Tipolojisi başlıklı çalışmasının giriş bölümünde Çuvaş alp anlatımlarındaki alpların genel özelliklerinden bahseden Feyzi Ersoy, daha sonra alpaların mücadele ettiği belli başlı kişi/gruplardan bahsetmiş çalışmanın sonunda ise bu düşmanların karakterlerinden ve mücadelede kullanılan techizat hakkında bilgi verilmiştir.³¹⁶

Dede Korkut Kitabı'nın alplarından olan Uşun Koca oğlu Segrek ile Altay, Uygur, Kazak, Tatar ve Başkurt Türkleri arasında görülen Kozı Körpeş-Bayan Sulu

³¹³Ceval Kaya; “**Oğuz Kağan'ın Öldürdüğü Hayvan Hakkında**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 77- 80.

³¹⁴Alimcan İneyet; “**Köroğlu Destanı'nın Uygur ve Özbek Varyantlarına Göre Göroğlu Köroğlu'nun Doğumu**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 433- 440.

³¹⁵Sadettin Gömeç; “**Türk Tarihinde An Lu-Shan ve Destanı**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 427- 431.

³¹⁶Feyzi Ersoy; “**Çuvaş Alp Hikâyelerinde Düşman Tipolojisi**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 177-185.

destanının erkek kahramanı Kozi Körpeş çerçevesinde çizilen *İki Sır Kahraman: Uşun Koca Oğlu Segrek İle Kozi Körpeş* başlıklı çalışmada kendilerinden saklanan “sır” ortak paydasında birleşen kahramanlar ve bu sırları öğrendikleri zaman giriştikleri mücadelelerin anlatıldığı bir çalışmadır.³¹⁷

Bir diğer çalışma Mehmet Kaplan’a ait olup *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I* adlı eserde *Türk Destanında Alp Tipi* ve *İki Destan İki İnsan* başlıklarındaki makalelerden müteşekkildir. İlk makalesinde Oğuz Kağan destanı ve Dede Korkut boylarındaki kahramanları merkez alarak kaleme aldığı bu makalesinde Mehmet Kaplan, bu destanlardaki kahramanları bulundukları sosyal çevre, ekonomik yapı, dünya görüşü, fizikî çevre, dinî inanışlar vb. özellikler bakımından karşılaştırma yoluyla inceler. M. Kaplan’ın makalesindeki alplar üzerinde belirlemiş olduğu hususiyetleri şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür: **1)** Her iki kaynakta (*Oğuz Kağan* ve *Dede Korkut*’tan bahsediyor) da bu tipin (*alp tipi*) muayyen bir medeniyet seviyesinin ve yaşayış tarzının mahsulü olduğunu gösteren tafsilat vardır. **2)** Sürü, av, akın **3)** Toprağa ve binalara bağlı olarak yaşayan yerleşik medeniyet umumiyetle durgun bir karakter arzeder. **4)** Dede Korkut kahramanlarında cihangirlik ihtirası yoktur. **5)** Bununla beraber, Dede Korkut’ta hangi sebebe bağlı olursa olsun, Alplık yüksek bir değer olmakta devam etmiştir. **6)** Bu daimî mücadele hayatı insanın hem fizyolojik, hem de psikolojik bakımdan çok kuvvetli olmasını icap ettirir. **7)** Bu çarpışmalarda yiğit tek başına kalabilir. **8)** Yaşadığı hayat icabı vücut kuvvetine ve kendine inanan göçebe kahramanı gözle görünmezse, tabiat-üstü kuvvetlere inanmaz.³¹⁸ Diğer makalede ise bahsedildiği üzere Oğuz Kağan destanı göçebe hayata mensup Türkün edebi ürünü olarak daha fazla ön plana çıkarken, Dede Korkut boylarının daha yarı göçebe yahut yerleşik hayat sahibi Türklerin sosyal, ekonomik ve siyasi unsurlarını taşıdığı görülmektedir.³¹⁹

Pertev Naili Boratav’ın *Köroğlu Destanı*³²⁰ adlı çalışmasının dördüncü bölümü *Destan Kahramanı Köroğlu’nun Şahsiyeti Hakkında Halk Telakkileri* başlığını

³¹⁷ Mehmet Aça; “İki Sır Kahraman: Uşun Koca Oğlu Segrek İle Kozi Körpeş”, *Milli Folklor* S. 90 2011 ss. 26-36.

³¹⁸ Mehmet Kaplan; “Türk Destanında Alp Tipi”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İst: Dergâh Yay. 1992 ss. 11–20.

³¹⁹ Mehmet Kaplan; “İki Destan İki İnsan Tipi”, *age* ss. 21–40.

³²⁰ Pertev Naili Boratav; *Köroğlu Destanı*, İst: Adam Yay. 1984 261 s.

taşımaktadır. Eserin bu bölümünde yazar, Anadolu-Azerbaycan ve Özbek rivayetlerindeki Köroğlu şahsiyetini karşılaştırmaktadır. Özbek rivayetinde her türlü muradına ermiş mutlu bir Sultan olarak karşımıza çıkan Köroğlu, Anadolu-Azeri rivayetinde ise mazlum ve mağdur bir babanın oğludur ve intikam ateşiyle yanmaktadır. Yazarın ifadesiyle *şu halde Anadolu-Azerbaycan rivayetleri, sergüzeştçi bir kahraman, bir haydut tipi vermektedir.*³²¹ Bunların dışında her iki rivayet göz önüne alınarak Köroğlu'nun sahip olduğu diğer alplık hususiyetleri de verilmiştir. Yazarın saydığı bu özelliklerin bir kısmını buraya almak mümkündür: *Köroğlu bir kadının muavenetini asla kabul etmez. Korkup aman dileyeni öldürmek lazımdır; yaşamaya layık olduğunu ispat için ölümden korkmamak lazımdır. Kaçanı koğmak yiğitlik değildir. Yiğit yapacağı şeyi düşmanına haber verir.*³²² Yazar, Köroğlu rivayetlerindeki kadına bakış açısı meselesini irdelerken Chodzko'nun Köroğlu hikâyesinin önsözünde Doğu ve Türk kadını hakkında kaleme aldığı aşağılayıcı ibareleri tenkit ettikten söz konusu durumun tam tersi görüşleri örnekleriyle sıralar. Bu başlık altında son olarak Anadolu sahasındaki halkın Köroğlu hakkındaki algı ve görüşlerinden örnekler verilir.

Naciye Yıldız'ın hazırladığı *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*³²³ adlı çalışmasının birinci bölümü olan *Manas Destanı'nın Tahlilinin* ikinci alt başlığı *Manas Destanı'nda Yer Alan Kahramanlar (Erkek Kahramanlar, Kadın Kahramanlar)* adını taşımaktadır.³²⁴ Burada kahramanlar alfabetik sırayla verilmiş, kim oldukları ve destanda başlarından geçen olaylar sıralandıktan sonra adlarının anlamları da tahlilin sonuna eklenmiştir. Yine aynı eserin ikinci bölümü olan *Manas Destanı'na Yansıyan Kültür Birikimi* genel başlığının ikinci alt başlığı olan *Manas Destanı'ndaki Sosyal İlişkilerde* destanda yer alan kişiler arasındaki münasebetler ele alınmıştır.³²⁵

Araştırmacı Zekeriya Karadavut *Köroğlu'nun Zuhuru Kolu Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)* adlı doktora çalışmasını ve daha sonra *Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı Türk Dünyasındaki Varyantlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*

³²¹ Pertev Naili Boratav; *age*, s. 100.

³²² Pertev Naili Boratav; *age*, s. 101.

³²³ Naciye Yıldız; *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ank: TDK Yay. 1995 956 s.

³²⁴ Naciye Yıldız; *age*, ss. 83–188.

³²⁵ Naciye Yıldız; *age*, ss. 480–532.

adıyla kitaplaştırmıştır. Bu çalışmada bir destan kahramanı olan Köroğlu'nun ortaya çıkışı epizodunun Türk dünyasındaki eş metinlerin merkez alınarak hazırlandığı bir çalışma olması bakımından önemlidir. Çalışma *giriş, sözlük, bibliyografya ve dizinin* haricinde beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm *Köroğlu'nun Zuhuru Kolu'nun Yapı Bakımından Tahlili* başlığı taşır, alt başlıkları itibariyle de Türk dünyasındaki eş metinlerin özetleri, bu eş metinler hakkındaki bilgiler, bunları yapı bakımından tahlilleri, söz konusu kola ait coğrafya ve kahramanlar yer alır. İkinci bölümün başlığı *Köroğlu'nun Zuhuru Kolu'nun Motif Yapısıdır*. Bu başlık altında bu kola ait destan, hikâye ve masal motifleri incelenmiştir. Üçüncü başlıkta *Köroğlu'nun Zuhuru Kolu'nun Şiirleri* yer alır. Dördüncü bölüm *Köroğlu'nun Şahsiyeti ve Köroğlu* başlığı altında *Köroğlu'nun Şahsiyeti ve Köroğlu Destanının Teşekkülü* alt başlıkları yer alır. *Sonuç* bölümünden sonraki beşinci bölümde ise *Metinler* yer alır. Çalışma konusu bakımından eserde beş eş metin örneği yer alır, bunlar Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan metinleridir. Bu çalışmada bilhassa birinci bölümde yer alan *Köroğlu'nun Zuhuru Kolunun Kahramanları* alt başlığı ile dördüncü bölümde yer alan *Köroğlu'nun Şahsiyeti* alt başlıkları çalışma konumuzu doğrudan ilgilendirmektedir.³²⁶

Metin Ekici'nin *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) –İnceleme ve Metinler-* adlı çalışmasının³²⁷ dördüncü bölümü olan *Doğu ve Batı Versiyonlarında Köroğlu'nun İlk Kol Anlatmalarının Karşılaştırılmasında Köroğlu'nun Türk dünyasındaki eş metinlerinde yer alan ilk kolunun alpa ait epizod yapısı* verilmiştir.³²⁸

Fuzuli Bayat'ın hazırlamış olduğu *Oğuz Destan Dünyası*³²⁹ adlı eserde yer alan iki bölüm Oğuz Kağan Destan'ında kahramanı tahlil eden tipolojik mahiyettedir. Yedinci Bölüm *Destan Tipolojisi Açısından Oğuzname Motifleri*, Dokuzuncu Bölüm ise *Oğuz Destanı ve Türk Destan Geleneğinin Tipolojik Değerlendirmesi* başlıklarını taşımaktadır. İlk bölümde kahraman biyografik bir tahlile tâbi tutulduktan sonra bazı

³²⁶ Zekeriya Karadavut; *Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı Türk Dünyasındaki Varyantlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Bişkek: Manas Üni. Yay. 2002 ss. 63–81.

³²⁷ Metin Ekici; *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) –İnceleme ve Metinler-*, Ank: Akçağ Yay. 2004 367 s.

³²⁸ Metin Ekici; *age*, ss. 101–138.

³²⁹ Fuzuli Bayat; *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, İst: Ötüken Neşr. 2006 328 s.

mitik ve sosyal motifler üzerinde durulmuştur.³³⁰ Diğer bölümde ise destandaki sosyal ilişkiler alp bağlamında ele alınmıştır.³³¹

Türk Dünyası Epik Destan Geleneği adlı eserin sahibi Özkul Çobanoğlu'nun söz konusu eserinde yer alan üçüncü bölümdeki *Türk Epik Destan Geleneğinde Tipler* başlığı ve son yani beşinci bölümdeki *Destanlarda Ortak Motiflerin Sıralanış Düzeni ve Motif İndeksi* alt başlıkları Türk destan kahramanlarındaki alplar hakkında doğrudan kaleme alınmıştır. Ö. Çobanoğlu destan geleneği içindeki tipleri *alperen tipi (baş kahraman)* ve *düşmanları (karşı kahraman)*, *bilge devlet adamı tipi* ve *kahramanın yoldaşları, kadın tipleri, hayvan kahraman tipi (kahramanın tipi)* şeklinde dörde ayırmıştır. Söz ettiğimiz ikinci alt başlık altında ise yer alan ortak motiflerin sıralanışı ve motif indeksinde birçok Türk destan alpının bahsi geçen yapı çerçevesinde *Türk epik destanları kahraman kalıbını* meydana getirmek için bir tahlili yapılmıştır.³³²

Türkmen araştırmacı B.A. Garriyev'in ülkemizde *Türk Dünyasında Köroğlu Anlatmaları*³³³ adıyla yayımlanan eserindeki *Köroğlu'nun Doğuşu (Göroglinin Döreyşi)* ve *Köroğlu'nun Evlenmesi (Göroglinin Öylenişi)* bölümleri bir destan alpi olan Köroğlu'nun şahsiyeti ile ilgili doğrudan incelemeye tâbi tutulduğu için önemlidir. Bu bölümlerde söz konusu epizotların eş metinler bakımından kıyası konu edilmiştir.³³⁴

Bülent Bayram'ın *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları İnceleme-Metinler* adıyla savunduğu doktora tezinin kitap haline getirilmiş *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)* başlıklı çalışmasının üçüncü bölümü *Alp Anlatmalarında Kahraman ve Dinî, Tarihi, Sosyal Unsurlar* başlığını taşımakta olup bu bölüme ait ilk alt başlık *Çuvaş Alp Anlatmalarında Kahramandır*. Burada Çuvaş alp anlatmalarındaki kahramanların birtakım özellikleri yine ayrı başlıklar halinde sıralanmıştır. Bunlar, *alpların doğumu, alpların fiziki özellikleri, alpların arkadaşları, alpların mücadeleleri ve toplum içerisindeki işlevleri, alplar ve tanrı ile alpların ortadan kayboluşudur*.³³⁵

³³⁰ Fuzuli Bayat; *age*, ss. 139–171.

³³¹ Fuzuli Bayat; *age*, ss. 193–222.

³³² Özkul Çobanoğlu; *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ank: Akçağ Yay. 2007 ss. 100–112.

³³³ B.A. Garriyev; *Türk Dünyasında Köroğlu Anlatmaları* (çev. Prof. Dr. Fikret Türkmen, Yrd. Doç. Dr. Muvaffak Duranlı, Dr. Feyzullah Rahmankul), Ank: TDK Yay. 2007

³³⁴ B.A. Garriyev; *age*, ss. 114–156.

³³⁵ Bülent Bayram; *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları*, Ank: TKAE Yay. 2010 ss. 123–133.

Yine aynı yazarın 2012 yılında basılmış olan *Şuyın Hivetiri'nin Ulıp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)* adlı eserde yer alan *Ulıp Destanının Şahıs Kadrosu* başlığı altında söz konusu yapma destanının şahıs kadrosu Özkul Çobanoğlu'nun tespit etmiş olduğu kahraman tipleri merkezinde incelenmiştir. Buna göre alp tipi *Alperen Tipi (Baş Kahraman)* ve *Düşmanları, Bilge Devlet Adamı Tipi* ve *Kahramanın Yoldaşları, Kadın Tipleri* ve *Hayvan Kahraman Tipi* olarak dörde ayrılmaktadır.³³⁶

Türkiye Türkolojisinin kurucularından olan Mehmed Fuad Köprülü'nün İslam Ansiklopedisi için kaleme almış olduğu birçok maddeden biri de *Alp* maddesidir. Köprülü bu makalesinde *alp* kavramının mahiyeti ve arka planından ziyade kelimenin Türk tarih sahnesi içindeki kullanımı üzerinde durmuş, farklı dönem Türk boy ve devletlerindeki alp algısını yansıtmıştır. Köprülü alp kelimesi için *eski ve yeni birçok türk lehçelerinde kahraman, cesur, yiğit, zorlu manalarında bir kelimedir* şeklinde bir cümle kullanır. Köprülü'nün *alp* kavramının karşılığı olarak Türk lehçelerinde kullanıldığını ifade ettiği başlıca örnekleri şunlardır: *bagatur (batur), sökmen, toña, alpi, alıp, alpagu, yilpagu, alpagut, alpavut, alp-ilek, alp-tirek, alp-gazi*. Köprülü yine bu çalışmasında, Hakas destanlarında kahraman karşılığında kullanılan *alıp* kelimesinin kullanımı hakkında şunları belirtir: *Mamañih bu eski türk kelimesi alıp şeklinde ve yine aynı manada olarak, Altay, abakan, kazak, Kırgız lehçelerinde hâlâ yaşamakta ve has isim olarak kahramanlık hikâyelerinde daima geçmektedir: Alıp-Kargışa, Alıp-Salay, Kuzgun Alıp, Kantay Alıp, Alıp Soyan, Alpamış vs.* Müellif XIV. yy şairlerinden Âşık Paşa, II. Murad devrinde yaşamış Yazıcı Ali'nin *Selçukname* adlı eserinden ve Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *Divanü-Lugati't-Türk* adlı eserlerden örnekler vererek alpların hangi özelliklere sahip oldukları, alplığın şartları hakkında da iktibaslar sunmuştur.³³⁷

³³⁶ Bülent Bayram; *Şuyın Hivetiri'nin Ulıp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)*, Ank: TKAE Yay. 2012 ss. 66–76.

³³⁷ Mehmed Fuad Köprülü; “**Alp**”, *MEB İslâm Ansiklopedisi* Eskişehir 1997 ss. 379–384.

1.2. Destan Kahramanlarının Diğer Anlatı Türleri Kahramanlarıyla İlişkisi

Hakas destan kahramanları ile Hakas folkloruna ait diğer anlatı türlerindeki kahramanlar arasındaki ilişkiyi diğer millet ve Türk boylarının tahkiyeye dayalı halk edebiyatı ürünlerine de yaymak mümkündür.

Oluşum sırası bakımında mitten sonra gelen destan kendisinden sonra veya kronolojik olarak ortaya çıkan diğer türler olan efsane, masal ve halk hikâyesi türlerinin kahramanları arasında farklılıklar olduğu gibi benzer unsurlarla karşılaşmak mümkündür. *Epik gelenek denilen anlatım (narration) esasına dayalı gelenekte olayların mitik-epik-epico-romanesque çizgisinde bir gelişme gösterdiğini* söyleyen Fikret Türkmen *bu gelişme sırasında türlerin birbirlerinin yerini aldığını* da belirtir.³³⁸ Hacim bakımından diğer türlere nazaran daha geniş olan destanlar buna bağlı olarak gerek olay örgüsünün zenginliği ve uzunluğu gerekse de şahıs kadrosunun renkliliği hususlarında da diğerlerinden ayrılmaktadır. Konumuz gereği bu türlerdeki şahıs kadrosu veya kahramanlarının durumu bizleri ayrıca ilgilendirmektedir.

Halk bilimi alanında yapılan çalışmalarda genellikle bu anlatı türlerinin genel özellikleri üzerinde durulmuş ve buna göre bir mukayese yapılmış olmakla birlikte bu türlere ait şahıs kadrosunun üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmamıştır. Konu itibariyle ele aldığımız Hakas destanlarının yaratım zamanı, icracılar, icra çevresi ve geleneğin getirdiği özelliklere sebebiyle mitik-kahramanlık destanı dairesi içinde değerlendirilebileceğini yukarıdaki bölümlerde ifade etmiştik. Mitik-kahramanlık destanı dairesinde değerlendirebileceğimiz Hakas destanlarına bu hususiyeti kazandıran önemli etkenler şahıs kadrosu ve olay örgüsüdür demek yanlış olmaz kanaatindeyiz. Destan kahramanının olağanüstü şartlarda ve yollarla dünyaya gelmesi, ilahî güçlerle donanımlı olması, hayatını sürdürdüğü orta dünya ile birlikte üst ve alt kozmik dünyalarda rahatlıkla seyahat edebilmesi vb. özellikler Hakas destan kahramanlarını mit kahramanlarına yaklaştırmaktadır. Birçok destanda olduğu gibi Hakas destan kahramanlarının aileleri de soylu ve yönetici sınıfa mensupturlar. Aslında bu durum mit kahramanlarının yarı-tanrı özelliklere sahip ve ailelerinin de bu sebeple ilahî bir soyun mensupları olması durumuyla alakalıdır. Yani nasıl ki çağdaş edebiyat ürünlerindeki

³³⁸ Fikret Türkmen; “**Manas Destanı ve Anadolu Halk Edebiyatı**”, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas* Ank: 1995 TDK Yay. s. 110.

kişilere bağlı şahsiyet özellikleri mit, destan, efsane vb. gibi türlerde yer alan arketip özelliklerinin evrilmiş veya bozulmuş halleriyse mitik-kahramanlık destanı olan Hakas destanlarındaki ailesel durum da bununla alakalıdır. Yunun mitolojisi kaynaklı örnekleminde Marc Auge şunları söyler: *Kahraman mı yarı tanrı mı? Mite dönelim. En azından, mit kahramanlarının iyi ailelerden geldikleri söylenebilir. Theseus, Poseidon'un kızı, Daidalos, Atina kraliyet ailesi ile akraba ve Athena'nın öğrencisidir; herkes, Ariadne'nin kız kardeşi Phaidra gibi Minos'un kızı olduğunu bilir, Minos ise Jüpiter'in oğludur. Tragedya'nın yerini aldığı mitten efsaneye tanrısal soy haklarını hep elinde tutar; Akhilleus tanrıça oğludur. Bu kahramanların hepsinin, kendi dünyalarıyla tanrıların dünyasının adeta sürekli iç içe geçtiği bir evrende, onları tanrıların dünyasından uzak tutsa bir hattın aynı tarafında yer aldıklarını belirtmek gerekir. İnsanların tanrılara benzemesinden daha çok, tanrılar insanoğlunun tamamlanmamış bir figürüdür ve tanrısal belirsizliğin ve üst belirlenimin ortaya koyduğu bir hayvanlıktır; Poseidon, ondan kurtulmak için bir kısraka dönüşen Demeter'i etkilemek için kendini bir aygıra dönüştürür; Zeus ölümlülere etkilemek için sırasıyla kartala, boğaya, kuğuya, güvercine ya da altın yağmuruna dönüşür. Bu açıdan kahramanın ortaya çıkışı insan imgesini yerine oturtur.*³³⁹ Yunan mit kahramanlarının bizzat tanrılar gibi olumlu veya olumsuz kişisel özelliklere sahip olduğunu belirten araştırmacı Fuzuli Bayat Türk kahramanlarının ise ülküleştirilmiş tipler olduğunu ifade ederken³⁴⁰ araştırmacı Max Lüthi mitlerin karakteristik özelliklerinin Tanrıların hayvan veya insan şeklinde olduğunu söyler.³⁴¹ Bir diğer araştırmacı William R. Bascom mitlerdeki şahıs akdrosunu şöyle verir: *Karakterleri hayvanlar, tanrılar, farklı bir dünyada ya da dünyanın bugünkünden çok farklı olduğu gökyüzündeki veya yeraltındaki bir dünyada, ilk çağlarda yaşamış kültü kahramanlarıdır.*³⁴² Yunan mitolojisindeki kahramanların yarı-tanrı hüviyetlerinin aksine Hakas destan kahramanları kendilerinde ilahî güçler bulunmakla birlikte yarı-tanrı kahramanlar değildirler. Bu kahramanlar,

³³⁹ Marc Augé; *Paganizmin Dehası*, Ank: Dost Yay. 2010 ss. 125–126.

³⁴⁰ Fuzuli Bayat; *Mitolojiye Giriş*; İst: Ötüken Neşr. 2007 s. 17.

³⁴¹ Max Lüthi; *“Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı”* (çev. Sevgül Sönmez); *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* (haz. Gülin Ögüt Eker, Metin Ekici vd.), Ank: Millî Folklor Yay. 2003 s. 317.

³⁴² William R. Bascom; *“Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar”*, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* (çev. R. Nur Aktaş-Banu Aktepe-Başak Değer-Ayhan Doğan-Yeliz Özay-Kıvılcım Serdaroğlu), Ank: Millî Folklor 2003 s. 474.

sağaltılarak yeniden hayata döndürülseler de ölümlü kişilerdir. İlahî bir yaratılışla doğdukları su götürmez bir gerçektir; bunu bilhassa orta ve alt dünya sakini olumsuz kahramanlarla yaptıkları mücadelelerde daha iyi görmekteyiz. Söz konusu çalışmasında Marc Augé mit kahramanlarının özelliklerini şöyle sıralar: (...) *türeyiş anlatılarında (kozmogonik ya da tarihsel mitlerde) tanrılar; kahramanlarla iç içe girer ama nadiren tek başlarına müdahil olurlar; hiç kuşkusuz tanrı olmayan ama tanrılara yakın bir canlının varlığı kozmolojik düzenle insanların düzeni arasında bir aracılık kurmaya yarar; ama söz konusu olanın, kopuş durumunda çok özel bir aracılık olduğunu belirtmek gerekir.*³⁴³ Mitteki kişi kadrosunun özellikleri hakkında araştırmacıların mit tanımlarından da faydalanmak mümkündür. *Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, 'başlangıçtaki' masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır*³⁴⁴ diyen Mircea Eliade mitteki kişiler olağanüstü kişiler olup bunların “ilk”te yaptıkları şeylerle hatırlandıklarını söyler.³⁴⁵ Erich Neumann’a göre ise mit kahramanı “erkek” (baba/kral) olmak için yurdunu (ve ana kraliçeyi) terk eden, öldürdüğü canavarların, kazandığı savaşların zafer gururıyla (ve tabii elde ettiği ganimetle, ki bu ganimete kendi dişil yanını temsil eden prenses figürü de dahildir) kendi “bilinç” hükümlerini kuran “oğul prens”tir.³⁴⁶ Araştırmacı çizdiği bu karakter ile aslında mit metinlerinde değil destan metinlerinden itibaren görmeye başladığımız monomit planı ve kahraman biyografisini çizmiştir. Bir diğer araştırmacı Fuzuli Bayat ise genel ve özel kategorilere ayırdığı mitlerin özel kategoriler kısmındaki kahramanlık mitleri bölümünde şunları belirtir: *Bu tür mitler bazı halklarda genişçe yayılmışlardır. Türk mitolojisindeki kurtarıcı kahramanlar zamanla destanlara mal olmuş ve arkaik destan kahramanları olarak şekillenmişlerdir. Büyük bir misyon ile kahramanlığa koyulan bu tipler toplumun beklentilerini gerçekleştirmekle ferdî karakterlerden uzaklaşır.*³⁴⁷

Halk edebiyatının bir diğer anlatı türü olan efsane ile destan kişileri arasındaki ilişkiye değinmeden önce efsanenin ne olduğu konusuna kısaca temas etmek istiyoruz. Efsane türü üzerine birçok araştırmacı benzer veya farklı noktalarına değinerek efsane

³⁴³ Marc Augé; *age*, s. 129.

³⁴⁴ Mircea Eliade; *Mitlerin Özellikleri*, İst: Simavi Yay. s. 13.

³⁴⁵ Mircea Eliade; *age*, s. 13.

³⁴⁶ M. Bilgin Saydam; *Deli Dumrul'un Bilinci "Türk-İslam Ruhu" Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*, İst: Metis Yay. 1997 s. 57.

³⁴⁷ Fuzuli Bayat; *age*; s. 17.

tanımlarında bulunmuşlardır. Örneğin Max Lüthi efsaneyi (...) *duygusal bir anlatımla, anlatıcı tarafından bilinçli olarak gerçek olaylar anlatıldığını iddia eden, dinleyicilere bu olayın gerçek olup olmadığını, gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren ve bu gerçekten haberdar olmayı isteten, nesilden nesile sözlü aktarım yoluyla geçen ve karakteristik bir şekle sahip anlatım türünün adıdır*, şeklinde tarif eder.³⁴⁸ Bir diğer Batılı araştırmacı William Bascom ise efsaneyi *gerçek insanların kaderlerini geçmişle ilişkilendiren ya da sadece insanları değil gerçek mekânlarda meydana gelmiş olayları anlatan sözlü ya da yazılı efsaneler sayesinde efsaneler sayesinde gelenekleri anladım* diyerek efsanenin mahiyetinden bahseder.³⁴⁹ Efsane türü üzerine önemli çalışmaları bulunan Saim Sakaoğlu ise efsanelerle destanlar arasında bazı benzerlik ve farklılıkların bulunduğunu ifade eder. Buna göre 1) *Efsane ve destandaki hâdiseler gerçekten cereyan etmiş olarak kabul edilir* 2) *Efsane ile destanın cereyan ettiği zaman farklıdır* 3) *Efsane ve destanın birbirine en yakın oldukları husûsiyet cereyan ettiği yerdir* 4) *Efsaneler bazen kudsiyyet taşıırken destanlarda böyle bir husus yoktur* ve 5) *Efsanelerin benzerlerini başka milletlerde de bulabiliriz. Fakat destanlar millî oldukları için benzerleri olamaz; sadece bir millete âittir*.³⁵⁰ Destan ve efsane kişileri konusuna geldiğimizde ise bazı destanların, *zaman içerisinde uzun soluklu anlatma olma özelliğini kaybederek küçülüp efsaneye dönüştüğünü* ifade eden Metin Ergun efsanelerdeki *sessiz, sakin, itaatkâr derviş tipine karşılık destanlarda kahraman, savaşçı alp tipinin* olduğunu belirtir.³⁵¹ Genel manada efsane ve destan kişi kadrosunu karşılaştırdığımızda M. Ergun'un bahsettiği durumla karşılaşmaktayız. Bununla birlikte bu iki tür arasındaki hacim ve muhteva farkı da gerek nitelik gerekse de nicelik bakımından destan-efsane kahramanları arasında bariz farkların olduğu görülecektir.

Bir diğer tür olan masal-destan kişileri arasındaki münasebet ise efsane-destan kişileri arasındaki bağlantıyla benzerlikler göstermektedir. Pertev Naili Boratav masalı *nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamiyle hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir*

³⁴⁸ Max Lüthi; **agm** s. 314.

³⁴⁹ William R. Bascom; **agm**, s. 497.

³⁵⁰ Saim Sakaoğlu; *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ank: Ank. Üni. Basımevi 1980 s 22.

³⁵¹ M. Ergun; *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi I. Cilt İnceleme*, Ank: TDK Yay., s. 48.

anlatı şeklinde tanımlarken³⁵² bir diğer araştırmacı Saim Sakaoğlu masal ile destan kahramanları arasındaki benzerliği *masal kahramanı olarak bilinen perilerin yaşayışına benzer bir hayat süren destan kahramanları vardır* şeklinde açıklarken farklılıklar içinde *masal kahramanlarının hayalî olmalarına karşılık destan kahramanlarını biz tarih sayfalarında bulabiliriz* der ve her iki özellikte örnek olarak Oğuz Han'ı verir.³⁵³ Batılı araştırmacı Max Lüthi'nin bir çalışmasında ele aldığı masal kişilerinin özellikleri ise şu şekilde verilir: *Olayların kahramanları genellikle insanlardır. Ancak, hayvanlar, hayvanların yanında büyüyen hayvan çocuklar da masallarda olayları çözümleyen kahramanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.*³⁵⁴ Yazar burada masal kahramanlarının isim sembolizasyonu üzerinde de durarak Avrupa masallarındaki kişilerin şahısları değil milletleri temsil ettiğini de belirtir. Masallar da mit ve efsane metinleri gibi destan türüne nazaran daha küçük metinlerden müteşekkildir. Olay örgüsü daha kısa, şahıs kadrosu daha dardır. Masal tasnifleri temelinde bazı masalların kahramanları insanlar olabildiği gibi örneğin hayvan masallarında hayvanlar, olağanüstü masallarda ise olağanüstü varlıklardır. Eğlencelik olduğu kadar didaktik bir tür olan masallardaki kahramanların sayısı türün hacmiyle de doğru orantılıdır. Kazak araştırmacı Rahmankul Berdibay masal ve destan kahramanları arasındaki farklılığı şu cümleyle ifade eder: *Masal kahramanının maksadı evlenmek, ailesinin iyiliği ile sınırlıysa, destan kahramanı kabilelik, devlet işlerine katılır, bütün halkının iyiliğini düşünecek kadar yükseliyor.*³⁵⁵ Kırgız Türklerinin masalları üzerinde çalışmalarda bulunmuş olan Zekeriya Karadavut, Kırgız masallarının en büyük özelliğinin olay inşası ve kahraman özellikleri bakımından destansı özelliklerin bulunduğu belirttikten sonra *kahramanın dünyaya gelişi, atı, kırk yoldaşı ve amacına ulaşmak için giriştiği mücadeleler destansı unsurlarla doludur* der.³⁵⁶ Yine Kırgız realist masallarının özellikleri arasında bu masallarda yer alan olumlu veya olumsuz kahramanların genel hususiyetleriyle tanıtıldıklarını, bunlar arasında *dış görünüş, psikolojik özellikler ve içinde bulundukları duruma geliş şartları* yer aldığını belirtir.³⁵⁷

³⁵² Pertev Naili Boratav; *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İst: Say Yay. 1999 s. 75.

³⁵³ Saim Sakaoğlu; *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ank: Akçağ Yay. 2002 s. 10.

³⁵⁴ Max Lüthi; "Avrupa Masal Tipleri ve Kişileri" (çev. Sevgül Sönmez); *Millî Folklor* S. 36 s. 73.

³⁵⁵ Rahmankul Berdibay; *Destan Halk Hazinesi*, Ank: Yeni Avrasya Yay. 2002 ss. 10–11.

³⁵⁶ Zekeriya Karadavut; *Kırgız Masalları*, Konya: Kömen Yay. 2006 s. 23.

³⁵⁷ Zekeriya Karadavut; *age*, s. 22.

Halk Hikâyesi adını verdiğimiz türün örneklerine Hakas halk edebiyatında rastlamıyoruz. Bunlarla muhteva bakımından doğrudan ilintili olmasa da en azından şekil yönünden benzerlik gösteren farklı bir tür Hakas halk edebiyatında Tarihî-Kahramanlık Efsaneleri adıyla yer almaktadır. Ülkemizde yapılan tercüme ve aktarmalarda bu tür *hikâye* şeklinde çevrilmiş olsa da³⁵⁸ orijinal ismiyle *matırlardanar istoriya kip-çoo*hlar hikâye türünden ziyade tarihî efsaneler veya menkıbevi anlatmalar olarak adlandırılabileceğimiz türe karşılık gelmektedir. Bu tür, teşekkül tarihi itibarıyla Hakas destanlarına nazaran daha geç bir tarihte teşekkül etmiş olup tarihî gerçeklikler bakımından yine destanlara göre daha inandırıcıdır. Teşekkül ve olayların geçtiği zaman dilimi bakımından Yenisey Kırgızlarının (Hakas) Moğol-Cungar idaresi altında (XIII-XVII yy.) geçen olayların, halkın bu idare altında çektiği sıkıntılar ve bu idareye karşı gelen alp şahsiyetli savaşçıların efsaneleri konu edinmiştir.³⁵⁹ Bu dönemde yaşamış ve halk muhayyilesinde efsaneleşmiş başlıca Hakas kahramanları şunlardır: Koten Han, Tulcubay, Ocen Beg,³⁶⁰ Sıgda ve Sıbı, Hanza Beg, Has Harlıh, Pora Hazra, Polçek, Abahay Pahta, İr Tohçın, Bayan Hıs, Arıhpay Taycı, Aprey Çayzan, Torginci Ool, Koketey, Hara Paar, Çayzan Silig Ool, Sorhuyuh, Tayım İrke, Kobircin Hıs, Peserey, Çanar Hıs ve Konokrad Haray, Han Sulu, Paçar Pig, Alçıbay.³⁶¹

Sonuç itibarıyla mit, efsane, masal ve alplık efsaneleri ile destan türü arasında birçok farklılık bulunduğu gibi benzerlikler de yer almaktadır. Halk edebiyatındaki nesir türler arasında karşılaştırmalı bir araştırma yapan William Bascom'un düzenlediği tabloda bu türlerin teşekkül zamanı ve halk arasındaki inanma değerleri belirtildiği gibi şahıs kadrosu hakkında da bilgiler verilmiştir. Buna göre *nesir anlatıların üç türü* olarak değerlendirdiği mit, efsane ve masallardaki temel karakterleri sırasıyla *insan dışı varlık*, *insan* ve *insan veya diğer* olarak ifade eder.³⁶²

³⁵⁸ Ekrem Arıkoğlu; “**Matırlardanar İstoriya Kip-Coohtarı/Kahramanların Tarihî Hikâyeleri**”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Hakas Edebiyatı* C. 25 ss. 134–146.

³⁵⁹ M.A. Ungvitskaya-V. Ye. Maynogaşeva; *age*, s. 141.

³⁶⁰ Bu efsaneler içinde Ocen Bey veya Öcen Bey efsanesi önemli ve farklı bir yer teşkil etmektedir. Tarihi bir şahsiyet olan Öcen Bey, Hakas beylerinden Yeremak'ın ta kendisidir. Bu konuyla alakalı olarak bk. V. Ya. Butanayev; “**Yerenak**”, *Skazaniya o Velikom Hakasskom Knyaze Yerenake*, Abakan 2006 ss. 5–16.

³⁶¹ P.A. Troyakov (haz.); *Mifi i Legendı Hakasov*, Abakan 2007 ss. 103–193; V. Ya. Butanayev-İ.İ. Butanayeva; *Mir Hongorskogo (Hakasskogo) Fol'klora*, Abakan 2008 ss. 153–183. V. Ya. Butanayev-İ.İ. Butanayeva; *Mı Rodom İz Hongoraya*, Abakan 2010 ss. 171–229.

³⁶² William R. Bascom; *agm*, s. 475.

1.3.Hakas Destan Kahramanlarının Epik Biyografisi

Destan türünün özelliği bakımından sayıca fazla ve olağanüstü özelliklere sahip olan destan kişileri *kahraman* adını almaktadır. İncelediğimiz destanlardaki kalabalık şahıs kadrosu içinde büyük oranla kahramanî hususiyetlere sahip kişiler bulunmaktadır. Bununla birlikte bazı kişiler ne merkezî ne da talî kahraman olarak adlandırılabilirlerinden bir genelleme yapmayarak ana ve ara başlıkları *müspet ve menfi kişiler* olarak tayin ettik. Destanlardaki kişilere bakıldığında bu ayrım kolay bir şekilde görülecektir. Sıralamada öncelikle müspet destan kişileri/kahramanları sonrasında da menfi destan kişileri/kahramanları yer almaktadır. Destanların dizilişleri alfabetik sıraya göre belirlenmiş olup bu destan kişileri biyografik temelde incelenmiştir. Bu kahramanlara bağlı gelişen diğer unsurlar ve kahramanların kültürel boyutları ile ilgili bilgiler *Hakas Destanlarında Epizot ve Motif Yapısı* adlı üçüncü bölümün *Motif Yapısı* başlığında ele alınacaktır.

1.3.1. Müspet Kahramanların Biyografileri

Ak Çibek Arığ Destanında Müspet Kahramanlar

Ak Çibek Arığ: Ak Çibek Arığ destanında altı başlı zirvedeki ak kayanın içinde dünyaya gelmiştir. Bir gün ak nehrin suyu altı çatal başlı kayaya çarpınca ak kayanın kapağı açılmış ve içinden Ak Çibek Arığ çıkıvermiş. Ak Çibek Arığ kayadan çıkıp yüksek dağa çıktığında Ak Han'ın öldüğünü ve kemiklerinin orada yığılı kaldığını görür. Ak Han'a değil ama eziyet gören halkı için üzülmemektedir. Zirveden ovaya baktığında aşağıda parlayan bir şey görür ve tam okunu çekip atacak iken yaşlı hizmetçi uyanır ve Ak Çibek Arığ'ı fark eder. Ak Çibek Arığ ise bunların kim olduğunu bilmemektedir ve okunu fırlatır. Hizmetçi kız Ay Hucın'ın evladını vurulmaması için ak nehre fırlatır ve kendisi oklanır. Ak Çibek Arığ'ın tesirli oku hizmetçi kızı oracıkta öldürür. Buna üzülen Ak Çibek Arığ öleni diriltten merhemini hazırlayarak hizmetçi kızı tekrar hayata döndürür. Ak Çibek Arığ, hizmetçi kızı şeytan sandığı için okladığını söyler. Bu esnada hizmetçi kızıdan Bay Kara Han'ın oğlu olan Ay Molat'ın Ak Han'ı öldürüp halkını, hayvanlarını sürdüğünü öğrenir. Bu esnada Ak Çibek Arığ ve hizmetçi

kız uzaktan bir at tıktırması işitirler ki bu Bay Kara han'ın oğlu Ay Molat'tır. Ay Molat oraya gelerek Ak Çibek Arığ ile etin bir mcadeleye girişir ve Ay Molat'ı ldrr. Ak ibek Arığ, Ay Molat'ı ldrdkten sonra bu kez Kanlı Kılı'a yardım etmek iin Kızıl Tas'a ynelir ve onu da ldrr. Ak ibek Arığ tanışıp selamlaşmak iin Kanlı Kılı'a ynelir ancak Kanlı Kılı hi oralı olmadan atına atlayıp oradan uzaklaşır. Ak ibek Arığ bundan sonra Kanlı Kılı'ın gittiği yerde oğlanın altı tmenli bir orduyla savaşa tutuştuğunu grr ve onun yanına gider. Altı tmenli orduya saldıran Ak ibek Arığ stn kuvvetiyle orduyu alt eder ve yeniden Kanlı Kılı'ın yanına gider. O esnada bir dşman alpla mcadele eden Kanlı Kılı, Ak ibek Arığ'ın geldiğini grnce rakibini ldrr ve alelacele atına binip yeniden uzaklaşır. Ak ibek Arığ, Kanlı Kılı'ın bu hareketlerine hibir anlam verememiş ve şaşırmakla yetinmiş. Ak ibek Arığ da Kanlı Kılı'ın ardından giderek yine uzak diyarlardan biri olan Sarı zirveye ulaşmıştır. Burada Kanlı Kılı dengi bir alpla dvşrken, yedi tmenli ordu Ak ibek Arığ'ı evreler ve Ak ibek Arığ bu orduyla yedi gn boyunca savaşmak zorunda kalır ve hepsini yedinci gnn sonunda alt eder. Ak ibek Arığ bu esnada Sarı zirvenin zerinde bir alpın atıyla kendisine yaklaşmakta olduğunu grr. Bu kişi Bay Sarı'nın oğlu Alp Saaday'dır. Alp Saaday Ak ibek Arığ'a evlenme teklif eder ve gzellikle olmsa bu işin zorla olacağını syleyerek onu bu işe zorlamaya gayretlenir. Ancak Ak ibek Arığ bu teklifi reddeder ve iki alp mcadeleye başlarlar. Mcadelenin sonunda Ak ibek Arığ, Alp Saaday'ı ldrr. Daha sonra Bay Sarı Han ile kapışmakta olan Kanlı Kılı'a yardım etmek iin onun yanına gittiğinde Kanlı Kılı nceki seferlerde olduğu gibi rakibini bir an nce ldrr ve Ak ibek Arığ'dan kaarcasına oradan uzaklaşır. Fakat bu son olay artık Ak ibek Arığ'ı ok kızdırır ve ona epey ağır szler syler ve artık Kanlı Kılı'ı takip etmemeye karar verir. Ak ibek Arığ buradan Bay Sarı Han'ın yurduna inerek oradaki esirleri grr. Hepsinin atları sakat bırakılmış, elleri kesilmiştir. Bu esirler Ak ibek Arığ'dan yardım isterler, o da hepsini hr bırakır ve kendi memleketlerine dnmelerine izin verir. Esirler Ak ibek Arığ'a alkış verip Bay Sarı Han'ın mal-davarını gden Alp Sayzan'ı kendilerine han ilan ederler. Bay Sarı Han'ın yurdundan ayrılan Ak ibek Arığ, Bay Kara Han'ın yurduna ulaşır ve orada kara taşlı evin iinde yakılan Ay Hucın'ın yanına varır. Ay Hucın daha lmemiş ancak byk acılar ekmektedir. Bunu grp ok zlen Ak ibek Arığ byk bir fkeyle Bay Kara Han'ın otağına ilerler ki

içeride Bay Kara Han'ın oğlu Ay Molat bulunmaktadır. Ak Çibek Arığ önce Bay Kara Han'ın askerleriyle savaşmaya başlar. Ancak askerler sayıca kalabalık gc bakımından da Ak Çibek Arığ'dan gcdr. Bu zor anlarda Ak Çibek Arığ, Kanlı Kılıç'ın yanında olmasını diler. Bu esnada Kara zirveden ovaya doğru Kanlı Kılıç iner ve Ak Çibek Arığ ile on iki tmenden oluşan dşman ordusunu kırarlar. Mcadele sonunda Ak Çibek Arığ'ın yanına mahcubane gelen Kanlı Kılıç, o çıplak haliyle yanına gelmediğini syleyerek zr diler ve bu muzip olay her ikisini de kahrkahaya boğar. Daha sonra Bay Kara Han'ın yurdunda Ay Molat ile oğlu Alp Kuzgun'la karşılaşır ve Ay Molat ile şiddetli bir mcadeleye girişir ve onu ldrr. Ay Molat ve oğlu Alp Kuzgun'dan sonra sıra babası ve dedesi Bay Kara Han'a gelmiştir. Bay Kara Han epeyce yaşlanmıştır ve kendisini ldrmemeleri iin Ak Çibek Arığ'a ve Kanlı Kılıç'a yalvarır, onlara aş ve iecek verir. Ak Çibek Arığ ise bunları yere dker; toprak kurur ve yanar. Bunun zerine Ak Çibek Arığ Bay Kara Han'ı da ldrr. Bay Kara Han'ın yurdunda esir olup serbest bırakılan hanlardan biri de Hıyan Han'dır. Hıyan Han'ın yanında da kızı Hıyan Arığ durmaktadır. Ak Çibek Arığ bu kıza dikkatlice baktığında değişmeyecek bir şeye dnştĞn anlar ve Hıyan Han'dan kardeşi Kanlı Kılıç'a kızını vermesini ister. Kanlı Kılıç ise kız irkin olduğu iin kızını beğenmez ve evlenmek istemez ancak Ak Çibek Arığ buna ok kızar, bunu gren Kanlı Kılıç kızla evlenmeye razı olur. Daha sonra Bay Kara Han'ın yurdu darmadağın edilir ve oradan ayrılırlar. Bu esnada Ak Çibek Arığ, Hıyan Arığ'ın yanına gider ve kendisine gerek grnşnn bu olup olmadığını sorduğunda Hıyan Arığ Ay Molat'tan korktuğu iin byle bir kılığa dnştĞn syler ve peri kızı gibi bir grnme evrilir. Ak Çibek Arığ ve diğerleri Bay Kara Han'ın yurdundan ayrıldıktan sonra Ak Han'ın yurduna yaklaşmışlar. Ak Çibek Arığ yurda yaklaşırken Ak Han'ın ve atının kemikleri yerde ylece serilidir. Ak Çibek Arığ ne kadar ktlk etse de Kanlı Kılıç'a, babasının olduğunu ve onu layığınca defnetmesini syler. Hep birlikte Ak Han ve atının kemiklerini tabuta koyarak kayaya defnederler. Ak Çibek Arığ ve diğerleri Ak Han'ın yurduna gelirler, Kanlı Kılıç ile Hıyan Arığ'ın toyu kurulur ve evlenirler. Daha sonra bir gn Kanlı Kılıç, Ot Han'ı yurduna akın yapmak iin Ak Çibek Arığ'dan msaade ister ve Kanlı Kılıç Ot Han'ın yurduna yollanır. Ak Çibek Arığ bir tehlike sezmiş olacak ki Kanlı Kılıç'ın ardından gider. Gerekten de Kanlı Kılıç Ozıl Arığ tarafından kandırılıp sarhoş edilmiş, yeniden

diriltilen Ay Molat ve Alp Kuzgun tarafından öldürölmek üzeredir. Bu esnada Kanlı Kılıç'ın bağılı bulunduğı otağı giren Ak Çibek Arığ'a Ay Molat, oğıu Alp Kuzgun ve Ozıl Arığ saldırırlar. Bu mücadelede Ak Çibek Arığ Ay Molat'ı öldürmeyip atının kuyruğına bağlayarak atını sürer. Daha sonra Ozıl Arığ'ı da öldüren Ak Çibek Arığ onun bedenini Otlı ırmağı atmıştır. Ak Çibek Arığ'ın Ay Molat'ı atının ardına bağlayıp sürüklemesinin sebebi Ay Hucın'a çektiirdiğı işkence ve acının aynısını ona da yaşatmaktır. Ot Han'ın yurdundan tekrar Ak Han'ın yurduna gelirler ve Ak Çibek Arığ Kanlı Kılıç'ın kızına Ay Hucın'ı çağırmasını ister. Ay Hucın obanın dışına Ak Çibek ve Ay Molat'ın yanına gelir ve Ay Molat'tan intikamını onu ateşte yakarak alırlar. Ay Molat da oracıkta bir daha yaratılmamak üzere ölüverir. Ak Çibek Arığ ve diğler alplar Ak Han'ın yurduna döndüklerinde Kanlı Kılıç bir zafer toyu tertip eder. Toyun ardından Kanlı Kılıç ile Hıyan Arığ'ın çocuklarına ad verilmesi gerekmektedir ki bunu da Ak Çibek Arığ yapar ve çocuğı Ay Tappa ismini verir. Daha sonra Ak Çibek Arığ'ın da isteğıyle Ay Tappa'ya isim vermenin şerefine bir de ad toyu düzenlenir. Ak Çibek Arığ bu toy esnasında içkinin de verdiğı tesirle artık ölüm vaktinin yaklaştığını, şu ana kadar evlenme fırsatının da olmadığını söyler, geride kalacaklara mutlu, huzurlu ve barış içinde bir hayat sürmelerini tavsiye eder. Ak Çibek Arığ bir elinde atının dizginini bir elinde de Ay Tappa olduğı halde doğduğı yer olan ak kayaya girmek için ilerler. Ak kayanın ağızı açılır, burada duran ak tabuta girer. Ak tabuta yattığı vakit Ak Çibek Arığ'ın canı çıkar ve kapak da kendiliğınden kapanır. Ak Çibek Arığ'ın ölümüne tüm halk ve yakın dostları çok üzölür, uzun süre göz yaşı dökerler.

Alp Sayzan: Ak Çibek Arığ destanında, menfi alp Bay Sarı Han'ın çobanı olan bu kişı, Bay Sarı Han öldüröldükten sonra onun yurdunda kalan halkı tarafından han ilan edilen kişidir. Her ne kadar menfi bir alpin yanında çalışan birisi olsa da müspet özelliklere sahiptir.

Ay Hucın: Ak Çibek Arığ destanında oba beyi Ah Han'ın karısıdır. Ah Han ile evliliklerinden ilerleyen yaşlarına rağmen çocukları olmamıştır. Uzun yıllardır Ah Han ile yaşamasına rağmen onunla devamlı bir geçimsizlik içindedir. Günlerden bir gün Ah Han ile olağan münakaşalarından sonra Ah Han evden çıkar ve onun akabinde ihtiyar bir kadın içeri girer, Ay Hucın ona süt ikram eder ve kadın da ona hayır duasında bulunup obadan ayrılır. Ay Hucın hizmetinde çalışan kıza aslında kendisinin bir bey

kızı olduğunu, Ah Han ile nasıl evlendiklerinden bahseder. Daha sonra hizmetçi kız altı başlı zirvenin dibindeki ak kayanın içinden Ak Çibek Arığ adlı kız alpin doğduğunu ona yardımcı olacak Kanlı Kılıç'ın ise doğumunun beklendiğini söyler. Ay Hucın daha fazla dayanamaz ve hizmetçi kıza kendisinin altı aylık hamile olduğunu ve Kanlı Kılıç'ın kendi çocuğunu olduğunu söyler. Bir yandan da endişe duymaktadır ki eve yaşlı kadın kılığında gelen Ozıl Arığ, Ay Hucın'ın hamile olduğunu ve beklenen olağanüstü alplardan birinin burada doğacağını sezmiştir. Kanlı orduyla Ak Han'ın yurduna gelmesi an meselesidir. Ay Molat'ın, kocası Ah Han'ı öldürdükten sonra yurdunu talan etmeye geldiğini gören Ay Hucın büyük bir korkuya kapılır. Otağa giren Ay Molat çocuğun nerede olduğunu sorar, Ay Hucın ise bunu bilmediğini söyler. Ay Molat buna inanmaz ve Ay Hucın'ı bir kayışla atının kuyruğuna bağlar. Ak Han'ın halkı ve hayvanları Ay Molat tarafından sürölür. Ay Hucın ise Ay Molat'a kendisini serbest bırakması için yalvarır. Ay Hucın, Bay Kara Han'ın yurduna getirildiğinde Ay Molat'ın nökerleri tarafından çözölür ve Ay Molat'ın otağına getirilir. Ay Hucın burada da Ay Molat'a kendisine bir şey yapmamasını ister. Ancak Ay Molat onu dinlemez, kırk yerinden bağlar. Ay Hucın, Ak Çibek Arığ'ın mutlaka geleceğini ve kendisine yardım edeceğini söyler. Ay Molat'ın dokuz nökeri evi içinde Ay Hucın olduğu halde ateşe verirler ve Ay Hucın'ı yakarlar. Ancak Ay Hucın bir türlü ölmemekte, acı içinde kıvranmakta bir yandan da Ak Çibek Arığ'ın ya da oğlu Kanlı Kılıç'ın gelip kendisini kurtarması için yalvarmaktadır. Bay Kara Han, Ay Molat ve Alp Kuzgun, Ak Çibek Arığ ve oğlu Kanlı Kılıç tarafından öldüröldükten sonra oğlu Kanlı Kılıç tarafından yanmakta olan evden kurtarılır, obanın kadınları tarafından kendisine süt içirilerek iyice iyileşmesi sağlanır. Ancak, Bay Kara han ile Ay Molat'ın öldüröldüğüne kızan Ay Hucın oğluna ve Ak Çibek Arığ'a kızar çünkü kendisine yapılan işkencelerin aynısını onlara yapmak istemektedir. Ay Hucın, Bay Kara Han'ın yurdundan sağsalim kurtulup evladı ve dostlarıyla tekrar kendi yurduna döndükten sonra oğlu Kanlı Kılıç'a babası Ak Han gibi zâlim ve hakkaniyet tanımayan bir hükümdar olmamasını tembih eder. Ot Han'ın yurdundan Ay Molat'ı canlı olarak getiren Ak Çibek Arığ Ay Hucın'a ondan intikam alması için fırsat verir ve bunun üzerine Ay Hucın Ay Molat'ı yakar, Ay Molat da bir daha dirilmemesine ölür. Bundan sonra yurtta zafer toyu ve ardından torunu Ay Tappa'ya ad verilmesinden ötürü bir ad toyu düzenlenir. Daha sonra Ak Çibek Arığ

doğduğu yer olan ak kayaya döner ve o da canını teslim eder. Kanlı Kılıç Ak Çibek Arığ'ın cenazesinden sonra kendi otağına döndüğünde annesi Ay Hucın'ı ölmüş bulur ve onu ak gök tepeye defneder.

Ay Tappa: Ak Çibek Arığ destanında Hıyan Arığ ile Kanlı Kılıç'ın kız evladıdır. Babası Ot Han'ın yurduna gidip orada esir düşünce babasına yardı etmek üzere peşinden gider. Tekrar yurtlarına döndüklerinde ise Ak Çibek Arığ tarafından kendisine Ay Tappa ismi verilir. İsmi verilmesinden sonra A Çibek Arığ'ın isteğiyle Ay Tappa şerefine bir ad toyu kurulur. Ak Çibek Arığ oy esnasında çok kederlenir ve ölüm vaktinin geldiğini söyler. Ay Tappa onun elinden tutarak Ak Çibek Arığ'ın doğduğu yer olan ak kayaya götürür ve onu ak kayanın içindeki ak tabuta girmesine yardımcı olur. Tabuta uzandığı vakit canını teslim eder Ak Çibek Arığ. Ay Tappa babaannesi Ay Hucın'ın ölümünden sonra halkın hanı ve beyi otlayan mal-davarın sahibi olur. Ailesi ve tüm halkıyla mutlu bir hayat sürer.

Hıyan Arığ: Ak Çibek Arığ destanında Hıyan Han'ın kızıdır. Ak Çibek Arığ bu kızı babasından kardeşi Kanlı Kılıç için ister. Kanlı Kılıç kız çok çirkin olduğu evlenmek istemez ancak Ak Çibek Arığ buna kızdığı için Kanlı Kılıç bu işe razı olur. Bay Kara Han'ın yurdundan ayrılacakları vakit Ak Çibek Arığ Hıyan Arığ'ın kendisine gerçek görünümünün bu olup olmadığını sorduğunda Hıyan Arığ Ay Molat'tan korktuğu için böyle görüldüğünü söyler ve tehlikenin geçtiğini düşünerek eski yani güzel haline dönüşür. Bay Kara Han'ın yurdundan ayrıldıktan sonra Hıyan Arığ ve diğerleri Ak Han'ın yurduna gelirler. Burada kocası olacak Kanlı Kılıç hanlığı ilan eder ve kendisiyle evlenir, şaşaalı bir toy kurulur.

Hıyan Han: Ak Çibek Arığ destanında menfî alp Bay Kara Han'ın yurduna esir düştükten sonra Ak Çibek Arığ tarafından serbest bırakılan hanlardan biridir. Ak Çibek Arığ'ın kızını, Kanlı Kılıç için ister.

Kanlı Kılıç: Ak Çibek Arığ destanında Ak Çibek Arığ'ın haricinde doğması beklenen olağanüstü özellikleri haiz müspet alptır. Destanın ilk kısımlarında kimden ve ne zaman doğacağı bilinmeyen Kanlı Kılıç'ın ana ve babasının Ak Han ile Ay Hucın olduğunu daha sonra öğrenmekteyiz. Babası Ak Han'ın öldürülmesinden sonra yetim kalan Kanlı Kılıç'ın daha sonra annesi Ay Molat'ın eline düşer ve onun yurdunda yakılarak işkence edilir. Kendisine, Ay Molat'ın talan niyetiyle yurduna geldiği sırada hizmetçi kız sahip

çıkart ve onu yer altında saklar, besler büyütür. Bu kez Ay Molat tekrar Ak Han'ın yurduna döner ve Ak Çibek Arığ'la dövüşür. Ay Molat'a yardım etmek için Ak Han'ın yurduna gelen Kızıl Tas ile de Kanlı Kılıç dövüşmeye başlar. Ak Çibek Arığ, Ay Molat'ı öldürdükten sonra bu kez Kanlı Kılıç'a yardım etmek için Kızıl Tas'a yönelir ve onu da öldürür. Kendisiyle tanışmak ve merhabalaşmak isteyen Ak Çibek Arığ'ın gelmesine aldıriş etmeden atına atlayıp oradan uzaklaşır. Çok uzak bir yerde altı tümenli bir orduyla savaşı tutuşur, çok uzaklardan bunu gören Ak Çibek Arığ tekrar onun yardımına koşar. Ak Çibek Arığ, altı tümenli orduyu yok eder, Kanlı Kılıç'ın yanına doğru ilerler. O esnada bir düşman alpla mücadele eden Kanlı Kılıç, Ak Çibek Arığ'ın geldiğini görünce rakibini öldürür ve alelacele atına binip yeniden uzaklaşır. Kanlı Kılıç, Ak Çibek Arığ'dan tekrar kaçtıktan sonra uzaklardaki Sarı zirvenin üzerindeki yedi tümenli orduyla kapışmaktadır. Ak Çibek Arığ da onu takip etmiş ve yanına gelmiştir. Kanlı Kılıç kendi dengi olan bir alpla dövüşmekteyken, Ak Çibek Arığ'ı yedi tümenli ordu kuşatmış onunla mücadele etmektedir. Daha sonra Sarı zirveye çıkan Kanlı Kılıç ve Ak Çibek Arığ orada da dövüşürler. Ak Çibek Arığ Alp Saaday ile dövüşürken Kanlı Kılıç Bay Sarı Han ile kavgaya tutuşmuştur. O esnada Ak Çibek Arığ'ı görünce tekrar telaşlanan Kanlı Kılıç düşmanını bir çırpıda öldürür ve oradan uzaklaşır. Oradan uzaklaşırken Kanlı Kılıç hizmetçi ile karşılaşır. Hizmetçi Kanlı Kılıç'ı anadan üryan görünce ayıplar ve insanlara rezil olacağını söyler. Kanlı Kılıç da elbiseyi nereden alacağını bilemediğini, Ak Çibek Arığ ablasıyla bu şekilde görüşmekten utandığını için ondan devamlı kaçtığını söyler. Ak Çibek Arığ, Bay Kara Han'ın yurdunda onun ve oğlunun on iki tümenlik ordusuyla mücadele ederken Kanlı Kılıç ona yardıma gelir ve iki yek kuvvet olup orduyu alt ederler. Kanlı Kılıç o çıplak haliyle Ak Çibek'in yanına gelemediğini söyleyerek özür diler ve bu muzip olay her ikisini de kahkahaya boğar. Kanlı Kılıç daha sonra Ay Molat'a hitaben, öldürdüğü Ak Han'ın oğlunun büyüyüp gerçek bir alp olduğunu söyler ve kendisinden intikam alacağını haykırır. Bunun üzerine Ay Molat'ın oğlu Alp Kuzgun ile kapışır ve onu öldürür. Daha sonra Ak Çibek Arığ ile birlikte anası Ay Hucın'ı kurtarmaya davranırlar, yanmakta olan kara taş evi yakan dokuz nökeri öldürüp Ay Hucın'ı kurtarır. Daha sonra Bay Kara Han'ın yurdunda esaretten kurtarılan Hıyan Han adlı bir alpin ilk görünüşte oldukça çirkin olan Hıyan Arığ adlı kızını, Ak Çibek Arığ ablası kendisi için ister. Kız çirkin olduğu için

kızı beğenmediğini söyleyen Kanlı Kılıç'a, Ak Çibek Arığ çok kızar. Bunu gören Kanlı Kılıç evlenmeye razı olur. Daha sonra Hıyan Arığ'ın, Ay Molat'tan korktuğu için böyle çirkin görüldüğü anlaşılır ve akabinde Hıyan Arığ eski dünyalar güzeli haline döner. Bay Kara Han'ın yurdundan ayrılan alplar tekrar ata yurtlarına dönerler. Burada Kanlı Kılıç babası da artık hayatta olmadığı için boyuna beylik yapmaya hazırdır. Hanlığını ilan ettikten sonra aldığı karısı Hıyan Arığ ile evlenecek ve toy kuracaktır. Bunun için debdebeli bir toy kurulur, herkes yer içer ve eğlenir. Günlerden bir gün Kanlı Kılıç, Ak Çibek Arığ'ın yanına gelerek bir zamanlar gittiği Ot Han'ın yurduna tekrar giderek eziyet gören halkını kurtarmak ve Ot Han'ı ortadan kaldırmak istediğini söyler ve sırasıyla herkesle vedalaşır. Karısı Hıyan Arığ ile vedalaştığında karısı gebedir ve Ozıl Arığ'ın aklına uymaması için tembihler. Kanlı Kılıç tüm hazırlıklarını yapıp obadan çıkar ve Ot Han'ın memleketine ulaşır. Ot Han'ın otağına girer, Ot Han çok yaşlanmıştır kendisini Ot Han'ın kızı Ozıl Arığ karşılar ve onu ağırlamak ister. İçki sunar ancak Kanlı Kılıç içmez ancak Ozıl Arığ çok ısrar edince bir kadeh içmeye mecbur kalır, daha sonra ikincisini sonra da üçüncüyü içmiş. Kanlı Kılıç, Ozıl Arığ ile sohbeti koyulaştırır ve üç gün boyunca içip eğlenirler, Ozıl Arığ da bir yandan Kanlı Kılıç'ı, yurtlarını talan etmekten vazgeçirme peşindedir. İttikleri esrik edici ayran aşı bittiğinde Ozıl Arığ yeniden bir tulum içki çıkarır ancak durumun vahametini Kanlı Kılıç'ın atı fark eder ve sahibini uyarır, içmemesini tembihler fakat Kanlı Kılıç atını dinlemeyip içkiyi içer ve sızıp yere yığılır kalır. Bunu gören Ozıl Arığ babasının kılıcını alıp dışarı çıkar, Kanlı Kılıç'ın atı bunu görüp engel olmaya çalışır, Ozıl Arığ tam atın başını vuracakken at oradan kaçar. Daha sonra eve gelen Ozıl Arığ ve Ozıl Arığ'ın yeniden dirilttiği Ay Molat ile Alp Kuzgun esrik Kanlı Kılıç'ı bağlayıp öldüreceklerdir. Bu esnada Ot Han'ın yurduna Kanlı Kılıç'a yardım etmek için Ak Çibek Arığ gelir. Üç düşman alp Ak Çibek Arığ'a saldırırlar, Kanlı Kılıç ise üç gün boyunca uyur. Kanlı Kılıç atının yardımıyla kurtulur ve rakipleriyle dövüşen Ak Çibek Arığ'a yardıma koşar. Çetin mücadele sürerken Ot Han'ın yurduna Kanlı Kılıç ile Hıyan Arığ'ın çocuğu yardıma gelir. Kanlı Kılıç Alp Kuzgun'u, Ak Çibek Arığ da Ay Molat ile Ozıl Arığ'ı öldürdükten sonra Ot Han'ın eziyet gören halkına ne yapmak istedikleri sorulduğunda halk Ak Çibek Arığ'ın yurduna gidip orada yaşamak istediklerini söyler ve herkes eşyasını, mal-davarını toplayarak oraya doğru yol alırlar. Ot Han'ın ülkesinden kendi

yurduna gelen Kanlı Kılıç ve diğer alplar Ak Han'ın yurdunda bir zafer toyu kurarlar. Toyun akabinde Kanlı Kılıç'ın çocuğuna ad verilir. Ad vermeyi Ak Çibek Arığ yapar. Çocuğa Ay Tappa ismi konur. Ak Çibek Arığ'ın ölümünden ötürü çok üzülen Kanlı Kılıç otağına döndüğünde annesi Ay Hucın'ın da öldüğünü görür, buna da hâliyle çok üzüdür ve annesini ak gök tepeye götürüp gömer.

Kır Hizmetçi Kız: Ak Çibek Arığ destanında Ay Hucın'ın yardımcısı, ev işlerini bu hizmetçi kız çekip çevirmektedir. Bir gün bir sohbet esnasında hizmetçi kız uzaklarda bir yerde ak kır atlı Ak Çibek Arığ adlı bir kız alpin dünyaya geldiğini söyler. Kız, altı başlı zirveli ak kayanın içinde dünyaya gelmiştir. Hizmetçi, aynı yerden yiğit han boz atlı Kanlı Kılıç isimli bir alpin daha dünyaya geldiğini de söyler. Ak Çibek Arığ ile Kanlı Kılıç düşman alplara varsalar onları alt edip ezilen halkları kurtaracaklardır. Ay Molat'ın yurtlarını talan etmeye ve kendilerine musallat olmaya geldiklerini gören hizmetçi Ay Hucın'ın oğlunu koynuna saklar ve diğer kötü alplar onu görmeden kaçıdır. Ay Hucın ile Ak Han'ın çocuğunu kaçıran hizmetçi Ak Han'ın yurdunda yerin altına bir in kazıp orada yaşamaya başlar. Ot kökleriyle ak nehrin köpüğüyle karınlarını doyurup çocuğu besler. Bir gün Ak Çibek Arığ kayadan çıkıp Ak Han'ın yurduna baktığında hizmetçi kız ile Ay Hucın'ın evladını görür. Hizmetçi kız da kendilerini oklamak için ok-yayını hazırlayan Ak Çibek Arığ'ı fark eder ve çocuğu tutup vurulmaması için ak nehre fırlatır. Ak Çibek'in oku ise hizmetçi kıza saplanır ve hizmetçi kız ölür. Buna üzülen Ak Çibek Arığ öleni diriltten merhemini hazırlayarak hizmetçi kızını tekrar hayata döndürür. Ak Çibek Arığ'a kendisini neden vurduğunu soran hizmetçi kız, ondan kendisini şeytan olduğunu sandığı için cevabını alır. Daha sonra da Ak Han'ın öldürölüp halkının, mal-davarının öldürölüdüğüünü söyler. Hizmetçi kız Ak Çibek Arığ ile Ay Molat dövüştükleri sırada Ay Hucın'ın evladının ak kayada oturup beklediğini görür. Ak Çibek Arığ, Ay Molat'ı öldürdükten sonra, Kanlı Kılıç Ay Molat'ın baş nökeri Kızıl Tas ile mücadelesini bitirdikten sonra uzaklara gider ve hizmetçi Ak Han'ın yurdunda yalnız kalır. Daha sonra Bay Kara Han'ın yurduna gitmeye karar verir ve yola koyulur. Yolculuğu esnasında yolda telef edilmiş malları, işkenceyle öldürölümüş inanları görür ve gece karanlığın Bay Kara Han'ın yurduna ulaşır. Yurtta dokuz alpin yakmakta olduğu kara taş evi görür. İçinde Ay Hucın yanmaktadır ancak bir türlü ölmemekte boyuna inlemekte ve Ak Çibek Arığ'ın veya Kanlı Kılıç'ın gelip kendisini

kurtarmasını beklemektedir. Hizmetçi kız da bu yalvarışları duyup Ay Hucın'la birlikte ağlar. Bu esnada kuzgun kara atlı genç bir alpın Ay Molat'ı dirilttiğini görür ki bu Ay Molat'ın oğludur. Bu alpın ve yilkının peşinden Kızıl Tas'ın da geçtiğini gören tekrar oradan koşarak ayrılır ve gölgeli gök zirvenin üzerine çıkarak bakar ki aşağıda büyük bir savaş olmuş ve alp Kök Han ölmüştür. Hizmetçi yine ilerlediğinde Otlı zirveye varır, oradan Kızıl kum ova oradan da Sarı zirveye ulaşır. Burada Ak Çibek Arığ ile Kanlı Kılıç bulunmaktadır. Ak Çibek Arığ Alp Saaday'ı öldürmüştür. Hizmetçi kız Kara zirvenin eteğinde sonunda Kanlı Kılıç'la karşılaşır ve onu çıplak halde görür ve onu ayıplayarak insanların yanında bu şekilde dolaşmamasını tembihler. Kanlı Kılıç ise elbiseyi nereden alacağını bilemediğini bu durumundan dolayı Ak Çibek Arığ'dan devamlı kaçtığını söyler. Hizmetçi, Kanlı Kılıç'ı donatacaktır. Kanlı Kılıç'ın anası Ay Hucın elbise ve zırh hazırlayıp ak sarayın içine gömmüştür. Kanlı Kılıç'ın ak kula atını Ay Molat öldürmüştür, bu atın koşumunu ise bir gün lazım olur diye hizmetçi kız ak ırmağın yarı altına koymuştur.

Alp Sarığ Plat Hıs Destanında Müspet Kişiler

Ah Han: Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hosto'nun karısı Ay Arığ'ın babasıdır.

Ah Tas: Alp Sarığ Plat Hıs destanında, Hara Molat'ın elçisi olarak Altın Hartığa'nın yurduna gelerek onu, Hara Molat'ın, kendi yurdunda onu beklediğini söylemekle görevlendirilmiştir.

Altın Arığ: Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hartığa'nın ablasıdır. Babası Altın Han anası Altın Tarğah'dır. Altın Hartığa'nın bir mücadele için Hara Molat adlı alpın yurduna gittiği sırada Hara Han'ın oğlu Hara Moos ile evlenir. Kocasını Altın Hartığa'nın kılıcını da çalmıştır.

Altın Han: Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hartığa'nın babasıdır. Babası Sarığ Sayın'dır. Altın Hartığa ile birlikte Altın Arığ adlı bir de kızı vardır. Destanın orta

bölümlerinde ağabeyi Altın Kiris'i görürüz. Heptagon ak kaz yumurtası ve gümüş sustalı şeklinde iki yeğeni vardır.

Altın Hartığa: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Ah nehrin kıyısında yaşayan halkın idarecisi, Altın Han ile Altın Tarğah'ın oğlu, Altın Arığ'ın erk9ek kardeşidir. Günlerden bir gün Ah Tas adlı bir elçi Hara Molat'ın kendisini, yurdunda müsabakaya beklediğini söyler. Altın Tarğah da davete icabet ederek Hara Molat'ın yurduna gider. Burada kendisini mağlup eder. Yurduna döndüğünde ablasının Hara Moos adlı kötü bir alpla evlendiğini ve ayrıca Hara Moos'un kendi kılıcını çaldığını fark eder. Kendisi de evlenmeye karar veren Altın Hartığa, Kümüs Han'ın kızını evlendirmek için düzenlediği müsabakaya katılıp kazanır ve Kümüs Han'ın kızı Kök Nincil ile evlenir. Düğün sonrasında Altın Hartığa sahip olduğu dokuz gözlü canlı okunu çıkararak Hara Moos'un yurduna atar, ok Hara Moos'un yurduna isabet edip yurttan ne kadar canlı varsa hepsini yok eder. Akabinde Sarığ Plat adlı kadın alpla tanışan Altın Hartığa, Sarığ Plat tarafından canlı oku kullanmasından dolayı tenkit edilir, oradan ayrılan Sarığ Plat'dan sonra kendisiyle kapışmak için kendi yurduna gelen Sarığ Molat ile dövüşür ve onu öldürür. Bundan sonra otağına dönen alp, bir erkek çocuğu olduğunu öğrenir ve ona Altın Hosto ismini koyar. Önceden Hara Moos'un yurduna attığı canlı ok bu kez gelip Altın Hartığa'nın göğsüne saplanır, ağır yaralanan Altın Hartığa ölür.

Altın Hosto: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında, Altın Hartığa ile Kök Nincil'in erkek çocuklarıdır. Babasının canlı ok yüzünden ölmesiyle Altın Hosto oku durdurmak için epeyce çabalar ancak başarılı olamaz. O sırada yanına gelen büyük amcası Altın Kiris canlı oku durdurur. Altın Hosto'ya da kendisine yardımcı olmaları için kendi çocuklarına dönüşebilen olan yedi kenarlı ak kaz yumurtası ile gümüş bir sustalı verir. Babasının kılıcını çalan ve büyük dedesinin bu kılıçla Hara Moos tarafından öldürüldüğünü öğrenen Altın Hosto Hara Moos'un yurduna yollanır, orada karşısına çıkan ilk kötü alp olan Hara Plat ile mücadele eder ve onu öldürür.

Altın Kiris: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Han'ın ağabeyi, Altın Hartığa'nın amcasıdır. Babası Sarığ Sayın'dır. Tek Tanrı'yı kargıdığı için cezalandırılmış bir insandır. Altın Hartığa'nın canını alan ok biraz sonra Altın Kiris'e de saplanır ancak o oku göğsünden çıkarır ve sihirli ak ipekten örtüye sararak canlı okun öfkesini dinlendirir ve altın cebine koyar. Daha sonra Altın Hosto'ya her daim yardım etmeleri için onun

cebine yedi kenarlı ak kaz yumurtası ile gümüş bir sustalı verir. Bunlar aynı zamanda Altın Kiris'in çocuklarıdır. Babası Hara Moos'un Altın Hartığa'dan çaldığı altın kılıçtan ölmüştür.

Altın Tarğah: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hartığa'nın annesidir. Altın Hartığa ile birlikte Altın Arığ adlı bir de kızı vardır.

Altın Töde: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında, kötü alp Tazıl Möke'ye haracını vermek için Altın Hosto ve Sarığ Plat kız ile yolu üzerine karşılaşan alptır.

Ay Arığ: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hosto'nun karısıdır.

Kök Nincil: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında, Altın Hartığa'nın karısıdır.

Kümüs Han: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında, Altın Hartığa'nın karısı Kök Nincil'in babasıdır.

Sarığ Plat: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında, Sayın Mirgen'in alp kızıdır. Altın Hartığa'nın canlı okuyla Hara Moos'un yurdunu tarumar etmesinden sonra Altın Hartığa'nın yurduna gelir. Dokuz gözlü canlı oku neden attığını sorarak ona kızar ve sonra yeniden geri döner.

Sarığ Sayın: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında, Altın Han ile Altın Kiris'in babalarıdır. Torunun kocası Hara Moos'un Altın Hartığa'dan çaldığı altın kılıçtan ölür. Destanda sadece ismi zikredilmektedir.

Sayın Mirgen: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Sarığ Plat kızın babasıdır.

Altın Arığ Destanında Müspet Kişiler

Ak Ölen Arığ: Altın Arığ destanında *altı yaşındaki çocuğun* annesidir. Doğumdan bir süre sonra kocasıyla birlikte ölür. Çocukları öksüz ve yetim kalır ve çocuk kocasının dostu Altın Sayzan'a emanet olur.

Ala ve Kara Kuzgun: Altın Arığ destanında, bir gün Picen Arığ'ın hanlık yaptığı obanın üstünde bir ala ve kara kuzgun görülür. Kara kuzgun erkek ala kuzgun dişi kuzgundur. Bu ikisi, aralarında Picen Arığ'ın han-beyini öldürüp kendisini han ilan ettiğini halkına da kötü davrandığından bahsetmektedir. Bu esnada obada, Picen Arığ da bunları görür ve güzel bir ezgi mırıldanarak bunların hiç kanat çırpamadan aşağıya inmelerini sağlar ve her ikisini de tutar, otağına götürür onları iyice bir hırpalar tüylerini döker. Picen Arığ kendilerinden yer yüzünde kendisiyle evlenecek bir alp olup

olmadığını sorar. Onlar da Sarı Dağ eteğinde Sarı nehir kıyısında yaşayan Alp Saaday adlı bir alpin olduğunu, kimsenin onunla çok çirkin olması nedeniyle evlenmediğini söylerler. Bunu duyan Picen Arığ, kara kuzguna bir görev verir. Buna göre kara kuzgun üç gün içinde Alp Saaday'ı Picen Arığ'ın yanına getirecektir. Aksi takdirde Picen Arığ, kara kuzgunun dişisi ala kuzgunun başını koparacaktır. Kara kuzgun böylece yola çıkar. Kara kuzgun üçüncü günde yeniden Picen Arığ'ın yurduna varır, Picen Arığ'ın haberini Alp Saaday'a ulaştırdığını Alp Saaday'ın üç gün içinde burada olacağını söyler. Picen Arığ kara ve ala kuzgunu serbest bırakır.

Alp Han Kız: Altın Arığ destanında Hulataı'ın Çibetey Han'ın evlenmesi için ona önerdiği alp kızdır. Çibetey Han evlilik teklifi için kızın yurduna gider ancak kız bu teklifi duyunca çok kızar ve dövüşmeleri gerektiğini söyler. Girdikleri mücadelede kız Çibetey Han'ı mağlup eder. Çibetey Han çok bozulur fakat yardımına Altın Arığ yetişir. Bu kez Altın Arığ ile Alp han Kız dövüşür, Altın Arığ kıızı mağlup eder ve kızın ağzından Çibetey Han ile evlilik sözü alır. Alp Han Kız ile Çibetey Han, kızın köyüne inerler ve dokuz gün boyunca düğün yapılır. Gerdek ertesinde dışarıdan bir uğultu duyan Alp han Kız dışarı baktığında yamaçta kara küren ata binen bir alp görür. Alp köye inip otağa girer. Alp Han Kız alpa sofra kurar. Alp Han Kız, bu yabancıya kim olduğunu sorar. Evdeki alp, Altın Arığ'a Hulataı ile ilgili gerçekleri anlatan esrarengiz alptır. Kaçırılan iki kanatlı doru atını aramaktadır. Alpin atını çalan kişi ise Alp Han Kız'ın ta kendisidir. Alp Han Kız bunu söyleyince alp yerinde duramaz. Kızın Çibetey Han ile evlendiğini, Çibetey Han'ın annesi Ak Ölen Arığ'ın babası Hanar Han'ın kıızı kardeşi olduğunu söyleyen alp kızın canını bağışlar ve atını getirmesini ister. Kız atı getirir. Alp, iki kanatlı atı yerine bindiği kara küren atı da serbest bırakır. Alp kendi adını kendi verir ve Tibet Han adını alır. Tibet Han, köyden ayrıldıktan sonra Çibetey Han ile Alp Han Kız da Çibetey Han'ın yurduna doğru giderler. Memlekete geldiklerinde Hulataı'ın daha önce geldiğini Pora Ninci ile evlenip toy kurduklarını görürler. Pora Ninci'nin kendisinden daha güzel olduğunu gören Alp Han Kız onu kıskanır. Alp Han Kız, Çibetey Han ve Hulataı başka hanlıklara yağma için gittiklerinde o da Pora Ninci'nin daveti üzerine onun otağına gider. Bu durum onun Pora Ninci hakkındaki olumsuz düşünceleri bir nebze değiştirir. İkiisi Altay Dağ'ındaki ak boz attan ve Altın Arığ'dan bahsederler. Bunun üzerine Pora Ninci Altın Arığ'ı da

evine davet eder. Altın Arığ gelir. Sofrada ona ikramlarda bulunurlar. O esnada Huatay ve Çibetey Han obaya dönerler. Arkalarında sayısız mal-davar ve talan ettikleri hanlığın halkı vardır. Çibetey ve Hulataı Ay Han adlı bir alp-hanın yurdunu yağmalamışlardır. Kadınlar içtikleri içkiden epey sarhoş olurlar ve Çibetey Han ile Hulataı'nın hangisinin daha büyük olduklarını merak ederler ve onları dağ zirvesinde kapışmaya sevk ederler. Önce Hulataı ile Çibetey Han güreşir ve Hulataı galip gelir. Akabinde Altın Arığ ile Hulataı güreşir. Hulataı'ı iki kez yenen Altın Arığ, daha sonra Alp Han Kız'ın yanına giderek Huu İney'in kendisine verdiği ölümsüzlük suyunu verir ve oradan ayrılır. Hulataı, Çibetey Han ve Pora Ninci Altın Arığ'nın kötü biri olduğuna hükmederler, bunları duyan Alp Han Kız gözyaşı döker. Alp Han Kız, Çibetey Han ve Hulataı'nın, obalarını talan eden alpların peşine düşmelerinden üç ay sonra bir çocuk dünyaya getirir ve çocuk babasının tunç tapınağa ve meşe ağacına yazdıklarını takip ederek Oo Kara Han'ın yurduna gelir. Buradan zaferle döndükten sonra Hulataı'nın karısı Altın Arığ tarafından öldürülen oğlunu bulmak umuduyla ait olduğu yere alt dünyaya iner. Buna önce çok üzülen Hulataı daha sonra Alp Han Kız'ın da telkin ve hatırlatmalarıyla kendisinin Pora Ninci tarafından efsunlandığını anlar. Daha sonra eski iyi haline dönen Hulataı Alp Han Kız'dan kendisine evlenmek için bir kız bulmasını ister. Alp Han Kız Hulataı'a, Kün Han'ın kızı Kün Arığ'nın ismini verir. Çibetey Han'ın yurduna çok şiddetli ordular gelmiştir ve muharebe esnasında Çibetey Han ile Hulataı ölmüşlerdir. Kanlı Kılıç ise yardım için Altın Arığ'ı beklemektedir. Alp Han Kız ise oğlunun bu kadar üzülmeye dayanamayıp gece gizlice atına atlayıp gökyüzünde yolculuğa çıkar ve Ay Çarlı Han'ın yurduna varır. Ay Çarlı Han'ın karısı Alp Han Kız'ı güzel bir şekilde ağırlar. Ay Çarlı Han ile önceden karşılaşmayan dünürler tanışmış olurlar. Alp Han Kız ne için yola çıktığını anlatır, Ay Çarlı Han da Altın Arığ'ı en son gördüğünde kendi obasından çok sarhoş bir şekilde ayrıldığını söyler. Alp Han Kız vedalaşıp atına bindiğinde ak boz atı takip eder ve sonunda Ak Dağ'ın zirvesine geldiklerinde Altın Arığ'nın cesediyle karşılaşır. Gördüğü manzaraya çok üzülen Alp Han Kız aşağıda bulunan obaya döner, han otağına girer, selamlaşır. Orada iyi bir şekilde ağırlanır. Obanın beyi ak oy atlı Ay Mirgen'dir. Alp Han Kız Ay Mirgen'den ak boz at ile Altın Arığ'ı görüp görmediğini sorar. Ay Mirgen vaktin birinde Altın Arığ'nın kendilerine yardım ettiğini büyük bir minnet duygusuyla anlatır. Alp Han Kız yine üzüntüyle

otağdan çıkar ve Ak Dağ'a çıkar yeniden. Bu kez Altın Arığ'ın ne cesedini ne de kemiğini bulabilir. O esnada Alp Han Kız'ın arkasında bir yaşlı belirir. Adam Altın Arığ ve atının bir daha bu dünyaya gelmeyeceğini söylerken o esnada Altın Arığ'ın topuk kemiğini, ak boz atın ise küçük toynağını bulur. Yaşlı adamın Taptaan Mirgen adıyla yeniden yarattığı alpla biraz bulunduğu obaya dönen Alp Han Kız yeniden Ay Mirgen'in otağına girer. Otağdayken içeri giren Ay Mirgen'in kardeşi Altın Nakış'a Taptaan Mirgen ile evlenmesi için teklifte bulunur. Altın Nakış bunu kabul eder ve Alp Han Kız'ın yurduna doğru giderler. Bu esnada Taptaan Mirgen Alp Han Kız'a yurtlarının düşmanlar tarafından talan edildiğini ve ölenleri ölümsüzlük suyuyla hayata döndürmesini söyler ve oradan Oo Kara Han'ın yurduna gider.

Alp Han: Altın Arığ destanında *altı yaşındaki çocuğun* babası, Altın Sayzan'ın dostudur. Alp Han, Ak Ölen Arığ ile evliliğinde geç bir yaşta bir çocuğa sahip olur ancak çocuk doğduktan sonra ana baba her ikisi de ölür. Çocuğa Altın Sayzan sahip çıkar ve onu büyütmeleri için kızları Picen Arığ ile İcen Arığ'a teslim eder. Alp Han ve Ak Ölen Arığ'ın bu çocuğuna daha sonra Huu İney tarafından kara küren atlı Çibetey Han adı verilir.

Altın Arığ: Altın Arığ destanında destana da ismini veren kadın alp Altın Arığ Kirim Dağının üzerinde bulunan ak kayanın içinde kendi kendine yaratılmıştır. Altın Arığ'ın atı olan ak sabdar at da sahibesi gibi kendi kendine yaratılmıştır. Altın Arığ ve atı, Kirim Dağı zirvesindeki ak kayanın içinde bedenleri mevcut ancak ruhları bedenlerinde olmadığı halde durmaktadırlar. Ellerinde babalarından aldıkları canlı topuzla kaya gelen ve Huu İney'in sihirli nağmesiyle ak kayanın girişini açan iki kız kardeş ikişer defa olmak üzere Altın Arığ'a ve atına canlı topuzla vurur, onları bir canlandırıp bir öldürürler. Daha sonra ak kayaya Altın Sayzan da gelir, kızlarının yaptığı yanlış işi görür, onlara kızar ve o da Altın Arığ'a ve atına canlı topuzla vurarak son kez öldürmüş olur. Huu İney oğlu Hulatay ile Kirim Dağı zirvesindeki ak kayaya gelir ve orada Altın Arığ'ı, ak kula atını ve Picen Arığ'ın öldürdüğü altı yaşındaki çocuğu diriltir. Huu İney bu sihirli suyu başka bir zaman lâzım olur düşüncesiyle Altın Arığ'a teslim eder. Huu İney'in ak kayanın içine girmesi yasak olduğu ve girmesi durumunda öleceği için son anlarını yaşamaktadır. Dirilttiği altı yaşındaki çocuğa Çibetey Han ismini koyar; Altın Arığ'a, oğlu Hulatay'a ve Çibetey Han'a Alp Saaday'ın ülkesindeki Picen Arığ ve İcen

Arığ'ı öldürmelerini vasiyet eder ve ak kayanın içinde ölür. Bu üç alp yola çıktıklarında Hulataş Altın Arığ'a, Çibetey Han'ı öldürüp onun yerine han olmalarını teklif eder. Altın Arığ bu sözleri sadece tekrarlar, Hulataş Çibetey Han'ı göğsünden oklar ve öldürür. Sonra Altın Arığ'a hanın-beyin kendileri olduğunu söyler ve artık karı-koca olarak yaşayacaklarını söyler. Altın Arığ Hulataş'ın bu sözünü de tekrarlar. Altın Arığ ile Hulataş yine yolda ilerlerken gaipten bir ses Altın Arığ'a Çibetey Han'ı neden öldürdüğünü ve neden Hulataş'a eş olduğunu sorar. Bunu Hulataş da duymuştur, başını kaldırdığında uzakta bir kişinin olduğunu görür ve bu konuşmayı o kişinin yaptığını düşünerek okunu hazırlar ve fırlatır ancak o kişinin atı sıçrayınca ok teğet geçer. Kişi oradan uzaklaşır. Hulataş, Altın Arığ'a kimsenin sözünü dinlememesini, ikisinin karı-koca gibi yaşayacaklarını söyler. O esnada Altın Arığ ve Hulataş, Alp Saaday'ın memleketine varmışlardır. Burada Alp Saaday'ın otağına girerler. İcen Arığ tarafından ikramlar hazırlanır. Hulataş ve Alp Saaday'ın isteğıyle içki içen Altın Arığ biraz sarhoş olur. O esnada önceden sesini duyduğu esrarengiz ses yeniden duyulur. Bu sen öncekinde olduğu gibi Çibetey Han'ı neden öldürdüğünü ve Hulataş ile neden evlendiğini sorar. Hulataş yeniden ayaklanır dışarıya çıkar, uzaktaki alpa tekrar bir ok atar ama yine ıskalar. Tekrar içeri girerek Alp Saaday ile içki içmeye devam ederler. Bu esnada Altın Arığ kimse görmeden dışarı çıkar ve kendi kendine bu esrarengiz kişinin neden bu şekilde sorular sorduğunu düşünür ve bu sesin sahibini bulmaya karar verir. Altın Arığ, destana da ismini veren bir alp olarak doğumundan o ana dek çok saf ve dünyevî her türlü olaydan bihaber görünmektedir. Ak boz atına biner, Sarı Dağ'ı aşır kara küren atı takip eder, oradan ak vadiyi ardından Toğır Kara Dağ'ı geçer ve en sonunda ata yetişir. Kısrağın üzerinden inen esrarengiz alp Altın Arığ'a tekrar Çibetey Han'ı neden öldürdüğünü sorar. Altın Arığ'ın ise öldürmek mefhumundan haber yoktur, bu durum ona hiçbir anlam ifade etmemektedir. Daha sonra Hulataş ile evliliğinden bahseden esrarengiz alp Hulataş ile evlendiğinde altmış saç örgüsünün iki ayrı örgü yapacaklarını, onun kadını olacağını, onunla beraber yatıp yaşayacağını söyleyince Altın Arığ bunu kabul etmez ve hayır anlamında başını sallar. Bu alp ise o zaman Hulataş'ı öldürmesini söyler. Öldürme eyleminden bihaber Altın Arığ'a bunu nasıl yapacağını gösterir. Bu esnada Altın Arığ'ın akli yerine gelmeye, her şeyi yavaş yavaş idrak etmeye başlar. Kendisine bir şeyler öğretmesine sevinen Altın Arığ alpa kim

olduğunu sorar. Bu alpin babası Hanar Han anası ise Han Arığ'dır. Hanar Han, Hulata'y'ın oklayıp öldürdüğü Çibetey Han'ın dayısıdır yani Huu İney'in erkek kardeşidir. Altın Arığ, esrarengiz alptan ayrılıp Al Saaday'ın ülkesine varır. Sarı Dağ'ın üzerinden baktığında yurdun viran olduğunu, Hulata'y'ın Alp Saaday'ı, atını, Picen ve İcen Arığ'ı öldürmüş olduğunu, mal-davar ile halkın oradan göçtüğünü görür. Hulata'y, Altın Arığ'ın her şeyi öğrendiğini düşünüp kendisini ona sevimli gösterir. Alp Saaday ve ailesini öldürmüştür, Çibetey Han'ın cesedinin bulunduğu yere gidip onu diriltir. Çibetey'in Hulata'y ile samimi olduğunu gören Altın Arığ gerçekler hakkında herhangi bir laf etmez ve Hulata'y'ı da öldürme gereği duymaz. Daha sonra Alp Saaday'ın yurdundan sürülen halk ve mal-davarla birlikte Çibetey Han'ın yurdunda doğru ilerlenir. Altay Dağı'nın zirvesine varıldığında Hulata'y Çibetey Han'a Altın Arığ'ın dağda hayvanlara çobanlık yapmasını teklif eder, Çibetey Han da bunu kabul eder ve Altın Arığ'a bu işi yapmasını emreder. Altın Arığ Altay Dağı'nın üzerinde hayvanları otlatır, gece olunca taştan yastık yapıp orada yatar. Altın Arığ, Çibetey Han ile Hulata'y evlenmek için kız aramaya gittiklerinde Çibetey Han'ın yardımına koşar. Çibetey Han evlilik teklifi yapmak için gittiği Alp Han Kız'ın yurdunda gelin adayıyla mücadeleye girer ve mağlup olur ancak imdadına Altın Arığ yetişir. Alp Han Kız ile dövüşür, onu yener ve kızı Çibetey Han ile evlenmeye ikna eder. Altın Arığ Alp Han Kız'a bazı şartlar ileri sürer. Buna göre evlendikten sonra elinde esir tutup haraca bağladığı hanları serbest bırakacaktır Alp Han Kız. Bütün bunlar olup bittikten, Alp Han ile Çibetey Han, Çibetey'in yurdunda döndükten ve Hulata'y ile Çibetey Han Ay Han'ın yurdunu yağma edip geldikten sonra alplar arasında hangisi daha güçlü müsabakası olur. Hulata'y önce Çibetey Han'ı yener. Daha sonra Altın Arığ Hulata'y'ı yener fakat Hulata'y ve karısı Pora Ninci buna itiraz ederler ve yeniden kapışır. Bu sefer de Altın Arığ yener ve Hulata'y'ı çamura gömer. Daha sonra Alp Han Kız'ın yanına gider ve Huu İney'in kendisine verdiği ölümsüzlük suyunu ona verir. Bu olaydan sonra Hulata'y, Çibetey Han ve Pora Ninci Altın Arığ'ın çok kötü biri olduğunu onunla bir daha görüşmemek gerektiğini belirtir. Altın Arığ'ı bu güreş müsabakasından sonra Çibetey Han ve Hulata'y'ın, yurtlarını talan eden düşman alplarla mücadele ederken, bu düşman alpların efendisi Oo Kara Han'ın nökerlerinden biriyle kapışırken görürüz. Altın Arığ bu düşman alpla mücadele ederken, annesi Pora Ninci'nin olumsuz bir şekilde anlattığı

Hulata'y'ın oğlu tarafından sırtından vurulur. Çocuğa başından gitmesini söylemesine rağmen laf dinlemeyen çocuk yeniden Altın Arığ'a saldırmaya devam eder. Altın Arığ bu kez kendisini rahat bırakırsa çocuğu kendi elleriyle evlendireceğini söylese de bu da çocuğa kâr etmez ve Altın Arığ gazaba gelerek çocuğun boynunu keser. Etlerini ve kemiklerini parçalayarak Kara nehre fırlatır. Daha sonra diğer düşman alpla kapışmasına kaldığı yerden devam eder. Bu esnada Çibetey Han, kendi payına düşen görevi tamamlayıp Altın Arığ'a *hala* diye seslenerek yanına gelir. Altın Arığ buna çok sevinir onu kucaklar ve onu evlendireceğine söz vererek Hulata'y ve Çibetey'in yardımına koşarlar ve bu altı alpı altı günde öldürürler. Çibetey Han'ın halkı ve mal-davarı serbest kalarak yurtlarına döner. Altın Arığ zaferden sonra Çibetey Han ile Hulata'y'a, Oo Kara Han'ın yakalayıp ayağına taş bağladıktan sonra kara nehre atmalarını ancak halkıyla mal-davarına dokunmamalarını, halk arasından bir han seçmelerini salık vererek Çibetey Han'ın oğluna Kanlı Kılıç adını lâyük görür. Altın Arığ, Kanlı Kılıç'a önce anasının yanına gitmesini daha sonra kök pora atlı Ay Çarlı Han'ın kızı Çarlı Tana ile evlenmek için onların yurduna gideceğini söyler. Altın Arığ Kanlı Kılıç'ı orada bekleyecektir. Ancak Kanlı Kılıç, Ay Çarlı Han'ın yurduna geldiğinde Altın Arığ'ı bulamaz, hatta bulamadığı gibi onunla evlenmek isteyen Ay Kara Taş adlı bir alp vardır. Kanlı Kılıç bunu duyar duymaz sinirlenir, Altın Arığ'ı arar bulamaz. Müstakbel eşi Çarlı Tana'nın evine girer, ondan sorar; o esnada Altın Arığ sarhoş bir şekilde Çarlı Tana'nın otağına girer. Kanlı Kılıç, Altın Arığ'ın bu durumuna kızar ve olanları anlatır. Altın Arığ ise durumun ciddiyetinin farkında değildir. Altın Arığ, Çarlı Tana'nın otağından çıkıp Ay Çarlı Han'ın otağına gider, Ay Kara Taş'a kendisinden başka evlenecek alt dünya taifesinden kimseyi bulup bulamadığını sorar ve akabinde de iki alpin kapışması başlar. Neticede ise Altın Arığ gâlip gelir ve Ay Kara Taş'ı öldürür. Bunun akabinde Kanlı Kılıç ile Çarlı Tana'nın toyları kurulur. Düşünden sonra Altın Arığ yine esrik bir şekilde şarkı söylerken kendisinin ruhunun *kanatlı kuşun, üç defa mola vererek varabileceği yerde, güçlü av hayvanlarının üç defa mola vererek yetişebileceği yerde yer yüzünün zirvesi Ak Dağ'ın üzerindeki altın kayadaki iki başlı, altın tüylü, at başı büyüklüğünde altın guguk kuşunda* olduğunu söyler. Kanlı Kılıç olan biten doğrulatmak için soluğu Altın Arığ'ın yanında alır ve gerçekleri bir de onun ağzından öğrenmek ister ancak Altın Arığ böyle şeyler söylediğini hatırlamamaktadır.

Bu esnada Altın Arığ cebinden bir drbn ıkarıp etrafa baktığında ala yılan derisinden bir canlı halıda Pora Ninci'yi grr. Kimseye bir Şey sylemez ve arılı Tana'dan birkaç kez iki ister. İyice sarhoş olduktan sonra da evdekilerle vedalaşıp oradan ayrılır. Altın Arığ canlı halıyı takip etmektedir. Bu takip esnasında ileride iki alpin greŐtiĖini grr. Birisi acılar iinde kıvrılırken diğeri acı iindeki alpa zulmetmektedir. Acı eken alp o yurdun alpyken diğeri savaşmaya gelen alptır. Bu durum Altın Arığ'ın ok fazla dikkatini ekmez iken obanın hanının evinden bir kız ıkar ve diğer kyllerle birlikte Altın Arığ'dan yardım ister. Yardım isteği biraz nceki alpin hakkında gelinmesi zerinedir. Altın Arığ bu isteği kabul eder ve o alpla kapışır. Onu ldrmese de etkisiz hle getirir ve atına binip oradan uzaklaşır. Yine yolda ilerlerken uzun zamandır ana yurdu Ak Dağ'ın uzak kaldığını hatırlar ve hznlenir. Ak Dağ'a gittike yaklaşmaktadır fakat yedi kanatlı ala yılan yani Pora Ninci, Altın Arığ'dan daha nce, canlı halı sayesinde Ak Dağ'ın zirvesine varır. Pora Ninci buraya ıktığında, Altın Arığ'ın saf canı, temiz ruhunun saklı olduğu iki başlı altın guguğun tylerini yolarak Altın Arığ'ın stne doğru gelir ve oğlunun cesedinin nerede olduğunu sorar. Bu esnada iki başlı kuşun başlarından birini koparınca Altın Arığ'ın ak boz atı lr; diğer başını da koparınca Altın Arığ lr ve kemikleri kum olup dağılır.

Altın Nakış: Altın Arığ Destanı'da Ay Mirgen'in kız kardeşidir. Alp Han Kız, Altın Arığ'ın farklı ad, cinsiyetle yeniden yaratılmıŐı olan Taptaan Mirgen ile kendisini evlendirmek ister. Altın Nakış bu teklife karşı gelmez. Hazırlanırlar ve Alp Han Kız'ın yurduna doğru yola ıkarlar. Taptaan Mirgen ve Altın Nakış, ibetey Han'ın yurduna geldiklerinde toy kurarlar ve evlenirler.

Altın Sayzan: Altın Arığ destanında Picen Arığ, İcen Arığ ve erkek kardeşlerinin babasıdır. Altın Sayzan, kızlarından farklı bir yerde yaşar. Gnlerden bir gn kızları, başlarında bulunan erkek kardeşlerine ne yapmaları gerektiği konusunda onun kapısını alarlar. Gecenin bir yarısı kapısı alındığında ok ŐaŐıran Altın Sayzan karşısında kızlarını grr, ieri davet eder. Picen Arığ durumu anlatır ve ne yapmaları gerektiğini syler. Picen Arığ ve İcen Arığ'ın kardeŐelri olarak bildikleri bu ocuk aslında Alp Han ile Ak len Arığ'ın ocuklarıdır ve ge yaşlarında ocuk sahibi olurlar ancak bir sre sonra ikisi de lr ve ocuk Altın Sayzan'a emanet olur. Altın Sayzan kızı Picen Arığ'a, eğer Alp Han gibi iyi bir hkmdar olabilirse tabii ki han olabileceğini syler, kızı ise

mutlaka han olmak istemektedir. Altın Sayzan kızına Alp Han gibi âdil olmadan han-bey olmanın zor olduğundan bahsetse de Picen Arıĝ bir türlü ikna olmaz. Altın Sayzan en sonunda yaşadığı eve göz kulak olup onu çekip çeviren Huu İney adlı bir kadından bahseder. Bu kadın Alp Han'ın babası Ay Han zamanından beri bu evde yaşamakta ve eve bakmaktadır. Altın Sayzan daha sonra Huu İney'den sonra Kirim Dağı'ndaki bir kayadan kendi kendine dünyaya gelen Altın Arıĝ adlı kızıdan da bahsettikten sonra kızlarına evlerine dönmelerini ve çocuğu hanlık için yetiştirmelerini salık verir. Kızlarını evlerine yollayan Altın Sayzan'ın yanına kısa bir süre sonra tekrar kızları gelir ve yolda başlarına bir şey gelmemesi için koruyucu bir âlet isterler. Altın Sayzan da onlara canlı bir topuz verir. Daha sonra olaydan nasıl haberdar olduğu belirtilmeyen Altın Sayzan, Picen Arıĝ ile İcen Arıĝ'ın gidip Altın Arıĝ ve atının hayatlarını kastedmekte oldukları Kirim Dağı üzerindeki ak kayaya gelir ve kızlarının yaptıkları yanlış işe tanık olur ve Picen Arıĝ'ı epey azarlar. Kızının elinden canlı topuzu alır ve Altın Arıĝ'a ve atına canlı topuzla vurarak onları öldürür. Bundan sonra hepsi ak kayanın girişini kapatıp oradan çıkarak köye giderler. Altın Sayzan, Picen Arıĝ'ın düğünün olduğun gün obasına gelir ve kızlarına bu işin yanlış olduğunu, kendisinin başka bir hanın yurdunda ölmek istemediğini söyleyerek bu düğüne pek olumlu bakmadığını ifade eder.

Ay Çarlı Han: Altın Arıĝ destanında Çibetey Han ile Alp Han Kız'ın oğlu olan Kanlı Kılıç'ın evleneceği Çarlı Tana'nın babasıdır. Altın Arıĝ ile tanışıklıkları eskiye dayanır, Kanlı Kılıç'ın ismini de birkaç kez duymuştur. Altın Arıĝ'ın Ay Kara Taş'ı öldürmesinden sonra Ay Çarlı Han kızını Kanlı Kılıç'a verir, kız yurdunda toy kurulur.

Ay Han: Altın Arıĝ destanında Alp Han'ın babasıdır.

Ay Mirgen: Altın Arıĝ Destanı'nda Alp Han Kız Altın Arıĝ'ın yerini sormak için Ak Dağ'ın eteğindeki bir obaya uğrar. Oranın hanı Ay Mirgen'dir. Altın Arıĝ kendilerini bir zamanlar düşman alplardan kurtarmışlardır ve bu sebeple Altın Arıĝ'ı hayırla yâd etmektedirler. Alp Han Kız, yaşlı adamın sayesinde farklı bir ad ve görünüşle Altın Arıĝ'ı yeniden yarattıktan sonra yeniden Ay Mirgen'in obasına iner. Alp Han Kız orada Ay Mirgen'in kız kardeşi Altın Nakış'ı Taptaan Mirgen için ister. Altın Nakış da kabul eder ve Çibetey Han'ın yurdunda toy kurmak üzere oradan ayrılırlar.

Çarlı Tana: Altın Arığ destanında Ay Çarlı Tana'nın kızıdır. Çibetey Han ile Alp Han Kız'ın oğlu olan Kanlı Kılıç'ın eşidir. Kanlı Kılıç'ın bu kızla evlenmesine vesile olan kişi Altın Arığ'dır. Altın Arığ, Çarlı Tana'nın babası Ay Çarlı Han ile önceden tanışmaktadır; Kanlı Kılıç'ın ismini duymuştur. Altın Arığ'ın Ay Kara Taş'ı öldürmesinden sonra Ay Çarlı Han kızını Kanlı Kılıç'a verir, kız yurdunda toy kurulur. İki genç evlenirler. Düğünden sonra Çarlı Tana, Kanlı Kılıç'a Altın Arığ'ın saf canının kendisinde değil başka bir yerde olduğu bilgisini verir. Buna göre Altın Arığ'ın ruhu *kanatlı kuşun, üç defa mola vererek varabileceği yerde, güçlü av hayvanlarının üç defa mola vererek yetişebileceği yerde yer yüzünün zirvesi Ak Dağ'ın üzerindeki altın kayadaki iki başlı, altın tüylü, at başı büyüklüğünde altın guguk kuşundadır.*

Çibetey Han: Altın Arığ destanında Huu İney'in üç yıl evli kaldığı altmışınıcı kocasıdır. Huu İney'in sadece Çibetey Han'dan olmak üzere Hulataş isimli bir oğlu vardır.

Çibetey: Altın Arığ destanında Alp Han ile Ak Ölen Arığ'ın geç yaşta kavuştukları çocuklarıdır. Ancak her ikisi de çocukları olduktan bir süre sonra ölünce çocuk Picen Arığ ve İcen Arığ'ın babası Altın Sayzan'a emanet kalır. Altın Sayzan da iki kızına bu çocuğa bakmaları için emanet eder. Menfi Picen Arığ ile İcen Arığ'ın uzun süre öz kardeşleri sandıkları çocuktur. Ablalarıyla pek anlaşamaz ve onları sevmemektedir. Ablalarından İcen Arığ ona yeşil bir elbise dikmek ister, ölçüsünü almak için de yanına çağırır fakat o gelmeye yanaşmaz. Picen Arığ ablası da onu ikna etmeye çalışır fakat o da başarılı olmaz. Buna çok öfkelenen Picen Arığ küçük kardeşini eve gidince kamçısıyla döver ve onu divanın altına koyar. Picen Arığ ve İcen Arığ babası Altın Sayzan ve sonrasında Altın Arığ'ın mekânına gidip tekrar köylerine döndüklerinde onları yolda karşılar ve kendilerini merak ettiğini söyler. Picen Arığ çocuğu görünce onu sürükleyerek ak kayaya götürür ve orada başını kılıçla keserek çocuğu öldürür. Picen Arığ tarafından öldürölen çocuk Huu İney tarafından sihirli ak su yardımıyla dirilitilir. Huu İney tarafından diriltölen çocuk o ana dek adsız hayat sürmüştür. Huu İney ise çocuğa kendisi bir isim verir ve ona son kocasının ismi olan kara küren atlı Çibetey Han adını uygun görür. Çibetey Han, canlı halısına oturup Altın Arığ ile Hulataş ise atlarına binerek Alp Saaday'ın yurduna doğru yol alırlar. Ancak Hulataş, Çibetey Han'dan hoşlanmamıştır ve onu öldürürse kendisinin han-bey olacağını düşünür, bu fikrini Altın Arığ ile de paylaşır ve Çibetey Han'ı oklayarak öldürür ve han-beylik

Hulatay'a geçer. Çibetey Han daha sonra yine Hulata'yın hazırlamış olduğu ilaçlarla dirilitilir. Çibetey Han, hiçbir şey olmamış gibi Hulata'y ile dostluğunu sürdürür. Hulata'y Alp Saaday'ın ülkesini talan ettikten sonra oradan sürdürdüğü mal-davar ve halkı Çibetey Han'ın yurduna doğru ilerletir. Altay Dağı'nın zirvesine çıktıklarında Hulata'y Çibetey Han'a, Altın Arığ'ı dağın zirvesinde bırakmasını mal-davara çobanlık yapmasını teklif eder. Çibetey Han da bunu sert bir şekilde Altın Arığ'a emreder, Altın Arığ da dağda çobanlık yapmaya başlar. Hulata'y, Çibetey Han'a birer kız bularak evlenmeleri gerektiğini söyler. Hulata'y'ın evleneceğı kız Pora Han, Çibetey Han'ın evleneceğı kız ise Alp Han kızdır. Bu ikili evlenme amacıyla hazırlanıp yola çıkarlar. Çibetey Han, hangisi eve daha önce dönerse o çiftin düğünlerini yapmasını ister. Çibetey Han, Hulata'y'ın söylediğı yere, Alp Han kızın yurduna varır. Çibetey Han, bulunduğı yerden kızı çağırırsa kızın gelip kendisiyle savaşıacağını eğer köye girerse kızın da kendisini beğenip hemen evleneceğini söyler ve köye girmeye karar verir. Köyde yoldaki herkesle selamlaşır, her kimle karşılaşırsa kendisine gülmektedirmiş. Çibetey Han, kızın otağına gelir ve içeri girer, kızla merhabalaşır. Kız Çibetey Han'a sofraya oturur ve konuşmaya başlarlar. Çibetey Han kendisini tanıttıktan sonra oraya geliş sebebini söyler, kız çok kızar ve kendisiyle mücadeleye davet eder; iki genç kapışır ve Alp Han kız Çibetey Han'ı mağlup eder. Çibetey Han çok kızar ve bu duruma çok içerler fakat yardımına Altın Arığ yetişir. Alp Han Kız ile dövüşüp onu mağlup eden Altın Arığ, Alp Han Kız'ı Çibetey Han ile evlenmeye ikna eder, kız da bunu kabul eder. Çibetey Han da, başka zaman yüzüne bile bakmadığı Altın Arığ'la övünür. Alp Han Kız'a, kendi çobanına bile mağlup olduğunu aslında kendisinin ona oyun oynadığını yoksa kendisinin Alp Han Kız'a galip gelmesinin içten bile olmadığını söyler. Çibetey Han Alp Han Kız ile köye döner, köyde dokuz günlük toy kurulur. Esrarengiz alpin Alp Han Kız'ın köyüne gelip Alp Han Kız'ın çalmış olduğı iki kanatlı doru atını aldıktan sonra Çibetey Han ile Alp Han Kız, kızın yurdundan ayrılarak Çibetey Han'ın yurduna doğru yollarırlar. Çibetey Han yolda kızdaki kanatlı atını kendisine vermesini kendi atına ise kızın binmesini teklif eder. Kız Çibetey Han'ı uyarır ama Çibetey Han kızarak kanatlı ata binip gökyüzünün derinliklerinde ilerlemeye başlar ancak yine de kanatlı atı beğenmez. Sonunda da Çibetey Han'ın ata yurduna varırlar. Orada Altın Arığ'ı gören Çibetey Han Altın Arığ'a hiç yüz vermez. Köye indiklerinde Hulata'y'ı görür. Hulata'y Çibetey Han'dan daha önce

gelip Pora Ninci ile evlenmiş toy kurmuştur. Bir toy da Çibetey Han'ın yurdunda kurur. Düğün dernekten sonra Hulata'y'ın teklifiyle başka hanların topraklarını yağmalamak için yola çıkarlar. Ay Han'ın yurdunu yağmalayarak dönen Çibetey Han ve Hulata'y, eşlerinin zoruyla aralarında en güçlü kişiyi belirlemek için bir güreş müsabakası düzenlerler. Çibetey Han Hulata'y'la kapışır ve mağlup olur. Daha sonra yeniden çapula çıkan ancak elleri boş dönen alplar obalarına geldiklerinde kendi yurtlarının altı alp tarafından yağmlandığını söylerler. Bunları takip için yola çıkarlar. Toğır Kara Dağ'ın zirvesine geldiklerinde Çibetey Han atından inip tunç tapınağa eşi Alp Han Kız'ın gebe olduğunu, çocuğu doğunca babasının buradan geçtiğini yazdığı yazıdan anlayıp takip etmesini yazar. Hulata'y ise altı aylık çocuğun doğup doğmayacağını belli olmadığını bu sebeple bu yazıyı boşu boşuna yazdığını söyleyerek ona kızar. Tartışan iki alp yollarına devam ederler ve yol üzerinde kırk kişinin kucaklayamayacağı meşe ağacına aynı şeyleri yazarlar ve aynı sebepten dolayı yeniden kavga ederler. Çibetey Han ve Hulata'y Kara Dağ'a yaklaşırlar ve altı yiğitle kapışır. Burası Oo Kara Han'ın yurdu. Buradan Altın Arığ ve oğlu Kanlı Kılıç'ın sayesinde kurtulan Çibetey Han'ı destan içinde bir daha çok sık bir şekilde göremeyiz. En son olarak Taptaan Mirgen ile Altın Nakış'ın düğünlerinden sonra eski dostu Hulata'y ile kılıçlarını duvara asarak eski hayatlarına son verirler. Kanlı Kılıç, babasının yerine obanın hanı-beyi olur.

Han Arığ: Altın Arığ destanında Hanar Han'ın karısı Altın Arığ'a yardım eden esrarengiz alpin annesidir.

Han Çaçaah: Altın Arığ destanında Han Tibet'in kızıdır. Çibetey Han'ın oğlu Kanlı Kılıç evleneceği kız olan Çarlıh Tana'nın memleketine giderken yolda Han nehri kıyısında yaşayan halkın obasına girer, ekanatlı atı etrafı yıkıp döker. Han otağının önüne atını bağladığı sırada otağdan Han Tibet çıkar ve hiç selamlaşmadan Kanlı Kılıç'a vurur, onu azarlar ve tekrar otağına girer. Bu esnada köyün ilerisindeki ak otağdan bir kız Kanlı Kılıç'ı çağırır. Kanlı Kılıç'ın kendisine neden kızdığını anlatır ve kim olduğunu söyler. Kanlı Kılıç'ın nereye gittiğini bilen kız dönüşte mutlaka kendilerine uğramasını söyler. Kanlı Kılıç vedalaşarak yoluna devam eder.

Han Tibet: Altın Arığ destanında Hulata'y'ın Çibetey Han'ı öldürmesinden sonra Hulata'y ve Altın Arığ'ın yoluna çıkıp Altın Arığ'a Çibetey Han'ı neden öldürdüklerini ve Hulata'y ile evlendiklerini soran kişidir. Esrarengiz alp iki kanatlı doru atını

aramaktadır. Ana ve babasının adı belli olmasına rağmen kendi ismi destanda verilmemiştir. Hulataş, iki kez bu alpı oklar ama her defasında ıskalar. Altın Arığ ise bu alpı bulmaya ve onunla konuşmaya karar verir, onu takip eder ve konuşur. Altın Arığ'a her şeyi anlatır, bazı şeyler öğretir ve Hulataş'ı öldürmesini söyler. Bu esrarengiz alp iki kanatlı bir doru at bulur, onu tutup evine götürür sarçına bağlar. Babasına atı göstermek için eve girip çıktığında atının kaybolduğunu görür. Çibetey Han ile Alp Han Kız'ın düşünlerinin ertesi günü esrarengiz alp, Alp Han Kız'ın yurduna gelir. İki kanatlı doru atının çalındığını ve onu aradığını söyler. Alp Han Kız atı kendisinin çalığını söyleyince çok öfkelenen alp, Alp Han Kız'ın kuzeni Çibetey Han ile evlendiğinden dolayı kızın canını bağışlar. Kız iki kanatlı doru atı getirir. Alp, kanatlı atının yerine bindiği kara küren atı serbest bırakır. Gerçek atına kavuşan alpin ad alma sırası gelmiştir. Alp kendi ismini kendi verir ve alpin ismi iki knatlı doru atlı Han Tibet olur. Han Tibet, Alp Han Kız'ın yurdundan kendi memleketine geri döner. Tibet Han'ı bu olaydan sonra Çibetey Han ile Hulataş'ın, yurtlarını talan eden Oo Kara Han'ın nökerleriyle olan mücadelesinde görürüz. Tibet Han da kendisine düşen bir düşman alpla mücadele eder ve işini bitirdikten sonra iki kanatlı doru atına binerek oradan uzaklaşır.

Hanar Han: Altın Arığ destanında Huu İney'in ve Çibetey Han'ın annesi Ak Ölen Arığ'ın erkek kardeşidir. Altın Arığ'a yardım eden esrarengiz alpin babasıdır.

Hulataş: Altın Arığ destanında Huu İney'in altmışıncı kocası Çibetey Han'dan olan çocuğudur. İsmi kendi kendisi verir, tam ismi kara kula atlı Hulataş'dır. Hulataş annesi Huu İney ile birlikte Altın Arığ, atı ve altı yaşındaki çocuğun (Çibetey Han) cesetlerinin olduğu ak kayaya giderler ve onları diriltirler. Annesi Huu İney'in ise ak kayaya girmesi yasak olduğu için o daha sonra ölür ancak ölmeden önce bu kişilerin Çibetey Han'a saygı göstermesini ve Alp Saaday'ın yurduna giderek Picen ve İcen Arığ'ı öldürmelerini söyler. Çibetey Han, Hulataş ve Altın Arığ yola çıkarlar. Çibetey Han, Huu İney'in verdiği atın halıyla diğerleri ise atlarıyla ilerlemektedir. Altın Arığ ve Hulataş Alp Saaday'ın ülkesine doğru ilerlerken Hulataş Altın Arığ'a, Çibetey Han'ı öldürüp han ve beyin kendileri olmalarını teklif eder. Altın Arığ bu sözleri tekrar ettikten sonra Hulataş okunu çekip Çibetey Han'ı göğsünden vurup öldürür. Altın Arığ'a, han-beyin artık kendilerinin olduğunu ikisinin karı-koca olarak yaşayacaklarını

söyler. Altın Arığ aynı söz tekrar eder. O esnada gaip ten bir ses duyarlar. Bu ses Altın Arığ'a Çibetey Han'ı neden öldürdüklerini ve neden Hulata y'a eş olduğunu sorar. Hulata y başını kald ır d ığında Toğır Kara da Ėında bir kişinin olduğunu görür ve bu sözleri bu kişinin söyledi Ėine kanaat getirir ve okunu hazırlayıp buna fırlatır. Okunu att ığı kişinin silüeti bir anda kaybolur. Hulata y, Altın Arığ'a kimsenin sözünü dinlememesini, karı-koca olarak yaşamalarını söyler. Bu arada Alp Saaday'ın yurduna ulaşırlar. Alp Saaday'ın ota Ėına yaklaşan Hulata y ve Altın Arığ karşılarında önce Picen Arığ'ı bulurlar. Picen Arığ korkup ota Ėa girer. Arkalarından da Hulata y ve Altın Arığ içeriye girerler. İcen Arığ misafirleri a Ėırlar, sofraya otururlar. Hulata y ile Alp Saaday içki içerler, Altın Arığ'a da içmeleri için ısrar ederler. Altın Arığ içer. Hulata y, Alp Saaday'a Çibetey Han'ı öldürdüklerini, Altın Arığ ile karı-koca olarak yaşayacaklarını söyler. Bu esnada daha önce duydukları esrarengiz sesi yeniden duyarlar. Aynı ses yine Altın Arığ'a Çibetey Han'ı neden öldürdüğünü ve neden Hulata y ile evlendi Ėini sorunca Hulata y yine hareketlenir ve ok-yayını hazırlayıp d ışıarı fırlar, okunu atar yine ok esrarengiz al pı te Ėet geçer. Daha sonra yine içeri girip içki içmeye devam etmişler. Altın Arığ esrarengiz al pı bulmak için peşinden gittikten sonra Hulata y Alp Saaday'ı, atını, Picen Arığ ve İcen Arığ'ı öldürür, memleketini viran eder. Aynı zamanda Altın Arığ'ın her eşyi sezdiğini anlayıp ona şirin gözükme için bunları öldürmüştür. Daha sonra Çibetey Han'ın cesedinin bulundu Ėu yere gelip onu ak otun ve yeşil otun ucundan hazırlad ığı ila Ėla diriltir. Eski samimiyetleri devam eden Hulata y ile Çibetey Han, Hulata y'ın Alp Saaday'ın yurdundan sürdürdükleri hayvanlar ve halkla birlikte Çibetey Han'ın yurduna var ırlar. Hulata y Çibetey Han'a Altın Arığ'ın da Ėda hayvanları gütmesini ister, Çibetey Han da Altın Arığ'a bunu emreder ve Altın Arığ'ın yeni görevi belirlenmiş olur. Böylece yaptı Ėı her türlü kötülü Ėü esrarengiz al p sayesinde öğrendi Ėini bildi Ėi Hulata y, Altın Arığ'dan kısmen de olsa kurtulmuş olur. Hulata y ile Çibetey Altın Arığs ız huzurlu bir hayata başlarlar ve güzel bir hayat sürmek için evlenmek gerekti Ėini, güzel elbiseler giymek gerekti Ėini düşünürler. Hulata y, Çibetey Han'ın alaca Ėı kızın Hanım kayalı Ėını altındaki dokuz da Ėın zirvesinde dokuz nehrin birleşti Ėi yerdeki Han suyunun kıyısında yaşayan Alp Han Kız, kendisinin ise Pora Han adlı kız olduğunu söyler. Böylece Hulata y ve Çibetey Han hazırlıklarını yapıp kızları almak için yola çıkarlar. Hulata y, yurda Çibetey Han'dan daha önce gelmiştir. Pora

Han'ın kızı Pora Ninci ile evlenip toy kurmuştur. Hulata ve Çibetey Han karar verip bir düğün de kendi yurtlarında yaparlar. Kurulan düğünlerden sonra bir gün Hulata Çibetey Han'a yurttan ayrılıp başka hanların memleketlerini yağmalamalarını ve halklarını ve mal-davarı kendi yurtlarına sürerek daha zengin olmalarını teklif eder. Çibetey Han da bunu kabul eder ve yola çıkarlar. Yolda Altay Dağ'ındaki Altın Arığ'ın yanından geçerler ancak selam bile vermezler. Hulata ve Çibetey Han Ay Han'ın yurdunu talandan döndükten sonra eşlerinin kendilerinden hangisinin daha büyük olduğunu öğrenme isteklerini kıramazlar ve Altay Dağı'nın zirvesine çıkarak kapışmaya başlarlar. Önce Hulata ile Çibetey Han kapışır ve Hulata galip gelir. Daha sonra Altın Arığ ile Hulata kapışacaktır. Altın Arığ Hulata'yı yenerse han ve bey yine Hulata olacaktır bu sebeple Altın Arığ Hulata'yı kaldırıp yere vurur. O anda Pora Ninci koşup onu kaldırır ve ayağının taşa takıldığını yeniden güreşmelerini ister, Hulata da bunu destekler. Yeniden kapışırlar, Altın Arığ yeniden galip gelir ve Hulata'yı yere gömer, Hulata bayılır. Bu olaydan sonra birgün Hulata Çibetey Han'a yine bir çapul teklifinde bulunur ve silahlanıp yola çıkarlar. Ancak karşılaştıkları çoğu alp-hanlar kendilerinden daha güçlü olduğu için talan yapamadan geri dönerler. Yurtlarına geri döndüklerinde kendi memleketlerinin yağmalandığını görürler ve *biz insanların malına göz diktik / kendi malımızı kaybettik* derler. Obaya vardıklarında onları Pora Ninci ve Alp Han Kız karşılar. Hulata ve Çibetey Han yurtlarında yokken obaya gelen altı alp yurdu talan eder. Bunun üzerine Çibetey Han ve Hulata hazırlanır, eşlerine altı yıl içinde gelmezlerse yollarını kaybettiklerini yedi yılda gelmezlerse öldüklerini anlamalarını isterler. Hulata yolda çıktıktan sonra *yeryüzünün en uzak noktasındaki yeryüzünün en uzak noktasındaki* Toğır Kara Dağ'a geldiklerinde dağın zirvesinde tunç tapınakta atından inip eşi Pora Ninci'nin dokuz aylık hamile olduğunu, çocuğu doğduğunda bu yazıyı görüp babasını buradan takip etmesini anlatan bir yazı yazar. Bu sebepten münakaşa eden alplar yolda kırk kişinin kucaklayamayacağı meşe ağacının yanında durup aynı şeyleri ağaca kazır ve aynı tartışmayı tekrar yaşarlar. Altı alpin yaşadığı ve aslen Oo Kara Han'ın memleketi olan Kara Dağ civarına yaklaşan Hulata ve Çibetey Han yurtlarını talan eden altı alp ile kapışmaya başlarlar ancak bunlara güçleri yetmez, yardımlarına Çibetey Han'ın oğlu Kanlı Kılıç ile Altın Arığ yetişir, bu ikisi alpları alt eder. Altın Arığ bu ikisine Oo Kara Han'ın ayağına taş bağlayıp nehre

atmalarını, halkı ve mal-davarı serbest bırakmalarını, halk içinden bir han seçmelerini söyler. Bunları yapan Hulata ve Çibetey Han yurtlarına dönerken Hulata Çibetey Han'ın oğlu gelmesine rağmen kendi oğlunun neden gelmediğini merak eder ve meşe ağacının dibinde çocuğuna ait olana at leşini görür, atı ve çocuğunu öldürenin Altın Arığ olacağını tahmin eder ve obalarına doğru yollanırlar. Obaya vardıklarında Pora Ninci Hulata'yı karşılar ve oğlunun nerede olduğunu sorar, Hulata ise çocuklarını Altın Arığ'ın öldürmüş olabileceğini söyler. Pora Ninci ise çocuğunun cesedini bulmak için alaca renkli yılan donuna girip alt dünyaya gider. Bu duruma çok üzülen Hulata önceleri çok üzülse de Alp Han Kız'ın da telkinleri ve gerçekleri anlatmasıyla Pora Ninci ile olan evliliklerinin hata olduğunu anlar. Alp Han Kız'dan kendisine evlenmek için bir kız bulmasını ister, o da Kün Han'ın kızı Kün Arığ'ı tavsiye eder. Evleneceği eşinin memleketine giden Çibetey Han'ın oğlu Kanlı Kılıç ile yola çıkar. Kün Arığ ile evlenmeden yeniden yurduna dönen Hulata on iki ordulu savaşa denk gelir ve Çibetey Han ile birlikte ölür fakat Alp Han Kız onları, Taptaan Mirgen'in verdiği ölümsüzlük suyuyla tekrar diriltir. Hulata, Çibetey Han ile kılıçlarını duvara asarlar ve eski hayatlarını sürdürmeyeceklerine dair söz verirler. Hulata'nın ikinci karısı ise Han Çiçek isimli bir kadın olur.

Huu İney: Altın Arığ destanında Alp Han'ın babası Ay Han zamandan beri onların yurdunda yaşayan, büyük otağı çekip çeviren kudretli bir kadındır. Bilicidir, kerametlidir. Pıcen Arığ'ın memleketinde Alp Saaday ile evlenmesinden sonra üç kulaç boyundaki bir bozkurt Altay dağının zirvesine çıkıp talan edilmiş yurda bakar, sonradan da hırlayarak silkinir ve Huu İney'e dönüşür. Yurdun bu hâle gelmesine çok ah-vah eder. Bunun üzerine zırhını kuşanıp onların peşine düşer ve onlara yetişir. Onların yanına iki gözü kör bir kız çocuğu kılığına girerek varır, kendisinin marazlı olduğunu ve kendisine yardım edilmesini ister. Halktan İney K  k  in isimli bir kadın k  r kız kılığındaki Huu İney'e yardım eder. Ancak İney K  k  in, Huu İney'i tanır ve onca yıldır nerede olduğunu sorar. Huu İney altmış yıl kadar dolaştığını, altmış yıl boyunca altmış erkekle evlendiğini ve altmış erkek arasında iyi olanla karşılaşmadığını söyler. Kendi yurdunun neden böyle viran edildiği sorunca İney K  k  in Pıcen Arığ ve İcen Arığ'ın yaptıklarını anlatır. Huu İney, İney K  k  in'e Kırım Dağı zirvesindeki ak kayanın içinde Altın Arığ ile al boz atının olduğunu söyleyince İney K  k  in bu iki kız kardeşin Altın

Arığ ile atının canlarını oktan aldığını syler. Huu İney bunun zerine İney Kkin'i kfileye geri gnderir ve kendisi yeniden bozkurt donuna girip Altay dağının yamacına gider. Yine yurduna baktığında kara bir evin yanında kara kula bir at ve eyerine yaslanıp yatan bir yiğit grr, aşağıya iner, nce etrafında dolandır ancak ses ıkmaz daha sonra yiğit Huu İney'e anne diye seslenir ve Huu İney şaşırarak insan şekline geri dner. Kendisine neden byle seslendiğini sorar. Bu ocuk Huu İney'in en son evlendiği kocası olan ibetey Han'dan olan ocuğudur. İlkin bunu hatırlamayan Huu İney daha sonra kocasını ve doğum anını hatırlar. Huu İney oğlu Hulata'yı da yanına alarak Kirim Dağı'nın zirvesine ak kayaya ıkar. Altın Arığ ve atının cesetlerinin olduğu ak kayaya girerler. Huu İney cebinden sihirli suyu ıkarıp Altın Arığ'a srer, daha sonra aynı şeyleri Altın Arığ'a ve Picen Arığ'ın ldrdĞu Alp Han'ın altı yaşındaki oğluna da yapar ve hepsini yeniden hayata dndrr. Sihirli suyu, bir gn kendisine yardımcı olur dşncesiyle Altın Arığ'a verir. Huu İney bu kişileri dirilttikten sonra ağlamaya başlar nk kendisinin ak kayanın iine girmesi yasaktır ve ak kayanın iine girdiği iin lm onun iin kaınılmazdır. Bundan nce Huu İney, Alp Han'ın adsız ocuğuna kara kren atlı ibetey Han olur. Huu İney, orada bulunan herkese, yaşı kk olmasına rağmen bu ocuğa ok saygılı olmalarını tembih eder ve ibetey Han'a canlı bir halı armağan eder. Huu İney son olarak, yanında bulunan Hulata'y'a, Altın Arığ'a ve ibetey Han'a, Alp Saaday'ın lkesine giderek Picen Arığ ve İcen Arığ kardeşleri hi acımadan ldrmelerini vasiyet eder ve iinde bulunduğu ak kayanın kapısı i defa aılıp kapandıktan sonra ak kaya paralanır ve Huu İney lr.

İney Kkin: Altın Arığ destanında Picen Arığ'ın Alp Saaday'ın yurduna srlmekte olan halkından bir yaşlı kadındır. Bu yaşlı kadın, iki gz kr bir kız ocuğu kılığında onların peşinden gelen Huu İney'e, yardım isteyen kişinin kendi ocuğu olduğunu dşnp yardıma gider. Ancak Huu İney kılık değiştirmesine rağmen onu tanır ve onca yıldır nerelerde olduğunu sorar. Huu İney başından geenleri anlattıktan sonra yurdunun nasıl bu hale geldiğini sorar. İney Kkin Picen Arığ ve İcen Arığ'ın yaptıklarını anlatınca Huu İney, İney Kkin'e Altın Arığ ve atını hatırlatır, beriki de onların bu iki kız kardeş tarafından canlarının alındığını syler.

Kanlı Kılı: Altın Arığ destanında ibetey Han ile Alp Han Kız'ın oğludur. Babasının tun tapınağa ve meşe ağacına yazdığı yazıdan babasını bulur ve dşman alplarla

kapışır, görevini yerine getirdikten sonra Altın Arığ'ı görür, ona *hala* diyerek sarılır. Altın Arığ da çok sevinir ve onu kendi elleriyle evlendireceğine söz vererek, Hulatay ve Çibetey Han'ın yardımlarına koşarlar. Bu ikisinin yenemediği altı alpı altı günde öldürürler. Zaferden sonra Altın Arığ, Çibetey Han'ın oğluna Kanlı Kılıç adını verir. Altın Arığ, Kanlı Kılıç'a önce anasının yanına gitmesini daha sonra kök pora atlı Ay Çarlı Han'ın kızı Çarlı Tana ile evlenmek için onların yurduna gideceğini söyler. Altın Arığ Kanlı Kılıç'ı orada bekleyecektir. Kanlı Kılıç ata yurduna döndüğünde annesi Alp Han Kız'a durumu anlatır, annesinden de izin aldıktan sonra silahlarını kuşanıp zırhını giyindikten sonra Kün Han'ın kızı Kün Arığ ile evlenmek niyetinde olan Hulatay ile yola çıkar. Güneye doğru iner. Yolda Han nehri kenarında yaşayan halkın obasına girdiğinde büyük bir karmaşaya tanık olur. Atını bir evin sarçına bağlanan iki kanatlı doru atın yanına bağlar. Burası hanın otağıdır otağın kapısı açılınca Tibet Han'ı görür, selam verir. Han Tibet ise hiç selam vermez ve doğrudan Kanlı Kılıç'a vurur. Kanlı Kılıç'ı epey azarlar ve otağına geri döner. Bu esnada obanın aşağısında bulunan beyaz bir otağdan bir kız çıkar ve Kanlı Kılıç'ı otağa çağırır. Merhabalaşırlar, kız Kanlı Kılıç'a neden kanatlı atıyla obaya geldiğini her tarafı yıkıp döktüğünü Han Tibet'in de bundan dolayı kendisine kızdığını söyler. Bu kız Han Tibet'in kızı Han Çaçah'dır. Kendisinin kimle evleneceği haberini duyan kız dönüşte mutlaka yine buraya uğramalarını ister. Kanlı Kılıç kızla vedalaşır yoluna devam eder. Kanlı Kılıç sonunda Ay Çarlı Han'ın yurduna ulaşır, han otağına yaklaşır ancak sarçında Altın Arığ'ın atı yoktur. Otağa giren Kanlı Kılıç müstakbel kayınpederi ile hasbıhal eder, kendisini tanıtır. Ay Çarlı Han, çocuğa kendisini ve Altın Arığ'ı tanıdığını söyler. O esnada obaya başka bir alp gelir, otağdan içeri girince herkes onun çok heybetli biri olduğunu görür. Bu kişi Altın Arığ gibi kayanın içinde kendi kendine dünyaya gelen Ay Kara Taş'tır ve kendisi Altın Arığ ile evlenmek istemektedir. Bunu duyan Kanlı Kılıç çok sinirlenir, otağdan dışarı çıkar ve Altın Arığ'ı aramaya başlar. Çarlı Tana'nın evine doğru ilerler, içeri girer, Çarlı Tana onu ağırlar ve sofralar kurar. Kızdan Altın Arığ'ı sorar. Kız, Altın Arığ'ın yurduna en son geldiğinden beri altı yılın geçtiğini söyler. O esnada Altın Arığ'ın sesi duyulur, Altın Arığ nağmeler mırıldanarak gelmektedir ve çok sarhoştur. Kanlı Kılıç, Altın Arığ'ın bu durumuna kızar ve olanları anlatır. Altın Arığ'ın Ay Kara Taş'ı öldürmesinden sonra Ay Çarlı Han kızını Kanlı Kılıç'a verir, kız

yurdunda toy kurulur. Dügünden sonra Çarılı Tana, Kocası Kanlı Kılıç’a Altın Arığ’ın ruhunun başka bir canlının içinde olduğu bilgisini verince Kanlı Kılıç olan biten doğrulatmak için soluğu Altın Arığ’ın yanında alır ve gerçekleri bir de onun ağzından öğrenmek ister ancak Altın Arığ böyle şeyler söylediğini hatırlamamaktadır. Çibetey Han’ın yurduna çok şiddetli ordular gelmiştir ve muharebe esnasında Çibetey Han ile Hulataı ölmüşlerdir. Kanlı Kılıç ise yardım için Altın Arığ’ı beklemektedir. Alp Han Kız ise oğlunun bu kadar üzülmesine dayanamayıp gece gizlice atına atlayıp gökyüzünde yolculuğa çıkar ve Ay Çarılı Han’ın yurduna varır. Kanlı Kılıç hâlâ Altın Arığ’ın gelmesini beklemektedir. Ancak onun yerine Taptaan Mirgen gelir ve olanları Kanlı Kılıç’a anlatır. Daha sonra hep birlikte Pora Ninci’nin bağı olduğu direğin yanına giderler ve Pora Ninci’yi yakarak öldürürler. Taptaan Mirgen ile Altın Nakış’ın evliliklerinden sonra yurdun hanı Kanlı Kılıç seçilir. Tekrar hayata döndürülen Hulataı ve Çibetey Han da kılıçlarını çıkararak artık bunları kullanmayacaklarını söyleyerek bir kenara çekilirler.

Taptaan Mirgen: Altın Arığ Destanı'nda Pora Ninci'nin öldürdüğü Altın Arığ'dan sadece onun topuk kemiği ve atının toynağı kalır. Alp Han Kız, onlardan bir para bulabilmek amacıyla Ak Dağ'ın zirvesinde aranırken arkasında bir yaşı adam belirir. Adam bastonuyla toprağı eşelerken Altın Arığ'ın topuk kemiğini, ak boz atın ise küçük toynağını bulur. Bastonuyla topuk kemiğine vuran yaşı adam küçük göğüslü bir alp, toynağa vurunca ise ak tavşana benzeyen ak oy adlı bir at meydana getirir. Bunların Altın Arığ ve atının yadigârları olduğunu söyleyen yaşı adam topuk kemiğinden yaratılana Taptaan Mirgen adını verir. Adam ona sarı bir kayış vererek ülkesini bununla düzene koymasını salık verir. Taptaan Mirgen Alp Han Kız'ın sayesinde Ay Mirgen'in kız kardeşı Altın Nakış ile evlenir ve oradan yurtlarına doğru yola çıkarlar. Ancak yolda Alp Han Kız'a yurtlarının düşmanlar tarafından vira edildiğini söyler ve ona verdiği ölümsüzlük suyuyla ölenleri diriltmesini söyledikten sonra yolunu Oo Kara Han'ın yurduna çevirir orada kalan tüm kötü alpları da ortada kaldırır ve esarete olanları serbest bırakır. O esnada gökyüzünde Pora Ninci'nin uçan canlı halısını fark eden Taptaan Mirgen onu takip eder ve sarı kayışıyla onu halısıyla birlikte yere düşürür ve direğe bağlar, aha sonra Kanlı Kılı ile birlikte buraya gelerek Pora Ninci'yi yakarak

öldürürler. Bütün bunlardan sonra Taptaan Mirgen ile Ay Nakış'ın toyları kurulur ve dokuz gün boyunca eğlence sürer.

Yaşlı Adam: Altın Arığ Destanı'nda Pora Ninci Altın Arığ'ı ve atını öldürdükten sonra Alp Han Kız, onlardan bir parça bulabilmek amacıyla Ak Dağ'ın zirvesinde aranırken arkasında bir yaşlı adam belirir. Adam bastonuyla toprağı eşelerken Altın Arığ'ın topuk kemiğini, ak boz atın ise küçük toynağını bulur. Bastonuyla topuk kemiğine vuran yaşlı adam küçük göğüslü bir alp, toynağa vurunca ise ak tavşana benzeyen ak oy adlı bir at meydana getirir. Bunların Altın Arığ ve atının yâdigârları olduğunu söyleyen yaşlı adam topuk kemiğinden yaratılana Taptaan Mirgen adını verir. Adam ona sarı bir kayış vererek ülkesini bununla düzene koymasını salık verdikten sonra oradaki herkese buradan gitmelerini ve bir daha buraya gelmemelerini söyler.

Altın Çüs Destanında Müspet Kişiler

Ah Çibek Arığ: Altın Çüs Destanı'nda Altın Çüs'ün karısıdır.

Ah Molat ile Kök Molat: Altın Çüs Destanı'nda Altın Çüs ile Ah Çibek Arığ'ın çocuklarıdır. İkisi de Altın Çüs'ün kötü karakterli babası Ah Han'a çekmiş olup saygı ve terbiyeden yoksun iki evlattır. Bir gün bu ikisi babalarını okla yaralarlar. Bu durumu Altın Çüs'ün atı Alıp Möke'ye haber verir, o da yardım için Altın Çüs'ün memleketine geldiğinde durumu öğrenir ve Altın Çüs'ün isteğiyle onları cezalandırır. Altın Çüs ise bu ikisinin davranışları yüzünden öz çocukları olamayacağını düşünerek Ah Çibek Arığ'a kötü davranırsa da Ah Çibek Arığ, çocukların dedelerine benzediği ihtimalini göz önünde tutmasını ister. Altın Çüs bunu mantıklı bulur ve karısından özür diler. Alıp Möke ise çocukları anne ve babasına karşı daha terbiyeli ve akıllı olmaları hususunda uyarır. Bu iki kötü kardeşi daha sonra Alıp Möke'nin yeni doğmuş çocuğunu korumakla görevli kara kulun atı ve Alıp Möke'nin oğlunu öldürmek için atı sıkıştırırken görürüz. Kardeşler tam atı ve çocuğu öldüreceklerken bozkurt donundaki Huu İney'i görürler ancak çocuğun yaşının küçük olduğunu ve çocuğu avlamaya gelen başka birinin geldiğini görüp bozkurdu hedef tahtasına koyarlar. Onu oklarlar ancak bozkurt bunları fark edip manevra yapınca çocuklar ıskalarlar. Kök Molat, kurdun peşine düşüp onu takip ederken Ah Molat kara sarı kulunun peşine düşer. Çocuğu alır ve obasına getirip

otağlarına sokar. Otağda annesi Ah Çibek Arığ vardır. Çocuğu sofraya oturturlar, yiyip içerler ve Ah Molat annesinden çocuğa bir isim vermelerini ister. Önce kıymetli elbiselerle donatırlar ve çocuğa kara sarı atlı Üzüm Han adını verirler. Ah Molat, Üzüm Han'a Hara Han ve Paora Han'ın yurdunda yardım etmek için onun ordusuna katıldığı sırada o yurttan Kök Molat'ın bacısının kara taş evin önünde durduğunu görür. Eve yaklaşır, silkinerek kendisini Huu İney kılığına döndürür ve eve girdiğinde düşman alp Hara Han'ın kızı Hara Ninci'yi görür. Masada ise ağabeyi Kök Molat sarhoş bir halde yatmaktadır. Hara Ninci, Huu İney donundaki Ah Molat'a, Pora Han'ın kızı Pora Ninci ile birlikte Kök Molat'ı ele geçireceklerini ve onunla evleneceklerini söyler. Ancak Hara Ninci Huu İney'e dikkatlice baktığında onun gerçek Huu İney olmadığını anlar ve bunu sezen Ah Molat daha önce davranarak Hara Ninci'yi öldürür. Onu boz ırmağa atıp yeniden kara taşlı eve gelir, eski haline dönüşür ve ağabeyini kaldırıp Ah Han'ın kızı Ay Arığ ile evlenmesini söyler. Kök Molat da bu arada ayrılır ve evden çıkıp oradan uzaklaşır. Ah Molat ise çetin savaşa katılmak için evden ayrılır. Ah Molat savaş alanına geldiğinde Üzüm Han'ın zafer kazandığını görür. Üzüm Han bu kez Alıp Han Hıs'tan intikam almak için yola çıkar, yanında Ah Molat da vardır. Yolda Ah Molat bozkurt donundaki Huu İney'i yakalar, Üzüm Han'a ne yapması gerektiğini sorduğunda Üzüm Han hükmü kendisinin vermesini ister, Ah Molat da Huu İney'in burnunu delip dizginini içinden geçirip yanında sürükledi. Çaas Han'ın yurdunda iken Ah Molat, Huu İney'in burnuna takılı dizgini çözer. Bunu gören babası Altın Çüs oğluna kızar ve konuşmak için Üzüm Han'ın huzuruna çıkar. Oradan aldığı izinle Ah Molat'a Huu İney'i öldürmesini söyler, Ah Molat da Huu İney'i öldürür.

Ak Kula At: Altın Çüs Destanı'nda Alıp Han ile Altın Arığ'ın geç yaşta sahip oldukları çocuklarını Alp Hara Han ve Alıp Hartığa'nın elinden kurtaran ve onu kaçıran attır. Yeryüzünde birçok hanın yanına gitseler de kimse onlara sahip çıkmaz. Ak kula at ak sarı kulunla birlikte koruduğu Alıp Han'ın çocuğunu ak kula atın Alıp han Hıs tarafından öldürülmesi nedeniyle ak sarı kuluna emanet eder.

Ak Sarı Kulun: Altın Çüs Destanı'nda Alıp Han ve Altın Arığ'ın geç yaşta bir çocukları olur. Ancak çocuklarını öldürmek isteyen Alıp Hara Han ve Alıp Hartığa'dan korumak isteyen Alıp Han çocuğunu doğduktan sonra ak kula ata emanet eder. Ak kula at da çocuğu ak sarı kulunla birlikte korur ve öylece düşmanlarından kaçarlar. Fakat bu

ikisi hangi han-beyin yanına yardım için gitseler bütün kapılar yüzlerine kapanmaktadır. Oradan buraya gittikleri esnada Alıp Han Hıs adlı bir yiğitle karşılaşır. Alıp Han Hıs önce kılıcıyla sonra da okuyla ak kulun atı öldürmek ister. Kılıcıyla olmasa bile okuyla bunu başarır ve canını alır. Ak kula at da çocuğu ak sarı kuluna emanet eder. Oradan ayrılan ak sarı kulun oflaya puflaya yoluna devam ederken ak nehrin kıyısında birkaç kez ayağına bir şey takılır ki bu bir ala yılandır. Kara derili büyük kulaklı Huu İney aksarı kulunu orada tutar gitmesine izin vermez. Bu arada Alıp Hartığa denizin içinden çıkıp Huu İney ile selamlaşır.

Alıp Han: Altın Çüs destanında Ak nehrin kıyısında halkını idare eden beydir. Karısı Altın Arığ'dır. Bir sabah sofrada otururken Alıp Han, karısı Altın Arığ'a sahibi olduğu mal-davarı saymadan, halkına buyruk vermeden otuz yıl geçirdiğini söyler. Karısı da ona hak verir gidip halkını ve mal-davarının durumunu öğrenmesini ister. Alıp Han hazırlıklarını yapıp yola çıkar. Halkına ferman verir, onların huzurlu ve mutlu yaşamalarını ister. Buradan sıradağın üzerine çıkan Alıp Han mal-davarının da ovaya sığmadığını epey fazla sayıda olduğunu görür ancak çok sevineceği yerde üzülür çünkü bunlara bakacak ve halkını idare edecek kendi soyundan kimse yoktur. Burada Alıp Han ile Altın Arığ'ın çocuksuzluk meselesi ile karşı karşıya olduğunu görmekteyiz. Böyle üzülerek tekrar otağına döner. Karısıyla sofraya oturan Alıp Han derdini açar, Altın Arığ ise ona uzun zamandır sakladığı gerçeği yani altı aylık hamile olduğu gerçeğini söyler. Alıp Han bu habere çok sevinir. Bu rahatlık ve ferahlıkla yumuşak döşeline yatan Alıp Han ve karısı uykuya dalarlar. Gece böyle huzurlu geçerken sabah tan vakti Alıp Han'ın obasına gelen bir alp Alıp Han'a hakaretler yağdırır ve kendisini tehdit eder. Bu gelenler Alıp Hara Han, Alıp Hartığa oğlu ve Çil Hara Hıs'tır. Karısına Alıp Hara Han'ın geldiğini söyleyen Alıp Han gençliğinde dokuz hanı kendisine bağlamış olan bu alpin yurdu o zamanlar kendisine çok büyük görünmüştür. Alıp Han eğer Alıp Hara Han ile kapışırsa gücünün yetmeyebileceğini eğer böyle bir durum olursa çocuğu ak kula ata vermesini atın çocuğu yeryüzünde dolaştıracağını eğer yanında da birileri bulunursa er olarak yetişeceğini söyler. Bundan sonra Alıp Han hazırlıklarını yapar, silahlarını kuşanır ve Alıp Hara Han ile önce laf sonra da güç yarıştırmış, büyük bir kapışma başlar. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen dövüş bitmemiştir fakat Alıp Han'ın durumu da iyi değildir. Aynı zamanda Altın Arığ'ın da doğum zamanı

yaklaşmıştır. Bu olanları gören ak kula at doğumdan sonra çocuğu kendisine vermesini ister Altın Arığ'dan.

Alıp Möke: Altın Çüs Destanı'nda Alıp Han ile Altın Arığ'ın geç yaşlarında sahip oldukları çocuklarıdır. Çocuk doğduğu esnada Alıp Hartığa babası Alıp Hara Han'la Alıp Han'ın yurdunu istila etmektedir. Çocuğun düşman eline geçmesini istemeyen Alıp Han, karısına çocuğu ak kula ata emanet etmesini tembih eder. Altın Arığ da öyle yapar. Ak kula at ak sarı kulun ile birlikte çocuğu korurlar ve sığınmak için türlü hanların yanına giderler fakat kimse onları kabul etmez. Yine yolda ilerledikleri bir gün menfi kadın alp Alıp Han Hıs ile karşılaşır ve bu ak kula atı öldürür. Çocuk, ak sarı kuluna kalır. Ak sarı kulun da Huu iney ve Alıp Hartığa tarafından yakalanır. Çocukla birlikte öldürülür. Alıp Hartığa çocuğu lime lime eder. Çocuğun kanı nehir olup akar, o nehrin geçtiği yer de sedir ağacı meydana gelir o sedir ağacının üzerinde de altın guguk ötmekte kendisinin Alıp Han'ın oğlu olduğunu söylemektedir. O esnada oradan geçen Altın Çüs bu sese dayanamaz, çok üzülür. Çaas Han'ın yanına giderek onun karşı Çarılı Tana'dan ölenleri diriltme ilacın formülünü alır, yeniden ağacın yanına gittiğinde ağacın kurumuş çocuğun da kaçırılmış olduğunu görür. Çocuğun, Huu İney ve Alıp Hartığa tarafından kaçırıldığını düşünen Altın Çüs onları takip eder, bulur, kendisine karşı oynadıkları oyunu alt ederek diriltme için lazım gelen kuşu alarak çocuğun cesedinin yanına giderek ak sarı kulunu ve çocuğu yeniden hayata döndürür. Çocuğu da alıp han olduğu obaya dönen Altın Çüs orada çocuğa Alıp Möke adını verir. Altın Çüs ile Alıp Möke dinlendikten sonra Alıp Hara Han'dan intikam almak için onun yurduna giderler. Oraya vardıklarında Alıp Möke Alıp Hara Han'a seslenir, kendisini mücadeleye davet eder. Alıp Hara Han önce nökerlerini gönderir ve Alıp Möke önce onlarla kapışır hepsini öldürdükten sonra yeniden Alıp Hara Han'ı ünler. Bu kez er meydanında Alıp Hara Han ve yanında da kızı Çil Hara Hıs vardır. Altın Çüs, Alıp Möke'nin Alıp Hara Han'la başa çıkamayacağını düşünür ve onu Çil Hara Hıs'a yöneltir. Ancak dövüş esnasında Çil Hara Hıs efsunla oradan kaybolur. Altın Çüs, Alıp Hara Han'ı öldürür. Alıp Hara Han'ın yurdunda esir olan on iki han ve maiyeti bulunmaktadır. Alıp Möke onları serbest bırakır, kendi yurtlarına gitmesini söyler. Bunlar olurken esir hanlardan biri olan Hıyan Han çirkin kızı Hıyan Arığ'la birlikte öne çıkar. Altın Çüs, Alıp Möke'ye bununla evlenmek isteyip istemediğini sorar. Kızın çok çirkin olduğunu gören

Alıp Möke bunu istemez ancak Altın Çüs kendi sözünden çıkmamasını söyleyince Alıp Möke de mecburen alacağını söyler. Altın Çüs, Hıyan Han'a kızının gerçek görünüşünün gerçekten bu olup olmadığını sorunca ise Hıyan Arığ Alıp Hara Han'dan korktuğu için kızını bu şekilde soktuğunu söyler ve kızını eski güzel hâline dönüştürür. Daha sonra Alıp Möke evleneceği kişi Hıyan Arığ ve Altın Çüs ile babası Alıp Han'ın yurduna gelirler. Burada Alıp Han'ın cansız bedeniyle karşılaşır. Altın Çüs babasının bir daha geri dönmeyeceğini söyleyince Alıp Han'ın bedenini kaya ve taşlarla kapatırlar. Alıp Möke'nin annesi Altın Arığ'ın cesedi de oradadır. Altın Çüs cesede bakınca kadının diriltilebileceğini söyler ve Altın Çüs yaptığı ilaçla onu hayata geri getirir. Daha sonra Alıp Möke ile Hıyan Arığ'ın toyları kurulur ve evlenirler. Düğünden sonraki gece Hıyan Arığ obalarına bir atın geldiğini duyarak kocası Alıp Möke'yi uyandırır. Alıp Möke kalkıp dışarı baktığında bir at görür ki bu at Altın Çüs'ündür ve sahibinden Alıp Möke'ye haber getirmiştir. Buna göre İki düşman alpin Altın Çüs'ü okladığını söyler. Alıp Möke hemen hazırlığını yapar, Hıyan Arığ ile vedalaşır ve yola koyulur. Alıp Möke, Altın Çüs'ün yurduna vardığında Altın Çüs'ün kendisini vuran alplar tarafından taşındığını görür ve hemen yardıma koşar. Bu alplar Altın Çüs'ün oğulları Ah Molat ile Kök Molat'tır. Alıp Möke, Altın Çüs'ün isteğiyle bunlarla dövüşür kendisi de otağına girerek karısı Ah Çibek Arığ ile kavga eder ve eğer bunlar kendi çocukları ise neden böyle davrandıklarını ve bu çocukların gerçekten kendisinin olup olmadığını sorduğunda Ah Çibek Arığ, çocukların belki Altın Çüs'ün babası Ah Han'a benzemiş olabileceğini söyler. Altın Çüs de karısına hak verir ve ondan özür diler. Alıp Möke ise dışarıda Ah Molat ile Kök Molat'ı iyice hırpalır ve anne ile babalarına daha saygılı davranmalarını tembihler. Alıp Möke bu olaydan sonra Altın Çüs'ün yurdunda bir süre kalır daha sonra da öz yurduna varır, karısını olan biteni anlatır. Aynı gece Alıp Möke'nin yurduna Alıp Hara Han'ın kızı Çil Hara Hıs ile menfi alp Oh Han büyük bir orduyla gelirler. Alıp Möke yine hazırlığını yapıp dışarı çıkmaya hazırlanırken karısı Hıyan Arığ'ın altı aylık hamile olduğunu görür. Alıp Möke şiddetli savaşa girdikten sonra yardımına Altın Çüs koşar. Savaşın sona ermesine yakın yardıma gelen Alıp Möke'nin oğlu Üzüm Han savaşın bitirilmesine yardımcı olur, Altın Çüs ile tehdit eder bir biçimde konuşur ve Pora Han ve Hara Han ile bir savaş başlatmak için alt dünyaya iner. Önce Hara Han ve Pora Han'ın akabinde, Alıp Han Hıs'ın yurdundaki

Üzüm Han ile Alıp Han Hıs'ın mücadelesini ve sonunda Çaas Han'ın yurdundaki muharebeyi zaferle kapatan Üzüm Han'ın baş yardımcılarında olan babası Alıp Möke, oğlu Üzüm Han'ın zoruyla Alıp Han Hıs ile ikinci kez evlenmek zorunda kalır. Karısı Hıyan Arığ önceleri bunu sert bir şekilde reddetse de Alıp Han Hıs'ın çektiği reste aldanır ve kocasının ikinci evliliğine ve birlikte yaşamak zorunda olacaklarına razı gelir. Oğlu Üzüm Han Ay Çarılı ile evlenirken o da Alıp Han Hıs ile evlenir, toyları kurulur. Bu olaydan ve hanlığın oğlu Üzüm Han'a geçmesinden sonra Alıp Möke silahını ve zırhını bir kenara koyar ve alp-hanlık vazifesini gençlere tevdi etmiş olur.

Altın Arığ: Altın Çüs destanında boyunun hanı Alıp Han'ın karısıdır. Bir gün sofrada kocasının halkıyla mal-davarın idare ve bakımını boşladığını söylediğinde o da karısına hak verir ve kocasının ortalığı kolağan etmesini ister. Halkın ve mal-davarın durumuna bakıp otağına geri dönen Alıp Han ile sofraya oturan Altın Arığ kocasının ağlamış olduğunu görür ve sebebini sorar. Alıp Han da önce ağladığını inkâr etse de sonra durumu ve sorunu anlatır. Altın Arığ ise bir gerçeği uzun zamandır kocasından saklamaktadır ki bu da hamile olmasıdır. Alıp Han karısının eskiden de böyle gerçekleri sakladığını söyler. Bu mutlu haberden sonra rahat bir uyku çeken Alıp Han ve Altın Arığ tan vaktinde Alıp Hara Han'ın bağırtı ve tehdidiyle uyanırlar. Kocasını Alıp Han, Alıp Hara Han ile dövüşecektir. Alıp Han, karısına eğer yenilmesi durumunda çocuklarını ak kula ata emanet etmesini söyler. Altın Arığ çocuğunu dünyaya getirdiğinde çocuğu ak kula ata verir ve o da oradan hızla uzaklaşır çünkü çocuğu öldürmeye Alıp Hara Han'ın oğlu Alıp Hartığa gelmektedir. Alıp Hartığa otağına girip çocuğu sorar, Altın Arığ yaşının geçkin olmasından dolayı çocuk sahibi olmadığını söyleyince Alıp Hartığa ona inanmaz ve onu epeyce hırpalar en sonunda dışarıya çıkarıp altın sarçın dibinde canını alır.

Altın Çüs: Altın Çüs Destanı'nda Ah Han'ın oğludur. Günlerden bir gün dağ başında giderken altın guguk şeklinde olan Alıp Han'ın oğlunun ötüşünü ve söylediklerini duyar, çok beğenir ve çok hüzünlenir. Kendisinin de yalnız olduğunu, akrabasının yakınının bulunmadığını söyler ve oradan uzaklaşır. Altın Çüs altın gugugun yanından ayrılıp yerin zirvesi olan parlak dağına ulaşır. Buradaki parlak ırmak boyunca insanlar yaşamaktadır. Altın Çüs obaya iner, hanın otağına ilerler ve içeriye girer. İçeride Han oturmaktadır, selamlaşırlar, yemek ikramı yapılır. Bu hanın adı Çaas Han'dır. Altın Çüs

Çaas Han'a başından geçenleri ve özellikle de altın başlı guguşu anlatır. Altın Çüs, Çaas Han'dan ölenleri hayat döndüren şeyi sorar. Karısını çağıran Çaas Han ona Altın Çüs'ün aradığı şeyin nerede olduğunu söylemesini ister, kadın önce bir şey söylemez. Çaas Han tehditkâr konuşunca karısı Çarılı Tana iknâ olur ve söyler. Buna göre kendi atının kuyruğundan üç kök kıl yolup guguşun başını sarıp bağlaması gerekmektedir. Daha sonra kendi başından üç kök kıl yolup yeniden guguk kuşunu bağlaması gerekmektedir. Bunları çocuğun cesedine koyup ardından da insanı diriltten otu yolup tedaviyle hayata döndürmesi gerekmektedir. Ancak bunların yapılabilmesi için Huu İney'in bunları bilmemesi gerekmektedir. Altın Çüs bunları daha önce neden düşünemediğine hayıflanıp Çaas Han'ın yurdunda biraz daha içki içtikten sonra oradan ayrılır. Altın Çüs altın guguşun olduğu sedir ağacına yeniden döndüğünde ağacı kurumuş görür, altın guguk ise orada yoktur. Huu İney'in kuşu aldığından şüphelenir. Oradan ayrılıp yeryüzünü dolaşır. Kara Dağ'ın öte tarafında bulunan ak otlu ak yazının ak otağına baktığında otağın içinde altı güzel kız vardır ki yedinci kız altın yakalı bir elbise giymiştir. Altın Çüs dikkatlice baktığında Huu İney'in yedi kıza dönüşüp orada oturduğunu görür. Altın Çüs, ak otlu ovanın etrafına baktığında Kara Dağ'ın altında akan kara ırmağı görür ve onu takip eder. Kara Dağ'ın yanında Alıp Hartığa'nın atını görür, Alıp Hartığa ise kara nehir olup akmaktadır. Alıp Hartığa ve Huu İney'in yaptığı kurnazlığı gören Altın Çüs kendisinin de zeki olduğunu söyleyip ak otağın olduğu obaya doğru iner. Ak otağa girer ve altın yakalı kız donundaki Huu İney Altın Çüs'ü selamlar. Ona güzel bir sofraya hazırlar. Huu İney kendisini Tolay Puruhan Arıg kız olarak tanıtır. Altın Çüs Puruhan Arıg'a Alıp Han'ın oğluna Huu İney ve Alıp Hartığa'nın yaptıklarını anlatır ve çocuğu yeniden hayata döndürecek şeyi aradığını söyler. Bunun üzerine kız Altın Çüs'e içki ikram eder. Altın Çüs önce beyaz bardakta, sonra ala bardakta içer. Tolay Puruhan kız daha sonra yatağın altından kara kaplı içkisinden ala bardağa koyar ve Altın Çüs bu efsunlu içkiyi bir dikişte içer hatta bir tane daha ister. Altın guguk kuşu Tolay Puruhan kızın kurbağa derisi pantolonunun cebindedir. Altın Çüs içki içmeye devam eder ve iyice sarhoş olur. Tolay Puruhan Kız da hiç durmadan Altın Çüs'e içki ikram etmektedir. Altın Çüs iyice kendinden geçtiğinden kendisini dışarı zor atar ve atının karşısında yığılır kalır. Bu esnada kara ırmak şeklinde akmakta olan Alıp Hartığa insan donuna bürünerek Altın Çüs'ün yanına

varır, kendisini öldüreceğini söyler. Altın Çüs'ün üstüne çıkar tam onun boynunu kesecekken bir ses duyar ve arkasına baktığında ak otağın olmadığını görür, otağın yerinde Huu İney durmaktadır. Kendisine ne olduğunu soran Alıp Hartığa'ya, kendi yaptığı içkiden o kadar çok içmesine rağmen bir şey olmadığını söyler Huu İney. Alıp Hartığa ile Huu İney, Altın Çüs'ü ayağa kaldırmak isteseler de buna güçleri yetmez. Buna sinirlenen Alıp Hartığa Huu İney'in tepesini dişlemeye başlar. Altın Çüs'ün sarhoşluğu üç gün sürer. Üçüncü günden sonra ayılan Altın Çüs etrafına baktığında ak otağı göremez. Karşısında ise Huu iney ve tepesinde onun başını didikleyen Alıp Hartığa bulunmaktadır. Bunu fırsat bilen Altın Çüs kılıcıyla Alıp Hartığa'yı lime lime eder. Huu İney'in cebinden de *at başı kadar güzel guguk* kuşunu alıp cebine koyar. Huu İney'i de Alıp Hartığa gibi doğrayan Altın Çüs daha sonra tek kılıç darbesiyle tamamen canını alır. Altın Çüs doğruca Alıp Han'ın çocuğunun öldürüldüğü yere gider. Çarlıh Tana'nın tarif ettiği şekilde ilacı hazırlar ve önce ak sarı kulunu daha sonra da Alıp Han'ın oğlunu diriltir. Çocuğa giysi verir ve Altın Çüs'ün altı yıldır ayrı olduğu yurduna giderler. Halk onu sevgiyle karşılar ve yeniden hanlık görevine devam eder. Ak otağına girip karısı Ah Çibek Arığ ile selamlaşır. Döşeğine kurulup eşinden *aracın* içkisinden ister ve Alıp Han'ın oğluna Alıp Möke ismini verir. Karısından yine içki isteyen Altın Çüs akabinde hazırlanmaya silah kuşanmaya başlar. Altı yıllık ayrılıktan sonra Alıp Han'ın halkını ve mal-davarını kurtarmak için Alıp Hara Han'ın yurduna gidip öç alacaklardır. Altın Çüs ile Alıp Möke Alıp Hara Han'ın yurduna varırlar. Burada Alıp Möke önce Alıp Hara Han'ın nökerleriyle daha sonra kızı Çil Hara Hıs ile dövüşür. Altın Çüs ise Alıp Hara Han ile kapışır. Alıp Hara Han Altın Çüs'ün elinden öleceğini düşünerek oğlu Alıp Hartığa'yı ve Huu İney'i çağırır. Altın Çüs ikisini de öldürdüğünü boşuna bağırmasını söyler ve onu öldürür. Bu arada Alıp Hara Han'ın yurdunda esir olan on iki han ve maiyeti bulunmaktadır. Alıp Möke onları serbest bırakır, kendi yurtlarına gitmesini söyler. Bunlar olurken esir hanlardan biri olan Hıyan Han çirkin kızı Hıyan Arığ'la birlikte öne çıkar. Altın Çüs, Alıp Möke'ye bununla evlenmek isteyip istemediğini sorar. Kızın çok çirkin olduğunu gören Alıp Möke bunu istemez ancak Altın Çüs kendi sözünden çıkmamasını söyleyince Alıp Möke de mecburen alacağını söyler. Altın Çüs, Hıyan Han'a kızının gerçek görünüşünün gerçekten bu olup olmadığını sorunca ise Hıyan Arığ Alıp Hara Han'dan korktuğu için kızını bu şekle

soktuğunu söyler ve kızını eski güzel hâline dönüştürür. Daha sonra Alıp Möke evleneceği kişi Hıyan Arığ ve Altın Çüs ile babası Alıp Han'ın yurduna gelirler. Burada Alıp Han'ın cansız bedeniyle karşılaşır. Altın Çüs babasının bir daha geri dönmeyeceğini söyleyince Alıp Han'ın bedenini kaya ve taşlarla kapatırlar. Alıp Möke'nin annesi Altın Arığ'ın cesedi de oradadır. Altın Çüs cesede bakınca kadının diriltilebileceğini söyler ve Altın Çüs yaptığı ilaçla onu hayata geri getirir. Alıp Möke, Altın Çüs'ün yurduna vardığında Altın Çüs'ün kendisini vuran alplar tarafından taşındığını görür ve hemen yardıma koşar. Bu alplar Altın Çüs'ün oğulları Ah Molat ile Kök Molat'tır. Alıp Möke, Altın Çüs'ün isteğiyle bunlarla dövüşür kendisi de otağına girerek karısı Ah Çibek Arığ ile kavga eder ve eğer bunlar kendi çocukları ise neden böyle davrandıklarını ve bu çocukların gerçekten kendisinin olup olmadığını sorduğunda Ah Çibek Arığ, çocukların belki Altın Çüs'ün babası Ah Han'a benzemiş olabileceğini söyler. Altın Çüs de karısına hak verir ve ondan özür diler. Bundan sonra Alıp Möke ile Altın Çüs birkaç gün boyunca yiyip içip eğlenirler daha sonra Alıp Möke yurduna döner. Alıp Möke yurduna döndükten kısa bir süre sonra Çil Hara Hıs ve Oh Han adlı düşman alplar Alıp Möke'nin yurduna ordularıyla gelirler. Altın Çüs de Alıp Möke'ye yardım etmek için onun yurduna gider. Savaşta Çil Hara Hıs'la kapışır ve onu öldürür. Savaşa dâhil olan Alıp Möke'nin oğlu Üzüm Han savaş bittikten sonra Altın Çüs'e tehditkâr konuşmalarda bulunur ve alt dünyaya Pora Han ile Hara Han ile savaş çıkarmaya gider. Altın Çüs, Alıp Möke'ye oğullarının bu kötü durumlarından dert yanar ve Üzüm Han'ın alt dünyadan sağ dönmesi hâlinde kendisini de öldüreceğinden korkmaktadır. Altın Çüs, Alıp Möke'nin yurdunda yaşananlardan sonra Pora Han ile Hara Han'ın yurduna ulaşır. Ona yardıma Alıp Möke de gelir ve kanlı savaş başlar. Onlara yardım etmek için Altın Çüs'ün oğlu Ah Molat da yetişir. Hara Han ile Pora Han'ın yurdundaki savaşı Üzüm Han ve dostları kazanır fakat Üzüm Han'ın Altın Çüs'e olan öfkesi bitmemiştir. Üzüm Han bu kez de Alıp Han Hıs'tan öç alacaktır. Altın Çüs, Alıp Möke'ye, Alıp Han Hıs'ın yurduna birlikte gitmelerini yoksa Üzüm Han'ın dönüşünde kendisini öldüreceğini söyler. Bu konuda anlaştıktan sonra Hara Han ve Pora Han'ın esaretindeki hanlar serbest kalır. Bu düşman alpların yerine ak doru atlı Altın Hurğun, bey ilan edilir. Altın Çüs Alıp Han Hıs'ın yurdundan dönüşte Alıp Möke'ye oğlu Üzüm Han'ın Çaas Han'ın yurdunda altı orduyla kapıştığını oraya gitmeleri

gerektiğini söyler. Yoksa Üzüm Han dönüşte Altın Çüs'ün canını alacaktır. Çaas Han'ın yurdundaki savaş da zaferle bittikten ve Üzüm Han ile Çaas Han'ın kızının olduğu sırada Ah Molat bağlı tuttuğu Huu İney'i serbest bırakır, halk büyük bir merakla onu görmeye gelir. Bunu görüp çok kızan Altın Çüs, Üzüm Han'a neden Huu İney'i öldürme emrini vermediğini sorar. Üzüm Han ise Altın Çüs'e Ah Molat için istediğini yapmasını söyler. Altın Çüs kızarak çıkar ve Ah Molat'a Huu İney'i öldürmesini söyler, o da denileni yapar. Altın Çüs, oğlu Ah Molat'a artık memleketlerine dönmesini söyler. Çünkü belki de Üzüm Han ile kapışacak ve yurduna dönemeyecektir. Altın Çüs, her zamanki gibi Çaas Han'ın yurdunda yine ok içki içer ve sarhoş olur. Üzüm Han ile dövüşmesine ramak kalmıştır. Çaas Han ise Altın Çüs'ü bir delilik yapmaması konusunda uyarır. Altın Çüs Üzüm Han ile dövüşmez ancak ata binişindeki ve yiğitliğindeki ustalığı Üzüm Han'a gösterir ve kendisinin Üzüm Han'dan daha mâhir ve üstün olduğunu böylece kanıtlamış olur ki bu durumu Üzüm Han geç de olsa kabul eder. Bu olaydan sonra Altın Çüs altı ayrı başlı ak dağın altında yaşamaya devam eder, zırhını ve silahını bir daha giymemek üzere çıkarır.

Altın Hurğun: Altın Çüs Destanı'nda Hara Han ve Pora Han'ın yurdunda çetin bir savaş olur ve Üzüm Han ve diğerleri savaşta gâlip gelirler. Burada esir hanlar, halkları ve mal-davarlarıyla birlikte serbest kalırlar. Bölgenin hanlığına ise oradaki hanlardan biri olan bu Altın Hurğun getirilir.

Ay Çarlı: Altın Çüs Destanı'nda Çaas Han ile Çarlı Tana'nın kızlarıdır. Ülkesini işgalden kurtaran Üzüm Han, Çaas Han'ın kızını kendisine ister. Babası kabul eder ve Üzüm Han ile Ay Çarlı evlenirler, dokuz gün boyunca eğlence olur. Üzüm Han'ın yurduna döndüğünde bir düğün de erkek evinde olur.

Çaas Han: Altın Çüs Destanı'nda, Alıp Han'ın oğlunun öldürüldüğü yerden altın guguşun söylediklerini duyduktan sonra ayrılan Altın Çüs Parlak Nehrin kıyısında yaşayan halkın obasına gelir, hanın otağına girer. Otağda han ve karısı bulunmaktadır. Han'ın adı Çaas Han'dır. Başından geçenleri ve özellikle de son gördüklerini anlatan Altın Çüs'e Çaas Han, karısı Çarlı Tana'nın ölenleri nasıl dirilteceğini bildiğini söyler ve karısına bildiklerini anlattırır. Altın Çüs bu öğrendiklerinden sonra oradan ayrılır. Ülkesini işgalden kurtaran Üzüm Han, Çaas Han'ın kızını kendisine ister. Çaas Han

kabul eder ve kız toyu kurulur. Çaas Han eski dostu Altın Çüs'ün, Üzüml Han ile fizikî bir mücadelele girmemesi için çok çabalar ve çabası boşa gitmez.

Çarılı Tana: Altın Çüs Destanı'nda Çaas Han'ın karısıdır. Ölen canlıların nasıl yeniden hayata döndürüleceği bilgisine sahiptir. Bunu Altın Çüs'e, Alıp Han'ın oğlunu yeniden hayata döndürmesi için anlatır.

Hıyan Arığ: Altın Çüs Destanı'nda Hıyan Han'ın kızıdır. Altın Çüs bu kızı Alıp Möke ile evlendirmek ister. Alıp Möke kızın çirkinliğinden ötürü bu işe yanaşmaz ancak Altın Çüs'ün ısrarı sonucu onun isteğini kıramaz. Ancak kızın asıl görünüşü bu çirkin hâli değildir. Hıyan Han, Alıp Hara Han'ın korkusundan kızını değiştirmiştir. Kız gerçek hâline döndüğünde peri kızı gibi birine dönüşür. Altın Çüs Alıp Möke'ye evlenip isteyip istemediğini yeniden sorduğunda Alıp Möke sevinçle kabul eder. Alıp Möke'nin ata yurduna döndüğünde bir toy kurulur ve çift evlenir. Düğünden sonraki gece Hıyan Arığ obalarına bir atın geldiğini duyarak kocası Alıp Möke'yi uyandırır. Gelen, Altın Çüs'ün atıdır ve yardım istemektedir. Alıp Möke Altın Çüs'ün yurduna gider ve ona yardım ettikten sonra geri döner. Aynı gece bu kez Alıp Möke'nin yurduna Çil Hara Hıs ile Oh Han adlı düşman alplar ordularıyla gelirler, Alıp Möke hazırlanıp çıkacakken karısına baktığında onun altı aylık hâmile olduğunu görür. Hıyan Arığ'ın doğum zamanı geldiğinde otağa kara sarı kulun girer ve savaş esnasında bir zarar görmemesi için çocuğu ondan emaneten alır ve yerin zirvesi sarp dağa götürür, bunu Huu İney de görür ve silkinerek bozkurt donuna dönüşür. Hıyan Arığ ile destanın sonunda bir kez daha karşılaşırız. Alıp Möke oğlu Üzüml Han'ın zoru ile Alıp Han Hıs ile evlenir. Tüm akınlar bitip Alıp Möke'nin yurduna döndüğünde ise Alıp Möke oğlunun zoru ile Alıp Han Hıs ile evlendiğini söyler, Hıyan Arığ buna çok kızar. Bu arada araya Alıp Han Hıs girer ve Hıyan Arığ istemezse Alıp Möke'nin sadece kendisiyle yaşayabileceğini söyleyince Hıyan Arığ yumuşar ve hep birlikte yaşayabileceklerini söyler. İş böylelikle tatlıya bağlandığında Alıp Möke ile Alıp Han Hıs ve Üzüml Han ile Ay Çarılı'nın düğünleri olur.

Hıyan Han: Altın Çüs Destanı'nda Altın Çüs ve Alıp Möke'nin Alıp Hara Han'ın elinden kurtardığı on iki handan biridir. Çok çirkin görünüşlü Hıyan Arığ kızını Altın Çüs Alıp Möke ile evlendirmek ister. Alıp Möke kızın çirkinliğini görünce bu durumu istemese de Altın Çüs'ün zoruyla evlenecektir.

Kara Sarı Kulun: Altın Çüs Destanı'nda Alıp Möke ile Hıyan Arıĝ'ın yeni doğan çocuĝunu saklayıp düşmanlardan korumakla görevli attır. Kendisini Altın Çüs'ün kötü çocukları Ah Molat ile Kök Molat sıkıştırırlar ve çocuĝu öldürüp kendilerini döven Alıp Möke'den intikam almak isterler.

Üzüm Han: Altın Çüs Destanı'nda Alıp Möke ile Hıyan Arıĝ'ın çocuklarıdır. Çocuk doğduĝu esnada Alıp Möke'nin yurdundan savaş başlamaktadır. Kara sarı at da çocuĝa bir şey olmaması için onu annesinden alır ve oradan uzaklaştırır. Alıp Möke'nin çocuĝu olduĝunu bir şekilde haber alan Huu İney, kara sarı atı takip bozkurt donunda takip eder. Bu esnada Altın Çüs'ün kötü çocukları Ah Molat ile Kök Molat da, Alıp Möke'den yedikleri dayaĝın intikamı için onun çocuĝuna zarar vermek isterler ancak çocuĝun küçük yaşı nedeniyle bundan vazgeçerler Tam bu sırada bozkurdun onlara doğru geldiĝini gören kardeşler onu oklar ancak oklar teĝet geçer. Kök Molat bozkurdun peşine düşerken Ah Molat çocuĝu ve kara sarı atı kendi yurduna götürür, yiyip içirir donatır ve annesi Ah Çibek Arıĝ ile ona Üzüm Han adını verirler. Üzüm Han, adını da aldıktan sonra ata yurdundaki savaşı hatırlar ve oraya gidip babasına yardımcı olmak ister. Alıp Möke'nin yurduna geldiklerinde Altın Çüs'ün Çil Hara Hıs ile babasının sise Ot Han ile kapıştıĝını gören Üzüm Han, Ot Han'ı babasının elinden alır ve onunla tutuşmaya başlar. Çil Hara Hıs ile Ot Han öldürüldükten sonra Üzüm Han ne Altın Çüs'e ne de babasına selam ve yüz verir. Altın Çüs'e yeryüzünde tek bir gerek alpın olması gerektiĝini söyleyerek ona büyüklük taslar. Altın Çüs Alıp Möke'ye kendi çocuklarının neden böyle kötü olduĝunu sorduktan sonra Üzüm Han'ın alt dünyadaki Pora Han ve Hara Han ile savaş çıkaracaĝını sağ dönerse kendi kanını dökeceĝini söyler. Üzüm Han, Hara Han ile Pora Han'ın yurdunda savaşa girer. Kendisine Alıp Möke, Altın Çüs ve Altın Çüs'ün oĝlu Ah Molat da katılır. Pek şiddetli savaşı zaferle tamamlayan Üzüm Han Altın Çüs'e yine yüz vermez ve bu kez Alıp Han Hıs'dan öğ alacaktır. Alıp Han Hıs'ın yurduna gelindiğinde Üzüm Han ile Alıp Han Hıs çetin bir mücadeleye tutuşurlar ancak Üzüm Han kızı öldürmek yerine ona bir teklifte bulunur; buna göre Alıp Han Hıs, babası Alıp Möke ile evlenecektir reddederse Alıp Han Hıs'ı öldürecektir aynı şekilde babasına da aynı şartla sorar. Her ikisi de bunu kabul ederler. Buradan Üzüm Han, Çaas Han'ın yurdundaki müstevli altı orduyla kapışmak için oraya gitmiştir ve altı yıldır orada savaşmaktadır. Dostları ona yardım için oraya giderler.

Çaas Han'ın yurduna Mögi Hara Han'ın ordusu gelmiştir. Üzüm Han babası başta olmak üzere diğer alp dostlarının yardımıyla alt mücehhez orduyu alt ederler, oradan Çaas Han'ın otağına girerler. Üzüm Han Çaas Han'ın kızı Ay Çarış kızı kendisine ister. Çaas Han da kızını Üzüm Han'a verir, dokuz gün boyunca toy olur. Daha sonra, Çaas Han kızının çeyizini hazırlayıp yola hazır eder. Ata yurduna geri dönen Üzüm Han yolda Altın Çüs ile psikolojik bir harb yaşar. Üzüm Han, Altın Çüs'ü her daim küçümsemektedir fakat Altın Çüs herhangi bir kapışma olmadan yılların verdiği tecrübe ve maharetle Üzüm Han'ı alt eder; bu durumu Üzüm Han da kabul eder. Üzüm Han yurduna döndüğünde eşi Ay Çarış ile burada da bir toy kurar ve boyunun hanı-beyi olur.

Ay Huucın Destanında Müspet Kişiler

Ah Çibek Arığ: Ay Huucın destanında Han Mirgen'in ikinci eşidir. Han Mirgen'den Altın Arığ adlı bir oğlu olur.

Alıp Han Hıs: Ay Huucın destanında Han Mirgen'in ilk karısı olarak karşımıza çıkar. Han Mirgen, kurt donundaki Erlik'i öldürüp erginleşince Han Mirgen'in ablası Hıs Han tarafından kaderindeki evleneceği kızın bu olduğu söylenir ve Han Mirgen onun obasına gidip onunla yaptığı mücadele sonucunda onu alt ederek evlenmeye hak kazanır. Alıp Han Hıs, Han Mirgen'den iki çocuk dünyaya getirir ancak bunlar doğumun akabinde Erlik taifesi olan Hara Ninçi ile Pora Ninçi tarafından alt dünyaya kaçırılır, çocukların yerine iki it yavrusu bırakılır. Han Mirgen destanın ilerleyen bölümlerinde Alıp Han Hıs'ın üzerine Kün Arığ ve Ah Çibek Arığ adlı kızlarla evlenir.

Altın Arığ: Ay Huucın destanında Han Mirgen'in karısı Alıp Han Hıs'tan olan erkek çocuğudur. Doğduğu zaman kardeşiyle birlikte anda Erlik'in taifesinden olan Pora Ninçi ile Hara Ninçi tarafından alt dünyaya kaçırılır. Daha sonra babası Han Mirgen ve Ay Huucın tarafından kurtarılırlar. Bir başka epizotta Altın Arığ, Ay Huucın ile obaları dolaşmaya gittiklerinde uzun süre ortadan kaybolurlar ve Çalat Han'ın yurduna vardıklarında ise orada Çalat Han, Hıyğa Çiçen ve Alıp Hushun ile kapışırlar ancak ikisinin güçleri yetersiz kaldığı için bu iki alpin atları öz yurtlarına dönerek Altın Arığ'ın kardeşi Altın Teek'ten yardım isterler. Bu mücadele sırasında kötü alplardan

Alıp Hushun, Altın Arığ'a kendisiyle evlenmesini teklif etse de Altın Arığ bu teklifi reddeder. M¼cadelenin sonunda ağabeyi Altın Teek evlenir, öz yurtlarına dönd¼kleri zaman ise Kilin Arığ ile evlenir, düĖ¼nleri kurulur.

Altın İrgek: Ay Huucın destanında Han Mirgen ile onun ikinci karısı Ah Çibek Arığ'ın oğlu olan Altın İrgek; Ay Huucın ve Altın Arığ'ın Çalat Han'ın yurdunda başlatmış oldukları mücadelede bu alpalra yardım eden alp olarak gör¼lmektedir. Tönis Han'ın oğlu Hıyan Tönis Han tarafından okla vurulup öldür¼ld¼kten sonra Tönis Han'ın kızı Kilin Arığ tarafından sütl¼ göl¼n süt¼yle yıkanıp dirilitilir.

Altın Teek: Ay Huucın destanında Han Mirgen'in ilk karısı Alıp Han Hıs'tan olan erkek çocuğudur. Doğduğu zaman kardeşıyle birlikte anda Erlik'in taifesinden olan Pora Ninçi ile Hara Ninçi tarafından alt dünyaya kaçırılır. Babası Han Mirgen ile Ay Huucın tarafından kurtarılan kardeşler yurtlarına dönerler. Daha sonra kardeşi Altın Arığ ile Ay Huucın öz yurtlarından ayrılıp Çalat Han'ın yurdunda oradaki kötü alplarla tutuştuklarında yardımcı olmak üzere Altın Teek dostlarıyla Çalat Han'ın yurduna yardıma koşar. Burada Altın Teek HıyĖa Çiçen adlı kötü alpla savaşıır. Bu döv¼şte Ay Huucın, Altın Teek ve Altın Arığ ile birlikte Ah Çibek Arığ'ın ve Han Mirgen'in oğlu Altın İrgek ile Han Mirgen ve K¼n Arığ'ın kızı Ay Çarılı yardıma gelirler. Kırk yıla yakın çetin mücadele müspet alpların zaferiyle sonuçlandıktan sonra Çalat Han'ın yurdunu yağmaya giden alplar burada karşılanır; Ay Huucın Çalat Han'ın kızı Çalay Puruhan'ı Altın Teek'e ister, kabul edilir ve toy düzenlenir. Ay Huucın öz yurduna geri dönd¼ğ¼nde burada tekrar Altın Teek ile Çalay Puruhhan ve Altın Teek'in kız kardeşi Altın Arığ ile Tönis Han'ın kızı Kiliñ Arığ'ın düĖ¼nleri yapılır.

Ay Huucın: Gerek destandaki kadın alpların önde gelenlerinden olması gerekse at soylu bir kadın alp olması sebebiyle Ay Huucın destanında önemli ve farklı bir yere sahiptir. Ana babası Han Mirgen'in yılıksındaki ala kula aygır ile ala kula kısraktır. Ay Huucın'ın ilk alplik sınavı, Hara Ninçi ve Pora Ninçi'nin alt dünyaya kaçırdıkları Han Mirgen'in çocuklarını kurtarmak için gittikleri alt dünya yolculuğu olur. Bu gidişt¼n başarıyla dönen Ay Huucın Han Mirgen ve ablası Hıs Han'ın takdirini kazanır. Han Mirgen ve Alıp Han Hıs'ın çocuklarına ad veren de Ay Huucın'dır. Ay Huucın, evin yaşlı hizmetçisi, Hıs Han ve ana-babası öld¼klerinde onları *ah hayanın* içine defneder. Ay Huucın günlerden bir gün Altın Arığ ile birlikte çevredeki obaları dolaşmaya

çıkarlar ancak aradan çok uzun bir süre geçmesine rağmen geri dönmezler. Bu alpların atları kendi obalarına geri dönerek Ay Huucın ve Altın Arığ'ın akibeti hakkında onlara bilgi verirler ki bu ikisi Alıp Hushun ve HıyĖa Çiçen ile savaşmaktadırlar. Bunu duyan Altın Teek, Ay Huucın ile Altın Arığ'a yardım etmek için yola çıkar. Kıyasıya bir dövüş olur ancak bu üç alpın güçleri yetmez, bunun üzerine Han Mirgen'in eşlerinden Ah Çibek Arığ'ın oğlu Altın irgek ile Kün Arığ'ın kızı Ay Çarılı yardıma koşarlar. Bu alpların bir kısmı ölüp dirilir savaşa yeniden devam eder. Savaş kırk yıl boyunca sürer ve sonunda Ay Huucın ve dostlarının galibiyetiyle sonuçlanır savaş.

Han Mirgen: Ay Huucın destanında Hıs Han'ın kardeşi olarak karşımıza çıkar. Diğer destan kahramanlarının aksine sorumsuz ve anti-kahraman vasıflarına sahip bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Her daim evlenmek isteyen biridir, bu düşüncesinden ablası Hıs Han vazgeçirmeye çalışır. Kurt donuna girmiş alt dünya efendisi Erlik'i öldürerek alplığa geçmiş, erginlenmiştir. Evlenmeye çok meraklı olmasından dolayı ablasından kiminle evleneceğini öğrenir ve onu almak için yola koyulur. Alplara mahsus evlilik motifinin bariz örneğini Han Mirgen ile evleneceği kız olan Alp Han Hıs arasında görürüz ki çift birbirleriyle mücadeleye girer ve Han Mirgen kızını alt ederek kızını obasına götürür. Evleneceği kız Alp Han Hıs ile obasına dönen Han Mirgen ak otağında aygır tarafında emzirilen at soylu ve daha sonra Ay Huucın adını alacak olan kadın alpı ablası Hıs Han'ın gayrimeşru evladı sanır ve ondan şüpheler. Yeniden evlenme merakı galebe çalan Han Mirgen'e ikinci karısının kim olacağını bu sefer ablası değil ilk karısı Alp Han Hıs söyler. Bunlar Kün Arığ ve Ah Çibek Arığ olacaktır. Bu esnada ilk karısı Alp Han Hıs'dan iki çocuğu olur ancak bu çocuklar Erlik'in tayfası tarafından alt dünyaya kaçırlılır. Daha sonra bu duyarsızlığından utanarak insafa gelen Han Mirgen, eniştesi Kün Töñis Han ile alt dünyaya inerek çocuklarını kurtarmak ister ancak Kün Töñis Han son anda vazgeçer ve onun yerine Han Mirgen, Ay Huucın ile gider. Han Mirgen, başka bir yurttan girdiği mücadelelerden birinde beli kırılarak öldürölür, kendisini sağaltarak hayata döndüren oğlu Altın Teek'tir. Daha sonra Han Mirgen üç karısıyla birlikte obasında yaşar, yaşlandığında idareyi bir diğer oğlu Altın İrgek'e devreder.

Hıs Han: Ay Huucın destanındaki kahramanlardan Han Mirgen'in ablasıdır. Hıs Han kardeşi Han Mirgen ile birlikte halkı yönetmekte ve memleketlerini idare etmektedirler.

İki kardeşin de ailevî bilgilerine sahip değiliz. Kardeşinin karşısında güçlü bir karakter olarak görülmektedir. Her dediğini yaptırmaya çalışır. Hayvanların dilinden anlamaktadır.

Kün Töñis Han: Ay Huucın destanında Han Mirgen'in ikinci karısı Kün Arıg'ın kardeşi yani Han Mirgen'in eniştesidir. Destanda çok aktif olarak rol almaz. Evlenme isteği babası Kün Han tarafından reddedilince Han Mirgen ve ablası Hıs Han'ın obasına gelir. Burada Han Mirgen'e alt dünya sakinlerinden iki kızı evlenmeleri için ikna etmeye çalışır, Han Mirgen ablası Hıs Han'ın sert uyarıları neticesinde bu teklifi reddeder, Kün Töñis Han ise tek başına alt dünyaya yolculuğa çıkar ancak orada oklanarak öldürülür, olağanüstü yardımcısı atı, bu durumu babası Kün Han'a bildirir. Kün Han'ın memleketinin fedaisi iki Han Kiret kuş ölüyü diriltecek otu bulmak için yola çıkarlar, ot Hıyğa Çiçen tarafından at gözü altın gölün dibinde korunmaktadır. Hıyğa Çiçen'in karşısına bu otu almak için at soylu Ay Huucın çıkar, kapışma Ay Huucın'ın galibiyetiyle sonlanır. İlerleyen satırlarda Han Mirgen ile Kün Töñis Han, Han Mirgen'in iki çocuğunu Erlik taifesinin elinden kurtarmak için alt dünyaya giderler ancak zorlu yolculuktan çekinen Kün Töñis Han alt dünyaya inmekten vazgeçer; Han Mirgen onun yerine Ay Huucın ile alt dünyaya gider. Bir diğer epizotta Çalat Han adlı menfi alpin obasına yapılan hücumda öldürülen Kün Töñis Han, Han Mirgen tarafından tekrar hayata döndürülür. Destanın son kısmında Han Mirgen'in obasından ayrılan Kün Töñis Han, tekrar öz yurduna geri döner.

Han Kicegey Destanında Müspet Kişiler

Ah Çarlı Han: Han Kicegey destanında, Ah Han Han Kicegey'den, kendisiyle evlenmesi için Tolay Puruh Han kızı alıp getirmesini ister. Han Kicegey yolda Ah Çarlı Han'ın yurduna uğrar ve misafiri olur. Ah Han'ı tanıyan ve bu isteğini duyunca şaşırان Ah çarlı Han, Han Kicegey'i bu işten vazgeçirmeye çalışır, kendi çocuğu olmasını teklif eder ve hatta kızı Çarlı Tana evlendirmeyi teklif eder. Han Kicegey bunları redderek yoluna devam eder.

Ah Ölen Arıg: Han Kicegey destanında, menfi alp Ah Han'ın karısıdır. Ah Han'ın aksine iyi niyetli ve mazlum bir kadındır. Ah Han'ın kötü muamelesine maruz kalır.

Destanın baş kahramanı olan Han Kicegey ile ilk karşılaşan odur. Han Kicegey'in ana-babası olmamasından dolayı Ah Han ile Ah Öleñ Arığ'ın evlatları olmayı istemesi Ah Öleñ Arığ'ı çok sevindirir. Ah Ölen ertesi sabah Ah Han'a güzel bir kahvaltı hazırlar ve akabinde de Han Kicegey gelir eve. Niyetini söyler, Ah Han büyük bir öfkeyle karşılar bunu ve ilkin istemez, sonra araya Ah Öleñ Arığ da girer ki o da Ah Han'dan azar ıştır.

Çarılı Tana: Han Kicegey destanında, Ah Çarılı Tana'nın kızıdır. Destanda ilk karşıma çıkıldığında Ah Çarılı Tana kızını Han Kicegey ile evlendirmek ister ancak Han Kicegey kızı beğenmeyerek evlenmek istemez. Ancak destanın sonunda Han Kicegey'in kızla evlendiğini görmekteyiz.

Han Kicegey: Han Kicegey destanındaki baş alp olan şahıs, gökten bindiğı atıyla Altay dağının zirvesine konar. İlk kez ileride manevî annesi olarak kabul edeceği Ah Ölen Arığ ile karşılaşır. Bu alpin destanda ilk görünüşünde ana-babası bilinmemektedir. İsminin ne olduğı da eyerin kenarında yazılmıştır. Ana babası olmadığı için ve sahip olduğı mucizevî hususiyetten dolayı Ah Han ile Ah Öleñ Arığ çiftinin çocuklarının olmadığını bildiğı için onları evladı olmak istediğini Ah Öleñ Arığ'a söyler. Ertesi gün bu niyetinden Ah Han'a da bahseden Han Kicegey Ah Han'ı sinirlendirir. Ah Han, dölsüz olmasından dolayı kendisiyle alay edildiğini düşünerek Han Kicegey'i yumruklamaya başlar. Üç kez ısrarla yalvaran Han Kicegey'in sözüne itibar etmeyen Ah Han, Ah Öleñ Arığ'ın ısrarcı olmasına iyice sinirlenir. Ancak sonra Ah Han ikna olur fakat Han Kicegey Ah Han'ın köle evladı olacaktır. Altay dağının zirvesinde yaşayacak, mal-davara göz kulak olacak ve kendi yaşadıkları bucağı inmeyecektir. Bir gün, Ah Han Han Kicegey'i yanına çağırır, ona Han nehri kıyısında yaşayan Haratı Han'ı öldürmesi karşılığında onu öz evladı kabul edip hayvanlarının da yarısını kendisine vereceğini söyler. Han Kicegey de bunu kabul ederek Han Haratı'nın yurduna gitmek için hazırlığa girişir. Halktan hayır duası alır. Haratı Han'ın yurduna vardığında önce Haratı Han'ın altmış yiğidiyle çarpışır ve onları alt eder. Daha sonra Haratı Han'ın otağına varır. Orada Haratı Han ve oğlu Ay Sulazın tarafında karşılanır ve ağırlanır. Haratı Han ondan öfkesinin sebebi sorar ve kızı Hara Torğı ile evlenmesini teklif eder, bunu reddeden Han Kicegey Ah Han'ın söylediklerini tekrarlar. Korkuya kapılan Haratı Han hayvanlarını ve halkını alıp gitmesini öne sürse de ikna olmayan Han Kicegey, Haratı Han'ın oğlu Ay Sulazın'ın babasına ihanet etmesi sonucu işini kolay yola

sokarak Haratı Han'ı öldürür ve tekrar Ah Han'ın bucağına varır. Halk ve Ah Han, Han Kicegey'in canlı gelebildiğine şaşırır ancak Ah Han sözünde durmayarak Han Kicegey'i Altay'ın zirvesine yollar.

Hara Torğı: Han Kicegey destanında, Haratı Han'ın kızıdır. Haratı Han, kızını Han Kicegey ile vlendirmek istese de kızın akıllı olmasına rağmen çirkin olması ve Han Kicegey'in her halükarda Haratı Han'ı öldürmek istemesinden dolayı Han Kicegey Hara Torğı'yı almaz. Destanda isminin zikri haricinde bir işlevi yoktur.

Haratı Han: Han Kicegey destanında Ah Han'ın düşmanı olarak gösterilmektedir. Ah Han'ın kendisini öldürmesi için gönderdiği Han Kicegey'e kızını, halkını ve sürülerini teklif eder ancak çare olmaz. Öz oğlunun ihanetine uğrar ve Han Kicegey'in elinden ölür.

Han Mirgen Destanında Müspet Kişiler

Adsız Çocuk: Han Mirgen destanında, Han Mirgen'in Pay Sarığ Han'ın yurdundaki müsabakada atını verip yarışa soktuğu çocuktur. Çocuk, Han Mirgen'in *han pozırah atının* üstünde diğer tüm rakipleri geçer. Dokuz yaşındaki Hıs Han'ın yurduna vardığında onun güzelliğinden çok etkilenir ve evlenme hayalini aklından geçirir. Tüm atlarla birlikte çocuk ve han pozırah at da Hıs Han'ın yurdundan tekrar Pay Sarığ Han'ın yurduna geri dönerler. Ancak yolda karşılarına derin bir çukur vardır ve bu çukurda çocuğu ve Han Mirgen'in atını bir bekçi beklemektedir. At gerilerek yeniden dört nala koşmaya başlar, çukurun üzerinden atlarken ok-yay ve kılıç sesleri duyulur, kan pozırah at yaralanır ve yere yığılır. Bu esnada yine olağanüstü özellikleri olan atıyla bir alp kız oraya gelir. Hazırladığı ilaçla *han pozırah atı* iyileştirir. Bu kız Toolay Mooray adlı bir alptir.

Adsız İhtiyar: Han Mirgen destanında Çaas Han, Çılbazın Molat'ın yurdunda iken Han Mirgen'in yurdu tekrar düşman saldırısına uğrar. Alplar apar topar yurtlarına dönerek savaşa girerler. Ancak karşılarındaki ordu çok kuvvetlidir ve bir türlü onlara güç yetiremezler. Ölen kötü alplar yeniden dirilmektedir. Bu esnada oraya Ak Kaya'dan gelen adsız bir ihtiyar epey uzun olan sakalından bir tutam koparıp savaş meydanına dağıtır. Bunlar tüm menfi alpları bir daha hayata dönmeyecekleri şekilde öldürerek

savaşı bitirir. Oradakilere bu yaptığının karşılığı olarak Ak Kaya'ya kurban sunmalarını ister ve oradan ayrılır.

Altın Çarlı: Han Mirgen destanında Pay Sarığ Han ile uzun zaman önce savaşı ve orada esir düşüp bir süre sonra da ölen Çarlı Han'ın karısıdır. Oğlu Hataan Molat ve kızı Toolay Arığ ile obada yaşamaktadır.

Altın Çüs: Han Mirgen destanında alp Han Mirgen ile Ay Arığ'ın erkek çocuklarıdır. İlerlemiş yaşlarına rağmen çocuk sahibi olamayan bu çift Han Mirgen'in yardım için gurbete çıkması, Ay Arığ'ın da bu esnada halk ve yıklarlarla sürülmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Altın Çüs, babası Han Mirgen, Toolay Moolay tarafından hayata döndürüldükten sonra Hataan Molat ile birlikte Han Mirgen'in yurduna gelmiştir. Altın Çüs, annesi Ay Arığ'ın öldüğünü söyler ancak yaptıklarından dolayı Toolay Mooray'ı anne olarak kabul edeceğini söyler. Han Mirgen Toolay Mooray ile evlenirken, Altın Çüs de Toolay Arığ ile evlenir.

Altın Hurğun: Han Mirgen destanında Altın Çüs ile Toolay Arığ'ın üçüncü çocuklarıdır. Diğer çocukları olan Çaas Han ile Haan Arığ'ın doğumları ve diğer özellikleri hakkında bilgi verilmişse de Altın Hurğun'un doğumu, ad alması, erlik kazanması hakkında bir şey anlatılmamıştır. Altın Hurğun destanda ilk kez, ağabeyi Çaas Han'ın Kilin Arığ'ın dostu Hıyan Arığ'ın yurduna gireceği zaman belirmesiyle ortaya çıkar. Altın Hurğun, Çılbazın Molat'ın yurdundaki mücadeleden sonra dedesi Han Mirgen'in yurdundaki savaş için ağabeyi ile yola çıkar; orada çetin bir savaş meydana gelir Ak Kaya'nın iyesi adsız bir ihtiyarın sayesinde savaş kazanılır. Daha sonra eğlence düzenlenir. Bu toy yalnızca zafer değil aynı zamanda evlilik toyudur. Çaas Han ile Kilin Arığ, Altın Hurğun da Hıyan Arığ evlenirler.

Altın Seyzeñ: Han Mirgen destanında Sarığ Han'ın kızı Salaaçın Arığ ile evlenmek için yarışmaya katılan alp Küreldey'in yardım etmesi için Han Mirgen'e gönderdiği elçi. Han Mirgen, Küreldey'e yardım etmeyi kabul ettikten sonra Altın Seyzeñ, Han Mirgen'e Sarığ Han'ın yurduna giderken mutlaka ak sabdar atın izini takip etmesi gerektiğini söyler. Eğer *yerin enlemesine doğru* gider ise karşısına Kara Dağ ve Kara Nehir çıkacaktır. Orayı idare eden Oop Hara Han'ın Hara Ninci adlı bir kızı vardır. Oradan geçen herkesi büyülemektedir ve oraya giden kimse bir daha geri

dönememektedir. Altın Seyzeñ, Han Mirgen'e izlemesi gereken yolu tarif ettikten sonra oradan ayrılır.

Ay Arıg: Han Mirgen destanında baş kahramanlardan Han Mirgen'in karısıdır. Bu ikisinin ilerlemiş yaşlarına rağmen çocukları olmamaktadır. Gurbete çıkacak olan Han Mirgen için karısı Ay Arıg güzel bir sofraya hazırlar, savaş donanımını düzenler. Han Mirgen, Küreldey'e yardım için obasından ayrıldıktan sonra Han Mirgen'in yurdu talan edilir. Halk ve yılkılarla birlikte Ay Arıg da kaçırılır. Esarete iken ölür. Ancak ölmeden önce Han Mirgen'e Altın Çüs adlı bir evlat bırakmıştır. Anlatıcı burada bize Ay Arıg'ın öldüğünü anlatsa da Ay Arıg destanın sonuna doğru bu kez menfi karakterde karşımıza çıkar. Ay Arıg aslında ölmemiş ve Çılbazın Molat adlı bir kötü kahramanla ilişkiye girerek iki çocuk dünyaya getirmiştir. Kötü emellerine ulaşmak için kendi yaşadığı yere gelen torunlarını da tatlı dille kandırmak istese de belki kıskançlıktan belki de gerçekten artık kötü bir kişi olduğunu düşündüğü için, Han Mirgen'in ikinci karısı Toolay Mooray Ay Arıg'ı öldürür.

Ay Hanat: Han Mirgen destanında Han Mirgen'in ilk karısı Ay Arıg'ın kardeşidir. Ay Arıg kötü tarafı seçmesine ve Han Mirgen'in ikinci karısı Toolay Mooray tarafından öldürülmesine rağmen yine de Han Mirgen'in yurdundaki savaşta Han Mirgen sülalesine yardım etmek için gelmiştir.

Çaas Han: Han Mirgen destanında Altın Çüs ile Tooray Arıg'ın oğludur. Çaas Han doğduktan kısa bir süre sonra kız akradesi ile birlikte yengeleri Toolay Mooray tarafından kan pozırah ata emanet edilerek Han Mirgen'in yurduna çok uzak bir yere, Ak Dağ'a gönderilmiştir. Bu güvenli yerde de kendilerini bulan Ot Han, Ak Kaya'yı yakmasına rağmen çocuklara bir zarar gelmemiştir. Çaas Han kız kardeşiyle ad aldıktan sonra ilk erliğini gerçekleştirmek için hem dedesi Han Mirgen'in yurdunu yağmalaması hem de kendilerine yaptıklarının öcünü almak için Ot Han ile mücadele eder. Bu savaşta Çaas Han önce Ot Han'ın canını almasına rağmen alt dünya sakinlerinden bir cadı orta dünyaya gelerek Ot Han'ı hayata döndürür. Birkaç defa daha Çaas Han Ot Han'ın canını almasına rağmen Ot Han'ın koruyucusu cadı onu her defasında hayata yeniden döndürür fakat en sonunda onun da gücü tükenir ve Ot Han tamamen ölür. Çaas Han Ot Han ile yaptığı mücadeleden galip ayrıldıktan sonra yeniden ata yurduna döner. Aradan bir süre geçtikten sonra kız kardeşi Haan Arıg, erkek kardeşine artık evlilik zamanının

geldiğini söyler. Bunun için ailenin en büyüğü olan dedesi Han Mirgen'in yanına gider ve ona durumu anlatır. Han Mirgen de ona Kilin Dağı altındaki Kilin Nehri kıyısında yaşayan Kilin Arığ adlı kızla evlenmesi gerektiğini söyler. Böylece yola çıkan Çaas Han uzun bir yoldan sonra yolda genç bir alp görür. Bu alp Çaas Han'a, evleneceği kız olan Kilin Arığ'ın kötü alp Çil Han'ın oğlu Çil Teek tarafından kaçırıldığını biran önce peşlerine düşmesini söyler. Çaas Han atına atlayıp önce Kilin Arığ'ın yurduna gitmeye karar verir. Yurda geldiğinde bir zamanlar dedesi Han Mirgen'in yaptığı gibi kendisine ve atına don değiştirerek keloğlana dönüşür ve türkü söyleyerek obaya dalar. Kilin Arığ'ın otağına gelir. Kilin Arığ üç hizmetçisiyle otağda oturup çathan çalmaktadır. Çaas Han'a bolca ikram eder, Çaas Han da sarhoş numarası yaparak yalandan sızar. Bunu gören Kilin Arığ savaş donanımını kuşanıp Hıyan Arığ'a yardım etmek için hazırlanırken bir yandan da hizmetçilerine, keloğlanın uyanması durumunda kendisinin nereye gittiğini bilmediklerini söylemelerini ister. Eğer yurtlarına Çaas Han varır ise de kendisinin Hıyan Arığ'ın babası Hıyan Han'ın yurduna gittiğini söylemelerini ister. Kilin Arığ tam çıkacakken Çaas Han uyanır, o da mecburen techizatını dökünüp sofraya gelir; bir süre sonra da içkiden sarhoş olur. Bunu fırsat bilen Çaas Han silkinerek bu kez de küçük kardeşi Altın HurĖun'a dönüşür ve Kilin Arığ'ı altın yüzüğe dönüştürür ve cebine koyarak Hıyan Han'ın yurduna doğru yola çıkar. Oraya vardığında yeniden atını *kadife kanatlı ak kök ata* kendisini de Kilin Arığ kıza dönüştürür. Uzun sohbetten sonra yatma vakti geldiğinde Kilin Arığ kılığındaki Çaas Han ile Hıyan Arığ yan yana yatarlar. Hıyan Arığ'ın hizmetçisi de onlarla birlikte yatmak için ısrar etse de Hıyan Arığ buna karşı çıkar. Hizmetçi kızın amacı Çaas Han'ın cebindeki yüzüğü almaktır. Birkaç denemesinde başarısız olan hizmetçi en sonunda Çaas Han'ın cebindeki yüzüğe ulaşır. Bunu anlayan Çaas Han ve Hıyan Arığ hizmetçiyi azarlarlar. Hizmetçi de haddini aşarak Hıyan Arığ, bunca zaman yanında bir erkekle uyduğunu söyleyince Çaas Han gerçeği açıklamak durumunda kalır. Çaas Han, kardeşi Haan Arığ ve Altın HurĖun'un peşinden Çılbazın Molat ve Han Mirgen'in ilk karısı Ay Arığ'ın peşinden gider. Ay Arığ Çaas Han'a da yine tatlı dille yaklaşır ancak Çaas Han buna pek inanmaz ve kılıcıyla onu ikiye böler. Çılbazın Molat bu durumu görünce Çaas Han'ın öldürmek için harekete geçer. Çılbazın Molat ile Ay Arığ'ın iki kızından biri olan Ala Picir de Çaas Han'a saldırır. Ancak Ala Picir'i engelleyen bir kişi vardır ki o da annesi Ay Arığ'dır.

Çaas Han'ın onu ikiye bölmeye rağmen sahip olduğu sihrî güçlerden dolayı yeniden hayata dönmüştür ve Ala Picir'den altın yüzüğü (Kilin Arığ) istemektedir. Yüzüğü aldıktan sonra Al Picir'i küle dönüştürür ve birden Han Mirgen'in ikinci karısı Toolay Mooray'a dönüşür. Altın Çüs'ün orada dövüşen kızı Haan Arığ'ı da alıp yurtlarında çıkan savaşı bastırmak için yeniden yola çıkarlar. Çaas Han asıl amacı Kilin Arığ ile evlenmek olsa da bunu yapamamış, Çılbazın Molat'ın yurdunda iken Toolay Mooray'dan ülkelerinin saldırıya uğradığını, babası ve dedesinin çetin bir savaşta mücadele ettiklerini duyup yeniden kendi yurduna döner. Burada babası Altın Çüs, dedesi Han Mirgen, Hataan Molat, Hıs Han savaşa çoktan başlamışlardır. O da kardeşi Altın Hurğun ile yardıma koşarlar. Onlara yardım edenler arasında Ay Arığ'ın kardeşi Ay Hanat vardır.

Haan Arığ: Han Mirgen destanında Altın Çüs ile Tooray Arığ'ın kızıdır. Haan Arığ, kendilerini öldürmek için Ak Kaya'ya gelen Ot Han'dan ağabeyinin yardımıyla kaçıp kurtulduktan sonra yurtlarına giderler. Buradaki ziyafet esnasında ağabeyine artık evlenme zamanının geldiğini ve büyüklerden düstur alması gerektiğini söyler. Bu olaydan sonra Haan Arığ'ı ikinci kez ağabeyinin evlenmek istediği Kilin Arığ'ın dostu Hıyan Arığ'ın yurdunda ve Çılbazın Molat'ın yurdunda görürüz. Çılbazın Molat, Han Mirgen' in öldü bilinen ilk karısı Ay Arığ ile evlenmiş ve ondan iki çocuk dünyaya getirmiştir. Haan Arığ da kendilerine tatlı dille yaklaşan Ay Arığ, kocası Çılbazın Molat, çocukları Ala Puğa ve Ala Picir ile mücadele eden ağabeyi Çaas Han'a yardım etmek için davranır, mücadele eder. Ancak daha sonra dedesinin ikinci karısı Toolay Mooray'ın yardımı ile oradan, kendi yurtlarındaki savaşa dahil olmak için ayrılırlar.

Han Mirgen: Han Mirgen destanında baş kahramanlardan biri olan ve destana da ismini veren kahramandır. Hanım Dağ silsilesinin eteğinde yaşamakta, buradaki obada halkını ve ylıkılarını idare etmektedir. Destanın başında Han Mirgen'in çocuksuzluk problemiyle karşı karşıya olduğunu görmekteyiz. Han Mirgen, eşi, halkı ve ylıkısıyla çok uzun zamandır mutlu ve huzurlu bir hayat sürmektedir. Tek derdi çocuğunun olmamasıdır. Uzun zamandır sefere çıkmamış ve kendi yurduna saldıran bir müstevli bir orduyla karşılaşmamıştır. Yine günlerden bir gün sabah erken saatlerde kalkıp sofranın başında otururken Hanım Dağ'ın yükseklerinden obasına doğru bir atlının geldiğini duyar. Bu gelen, Sarığ Han'ın evlendirmek istediği kızı Salaaçın Arığ için düzenlenen

yarışmada m¼cadele edecek olan K¼reldey'in adamı Altın Seyzeñ'dir. K¼reldey kendisine yardım etmesi için adamı aracılığıyla Han Mirgen'i çağırılmaktadır. Han Mirgen bu teklife uzun süre cevap vermese de sonunda gitmeye razı olur. Altın Seyzeñ, Han Mirgen'e izlemesi gereken yolu tarif ettikten sonra oradan ayrılır. Han Mirgen silahlarını ve techizatını hazırlar. Her şeyini hazırlayıp dışarı çıktığında güneşin yavaş yavaş battığını gör¼r ve çok acele bir işinin olmadığını düşünerek o gün gitmekten vazgeçer. Ertesi gün olduğunda yine uzun bir yeme-içme faslı ve diğ¼r hazırlıklardan sonra yeniden dışarı çıkıp atının yanına vardığında güneşin batamaya yakın olduğunu gör¼r ve bir önceki g¼nde olduğ¼ gibi gece vakti yola çıkması için bir mecburiyeti ve acelesinin olmadığını düşünerek o gün de Sarığ Han'ın yurduna gitmekten vazgeçer ve tekrar evine döner. Bir gün sonra yeniden kahvaltı sofrasında iken Ay Arığ kocası Han Mirgen'i uyarır eğer gitmeyecekse Altın Seyzeñ'i neden güvendirdiğini sorar ve eğer K¼reldey kötü bir alp ise kendisinin yaptığı bu boşvermişlik nedeniyle kendilerine ordularıyla gelebileceğini söyler. Han Mirgen bu söz üzerine giyinip kuşanır, karısı Ay Arığ ile vedalaşıp yola çıkar. Uzun bir yoldan sonra Altın Seyzeñ'in gitmemesi için uyardığı Oop Hara Han'ın yurdunu görebileceği Kara Dağ'ın zirvesine varır. Burada obayı izlerken arkasından Oop Hara Han'ın kızı Hara Ninci yaklaşır. Han Mirgen'e seslenişinde onun karısıymış bir ifade vardır. Han Mirgen bunu duyunca itiraz eder ve tek eşinin Ay Arığ olduğunu söyler. Hara Ninci ise bunun üzerine, kendisinin yurdundan ayrıldıktan sonra karısı Ay Arığ'ın yurdunu kuruttuğunu, talan ettirdiğini ve Pay Sarığ Han'ın ülkesine sür¼ldüğ¼n¼ söyler. Han Mirgen, atının dizginini Pay Sarığ Han'ın yurduna dönd¼rdüğ¼nde Hara Ninci, Kara Dağ'ın başındaki kara taş *obaayı* kaldırıp kaldıramayacağını sorup onun güc¼n¼ sınar. Han Mirgen *obaayı* kaldırır, güc¼n¼ kanıtlar. Hara Ninci ise yine de gideceği yerden sağ salım dönemeyeceğini söyleyerek birden ortadan kaybolur. Han Mirgen zaten gitmekte olduğ¼ (Pay) Sarığ Han'ın yurduna bu kez farklı bir sebep için ilerler. Oraya vardığında han otağının önündeki sarçında birçok alpin atlarının bağılı olduğunu gör¼r. Obada rahatça hareket edebilmek için kılık değıştirir. Kendisini keloğlana atını da uyuz bir ata dön¼řtür¼r. Keloğlan (Han Mirgen) bağıra çağıra türk¼ söyleyerek obanın içinde dolaşmaya başlar. Bu esnada g¼r¼lt¼y¼ duyan bir alp kız otağından çıkıp g¼r¼lt¼ yapmamasını kendisinin *besleme günü* olduğunu söyler. Han Mirgen, uyuz eşeğinden iner, atını sarçına bağlayıp

o otağa girer. Fakat otağdaki yaşlılardan biri onun kılık değiştirdiğini anlar; bunun üzerine Han Mirgen de eski haline döner. Bu ihtiyar bir zamanlar Pay Sarığ Han ile mücadele eden Çarlı Han'ın karısı Ay Çarlı'dır. Otağda Ay Çarlı'nın oğlu Hataan Molat ile kızı Toolay Arığ da vardır. Ay Çarlı, Han Mirgen'e, buradan sağ çıkamayacağını söyler aynı Hara Ninci gibi. Han Mirgen bunun üzerine otağdan çıktı ve yeniden kılık değiştirir Kendisi altı yaşında bir oğlan olurken atını da yedi yaşındaki bir oğlana dönüştürüp ve yine türkü söyleyerek obanın içinde dolaşır. İki oğlan türkü söyleyip yürürken *dokuz köşeli kara taş* bir ev görüp içine girerler. İçeride önce on iki kız türkü söylerken bunlar birden üç kıza dönüştüler. Bu kızlar Oop Hara Han'ın kızı Hara Ninci, Çılan Han'ın kızı Çılbazın Arığ ve Üzüt Han'ın kızı Üzüm Çaçah'tır. Bu kızlar arasında Han Mirgen'den bahsederler. Han Mirgen'in gelip gelmediğini ise Ay Çarlı'nın oğlu Hataan Molat'a dönüştürülen Hara Moos'a sormaları gerektiğini söyleyerek Ay Çarlı'nın otağına doğru giderler. Kızlar evden çıktığında iki oğlan da dışarı çıkarlar ve Han Mirgen kendisiyle birlikte atını da eski haline dönüştürür. Atını han otağındaki sarçına bağlayıp han otağına girer. Han Mirgen içeri girip selam verir, onu Küreldey karşılar. Pay Sarığ Han'ın yurduna farklı yerden birçok alp müsabaka için gelmiş ve Pay Sarığ Han'ın yarışmayı başlatmasını beklemektedir. Pay Sarığ Han şartlarını söyledikten sonra tüm alplar apar topar dışarı çıktıklarında otağda sadece Han Mirgen kalır. Pay Sarığ Han, Han Mirgen'e eğer yarış için gelmediyse neden burada olduğunu sorar. Han Mirgen ise asıl geliş sebebinin anlaşılmaması için dışarı çıkıp atını bir binici aramaya koyulur. Yolda odun keserken gördüğü bir gence atına binici olmayı teklif eder, çocuk ana-babasından izin alıp ata binici olur. Ancak çocuğu ata bindirmekte çok zorlanır. Daha sonra çocuk kamçıyı istediğinde de kamçıyı yerinden zorla kaldırıp çocuğa verdi. Çocuk ise Han Mirgen'i denediğini, bu sebeple kendisinin ve kamçının bu kadar ağır olduğunu söyler. Ardından da diri olarak değil bundan sonra ölü olarak dolaşacağını söyler ve Hıs Han'ın yurduna doğru dört nala at sürer. Tüm alplar Hıs Han'ın yurdundan yeniden Pay Sarığ Han'ın yurduna geldiklerinde, yarışmacı alplardan Çılbazın Molat ile Han Mirgen kavgaya tutuşurlar. Bu esnada Hara Ninci, Çılan Han'ın kızı Çılbazın Arığ, Üzüt Han'ın kızı Üzüm Çaçah da Küreldey ile Çırsı Möke de Küreldey'in elçisi Altın Seyzeñ ile kapışmaktadır. Bu menfi ve müspet alplar arasında büyük bir mücadele başladı. Üç yıla yakın süren ve durdurak bilmeyen

bir savaş meydana geldi. Çok uzun süren savaşlar sonucunda Küreldey Han Mirgen ve Toolay Mooray'ın yardımlarıyla Salaacan Arış ile evlenir fakat bu yardımı inkâr eder. Toolay Mooray bunun hesabını sormak için Küreldey'e gittiğinde durup onunla kapışmak ister ancak Han Mirgen Üzüm Çaçaş tarafından canı alınmıştır ve ona yardım etmek için oradan ayrılır. Toolay Mooray Han Mirgen'in yanına geldiğinde onun ağır yaralı olduğunu görür ve atına yükleyerek Han Mirgen'in memleketine götürmeye karar verir. Han Mirgen'in yurduna geldiklerinde, memleketinin talan edildiğini ve sahipsiz kaldığını görür. Han Mirgen daha sonra Toolay Mooray'ın, Toolay Arış tarafından onun ailesinden alıp getirilen sihirli başörtü ve kamçı tarafından yeniden hayata döndürölür. Han Mirgen, Toolay Mooray ile Toolay Arış'ın kimler olduklarını öğrendikten sonra, yurduna doğru kalabalık halkla sayısız yıldıknın gelmekte olduğunu görür. Bunların başında da iki alp bulunmaktadır. Biri artık erlik zamanına ulaşmış bir alp diğeri de Hataan Molat'tır. Hataan Molat'ın yanında gelen çocuk kendini tanıttığında ise Han Mirgen bunun kendi evladı olduğunu anlar. Çocuğunun ismi Altın Çüs'tür. Han Mirgen, oğlundan karısı Ay Arış'ın öldüğünü öğrenir. Ancak oğlu yaptıklarından dolayı Toolay Mooray'a minnettardır. Bundan cesaret alan Han Mirgen, halkına ve diğer herkese haber salarak Toolay Mooray ile evleneceğini ve görkemli bir toy kurulmasını ister. Güzel bir düğünle Toolay Mooray ile evlenen Han Mirgen aynı zamanda oğlu Altın Çüs'ü de Toolay Arış ile evlendirir. Günlerden bir gün Han Mirgen'in yurduna işgalciler saldırır ancak Han Mirgen aşırı derecede içmesinden dolayı sız mıştır ve oğlu Altın Çüs onun yerine savaşa gider ve çarpışır. Han Mirgen onca bağırtıya ve tekmelemeye ancak uyanır ve oğluna yardıma koşar. Han Mirgen oğluna yardıma giderken menfi alp Ot Han ile karşılaşır. Ot Han, bir kayaya dayanmış keyif sürmektedir. Han Mirgen ise o kadar sarhoştur ki atın üzerinde duramaz ve Ot Han'ın önüne yığılıverir. Ot Han da bunu fırsat bilerek Han Mirgen ile dövüşe tutuşur. Han Mirgen'i alt eden Ot Han bu kez, Han Mirgen'in torunlarının peşine düşer. Destanda bundan sonra Han Mirgen'i çok fazla görmemekteyiz. Bu olaydan sonra bariz olarak iki üç yerde karşımıza çıkar. İlkinde torunu Çaas Han'a kiminle evlenmesi gerektiğini söylerken, ikinci olarak Çaas Han'ın Çılbazın Molat'ın yurdunda iken Han Mirgen'in yurduna kanlı ordunun gelmesi ve onlarla mücadele etmesi esnasında son kez

de bu büyük savaştan sonra yurttan yapılan zafer ve evlilik toylarını yönetmesi sırasındadır.

Hataan Molat: Han Mirgen destanında Pay Sarığ Han ile uzun zaman önce savaşan ve orada esir düşüp bir süre sonra da ölen Çarlı Han'ın oğludur. Ancak alt dünya güçleri, yine bir alt dünya sakini olan Hara Moos'u Hataan Molat'ın kılığına sokup Altın Çarlı Han'ın otağına yerleştirmişlerdir. Böylece Han Mirgen'in Pay Sarığ Han'ın gelip gelmediğini onun vasıtasıyla öğreneceklerdir. Hataan Molat'ı destanda ikinci kez Han Mirgen'in yurdunda görürüz. O kız kardeşi Toolay Arığ'ın peşinden Han Mirgen'in yurdunda gelir. Han Mirgen'in sürülen halkı ve yatkılarını yine Han Mirgen'in oğlu Altın Çüs ile birlikte toplayıp getirmiştir. Altın Çüs'ün oğlu Çaas Han, Ot Han'ı öldürüp yeniden ata yurduna döndüğünde, anlatıcı onun Hıs Han ile evlenmiş olduğu bilgisini aktarır.

Hıyan Arığ: Han Mirgen destanında Kilin Arığ'ın yardımcı olmak istediği arkadaşı. Kilin Arığ her ne kadar arkadaşına yardım etmek için hazırlıklarını yapıp obasından ayrılmak istese de buna razı olmayan Çaas Han onu sihirle altın yüzüğe dönüştürüp cebine koyar ve kendisi Kilin Arığ suretinde dostu Hıyan Arığ'ın yurduna gider. Hıyan Arığ'ı daha sonra Han Mirgen'in yurdundaki büyük savaştan sonra görürüz. Han Mirgen'in yurdunda savaş bittikten sonra büyük bir toy kurulur. Çaas Han ve Kilin Arığ ile birlikte Çaas Han'ın küçük kardeşi Altın Hurğun ile de Hıyan Arığ evlenirler.

Hıyan Han: Han Mirgen destanında Kilin Arığ'ın dostu olan Hıyan Arığ'ın babasıdır. Çaas Han ve Çılbazın Molat'ın savaşında ve Han Mirgen ve Altın Çüs'ün esir edildiği büyük savaşta Çaas Han'a yardım eder.

Kilin Arığ: Han Mirgen destanında Altın Çüs'ün oğlu Çaas Han'ın kaderinde evlenmesi için yazılı olan kız alptır. Çaas Han yolda karşılaştığı alptan kızın kaçırıldığını öğrenip kaçıranın peşine düşmeden önce Kilin Arığ'ın yurduna gider fakat tanınma tehlikesine karşı kılık değiştirir. Kilin Arığ otağında üç hizmetçisiyle kalmaktadır. Keloğlan kılığındaki Çaas Han otağa girip sofraya oturur, Kilin Arığ keloğlana bolca içki içirip sızmasını sağlamak ister ancak Çaas Han temkinli davranıp oyun oynayarak sızmış gibi yapar. Bunu gören Kilin Arığ silah ve donanımını hazır edip dostu Hıyan Arığ'a yardıma gitmek niyetindedir, tam çıkacakken keloğlan uyanır ve yeniden sofraya otururlar; bu kez keloğlan Kilin Arığ'ı gerçekten sarhoş edip, onu da

altın bir yüzüğe dönüştürüp cebine koyduktan sonra Hıyan Arığ'ın yurduna doğru yol alır. Kilin Arığ bundan sonra sırasıyla Çaa Han'ın ve ondan yüzüğü çalan menfi alp Çılbazın Molat'ın kızı Ala Picir ve ondan da hileyle alan Han Mirgen'in ikinci karısı Toolay Mooray'ın emin eline geçer. Kilin Arığ, Han Mirgen'in yurdundaki büyük savaştan sonra yeniden eski haline döndürölür. Büyük bir toy kurulur ve Çaa Han ile Kilin Arığ evlenirler.

Küreldey: Han Mirgen destanında Sarığ Han'ın kızı Salaaçın Arığ ile evlenmek için yarışmaya katılan alp. Pay Sarığ Han'ın yurdundaki güreş müsabakasından Han Mirgen'in yardımlarıyla galip ayrılır, Salaacan Arığ ile evlenir ancak daha sonra bu yardımı inkâr eder.

Salaacın Arığ: Han Mirgen destanında babası Pay Sarığ Han'ın adına müsabaka düzenlediği kız.

Toolay ArıĖ: Han Mirgen destanında Pay SarıĖ Han ile uzun zaman önce savařan ve orada esir dűřűp bir sűre sonra da űlen arılı Han'ın kızıdır. Annesi ve erkek kardeři ile birlikte yařamaktadır. Toolay ArıĖ'ı daha sonra ala kaz donunda peřinde olan menfi alp il Han oĖlu ildek Han'dan kaarken gűrűrűz. Yardım iin Han Mirgen'in yurduna gelen Toolay ArıĖ, Toolay Mooray'ın ikazıyla Toolay Mooray'ın yurduna gider. Orada onun ana-babasından yardım isteyecektir. Toolay Mooray'ın babası alat Han'ın ona yardım edecektir. O yurda ulařtıĖında tekrar eski haline dűnűřen Toolay ArıĖ, kimse gűrmesin diyerek otaĖın tűndűĖűnden ieri girer bu esnada ildek Han da kapıdan girerek kızı kendisine vermelerini ister. ilden Han ile alat Han arasındaki műcadele alım DaĖı eteĖinde sűrerken, Toolay ArıĖ ile Toolay Mooray'ın annesi sohbet ederler. Anne kızını hi gűrűp gűrmediĖini sorar. Toolay ArıĖ kızlarını Han Mirgen'in yurdunda onunla evlenmiř olduĖu halde gűrdűĖűnű sűyler ve menfi alp űzűm aa'ın űldűrdűĖű Han Mirgen'i iyileřtirmek iin gerekli olan bařűrtűsű ve kamının sadece Yedi Yaratan'da olduĖunu sűyler. Toolay ArıĖ ise yine de bunları almaya kararlıdır. Toolay Mooray'ın annesinden bunları aldıktan sonra yeniden ala kaz donunda yola ıkar ve Han Mirgen'in yurduna ulařır. Burada, emanetleri Toolay Mooray'a verir. Han Mirgen saĖaltılmıř olur. Bundan sonra aĖabeyi Hataan Molat yanında gen bir alp olduĖu halde halk ve yılmıyla birlikte Han Mirgen'in yurduna gelir. AĖabeyinin yanındaki kiři Han Mirgen'in Ay ArıĖ'dan olan ocuĖu Altın űs'tűr. Han Mirgen

yağtığı bu iyilikten sonra Toolay Mooray ile evlenir. Altın Çüs de Toolay Arığ ile dünya evine girer ve hepsi aynı obada yaşamaya başlarlar. Günlerden bir gün, erken saatte Hanım Dağ'ın zirvesindeki mızrağın ucunun şiş, kılıcın ucunun yanık olduğunu görür. Bunu yakında meydana gelecek bir savaşa yorarak kocası Altın Çüs'ün yanına gider ve olanları anlatır. Altın Çüs de hazırlığını yapıp çetin savaşa dahil olur. Kocası amansızca mücadele ederken babası Han Mirgen'in neden ona yardım etmediğini düşündüğü esnada Han Mirgen evin içinde içkiden sızıp kalmıştır. Bağırıp çağırmasına rağmen Han Mirgen bir türlü uyanmazken karısı Toolay Mooray bağırıp tekmeyle onu uyandırır ve harbe hazırlar. Han Mirgen'in yurdundaki bu savaş esnasında Toolay Arığ'ın dokuz ayı da dolar ve ardı ardına iki çocuk dünyaya getirir. Toolay Mooray ise bu kanlı savaş sırasında çocuklara zarar gelmesini önlemek için onları sarıp sarmalayıp kucaklayarak *kan pozırah* atın terkisine koyar ve atı, ana-babasının yurduna gitmesi için tembihler. kan pozırah çok uzun süren bir yolculuktan sonra çocukları çok korunaklı bir yere Ak Kaya'ya ulaştırır ancak burada da çok dikkatli olması gerekmektedir ki Ot Han'ın buraya da ulaşabilme tehlikesi vardır. Ot Han da bir süre sonra Ak Kaya'ya ulaşır, amacı Altın Çüs ve Toolay Arığ'ın çocuklarını öldürmektir. Ot Han çocukların saklı olduğu Ak Kaya'yı sihriyle ateşe verir ve oradan ayrılır. Ak Kaya'nın asıl sahibi ise ortaya çıkarak bunların başlarına gelmesinde kan pozırah atı suçlar. Daha sonra askinleşir ve Toolay Arığ ile Altın Çüs'ün çocuklarına ad verir. Çocuklardan birinin adı Çaas Han diğerininki ise Haan Arığ olur.

Toolay Mooray: Han Mirgen destanında Han Mirgen'in, önlerinde uzayıp duran çukurdan atlarken atılan ok ve sallanan kılıç darbelerinden yaralanan *han pozırah* atını iyileştiren alp kızdır. Babası Çalat Han, annesi Çalay Puruhhan'dır. Toolay Mooray daha sonra, çukura giderek ata zarar veren "bekçi" Hara Moos ile kapışır. Evlenme şartının ikinci kısmında alplar birbirleriyle güreşmeye, mücadele etmeye başlarlar. Han Mirgen de Küreldey'e yardım eder, bu esnada ağır yaralanır. Küreldey ise bu durumu pek umursamayıp Han Mirgen olmasa da Salaacan Arığ ile evlenebileceğini söyler. Toolay Mooray bunun hesabını sormak için Küreldey'e gittiğinde durup onunla kapışmak ister ancak Han Mirgen yaralıdır ve ona yardım etmek için oradan ayrılır. Toolay Mooray Han Mirgen'in yanına geldiğinde onun Üzüm Çaçah tarafından öldürüldüğünü ve atına yükleyerek Han Mirgen'in memleketine götürmeye karar verir.

Han Mirgen'i yurduna getirdikten sonra öteberi düzenlemek, onu iyileştirmeye çalışmak epey zamanını alır. Sihirli nesnesine baktığında alt dünyada amansız bir savaşın olduğunu görür. Orta dünyaya baktığında ise hiçbir hareketin, olayın olmadığını görür ve bu durumu düzeltmek için hazırlık yapar. Ancak daha öncesinde elli örgülü saçını bozup evli kadınlarda olduğu gibi iki örgülü hale getirir. Daha sonra donanımını hazırlayıp atına biner ancak atı evli bir kadın olduğunu söyleyerek onu taşıyamayacağını söyler. Toolay Mooray da bunu üzerine atından inip yeniden Han Mirgen'in otağına girer. Uzun bir süre sonra Toolay Mooray uçsuz bucaksız gökyüzünde Pay Sarığ Han'ın yurdunda esir olan Ay Çarlıh'ın kızı Toolay Arığ'ın ala kaz donunda uçmakta, ardında da Çil Han'ın çocuğu Çildek Han'ın geldiğini görür. Bunu gören Toolay Mooray, Han Mirgen'in yurduna bir zarar gelecek düşüncesiyle, Toolay Arığ'a tehlikeyi buraya sürüklememesini ve Toolay Mooray'ın kendi yurduna gitmesini salık verir. Ala kaz donundaki kız bunu duyarak Toolay Mooray'ın ata yurduna doğru kanat çırpır. Bir süre sonra Toolay Arığ, Han Mirgen'in yurduna geri döner, annesinin Toolay Arığ'a verdiği örtü ve kamçıyı alarak bunlarla büyü yapıp onu hayata geri döndürür. Daha sonra Han Mirgen Toolay Mooray ve Toolay Arığ ile tanışır; bu esnada Han Mirgen'in yurduna kalabalık halk, yılkılar ve bunların başında da iki alp gelir. Biri Toolay Arığ'ın ağabeyi Hataan Molat diğeri de Han Mirgen'in oğlu Altın Çüs'tür. Han Mirgen'in karısı Ay Arığ ölmüştür. Altın Çüs de Toolay Mooray'ın babasına yaptıklarından dolayı ona minnettardır ve onu bir anne olarak kabul edeceğini söyler. Han Mirgen de Toolay Mooray'ı kendisine eş olarak kabul ettiğini söyler ve bu ikisi için büyük bir toy kurulur. Düğünden bir süre sonra Han Mirgen'in yurduna bir savaş yaklaşır. Altın Çüs, hazırlığını yapıp savaşa dahil olur ve tek başına yola çıkar. Babası Han Mirgen ise sarhoş olup sızdığı için yardıma gidemese de Toolay Mooray'ın bağırıltıları ve tekmesiyle ayılır ve hazırlanarak oğluna yardıma koşar.

Han Orba Destanında Müspet Kişiler

Ah Han: Han Orba destanında Bir diğeri Ah Han, Han Orba ile Han Mirgen'in daimi yardımcısı olan Altın Çaçah'ın babası olan Ah Han'dır. Destanda sadece ismi geçer.

Ah Han: Han Orba destanının kahramanlarından Ay Arığ'ın babasıdır. Ay Arığ'ı destanın ilerleyen bölümlerinde Han Mirgen'in karısı olarak görürüz. Ah Han ile Han Mirgen'in babası Hara Han eskiden beri çok iyi birer dostturlar. Birbirleriyle çocukları olması halinde bunları evlendireceklerine dair sözleşirler ve kader kitabı olan *altın kitapta* bu belirtilmiştir. Han Mirgen ve Ay Arığ'ın evlilikleri buna istinaden gerçekleşir.

Ah Ölen: Han Orba destanında Ah Han ile Altın Purba'nın oğulları, Han Sağın'ın evlendiği Tülgü Arığ'ın ağabeyidir. Han Sağın'ı kurtarmak için Ah Hartığa ile Kök Hartığa'nın yurduna akın düzenleyen Han Orba ve tairesine yardım eder, harp esnasında ölür.

Altın Arığ: Ah Han'ın karısı, Ay Arığ'ın annesidir. İsmi tek bir mısradaki zikredilir.

Altın Çaçah: Han Orba destanında Ah Han ve Altın Sas'ın kızları olan Altın Çaçah, başta Han Orba olmak üzere Han Mirgen ve onun çocuklarına çift kanatlı ulu yılanıyla yardım eder, onları zor durumlardan kurtarır. Altın Çaçah'ın destandaki zuhuru diğer alpların aksine farklı bir yoldan olur ki bu da şöyledir. Han Mirgen, Hara Molat'ın yurdunda esir ana babasını kurtardıktan sonra yolda kara bir ev görür, eve girer, içeride pislik içinde etrafında sineklerin uçtuğu ucube bir kızla karşılaşır. Han Mirgen içeri girdiğinde uyanan kız Han Mirgen'e yaklaşır, onu kendisiyle evlenmeye ikna eder, Han Mirgen hiçbir şekilde ikna olmaz. Kız son çare olarak onu sofraya davet eder, ancak yemekte kuş eti yerine yılan eti vardır. Han Mirgen bunu yemeği de reddeder ancak gaipden teyzesi Altın Harlıh'ın sesini duyar ki bu ses o eti yemesini öğütler. Han Mirgen yılanın etini yer ve birden o ucube kız dünyalar güzeli bir dilbere dönüşür. Kız, daha sonra hikâyesini Han Mirgen'e anlatır. Buna göre Orta ve Alt dünyanın kötü alplarından kendisini sakınmak için böyle bir yol seçmiştir kız. Daha sonra kendisini tanıtır ve kızın yegâne dostu ve yardımcısı yılanı Han Mirgen'e gösterir.

Altın Çaçah: Han Orba destanında Hara TarĖah ve Altın Harlıh'ın annesi, Han Hılıs'ın karısıdır. Sadece ismi zikredilmiştir.

Altın Han: Han Orba destanında bu alpın ismi sadece Han Mirgen ile Sarığ Tamcıl arasındaki mücadelede, Sarığ Tamcıl'ın bu alpı öldürdüğünü söylediği zaman geçer.

Altın Harlıh: Han Orba destanında Hara TarĖah'ın kız kardeşidir. Yeğenleri Han Mirgen ve Han Orba'nın yegâne dostları ve yardımcılarıdır. Kız kardeşi Hara TarĖah ve

eniştesi Hara Han'ın Hara Molat'ın yurduna sürülmelerinden sonra Hara Han'ın yurduna gelir ve Hara Tarğah'ın düşmanın eline geçmemesi için birer çiçeğe dönüştürdüğü yeğenlerini tekrar eski hallerine getirir. Altın guguk donuyla dolaşır. Bu sebeple alp-şaman tipine dâhil edilebilir.

Altın Sas: Han Orba destanında Altın Çaçah'ın anası, Ah Han'ın karısıdır, isim zikrinden başka bir durumu yoktur.

Altın Tas: Han Orba destanında menfi alplar Tas Han ile Pus Han'ın elçisidir. Bu iki kötü alpin adamı olmasına rağmen bu işe zorla koşulmuştur, elçilik görevinden ötürü haber ulaştırmakla yükümlüdür. Altın Tas'a Han Mirgen'in yurdunda iyi davranılır.

Ay Arığ: Han Orba destanında Ah Han ile Altın Arığ'ın kızı, Han Mirgen'in karısı Han Çibek ve Kaan Kız'ın annesidir. Han Mirgen ile evlenmeden önce fasılalarla Han Mirgen'e yardım etmiş, Han Mirgen de bir kez onun hayatını kurtarmış ve hadiseden sonra onun kendisine iyi bir eş olabileceğini düşünmüştür. Han Mirgen akraba ve dostlarıyla birlikte Ay Arığ'a dünürücü geldiklerinde Ay Arığ bu teklifi önce kabul etmez ancak daha sonra kutsal altın kitapta bu ikisinin evliliklerine dair olan kısmı görünce buna razı olur, Han Mirgen ile evlenir, onun yurduna gider ve orada yaşar. Evlendikten sonra Ay Arığ'ı sadece evinde otururken, savaş meydanlarından uzakta görürüz.

Han Çibek: Han Orba destanında, Han Mirgen harblerinden birindeyken kendisine yardım için bir küçük oğlan gelir, savaşa katılır; bu Han Mirgen'in oğludur. Savaşı müteakip yurtlarına dönerler. Çocuğun ana babası Han Orba'dan yavruya bir isim koymasını isterler. Han Orba, öz yeğenine Han Çibek ismini koyar.

Han Hıls: Han Orba destanında Hara Tarğah ve kız kardeşi Altın Harlıh'ın babasıdır. İsmen zikredilmekle yetinilmiştir.

Han Mirgen: Han Orba destanında baş kahraman Han Orba'nın ağabeyidir. Destanın uzunca bir bölümünde asıl kahraman olarak Han Mirgen'i görürüz, daha sonra devreye kız kardeşi Han Orba girer. Han Mirgen destanın ortalarında giriştiği bir mücadele sonucunda ölür.

Han Orba: Han Orba destanının baş kahramanıdır. Hara Han ve Hara Tarğah'ın kızı, Han Mirgen'in kız kardeşidir. Destanın başından sonuna kadar takip ettiğimiz bir kahramandır. Evlenmez, tek ülküsü ailesi ve yurdunu Orta ve Alt dünyanın menfi

alplarına karşı savunmaktır. Çocuk sevgisini yeğenleriyle geçirir. Ağabeyi Han Mirgen'den daha akıllı daha kahramanî bir karaktere sahiptir.

Han Sağın: Han Orba destanında, Han Mirgen'in torunu Han Çibek ile Kök Nincil'in çocuğudur. Han Sağın kendi adını kendi verir. Han Sağı doğup göbek bağı bağlandıktan sonra hemen dile gelir, adını verir, yürümeye başlar ve menfi alplar Ah Hartığa ile Kök Hartığa'nın memleketlerine gider.

Hara Han: Han Orba destanında yer alan bu alp destana ismini veren Han Orba ve onun ağabeyi Han Mirgen'in babasıdır. Eşi Hara Tarğah ve erkek evladı Han Mirgen ile öz yurtlarında yaşarlarken kötü alp Hara Molat yurdunu işgale gelir, Hara Han'ı mağlup eder, Hara Han ve karısını kendi yurduna sürer. Hara Han ve karısı Hara Tarğah oğlu Han Mirgen'in Hara Molat'ın yurdunu basması sonucu kurtulurlar. Hara Han, destanda statik bir durumda karşımızdadır. Kendisinden çok fazla bahis yoktur. Karısı Hara Tarğah kocasına göre daha dinamik bir karaktere sahiptir. Hara Han ismindeki sıfattan ötürü olumsuz olarak düşünülecek olursa da olumlu bir tiptir.

Hara Tana: Han Orba destanında Kök Han'ın karısı, Kök Nincil'in annesidir.

Hara Tarğah: Han Orba destanında Han Orba ve Han Mirgen'in annesi, Hara Han'ın karısıdır. Kocasına nazaran daha ön planda yer alan bir karakterdir. Doğrudan harb etmez. Sahip olduğu sihrî güçler sayesinde düşmanlarını alt eder, çocuklarına güç maddî ve manevî güç sağlar.

Kaan Hıs: Han Orba destanında Han Mirgen ve Ay Arıg'ın kızı, Han Çibek'in kız kardeşidir. Han Mirgen Tas Han ile Pus Han adlı menfi alpların yurduna harb etmeye gittiğinde babasının yanına gelmiştir. Bu savaşta Han Mirgen hayatını kaybetmiştir. Kaan Hıs'a adını, ağabeyinde olduğu gibi halası Han Orba vermiştir.

Kök Han: Han Orba destanında Han Çibek'in evleneceği kız halihazırda bellidir. Bu kız Kök Nincil'dir. Ancak Kök Han kızını yapacağı müsabaka sonrasında kazanan alpa verecektir. Elbette Han Çibek'in rakipleri vardır. Han Çibek, halası Han Orba ve diğer dostlarıyla birlikte Kök Han'ın yurdundaki müsabaka için yola çıkarlar. Kök Han destandaki konumu itibariyle müspet bir karakterdir. Ancak destanî gidişat alpların birbirleriyle evlenmesi için böyle bir müsabakayı zorunlu kılar.

Kök Nincil: Han Orba destanında Kök Han ve Hara Tana'nın kızı, Han Mirgen'in oğlu Han Çibek'in karısı, Han Sağın'ın annesidir. Babasının düzenlediği müsabaka sonucu bunu kazanan Han Mirgen ile evlenir.

Tülgü Arıg: Han Orba destanında Ah Ölen'in kız kardeşidir. Han Sağın, evleneceği bu kızı kötü alp Çis Han'ın oğlu Kögetey Mirgen'in elinden kurtarmak için o yurda dost ve yardımcılarıyla birlikte akın düzenler.

Hara Molat Destanında Müspet Kişiler

Ah Tana: Hara Molat destanında Altın Han'ın kızı Hara Molat'ın üçüncü karısıdır. Ah Tana altın iskambil kâğıtlarıyla fal bakar ve kocası Ört Nehri ile Oo nehri arasında ki olağanüstü atın yanına gönderir. Giderken de üç köşeli beyaz bir şal verir ki bu şal göğes kaldırılınca beyaz bir bulut yayılmakta ablasının vaveylası işitilecektir. Hara Molat Ah Tana'nın söylediği yerlerden döndüğünde onu obasının girişinde karşılar. Hara Molat'a verdiği şalla büyü yaparak Hara Molat'ın bizzat vurup öldürdüğü ablası Altın Tarğah'ı yeniden hayata döndürür.

Altın Çüstük: Hara Molat destanında, Hara Molat'ın Çir Han'ın elinden kurtardığı ve ilkin yüzük şeklinde olup daha sonra eskisi gibi insan haline dönüştürdüğü, Altın Han'ın oğlu, Ah Tana'nın erkek kardeşidir. Hara Molat tarafından Han İrgek'in kızı Kümüş Çüstük ile evlendirilir.

Altın Han: Hara Molat destanında, kızını vermek için müsabaka düzenler. Müsabakaya Hara Molat ile birlikte Han Mirgen ve Sarıg Han adlı alplar da katılırlar. Kızı Ah Tana ile Hara Molat evlenir ve Hara Molat'ın üçüncü karısı olur.

Altın Tarğah: Hara Molat destanında Hara Molat'ın ablasıdır. Destanın başında ismini bilmediğimiz ablasının adını destanın sonlarına doğru sağaltma işlemi esnasında öğreniriz. Hara Molat'ın evlendiği ilk karısı ve Erlik'in taifesinden olan Hara Üzen Arıg'ın Hara Molat'ı kötü yönde etkileyerek ablasını öldürmesinden sonra Hara Molat'ın üçüncü karısı Ah Tana'nın hazırlamış olduğu ilaçlar sonucunda tekrar hayata döner.

Han Hartha: Hara Molat destanında Hara Molat'ın oğludur. Destanın sonlarına doğru karşılaştığımız oğlan yine destanın sonuna doğru girdiği bir mücadelede ağır yaralanan babasını dermanlar ancak kesin ölümünün önüne geçemez. Halası Altın Tarğah tarafından kendisine ad verilir; Hara Molat'ın hangi karısından dünyaya geldiği hakkında bir bilgi yoktur.

Han Hıls: Hara Molat destanındaki alplardan biridir. Hara Hulata'y'ın diğer kızıyla evlenecektir. Bunun için rakibi menfi alp Çizim Möke ile mücadele etmesi gerekmektedir. Hulata'y'ın yurduna giderken Çilden Alıp kılığındaki Hara Molat'tan yardım ister. Hara Molat, Çilden Alıp donundan da kel bir ihtiyar kılığına girer ve Hulata'y'ın yurduna giderler. Orada “kel ihtiyar”, Çizim Möke'yi öldürerek Han Hıls'ın kız ile kolayca evlenmesini sağlar.

Han İrgek: Hara Molat destanında Hara Molat'ın ablasının ruhunun saklı olduğu kuşu aramaya çıktığı zaman yolda karşılaştığı bir ihtiyardır. Han Hıls adlı alpın babasıdır.

Han Molat: Hara Molat destanında, Hara Molat ile evli olmasına rağmen Ah Tana'yı gelip kocası Hara Molat'dan ister. Hara Molat da Ah Tana'yı serbest bırakır ve Ah Tana ile Han Molat evlenirler.

Hara Hulata'y: Hara Molat destanında kızı Sarığ Tana'yı evlendirmek için bir müsabaka tertip eder. Taliplilerden biri de Hara Molat'dır. Hara Hulata'y başta olmak üzere müsabakaya gelen diğer alplar da ondan korkarlar. Müsabaka gerçekleşmeden Hara Hulata'y kızı Sarığ Tana'yı Hara Molat'a verir. Hara Hulata'y'ın diğer kızını da Han Hıls alır. Çizim Möke adlı kötü alp da buna niyetlense de kılık değiştiren Hara Molat onu öldürüp kızın Han Hıls'a verilmesini sağlar.

Hara Molat: Hara Molat destanındaki baş kahramandır. Ablası ile birlikte Hara nehir kıyısında Hara dağ eteğinde yaşamaktadır. Destanın başında kendilerine gelen Hara Han'ın elçisi onu Hara Han'ın kızının düğününe çağırmaktadır ancak ablası giderse bir daha geri dönemeyeceğini söyleyerek bunu kabul etmez. Bu iki kardeşin kimin çocukları olduğu söylenmese de Hara Molat ve ablasının Hartha Han'ın çocukları olduğunu ileri mısralarda öğrenmekteyiz. Fakat Hara Molat ne yapar ne eder buraya gider. Gittiğinde aslında Hara Han kızını Hara Molat'a verecektir. Onları evlendirir, dönüş yolunda Hara Molat'ın karısı Hara Üzen Arığ, Hara Molat'tan kendilerine rahat vermeyeceği düşüncesiyle ablasını öldürmesini ister, Hara Molat da bunu kabul eder ve

gelin ile damadı yolda karşılayan ablasını okla vurarak öldürür. Bu yaptığı işten büyük üzüntü duyan Hara Molat on gün boyunca kendisine gelemmez. Daha sonra karısının isteğiyle Hulatay adlı bir alpin kızını evlendireceğini öğrenir ve müsabakaya katılmak için oraya gider. Hara Molat düğün yerine geldiğinde herkes ondan korkar ve müsabaka için gelen diğer alplar hiç seslerini çıkarmazlar, Hara Hulatay da hiç itiraz etmeden kızı Sarığ Tana'yı Hara Molat'a verir. İkinci karısıyla öz yurduna dönen Hara Molat memleketine yaklaştığında cebinden çıkardığı ak ipek şalla gözünü siler, bu sihirli nesneyle dünyanın her yerini görmektedir, bir kez daha baktığında ise ablasının hayali karşısına çıkar ve kardeş acısı tekrar yüreğine düşer. İki gelin Hara Molat'ı kendine getirmek için Altın Han'ın kızını evlendireceğini söyleyerek Hara Molat'ı oradaki müsabakaya gönderirler. Hara Molat, Altın Han'ın yurdunda müsabakaya dâhil olur, rakipleri Han Mirgen ve Sarığ Han adlı alplardır. Yarışmayı Hara Molat kazanır ve Altın Han'ın kızı Ah Tana ile o evlenir. Böylece Hara Molat üçüncü eşini de almış olur. Üçüncü evliliğinden sonra otağında oturan Hara Molat'a üçüncü karısı Ah Tana altın iskambil kâğıtlarıyla fal bakar ve kocası Ört Nehri ile Oo nehri arasında ki olağanüstü atın yanına gönderir. Giderken de üç köşeli beyaz bir şal verir ki bu şal göğe kaldırılınca beyaz bir bulut yayılmakta ablasının vaveylası işitilecektir. Yolda ilerlerken beyaz şalı açan Hara Molat ablasının iniltisini duyar. Ablası temelli orta dünyadan gitmekte ve Üzüt'e varacaktır yani ruhunu tamamen teslim edecektir. Bu sebeple kardeşi Hara Molat'tan yardım dilemektedir. Yine Hara Molat yolda ilerlerken ablasının iniltisini duyar ve kendisini ilk karısının sözüyle öldürdüğünü söyleyerek ondan şikâyetçi olur. Yine yoluna devam ettiğinde Han İrgek isimli bir ihtiyar ile karşılaşır. Ona, bulundukları yerden uzak olmayan mesafede Çir Han isimli bir menfi alpin yaşadığını oraya gitmesi gerektiğini söyler. Birlikte oraya yaklaşıp dağ eteğinde bakarlar ve Çir Han'ın görürler. Han İrgek, Hara Molat'ı engellese de Hara Molat, Çir Han'ın obasına iner. Önce Çir Han'ın kara atının boynunu keser daha sonra evini başına yıkar ardından da Çir Han'ı öldürür. Hara Molat daha sonra yıkılan evin olduğu yerde kazanda kaynamakta olan katranı ve içinde altı ve gümüş yüzükleri görür, bunları alıp cebinde saklar. Çir Han'ın yurduna birlikte geldiği ihtiyarın oradan gittiğini gören Hara Molat onu takibe çıkar ve bulur. Daha sonra kendisini ve atını başka kılığa dönüştüren Hara Molat'ın kendisi Çilden Alp'a dönüşür ve yoldaki bir obaya girer. Orada Han Hıls ile

tanışır. Han Hıls da Hulata'yın yurduna gitmekte ve onun kızıyla evlenmek istemektedir. Rakibi Çizim MÖke adlı menfi alptır. Han Hıls Hara Molat'tan yardım ister ve birlikte yola çıkarlar. Hara Molat zaten Çilden Alıp kılığında iken bu kez de kendisini kel bir ihtiyara dönüştürür. Hulata'yın yurdunda ihtiyar kılığındaki Hara Molat Çizim MÖke'yi öldürür ve Han Hıls kızı alır. Hara Molat oradan eski haline dönerek yurduna doğru yol alır. Onu üçüncü karısı Ah Tana karşılar, Ah Tana Hara Molat'a verdiği örtüyle Hara Molat'ın ablası Altın Tarğah'ı yeniden hayat döndürür. Daha sonra Hara Molat'ın üçüncü eşi Ah Tana'ya Han Molat isimli bir alp görücü gelir. Hara Molat Ah tana'yı serbest bırakır ve ablası Altın Tarğah ile yaşamaya başlar. Günlerden bir gün Hara Molat ablasına, babasının kaçırılan mal-davarını öz yurduna geri döndürmedikçe rahat olamayacağını söyleyerek yola düşer. Bir obaya vardığında obadaki otağın önündeki sarçında babasının yurdunu yağmalayan Tas Çürek ile Pus Çürek'in atlarının bağlı olduğunu görür. Otağın içine girdiğinde törde oturan yaşlı bir kadın görür. Kadının gençliğinde Pora Han adlı kocası öldürülmüş, üç aylık çocuğu kaçırılıp, kendisinin ayağı kırılmış, gözü çıkarılıp eli kesilmiştir. Buna çok üzülen Hara Molat kocakarıya kendi oğlu olabileceğini söyleyerek onu teselli etmeye çalışır.

Kümüs Çüstük: Hara Molat destanında ihtiyar Han İrgek'in kızıdır. Düşmanı Çis Han onu gümüş bir yüzük haline getirip altın yüzükle birlikte kaynatırken Hara Molat buna engel olur ve onu saklar. Daha sonra Ha Hıls karısı ve ihtiyar Han İrgek ile birlikte Hara Molat'ın yurdunu ziyarete geldiğinde Hara Molat hem gümüş hem de altın yüzüğü cebinden çıkarır ve bunlar insan haline dönüşür. Hara Molat, Han İrgek'e Kümüs Çüstük ile Altın Çüsük'ü evlendirmesini salık verir. Altın Çüsük de Hara Molat'ın Altın Han'da aldığı üçüncü karısının kardeşidir.

Sarığ Tana: Hara Molat destanında, Hara Hulata'yın evlendirmek için yoluna müsabaka düzenlenen kızıdır. Hara Molat'ın korkusundan müsabakaya gerek kalmaz ve babası kendisini Hara Molat'a verir. Hara Molat'ın ikinci karısıdır.

Huban Arığ Destanında Müspet Kişiler

Ah Han ve K k Han: Huban Arığ destanındaki iki kardeş olan bu iki kahraman alt d nyadaki d şmanlarla m cadele edip yenilmişler ve  lm şlerdir. Ah Han'ın altmış ineğinin ala boğa, K k Han'ın yetmiş ineğini ise k k boğa korumaktadır. Bu ikisinin ne bir  ocuğu ne de yakın akrabası vardır. Ala boğa Hara Han ile yaptığı konuşmada bu iki kardeşe ait olan her şeyi Hara Han'ın alabileceğini, d şman eline ge memesini s yler. Destanda bu iki alpın sadece isimleri zikredilmiştir.

Ah  len-K k  len: Huban Arığ destanında Huban Arığ'ın dedesi Altın Kris'in gen  yaştaki  ocukları, Huban Arığ'ın dayılarıdır. Kendilerini alt d nya sakini Hara Moos alt d nyaya ka ırmıştır. Huban Arığ ve Sarığ Hartığa bu iki gen  alpı kurtarmak i in alt d nyaya inerler. Huban Arığ ikisini ka ıran Hara Moos'u  ld r r. Ancak kendisi Hara alp adlı bir menfi kahramanın elinden can verir. Bu iki alp alt d nyada kırk yıl tutsak kaldıktan sonra orta d nyaya Altın Kris'in memleketine varırlar. Burada halk tarafından g zel bir şekilde karşılanırlar. Ancak iki kardeş gelmeden Altın Kris  lm şt r. Burada başta Huban Arığ olmak  zere diğer alpların naaşları * i eklerle s slenip kara kayanın i ine konur*. Buradan Huban Arığ'ın yurduna giden iki kardeş Huban Arığ'ın otağında kendileri i in yazılmış bir mektup bulur. Mektupta Ah  len'in Altın Han'ın kızı Altın Sabah ile K k  len'in ise  ks z ve yetim Altın Harlıh ile evlenmelerinin gerektiği yazılıdır. Bu iki alp bu kızları Hara Moos'un yurdundan *kızıl ipek g mleğe sarıp* getirmişlerdir. Tekrar ata yurtlarına d nen iki kardeş burada, alt d nyadan getirdikleri kızlarla toy kurup evlenirler. Her iki alp eşleri ve halkıyla mutlu bir hayat s rerler.

Altın Han: Huban Arığ destanında alp Huban Arığ'ın dayısı Ah  len'in kayınpederidir.

Altın Harlıh: Huban Arığ destanında alp Huban Arığ'ın dayılarından biri olan K k  len'in  ks z ve yetim karısıdır.

Altın Hus: Huban Arığ destanında Han Hartığa'nın cebinde,    başlı bı ak şeklinde taşıyıp yere fırlatıldığında   gen  ıplak bir oğlana d n şmekte ve istenildiği takdirde savaşa d hil olarak, kullanan kişiye m cadelesinde yardımcı olan oğludur. Han Hartığa bunu akınları sırasında kendisine yardımcı olması i in yeğeni Huban Arığ'a teslim eder. Altın Hus ilkin Sarığ Sayın'ı m şk l durumdan kurtarır. Daha sonra ise Huban Arığ ile zorla evlenmek isten Ay Mirgen'i  ld r r.

Altın Kris: Huban Arığ destanında annesinin  l m nden kaynaklanan  z nt y  bir nebze olsun unutmak i in  ıktığı avda alp Huban Arığ bir ihtiyara rastlar. İhtiyar Huban

Arığ'a alt ve orta dünyadaki birçok alpin kendisiyle evlenmek istediğini ancak onu evlenmemek üzere yaratıldığını söyledikten sonra Huban Arığ'ın yurduna döner. Daha sonra Kök Nincil'den kendi toyuna bir davet alacağını ancak bu düğüne kendisinin bir *iblis* kılığında atının ise uyuz bir ata donunda gitmesi gerektiğini bunu yapmadığı takdirde bir daha evine dönemeyeceğini söyler. Huban Arığ bu ihtiyara kim olduğunu sorduğunda ise adının Altın Kris olduğunu ve Hıyan Arığ'ın babası yani kendisinin dedesi olduğunu öğrenir. Bunları söyledikten sonra da birden ortadan kaybolur. Altın Kris bundan sonra üç kez daha Huban Arığ'ın karşısına çıkar. ilkinde Huban Arığ'a güç verecek altın göl şeklindedir. Diğerinde ise Altın Kris'in birer genç alp olan iki oğlu yani Huban Arığ'ın küçük dayıları alt dünya sakini Hara Moos tarafından kaçırılmıştır. Altın Kris de Huban Arığ'dan çocuklarını kurtarması için yardım ister. Huban Arığ bunu kabul edip yola çıkar. Altın Kris son kez Huban Arığ tarafından kurtarılan Ah Ölen ve Kök Ölen'in ata yurtlarına döndüğünde karşımıza çıkar. Altın Kris oğullarına kavuşmadan ölmüştür.

Altın Sabah: Huban Arığ destanında Huban Arığ'ın küçük dayılarından Ah Ölen'in karısıdır. Ah Ölen onu kırk yıl esir kaldıkları Hara Moos'un alt dünyadaki yurdundan kırmızı ipek gömleğine sarıp getirmiştir.

Han Hartığa: Huban Arığ destanında Hara Han'ın ağabeyidir. Tanrı'ya karşı işlediği bir suçtan dolayı ıssız bir yerde yaşamaya mahkûm edilmiştir. Hara Martha isimli bir de kızı vardır. Bir gün kendisini ziyarete gelen Hara Han'ı kızıyla birlikte ağırlayan Han Hartığa, kardeşiyle yiyip içtikten sonra ava çıkar. Han Hartığa evine dönüp kızının kurduğu tuzağı bizzat kendisinin düştüğünü görünce üzülür ancak Hara Han'a kızmaz çünkü o da kızının sahip olduğu olumsuz özelliklerin farkındadır. Daha sonra oturup kardeşi Hara Han ile içki içmeye başlayan Han Hartığa içkinin tesiriyle büyük laflar edip Tanrı'ya isyankâr olur. Hara Han ağabeyini uyarmasına rağmen pek aldırmaz. Han Hartığa evine yeğeni Huban Arığ'ın da gelmesiyle çok mutlu olur ve duygulanır. Kendisinin artık iyice yaşlandığını söyleyip ölmesi durumunda kendisini unutmamalarını ister. Bu vedalaşma sırasında Han Hartığa, cebinden üç başlı altın bir bıçak çıkarır. Bu bıçak yere fırlatıldığında üçgen çıplak bir oğlana dönüşmekte ve istenildiği takdirde savaşa dâhil olarak, kullanan kişiye mücadelesinde yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda Han Hartığa'nın da oğlu olan bu çıplak oğlanın adı Altın

Hus'tur. Hem birlikte yaşaması hem de yardım etmesi bakımından onu Huban Arığ'a emanet eder.

Han HıyĖan: Huban Arığ destanında Sarığ Nincil'in oğlu, Sarığ Sayın'ın yeğeni Sarığ Hartığa'nın kuzenidir. Altın t yl  ak k pek ile birlikte Huban Arığ'ın Hara Moos tarafından alt d nyaya ka ırılan iki dayısının peşinde giderken bir daha geri d nmeyecek şekilde can verir.

Hara Han: Huban Arığ destanında karlı zirve eteğindeki  lkesini y netmekte olan handır.  ok heybetli ve saygı duyulacak bir şahsiyet olan Hara Han'ın en b y k derdi o yaşına rağmen herhangi bir evladının olmayışıdır. Hara Han, bir alp-han olmasına rağmen yedi yıldan beri memleketinden ayrılmamıştır. Bundan kırk yıl  nce Hara Han menfi alplardan Hıtay Arığ ile m cadele edip onu alt etmiş ve alt d nyada kara kayaya bağlayarak kırk yıl m hlet vermiştir. Buna g re kırk yılın bitiminde Hara Han Hıtay Arığ'ı serbest bırakmazsa kendisi kayaya d n ş p yok olacak ve bir daha yaratılamayacaktır. Hara Han karısı Hıyan Arığ'ın bu ikazlarına kulak verip ertesı g n Hıtay Arığ'ı serbest bırakmaya karar verir. Ertesi g n olduğunda karısıyla birikte sofraya otururlar. Karısı Hara Han'a kendisin de bilmediği bir kardeşinden bahseder. Bu kişi Han Hartığa'dır ve Tanrı'ya işlediği bir g nahtan dolayı *ay ve g neşin aydınlığının g r lmediği, yerin kapağı olan dağın g lgesinde yaşamaya mahk m* edilmiştir. Han Hartığa'nın Hara Marha isimli bir de kızı vardır. Ancak bu kız k h iyi k h k t  tavırlar sergilemektedir. Hara Han karısı Hıyan Arığ ile vedalaşıp techizatını hazırlayarak yurdundan ayrılır. Yolda ilerlerken karşısına altmış  atal boynuzlu bir ala boğa  ıakr. Kişi diliyle konuşarak kendisinin Ah Han'ın altmış ineğinin bek isi olduğunu s yler. Hara Han'ı  ok g  s z ve bitkin g ren ala boğa Hıtay Arığ'ın yanına bu şekilde gitmemesini, suyu insanı eski haline getiren altın ve g m ş g l n yerini tarif ederek oranın suyunu i ip kendisine gelmesini s yler. Alt d nyada Hıtay Arığ'ın yanına indiğinde dokuz t  rl  TolĖay Kam ile karşılaşacağını, kamın her şeyi kendisine anlatacağını s yler. Ala boğa Ah Han ile K k Han adlı kardeşlerden bahsederek onların sahipsiz kalan mallarının d şman eline ge memesi i in kendisinin bunlara sahip  ıkmasını da s yler. Hara Han, ala boğanın yanından ayrılıp sırasıyla altın ve g m ş g l n suyundan atıyla birlikte i er ve yeniden doğmuş gibi olurlar. Hara Han atıyla ilerleyip alt d nyaya a ılan kayalığa varırlar. Hara Han kara kayanın kapısını a ıp i eri

girer. İçeride bir alp yatmaktadır. Bu kişi dokuz tüürlü Tolğay Kam'dır. Tolğay Kam sekizinci tüürünü alıp kalmamaya başladığında Hara Han ile Hıtay Arığ arasındaki meseleyi anlatır, dokuzuncu tüürünü aldığı anda ise Hara Han'ın Hıtay Arığ'ı serbest bıraktığında onun kırk oğlu ve kırk kızıyla mücadeleye girişeceğini, kendisini altın tüylü ak köpeğin koruyacağını, muharebenin altmış yıl süreceğini fakat Hara Han'ın öz yurduna sağsalım dönüp dönemeyeceğini bilmediğini ifade eder. Başına gelecekleri öğrenen Hara Han, Kam'ın evinden çıkar ve alt dünyaya Hıtay Arığ'ın yanına iner. Hıtay Arığ'ı çözer. Gücünün büyük kısmını zaten yitirmiş olan Hıtay Arığ yere yığılır. Kendini toparlar ve Hara Han ile kapışmaya başlar. Dokuzuncu günün sonunda Hara Han, Hıtay Arığ'ın canını alır. Akabinde kendisine musallat olan Hıtay Arığ'ın kız kardeşi Üzen Arığ'ı da öldüren Hara Han'ın karşısına Hıtay Arığ'ın kırk oğlu çıkar. Onca kişiye karşı kahramanî şekilde mücadele eden Hara Han'ın ulu gücü yavaş yavaş tükenmekte, arı canı gitmek üzeredir. O esnada Hara Han'ın yardımına altın tüylü ak köpek yetişir ve kırk oğlanı telef eder. Kırk oğlanın üstesinden gelen altın tüylü ak köpeğin karşısına bu kez Hıtay Arığ'ın kırk kızı çıkar. Dokuz gün süren mücadelede yirmisini öldüren ak köpek diğer yirmisini altın zırhlı bir alpa dönüşerek öldürür. Hara Han, her türlü muharebe bittiğinde, Hara Han Hıtay Arığ'ın elinde kalan tüm esir halkları serbest bırakır ve Hıtay Arığ'ın evini yerle bir edip yakar. Hara Han ve ak köpek orta dünyaya geri döndüklerinde kendilerini başka bir harbin içinde bulurlar. Hara Han sağ cebindeki dokuz gözlü dokuz yuvalı okunu atarak savaşı başlatır ve mücadeleye dahil olur. Ancak Hara Han, kırk yıl mühletli olarak atılması gereken oku mühlet verilmeden atar, ak köpek bu duruma kızar ve Hara Han'a sitemde bulunur. Canlı oku durdurmak için yer altına inmeye karar veren ak köpek yola düşer ve yedi yıl sonra yeniden görüşmek üzere sözleşirler. Hara Han ak köpeği alt dünyaya yolcu ettikten sonra ağabeyi Han Hartığa'nın yurduna gider. Han Hartığa kızıyla birlikte kardeşi Hara Han'ı karşılar. Han Hartığa'nine vinde Hara Martha masaya serdiği ak ipekten örtüyle halden haber verir ve canlı okun gidip geçtiği yerleri görürler. Okun peşinden koşan ak köpeğe de bir kız çocuğu yardım etmektedir. Bu kız görünce Hara Han çok duygulanır çünkü bu kız Hara Han'ın kızı Huban Arığ'dır. Ağabeyinin evinde misafir olan Hara Han daha sonra ağabeyi Han Hartığa ile ava çıkar. Han Hartığa'nın isteği üzerine Hara Han ak karlı zirveye, Han Hartığa ise kara karlı zirveye gider. Hara

Han av esnasında bir geyik görür ve peşine düşer, uzun bir takipten sonra geyik yerine bir ala boğa ile karşılaşır. Bu ala boğa Hara Han'a daha önceden akıl veren boğadır. Boğa, Hara Han'a geyik donunda görünmüş daha sonra yeniden boğaya dönüşmüştür. Ala boğa önceden de olduğu gibi Hara Han'ı Hara Martha kız için uyarır. Buna göre Hara Martha kız, eve döndüklerinde kendisini zehirleyip öldürmek isteyecektir. Hara Han bunu bildiği halde avdan eve dönüp Hara Martha'nın içki tekliflerini geri çevirmez fakat içkileri kızın bakmadığı zamanlar yere döker. Birkaç kadehe rağmen bir şey olmayınca Hara Martha kız buna çok şaşırır ve sunduğu son kadehten birkaç yudum içince zehirlenip ölür. Daha sonra eve gelen Han Hartığa kızının öldüğünü görür. Kızının ölümüne üzülmekle birlikte buna çok kızmaz. Çünkü o da kızının kötü niyetler besleyen bir kişi olduğunu bilmektedir. Daha sonra ak ipek örtüyü açıp hâlde olup bitenler buradan izlerler. Buna göre alt dünyada altın tüylü ak köpek canlı okun önünden, arkasını Huban Arığ *kaburgasını* ise Kök Nincil tutmaktadır. Okun ateşini söndürüp cebine koyan Huban Arığ ve arkadaşları atlarına binip oradan ayrılırlar. Hara Han aynı örtüden kendi yurdunu, karısı Hıyan Arığ'ı da sağsalim bir şekilde ancak kızının özlemiyle ağladığını görür. Bir süre sonra Han Hartığa'nın evine Hara Han'ın kızı Huban Arığ gelir. Burada kızını ilk kez yüz yüze gören Hara Han çok mutlu olur. Daha sonra ağabeyi Han Hartığa ile son kez görüşür ve vedalaşır. Kızı ve artık yardımcıları olacak Altın Hus ile birlikte öz yurtlarına doğru yollanırlar. Dönüş yolunda altın tüylü ak köpeği gören baba ve kızı ondan yurtlarının talan edildiğini mal-davarla birlikte halkın sürüldüğü haberini verir. Hep birlikte yurtlarına vardıklarında ala boğanın kemiklerini görürler, buna çok üzülmüşler ve tabuta koyup ak karlı zirveye defnederler. Sonra alelacele obalarına indiğinde her şeyin tarumar edildiğini görürler. Hara Han karısının da ortalıkta olmadığını fark eder. Kaçırılan Hıyan Arığ kendilerine bir mektup bırakmıştır. Bu mektuba göre Kök Molat ve Kögetey Mirgen adlı iki düşman alp her şeyi viran edip herkesi sürmüştür. Mektubunda Huban Arığ'a da seslenen Hıyan Arığ, harb techizatını kuşanıp kendisini bulmasını yoksa ölüp gidebileceğini söyler. Hara Han, Huban Arığ ve Kök Nincil, Hıyan Arığ'ın sürgün edildiği yurda ulaşırlar. Burada Huu Hat adlı kötü ve Kögetey Mirgen ile Kök Han'ın ablası Hara Han'a, buradan dönüşünün olmadığını söyleyince Hara Han ile Huu Hat savaşmaya başlarlar. Huban Arığ cebinden çıkardığı altın bıçağı fırlatarak çıplak üçgen oğlana dönüştürür.

Diğer menfi alplarında mücadeleye dahil olmasıyla amansız bir kapışma meydana gelir. Bu kıyasıya savaşlar esnasında çok yaralar alan Hara Han iyice bitkin düşmüş ve ölmek üzeredir. Huban Arığ babasını yeniden diriltmek istese de hazırladığı ilaçlar buna yardımcı olmaz ve Hara Han bir daha dirilmemek üzere ölür.

Hıyan Arığ: Huban Arığ destanında Hara Han'ın karısıdır. Bir eş olmasının yanı sıra bilge bir kişiliktir ve kocası Hara Han'ı tehlikelere karşı uyarmaktadır. Ertesi gün sofraya oturduklarında Hıyan Arığ, kocasına kendisinin bilmediği Han Hartığa isimli ağabeyinden bahseder. O bir günahattan dolayı ıssız bir yerde yaşamaya mahkûm edilmiştir. Han Hartığa'nın bir de Hara Martha adlı bir kızı vardır. Hıyan Arığ, kocasına önce Hıtan Arığ'ı serbest bırakmasını sonra da ağabeyinin yanına gitmesini salık verir. Daha sonra da yeğeni Hara Martha'ya karşı dikkatli olmasını kendisini öldürmek için fırsat kollayıp türlü oyunlarda bulunacağını söyler. Hıyan Arığ, kocası Hara Han ve kızı Huban Arığ obanın dışındayken öz yurdunda halkı ve mal-davarıyla yalnız kalmıştır. Bu alpların yokluğunu fırsat bilen Kök Molat ve Kögetey Mirgen adlı iki düşman alp kardeş, Hara Han'ın yurduna saldırır ve Hıyan Arığ da dâhil olmak üzere herkesi sürgün eder. Hıyan Arığ, sürülmeden önce bir mektup yazarak durumu kocası ve kızına bildirir. Esir düştüğü Huu Hat, Kök Molat ve Kögetey Mirgen'in yurdundan kızı ve onun dostları tarafından kurtarılan Hıyan Arığ kızıyla birlikte yurtlarına döndükten bir süre sonra kendi yurtlarının uzağında bir yerde bir tehlike sezer. Buna göre kötü Ay Mirgen ile Kök Mirgen, Huban Arığ ile dostu Kök Nincil'i zorla eş edinmek için hazırlık yapmaktadır. Bu tehlikeyi bertaraf etmek içinde Hıyan Arığ kızı Huban Arığ'ı uyarır. Hıyan Arığ, kocası Hara Han öldükten sonra yurdunu beklemekte kızına destek olmaktadır. Herhangi bir akına katılmamakla birlikte kızına verdiği öğütlerle onu tehlikelere karşı hazırlıklı tutmakla birlikte onun çıkacağı akınlara hazırlamaktadır. Huban Arığ'ın Ah Molat'ın yurduna çalınan hayvanlarının hesabını sormaya gittiği akından önce Hıyan Arığ altı gün içinde öleceğini sezdiğini söyler. Huban Arığ buna çok üzülür, ağıtlar yakar ve annesiyle vedalaşır Ah Molat'ın yurduna akına gider. Döndüğünde ise Hıyan Arığ ölmüş, halkı onu kocasının yanına defnetmiştir.

Huban Arığ: Huban Arığ destanında Hara Han ile Hıyan Arığ'ın kızlarıdır. Adını kendisi veren alp Huban Arığ'ı destanda ilk kez altın tüylü ak köpeğin, Hara Han'ın mühlet vermeden attığı canlı okun peşinde giderken karşılaştığı zorluklara yardım

etmek indiği alt d nyada g r r z. Hara Han, kızını Hara Martha'nın a tığı ve h lden haber veren ak ipekten  rt de g r r. Huban Arığ altın t yl  ak k pek ve K k Nincil ile birlikte canlı oku alt d nyada yakalamayı ve etrafı yakıp yıkan ateşini s nd rmeyi başarmışlardır. Buradan atlarına binen iki alp ayrılırlar. Huban Arığ babasının bulunduğu amcası Han Hartığa'nın evine gelir. Burada babası ve amcası ile tanışır. Amcası Han Hartığa'nın vasiyeti  zerine kuzeni ve  nemli yardımcısı olan, altın bı ak şeklinden   gen  ıplak oğlana d n şen Altın Hus yeğenini de alarak babasıyla birlikte  z yurduna doğru yollanır. Huban Arığ babası Hara Han ile birlikte yurtlarına geldiklerinde  lkelerinin talan edildiğini ve annesi Hıyan Arığ'ın ka ırıldığını g r r. Babası ile hazırlanarak annesini ka ıran K k Molat ve K getey Mirgen adlı kardeş d şman alpların peşine d şer. Girişecekleri bu savaşta kendilerine K k Nincil de yardıma gelir. Huban Arığ, d şman memleketinde K getey Mirgen ile d v ş r ve onu  ld r r. Giriştiği ağır m cadelelerde yaralanan Huban Arığ'ın babası Hara Han  l r. Huban Arığ hazırladığı ila larla babasını yeniden hayata d nd rmek istese de başarılı olamaz ve babasını bir daha geri d nmemek  zere kaybeder. Bu savaşlarda yardımcı olarak bulunan altın t yl  ak k pek de ge ici olarak  lm şt r. Huban Arığ, ak k peğin ruhunu Ak  z t  lkesinden kurtarıp yeniden hayata d nd rmek i in ak şahin donuna girip Ak  z t'e yollanır. Orada Ak  z t bek ilerine g r nmeden i eriye girmek istese de başaramaz fakat onların koyduğu bazı şartları yerine getirmesi halinde i eriye girecektir. Huban Arığ bu şartları yerine getirir ve oraya dahil olur. Burada kısa zaman  nce  len babası Hara Han'ın da ruhunu g ren Huban Arığ babasına bir daha yaratılmayacağı haberini verir. Huban Arığ t rl  uğraşlardan sonra altın t yl  ak k peğin ruhunu oradan kurtarır. Orta d nyada ise hazırladığı ila larla altın t yl  ak k peği yeniden hayata d nd r r. Huban Arığ, Huu Hat, K k Molat ve K getey Mirgen'in elinden kurtardığı annesi Hıyan Arığ ile birlikte kendi yurtlarına d nerler. K k Nincil ile de vedalaşmış, K k Nincil de kendi yurduna geri d nm şt r. Huban Arığ, babası Hara Han'ın kemiklerini derleyip altın dağa g mer. Bir s re sonra Hıyan Arığ, kızı Huban Arığ'ı kendileriyle zorla evlenmek isteyen Ay Mirgen ve K k Mirgen'e karşı uyarır ve bunun bertaraf edilmesi i in Huban Arığ hazırlıklarına başlar. Annesi ve halkıyla vedalaşan Huban Arığ yolda buluştuğu dostu K k Nincil ile birlikte d şman  lkesine doğru yol alır. Yol  zerinde Huban Arığ'ın amcası Han Hartığa'nın

yurduna gelirler. Han Hartığa'nın atı Huban Arığ'ı g r nce ağlar ve kişi diliyle amcasının  ld Ğ  s yler. Buna  ok  z len Huban Arığ amcasının naaşını bir demir tabuta koyarak kara kayanın i ine koyar. Yollarına devam eden alplar yolda bir kaya dibinde bir erkek  ocuğun ağladığını g r rl r.  ocuk Sarığ Han babalı, Sarığ Moncılı analı Sarığ Sayın'dır.  ocuğun başındaki meseleyi hallettikten sonra oradan ayrılan Huban Arığ ve K k Nincil d şmanlarının yurduna varırlar. Her iki alp er dilerler. Ay Mirgen ile K n Mirgen ise kızlarla konuşmaları i in kızkardeşleri Haan Hıs'a rica ederler. Haan Hıs, kardeşlerinin isteklerini yineleyince Haan Hıs ile Huban Arığ arasında amansız bir kapışma başlar. Bu esnada Huban Arığ, Altın Hus'u Ay Mirgen ile K n Mirgen'i  ld rmeleri i in g revlendirir. Huban Arığ Haan Hıs ile kapışırken, K k Nincil K n Mirgen ile Sarığ Sayın ise Hara alp ile d v ş r. Huban Arığ  ok uzun bir s re savaştığı Haan Hıs'ı bir t rl  alt edip  ld rememektedir. Haan Hıs  leyazacağı bir sırada ruhu alt d nyaya ka ar. Altın t yl  ak k pek de Huban Arığ'ı uyarak, onu  ld rmenin tek yolunun ruhunu Ak  z t'te kovalayıp orada yok etmek olduğunu s yler. Huban Arığ bu işi tehir edip dostu K k Nincil ile Sarığ Sayın'ın ablasını ka ıran Hırcotay Mirgen'in yurduna doğru yola  ıkarlar. Hırcotay Mirgen'in yurduna gelen Huban Arığ burada Hırcotay Mirgen'in g  l  alpları ve halkıyla karşı karşıya gelmemek i in bir b y  yaparak    g n    gece yağmur yağdırır, ardından  ok sıcak bir havanın olmasına neden olur. Bu ani hava değişiminden dolayı herkes kendisinden ge er ve    g nl k uykuya dalar. Huban Arığ da Hırcotay Mirgen'in hakkından    g n i inde gelmek durumundadır. EĞer başarılı olamazsa Mirgen'in k t  alplarıyla uğraşmak zorunda kalacaktır. Huban Arığ'ın m cadele etmek zorunda olduğu Hırotay Mirgen ile Han Harah ın adlı iki kardeşi daha vardır. Huban Arığ yaptığı b y  ile obaya rahat a girer. Karşısına  ıkan otağda Hırotay Mirgen vardır ve ilk olarak onunla kapışır ve onu  ld r r. Hırotay Mirgen'in otağında Sarığ Nincil esirdir. Buradan  ıkan ikili Hırcotay Mirgen'in otağına gelirler. Burada Hırcotay Mirgen ile Han Harah ın vardır. İkisini de  ld ren Huban Arığ Sarığ Nincil ile birlikte Hırcotay Mirgen'in yurdundan ayrılır. D n ş yolunda Huban Arığ altın t yl  ak k pek ile karşılaşır. Altın t yl  ak k pek alt d nyada Haan Hıs'ın ruhunu yakalayıp canını almıştır. Hırcotay Mirgen'in memleketinden K k Nincil ve Sarığ Nincil ile vedalaşan Huban Arığ yeniden  z yurduna d ner. Yurduna d nd Ğ n n ertesini g n  K k Nincil'den, canlı oka tutturulmuş

bir mektup içinde bir haber gelir. Mektupta K k Nincil Huban Arığ'dan yardım istemektedir. Huban Arığ biran  nce hazırlığını yaparak yola  ıkar. Yolda altın t yl  ak k peğin yazdığı bir mektup bulur. Mektupta da K k Nincil'in yurdunu d şman alplarının bastığını ve zor durumda olduğu yazmaktadır. Daha da hızlanan Huban Arığ bu kez karşısında amcası Han Hartığa'nın kanatlı doru atını g r r. At s tl  g l n suyundan i erek g c ne g   katmış ve bu g c  de Huban Arığ ile paylaşmak istemektedir. Huban Arığ ağzını a ar, at nefesini kızın ağzına  fler ve Huban Arığ'ın g c ne g   katılır. O esnada Huban Arığ'ın g z ne tokuşmakta olan iki ko   arpar. Bunların varlığına bir anlam veremeyen Huban Arığ hi  d ş nmeden ikisine de kılı   alar fakat ortada ko lardan geriye bir şey kalmaz. Bunu g ren kanatlı doru at alt d nya taifesinden yetmiş başlı  elbigen'in kızı  ilbey Arığ'ın bir hilesine kandığını yaptığı işin Tanrı'ya g nah işlemek olduğunu s yler. Huban Arığ oradan ayrılarak K k Nincil'in yurduna varır. Oba b y k bir savaşa mek n olmuştur. K k Nincil, Sarığ Nincil, Sarığ Sayın ve altın t yl  ak k pek bu  etin savaşın i indedir. K k Nincil'in yurdunu işgal etmek isteyen d şman alp ise Hara M kke'dir. Huban Arığ savaş meydanına vardığında Altın Hus'u savaşa y nlendirir ve kendisi de m cadeleye ortak olur. Bu  etin m cadelede Huban Arığ'a Hara M kke denk gelir.  etin bir d v şe tutuşurlar fakat Huban Arığ'ın g c  Hara M kke'ye yetmemektedir. Huban Arığ'ın zor durumda olduğunu anlayan kanatlı doru at iyileştirici nefesinden yeniden Huban Arığ'a verir ve onun g c ne g   katar. Eski g c ne kavuşan Huban Arığ, Hara M kke'yi hen z  ld rm şken bu kez karşısına yetmiş başlı  ilbigen'in kızı  ilbey Arığ  ıkar. Huban Arığ bu kez  ilbey Arığ ile bir m cadeleye başlar ve  ok uzun s ren bir kapışmadan sonra onu  ld r r. D şmanlardan temizlenen K k Nincil'in yurdu huzura kavuşur. K k Nincil bu alp dostlarını obasında misafir eder fakat Huban Arığ misafirlikte i kinin de tesiriyle alt ve  st d nya yaratanlarına g   gidecek b y k laflar eder, K k Nincil de onu uyarır. Bundan sonra K k Nincil'e yardıma gelen t m alplar yurtlarına geri d nmek  zere K k Nincil'in memleketinden ayrılırlar. Huban Arığ baba yurduna geldiğinde annesi Hıyan Arığ, kızının yaratanlara karşı ettiği lafların Boz ve Sarı Işık  lkelerindeki taife tarafında duyulduğunu ve bu alpların kendisiyle g   yariştırmak i in hazırlandıklarını s yler. Huban Arığ yeniden hazırlığını yapar. Annesiyle vedalaştığı sırada onun artık iyice yaşlandığını anlar; belki de onu son kez

görmektedir. Ana kız helalleşirler ve Huban Arığ obasından ayrılır. Yolda altın tüylü ak köpeği gören Huban Arığ, ondan amcası Han Hartığa'nın kanatlı doru atının öldüğünü ve kendisinin onu amcasının yanına defnettüğünü öğrenir. Huban Arığ'a bu akınında da dostları Sarığ Sayın ile Kök Nincil eşlik ederler. Bu üç alpın Bozi Işık ülkesinin sahipleri olan Pora Han, oğlu Pora Sağın ve kızı Pora Nincil'i alt edebilmeleri için buraya dikkat çekmeden girmeleri gerekmektedir. Bu esnada Pora Han bir toy kurmuştur ve tüm halk eğlenmektedir. Huban Arığ, Sarığ Sayın ve Kök Nincil kendisini hırpanî kişilere, atlarını ise kibrit haline dönüştürüp ülkeye girerler. Önceleri dikkat çekmeyen üç kahramanın gerçek kimlikleri ortaya çıkar ve düşman alplarla kapışmaya başlarlar. Huban Arığ Pora Nincil ile, Kök Nincil Pora Sağın ile, Sarığ Sayın ise Pora Han ile kavgaya tutuşur ve hepsi düşmanlarının canlarını alır. Ancak Huban Arığ ilkin Pora Nincil'le yenişemez ve Pora Nincil'in nökerlerinden olan dokuz kara kız onun ruhunu Kara denize kaçıır. Huban Arığ, altın tüylü ak köpeğin de yardımıyla bu dıl ruhu bulur ve yok ederek Pora Nincil'in de canını tamamen almış olur. Huban Arığ Pora Nincil'in canını aldığı esnada karşısına Pora Han'ın dostu Sarığ Tamcıl çıkar ve onunla da kapışarak onu da öldürür. Huban Arığ'ın bir sonraki seferi Sarı Işık ülkesine olur. Burada Sarığ Teek ve kardeşi Salaçın Arığ le kapışan Huban Arığ bu düşman alpi da öldürür. Yeniden eve dönüş yoluna çıkan Huban Arığ'ın karşısına bu kez uyumakta olan yaşlı bir nine çıkar. Uykusundan uyanan nine Huban Arığ'ın kendisini uyandırdığını söyleyerek onu azarlar ve onunla kapışmaya başlar. Huban Arığ birkaç kez özür dilese de nine dövüşmekten geri durmaz. Ninenin bu hareketlerine kayıtsız kalamayan Huban Arığ dayanamaz ve ona bir tokat atar. Ağzı burnu kan içinde kalıp yere yuvarlanan nine Huban Arığ'ın ayağına kapanır ve af ediler. Bu nine kılık değiştiren Kök Nincil'den başkası değildir. Sihirle kılık değiştiren Kök Nincil Huban Arığ'ın gücünü sınamak için böylesi bir yola başvurmuştur. Huban Arığ, buradan Kök Nincil ile vedalaşıp gitmekte olduğu memleketine doğru ilerlemeye devam eder. Yurduna vardığında annesi Hıyan Arığ onu güzel bir şekilde karşılar ve ölmesine altı gün kaldığını kendisini kocası Hara Han'ın yanına gömmesini vasiyet eder. O esnada içeriye baş çoban Altı Tas girer ve yılmırlarından bir hayvanın her gece birer tane eksildiğini, görünmeyen bir yaratığın hayvanları kaçırdığını söyleyerek onu uyarır. Huban Arığ, o gece kendisi nöbet tutmaya karar verir. Belki de bir daha göremeyeceği

anasıyla yeniden vedalaşan Huban Arığ techizatını kuşanıp yola çıkar. Huban Arığ hayvanlarını çalanların yaşadığını tahmin ettiği ak dağ doruğuna geldiğinde önce atını katı bir ota dönüştürür. Sonra da doruğun kapısını çalıp kendisini menfi alp ve hırsız Ah Molat'ın ablası Huu Hat olarak tanıtır. Ah Molat kapıyı açar ve karşısında Huban Arığ'ı görür. Ah Molat'ın asıl derdi Huban Arığ'ın yılıkısı değildir. Kendisiyle evlenmek istemektedir. Güzel sözle olmasa bile zorla evlenmeye niyetli olan Ah Molat Huban Arığ'ı yemek yemeye davet eder. Bu sırada altın tüylü ak köpek bir anda beliriverip Huban Arığ'ı, Ah Molat'ın hazırladığı hiçbir şeyden yiyip içmemesini tembihler. Huban Arığ hemen, Ah Molat da sezmeden saçından kopardığı kılı kendi benzerine dönüştürüp sofraya başına oturttu, kendisi ise kara sineğe dönüştü. Dokuz gün boyunca Ah Molat'ın evinde uçup duran ve Ah Molat'ı tanımaya çalışan Huban Arığ sonunda eski haline dönüşür ve Ah Molat ile kapışmaya başlar. Dokuzuncu günün sonunda Ah Molat'ın canını alır. Doruğun içinden çıkan Huban Arığ'ı Ah Molat'ın alp atı ak ora at karşılar ve kendisinin kurtulamayacağını söyleyerek alt dünyanın güçlü ancak menfi alplarını oraya toplar. Bu arada Huban Arığ'ın Gri ve Sarı Işık ülkelerinde öldürdüğü Pora Han ile Sarı Teek'in atlarını Huban Arığ serbest bırakmadığı için bu atlar alt dünya şeytanları tarafından kaçırılmış ve bunlara eziyet edilmiştir. Huban Arığ bu iki atı sırtlarındaki şeytanlardan kurtardıktan sonra yeniden ata yurduna dönen Huban Arığ annesi Hıyan Arığ'ı bir türlü göremez. Halkı, annesinin öldüğünü kendilerinin onu babası Hara Han'ın yanına defnettiklerini söyler. Buna çok üzülen Huban Arığ ağıtlar yakar. Acısını hafifletmek için donanıp ava çıkar. Av esnasında ateşini yakıp etrafında oturan bir ihtiyarla karşılaşır. İhtiyar Huban Arığ'a alt ve orta dünyadaki bir çok alpin kendisiyle evlenmek istediğini ancak onu evlenmemek üzere yaratıldığını söyledikten sonra Huban Arığ'ın yurduna döndükten sonra Kök Nincil'den kendi toyuna bir davet alacağını ancak bu düğüne kendisinin bir *iblis* kılığında atının ise uyuz bir ata donunda gitmesi gerektiğini bunu yapmadığı takdirde bir daha evine dönemeyeceğini söyler. Huban Arığ bu ihtiyara kim olduğunu sorduğunda ise adının Altın Kris olduğunu ve Hıyan Arığ'ın babası yani kendisinin dedesi olduğunu öğrenir. Bunları söyledikten sonra da birden ortadan kaybolur. Huban Arığ ilk kez karşılaştığı dedesi ortadan kaybolduktan sonra avladığı hayvanlarla tekrar obasına döner. Avladıklarını halkına paylaştırıp otağına girer. Sofra başında yiyip içerken bir canlı okun vızıldayıp geçtiğini görür. Dışarı çıkıp

oka baktığında okun ucunda K k Nincil'in Huban Arığ'ı d Ğ n ne davet ettiği bir okuntu vardır. Huban Arığ da ivedilikle ulu toya geleceğini s yleyip hazırlığını yapar ve yola koyulur. K k Nincil'in yurduna ulaştığında K k Nincil'in, alp Sarığ Sayın ile evleneceğini g r r ve dedesi Altın Kris'in de tavsiyesi  zere hırpan  bir kılığa b r nerek d Ğ ne gider. Bu hırpan  kılıkla d Ğ ne giden Huban Arığ, toya katılan diğer iyi giyimli konuklar tarafından yadırganır ve kınanır. Bu arada K k Nincil'in de sağ toyu yapılmaktadır. D Ğ ndeki kara g mlekli bir kadınla hırpan  kılıklı Huban Arığ sağ sağa baş başa kavgaya tutuşurlar. Bu kızın adı Hara Tana'dır. Girişitikleri d v şte Huban Arığ kızın canını alır. K k Nincil'in d Ğ n nde    nc  yıl dolarken altın t yl  ak k pek de d Ğ ne d hil olur ve Huban Arığ'a birtakım haberler getirir. Buna g re bu    yıl i inde Huban Arığ'ın yurdu sahipsiz kalmış ve menfi alplar tarafından talan edilmiştir. Huban Arığ'ın halkı ve mal-davarı esir edilip s r lm ştir. Huban Arığ bu haberi duyunca harb techizatını hazırlayıp ve kuşanıp halkının ve mal-davarının peşine altın t yl  ak k pekle birlikte d şer. Halk ve y lkıları ka ırıp esir eden k k deniz kıyısında yaşayan K k Molat ve K getey Mirgen adlı iki d şman alp kardeşlerdir. Huban Arığ yine kılık değiştirerek *kara doru atlı,   r k yularlı, hahpas eyerli, tamamen yaralarla kaplı kara  abağalı, karnı yara, y z  yara izleriyle kaplı, iki g z nden  apağı  enesine kadar sarkan* Hara Tana kızın yerine ge er ve bu iki d şman alpın yurduna gelip otağlarına girer. K k Molat'ın asıl niyeti Huban Arığ'ın halkı veya y lkıları değil onu kardeşi K getey Mirgen ile evlendirmektir. Hara Tana, Huban Arığ'ın hi  kimseyle evlenemeyeceğini s yler ve bundan sonra da kılık değiştirerek eski haline yani Huban Arığ'ın kılığına d ner ve bu iki kardeşle d v şmeye başlar. Ancak bu iki kardeşle kapışırken  ok zorlanır ve yardımına altın t yl  ak k pek yetişir. Kendi nefesini Huban Arığ'a verir ve Huban Arığ'ın g c ne g   katılır. Eski g c ne kavuşan Huban Arığ m cadelesine kaldığı yerden devam eder ve K getey Mirgen  le K k Molat'ı  ld r r. Huban Arığ bu ikisini  ld rd kten sonra Altın Hus'u tekrar sahneye  ıkarır. Altın Hus'u K k Molat'ın karısının peşine g nderir   nk  K k Molat'ın karısı K n Arığ ak kartala d n şerek yeni doğmuş  ocuğunu da alıp babası Pus Han'ın yurduna g t rm ştir. Huban Arığ bu kez Pus Han'ın yurduna gitmek i in hazırlanır. Altın t yl  ak k pek Huban Arığ'a altın g l n suyundan i ip yeniden g   kazanmasını dedesi Altın Kris'in altın g l şeklinde kendisini beklediğini s yler. Altın g le girip yeniden g c ne g  

gelen Huban Arığ'a dedesi Altın Kris birtakım öğütlerde bulunur. Buna göre Kök Molat'ın oğlunu altı Ėün içinde öldüremezse kendisi ölüp gidecektir. Bu öğütten sonra Altın Kris Ėenç yaştaki iki oğlunu Huban Arığ'a emanet eder. Bundan sonra vedalaşan dede ve torun birbirlerinden ayrılırlar. Huban Arığ Pus Han'ın yurduna geldiğinde sağ cebinde sakladığı üç başı altın bıçağı dışarı çıkarıp Altın Hus'a dönüştürür ve Pus Han'ı öldürmesini söyler. Puzan Arığ ile Huban Arığ kapışacaktır. Kün Arığ, yaklaşmakta olan Huban Arığ tehlikesini sezip çocuğunu kaçırmak üzere iken Huban Arığ çocuğu yakalar ve annesiyle birlikte öldürür. Altın Hus da Pus Han'ın canını almıştır. Pus Han'ın yurdundan Huban Arığ yeniden ata yurduna geri döner. Huban Arığ yol üzerinde dedesi Altın Kris'in atıyla karşılaşır. At dile gelerek dedesi Altın Kris'in iki çocuğu olduğunu ve bunların alt dünya taifesi tarafından alt dünyaya kaçıırıldığını ve kendisine yardım etmesini istediğini söyler. Huban Arığ'ın şimdiki görevi ise kendisinden yaşça küçük olan iki dayısını kurtarmak olacaktır. Yurduna vardığında ise Huban Arığ'a altın tüylü ak köpekten bir mektup gelir. Mektupta Huban Arığ'ın alt dünyaya inebilmesi için göğe dek uzanan demirden karaçamı kara toprağa kadar çekmesi şartının bulunduğu yazmaktadır. Huban Arığ karaçamı büyük zorlukla çektiğinde aslında üç kara alpin başını kopardığını anlar. Yeniden atına atlayıp yoluna devam eder. Yolda Kök Nincil'in kocası Sarığ Sayın'ın ölmüş olduğunu görür. Tekrar ilerleyen Huban Arığ bu kez de Ėenç bir alpin cansız yattığını görür. Buna üzülen Huban Arığ sihrî güçleriyle bir ilaç hazırlayarak Ėenç alpi hayata döndürür. Bu alp Sarığ Sayın babalı Kök Nincil analı Sarığ Hartığa'dır. Sarığ Hartığa, Huban Arığ'ın küçük dayılarını alt dünya hizmetçisi Hara Moos'un kaçırdığını haber verir. Hara Moos'un peşine altın tüylü ak köpek ile Sarığ Sayın'ın yeğeni Sarığ Nincil'in oğlu Han HıyĖan düşmüştür. Ancak Han HıyĖan yolda ölü, Huban Arığ yine ilaç hazırlasa da bu alpi geri döndüremez. Huban Arığ ile Sarığ Hartığa yollarına devam ederler ve dokuz türlü TolĖay Kam'ın yanına gelirler. TolĖay Kam sekizinci ve dokuzuncu türüyle yaptığı kalmamada Altın Kris'in çocuklarının, Huban Arığ'ın, Sarığ Hartığa ve Hara Moos'un başlarından geçenleri bildirdikten sonra Hara Moos'un yurdundan geri dönüşlerinin olmayacağını bildirir. Huban Arığ alt dünyaya yine kılık değiştirerek girer. Huban Arığ kılık değiştirdiğı halde yolda Çis İney'i bakır piposunu tütürürken görür. Huban Arığ ve Sarığ Hartığa Çis İney'e selam verip oradan geçerlerken Huban Arığ kendisini Haan

Hıs adlı bir kız olarak tanıttıktan sonra kendilerinin Hara Moos adlı dayılarının yanına gittiğini söyler. Çis İney ise Huban Arığ'ı beklediğini söyleyince Huban Arığ Çis İney'e tüm gücüyle vurarak onu öldürür. Bundan sonra Hara Moos'un yanına varan Huban Arığ, iki küçük dayısının Hara Moos'un demir şişinde kızarmakta olduğunu görür ve Hara Moos'a saldırır Uzun süren kapışmadan sonra onu öldürür. Bu mücadeleler sonunda Sarığ Hartığa'nın öldüğünü görmeyen Huban Arığ, onun ruhuyla karşılaşır ve gerçekten öldüğünü anlar. Yine bu mücadeleler sırasında Huban Arığ'ın büyük yardımcısı altın tüylü ak köpek de ölüp gitmiştir. İyice güçten düşen ve yorulan Huban Arığ'ın karşısına bu kez de ayı tüylü Hara alp çıkar ve onunla dövüşmeye başlar. Ancak artık güç yetiremez ve bu Hara alpin elinden tamamen ölür Huban Arığ. Alp Huban Arığ, dayıları Ah Ölen ve Kök Ölen tarafından Altın Kris'in yurdunda defnedilirler. Huban Arığ ölmeden önce Ah Ölen ve Kök Ölen için bir mektup yazıp bunu kendi otağının içinde bırakmıştır. Mektupta Ah Ölen'in Altın Han'ın kızı Altın Sabah ile Kök Ölen'in ise öksüz ve yetim Altın Harlıh ile evlenmelerinin gerektiği yazılıdır.

Kök Han: Huban Arığ destanında alp Han Hartığa'nın arkadaşıdır. Kök Han'ın kızı Kök Nincil ile Hara Han'ın kızı aynı günde doğmuşlar ve ad almışlardır.

Kök Nincil: Huban Arığ destanında Huban Arığ ile aynı gün doğan, aynı anda adları verilen, Han Hartığa'nın arkadaşı Kök Han'ın kızıdır. Huban Arığ'ın çok yakın dostu ve yoldaşı olan Kök Nincil, HubanArığ'ın kaçırılan annesini kurtarmak için gittikleri seferde yardımcı olarak katılır. Kök Nincil, dostu Huban Arığ'ın annesinin esir tutulduğu yerde ayı tüylü kara alpla dövüşür ve onu öldürür. Sonrasında Huu Hat'ın kardeşi Kök Molat'la da kapışıp onun da canını alır. Kök Nincil bir diğer akında Huban Arığ ile birlikte, kendilerini zorla eş edinmek isteyen Ay Mirgen ile Kün Mirgen'in yurtlarına giderler. Orada giriştikleri zorlu savaş sonrasında Kün Mirgen'i öldüren Kök Nincil, yolda tanıştıkları ve dost oldukları Sarığ Sayın'ın ablası Sarığ Nincil'i kaçırarak Hırcotay Mirgen'in yurduna gitmek için Huban Arığ ile birlikte yola koyulur. Burada Kök Nincil'e hiç gerek kalmadan tüm düşmanları Huban Arığ alt eder ve işleri bittiğinde hepsi yurtlarına geri dönerler. Bundan sonra Kök Nincil canlı okun ucuna tutuşturduğu bir mektupla çok zor durumda olduğunu belirtir Huban Arığ'dan yardım ister. Hara Mükke isimli menfi alp talana gelmiştir. Huban Arığ'dan önce Kök Nincil'e yardım etmek için SarĖı Nincil, Sarığ Sayın ve altın tüylü ak köpek yardıma koşmuştur.

Yurduna musallat olan Hara Mükke'nin Huban Arığ tarafından öldürölmesinden sonra huzura kavuşan Kök Nincil, Huban Arığ'ı, Sarığ Nincil ve Sarığ Sayın'ı obasında misafir eder ancak içkinin tesiriyle alt ve üst dünya yaratanlarına güç gidecek laflar eden Huban Arığ günah işler ve Kök Nincil onu bu şekilde konuşmaması için uyarır. Bundan sonra ayrılan bu üç alp daha sonra Huban Arığ'ın Gri Işık ülkesine yapacağı akın için tekrar buluşurlar. Buraya girmek için üçü de kılık değıştirmek zorunda kalırlar. Bir süre dikkat çekmeden ülkede dolaşan alplar daha sonra fark edilirler ve Gri Işık ülkesinin efendileriyle kapışmak zorunda kalırlar. Kök Nincil'e Pora Sağın denk düşer, onunla mücadele eder ve onu öldürür. Huban Arığ akınlarından birinden yurduna geri döndüğü sırada yolda uyuyan bir nine görür. Nine kendisini uyandırdığı iddiasıyla Huban Arığ'a saldırır. Huban Arığ, yaşına hürmeten ilkin nineye dokunmasa da ninenin bu azgın tavırları onu da çileden çıkarır ve nineye okkalı bir tokta atar. Nine ağzı burnu kan içinde yerde yuvarlanır ve akabinde Huban Arığ'ın ayağına kapanarak ondan af diler. Buna şaşırın Huban Arığ olayın iç yüzünü anlamakta gecikmez. Kök Nincil, Huban Arığ'ın saf gücünü ölçmek için kılık değıştirmiştir. Kök Nincil bu olaydan sonra Huban Arığ ile vedalaşıp yurduna geri döner. Bir süre sonra da Huban Arığ'a bir toy okuntusu gönderir. Kök Nincil Sarığ Sayın ile evlenmektedir. Huban Arığ ise dedesi Altın Kris'in sözüne uyarak hırpanî bir şekilde toya katılır. Düğüne katılan aristokrat zümre, pek yabanî kılıktaki Huban Arığ'ı görünce onu kınarlar. Bu esnada da Kök Nincil'in saç toyu olmaktadır.

Sarığ Hartığa: Huban Arığ destanında Sarığ Sayın ile Kök Nincil'in oğludur. Huban Arığ, iki küçük dayısını Hara Moos'un elinden kurtarmak için yola çıktığında bu genç alpi cansız yatarken bulur. Ona acıyıp hazırladığı sihirli ilaçlarla yeniden hayata döndürür. Huban Arığ ile birlikte Hara Moos'un yurduna Huban Arığ'ın iki küçük dayısını kurtarmaya giden Sarığ Hartığa buradaki ağır mücadelelere dayanamaz ve ölür.

Sarığ Nincil: Huban Arığ destanında Sarığ Sayın'ın ablasıdır. Kendisiyle zorla evlenmek isteyen Hırcotay Mirgen tarafından kaçırılınca Sarığ Nincil ablasını kurtarmak için yola düşer.

Sarığ Sayın: Huban Arığ destanında Huban Arığ ve Kök Nincil'in kendileriyle zorla evlenmek isteyen düşman alp kardeşlere akına gittiği sırada yolda karşılaştığı çocuktur.

Babası Sarığ Han annesi Sarığ Moncılı'tır. Doğduktan altı gün sonra at binip kılıç kuşanmış, kendi yurdundan çıkarken *gökle yer çarpıştığından öbür tarafa altı günlüğüne gidip gelmek üzere süre belirlemesine* rağmen Tanrı'ya karşı günah işlemiştir. Altı gün dolmakta gökle yeri durdurmak için gerekli techizatı bulunmamaktadır, eğer bunu başaramazsa da ölüp gidecektir. Huban Arığ, bu çocuğa yardımcı olması için Altın Hus'u görevlendirir, Altın Hus bunu başarır ve Sarığ Sayın Altın Hus'a ve Huban Arığ'a minnetar kalır. Huban Arığ ve Kök Nincil'in, Ay Mirgen ve Kün Mirgen'in obasındaki mücadeleye de yardım eden Sarığ Sayın savaşın bitiminde ablasının Hırcotay Mirgen tarafından zorla evlendirilmek için kaçırıldığını öğrenir ve ablasının peşine yardıma koşar. Hırcotay Mirgen'in yurduna geldiğinde ise Hırcotay Mirgen'in nökerlerinden ayı tüylü Hara alp ile kapışır. Sarığ Sayın'ın Huban Arığ ve Kök Nincil ile buluşup akına gitmesi Gri Işık ülkesine yapılacak sefer sırasında olur. Üç alp atlarıyla birlikte kılık değiştirip ülkeye girerler ancak bir süre sonra deşifre olurlar ve ülkenin sahipleriyle muharebe etmek durumunda kalırlar. Sarığ Sayın'ın payına diğer düşman alplar Pora Salgın ve Pora Nincil'in babası Pora Han düşer ve mücadele sonrası onu öldürür. Sarığ Sayın'ı bu olayın sonrasında Huban Arığ'ın kadim dostu Kök Nincil ile evlenirken görmekteyiz.

Tolğay Kam: Huban Arığ destanında her şeyden haberi olan, ulu bilici kamdır. Hara Han, alt dünyaya inmeden önce onu görmek ve ondan gerekli bilgileri almak istemektedir. Dokuz tüürlü Tolğay Kam sekizinci tüürünü eline alıp kamlamaya başlar. Tolğay Kam Hara Han'a, onunla Hıday Arığ arasındaki durumu anlatır. Kırk yılın o gün dolmakta olduğunu, Hara Han'ın Hıday Arığ'ı's erbest bırakmadığı takdirde Hara Han'ın kendisinin kayaya dönüşüp ölüp gideceğini söyler. Daha sonra dokuzuncu tüürünü alıp yeniden kalmamaya başlar Tolğay Kam. Buna göre Hara Han, alt dünyada Hıday Arığ'ı serbest bırakıp onun kırk oğlu ve kırk kızıyla kapışacak, kendisine de altın tüylü ak köpek yardımcı olacaktır. Altmış yıl boyunca bir mücadele olacağını da söyleyen Tolğay Kam, Hara Han'ın öz yurduna sağsalim dönüp dönmeyeceğini bilmemektedir. Huban Arığ ve Sarığ Sayın'ın oğlu Sarığ Hartığa, Huban Arığ'ın küçük dayılarını alt dünya sakini Hara Moos'un elinden krutarmak için yola çıktıklarında dokuz tüürlü Tolğay Kam'ın yanına uğrarlar. Tolğay Kam sekizinci ve dokuzuncu türüyle yaptığı kalmamada Altın Kris'in çocuklarının, Huban Arığ'ın, Sarığ Hartığa ve

Hara Moos'un başlarından geçenleri bildirdikten sonra Hara Moos'un yurdundan geri dönüşlerinin olmayacağını bildirir.

Kara Kuzgun Destanında Müspet Kişiler

Ak Han: Kara Kuzgun destanında alt dünyada öldürülen Kara Kuzgun'un babasıdır.

Altın Arığ: Kara Kuzgun destanında ak ovanın ortasındaki dokuz katlı demirden sarayda kardeşi Kara Kuzgun ile yaşayan, obasının hanı beyi olan abladır. Kara Kuzgun ve Altın Arığ'ın ana-babasının kim oldukları kendileri tarafından da bilinmemektedir. Altın Arığ ulu bir bilicidir. Geçmişten, hâlden ve gelecekten haber vermektedir. Kardeşi Kara Kuzgun da bu özelliğini bilmektedir ve bu özelliğe nasıl sahip olduğunu sorduğunda Kara Kuzgun'a, memleketlerine önce Sarı taycı arkasından da Hlanır Taycı adlı iki alpin geleceğini söyler. Altın Arığ, kardeşine böylesi bir kehanette bulunduktan hemen sonra Sarı Taycı bir elinde dokuz koç bir elinde dokuz tulum içkiyle Altın Arığ'ın yurduna gelip Altın Arığ'ı kendisine ister. Sarı Taycı'dan sonra Hlanır Taycı da Altın Arığ'ın yurduna gelerek Altın Arığ'a dünürcü olur. Kendisine gelen iki dünürcünün de görevlerini yerine getirememesinden sonra evlenmekten vazgeçen Altın Arığ, kardeşi Kara Kuzgun'un ısrarlarıyla onun evleneceği kızın kim olduğu bilgisini verir. Bu kız Altın Han'ın kızı Han Kız'dır. Han Kız kızıl puhu donundadır. EĞer Kara Kuzgun kızı sarı suya sokmazsa onu hiçbir zaman elde edemeyecektir. Altın Arığ, kardeşine kendi sözünü dinlemese bile kendi atı olan ay kara atın sözünü dinlemesini tembihler. Kara Kuzgun ve karısı Han Kız, Altın Arığ'ın yanına geldiklerinde Altın Arığ hâlâ Hlanır Taycı'nın başında beklemektedir. Kara Kuzgun'un karısı Han Kız, Hlanır Taycı'yı yaptığı büyüyle yeniden hayata döndürür. Altın Arığ ile Hlanır Taycı evlenirler, Hlanır Taycı Altın Taycı'yı altın yüzüğe dönüştürüp cebine koyduktan sonra atına atlayıp memleketine doğru yol alır. Altın Arığ, destanda yuvarlak bir karakterdir. Yetim ve öksüz, kardeşini koruyup kollamaya gayret gösteren ve ilk kez görüp beğendiği, kendisini istemeye gelen ikinci kişi olan Hlanır Taycı ile evlenir. Evlendiği kişinin geçici olarak ölüp sonra diriltilmesine kadar geçen zaman zarfında başka birine gönöl vermez. Kardeşi Kara Kuzgun'un karısı tarafından yeniden hayata döndürülen

kocas ı ile hayat ını birleştirir, kocasının kendisini alt ın bir y üz ¼ ğ e d ¼ n ¼ řt ¼ rmesinden sonra da destandan  ekilir, onu bir daha destan i inde g ¼ rmeyiz. Alt ın Arı ğ ın y i ğ itlik ve ceng ¼ averlik ba ğ lamında bir alplık ¼ zelli ğ i yoktur. O fedak ¼ r bir abladır, kardeşinin kendisinin tavsiye etti ğ i bir kızla evlendi ğ ini g ¼ r ¼ r, evlenir ve g ¼ revi biter. Alt ın Arı ğ ın Kara Kuzgun’a h ¼ milik etmesinin yanında sevdi ğ i adam ın yeniden hayata d ¼ nd ¼ r ¼ lmesinde ve onunla evlenmesinde kardeş i Kara Kuzgun’u kulland ı ğ ını d ¼ ř ¼ n ¼ y ¼ ruz. Kara Kuzgun yaş ın ın ermesi nedeniyle evlenmek ister. Alt ın Arı ğ ın Kara Kuzgun’u evlendirmek istedi ğ i kişi bellidir. Burada kız ın ř ahsiyyetinden ¼ te sahip oldu ğ u sihr ¼ g ¼ çler etkili olmuştur. Kara Kuzgun’a Han Kız ile evlenmesini s ¼ yledi ğ i zaman zaten Han Kız ın b ¼ yle bir meziyyete sahip oldu ğ unu bilmektedir. B ¼ ylelikle hem sevdi ğ ini diriltip ona kavuşacak hem de kardeşinin evlilik iste ğ ini yerine getirmiş olacaktır.

Alt ın Han: Kara Kuzgun destanında Kara Kuzgun’un evlenece ğ i Han Kız ın babasıdır. Bu kişiden yalnızca ismen bahsedildi ğ i i in herhangi bir karakter veya tip ¼ zelli ğ inden bahsedemiyoruz.

Alt ın Sara ı: Kara Kuzgun destanında Kara Kuzgun ve Han Kız ın o ğ ullarıdır. Ablas ı Han  i ekey, Erlik’in taifesi tarafından ka ırıldı ğ ında onu kurtarmak i in bunların peşine d ¼ şer. Alt ın Sara ı ablasının tutsak edildi ğ ini d ¼ ř ¼ nd ¼ ğ u Kara ırma kenarında mesk ¼ n halk ın yurduna vard ı ğ ında at ını ak ota kendisini ise sivrisine ğ e d ¼ n ¼ řt ¼ r ¼ r. U arak han ota ğ ı olan ak ota ğ ın i ine girer. İ eride han-bey Kara Molat sofa baş ında oturmaktadır. Yanında da bir kız oturmaktadır ki amacı Alt ın Sara ı ile evlenmektedir. Kara Molat, Han  i ekey’in yerini sordu ğ unda Timir Pirgen, Tilti Pirgen, Kara K ¼ ye ve Kara Mool kardeşlerin yurdunda oldu ğ unu s ¼ yler. Alt ın Sara ı ve at ı eski hallerine d ¼ n ¼ p yola revan olurlar. Alt ın Sara ı nın at ı, Alt ın Sara ı ya heybesindeki sar ı ipek ř alı  ı karıp vurmasını s ¼ yler, Alt ın Sara ı da bunu yapar ve  ok kısa s ¼ rede d ¼ rt menf ı alp kardeşin yurduna var ırlar. Han  i ekey’in iki aya ğ ına pranga takılmıştır. Alt ın Sara ı atından kız ř ekline inerek Han  i ekey’in ¼ n ¼ nde d ¼ şer ve kovaları kendisine vermesini ister. Han  i ekey kendisine k ¼ t ¼ l ¼ k edenlerin kim oldu ğ unu tekrarlayınca Alt ın Sara ı elindeki kovaları fırlatarak bu d ¼ rt kardeşin ak sarayına ya ğ mur gibi ya ğ masını diler. Ablasının prangalarını s ¼ ker. Sonra saraya  ı kar, karşısına ¼ nce Kara K ¼ ye alp  ı kar, ¼ n ¼ nde altmış arkasında yetmiş sar ı kız Kara K ¼ ye’yi yellerlerken Alt ın Sara ı’yı da

Kara Küye'yi uyandırmaması için uyarırlar. Altın Saraçı Kara Küye'ye bir tokat atar, ikinci tokadında onu öldürür. Daha sonra karşısına çıkan Timir Pirgen ve Tilti Pirgen'i de öldüren Altın Saraçı en son Kara Mool ile kapışacaktır. Onu öldürmek için dokuz boğumlu canlı okunu kullanmak ister ancak oku girmesi çok zahmetlidir ve Altın Saraçı'yı epey uğraştırır. Bunu fırsat bilen Kara Mool alt dünya sakini dayısı Külbir Han'ın yanına gider. Orada önce Külbir Han'ı daha sonra Kara Kadın'ı öldürür ve yeniden orta dünyaya çıkar. Orta dünyada ablası Han Çiçekey'in Timir Pirgen, Tilti Pirgen, Kara Küye ve Kara Mool kardeşlerin hepsini yurtlarıyla birlikte yakıp kül ettiğini görür. Altın Saraçı ablası Han Çiçekey'i altı çatalı altın püsküle dönüştürüp sol cebine koyup atını kamçılıdığı sırada kara yerin şişip şişip kalktığını yerin altından ayı tırnaklı insan elinin çıktığını görür. Ele vurduğunda Altın Saraçı'nın sırasıyla kılıcı ve mızrağı altı yerden kırılır. Daha sonra el atıp kara yerin altından Kara Nüügil'i çıkarır. Kara Nüügil ile kapışıp onun canını alan Altın Saraçı yoluna devam ederken Kara ırmağın kıyısında yaşayan halkın meskûn olduğu Kara Molat'ın yurduna gelir ve *uyuz konur atlı Hodır Tas'a* dönüşür. Obaya giren Hodır Tas (Altın Saraçı)'yı gören herkes ona tiksinererek bakar. Hodır Tas burada bir düğüne katılır, yemeklerden teklifsizce alırken yanına Altın Sas adlı bir kız gelir ve kendisiyle zorla evlenmek isteyen Kara Molat'ı öldürüp öldürmeyeceğini sorar. Hodır Tas Kara Molat'ı kendisiyle evleneceğine söz verdiği taktirde öldüreceğini söyler. Kız, Hodır Tas'ın bu halini görünce pek isteksiz davransa da bu işin üstesinden sonra geleceğini düşünüp bu şartı kabul eder. Kara Molat'ın otağına girip onu öldürür. Altın Sas'ın yanına giderek kendisinin verdiği sözü hatırlatınca Altın Sas da ancak babası Sarı Han izin verdiği taktirde kendisiyle evlenebileceğini söyler. Hodır Tas, her türlü taşkınlığı yapıp ısrarcılığını takınıp Sarı Han'ın kapısına dayanır. Sarı Han da bu rezilliğe son vermek için kızını verir ancak Altın Sas bu evliliğe kesinlikle razı olmaz ve kendisinin Altın Saraçı ile evlenmek istediğini söyler. Hodır Tas durumu ve gerçeği anlayıp oradan ayrılır. Oradan uzaklaşınca Hodır Tas kılığından Altın Saraçı kılığına yani eski hâline döner. Bu esnada atın yanında Altın Sas belirir ve kendisiyle evlenmesini ister. Altın Saraçı ile Altın Sas'ın düğünleri orada olur. Altın Saraçı Altın Sas'ı altın yüzüğe dönüştürüp sağ cebine koyarak ata yurduna doğru yol alır. Öz yurduna gelir, sağ cebinden altın püskül edip koyduğu ablasını sol cebinden altın yüzük koyduğu karısını dönüştürüp bırakır. Altın

Saraç ı ile Alt ın Sas' ın ulu toyu da burada kurulur. D ¼g ¼n ¼n ertes i g ¼n ¼ Kara Kuzgun' un yurduna iki kuş gelir ve insan donuna d ¼n ¼ş ¼p kendilerinin Kara Han' ın kızları olduklarını, kızıl atlı Han Hırçotay' ın yurtlarına gelip kendilerini zorla g ¼t ¼rmek istediklerini, babalarının kendilerini Alt ın Saraç ı' ya g ¼nderdiğ ini s ¼ylerler. Alt ın Saraç ı Hlanır Taycı ile gidip bu meseleyi ç ¼zeceklerini s ¼yleyince Alt ın Sas kocasına neden kendisinin gitmediğini s ¼yleyip Han Hırçotay' dan korkmakla suçlar. Alt ın Saraç ı buna ç ok kızar. Kara Han' ın kızları ise m ¼saade isteyip Hlanır Taycı' nın yanına gidecekler ve durumu anlatacaklardır. Alt ın Saraç ı bu s ¼re zarfında memleketinde kalırken dayanamaz ve Hlanır Taycı' nın olmas a bile Kara Han' ın yurduna doç ru yola ç ıkar. Kara Han' ın yurduna vardığında Han Hırçotay' ı Kara Han' ı s ¼rerken bulur ve Han Hırçotay' ın baş ını ezerek ¼ld ¼r ¼r. At ının kulaklarını ve iki kuyruğ unu keser. Eyerinin ¼zerine ise orta ve alt d ¼nyadaki t ¼m alplar ın kanlı savaşı a hazırlanıp gelmelerini emreden bir yaz ı yazar. Alt ın Saraç ı, Kara Han' ı ve karısı Kara ipek nineyi yurdunda ağ ırlar. ¼ç ¼nc ¼ g ¼n ¼n sonunda Alt ın Saraç ı hazırlığını yapıp yola ç ıkar. Alt ın Saraç ı akına ilerlerken bir erkek ç ¼ocuk d ¼nyaya getirir. Alt ın Saraç ı bu yol esnasında ¼l ¼r. Cesedi de ¼zen Arığ ı tarafından kendi dokuz ambarlı, kırk pencereli b ¼y ¼k saray ın dokuzuncu ambarında saklıdır. Alt ın Saraç ı' nın oç lu ¼zen Arığ ı' ı evlenme vaadiyle kandırıp ambarların anahtarlarını alır ve onu da ailesini d ¼ę ¼nlerine getirmeleri iç in evden uzaklaşt ırır. Dokuzuncu ambar ın iç inde babası Alt ın Saraç ı' nın cansız bedenini bulur, kendi at ının terkisindeki ¼ç ç atall ı kamç ıyıla ona vurur ve babasını yeniden hayata d ¼nd ¼r ¼r. Bu sırada ¼zen Arığ ı belirir ve olanları g ¼r ¼r. Ç ¼ocuk ile kapışmaya baş lar, dokuz g ¼n boyunca d ¼v ¼ş ¼rler. Ç ¼ocuk tam ¼zen Arığ ı' n can ını alacak iken Kara Kadın alt d ¼nyadan ç ık ıp gelir. Ç ¼ocuk ¼zen Arığ ı' ı ¼ld ¼r ¼r ve akabinde de Kara Kadın ile d ¼v ¼şmeye baş lar. Dokuzuncu g ¼n ¼n sonunda onun da can ını alır. Daha sonra Kara Alp' ı ve onun hizmetk ¼rlar ını da ¼ld ¼r ¼r. Daha sonra bu yurdu yok etmeye karar veren ç ¼ocuk uzaktan bir alp ın t ¼rk ¼ s ¼yleyerek gelmekte olduğ unu g ¼r ¼r ve onu ¼ld ¼r ¼p sarı atına da el koyacağ ını s ¼yler. Bu gelen Alt ın Saraç ı' dır ve t ¼rk ¼ s ¼yleyerek oç lunu aramaktadır. İ kisi birbirlerine sarılırlar ve atlarına atlayıp Hlanır Taycı' nın yurduna var ırlar. Buradaki kanlı savaş sona ermişt ir. Burada yiyip içtikten sonra Alt ın Saraç ı ablas ı Han Ç ıç ekey ile yurtlarına d ¼nmek iç in yola d ¼ş erler, kendi yurtlarına gelirler

otağa girdiklerinde altın cebinden altı katlı altın bıçağı çıkardığında çıplak oğlu ortaya belirir.

Altın Sas: Kara Kuzgun destanında Kara Molat ile zorlan evlendirilmek istenen ancak Hodır Tas kılığında Kara Molat'ın yurduna tekrar gelip Kara Molat'ı öldürmek şartıyla Altın Saraçı'nın evlenmek istediği kızdır. Altın Sas Hodır Tas'ın kılık-kıyafetine bakarak önce bu tekliften vazgeçecek gibi olsa da işi hâl yoluna daha sonra koymayı aklında kararlaştırıp Hodır Tas ile evlenmeyi kabul eder. Hodır Tas Kara Molat'ı öldürür ve daha önceden oba halkına ilan ettiği gibi Altın Sas ile evlenmek ister. Altın Sas da ancak babası Sarı Han izin verdiği takdirde kendisiyle evlenebileceğini söyler. Hodır Tas, her türlü taşkınlığı yapıp ısrarcılığını takınıp Sarı Han'ın kapısına dayanır. Sarı Han da bu rezilliğe son vermek için kızını verir ancak Altın Sas bu evliliğe kesinlikle razı olmaz ve kendisinin Altın Saraçı ile evlenmek istediğini söyler. Hodır Tas durumu ve gerçeği anlayıp oradan ayrılır. Daha sonra Altın Saraçı kılığına dönüştüğünü gören Altın Sas Altın Saraçı'nın yanına gidip kendisiyle evlenmesini ister. Böylelikle Altın Saraçı ile Altın Sas evlenirler kız toyu orada olurken ulu toy Altın Saraçı'nı yurdunda gerçekleştir. Ertesi gün Han Hırçotay'ın eziyetinden kaçıp Altın Saraçı'dan yardım isteyen Kara Han'ın iki kızına Altın Saraçı Hlanır Taycı eniştesi ile yardım edeceğini söyleyince Altın Sas, kocası Altın Saraçı'yı korkaklıkla suçlar. Altın Saraçı buna çok kızar. Altın Saraçı akında iken Altın Sas bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuk babasını geri getirmek için beş aylıkken dünyaya gelir, kendi göbeğine dokuz düğüm atıp demir tapınaktan aşağı atlar ve babasının ruhunu bulmak için ölür. Bu yolculuk esnasında Üzüt kızı Üzen Arığ'a rastlar. Altın Tas, kocası ve oğlu sağsalım Üzen Arığ'ın yurdundan geldikten sonra oğluna kıymetli elbiseler çıkarır ve oğlunu donatır. Daha sonra kurulan bir ad toyuyla çocuğa Han Saraçı adı verilir. Ertesi gün olduğunda Han Saraçı, annesine evlenmek istediğini söyleyince annesi Altın Sas, Sarı Salgın'ın kızı Sarı Marha'yı söyler ve devamlı dünürçülerin gelip gittiğini, Sarı Salgın'ın iyi koşumlu atı olan alpla kızını evlendireceğini söyler.

Çilbigen (Altın Tona): Kara Kuzgun destanında Han Saraçı'nın Sarı Marha ile evlenmek için girdiği müsabakadı rakiplerinden biri ve en güçlüsüdür. Yarış başlayalı altı gün olmuştur. Çilbigen atların koşuşunu izlemek için müsabaka alanına gider. Orada Çilbigen'e yemesi için devamlı et taşınmaktadır. Çilbigen bu esnada müsabakayı

anlatmaktadır. Daha sonra Han Saraçı Gümüş Tik ile amansız bir mücadeleye başlar ki dövüşe dövüşe alt dünyaya kadar inerler. Han Saraçı atı ak sarı at ve Hlanır Taycı'nın oğlu Hırğan Taycı'nın yardımlarıyla orta dünyaya çıkar, Sarı Marha ile evlenir. Kız toyundan sonra hazırlanıp Han Saraçı'nın yurduna doğru yollanırlar. Yolda yine Kara Alp ile karşılaşan Han Saraçı onunla yine kapışmaya başlar ancak bu kişi aslında Çilbigen'dir. Hep birlikte Han Saraçı'nın yurduna gidip ulu toyu düzenlerler. Bu esnada Çilbigen dokuz tulum içkisini alıp Kara Kuzgun'un otağında bunları kazana boşaltır. Bu evlenme isteğini gösteren bir alamettir. İçkilerini içtikten sonra Çilbigen elleriniçırpınca Altın Tona isimlibir alpa dönüşür ve Kara Kuzgun'un kızı Han Çiçekey ile evlenir, onlar için de güzel bir düğün kurulur. Düğün bittikten sonra Altın Tona da Han Çiçekey'i altı çatallı altın püsküle dönüştürüp cebine koyar ve bora atına atlayıp kendi memleketine doğru at sürer.

Han Çiçekey: Kara Kuzgun destanında Timir Pirgen, Tilti Pirgen, Kara Küye ve Kara Mool kardeşler tarafından kaçırılan Kara Kuzgun ve Han Kız'ın kızlarıdır. Altın Saraçı onu kurtarmak için bu yurda gider. Onu ayakları prangalanmış ve kırk kova suyu tutar şekilde bulur. Daha sonra Altın Saraçı ablasını kurtarır ve cebine koyarak onu muhafaza eder. Han Çiçekey'i ikinci ve son kez yeğeni Han Saraçı'nın düğününde Han Saraçı'nın bir dostu olan Çilbigen donundaki Altın Tona ile evlenirken görürüz. Altın Tona, Kara Kuzgun'dan kızını ister, o da verir. Düğün bittikten sonra Altın Tona da Han Çiçekey'i altı çatallı altın püsküle dönüştürüp cebine koyar ve bora atına atlayıp kendi memleketine doğru at sürer.

Han Kız: Kara Kuzgun destanında Kara Kuzgun'un karısıdır. Kara Kuzgun'un Han Kız ile evleneceği bilgisini Kara Kuzgun'un ablası Altın Arığ verir. Han Kız kızıl puhu donundadır. Eğer Kara Kuzgun kızı sarı suya sokmazsa onu hiçbir zaman elde edemeyecektir. Kara Kuzgun ve atı don değiştirip Han Kız'ın otağına vardıklarında Kara Kuzgun kızıl puhu donundaki kızı yakalayabileceğini düşünüp onu kavrar ancak kız biranda kaybolur. Kara Kuzgun'un atı da yakalamayı beceremez, en sonunda ikisi bir olup kızı ak ovada yakalarlar. Kara Kuzgun niyetini söyler. Han Kız ise bunun doğru olup olmadığını anlamak için altın sandık içindeki altın kitapta yazılı olup olmadığına bakacaktır. Gerçekten kitapta bir beşik kertmesinin olacağı yazılıdır. Han Kız'ın yurdunda üç gün süren bir kız toyu yaparlar, Han Kız çeyizini de alıp Kara Kuzgun'un

yurduna doğru ilerlemeden önce Han Kız, kendisinin yerine memleketine Altın Taş'ı han ilan eder ve oradan ayrılır. Kara Kuzgun'un yurduna geldiklerinde Altın Arığ evlenmek istediği Hlanır Taycı'yı canlandırmasını ister. Han Kız, onu yeniden hayata döndürür. Altın Arığ ile ikisi evlenirler ve Hlanır Taycı'nın yurduna gitmek için yola çıkarlar. Ancak o gece Han Kız, Hlanır Taycı'nın kırk bahadırın eline düştüğünü sezip bunu kocasına söyler. Han Kız, Kara Kuzgun'a bir torba ekmek getirir ve kendisine bazı şeyleri tembih eder. Buna göre Kara Kuzgun alt dünyaya indiğinde orada bir bakır ev bulacaktır. Evin içinde Kara Kadın vardır. Onun üzerinde üç parmak kül kaplıdır. Kara Kuzgun o külü süpürecek ve ekmekleri oturup önüne koyacaktır. Kara Kadın kendisini tanıyıp bunun kimin düşüncesini olduğunu sorduğunda kendi düşüncesi olduğu söylemesini tembihler. Kara Kuzgun geri döndüğünde Han Kız yine üzüntülüdür ve ağlamaktadır. Han Kız biri kız diğeri erkek iki çocuk dünyaya getirmiştir. İlkini şeytanlardan saklamak için demir tapınağın altında muhafaza etse de Erlik taifesi kızı kaçırr. Akabinde dünyaya getirdiği erkek çocuk ise ablasını kurtarmak için onların peşinden yola çıkmıştır. Han Kız, erkek çocuğuna Altın Saraçı, kız çocuğuna Han Çiçekey adını vermiştir.

Han Saraçı: Kara Kuzgun destanında Altın Saraçı ile Altın Sas'ın oğludur. Altın Saraçı akına gittiği sırada ölür. Altın Sas'ın karnındaki çocuk beş aylık iken babasının intikamını almak için doğar. Kendi göbek bağına dokuz düğüm atıp demir tapınaktan aşağı atlar ve babasının ruhunu bulmak için ölür. Yolda Üzüt kızı Üzen Arığ ile karşılaşır. Üzen Arığ çocuğa üzeri kül olan ovoidan kül kaldırmadan yürüdüğü takdirde gerçekten ölecektir. Külü yükseltirse ustalıkla gelmiş olacaktır. Çocuk küllü ovanın kuzeyinde yürür. Üzen Arığ bu kez gök otlu gök ovada otları dalgalandırmadan yürürse gerçekten öleceğini eğer dalgalandırırsa yine ustaca gelecektir. Çocuk yeniden kuzey tarafında durduğunda Üzen Arığ bu kez altı çatallı eski kavalı kırmadan çalarsa gerçekten öleceğini evleneceği kişinin kendisi olacağını söyler. Ustalıkla gelir ise çocuğun canını alacaktır. Bunun üzerine çocuk tükürüğünü başından kopardığı üç tel saç ile karıştırıp sihirle kuru ota dönüşür. Bunu gören Üzen Arığ çocuğu kavramaya yeltendiği bir anda çocuk tekrar eski haline döner ve itişe kakışa kara dağ üzerindeki dokuz ambarlı kırk pencereli otağa doğru ilerler. Çocuk evleneceklerini ve anasını ve kardeşlerini çağırmasını ister Üzen Arığ'dan. Üzen Arığ'dan ambarların anahtarlarını

ister. Üzen Arığ anahtarları verir ancak dokuzuncu ambarın kapısını açmamasını tembih eder ve anasını ve kardeşlerini çağırarak için oradan ayrılır. Çocuk sekiz ambarın kapısını açıp bir şey bulamayınca dokuzuncununkini de açar ve babası Altın Saraçı'nın cansız bedenini orada görür. Çocuk ısıklar atını çağırır ve terkisindeki üç çatallı kamçıyla babasını vurur ve onu diriltir. Bu sırada Üzen Arığ belirir ve olanları görür. Çocuk ile kapışmaya başlar, dokuz gün boyunca dövüşürler. Çocuk tam Üzen Arığ'ın canını alacak iken Kara Kadın alt dünyadan çıkıp gelir. Çocuk Üzen Arığ'ı öldürür ve akabinde de Kara Kadın ile dövüşmeye başlar. Dokuzuncu günün sonunda onun da canını alır. Daha sonra zirveye çıkan çocuk zirvede Kara Alp'in uyumakta olduğunu görür, onun yoluna engel olduğunu düşünüp onunla da mücadeleye başlar ve dokuz yıllık bir kapışmadan sonra Kara Alp bir ısıklar çalarak dokuz bozkurdunu çağırır. Bozkurtlar çocuğun baldırını bacağına dişlerlerken birden dokuz Kara Kadın olurlar. Kara Alp bir kez daha ısıklar çalınca bu kez dokuz kara kurt oraya yetişir. Dokuz kara kurt akabinde dokuz Kara Alp'a dönüşür. Daha sonra Kara Alp'ı tekrar eline alan çocuk bel kemiğini beş yerden, boynunu altı yerden kesip canını alır. Daha sonra bu yurdu yok etmeye karar veren çocuk uzaktan bir alpin türkü söyleyerek gelmekte olduğunu görür ve onu öldürüp sarı atına da el koyacağını söyler. Bu gelen Altın Saraçı'dır ve türkü söyleyerek oğlunu aramaktadır. İkisi birbirlerine sarılırlar ve atlarına atlayıp Hlanır Taycı'nın yurduna varırlar. Buradaki kanlı savaş sona ermiştir. Yenilip içildikten sonra Altın Saraçı ablasıyla kendi yurtlarına dönerler. Altın Saraçı oğlunu altı katlı altın bıçağa dönüştürüp altın cebine koyar, kendi yurtlarına geldiklerinde çıkarıp yeniden eski haline koyar. Ertesi gün çocuğun annesi Altın Sas, oğluna güzel giysiler çıkarır ve *az önceki çıplak oğlu alp yiğit görünürlü olur*. Daha sonra kurulan bir ad toyuyla çocuğa Han Saraçı adı verilir. Ertesi gün olduğunda Han Saraçı, annesine evlenmek istediğini söyleyince annesi Altın Sas, Sarı Salgın'ın kızı Sarı Marha'yı söyler ve devamlı dünürçülerin gelip gittiğini, Sarı Salgın'ın iyi koşumlu atı olan alpla kızını evlendireceğini söyler. Sarı Salgın'ın otağına girdiğinde nelerle ve kimlerle karşılaşacağını, onlara ne şekilde davranacağını tembihler. Yolda giderken alt dünya sakinlerinden Çik Tas ile karşılaşır, onu boğazından tutup havaya kaldırır. Çik Tas, kendisiyle dost olmak istediğini kendisini bırakmasını ister ve kurşun gibi eriyip alt dünyaya iner. Han Saraçı buradan yoluna devam edip Sarı Salgın'ın yurduna varır. Ak

otağdan içeriye girdiğinde içeride çatal başlı Çilbigen'i, dokuz Kara Kadın'ı görür. Çilbigen'le selamlaşır. Han Saraç'ya Sarı Salgın'ın karısı Sarı Tarğah içki ikram eder. Han Saraç, Sarı Salgın'a kendisini tanıtır. Kızın Sarı Marha'yı almaya geldiğini söylediğinde Sarı Salgın, damat olacak kişinin bulunduğunu söyler. Han Saraç buna çok kızar ve ne yapılması gerekiyorsa onu yapabileceğini söyler. Sarı Salgın da kim ilahî altın sincabı yakalarsa kızını ona vereceğini söyler. Bunu duyan herkes atlarını hazırlamak için dışarı çıkar. Han Saraç, önünde duran Kara Kadın'ı devirip Çilbigen'e içki sunar. Sarhoş olan Çilbigen ile sayısı dokuza çıkan Kara Kadınların canlarını oracıkta alıverir. Han Saraç'nın kadehini ise Gümüş Tik adlı alp içmektedir. Dışarı çıktıklarında müsabaka başlayalı altı gün olmuştur. Müsabakanın sonunda Han Saraç'nın atı ilahî altın sincabı yakalar ve Sarı Salgın'a getirir. Gümüş Tik buna itiraz edince ikisi arasında bir mücadele başlar ve Han Saraç, Gümüş Tik'i öldürür. Hemen akabinde Çilbigen aldığı kızı kara kadın uyanıncaya kadar getirmesini yoksa ata yurdunun sahipsiz kalacağını söyler. Han Saraç ak otağa doğru koşup bakar ki Kara Kadın uyanmaktadır. Han Saraç'yı görünce onu öper, Han Saraç Kara Kadın'a vurur. Kara Kadın hâlâ Han Saraç ile evlenmek istemektedir, fakat bu mümkün olmaz ve her ikisi kapışmaya başlarlar. Dövüşe yuvarlanan alt dünyaya inen iki alpin karşısına Kara Alp yeniden çıkar ve Kara Kuzgun'un babası Ak Han'ın da aynı yerde öldürüldüğünü, şimdi de Han Saraç'nın burada öldürüleceğini söyler. Kara Alp, Han Saraç'yı arkasından yakalar. O sırada uzaktan Çik Tas'ın sesi gelmektedir, kendisi türkü söylemektedir. Diğer yandan da kula atlı Hurulday Mirgen koşup gelir. Han Saraç önce Kara Alp'ı, sonra Çik Tas'ı öldürür; Hurulday Mirgen'i tükürüğünden bir kazan yapıp içine koyar ve kazanı kapatıp nehre atar. Kara Kadın'ı ise kaldırıp fırlatmaya artık gücü yetmemektedir. O esnada genç bir oğlan Han Saraç'ya yardıma gelir ve Kara Kadın'a vurarak onu kuma gömer ve yine bu ikisi arasında kapışma başlar. Bu genç oğlan Hlanır Taycı'nın oğlu kızıl kır atlı Hırğan Taycı'dır. Bu kapışmada Han Saraç iyice güçten düşünce onun yardımına ak sarı atı yetişir ve onu orta dünyaya çıkarır. Han Saraç, Sarı Salgın'ın otağına girer. Han Saraç ve Sarı Marha için toy kurulur, evlenirler. Eğlence ve yeme-içme bittikten sonra Han Saraç Sarı Marha'yı altın yüzüğe dönüştürüp cebine koyar ve baba yurduna gitmek için yola koyulurlar. İlerlerken yollarının üzerinde Kara Alp'ı yeniden görürler ve iki alp yeniden dövüşmeye başlar. Yenişemeyince Kara Alp,

Han Saraç'ya neden dövüşüp durduklarını sorar ve silkinip çatal boynuzlu kara boğalı çatal başlı Çilbigen'e dönüşür. Selamlaşıp, tokalaştıktan sonra Han Saraç Çilbigen'i kendi düğününe davet eder. Han Saraç yurduna vardığında otağa girer, dedesi Kara Kuzgun iyice yaşlanmıştır. Cebinde altın yüzüğü çıkarıp koyunca karısı Sarı Marha'ya dönüşür. Saç toyundan sonra ulu toy kurulur. Debdebeli bir düğün yapılır, herkes davet edilir.

Hırğan Taycı: Kara Kuzgun destanında Hlanır Taycı'nın oğludur. Han Saraç'ya yardım etmek için alt dünyaya iner ve Kara Kadın ile epey mücadele eder. Han Saraç ve kendisinin yardımlarıyla orta dünyaya çıkarlar. Han Saraç'nın memleketinde Han Saraç ile Sarı Marha'nın ve aslında alp Altın Tona olan Çilbigen ile Kara Kuzgun'un kızı Han Çiçekey'in düğünlerinden sonra o da kendi memleketine döner.

Hlanır Taycı: Kara Kuzgun destanında Altın Arığ'ın sahip olduğu bilicilik özellikleriyle obalarını geleceğini söylediği alplardan biridir. Sarı Taycı'nın akabinde Altın Arığ ve Kara Kuzgun'un yurduna gelir. Elinde altı tulum içki vardır. Hlanır Taycı kendi ana-babasının kim olduğunu bilmez, kendisinin kayadan doğduğunu düşünmektedir. Kara Kuzgun, Sarı Taycı'ya ve Hlanır Taycı'ya ablasını dokuz yiğit kardeşten istemelerini söyler. Sarı Taycı'nın, dokuz yiğidin elinden öldüğünü gören Hlanır Taycı, buna rağmen dokuz yiğitle kapışmaya davranır. Önce altısını öldürür. Ardından diğer üçünün de başını kopartır. Geri dönüp yurda gireceği sırada kendisine Üzüt kızı Üzen Arığ vurur. Hlanır Taycı bu kez Üzen Arığ ile kapışmaya başlar. Dokuz gün geçmesine rağmen yenilemezler, Üzen Arığ ise Hlanır Taycı'ya güç yetiştirememektedir. Üzen Arığ'a yardıma Kara Kadın gelir, ona yardım ederek Hlanır Taycı'tı öldürür. Kara Kadın, Üzen Arığ'ı da alarak alt dünyaya döner. Altın Arığ Hlanır Taycı ile evlenmek istemektedir ancak Hlanır Taycı'nın ölümü onu çok üzer. Kara Kuzgun Han Kız ile evlenip kendi yurdunda geri döndüğünde Altın Arığ, Han Kız'dan Hlanır Taycı'yı canlandırmasını ister. Han Kız, Hlanır Taycı'yı yeniden hayata döndürür. Altın Arığ ile Hlanır Taycı evlenirler, Hlanır Taycı Altın Taycı'yı altın yüzüğe dönüştürüp cebine koyduktan sonra atına atlayıp memleketine doğru yol alır. Hlanır Taycı memleketine gittiği sırada yolda kırk bahadırın eline düşer. Han Taycı, bunu sezip Kara Kuzgun'a söyler. Kara Kuzgun yola çıkıp Kara Kadın'dan Hlanır Taycı'nın yerini öğrenir, onu bulur ve kurtarır. Yolda bir otağa girerler, otağda alımlı bir

kız onlara mükellef bir sofraya hazırlamıştır. Kız Hlanır Taycı'ya altın sandıktan çıkardığı altın düğmeyi kıyafetine diker. Hlanır Taycı'nın gücüne güç gelir. Kız daha sonra gerçek kimliğini açıklar. Bu kız altmış-yetmiş alpı Kara Kuzgun ile Hlanır Taycı'nın üzerine gönderen, kara kadının kılığına girip bir torba ekmeği yiyen ve kanlı savaşı bitirmek için ala pars donuna giren kişidir. Gerçekleri öğrenen iki alp vedalaşp oradan ayrılırlar. Hlanır Taycı kendi yurduna Kara Kuzgun da kendi memleketine döner.

Kara Han: Kara Kuzgun destanında yurduna ve kızlarına zorla sahip olmak isteyen Han Hırçotay'a karşı Altın Saraçı'dan kızları vasıtasıyla yardım isteyen handır. Han Hırçotay, Kara Han'ın yurduna musallat olmuş ve Kara Han'ı kendi yurduna sürmekte iken Altın Saraçı yetişir ve Han Hırçotay'ı öldürür. Kara Kuzgun da dinamik ve düz şahsiyete sahip tüm destanlarda görmeye alışkın olduğumuz alp tipinin bariz örneklerindendir. O da ablası Altın Arıg gibi öksüz ve yetim büyümesine rağmen ablasının şefkatinden nasibini almıştır. Evleneceği kızı kendisi değil ablası seçer, ablasının ifadesiyle bu kız Kara Kuzgun'un alnına yazılmış kaderidir. Burada Altın Arıg'ın sevdiği adam ve evleneceği kişi olan Hlanır Taycı'yı yeniden hayata döndürebilecek kişi olarak kardeşi Kara Kuzgun'un eşi Han Kız'ı gördüğü için kardeşinin onunla evlenmesini özellikle istediğini düşünüyoruz. Bu sebeple Altın Arıg hem isteğine kavuşmuştur hem de kardeşinin biriyle evlenmesine müsaade ederek onun ağzına bir parmak bal çalmıştır. Kara Kuzgun'u gördüğümüz son epizottan önceki epizotta Kara Kuzgun'un akına gitmek istemesine rağmen karısının yaşlılığını neden gösterip onun mücadeleye gitmesini önlemesi Kara Kuzgun'un tam anlamıyla güçlü bir karaktere sahip olmadığını gösterir. Han Kız, istediği zaman onun alplık vasıflarına ket vurabilmektedir. Bu özelliklerinin yanında Kara Kuzgun girdiği her mücadeleden galibiyetle ayrılmayı bilmiştir.

Kara Kuzgun: Kara Kuzgun destanında Altın Arıg'ın kardeşi destana ismini veren baş kahramandır. Ablasıyla birlikte ak ovanın ortasındaki dokuz katlı demir sarayda yaşamaktadır. Ana-babalarının kim olduğunu kendileri de bilmemektedir. Kara Kuzgun'a ismini ablası Altın Arıg vermiştir. Kara Kuzgun ablası Altın Arıg'ın haber verdiği ilk alp olan Sarı Taycı'yı yurdunda karşılar, ona şeceresini sorar, tanışrlar ve oturup yiyip içmeye başlarlar. Bu esnada yurtlarına bir alp daha gelir ki bu da Hlanır Taycı'dır. Hlanır Taycı'nın da dünürçülük için geldiğini gören Kara Kuzgun, kendisinin

bir kişiyi kabul ettiğini, her önüne gelenin teklifini kabul edemeyeceğini söyledikten sonra bunu duyan Altın Arığ çok kızar. Kara Kuzgun, Hlanır Taycı ile de tanışır, sofraya buyur eder. Kara Kuzgun, memleketine gelenlerle epeyce içtikten sonra çok sarhoş olur, dışarı çıkar ve demir tapınağa tırmanıp inen dokuz yiğit-kardeşi göstererek Hlanır Taycı ve Sarı Taycı'ya seslenerek ablasını bu dokuz yiğitten istemelerini söyler. Kara Kuzgun Sarı Taycı ve Hlanır Taycı'nın başından geçen mücadeleler bittikten sonra ablasının evlenmek istemediğini anlar ama en azından kendisine kiminle evleneceğini söylemesini ister. Altın Arığ ise kardeşi Kara Kuzgun'a Altın Han'ın kızı Han Kız ile evleneceğini söyler. Han Kız kızıl puhu donundadır. Eğer Kara Kuzgun kızını sarı suya sokmazsa onu hiçbir zaman elde edemeyecektir. Kara Kuzgun yola çıkar, Han Kız'ın yurduna yaklaştığında atı dile gelir ve kendilerinin don değiştirmelerini söyler. Atın kendisi ak ota, Kara Kuzgun ise sivri sineğe döneşecektir. Her ikisi de söylenen canlılara döneşürler. Sivrisinek donunda Han Kız'ın otağına giren Kara Kuzgun kızın güzelliliğinden çok etkilenir, daha sonra yeniden kendi bedenine bürünüp Han Kız'ı kavramaya yeltenir ancak kızın kendisi puhu kuşu donunda olduğundan göz açıp kapayıncaya kadar oradan kaybolur. Kara Kuzgun'un atı ona bu yaptığından dolayı kızar ve kızını bir kanadından yakalar, Kara Kuzgun da koşup kuyruğundan tutup baktığında kızıl puhu elbisesinin elinde kaldığını görür. Kız ovaya iner, Kara Kuzgun da peşinden koşar. Konuşurlar, Kara Kuzgun kendisini tanıtır. Ablasının söylediklerini, birbirlerinin kaderleri olduğunu söyler. Altın kitapta Kara Kuzgun ile Han Kız'ın kaderlerinin bir olduğu yazılıdır. Kızın yurdunda üç gün süren bir düğün olur, kız çeyizini yüklenerek Kara Kuzgun'un yurduna doğru yol alır. Kara Kuzgun, öz yurduna geldiğinde ablası Altın Arığ'ın evlenmek istediği Hlanır Taycı'nın cesedi orada durmaktadır. Kara Kuzgun, karısı Han Kız'dan rica edip onu diriltmesini ister. Han Kız da yaptığı büyü ile Hlanır Taycı'yı canlandırır. Ablasıyla evlenen Hlanır Taycı, Altın Arığ'ı altın yüzüğe döneştürüp cebine koyar ve yurduna doğru yola çıkar. Aynı gece Han Kız'a, Hlanır Taycı'nın dışman kırk bahadırın eline düştüğü malum olur. Kara Kuzgun tehzizatını donanır. Han Kız, Kara Kuzgun'a bir torba ekmek getirir ve kendisine bazı şeyleri tembih eder. Buna göre Kara Kuzgun alt dünyaya indiğinde orada bir bakır ev bulacaktır. Evin içinde Kara Kadın vardır. Onun üzerinde üç parmak kül kaplıdır. Kara Kuzgun o külü süpürecek ve ekmekleri oturup önüne koyacaktır. Kara

Kadın kendisini tanıyıp bunun kimin düşüncesini olduğunu sorduğunda kendi düşüncesi olduğu söylemesini tembihler. Kara Kuzgun söz konusu mekâna vardığında karısının söylediklerini harfiyen yerine getirir ve bunarın kendi düşüncesi olduğunu söyleyince Kara Kadın Hlanır Taycı'nın başına ne geldiğini ve nerede olduğunu söyler. Kara Kuzgun, kırk bahadırın yurduna vardığında ne oku ne de mızrağı yanındadır. Orada gördüğü akağacı yerinden söküp onu silah olarak kullanır. Hlanır Taycı'yı tutsak olduğu yerden çekip çıkarır. Önlerine çıkan ilk grup altmış alptan sonra yetmiş alp da ortadan kaldırırlar. Her ikisi kendilerine yol gösterecek olan kara tilkinin peşinden oradan ayrılırlar. Yolda bir otağa girerler, otağda alımlı bir kız onlara mükellef bir sofraya hazırlamıştır. Kız Hlanır Taycı'ya altın sandıktan çıkardığı altın düğmeyi kıyafetine diker. Hlanır Taycı'nın gücüne güç gelir. Kız daha sonra gerçek kimliğini açıklar. Bu kız altmış-yetmiş alpı Kara Kuzgun ile Hlanır Taycı'nın üzerine gönderen, kara kadının kılığına girip bir torba ekmeği yiyen ve kanlı savaşı bitirmek için ala pars donuna giren kişidir. Gerçekleri öğrenen iki alp vedalaşıp oradan ayrılırlar. Hlanır Taycı kendi yurduna Kara Kuzgun da kendi memleketine döner. Kara Kuzgun yurduna vardığında halkının barış içinde yaşadığını görür. Karısı ise ağlamaktadır. Kara Kuzgun sebebini sorduğunda karısı Han Kız, Kara Kuzgun Hlanır Taycı'yı kurtarmak için yurttan ayrıldığında iki çocuk dünyaya getirdiğini, ilk çocuğu olan kızını şeytan-iblislerden korumak için demir tapınağın altına sakladığını ancak buradan Erlik taifesinin kızlarını kaçırdığını, daha sonra dünyaya getirdiği oğullarının ise kardeşini bulmak için onların peşinden gittiğini söyler. Kara Kuzgun yeniden hazırlanıp çocuklarını bulmak ve kurtarmak için yola çıkmaya yeltense de karısı Han Kız, yaşlılığını bahane göstererek Kara Kuzgun'un yola çıkmasına engel olur. Kara Kuzgun'u en son torunu Han Saraçı'nın düğününde görürüz, kendisi iyice yaşlanmıştır. O zamanda hâlâ bekâr olan kızı Han Çiçekey'i, Çilbigen donundaki Altın Tona isteyince ona verir.

Sarı Han: Kara Kuzgun destanında Kara Molat ile zorla evlendirilmek istenen Altın Sas'ın babasıdır. Hodır Tas kılığında gelip Kara Molat'ı öldürme şartıyla Altın Sas'tan evlilik sözü alan Hodır Tas, Kara Molat'ı öldürdükten sonra Altın Sas'a düğün için gider ancak Altın Sas son anda bir oyun yapıp babasının izni olmadan evlenemeyeceğini söyleyince Hodır Tas Sarı Han'ın kapısına dayanır ve kızıyla evlenmek istediğini söyler. Hodır Tas'ın bu olumsuz tavrından sıkılan Sarı Han, kızını istemeyerek de olsa

Hodır Tas'a verir ancak Altın Sas bu evliliğe kesinlikle razı olmaz ve kendisinin Altın Saraçı ile evlenmek istediğini söyler. Hodır Tas durumu ve gerçeği anlayıp oradan ayrılır. Daha sonra eski haline dönen Altın Saraçı oradan ayrılırken yanında Sarı Han'ın kızı Altın Sas belirir ve kendisiyle evlenmesini ister. Kızın memleketinde kız toyu kurulur, ziyafet verilir. Altın Saraçı, Altın Sas'ı altın yüzüğe dönüştürüp sağ cebine koyarak babası Kara Kuzgun'un yurduna doğru yollanır.

Sarı Marha: Kara Kuzgun destanında Sarı Salgın'ın kızıdır. Onunla evlenecek kişi, babasının kıstaslarına göre, atı iyi koşan ve ölmeyen bir alp olmalıdır.

Sarı Salgın: Kara Kuzgun destanında kızını evlendirmek için atı iyi koşup ölmez bir alp arayan bir handır. Han Saraçı, Sarı Salgın'ın otağına girip diğer misafirlerle selamlaştıktan sonra Sarı Salgın'la selamlaşır ve tanışır. Han Saraçı, Sarı Salgın'a kendisini tanıtır. Kızın Sarı Marha'yı almaya geldiğini söylediğinde Sarı Salgın, damat olacak kişinin bulunduğunu söyler. Han Saraçı buna çok kızar ve ne yapılması gerekiyorsa onu yapabileceğini söyler. Sarı Salgın da kim ilahî altın sincabı yakalarsa kızını ona vereceğini söyler.

Sarı Tarğah: Kara Kuzgun destanında Sarı Salgın'ın karısı, Sarı Marha'nın annesidir. Sarı taycı ile birlikte Kara Kuzgun'un ablası Altın Arığ'a dünürü olarak gelen Hlanır Taycı, Sarı Taycı gibi bu evliliğe engel olmak isteyen kötü güçlere yenilir ve ölür. Ancak onun ölümü Sarı Taycı'dan farklı olmak üzere yarı zamanlıdır. Ruhunu Ak Üzüt'e tamamen terk etmemiştir. Destan Sarı Taycı'ya şans tanımazken Hlanır Taycı'ya da evlenmesine, çocuk sahibi olmasına ve birkaç alplik vazifesini ifa etmesine müsaade eder. Düz bir kişiliğe sahiptir.

Sarı Taycı: Kara Kuzgun destanında Altın Arığ'ın sahip olduğu bilicilik özellikleriyle obalarını geleceğini söylediği alplardan biridir. Altın Arığ'ın bu kehanetinden sonra bir elinde dokuz koç bir elinde dokuz tulum içkiyle Altın Arığ'ın yurduna gelip Altın Arığ'ı kendisine ister. Kara Kuzgun, Sarı Taycı'ya ve Hlanır Taycı'ya ablasını dokuz yiğit kardeşten istemelerini söyler. Bu işe ilk davranan Sarı Taycı olur ve onlarla mücadeleye girer fakat ilk denemesinde yiğitlere bir şey olmaz. Dokuz kardeş yeniden dokuza bölünür ve Sarı Taycı'ya saldırarak onu öldürür. Sihri güçlere sahip olan Han Kız ile Kara Kuzgun, Kara Kuzgun'un ablası Altın Arığ'ın tavsiyesiyle evlenmişlerdir. Kara Kuzgun Han Kız'ı kızıl puhu kuşu donunda iken görür. Han Kız baskın bir karaktere

sahiptir. Kocasına söz geçirmekte, gerektiğinde farklı nedenler öne sürerek onu savaştan bile alıkoymaktadır. Kara Kuzgun'dan iki çocuk sahibi olur ki bunlar Altın Saraçı ve Han Çiçekey'dir.

Kök Han Destanında Müspet Kişiler

Alp Kök Han: Kök Han destanındaki alplardandır. Destanın başında ilk tanıtılan alp odur. Kök dağın eteğinde Kök nehri kıyısında halkı, karısı Kögcil Arığ ve yedi yaşındaki oğlu ile yaşamaktadır. Kök Han âdil bir hükümdar-alptır. Halkına iyi davranır, atsız at donsuza don verir. Bir gün bir yemek esnasında aklına eser ve dünyayı dolaşmaya karar verir. Yurdunun idaresini de karısı Kögcil Arığ'a teslim eder. Kök Han'ın özelliklerinden biri çok iyi görme duyusuna sahip olmasıdır. Yerin dibinden göğün ufkuna kadar her yeri çok iyi görebilmektedir. Kök Han çıktığı uzun yolculuktan sonra yurduna geri döner. Kök dağın diğer eteğinde yaşayan Kök Molat ve Ah Molat adlı iki kardeşle güç yarıştırmış at yarışına girmiştir. Büyük bir yorgunlukla eve dönmüş yemek bile yiyemeden döşeğine yuvarlanır ve üç gün uyur. İkinci çocuğu doğduktan sonra kızıyla ilk çocuğu on iki yaşındaki oğlun yanına giden Kök Han evleneceği kızın kim olduğunu nerede yaşadığını ve hangi şartı yerine getirirse evleneceği bilgisini vererek oğlunu oraya yollar. Han Mirgen'in, Altın Arığ'ın memleketindeki düğünden sonra Kök Han'ın yurdu talan edilir ve her kim varsa düşmanlarca esir edilip sürülür. Kök Han daha sonra torunu İzil Han tarafından kurtarılır ve akabinde yeniden hür bir şekilde kendi yurduna döner. Bu son epizottan sonra Kök Han'ı aktif olarak destanda pek göremeyiz.

Altın Arığ: Kök Han destanında Kök Han'ın oğlu Han Mirgen'in karısıdır. Han Mirgen, bu kız uğruna kız kardeşinin yardımıyla da olsa Kök Tas ile Ah Tas adlı kötü alpları alt eder ve Han Mirgen kız ile evlenmeye hak kazanır. Kız babasından istenir, kız verilir, kız toyu yapılır. Daha sonra Altın Arığ çeyizini toplayarak kocasıyla birlikte kocasının yurduna giderler. Kayınpederinin memleketinin talan edilip herkesi kaçırıldığını gören Altın Arığ kocasına verdiği sözle altı yıl orada yaşayacak eğer hâlâ Han Mirgen dönmemişse babasının yurduna dönecektir. Han Mirgen'den bir erkek çocuğu olur. Çocuğun ismine büyük dedesi tarafından İzil Han adı verilir.

Altın Han: K k Han destanında, K k Han'ın oğlu Han Mirgen'in evleneceği Altın Arığ'ın babasıdır.

Ay Arığ: K k Han destanında k t  alp Soodom Han'ın iki karısından biri ve iyiliksever olanıdır. Han Mirgen'in oğlu İzil Han Ay  arılı'n kızı  arılı Tana ile evlenecektir. Babasının adı Ay Han'dır.

Ay Hucın: K k Han destanında K k Han'ın annesidir. O da oğlu gibi bozkurt derisinden bir zırh giyer.

Ay Sulaazın: K k Han destanında Soodam Han ile Ay Arığ'ın erkek  ocuğudur. İzil Han, kız kardeşi  arılı Tana'yla evlendikten sonra o da Han Mirgen'in yurduna gelerek İzil Han'ın halasını kendisine ister. Hurđun Arığ  nceleri nazlansa da sonunda ikna olur ve Ay Sulaazın ile evlenir.

 arılı Tana: K k Han destanında k t  alp Soodam Han'ın m şfik karısı Ay Arığ'ın kızıdır. Han Mirgen'in oğlu İzil Han'ın karısıdır.

Han Mirgen: K k Han destanında, K k Han ile K gcil Arığ'ın ilk  ocuklarıdır. Destanın başında Han Mirgen zaten doğmuştur ve yedi yaşındadır. Adı on iki yaşında babası tarafından verilir. Daha sonra babasının bilgilendirmesiyle Altın Han'ın kızı Altın Arığ ile evleneceğini bunun i in Ah Tas ve K k Tas adlı rakiplerini alt etmesi gerektiğini  ğrenir ve yola koyulur. Altın Han'ın yurduna yaklaştığında ortadan kaldırması gereken rakip alplar Ah Tas ve K k Tas ile karşılaşır, onlarla m cadeleye girer ancak g c  yetmez.  leyazarken kız kardeşi Hurđun Arığ yardımına koşar ve bu iki alpy  ld r r. Daha sonra Han Mirgen kız kardeşiyle birlikte Altın Han'ın yurduna gider, kızı Altın Arığ'ı ister   nk  m sabakayı kendileri kazanmıştır. Altın Han kızını verir, ilk toy kız evinde ger ekleştikten sonra Han Mirgen'in yurduna doğru yollanırlar. Han Mirgen yurduna vardığında babasının memleketinin talan edilip kimsenin orada olmadığını g r r. Bunun  zerine ailesinin izini s rmeye karar verir, karısı Altın Arığ'a altı yıl orada beklemesini d nmediği takdirde babasının yurduna geri d nmesini s yler. Han Mirgen ailesinin izini s rerken annesine rastlar ve babasının bir  ukur i inde  zerinde kara bir kaya olduğu halde olduğunu  ğrenir, kayayı kaldırmaya  alışır ancak başarılı olamaz. Onun yardımına yeni doğmuş olan ve Han Mirgen'in de ilk kez g rd ğ  oğlu koşar. Dedesini, torunu İzil Han kurtarır. Han Mirgen karakterini destanın diğer b l mlerinde isminin zikredilmesinin haricinde pek g remeyiz.

Han Sarığ: K k Han destanında K k Han'ın babasıdır. Ulu bir bilicidir.  rl k Han'ı ve taifesini dize getirir. Torununun  ocuğuna  zil Han adını verir. Hurđun Arığ'ın yeğeni  zil Han'ın, evleneceği kızı elde etmesi i in g nderdiği Soodam Han'ın yurduna gitmesine kar ı  ıkar ancak ba arılı olamaz.  zil Han karısı  arılı Tana ile  z yurduna geldiğinde ba ından ge enleri  zellikle b y k dedesine anlatır.  zil Han'ın toyundan sonra Han Sarığ  zil Han'a,  ld ğ  zaman kendisine g zel bir mezar yapmasını ve  lkeyi babası Han Mirgen ile b l  mesini vasiyet eder.  ld kten sonra torununun oğlu  zil Han vasiyete uyacak b y k dedesine g zel bir mezar in a edecektir.

Hurđun Arığ: K k Han destanında K k Han ile K gcil Arığ'ın ikinci  ocuklarıdır. Doğumundan itibaren farklı bir  ekilde kar ımızdadır. Yedi aylıkken doğar,    g n ge tikten sonra anasının kucağından kalkıp, belediğini yırtıp ayaklanır. Konu maya ba lar; babasından at anasından don diler. Kendi atını kendi se er. Adı aksakallar tarafından verilir. Ad aldıktan sonra anasının verdiği kıymetli elbiseyi giyer ok ve yayını ku anır. Daha sonra babasıyla birlikte ağabeyini yanına giden Hurđun Arığ onun da bir atının olmasını, elbise ve silah ku anmasını ve bir ad almasının uygun olacağını s yler.  lerleyen satırlarda yurdu talan edilen K k Han ile birlikte  rl k Han'ın ordusu ve  rl k Han ile m cadele eden Hurđun Arığ, dedesi Han Sarığ'ın uyarısıyla  rl k Han'la m cadeleye bir son verir ve sadece ordusunu tamamen bitirir.  rl k Han'a kar ı alınan zaferden sonra  z yurduna d nen aile, Han Mirgen ve Altın Arığ'a toy kurar ancak Hurđun Arığ bu toya katılmaz. Daha sonra yeğenine ad verilmesinden  nce bir ata sahip olması t resince kendi atını vermesi istenince  nce buna yana maz ancak sonra ikna olur ve atını yeğenine verir daha sonra yeğenine, dedesi tarafından  zil Han adı verilir. Ad ve at alıp silah ile don ku andıktan sonra  zil Han'ı  ok uzak ve tehlikeli bir yurtda ya ayan Soodam Han'ın kızı  arılı Tana'yı alması i in oraya g nderir.  zil Han egeleri a ıp evlenerek geldikten sonra onun ardından kayınbiraderi Hurđun Arığ ile evlenmek i in geri d ner. Kızı ister, zaten Soodam Han ile Han Sarığ arasında bir be ik kertme olduğu i in Hurđun Arığ ne kadar nazlansa da sonunda ikna olur ve Ay Sulaazın ile evlenir. Hurđun Arığ evlenmek istemeyince  zil Han, kendisiyle kapı ma teklifinde bulunur. Hurđun Arığ hem  zil Han'ın g c nden  ekindiği hem de bu m cadelenin sonunun  rl k Han'ın yurdunda son bulacağını tahmin ettiği i in evlenmeme ısrarında daha fazla direktmez.

İzil Han: K k Han destanında Han Mirgen'in oğlu K k Han'ın torunudur. İzil Han destan da ilk kez karşımıza, İrlık Han tarafından  ukura hapsedilen dedesini kurtarmak i in gayret eden babası Han Mirgen'e yardım ederken  ıkar. Daha sonra halası Hur un Arı 'a da yardım eden İzil Han, İrlık Han'ın orduları alt edildi i vakit K k Han'ın yurduna d n l p babası ve annesinin toyları kuruldu unda b y k dedesi Han Sarı 'dan ad diler. Han Sarı  kutsal kara kitaptan, bunun i in  ncelikle halası Hur un Arı 'ın atını alması gerekti ini s yler. Hur un Arı  bu fikre  nceleri sıcak bakmazken daha sonra ikna olur ve atını ye enine verir. Bundan sonra b y k dede Han Sarı  o lancı a İzil Han adını verir. B y k dedesinden adını alan İzil Han, halası Hur un Arı 'ın telkinleriyle evlenece i kızın kim olaca ını   renir. Buna g re Kızıl kumlu ovadaki kızıl kumlu tepe ile kızıl kumlu nehrin kıyısında yaşamakta olan kara doru atlı Soodam Han bulunmaktadır. İzil Han Soodam Han'ın kızı  arılı Tana ile evlenecektir. Han Sarı , torununu  ok k t  bir yere g ndermesinden dolayı Hur un Arı 'a sitem eder ancak Hur un Arı  ye enine bir şey olmayaca ını s yler. Hur un Arı  s ylenen yerleri zorlukla ge er.  zellikle kızıl kumlu ovadan ge erken atı epeyce g  ten d şer ancak atını ak s t g l n s t yle sa altan İzil Han Soodam Han'ın yurduna gelir, kızını ister fakat Soodam Han şart olarak silah atışmayı ve ardından g reşmeyi şart koşar. İzil Han her ikisini de başarıyla neticelendirir ve Soodam Han'ı  ld r r. Evlenece i kız Soodam Han'ın biri iyi di er k t  iki karışından iyi olan Ay Arı 'ın kızı  arılı Tana'dır. Ay Arı 'dan kızını ister ve onlar da verir.  ncelikle kız evinde toy olur daha sonra İzil Han karışıyla birlikte baba yurduna d nerler, başından ge enleri anlattıktan sonra İzil Han ve  arılı Tana i in d   n d zenlenir. İzil Han, b y k dedesi Han Sarı   ld kten sonra her t rl  mal m lk  babası Han Mirgen ile eşit e b l şerek  z yurdunda mutlu bir şekilde yaşar.

K gcil Arı : K k Han destanındaki alplardan Alıp K k Han'ın karışıdır. Destanın başında yedi yaşında bir  ocuklarının oldu unu   renmekteyiz. K gcil Arı 'ın ikinci epizottan itibaren yedi aylık hamile oldu unu   reniriz. Bunun hemen akabinde K gcil Arı  erken do um yaparak bir kız  ocu u d nyaya getirir. O lu Han Mirgen'in adını, on iki yaşındayken kendisi verir.

Hakas Destanlarında Menfi Kişiler

Ak Çibek Arığ Destanında Menfi Kişiler

Ak Han: Ak Çibek Arığ destanında anlatının ilk mısralarında gördüğümüz ve olay örgüsünün vuku bulduğu merkezî coğrafyanın hanı ve beyi olan alptır. Ak kula atlı Ah Han olarak bilinmektedir. Karısı Ay Hucın ile birlikte obasını yönetmektedir ancak ilerleyen yaşlarına rağmen bir çocukları yoktur. Kötü bir hükümdar alp olan Ah Han halkına çok kötü davranmaktadır. Ak Han günlerden bir gün yine otağında otururken yüksek dağın zirvesinden kendi obasına doğru bir alp gelir ve bağırış çığırış Ak Han'ı tehdit ederek dışarıya çıkmasını, onun ülkesini talan etmeye geldiğini söyler. Ak Han bunu duyunca silah ve techizat ile donanır ve savaşa hazırlanır. Ak Han yurdundan ayrıldığı günlerin birinde Bay Kara Han'ın yurduna gider orada yudu gözler üç gün boyunca bekler. Bay Kara Han çetin savaşa razı olmaz, Ak Han geri döner. Bunun üzerine de Bay Kara Han'ın oğlu Ay Molat Ak Han'ın yurduna gelir. Ak Han, öncelikle Kızıl Tas ile kapışır. Bu kapışmadan Ak Han mağlup ayrılır ve Kızıl Tas'ın elinden ölür. Uzun bir süre kendisinin ve atının cesedi ve sonrasında kemikleri ortada kalan Ak Han, Ak Çibek Arığ ve Kanlı Kılıç tarafından layığınca defnedilirler.

Alp Kuzgun: Ak Çibek Arığ destanında Bay Kara Han oğlu Ay Molat'ın oğludur. Kanlı Kılıç ile Alp Kuzgun kapışmaya başlar; babası Ay Molat ile Ak Çibek Arığ mücadele edecektir. Kanlı Kılıç akabinde Alp Kuzgun'u öldürür. Alp Kuzgun ilerleyen bölümlerde Ot Han'ın kızı Ozıl Arığ tarafından diriltir. Ak Çibek Arığ'nın Kanlı Kılıç'a yardıma gelmesinden sonra Alp Kuzgun babası Ay Molat ve Ozıl Arığ ile birlikte Ak Çibek Arığ'a saldırılar, o esnada Kanlı Kılıç da uyanır ve mücadele epey sertlik kazanır. Sonunda Kanlı Kılıç Alp Kuzgun'u ve kuzgun kara atını öldürür.

Alp Saaday: Ak Çibek Arığ destanında Bay Sarı'nın oğludur. Dünürçülük yapmadan Ak Çibek Arığ'a evlenme teklifinde bulunur ve güzellikle olmazsa zorla Ak Çibek Arığ'ı alacaktır. Ak Çibek Arığ böylesi bir evlenme teklifini kabul etmediği için dövüşe tutuşurlar.

Ay Molat: Ak Çibek Arığ destanında Bay Kara Han'ın oğludur. Ak Han'ın yurduna Ak Han ile kapışmaya gelmiştir. Nökeri Kızıl Tas'ı Ak Han'ın üstüne gönderir ve Kızıl Tas

Ak Han'ı öldürür. Ay Molat bu kez Ak Han'ın yurdunu talan etmeye davranır ve obaya doğru yol alır. Ay Molat, Ak Han'ın otağına girer ve Ak Han'ın karısı Ay Hucın'a çocuğunun nerede olduğunu sorar. Ancak Ay Hucın her defasında çocuğunun olmadığını söyler Ay Molat'a. Bundan sonra Ay Molat Ay Hucın'ı kayışıyla atının kuyruğuna bağlar. Daha sonra Ak Han'ın tüm halkını ve hayvanlarını sürer, yola dayanamayacak yaşlıları kesip öldürür. Ay Molat sonunda babasının yurduna ulaşır. Ay Molat'ın dokuz hizmetçisi Ay Hucın'ı çözüp otağa sokarlar. Kendisine çokça yalvarmasına rağmen onu bağlar, Ay Hucın Ak Çibek Arığ'ın gelip kendisini kurtaracağını söyler ancak onu duymaz bile. Daha sonra dokuz nökerine, içeride Ay Hucın olduğu halde evi yakmalarını emreder. Bundan sonra yeniden Ak Han'ın yurduna yollanan Ay Molat burada Ak Çibek Arığ ve hizmetçi kız ile karşılaşır ve Ak Çibek Arığ ile çetin bir kavgaya davranır. İlerleyen vakitlerde Ay Molat'ın yardımına baş nökeri Kızıl Tas yetişir ancak onun yardımı yeterli olmaz ve Ay Molat Ak Çibek Arığ'ın elinden ölür. Ancak bu ölüm daimî değil geçicidir ki Ay Molat daha sonra oğlu Alp Kuzgun tarafından diriltir. Kendi memleketinde Kanlı Kılıç ona meydan okur. Ak Çibek Arığ ile yeniden bir mücadeleye girer, oğlu Alp Kuzgun ise Kanlı Kılıç ile dövüşecektir. Ak Çibek Arığ Ay Molat'ı öldürür ancak Ay Molat Ot Han'ın kızı Ozıl Arığ tarafından ikinci kez diriltir. Ay Molat, oğlu Alp Kuzgun ve Ozıl Arığ ile birlikte Ot Han'ın otağında sızıp kalan Kanlı Kılıç'ı öldürmeye karar verirler ve otağa girerler. Kanlı Kılıç'ı bağlarlar bu esnada dışarıdan Ak Çibek Arığ'ın ır sesiyle atının tıktığı gelmektedir. Ay Molat bunu duyunca epey korkar. Ak Çibek Arığ otağa girer, daha sonra üçü birden ona saldırırlar. Kanlı Kılıç bu esnada üç gün boyunca uyur. Çetin mücadele sonrasında Ak Çibek Arığ Ozıl Arığ'ı öldürüp Ay Molat'ı esir alır ve atının kuyruğuna bağlayarak Ak Han'ın yurduna kadar götürür. Burada Ay Hucın'ı çağıran Ak Çibek Arığ, intikamını alabileceğini söyler. Ay Hucın da bunun üzerine Ay Molat'ı ateşte diri diri yakar ve Ay Molat da bir daha dirilmeyecek şekilde ölür.

Bay Kara Han: Ak Çibek Arığ destanındaki menfi alplardan biridir. Diğer hanların yurtlarını talan etmekte, bunları haraca bağlamıştır. Oğlu Ay Molat, torunu Alp Kuzgun'dur. Oğlu ve torunu Ak Çibek Arığ ve Kanlı Kılıç tarafından öldürüldükten sonra sıra kendisine gelmiştir. Ak Çibek Arığ'a kendisini öldürmemesi için yalvarır ve onlara aş ve içecek verir. Ancak bunlar da zehirlidir, Ak Çibek Arığ bunları yere

dökünce toprak kuruyup kavrulur, bunun üzerine Ak Çibek Arığ Bay Kara Han'ı öldürür.

Bay Sarı Han: Ak Çibek Arığ destanında Ak Çibek Arığ'ın doğduğu haberini öğrenmiş ancak nerede olduğunu tam bilemediği için bu haberi öğrenmeye çalışmaktadır. Alp Saaday'ın babasıdır.

Dokuz Alp: Ak Çibek Arığ destanında Bay Kara Han'ın oğlu Ay Molat'ın nökerleridir. Ay Molat'ın emriyle Ak Han'ın karısı Ay Hucın'ı kara taştan evin içinde bağlayıp evi yakarlar.

Gök Han: Ak Çibek Arığ destanında Ak Çibek Arığ'ın doğduğu haberini öğrenmiş ancak nerede olduğunu tam bilemediği için bu haberi öğrenmeye çalışmaktadır.

Kızıl Tas: Ak Çibek Arığ destanında Bay Kara Han'ın oğlu Ay Molat'ın baş nökerlerinden biri. Bay Kara Han'ın oğlu Ay Molat, Ak Han'ın yurdunu talana geldiği zaman Ay Molat, Ak Han'ı sınırda karşılayan Kızıl Tas'a neden Ak Han'a saldırmadığının hesabını sorar. Bunun üzerine Kızıl Tas ile Ak Han çetin bir mücadeleye tutuşurlar ve Ak Han'ı öldürür. Bir başka seferinde Ak Han'ın yurduna geri dönüp Ak Çibek Arığ'la kapışan Ay Molat'a yardımcı olmak ister ancak orada Ay Hucın'ın evladı Kanlı Kılıç ile rastlaşır ve bu ikisi kapışmaya tutuşurlar. Ak Çibek Arığ, Ay Molat'ı öldürdüğünde bu kez Kanlı Kılıç'a yardım etmek için Kızıl Tas'a yönelir ve onu da öldürür. Fakat bu ölüm Ay Molat'ın ilk ölümü gibi daimî değil geçicidir. Kızıl Tas da yeniden diriltir ancak kimin dirilttiği destanda belirtilmemekle birlikte tahminimizce Ay Molat'ı diriltten Ay Molat'ın oğlu Alp Kuzgun tarafından diriltilmiştir.

Kök Han: Ak Çibek Arığ destanında Ak Çibek Arığ'ın altı tümenli orduyu yok ettiği yurdun hanı olan Kök Han zalim bir handır. Halkına kötü davranmakta onları aç ve donsuz bırakmaktadır. Kök Han girişitiği çetin bir savaşta ölür. Kök Han'ın halkı o öldüğü için mutluluk şarkıları söylemektedir. Kök Han öldükten sonra halkı kendisine yeni bir han bulur.

Ot Han: Ak Çibek Arığ destanında Ak Çibek Arığ'ın doğduğu haberini öğrenmiş ancak nerede olduğunu tam bilemediği için bu haberi öğrenmeye çalışmaktadır. Bunun için kızı Ozıl Arığ'ı yaşlı bir kadın kılığına sokup Ay Hucın'ın yurduna bu haberi öğrenmesi için göndermiştir.

Ozıl Arığ: Ak Çibek Arığ destanında Ot Han'ın kızıdır. Ay Hucın'ın evine gelip Ay Hucın'ın ona süt ikram ettiği kişi aslında Ozıl Arığ'dır. Bu kız, Ay Hucın'ın evine, Ak Çibek Arığ'ın yerini öğrenmek için gelmiştir. Uzun bir vakit sonra Kanlı Kılıç, Ot Han'ı öldürmek için Ot Han'ın yurduna gelir, otağına girer ancak Ot Han artık çok yaşlandığı için Kanlı Kılıç'ı Ot Han'ın kızı Ozıl Arığ karşılar. Onu ağırlar içkiler sunar, Ozıl Arığ'ın tatlı diline önceleri direnen Kanlı Kılıç daha sonra bu cazibeye yenik düşer ve içkinin sertinden epeyce içerek sızıp kalır. Ozıl Arığ daha sonra kılıcını alarak dışarı çıktığında Kanlı Kılıç'ın atı ona engel olur ve durdurmaya çalışır. Ozıl Arığ Kanlı Kılıç'ın han boz atını tam öldürecek iken at ivedilikle oradan kaçar. O esnada oraya ikinci kez ölmelerine rağmen yeniden dirilmiş olan Ay Molat ile oğlu Alp Kuzgun yetişmişlerdir. Ay Molat, atı elinden kaçırdığı için Ozıl Arığ'a kızar. Ay Molat'ı ve oğlu Alp Kuzgun'u ikinci kez hayata döndüren Ozıl Arığ'ın kendisidir. Ozıl Arığ daha sonra Ay Molat ve Alp Kuzgun'la Kanlı Kılıç'ı öldürmek için otağına döner, onu bağlarlar ve tam öldürecekleri sırada Ak Çibek Arığ Kanlı Kılıç'a yardıma koşar. Üç düşman Ak Çibek Arığ'a saldırılar, Kanlı Kılıç ayılır o da Ak Çibek Arığ'a yardım eder bu esnada Ot Han'ın yurduna Kanlı Kılıç ile Hıyan Arığ'ın çocuğu da yardım etmek için gelmiştir. Bunları gören Ozıl Arığ kız üç defa tükürüp şekil değiştirir.

Alıp Sarığ Plat Hıs Destanında Menfi Kişiler

Ah Pus: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Tazıl Möke'nin yurdunda yedi köşeli çıplak yiğidin öldürdüğü alplardandır.

Hara Han: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hartığa'nın ablası Altın Arığ'ın kayınpederidir.

Hara Molat: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında, elçisi Ah Tas vasıtasıyla Altın Hartığa'yı kendi ülkesine dövüşmeye davet eder. Yapılan mücadeleyi Altın Hartığa kazanmıştır.

Hara Moos: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hartığa'nın ablası Altın Arığ'ın kocasıdır. Altın Arığ ile evlenmekle kalmamış Altın Hartığa'nın kılıcını da çalmıştır.

Hara Moos: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hosto'nun halası Altın Arığ'ın kocasıdır. Altın Hosto'nun babası Altın Hartığa bir gün akındayken hem kız kardeşi ile evlenmiş hem de kendisinin altın kılıcını çalmıştır. Daha sonra Altın Hosto'nun

obasının dışında olduğu bir zamanda da Altın Hosto'nun mal-davarını çalar. Altın Hosto tarafından öldürölür.

Hara Möke: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Arığ'ın oğludur. Babası Hara Moos'tur. Altın Hosto tarafından öldürölür.

Hara Nügil, Timir Nügil, Sarığ Han: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hosto'nun yurduna gelip yağmalamak isteyen menfi alplardır. Altın Hosto, Sarığ Plat ve olağanüstü yardımcılarının ellerinden ölürler.

Hara Plat: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında, Altın Hartığa'nın oğlu Altın Hosto'nun Hara Moos'un yurduna gittiğinde karđısına çıkan ilk kötü alptır. Altın Hosto ile babasının altın kılıcıyla mücadele etmiş ancak Altın Hosto'nun eliyle ölmekten kurtulamamıştır.

Hara Teek – Sarığ Teek: Yetmiş handan haraç alarak geçinen, Sarığ Plat kızın babası Sayın Mirgen'in mal-davarını süren kötü kardeş alplardır. Sarığ Plat kız ve Altın Hosto tarafından öldürölürler.

Hıtay Arığ: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Tazıl Möke'nin yurdunda yedi köşeli çıplak yiğidin öldürdüğu, kırık memeli menfi kadın alptır.

Kök Moos – Kök Möke – Hara Martha: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında baba, oğul ve kız kardeşirler. Sarığ plat kız ve Altın Hosto'nun yedi köşeli çıplak yiğidi bulmak için gittikleri öldürdükleri kötü alplardır.

Kölbir Han: Altın Hosto'nun dedesi Altın Han'ı öldüren kötü alptır.

Kölbir Möke: Alıp Sarığ Plat Hıs destanında Kölbir Han'ın oğludur. Altın Hosto tarafından öldürölümüş; karısı ve anasına bir suçları olmadığı için dokunulmamıştır.

Sarığ Molat: Alıp Sarığ Plat Hıs (ASPH) destanında, Altın Hartığa'nın yurduna kendisiyle kapışmak için gelen menfi alplardandır. Kıyasıya bir mücadele olur ve Altın Hartığa Sarığ Molat'ı öldürür.

Tazıl Möke: Alıp Sarığ Plat Hıs (ASPH) destanında kötü alptır. Çevresindeki hanlardan haraç alır diğer memleketleri talan eder. Altın Hosto ile Sarığ Plat bu düşman alpa dersini vermek için onun yurduna giderler. Sarığ Plat, Çis Han'ın karısına dönüşür.

Altın Arığ Destanında Menfi Kişiler

Alp Saaday: Altın Arığ destanında, Sarı Dağ eteğinde Sarı nehir kıyısında yaşıyan bir handır. Çok çirkin bir alp olduğu için kimse kendisiyle evlenmemektedir. Picen Arığ, kara kuzgunu görevlendirerek Alp Saaday'ın memleketine gönderir. Alp Saaday, kara kuzguna üç gün içinde Picen Arığ'ın memleketinde olacağını söyleyerek kara kuzgunu gönderir. Üç gün geçtiğinde ise Alp Saaday artık Picen Arığ'ın memleketindedir. Alp Saaday, Picen Arığ'ın otağına girer, Picen Arığ onu karşılar. İcen Arığ mükellef bir sofraya hazırlamıştır, sofraya geçerler. İcen Arığ alpa rakı sunar, Alp Saaday ise kendisi ev sahibi olduğu için o içmeden kendisinin de içmeyeceğini söyleyince İcen Arığ da mecburen içmek durumunda kalır ve Picen Arığ'a dönerek kendisini neden buraya çağırıldığını sorar. Picen Arığ ise onun güçlü biri olduğunu, kendilerini himaye edecek bir yiğide ihtiyacı bulunduğunu söyler. Alp Saaday yemek esnasında yiyip içerken İcen Arığ, ablasının güzel bir kız olduğunu onunla evlenmesi isteğini içeren bir şarkı söyler ve bunu duyan Alp Saaday kimseyle vedalaşmadan otağı terk eder. Altay dağına doğru ilerleyen Alp Saaday arkasına dönüp baktığından Picen Arığ'ı otağının önünde oturduğunu görür. Picen Arığ gerçekten güzel bir kızdır. Alp Saaday kendi kendisine böylesi güzel bir kimseye acımayıp nereye gidebileceğini sorar kendisine ve tekrar geri döner. Picen Arığ'ın yanına gider ve evlilik teklifini kabul eder, düğün hazırlıkları başlar. Düğün esnasında toya gelen Altın Sayzan bu düğünü tasvip etmediğini başka bir hanın emri altında yaşamayacağını söyler, Picen Arığ'ın memleketindeki diğer görmüş geçirmiş kişiler de aynı düşüncededir. Bunun üzerine yurttaki büyük bir karışıklık çıkar. İnsanlar öldürölür, mal-davar telef edilir ve her türlü olumsuzluğa rağmen Alp Saaday'ın memleketine doğru yola çıkılır. Uzun bir süre sonra Alp Saaday'ın yurduna Huu İney'in oğlu Hulataş ile Altın Arığ gelirler. Alp Saaday'ın misafiri olurlar. Hulataş, Alp Saaday'a, Çibetey Han'ı öldürdüklerini ve Altın Arığ ile evlendiklerini söyler.

Altı Alp: Altın Arığ Destanı'nda Han ile Hulataş'ın yurtlarını viran eden, Oo Kara Han'ın nökerlerindendir. Çibetey Han ve Hulataş ile Oo Kara Han'ın yurdunun girişinde kapışırlar.

Ay Kara Taş: Altın Arığ Destanı'nda Çibetey Han ve Alp Han Kız'ın oğlu Kanlı Kılıç, Altın Arığ'ın vesilesiyle Ay Çarlı Han'ın kızı Çarlı Tana'yı istemek için Ay Çarlı Han'ın yurduna gider. Hanın otağına girip Ay Çarlı Han ile sohbet ederken obaya ve

akabinde de otağa iri cüsseli bir alp girer. O da Altın Arığ gibi bir kaya içinde doğmuştur ve Altın Arığ ile evlenmek için oraya gelmiştir. Kanlı Kılıç bu haberi Altın Arığ'a duyurunca, haberi aldığı sırada çok sarhoş olan Altın Arığ bu durumu ciddiye almaz gibi görünse de Ay Çarlı Han'ın otağına gider, Ay Kara Taş'a haddini önce sözle sonra da pazu gücüyle bildirir ve Altın Arığ Ay Kara Taş'ı öldürür.

Hulatay'ın Çocuğu: Altın Arığ destanında Hulataş, yurdunu talan eden alplarla mücadele etmeye gittiğinde eşi Pora Ninci doğum yapar ve çocuk babasına yardım etmek için yola düşer. Kara Dağ'a geldiğinde tunç tapınakta babasının ardından yazdığı yazıyı görür, diğer tarafında ise Çibetey Han'ın karısı Alp Han Kız henüz altı aylık hamile iken yazmış olduğu yazıyı görür ve Hulataş'ın çocuğu babası gibi Çibetey Han'ın bu yazısıyla dalga geçer. Bir diğer durağı meşe ağacı olan çocuk burada da babasının ve Çibetey Han'ın yazılarını görür ve Çibetey Han'ın yazdıklarıyla yine alay eder fakat bu sırada kanatlı bir at oraya varır. Gelen kişi Çibetey Han'ın oğludur. Hulataş'ın çocuğuna babası Çibetey Han'ın yazdıklarını mı okuduğunu sorar ve oradan uzaklaşır. Hulataş'ın çocuğu Çibetey Han'ın oğlunun atını görünce kendi atının ne kadar kötü bir at olduğuna hükmeder ve kendi bindiğı ama aslında annesinin atı olan kök pora atı kötüler. Attan iner ve atın başını keser, oradan yaya olarak ayrılır. Bu esnada Kara Dağ'a varan çocuk babası Hulataş ile Çibetey Han'ın altı alpla kapıştığını görür. Dağın diğer yanında ise Han Tibet bir başka alpla savaşmaktadır. Dağ'ın öte tarafında ise Çibetey Han'ın oğlu başka bir alpla savaşmaktadır. Bir başka tarafta ise Altın Arığ bir başka kötü alpla harbetmektedir. Altın Arığ'ı annesi Pora Ninci'nin anlattıklarından hatırlayan Hulataş'ın oğlu Altın Arığ'a arkadan saldırır. Altın Arığ çocuğu nazikçe kendisiyle değıl karşılarındaki düşman alplarla mücadele etmesini söyleyip kendisini bırakırsa onu kendi elleriyle evlendireceğini söyler ancak çocuk laf anlamaz. Bunun üzerine Altın Arığ çok sinirlenir ve çocuğun boynunu vurur, tüm etlerini ve kemiklerini paramparça edip kara nehre fırlatır.

İcen Arığ: Altın Arığ destanında bey Picen Arığ'ın kız kardeşi alptır. İcen Arığ bir gün küçük erkek kardeşi için yeşil kumaştan bir elbise dikmeye karar verir, elbisenin ölçüsünü almak için kardeşini arar ama bir türlü bulamaz. Çocuğa seslenir ancak çocuk gelmemek için direnir. Bir kez de Picen Arığ, küçük çocuğu uyarır ancak çocuk her ikisinin de sözlerini dinlemeyeceğini söyler. Kız kardeşi Picen Arığ çocuğu dövüp

divanın altına koyduktan sonra, bu çocuğun ileride kendilerine sorun çıkaracağını söyleyen ve çözüm bulmak için babaları Altın Sayzan'ın yanına gitmeyi teklif eden kardeşinin teklifini kabul eder ve yola çıkarlar. Picen Arığ ile babalarının yanına gidip geldikten, daha sonra Altın Arığ'ın mekanına gidip onu öldürdükten, Picen Arığ'ın küçük kardeşlerini de aynı mekanda öldürüp hanlığını ilan ettikten ve kara kuzgunu yakalayıp Alp Saaday'a dünürcü gönderttikten sonra Alp Saaday'ın yurtlarına geleceğini öğrenen İcen Arığ'ı ablası misafirleri geldiğinde sadece hizmet etmesini, içki içmemesini ve konuşmamasını tembhiler. İcen Arığ da aynen bu şekilde düşünmektedir. Ancak Alp Saaday'ın ısrarıyla bir kadeh içer. Daha sonra sohbet ilerlediğinde sarhoş olduğu için Alp Saaday'ın karşısında ablasını övücü sölerin olduğu şarkılar söyler ve ablasıyla evlenmesini ister. Bunları duyan Alp Saaday hazırlanıp oradan çıkar.

Oo Kara Han: Altın Arığ Destanı'nda Çibetey Han ile Hulata'y'ın yurtlarını viran eden altı alpin efendisidir. Kendi yurduna yapılan karşı taarruzda nökerleriyle birlikte kendisi de dayanamaz. Altın Arığ ve Kanlı Kılıç tarafından öldürülen nökerlerinden sonra Çibetey Han ve Hulata'y tarafından ayağına taş bağlanıp Kara nehre atılmak suretiyle öldürölür.

Picen Arığ: Altın Arığ destanında ak nehrin kıyısında Altay dağın zirvesinde yaşayan halkın hanı ve beyi olan ak boz atlı alptır. Kız kardeşi İcen Arığ ve altı yaşındaki erkek kardeşi ile yaşamaktadır. Picen Arığ halkına pek iyi davranmayan bir alptır. Onları iyi beslemez, güzel giydirmez, iyi ata bindirmez. Ablasının ve kendisini eve gitmesi konusundaki uyarılarını dinlemeyen küçük kardeşini evine gelince kamçısıyla döver ve onu divanın altına koyar. Picen Arığ, kız kardeşine bu çocuğun ileride han-bey olması durumunda kendilerine kötü davranacağını ve değer vermeyeceğini söyler ve akıl danışmak için babaları Altın Sayzan'ın yanına gitmeyi teklif eder. Babalarının yanına giden Picen Arığ ve kardeşi İcen Arığ, babaları Altın Sayzan'dan bol bol tavsiye alırlar ve evde bulunan Alp Han'ın çocuğunu hanlık için yetiştirmeleri gerektiğini anlarlar ve gece yarısı tekrar evlerine dönerler. Ancak yolda başlarına bir şey gelmesinden çekinen kızlar tekrar babalarının yanına dönerek ondan bir bıçak isterler. Altın Sayzan, kızlara kendilerini korumaları için canlı bir topuz verir. Picen Arığ ve İcen Arığ buradan çıkıp Kirim Dağı'ndaki ak kayaya çıkmışlar. Picen Arığ buradayken Huu İney'in sihirli şarkısını söyler ve ak kayanın kapısı açılır. Kapaktan içeri bakınca Altın Arığ'ın atının

orada bağılı olduğunu görürler. Diğer tarafta da Altın Arığ cansız bir şekilde durmaktadır. Picen Arığ elindeki canlı topuzu sallayarak Altın Arığ'a vurur, Altın Arığ gözünü bir açıp bir kapatır ve tekrar cansız yatar. Picen Arığ topuzla bir kez daha vurur, Altın Arığ yeniden gözlerini açar ve sonra yine cansız kalır. Bir dahaki vuruşunu Altın Arığ'a yapan Picen Arığ atın boynunu vurur. İkinci kez vurduğunda şahlanıp ayağa kalkar. Etrafta şimşekler çakar. Bu asnada Altın Sayzan ak kayadan içeri girer ve kızlarının yaptıkları bu düşüncesizce işe kızar. Altın Sayzan Altın Arığ'ın yanına gelir, ona üç kez seslenir daha sonra da çelik topuz ile önce Altın Arığ'ın sonra da atının başını vurur. Babalarının gelip onları girdikleri dertten kurtarmalarından sonra Picen Arığ ve İcen Arığ köylerine dönerler. Onları yolda küçük kardeşleri karşılar ve kendilerinin nerede olduğunu, merak ettiğini söyler. Picen Arığ buna kızıp çocuğu ak kayaya götürür, içine sürükler ve orada kılıcıyla başını keser ve öldürür. Bundan sonra Picen Arığ'ın han olması için hiçbir engel kalmaz. Kendisini han ilan eder, altın yakalı hanlık kıyafetini giyer, ancak âdil ve iyi bir han gibi davranmaz. Her türlü malın üzerine konar, halka kötü davranır, kimseye aş-su vermez, halka leş eti yedirir, kötü donlar giydirir. Picen Arığ bir gün obasının üzerinde uçmakta olan bir ala ve kara kuzgun olduğunu görür. Güzel bir ezgi tutturup bunların hiç uçmadan aşağıya doğru süzölmelerini sağlar ve o anda ikisini birden tutar. Bunları otağına getirir ve yeryüzünde kendisiyle evlenecek bir alpin olup olmadığını sorar. Kuzgunlar, Sarı Dağ eteğinde, Sarı nehir kıyısında Alp Saaday adlı bir alp-hanın olduğunu, çok çirkin olduğu için kimsenin onunla evlenmediğini söyler. Picen Arığ için yakışıklı değil güçlü-kuvvetli biri lazımdır. Picen Arığ bunu öğrendikten sonra kara kuzgunu Alp Saaday'ın yanına gönderir ve üç gün içinde onun buraya gelmesini ister. Eğer kara kuzgun bunu başaramazsa kara kuzgunun eşi ala kuzgunun başını kesecek, eğer başırırsa onlara koyun kesip serbest bırakacaktır. Üçüncü gün gelip çatığında kara kuzgun geri dönmüştür. Picen Arığ'a Alp Saaday'ın üç gün içerisinde kendi yurdunda olacağı haberini verir. Picen Arığ bunun üzerine her iki kuzgunu da serbest bırakır. Kara kuzgunun haberi getirmesinin üçüncü gününde Picen Arığ kız kardeşine bir misafirlerinin olacağını söyler. O esnadan dışarıdan bir atlının yaklaşmakta olduğunu duyarlar. Picen Arığ kız kardeşine misafirleri geldiğinde güzel bir sofraya donatmasını, rakı ve kımız hazırlamasını söyler. Ancak kendisinin düşüncelerinin dağınık olmasından dolayı lafa karışmamasını

tembihler. Her türlü tembihe rağmen içki içip sarhoş olduktan sonra ablasıyla evlenmesini istediğini terennüm eden bir şarkı söyleyen İcen Arığ Alp Saaday'ın vedalaşmadan obayı terk etmesine neden olur. Picen Arığ buna çok sinirlenir ve başında tabağı çanağı kırar. Daha sonra Alp Saaday pişman olarak geri döner ve Picen Arığ'ın evlilik teklifini kabul eder. Picen Arığ çok sevinir ve bir an önce debdebeli bir toy kurulmasını emreder. Düğün günü Picen Arığ'ın babası Altın Sayzan büyük ve tehlikeli bir işe kalkıştıklarını gün gelince zorluklarla karşılaşacaklarını söyler. Altın Sayzan başka bir hanın yurdunda ölmek istemediğini söyleyince oradaki halkın da neşesi kaçır ve bir-iki güne kalmadan düğün sona erer. Obanın ak sakalları da düzenlerinin bozulacağından korkmaktadırlar. Picen Arığ, Alp Saaday'a bundan sonra nerede yaşayacaklarını sorduğunda ise Alp Saaday'ın cevabı kendi memleketinde olacağı şeklindedir. Picen Arığ halkını ve mal-davarını hazırlayıp Alp Saaday'ın yurduna gitmek için hazırlanır. Ak sakallar ise kendi topraklarından gitmeyeceklerini söylediğinde ise karşı çıkanları hep öldürürler. Aynı zamanda büyük aygırların gitmesini engellemek isteyen diğer aygırları da telef ederler. Üç gün boyunca Picen Arığ'ın boyunda karışıklıklar meydana gelir. Her türlü karışıklığa rağmen yola çıkılır. Yolda sorun çıkaran insanlar ve yılkıdan hayvanlar katledilir. Kendilerini öldürmek için Hulata ve Altın Arığ'ın Alp Saaday'ın yurduna geldiklerini tahmin eden Picen Arığ korkup otağa girer.

Pora Ninci: Altın Arığ destanında Pora Han'ın kızı Hulata ve Çibetey Han'dan daha önce eşine kavuşup yurdunda döner ve orada toy kurar. Bu düğünden sonra obaya gelen Çibetey Han ve eşi Alp Han Kız da obaya varır ve tekrar bir düğün yapılır. Ancak Alp Han Kız Pora Ninci'yi güzelliğinden ötürü kıskanır ve ona pek sıcak davranmaz. Çibetey Han ile Hulata ve Çibetey Han'ın çapulda olduğu bir zamanda ikilinin arasındaki buzlar erir. Kocalarının Ay Han'ın yurduna yaptıkları talandan sonra kocalardan hangisinin daha güçlü olduğunu öğrenmek için güreş müsabakası düzenlenir. Hulata ve Çibetey Han'ı yener akabinde Altın Arığ ile Hulata kapışır ve Hulata mağlup olur. Pora Ninci, kocasının ayağının taşa takıldığını bu sebeple yenildiğini söyler, Hulata da bunu destekler. İkinci müsabakada da Altın Arığ kazanır ve Hulata'yı yarı beline kadar kuma gömer. Bundan sonra Hulata ve Çibetey Han ve Pora Ninci, Altın Arığ'a dış biler ve onu iyice dışlarlar. Alp Han Kız ise Altın Arığ'ın

Huu İney'den emanet aldığı ölümsüzlük suyunu kendisine verdiğinden onun kötü biri olmadığını anlar bu yüzden diğerlerinin olumsuz düşüncelerine katılmaz. Çibetey Han ve Hulatay ikinci kez yağma için farklı yurtlara gittiklerinde karşılaştıkları pek güçlü alplar yüzünden elleri boş dönerler ve döndüklerinde yurtlarının talan edilmiş olduğunu görürler. Obada oları Pora Ninci ve Alp Han Kız karşılar. Çibetey Han ve Hulatay yurtlarını talan edenlerin peşlerindeyken, Pora Ninci Hulatay'dan bir çocuk dünyaya getirir ve çocuk atına binip babasını takip eder. Pora Ninci ve Hulatay'ın çocuğu Altın Arığ tarafından öldürüldükten sonra Hulatay Pora Ninci'ye durumu anlatır. Bunun üzerine Pora Ninci alaca yılan donuna girerek alt dünyaya iner. Hulatay bu duruma çok üzülür ve toprağı kazmaya ağlamaya başlar. Onun yanına gelen Alp Han Kız sırtına birkaç kez vurunca aklı başına gelen Hulatay Pora Ninci gibi bir kadına neden üzüldüğünü kendi kendine sorar. Alp Han Kız da ona hak verir ve eskiden Pora Ninci'nin Hulatay'a hediye olarak bir tütün kabı verdiğini o günden sonra aklının ve fikrinin Pora Ninci'ye çevrildiğini söyler. Yeniden otağa girerler, sofraya otururlar. Hulatay, Alp Han Kız'a yeniden evlenmek istediğini kendisine bir kız bulmasını ister. Alp Han Kız ona Kün Han'ın kızı Kün Arığ'ın olduğunu söyler. Pora Ninci, oğlunun cesedini bulmaya ve Altın Arığ'dan intikam almaya karardır. Bir gün Altın Arığ dürbünüyle dışarı bakarken canlı halı üzerinde giden yedi kanatlı alacalı yılanı fark eder. Kanlı Kılıç ve Çarlı Tana'ya durumu fark ettirmeden onlarla vedalaşır ve onu takibe koyulur. Altın Arığ'ın ve yılanın gittiği yer aynıdır: Altın Arığ'ın ruhunun saklı bulunduğu çift başlı altın guguğun oldu yer Ak Dağ. Bu yılan da Pora Ninci'nin ta kendisidir. Pora Ninci, canlı halı sayesinde dağa daha önce çıkar, guguğu eline alır ve tüylerini yolmaya başlar. Oğlunun kayıp cesedini sorar. Daha sonra önce bir başını koparır guguğun ve Altın Arığ'ın atı ölür. Diğer başını kopardığında ise Altın Arığ ölür. Böylece Pora Ninci intikamını bir nebze de olsa almıştır. Öldükten sonra Taptaan Mirgen adlı bir erkek alp şeklinde tekrar yaratılan Altın Arığ Pora Ninci'yi tekrar görür ve Taptaan Mirgen olarak sahip olduğu sarı kayışla onu aşağıya düşürür ve bir at direğine bağlar. Daha sonra Kanlı Kılıç da dâhil olmak üzere birçok alp oraya giderek Pora Ninci'yi yakarak öldürürler.

Altın Çüs Destanında Menfi Kişiler

Ah Han: Altın Çüs Destanı'nda Altın Çüs'ün babasıdır. Destandan yalnızca ismi ve menfi bir kişi olduğundan bahsedilir.

Alıp Han Hıs: Altın Çüs Destanı'nda ak kula at ile ak sarı kulun saklanacak ve himâye olunacak bir yer ararken Alıp Han Hıs ile karşılaşır. Alıp Han Hıs bu ikisini gördüğünde ak kula atı öldürmek için davranır. Önce kılıcıyla sonra da okuyla öldürmeye çalışır. Kılıcyla beceremese de okuyla onu vurur ve öldürür. Alıp Han Hıs'ı destanın sonlarına doğru tekrar görürüz. Alıp Möke'nin oğlu Üzüm Han babasının intikamı için kızın yurduna yürür önce onunla kapışır ancak öldürmez. Üzüm Han kızını öldürmek yerine ona bir teklifte bulunur; buna göre Alıp Han Hıs, babası Alıp Möke ile evlenecektir reddederse Alıp Han Hıs'ı öldürecekler aynı şekilde babasına da aynı şartla sorar. Her ikisi de bunu kabul ederler ve hep birlikte buradan Alıp Möke'nin yurduna yollarırlar.

Alıp Hara Han: Altın Çüs Destanı'nda Alıp Han'ın yurdunu işgale mal-davarını da talana gelen alptır. Yanında oğlu Alıp Hartığa ile kızı Çil Hara Hıs ile gelmiştir. Önce Alıp Han ile mücadele eden Alıp Hara Han, Alıp Han'ı mağlup ettikten sonra oğluyla zirvede oturup ovada kurulu obayı seyrederek. Oğlu Alıp Hartığa aşağıda olağan dışı bir olayın olduğunu, Alıp Han'ın çocuğunun doğduğunu tahmin eder ve obaya iner.

Alıp Hartığa: Altın Çüs Destanı'nda Alıp Han'ın obasını, halkını ve mal-davarını talan etmeye gelmiş olan Alıp Hara Han'ın oğludur. Babasının Alıp Han ile olan kapışması bittiğinde babasıyla dağ zirvesinde otururken obada bir gariplik sezer ve Alıp Han'ın çocuğunun doğmakta olduğunu tahmin ederek obaya iner. Alıp Hartığa otağa gelinceye kadar Altın Arığ doğum yapmış ve oradan uzaklaştırması için ak kula ata emanet etmiştir. Alıp Hartığa otağa girdiğinde çocuğu göremez ve Altın Arığ'a çocuğun nerede olduğunu sorar. Altın Arığ inkar eder, Alıp Hartığa onu kamçılar, kanını döker bağırsaklarını yayar. Dışarı çıkarıp altın sarçının dibinde Altın Arığ'ın canını alır. Oradan tekrar zirveye çıkan Alıp Hartığa ak kula atın izini sürer fakat göremez. Bir ara ak kula at gözüne çalınır yanında da bir kulun vardır. Alıp Hartığa oradan bunların izini sürer. Ak kula at ile ak sarı kulun Alıp Hartığa'yı atlatırlar ancak Alıp Han Hıs'ın elinden kurtulamazlar ve ak kula at Alıp Han Hıs'ın elinden ölür. Oradan uzaklaşan ak

sarı kulunun başına bu kez de Huu İney adlı bir kötü varlık musallat olur o esnada Huu İney'in yanına denizden çıkarak Alıp Hartığa da gelir. Huu İney ile konuşmaya başlayan Alıp Hartığa Alıp Han'ın çocuğunu yakalayıp yakalamadığını sorar Huu İney ise yakalayıp koynuna soktuğu kulunu ve çocuğu gösterir. Alıp Hartığa ve Huu İney çocuğu ve ak sarı kulunu gölgeli gök dağın üzerine çıkarırlar. önce ak sarı kulunun başını keserler sonra da Alıp Hartığa çocuğun parmaklarından başlayarak kesmeye başlar, sonra kollarını sırasıyla da sağ ve sol bacağını keser. Çocuk Alıp Hartığa'ya işkence etmeden öldürmesini söyler ve Alıp Hartığa da çocuğu daha fazla uzatmadan öldürür. Huu İney ve Alıp Hartığa kahkahalarla gülerler. Huu İney oradan ala yılana dönüşüp uçup gider. Alıp Hartığa da oradan atıyla uzaklaşır. Alıp Hartığa daha sonra bu kez ak otlu ovanın yakınında bulunan Kara Dağ'ın etrafında akan kara ırmak donunda karşımıza çıkar. Altın Çüs, Çaas Han'ın yurdundan ayrılıp buraya geldiğinde dağın zirvesinden Huu İney'in ve Alıp Hartığa'nın don değiştirerek kendisini beklediğini görür ve onlara bir oyun oynamak niyetindedir. Altın Çüs, Huu İney'in Tolay Puruhan Arığ adıyla don değiştirip kendisini beklediği ota iner orada gerek normal gerekse bu kızın hazırladığı efsunlu ancak bir-iki kadehi insanı kömür edecek içkiden içer ancak hiçbir şey olmaz sadece kendisini dışarı atıp sızar. Bu esnada kara ırmaktan insan donuna dönen Alıp Hartığa Altın Çüs'ün yanına gelip tam onu öldürecek iken Huu İney de kendi donuna döner ve Altın Çüs'ün olağanüstü özellikleri olduğundan bahseder. Altın Çüs'ü her ne kadar uğraşsalar da yerinden kaldıramazlar. Buna çok sinirlenen Alıp Hartığa Huu İney'in tepesine çıkıp beynini didikler. Üç günlük sarhoşluktan sonra ayılan Altın Çüs bu iki menfi alpı bu şekilde görünce Alıp Han'ın oğlunun intikamını almak ister ve her ikisini de önce lime lime doğrar sonra da tek kılıç darbesiyle canlarını alır. Altın Çüs, Huu İney'in cebinde sakladığı altın guguğu da alarak oradan ayrılır.

Çil Hara Hıs: Altın Çüs Destanı'nda Alıp Hara Han'ın kızıdır. Babası Hara Han ile Altın Çüs ve Alıp Möke'ye saldırdıkları bir sırada Alıp Möke ile kapışan kız, Alıp Möke'nin o zamanki toyluğundan yararlanıp efsunlu güçlerinin yardımıyla oradan kaçır. Altın Çüs de bu durum üzerine Alıp Möke'ye sitemde bulunur ve Çil Hara Hıs'ın kendilerine rahat vermeyeceğini söyler. Ah Molat'ın annesi ve Altın Çüs'ün karısı olan Ah Çibek Arığ Alıp Möke'nin oğluna Üzümlü Han adını verdikten sonra Üzümlü Han, baba yurdunun talan altında olduğunu söyleyerek Ah Molat ile bir an önce oraya yardıma

gitmeleri gerektiğini söyler ve yola çıkarlar. Ata yurdunda yine Çil Hara Hıs vardır ve Altın Çüs ile mücadele etmektedir. Burada Altın Çüs, Çil Hara Hıs'ı öldürür. Altın Çüs'ün büyük oğlu Kök Molat'ı ele geçirmektir. Yaşadığı Kara Taş eve gelen Huu İney donundaki Ah Molat'a Pora Ninci ile olan planlarını anlatır. Ancak Hara Ninci Huu İney'e dikkatlice baktığında onun gerçek Huu İney olmadığını anlar ve bunu sezen Ah Molat daha önce davranarak Hara Ninci'yi öldürür.

Hara Han: Altın Çüs Destanı'nda Üzüm Han'ın yer altında bulunan yurduna savaş açtığı düşman alplardan biridir.

Huu İney: Altın Çüs Destanı'nda ak sarı kulun Alıp Han'ın çocuğunu saklayıp sığınacak güvenli bir yer ararken yanından geçmekte olduğu nehrin içinden yılan donuyla ak sarı kuluna musallat olur. O esnada nehirden Alıp Hartığa da çıkarak Huu İney'e katılır. Huu İney kara derili büyük kulaklı şeytanî bir varlıktır. Huu İney Alıp Hartığa'nın aradığı ak sarı kulunu ve Alıp Han'ın çocuğunu yakalamıştır. Huu İney ve Alıp Hartığa bunun üzerine gölgeli gök dağın üzerine çıkarlar, Alıp Hartığa orada önce ak sarı kulunu sonra da çocuğu öldürür. Huu İney yeniden yılan donuna girerek oradan uçarak uzaklaşır. Bu olaydan sonra Huu İney kurduğu tuzağın Altın Çüs tarafından bozulmasından sonra Altın Çüs tarafından öldürülür. Ancak daha sonra tekrar dirilmiştir ki bu kez Huu İney'i bu kez Alıp Moke ile Hıyan Arığ'ın yeni doğan çocuklarını koruyan kara sarı kulunun peşindeyken görürüz. Huu İney, onların peşinden gitmek üzere silkinerek bir bozkurda dönüşür. Aynı kişinin peşinde Altın Çüs'ün oğulları Ah Molat ve Kök Molat da vardır ancak bu iki kardeş çocuğun bebek yaşta olduğunu görünce bundan vazgeçerler ve Huu İney'i, çocuğa zarar vermemesi için yakalayıp öldürmeye karar verirler ve bunun için Kök Molat Huu İney'in peşine düşer. Daha sonra Altın Çüs'ün oğlu Ah Molat'ı Huu İney'in donunda iken görürüz. Ah Molat, Hara Ninci ve Pora Ninci'nin ağabeyi Kök Molat hakkındaki kötü düşüncelerini öğrenmek için bu kılığa girmiştir. Huu İney son defasında ise yine bozkurt donundayken Ah Molat tarafından yakalanır ancak Üzüm Han Ah Molat'a öldür emri vermediği için öldürmez. Bunun üzerine Ah Molat, Huu İney'in burnunu delip içinden üzengisini geçirir ve uzun bir süre onu böyle dolaştırır. Üzüm Han'ın destandaki son seferi için Çaas Han'ın yurduna geldiklerinde Ah Molat Huu İney'in burnundaki üzengiye çıakırıp serbest bırakır. Huu İney şarkı ve türküler söylemeye başlar ve halkın tümü onun yanına gelip

izler. Bu durumu görüp kızan Altın Çüs oğlu Ah Molat'a çıkışır ve neden hâlâ öldürmediğini sorduğunda ise Ah Molat, Üzüm Han'ın Huu İney'i öldürmesi için bir talimatta bulunmadığını söyler. Altın Çüs, Üzüm Han'ın huzuruna çıkar, Huu İney'i öldürmek için oğlu adına izin alır, bu emri oğlu Ah Molat'a söyler ve Ah Molat da Huu İney'in canını alır.

Mögi Hara Han: Altın Çüs Destanı'nda Çaas Han'ın yurdunu basan düşman alptır. Kendisiyle mücadele için Çaas Han'ın yurduna gelen Üzüm Han'a yardım etmek için gelen Altın Çüs'ün elinden ölür. Üzüm Han ile Alıp Möke de altı orduyu darmadağın ederler.

Ot Han: Altın Çüs Destanı'nda Çil Hara Hıs ile birlikte Alıp Möke'nin yurduna ordusuyla baskın yapan alptır.

Pora Han: Altın Çüs Destanı'nda Üzüm Han'ın yer altında bulunan yurduna savaş açtığı düşman alplardan biridir.

Ay Huucın Destanında Menfi Kişiler

Alıp Hushun: Ay Huucın destanındaki menfi alplardan olan Alıp Hushun, orta dünya insanlarını günahsız yere öldürmesinden dolayı ceza olarak alt dünyada yaşamaya mahkûm edilmiştir. Han Mirgen çocuklarını kurtarmak için alt dünyaya indiğinde karşısına çıkan müspet alplardan biri de Alıp Hushun'dur. Alıp Hushun'un sonu Ay Huucın'ın elinden olur. Ancak daha sonra görünmez iblisler tarafından tekrar diriltilen Alıp Hushun bu sefer Çalat Han'ın karşısında Ay Huucın'ın karşısına çıkar fakat ikinci kez de ölümü yine Ay Huucın elinden olacaktır.

Çalat Han: Ay Huucın destanında karısı ve çocuklarıyla yer alan Çalat Han, kendi yurduna gelen Ay Huucın ve Altın Arığ ile mücadeleye başlar. Çalat Han'a kırk nökeriyle Alıp Hushun ve Hıyğa Çiçen yardım eder. Bu grup karşısında dayanamayan Ay Huucın ve Altın Arığ'ın yardımına diğer dost alplar yetişir ve ilk dövüş sırasında öldürülen Ay Huucın ve Altın Arığ hayata döndürürler. En sonunda Çalat Han, Ay Huucın tarafından öldürülmüştür. Çalat Han'ın öldürülmesinden sonra , Ay Huucın ve diğer müspet alplar Çalat Han'ın yurdunu yağmalamak için oraya akın ederler ancak

dostane bir şekilde karşılanırlar. Ay Huucın Altın Teek'e, Çalat Han'ın kızını ister, kız verilir ve hem orada hem de Ay Huucın'ın yurdunda bir toy düzenlenir.

Erlik Han: Ay Huucın destanında da gördüğümüz Erlik Han'ı bozkurt kılığında Han Mirgen ve ablasını Hıs Han'ın yurduna saldırmak üzereyken görmekteyiz. Böyle bir olayın gerçekleşeceğini keler ve kurbağalar vasıtasıyla anlayan Hıs Han karşılığında kendisini evlendireceğini söylediği Han Mirgen'i, bozkurt donundaki Erlik'i öldürtmeye ikna eder. Çetin bir mücadeleden sonra Han Mirgen bozkurt donlu Erlik'i öldürür ve yurtlarına gelecek tehlikeyi bertaraf etmiş olur.

Hara Ninçi ve Pora Ninçi: Ay Huucın destanında Hara Han ile Pora Han'ın kızlarıdır. Han Mirgen'in arkadaşı Kün Tönis Han'ın bu kızları Han Mirgen ile kaçırıp evlenme planı vardır ancak plan Han Mirgen'in ablası Hıs Han'ın engellemesiyle yarıda kalır. Bu iki kötü alp kız Erlik'in taifesindendir. Bu ikisini daha sonra Han Mirgen'in ilk karısı Alıp Han Hıs'ın doğumundan hemen sonra doğan iki çocuğunu iki köpek yavrusuyla değiştirerek alt dünyaya kaçırmaları olayında da görmekteyiz. Bu iki müspet alp, Han Mirgen'in çocuklarını kurtarmak amacıyla alt dünyaya gitmesi sırasında Han Mirgen tarafından öldürülür.

Hıyğa Çiçen: Ay Huucın destanında, ölümsüzlük ve derman otunun saklı olduğu gölün fedailiğini yapan Hıyğa Çiçen ilkin Ay Huucın tarafından öldürülüp gölün dibine boylanır. Daha sonra yeniden Erlik taifesi tarafından diriltiren Hıyğa Çiçen bu kez Ay Huucın'ın Altın Arığ ile birlikte Çalat Han'ın yurdundaki kapışmaları sırasında Altın Arığ'ın rakibi olur. Bu savaşta Hıyğa Çiçen Han Mirgen'i öldürür ancak çocukları tararından diriltiren Han Mirgen mücadeleye kaldığı yerden devam eder. Hıyğa Çiçen'i de ikinci kez Ay Huucın öldürür.

Han Kicegey Destanında Menfi Kişiler

Ah Han: Han Kicegey destanında destanın başında tanıtılan bu alp olumsuz özelliklere sahip bir alptir. Altay dağının eteğinde yaşamakta ve halıkını yönetip sahip olduğu mal-davarı otlatmaktadır. Ancak iyi bir hükümdar da değildir, yönetimi altında bulunan halka kötü davranır, altındaki atı çeker, üstündeki elbisesini almış, halkına güzel

yiyecekler değil hayvan leşi yedirirmiş. Günlerden bir gün Ah Han'ın karşısına Han Kicegey adlı bir alp gelir. Ah Han ve karısının çocuksuz olduğunu bildiği için kendilerine evlat olmak istediklerini söyler ancak Ah Han kendi dölsüzlüğüyle alay edildiğini düşünerek Han Kicegey'i darbeder. En sonunda Ah Han bu teklifi kabul eder fakat bir şartla ki o da Han Kicegey kendisinin köle evladı olacaktır. Bucağın uzağında Altay dağının zirvesinde mal-davar çobanı olarak yaşayacaktır. Ah Han, Han Kicegey'e verdiği bu vazifeden sonra bazan Altay'a çıkıp onu kontrol etmektedir. Ah Han her fırsatta halkına ve çevresindekilere sinirlenmektedir. Ah Han, başlarına gele her şeyin Han Kicegey'den mütevellit olduğunu düşünür ve Han Kicegey'i, başlarına karısının musallat ettiğini düşünerek devamlı karısını döver. Ah Han, Han Kicegey'den nasıl kurtulacağını yollarını düşünürken aklına bir fikir gelir. Han nehri kıyısında meskun Haratı Han'a ona yollayacaktır. Haratı Han'ı o güne dek öldürebilen ve kanını dökebilen olmadığı için Han Kicegey orada telef olacaktır. Han Kicegey'i evine yemeğe çağırır Ah Han ve Han Kicegey'e, Haratı Han'ı öldürmesi takdirde kendisini gerçek oğlu kabul edip mal-davarının yarısını ona bağışlayacağını teklif eder. Han Kicegey bunu kabul eder ve yola çıkar. Ah Han karısını dövmeye devam eder. Han Kicegey'in Haratı Han'ı öldürerek kendisinin istediği emanetleri getirmesine şaşırarak Ah Han verdiği sözü unuttur: Han Kicegey'i yeniden Altay'ın zirvesine yollar, karısı Ah Öleñ Arığ'ı acımasızca dövmeye devam eder.

Ay Sulazın: Han Kicegey destanında Han Kicegey'in öldürmek istediği Haratı Han'ın oğludur. Öz babasına ihanet ederek onu esrik etmiş ve Han Kicegey'in onu daha kolay öldürmesine sebep olmuştur. Bu sebeple menfi alplar sınıfına dâhil edilmiştir.

Han Mirgen Destanında Menfi Kişiler

(Pay) Sarığ Han: Han Mirgen destanında kızı Salaaçın Arığ'ı evlendirmek için alplar arasında müsabaka düzenleyen beydir. Alp Han Mirgen Sarığ Han'ın yurdundaki Küreldey'e yardım etmek için yurdundan ayrıldığında yurdu, halkı ve yılıkıları zaten gitmekte olduğu Pay Sarığ Han tarafından talan edilir ve sürülür. Han Mirgen bunu Oop Hara Han'ın kızı Hara Ninci'den duyar ve onları kurtarmak üzere Pay Sarığ Han'ın

yurduna yollanır. Pay Sarığ Han, yurduna müsabaka için gelen birçok alpin serzenişlerine artık dayanamaz ve kızıyla evlenmek isteyen alplar için şartını söyler. Buna göre kendi yurdundan üç günlük mesafede olan Hıs Han'ın yurdun kadar atların yarışması ve ondan sonra kendi yurdundaki Sarı Dağ'ın zirvesinde alpların güreşmesi gerekmektedir. Bu iki yarışmayı kazanan alp kızıyla evlenecektir.

Ala Picir Kız: Han Mirgen destanında Hıyan Han'ın kızı Hıyan Arığ'ın hizmetçisidir. Hıyan Arığ'ın yanına Kilin Arığ kılığında gelen Çaas Han'ın küçük kardeşi Altın HurĖun'un cebindeki aslında Kilin Arığ olan altın yüzüğü çalar ve oradan kaçır. Hıyan Arığ'ın kendisine bir şey yapmasından korkarak oradan kaçır. Kendisini evine kapatır. Bu arada Ala Puğa ablası onun evine gelip olan bitenler hakkında soru sorar. Bu sorulardan da kaçmak için *kızıl pullu bir balık* donuna girip oradan uzaklaşır. Ala Picir kızın annesi, Han Mirgen'in ilk karısı Ay Arığ'dır. Ay Arığ menfi alplardan Çılbazın Molat ile ilişkiye girip Ala Puğa ile Ala Picir adlı kızları dünyaya getirmiştir. Bu olan bitene çok kızan Ala Puğa da hazırlığını yaparak Hıyan Arığ'ın yurduna varıp Altın HurĖun'a kafa tutar. Yurdun sahibi Hıyan Han ise kızı Hıyan Arığ'ı Hıyan Arığ ile evlendirdiğini buradan gitmesini ister. Ala Puğa'nın laflarını duyan Altın HurĖun ise onunla çetin bir mücadeleye girişir. Bu esnada oraya Çaas Han'ın kız kardeşi Haan Arığ gelir. O da balık donuna girip Ala Picir kızın peşinden gider. Bu esnada Ay Arığ ile karşılaşır. Ay Arığ kendisini tanıtır ve ona çok iyi davranır. Daha sonra Çaas Han da Ay Arığ ile karşılaşır, selamlaşır ve ona da kendisini tanıtır. Nine torun birbirlerini tanımaya çalışırken Çılbazın Molat belirir ve Çaas Han ile kapışmaya başlar. Çaas Han daha sonra yine kendisiyle konuşmaya çalışan Ay Arığ ile mücadele eder ve onu kılıcıyla ikiye böler. Bu duruma çok kızan Çılbazın Molat ve Ala Picir kız, Çaas Han'a saldırırlar. Han Mirgen'in ikinci karısı Toolay Mooray ise bir şekilde oraya gelmiş, Ay Arığ'ın kılığına bürünmüş ve hileyle Ala Picir'de olan ve aslında Kilin Arığ'ın ta kendisi olan altın yüzüğü alarak Al Picir'i yok ederek Çaas Han'ın kız kardeşi Haan Arığ ile birlikte yurtlarına dönmüştür.

Ala Puğa Kız: Han Mirgen destanında Han Mirgen'in ölmüş olarak bilinen ilk karısı Ay Arığ'ın Çılbazın Molat ile gayrimeşru ilişkisinden doğan ilk kızıdır. Kız kardeşi Ala Picir Kız'ı Çaas Han'dan korumak için mücadele eder. Ancak Al Puğa Kız'ın canını Çaas Han'ın küçük kardeşi Altın HurĖun alır.

Çılannığ Han: Han Mirgen destanında Pay Sarığ Han'ın otağının önündeki sarçında atı bulunan Çılbazın Molat'ın babasıdır. Destanda sadece ismi geçer.

Çılbazın Arığ: Han Mirgen destanında Çılan Han'ın kızıdır. Pay Sarığ Han'ın yurdundaki dokuz köşeli kara taş evde önce on iki kız iken daha sonra üç kız dönüşen kızlardan biridir.

Çılbazın Molat: Han Mirgen destanında Pay Sarığ Han'ın otağının önündeki sarçında atı bulunan alplardan biridir. Çılbazın Molat'ı bir kez daha destanın sonlarına doğru aslında şaşkırtıcı bir olayda görürüz. Destanda öldü diye bildiğimiz Han Mirgen'in ilk karısı Ay Arığ, Çılbazın Molat ile yasak bir ilişki yaşamış ve ondan da iki çocuğu olmuştur. Bu çocuklardan biri, Ay Arığ'nın torunu olan Çaas Han'ın evlenmek istediği Kilin Arığ'nın dostu Hıyan Arığ'nın hizmetçisidir. Çılbazın Molat, Çaas Han tarafından öldürölür.

Çil Han: Han Mirgen destanında sadece isminin söylendiği kötü alplardan biridir.

Çil Teek: Han Mirgen destanında Çil Han adı verilen başka bir menfi alpın oğludur. Altın Çüs'ün oğlu Çaas Han'ın evleneceği Kilin Arığ ile zorla evlenmek için kaçırrır. Çaas Han da kızı kurtarmak için yola düşer.

Çilden Han: Han Mirgen destanında Çil Han'ın oğludur. Pay Sarığ Han'ın yurdunda anne ve erkek kardeşiyle esir hayatı yaşayan Toolay Arığ'ı Han Mirgen'in yurduna kadar takip edip daha sonra Toolay Mooray'ın ata yurduna doğru yön değiştirip orada bulunan menfi alptır. Çilden Han, Toolay Mooray'ın babası Çalat Han'ın otağına gelip onlardan Toolay Arığ'ı isteyince Çalat Han, otağa giren kişinin önce yiyip çmesini daha sonra meseleleri halletmesi gerektiğini söyleyerek kızı vermez ve Çilden Han'ın sofraya davet eder. Ancak Çilden Han, ihtiyarı tokatlar. İhtiyar, yanına düştüğü sandıktan kendiliğinden düğümlenen dokuz düğümlü canlı zırhını çıkarıp alelacele kuşandı ve Çilden Han ile kapışmaya başladı.

Çir Han: Han Mirgen destanında Pay Sarığ Han'ın otağının önündeki sarçında atı bulunan Çirsı Möke'nin babasıdır. Destanda sadece ismi geçer.

Çirsı Möke: Han Mirgen destanında Pay Sarığ Han'ın otağının önündeki sarçında atı bulunan Çir Han'ın oğludur.

Hara Moos: Han Mirgen destanında Han Mirgen'in, önlerinde uzayıp duran çukurdan atlarken *han pozırah* atını attığı ok ve salladığı kılıç darbeleriyle yaralayan alt dünya

sakini, “bekçi”dir. Atı Toolay Mooray adlı bir alp kız iyileştirir. Daha sonra Hara Moos ile Toolay Mooray kapışırlar.

Hara Ninci: Han Mirgen destanında Kara Dağ’ın eteğindeki Hara Nehrin kıyısındaki yurdun hanı olan menfi alp olan Oop Hara Han’ın kızıdır. Alp Han Mirgen, Sarığ Han’ın yurduna alp Küreldey’e yardıma giderken yolu aslında uğramaması gereken Oop Hara Han’ın yurdunun görüldüğü Kara Dağ’a düşer. Orada obayı izlerken yanına Hara Ninci gelir; Han Mirgen’e sanki onun kocası imiş gibi seslenir. Han Mirgen ise evli olduğundan ve karısı Ay Arığ’dan bahseder. Hara Ninci ise karısı Ay Arığ’ın memleketlerini talana uğrattığını ve Pay Sarığ Han’ın yurduna sürüldüklerini söyler. Han Mirgen oraya gitmek üzere iken Hara Ninci, Han Mirgen’in gücünü sınamak ister ve Kara Dağ başındaki kara taşlı *obayı* kaldırıp kaldırmayacağını sorar. Han Mirgen atından inip *obaayı* yerinden kaldırır ve atına biner. Hara Ninci ise, her şeye rağmen gideceği yoldan sağ olarak geri dönemeyeceğini söyler ve aniden ortadan kaybolur.

Oop Hara Han: Han Mirgen destanında Kara Dağ’ın eteğindeki Hara Nehrin kıyısındaki yurdun hanı olan menfi alp.

Ot Han: Han Mirgen destanında Han Mirgen’in yurduna yaklaşan kanlı ordunun sahibidir. Savaş sırasında Han Mirgen çok sarhoş olduğu halde oğlu Altın Çüs’e yardım etmek için yola çıkar. Yolda ise Ot Han’ı bir taşta yaslanmış tütün içerken görür. Han Mirgen atın üzerinde daha fazla duramaz ve Ot Han’ın önüne düşüverir. Ot Han da bunu fırsat bilerek Han Mirgen ile dövüşmeye başlar. Buradaki mücadelesinden sonra Altın Çüs ile Toolay Arığ’ın yeni doğan kız ve erkek evladının peşine düşen Ot Han, her ne kadar Han Mirgen’in yurdunun çok uzağına götürülse de onları bulur; saklandıkları Ak Kaya’yı ateşe verir fakat çocuklara bir şey olmaz. Bunun üzerine çocuklardan erkek alp Çaas Han, Ot Han’ın peşine düşer. Yoğun gayretlerden ve Ot Han’ın birkaç defa ölüp dirilmesinden sonra Çaas Han nihayetinde Ot Han’ın canını tamamen alır.

Üzüm Çaçah: Han Mirgen destanında Çılan Han’ın kızıdır. Pay Sarığ Han’ın yurdundaki dokuz köşeli kara taş evde önce on iki kız iken daha sonra üç kız dönüşen kızlardan biridir.

Üzüt Han: Han Mirgen destanında Pay Sarığ Han’ın otağının önündeki sarçında atı bulunan Üzüm Molat’ın babasıdır. Destanda sadece ismi geçer.

Han Orba Destanında Menfi Kişiler

Ah Hartığa: Han Orba destanındaki kötü alplardan olup Han Mirgen'in torunu Han Sağın'ın doğduktan sonra bu ve kardeşlerinin yurduna gider. Han Orba, Kaan Kız, Han Çibek yardımcıları onu geri getirmek üzere yola koyulurlar. Ah Hartığa'nın canını Altın Harlıh alır.

Ay Mirgen: Han Orba destanında müspet alp Kök Han'ın kızını evlendirmek için tertip ettiği müsabakada Han Çibek'in rakiplerinden biridir. Bir diğer rakip Sarı Hartığa ile birlikte Han Çibek önce at yarışında daha sonra da güreşte bu ikisini alt eder ve Kök Nincil ile evlenmeyi hakeder.

Çis Han: Han Orba destanındaki kötü alplardan olan Çis Han'ın oğlu Kögetey Mirgen Han Mirgen'in torunu Han Sağın'ın evleneceği kız olan Tülgü Arığ'la evlenmek için kaçırarak babasının yurduna getirir.

Dokuz Kara Kız ve Yiğit Han Orba destanında Hara Molat'ın yurdundan zaferle ayrılan Han Mirgen ve ona yardım eden Ay Arığ kara nehrin kıyısında duran kara kaya içinden dokuz kara kızı ve yiğidi çıkarıp öldürür.

Dokuz Kara Yiğit: Han Orba destanında öncelikle kurt donunda olup daha sonra dokuz kara yiğide dönüşen bu kötü alplar Ah Hartığa'nın yardımcı kötü alplarındandır.

Han Hartığa: Han Orba destanındaki kötü alp Hazır Han'ın oğludur. Han Mirgen ve Han Orba'nın Hazır Han'ın yurduna yaptığı akın sırasında Han Orba tarafından öldürülür.

Han Sabar: Han Orba destanında kötü alp Hazır Han'ın kardeşidir. Han Sabar da ağabeyi Hazır Han ile yeğeni Han Hartığa gibi Han Orba tarafından öldürülür.

Han Taycı: Han Orba destanındaki menfi alplardan biridir. Talan ettiği yurtların halkına işkence eder, insanları ve hayvanları öldürür. Han Orba'nın önemli silahlarından olan dokuz boğumlu canlı okuyla ölür.

Hara Alp: Han Orba destanında Ay Arığ'ın öldürdüğü yiğitlerden biridir. Sadece ismi zikredilmekle yetinilmiştir.

Hara Hushun: Han Orba destanında Hara Molat'ın kardeşidir. Ağabeyi Hara Molat'ın intikamını Han Mirgen'den almayı düşünmektedir. Ancak Han Mirgen, Hara Molat gibi kardeşini de öldürür.

Hara Marha: Han Orba destanında Hara Molat'ın kız kardeşidir. İlkın kara kurt donunda gördüğümüz Hara Marha bu dondan sıyrılıp insan kılığına girer ve Han Mirgen ile kapışır, sonu ağabeylerinki gibi olur.

Hara Molat: Han Orba destanında Hara Han'ın yurduna talana gelen, memleketini basıp dağıtan, kendisini ve karısını esir eden kötü alptır. Hara Molat'ın asıl amacı kendisine bir tehdit unsuru olmaması nedeniyle Hara Han'ın evladını da yok etmektir ancak Hara Tarğah çocukları üç yaşındaki Han Mirgen ile yeni doğmuş Han Orba'yı çiçek haline dönüştürüp otağının bahçesine diker; böylelikle bu tehlike bertaraf edilmiş olur.

Hara Mool: Han Orba destanındaki kötü alplardan biri olan Hara Mool kızı Hazır Noğas ile birlikte yaşamakta, kendi ve çevre halkına kötü muamele etmektedir. Han Mirgen'in oğlu Han Çibek tarafından öldürölür.

Hara Nincil: Han Orba destanında kötü alp Hara Molat'ın karısı olarak görölüröl. Han Mirgen, Hara Molat'ın yurdunu ana-babasını kurtarmak için bastığında Hara Nincil gebedir. Ancak suçun bir devamlılık arz etmeyeceğini düşünöl Han Mirgen, Hara Molat ile Hara Nincil'in doğmamış çocuğına dokunmaz.

Hara Noçıl: Han Orba destanında Hara Tana'nın kız kardeşi olan menfi kadın alplardandır. Guguk donuyla gezen ve Han Mirgen'in teyzesi olan Altın Harlıh'ın kuş donundayken tüylerini kopartıp onun hayatına kasteder. Hara Noçıl'ı da öldölren yine Ay Arığ'dır.

Hara Sorhıl: Han Orba destanındaki kötü kadın alplardan olup Ah Hartığa ile Kök Hartığa'nın kız kardeşidir. Han Mirgen'in oğlu Han Çibek ile Han Mirgen'in torunu Han Sağıın'ın karısının ağabeyini öldölrmölştöl. Hara Sorhıl'ın canını alan alp ise Han Mirgen'in kızı Kaan Kız tarafından öldölölölöl.

Hara Tana: Han Orba destanında Ay Arığ'ın öldölrdölğöl kötü kadın alplardan biridir. Hara Tana'nın özelliğı destanda iyi sihir yapabilöl ve kan içici biri olarak verilmölktedir.

Hara Türtüs: Han Orba destanında Hara Mool'un oğlu, Hazır Noğas'ın ağabeyidir. Han Mirgen'in kızı Kaan Hıs ile yaptığı mücadele sırasında bataklığa düşüp boğularak ölür.

Hazır Han: Han Orba destanındaki kötü alplardan olan Hazır Han'ın türlü zulümler yaptığını Han Mirgen'in anası Hara Tarğah Han Mirgen ile Han Orba'nın taifesine söyler ve Hazır Han'ın kendi yurtlarına yapacağı akını önlemek için onları oraya gönderir. Han Orba tarafından ortadan kaldırılır.

Hazır Noğas: Han Orba destanındaki kötü alp Hara Mool'un kızıdır. Destanda kötü niyetli ve kan içici şeklinde tavsif olunur destanda. Han Orba tarafından öldürülür.

Kögetey Mirgen: Han Orba destanındaki kötü alplardan biri olan Kögetey Mirgen Han Mirgen'in torunu Han Sağın'ın evleneceği kız olan Tülgü Arığ'la evlenmek için kaçırarak babasının yurduna getirir. Han Sağın başta olmak üzere akraba ve dostlarının yardımıyla Kögetey Mirgen babası Çis Han ile birlikte öldürülür ancak baba-oğulun kim tarafından öldürüldüğü bilgisi verilmemiştir.

Kök Hartığa: Han Orba destanındaki kötü alplardandır. Kardeşleri Ah Hartığa ve Hara Sorhıl ile yaşar. Han Orba tarafından öldürülür.

Kök Pus: Han Orba destanında kötü alp Timir Soyın ile Hara Mool'un yurduna giden yoldaki dağ zirvesinde oturarak beklemektedir. Destanda isminin zikrinden başka bir malumat yoktur.

Pus Han: Han Orba destanındaki kötü alplardandır. Kardeşi Tas Han ile ülkelerini zulümle yönetir.

Puzır Mirgen: Han Orba destanında Pus Han'ın oğlu olan kötü alptır. Puzır Mirgen, mücadeleler çok aktif olarak katılmasa da Han Mirgen'in kızı Kaan Kız tarafından öldürülür.

Sarı Hartığa: Han Orba destanında müspet alp Kök Han'ın kızını evlendirmek için tertip ettiği müsabakada Han Çibek'in rakiplerinden biridir. Han Çibek tarafından alt edilir.

Sarığ Ninci: Han Orba destanında, guguk donlu Altın Harlıh'ın tüylerini koparmaya çalışan menfi alplardan biridir. Ay Arığ'ın elinden ölür.

Sarığ Tamcıl: Han Orba destanında *suğ eezi* olarak geçen Sarığ Tamcıl, su başında dinlenen Han Mirgen ile gücünü denemek için gelir. Han Mirgen ile harbederler. Ancak

ıye ile kapışmak kolay değildir. Bu mücadele sırasında Han Mirgen'e teyzesi Altın Harlıh yardım eder ve Han Mirgen, Sarığ Tamcıl'ın canını alır.

Tas Han: Han Orba destanındaki kötü alplardan biri olan Tas Han, kardeşi Pus Han ile türlü zulümler yapmakta başka yurtları işgal ve talan etmektedir. Gün geldiğinde Hara Han'ın yurduna sıra gelir. Han Mirgen'e Altın Tas adlı bir elçilerini gönderirler. Kendilerine tâbi olmalarını aksi taktirde ülkelerini yağmalayacaklarını belirtir. Han Mirgen elbetteki bunu kabul etmez ve bu iki düşman alp kardeşin yurduna sefer için hazırlık yaparlar.

Tazır Mirgen: Han Orba destanında Tas Han'ın oğlu olan Tazır Mirgen kötü alp sınıfına dâhildir. Han Mirgen ve Han Orba'nın Tas Han ve Pus Han'ın yurduna yaptıkları sefer sırasında Han Mirgen ile amansız bir kapışmaya girişirler. Ancak birkaç kez sağaltılmasına rağmen Han Mirgen, Tazır Mirgen tarafından öldürölür. Tazır Mirgen'i ise bu kapışma sırasında babasına ve dostlarına yardıma gelen Han Mirgen'in kızı Kaan Kız tarafından öldürölür.

Timir Soyın: Han Orba destanında kötü alp Timir Soyın ile Hara Mool'un yurduna giden yoldaki dağ zirvesinde oturarak beklemektedir. Destanda isminin zikrinden başka bir malumat yoktur.

Hara Molat Destanında Menfi Alplar

Çir Han: Hara Molat destanında, Han İrgek'in kızını, Hara Molat'ın üçüncü karısı Ah Tana'nın erkek kardeşini esir alıp onları altın ve gümüş yüzüğe dönüştürerek katranda kaynatan menfi alptır. Çocukları bu kötü sondan Hara Molat kurtarır ve akabinde de Çir Han'ı öldürölür.

Çizim Möke: Hara Molat destanında Hulatay'ın kızını vermek için düzenlediği müsabakaya katılmak isteyen menfi alplardan biridir. Kel ihityar donuna giren Hara Molat tarafından ortadan kaldırılır.

Han Mirgen: Hara Molat destanında, Altın Han'ın kızını vermek için düzenlediği müsabakaya katılan alplardan biri, Hara Molat'ın rakibidir.

Hara Han: Hara Molat destanında, destanın başında kızının düğününe Hara Molat'ı davet etmek için bir elçi göndermiştir. Asıl amacı Hara Molat'ı kızıyla evlendirmektir. Kendi ayağıyla gelen Hara Molat'ı kızıyla evlendirir ve kocasının yurduna gönderir.

Hara Üzen Arığ: Hara Molat destanında tüm engellemelere rağmen Hara Molat'ın aldığı ilk kadındır. Baba evinden kocasının yurduna gittikleri vakit yolda Hara Molat'tan, kendilerine rahat vermeyecekleri bahanesiyle ablasını öldürmesini ister. Hara Molat da bunu kabul eder. Hara Molat'a ablasını öldürten gelin bu kez de kocasını, Hulatay adlı bir alpin kızını evlendireceğini ve bir müsabaka düzenlendiğini söyleyerek oraya gönderir.

Sarığ Han: Hara Molat destanında, Altın Han'ın kızını vermek için düzenlediği müsabakaya katılan alplardan biri, Hara Molat'ın rakibidir.

Tas Çürek ve Pus Çürek: Hara Molat destanında, Hara Molat'ın dünya üzerini dolaşırken rastladığı ve babasının yurdunu talan eden alplar olduğunu tahmin ettiği menfi kardeş alplardır.

Huban Arığ Destanında Menfi Alplar

Ah Molat: Huban Arığ destanında Huban Arığ'ın yilkısından birer ikişer hayvan çalan menfi alptır. Asıl niyeti bu vesileyle Huban Arığ'ı ayağına kadar getirtmek ve onunla evlenmektir. Güzel sözle ikna olmazsa zorla alacaktır onu. Bunun için Ah Molat Huban Arığ'a güzel bir sofraya hazırlar ancak altın tüylü ak köpek Ah Molat'ın kötü niyetini Huban Arığ'a söyler ve onu uyarır. Huban Arığ, kendi saç telinden bir benzerini yaratıp sofraya başına oturturken kendisi kara bir sineğe dönüşür. Ah Molat ne kadar uğraşsa da sofradaki Huban Arığ'ın benzerini sarhoş edemez. Ah Molat dokuz gün boyunca

Huban Arığ'ın taklidini evliliğe ikna etmeye alışırken Huban Arığ'ın karasinek donundaki kendisi ise Ah Molat'ın gcn tayin etmeye alışmaktadır. Sonunda Ah Molat'a g yetirebileceğine karar veren Huban Arığ Ah Molat'ı ldrr.

Ay Mirgen ile Kn Mirgen: Huban Arığ destanında Huban Arığ ve Kk Nincil ile zorla evlenmek isteyen kardeşlerdir. Huban Arığ ve Kk Nincil bu iki kardeş alpın yurduna gelip er dileyince bu ikisi kız kardeşleri Haan Hıs'tan yardım ister. Kk Nincil alp Kn Mirgen ile dvşrken Altın Hus ise Ay Mirgen ile kapışır ve onu ldrr.

ilbey Arığ: Huban Arığ destanında alt dnya taifesinden yetmiş başlı ilbigen'in kızıdır. Huban Arığ'ın kt alp Hara Mkke ile olan mcadelesi henz bitmemişken araya girer ve Huban Arığ'a musallat olur.

is İney: Huban Arığ destanında Huban Arığ'ın iki kk dayısını menfi alp Hara Moos'un elinden kurtarmak iin kılık değiştirdikten sonra yolda karşılaştıkları kişidir. Huban Arığ, kendilerine is İney'den bir zarar gelmemesi iin kendisini Hara Moos'un yeğeni Haan Hıs olarak tanıtır. is İney de Huban Arığ'ın oraya gelmesini beklemektedir. Bunu duyan Huaban Arığ gerek kimliğini aıklayıp is İney'e tm gcyle vurur ve onu ldrr.

Haan Hıs: Huban Arığ destanında, alp Huban Arığ ve dostu alp Kk Nincil ile zorla evlenmek isteyen Ay Mirgen ile Kn Mirgen'in kız kardeşleridir. Huban Arığ ile dvşen Haan Hıs bir fırsatını bulup alt dnyaya kaar. Onun tam olarak ldrlmesi iin alt dnyadaki ruhunun bulunması ve canının alınması gereklidir. Bunu yapmak iin altın tyl ak kpek alt dnyaya iner ve uzun uğraşlardan sonra ruhunu bularak yok eder.

Han Harahın: Huban Arığ destanında Hırcotay Mirgen'in kardeşi olan kt alptır.

Hara Martha: Huban Arığ destanında Han Hartığa'nın yarı mspet yarı menfi olan kızıdır. Amcası Hara Han bir gn ağabeyi Han Hartığa'nın ve kızı Hara Martha'nın evine gelir. Hara Martha onlara sofra hazırlar yiyip ierler. Daha sonra iki kardeş evden avlanmak iin ıkarlar. Hara Han ise yolda tekrar karşılaştığı ala boğa tarafından Hara Martha kızla alakalı olarak uyarır Hara Han'ı nk Hara Martha kız Hara Han'ı vereceği ikiyle zehirleyip ldrmek isteyecektir. Avdan dnen Hara Han eve girdiği andan itibaren Hara Martha bu planını uygulamaya başlar ve ona ikiler sunar. Birka kez iki vermesine rağmen Hara Han bunları Hara Martha kız grmeden yere

dökmektedir. Onca denemeden sonra hâlâ daha bir sonuç elde edemeyen Hara Martha kız şaşırır ve Hara Han'ın güya içip de bir şey olmadığı son kadehten bir yudum alır ve alır almaz da zehirlenerek ölür.

Hara Moos: Huban Arığ destanında alp Huban Arığ'ın dedesi Altın Kris'in genç yaştaki iki oğlunu alt dünyaya kaçırarak menfi alptır. Bu ikisini kurtarmak için altın tüylü ak köpek ile alp Han Hıyğan yola düşerler. Han Hıyğan bu takipte ölür. Hara Moos, Huban Arığ'ın iki küçük dayısını alt dünyada saklamakta ve onları şişe geçirip yemek için hazırlık yapmaktadır. Çis İney engelini geçen Huban Arığ, Hara Moos'a sonunda ulaşır ve günler süren kapışmadan sonra onu öldürür ve her iki dayısını da kurtarır.

Hara Mükke: Huban Arığ destanında Kök Nincil'in yurdunu işgal etmeye gelen düşman alptır. Alp Huban Arığ ile kıyasıya bir dövüşe başlayan Hara Mükke, alp kızın elinden ölür.

Hara Tana: Huban Arığ destanında kötü görünümüyle düğüne katılan Huban Arığ'a laf atan ve onu aşağılayan misafirlerden biridir. Huban Arığ ile kavgaya tutuşurlar ve Huban Arığ, kızın canını alır.

Hircotay Mirgen: Huban Arığ destanında Sarığ Sayın'ın ablası Sarığ Ninci ile zorla evlenmek için kaçırarak menfi alptır. Sarığ Ninci'yi kurtarmak için kardeşi Sarığ Sayın akabinde de Huban Arığ ve dostu Kök Nincil Hircotay Mirgen'in yurduna yardıma giderler. Burada önce Hircotay Mirgen'in kardeşlerini öldüren Huban Arığ en son Hircotay Mirgen'i de öldürür ve esir olan kızı da kurtararak oradan ayrılır.

Hırotay Mirgen-Han Harahçın: Huban Arığ destanında Hircotay Mirgen'in kardeşi olan kötü alplardır. Huban Arığ tarafından öldürülürler.

Hıtay Arığ: Huban Arığ destanında Hara Han'ın mücadele edip alt ettiği kırk kızlı ve kırk oğullu alt dünya alplarındandır. Hara Han, Hıtay Arığ'ı yendikten sonra onu alt dünyadaki kara kayaya kırk yıllığına bağlar. Ancak kırk yıl dolmadan onu serbest bırakması gerekmektedir, Eğer Hara Han bunu yapamazsa Hara Han'ın kendisi kayaya dönüşüp bir daha diriltilmeyecek bir şekilde ölecektir. Kırk yıllık mühlet dolduğu gün Hara Han, Hıtay Arığ'ı serbest bırakır. Akabinde Hıtay Arığ ile Hara Han dövüşmeye başlarlar. Dokuz gün süren mücadelede Hara Han Hıtay Arığ'ı öldürür.

Huu Hat: Huban Arığ destanında Hara Han'a zor anlarında yardımcı olan ala boğayı öldüren Kögetey Mirgen'in ablası olan menfi tiptir. Huu Hat, diğer Hakas destanlarında

da gördüğümüz, olumsuz vasıflara sahip olan Huu İney tipinin aynısıdır. Huu Hat, kendi topraklarına karısının peşinden gelen Hara Han'ın burada ölüp gideceğini söyleyerek ona gözdağı verir. Bunun üzerine Hara Han ile Huu Hat dövüşmeye başlarlar. O esnada Huban Arığ cebindeki altın bıçağı çıkarıp mücadelenin ortasına doğru fırlatınca bıçak Altın Hus'a dönüşür ve bu alplar arasında kıyasıya bir mücadele başlar. Huu Hat bu savaş esnasında saçını sağa taradığında altmış-yetmiş alp, sola taradığında ise seksen-doksan alp yaratılmaktadır. Son olarak Huu Hat Altın Hus ile kapışmaya başlar ve onun elinden ölür.

Kögetey Mirgen: Huban Arığ destanında ağabeyi Kök Molat kendisi için Huban Arığ'in halkını ve mal-davarını kaçırmıştır. Bunun asıl sebebi Kök Molat'ın kardeşi Kögetey Mirgen'i Huban Arığ ile evlendirmek istemesidir. Huban Arığ Kögetey Mirgen'i öldürür.

Kök Molat ve Kögetey Mirgen: Huban Arığ destanında Hara Han'ın yurdunu, kendisi obasında olmadığı bir zamanda işgal eden, etrafı yakıp yıkan, Hara Han'ın karısı Hıyan Arığ'ı halkı ve mal-davarıyla birlikte esir eden iki düşman kardeş alptır.

Kök Molat: Huban Arığ destanında Huban Arığ'ı kardeşi Kögetey Mirgen ile evlendirmek ve bu sebeple kendi ülkesine çekmek için onun halkını ve mal-davarını kaçıran menfi kahramandır. Huban Arığ'in elinden ölür.

Kün Arığ: Huban Arığ destanında Kök Molat'ın karısıdır. Kocası Kök Molat Huban Arığ'in elinden ölünce ak kartala dönüşüp oğlunu babası Pus Han'ın yurduna doğru uçar. Ancak bu kaçış fayda etmez, Huban Arığ oğluyla birlikte Kün Arığ'ı da öldürür.

Pora Han: Huban Arığ destanında Gri Işık ülkesinin beyi olan alptır. Ülkesine giren Huban Arığ, Sarığ Sayın ve Kök Nincil alplarla kendisiyle birlikte oğlu ve kızıyla mücadele eder ancak bu alpların ellerinden kurtulamayıp ölürler. Pora Han, SarĖ Sayın'ın elinden can verir.

Pora Nincil: : Huban Arığ destanında Gri Işık ülkesinin beyi Pora Han'ın kızıdır. Alp Huban Arığ ile amansız bir mücadeleye girer ancak Huban Arığ bir türlü onu yenemez. Pora Nincil'in nökerlerinden dokuz kara kız Pora Ninci'nin güvenliğini sağlamak için onun ruhunu Kara denizin dibine saklarlar. Huban Arığ altın tüylü ak köpeğin de yardımıyla bu Pora Nincil'in canını bulup yok eder.

Pora Sağın: Huban Arığ destanında Gri Işık ülkesinin beyi Pora Han'ın oğludur. Kök Nincil'in elinden ölür.

Pus Han: Huban Arığ destanında Kök Molat'ın karısı Kün Arığ'ın babasıdır. Kün Arığ Huban Arığ'dan ak kartal donuna girerek çocuğu ile birlikte babası Pus Han'ın yurduna kaçır. Pus Han, Huban Arığ'ın talimatıyla Altın Hus tarafından öldürölür.

Puzan Arığ: Huban Arığ destanında Kök Molat ile Kün Arığ'ın çocuklarıdır. Kün Arığ kocası Kök Molat Huban Arığ tarafından öldürölünce ak kartala dönüşüp babası Pus Han'ın yurduna kaçır. Bu esnada Puzan Arığ henüz doğmamıştır. Huban Arığ altı gün içinde bu çocuğun canını alamazsa Huban Arığ'ın kendisi ölecektir. Puzan Arığ, Huban Arığ'ın elinden annesiyle birlikte ölür.

Sarığ Tamcıl: Huban Arığ destanında Pora Han'ın dostu olan menfi kahramandır. Huban Arığ'ın elinde ölür.

Üzen Arığ: Huban Arığ destanında kadın alp Hıtay Arığ'ın kız kardeşidir. Hara Han, Hıtay Arığ'ı öldürölüğünde Hara Han'ın karşısına bu kez de Üzen Arığ çıkar. Hara Han ile kapışmaya girişen kız, onun elinden ölür gider.

Kara Kuzgun Destanında Menfi Kişiler

Üzen Arığ: Kara Kuzgun destanında Üzüt'ün kızıdır. Altın Arığ'a gelen dünörcülerden biri olan Hlanır Taycı, rakibi olan dokuz yiğidi öldürölükten sonra kendisine Üzen Arığ musallat olur ve birbirleriyle dövüşmeye başlarlar. Dokuz gün geçmesine rağmen yenişemezler. Dokuzuncu günün sonunda Üzen Arığ'a yardımcı gelen Kara Kadın Üzen Arığ'ı öldürölüp kaybolurlar. Üzen Arığ'ı ikinci kez, Altın Saraçı'nın karısı Altın Sas doğum yaptıktan sonra oğlu kendi göbek bağını bağlayıp demir tapınaktan indiğinde Üzen Arığ ile karşılaştığında görölür. Üzen Arığ çocuğa neden ağladığını sorar. Üzen Arığ çocuğa üzeri kül olan ovadan kül kaldırmadan yürölölğölü takdirde gerçekten ölecektir. Külölü yükseltirse ustalıklı gelmiş olacaktır. Çocuk küllölü ovanın kuzeyinde yürölür. Üzen Arığ bu kez gök otlu gök ovada otları dalgalandırmadan yürölürse gerçekten öleceğini eğer dalgalandırırsa yine ustaca gelecektir. Çocuk yeniden kuzey tarafında durölölğölünda Üzen Arığ bu kez altı çatallı eski kavalı kırmadan çalarsa gerçekten

öleceğini evleneceği kişinin kendisi olacağını söyler. Ustalıkla gelir ise çocuğun canını alacaktır. Bunun üzerine çocuk tükürüğünü başından kopardığı üç tel saç ile karıştırıp sihirle kuru ota dönüşür. Bunu gören Üzen Arığ çocuğu kavramaya yeltendiği bir anda çocuk tekrar eski haline döner ve itişe kakışa kara dağ üzerindeki dokuz ambarlı kırk pencereli otağa doğru ilerler. Çocuk evleneceklerini ve anasını ve kardeşlerini çağırmasını ister Üzen Arığ'dan. Üzen Arığ'dan ambarların anahtarlarını ister. Üzen Arığ anahtarları verir ancak dokuzuncu ambarın kapısını açmamasını tembih eder ve anasını ve kardeşlerini çağırarak için oradan ayrılır. Çocuk sekiz ambarın kapısını açıp bir şey bulamayınca dokuzuncununkini de açar ve babası Altın Saraçı'nın cansız bedenini orada görür. Çocuk ısıklar atını çağırır ve terkisindeki üç çatallı kamçıyla babasını vurur. Bu sırada Üzen Arığ belirir ve olanları görür. Çocuk ile kapışmaya başlar, dokuz gün boyunca dövüşürler. Çocuk tam Üzen Arığ'ın canını alacak iken Kara Kadın alt dünyadan çıkıp gelir. Çocuk Üzen Arığ'ı öldürür ve akabinde de Kara Kadın ile dövüşmeye başlar. Dokuzuncu günün sonunda onun da canını alır.

Kara Kadın: Kara Kuzgun destanında Hlanır Taycı'yının canını alan Üzen Arığ'a yardım etmek için gelen alt dünya taifesinden bir tiptir. Kara Kadın'ı ikinci kez, Kara Kuzgun'un yeniden hayata döndürülen eniştesi Hlanır Taycı'yı ararken görürüz. Kara Kadın, Kara Kuzgun'a Hlanır Taycı'nın yerini söylemektedir.

Kara Molat: Altın Çüs destanında Kara Kuzgun ile Han Kız'ın kızları Han Çiçekey'i kaçıran düşman alptır. Kara Molat'ın yanında oturmakta kız ise Kara Molat'a Altın Saraçı diye bir alpin olduğu onunla evlenmek istediğini, kendisinin ablası Han Çiçekey'i aradığını eğer buraya gelirse yerini söyleyeceğini ifade eder. Kadın dört kötü alpin yurdunda olabileceğini ima edince Altın Saraçı eski haline dönüşür. Kara Molat'ı son kez Altın Saraçı'nın Hodır Tas kılığında onun yurdundaki düğününe geldiği zaman görürüz. Kara Molat, Altın Sas ismindeki bir kızla evlenecektir. Ancak gönlü Altın Saraçı'dadır. Hodır Tas bir dilenci ve meczup kılığında buraya gelir ve Altın Sas'a kendisiyle evlenmesi şartıyla Kara Molat'ı öldüreceğini söyler. Altın Sas Hodır Tas'ın kılık-kıyafetine bakarak önce bu tekliften vazgeçecek gibi olsa da işi hâl yoluna daha sonra koymayı aklında kararlaştırıp Hodır Tas ile evlenmeyi kabul eder. Hodır Tas Kara Molat'ı öldürür ve daha önceden oba halkına ilan ettiği gibi Altın Sas ile evlenmek ister. Altın Sas da ancak babası Sarı Han izin verdiği taktirde kendisiyle evlenebileceğini

söyler. Hodır Tas, her türlü taşkınlığı yapıp ısrarcılığını takınıp Sarı Han'ın kapısına dayanır. Sarı Han da bu rezilliğe son vermek için kızını verir ancak Altın Sas bu evliliğe kesinlikle razı olmaz ve kendisinin Altın Saraçı ile evlenmek istediğini söyler. Hodır Tas durumu ve gerçeği anlayıp oradan ayrılır. Daha sonra Altın Saraçı kılığına dönüştüğünü gören Altın Sas Altın Saraçı'nın yanına gidip kendisiyle evlenmesini ister. Böylelikle Altın Saraçı ile Altın Sas evlenirler. Kız toyu orada olurken ulu toy Altın Saraçı'nı yurdunda gerçekleştirir.

Timir Pirgen-Tilti Pirgen: Kara Kuzgun destanında, Han Kız ve Kara Kuzgun'un kızları Han Çiçekey'i diğer iki kardeşiyle birlikte kaçıran menfi alplardır. Kara Küye'den sonra Altın Saraçı'ya saldıran alplardır. Altın Saraçı'nın elinden ölürler.

Kara Küye: Kara Kuzgun destanında, Han Kız ve Kara Kuzgun'un kızları Han Çiçekey'i diğer üç kardeşiyle birlikte kaçıran menfi alptır. Han Çiçekey'i kurtarmaya gelen kardeşi Altın Saraçı ile ilk karşılaşan ve mücadele eden odur.

Kara Mool: Kara Kuzgun destanında, Han Kız ve Kara Kuzgun'un kızları Han Çiçekey'i diğer üç kardeşiyle birlikte kaçıran menfi alptır. Diğer üçünü öldüren Altın Saraçı son olarak Kara Mool ile mücadele eder. Canlı okuyla Kara Mool'u vurmak ister fakat Kara Mool, okun gerilmesi işlemi çok uzun sürdüğünden alt dünyadaki dayısı Külbir Han'ın yurduna kaçar.

Külbir Han: Kara Kuzgun destanında Han Kız ve Kara Kuzgun'un kız çocukları Han Çiçekey'i kaçıran Timir Pirgen, Tilti Pirgen, Kara Küye ve Kara Mool kardeşlerin alt dünyada yaşayan dayılarıdır. Kara Mool üç kardeşini öldüren Altın Saraçı'nın canlı okuyla ölmek için dayısı Külbir Han'ın yanına kaçar. Altın Saraçı da Külbir Han ile kapışır ve Külbir Han'ı öldürür. O esnada Kara Kadın ortaya çıkar ve kucaklamak için Altın Saraçı'ya koşar. Altın Saraçı da ona vurduğu tokatla kadını kaynar kazana atar.

Kara Nüügil: Kara Kuzgun destanında Altın Saraçı'nın ablası Han Çiçekey'i kurtarıp yurduna dönmek üzere iken kara yerin altında ayı tırnaklı bir insan elinin çıktığını görür. Kılıcı ve mızrağıyla kesmeye çalışsa da bu ikisi paramparça olur. Bunun üzerine atından inip bu ele, el verir ve toprak üstüne çıkarır. Bu kişi Hara Hat'ın oğlu Kara Nüügil'dir. Altın Saraçı ile Kara Nüügil kıyasıya bir mücadeleye başlarlar ve Altın Saraçı, Kara Nüügil'in canını alır.

Han Hırçotay: Kara Kuzgun destanında Kara Han'ın yurduna ve iki kızına musallat olan menfi alptır. Kara Han'ın yurdunda onu kendi memleketine zorla sürmeye çalışırken Altın Saraçı yetişir ve başını ezerek onu öldürür.

Kara Alp: Kara Kuzgun destanında Üzen Arığ'ı ve Kara Kadın'ı öldüren Altın Saraçı'nın karşısına bu kez kara zirvede uyumakta olan Kara Alp çıkar; onun yoluna engel olduğunu düşünüp onunla da mücadeleye başlar ve dokuz yıllık bir kapışmadan sonra Kara Alp bir ıslık çalarak dokuz bozkurdunu çağırır. Bozkurtlar çocuğun baldırını bacağına dişlerlerken birden dokuz Kara Kadın olurlar. Kara Alp bir kez daha ıslık çalınca bu kez dokuz kara kurt oraya yetiştir. Dokuz kara kurt akabinde dokuz Kara Alp'a dönüşür. Daha sonra Kara Alp'ı tekrar eline alan çocuk bel kemiğini beş yerden, boynunu altı yerden kesip canını alır. Kara Alp'ı en son olarak Han Saraçı ile Sarı Marha evlenip Han Saraçı'nın yurduna giderken yine zirvede yollarını kestiği zaman görürüz. Burada Kara Alp ile Han Saraçı yeniden dövüşürler ancak daha sonra Kara Alp'ın gerçek Kara Alp olmadığı, Kara Alp donundaki Çilbigen olduğu anlaşılır.

Çik Tasım: Kara Kuzgun destanında evlenmek için Sarı Salgın'ın yurduna gitmekte olan Han Saraçı'nın atının toynaklarına bir insanın beş parmağı takılır. Bu kişi çok uzun bir sakalı olan, alt dünya sakini Çik Tasım'dır. Han Saraçı ile dost olmak istediğini ve kendisini bırakmasını ister. Han Saraçı, Çik Tasım'ı bıraktığında kara kurşun olup alt dünyaya doğru eriyip gider.

Gümüş Tik: Kara Kuzgun destanında, Sarı Salgın'ın kızıyla evlenmek için atını müsabakaya sokan menfi alplardan biridir. Kızını vermek için ilahî altın sincabı yakalayıp getireme şartı koşan Sarı Salgın'a altın sincabı Han Saraçı'nın atı ak sarı at getirir. Gümüş Tik buna haksız yere itiraz edince Han Saraçı ile Gümüş Tik amansız bir mücadeleye tutuşurlar. Dokuzuncu gün bittiğinde Han Saraçı, Gümüş Tik'i öldürür.

Kök Han Destanında Menfi Kişiler

Ah Molat: Kök Han destanında Kök Molat'ın kardeşidir. Kardeşiyle birlikte Kök Han'la güreşmiş ve at müsabakası yapmıştır.

Ah Tas ile Kök Tas: Kök Han destanında, Kök Han'ın oğlu Han Mirgen'in Altın Arığ ile evlenebilmek için kendisine galip gelmesi gereken alplar. Bu iki alp Han Mirgen ile kıyasıya bir mücadeleye girerler, tam Han Mirgen'in canını alacakken Han Mirgen'in kız kardeşi Hurğun Arığ ağabeyinin yardımına yetişir ve bu iki düşman alpyı telef eder.

Hara Ninci: Kök Han destanında kötü alp Soodam Han'ın iki karısından kötü niyet ve düşünceli olan ikincisidir.

Kök Molat: Kök Han destanında Kök dağı bir diğer zirvesinde yaşamakta olan alplardandır. Kök Han ile birlikte güreşe tutuşmuş at müsabakası yapmıştır.

Mögi Hara Han: Kök Han destanında Han Sarığ'ın bir vakitler yurduna uğradığında tanışıp dost olduğu alplardan biridir. Han Sarığ, bu alpyın evinde misafir olmuş birbirlerinin başına bir şey geldiği takdirde birbirlerine yardım edeceklerine dair sözleşirler. Mögi Hara Han gerek kendi halkına gerekse diğer halklara kötü davranması, onları yok yere öldürmesi nedeniyle sülalesiyle birlikte İrlık Han'ın yurdu olan alt dünyada yaşamaya mahkûm edilmiştir.

Soodam Han: Kök Han destanında İzil Han'ın karısı Çarılı Tana'nın babasıdır. İzil Han'ın büyük dedesi ile eski zamanlardan birinde beşik kertmesi yapmışlardır. İzil Han kızını almak için babasıyla hem silahla hem de güreşerek mücadele etmek zorunda kalır. Her ikisinden de İzil Han galip çıkar ve nihayetinde Soodam Han'ı öldürür.

1.4. Hakas Destanlarında Tipler

Araştırmacı Şerif Aktaş *itibarî eserde nakledilen veya değişik şekillerde ifâde edilen vakanın zuhûru için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş diğer varlıklar ve kavramları şahıs kadrosu şeklinde adlandırmıştır.*³⁶³ Görüleceği gibi Aktaş burada şahıs kadrosu içine yalnızca insanı almayarak *vakaya iştirak eden şahıs hâli verilmiş kavramı, eşyâ, hayvan ve nebatları da* kastetmektedir.³⁶⁴

Çalışmamızın birinci bölümünde teorik alt yapısından ayrıntılı bir şekilde bahsettiğimiz gibi yazılı ve sözlü tüm edebî eserlerin olay örgüsünün inşa ve ilerlemesinde önemli yer alan kahraman konusuna bu başlık altında Hakas destan kahramanları özelinde değineceğiz. Yine ikinci bölüm ana başlığı ve *Hakas Destanlarında Müspet ve Menfi Kişiler* alt başlığı altında Hakas destanlarının şahıs kadrosu içinde bulunan tüm kişiler yer aldıkları destanlardaki biyografileri temelinde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde ise Hakas destan kahramanları tipolojik ve işlevsel olarak incelenecek, diğer halk edebiyatı türlerinde yer alan kahramanlarla mukayese edildikten sonra Hakas destan kahramanlarının şahsiyeti hakkında bilgiler verilecektir.

Bu başlık altında yapacağımız inceleme esnasında gerek terim gerekse de yöntem bakımından roman ve hikâye inceleme örneklerinden faydalandık. Bunu yaparken birçok anlamda farklı özelliklere sahip olan destan türüyle bu çağdaş türler arasında ortak noktalar temelinde bir inceleme yoluna gittik. Buna bizi mecbur kılan etkenlerden en önemlisi ise yalnızca destan kahramanları üzerine roman ve hikâye şahıs kadrosu incelemelerine benzer çok fazla çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Birinci bölümde ayrıntılı bilgi verilen ve bunlardan araştırma sırasında faydalanılan incelemeleri bunların dışında tutuyoruz.

Tip ve bununla sıkça karıştırılan karakter terimleri edebî yaratmalarda kişi kadrosunun tahlilinde önem taşıyan kavramlardır. Şahıs kadrosu bakımından her ne kadar zengin olsa da bu kahramanların her yönden çok zengin olmayan karakterizasyonu ve kişilik özellikleri nedeniyle destanlardaki kişilerin çok büyük bir bölümünün *tip* özellikleri taşıdıklarını tanıklamaktayız. Bu genellemeye incelememizin

³⁶³ Şerif Aktaş; *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ank: Akçağ Yay. 1998 s. 148.

³⁶⁴ Şerif Aktaş; *age*, s. 150.

çekirdeğini oluşturan Hakas destan kahramanları da dâhildir. Hakas destanlarındaki tiplere geçmeden önce tip ve karakter kavramları hakkında durmanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

Edebiyat teorileri üzerine çalışan araştırmacılar arasında yer alan Turan Karataş tahkiyeli eserler arasında yer alan destan, hikâye ve roman gibi türlerde “*orijinal, belirtili, ayırt edilmiş*” olan şahıslar için kullanılan “*karakter*” tabirini anlatı içinde diğer figürlerden farklı olarak, özel hayatları dışında, cemiyet içindeki hayatları ve fonksiyonları ile de okura tanıtılan, kendilerine özel bir önem atfedilen kişiler için kullanır iken³⁶⁵ bir diğer araştırmacı Jale Parla Hippolyte Taine’ın, *her çağın edebiyatında o çağın ruhuna uygun bir personnage regnant (moda karakter/egemen karakter) bulunabileceğini ileri sürdüğünü* belirtir.³⁶⁶ Araştırmacı Gürsel Aytaç *tip* kavramını “*bireysel özellik göstermeyen daha ziyade belli sınıf, meslek ya da yaş gruplarının özelliklerini taşıyan figür*”,³⁶⁷ Berna Moran ise “*roman dünyasının dışında kalan, dış dünyada mevcut bir kavramı ya da bir insan türünü temsil eden roman kişisi*”³⁶⁸ olarak tanımlar. Batılı araştırmacı Edward Morgan Forster ise karakter ve tip ayrımı yerine kişileri *düz (flat)* ve *yuvarlak (round)* karakter olarak ikiye ayırır. Ona göre düz karakterler, tek bir fikrin veya niteliğin sembolü olup, yazarın söylemek istediğini tek bir darbeye ifade edebilmesini kolaylaştıran unsurlardır. Tekrar takdim edilmeleri, geliştirilmeleri gerekmediğinden, el altında hazır bulunduklarından ve kendi atmosferlerini beraberlerinde taşıdıklarından, romancı için çok faydalıdır. Düz karakterler, birden fazla nitelik veya unsura sahip olmaya başarlarsa, yuvarlak karakterlere dönüşmeye başlarlar.³⁶⁹ Eğer bir karakter, inandırıcı bir şekilde okuru şaşırtabiliyorsa, ona “*yuvarlak karakter*” denilebilir.³⁷⁰ Düz karakter, kendi başlarına yuvarlak karakterler kadar büyük bir başarı değildir ve ancak komik oldukları zaman başarı kazanırlar. Ciddi veya trajik bir düz karakter çok sıkıcıdır.³⁷¹

³⁶⁵ Turan Karataş; *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ank: Akçağ Yay. 2004 s. 261.

³⁶⁶ Jale Parla; “*Edebiyatta Karakter ve Tip*”, *Kitap-lık* S. 83. Mayıs 2005 s.77.

³⁶⁷ Gürsel Aytaç; *Genel Edebiyat Bilimi*, İst: Say Yay., 2003, s. 371.

³⁶⁸ Berna Moran; *Edebiyat Üzerine*, İst: İletişim Yay. 2004, s. 149, 150.

³⁶⁹ Edward Morgan Forster, “*Düz ve Yuvarlak Karakterler (Flat and Round Characters)*”, *Roman Teorisi* (hızl. Philip Stevick. - çev. Sevim Kantarcıoğlu), Ank: Akçağ Yay. 2004, s. 164.

³⁷⁰ Edward Morgan Forster, *agm.*, s. 169.

³⁷¹ Edward Morgan Forster, *agm.*, s. 166.

Tipin önem atfeden bir diğerk araştırmacı da Carl Gustav Jung'dur. Jung *tipler, münferit vakalarla asla özdeşleştirilemeyecek olan ideal yapılar, deneyimin ortalama imgeleridir* der.³⁷²

Tipin homojen yapıdaki cemiyetlerde yaratılan edebî eserlerde meydana geldiğini şahsiyetin ise toplumun bireyleşme sürecinde olan toplumlardaki edebî yapılarda meydana geldiğini belirten Ülkü Kara Düzgün *Sözlü edebiyat ve bu çerçevede edebiyatın başlangıç noktası olarak kabul edilen mitik anlatımlar ve destanlar, bireyleşme öncesinde yaratılan eserler olmaları itibariyle, tamamen tiplerden kurulu bir kadroya sahip olduğunu* ifade eder.³⁷³ Mehmet Kaplan ise kişisel tarafları ağır basan tiplerin karakter olarak değerkendirilebileceğini belirtir.³⁷⁴

Tip ve karakter arasındaki münasebet kadar bariz olarak görünmese de tip ile motif arasında bir ilişki ve örtüşme olduğunu bazı araştırmacılar ileri sürmüşlerdir. Folklorist Alan Dundes *tiplerin yarısından fazlası tek bir masal motifinden oluşmuştur, demektedir*³⁷⁵.

Destan kahramanlarının tipten ziyade *karakter* özelliklerinde olduğunu belirten Gennadiy Nikolayeviç Pospelov, dramatik eserlerle (tiyatro) birlikte epik eserlerdeki (anlatı) insanları *kendilerine özgü davranış, tutum, dış görünüm ve dünya anlayışları* olan “karakter”ler olarak tanıtır.³⁷⁶

Mehmet Kaplan'ın kaleme almış olduğu *Türk Destanında Alp Tipi* adlı makalede ise araştırmacı Türk edebiyatındaki alp tipinin en uç örneğine Oğuz Kağan'da rastlanıp bu tipin başka örneklerine Dede Korkut Kitabı'nda da rastlandığını söyleyerek alp tipinin mihenk taşlarını bu iki eserden seçer.³⁷⁷ M. Kaplan *alp tipinin ilk şeklinin hayvan avcılığı ile geçinen ve hayvan sürüleri besleyen bir toplumla ilgili olduğunu düşünmekte ve ilk kahramanın hayvana galebe çalan insan olup, daha sonra başka*

³⁷² Carl Gustav Jung; *Dört Arketip*, İst: Metis Yay. 2005 s. 27 8 nulu dipnot.

³⁷³ Ülkü Kara Düzgün; *agt* s. 21.

³⁷⁴ Mehmet Kaplan; *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III – Tip Tahlilleri*, İst: Dergâh Yay. 2001 s.7.

³⁷⁵ Alan Dundes; “**Motif İndeks ve Masal Tip İndeksi: Bir Değerkendirme**” (çev. Tolga Çetinkaya); *Millî Folklor* S. 39 ss. 130–131.

³⁷⁶ Gennadiy Nikolayeviç Pospelov; *age*, s. 221.

³⁷⁷ Mehmet Kaplan; “**Türk Destanında Alp Tipi**”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, İst: Dergâh Yay. 1992 s. 11.

insanlarla mücadelenin şahsiyetini geliştirdiğini ifade eder.³⁷⁸ Yine Mehmet Kaplan söz konusu vahşi hayvanı öldüren Oğuz Kağan'ın öncelikle kendisi olmakla birlikte toplum için de *bir fayda temin ettiğinden* dolayı onu sosyal kahraman statüsüne koyar.³⁷⁹ Oğuz Kağan destanı ve Dede Korkut boylarındaki kahramanları merkez alarak kaleme aldığı bu makalesinde Mehmet Kaplan, bu destanlardaki kahramanları bulundukları sosyal çevre, ekonomik yapı, dünya görüşü, fizikî çevre, dinî inanışlar vb. özellikler bakımından karşılaştırma yoluyla inceler.

Genel olarak sekiz başlık altında topladığı karşılaştırmasında her iki destan kahramanlarından yola çıkarak Oğuz Kağan destanı devrinden Dede Korkut destanları devrine ve daha sonrasına alp tipinin hangi değişikliklere uğradığını, hâlihazırda hangi özelliklere sahip olduğunu ve dinî-toplumsal değişmelerle birlikte hangi yönlere kaydığını belirtir. Mehmet Kaplan'ın belirlemiş olduğu başlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür: **1)** Her iki kaynakta (*Oğuz Kağan ve Dede Korkut'tan bahsediyor*) da bu tipin (*alp tipi*) muayyen bir medeniyet seviyesinin ve yaşayış tarzının mahsulü olduğunu gösteren tafsilat vardır. **2)** Sürü, av, akın **3)** Toprağa ve binalara bağlı olarak yaşayan yerleşik medeniyet umumiyetle durgun bir karakter arzeder. **4)** Dede Korkut kahramanlarında cihangirlik ihtirası yoktur. **5)** Bununla beraber, Dede Korkut'ta hangi sebebe bağlı olursa olsun, Alplık yüksek bir değer olmakta devam etmiştir. **6)** Bu daimî mücadele hayatı insanın hem fizyolojik, hem de psikolojik bakımdan çok kuvvetli olmasını icap ettirir. **7)** Bu çarpışmalarda yiğit tek başına kalabilir. **8)** Yaşadığı hayat icabı vücut kuvvetine ve kendine inanan göçebe kahramanı gözle görünmezse, tabiat-üstü kuvvetlere inanmaz.³⁸⁰

Farklı kültür ve medeniyet yapılarının çeşitli yapıda tipler meydana getireceğini ifade eden Hasan Köksal Hakas destanlarında yer alan tiplerin de içinde bulunduğu *göçebe medeniyetin yetiştireceği insan tipi arasında büyük farklar mevcut* der ve ekler: *Birincilerde; hareket, cihangirlik, yalnız kendine güvenme ve inanma, ikincilerde; durgunluk, emniyetli yaşama, kendine güven yanında tabiat-üstü kuvvetlere inanma hâkimdir.*³⁸¹ Araştırmacı bu eserinde tip konusu hakkında kısa ve yukarıdaki şekilde

³⁷⁸ Mehmet Kaplan; “İki Destan İki İnsan Tipi”, *age*, s. 23.

³⁷⁹ Mehmet Kaplan; “Dede Korkut Kitabında Hayvanlar”, *age*, s. 62.

³⁸⁰ Mehmet Kaplan; *agm*, ss. 12–19.

³⁸¹ Hasan Köksal; *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, 1984 s.13.

bilgiler verdikten sonra Battal Gâzi anlatmasındaki tipleri *İslâmî, Hristiyan İken Müslüman Olan* ve *Hristiyan Tipler* olarak üçe ayırmıştır.

Araştırmacı Özkul Çobanoğlu Türk Dünyası destanlarını incelediği eserinde tip üzerine şunları söyledikten sonra destanlardaki tipleri dört gruba ayırır: (...) *bir destan kahramanının, yazılı kültürün roman kahramanları gibi geçirdikleri iç çatışmalar ve psikolojik buhranların neticesinde olgunlaşarak farklı bir kişiliğe bürünen “karakterler” olarak değişip dönüşmeleri çoğunlukla söz konusu olmaz. Bu durum destanlarda yer alan diğer kişiler için de geçerlidir. Esasen sözlü kültür ortamında meydana getirilen sözlü edebiyatın genel ve temel bir özelliği olarak karakterden ziyade bir insanın belli bir takım özelliklerinin adeta diğerlerinden izole edilip sivriltilmesi suretiyle tipleştirme veya tipler anlatılarda yer alır.*³⁸² Bu değerlendirmeden sonra Ö. Çobanoğlu destanlardaki temel tipleri dörde ayırır; bunlar *Alperen Tipi (Baş Kahraman)* ve *Düşmanları (Karşı Kahraman)*, *Bilge Devlet Adam Tipi* ve *Kahramanın Yoldaşları, Kadın Tipleri* ve *Hayvan Kahraman Tipi (Kahramanın Atı)*dır.³⁸³ Türk destanları ve özellikle de Sibiryâ Türk gurubu destanları içinde kadın tipleri ayrı bir değerlendirmeyi hak etmektedir. Türk destanlarındaki kadın tipi üzerine makale hacminde iki önemli çalışma yer almakta her ikisi de kadın tiplerini Dede Korkut boyları temelinde ele almaktadır. Bunlardan ilki Mehmet Kaplan’a aittir.³⁸⁴ M. Kaplan bu makalesinde İslamlık öncesi toplumsal yapı içerisinde o devrin idal erkek tipi olan alp tipinin özelliklerine yaklaşan bir kadın tipinin olduğunu, eri gibi kılıç kuşanıp at bindiğini, yeri geldiğinde yiğitçe çarpıştığını ifade ettikten sonra³⁸⁵ Dede Korkut Kitabında yer alan kadınları özelliklerine göre sıralar. Burada belirleyici özellik Kitap’ın *Mukaddime* bölümünde kadınların dörde ayrılan tasnifi olmuştur. Bir diğer çalışma Metin Ekici’ye aittir.³⁸⁶ M. Ekici bu çalışmada Kitap’daki kadın tiplerini *İdeal Eş* ve *Anne, İdeal Sevgili* ile *Yardımcı Tipi* olarak üç gurpta tasnif eder ve tahlil eder.

³⁸² Özkul Çobanoğlu; *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ank: Akçağ Yay. 2007 s. 100.

³⁸³ Özkul Çobanoğlu; *age*, ss. 101–112.

³⁸⁴ Mehmet Kaplan; “*Dede Korkut Kitabında Kadın*”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, ss. 41–54.

³⁸⁵ Mehmet Kaplan; *agm*, s. 41.

³⁸⁶ Metin Ekici; “*Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri*”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni* Ank: AKMB Yay. 1999 ss. 123–138.

Araştırmacı Ülkü Kara Düzgün Türk destanlarındaki merkezî kahraman tipinin özelliklerini şu şekilde ifade eder: *Destanlarda karşımıza çıkan merkezî kahraman tipi, yukarıdan beri izah ettiğimiz; millî birlik anlamına gelen törenin koruyucularıdır. Destan kahramanları halkın onlara en ihtiyaç duyduğu dönemlerde ortaya çıkar. Bu dönemler çoğunlukla törenin bozulmaya başladığı, dolayısıyla millî birliğin tehlikeye düştüğü zamanlardır. Bu zamanlarda millî birliğin yeniden kurulmasının en ideal yolu halkı etrafına toplayabilecek kadar güçlü ve donanımlı bir liderin varlığıdır. Destan kahramanlarının her bakımdan olağanüstü özelliklerle tasvir edilmeleri, halkın bu kahramanlar etrafında birleşmesini izah etmenin en edebî yoludur. Kahramanın töre ve millî birliğin koruyucuları olduğu yolunda söylenenler, Türk destanlarının çoğunda kahramanın macerası esnasında bir şekilde halkına karşı tehdit unsuru olan düşmanlar ile savaşmasından da anlaşılmaktadır.*³⁸⁷

Türk destanları üzerine yaptığı çalışmasında Ali Öztürk ise Türk destanlarında tek bir tipten, *alp* tipinden bahseder ve bu tipte yer alan ortak noktalara temas eder. Bunlar alpların olağanüstü şekilde dünyaya gelmeleri, alplık kazanması için yapması gereken pratikler ve manevi olarak bir Tanrı'ya inanmalarıdır.³⁸⁸ Aynı araştırmacının ayrı bir tip olarak değerlendirmedığı *bilge kişiler* de Türk destanlarında tip olarak değerlendirilebilecek kişi kadrosunu oluşturmaktadır. Yazar bilge kişi tipine Uygurca Oğuz Kağan destanındaki Uluğ Türk, Uluğ Ordu Bey, Barmaklı Çoşun Biliğ, Reşidüddin'in eserinde yer alan Oğuzname'de adı geçen Irkıl Hoca, Manas destanındaki Bay Bakay, Dede Korkut boylarında yer alan Dede Korkut'tan örnekler de vermiştir.³⁸⁹

Alman tarihçi ve filozof Walter Schubart 1938 yılında kaleme aldığı ve İsveç'te yayımlanan *Europa und die Seele des Ostens* (Avrupa ve Doğu'nun Ruhü) adlı eserinde tarih felsefesi anlayışını örnek ve öngörülerıyla belirtmiş, ritmik olduğunu ileri sürdüğü tarihsel süreçler içinde en önemli tarihsel ritmi *dört ebedî (aeonic) kültür ve kişilik prototipinin (öntipinin) ardı ardına gelişmesi* olarak görmektedir. Schubart'a göre bu dört ana prototip *uyumlu, kahraman, zahit ve mesihçi* tiptir. İkinci tip olan ve incelemesini yaptığımız destanların baş kişi ve tipi olan *kahraman kültür-zihniyeti ve*

³⁸⁷ Ülkü Kara Düzgün; *agt*, s. 126.

³⁸⁸ Ali Öztürk; *Çağları İçinde Türk Destanları*, Derya Dağıtım Mart 1980 ss. 40–43.

³⁸⁹ Ali Öztürk; *age*, ss. 49–51.

insanın özelliklerini Schubart şu şekilde vermiştir: “Kahraman insan dünyayla barışçıl olarak geçinmez, varolan biçimi altında ona karşı çıkar. Benlik-güvenciyle, benlik-gururuyla ve erk tutukusuyla doludur. Dünyaya, bir köleye bakar gibi bakar; ona efendilik etmek (egemen olmak) ve onu kendi planlarına göre kalıplamak ister. Dünyaya, Kahraman insanın belirlediği amaçlar verilir. Bu insan gözlerini yukarıya kaldırıp gökyüzüne saygıyla bakmaz; tersine, erk tutkusu ve gururla dolu olduğu için, aşağıya doğru, düşman ve kıskanç gözlerle yeryüzüne bakar. Tanrıdan gitgide daha çok uzaklaşır ve deneysel şeylerin dünyasına gitgide daha çok gömülür. Laikleşme onun kaderidir, kahramanlık başlıca yaşam-duygusu, tragedya da sonu (amacı). Böyle bir dünyada, özellikle bir kültür ve insanda her dinamiktir. Kahraman evrende hiçbir şey statik değildir. Prometheus gibi, Kahraman insan her güce ve her Tanrıya meydan okur. Etkindir, gergindir ve alabildiğine enerjiktir. Buna uygun olarak Kahramanlık ya da Prometheusculuk çağları özellikle dinamik, hareketli ve etkindir. Roma erkinin doruğunda Roma dünyası kendisini böyle hissetmiştir, on altıncı yüzyıldan sonraki Germen-Roma Batısında da bu prototip egemen olmuştur. Son dört yüzyılın Prometheuscu Batı kültürü ve insanı ve prototipin iyi bir örneğidir.”³⁹⁰ Schubart’ın diğer tipleri olan zahit ve mesihçi kültür insanı din temelli insan tipine yakın durmaktayken yazar mesihçi kültür insanının kahraman kültür insanı ile arasında paralellikler olduğunu ifade eder: “Kahramanlık insanı gibi o da enerji, etkinlik ve dinamizm doludur. Dolayısıyla, Mesihçi çağlar da dinamiktir. İlk Hristiyanlar ve Slavların çoğu bu prototipin örnekleridir.”³⁹¹ Yazar son olarak bu dört insan tipini şu sözlerle özetlemektedir: “Dünyayla uyumlu (Uyumlu), dünya üzerinde egemenlik (Kahraman), dünyadan kaçış (Zahit) ve dünyanın kurtarılması (Mesihçi).”³⁹²

Mehmet Kaplan hayvancı toplumun ideal kahramanını alp tipi olarak görmekte yerleşik kültürün meydana getirdiği veli tipinden birçok konuda farkı olduğunu belirtmektedir. Bunların en belirgin olanlarını ise alp tipindeki hareket ve dışa dönük olarak açıklar.³⁹³

³⁹⁰ Pitirim Sorokin; *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* (çev. Mete Tunçay), İst: Salyangoz Yay. 2008 ss. 159–160.

³⁹¹ Pitirim Sorokin; *age*, s. 161.

³⁹² Pitirim Sorokin; *age*, s. 161.

³⁹³ Mehmet Kaplan; *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III – Tip Tahlilleri*, s. 5.

Hakas destan kahramanlarının sahip oldukları özellikler aşağıda da belirteceğimiz bazı hususiyetler haricinde Türk Dünyası destancılık geleneğinde yer alan destan tiplerinden büyük farklılıklar arz etmez. Alt başlıkların sıralanabileceği bir üst tip olarak alp tipi elbette mevcuttur. Bununla birlikte genel manada destanlardaki müspet alp tipi aynı zamanda Metin Ekici'nin bahsettiği *ideal insan tipi* ile de aynılık gösterir. M. Ekici bu kavramı *edebi yaratmalardan destanlarda ideal insan tipi daha çok kendi şahsi hırslarının ve arzularının çok üstüne çıkmış, kendi toplumu için her defasında hayatını ortaya koyma cesaret ve kabiliyeti göstermiş karakterler etrafında bina edilmiştir*, şeklinde açıklar.³⁹⁴

Bu minvalde biz Hakas destanlarındaki tipleri şu şekilde sıraladık:

1.4.1. Alp Tipi

Türk kültür coğrafyasının diğer destancılık geleneklerinde yer alan destan tipleri ile Hakas destanlarındaki tipler elbetteki belli başlı özellikler temelinde benzerlikler göstermekle birlikte Hakas destanları özelinde Sibiry Türk destanlarındaki kahraman tipinin belirleyici ve öne çıkan özellikleri de bulunmaktadır. Mehmet Aça bu durumu şu sözlerle açıklar: *Türk kahramanlık destanlarındaki bahadır ya da alp tipini, Türk topluluklarının tarihte uğramış oldukları sosyal, siyasî, iktisadî, coğrafî ve kültürel değişimler sebebiyle iki ana grupta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, Güney ve Kuzey Sibiry Türklerinin destanlarında görülen ve daha çok esaret altındaki ya da yabancı hanlar tarafından yağmalanmış kabilesini ve obasını esaretten kurtarma; esir edilen ya da öldürülen aile fertleriyle kendi hanları tarafından zulme uğrayan ulusun intikamını alma düşünceleriyle harekete geçen mazlum bahadırları kapsamaktadır.*³⁹⁵

Sibiry grubu destancılık geleneği içindeki kahraman tipinin özellikleri üzerine bir diğer değerlendirme Kazak araştırmacı Rahmankul Berdibaev'e aittir. Arkaik destan olarak nitelendirdiği Tuva, Altay, Buryat destanlarındaki merkezî kahramanların belli bazı özelliklerini şöyle sıralamıştır: *1. Pek çok kahramanlık gösterip engellerin hepsini aşan baş kahramanın bir kadın olması, şüphesiz, anaerkil devrin bir yansımasıdır. 2. Geçmişteki kahramanların güçleri öyle büyüktür ki, onların haykırmaları "ağaçları*

³⁹⁴ Metin Ekici; *agb*, s. 124.

³⁹⁵ Mehmet Aça; "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri", *Millî Folklor* S. 48 Kış 2000 ss. 12–13.

yatırıp taşları un ufak eder”. 3. Batırın bindiği atı sadece yürük değildir, gerektiğinde dile gelip konuşan ve akıl veren dost da olmaktadır. 4. Kadın (eş) arayan batır, pek çok zor şartı yerine getirip güreşte, yarışta, atıcılıkta rakiplerini geçip muradına ermektedir. Sevgili yarinden doğan oğlanı rakiop kadınlar yok etmek isterler; fakat, hiçbir şey yapamazlar, sonunda oğlan babasının yolundan gider. 5. Batır, zor duruma düşünce ona yardıma gelen dost, sihirli güçler vardır. 6. Birbirini görmeyen baba ile evlâdın ilk önce harp edip sonra barışmaları da arkaik bir motiftir.³⁹⁶ R. Berdibaev’in sıraladığı bu özelliklere ekleyip bunlardan çıkarabileceğimiz hususlar da bulunmakla birlikte genel olarak özelinde Hakas genelinde ise Sibiryâ Türk destanlarında görmek mümkündür.

Bir diğer tasnifi ise Rus araştırmacı Ye. N. Kuzmin yapmıştır. *Kuzmin Ukazatel’ Tipičeskih Mest Geroičeskogo Eposa Narodov Sibiri (Altaytsev, Buryat, Tuvintsev, Hakasov, Şortsev, Yakutov)* adlı çalışmasında genel manada Sibiryâ destanlarındaki (Altay, Tıva, Hakas, Şor, Saha ve Buryat) tipik yerlerin tasnifinde ortaya koyduğu *Epik Karakterler* başlığını *İnsan ve Bahadırın Atı, Aracılar ve İnsana Benzer (Antropomorf) Karakterler* meydana getirmektedir.³⁹⁷ Araştırmacı Gülsüm Killi Yılmaz Hakas destanlarındaki kahramanların erkek veya kadın olabileceğini, *eski toplum düzeninin değişmeye başladığı döneme ait destanlarda ise merkezî kahramanın erkek olduğunu* ifade eder.³⁹⁸

Hakas destan kahramanlarının, diğer destan kahramanları örneklerinde de görüldüğü üzere karmaşık bir kişilik yapıları, psikolojik tavırları ve kültürel boyutları bulunmamaktadır. Bu durum yalnızca destan kahramanları için değil tahkiyeye dayalı diğer halk anlatı türleri için de geçerlidir. Teşekkül zamanları destana göre daha geç olan türlerde yukarıda saydığımız özellikler belki daha belirgin olmakla birlikte destanlarda bunun sivriltilmiş hallerini görememekteyiz. Bilhassa da Hakas Türk destanlarını göz önüne alacak olursak, gerek olay örgüsü gerekse de kahraman yapıları bakımından mitolojik özelliklere sahip bu kişi kadrosunun ait hususiyetler genel

³⁹⁶ Mehmet Aça; *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yay. 2002 ss. 54–55.

³⁹⁷ Gülsüm Killi Yılmaz; “Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra”, *MTAD* C. 7 S. 3 Eylül 2010 ss. 158–161.

³⁹⁸ Gülsüm Killi Yılmaz; *agm*, s. 162.

itibariyle basmakalıp ve tekdüzelik arz eder. Genel itibariyle tabirini kullanmamızın sebebi karşılaştığımız bazı destan kahramanlarında bu yalınkatlığın kısmen terk edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmamızda en kaba haliyle menfî ve müspet şeklinde iki gruba ayırdığımız destan kahramanlarının yine bu iki ana başlığa ait özellikler çerçevesinde şahsiyet unsurlarını tespit etmeye ve açıklamaya çalışacağız.

1.4.1.1. Merkezî Kahraman Tipi (Müspet Alp Tipi)

Genele bakacak olursak incelediğimiz Hakas Türk destanları içerisinde yaklaşık olarak üç yüz elli kişilik bir şahıs kadrosu yer almaktadır. Burada kahraman kadrosu ifadesini özellikle kullanmadık. Destanlarda gördüğümüz tüm kişiler kahramanlık vasfına sahip olmamakla birlikte bazı kişilerin ne menfî ne müspet ama nötr özellikleri bulunduğunu biliyoruz. Menfî kişiler arasında alplık özelliklerine sahip kişi sayısı daha fazla iken müspet kişiler listesinde bu sayı diğerine göre daha azdır. Ancak genel anlamda kişi sayısı temel alındığında olumlu kişilerin sayısını olumsuzlara göre bariz olarak fazladır. Bunların çok büyük bir kısmı “kahraman” adını vereceğimiz özelliklere sahip olmakla birlikte büyük bir kısmı “müspet kahraman” diğer bir kısmı ise anlatı dâhilinde iyi-kötü düalizmi içerisinde müspet’in karşısında yer alan orta ve alt dünyaya mensup “menfî kahraman” veya “anti-kahraman”dır. Menfî kahramanların özelliklerine bir sonraki başlık altında değineceğimiz için burada ayrıntıya girmeyeceğiz.

Olumlu kahramanlar iyi-kötü, siyah-beyaz vb. ikilikler içerisinde çok büyük bir oranda iyinin veya “ak”ın yanında olmuşlardır. Bu durum olay örgüsünün başından sonuna dek bükülmeyen yön değiştirmeyen bir çizgi üzerinde devam eden bir özelliktir. Kahraman kavramının bir toplumda ortaya çıkmasından itibaren yine bu kavrama olumsuz özellikler yüklenmediği için olumlu kahraman adını verdiğimiz karakter veya tiplerin de kahramanın ortaya çıkış felsefesi gereğince menfî hareket, düşünüş ve aksiyonlardan olduğunca geri durması, uzaklaşması ve gerektiğinde mücadele etmesi beklenmektedir. O zaman akla şu soru gelmektedir: Kahraman sadece olumlu aksiyona dayalı tavır ve hareket içinde ise “menfî kahraman” veya “anti-kahraman” nasıl olur; bu şahıs kadrosu nasıl “kahraman” ismi içinde yer alır? Buradaki menfilik ya da karşıt (anti) oluşluluk tamamen tavır ile alakalıdır. Yoksa olumsuz da olsa bu kişinin

hareketleri, olumluya karşı verdiği mücadele kendi mantık ve hayat görüşü bakımından müspetin menfiye verdiği tepkiden hiçbir şekilde farklı değildir. Bu sebeple olumsuz özelliklere sahip kahramanlar/kişiler/karakterler için de “alplık” sıfatının kullanılması yanlış değildir, gereklidir.

İncelemeye tâbi tuttuğumuz on iki Hakas Türk destanı içinde yer alan müspet kahramanlar yukarıda da değindiğimiz gibi büyük bir çoğunlukla olumluluk kavramının ortak özelliklerini taşırlar. Burada olumlu kahramanların özelliklerine tek tek değinmek yerine ortaklığa ve farklılığa sahip durumlarını ortaya koymaya çalışacağız. Destanın iskeletini oluşturan alplar ve bilhassa da müspet alplar, ana-babalarının çocuksuzluk dertlerinden sonra olağanüstü bir şekilde dünyaya gelirler, çok kısa bir süre içinde büyüdükten sonra konuşurlar ve ilk erginlenme olan (alplık veya evlilik amacıyla) memleketlerinden ayrılırlar ki destanın olay örgüsündeki krizler, iniş-çıkışlar, evlilik ve alplığa (mücadeleye) dayalı hadiseler de bundan sonra başlar. Bu saydıklarımız birtakım değişikliklerle birlikte tüm müspet destan kahramanları için bir ortak paydadır. Bahsettiğimiz farklılıklar ise tamamen davranış ve psikolojik gel-gitlerle ilgilidir. Bunun dışında olumlu veya olumsuz tüm destan kahramanları evlilik ve akın amacıyla da olsa her daim mücadeleye, aylar ve hatta yıllar süren kapışmalara hazır olup bu özelliklerini hiçbir şekilde kaybetmemektedirler. Olumlu destan kahramanları yukarıda da kısaca değindiğimiz üzere mitolojik özelliklere sahip olmakla birlikte pazuya dayalı güçlerinin yanı sıra yarı ilahî güçleri de vardır. Bu güçler yarı ilahî güçler olmanın yanında şamanî özelliklerdir. Bu güçlere sahip olan kahramanlar büyü yaparlar, bazı durumlarda yağmur ve kar yağdırıp fırtına çıkararak tabiat olaylarına müdahale edebilirler; sihrî özelliklere sahip nesnelere ve canlılara hükmederler. Ancak bu uygulamalar kahramanın en zor anlarında yani kol gücünün yetmediği zamanlarda devreye sokulan pratiklerdir. Müspet alpin asıl mücadele argümanı çetin kavgalarda başvurduğu sınırsız yakın bilek gücüdür. Bunun yanında sahip olduğu ve başta kılıç, (canlı) ok, gürz, mızrak gibi olağanüstü özellikli silahlar ve bazı durumlarda mücadele yoldaşı olan atı ve çok az örneğini gördüğümüz birtakım mucizevî hususiyetli yardımcı hayvanlardır (köpek, yılan kurt vb). Olumlu kahramanların anti-kahramanlarla olan mücadeleleri çok çetin, kanlı ve kıyasıya olmaktadır. Alp, rakibini bazen sesi kilometrelerce öteden duyulabilecek bir tokatla yere sererken bazı mücadeleler haftalar

veya yıllar sürmektedir. Bu durum tahmin edilebileceği üzere icracının yetkinliği ve dinleyicinin alakasıyla ilgilidir. Tek tokatta sona eren kapışma ile yıllar süren mücadele arasındaki anlatım değişkenliği icra çevresinden bağımsız düşünülemez. Olumlu alpin bu mücadeleleri genellikle menfi alpin ölümü, menfi alpin esaretindeki öz halkı veya diğer hanlıkların hürriyeti ile bittiği gibi olağanüstü güçlere sahip olan alpların güçlerinin tükendiği ömür çizgilerinin kırıldığı anlar da gelmekte ve baş kahraman hayattan ve anlatıdan çekilmektedir. Dikkatimizi çeken bir husus da Hakas destancılık geleneğinde orta hacimli destanların haricindeki anlatılarda birden fazla baş kahramanın bulunmasıdır. Bu durum önem/önemsizlik ikileminden ziyade anlatının sürdürülebilirliği, alplik hususiyetlerinin kahramanın bulunduğu sülaleyle birlikte alplik kurumunun devamlılığı ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Destanlarda en az iki baş kahraman vardır. Bunlar ya erginlenmeden başlayarak destan sonuna kadar birlikte mücadele ederler ve mutlu sona ulaşırlar ya da sırasıyla ölerler ya da yaşlanmalarından dolayı sahneyi en geç alpa bırakırlar. Bu tür destanlarda yaşlı alplar alpliklarından emekli olurlar; bunun ritüeli de bellidir: Silahlar otağın duvarına yan bırakılır, zırhlar ve diğer savaş araç-gereci otağın dibindeki kırk anahtarlı kara/altın sandığa konur ve bu yaşlı alplar bir kenara çekilip günlerini geçirirler. Eskinin yerini alan genç ve zinde alplar ise mücadeleye devam ederler. Bazı durumlarda da alplikten el-etek çeken kahramanlar hanlıklarını da sonraki kuşağa tevdi ederler. Baş kahramanların birden fazla olması destandaki kırılma ve kriz anlarını artırır, anlatıyı daha heyecanlı hale sokar. Birden fazla baş kahramanın olduğu destanlarda baş kahramanlar ya kardeş, ya akraba (yeğen-kuzen) ya da birbirlerini düşman elinden kurtaran veya yeniden hayata döndüren dostlardan oluşur. Birbirleriyle dost olan baş kahramanlardan bazılarının arasına daha sonra kibirli evlatlar girebilmekte ve bu kahramanların arasında bir soğukluk oluşabilmektedir.

Gerek dünya gerekse Türk destanlarındaki alplik kurumuna baktığımızda bu kurumun aslî unsurları kahramanların belirli bir dünyevî-ilahî bir ülkeye sahip ancak bunun yanında sadece dünyevî kaygılar çerçevesinde hareket ettiklerini görmekteyiz. Bilhassa konumuz olması sebebiyle Türk destancılık geleneği içerisindeki kahramanların ortaya çıktıkları Türk boyu ve bu boyların coğrafi, siyasî, toplumsal ve iktisadî konum ve özellikleri sebebiyle birçok unsurları ortak olmak üzere farklı

kahraman tipleri ortaya çıkardıklarını görmek mümkündür. Türk destancılık geleneği içerisindeki kutup yıldızı olan Oğuz Kağan Destanı'nı başlangıç noktası sayarak eskiden yeniye doğru gidildiğinde bu farklılıkların inişli-çıkışlı bir grafik şeklinde seyrettiğine şahit olmak mümkündür. Burada Türk destancılık geleneğindeki destan alplarının özellikleri ile Hakas Türk destan alplarının özelliklerini karşılaştırmak niyetinde değiliz. Sadece belli başlı unsurların hangi yönlerden farklılık/benzerlik çizgisini ilerlettiklerine değinmek istiyoruz. En genel ifadeyle belirtmek gerekirse Hakas Türk destanlarında mitolojik kahraman tipi hâkim bir konumdadır. Kısmen yarı ilahî güçlere sahip olan bu kahraman tipinde din merkezli bir mücadele ve sahiplenme tarzı görülmez. Kadim Türk dinî geleneğindeki Şamanizm anlayışı sihrî birkaç pratik ve bazı söylemler haricinde destanların geneline yayılmış ve destanları o istikamette ilerleten bir lokomotif değildir. Elbette halk inancının bir halk yaratmasında olmaması düşünülemez ancak bu durum örneklerini Anadolu sahası Türk folklorunda gördüğümüz İslamî Türk destanlarındaki gibi bir pozisyonda değildir. Yine bu sebeple Hakas destan alplarının kamlık merkezli bir “gaza” anlayışıyla mücadele etmediğini söylemek mümkündür. Hakas destan alplarının sahip olduğu mitik-kahramanî özellikler aile-halk-yurt üçlemesi ve bir savunma-saldırı ikilemesi paralelliğinde yol alır. Hakas destan alpi, kendisinden önce aile ve sülalesini, sonra boyunu/halkını ve sonra da aslında hepsini kucaklayan yurt/memleket/hanlık müdafaası ve bunların mevcudiyeti için vardır; bunlar için yaşar bunlar için kendisini feda eder ve hatta baş kahraman(lar)ın kadın olduğu destanlarda kadın kahraman tüm nefsi duygularını bu uğurda köreltir ve hayatının sonuna kadar bekâr olarak yaşar. Bu durum erkek kahramanlar için geçerli değildir. Onlar tüm bu aslî görevlerinin yanında soy ve hanlığın idaresiyle varlığı için birden fazla kez evlenebilmektedirler. Kadın kahramanların hiçbir şekilde evlenmeme sebeplerinden biri de evlendiklerinde mutlak surette erkek evinde âtil olarak yaşayacak olmasıdır. Bunun en canlı örneği Han Orba destanında görülmektedir. Destanın başlarında cevri bir talî kahraman olan Ay Arığ, savaştan savaşa koşan ve ileride kocası olacak Han Mirgen'i (baş kahraman Han Orba'nın ağabeyi) birçok kez ölümden kurtaran bir “alp” iken Han Mirgen ile evlendikten sonra koca evinde ev işi gören ve sadece ailevî meselelerle uğraşan bir “kadın”a dönüşür. Bunun gibi örnekler çok olmamakla birlikte bazı Hakas Türk destanlarında mevcuttur. Ay Arığ destan kahramanının haricindeki diğer birçok

kadın kahraman ise ülküleri uğrunda evlenmeyip alplık hayatlarına devam etmiştir. Yine aynı destandaki kadın alp Han Orba, Ay Huucın destanında (yarı at-yarı insan) alp Ay Huucın, Hızıl Tülgü Alıp Hıs destanında Hızıl Tülgü Alıp Hıs, Alıp Sarıg Plat Hıs destanında Alıp Sarıg Hıs, Ak Çibek Arıg destanında alp Ah Çibek Arıg ve Huban Arıg destanında alp Huban Arıg bu destanlara bizzat isimlerini verip ya tek başlarına baş kahraman olan ya da baş kahramanlardan biri olan alplardandır. Hiçbiri evlenmemiştir, kendileriyle evlenmek için yalnızca menfi alplar teklifte bulunur. Kadın alplar bunu bir hakaret ve esaret belirtisi olarak algılayarak bu teklifi çetin bir mücadeleyle karşılar. Kadın alpların evlenmediği destanlarda, erkek alpların kız çocuk, yeğen vd. akrabaları ise evlenirler. Bu yolla, anlatıcı bu kadın karakterlerin alp olabilme ihtimallerinin önüne bir set çekmiştir. Evlilik töreninden feragat eden kadın alp orta ve alt dünyanın menfi kuvvetleri ile mücadele edip yut savunmasında bulunurken yakın çevresindeki aile üyelerine de her türlü maddî-manevî desteği sağlar. Bunların başında savaşlarda yardımcı olma, yeni doğan sülale üyelerine ad verme, dünürçülük, evlenecekler çiftlerin toylarını kurma, ölen aile üyelerinin defin işleri gibi geçiş dönemlerine ait önemli törenler de çoğunlukla kadın alpa aittir. Erkek ve kadın alplara mahsus ortak özelliklerin önemlilerinden biri yurt savunmasıdır. Hakas Türk destanlarında Oğuz Kağan, Manas, Alpamış destanları ile ve Dede Korkut boylarında gördüğümüz devletler ve farklı milletler arasındaki mücadeleler, savaşlar, akınlar, toprak alma istekleri yani kısacası fütihat felsefesi görülmez. Hakas destanlarında, anlatının merkezindeki alpların ve ailelerin sahip oldukları toprak parçaları bir ülke hacmindeki alanlar olmayıp destanlarda ayrıntısıyla tasvir edilmemekle birlikte farklı boyların bir “oba” hacminde sahip oldukları idarî birimlerdir. Oğuz Kağan’daki gibi bir imparatorluk, Manas destanındaki gibi bir devlet, Dede Korkut anlatılarındaki gibi bir boylar birliği söz konusu değildir. Haliyle, mücadele edilen gruplar da kendilerinin emsali olanlardan oluşmaktadır. Düşman bir boy ya da beylik “öteki” kavramı içerisinde çoğunlukla görülen birliklerdir. Ancak bir veya en fazla iki destanda bu saydıklarımızın haricinde görülen bir durum vardır. Örneğin yine Han Orba destanında Hara Mool adlı bir menfi alp, Altın Çüs destanında ise Hitay Arıg adlı bir menfi alp yer almaktadır. *Mool* ve *Hitay* özel isimleri devlet büyüklüğünde ayrı bir yapıyla birlikte bu destanda düşman halkı temsil etmektedir. Bu durum aynı zamanda söz konusu destanlardaki tarihî

katmanları somut biçimde ortaya çıkarmaktadır. Olumlu ve olumsuz kahramanların ve bu kahramanların aslî unsuru oluşturdıkları siyasî yapılara baktığımızda ise her iki tarafın da bir cihangirlik ülküsü gütmemediğini veya güdemediğini görüyoruz. Bu sadece icracının tasarrufu ile ilgili olmayıp tarihî koşulların da inşa ettiği bir hadisedir. Bölgenin mazisine bakacak olursak tarihî süreç içinde irili ufaklı birçok hanlık ve beylik kurmuş olan Güney Sibiryâ Türkleri Batı Türklerinde örneklerini gördüğümüz bir siyasî organizasyona imza atamamışlardır. Bilhassa yaklaşık olarak son dört asır boyunca başta Ruslar olmak üzere Moğol menşeli beyliklerin işgal, yerleşim ve tahakkümüne maruz kalmış olan bölge halkının edebî muhayyilesinde de tarihî gerçeklerin dışında ve uzağında bir görüntü oluşmamıştır. Bu durum özellikle Hakas Türklerinin kahramanlık anlatılarına da yansımıştır. Burada kahramanlık anlatmalarını yalnızca alıptığı nımah adını verdiğimiz destan türü ile sınırlandırmak istemiyoruz. Bunun yanında tarihî kahramanlara ait efsaneler adı verilen tür bunu belki de en canlı şekilde yansıtmaktadır. Ancak buradaki anlatılar mağdurun azmi ve mücadelesi şeklinde gelişip oluştuğundan dolayı durumu bütün çıplaklığıyla tasvir edememektedir. Sonuç itibariyle Uygur Kağanlığından sonra Ötüken'e hâkim olmuş Kırgız Kağanlığından sonra bölgede çok kuvvetli bir Türk hâkimiyeti oluşmamıştır. Sırasıyla Moğollar, Cungarlar, Kalmıklar ve Ruslar bölgeye uzun asırlar sürecektir bir esaret damgası vurmuşlardır. Hakas Türk destanlarında göremediğimiz cihangirlik anlayışı bu sebeple yoktur. Olumlu alp(lar) yurdunu işgal edip halkı ve en büyük geçim kaynağı olan sürülerini kaçıran düşmanlarının peşine düşer, onlarla kıyasıya yıllar süren bir mücadeleye tutuşur. Savaşı kazanır ve ülkesinin temel direklerini yeniden ait oldukları yere döndürür. Bu olumlu alpların mücadele alanlarından biri olup “müspet alpların orta dünyadaki olumsuzlarına verdiği mücadele”dir. Müspet alpların bir diğer mücadele sahası alt dünyadır. Türk mitolojisinde ortak bir tip olarak şeytanî güçleri temsil eden, varlığıyla Türk demonolojisinin temelini oluşturan Erlik Han alt dünyanın efendisidir. Erlik Han'ın baş hizmetkârları olan kızları ve oğullarının yanı sıra sayısız taifesi bulunur. Bunlar bizzat kötü varlıklar oldukları gibi, öte tarafa gidemeden ruhları alt dünyada kalmış olan ruhlardır. Olumlu alpların en zor görev ve mücadele alanı alt dünyadır. Hakas Türk destanlarında alplar, bir destan haricinde, Erlik Han ile doğrudan muhatap olmazlar. Onlar ya Orta Dünyaya don değiştirerek sızmış Erlik Han taifesi ile ya da onların sadece

alt dünyada yaşayan hizmetlileri ile mücadele ederler. Alpların alt dünya taifesi ile mücadelesi tamamen Hakas Türk destanlarının mitolojik arka planı ile ilgilidir. Bunun yanında icracı, olumlu kahramanları fani orta dünya olumsuzlarına galip getirirken, bunların güçlerinin ne kadar doğüstü ve ulaşılamaz olduğunu kanıtlamak için alt dünya figürlerini de canlı ve mucizevî anlatımla kullanır. Hakas destanlarının olumlu ve olumsuz alplarına baktığımızda her iki tarafta da dünyaya hâkim olma duygusu yoktur³⁹⁹ ancak bu durum özellikle Rus Türkolojisinin dayattığı “ilkellik” teması ile değil sosyal ve siyasî durumlardan kaynaklanmaktadır.

Bu başlık altında yazdığımız ilk satırlarda kahramanların sahip oldukları özelliklere göre bir tek tiplik gösterdiğini ifade etmiştik. Olumlu kahramanlar çok büyük bir ekseriyetle hep iyi davranış ve tutum içinde bulunurken olumsuz kahramanlar da bunun tam tersidir ve bu durum destanların başından sonuna dek böyle sürmektedir. Olumsuz kahramanlarla olan duruma bir sonraki başlıkta değineceğiz. Fakat Hakas Türk destanlarında olumlu kahraman sınıfına koyduğumuz bazı destan alplarının psikolojik ve buna bağlı olarak gelişen davranışa bağlı hareketlerinde bir değişkenlik vardır ve daha çok olumsuzdan olumluya doğrudur. Örneğin destana da ismini veren alp Hara Molat aslında olumlu bir karakter ve alptir. Ancak bir şekilde ablasının sözünü dinlemez ve iblis ruhlu bir alt dünya kızıyla evlenir. Bu kızın, Hara Molat’ı etkilemesi sonucunda olumlu bir alp karakterine uymayacak bir davranışla Hara Molat ablasını öldürür ve bu Hara Molat’ın yapacağı birçok kötü davranışın başlangıcı olur. Fakat bu böyle gitmez ve Hara Molat, yaptığı hatayı anlar, ona yol gösteren ilahî özelliklere sahip kişilerin de yardımıyla karısından vazgeçer, ablasını yeniden hayata döndürerek onunla yaşamaya başlar. Burada destan kahramanı olumlu-olumsuz-olumlu çizgisinde ilerler. Bir diğer Hakas Türk destanı olan Altın Arığ’da ise alp Hulatay ve Çibetey orta dünyanın menfi karakterli kızlarıyla evlenirler. Ailelerinin yapısı gereği Hulatay ve Çibetey olumlu kahramanlar sınıfında yer almaktadır ve başlangıçta da davranışları bu yöndedir. Ancak daha sonra Hulatay şeytanî dürtülerle hareket eder ve kendisini bir anda menfi alpların özellikleriyle görürüz. Kendisine kötülüğü bulunan iyi ya da kötü fark etmez herkesi ortadan kaldırmaya çalışır. Çibetey de Hulatay gibi ilk başlarda olumlu bir karakter olmakla birlikte Hulatay’dan etkilenerek onun gibi davranmaya başlar. Bu iki alpin

³⁹⁹ Güney Sibirya destanlarındaki alpların cihangirlik ülküsü hakkında bkz. Mehmet Aça **agm** ss. 5–17.

olumsuz davranışları evlendikleri eşlerinin menfilikleriyle örtüşmektedir. Ta ki destana da ismini veren ve anlatının başında her şeyden bihaber Altın Arığ'ın Çibetey'in menfi karısı Alp Han Kız'a yardım edip ona Huu İney'in kendisine emanet ettiği cansızlara can veren suyu verene kadar bu böyle devam eder. Ancak bu olaydan sonra Alp Han Kız, Altın Arığ'ın iyi biri olduğunu anlar, başta kocası olmak üzere diğerklerini de bu konuda uyarır ancak nafiyledir. Destanın sonunda Çibetey, karısının yardımıyla yaptığı yanlışların farkına varır ve ilk olduğu hâle olumlu bir alpa dönüşür. Hulataı'ın karısı Pora Ninci ise alt dünya sakini bir yılan olup orta dünyada insan donuyla yaşamaktadır. Bütün bu olanlardan sonra gerçek kimliğini açıklayan Pora Ninci yeniden asıl donuna dönüşüp ortadan kaybolur. Bu örneklerden görüldüğü üzere bazı karakterler iyi-kötü-iyi çizgisinde giderken bazıları kötü-iyi dönüşümü yaşamaktadır. Bazı destan kişileri ise hem olumlu hem olumsuz bir yapı sergilemektedir. Huban Arığ destanında, Huban Arığ'ın amcası Han Hartığa'nın kızı Hara Martha bu yapıda bir kişiliğe sahiptir. Gün olduğunda iyi bir kız gün geldiğinde ise insanlara zarar veren bir kız olarak tasvir edilen Hara Martha, kısa şekilde yer aldığı destanda menfi özelliğı ile görülür ve amacı amcası Hara Han'ı öldürmektir. Yeğeni tarafından öldürölmek istendiğini dokuz türlü Tolğay Kam'ın kehanetiyle öğrenen Hara Han tedbirini alır ve yeğenini mecburen öldürmek zorunda kalır. Hara Han'ın yaptığı bu davranış (öz yeğenini öldürme) asıl itibariyle olumlu alp özelliğı ile bağdaşmasa da karşısında sunulan karakter o an itibariyle menfi karakter hususiyeti taşıdığından mazur görölmüştür. Hakas destanlarının bazı alplarının karakter dönüşümleri bu şekilde örneklenebilir. Diğerk olumlu destan alplarının karşılardaki menfi alpların canlarını almakla birlikte ailelerine dokunmadıklarını bazıların ise hiç düşünmeden öldürdüklerini de görürüz. İkinci davranış biçiminde suçun kalıtsallığı mantığı ile hareket edilmekte iken ilk davranış biçimi müspetliğin sınırsız hoşgörüsü olarak değerkendirilebilir. Örneğini yalnızca tek bir destanda görüğüümüz tarafsız karakter ise menfi yağmacı handan müspet alplara haber ulaştırmak için gönderilen bir elçidir. Bu elçinin olumluluk-olumsuzluk konusunda herhangi bir özelliğı olmayıp tek işi haber taşımaktır.

Müspet olsun menfi olsun Hakas destan alplarının tümü için söylenebilecek nadir ortak yönlerden biri de hepsinin “alp tipi”nin kuvvetli birer temsilcisi olmalarıdır. Bu tip özelliğine menfi alplar için “düşman tipi” gibi olumsuz bir taraf da eklenebileceğı gibi

bazı olumlu destan kahramanlarına *kardeş katili* şeklinde bir olumsuzluğu da yüklemek mümkündür.

Bu alt başlık altında son olarak Hakas destan alplarının tarihî gerçekliği üzerinde durmak istiyoruz. Destanlar tarihî olayları edebî kisve altında yaşatan ve saklayan halk anlatılarıdır. Bir milleti veya halkı derinden sarsan içtimaî, iktisadî, siyasî ve coğrafî hadiseler bu türe malzeme olmuş, icracının yetkinliği ve dinleyici çevresinin dikkati çerçevesinde gelişerek, zenginleşerek, değişerek, dönüşüm yaşayarak ya günümüze dek ulaşmış ya da yaratım sürecinin ardından fazla yaşama şansı bulamadan kaybolmuştur. Diğer dünya ve Türk destan kahramanlarında olduğu gibi Hakas Türk destanlarının müspet veya menfî olsun alp tipine mensup kişileri de bir tarihî gerçekliğin dönüşüm ve değişim geçirmiş hallerinden başka bir şey değildir. Elbette ki nokta atışı yaparcasına bu kahraman şu tarihî kişiliği yansıtır demek kanıtlanabilirliği zor ve çok da gereği olmayan bir durumdan ibarettir. Önemli olan tarihin bu destan alplarını ne şekilde ve hangi amaçla nasıl biçimlendirdiğidir. Hakas destanlarının teşekkül tarihi hakkında birtakım çalışmalar yapılmış olsa da Hakas destan kahramanlarının geçmişi ya da tarihî gerçekliği üzerine bir araştırmaya henüz rastlamış değiliz. Ancak gerek destanların muhteva özellikleri, gerek tarihî süreç gerekse de diğer unsurlardan faydalananarak bu konuda birtakım değerlendirmeler yapmak mümkündür. Destanlarda karşılaştığımız birçok nokta bizleri aynı destan içinde farklı zaman dilimlerine götürmektedir. Bu mezkûr destanlarda bir tarihî tabakalaşmanın bulunduğunu gösterir bir delildir. Türk boylarının birçok destanının aksine Hakas haycıları destanlarını mitolojik bir zaman diliminde başlatırlar. Henüz yerin yeni yeni oluştuğu, bitkilerin ve ağaçların henüz boy verdiği, yeryüzü şekillerinin ancak belirdiği bir zaman dilimiyle anlatımına başlayan icracı bu geleneğin kadimliğine vurgu yaparken bu anlatımın akabinde hiçbir ara unsura yer vermeden doğrudan alpin yaşadığı coğrafya ve şahsî çevresinin anlatımına başlanması sadece icracının destanın eskiliğini kanıtlaması ile değil zaten bunun hâlihazırda var olduğunu da bize gösterir. Destan kahramanlarının isim sembolizasyonlarına bakacak olursak hem destanların hem de destan alplarının kısmî teşekkül tarihleri hakkında bir tahmin yürütülebilir. *Hakas Destan Alplarının İsimleri ve İsim Sembolizasyonu* adlı başlıkta incelediğimiz Hakas destan alplarının isimlerine bakılacak olunursa büyük bir kısım ve özellikle de erkek kahraman isimleri idarî konum

ve avcılık geim kaynağıyla uğraşıldığını gösteren isimlerden kuruludur. Yine Hakas destan alplarının mücadele ettikleri bazı reel tarihî isimlere sahip düşman tipleri vardır. Tespit edebildiğimiz bu isimler *Hara Mool* ve *Hıtay Arığ* isimleri olup biri Moğol diğer de Çin kavmini işaret etmektedir. Destanı ortaya çıkaran tarihî Yenisey Kırgızları'nın Çin ile olan münasabetleri daha eski yüzyıllara dayanmakta olup bu karakterin oluşumunu daha eskilere götürmek mümkündür. Uygur Kağanlığından sonra Ötüken bölgesinin hâkimi olan Yenisey Kırgızları, Göktürk ve Uygur Türk Kağanlıkları kadar başarılı olamamışlar ve çok uzun bir süre geçmediği halde bölgede adım adım güçlenen ve Timuçin (1207'den sonra Cengiz)'in etrafında toplanan Moğol uruklarından müteşekkil imparatorluğa hem yenik düşmüşler hem de kutsal Türk bölgesini kaybetmişlerdir. Bu sebeple *Hara Mool* karakterinin ortaya çıkışı on üçüncü asırdan önce değildir. Hakas araştırmacı M. A. Ungvitskaya, destanların teşekkül devirlerinin Tagar-Taştık dönemine kadar götürülebileceğini, destan alplarının ve destandaki temaların ise Hakas devletinin kurulmasından önceki devirlerde meydana geldiğini ifade eder.⁴⁰⁰ Bir diğer araştırmacı Karl Reichl ise *Özellikle 'Merkezî Gelenekler'in kahramanlık destanlarında, anlatmanın kendisi tarih olmasa bile bu destanlarda bir tarih kokusu vardır. Bu noktada onlar, kayda değer şekilde, daha doğudaki geleneklerden, özellikle de Altay ve Yakut Türklerinin geleneklerinden farklıdır*⁴⁰¹ diyerek Altay ve Yakut destancılık geleneklerinin bir emsali niteliğinde olan Hakas destanlarındaki tarihî alt yapı, tarihselliğin yoğun olup olmadığı konusu ve bunların Hakas destan kahramanlarına olan yansımaları konusunda bir fikir verir durumdadır. Yazar bu konuyu Yakut olonghosundan ve Tıva destanı Pagay Dürü'den verdiği örneklerle pekiştirmektedir. Aynı durumu Hakas destanlarında görmek pek ala mümkündür. Tüm Hakas destanlarında anlatı itibarî bir zamandan, dünyanın yaratılışı ile başlamaktadır.⁴⁰² Birkaç başlık sonra *Hakas Destan Kahramanlarının Mücadeleleri*

⁴⁰⁰ Fatma Özkan; *age*. s. 5.

⁴⁰¹ Karl Reichl; *age*, ss. 329–331.

⁴⁰² Hakas destanlarındaki başlangıç yapılarının söz konusu içerik özellikleri için bkz. Erhan Aktaş; **“Hakas Türk Destanlarında Başlangıç ve Bitiş Kalıpları”**, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Kitabı* İzmir Haziran 2012 ss. 639–652.

başlığı altında inceleyeceğimiz gibi Hakas destanlarındaki mücadeleler tarihsel alt yapıdan ziyade Alt ve Orta Dünya arasındaki mücadeleler merkezinde gelişmektedir.⁴⁰³

1.4.2.1. Düşman Tip (Menfi Alp Tipi)

Hakas destanlarındaki olumsuz kahramanların şahsiyet özellikleri yukarıda bahsettiğimiz olumlu kahramanların özelliklerin büyük ölçüde tam tersidir demek mümkündür. Olumsuz kahramanların sayısı olumlulara nazaran daha azdır. Bu durum da tüm menfi kişilerin aynı zamanda menfi alp olmalarına sebep olmaktadır.

Destan kahramanları incelemelerinin bazılarında olumsuz kahramanların tümü alt dünya sakinleri olarak gösterilmekle birlikte biz buna katılmıyoruz. Bu sebeple çalışmamızda kahramanları üst, orta ve alt dünya kahramanları yerine müspet ve menfi kahramanlar olarak iki ana gruba ayırmayı tercih ettik. Çünkü önceki satırlarda da belirttiğimiz üzere alt dünya sakinlerinin tümü olumsuz olmakla birlikte orta dünyanın tüm sakinleri olumlu kahramanlar değildir. Bunlar arasında olumsuz özelliklere sahip istilacı hanlar-beyler de vardır. Orta Dünya'nın olumsuz kahramanları, müspet alp-han/alp-beyler gibi yurtlarını/obalarını idare eden, halklarına hükmeden hanlardır. Ancak onları ekonomik gelir ve geçim kaynakları yağma ve istilaya dayalıdır. Başka hanların ki bunlar olumlu alp-hanlardır yurtlarına musallat olurlar; ülkelerini talan, hayvanlarını yağma, halklarını ise esir ederler. Orta Dünya olumsuz kahramanlarının çoğunlukla alt dünyada yaşayan ve Erlik taifesinden olan menfi mitolojik varlıklarla işbirliği ve dostluk içinde olduğunu görmekteyiz. Orta Dünya olumsuz kahramanları zorda ve darda kaldıklarında Alt Dünya Erlik taifesi onların yardımına yetişmektedir. Alt ve Orta Dünya olumsuz alplarının müspet kahramanlarla yaptıkları mücadelede en sık kullandıkları yöntem olumlu kahramanları Alt Dünya'ya çekerek muharebeye burada devam etmektir.

Menfi alpların büyük bir kısmı isimleri temel alınacak olunursa itibarî kahramanlardan oluşmaktadır. Bir önceki bölümde verdiğimiz örneklerdeki gibi bazı

⁴⁰³ Hakas destan alplarının mücadele sahaları konusunda bkz. N.S. Çistobayeva; “**Тема о Борбе с Nabegami (Çudoviş, Hanov-Zavoevateley, Predstaviteley Podzemngogo Mira) v Geroičeskih Skazaniyah Hakasov**”, *Poetika Janrov Fol'klora Narodov Sibiri: Mif, Epos, Ritual*, Novosibirsk 2007 ss. 28–32.

olumsuz kahramanlar ise tarihî dönemlerdeki olumsuz tiplerin Hakas Türk destanlarına olumsuz bir yansımasından başka bir şey değildir.

Hakas Türk destanlarının olumsuz kahramanları her şekilde olumlu kahramanları mağlup etmek, onlara hükmetmek ve özellikle de onların kız alplarıyla evlenmek için çokça gayret ederler. Öncelikle bu isteklerini güzellikle dile getirirler, kız alplar bu teklifi reddedince de kendileriyle zorla evleneceklerini dile getiren menfi alplarla müspet kız alplar arasında bu kez şahsî temelli mücadele başlar ki bu müspet alpların galibiyetiyle sona erer.

Menfi alpların büyük bir kısmı tek tip bir psikolojiye sahip olup karşısındakini cebren yok etme veya ele geçirmekten başka bir şey düşünmemekte ve buna göre davranmaktadır. Her daim kötülükle dolu olan menfi alpların bu psikolojik hallerinde yalnızca bir destan dışında bir değişiklik bulunmamaktadır. Altın Arığ destanında Çibetey, Çibetey'in karısı Alp Han Kız ile Hulatay destanın başlarında menfi kahramanlar olarak görölseler de daha sonra baş kahraman Altın Arığ'ın olumlu davranışlarının etkisiyle müspet alplara dönüşmüşlerdir. Bu grup içerisinde yalnızca Hulatay'ın karısı eski halinden kurtulamamış ve tam anlamıyla Alt Dünya sakini olarak kalmıştır.

Menfi kahramanlar da aynı olumlu kahramanlarda olduğu gibi anlatıda abartılı bir şekilde tasvir edilen, inanılmaz derecedeki bir fiziksel güce, savaşma kabiliyetine ve olağanüstü özelliklere sahip silahlara sahiptir. Bunların haricinde özellikle Alt Dünya sakini olumsuz kahramanların yukarıda saydığımız özelliklerinin yanı sıra Erlik Han'dan gelen ayrı bir gücü de mevcuttur.

Bu kahraman grubu içerisinde aynı müspet kahramanlarda olduğu gibi kadın kahramanların sayısı azımsanacak gibi değildir. Bunlarında arasında Huu İney adlı farklı donlara girme kabiliyeti olan ve destanlarda çoğunlukla olumsuz tipte gördüğümüz (yalnızca Altın Arığ destanında olumludur) kadın kahraman belirgin ve sıkça görölen menfi kadın alptır.

Yukarıda saydıklarımızın dışında olumsuz destan kahramanlarının sahip oldukları hususiyetler müspetlerin sahip olduklarının tam tersi (iyi-kötü zıtlığı temelindeki hadiseler) veya benzer özellikte (alplık temelindeki hadiseler) olanlardır.

1.4.2. Kadın Tipleri

Dünya genelindeki destan kahramanları cinsiyet temelinde incelenecek olunursa, erkek kahramanların kadın kahramanlara göre nitelik ve nicelik bakımından daha üstün olduğu görülür. Mehmet Aça bu konuyla alakalı olarak *Kahramanlık konulu destanlar, “alp” tipini temsil eden erkek kahramanlar etrafında gelişen olayları anlatmaktadırlar ve kadınlar, bu tür kahramanlık anlatılarında, bazı arkaik destanlarla merkezinde kadınların yer aldığı kahramanlık destanlarının dışında belirleyici bir rol oynamamaktadır*, der.⁴⁰⁴ Bazı destancılık geleneklerindeki örneklerde ise bu durumun başa baş veya kadının lehinde yer değiştirdiğine de şahit olmaktayız. Sibiry destancılık geleneğinde bunun örneklerini çok görmekteyiz. İncelediğimiz Hakas destanlarında bunun birçok örneği de mevcuttur. Kadın alp tiplerinin daha başat durumda olduğu durumlarda yapılan çalışmalarda *anaerkillik* meselesi de söz konusu olur. Merkezî kahramanların kadınlardan müteşekkil destanlardaki toplum yapısının ana erkil özellikler taşıdığı hiç olmazsa da destanın teşekkül ettiği dönemin söz konusu toplum yapısının anaerkil devirde bulunduğu öne sürülmektedir. Toplumların gelişme çağlarında anaerkil dönemi yaşayıp yaşamadığı, yaşandıysa hangi süreçler sonucu bu dönemin meydana geldiği vb. gibi sorular ilim aleminde her zaman tartışmaya açık bir halde olmuş bu görüşü savunanlar olduğu gibi bu kurama karşı çıkanlar da araştırma tarihi içinde yerlerini almışlardır.

İlim aleminde ilk kez J.J. Bachofen'in *ilkel kültürün en alt düzeyinde ana soy zincirinin bulunduğu yolundaki varsayımı öne sürerek* ortaya çıkardığı ana erkil kuram Mc Lennan, Morgan ve Spencer gibi araştırmacılar tarafından da sürdürülmüştür. Bu araştırmacılara göre *evlilik ve aile kurumu, ilkel sürü yaşamından, çok eşlilik ve tek eşliliğe doğru evrilerek çeşitli biçimlerden geçmiş ve bugünkü şeklini almıştır. Akrabalık ilişkileri sistemi de ana soy zinciriyle başlayarak, baba soy zincirine ve ataerkilliğe geçiş sürecini izlemiştir*.⁴⁰⁵ Daha sonraları farklı araştırmacılar tarafından kurama getirilen tenkidler anaerkillik fikrinin gözden düşmesine neden olmuştur.

⁴⁰⁴ Mehmet Aça; “Reşideddin Oğuznâmesi”nde Kadın, *Millî Folklor* S. 76 2007 s.77.

⁴⁰⁵ Mualla Türköne; *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, Ank: Ark Yay. 1995 s. 14.

Eski Türk toplumu üzerine incelemelerde bulunan araştırmacılar arasında da konu üzerine farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ziya Gökalp *Türkler'in tarihinde hiçbir zaman ataerkil bir dönemin olmadığını, tarih öncesinde, ilk totemizm devrinde yaşanmış "maderşahi" (=anaerkil) bir dönemden sonra "pederşahi"liğe geçildiğini ileri sürer.*⁴⁰⁶ Ziya Gökalp'ın takipçisi olan Hilmi Ziya Ülken, Fahri Ziyaeddin Fındıkoğlu ve Mehmet Eröz ise *Türklerin hiçbir zaman anlatılan şekilde "ataerkil" bir aile ve toplum yapısı göstermediğini, anasoylu klan durumundan sonra, doğrudan "pederî" tipe geçtiğini ileri sürmüşlerdir.*⁴⁰⁷ Mualla Türköne, mezkur düşünürlerin görüşlerini böyle aktarırken Hilmi Ziya Ülken'in konuyla alakalı değerlendirmesi aynen şu şekildedir: *(...) kabileler üstünde ve onların ittihadına dayanan bir "El" teşkilatı kurmuş, kadın ve erkeğin karşılıklı mevkilerine müstenit ve eski Cermen ailesini andırır "pederî aile" üzerine dayanmış olan eski Türk cemiyetinin dünya görüşü ancak böyle vahdetçi ve ahenkçi bir dünya görüşü olabilirdi.*⁴⁰⁸ Bu araştırmacıların aksine ise Bahaeddin Ögel ve Orhan Türkdoğan Türklerin en başından beri ata erkil bir yapıda olduklarını, kadınların erkeklerden daha farklı bir seviyede toplum içinde sivrilmediklerini belirtmekle birlikte kadının Türk toplumu içinde diğer toplumlara nazaran müspet manada daha farklı bir yerde durduğunu belirtir.⁴⁰⁹

Sibiry Türk destancılık geleneği üzerinde yapılan çalışmalarda üzerinde en çok durulan husus yukarıda sözünü ettiğimiz anaerkil kültür temelli kadın kahramanların nicelik ve nitelik bakımından diğer destanlara göre bir yoğunluk göstermesi üzerinedir. En basit şekilde anaerkilliğin hüküm sürdüğü dönemlerde teşekkül ettiği tahmin edilmesinden dolayı diğer Türk boylarının destanlarına nazaran genelinde Sibiry özelinde ise Hakas destanlarında daha fazla kadın karaktere veya kahramana rastlanıldığı belirtilmektedir. Abdülkadir İnan bu konuyla ilgili olarak; *umumen Altay destanlarında kadınların mevkii büyüktür. Kahramanlar karısının yahut hemşiresinin sadakat ve gayreti sayesinde ölümden, felâketten kurtulur. Destanî kahramanların denilebilir, ki hepsi annelerinin yahut hemşirelerinin terbiye ve nezaretinde büyürler. İlk yol gösteren hamileri anne yahut hemşireleri olur (Atlayın Sayın Salam Ay Möke ve*

⁴⁰⁶ Mualla Türköne; *age*, s. 71.

⁴⁰⁷ Mualla Türköne; *age*, s. 75.

⁴⁰⁸ Hilmi Ziya Ülken; *Türk Tefekkürü Tarihi*, İst: YKY Yay. 2007 s. 30.

⁴⁰⁹ Mualla Türköne; *age*, ss. 76–81.

diğer destanî hikâyeler). Kadın, at ve demir kahramanlarının daimî yoldaşları ve kuvvet menbalarıdır. Altay destanları hakkında araştırmalarda bulunan Prof. Katanoff bu noktaya ayrıca dikkat etmiştir⁴¹⁰ der. Burada Altay Türk destanları merkezli bir yorum söz konusu iken bu sayılanların Güney Sibirya Türk destancılık geleneğindeki kadın tipine teşmil etmek yanlış olmaz. Kadın elbette hem İslam öncesi hem de İslam sonrası dönemlerde Türk toplumunda ve kültür dünyasında önemli bir mevkide yer almıştır. Sosyal ve idarî hayattaki bu önemin edebî hayata yansımaması mümkün değildir.

İncelediğimiz ve incelemeye almayıp takip ettiğimiz Hakas Türk destanlarında kadının diğer destanlara göre farklı bir konumda olduğu aşikârdır. Bu farklılık kadının daha dışa dönük olması, yarı ilahîlik özelliklerine fazlasıyla sahip olması, bazı destanlarda bizzat anlatıdaki merkezî kahraman veya merkezî kahramanlardan biri olması, talî kahraman bile olsa anlatı içindeki kadın karakterlerin sayıca fazlalığı şeklinde görülebilir. Araştırmacı Fatma Özkan Hakas Türk destanlarındaki kadın kahraman tipinin anaerkilliği çağrıştırdığını ifade etmekte ve araştırmacı S.V. Kiselev'in bölgede yer alan Tagar devri mezar kazılarında erkek ve kadın kahramanlara da rastlandığı görüşünü sunmaktadır. Bir diğer Hakas araştırmacı olan M.A. Ungvitskaya ise olaya daha temkinli yaklaşmakta ve *destanlarda kadın kahraman tipinin daha fazla yer aldığını* belirtirken V. Ye. Maynogaşeva *eski destanlardaki kadın tipini, bütün olaylara yön vererek insanları hâkimiyeti altında tutan kahraman-deha olarak nitelendirmektedir*.⁴¹¹

Biz bu başlık altında kadın tiplerini, örneklerini diğer Sibirya Türk destanlarında da gördüğümüz mücadelecî, *anaerkil* kökenli, erkek kahramanın yanında veya çoğunlukla ondan birkaç adım daha önde giden alp tipi olarak değerlendirdiğimiz *alp kadın tipi* ile diğerine göre daha mülayim, çoğunlukla evlenmeden önce alp kadın tipi dairesinde iken evlendikten sonra evinde ailesini çekip çevirerek bir nebze olsun pasifleşen *eş-anne tipi* olarak ikiye ayırdık.

⁴¹⁰ Abdülkadir İnan; “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Makaleler ve İncelemeler I*, ss. 275–276.

⁴¹¹ Fatma Özkan; *age*, ss. 10–11.

1.4.2.1. Alp Kadın Tipi

Bir önceki alt başlık altında alp tipinin genel mahiyetli özellikleri elbetteki alp kadın tipi için de geçerlidir. Alp tipinin erkek üyeleri ile kadın üyeleri arasındaki tek fark cinsiyet farkıdır. Cesaret, pazu ve akıl gücü, kararlılık, mücadele vb. gibi hususiyetler her iki cins için ortak olan noktaları teşkil etmektedir. Hakas destanlarında emsallerinin çokça görüleceği alp kadın tipleri Altay, Tıva, Şor, Yakut, Buryat⁴¹² destanlarında da görülmektedir. Sibiry grubu destanlarının yanı sıra Türk Dünyasının diğer boylarındaki destancılık geleneği içerisinde baş kahramanları kadın olan birçok destan mevcuttur: *Kırgızların Cangıl Mirza*, *Uygurların Nözügüm*, *Başkurtların Zaya Tülek ile Su Suluv*, bu destanlar arasındadır.⁴¹³

Yukarıdaki satırlarda da bahsettiğimiz üzere kadın tipleri üzerine Oğuznâme⁴¹⁴, Dede Korkut boyları⁴¹⁵, Anadolu sahası Köroğlu anlatması⁴¹⁶, Şor destanları⁴¹⁷ ve Hakas Huban Arıĝ⁴¹⁸ destanları temelinde incelemeler yapılmıştır.

Araştırmacı Karl Reichl destanlarda kadın kahramanın erkek kahramanın sevgilisi, nişanlısı veya kız kardeşi olduğunu söyleyip kadın kahramanların daha çok tamamlayıcı bir unsur olduğunu belirtirken aynı araştırmacının alıntılıdığı A.T. Hatto'nun kadın kahramanlar için yorumu şu şekildedir: *Kahramanlık/destanî şiirindeki kadın kahramanlar, erkek kahramanlara göre daha önyargılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Destanlarda, onların çok az bir kısmı yer alır ve onlara verilen yer, erkeklerin hakim olduğu toplumlar itibarıyla oldukça sınırlıdır. Ancak kadın kahramanların sahip oldukları bazı aşırı özellikler de göz önüne alınınca onların farklı sınıflar oluşturdukları görülür.*⁴¹⁹

⁴¹² Buryat destancılık geleneğinde kadının işlevleri için bkz. Ye. N. Kuzmina; *Jenskie Obrazı v Geroičeskom Epose Buryatskogo Naroda* (Buryat Halkının Kahramanlık Destanında Kadın İmgesi), Novosibirsk: Nauka 1980 160 s.

⁴¹³ Özkul Çobanoğlu; *age*, s. 109.

⁴¹⁴ Mehmet Aça; *agm*, ss. 76–92.

⁴¹⁵ Mehmet Kaplan; “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I* İst: Dergâh Yayç 1992 ss. 42–54. // Metin Ekici; “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni* Ank: AKMB Yay. 1999 ss. 123–138.

⁴¹⁶ Metin Ekici; “Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler”, *Millî Folklor* S. 44 Kış 1999 ss. 10–17.

⁴¹⁷ Nadejda Chirli; “Şor Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipi”, *Turkish Studies* Volume 3/7 Fall 2008 ss. 292–305.

⁴¹⁸ Mehmet Yılmaz; “Hakas Kadın Kahramanlık Destanlarından Huban Arıĝ’da Kadın Kahramanlar”, *E-Journal of New World Sciences Academy* Vol. 6 Num. 2 2011 ss. 234–250.

⁴¹⁹ Karl Reichl; *age*, ss. 321–322.

Kadının destanlarda erkek kahramanlar gibi ok atması, kılıç savurması, dörtnala at binmesi, Orta ve Alt Dünyanın tüm menfi alplarıyla kapışması, boyunu ve halkını düşmanlara karşı kahramanca savunması vb. gibi hususiyetleri taşıması ana erkilliğin yanı sıra Carl Gustav Jung'un ortaya attığı *animus arketipi* ile de açıklanmaktadır. Arketip için Nurullah Çetin “bir milletin ya da topluluğun en eski atalarından itibaren binlerce yıllık tarihleri boyunca oluşturdıkları düşünce, duygu ve davranış benzerliğine dayanan ortak imge, tutum, tavır alış ve ruhsal kalıplardır.”⁴²⁰ derken C.G. Jung arketipin insan ruhun en yüksek yerinde olduğunu *bu nedenle tüm dinlerin Olympos’unda yerini almıştır* der.⁴²¹ Jung’un bir erkeğin bilinçdışı bütünleyici bir dişi öge, bir kadının bilinçdışı ise bir erkeği barındırmaktadır der ve bunları *anima* ve *animus arketipleri* olarak adlandırır.⁴²² Jung anima ve animus arketiplerini ise şu şekilde açıklar: Öncelikle, bu kişilik dönüşümünde, karşı cinse özgü, erkekte dişi, kadında eril özellikler öne çıkar. Cinnet durumunda her ikisi de cazibe ve değerini yitirir, zira bu özelliklere yalnızca dünyaya sırt çevirdiklerinde (içedönükken), yani bilinçdışına bir köprü oluşturduklarında sahiptirler. Anima dışadönük olduğunda oynak, ölçüsüz, keyfi, kontrolsüz, duygusal, bazen demonca sezgisel, insafsız, şirret, yalancı, riyakâr ve mistiktir; buna karşın animus inatçı, ilkeci, yasa koyucu, öğretici, dünyaya düzeltme meraklısı, kuramsal, sözcüklerin tutsağı, kavgacı ve iktidar düşkünüdür. İkisi de birbirinden zevksizdir: anima etrafını aşağılık kişilerle doldurur, animus ise bayağı düşüncelere kanar.⁴²³ Bu açıklamayla Jung erkek ve kadın cinsinin menfi hususiyetlerini de sıralamış olur.

Hakas destanlarındaki kadın alp tipinin cengâverliğini ve diğer erkek kahramanların sahip olduğu davranış ve düşünüş biçimleri paralelindeki hâl ve hareketlerini sadece *animus* arketipi açıklayamak mümkün değildir. Destanın teşekkül ettiği ve kadının bulunduğu sosyal şartlar göz önüne alınmak zorunda olduğunu düşünmekteyiz.

⁴²⁰ Nurullah Çetin; *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ank: Öncü Basımevi, 2004, s. 153.

⁴²¹ Carl Gustav Jung; *age*, s. 24.

⁴²² Frieda Fordham; *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, İst: Say Yay. 1983 s. 70.

⁴²³ Carl Gustav Jung; *age*, ss. 56–57.

Hakas destanları içinde alp kadın tiplerinin belli başlıları şunlardır. Ak Çibek Arıĝ⁴²⁴, Altın Arıĝ⁴²⁵, Alp Han Kız, Huu İney⁴²⁶, Alıp Han Hıs ve Ay Huucın⁴²⁷, Ay Hanat, Haan Arıĝ, Kilin Arıĝ ve Toolay Mooray⁴²⁸, Han Orba, Altın Çaçah, Altın Harlıh, Ay Arıĝ ve Kaan Hıs⁴²⁹, Huban Arıĝ ve Kök Nincil⁴³⁰, Han Kız⁴³¹. Burada saydıklarımız müspet kadın alplardır. Bunlarla ve diĝer merkezî erkek kahramanlarla mücadele eden Orta ve Alt Dünyanın menfi kadın alpları da mevcuttur. Destanlarda tespit edebildiğimiz menfi kadın alplar ise şöyledir: Ak Çibek Arıĝ destanında Ozıl Arıĝ; Altın Arıĝ destanında İcen Arıĝ, Picen Arıĝ, Pora Ninci; Ay Huucın destanında Hara Ninçi ve Pora Ninçi, Hıyĝa Çiçen; Han Mirgen destanında Ala Puĝa Kız; Han

⁴²⁴ Ak Çibek Arıĝ Destanının merkezî kahramanıdır ve aynı zamanda destana ismini vermiştir

⁴²⁵ Araştırmacı A.İ. Çudoyakov *Şor Destanı İncelemeleri* adlı eserinde Hakas destanı Altın Arıĝ'daki merkezî kahraman Altın Arıĝ hakkında *tip* özelliğine sahip olması bakımından birtakım tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitleri önemli gördüğümüz için buraya aynen alıyoruz: *Hakas destanından bir örnek getirelim. Altın Arıĝ tipi bize birleşik bütün olarak, Çibetey Han kabilesinin koruyucusu, dağların ruhu, çoban tipi olarak ulaştı. İlk başta o, ilk anne ecdadı simgeleyen guguk kuşuyla sıkı bağları olan dağ ruhunu ifade ediyordu, daha sonra tip, yeni özelliklerini, başta Çibetey Han kabilesinin koruyucusu kadın yiğit, daha sonra ise çoban özelliklerini almaya başlar. Ancak o fazla mitolojik olduğu için gerçek anlamda çoban tipine dönüşmedi. Evrim epik tip "sınırlarına" kadar gelir. Ancak epik epik tipine dönüşmez, insan karakter özelliklerini almaz, tarihî hale gelmez. Bundan dolayı onun şiirleştirilmesi, mitolojik tip çerçevesi içinde gerçekleştirilmektedir. Ancak bu sınırlarda da pek çok şeye ulaşılmıştı. Altın Arıĝ tipi, ondan önce çıkan Huu İney tipinden farklıdır. Huu İney tipinde Huu (ak kuğu), İney (anne) ve kurt gibi farklı totemler birleştirilmiştir. Onun adı bir toteme, devamlı değiştirdiği kılık ise diĝer toteme işaret eder. Adı, Huu kuşuyla, giysi kurt hayvanıyla bağlanır. Bazen o kurt postu içinde ortaya çıkar. Huu İney kadın yiğit değildir. Huu İney kendinden çok bahsetmektedir, aynı zamanda o, kabile koruyucusu olarak Alıp Han'ın evladına büyük bir itina ile bakmaktadır. Altın Arıĝ kahramanca Çibetey Han'ın adamlarıyla mücadele etmektedir. Onun sadece "kendine ait" düşmanları yoktur, o bir çobandır. Huu İney "hizmet süresinin" sonunda, Altın Arıĝ ise alt âlemin temsilcisine karşı mücadelede ölür. Altın Arıĝ, Huu İney'in işlevlerini görmeye ve sadece kendine ait yenilerini elde etmeye devam eder. Altın Arıĝ, destanın yaşam süreci içerisinde eklenen detaylarla, bazı ilavelerle genişlemiş Huu İneydir. (A.İ. Çudoyakov; *age*, s. 130.)*

⁴²⁶ Altın Arıĝ Destanının merkezî kahramanı Altın Arıĝ'dır ve destana ismini vermiştir, diĝer kadın alplar talî kahramanlardır

⁴²⁷ Ay Huucın destanında merkezî ve destana ismini veren kadın alp Ay Huucın'dır, talî kadın kahraman ise Alıp Han Hıs'tır. Ay Huucın'ın diĝer kadın kahramanlardan farkı bir aygır ve kısraktan doğmuş olmasıdır.

⁴²⁸ Bu kadın alplar Han Mirgen destanındaki kadın alplardır ancak hepsi talî kahramandır. Söz konusu destandaki merkezî kahraman destana ismini de veren erkek kahraman Han Mirgen'dir.

⁴²⁹ Bu kahramanlar Han Orba destanındaki kadın alplardır ve alp Han Orba aynı zamanda destana ismini veren merkezî kahramandır. Destandaki bir diĝer emkezi kahraman Han Orba'nın ağabeyi ve yukarıdaki listede adı geçen Ay Arıĝ'ın kocası Han Mirgen'dir. İsimlerini sıraladıklarımızı arasında yer alan Ay Arıĝ, Han Mirgen ile evlenmeden önce çok yaman bir alp iken evlendikten sonra ikinci başlık altında değerlendireceğimiz *Eş-Anne Tipine* dönüşür.

⁴³⁰ Huban Arıĝ destanındaki merkezî kahraman ve aynı zamanda destana da ismini veren kadın alp Huban Arıĝ'dır. Kök Nincil, talî bir kadın kahraman olmakla birlikte Huban Arıĝ'ın her mücadelesinde yanında aktif olarak mücadele eden bir kadın alptir.

⁴³¹ Kara Kuzgun destanında destana ismini veren ve merkezî kahraman olan Kara Kuzgun'un karısıdır. Evlenmeden önce Kara Kuzgun'la gürleşen ve onu çok zorlayan alp yaratımlı biridir.

Orba destanında Hara Marha, Hara Sorhıl, Hara Tana, Hazır Noğas; Hara Molat destanında Hara Üzen Arığ; Huban Arığ destanında Çilbey Arığ, Çis İney, Haan Hıs, Hara Tana, Huu Hat ve Üzen Arığ; Kara Kuzgun destanında Üzen Arığ. Bu kadın alplar menfi kahramanlar sınıfında merkezî kahraman olmamakla birlikte ikinci veya üçüncü derecedeki talî kahramanlardır. Babalarının veya kardeşlerinin yanında müspet Orta Dünya kahramanlarıyla kapışırar ve birçoğu ikinci kapışmalarında müspet alplarca öldürülürler.

1.4.2.1. Eş-Anne Tipi

Animus arketipiyle birlikte anne arketipinin de var olduğunu savunan C.G. Jung annenin en önemli üç özelliğinin *bakıp büyüten, besleyen iyiliği, arzu dolu duygusallığı ve yeraltına özgü karanlığı* olduğunu belirtir.⁴³² Üçüncü özellik Jung'un *animus* arketipi meselesinde kadına yüklediği vasıfların bir tezahürü olarak ortaya çıkarken diğer iki özellikle bu tip altında işleyeceğimiz kadınların müşterek birimidir. Hakas destanlarının kadınlarının oluşturduğu şahıs kadrosunda nitelik ve nicelik bakımlarından alp kadın tipi kadar sivrilmeseler de *eş-anne tipinin* örnekleri mevcuttur. Bu tipi de kendi içinde ayırmak pekâlâ mümkündür. Şöyle ki *eş-anne tipine* dâhil olan kadınların bir kısmı anlatının başından sonuna kadar bu mevkide iken bu tipe ait bazı kadınlar öncesinde alp kadın tipinde iken evlendikten sonra bu tip içinde değerlendirilmektedir. Hakas destanlarındaki kadınlarda gördüğümüz bu tipik özellik ilgi çekicidir. Alp kız, evlenip kadınlığa geçişiyle ve bilhassa *Motif Yapısı* başlığı altında işlediğimiz *Saç Toyundan* sonra ritüel olarak bir erginleme safhasından geçer ancak erkek alp tipinin tam tersi bir şekilde alplık kurumundan aile kurumuna geçiş yapar. O andan itibaren kadın alp kendisini çocuklarına, kocasına, obasına ve genel manada yurdunu adar.

Eş-anne tipine Hakas destanlarından şu kişileri verebiliriz. *Ay Hucın (Ak Çibek Arığ Destanı)*; *Altın Arığ, Altın Tarğah, Ay Arığ, Kök Nincil (Alp Sarığ Plat Hıs Destanı)*; *Han Arığ (Altın Arığ Destanı)*; *Ah Çibek Arığ, Altın Arığ, Ay Çarış, Çarış Tana ve Hıyan Arığ (Altın Çüs Destanı)*; *Ah Çibek Arığ ve Alıp Han Hıs, (Ay Huucın Destanı)*; *Ah Ölen Arığ, Çarış Tana, (Han Kicegey Destanı)*; *Ay Hanat (Han*

⁴³² Carl Gustav Jung; *age*, s. 22.

Mirgen), *Altın Sas*, *Ay Arığ*⁴³³, *Hara TarĖah ve K k Nincil (Han Orba Destanı)*, *Altın Harlıh ve Hıyan Arığ (Huban Arığ Destanı)*; *Altın Arığ ve Sarığ TarĖah (Kara Kuzgun Destanı)*; *Ay Hucın ve K gcil Arığ (K k Han Destanı)*.

1.4.3. Yardımcı Tipler*

Çağdaş edeb  eserlerde daha  ok karşımıza  ıkan karakter ve şahsiyet kavramı destan ve masal gibi halk edebiyatı anlatı  r nlerinde *tip* olarak karşımıza  ıkmış olup konuyla alakalı gerekli değerlendirme ve literat r yukarıdaki satırlarda işlenmiştir. Burada değineceğimiz konu yine bu *tip* meselesi ile alakalı olup konumuz gereği destanlardaki menf  veya m spet *alp tipine* m cadele, hayatta kalma ya da genel itibariyle kahramanın anlatı i indeki amacı ne ise ona ulaşmasında aracı olan kişi(ler) veya diğer canlı/varlık(lar)dan oluşmaktadır. Kahraman giriştiği m cadele ve ulaşmak istediği amaca kendi g c , zek sı ve diğer hususiyetleriyle ulaşabilecek olsa da belirli durumlarda s z konusu yardımcı tiplerin *yardıma* ihtiya  duyar. Aslında bu durum kahramanın en b y k  zelliklerinden yenilmemezlik ve kimseye muhta  olmama gibi  zelliklerine ters d şmektedir. Ancak gerek sonu  itibariyle kahramanın da bir insan olması gerekse de olay  rg s n n zenginleştirilmesi bakımından yardımcı tiplere ihtiya  vardır.

1.4.3.1. İnsan Yardımcı Tipler

Hakas destanlarında kahramanın hedefine varmasında yardımcı olan tipler arasında insan yardımcı tipler  nemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan bazıları sihr   zellikleriyle, bir kısmı kahramana akıl verip yol g stererek bir kısmı ise kahramanın yanında savaşlara katılarak ona yardım eden kişilerdir. **Ak  ibek Arığ** destanında *Kır Hizmet i Kız*, *Ay Hucın*’ın yanında ev işlerine yardım eden ve hanımın yaveri

⁴³³ Han Orba destanındaki bu kadın Han Orba’nın ağabeyi Han Mirgen’in karısıdır. İlkin Han Mirgen ile menf  alplara karşı omuz omuza m cadele ederken Han Mirgen ile evlendikten sonra alplık zırhını bir kenara koyup alp kadın tipinden eş-anne tipine ge iş yapmıştır. Bu sebeple tipolojik a ıdan d z değil yuvarlak karakter  zelliği g sterir.

* Bu konu i in ayrıca bkz. Hilal T rker; *G ney Sibirya T rk Destanlarında Kahramana Yardımcı Unsurlar* (yayımlanmamış y ksek lisans tezi- dan. Do . Dr. İbrahim Dilek) Ankara 2010 174 s. Pınar Zaloğlu; *Orta Asya ve G ney Sibirya T rklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler* (yayımlanmamış y ksek lisans tezi-dan Prof. Dr. Mehmet A a), Balıkesir 2011 318 s.

konumunda bir kişidir. Hanımının yurduna talan etmeye gelen Ay Molat, Ay Hucın'ın çocuğunu öldürmek istemektedir. Bunu gören hizmetçi Ay Hucın'ın oğlunu koynuna saklar ve diğer kötü alplar onu görmeden kaçıır. Ay Hucın ile Ak Han'ın çocuğunu kaçıran hizmetçi Ak Han'ın yurdunda yerin altına bir in kazıp orada yaşamaya başlar. Ot kökleriyle ak nehrin köpüğüyle karınlarını doyurup çocuğu besler ve hayatta kalmasını sağlar. **Alp Sarığ Plat Hıs** destanında *Altın Kiris* adlı kahraman merkezî kahramanlardan Altın Hosto'ya mücadelelerinde yardım etmesi için yedi kenarlı ak kaz yumurtası ile gümüş bir sustalı verir. Bunlar aynı zamanda Altın Kiris'in çocuklarıdır. **Altın Arığ** destanında, diğer destanlarda menfi tipte gördüğümüz *Huu İney* tipi burada olumlu ve yardımcı bir tiptir. Alp Han'ın babası Ay Han zamandan beri onların yurdunda yaşayan, büyük otağı çekip çeviren kudretli bir kadındır. Bilicidir, kerametlidir. Picen Arığ'ın memleketinde Alp Saaday ile evlenmesinden sonra üç kulaç boyundaki bir bozkurt Altay dağının zirvesine çıkıp talan edilmiş yurda bakar, sonradan da hırlayarak silkinir ve Huu İney'e dönüşür. Yurdun bu hâle gelmesine çok ah-vah eder. Bunun üzerine zırhını kuşanıp onların peşine düşer ve onlara yetişir. Onların yanına iki gözü kör bir kız çocuğu kılığına girerek varır, kendisinin marazlı olduğunu ve kendisine yardım edilmesini ister. Halktan İney Kökçin isimli bir kadın kör kız kılığındaki Huu İney'e yardım eder. Ancak İney Kökçin, Huu İney'i tanır ve onca yıldır nerede olduğunu sorar. Huu İney altmış yıl kadar dolaştığını, altmış yıl boyunca altmış erkekle evlendiğini ve altmış erkek arasında iyi olanla karşılaşmadığını söyler. Kendi yurdunun neden böyle viran edildiği sorunca İney Kökçin Picen Arığ ve İcen Arığ'ın yaptıklarını anlatır. Huu İney, İney Kökçin'e Kirim Dağı zirvesindeki ak kayanın içinde Altın Arığ ile al boz atının olduğunu söyleyince İney Kökçin bu iki kız kardeşin Altın Arığ ile atının canlarını çoktan aldığını söyler. Huu İney bunun üzerine İney Kökçin'i kâfileye geri gönderir ve kendisi yeniden bozkurt donuna girip Altay dağının yamacına gider. Yine yurduna baktığında kara bir evin yanında kara kula bir at ve eyerine yaslanıp yatan bir yiğit görür, aşağıya iner, önce etrafında dolandır ancak ses çıkmaz daha sonra yiğit Huu İney'e anne diye seslenir ve Huu İney şaşıarak insan şekline geri döner. Kendisine neden böyle seslendiğini sorar. Bu çocuk Huu İney'in en son evlendiği kocası olan Çibetey Han'dan olan çocuğudur. İlkin bunu hatırlamayan Huu İney daha sonra kocasını ve doğum anını hatırlar. Huu İney oğlu Hulatay'ı da yanına alarak Kirim

Dağı'nın zirvesine ak kayaya çıkar. Altın Arığ ve atının cesetlerinin olduğu ak kayaya girerler. Huu İney cebinden sihirli suyu çıkarıp Altın Arığ'a sürer, daha sonra aynı şeyleri Altın Arığ'a ve Picen Arığ'ın öldürdüğü Alp Han'ın altı yaşındaki oğluna da yapar ve hepsini yeniden hayata döndürür. Diğer kişi ise İney Kökçin'dir. Picen Arığ'ın Alp Saaday'ın yurduna sürölmekte olan halkından bir yaşlı kadındır. Bu yaşlı kadın, iki gözü kör bir kız çocuğu kılığında onların peşinden gelen Huu İney'e, yardım isteyen kişinin kendi çocuğu olduğunu düşünöüp yardıma gider. Destanda adı verilmeyen ama ölen Altın Arığ'ı erkek olarak ve farklı bir şahsiyette yeniden yaratan kişidir. *Yaşlı Adam* şeklinde adlandıracağımız bu kişi Pora Ninci Altın Arığ'ı ve atını öldürdükten sonra Alp Han Kız, onlardan bir parça bulabilmek amacıyla Ak Dağ'ın zirvesinde aranırken arkasında bir yaşlı adam belirir. Adam bastonuyla toprağı eşelerken Altın Arığ'ın topuk kemiğini, ak boz atın ise küçük toynağını bulur. Bastonuyla topuk kemiğine vuran yaşlı adam küçük göğüslü bir alp, toynağa vurunca ise ak tavşana benzeyen ak oy adlı bir at meydana getirir. **Altın Çüs** destanında *Çarlı Tana* alp Çaas Han'ın karısıdır. Hayattan çekilen canlıların nasıl yeniden hayata döndüröleceği bilgisine sahiptir. Bunu Altın Çüs'e, Alıp Han'ın oğlunu yeniden hayata döndürmesi için anlatır. **Ay Huucın** destanında Han Mirgen ile onun ikinci karısı Ah Çibek Arığ'ın oğlu olan *Altın İrgek*, Ay Huucın ve Altın Arığ'ın Çalat Han'ın yurdunda başlatmış oldukları mücadelede bu alplara yardım eden kişidir. Tönis Han'ın oğlu Hıyan Tönis Han tarafından okla vurulup öldüröldükten sonra Tönis Han'ın kızı Altın İrgek tarafından sütlü gölün sütüyle yıkanıp diriltir. **Han Mirgen** destanında yine adı verilmeyen *Adsız İhtiyar* Ak Kaya'dan çıkarak epey uzun olan sakalından bir tutam koparıp savaş meydanına dağıtır. Bunlar tüm menfi alpları bir daha hayata dönmeyecekleri şekilde öldürerek savaşı bitirir. Oradakilere bu yaptığının karşılığı olarak Ak Kaya'ya kurban sunmalarını ister ve oradan ayrılır. *Ay Hanat*, Han Mirgen'in ilk karısı Ay Arığ'ın kardeşidir. Ay Arığ kötü tarafı seçmesine ve Han Mirgen'in ikinci karısı Toolay Mooray tarafından öldürölmesine rağmen yine de Han Mirgen'in yurdundaki savaşta Han Mirgen sölalesine yardım etmek için gelmiştir. *Hıyan Han* Kilin Arığ'ın dostu olan Hıyan Arığ'ın babasıdır. Çaas Han ve Çılbazın Molat'ın savaşında ve Han Mirgen ve Altın Çüs'ün esir edildiği büyük savaşta Çaas Han'a yardım eder. **Han Orba** destanında merkezî kahramanlar Han Orba ve Han Mirgen'in

kuş donlu teyzeleri *Altın Harlıh*, yeğenlerine sihir ve pazu yoluyla her şekilde yardım eder. **Hara Molat** destanında Altın Han'ın kızı Hara Molat'ın üçüncü karısı olan *Ah Tana* altın iskambil kâğıtlarıyla fal bakar ve kocasını Ört Nehri ile Oo nehri arasında ki olağanüstü atın yanına gönderir. Giderken de üç köşeli beyaz bir şal verir ki bu şal göğesini kaldırılınca beyaz bir bulut yayılmakta ablasının vaveylası işitilecektir. Hara Molat *Ah Tana*'nın söylediği yerlerden döndüğünde onu obasının girişinde karşılar. Hara Molat'a verdiği şalla büyü yaparak Hara Molat'ın bizzat vurup öldürdüğü ablası Altın Tarğah'ı yeniden hayata döndürür. **Huban Arığ** destanında *Altın Hus* Han Hartığa'nın cebinde, üç başlı bıçak şeklinde taşıyıp yere fırlatıldığında üçgen çıplak bir oğlana dönüşmekte ve istenildiği takdirde savaşa dâhil olarak, kullanan kişiye mücadelesinde yardımcı olan oğludur. *Tolğay Kam* incelediğimiz Hakas destanlarında adı *ham* (kam/şaman) şeklinde verilen tek kişidir. Her şeyden haberi vardır ve her şeyi bilmektedir. Huban Arığ'ın babası Hara Han alt dünyaya inmeden önce onu görmek ve ondan gerekli bilgileri almak istemektedir. Dokuz tüürlü Tolğay Kam sekizinci tüürünü eline alıp kamlamaya başlar. Tolğay Kam Hara Han'a, onunla Hıtay Arığ arasındaki durumu anlatır, ona yol gösterir. Hangi tehlikelerle karşılaşacağını bildirir. **Kara Kuzgun** destanında *Hırğan Taycı* Han Saraçı'ya yardım etmek için alt dünyaya iner ve Kara Kadın ile epey mücadele eder. Han Saraçı ve kendisinin yardımcılarıyla orta dünyaya çıkarlar. **Kök Han** destanında *Han Sarığ* Kök Han'ın babasıdır. Mübarek bir şahsiyettir. İrlik Han'ı ve taifesini dize getirir.

Bu bahsettiğimiz bariz isimlerin haricinde isimleri zikredilmeyen, bazı menfi ve müspet alpların yanında onlara fizikî mücadelelerinde yardım eden *erler* bulunmaktadır.

1.4.3.2. Hayvan Yardımcı Tipler

Kahramanın binitisi olması yanında yoldaşı da olan at destanlarda görülen hayvan yardımcı tiplerin başında gelmektedir. Ancak at konusunu tipik olmak üzere kültürel boyutu ve kahramanın baş yardımcısı olması hususunda çalışmamızın *Hakas Destanlarının Epizot ve Motif Yapısı* başlığı altında işlendiği burada üzerinde durmayacağız. Hakas destanlarında kahramana yardımcı olan hayvanlardan bir tanesi de yalnızca Huban Arığ destanında gördüğümüz *altın tüylü ak köpektir*. Bu yardımcı

hayvan tipini de *Hakas Destanlarının Epizot ve Motif Yapısı* bölümünde irdelediğimiz için burada konuya değinmiyoruz.

1.4.3.3. Diğer Yardımcı Unsurlar

Kahramanın mücadeleleri ve diğer amaçlarına ulaşması esnasında kullandığı ve ona fiziksel ve sihrî olarak yardım eden ve hepsi sihirli nesnelerden oluşan eşyalar bulunmaktadır. Bu konu da *Hakas Destanlarının Epizot ve Motif Yapısı* başlığı altında işlendiği için burada ayrıntılı açıklama yapmayacak yalnızca bu eşyaların isimlerini vereceğiz: Sihirli yumurta, sihirli kitap, sihirli kayış, sihirli şal ve sihirli kıyafetler.

1.5. Hakas Destan Kahramanlarının Mücadeleleri

Destanlarda en kaba haliyle iyi ile kötünün mücadelesi ve bunların birbirlerine gâlip gelme çabası yer almaktadır. Diğer yerli ve/veya yabancı destancılık geleneklerinde de olduğu gibi Hakas Türk destancılık geleneğinde de iyi ve kötü olarak tasnif edebileceğimiz kahramanlar, üstlerinde taşıdıkları misyon gereği şuurlu bir şekilde yapmasalar da iyi veya kötü hangi tarafın mücadele erliğine soyundularsa bu düşünce uğrunda savaşırlar. Elbette, müspet ve menfi kahramanlar bu iyi-kötü mücadelesinde güçlü, olağanüstü özelliklere sahip ve erişilmez olsalar da birer piyondur. Asıl yönlendirici varlık, iyi ve kötünün kaynak temsilcisidir. Hakas destanlarında bunları bazı farklılıklar olmakla birlikte aynı adlarda görürüz. İyinin kaynağı *Çiti Çayaan, Huday, Han Tengri* olarak bilinir. Huday biçimi en çok kullanılan isimdir. Hiçbir şekilde doğrudan anlatıya ve olaylara müdahale etmemekle birlikte onun varlığı gerek anlatıcı gerekse de baş müspet kahraman tarafından hissettirilir. Hakas destanlarda tüm menfi fikir ve aksiyonların kaynağı Alt Dünya efendisi *Erlik*'e aittir.⁴³⁴ Bu düalist temeldeki⁴³⁵ çekişme müspet ve menfi alpların mücadelelerinde somut bir hale gelmiştir.

⁴³⁴ Hakas Türkleri de dâhil olmak üzere Sibiry Türk destancılık geleneği içerisindeki alpların iyi ve kötü yaratıcıların meskûn oldukları Üst ve Alt dünya ile olan ilişkileri için bkz. İbrahim Dilek; “Sibiry Türk Destanlarında Kahramanın Yer altı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler”, *Millî Folklor* S. 85 2010 ss. 46–56.

⁴³⁵ Konuyla alakalı bkz. Emel Esin; *Türk Kozmolojisine Giriş*, ss. 19–38.

Hakas destanlarındaki alpların mücadeleleri genel olarak şahsî bir yapıdadır. Alpların ait oldukları boya ait bir orduları olmamakla birlikte bazı destan kahramanlarının nökerleri bulunmaktadır. Hangi alpların nökerleri veya *kırk yiğidi* olduğu konusuna bir önceki başlık altında değinildiği için burada değinmeyeceğiz. Bununla birlikte alp mücadelesine çoğunlukla tek başına çıkar, çok zor anlarında kendisine kardeşi, akrabaları, olağanüstü özelliklere sahip yardımcısı atı, nökerleri veya diğer üstün özellikli hayvanlar yardım eder. Bu konuyla alakalı Abdülkadir İnan ise şunları ifade eder: *Daha ilkel kültür çağlarının hâtıralarını aksettiren Altay-Yenisey Türklerinin destan ve masallarında alpların çoğu tek başına gezer, savaşır; onlara ancak atları ve tanrılar arkadaşlık edeler. Bu yarı tanrı yarı insan olan alpların çevresinde “kırk yiğit” kurumuna rastlanmıyor. Yüksek barbarlık kültür merhalesine büyük göçebe boyların başındaki alplar çağını tasvir eden destan ve masallarda ise alplar yanında “kırk yiğit” ve hatunla kızlarının yanında da “kırk kız” vardı; alplar savaşlarda, eğlencelerde hatta evlenmelerde “kırk yiğit”i ile beraber bulunurdu.*⁴³⁶ Biraz önce bahsettiğimiz nökerlik kurumu ile ilgili de yine A. İnan Moğollardaki nöker⁴³⁷, Özbeklerdeki *çehre* veya *iç oğlanlar* kurumlarının bu *kırklar* geleneğinin bir devamı olduğunu söyler. Bu durumun yakın coğrafyanın milleti olan Ruslarda *drujina* yani *dostlar* adını aldığını da belirtir.⁴³⁸ Söz konusu nökerlik kurumunun bir benzeri Orta Çağ Avrupasında yer almış farklı milletlerde görülmüştür.⁴³⁹

Kahramanlık destanlarında olay örgüsünün en uç noktaya ulaştığı, heyecan ve çatışmanın zirveye çıktığı bölümler alpların birbirleriyle, kırk yiğitleriyle veya varsa

⁴³⁶ Abdülkadir İnan; “**Türk Destan ve Masallarında ‘Kırklar’ Motifi**”, *Makaleler ve İncelemeler I*, s. 238.

⁴³⁷ Moğolcadaki *nöker* kavramı için bakınız B. Ya. Vladimirtsov; “**Mongol’skoe nökür**” (Moğolca Nökür), *Raboti po Mongol’skomu Yazıkoznaniyu* Moskva: Vostochnaya Literatura RAN 2005 ss. 852–853.

⁴³⁸ Abdülkadir İnan; *agm*, s. 240.

⁴³⁹ *Eski German toplumlarında, kandaş birliklerin ve sıradan halkın gücü varoluşun günlük akışı içinde yeterli olduysa da macera ve tutku dolu ruhlar bu kadarıyla asla yetinmiyorlardı. Şefler ve özellikle de genç şefler etraflarına “yoldaş”larını topluyorlardı (eski Almancada gisind tam olarak “sefer yoldaşları” demekti ki, Tacitus bu sözcüğün tan anlamını Latincedeki comes sözcüğüyle karşılamaktadır) Onları savaşa ve yağmaya götürüyorlar; dinlenme zamanlarında da uzun içki âlemleri yapmaya uygun, tahtadan inşa edilmiş büyük hall’lerde ağırlıyorlardı. Bu küçük birlik, savaşlarda ve kan davalarında şefin gücünü oluşturuyor ve özgür insanların tartışmalarında onun yetkesini destekliyordu; şef ise onlara büyük bir cömertlikle dağıttığı yiyecek, köle ve altın yüzük gibi armağanlarla kendi itibarının en önemli ögesini sağlıyordu. İşte Tacitus’un bize resmettiği I. yydaki Germany’a’da varolan, birkaç yüzyıl sonra Boewulf’un şiirlerinde ve kaçınılmaz bazı değişikliklerle eski İskandinav sagalarında ortaya çıkacak olan “sefer yoldaşlığı” böyle bir şeydi. Marc Bloch; **Feodal Toplum** (çev. Melek Fırat); İst. Kırmızı Yay. 2007 s. 272.*

obaların kendi ordularıyla yaptıkları savaşlar veya kapışmalardır. Destanlardaki birçok epizotun ortaya çıkması bu mücadelelerin sayesinde. Olay örgüleri, icracılar tarafından bu hadisenin zikredilmesi için terennüm edilirler.

Ak Çibek Arığ destanında Ak Han ile Kızıl Tas alpların mücadele sahnesi yer alır: *Ak Han'la Kızıl Tas / Orada kapışıp, orada tutuşmuşlar. / Ormanlı zirvenin üstünde, / Alp kişiler kapıştıklarında, / Açılmayacak ak duman yükseliyor, / Yükselmeyecek gök duman kalkıyor. / Bay Kara Han'ın oğlu / Ak doru atlı Ay Molat, / Düz taşa döşenip / Yuvarlak taşa yaslanıp / Ormanlı yüksek zirve üstünde / Yatıp duruyor. / Ak Han, Kızıl Tas'la kapışalı, / Altı günü geçiyor, / Dokuz güne ulaşp, / Dönüp duruyor. / On iki güne ulaştığında, / Ak Han, alpa yenilmiş, / Yiğide mağlup olmuş. / İniltisini inliyor.*⁴⁴⁰ Bir diğer mücadele Ak Çibek Arığ ile Bay Kara Han'ın oğlu Ay Molat arasında gerçekleşir.⁴⁴¹ Alplar arasındaki kavgaların anlatımındaki abartılı ifadeler de bu mücadelelerin nasıl şiddetli gösterecek derecededir: *Büyük savaş olmuş, / At kemiği ala dağ olmuş, / Er kemiği Sayan dağı gibi,*⁴⁴² Bir diğeri Ak Çibek Arığ ile Ay Molat arasındadır.⁴⁴³ **Alp Sarığ Plat Hıs** destanında Kara Nügil ve Sarığ Plat Hıs ile sert bir mücadeleye başlar.⁴⁴⁴ **Altın Arığ** destanında Hulataş ile kapışan Altın Arığ, dövüşmeden önce düşünür: “*Şimdi Hulataş'a yenilsem, Hulataş / Han yerine han olacak, / Bey yerine bey olacak. / Yetiştirilen hayvanların sahibi o olacak, / Halkın, ahalinin başı o olacak.*” Bu düşüncelerden sonra onunla kapışmaya başlar, birkaç kez yerden yere vurmuş, hiç aman vermez.⁴⁴⁵ Bir diğer kapışma sahnesi Altın Arığ ile Ay Kara Taş arasındadır: *Altın Arığ ile Ay Kara Taş, / Vuruşarak, güreşerek dışarıya çıkmışlar, / Parlak dağının üzerine / Vuruşa çıkmışlar / Orada vuruşup, orada kapışmışlar. / Birbirlerine boyunlarını kaptırmadan, / Yaklaşık yarım gün boyunca dolaşmışlar. / Birbirlerine bacaklarını kaptırmadan, / Yaklaşık iki gün boyunca dolaşmışlar. / Yarım günün sonunda, / Boyunlarından kapışıp, / Düzlüğe çıkıp, / Atışmışlar. / İki günün sonunda, / Bacaklarından kapışıp, / Yüce dağın üzerinde atışmışlar. / Kocaman aygır gibi sesler çıkarıyorlarmış, / Kocaman boğa gibi sesler*

⁴⁴⁰ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 227.

⁴⁴¹ Ekrem Arıkoğlu; *age*, ss. 247–249.

⁴⁴² Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 269.

⁴⁴³ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 295.

⁴⁴⁴ **Alp Sarığ Plat Hıs**, m. 765.

⁴⁴⁵ Fatma Özkan; *age*, s. 177.

çıkarıyorlarmış.⁴⁴⁶ Farklı bir alp mücadelesi ise Hulatay ve Çibetey alpların altı yiğitle olan savaşlarıdır: *Atın taşıyamadığı altı yiğit / Kara dağa çıkmış. / Hulatay ile Çibetey Han / Altı yiğitle orada tutuşup, / Orada kapışmış. / Çibetey Han ile Hulatay / Oo Kara Han'ın yurdunda, büyük savaşa başlamışlar.*⁴⁴⁷ Altın Arığ, Hulatay ve Pora Ninci'nin oğlunu acımasızca öldürür: */ Pora Ninci'nin oğlunun boynundan tutmuş. / Kara dağdan indirmiş. / Kara denizin kenarına getirmiş, / Geniş taşın üzerine sırt üstü atıp, / Onu ay şeklindeki çelik kılıçla öldürmüş. / Öldürdükten sonra, ay şeklindeki çelik kılıçla / Bütün kemiklerini ve etlerini parçalamış. / Etini ve kemiklerini tamamen parçalayıp, / Kara denize atmış./“Kara denizin balıkları, / Toplanıp, etini ve kemiklerini yeyip, / Kara denizin dibinde / Her tarafa yaysınlar. / Senin annen, Pora Ninci, / Etini, kemiklerini, hiçbir yerde bulamasın.”*⁴⁴⁸ **Altın Çüs** destanında Alp Kara Han'ın alpları ile Alp Möke ve Altın Çüs'ün amansız bir mücadelesi olur: *[Alp Kara Han] Kara taş eve varıp açmış. / Alpler yiğitler oradan çıkıvermişler, / Altmış yetmiş alp oradan, / Kara zirveye çıkmışlar. / Kara zirve üstünde / Büyük savaş, büyük kapışma, / Orada başlamış. / Kara Hanın yerinde / Büyük iz bırakmışlar, / Büyük yayık karıştırmışlar. / Açılmayacak ak duman yükselmiş, / Kalkmayacak gök duman yükselmiş, / Yerin üstü kararıyormuş, / Göğün bağı kızıyormuş. / Kolanı döşenmiş yiğit atlar, / Çok devrilip ölüyor, / Koluna dayanarak alplar yiğitler / Çok yatıyor, çok ölüp duruyor. / Onlar böyle savaşıp, / Eski ay geçiyor, / Yeni ay çıkıyor. / Alpları hep öldürmüşler, / Yiğitleri yatırmışlar. / Atın leşi ala dağ gibi olmuş, / Erin cesedi eğri dağ gibi olmuş.*⁴⁴⁹ Düşman alp Kara Han'ın yiğitlerini alt eden Alp Möke ve Altın Çüs ikilisi bu sefer Kara Han'ı mağlup etmek için harekete geçerler. Ancak Altın Çüs, Alp Möke'nin Kara Han'ı yenemeyeceğini tahmin eder ve onu Çil Kızla dövüşmeye yönlendirir. Kendisi Kara Alp ile kapışacaktır. Bu amansız savaşta Çil Kız da Kara Han da ölür.⁴⁵⁰ Bir diğer savaş Bora Han'ın yurdunda olur: *On iki tümenli kanlı savaş, / Üzüm Han kanlı savaşa girişmiş. / Ondan sonra Altın Çüs / Kanlı savaşa girişmiş, / Altın Çüs kanlı savaşa girdiğinde / Ak sarı atlı Alp Möke, koşturarak çıkıp, / O da kanlı savaşa girişmiş; / Ondan sonra Kara Hanla / Bora Hanın*

⁴⁴⁶ Fatma Özkan; *age*, s. 243.

⁴⁴⁷ Fatma Özkan; *age*, s. 191.

⁴⁴⁸ Fatma Özkan; *age*, s. 203.

⁴⁴⁹ Erdal Şahin; *age*, ss. 106–108.

⁴⁵⁰ Erdal Şahin; *age*, ss. 107–111.

yerinde / Yerin üstü kararmış, / Göğün bağı kızarıp yanmış, / Sayısız büyük savaş, büyük tutuşma orada olmuş. / Onlar savaşırken, onlar tutuşurken, / Ak Molat buraya yönelmiş geliyor, / Fakat taşlı zirve üstünde / Kara yerin üstü kararıyor, / Han göğün bağı kızarıp yanıyor.⁴⁵¹ **Han Kicegey** destanında elbetteki alplar arası muharebeler gerçekleşmektedir. Bunlardan biri Han Kicegey ile kızıl taş zırhlı kız arasındadır.⁴⁵² Bir diğer mücadele ise Han Kicegey ile sayısı tam olarak verilmeyen bir düşman alplar arasında olur.⁴⁵³ **Han Mirgen** destanında Han Mirgen ile Çılbazın Molat⁴⁵⁴, Han Mirgen ile Üzüm Molat⁴⁵⁵ ve Çaas Han ile Ot Han arasındaki dövüşler anlatılır.⁴⁵⁶ Bir alplık destanı olan **Han Orba** destanında da alplar arası mücadeleler önemli yer tutmaktadır. Kara Han, yurdunu istilaya gelen Kara Molat ve ordusuna sonuna kadar direnir ve mücadele eder.⁴⁵⁷ Bir diğer kapışma Han Mirgen ile Kara Molat'ın kardeşi Kara Kuzgun ile olmaktadır.⁴⁵⁸ Bir diğer mücadele yine Han Mirgen ile Kara Molat'ın kız kardeşi Kara Mahra arasındadır.⁴⁵⁹ **Hara Molat** destanında Hara Molat ile Tas Çürek ve Pus Çürek adlı iki düşman alp kardeşle mücadele eder.⁴⁶⁰ **Kara Kuzgun** destanındaki mücadele sahneleri ve anları şöyle görülebilir. Hlanır Taycı ile Üzüt kızı Üzen Arığ arasındaki kapışma bunlara bir örnektir.⁴⁶¹ Bir diğeri yine Üzen Arığ ile adı verilmeyen mukozalı çıplak çocuk arasındadır.⁴⁶² Adsız çıplak oğlan ile Kara Alp'in mücadelesi de örneğe uygundur.⁴⁶³ Düşman alp Kümüs Tik ile Han Saraçı da kapışan iki alptir.⁴⁶⁴ Kara Alp ile Han Saraçı arasında da bir kapışma meydana gelir.⁴⁶⁵ **Kök Han** destanında alplar arasındaki ilk mücadeleyi Kök Molat ve Ah Molat arasında görürüz.⁴⁶⁶ Diğerleri

⁴⁵¹ Erdal Şahin; *age*, s. 136.

⁴⁵² **Han Kicegey**, m. 2044.

⁴⁵³ **Han Kicegey**, m. 2838.

⁴⁵⁴ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, s. 68.

⁴⁵⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 76.

⁴⁵⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 200.

⁴⁵⁷ Erhan Aktaş; *age*, m. 71.

⁴⁵⁸ Erhan Aktaş; *age*, m. 1265.

⁴⁵⁹ Erhan Aktaş; *age*, m. 1522.

⁴⁶⁰ **Hara Molat**, m. 2115.

⁴⁶¹ Ali Ilgın; *age*, ss. 39–41.

⁴⁶² Ali Ilgın; *age*, ss. 145–151.

⁴⁶³ Ali Ilgın; *age*, ss. 155–157.

⁴⁶⁴ Ali Ilgın; *age*, ss. 183–185.

⁴⁶⁵ Ali Ilgın; *age*, s. 199.

⁴⁶⁶ **Kök Han**, m. 234.

Kök Tas ile Han Mirgen⁴⁶⁷, Ah Tas ile Hurğun Arığ⁴⁶⁸ ve Soodam Han ile İzil Han⁴⁶⁹ arasında gerçekleşir.

1.6. Hakas Destan Kahramanlarının Psikolojisi

Destan kahramanları her ne kadar ortaya çıktıkları toplumun ölküleştirilmiş ve mükemmelleştirilmiş tipleri olsalar da sonuç itibariyle insandır ve kendisine yüklenen mübalağalı sıfatlar bir kenara bırakılacak olunursa her şeyden önce insan türünün maddî ve manevî hususiyetlerini bünyelerinde taşırlar.

Destan kahramanı sahip olduğu olağanüstü güçlere, yüksek sezgi ve düşünme yetisi, yanındaki yine olağanüstü özelliklere sahip yardımcılarının verdiği güven ve kahramanlığın tabiatında bulunan özgüven duygusuna rağmen büyük bir baskı altındadır. Hangi nicelikteki insan topluluğunun içinden çıkarsa çıksın hangi (şahsî-kavmî-millî) ölkü(ler) için mücadele ederse etsin kahraman bu askıyı her daim üzerinde hissedecektir. G. Lebon'un toplum psikolojisini dokuz maddede topladığı çalışmasında bunlardan biri de *heyecan baskısı*dır. Buna göre, *belirli ve amaçlı bir toplum içindeki kişiler sürekli heyecanların baskısı altında bulunurlar; ve lojik düşünceler için vakit ve imkân bulamazlar. Zira çok kez düşünceleri tamamiyle santimental niteliktedir. Bu heyecanlar ani, basit, aşırı, şiddetli ve çok hercaidir (...)*⁴⁷⁰ Tek bir kişinin bile beklentilerini karşılayacak olsa da geriye dönüp baktığında mahcup olmama psikolojisi onu daha gayretli, hırslı, düşmanlarına karşı acımasız, daha dikatli, daha kurnaz yapacak ve bu unsurlar onu en iyiye ulaşma yolunda gitmesi için bir isteklendirme aracı görecektir. Bir diğer araştırmacı Gennadiy Nikolayeviç Pospelov'a kahramanın bu ruhî durumu *heroik patos* şeklinde değerlendirir ve bunu şöyle açıklar: *Kahramanlık'çı heyecansal bağlanım (heroik patos), bir kişinin veya bir topluluğun gerçekleştirdiği ve bir halk, bir ulus ya da tüm insanlık için büyük önem taşıyan bir eylem yüceliğinin olumlanmasında** söz konusudur.⁴⁷¹ Bu sebeplerden dolayı kahraman lâletayn bir insan

⁴⁶⁷ Kök Han, m. 678.

⁴⁶⁸ Kök Han, m. 745.

⁴⁶⁹ Kök Han, m. 2292.

⁴⁷⁰ Rasim Adasal; *Yeryüzü Tanrıları, Liderler, Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi*, İst: Minetoğlu Yay. 1979 ss. 21–22.

* Vurgu yazara aittir.

⁴⁷¹ Gennadiy Nikolayeviç Pospelov; *age*, s. 139.

gibi düşünüp davranamaz. Kendisinin mevcudiyeti çok büyük bir ihtimalle arkasında bıraktığı birçok insanı, boyu, kabileyi, devleti hatta fersah fersah coğrafyalardaki insanları da ilgilendirmekte ve etkilemektedir. Bu mantıklardır ki kahramanın önceliği bizzat kendisidir. Tabii ki bu durum kahramanların bir'i değil çok'u düşünmesi ile çelişiyor olsa da bu gerçek yadsınamaz. Bu sebeple kahramanın en basitinden pazu kuvveti bilen güçlü menfi alptan daha fazladır, bu sebeple kahraman nice madenden daha dayanıklı savaş techizatıyla donanımlıdır, bu sebeple en başta yegâne yoldaşı atı olmak üzere nökerleri, kırk yiğidi vb. gibi yardımcı tiplerle çevrelenmiştir, bu sebeple birçok sihrî kabiliyeti olan silahlarla kuşanmıştır. Bütün bunlar kahraman bir kez daha diğerlerinden daha farklı olduğunu, daha üstün olduğu haletiruhiyesine büründürmüştür. Bütün bunlar kahramanın bencil değil ama kendisini daha çok seven, kendisini daha üstün, mükemmel ve hatta bazı zamanlarda “tek” olduğu düşüncesine kapılmasına neden olur. Bu durum kahramanın kendisini sevip savması hatta bazı aşırılıklarda kendisine tapınmasıyla alakalıdır. Benlik sevigisinin kaynakları ise *özgür ve bağımsız olma isteği*, *sahip olma isteği* ve *güç ve egemen olma isteği* ile alakalıdır.⁴⁷² Bunun derecesi elbetteki tüm destan kahramanlarında aynı değildir. Bazıları daha mütevazı olurken bazıları ve özellikle de menfi alp tipinde olanlar daha kibirli ve acımasız olmaktadır. Müspet karakterli kahramanlarda da bulunan ve mütevazı insan tabiatıyla çelişebilecek bu ruh hali aslında “birey”i “kahraman” haline getiren “toplum”la alakalıdır. Toplum ya da halk ya da genel manada milletler yarattıkları kahramanları, bariz bir şekilde belirtilmese de kutsallaştırmakta, putlaştırmakta ve hatta ilahlaştırmaktadır. Milletler tarafından kutsal söylenceler olarak ifade edilen mitlerin birçok hususiyetinin çeşidi ne olursa olsun başta destan olmak üzere diğer tüm sözlü ve yazılı yaratmalarda ihtiva etmesi ve bunları kahraman adı verilen tiplerde müşahhaslaştırmaları bu kutsallaştırmanın ve Türk kültüründe inanma ve buna bağlı gelişen pratiklerinde çokça gördüğümüz *atalar kültü* ile alakalıdır ve kültür kodlarının sıkıca muhafaza edildiğini gösterir bir emara olması sebebiyle önemlidir, sevindiricidir. Türkler bunu gerek hayvan gerek insan temelli uygulamış ve halen daha farklı şekillerde uyguluyor olsalar da eski Yunan kültüründeki kahramanların tanrılaştırılması numunelerini Türk kültüründe görmek güçtür diyebiliriz.

⁴⁷² Rasim Adasal; *age*, ss. 44–52.

Bu durumu daha genele teşmil edecek olursak günümüzde de halk kitlelerinin *kahraman* sıfatıyla onurlandırdıkları şahsiyetlerin psikolojilerinin de çok farklı olmadığı görülecektir. Fanatik bir futbol taraftarının ölürcesine ve hatta öldürürcesine sevdiği bir futbolcuyu hangi mertebede gördüğü ve o futbolcunun bunu hissederek hangi ruh halinde yaşadığı aşikârdır. Hakeaza aynı gözle bakılan ve o bakan gözlerin ne şekilde bakıp gördüğünü bilen bir yazar, bir siyasetçi, bir asker vb. gibi şahsiyetlerin durumu da pekâlâ aynıdır.

Hakas destan kahramanlarının alplık davranışlarını ortaya çıkaran psikolojik yapıları da önemli bir yer işgal eder. İncelediğimiz destanlar içerisinde alpların ruhsal durumlarına ait tasvirler onların kızgınlık, sevinç ve üzüntü hallerine dair olanlardır. Bu duyguların haricinde, iç konuşmalara, kahramanların rakiplerine karşı hissettiklerine dair ifadeler çok sık yer almamaktadır. Kahramanların ruhsal durumlarını onların jest ve mimiklerinin anlatıldığı mısralardan anlamaktayız. Alplar kızdıkları zaman yüzleri *karaciğere dönüşmekte*, öfkeden ne yapacaklarını bilememektedirler. Daha çok menfi alplarda gördüğümüz *pars gibi veya kurt gibi böğürmek* yine alpların kızgınlık ifadelerine aittir. Olumlu destan kahramanları sevinçlerini toy kurarak, eğlence düzenleyip başta aileleri olmak üzere halklarıyla birlikte eğlence düzenleyerek gösterirler. Üzüntülü anları ise daha çok aile bireylerinin ölülere üzerine duydukları acılardan kaynaklanır. Böyle zamanlarda ağıtlar yakılır, ağlanır; kahramanların üzüntüsüne halkı ve tabiattaki hayvanlar da eşlik eder. Alpların üzüntüleri bazen tabiatın doğal dengesini de bozar. Ağaçlar kurur, yaprakları sararıp solar ve alpin acısına ortak olunur, eşlik edilir. Alpların doğumlarından ölümlerine kadar başlarına gelen her olayda bir olağanüstülük bulunur. Toplumların onları özel veya seçilmiş şahsiyet olarak ortaya çıkartmaları veya öyle kabul etmeleri onları davranış ve psikolojik yönlerini de bu şekliyle etkilemiştir. Genel olarak mütevazı bir yaratılışa sahip olan Hakas destan alplarının bazıları nefislerine yenik düşmekte, olumlu bir alp olmalarını olumsuz şekilde değerlendirip, göstermektedirler. Altın Çüs destanında, alp Alıp Möke'nin oğlu Üzümlü Han ailesinden tevarüs eden özellikleriyle hayatını orta ve alt dünyanın menfi kahramanlarıyla mücadeleye adanmış olup bunun için ter dökmektedir. Ancak olması gereken tevazuluk kendisinde yoktur. Babası Alıp Möke'yi yeniden hayata döndüren, onu besleyip onunla ilgilenen ve sıra kendisine geldiğinde oğulları tarafından menfi

alpların elinden kurtarılan Üzüm Han, babasına ve kendisine yaptığı sayısız iyiliğe rağmen alp Altın Çüs'e çok kötü davranmakta, ona olan kibirli ve hınçlı halini bir türlü törpüleyememektedir. Üzüm Han'ın bu davranışları dünya üzerindeki en iyi alpın kendisi olduğu iddiasından kaynaklanır. Bu ruh haliyle ne babası Alıp Möke'yi ne de ailesinin bânisi Altın Çüs'ü ciddiye alır, onlara saygı gösterir. Destanın sonlarına doğru babasını menfi bir kadın-alp ile zorla evlendirmesi bu kibirli halinin yanında teklifsiz ve düşüncesiz davranışlarının da bulunduğunu bize kanıtlar. Biz bu çalışmada, alpların sınıflandırılması kısmında Üzüm Han'a *müspet kahramanlar* listesinde yer verdik. Bunun sebebi ise hem aile geçmişi bakımından olumlu karakterlerin yer aldığı bir sülaleden gelmesi hem de destanın son mısralarında Altın Çüs'e yaptığı yanlış davranışları fark ederek bu kötü hallerinden vazgeçmesidir. Alp Altın Çüs ise Üzüm Han'ın bu olumsuz davranışlarına babası ve dostu Alıp Möke'nin hatrına sabretmiş ancak sonunda istemeyerek de olsa kendisinin aslında Üzüm Han'dan daha iyi olduğunu kanıtlamak zorunda kalmıştır. Alışlagelmiş olumlu alp davranışlarının aksine davranışlarda bulunan bir diğer alp da Han Mirgen destanında, Han Mirgen'in babası olan alptır. Olağan şartlarda erginlenmesini tamamlayan her alp gerek akın gerekse evlilik için yurdundan uzaklaşır ve her iki halde de alplığını tekrar tekrar kanıtlar. Ancak baba çok uzun bir süredir alplık için yurdundan ayrılmamakta, kendi sülalesi ve halkının geçim kaynağı olan hayvanlarının bakımıyla ilgilenmemektedir. Uzun bir süre sonra ancak karısının ikazlarıyla bu işi yapmak için hazırlığını yapar ancak her defasında yine tembelliğine yenilerek olduğu yerden ayrılamaz. Bu davranış ve psikolojik hal, normal ve dinamik bir alp özelliği olmayıp bu alpın böylesine âtıl bir durumda olmasının da yaşıyla bir ilgisi yoktur. Alpların yaşlılıkları, kendi isteklerince silahlarını ve savaş techizatını bir köşeye koymadıkça hiçbir alplık faaliyeti için engel teşkil etmez. Yine yukarıdaki satılarda bahsettiğimiz ve aile içi bireylere yönelik şiddet aslen olumlu kahraman hususiyeti olmayıp bu durum destanda alt dünya taifesinin bir oyunu olarak şeytanî bir unsur olarak gösterilmiştir. Bu duruma Hara Molat destanında, Hara Molat'ın ablasını ruhu alt dünyaya ait olan karısının isteğiyle öldürmesi hadisesinde görmüştük. Hakas destan alplarının çok büyük bir bölümü orta düzey ve üzerinde bir zekâyâ sahiptir. Kurnazlıklarını şahsî emelleri için değil aileleri ile halkının ve memleketlerinin refahı, huzuru için kullanırlar. Belli düzeydeki zekâ yapısının bazı

destan alplarında olmadığına da rastlıyoruz. Han Orba destanında destana ismini de veren alp Han Orba'nın ağabeyi Han Mirgen çok zeki, pratik ve ileri görüşlü bir kişi değildir. Çoğunlukla düşüncesizce hareket eder ve bu sebeple başı destan olay örgüsünde kahramanların olağan macera seyrinin dışındaki olaylardan ötürü dertten kurtulmaz. Onu bu durumdan başta kız kardeşi alp Han Orba olmak üzere Han Mirgen'in akraba ve baş ve tali yardımcıları kurtarırlar. Alp Han Mirgen'in bu durumda olması destanda da icracı tarafından alp Han Orba'ya söylenilmiş ve bu an olay örgüsünde Han Orba'nın öne geçirilip Han Mirgen'in birkaç adım arka plana itilmesinde bir kırılma noktası, kriz anı olmuştur. Bu örneklerin haricinde incelemede konu edinilen destan alplarında bariz bir şekilde göze çarpan olumsuz alp davranışına aykırı bir durum söz konusu değildir.

Hakas olumlu destan alplarının psikolojik yanıyla fiziksel yanları arasında bir paralellik vardır. Bu paralellik her iki cihetin kuvvetli olmasıyla ilgilidir. Biraz önce bahsettiğimiz bazı basit ve küçük olumsuz tarafların haricinde menfi veya müspet tüm alplar psikolojisi sağlam, yaptıkları işten kuşku duymayan, kendine son derece güvenen, yakın ve uzak çevrelerine sahip oldukları vasıflar çerçevesinde hakkaniyetli ve olması gerektiği gibi davranan karakterler/kişiler/tiplerdir. Müspet alpların özetleyebileceğimiz psikolojik taraflarıyla paralellik arz eden fiziksel yapılarını başka bir alt başlık altında incelediğimiz için burada yer vermiyoruz.

Genel itibarıyla Hakas destan kahramanları tarihî süreç içinde çok büyük devletler kurmuş milletlerin çocukları, nesilleri değildir. Mücadeleleri boylar arasında ve en çok Moğol-Cungar ordularıyla olan Hakas destan kahramanlarının, örneklerini yukarıda verdiğimiz bir-iki destan dışında çok gelişmiş ve katı kuralları olan başbuğlar psikolojisi yoktur. Kendi şahsî güçleriyle birlikte, zengin donanımları ve yardımcı kuvvetleriyle var olan Hakas destan kahramanlarından bir Oğuz Kağan bir Manas bir Alıp Manas psikolojisi, davranış biçimi ve ruhu bekleyemiyoruz ve dahi görmüyoruz. Bu durum ne anlatıcı ne de dinleyici kitlesi ile ilgilidir çünkü bu iki çevresel etken de Hakas destan kahramanlarının ortaya çıktığı ve hatta onların yarattığı bir toplumun ürünüdür.

1.7. Hakas Destan Kahramanlarında İsim Sembolizasyonu

Çalışmamamızın bir sonraki bölümündeki *Motif Yapısı* altında inceleyeceğimiz *Alpların Ad Alması* başlığında da değindiğimiz üzere ad almanın özellikle alp tipine mensup kişilerde önemi büyüktür. Çünkü ad âdi bir şekilde kolay yollarla verilmez, alpin kendisini kanıtlaması sonucu alp bu adı hak eder ve bu ismi vermeye layık bir kimse (aile büyükleri, ruhanî veya kavmî bir ulu vb. gibi) adı verir. Bazı destanlarda ad vermenin ritüellerle de bezendiğini görmekteyiz.

Kişi yaratmanın en basit şeklinin ad verme olduğunu belirten araştırmacılar her adlandırmanın *bir çeşit hayat verme, canlandırma ve ferdileştirme* olduğunu da eklerler.⁴⁷³ Aşağıdaki alt başlıklar altında Hakas destanla kahramanlarının tümünün isimlerinin anlamları verilmiştir. İsimlerin birçoğunun sembolik isimler olduğu yer ve gök simgeciliğine ait unsurları içerdiği fark edilecektir.

Ak Çibek Arığ Destanının Kahramanları

Ah Han: Ak sıfatı ve Han ismiyle oluşturulan bu isimde saflığın, temizliğin simgesi olan ak, beyaz sıfatı ile bir unvan olan han ismi birlikte kullanılarak bir sıfat tamlaması oluşturulmuştur. Genel kanaatin aksine ak kelimesi ile oluşturulan tüm isimler olumlu alpi karşılamamaktadır. Manas destanında *ak padşa* ismiyle Rus çarı telmih edilmekte idi. Bazı destan alplarının da sahip olduğu isim ve şahsiyet özellikleri arasındaki zıtlık nedeniyle böyle bir benzerlik ilgisi kurmak mümkün olabilir.

Ay Hucın: “Ay” kelimesinin Hakasça-Rusça Sözlükte üç farklı anlamı bulunmaktadır. İlk anlamı *çok, pek*; ikinci anlamı *ay, ah* üçüncü ve son anlamı ise *gökteki ay, ay, yılın on ikide biridir*. Anlam itibarıyla ikinci tanımı karşılayan ay kelimesi, alpin ay gibi parlak, aydınlık ve bunlardan kaynaklanan saflık özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir. Yine Budizm tesiriyle Hakas folklorunda sıkça gördüğümüz ay simgeciliğinin de bir başka tezahürüdür. “Hucın” kelimesi ise *huucın, huucın ve huuçin* müstaklalarıyla destanlarda sıkça karşılaşılan alp isimlerinden biridir.

Ah Çibek Arığ: Bu alp ismi ise üç sıfatın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. *Ak*, beyaz renk yani saflığı, *çibek* ipek anlamını, *arığ* ise temiz, duru, berrak anlamlarını

⁴⁷³ Réne Wellek-Auistin Varren; *Edebiyat Teorisi* (çev. Ö.F. Huyugüzel), 1993 s.194.

taşımaktadır. Bunların tümünün yüklendiği anlamlar neticesinde adı taşıyan alpin müspet bir alp olduğunu anlamaktayız.

Hanlı Hılıs: Yine sıfat tamlaması ile oluşturulmuş bir isim olan bu isme sahip olan alpin cengâver özelliklere, kılıcının kanlı oluşuna dikkat çekilmektedir.

Pay Kara Han: *Pay* “zengin, gösterişli, varlıklı”, *han* “unvan”

Kök Han: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet”; *han* “unvan”

Ot Han: *Ot* “ateş”, *han* “unvan”.⁴⁷⁴

Pay Sarıġ Han: *Pay* “zengin, varlıklı çok” anlamlarına sahiptir. *Sarıġ* ise ak, kara, kök ve kıızıdan sonra destanlardaki alpların isimlerinde gördüğümüz renk bildiren bir sıfat olmasının yanı sıra “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” anlamlarını karşılamaktadır. *Han* “unvan”

Ozıl Arıġ Kız: *Ozıl* kelimesi Hakas Türkçesindeki *os-* “kurtulmak, kaçmak; yakayı kurtarmak, sıyrılmak” anlamlarına gelen fiilden, fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş bir kelimedir. Düşmanlarından ustaca sıyrılan, kaçabilme kâbiliyetine sahip manalarına gelmektedir. *Arıġ* “saf, temiz, berrak”

Hızıl Tas: *Hızıl* “kıızıl, kırmızı; al; kıızıl sarı” anlamlarına gelmekte olup alpların isimlerinde kullanılan renk temelli adlandırmalardan biridir. *Tas* “taş” ismiyle de alpin gücünün pekliği çağrıştırılmaktadır.

Ay Molat: *Ay* “ay” anlamıyla diğer alp isimlerinde de gördüğümüz üzere ay simgeciliği çağrıştıran sıfattır. *Molat* kelimesi Farsça pûlad kelimesinden Hakas Türkçesine dâhil olmuş “çelik” manasındaki bir isimdir.

Alp Saaday: *Alp* “kahraman, bahadır” anlamlarında iken *saaday* kelimesinin ise Hakas Türkçesindeki *saada-* “duraklamak, duralamak; gecikmek, geç kalmak” fiilinden isim türetme eki yoluyla oluşturulduğunu düşünmekteyiz.

Alp Sayzan: *Alp* “kahraman, bahadır” anlamındadır. *Sayzan* kelimesi ise “yumuşak şapkalı, borumsu, yenilen bir tür mantar” ile “güzel, hoş, iyi” anlamlarına sahiptir. Bununla birlikte *çayzañ* kelimesi de mevcut olup sözlükte verilen anlamları şu şekildedir: “ağa, toprak ağası; yakışıklı, görünüşü güzel, güzel, hoş; hizmetçi, emir eri”. Yine bu kelimenin Kızıl ağzındaki bir kullanışı da *seyzeñ*dir. Orhun kitâbelerinde *señün*

⁴⁷⁴ *Ot* (ateş) kültüyle alakalı olarak bkz. İbrahim Dilek; “Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler”, *Bilig* S. 43 Güz 2007 ss. 33–54.

kelimesinin karşılığı ise “general” şeklinde verilmiştir. Buradaki kullanımın doğrudan unvan şeklinde kullanıldığını düşünmekteyiz. Araştırmacı İbrahim Dilek’in Altay Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmış olduğu E.E. Yamayeve’ya ait *Cayzanın Yargısı Altay Türklerinin Eski Gelenekleri* adlı çalışmasında *cayzan* şeklinde gördüğümüz kelimenin anlamı *kağanın adına halkı idare eden kişi* olarak verilmiştir. İlerleyen satırlarda bilgi şöyle devam etmektedir: *Cayzan zayzanların toplantısında seçilir. Cayzanın yerine oğlu oturur. Eğer cayzanın oğlu yoksa, cayzanın soyundan gelen ve töreyi iyi bilen birisi cayzanın yerine geçebilir.*⁴⁷⁵

Alp Hushun: *Alp* “kahramani bahadır” anlamındadır. *Hushun* Hakas destanlarında çok ça adı geçen kuşlardan biri olan kuzgundur. Hakasça-Türkçe sözlükte mecazen *kana susamış, gaddar (kişi)* anlamı da verilmiştir.

Hıyan Han: *Hıyan* “soğuk kuzey rüzgârı” anlamına gelir. *Han* “unvan”.

Hıyan Arığ: *Hıyan* “soğuk kuzey rüzgârı” anlamına gelirken *arığ* ise “temiz, berrak, duru” anlamlarındadır.

Ay Tappa: *Ay* “gökteki ay” anlamında kullanılmıştır. *Tappa* kelimesinin ise tap- fiili ile alakalı olduğunu düşünmekteyiz. Tap- fiilinin Hakas Türkçesindeki karşılıkları *aramak, bulmak, kazanmak, edinmek, (bulmaca) çözmek; seçmek*’dir. Fiilin sonuna gelen ek Hakas Türkçesinde olumsuzluk anlamı taşır. Bizce bu alpin isminin anlamı ayın bulamadığı aydınlatmadığı şeklinde olabilir.

Alp Sarığ Plat Hıs Destanının Kahramanları

Altın Han: Kıymetli bir maden olan *Altın* sıfatından sonra bir unvan olan *han* getirilmiştir.

Altın Tarğah: *Altın* sıfatından sonra Hakasça-Türkçe Sözlükte (*seyrek dişli*) *tarak* anlamındaki isim getirilmiştir. Malum olduğu üzere bir kadın karaktere ait bir isimdir.

Altın Arığ: Yine altın sıfatına temiz, berrak manalarına gelen *arığ* ismi eklenmiştir.

Altın Hartığa: Değerli madenlerden altın sıfatına, Hakasça-Türkçe Sözlükte “aladoğan” anlamı verilen *Hartığa* ismi getirilmiştir. Hakasça-Rusça Sözlükte “atmaca,

⁴⁷⁵ E.E. Yamayeve; “**Cayzanın Yargısı Altay Türklerinin Eski Gelenekleri**” (akt. İbrahim Dilek); *Dr. Himmet Biray Özel Sayısı* Gazi Üni. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 1999 s. 184.

şahin; delice doğan” anlamlarıyla mevcuttur. Sonuç itibariyle yırtıcı bir kuşun ismi altın sıfatından sonra getirilerek alpa isim olmuştur.

Ah Tas: *Beyaz Taş* şeklinde aktarabileceğimiz bu alpin ismindeki ak’lık alpin temizliğini taş ismi ise dayanıklılığını ifade etmektedir.

Hara Molat: *Hara* “kara, siyah” sıfatının geldiği isimleri taşıyan alpların ekserisinin menfi özelliklere sahip olduğunu bilmekteyiz. Tam tersi özelliklere sahip olan alpların da *ak* sıfatıyla tavsif edildiğini bilmekteyiz. *Molat* kelimesi de yukarıda da belirttiğimiz üzere “çelik” anlamına gelmektedir.

Hara Han: Kara sıfatı ile han unvanının birleşmesiyle oluşmuş isimdir.

Hara Moos: Kara sıfatı ile Sagay ve Koybal ağızlarında “kahraman, savaşçı, cengâver; güçlü, kuvvetli, kudretli” gibi olumlu anlamlarının yanında “kinci, intikamcı” gibi pejoratif anlamlara da sahip olan *moos* ismiyle meydana getirilmiş bir isimdir. *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz* adlı eserinde Alimcan İneyet, Moğolca menşeli *moos* kelimesini yalmavuz kelimesinin Moğolca telaffuzu olarak görmekte ve diğer Türk lehçelerinden de verdiği karşılıkları bizim yukarıda sunduğumuz anlamıyla aynılık/benzerlik göstermektedir.⁴⁷⁶

Kümüş Han: *Kümüş* “gümüş” sıfatına bir unvan olan *han*’ın eklenmesiyle oluşturulan bir alp ismidir. Destandaki ara motiflerde olduğu gibi isim sembolizasyonlarında da gördüğümüz ay-güneş simgeciliğinin bir diğer çeşidi olan gümüş-altın simgeciliğine de bir başka örnek olarak verilebilir.

Kök Nincil: *Kök* kelimesi sözlük anlamı itibariyle birbirine yakın renkleri içeren bir renk yelpazesindeki renkleri içinde barındırır. Hakasça-Türkçe Sözlükte bu kelimenin karşılığı olarak “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” anlamları verilmektedir. *Nincil* kelimesi Hakas Türkçesinde *nincî* “inci” anlamındadır. Burada da bir ağız özelliği olarak *nincil* halinde kullanılmıştır.

Sarığ Plat: *Sarığ* Hakas Türkçesinde renk ismi olarak “sarı, sarışın; kumral”ın haricinde “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” anlamlarını karşılamaktadır. Bu ismi taşıyan alpin menfi alp olması durumunda sözlükte verilen ikinci madde başının alpa daha uygun olduğunu

⁴⁷⁶ Alimcan İneyet; *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz*, İzmir 2007 ss. 14–18.

düşünmekteyiz. *Plat* kelimesi “baş örtüsü, şal, boyun atkısı” ve “mendil” anlamlarını taşımaktadır. Rusça *platok* kelimesinin Hakas Türkçesine girdikten sonraki bozulmuş hâlidir.

Sarığ Molat: *Sarığ* Hakas Türkçesinde renk ismi olarak “sarı, sarışın; kumral”ın haricinde “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” anlamlarını karşılamaktadır. *Molat* kelimesi de çelik anlamına gelmekte olup sertlik, dayanıklılık ve sağlamlık anlamlarını taşımaktadır.

Altın Hosto: Kıymetli maden ismi olan altın sıfatına Hakas Türkçesinin Kaçın ağzında hostaa şeklinde de kullanılan ve *ok, demirden ok ucu* anlamına gelen hosto kelimesinin eklenmesiyle kurulmuş bir isimdir. Okun vurucu ve etkili bir silah olması, Hakas destan alplarının vazgeçilmez ve önemli kültür ve harb aletlerinden biri olması sebebiyle bir alpa isim olmuştur.

Altın Kırış: Altın sıfatına Hakas Türkçesinde “(yayda) kırış” anlamına gelen ismin getirilmesiyle tertip edilmiş bir isimdir. Altın Hosto adlı alpin isminde olduğu gibi Hakas alpları tarafından çokça kullanılan ok silahının bir uzvunun isim kurulurken kullanıldığını görmekteyiz.

Sarığ Sayın: *Sarığ* Hakas Türkçesinde renk ismi olarak “sarı, sarışın; kumral”ın haricinde “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” anlamlarını karşılamaktadır.

Altın Tade: *Altın* “altın”, *Tade* “?”

Tazıl Möke: Hakas Türkçesinde *tazıl* kelimesinin isim değil fiil hâli bulunmakta anlamı ise “taşınmak, götürülmek, getirilmek”tir. Bu tür bir yapı alpin ismine uygun görmediğimiz için kelimenin Altay Türkçesindeki *tazıl* “kök” anlamının daha uygun olacağını düşünüyoruz. *Möke* ise “alp, yiğit, kahraman” anlamlarına gelmektedir. Bir başka kelime olan *möge* ise “ebedî, sonsuz, daim” anlamlarına gelmektedir.

Ah Pus: Bu alpin ismi “beyaz, ak” anlamına gelen *ah* sıfatı ile “buhar, buğu; buz, donmuş su” anlamlarına gelen *buz* isminden müteşekkildir.

Hıtay Arığ: Orhun âbidelerinde *Kitay* milleti olarak geçen kelime muasır Rusçada *Kitay* şeklinde geçmekte olup “Çin” anlamındadır. Hakasça-Türkçe Sözlükte ise *kitat* kelimesinin karşılığı olarak “Çin” olarak verilmiştir. Buradaki kullanımın bu kelimenin

değişmiş bir hâli olduğunu düşünüyoruz. *Arıĝ* kelimesi de temiz, duru, berrak anlamlarındadır.

Toñ Molat: *Toñ* kelimesinin karşılığı Hakasça-Türkçe Sözlükte üç türdür. Bunlar; “saf, som”, “don, donmuş; sert soğuk” ve üçüncü anlam olarak da “dügüm” verilmiştir. *Molat* da önceki örneklerde olduğu gibi “çelik” manasındadır. Bu sıfat terkiibinden alpin isminin “saf çelik” manasını çıkarabildiğimiz gibi “donmuş çelik” anlamı verilerek de alpin dayanıklı, kuvvetli olduğu sonucunu çıkarmaktayız.

Hara Möke: *Hara* kelimesi bir renk olarak “kara, siyah”ın karşılığıdır. *Möke* de “alp, kahraman, cengâver” anlamına gelmektedir.

Sarıĝ Han: *Sarıĝ* Hakas Türkçesinde renk ismi olarak “sarı, sarışın; kumral”ın haricinde “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” anlamlarını karşılamaktadır. *Han* da bir unvandır.

Hara Nügil: *Hara* kelimesi “kara, siyah” anlamında önüne geldiği ismi nitelemesi bakımından sıfat görevindedir. *Nügil* ise Hakas Türkçesinde

Timir Nügil: *Timir* kelimesi Hakas Türkçesinde “demir, demirden, (mecazen) demir gibi, sert” anlamlarındadır. *Nügil* “?”

Külbir Han: *Külbir* “?”, *Han* diğer örneklerde olduğu gibi bir unvandır.

Külbir Möke: *Külbir* kelimesi Hakas Türkçesinde anlamına gelirken, *Möke* “alp, yiğit, cengâver” anlamlarındadır.

Hara Teek: *Hara* “kara, siyah” anlamında renk bildiren bir sıfat, *Teek* ise üç farklı anlama sahiptir. Kelimenin sahip olduğu anlamlar “at bağlama direği”, “çekirgegiller” ve “çalgının tellerinin altına konan destek, köprü; yay kertiği; kapı sürgüsü; çember, halka”dır. Burada *teek* kelimesinin ilk anlamında kullanıldığını düşünmekteyiz. Hakas Türkçesinde sarçın ve çeçpe şekilleriyle de kullanılan at direği anlamlı kelimenin içerdiği mana âdi değildir. Teek ve diğer direkler olan sarçın ve çeçpeye herkes atını bağlayamaz, destanlarda yalnızca hanların ve diğer tabiatüstü güçlere mâlik alpların atları bu direklere bağlanabilir ki zaten başka gereçler sahipleri gibi pek kuvvetli olan bu atlara dayanacak güçte değildirler. Teekler birkaç boğumdan müteşekkildir. Alplar bu boğumlara alelâde değil belirli bir hiyerarşiye göre atlarını bağlayabilmektedir. Bunun yanında teek, Türk mitolojisinde de örneği bulunan hayat ağacı misali bir göreve sahiptir. Buna göre teek orta dünya ve üst dünya arasında bir köprü vazifesi

görmektedir. Hakasya’da bulunduğumuz süre zarfında merkezî bölgede şehir merkezinden kırsala giden yollarda birçok kez teek adını verdiğimiz direğe rastladık. Günümüzde teekler adak adama için kansız kurban pratiklerinin gerçekleştirildiği yerler olmuştur. Halk *çalama* adı verilen Anadolu’da çaputun karşılığı olan bez, kâğıt ve yaprak gibi nesneleri buraya dolamakta ve istekte bulunmaktadır. Bizim şahit olduğumuz örneklerde insanlar farklı renklerde bezler bağlamışlardı. Bezin bağlanmasından sonra süt, votka veya bira tekin etrafında birkaç tur döndükten sonra teekin etrafına dökülmekte ve dua edip isteklerde bulunulmaktaydı. Teekin çevresinde sigara içilip izmaritlerinin teek dibine bırakılması da bir başka pratiktir.

Sarığ Mirgen: *Sarığ* Hakas Türkçesinde renk ismi olarak “sarı, sarışın; kumral”ın haricinde “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” anlamlarını karşılamaktadır. *Mirgen* kelimesi ise Hakas Türkçesinde “isabetli keskin; becerikli, uz; isabetli, doğru” anlamlarındadır.

Sarığ Teek: *Sarığ* Hakas Türkçesinde renk ismi olarak “sarı, sarışın; kumral”ın haricinde “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” anlamlarını karşılamaktadır. *Teek* ise üç farklı anlama sahiptir. Kelimenin sahip olduğu anlamlar “at bağlama direği”, “çekirgegiller” ve “çalgının tellerinin altına konan destek, köprü; yay kertiği; kapı sürgüsü; çember, halka”dır. Burada *teek* kelimesinin ilk anlamında kullanıldığını düşünmekteyiz.

Kök Moos: *Kök* kelimesi sözlük anlamı itibariyle birbirine yakın renkleri içeren bir renk skalasındaki renkleri içinde barındırır. Hakasça-Türkçe Sözlükte bu kelimenin karşılığı olarak “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” anlamları verilmektedir. Sagay ve Koybal ağızlarında “kahraman, savaşçı, cengâver; güçlü, kuvvetli, kudretli” gibi olumlu anlamlarının yanında “kinci, intikamcı” gibi pejoratif anlamlara da sahip olan *moos* ismiyle meydana getirilmiş bir isimdir.

Kök Möke: *Kök* kelimesi sözlük anlamı itibariyle birbirine yakın renkleri içeren bir renk skalasındaki renkleri içinde barındırır. Hakasça-Türkçe Sözlükte bu kelimenin karşılığı olarak “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” anlamları verilmektedir. *Möke* kelimesi de “alp, cengâver, yiğit” anlamlarını taşımaktadır.

Hara Martha: *Hara* “kara, siyah” anlamında renk bildiren bir sıfat, *Martha* ise “düğme” anlamındadır. *Martha* kullanılışı Sagay ağzındaki şekli olmakla birlikte kelimenin *marha* imlâsı da mevcuttur.

Ah Han: “Beyaz, ak” anlamlarına gelen *Ah* sıfatı ile bir unvan olan *Han* isminin birleşmesinden oluşmuş bir isimdir.

Ay Arığ: Dünyanın uydusu anlamındaki *ay* ile “temiz, duru, berrak” anlamlarındaki *arığ* kelimesinin birleşmesinden oluşmuş bir alp ismidir.

Altın Çüs Destanının Kahramanları

Alp Han: Kahraman, yiğit anlamındaki *alp* ile idarî unvan olan *han*ın birleşmesinden oluşmuştur.

Altın Arığ: Kurulan tamlamada sıfat görevini gören ve isme değerlilik anlamı katan *altın* sıfatı ile “temiz, berrak, duru” anlamındaki *arığ* kelimesinden mürekkep bir alp ismidir.

Kara Han: Genel olarak menfilik manası taşıyan ve “kara, siyah” anlamlarındaki *hara* kelimesi ile idarî unvan olan *han* kelimesinin birleşmesinden oluşmuştur.

Alp Hartığa: “Yiğit, bahadır” anlamlarındaki *alp* sözcüğü ile Hakas Sözlüklerde tepeli kuş, doğan, atmaca, şahin denilen ve Hakas Türklerinin edebî mahsullerinden yaygın bir şekilde kullanılan *hartığa* kuş isminin birleşmesinden oluşmuştur. Alpa verilen bu isimle alpa söz konusu kuşun sahip olduğu hususiyet ve meziyetler yüklenmiştir. Hızlı uçuşu, avını kaçırmaması vb.

Çil Hara Hıs: *Çil* kelimesi Hakasça-Türkçe Sözlükte dört ayrı başlık altında toplanmış ve anlamlandırılmıştır. Bunlar “rüzgâr, yel”, “yaban, yabanî”, “uçan, uçar (at)” ve (içten gelen) ses” şeklindedir. Altın Çüs destanında Çil hara Hıs ile iki kez karşılaşmaktayız. İlkinde Alp Möke’nin elinden yaptığı efsunla bir anda kayboluverir ve ne Altın Çüs ne de Alp Möke onu yakalayabilir. Bu sebeple kelimenin ilk anlamından dolayı alpa böylesi bir ismin verildiğini düşünmekteyiz. *Hara* bilindiği gibi olumsuzluk anlamında bir sıfat olarak *Hıs* isminin önüne gelerek onun şahsiyet özelliğini belirtmiştir.

Alp Han Kız: “Yiğit, kahraman, batur” anlamlarındaki *alp* ile idarî bir unvan olan *han* kelimesinden oluşmuş bir isimdir.

Huu İney: Kelime kelime bir aktarma yapılacak olunursa *Huun*un üç farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlar “kuğu”, “ak, beyaz; solgun, renksiz; çıplak, yalın” ve “pek, çok, gayet; tamamen, büsbütün”dür. *İney* ise “yaşlı kadın, kocakarı; eş, hanım, karı” anlamlarındadır. V. Buatanayev’in Hakasça-Rusça Tarihî-Etnografik Sözlük’ünde ise *huu hat* ve *huu ineyin* karşılığında “cadı, cadaloz” yazmaktadır.⁴⁷⁷ Buradan da bu karakterin destanlar içerisinde menfî bir kişiliğe sahip olduğunu anlıyoruz.

Altın Çüs: Kıymetli madenlerden olan *altın* ile buradaki karşılığı bağlamında “yüz, çehre, sima, surat” anlamına gelen bir sıfat ve ismin bir arada kullanılmasıyla meydana getirilen alpin ismidir. Yüzünün güzelliği, yüzüne altın gibi değerli bir cismin özelliklerinin atfedilmesi söz konusudur. Destan içerisinde de müspet bir alptir.

Ah Han: Olumluluk bildiren *ah* “beyaz, ak” sıfatı ile idarî unvan olan *hanın* birleşmesinden oluşan bir kelimedir. Her ne kadar *ah* sıfatının bulunduğu isimlerde alplar müspet karakterde olsa da destanda Altın Çüs’ün babası olan bu Ah Han menfî bir karakter olarak belirtilmiştir. Ancak yapıp ettikleri konusunda herhangi bir bilginiz yoktur, sadece isminin zikredilmesiyle yetinilmiştir.

Çaas Han: Hakasça-Türkçe Sözlükte *çaas* kelimesinin karşılığı “yer, yer yüzü” ve “yağış” olarak verilmiştir. *Hanın* da idarî bir unvan olduğunu bilmekteyiz. “Yeryüzü Han”ı olarak aktarabileceğimiz bu alpin isminde bir kuşatıcılık ve cihanşümullük olmasına rağmen destanda obasını, halkını ve mal-davarını yönetip çekip çeviren orta halli bir han olarak görülmektedir. Kahramanın, *çaas* kelimesinin ikinci anlamıyla bağlantılı bir pratiğine destanda rastlanılmaz.

Çarış Tana: “açık, sarı, vazih” ve “parlaklık, aydınlık” anlamlarına gelen *çarış* sıfatı ile “sedef” anlamındaki ismin birleşmesinden oluşan, bir kadın karakter olması nedeniyle güzelliğine gönderme yapılan bir isimdir.

Tolay Puruhan Arığ: : *Tolay* kelimesi “büyük bölük, grup” ve “halk, tebaa” ile “tavşan” anlamlarındadır. *Puruhan* kelimesi ise *pirhin* şeklinde de karşımıza çıkan *purhan-burhan* kelimesinin tahrif olmuş şeklidir. Hakasça-Türkçe Sözlükte *purhan* kelimesi “Tanrı; kutsal insan; günahsız insan; melek; inzivaya çekilmiş, Tanrı adamı” şeklinde tanımlanır. Burada alpin sahip olduğu özellikleri düşünecek olursak tanrı

⁴⁷⁷ Viktor Yakovleviç Butanayev; *Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnografiçeskiy Slovar*, Abakan 1999 s. 197.

anlamı yerine melekî özelliklere sahip mübarek insan olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır fakat bu karakterin destandaki konumu Huu İney adlı cadının Alıp Möke'yi kandırmak için girdiği iyi kız donundan başka bir şey değildir. Bu sebeple en kötü karakterin zıt karakter özellikleriyle benzeşmesi bakımından Tolay Puruhan Hıs ile eşleştirilmesi bir tesadüf değildir.

Ak Çibek Arığ: *Ah* “beyaz, ak”, *çibek* “ipek” ve *arığ* da “saf, temiz, berrak” anlamlarını taşır.

Alp Möke: “Yiğit, kahraman” anlamlarını taşıyan *alp* sıfatı ile yine aynı anlamlara gelen *möke* kelimesinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir alp ismidir.

Hıyan Han: “Soğuk kuzey rüzgârı” demek olan *hıyan* ile idarî unvan olan *han* isminin birleşmesinden oluşmuştur.

Hıyan Arığ Hıs: “Soğuk kuzey rüzgârı” demek olan *hıyan*, “temiz, berrak, duru” anlamlarındaki *arığ* terkibinden oluşmuş bir kadın alp ismidir.

Ah Molat: “Beyaz Çelik” anlamına gelmektedir.

Kök Molat: *Kök* kelimesi sözlük anlamı itibarıyla birbirine yakın renkleri içeren bir renk yelpazesindeki renkleri içinde barındırır. Hakasça-Türkçe Sözlükte bu kelimenin karşılığı olarak “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” anlamları verilmektedir. *Molat* ise “çelik” anlamındadır.

Ot Han: Hakas Türkçesinde iki ayrı başlık altında anlamı verilen *ot* kelimesi şöyledir: “ateş, alev; ışık, nur” ve “ot”. Burada, alpa verilen ismin ikinci anlamıyla değil de ilk anlamıyla alakalı olduğu açıktır. Menfi alp, düşmanı gördüğü müspet alp/alplar için yakıcıdır, yok edici özelliği vardır.

Pilö Harın Pis Tumzuh: Rusçada *pila* “testere” anlamına gelir. *Harın* Hakas Türkçesinde “karın, mide”, *pis* “(inekte ve kadında) meme, *tumzuh* ise “gaga; burun; hortum” anlamlarına gelirken aynı kelime V. Butanayev’in hazırlamış olduğu *Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnografiçeskiy Slovar*’da Şor Türklerine *tumzuh* denildiğini bu ismin de Tom (nehir adı) Suğ’dan geldiğini belirtir.⁴⁷⁸

Üzüm Han: Hakasça-Rusça Sözlükte *üzüm* kelimesinin karşılığı olarak “koparma, ayırma; parça, kısım” anlamları verilmiştir. Ancak bu karşılıklar alpin gerek fizikî, gerek şahsî gerekse de sahip olduğu diğer özellikler bakımından uymamaktadır. Hakas

⁴⁷⁸ Viktor Yakovleviç Butanayev; *age*, s. 157.

mitolojisinde Üzüt Han'ın oğlunun adı Üzüm Molat'tır. Üzüt Han, ölmüş ruhların baş hanıdır. İnsanları orta dünyadan tamamen ayırmakta ve başlarına dert açmaktadır. Destanlarda menfi alpların da genelde menfi özelliklere sahip olduğu genellemesinden yola çıkarak bu destandaki Üzüm Han için de aynı şeyleri söylemek mümkün olsa da Üzüm Han, müspet alp Alıp Möke'nin oğludur ancak Altın Çüs ile girdiği gereksiz ve hırslı rekabet, durduk yere alt dünya sakinlerine savaş açması vb. özellikleri onu tam anlamıyla ne menfi ne de müspet bir alp yapar.

Pora Han: Hakasça-Türkçe Sözlükte Moğolcadan Hakasçaya dâhil olmuş bir kelime olarak gösterilen *pora* “kır, boz; gri” anlamlarına gelmektedir. *Han*, idarî bir unvandır.

Hara Han: Olumsuzluk bildiren “siyah, kara” ile idarî unvan olan *han* isminin birleşmesinden oluşmuş bir menfi alp adıdır.

Hara Ninci: Hara Han'ın kızı olup baştaki sıfattan anlaşılacağı gibi olumsuzdur. *Ninci* “inci” anlamındadır.

Pora Ninci: Hakasça-Türkçe Sözlükte Moğolcadan Hakasçaya dâhil olmuş bir kelime olarak gösterilen *pora* “kır, boz; gri” anlamlarına gelmektedir.

Ay Arıg: Gökteki ay ve temizlik kelimelerinin birleşmesinden oluşmuş, yüklendiği karaktere müspet anlam kazandıran bir isimdir.

Möge Hara Han: “Alp, kahraman” anlamındaki *möge* ile olumsuzluk bildiren *hara* ve idarî unvan olan *han* ile tertip edilmiş bir alp ismidir.

Ay Çarış: “Ay Parlaklığı” şeklindeki aktarmasıyla müspet kadın bir alpa isim olmuştur.

Ay Huucın Destanının Kahramanları

Alp Han Hıs: “Kahraman, yiğit” anlamındaki *alp* ile idarî unvan olan *han* kelimesinden oluşturulmuş bir isimdir.

Ay Töñis: “Gökteki ay” anlamındaki *ay*'a, “soylu, asil, zengin (kişi); büyük çiftlik sahibi” anlamlarına gelen *töñis*in eklenmesiyle oluşturulmuştur. Burada, destanların icra edildiği ve derlendiği siyasî devrin şartlarını düşünecek olursak kelimenin *soyluluk* anlamı daha ağır basmaktadır.

Han Töñis: İdarî bir unvan olan *han* ile soylu, asil, zengin (kişi); büyük çiftlik sahibi” anlamlarına gelen *töñis* kelimesinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Yöneticilik ve asil soya ait olma özellikleri bir aradadır.

Timir Teek: *Timir* kelimesi Hakas Türkçesinde “demir, demirden, (mecazen) demir gibi, sert” anlamlarındadır. *Teek* ise üç farklı anlama sahiptir. Kelimenin sahip olduğu anlamlar “at bağlama direği”, “çekirgegiller” ve “çalgının tellerinin altına konan destek, köprü; yay kertiği; kapı sürgüsü; çember, halka”dır. Burada *teek* kelimesinin ilk anlamında kullanıldığını düşünmekteyiz.

Kün Arığ: Hakas Türkçesinde *kün* kelimesinin iki ayrı başlık altında anlamı bulunmaktadır. Bu anlamlar “güneş; gün; hava” ve “halk, millet, topluluk”tur. Biz *kün* kelimesinin ilk anlamı içinde güneş’e karşılık kullanıldığını düşünüyoruz. Bu isimde de güneş-ay simgeciliğinin mevcut olduğunu görmekteyiz.

Ak Çibek Arığ: *Ah* “beyaz, ak”, *çibek* “ipek”, *arığ* “temiz, duru, berrak” anlamlarındadır. Saflığın, ipek gibi yumuşaklığı, narinliği simgelemektedir.

Alp Hushun: “Yiğit, batır” anlamlarındaki *alp* ile bir kuş olan “*kuzgun*” ile yapılmış bir sıfat terkididir.

Çizi Tas: *Tas* “taş” ismi ile alpin kuvvetli ve pek olduğu anlatılır.

Hara Köyee: “Siyah, kara” anlamındaki *hara* sıfatı ile “kurum, is; kor, köz” anlamlarındaki *köye* isminden meydana gelmiştir.

Altın Teek: Kıymetli bir maden olan *altın* ile “at bağlama direği” anlamının kullanıldığı *teek* kelimesinden mürekkeptir.

Altın Arığ: Yine değerli bir maden olan *altın* ile “saf, temiz, berrak” anlamındaki *arığ* kullanılarak oluşturulmuş bir alp ismidir.

Çalat Han: Hakas Türkçesinde *molat* haricindeki “çelik” anlamına gelen bir dğer kelime olan *çalat* ve idarî bir unvan olan *han* ile kurulmuş olan sıfat tamlaması şeklindeki bir isimdir.

Hıyğa Çiçeñ: “Akıllı, zeki” manasındaki *hıyğa* ile “keskin, isabetli ve bunların zarf halleri” anlamındaki *çiçeñ* kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur.

Töñis Han: soylu, asil, zengin (kişi); büyük çiftlik sahibi” anlamlarına gelen *töñis* kelimesi ile idarî unvan olan *han* ismiyle oluşturulmuştur. *Han* kelimesi ile birlikte *töñis* de idarî manada kullanılmış olabilir.

Hıyan Tõñis Han: *Hıyan* “soğuk kuzey rüzgârı”, *tõñis* ise soylu, asil, zengin (kişi); büyük çiftlik sahibi” anlamlarına gelmekte, *han* ise idarî bir unvandır.

Kiliñ Arığ: *Kiliñ* kelimesi Hakasça-Türkçe Sözlükte bulunmamakla birlikte *kilîn* imlâlı kelime “gelin” manasına gelmektedir. *Arığ* kelimesi de önceden bilindiği gibi “temiz, duru, berrak” anlamlarındadır.

Altın İrgek: Değerli bir maden olan *altın* ile “büyük parmak, eldiven parmağı” manalarına gelen *İrgekten* oluşmuş bir alp ismidir. Alpin fiziksel özelliklerine vurgu yapılarak verilmiş bir addır.

Ay Çarış: *Ay* gökteki ay” ve *Çarış* ise “açık, sarıh” ve “parlak, aydınlık” anlamlarına gelmektedir.

Çarış Tana: *Çarış* “açık, sarıh” ve “parlak, aydınlık” ve *tana* “sedef” anlamlarına gelir.

Çalay Puruhan: *Çalay* “?” *Puruhan* kelimesi ise *pırhın* şeklinde de karşımıza çıkan *purhan-burhan* kelimesinin tahrif olmuş şeklidir. Hakasça-Türkçe Sözlükte *purhan* kelimesi “Tanrı; kutsal insan; günahsız insan; melek; inzivaya çekilmiş, Tanrı adamı” şeklinde tanımlanır.

Çaas Han: *Çaas* “yer, yer yüzü” ve “yağış”, *han* ise idarî bir unvandır.

Han Kicegey Destanının Kahramanları

Ah Han: *Ah* “beyaz, ak”, *Han* “unvan”

Ah Öleñ Arığ: *Ah* “beyaz, ak”, *Öleñ* “ter otu”, *Arığ* “saf, temiz, berrak”

Han Kicegey: *Han* “unvan”, *Kicegey* “tepeli kuş” anlamlarına gelmekle birlikte Hakas Türkçesinde *kicege* “saç örgüsü” manasına gelmekte olup burada alpin saçının uzun olması nedeniyle bu adın verilmesi daha anlamlı görünmektedir.

Haratı Han: *Haratı* kelimesi sözlüklerde bulunmamakla birlikte *harat* kelimesi *hara+at* kelimelerinden meydana getirilmiş bir sıfat tamlaması olup “kara at” anlamındadır. *Han* idareci unvanıdır.

Ay Sulaazın: *Ay* “gökteki ay” anlamındadır. *Sulaazın* kelimesi sözlükte yer almamakla birlikte aynı sözlükte *sula* kelimesi yer alıp iki anlamı mevcuttur. İlki “yulaf” ikincisi

ise “hafif votka” anlamındadır. V. Butanayev’in hazırlamış olduğu *Hakasça-Rusça Tarihi-Etnografik Sözlükte* doğrudan bu alpin ismi verilerek örneklendirilmiş ancak burada da *sulaazının* hangi anlamda olduğu belirtilmemiştir.

Hara Torğı: *Hara* “siyah, kara”, *Torğı* ise “ipek”, “ipekli, ipekten” ve “ipek gibi, kıymetli” anlamlarına sahiptir ki bu durumda alpin ismi “Siyah İpek”tir.

Ah Çarış Han: *Ah* “ak, beyaz”, *Çarış* “açık, sarı” ile “aydınlık, parlak” ve *Han* da idarî unvan anlamlarını taşır.

Çarış Tana: *Çarış* “açık, sarı” ile “aydınlık, parlak”; *Tana* ise “sedef düğme”, “sedef” anlamlarına gelmektedir.

Tolay Purun Han Kız: *Tolay* kelimesi “büyük bölük, grup” ve “halk, tebaa” ile “tavşan” anlamlarındadır. *Purun* “önce, evvelden” ve “burun”; *Han* idarî unvan anlamlarındadır. *Tolay Purun* tamlamasından dolayı alpin ismi Tavşan Burunlu Han Kız’dır.

Küreldey: Hakas Türkçesinde *kürel~küler* “bronz, tunç” anlamında olup –dey/-day eki de “gibi” edatıdır.

Kün Han: Hakas Türkçesinde *kün* kelimesinin iki ayrı başlık altında anlamı bulunmaktadır. Bu anlamlar “güneş; gün; hava” ve “halk, millet, topluluk”tur. Biz *kün* kelimesinin ilk anlamı içinde güneş’e karşılık kullanıldığını düşünüyoruz. Bu isimde de güneş-ay simgecilığının mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu kelimeye idarî unvan olan *han* kelime getirilmiştir.

Kün Arıg: Hakas Türkçesinde *kün* kelimesinin iki ayrı başlık altında anlamı bulunmaktadır. Bu anlamlar “güneş; gün; hava” ve “halk, millet, topluluk”tur. Biz *kün* kelimesinin ilk anlamı içinde güneş’e karşılık kullanıldığını düşünüyoruz. *Küne* “saf, temiz, berrak” anlamlarındaki *arıg ismi* eklenmiştir.

Altın Çüs: Kıymetli madenlerden olan *altın* ile buradaki karşılığı bağlamında “yüz, çehre, sima, surat” anlamına gelen bir sıfat ve ismin bir arada kullanılmasıyla meydana getirilen alpin isimdir. Yüzünün güzelliği, yüzüne altın gibi değerli bir cismin özelliklerinin atfedilmesi söz konusudur.

Ay Han: “Gökteki ay” anlamındaki *ay* kelimesine idarî unvan olan *han* ismi getirilerek oluşturulmuş bir isimdir.

Ay Arıĝ: “Gökteki ay” anlamındaki *ay* kelimesine, “temiz, saf, berrak” anlamlarındaki *arıĝ* ismi eklenerek oluşturulmuş bir alp ismidir.

Kiliñ Arıĝ: *Kiliñ* kelimesi Hakasça-Türkçe Sözlükte bulunmamakla birlikte *kilîn* imlâlı kelime “gelin” manasına gelmektedir. *Arıĝ* kelimesi de önceden bilindiği gibi “temiz, duru, berrak” anlamlarındadır.

Hıyan Arıĝ: “Soğuk kuzey rüzgârı” anlamındaki *hıyan* sıfatı ile “temiz, berrak, duru” anlamlarındaki *arıĝ* isminden müteşekkil bir alp ismidir.

Çiris Möke: Hakasça-Türkçe ve Hakasça-Rusça Sözlüklerde yer almayan bu kelime V. Butanayev’in hazırlamış olduğu *Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnograficeskiy Slovar*’ adlı eserde *folklorik bir şahsiyet* şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımın yer aldığı madde başı *Çirsî Möke*dir ancak benzer imlaları olan *Çiris Möke* ve *Çirsî Molat* şeklinde verilmiştir. Her ne kadar kelime doğrudan doğruya sözlükte olmasa da *çir* kelimesi Hakas Türkçesinde “yer, mekân, yeryüzü; toprak; mülk, mülkiyet” anlamlarındadır. Bu alpin ismi de “Yeryüzü Alpi” şeklinde aktarılıp dünyaya hükmeden bahadır şeklinde de yorumlanabilir. *Möke* ismi de “alp, bahadır, yiğit” anlamlarındadır.

Hara Ninci: *Hara* “kara, siyah” sıfatından anlaşılacağı gibi olumsuzdur. *Ninci* “inci” anlamındadır.

Oçı Sarıĝ Hıs: *Oçı* “küçük anlamındadır. *Sarıĝ* Hakas Türkçesinde renk ismi olarak “sarı, sarışın; kumral”ın haricinde “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” anlamlarını karşılamaktadır. Gerek anlam gerekse de destandaki işlevi bakımından menfi bir alptir.

İtker Molat: *İtker* “Keskin, sivri”, *Molat* “çelik” manasındadır.

Ah Molat: *Ah* “ak, beyaz” anlamlarında olup müspet bir içeriğe sahip iken *Molat* “çelik” demektir. Alpin hem iyi hem de güçlü olduğu belirtilmiştir.

Kök Molat: *Kök* kelimesi sözlük anlamı itibariyle birbirine yakın renkleri içeren bir renk yelpazesindeki renkleri içinde barındırır. Hakasça-Türkçe Sözlükte bu kelimenin karşılığı olarak “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” anlamları verilmektedir. *Molat* ise “çelik” anlamındadır.

Han Mirgen Destanının Kahramanları

Han Mirgen: İdarî bir unvan olan *han* ile “avcı; isabetli keskin; becerikli, uz; isabetli, doğru” anlamlarına gelen *Mirgen* kelimesinden meydana gelmiştir. Orta Çağ Hakaslarında *Mergen* kelimesi ise idarî bir unvan olarak kullanılmaktaydı.⁴⁷⁹ Mergen ismi avcı-göçebe Türk boylarından bir yadigâr olarak alplara isim olmuştur. Söz konusu devirde evin geçimi, obanın müdafaası ve ilerleyen zamanlarda da hükümdar sıfatıyla gördüğümü “mirgen” söz konusu toplumsal yapı içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Ay Arıĝ: “Gökteki ay” manasındaki *ay* ile “temiz, duru, berrak” anlamlarındaki *arıĝ* kelimesinden oluşmuştur.

Sarıĝ Han: *Sarıĝ* Hakas Türkçesinde renk ismi olarak “sarı, sarışın; kumral”ın haricinde “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” anlamlarını karşılamaktadır. *Han* da idarî bir unvandır.

Salaacı Arıĝ: Sözlüklerde *salaacı* imlâsı olmamakla birlikte Hakas Türkçesinde *salaacı* şeklinde bir kelime vardır ki iki anlama sahiptir. Bunlar; “(yan yana koşulmuş iki ata bağlanmış) sedye, teskere” ve “(ak ağaç dallarından örülmüş) yeşil masa”dır. Yine Moğolizm unsuru olarak *sala* kelimesi de vardır ki bu da “parmak; dal, budak” anlamlarındadır. Biz alpin adının ilk isminin *sala* ile ilgili olduğunu düşünüyoruz. *Arıĝ* kelimesi de “temiz, duru, berrak” anlamındadır.

Küreldey: Hakas Türkçesinde *kürel-küler* “bronz, tunç” anlamında olup –dey/-day eki de “gibi” edatıdır.

Altın Seyzen: Kıymetli bir ziynet adı olan *altın* alpin isminde sıfat olarak görev alır. *Sayzan* kelimesi ise “yumuşak şapkalı, borumsu, yenilen bir tür mantar” ile “güzel, hoş, iyi” anlamlarına sahiptir. Bununla birlikte *çayzañ* kelimesi de mevcut olup sözlükte verilen anlamları şu şekildedir: “ağa, toprak ağası; yakışıklı, görünüşü güzel, güzel, hoş; hizmetçi, emir eri”. Yine bu kelimenin Kızıl ağzındaki bir kullanışı da *seyzeñ*dir. Orhun kitâbelerinde *señün* kelimesinin karşılığı ise “general” şeklinde verilmiştir. Buradaki kullanımın doğrudan unvan şeklinde kullanıldığını düşünmekteyiz.

⁴⁷⁹ Viktor Yakovleviç Butanayev; *age*, s. 61.

Oop Hara Han: *Oop* “zehirleyerek öldüren” anlamındadır.⁴⁸⁰ Olumsuzluk bildiren *hara* “kara, siyah” sıfatının ardından idarî bir unvan olan *han* gelmiştir.

Hara Ninci: *Hara* “kara, siyah” ve *ninci* “inci” dir.

Pay Sarığ Han: *Pay* “zengin, varlıklı çok” anlamlarına sahiptir. *Sarığ* ise ak, kara, kök ve kıızıldan sonra destanlardaki alpların isimlerinde gördüğümüz renk bildiren bir sıfat olmasının yanı sıra “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” anlamlarını karşılamaktadır. *Han* idarî unvandır.

Çir Han: *Çir* “yer, yeryüzü”, *han* idarî bir unvan, efendi, yönetici demektir.

Çirsi Möke: Hakasça-Türkçe ve Hakasça-Rusça Sözlüklerde yer almayan bu kelime V. Butanayev’in hazırlamış olduğı *Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnografiçeskiy Slovar*’ adlı eserde *folklorik bir şahsiyet* şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımın yer aldığı madde başı *Çirsi Möke*dir ancak benzer imlaları olan *Çiris Möke* ve *Çirsi Molat* şeklinde verilmiştir. Her ne kadar kelime doğrudan doğruya sözlükte olmasa da *çir* kelimesi Hakas Türkçesinde “yer, mekân, yeryüzü; toprak; mülk, mülkiyet” anlamlarındadır. Bu alpin ismi de “Yeryüzü Alpi” şeklinde aktarılabilmektedir. *Möke* ismi de “alp, bahadır, yiğit” anlamlarındadır.

Çılannığ Han: *Çılannığ* “yılanlı”, *han* “efendi han; idarî bir unvan”.

Çılbazın Molat: *Çılbazın* “yılan gibi, kıvranan; yıkılmaz, kırılmaz, kaymaz”⁴⁸¹ ve *Molat* “han, efendi”.

Üzüt Han: Hakas mitolojisinde Üzüt Han, ölmüş ruhların baş hanıdır. İnsanları orta dünyadan tamamen ayırmakta ve başlarına dert açmaktadır. Hakasça-Türkçe Sözlükte ise *üzüt*ün karşılığı olarak “(halk inancında) can, ruh, ölen kişinin ruhu” anlamları yer alır.

Üzüm Molat: Hakasça-Rusça Sözlükte *üzüm* kelimesinin karşılığı olarak “koparma, ayırma; parça, kısım” anlamları verilmiştir. Ancak bu karşılıklar alpin gerek fizikî, gerek şahsî gerekse de sahip olduğı diğer özellikler bakımından uymamaktadır. Hakas mitolojisinde Üzüt Han’ın oğlunun adı Üzüm Molat’tır. Üzüt Han, ölmüş ruhların baş hanıdır. İnsanları orta dünyadan tamamen ayırmakta ve başlarına dert açmaktadır. Ak

⁴⁸⁰ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, s. 305.

⁴⁸¹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 302.

Üzüt adı verilen alt dünya mekanının da efendisi olan Üzüt Han ölen kişilerin ruhlarını alt dünyada sürmekte, bu ruhları kurtarmaya gelen müspet alplarla mücadele etmektedir. **Çarîh Han:** *Çarîh* “açık, sarîh” ve “parlak, aydınlık”, *han* ise “efendi han” anlamlarına gelen idarî bir unvandır.

Ay Çarîh: *Ay* “gökteki ay” + *çarîh* “parlak, aydınlık; açık”.

Hataan Molat: *Hataan* “özel terbiyeden geçirilerek dayanıklılığı artırılan”⁴⁸² + *molat* “çelik”

Toolay Arıĝ: *Toolay* “tavşan” + *arıĝ* “saf, temiz, berrak”

Çılbazın Arıĝ: *Çılbazın* “yılan gibi, kıvranan; yıkılmaz, kırılmaz, kaymaz”⁴⁸³ + *arıĝ* “saf, temiz”.

Üzüm Çaçah: Hakasça-Rusça Sözlükte *üzüm* kelimesinin karşılığı olarak “koparma, ayırma; parça, kısım” anlamları verilmiştir. *Çaçah* “saçak, püskül”.

Hara Moos: *Hara* “kara, siyah” + *moos* “kahraman, savaşçı, cengâver; güçlü, kuvvetli, kudretli; kinci, intikamcı”.

Hıs Han: *Hıs* “kız” + *han* “efendi, han, bey”

Toolay Mooray: *Toolay* “tavşan” + *mooray* “kaos, düzensizlik”⁴⁸⁴

Çildek: “*Saçları dağınık olan*”⁴⁸⁵

Çalat Han: *Çalat* “çelik” + *han* “han, bey, efendi”.

Altın Çüs: *Altın* “altın” + *çüs* “yüz, çehre, sima”

Ot Han: *Ot* “ateş, alev” + *han* “han, bey, efendi”

Postorĝay Arıĝ: *Postorĝay* “tarla kuşu, çayır kuşu” + *arıĝ* “saf, temiz”

Çaas Han: *Çaas* “yer, yer yüzü” + *han* “han, kağan”

Haan Arıĝ: *Haan* “ ” + *arıĝ* “saf, temiz”

Kılıĝ Arıĝ: *Kılıĝ* “kadife; parlak, parlayan, düzgün, pürüzsüz” + *arıĝ* “saf, temiz”

Picir Hıs: *Picir* “kuşların cıvıltısı; çocukların durmadan konuşması; yetişkin birisinin sürekli vıdı vıdı yapması”⁴⁸⁶ + *hıs* “kız”.

Hıyan Arıĝ: *Hıyan* “soğuk kuzey rüzgârı” + *arıĝ* “saf, temiz”.

⁴⁸² Timur Bulat Davletov; *age*, s. 303.

⁴⁸³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 302.

⁴⁸⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 308.

⁴⁸⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 302.

⁴⁸⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 305.

Ala Puğa: *Ala* “renkli” + *puğa* “boğa”.

Han Orba Destanının Kahramanları

Hara Han: *Hara* “siyah, kara” + *han* “han, kağan”

Hara Tarğah: *Hara* “siyah, kara” + *tarğah* “tarak”

Hara Molat: *Hara* “siyah, kara” + *molat* “çelik”

Han Hılıs: *Han* “han, kağan” + *hılıs* “kılıç”ç

Altın Çaçah: *Altın* “altın” + *çaçah* “püskül”.

Altın Harlıh: *Altın* “altın” + *harlıh* “süslü kemer, süslenmiş kayış” ve “tefe resmedilen mitolojik kuş”.

Hara Nincil: *Hara* “siyah, kara” + *nincil* “inci”.

Hara Hushun: *Hara* “kara, siyah” + *hushun* “kuzgun”.

Hara Marha: *Hara* “siyah, kara” + *marha* “düğme”.

Ak Han : *Ah* “ak, beyaz” + *han* “kağan, han”.

Altın Arığ: *Altın* “altın” + *arığ* “saf, temiz”

Ay Arığ: *Ay* “gökteki ay” + *arığ* “saf, temiz”.

Hara Tana: *Hara* “kara, siyah” + *tana* “sedef”.

Kara Noçıl: *Hara* “kara, siyah” + *noçıl* “ ”.

Sarığ Tamcıl: *Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *tamcı(l)* “damla, katre”.

Altın Han: *Altın* “altın” + *han* “kağan, han”.

Sarığ Ninci: *Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *ninci* “inci”.

Ah Han: *Ah* “beyaz, ak” + *han* “kağan, han”.

Altın Sas: *Altın* “altın” + *sas* “saç”.

Altın Çaçah: *Altın* “altın” + *çaçah* “püskül”.

Han Taycı: *Han* “han, kağan” + *taycı* “tigin, tigin neslinden olan”.

Hazır Han: *Hazır* “despot, tiran; öfkeli, hırçın, sert, azgın, kızgın; çabuk, hızlı, coşkun, şiddetli” + *han* “han, kağan”.

Han Hartığa: *Han* “han, kağan” + *hartığa* “aladoğan”.

Han Sabar: *Han* “han, kağan” + *sabar* kelimesi sap- “vur-, parçala-“ fiiline fiilden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulmuş bir türemiş isimdir.

Han Çibek: *Han* “han, kağan” + *çibek* “ipek”.

Kök Han: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *han* “han, kağan”.

Kök Nincil: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *nincil* “inci”.

Hara Tana: *Hara* “kara, siyah” + *tana* “sedef”.

Sarığ Hartığa: *Sarığ* “Sarığ “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *hartığa* “aladoğan”.

Ay Mirgen: *Ay* “gökteki ay” + *mirgen* “isabetli keskin; becerikli, uz; isabetli, doğru”
Orta Çağ Hakaslarında *Mergen* kelimesi ise idarî bir unvan olarak kullanılmaktaydı.

Tas Han: *Tas* “taş” + *han* “han, kağan”.

Pus Han: *Pus* “buz” + *han* “han, kağan”.

Altın Tas: *Altın* “altın” + *tas* “taş”.

Tazır Mirgen: *Tazı(r)* “Tacik” + *mirgen* “avcı”

Haan Hıs: *Haan* “hatun” + *hıs* “kız”.

Hara Mool: *Hara* “kara, siyah” + *mool* “Moğol”.

Hazır Noğas: *Hazır* “Hazır “despot, tiran; öfkeli, hırçın, sert, azgın, kızgın; çabuk, hızlı, coşkuns, şiddetli” + *noğas* “?”

Kök Pus: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *pus* “buz”.

Timir Soyın: *Timir* “demir” + *soyın* “dökme demir”.

Hara Türtüs: *Hara* “kara, siyah” + *türtüs* “ ”

Han Sağın: *Han* “han, kağan” + *sağın* “kıvılcım; şimşek”.

Ah Hartığa: *Ah* “ak, beyaz” + *hartığa* “aladoğan”.

Kök Hartığa: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *hartığa* “aladoğan”.

Hara Sorhıl: *Hara* “kara, siyah” + *sorhıl* “ ”

Ah Öleñ: *Ah* “ ”beyaz, ak” + *öleñ* “ter otu”.

Tülgü Arık: *Tülgü* “tilki” + *arık* “cılız, zayıf”.

Çis Han: *Çis* “bakır” + *han* “kağan, han”.

Kögetey Mirgen: *Kögetey* “?” + *mirgen* “*mirgen* “avcı”

Han Orba: *Han* “kağan, han” + *orba* “şaman davulunun tokmağı”.

Hara Molat Destanının Kahramanları

Hara Han: *Hara* “kara, siyah” + *han* “han, kağan”.

Hara Molat: *Hara* “kara, siyah” + *molat* “çelik”.

Hara Üzen Arıĝ: *Hara* “kara, siyah” + *üzen* “kesen” + *arıĝ* “saf, temiz”.

Sarıĝ Tana: *Sarıĝ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *tana* “sedef”.

Altın Han: *Altın* “altın” + *han* “kağan, han”.

Han Mirgen: *Han* “kağan, han” + *mirgen* “avı, unvan”.

Sarıĝ Han: : *Sarıĝ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yeraltı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *han* “kağan, han”.

Ah Tana: *Ah* “beyaz, ak” + *tana* “sedef”.

Han İrgek: *Han* “kağan, han” + *irgek* “erkek çocuk, oĝlan”.

Çir Han: *Çir* “yer” + *han* “kağan, han”.

Çilden Han: *Çilden* “?” + *han* “kağan, han”.

Han Hılıs: *Han* “kağan, han” + *hılıs* “kılıç”.

Çizim Möke: *Çizim* “?” + *möke* “alp, cengâver”.

Altın Tarĝah: *Altın* “altın” + *tarĝah* “tarak”.

Altın Çüstük: *Altın* “altın” + *çüstük* “yüzük”.

Kümüs Çüstük: *Kümüs* “gümüş” + *çüstük* “yüzük”.

Tas Çürek: *Tas* “taş” + *çürek* “yürek”.

Pus Çürek: *Pus* “buz” + *çürek* “yürek”.

Huban Arıĝ Destanının Kahramanları

Hara Han: *Hara* “kara, siyah” + *han* “han, kaĝan”

Hıtay Arıĝ: *Hıtay* “Çin” + *arıĝ* “parlak, aydınlık”.

Hıyan Arıĝ: *Hıyan* “soĝuk kuzey rüzgârı” + *arıĝ* “parlak, aydınlık”.

Han Hartıĝa: *Han* “han, kaĝan” + *hartıĝa* “ala doĝan”.

Hara Martha: *Hara* “kara, siyah” + *martha* “düĝme” anlamındadır. Martha kullanılışı Sagay ağızındaki şekli olmakla birlikte kelimenin *marha* imlâsı da mevcuttur.

Alp Ah Han: *Alp* “yiĝit, kahraman” + *ah* “beyaz, ak” + *han* “han, kaĝan”.

Tolĝay Ham: *Tolĝay* “ ” + *ham* “kam, şaman”.

Alp Han: *Alp* “alp, yiĝit” + *han* “han, kaĝan”.

Kök Han: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *han* “han, kaĝan”.

Üzen Arıĝ: *Üzen* üs- “kesmek, koparmak” anlamlarına gelen fiile fiyenin getirilmesiyle türetilen bir isimdir. *Arıĝ* “parlak, aydınlık”.

Huban Arıĝ: *Huban* “Kuzey Altaylılar arasındaki etnik bir grup olan Kumandılar” + *arıĝ* “parlak, aydınlık”

Kök Nincil: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *nincil* “inci”.

Altın Hus: *Altın* “altın” + *hus* “kuş”.

Kök Molat: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *molat* “çelik”.

Kögetey Mirgen: *Kögetey* “?” + *mirgen* “avcı”

Huu Hat: Kelime kelime bir aktarma yapılacak olunursa *Huun*ün üç farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlar “kuĝu”, “ak, beyaz; solgun, renksiz; çıplak, yalın” ve “pek, çok, gayet; tamamen, büsbütün”dür. *İney* ise “yaşlı kadın, kocakarı; eş, hanım, karı” anlamlarındadır. V. Buatanayev’in Hakasça-Rusça Tarihî-Etnografik Sözlük’ünde ise *huu hat* ve *huu ineyin* karşılığında “cadı, cadaloğ” yazmaktadır.⁴⁸⁷

Hara Hat: *Hara* “siyah, kara” + *hat* “kadın”.

⁴⁸⁷ Viktor Yakovleviç Butanayev; *Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnografiçeskiy Slovar*, Abakan 1999 s. 197.

Ay Mirgen: *Ay* “gökteki ay” + *mirgen* “avcı”

Kök Mirgen: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *mirgen* “isabetli keskin; becerikli, uz; isabetli, doğru”

Sarığ Sayın: *Sarığ* “*Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *sayın* “Sagaylar arasında bir aşiretin ismi”.

Haan Hıs: *Haan* “hatun” + *hıs* “kız”.

Sarığ Nincil: *Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *nincil* “inci”.

Hircotay Mirgen: *Hircotay* “?” + *mirgen* “avcı”

Hırotay Mirgen: *Hıro* “kırağı” + *tay* “gibi” + *mirgen* “isabetli keskin; becerikli, uz; isabetli, doğru”

Han Harahçın: *Han* “han, kağan” + *harahsın-* “uzağa bakmak, seyretmek; gözetmek, gözlemek; etrafa bakmak, bakınmak”.

Çilbey Arığ: *Çilbeg* “yelpaze” – *çilbes* “halk edebiyatı ürünlerinde kahramanların katettiği mesafeyi ifade eden hayalî uzaklık” + *arığ* “temiz, duru”.

Hara Mükke: *Hara* “kara, siyah” + *mükke* kelimesi ise “alp, kahraman, yiğit” anlamlarına gelen *mögenin* bir diğer kullanılış şeklidir.

Pora Han: *Pora* “gri” + *han* “han, hakan”.

Pora Salgın: *Pora* “gri” + *sağlın* “(serin) rüzgâr”.

Pora Nincil: *Pora* “gri” + *nincil* “inci”.

Sarığ Tamcıl: *Sarığ* “*Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *tamcı(l)* “damla, katre”.

Ah Pus: *Ah* “beyaz, ak” + *pus* “buz”.

Sarığ Teek: *Sarığ* “*Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *teek* “at bağlama direği”.

Salaçın Arığ: Sözlüklerde *salaaçın* imlâsı olmamakla birlikte Hakas Türkçesinde *salaaçı* şeklinde bir kelime vardır ki iki anlama sahiptir. Bunlar; “(yan yana koşulmuş iki ata bağlanmış) sedye, teskere” ve “(ak ağaç dallarından örülmüş) yeşil masa”dır.

Yine Moğolizm unsuru olarak *sala* kelimesi de vardır ki bu da “parmak; dal, budak” anlamlarındadır. Biz alpin adının ilk isminin *sala* ile ilgili olduğunu düşünüyoruz. *Arığ* “saf, temiz”.

Altın Tas: *Altın* “altın” + *tas* “taş”.

Ah Molat: *Ah* “beyaz, ak” + *molat* “çelik”.

Huu Hat: Kelime kelime bir aktarma yapılacak olunursa *Huun*ün üç farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlar “kuğu”, “ak, beyaz; solgun, renksiz; çıplak, yalın” ve “pek, çok, gayet; tamamen, büsbütün”dür. *İney* ise “yaşlı kadın, kocakarı; eş, hanım, karı” anlamlarındadır. V. Buatanayev’in Hakasça-Rusça Tarihî-Etnografik Sözlük’ünde ise *huu hat* ve *huu iney*in karşılığında “cadı, cadaloğ” yazmaktadır.⁴⁸⁸

Altın Kris: *Altın* “altın” + *kris* “haç”.

Hara Tana: *Hara* “kara, siyah” + *tana* “sedef”.

Kök Molat: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *molat* “çelik”.

Kögetey Mirgen: *Kögetey* “?” + *mirgen* “avcı”

Kün Arığ: *Kün* “güneş; halk” + *arığ* “saf, temiz”.

Pus Han: *Pus* “buz” + *han* “hakan, han”.

Puzan Arığ: *Puzan* kelimesi *pus-* “kırmak, yıkmak, tahrip etmek” fiiline –An partisibinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. *Arığ* “saf, temiz”.

Sarığ Hartığa: *Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *hartığa* “aladoğan”.

Hara Moos: *Hara* “siyah, kara” + *moos* “kahraman, cengâver”.

Han Hıyğa: *Han* “han, hakan” + *hıyğa* “akıllı, zeki”.

Çis İney: *Çis* “bakır” + *iney* “kadın, kocakarı”.

Ah Öleñ: *Ah* “ak, beyaz” + *öleñ* “ter otu”.

Kök Öleñ: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *öleñ* “ter otu”.

Altın Han: *Altın* “altın” + *han* “han, hakan”.

Altın Sabah: *Altın* “altın” + *sabah* “deri düğme”.

Altın Harlıh: *Altın* “altın” + *harlıh* “şaman türünün üzerindeki kuş motifi”.

⁴⁸⁸ Viktor Yakovleviç Butanayev; *age*, s. 197.

Kara Kuzgun Destanının Kahramanları

Altın Arığ: *Altın* “altın” + *arığ* “saf, temiz”.

Hara Hushun: *Hara* “kara, siyah”.

Sarığ Taycı: *Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *taycı* “tigin”.

Hlanır Taycı: *Hlanır* “?” + *taycı* “tigin”.

Üzen Arığ: *Üzen* üs- “kesmek, koparmak” anlamlarına gelen fiile fiyenin getirilmesiyle türetilen bir isimdir. *Arığ* “parlak, aydınlık”.

Altın Han: *Altın* “altın” + *han* “han, kağan”.

Han Hıs: *Han* “han, kağan” + *hıs* “kız”.

Altın Saraçı: *Altın* “altın” + *saraçı* “ ”

Han Çiçekey: *Han* “han, kağan” + *çiçekey* “ ”

Hara Molat: *Hara* “siyah, kara” + *molat* “çelik”.

Timır Pirgen: *Timır* “demir” + *pirgen* “veren”.

Tilti Pirgen: *Tilti* “(buzda) oyuk, çukur, delik” + *pirgen* “veren”.

Hara Küye: *Hara* “siyah, kara” + *küye* “böcek, haşere”.

Külbir Han: *Külbir* “ ” + *han* “kağan, han”.

Hara Mool: *Hara* “siyah, kara” + *mool* “Moğol”.

Hara Nüügil: *Hara* “siyah, kara” + *nüügil* “ ”.

Altın Sas: *Altın* “altın” + *sas* “saç”.

Sarığ Han: *Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *han* “kağan, han”.

Hara Han: *Hara* “siyah, kara” + *han* “kağan, han”.

Han Hırçotay: *Han* “han, kağan” + *hırçotay* “ ”.

Hara Çibek: *Hara* “siyah, kara” + *çibek* “ipek”.

Hara Alıp: *Hara* “siyah, kara” + *alıp* “alp, yiğit”.

Han Saraçı: *Han* “han, kağan” + *saraçı* “ ”

Sarığ SalĖın: *Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *salĖın* “(serin) rüzgâr, yel”.

Sarığ Tarğah: *Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *tarğah* “tarak”.

Sarığ Marha: *Sarığ* “sarı, sarışın” ve “kuş ve hayvan dilinden anlayan kişi; insanları yer altı mahkemesine götüren Erlik hanın hizmetkârı” + *marha* “düğme”.

Çik Tas: *Çik* “şeytan, cin; alçak, aşağılık, rezil” + *tas* “taş”.

Kümüs Tik: *Kümüs* “gümüş” + *tik* “hibe”.

Ah Han: *Ah* “ak, beyaz” + *han* “han, kağan”.

Hurulday Mirgen: *Hurulday* “sığırcık kuşu” + *mirgen* “isabetli keskin; becerikli, uz; isabetli, doğru”.

Hırğan Taycı: *Hırğın* “güçlü, kuvvetli, kudretli” + *taycı* “tigin”.

Çilbigen: “Ucube, ejderha, canavar”. V. Butanayev’in eserindeki *Çilbigen* maddesindeki malumat ise şu şekildedir: Çelbigen – Efsanevi obur canavar; **çiti pastığ**

Çilbigen – yedi başlı Çilbigen; **2. Çelbigen** – Hakas dama taşlarındaki bir figürün adı; **çilbigennig tobit** – Çilbigen figürlü Hakas dama taşları, kendi önündeki piyonu yer.⁴⁸⁹

A.İ. Çudoyakov’un çilbigen hakkındaki yorumu ise şu şekildedir: “*Kara-çelbegen tipini, animizm ile bağlamak mümkündür. Belki de Çelbegen ilk başlarda doğa afeti olan rüzgârı canlılaştırmaktaydı: ‘çel’ yyel, rüzgâr anlamına gelir, ‘çelbegen’ ise rüzgâr taşıyıcı, esen demektir; ‘kara’nın karşılığı ise siyah, karadır, yani ‘kara çelbegen’ siyah, kara rüzgâr anlamına gelir.*”⁴⁹⁰

Altın Tona: *Altın* “altın” + *tona* “sihirli ok”

Kök Han Destanının Kahramanları

Kök Han: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *han* “kağan, han”.

Kögcil Arığ: *Kögcil* “bir tür kuş adı” + *arığ* “saf, temiz, berrak”.

Kök Molat: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *molat* “çelik”.

⁴⁸⁹ V. Ya. Butanayev; *age*, s. 216.

⁴⁹⁰ A.İ. Çudoyakov; *age*, s.65.

Ah Molat: *Ah* “beyaz, ak” + *molat* “çelik”.

Hurğun Arıĝ: *Hurğun* “kuş tüyü” + *arıĝ* “saf, temiz, berrak”.

Altın Han: *Altın* “altın” + *han* “kağan, han”.

Altın Arıĝ: *Altın* “altın” + *arıĝ* “saf, temiz, berrak”.

Ah Tas: *Ah* “beyaz, ak” + *tas* “taş”.

Kök Tas: *Kök* “yeşil, mavi, yeşilden, gökyüzü; deri şerit; kök, ata, cet” + *tas* “taş”.

İrlik Han: Alt dünyanın efendisi Erlik Han.

Han Sarıĝ: *Han* “kağan, han”.

Mögi Hara Han: *Mögi* “alp, kahraman” + *Hara* “siyah, kara” + *han* “kağan, han”.

Ay Hucın: *Ay* “gökteki ay” + *hucın* “ ”.

İzil Han: *İzil* “ ” + *han* “kağan, han”.

Soodam Han: *Soodam* “cinli yer, uğursuz yer, kötü yer; iyi, güzel, hoş” + *han* “kağan, han”.

Çarıl Tana: *Çarıl* “parlak, aydınlık” + *tana* “sedef”.

Hara Ninci: *Hara* “siyah, kara” + *ninci* “inci”.

Ay Arıĝ: *Ay* “gökteki ay” + *arıĝ* “saf, temiz, berrak”.

Ay Sulaazın: *Ay* “gökteki ay”. *Sulaazın* kelimesi sözlükte yer almamakla birlikte aynı sözlükte *sula* kelimesi yer alıp iki anlamı mevcuttur. İlki “yulaf” ikincisi ise “hafif votka” anlamındadır. V. Butanayev’in hazırlamış olduğu *Hakasça-Rusça Tarihi-Etnografik Sözlükte* doğrudan bu alpin ismi verilerek örneklendirilmiş ancak burada da *sulaazın*’ın hangi anlamda olduğu belirtilmemiştir.

Yukarıda incelediğimiz Hakas destanlarının şahıs kadrosu dâhilindeki merkezî ve talî kahramanlarla birlikte diğer kişilerin isimleri temel ve sembolik anlamları ile verilmiştir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere alplara verilen isimlerde ay, güneş, yer, su ve renk simgeçiliği hâkimdir. Diğer birçok destanda olduğu gibi kahramanların isimleri *bediî vasıf* adıyla da anılan *epitetler* vasıtasıyla oluşturulmuştur. Bu isimlerde dikkatimizi çeken bir diğer husus da Türk Dünyası destancılık geleneği içerisinde örneklerine sıkça rastladığımız kahramanların atlarıyla birlikte anılması durumudur. Yukarıda, ilgili başlıklar altında tespit ettiğimiz ve burada birkez daha gördüğümüz gibi atın kahramanın hayatındaki önemi gerçekten çok büyüktür. Bazı destan alplarının adlarını aldıktan sonra mutlaka bir at sahibi olmalarının önem derecesi

ne ise ömürleri boyunca adlarının önünde atlarının da zikredilmesi o kadar büyük önem taşımaktadır. Hakas destanlarında müspet olsun menfi olsun her alp atının adıyla birlikte anılır.

Hakas destan kahramanlarının birçoğunun adı sıfat tamlaması şeklinde kurulmuştur. *Kök Han, Pay Kara Han, Ot Han, Hızıl Tas, Altın Han, Altın Hartığa, Hara Moos, Kümüüs Han, Sarığ Plat, Ah Pus, Altın Çüs, Çalat Han, Hara Nincil, Hara Tana* vb. gibidir. Gökyüzü simgeciliğine isimler; *ay* ve *kün* isimleriyle kurulmuştur. Müspet alp isimlerinde *mirgenin* kullanıldığı birçok isim vardır. Bu yalnızca Hakas değil Tıva, Altay, Şor ve bazı Buryat destanlarında görülen bir isimdir. Mergen, avcı anlamında olmakla birlikte bu ismin herhangi bir alpa değil de idareci sınıfında yer alan alplara verildiğini tahmin etmekteyiz. Hayvan isimleriyle oluşturulan alp isimleri de vardır: *Altın Hus, Sarığ Hartığa* vb. gibi. Renk sembolizasyonu Hakas destan kahramanlarının isimlerinin kurulmasında önemli bir unsur olarak gösterilebilir. Kara, Ak, Sarı, Kök renkleri alp isimlerinin sıfatlarını oluşturan renklerdenidir. Tahmin edileceği gibi kara sıfatıyla oluşturulan isimler genellikle menfi alpların, ak ile oluşturulanlar ise genellikle müspet alpların isimleridir. Genellikle tabirini kullanmamız, bazı destan kahramanlarının adıyla sahip oldukları özelliklerinin tezatlık içinde olmasındandır. Örneğin Han Kicegey destanındaki alplardan biri *Ah Han* adını taşımakla birlikte menfi kahramanlardandır. Han Orba destanında merkezî kahraman Han Orba'nın babasının adı *Hara Han* olup bu kahraman müspet kahramanlar arasında değendirilmiştir. Bu konuyla ilgili gerekli değerlendirmeler yukarıda yapıldığı için burada bir daha tekrarlanmayacaktır. Bazı destan kahramanlarının isimleri yer-su simgeciliğiyle ilgilidir. *Ot Han, Hıyan Arığ, Hızıl Tas, Ah Tas, Kök Nincil, Timir Nügil, Altın Çüs, Ah Çibek Arığ, Küreldey* vb. gibidir.⁴⁹¹

Sonuç itibariyle bazı istisnalar haricinde Hakas destan kahramanlarının isimleriyle müspetlik/menfilik durumları paraleldir. Bahsettiğimiz ve sayıca az olan istisnaî durumları ise devrin siyasî ortamı ile icracı-derleyici ilişkisine bağlamaktayız.

⁴⁹¹ Hakas destan kahramanlarının isimleri ve bunların sembolizasyonları için ayrıca bkz. Viktor Yakovleviç Butanayev –İrina İsayevna Butanayeva; *Mir Hongorskogo (Hakasskogo) Fol'klora*, Abakan 2008 ss. 43–44.

1.8. Hakas Destan Kahramanlarının Tasvirî Özellikleri

İlahi yetilerle donatılmış alplar rakiplerini ve diğer olağanüstü varlıkları alt edebilmek için olağanüstü yardımcı ve silahlardan önce kendilerinde mevcut fizikî gücü sonuna kullanmaktadırlar. Bazı durumlarda alpların tüm güçlerini yapılan uyarılara rağmen düşünmeden harcadıklarını ve mücadelelerin kırılma noktalarında bu güçlerinin iyice azalmasından dolayı birtakım doğaüstü, ilahi yardımlara gereksinimleri olduğunu görmekteyiz. Ancak bunların dışında alpların hepsi son derece üstün özelliklere sahip kişilerdir. Bu üstünlük fiziksel görünümüne fazlasıyla yansımaktadır. Alpları, normal insanlardan ayıran en büyük özelliklerden biri de fiziken birçok insandan ve hatta bazı boyların tüm savaşçı güçlerinden üstün olmalarından ileri gelmektedir. Alpların Orta Dünyada alt edemeyecekleri düşman alp yok gibidir. Ancak Orta Dünya alplarının karşısında bazen Alt Dünya güçlerinin yardımını alan Orta Dünya düşman alpları veya bizzat Alt dünyanın ve Alt Dünya efendisi Erlik'in ailesinden veya Erlik'in taifesiyle de mücadele etmek zorundadır. Bunlarla öncelikle kendileri daha sonra yardımcı varlık veya kişilerin yardımıyla mücadele etmek zorundadır.

Destan kahramanlarının fiziksel özelliklerinin *hiberpolik* özelliklerle anlatılması diğer tüm destan kahramanları için geçerlidir. Buradaki fark kahramanlarının fiziksel yapılarının ve buna bağlı olarak tasvirlerinin ne şekilde yapıldığı üzerinedir. Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan'ın fiziksel özellikleri türlü hayvanların⁴⁹² bileşiminden oluşmaktadır: *Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi.*⁴⁹³

Ak Çibek Arığ destanında düşman alp Kızıl Tas “dazlak”tır.⁴⁹⁴ Baş kahraman kadın alp Ak Çibek Arığ'ın tasviri şöyledir: *Altmış belik arkasına yayılıp, / Elli belik omzuna yayılıp, / Öteye dönse, ay gibi, / Beriye dönse, güneş gibi, / Arı sili Ak Çibek Arığ,*⁴⁹⁵ Kanlı Kılıç'ın karısı olan Hıyan Arığ ilk olarak Kanlı Kılıç'a çok çirkin bir fizikle görünür: *Hıyan Han'ın kızı Hıyan Arığ /, Koyun gözlü, tavşan dişli, Çıkık alınlı, bitişik kaşlı*⁴⁹⁶ (...) *Kanlı Kılıç / Hıyan Arığ kıza bakıyor: Çok kötü, çok çirkin, / Gözü*

⁴⁹² Kahramanların fiziksel özelliklerinin hayvan formundaki tasvirleri için bkz. Georgez Dumézil, *The Destiny of The Warrior*, Chicago-London: The University of Chicago Press 1970 ss.139–147.

⁴⁹³ Muharrem Ergin (haz.); *Oğuz Kağan Destanı*, İst: Millî Eğitim Basımevi 1970 s. 1.

⁴⁹⁴ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 225.

⁴⁹⁵ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 241.

⁴⁹⁶ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 309.

*koyun gözü gibi, /Dişi tavşan dişi gibi, / Alt dudağı, /Çenesine kadar sarkmış*⁴⁹⁷ Ancak Hıyan Arığ'ın gerek grnts bu değildir. Kendisi *değişip, başka kılığa brndĞn değişip, başka kılığa brndĞn* syler; kızın asıl hali byledir: *Patırdayıp silkinmiş, / Altmış beliği ardına yayılmış, / Elli beliği omzuna yayılmış, /Gkten dşen kar gibi, / Yemek iin kesilmış, / Kızıl kan gibi yzl, / Arı sili Hıyan Arığ / Orada grnmş*⁴⁹⁸ Dşman alp Ot Han'ın kızı Ozıl Arığ'ın tasviri: *Altmış belik arkasına yayılıp, / Elli belik omzuna yayılıp, / Ot Han'ın kızı Ozıl Arığ*⁴⁹⁹ şeklindedir. Altın s destanında Alp Han Kız'ın fiziksel zellikleri şu şekilde sıralanır: *Byk obadan ıkıp gelen / Dokuz kula boylu / Han boz ata atlamış, / Altmış belik omzuna yayılmış, / Geniş omuzlu, / Dik gĞsl, / Dokuz dĞmeli ak boz zırh giymiş / Kızın yiğidi hanım zirveye ıkıyor*.⁵⁰⁰ Altın s *ak benizli ve kara salıdır, saları arkaya yayacak*⁵⁰¹ kadar uzundur.⁵⁰² *Genişlemiş omuzlu, ne ıkmış gĞsl bir alptır*.⁵⁰³ Altın s'n halkının *hepsi ak yzl kara salıdır*.⁵⁰⁴ Hıyan Han'ın kızı, Alp Mke'ye farklı bir şekilde grnmek istediği iin asıl halinden farklı bir şekilde belirir. Bu halinin tasviri şyledir: *Hıyan Han ıkıp gelmiş, / Kızını birlikte getirmiş. / Hıyan hanın kızı turp burunlu / Donuk yzl, yumuk gzl, / Sarkık dudaklı, /Kara kuru kız imiş*⁵⁰⁵ Kara Han'ın kızı Kara Ninci *akır gzl, kahverengi yzldr*.⁵⁰⁶ **Alp Sarığ Plat Hıs** destanında Altın Hartığa'nın saları uzundur.⁵⁰⁷ Yine standaki alplardan Altın Kiris'in sakalları omzuna kadar yayılmıştır.⁵⁰⁸ **Altın Arığ** destanında Alp Saaday'ın tasviri şyledir: *Alp Saaday en byk yiğitmiş. / Bedeni ok hantal ve iriymiş, / İri burunlu, opur yzlymş*.⁵⁰⁹ Pora Ninci'nin fiziksel betimlemesi ise: *Tutulsa kırılacakmış gibi ince belli,  el kadar geniş yzl / Geniş alınlı, kaşları yay gibi olan / Bir gzel ıkıp gelmiş*.⁵¹⁰ Altın Arığ'ın

⁴⁹⁷ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 311.

⁴⁹⁸ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 315.

⁴⁹⁹ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 335.

⁵⁰⁰ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 61.

⁵⁰¹ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 63.

⁵⁰² Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 75.

⁵⁰³ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 81.

⁵⁰⁴ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 121.

⁵⁰⁵ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 139.

⁵⁰⁶ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 181.

⁵⁰⁷ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 39.

⁵⁰⁸ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 297.

⁵⁰⁹ Fatma zkan; *age*, s. 73.

⁵¹⁰ Fatma zkan; *age*, s. 165.

mücadele ettiği düşman alplardan birinin görünüşü şöyledir: *Güzel ve hoş Altın Arığ / Parlak, taş düğmeli zırhlı, / Topraktan daha kara yüzlü, / Kazan dibi gibi geniş alınlı, / Kara toprak kadar kara gözlü, / Ayaklığı ve tırnaklığı da olan çelik zırhlı / Alpla eşleşip / Savaşıyor*⁵¹¹ Han Tibet'in kızı Han Çaçah şöyle görünür: *Altmış saç örgüsü omzuna yayılmış, / Kızın, elli saç örgüsü omzuna dökülmüş*⁵¹² Alp Kara Taş'ın benzi topraktan daha karadır.⁵¹³ (Adsız alplardan birinin bıyığıyla sakalı birbirine karışmıştır.⁵¹⁴ Alp Han Kız, *dolgun yanaklı ve güzeller güzeli bir kızdır.*⁵¹⁵ **Ay Huucın** destanında alp Han Mirgen'in ablası Hıs Han'ın fiziki tasviri şöyledir: *Korkunç yüzlü Hıs Han ablası, / Çirkin yaratılmış idi, / Arpa büyüklüğünce gözlü idi, / İp kalınlığınca burunlu idi. / Ağzına baksa Han Mirgen- / Kulak dibine kadar / Açılmış durur*⁵¹⁶ Bir başka kadın alpin fiziksel özelliği; *Dokuz yaşındaki Han Hıs, / Kız güzeli, çıkıp gelir, / Altmış ince beliği / Sırtı kaplayıp yayılmış, / Elli güzel beliği / Omzunu doldurup yayılmış*⁵¹⁷ şeklindedir. Burada fizikî tasvirin yanı sıra alpin çocuk yaşta olduğunu buna rağmen her türlü mücadele içinde olduğunu görmek mümkündür. Kadın alpların tasviri erkek olanlara nazaran daha fazladır; bir diğer kadın alp tasviri Ah Çibek Arığ'ındır: *Ah Çibek Arığ kız güzeli, / Kız çocuğuna bakar: / Kısa örgülü kız çocuğu / Yeni börtünü giymiş, / Bitişik kız çocuğu, Kara esmer yüzlüdür*⁵¹⁸ Yukarıdaki mısralarda alpin sadece tasviri değil kıyafetinden de bir parça bahis vardır. Alt dünya alplarından Çizi Tas'ın *gözlerinin arası üç karış boyu dokuz kulaç burnu kalın-yumrudur.*⁵¹⁹ **Han Kicegey** destanında, Alp Han kızdığı zaman suratı ayı ve kurt şeklinde tasvir edilir.⁵²⁰ Destanda Han Kicegey'in yüzü bembeyaz, boyu ise fidan gibi tasvir edilir.⁵²¹ Haratı Han'ın kızı Hara Torğı'nın kızı *koyu kızı suratlı, siyah saçlıdır*⁵²² Han Kicegey'in fiziksel tasviri elli karış, ensesi altmış karış şeklinde belirtir.⁵²³ Han Kicegey'in eti kızıl ve serttir.⁵²⁴ Kök

⁵¹¹ Fatma Özkan; *age*, ss. 199–201.

⁵¹² Fatma Özkan; *age*, s. 223.

⁵¹³ Fatma Özkan; *age*, s. 233.

⁵¹⁴ Fatma Özkan; *age*, s. 261.

⁵¹⁵ Fatma Özkan; *age*, s.289.

⁵¹⁶ Pervin Ergun; *age*, s. 183.

⁵¹⁷ Pervin Ergun; *age*, s. 213.

⁵¹⁸ Pervin Ergun; *age*, s. 271.

⁵¹⁹ Pervin Ergun; *age*, s. 293.

⁵²⁰ *Han Kicegey*, m. 66.

⁵²¹ *Han Kicegey*, m. 248.

⁵²² *Han Kicegey*, m. 1054.

⁵²³ *Han Kicegey*, m.1914.

Han destanında bazı alpların fiziksel özellikleri verilir. Bunlar Han Mirgen.⁵²⁵ İrlik Han⁵²⁶ ve Soodam Han dır.⁵²⁷ **Han Mirgen** destanında da bazı alpların fiziksel tasvirlerine yer verilir. Ay Çarlı Han: *Omurgasına batmaz tulunlu / Omzu ile boynunun [arası] elli karış, / Sırtı ile boynunun [arası] altmış karış*⁵²⁸ olarak tasvir edilir. Yine Ay Çarlı Han'ın sofrasındaki alpin *alnı kazanın dibi gibi, yüzü kahverengidir*.⁵²⁹ Alp Küreldey'in, *kavak kadar parmağı, yarık kadar sorunu yoktur ve boyu dokuz kulaçtır*.⁵³⁰ Çalay Puruhhan'ın fiziki tasviri de şu şekildedir: *Üç katmanlı sakallı / İhtiyar [imiş bu]. / İlk biten sakalı / Kirsine kadar ulaştıktan sonra duraklamış, / [Ardından] tekrar büyümüş. / Katmanlaşmış bulunan krisinde / Beline kadar indikten sonra duraklamış, / [Ardından] yeniden büyümüş, / Belinde de katmanlaşmış. / Üçüncü katmanı diz üstüne / Yetip duraklayıvermiş. / Orada eklem haline dönüşüvermiş. / Sakalının ucu iki dizinin / Arasından tamamen geçerek yere düşmüş olup / Yerde uzanmaktadır ihtiyar kişinin*⁵³¹ **Han Orba** destanındaki alpların fiziksel tasvirleri diğer Hakas destan alplarının fizikî tasvirlerinden çok farklı değildir. Han Mirgen ve Han Orba'nın teyzesi Altın Harlıh'ın tasviri: *Altın guguk donunu soyunup, / Altın cebine koydu. / Altmış örgüsünü sırtına attı, / Elli örgüsünü omzuna saldı; / Ay desen ay tasvirli, / Güneş desen güneş tasvirli; / Ön tarafından ayı, / Arkasından güneşi andırıyor. / Güzel kızın aydınlığı / Elli hanlı yurdun ötesine gitti. / Altmış hanlı yurdun üstünden aştı*.⁵³² Han Mirgen, ana-babasının izinden giderken yolda karşılaştığı ihtiyarın fizikî görünüşü şöyledir: *Yüksek tepenin üstünde / Kara doru ata binen, / Yanağındaki sakal sırtını kaplamış, / Çenesindeki ise omzunu kaplamış, / Kara saçlarına aklar düşmüş, / Beyaz dişi sararan ihtiyarı, / Çok bulmuş Han Mirgen*.⁵³³ Menfi alp Kara Molat'ın görünüşü şöyledir: *Kara Molat'ın gözlerinin arasına / Karış yetmez, / Kulaklarının arasına kulaç yetmez, / Hamutun yetmediği kalın boyunlu, / Kucaklanmayacak kadar koca karınlı*⁵³⁴ Han Orba destanındaki olağanüstü

⁵²⁴ **Han Kicegey**, m. 2955, 2966.

⁵²⁵ **Kök Han**, m. 847.

⁵²⁶ **Kök Han**, m.1298.

⁵²⁷ **Kök Han**, m. 2155.

⁵²⁸ Timur Bulat Davletov; **Hakas Türklerinin Alplık Destanı Han Mirgen**, s. 40.

⁵²⁹ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 40.

⁵³⁰ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 50.

⁵³¹ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 102.

⁵³² Erhan Aktaş; **age**, s. 36.

⁵³³ Erhan Aktaş; **age**, s. 51.

⁵³⁴ Erhan Aktaş; **age**, s. 53.

şahsiyetlerden biri olan *su iyesi* Sarı Tamcıl'ın tasviridir: *Suyun kenarında kendisine doğru, / Sarı zırhlı bir yiğit geliyor. / Çene sakalı omzuna düşmüş, / Yanağındaki sakal omzuna ulaşmış.*⁵³⁵ Han Mirgen'in ilk karşılaştığından ucube daha sonrasında bir meleğe dönüşen kız Altın Çaçah'ın ilk tasviri şöyledir: *Altı ayaklı yatak duruyor. / Yatakta, kazandan da kara / Bronz dişli, kurşun gözlü, / Ağaç kabuğu burunlu, bir avuç belli, / Parçalanmış gibi, eti parçalanmış, / Altmış örgüsü sırtına gelen, / Elli sürmesi omzuna düşen / Çıplak bir kız yatıyor.*⁵³⁶ Destanın baş kahramanı Han Orba'nın alplık meydanında ilk görüldüğü sırada tasviri şöyledir: *Yüksek tepenin üstünde / Kızıl kır at geldi. / Kızıl kır ata binen yiğidin, / Altmış örgüsü omzuna düştü, / Elli örgüsü sırtına yayıldı, / Kırılıp kalan kemiği yok, / Koyulaşıp akan kanı yok / Kara Han'ın kızı / Kara Tarğah analı, / Han Mirgen ağalı, / Kızıl kır ata binmiş, / Han Orba kız buraya ulaşmış.*⁵³⁷ Han Mirgen'in rakiplerinden biri olan menfi alplardan birinin tasviri de şöyle yapılmıştır: Han Mirgen aşağıya indi. / Ona karşı doğru yalnız giden omuzlu, / Ovada giden iri yarı, / Ala doğan gözlü, / Kandan kızıl yüzlü, / Göz arasına karış yetmez / Kulak arasına kulaç yetmez.⁵³⁸ Alpların kızgınlık anlarında mimikleri değişip tanınmaz bir hâl almaktadır: *Kara Han'ın yurduna koştı. / Küçük yaştaki kız çocuğunun / Alevlerden de kızıl suratı / Çürümüş ciğere döndü, / Kandan kızıl suratı / Kapkara ciğere dönüştü.*⁵³⁹ **Hara Molat** destanında alp Hulatay'ın kızı *altın saçlı, sarı sürmeli* bir kızdır.⁵⁴⁰ Hara Molat'ın bir ak otağ içinde bir nineyle karşılaşır. Yaşlı kadının fiziksel özelliği *tek gözlü, tek elli ve tek ayaklı* şekliyle verilir.⁵⁴¹ **Huban Arığ** destanın başlangıç epizotunda destan anlatıcısı anlattığı destanın gerçekçiliğini dinleyiciye-okuyucuya hissettirebilmek için destan kahramanlarını bizzat gördüğünü ifade etmektedir. Mesela Hara Han'ın fiziki tasvirini yaparken anlatımı birinci tekil şahsın ağzından yapar ve inandırıcılığı artırmaya çalışır. Huban Arığ'ın babası Hara Han'ın *gözleri köz gibi, nefesi alev gibi, ağzından çıkan soluğu ak duman gibi, göğsünden çıkan buhar kök duman gibidir. Alpın sırtı ile boynu altmış karış, omuz ile boynu elli karış,*

⁵³⁵ Erhan Aktaş; *age*, s. 77.

⁵³⁶ Erhan Aktaş; *age*, s. 84.

⁵³⁷ Erhan Aktaş; *age*, s. 94.

⁵³⁸ Erhan Aktaş; *age*, s. 191.

⁵³⁹ Erhan Aktaş; *age*, s. 202.

⁵⁴⁰ *Hara Molat*, m. 486–487.

⁵⁴¹ *Hara Molat*, m. 2020–2021.

kürek kemikleri çayır genişliğinde, omuzları engin genişliktedir. Gözleri ile kulakları arasına kulaç yetmemektedir⁵⁴² Haycı, Hara Han'ın karısı Hıyan Arığ'ın fiziksel özelliğini ise şu satırlarla anlatır: *Bu yurdun içini dolduracak kadar büyüklükteki, / Çift saç örgüsü sırtına atılı, /İki örgüsü de omuzlarında asılı / Bir kadın yiğit, uğraşarak, / Aş-yemeğın en iyisinden, / Arakanın en sertinden ikram etmektedir.* Huban Arığ destanın menfi karakterlerinden Üzen Arığ'ın gözleri kara fincan, alnı kazandibi gibidir. Gözleri köz, nefesi alev, ağzından çıkan soluk ak duman, göğsünden çıkan duman kök duman gibi çıkar.⁵⁴³ Huban Arığ'ın amcasının kızı olan Hara Martha adlı yarı iyi yarı kötü alp kızın fiziksel tasviri de diğerlerinden çok farklı değildir: *Güzel evden Han Hartığa ağabeyi / Hara Martha kızıyla çıkıverdi / Çayıra kadar geniş sırtlıdırlar, / Engin genişlikte omuzludurlar. / Gözlerinin arasındaki genişliğe karış yetmez / Kulaklarının arasındaki genişliğe kulaç yetmez. / Arka ve boyunları altmışar kulaç, / Omuz ve boyunları ellişer kulaç. / Baktıkları gözleri köz gibi, / Soludukları nefesleri alev gibi, / Ağızlarından çıkan solukları / Ak alev olup yayılmakta. / Göğüslerinden çıkan solukları / Kök alev olup saçılmakta. / Yaşlı kişi karşı bakamamakta, / Küçük kişi cesaretlenip bakamamakta.*⁵⁴⁴ Huban Arığ'ın destandaki ilk fiziki betimlemesi *altmış saç örgüsü sırtına, elli saç örgüsü omzuna asılı* şeklindedir. Haycının dilinden, Hara Han'ın gözünden kızı Huban Arığ şöyle görünür: *Bağrından çıkan balasını Hara Han / İlk kez şimdi görmekte. / İçinden çıkan sevdiği canını, / İki gözle şimdi görmekte. / Kalın vücudunda yara izi yoktur, / Katı kemiğinde birleşimi yoktur. / Soluduğu soluğu alev gibi, / Baktığı gözü köz gibi. / Kırılacak kemiği yoktur, / Ağzından çıkan soluğu / Ak alev olup yayılmakta. / Göğsünden çıkan buğusu, /Kök alev olup saçılmakta.*⁵⁴⁵ Hara Han'ın düşmanlarından alp Huu Hatun'un fiziksel özelliği: *Sırtı boynu [arası]altmış kulaç, / Omzu boynu [arası] elli kulaç, / Gözlerinin arasında karış yetmez, / Kulak arası kulaç yetmez. / Kırılacak kemiği yok, / Kızarıp akacak kanı yok. / Ağzından çıkan soluğu / Ak alev olup yayılmakta. / Göğsünden çıkan buğusu / Kök alev olup saçılmakta*⁵⁴⁶ şeklinde anlatılmıştır. Şu yukarıdakilerden farklı olarak

⁵⁴² Timur Bulat Davletov; *Hakas Kadın Kahramanlık Destanı Huban Arığ*, s. 2.

⁵⁴³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 28.

⁵⁴⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 45.

⁵⁴⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 57.

⁵⁴⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s.68.

kötü alp olan Haan Hıs'ın farklı bir şekilde anlatılmasına örnek olarak: *Dokuz başlı kara kayanın kapısı açılıp, / Dokuz saç örgülü, çiltek saçlı, / Alnında altın boynuzlu, / Kızıl ipek gömlek giyen, / Kız balası çıkıverdi*⁵⁴⁷ verilebilir. Alpların mücadele sonrası bitap düşmüş halleri de anlatılmaktadır: *Ağır çile gören alplarımızın / Kalın vücutları tükenmiş, / Katı kemikleri yalnızca kalmış. / Kızıl kasları erimiş, / Sivri kemikleri yalnızca kalmış. / Yelden, tandan etkilenecek hale gelmişler*⁵⁴⁸ Yukarıda örneklerini verdiklerimizin haricinde kalan fiziksel özelliklerin tasviri birbirinden çok farklı değildir. Bunlar haycının icra sırasındaki iyi veya kötü tüm alplar için sıraladığı kalıplaşmış formel ifadelerdir. Bu sebeple geri kalan ve toplamı fazla tutan diğer örnekleri vermeyi gereksiz buluyoruz. **Kara Kuzgun** destanında alpların fiziksel tasvirleri şöyledir. Üzüt kızı Üzen Arığ *kendir belikli ve kukla yüzlüdür*.⁵⁴⁹ Alt dünya kişisi Kara Kadın'ın tasviri: *Kara evden kütük kadar belikli / Hakas yüzlü, / Dokuz kişinin kucağına sığmayan, / Alnında gözlü, / Kara kadın çıktı*⁵⁵⁰ şeklindedir. Han Çiçekey'in tasviri: *Altmış belik omzuna sallanan, / Elli belik sırtına inen, / Ay desen aydınlığı yok, / Güneş desen ışığı yok, / Kız güzeli durdu*⁵⁵¹ şeklinde iken Altın Sas; / *Altmış belik omzuna sallanan / Elli belik sırtına inen / Kız durdu*, olarak anlatılır.⁵⁵² şeklinde tasvir edilmiştir. Alp Han Saraçı'nın omuz ova gibidir.⁵⁵³ Adı verilmemiş bir alpin göz arası karış, kulak arası kulaç kadardır.⁵⁵⁴ Alp Kara Kuzgun'un yaşlılık tasviri *iki gözünün fare gibi şişip kabardığı* şeklindedir.⁵⁵⁵

Hakas destanlarındaki baş kahramanların ve diğer karakterlerin belli başlı fiziksel özellik ve tasvirleri yukarıdaki gibi örneklendirilmiştir. Yukarıdaki mısralardaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi alpin fiziksel özellik ve tasvirleri destanlarda alpin yenilmezliğini, düşmanına verdiği korkuyu, alpin korku verici jest ve mimiklerini ön plana çıkartmak için kullanılmış ancak dekoratif bir unsurdan öteye geçmeyen, destan icracısının olay örgüsünü devam ettirmek, dinleyiciyi icra ortamında daha sıkı tutmak

⁵⁴⁷ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 97.

⁵⁴⁸ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 103.

⁵⁴⁹ Ali Ilgın; *age*, s. 37.

⁵⁵⁰ Ali Ilgın; *age*, s. 97.

⁵⁵¹ Ali Ilgın; *age*, s. 121.

⁵⁵² Ali Ilgın; *age*, s. 121.

⁵⁵³ Ali Ilgın; *age*, s. 165.

⁵⁵⁴ Ali Ilgın; *age*, s. 175.

⁵⁵⁵ Ali Ilgın; *age*, s. 203.

ve akabinde gelişecek muharebelere ortam hazırlamak için sunulmuş ifadelerden ibarettir.

Her ne kadar yukarıda bahsettiğimiz gibi Hakas alp-beylerinin geleneksel kıyafetleri hakkında birçok ayrıntı mevcutsa da incelediğimiz destanlar içinde çok ayrıntılı kıyafet tasvirlerine rastlayamadık. Bunun sebebi alp-beylerin her daim savaşta olmaları, sivil hayatlarıyla ilgili çok malumata yer verilmemesidir. Takdir edilecektir ki harb kıyafetleri genel manada tek tipe yakın kostümlerden oluşmaktadır.⁵⁵⁶

Ak Çibek Arıĝ destanında Ak Han'ın *ak zırhı*⁵⁵⁷ ve *ay kesimli b rk * vardır⁵⁵⁸ Kanlı Kılıç ile Ak Hıyan Arıĝ'ın kız çocuĝunun *g k kumaştan* elbisesi vardır.⁵⁵⁹ **Altın Arıĝ** destanında İcen Arıĝ altı yaşındaki kardeşi i in *yeşil kumaştan bir elbise* diker.⁵⁶⁰ Destanda hanların kıyafeti *altın yakalı* bir kıyafet olarak betimlenir.⁵⁶¹ Alp Saaday'ın kıyafetine eşlik eden aksesuarı *b rk* ve *eldivendir*.⁵⁶² Picen Arıĝ'ın aksesuarı *altın işlemeli beyaz eşarpdır*.⁵⁶³ Huu İney adlı kadın alpin *kurt derisi zırhı* vardır.⁵⁶⁴  ibetey Han'ın uzun bir *k rk * vardır.⁵⁶⁵ Alp Han Kız'ın *dokuz d ĝmeli, ak işlemeli zırhı* vardır.⁵⁶⁶ Altın Arıĝ'ın zırhında *parlak taş d ĝmeler* vardır.⁵⁶⁷ Kanlı Kılı 'ın *ay şeklinde bir b rk * vardır.⁵⁶⁸ **Altın   s** destanı: *ay şeklinde b rk, b rk ve eldiven* alpların vazge ilmez aksesuarlarındanır. Destanın olaĝan st  kişilerinden Huu İney'in *kurbaĝa derisi sarı elbisesi* vardır.⁵⁶⁹ Alp Altın   s' n *dokuz d ĝmeli ak deri zırhı* bulunur.⁵⁷⁰ Bir diĝer Hakas destanı olan **Ay Huucın**'da da alpların kıyafetlerini g rmek m mk nd r. Destandaki alplardan Han Mirgen'in ablası, karřılařtıĝı bir alpi tanımak istediĝinde sorduĝu sorular arasında elbisesinin * n* ve *arka eteĝinin* olup olmadıĝı

⁵⁵⁶ T rklerde giyim –kuşam k lt r  i in bkz. Bahaeddin  gel; **T rk K lt r Tarihine Giriş 5**, Ank: K lt. Bak. Yay. 1991 440 s. ve Hakas destan kahramanlarının kıyafetleri i in bkz. V. Ya. Butanayev- . . Butanayeva; **Mir Hongorskogo (Hakasskogo) Fol'klora**, Abakan 2008 ss. 47–48.

⁵⁵⁷ Ekrem Arıkoĝlu; **age**, s. 221.

⁵⁵⁸ Ekrem Arıkoĝlu; **age**, s. 223.

⁵⁵⁹ Ekrem Arıkoĝlu; **age**, s. 351.

⁵⁶⁰ Fatma  zkan; **age**, s. 39.

⁵⁶¹ Fatma  zkan; **age**, s. 47.

⁵⁶² Fatma  zkan; **age**, s. 75.

⁵⁶³ Fatma  zkan; **age**, s. 75.

⁵⁶⁴ Fatma  zkan; **age**, s. 83.

⁵⁶⁵ Fatma  zkan; **age**, s. 131.

⁵⁶⁶ Fatma  zkan; **age**, s. 137.

⁵⁶⁷ Fatma  zkan; **age**, s. 143.

⁵⁶⁸ Fatma  zkan; **age**, s. 219.

⁵⁶⁹ Erdal şahin; **age**, s. 89.

⁵⁷⁰ Erdal şahin; **age**, s. 101.

vardır.⁵⁷¹ Buradan alpin elbisesinin tek parçalı uzun bir şekilde, eteklerinin yere kadar uzandığını görüyoruz. Yukarıdaki satırlarda da bahsettiğimiz gibi alpların yalnızca elbiseleri değil aynı zamanda giyim aksesuarları verilmiştir. Bu aksesuarlar *börk* ve *eldivendir*.⁵⁷² Destandaki önemli alplardan Han Mirgen'in *kara deri* elbisesi vardır.⁵⁷³ Han Mirgen'in ablası Hıs Han'ın kıyafeti hem gösterişli hem de olağanüstülük hususiyeti taşır. Buna göre elbise *on iki düğmeli canlı ak deri zırhtır*, aksesuar olarak da *börk* vardır.⁵⁷⁴ Deriden yapılmış ve *börk* her alpta olan bir kıyafet cinsi olmakla birlikte bu harb kıyafetinin *canlı* olması bu kostüme olağanüstülük özelliği katmaktadır. Bir başka alp Hıyğa Çiçen *kızıl ipek zırh giyimlidir*.⁵⁷⁵ Baş kahraman Ay Huucın savaş sırasında *börk yerine* bir harb aksesuarı olan *tulga* takar.⁵⁷⁶ Hakas Türklerinin geleneksel kadın takılarından biri de *poğö* tabir edilen *göğüslüktür*. Ay Huucın da bunu takmaktadır.⁵⁷⁷ Ay Huucın'ın savaş haricindeki elbisesi *ay gibi parlayan ipekten ve güneş gibi ışıldayan gümüş sırmalıdır*.⁵⁷⁸ Ay Huucın bir mücadele öncesinde yakın dostu Altın Arığ'a *dokuz kat katı zırh ve sivri uçlu börk* verir.⁵⁷⁹ **Han Kicegey** destanında Ah Han'ın karısı Ah Ölen Arığ'ın karısı *beyaz kuğu derisinden* bir zırhı vardır.⁵⁸⁰ Han Kicegey'in *börk ve eldiveni* vardır.⁵⁸¹ Han Kicegey'in kıyafeti *parlak taş düğmeli beyaz deri zırhtır*.⁵⁸² **Han Mirgen** destanında, Han Mirgen'in konduğu *börk-eldiven* taşır.⁵⁸³ Han Mirgen, akına çıkmadan önce harb kıyafetlerini kuşanır; bu harb kıyafeti *dokuz kat zırhtır*.⁵⁸⁴ Destanda geleneksel Hakas kadın aksesuarlarından *poğö*dan bahsedilmektedir: *Altın poğösu ay ışığında parlayarak / Gümüş poğö'su güneş ışıkları altında ışıldayarak*.⁵⁸⁵ Pay Sarığ Han'ın hanlık alameti ve kıyafeti olarak *altın yakalı*

⁵⁷¹ Pervin Ergun; *age*, s. 187.

⁵⁷² Pervin Ergun; *age*, s. 190.

⁵⁷³ Pervin Ergun; *age*, s. 199.

⁵⁷⁴ Pervin Ergun; *age*, s. 236.

⁵⁷⁵ Pervin Ergun; *age*, s. 247.

⁵⁷⁶ Pervin Ergun; *age*, s. 299.

⁵⁷⁷ Pervin Ergun; *age*, s. 318.

⁵⁷⁸ Pervin Ergun; *age*, s. 328.

⁵⁷⁹ Pervin Ergun; *age*, s. 330.

⁵⁸⁰ *Han Kicegey*, m. 81.

⁵⁸¹ *Han Kicegey*, m. 1570.

⁵⁸² *Han Kicegey*, m. 1797.

⁵⁸³ Timur Bulat Davetov; *Hakas Türklerinin Alplık Destanı Han Mirgen*, s. 8.

⁵⁸⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 14.

⁵⁸⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 34.

kaftan giyip *altın dayağa* dayandığını görüyoruz.⁵⁸⁶ Bir diğer kıyafet ise Hakas Türkçesinde *talbah* adı verilen *düşük kaliteli işlenmiş ya da terbiye edilmiş buzağı ya da sığır postundan yapılmış olan*⁵⁸⁷ bir kıyafettir.⁵⁸⁸ Destandaki alplardan Hıs Han'ın *güzeller güzeli paltosu, kara tilki* derisinden bir *börkü* ve *kara mahayah ayakkabısı* vardır.⁵⁸⁹ Destanı Türkiye Türkçesine aktaranın belirttiğine göre *mahayah, Sibirya çamı ya da sedir olarak bilinen ağacın haricinde bütün dikenli ağaçların kozalaklarına verilen bir ad olup burada kozalağa benzer renk anlamında kullanılmıştır*⁵⁹⁰ Çalay Puruhhan'ın *giydiği güzel bir kürkü* vardır.⁵⁹¹ Yukarıda saydığımız günlük ve savaş kıyafetlerinin yanı sıra sihirli özelliklere sahip kıyafetler de vardır. Zırhın dokuz düğmesi kendiliğinden düğmelenmektedir.⁵⁹² *Altınlı ipekten başörtüsü* sözü geçen bir diğer aksesuar-kıyafettir.⁵⁹³ Alp Han Mirgen'in *kara su samuru [kürküden yapılan] paltosu* vardır.⁵⁹⁴ Toolay Moray'ın *çelik çizmesi* vardır.⁵⁹⁵ Toolay Mooray *kadife ipek zırhı* giyer.⁵⁹⁶ Alp kıyafetleri diğer destan kahramanları kıyafetlerinde olduğu gibi benzerlik göstermektedir. **Han Orba** destanında Han Orba'nın babası Kara Han'ın harb kıyafeti *sert ve yetmiş yıla dayanıklı zırh* ile *kırk yıla dayanıklı elbisedir*.⁵⁹⁷ Bir diğer harb kıyafeti Kara Han'ın oğlu, Han Orba'nın ağabeyi Han Mirgen'e aittir. Bu *sert zırh* da *yetmiş yıllık savaşta eskimeyecek körpe geyik derisinden* yapılmıştır.⁵⁹⁸ Mirgen'in karısı Ay Arıĝ'ın elbisesi ve aksesuarı *kızıl ipek gömlek* ve *kızıl ipek kemerdur*.⁵⁹⁹ Bir diğer alpin harb aksesuarı dayanıklı bir maddeden yapılmış olduğunu tahmin ettiğimiz *omuzluktur*.⁶⁰⁰ Ay Arıĝ, kızı Kaan Kız'a savaş esnasında özel bir harb kıyafeti giydirir. Bu kıyafet *kırk yıllık savaşta parçalanmayacak bir zırhtır*.⁶⁰¹ **Hara Molat** destanında

⁵⁸⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 50.

⁵⁸⁷ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 289.

⁵⁸⁸ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 60.

⁵⁸⁹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 60.

⁵⁹⁰ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 289.

⁵⁹¹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 100.

⁵⁹² Timur Bulat Davletov; *age*, s. 106.

⁵⁹³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 130.

⁵⁹⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 142.

⁵⁹⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 146.

⁵⁹⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 180.

⁵⁹⁷ Erhan Aktaş; *age*, s. 28.

⁵⁹⁸ Erhan Aktaş; *age*, s. 48.

⁵⁹⁹ Erhan Aktaş; *age*, s. 69.

⁶⁰⁰ Erhan Aktaş; *age*, s. 182.

⁶⁰¹ Erhan Aktaş; *age*, s. 211.

alp Çilden Han'ın kıyafeti şöyle resmedilmiştir.⁶⁰² Alp kıyafetiyle ilgili ilk açık tasvire **Huban Arıĝ** destanında, Huban Arıĝ'ın olağanüstü yardımcısı altın tüylü ak köpeğin bir alpa dönüşmesinde rastlıyoruz. Burada ak köpeğin dönüştüğü ak köpeğin harb kıyafeti *altın zırhtır*.⁶⁰³ Huban Arıĝ henüz yeni doğup ad almamış ve olağandışı bir şekilde büyüyüp alplık zamanında üzerinde *kızıl ipek gömlek* vardır.⁶⁰⁴ Yine Huban Arıĝ'ın babası Hara Han bir kapışma esnasında kızının *demir ve kalın zırh* giymediğini görerek üzülür.⁶⁰⁵ Huban Arıĝ bir önceki misalde olduğu gibi karşımıza yine *kızıl ipek gömlekle* çıkar.⁶⁰⁶ Hara Han'ın ağzından bir mücadele esnasında savaşçıların kök renkli zırhın siperinin yüze takıldığından bahsedilmektedir ki bu büyük ihtimalle yüz siperlikli tolga olsa gerektir.⁶⁰⁷ Huban Arıĝ'ın bir mücadelesi esnasında yine kıyafet tasviri şu şekildedir: *Huban Arıĝ kalın zırhlarını giymeye başladı*.⁶⁰⁸ Huban Arıĝ'ın bu seferki kıyafeti konuk olarak katıldığı düğünde giydiği kıyafettir ve *beyaz ipekten bir gömlek* giymiştir.⁶⁰⁹ Huban Arıĝ'ın harb kıyafetlerinden biri yine *kalın zırhıdır*.⁶¹⁰ Bu destanda yalnızca bir kez zikredilen ancak diğer Hakas destanlarında sıkça gördüğümüz kıyafet günlük hayatta alplarla birlikte halkın da taktığı *börkdür*.⁶¹¹ Diğer destanlarda, börk eldivenle (meley) ile birlikte kullanılarak bahsedilir. **Kara Kuzgun** destanında kıyafetle ilgili ilk bilgi, dünyanın yaratılmasından sonra Hakas halkının yani *kara başlı halkın* giydiği ilk kıyafetten bahsedilmektedir. *Kara başlı halk* yani kara budun *vahşi hayvan derisi* giyimlidir.⁶¹² Bu destandaki bir diğer alp giysisi örneğini yukarıda da gördüğümüz şekilde uzun parçalı ve yakadan eteğe kadar sıralı altı düğmeli bir elbisedir.⁶¹³ Destandaki baş kahraman Kara Kuzgun'un harp kıyafeti sert bir zırhtan oluşmaktadır: *Kara Kuzgun hazırlığını yaptı / Sert zırhını kat kat giyindi*. Bir diğer alp Altın Saraçı'nın da *dokuz kat zırhlı elbisesi* vardır.⁶¹⁴ Altın Saraçı'nın bir diğer savaş

⁶⁰² **Hara Molat**, m. 1400.

⁶⁰³ Timur Bulat Davletov; **Hakas Türklerinin Kadın Kahramanlık Destanı**, s. 35.

⁶⁰⁴ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 44.

⁶⁰⁵ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 44.

⁶⁰⁶ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 56.

⁶⁰⁷ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 67.

⁶⁰⁸ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 141.

⁶⁰⁹ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 195.

⁶¹⁰ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 206.

⁶¹¹ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 243.

⁶¹² Ali Ilgın; **age**, s. 21.

⁶¹³ Ali Ilgın; **age**, s. 29.

⁶¹⁴ Ali Ilgın; **age**, s. 93.

kıyafeti zincirli bir vücut zırhından ve yüze geçirilen bir vücut yakası şeklinde tarif ediliyor.⁶¹⁵ Giyilen elbiselerin kişiyi bir alp görünümüne soktuğu da verilen bilgiler arasında. Buna göre Altın Saraçı'nın karısı çıplak oğlanı kara sandıktan çıkardığı *kızıl ipek gömlek, kara kırma pantolon, kara maroken çizme* ile donatır.⁶¹⁶ Destandaki düşman alplardan biri olan Kara Alp *yün kumaş elbise* giymektedir.⁶¹⁷ **Kök Han** destanında alp Kök Han'ın *bozkurt derisinden zırhı* vardır.⁶¹⁸ Bu kıyafet kendisi kesilip, dokuz düğmesi kendi düğmelenmektedir.⁶¹⁹ Kök Han'ın karısı Kögcil Arığ'ın yeşil deriden elbisesi vardır.⁶²⁰ Kögcil Arığ'ın bu kıyafetinin haricinde *dokuz düğmeli beyaz deriden zırhı* da vardır.⁶²¹ Alp Altın Arığ'ın *kara tilki derisinden börkü, siyah ipekten* kıyafeti vardır.⁶²² Mögi Hara Han'ın ay şeklinde bir börkü vardır.⁶²³ İzil Han aksesuar olarak *eldiven ve börk* kullanmaktadır.⁶²⁴

1.9. Kahramanların Sosyal İlişkileri

Alplık kurumunun müşahhas üyeleri olan destan kahramanları genel alp tipinin özelliklerini taşımakla birlikte sosyal bir varlık olarak insan olmanın toplumsal mecburiyetlerini de yerine getirmektedirler. Burada *kahramanların sosyal ilişkileri* içinde ele alacağımız hususlar *kahramanın baba, anne, kardeşler, akrabalar ve toplumla olan ilişkileri* ile aile kurumundaki *öksüzlük-yetimlik* ve *evlatlık* gibi bazı özel durumlardan ibarettir.

Hakas destanlarında kadın veya erkek kahramanların babalarıyla olan ilişkisi genel manada olumlu düzeyde seyretmektedir. Baba kahramanlar genelde çok geç yaşta çocuk sahibi oldukları, soylarını idare, obayı çekip çevirecek bir evlada ölmeden sahip olmanın gurur ve sevincinden dolayı oğul/kızlarına her daim destek olmakta, onlarla harplere katılmakta bazen de oğul/kızlarıyla giriştikleri mücadelede ölmektedirler.

⁶¹⁵ Ali Ilgın; *age*, s. 129.

⁶¹⁶ Ali Ilgın; *age*, ss. 161–163.

⁶¹⁷ Ali Ilgın; *age*, s. 187.

⁶¹⁸ **Kök Han**, m. 51.

⁶¹⁹ **Kök Han**, m. 114.

⁶²⁰ **Kök Han**, m. 159.

⁶²¹ **Kök Han**, m. 449.

⁶²² **Kök Han**, m. 908.

⁶²³ **Kök Han**, m. 1792.

⁶²⁴ **Kök Han**, m. 2194.

Hakas destanı Han Orba’da bunun örneğini Han Orba’nın ağabeyi Han Mirgen’in oğlu ve kızıyla omuz omuza mücadele ederken ölmesi buna örnek gösterilebilir.

Batı ve Doğu literatüründe bazı anlatılarda “Baba-(Erkek) Alp” arasındaki ilişki, babanın oğul tarafından öldürülmesine kadar varan bir mücadele sahasında anlatılır. Türk Dünyası destancılık geleneği içinde baba ile kız evlatları arasındaki mücadeleye rastlamamakla birlikte baba ile erkek evlat arasındaki mücadeleye birçok destandan örnek vermek mümkündür. Psikoanalizmin kurucusu sayılan Sigmund Freud tarafından ortaya atılan bir görüş olan ve ilim âleminde Oidipus kompleksi olarak adlandırılan bu durumun kaynağı Sophokles’in bir eserinden kaynaklanmaktadır.⁶²⁵ Buna göre kız veya erkek çocuğun karşı cinsteki sahiplenmesi ve diğerini saf dışı bırakmasıyla alakalı bir duygu, düşünce ve dürtü bileşkesidir. Erkek çocukların anneye duyduğu bu hislere *oidipus*, kız çocuklarının babaya karşı duyduğuna ise *elektra* kompleksi adı verilmektedir.⁶²⁶ Rus folklorist V. Propp ise bu duruma farklı bir şekilde bakarak durumun hâkimiyetin devri ile ilgili bir durumun söz konusu olduğunu belirtmiştir.

Siyasî tarihte ve edebiyat tarihi içinde yer alan sözlü veya yazılı eserlerde sıkça karşılaşılan temlerden birisi de erkek hükümdarların, kahramanların veya kişilerin babalarıyla olan mücadeleleridir. Türk tarihinde de örneklerini Bagator (Motun)⁶²⁷-Teoman, II. Bayezid- I. Selim vb. arasında gördüğümüz bu durum Dede Korkut

⁶²⁵ Sophokles’in yazdığı üçlemenin bir bölümünü "Kral Oidipus" oluşturur. Kâhinler, o daha doğmadan, babası Laios’u uyarırlar ve doğacak oğlunun onu öldürüp öz annesiyle evleneceğini söylerler. Anne İocasta, kâhinlere inanır ve bir çobana, oğlunu ormanda vahşi hayvanların ağına bırakması için emir verir. Ancak çoban bu masum bebeğe acıyarak onu başka bir ülkenin kralının adamlarına teslim eder. Oidipus, gerçeği bilmeden, kendini bu diğer ülkenin kralının oğlu zannederek büyür. Günün birinde bir başka kâhinin söyledikleriyle çok şaşırır. Babasını öldürüp annesiyle evleneceğini söyler ona kâhin. Ve Oidipus, bu kaderden kurtulmak için babası sandığı kralın ülkesinden kaçır. Yolda yaşlı bir adam çıkar karşısına. Her zaman gururlu ve cesur olan Oidipus, kendisine küstahlık edip saldırmaya kalkan bu yaşlı adamı öldürür. Öldürdüğü adamın, gerçek babası olan Laios olduğundan haberi yoktur henüz. Sonunda bir ülkeye gelir –ki bu ülke de gerçek vatanı, doğduktan sonra annesi tarafından uzaklaştırıldığı yerdir- ve oradaki sfenksi yener. Kimsenin yenemediği bu yaratığı yenen kişi, önceden karar verildiği gibi kraliçe İocasta ile evlendirilerek ödüllendirilir. Kehanet gerçekleşmiş, Oidipus bilmeden babasını öldürmüş, annesi ile evlenmiş; kraliçenin kocası olarak kral olmuştur. Oidipus’un saltanatının daha ilk günlerinde, büyük bir veba salgını başlar tüm şehirde. Önüne çıkan herkesi öldüren bu vebanın sebebinin Kral Oidipus’un iki günahı olduğunu söyler bir kahin ve gerçeği açıklar. İocasta, şimdiki kocasının oğlu ve babasının katili olduğunu öğrendikten sonra intihar eder. Oidipus ise çektiği acıya dayanamayıp gözlerini kör eder. (<http://www.derki.com/psikolojik/item/1339-oidipus-ve-elektra>) (11.11.2012).

⁶²⁶ http://tr.wikipedia.org/wiki/Oidipus_kompleksi (10.11.2012).

⁶²⁷ “*Hsiung-nuların büyük hükümdarının Çince değiştirilmiş şekilde ‘Mao-tun’ olarak verilen adının aslının Bagatur olduğu sanılmaktadır. Shiratori bu kelimenin ‘alpların başı’ anlamına gelip, Çinlilerin Wu-huan dediği ve Clauson’un proto-Oğuzlar sandığı boyun dilinde kullanıldığını bildirmektedir.*” Emel Esin; *age*, s. 127.

boylarından *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyını Beyanı*dur başlıklı boy⁶²⁸, İslamî dönem Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un İslama girmek istemeyen babası Kara Han'a karşı duruşu ile *Köroğlu'nun birçok varyantında Köroğlu'nun oğlu Hasanla teketek savaşı*, *Alplamış'da Karacan'ın Dost Muhambetle* olan mücadelesi⁶²⁹, Kökçö ile karşılaştıktan sonra din değiştirip İslama giren Alman Bet'in ebeveynini Müslümanlığa davet etmesi ve etmedikleri için onlarla yaptığı mücadele⁶³⁰ Türk Dünyası destancılık geleneği içinde mevcut baba-oğul çatışmalarına örnektir. F. Bayat bu mücadele çeşidini üç sebebe bağlamaktadır. Bunlar *töre, örf ve veraset için mücadele*, *Psikolojik sebepli mücadele* ve *Kıskançlık veya çekememezlik sebebinden mücadeledir*.⁶³¹ Fuzuli Bayat bir başka çalışmasında bu baba-oğul mücadelesinin geçmişini yaratılış mitlerine kadar götürür. Buna göre *Tanrıoğlu Şamanla veya gök Şamanı ile Tanrı arasındaki münakaşa* bu hadisenin temelidir.⁶³²

Baba-oğul mücadelesinin Hakas destanlarındaki yansımalarına gelince şunlar söylemek mümkündür. İncelediğimiz destanlar içerisinde yalnızca Altın Çüs destanında baba-oğul arasında bir çekişme, Han Kicegey destanında ise oğlun babasını bilerek sarhoş ederek kendisini öldürmeye gelen alpa vermesini görüyoruz. **Altın Çüs** destanında böylesi bir sahneye rastlamaktayız. Destanda merkezî alplardan Alıp Möke ile Hıyan Arığ'ın oğlu olan Üzüm Han destanda müspet kahramanlar sınıfında değerlendirdiğimiz ve destanlarda çoğunlukla rastladığımız düz karakterlerin aksine yuvarlak karakter özellikleri taşıyan bir alptir. İyi ile kötü arasında gidip gelen ancak daha sonra erdemli, gururlu ve duyarlı alp Altın Çüs tarafından uyarıldıktan ve dersi verildikten sonra yeniden müspet alp saflarına katılan Üzüm Molat, erginliğini tamamlayıp alplik kurumuna dahil olduktan sonra başta babası ve onun yakın dostu Altın Çüs olmak üzere babasının etrafında bulunan tüm alplara kan kusturur, onları ölümle tehdit eder. Oidipus kompleksinde gördüğümüz şekliyle öldürmeye yeltenme

⁶²⁸ Söz konusu konunun farklı bir boyutta işlendiği bir çalışma için bkz. Metin Ekici; “**Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatmasında Bireysellik ve Toplumsal Bütünlük**”, *Millî Folklor* S. 52 Kış 2001 ss. 50–59.

⁶²⁹ Fuzuli Bayat; “**Mitolojik Zıtlık Paradigmasında Baba-Oğul Mücadelesi**”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Volume 2/6 Winter 2009 s. 64. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/bayat_fuzuli.pdf (21.06.2012)

⁶³⁰ Ahmet Bican Ercilasun; “**Türk Destanlarında Baba-Oğul Mücadelesi**”, *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, 2007 s.487.

⁶³¹ Fuzuli Bayat; **agm**, ss. 64–65.

⁶³² Fuzuli Bayat; **age**, s. 159.

durumu yoktur ancak tehditin mevcudiyeti sabittir. Destanın sonunda babasını ve onun yakın dostu Altın Çüs'ü öldürmemiştir ancak babasını, girdikleri savaşta esir aldıkları Alıp Han Hıs adındaki menfi kadın alp ile evlendirir. Alıp Möke'nin oğlu Üzüm Molat'a karşı çıkma ihtimali bile olmamakla birlikte eşi Hıyan Arığ'a da mahçup olmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi destanlarda tek bir örneğini gördüğümüz bu olayı kesinlikle Freudcu bir şekilde değerlendirmiyoruz. Bize göre Üzüm Molat, babasının Altın Çüs'ün desteği ve gölge liderliğindeki boy idaresini daha farklı bir yolla elde etmek istemekte, destanda da böylesi bir baba-oğul mücadelesi şeklinde tezahür etmektedir. Durumun tamamen *iktidar ve çekememezlik* meselesi olduğu kanaatindeyiz.

Han Kicegey destanında alp Han Kicegey, bir kaza eseri Altay Dağı eteğinde yaşayan Ah Han'a evlatlık gider. Ah Han planladığı kötü işleri Han Kicegey'e yaptırmaya kararlıdır. Bu sebeple Han Kicegey'i aslında müspet bir al-bey olan Haratı Han'ı öldürmesi için yola koşar. Haratı Han'ın obasına gelen Han Kicegey'i, Haratı Han bu kararından vazgeçirmeye çalışır; bu yaptığının yanlış Ah Han'ın da zaten çok kötü bir kişi olduğunu söyler. Han Kicegey onun sözlerine kulak asmaz hatta tartışır. Haratı Han ise oğlu Ay Sulazın'ın devamlı ikram ettiği içkinin tesiriyle sarhoş olur ve oğlunun da doğrudan yardımıyla Han Kicegey Haratı Han'ı öldürür.

Kadın veya erkek kahramanların çekirdek aile içinde ilişkide bulundukları bir diğer kişi anneleridir. Erkek kahramanların evlendikleri kadınlar da alp şahsiyetli kadınlardır. Gerektiğinde ailelerini ve boylarını korumak için hiçbir mücadeleden gözlerini sakınmazlar. Erkek kahraman, bazı destanlarda beşik kurtmesi olduğu durumlarda bazen ailesinin veya bir boy büyüğünün telkiniyle bazen de bir harp esnasında tanıştığı kız ile genellikle alplar arası bir müsabaka sonucunda evlenir. Erkek kahraman ile evlenen kadın alp kocasının yurduna eğer varsa çeyiziyle birlikte göçer ve orada yaşamaya başlar. İşte bundan sonra alp şahsiyetli kadın bir ev hanımına dönüşür; evinde ve obasında halkı, ailesi ve özellikle de çocuklarıyla alakadar olur. İncelediğimiz destanlar içerisinde erkek veya kadın, kahraman şahsiyetli çocuklarıyla sürtüşme, mücadele veya küskünlük gibi bir durumu yaşayan bir alp görülmez. Eski alp kadın şimdinin ise ev kadını anne “alp”ı çocuklarını bilgive görgüsüyle girecekleri mücadeleye hazırlar.

İncelediğimiz Hakas destanları içerisinde alpların akrabalık ilişkisi de genel manada olumlu yönde seyreder. Akrabalık kurumunun çok fazla öne çıkarılmadığı da gözlerden kaçmayan ayrı bir durumdur. Bazı destanlarda hala, teyze, amca ve dayı gibi akrabaların alplara menfî alplarla olan mücadelelerinde maddî yardımlarda bulunduğunu biliyoruz. **Han Orba** destanında Han Mirgen ve Han Orba'nın baş yardımcıları arasında teyzeleri Altın Harlıh bulunur. **Alp Sarığ Plat Hıs** destanında alp Altın Hartığa'nın amcası Altın Kiris Altın Hartığa'nın oğlu Altın Hosto'ya savaşırken yardımcı olması için abzı yardımcı ve sihirli nesneler verir.

Hakas destanlarında kardeşler arası ilişkiler birkaç örnek haricinde olumlu yönde seyrismektedir. Genelde tek çocuklu olan aileler olsa da iki hatta üç çocuklu destan kahramanları ile de karşılaşıyoruz. Bu kardeşler girdikleri mücadelelerde hep birbirlerine destek olmakta ve omuz omuza çarpışmaktadır. Kardeşi olmayan alplar ya akrabalarından, ya nökerlerinden ya da olağanüstü özelliklere sahip yardımcı tiplerden destek alırlar. **Alp Sarığ Plat Hıs** destanında alp Altın Hartığa'nın ablası Altın Arığ müspet özelliklere sahip bir aileden beklenmeyen bir hareketle Hara Moos adlı menfî bir alpla evlenir. Hara Moos bundan cesaretle Altın Arığ'ın yurduna zarar verir, kendisine ait kıymetli eşyaları çalar. Altın Hartığa ise önce Hara Moos'u daha sonra ailesine ihanet eden ablasını öldürür. **Hara Molat** destanında alp Hara Molat ablasının uyarılarına aldırmadan evlenmek için yurdundan ayrılır ve Erlik'in hizmetkârı olduğunu sonradan öğreneceği bir kızl evlenir. Evlendiği kadının da sözüne uyarak ablasını öldürür. Ablasının hayali her daim Hara Molat'ın karşısına çıkar, devamlı onun haykırışlarını duyar. Hara Molat daha sonra yaptığı bu işin çok yanlış olduğunu anlamış ve pişman olmuştur ancak iş işten henüz geçmemiştir. Hara Molat'ın aldığı üçüncü eşi sihrî usullerle ablasını yeniden hayata döndürür. Kök Han destanında kız kardeş ile erkek kardeş arasında bir sürtüşme olduğunu görmekteyiz. Kök Han'ın kızı Köğcıl Arığ, ağabeyi olan Han Mirgen'den pek hoşlanmamaktadır. Han Mirgen, kendisinden büyük ve erkek olmasına rağmen alplık özellikleri çok zor gelişmiş bir karakterdir. Adını bile on iki yaşında ailesinin zorlamasıyla kazandığı alplıkla almıştır. HurĖun Arığ ise Hakas destanlarında görülen kadın-alp tipinin en güzel örneğidir. Yedi aylıkken doğar, üç gün geçtikten sonra anasının kucağından kalkıp, beleğini yırtıp ayaklanır. Konuşmaya başlar; babasından at anasından don diler. Kendi atını kendi seçer. Adı

aksakallar tarafından verilir. Destanın bütünü boyunca Hurğun Arığ önce ağabeyi Han Mirgen ile daha sonra yeğeni İzil Han ile bir srtşme yaşar. Aileden alplık şahsiyetini en iyi şekilde taşıyan kişi Hurğun Arığ olmasına rağmen en çok itibarı Han Mirgen ve İzil Han grr.

Farklı zamanlarda teşekkl etmiş birok destanda grlen⁶³³ bir durum olan alpların kszlĖ ve/veya yetimliği incelediğimiz Hakas destanlarının bazılarında da gze arpmaktadır. **Altın Arığ** destanında alp ibetey Han'ın annesi Ah leñ Arığ ocuĖunu dnyaya getirdikten sonra kocası Ah Han ile birlikte lr; ocuk aile dostları Altın Sayzan'a Altın Sayzan tarafından da kızlarına emanet edilir. ocuk altı yaşına isimsiz bir şekilde yaşar. Ancak kızlar ocuĖun byyp kendi başlarına han-bey olmalarından ekindikleri iin ocuĖu babalarının da yardımıyla ldrrler. ocuk daha sonra Huu İney tarafından dirilitilir ve adı verilir. **Ay Huucın** destanında destandaki merkezî kahramanlardan Han Mirgen ile Hıs Han yetim ve kszdr. Boyun idaresi Han Mirgen'in ablası Hıs Han'dadır. **Hara Molat** destanında alp Hara Molat ile ablası Altın TarĖah ksz ve yetimdir. Kara Kuzgun destanında da merkezî kahraman Kara Kuzgun ile ablası Altın Arığ da ksz ve yetimdir. Bu iki kardeşin babaları Ak Han Alt Dnyadaki bir mcadeledecan vermiştir. Kardeşlerin annesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmaz. **Han Kicegey** destanının merkezî kahramanı Han Kicegey'de de yetimlik-kszlk meselesi bulunmakla birlikte bu alpin durumu diğerlerine gre biraz daha farklıdır. Bu sebeple bu konuyu bir sonraki başlık olan *Kahramanın Evlatlığı Meselesinde* irdeleyeceğiz.

Hakas destanlarında kahramanın evlatlık alınması olayına tek bir destanda, **Han Kicegey** destanında rastlamaktayız. Destana ismini de vermiş olan Han Kicegey destanın başında ksz ve yetim bir alp olarak tanıtılır. Bir gece kesif bir ışık huzmesi altında Altay Dağı'nın eteklerinde yaşayan menfi alp Ah Han'ın beyi olduğu obaya gelir. Onu ilk olarak Ah Han'dan devamlı zulm gren karısı Ah len Arığ grmştir. Han Kicegey obaya geldiğinde doğrudan Ah Han'ın evine koşar. Ah Han ve Ah len Arığ'ın ocukları bulunmamaktadır. Han Kicegey ise Ah Han'ın nasıl biri olduğunu bilmeden onun evladı olmak ister. Birok kere yalvarmasına rağmen Ah Han nceleri

⁶³³ Mehmet Aa; "Trk Kahramanlık Destanlarının ksz-Yetim Bahadırları", *Milli Folklor* S. 58 Yaz 2003 ss. 67-75.

buna razı olmaz ancak daha sonra Han Kicegey'i kötü işlerinde kullanabileceğini söyleyerek onu evlatlık alır. Birçok kötü işine Han Kicegey'i koşar, Han Kicegey önceleri öksüz ve yetim olmanın verdiği psikolojik hal ile bunları yerine getirmeye başlar ancak daha sonra karşısındaki insanların da kendisiyle uyarmasıyla Ah Han'ın emirlerine itaat etmekten vazgeçer. Han Kicegey'i derinden sarsan ve Ah Han'ın *köle-evlatlığı* olmaktan vazgeçiren olay bir falcı vasıtasıyla anne-babasının yaşadığını ve bir kız kardeşinin olduğunu öğrenmesidir. Bundan sonra kız kardeşini aramaya başlar, türlü mücadelelerde bulunur. Annesi, evlilik dışı bir ilişki sonucu Han Kicegey'i ve kız kardeşini dünyaya getirmiştir. Han Kicegey'in annesi, garip bir şekilde evlatlarını yanına istemez ancak müşkül durumlarında onlara yardım eder. Destanda dikkati çeken bir durum da destanın başından sonuna kadar zürriyetsiz olarak tanıtılan Ah Han'ın, destanın bir yerinde iki oğlu olduğundan söz edilse de bu durumdan bir daha bahis açılmaz. Han Kicegey'in bir süreliğine, çok kötü şartlar altında Ah Han'ın evladı olması evlatlık kurumuna kısmen de olsa Hakas destanları içerisinde bir emsal olarak gösterilebilir.

Hakas destanlarında toplumun kurtracı rol-model şeklinde yaratmış olduğu alp tipinin destanlarda toplumla olan ilişkisi bariz olmamakla birlikte mevcuttur. Kahraman-toplum ilişkisi hakkında Murat Belge şunları belirtmiştir: *Kahramanın bireysel durumuna gelince, bunun da belli başlı iki nedeni var bence. İlk kahraman, ister epğin yazıldığı zamanlardaki gibi bir derebeyi, ister daha eski klanlardaki gibi bereket sağlayan başkan olsun, başında bulunduğu topluluğu doğrudan doğruya temsil etmektedir. Ya da başka bir söyleyişle topluluk onda kişileşmiştir. Bu yüzden ilkel epiklerin savaş sahnelerinde sanki savaş teke tek oluyormuşçasına, yalnız kralların dövüşülmesi anlatılır, yüzlerce adsız kişinin ne yaptığı birkaç genel betimlemeyle geçiştirilir. İkinci neden, yukarıda söylediğim gibi, epiklerin yazıldığı dönemde yaşayan toplumların bugünkü anlamda 'toplum' denebilecek kadar karmaşıklaşmamış, gelişmemiş olmalarıdır. Sistemli bir yaşamaları olmadığı için kaderlerini bir kahramanın olağanüstü gücüne bağlamışlardır.*⁶³⁴ Destan kahramanının birincil görevi ailesi haliyle idareci sınıfı korumak olmakla birlikte halkın yaşadığı boyunun da güvenliğini korumak güvenirliliğini sağlamaktır. İşgalci düşman boyların ve bunların

⁶³⁴ Murat Belge; *age*, ss. 420–421.

başındaki menfi alpların destan kahramanlarının boylarına saldırmaları, evlerini barklarını yıkmaları ve daha önemlisi halkı ve boyun en önemli geçim kaynağı olan hayvancılığın ana unsuru olan yıkları telef edip sürmeleri hem olay örgüsüne zemin olan bir motiftir hem de alpin bu minvalde toplumla olan ilişkisini göstermesi bakımından bir araçtır. Alpin yurdundan çıkmasına neden olan unsurlardan biri de işte bu sürülen halkını ve hayvanlarını kurtarmak istemesidir.

Alpin halkıyla olan ilişkisini bir diğer boyutunu, kahramanın yurdundan ayrılması esnasında görmekteyiz. Genel olarak han-bey sınıfında gördüğümüz merkezî kahraman akına çıkmadan önce halkıyla vedalaşır, onların sağlıklı, barış içinde, yıkları göz kulak olarak yaşamalarını ister. Ellerindeki her şeyi eşit bir şekilde bölüşmeleri gerektiği vurgusu her destanda görülen bir husus olmakla birlikte bu vurgunun defaatle yapılmasını derlemenin yapıldığı siyasî koşullara bağlamak mümkündür.

Alp yalnızca kendi halkına değil bir şekilde esaretten kurtardığı farklı halklara da aynı şekilde âdil ve sevecen yaklaşır. Menfi alpların elinden kurtardığı esir han-beyler ile onların insanlarını kendi tasarrufu altına almayıp onları serbest bırakır ve ne şekilde yaşamak istiyorlarsa öyle yaşamaları gerektiğini vurgular. Böylesi durumlarda esirlikten kurtulan han-bey ve halkı kimi zaman sürüldükleri eski vatanlarına dönerken kimi zaman da kendilerini esaretten kurtaran müspet alpin tâbiyetine girmeyi tercih eder. Örneğini Altın Çüs destanında gördüğümüz bir durum da merkezî kahramanın esaretten kurtardığı halkın beyinin kızıyla kendisinin veya bir dostunun evlenmesidir. Böylece merkezî kahraman hem akrabalık ilişkisi sağlamış olur hem de kızın çeyiziyle birlikte nüfus ve ylık sayısı bakımından bir artış elde eder.

Alp, halkıyla birebir ilişki içinde olmaz, onlarla olan ilişkisi topluluk halindedir. Kahraman hiçbir şekilde halktan bir kimseyle evlenmez, onlarla ailevî başta olmak üzere maddî bir ilişki içine girmez. Alpin evlendiği kişi olumsuz özelliklere bile sahip olsa mutlaka yönetici sınıfın bir bireyidir.

Hakas destanlarında görülen siyasî yapı ve alp tipinin cihangirâne ülküler taşımaması sebebiyle alpin uzak coğrafyalardaki toplumlarla müspet veya menfi bir münasebeti de yoktur. Destanlarda gördüğümüz ve farklı millet olarak adlandırabileceğimiz tek grup *Mool* şeklinde tâbir edilen Moğollardır. Bazı menfi

alpların adı bu şekilde tesis edilmiştir. Bu durum 13. asırdan sonra Hakas destanlarının tarihî tabakası içinde yerini almış bir özelliktir. Fakat söz konusu dönemin Yenisey Kırğızlarının (Hakaslar) yaşadıkları coğrafya ile Cengiz etrafında güçlenen Moğol İmparatorluğunun çekirdek coğrafyasını düşünecek olursak yine çok uzak bir yayılma söz konusu değildir. Burada son olarak şunu da belirtmeliyiz ki, Moğol-Kırğız ilişkilerinin savaş boyutu her daim Moğolların lehine olmuştur ancak destanlarda da görüleceği üzere *Mool* her daim menfi özelliklere sahip olmuş, Alt Dünyanın hizmetkârları olarak gösterilmiş ve bu ikili mücadelede kazanan taraf her daim *hara pastıĝ çon* yani Hakas alpları olmuştur.

1.10. Hakas Destan Kahramanlarının Temelinde Merkezî Kahraman Kalıbı⁶³⁵

Bu başlık altında yapacağımız değerlendirme bu çalışmada incelediğimiz bazı Hakas destanları, aynı geleneğin içinde yer alan diğer Güney Sibiry Türk destanları (Altay, Tıva ve Şor) ve neşri yapılmış diğer Türk destanları göz önüne alınarak ancak büyük ölçüde Hakas destanları temelli hazırlanmış bir kahramanlık kalıbından ibarettir. Daha önce de belirttiğimiz gibi tarafımızdan aktarılanlarla birlikte bu çalışmada toplam on iki Hakas destanı ndan faydalanılmıştır. Bunun yanında bu kalıbı düzenlerken bunların haricinde çalışmaya dâhil edilmeyen on Hakas destanı da temel alınmıştır.

1.Kahramanın babası yaşadığı boyun beyi, annesi de han kızı olup her ikisi de soylu bir aileye mensuptur.

2.Kahramanın anne ve babası ilerleyen yaşlarına rağmen çocuksuzdurlar.

3. Kahramanlardan bazıları öksüz ve/veya yetimdir.

4. Kahraman genellikle babası harpte veya esir iken dünyaya gelir.

5. Kahramanın genelde ağabeyi ya da ablası olmakla birlikte bazı destanlarda kahraman tek çocuktur.

⁶³⁵ Buna benzer daha küçük çaptaki bir çalışma Han Orba destanı temel alınarak Lord Raglan'ın kahraman kalıbına tarafımızdan uyarlanmıştır. Bkz. Erhan Aktaş; **“Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbına Han Orba Destanı Açısından Bir Bakış” (Dastan “Han Orba” i Teoriya Lorda Raglana o Traditsionnom Geroe), Problemy Filologii Narodov Povol’ya Sbornik Statey Vıp. 4 Moskva-Yaroslavl’:Remder 2010 ss. 26–34.**

6. Kahramanın çocukluğu hakkında bilgi verilmemekle birlikte kahraman çok kısa bir sürede büyür.

7. Kahraman genelde altı yaşına geldiğinde ailesini esaretten kurtararak, evleneceği kıza giderken yoldaki engelleri aşarak bazen de uğursuz sayılan bir hayvanı öldürür ve erginlenmesini tamamlayarak alplığa geçiş yapar.

8. Kahraman genelde alplik göstermeden ad, elbise ve at sahibi olur. Kahramana adı genelde destandaki talî veya söz konusu kahramandan önceki merkezî kahraman tarafından alır.

9. Kahraman ilahî yeti ve kuvvetle donanmış olsa da yarı tanrı şeklinde tasvir edilmez. Kibirlendiğinde bu durum Tanrı'ya güç gider ve cezalandırılır.

10. Kahramanın baş yoldaşı, kendi ismiyle anılan, onu en zor durumlardan kurtaran, gerektiğinde sağaltıp ölümden döndüren bir kısmı kanatlı olan tulpar atıdır.

11. Kahramanın millî veya cihangirâne bir ülküsü yoktur. O kavmî (istilacı hanlarla veya Erlik ve taifesi ile mücadele) ve ferdî mecburiyetler (evlilik, ailesini esaretten kurtarmak) için savaşır.

12. Kahraman Orta ve Alt Dünya'nın menfi alpları ve olağanüstü güç ve özelliklere sahip yaratıklarla mücadele eder. Bu mücadele çok acımasızca, çetin ve yıllar süren bir mücadeleyi ihtiva eder.

13. Kahraman mücadeleleri sırasında özellikle alt dünyaya yani yer altına sayısız seyahatlerde bulunur. Kamlık geleneğinden sirayet eden ölüp-dirilmeleri sıkça yaşar.

14. Kahraman evleneceği kız ile birkaç yolla tanışır.

a. Kahramanın ailesi ile evleneceği kızın ailesi kahramanlar henüz doğmadan sözleşmişler (bir nevi beşik kurtmuşlar) bunu genelde geleceğin görüldüğü kutsal kitaplara yazarak hadiseyi kesin ve geri dönülemez bir yola koymuşlardır.

b. Kahramanın kimle evleneceğini kahramanın annesi kendisine bildirir.

c. Kahraman yurdundan alplik için ayrıldığı zaman yolda evleneceği kız ile tanışır, ona aşık olur ve evlenir.

15. Kahraman genel olarak alplik veya evlilik için çıktığı seferden sağsalim geri döner; yaşlandığını hissettiğinde silahlarını sarayının duvarına asar ve inzivaya çekilir.

16. Bazı destanlarda birden fazla merkezî kahraman vardır ve bunlardan biri mutlaka destanın sonuna kadar talî kahraman mertebesine düşmeden yaşar.

17. Kahramanın öldüğü bazı destanlarda ölen merkezî kahramanın yerine onun yeğeni veya eski merkezî kahraman erkekse oğlu/kızı veya torunu geçer.

2.BÖLÜM

HAKAS DESTANLARININ EPİZOT ve MOTİF YAPISI

2.1.Çalışmada Kullanılan Hakas Destanları ve Bunların İcracıları

Çalışmamızda on iki Hakas destanından faydalandık. Bu destanların sekiz tanesi Türkiye’de neşredilmiş geri kalan dört tanesi ise tarafımızdan bu çalışmaya metin malzemesi olması bakımından Hakas Türkçesinden Türkiye Türkçesi’ne aktarılmıştır. Çalışmamızda kullandığımız destanlar içinde iki destanın neşri farklı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Biz de metin seçiminde ortak destanlara sahip olan tek bir kişiyi değil farklı araştırmacıların aktarmalarını kullanmayı tercih ettik. Çalışmamıza kaynaklık eden Hakas Destanları şunlardır: Altın Arığ destanı, Ay Huucın destanı, Altın Çüs destanı, Ak Çibek Arığ destanı, Kara Kuzgun destanı, Huban Arığ destanı, Han Mirgen destanı, Han Orba destanı, Hara Molat destanı, Han Kicegey destanı, Kök Han destanı, Alıp Sarığ Plat Hıs destanı destanlarıdır. Bunlardan son altı tanesi tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmış Han Orba adlı destanın yayımı yapılmasına rağmen diğer beş destanın okuyucu ile buluşması bu çalışmanın nihayete ermesiyle olacaktır.

Ay Huucın ve Altın Çüs destanları yukarıda da belirttiğimiz üzere farklı araştırmacılar tarafından yayıma hazırlanmıştır. Ay Huucın destanının Türkiye’deki ilk neşri Ekrem Arıkoğlu tarafından⁶³⁶ ikinci neşri ise Pervin Ergun tarafından yapılmıştır.⁶³⁷ Arıkoğlu’nun yayını yalnızca metin neşrinden oluşurken Ergun’un yayını Hakas destancılık geleneği üzerine yapılan çalışmaları ve destanın orta ölçekli incelemesine tâbi tutulması bakımından daha geniştir. Bir diğer destan olan Altın Çüs ise yine Ekrem Arıkoğlu⁶³⁸ ve Erdal Şahin tarafından yayımlanmıştır⁶³⁹ E. Arıkoğlu’nun çalışması yine sadece metin yayımı iken E. Şahin’in çalışmasında dil incelemesi ve dizin de yer almaktadır. Biz çalışmamızda E. Arıkoğlu’nun söz konusu yayınındaki Ak Çibek Arığ destanını kullandık. Altın Çüs destanının Erdal Şahin, Ay Huucın destanının ise Pervin Ergun aktarmasından faydalandık.

⁶³⁶ Ekrem Arıkoğlu; *Hakas Destanları 1*, Ankara: TDK Yay. 2007.

⁶³⁷ Pervin Ergun; *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın Destanı*, Konya: Kömen Yay. 2010.

⁶³⁸ Ekrem Arıkoğlu; *age*.

⁶³⁹ Erdal Şahin; *Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*; İstanbul: TDAV Yay. 2007.

Altın Arığ destanı 1997 yılında Fatma Özkan tarafından yayımlanmış olup destanın anlatıcısı meşhur Hakas haycı Semyon Prokopeviç Kadışev'dir.⁶⁴⁰ T.G. Taçayeva tarafından yayıma hazırlanıp 1958'de Abakan'da neşredilen ve destanın adını taşıyan eserde S.P. Kadışev'den Altın Arığ destanı haricinde destancıdan derlenmiş üç destan daha bulunmaktadır. Bunlar Han Kicegey, Kümüs hanattığ Kök pora attığ Kün Töñis ve Ay Hucın destanlarıdır.⁶⁴¹ Destan 5181 mısra olup tümü manzumdur.

Bir diğerk destan Timur B. Davletov tarafından Türkiye Türkçesine aktarılan, haycı S.İ. Şulbayev tarafından haylanıp A.K. Maytakova tarafından yayıma hazırlanan Huban Arığ destanıdır.⁶⁴² Destan gerek Rusya'da gerekse Türkiye'de bugüne dek yayımlanmış en uzun Hakas destanıdır, toplam uzunluğu 15587 mısradır. Abakan'da 1995 ve 1996 yıllarında iki ayrı cilt halinde yayımlanan destan haycı S.İ. Şulbayev'in Hakasya'da yayımlanan üçüncü Türkiye'de yayımlanan ikinci destanıdır.⁶⁴³

Altın Çüs destanı V.İ. Domojakov tarafından yine Semen Prokopeviç Kadışev'den derlenip yazıya geçirilmiş 1951 yılında Abakan'da *Alıptığ Nımahtar* adlı eserde yayımlanmıştır. Bu kitapta *Ah Oy Attığ Alıp Han* adıyla yayımlanan destan 1987'de *Altın Arığ Alıptığ Nımahtar* başlıklı eserde Altın Çüs adıyla yayımlanmıştır.⁶⁴⁴ Destan 2007 yılı içinde hem Ekrem Arıkoğlu tarafından⁶⁴⁵ hem de Erdal Şahin tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.⁶⁴⁶ Metin 3933 mısra olup tamamı manzumdur.

Ekrem Arıkoğlu'nun üç Hakas destanının yer aldığı eserindeki bir diğerk destan Ak Çibek Arığ destanıdır.⁶⁴⁷ Destan S.P. Kadışev'den derlenmiş T.G. Taçayeva tarafından yayıma hazırlanmış olup 3609 mısra olan destanın hepsi manzumdur.⁶⁴⁸

Ay Huucın destanı V.E. Maynagoşeva tarafından haycı Pyotr Vasilyeviç Kurbijekov'dan 1964 yılında derlenen destan 1991 yılında Hakas Türkçesi ile 1997

⁶⁴⁰ Fatma Özkan; *Hakas Destanı Altın Arığ*, Ankara: Bilig Yay. 1997.

⁶⁴¹ T.G. Taçayeva; *Altın Arığ Alıptığ Nımahtar*; Abakan: Hakasskoe Knijnnoe İzdatel'stvo 1958.

⁶⁴² Timur Bulat Davletov; *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, Ankara: TÜRKSOY Yay. 2006.

⁶⁴³ Alevitna Konstantinoviç Maytakova; *Huban Arığ Alıptığ Nımah*, Ağban: Hakas Kniga İzdatel'stvozi 1995–1996.

⁶⁴⁴ Erdal Şahin; *age*, s. 20.

⁶⁴⁵ Ekrem Arıkoğlu; *age*, ss. 36–210.

⁶⁴⁶ Erdal Şahin; *age*.

⁶⁴⁷ Ekrem Arıkoğlu; *age*, ss. 212–373.

⁶⁴⁸ T.G. Taçayeva; *Ak Çibek Arığ Alıptığ Nımah*; Abakan: Hızılçar Kniga İzdatel'stvozi 1968.

yılında ise Rusça-Hakas Türkçesi şeklinde yayımlanmıştır.⁶⁴⁹ 8059 mısra uzunluğunda olan destanın tümü manzumdur. Bu destan 2007 yılında Ekrem Arıkoğlu⁶⁵⁰ tarafından, 2010 yılında ise Pervin Ergun tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.⁶⁵¹

Timur B. Davletov'un Hakas Türkçesinden aktardığı bir diğer destan Han Mirgen destanıdır.⁶⁵² Destan Anna Vasilyevna Kurbijekova tarafından haylanmış Galina Grigoryevna Kujakova tarafından derlenmiş 1992 yılında da Abakan'da neşredilmiştir.⁶⁵³ Toplam uzunluğu 5114 mısra olan destanın tümü manzumdur.

Ali Ilgın'ın Türkiye Türkçesi'ne kazandırdığı Kara Kuzgun destanı Pavel Vasilyeviç Todanov'dan oğlu tarafından derlenmiş olup V. E. Maynogaşeva tarafından yayıma hazırlanmıştır.⁶⁵⁴ Destanın uzunluğu 4244 mısra olup tümü manzumdur.

Ülkemizde yayımlanan son Hakas destanı Erhan Aktaş'a aittir.⁶⁵⁵ S.İ. Şulbayev'den 1975 yılında A.K. Maytakova derlenip 1992 yılında Abakan'da yayımlanmıştır.⁶⁵⁶ Destan Huban Arığ destanından sonra en uzun ikinci Hakas destanı olup manzum 8705 mısradır.

Çalışmamızda kullandığımız ve tarafımızdan Türkiye Türkçesi'ne aktarılan diğer dört destan hakkındaki bilgiler ise şöyledir.

Kök Han destanı Semen Prokopoviç Kadışev tarafından haylanmış, T.G. Taçeyeva tarafından derlenip 1974 yılında yayımlanmıştır. S.P. Kadışev bu destanı 1920 yılında İ.Y. Salamaçev'den dinlemiş ve destan repertuarına almıştır. Destan 2836 mısra olup tümü manzumdur.⁶⁵⁷

⁶⁴⁹ Valentina Yevgen'yevna Maynogaşeva; *Hakasskiy Geroičeskoy Epos "Ay-Huuçin"*, Novosibirsk: Nauka 1997.

⁶⁵⁰ Ekrem Arıkoğlu; *age*, ss. 374–729.

⁶⁵¹ Pervin Ergun; *age*.

⁶⁵² Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, Ankara: TÜRKSOY Yay. 2008.

⁶⁵³ Timur Bulat Davletov; *age*, s.IX.

⁶⁵⁴ Ali Ilgın; *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*, Ankara: TDK Yay. 2008 s. 13.

⁶⁵⁵ Erhan Aktaş; *Hakas Destanları 3 Han Orba*, Ankara: TDK Yay. 2011.

⁶⁵⁶ Alevtina Konstantinoviç Maytakova; *Han Orba Alıptığ Nımah*, Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatel'stvo 1992.

⁶⁵⁷ T.G. Taçeyeva; *Kök Han Alıptığ Nımah*, Abakan: Hızılçar Kniga İzdatel'stvozi 1974.

Han Kicegey destanı T.G. Taçeyeva'nın hazırladığı *Altın Arıĝ Alıptıĝ Nımahtar* adlı eserde 1958 yılında basılmış olup destanın hacmi 3957 mısradır. Destanın haycısı S.P. Kadışev'dir.⁶⁵⁸

Hara Molat destanı O.V. Subrakova'nın P.T. Borgoyakov'dan derlediği bir destan olup *Ay Miçikneñ Kün Miçik* adlı destanla birlikte aynı eserde yayımlanmıştır.⁶⁵⁹ 2528 mısradan oluşan destanın tümü manzumdur.

Alıp Sarıĝ Plat Hıs destanı çalışmamızda kullandığımız bir diğer Hakas Türk destanıdır. 1837 mısra uzunluğunda olan bu destan müstakil bir eser olarak basılmamış olup Hakasya Özerk Cumhuriyeti'nde Hakas Türkçesi ile yayımlanmakta olan *Hakas Çiri* adlı gazetede 2002 yılında basılmıştır. Hakas Çiri adlı gazetede yedi farklı sayıda neşredilen destan Rusya Yazarlar Birliği üyesi olarak da görev yapmış ve 2005 yılında ölen Alevtina Maytakova tarafından Hakasya'daki Taştıp rayonundaki Taştıp köyünde yaşamakta olan Pektit Tümerkov'dan derlenmiştir. Gazetede ki ilgili sayılarda destan anlatıcısına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte destanı yazıya geçiren Alevtina Maytakova hakkında bazı malumat mevcuttur. Destan "Hakas Çiri" adlı gazetenin 2002 yılına ait 84 (7 Haziran 2002), 85 (8 Haziran 2002), 91 (20 Haziran 2002), 95 (27 Haziran 2002), 97 (29 Haziran 2002), 100 (5 Temmuz 2002) nulu sayılarında bulunmaktadır. Destan henüz Rusya ve Türkiye'de kitap halinde yayımlanmamıştır.

Hakas Destanlarının İcracıları

İncelediğimiz destanların icracıları hakkında bilgi vermeden önce Hakas destancılık geleneğinde icra konusu üzerine bazı bilgiler vermeyi faydalı görüyoruz. Hakas Türklerinin destanları kadar bunların icraları da önemli bir yer tutmaktadır. Hakas alıptıĝ nımahlarını *haycı* adı verilen kişiler icra etmekte ve destan okuma işine de haylamak adı verilmektedir. *Hay*, bir tür makamlı, ezgili ses demek olup göğüsten, gırtlaktan çıkarılan sese verilen addır. Ancak bazı kaynaklarda *hay* (хай) gırtlığın özel bir biçimde kısılması ve ağzın biraz açılması ile söylenen bir *tür* olarak

⁶⁵⁸ T.G. Taçeyeva; *Altın Arıĝ Alıptıĝ Nımahtar*; Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatel'stvo 1958 ss. 127–221.

⁶⁵⁹ Ol'ga V. Subrakova; *Ay Miçikneñ Kün Miçik Alıptıĝ Nımahtar*, Ağban: Hakas Kniga İzdatel'stvo 1993 ss. 64–124.

gösterilmektedir.⁶⁶⁰ Karl Reichl ise kelimenin etimolojik ve semantik yönünü şu şekilde açıklamaktadır: (...) “gay” kelimesi oldukça ilgi çekicidir. Sarı Uygurların konuştuğu Türkçe’de (Sarı Uygurların Türkçesi, Çin sınırları içindeki Ganzu ve Kinghai bölgelerinde konuşulan bir Türk lehçesidir) “gay”; büyü, cezp etme, hastalığa sebep olma, bir şamanın ruhu, perisi” anlamlarındadır. Kelimenin bu anlamı, onun eski bir anlamı olmak zorundadır ve bu anlam Çağatay Türkçesindeki “gay”; “kehanet, kader” ve “gay salmak”, bir kişinin hastalığına sebep olma” kelime ve anlamlarıyla da ilişkili hale getirilebilir.⁶⁶¹ Aynı anlam benzerliği Hakas Türkçesindeki *nımah*; (hikâye ve masal) kelimesi içinde geçerli olabilir: Şaman ve destan anlatıcılarının faaliyetlerini ifade eden anlamların benzer bir kombinasyonu, “masal anlatmak, Şamanlaştırmak” anlamına gelen, Tunguzca bir kelime olan “Nimna”da bulunur. Bu kombinasyonun izleri, “masal, bilmece” anlamlarına gelen Çuvaş Türkçesinde kullanılan bir terim olan “yumah”da da bulunur ki, bu, “büyü” anlamına gelen “Yum”dan türetilmiş, “büyücü, sihirbaz” anlamındaki, “Yumaç” gibidir.⁶⁶²

Yukarıdaki ifadeyi dua, alkış anlamlarında Dede Korkut Hikâyelerinde de *yöm vir-* şeklinde görmekteyiz.⁶⁶³

Destanları hay usûlüyle yani haylayarak söyleyenlere, anlatanlara da “haycı” denir.⁶⁶⁴ Haycılar, sahip oldukları yeteneğe, icra kuvvetine göre haycılar; *ulug haycılar*, *kiçig haycılar* ve *hurug haycılar* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ulug haycılar (usta haycılar); hayladıkları alıptığı nımahtları son derece usta bir şekilde anlatan, gırtlığını çok iyi kullanan, anlattığı epizottaki olaya uygun sesler çıkarıp o havayı jest ve mimikleriyle en iyi şekilde yansıtan, sadece sesiyle değil artistik hareketleriyle de dinleyicileri kendisine odaklayan haycılardır. Ulug haycıların icraları sırasında dinleyiciler onu teşvik ve tahrik eden seslenmelerde de bulunurlar. Dinleyiciler, “Haydağ çahsı alıp, küstig, uuuh!” (Ne kadar iyi, kahraman alp, yiğit, uuuh!) demektedir.⁶⁶⁵ Bir diğer haycı grubu *kiçig haycılar* olup bunlar da ustaları olan ulug haycılardan ne duyduysalar onları icra eden, kendilerinden pek bir şey katmayıp usta

⁶⁶⁰ Gülsim Killi; “Hakas Sözlü Edebiyatında Tahpah”, *Millî Folklor* S. 48 2000 s. 72.

⁶⁶¹ Karl Reichl; *age*, s. 64

⁶⁶² Karl Reichl; *age*, s. 63

⁶⁶³ Muharrem Ergin; *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*; TDK Yay, Ankara 1997, s. 115

⁶⁶⁴ Metin Ergun; “Hakas Haycıları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 1, Bahar 1996, s. 121

⁶⁶⁵ Metin Ergun; “Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı”, *Millî Folklor*, S. 19, s. 25

malı satan haycılardır. Kığig haycılar, anlatacakları alıptığ nımahların tüm epizotlarına vakıf olmayıp, artistik yetenekleri de pek olmayan kıığig haycılarının ekserisi *çathan* çalmadan destanlarını icra ederler.⁶⁶⁶ Haycılarının arasında son grupta bulunan ve pek de müspet özelliklere sahip olmayan haycı topluluğuna ise *hurug haycılar* adı verilmektedir. Hurug haycılar destanları iyi anlatamayan, aktörlük yetenekleri olmayan, epizotları karıştıran, homus çalmasını bilmeyen, çoğu zaman da destanları mensur olarak anlatan haycılara denmektedir.⁶⁶⁷ Dinleyiciler, *ulug haycılar*ın icraları sırasında beğenilerini dile getirmek için bazı sözlerle nasıl ki haycıyı teşvik ve tahrik ediyorsa, *hurug haycılar*ın icrası sırasında dinleyiciler alıptığ nımahın anlatımını beğenmedikleri için haycıyı tahkir eden bazı sözlerde bulunurlardı: *İnek çili irep tur; çabağa çili kistep tur* (İnek gibi bağılıyor, iki yaşındaki tay gibi kışnıyor) ve *aday çili irepçe* (it gibi uluyor) vb.

Hakas haycılarının ekserisi erkek haycılardan oluşmaktadır. Bunun nedeni gelenekte kadınların haycılık yapmasının yasak olması ve bu durumun iyi karşılanmamasıdır. Kadınlar ancak *nımahçı* (masalcı) olabilirler. Bunun en somut göstergesini de yukarıda temsilcilerini verdiğimiz masalcılardan anlamak mümkündür. Bununla birlikte geleneğin artık yavaş yavaş bozulduğu on dokuzuncu asırda kadın haycılarla da karşılaşılacak mümkündür; fakat erkek haycılarla kıyaslandığında bu oran nispeten düşüktür.⁶⁶⁸

Hakas Türkleri arasında on dokuzuncu ve yirminci asırda yaşamış belli başlı haycıları ve onlardan derlenen *alıptığ nımah* ve *nımahları* şu şekilde sıralamak mümkündür:

Alıptığ nımahların icrası esnasında dikkat edilmesi gereken bir nokta da icra mekânı ve zamanıdır. W. Radlov'un Abakan Tatarlarının destanî şiir anlatımı hakkındaki kayıtlarına göre, kahramanlık masalları normal olarak akşamları, özellikle sonbaharda av gezilerine katılanların akşam vakitlerini geçirebilecekleri kamplarda anlatılır. Radlov; "*ateşle aydınlatılan ve dikkatle dinleyen kalabalık tarafından etrafi*

⁶⁶⁶ Metin Ergun; "**Hakas Haycıları**", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 1, Bahar 1996, s. 123

⁶⁶⁷ Metin Ergun; **agm**, s. 123

⁶⁶⁸ Metin Ergun; "**Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı**", *Millî Folklor*, S. 19, s. 25

çevrelenen anlatıcı, bir ressam tarafından portresi yapılacak kadar kayda değer bir şeydir” diye ilave eder.⁶⁶⁹

Alıptığ nımahlar bir edebî tür olmanın yanı sıra bu bölge insanları için kutsal bir anlatım olmakla birlikte aynı zamanda ava çıktıklarında, avın bereketli geçmesi için *tayga eezi*’ne dua emsalindeki bu alıptığ nımahlar okunur. *Hakaslar*, hikâye anlatmaya, benzer şekilde dağların koruyucu ruhuna şu sözlerle hitap ederek başlarlar: “Dinle ve bize daha fazla hayvan ver ve biz sana daha fazla masal anlatacağız”. Avda başarıyı sağlamak için, bir anlatıcı, avlanmaya götürülebilir. Hikâye anlatmayla ilgili özel tabular vardır ve buna bağlı olarak av töreninde gündüzleri ve yaz aylarında anlatım yasaklanmıştır. [Masal kelimesiyle kahramanlık masalları kastedilmiştir yani “destanî şiir” türüne giren anlatmalar. Trayakov, Hakas kaynak şahıslarından birine dayanarak der ki; “olağan masallar herhangi bir zamanda anlatılabilir; fakat kahramanlık masalları veya içinde koruyucu ruhlardan bahsedilen masalları anlatmak sadece özel zamanlarla sınırlandırılmıştır.”]⁶⁷⁰ Haylanan alıptığ nımahların veya diğer av töreni anlatmalarının özel bir zaman diliminde ve özellikle de geceleyin terennüm edilmesi şamanlık rit ve törenlerinin geceleyin yapılmasıyla da ilişkilidir.⁶⁷¹ Bu durumu Wilhelm Radlov ise şu şekilde betimlemektedir: *Kahramanlık destanları, Altay’lılarda olduğu gibi ağız içinden, umumiyetle akşamları ve bilhassa sonbaharda damların av esnasında geceledikleri karargâhlarda söylenmektedir. Meraklı dinleyici kitlesi arasında ateş ışığı ile aydınlatılan şarkıcı, bir sanatkarın tasvirine lâayık bir manzara teşkil etmektedir.*⁶⁷²

Şor Türklerinde de gündüzleri kay söylemenin yasak olmasıyla ilgili olarak gelenekte bazı inançlar vardır. Gündüz kay kaylayan kayçı, kay iyesinin gazabına uğrayıp aklını kaybedebilir. Kay iyesi, gündüz kay söyleyip dinleyenleri cezalandırır; bu yüzden bunlar mutlaka gece söylenmelidir.⁶⁷³ Avcılar avın kutsayıcısı ve bereketlendirici ruhlarına saygılarını sunmak amacıyla beraberlerinde destancı ve hikâyeciler de götürülürdü: *Son zamanlara kadar avcılıkla geçinen Şor Türkleri orman ruhlarına çok önem verirler. Şor avcılarının inanışlarına göre bu ruhlar avcının temiz*

⁶⁶⁹ Karl Reichl; *age*, s. 97

⁶⁷⁰ Karl Reichl; *age*, s. 98

⁶⁷¹ Mircea Eliade; *Şamanizm* (çev. İsmet Berkan), Ank: İmge Kitabevi 2006, s. 217

⁶⁷² Wilhelm Radlov; *Sibirya’dan 2. Cilt* (çev. Ahmet Temir), İst: MEB Yay. 1994 s. 147

⁶⁷³ Metin Ergun; *age*, s. 27

ve doğru söle bulunmasını isterler; avcı ava çıkacağı gün cinsî münasebette bulunmamalıdır. Avcıların evde kalan aile üyeleri de temizliğe riayet etmelidir. Avcılar dönünceye kadar obada oyun, şakalaşma, eğlence yasaktır; çünkü orman ruhları böyle şeylerden hoşlanmazlar. Bununla beraber bu ruhlar avcılardan hikâyeler, masallar dinlemeyi severler. Hele müstehcen hikâyeler pek hoşlarına gider. Bunun içindir ki avcılar yanlarında bir usta hikâyeci bulundururlar. Bu hikâyeci avdan avcılar kadar hisse alır. Herhalde bu hikâyeci roman ruhlariyle iyi geçinmeyi sağlayıyan kam (şaman) rolünü ifa etmektedir.⁶⁷⁴

Bu kutsallık durumu yalnızca Hakas Türkleri arasında değil diğer Güney Sibirya Türk boylarından olan Tuva ve Altay Türkleri arasında da bulunmaktadır.⁶⁷⁵ Tuva Türklerinin destan anlatıcıları olan toolçular da aynı davranışları göstermiştir: Toolçular, tıpkı diğer Güney Sibirya Türklerinin destancıları gibi, anlattıkları destan ve masallara karşı sonsuz bir hürmet sergilemişlerdir. Tıpkı Altay, Hakas ve Şor Türklerinde olduğu gibi, kahramanlık destanları toolçular tarafından çoklukla geceleri anlatılmıştır. Toolçu, destan ve masalı eksik anlatmamakla unutmamakla yükümlüdür ve anlattığı destan ve masalı ilahî bir metin gibi algılamak zorundadır. Anlattıkları metinleri eksik anlattıkları, unuttukları ve onlara karşı saygısızlık ettikleri takdirde toolçuların “tool eezi” tarafından cezalandırılacaklarına inanılmıştır. Destancıların destan metinlerini eksik ya da yanlış anlattıklarını takdirde iyeler (tayga eezi vs.) ve destan kahramanları tarafından cezalandırılacaklarına dair inanış, Kırgız, Altay, Hakas, Şor Türkleri arasında da yaygındır.⁶⁷⁶

Şor Türklerinde ise destan anlatıcısı anlattığı metni bir ilahî metin gibi terennüm eder ve sanki bir dinî metni tecvid eder gibi kendisini, anlattığına iyice kaptırır: Destancının destan terennüm ederken gözlerini kapatması ve kendini bütünüyle destana ve destan kahramanına kaptırması hususu, Şor Türklerinin kayçılarında da görülen bir şeydir. Şor Türklerinde, destan anlatımı sırasında sadece destancı değil, dinleyiciler de

⁶⁷⁴ Abdülkadir İnan; *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ank: TTK Yay. 2006, s. 63

⁶⁷⁵ Söz konusu konuyla ilgili olarak bkz. Mehmet Aça; “Güney Sibirya Türklerinde Ava Destancı ve Masalı Götürme Geleneği”, *TÜBAR* S. XXI Bahar 2007 ss. 7–16. ve Mehmet Aça; “Destan ve Masal Anlatımı Zamanı ile Ortamını Belirleyen İnanışlar Nelerdir?”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı –Bildiriler-* C. 1 2007 ss. 13–22.

⁶⁷⁶ Metin Ergun-Mehmet Aça; *age*, s. 73.

gözlerini kapatmaktadırlar: “Kahramanlık destanları kayçılar tarafından söylenir. Bunlardan her biri kendi anlatım tarzına sahiptir. Destan söylemeye Şor Türkçesinde “nıbak salırğa” (destan koymak) ya da “nıbak ızarga” (destan gönderme) denilmektedir. Destancılar sık sık “Men nıbak usçıtkaında sagıjım nıbak-pa aylan parıbıs-ça” (Ben size destan anlatırken aklım dönerek destanla birlikte gidiyor.), “Meñ sagıjım nıbak colu-ba pardı” (Benim aklım destan yoluyla gitti.) demektedirler. Bu konuda Çudıyakov şunları yazmaktadır: “Şor Türkü kayçıların kendi ifadelerine göre kayçılar, kay eşliğinde kahramanlık destanı terennüm ederlerken kahramanın yolunu görmektedirler. Bu durum Dırenkova tarafından bizzat kayçıların ifadelerine göre aktarılmıştır: “Destanı anlatırken aklım da döne döne destanla birlikte gidiyor.” Ya da “Aklım da destanın yolunu tutmuş.” düşüncesi olarak, destanın bütün epizotları kapalı gözlerle daha iyi görülmektedir. Bu yüzden kayçılar, destan anlatırken gözlerini kapatırlar. Aynı işlemin dinleyiciler tarafından da yapılması gerekirdi. F. Ya. Kon’un ifadesine göre, destanlar eskiden hep böyle yani sessizlik içerisinde dinlenirmiş. Kayçı ile dinleyiciler bir bütün oluşturmuş.⁶⁷⁷

Yukarıdaki özellikler Doğu Türklerinin destanlarının ritüelden kopmadıklarını da göstermektedir. Bu destanlarda ritüel-mitolojik unsurların çokluğu da bununla izah olunur. Arkaik destanların çoğu, mesela Yakut, Şor, Hakas, Altay vb. eski çağlarda ve kısmen de şimdi avda okunur. Bununla olonhistler, kayçılar (Sibiry ve Altay-Sayan söyleyici-ifacı tipi) orman ruhunu yumuşatır, avın uğurlu olmasını temin ederler.⁶⁷⁸

Alıptıg nımahlar birtakım müzik aletleri eşliğinde icra edilmektedir ki Hakas alıptıg nımahlarının haylanması sırasında çoğunlukla çathan ve bunun yanında homus adı verilen bir müzik aleti kullanılmaktadır. Çathan, ahşap bir kaidenin üstüne yedi veya altı tane kılın arasına geçirilen aşık kemikleriyle, yere yatırılarak çalınan bir müzik aletidir.⁶⁷⁹ Homus ise yalnızca Hakas Türkleri arasında değil, diğer Türk boyları arasında çokça kullanılan bir müzik aletidir. Kopuz çalgısı için müzikolog İrfan Gürdal komusun iki ya da üç telli bir müzik aleti olduğunu, Altay Türkleri arasındaki tobşur ile Tıvalardaki topşuur ile aynı olduğunu belirtir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁷ Metin Ergun-Mehmet Aça; *age*, s. 73

⁶⁷⁸ Fuzuli Bayat; *age*, s. 165

⁶⁷⁹ İrfan Gürdal; “Kopuz ve Türk Dünyası Halk Çalgıları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 19, s. 106

⁶⁸⁰ İrfan Gürdal; *agm*, s. 106

Wilhelm Radlov, uzun müddet yaptığı Sibirya gezilerinde yukarıda mezkûr müzik aletlerinden de bahsetmiştir: *Abakan Tatarları musikiye batı komşularına nazaran daha fazla düşkünderler; çünkü dört çeşit musiki aletleri vardır. Burada Altay’lılardan bahsederken anlatmış olduğum ney ile gitaradan başka kemana benzeyen kobıs ile ifî vaziyette kullanılan ve tgattagan adı verilen bir nevi harp da gördüm. Derin bir kazan şeklinde olan kobıs’ın uzun bir sapı vardır. Bu aletin ihtizaz zemini, kutu üzerinde geçirilmiş parşömen gibi bir deriden ibaret olup, bunun ortasında büyük ve kenarında da ufak delikler vardır, bunun üzerine, telleri tutturmak için eşik yerleştirilmiştir. Biri ince ses için olmak üzere üç at kılından yapılmış iki teli vardır. Bu alet, çocukların ağaç ok atmakta kullandıkları gibi küçük bir yayla alınmaktadır. Pek tabii olarak yay üzerine de at kılı gerilmiştir. Tyattagan bir arşından fazla uzunluk ve 3–4 karış genişliğinde düz bir sandık üzerinde, uzunluğunca muhtelif kalınlıkta altı tel gerilmiştir. Her telin altında bulunan eşikler, teller gerildikten sonra sağ kısmı ince ve sol tarafı kalın ses verecek şekilde kaydırılmak suretiyle ayarlanır. Çalgıcı, tyattagan’ın önüne oturarak sağ eliye kalın tarafın telleriyle tempo tutar. Bu alele usta çalanlara rastladım, fikrimce, aletin sesi daha iyi olduğu takdirde hakikaten çok hoş tesir bırakırdı.*⁶⁸¹

Ancak bu iki müzik aletinden özellikle *çathan* Hakas destan icrasının asıl müzik unsurunu oluşturmakta ve belli bir kutsiyeti de içinde barındırmaktadır. Hakas sözlü edebiyatındaki *kip-çoo*larda (efsane) *çathan*ın menşesine ve alıptığı nımahtları icra eden haycılara dair efsaneler bulunmaktadır. Bunlardan biri Tasha Matır ile Ojen Beg ile ilgili olanıdır: *Tasha Matır ve Ojen Beg Hakasların müzik aletlerini icat edenler olarak da bilinmektedirler. Tasha Matır öldürdüğü rakibini hatırlayarak iki kılı homuzu (hak, homus), Ojenbeg ise yedi kılı çathanı icat etmiş. Ojen Beg öldüğünde karısı çathanı gizli bir mağaraya saklamış. Bu yüzden bu alet Hakaslara miras olarak kalmış. Tashamatır ise müzik aletleri eşliğinde besteler yapıp şarkılar söyleme başlamış.*⁶⁸² Araştırmacı Güksüm Killi Yılmaz ise haycıların destan icrasında önceleri *homıs* kullanırken daha sonra *çathanı* da kullanmaya başladıklarını ifade eder.⁶⁸³

⁶⁸¹ Wilhelm Radlov; *age*, s. 143–144

⁶⁸² Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; *age*, s. 101

⁶⁸³ Gülsüm Killi Yılmaz; “**Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra**”, *MTAD* C. 7 S.3 Eylül 2010 s. 170.

İncelememizde kullandığımız destanların icracıları (haycı) ise şunlardır:

Semyon Prokopyeviç Kadışev: 14.09.1885 yılında Kızıl step idaresinde Açın Uyezdinde doğan Kadışev 30.07.1977 yılında Yenisey guberniyasında ölmüştür. Tanınmış haycı-nımahçı, alıptığ nımah (destan) anlatıcısı, masalcı, çathan icracısı, türkücü ve akındır. 1959 yılında SSCB yazarlar birliği üyesi olmuştur. Uzun yıllar avcılık ve masalcılıkla geçimini sürdüren fakir bir ailede dünyaya gelmiştir. Hayatını Hakasya'daki Şirinskiy Rayonundaki Çooşıl (Troşkino) köyünde geçirmiştir, Abakan'da usta ve eğitimli şairlerin karşısına çıkmıştır. Troşkino'daki evi daha sonra müze haline dönüştürülmüştür. Kadışev'in ismi Hakasya Cumhuriyetindeki Bilimsel-Metodoloji Merkezi'ne (HakNMTS) VE Abakan'daki bir caddeye verilmiştir. Yeteneğinin büyük kısmını ve repertuarının zenginliğini sadece P.V. Kurbijekov'a tevarüs ettirmiştir. Kadışev'in sülalesinde meşhur haycı ve tahpahçılar bulunmaktadır. Halk anlatıcıları arasında yetişmiş ve sanatını öğrenmiştir: Hara Matpiy Balahçin, Çakım (Semyon) Abdorina, amcası Slo, babaannesi Ança Baydoşeva, Ata Baraşeva (kadınlar alıptığ nımahları ezbere icra ederlerdi. Hakasya'daki aysıca çok anlatıcılar arasında en fazla üne sahip olan Kadışev idi. Onun otuz bir adetlik repartuarından yirmi bir tanesi basılmıştır. Albıncı ve Alıp Han 1951'de, Kün Tönis 1958'de, Altın Arığ, Han Kicegey ve Ay Huuçin 1958'de, Ah Çibek Arığ 1968'de, Köök Han 1974'de basılmıştır. Bazı destanlar birden fazla neşredilmiştir. Rayonlarda ve oblastlarda 50li ve 70li yıllarda yapılan yarışmalarda ödüller ve belgeler kazanmıştır. Torunlarına haycı-nımahçı Samson hakkında birçok varyantı olan efsaneler miras bıraktı. Bilimsel toplantılara alıptığ nımah icra etmesi için davet edildi. Bildiği diğer folklor türleri kayıt altına alınmıştır.⁶⁸⁴ Hakas destancılık geleneği içinde çok önemli bir yere sahip olan S.P. Kadışev repertuarında en çok destana sahip olan haycıların birkaç tanesinden biri idi. Çalışmamızda bu destancıdan derlenen dört destanı kullandık. Destanların üslup, anlatım ve motif bakımından zenginliğiyle destancının ustalığı bize bu icracının birden fazla destanını kullanmamızdaki sebeplerden en önemlisidir.

⁶⁸⁴ Valentina Yevgen'yevna Maynogaşeva; "**Semyon Prokopyeviç Kadışev**", *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya* Tom I s. 249. Haycı Kadışev'in hayatı ve sanatı için ayrıca bkz. T.G Taçeyeva,; "**Hakasskiy Haydji S.P. Kadışev (K 80-letiyu so dnya rojdeniya)**" (Hakas Haycı S.P. Kadışev Doğumunun 80. Yılına), *Uçenie Zapiski* Vıp. XI 1965 ss. 186–217.

Semyon İvanoviç Şulbayev⁶⁸⁵: 1924 yılında Tomsk Guberniyası Kuznetsk Uyezdine bağlı Ançul köyünde dünyaya gelmiştir. Haycı-masalçı ve çathancı olarak bilinmektedir. Aynı köyde yedi yıllık ilkokul eğitimini bitirdikten sonra İkinci Dünya Savaşı'nda Tihooke-Anskay filosunda memurluk görevinde bulunmuştur. Yaptığı bu görevlerden dolayı hizmet madalyası almaya hak kazanmıştır. Savaşın bitiminde tekrar kendi köyüne dönen Şulbayev burada köy heyetinde başkan olarak çalışmış, aynı bölgenin orman idaresinden de emekli olmuştur. Şulbayev, bölgede çıkarılmakta olan Hakasça gazetelerde gönüllü olarak çalışmış ve muhabirlik yapmıştır.

S.İ. Şulbayev, yaklaşık olarak 20 masal (alıptıĝ nımah-destan) bilmektedir. Bunlardan dokuz tanesini kendisi, bir tanesini ise V. Ye. Maynogaşeva yazıya geçirmiştir. Maynogaşeva, Şulbayev'in destanlarını düzenlemiştir. Bunlar arasında “Altın Ayra” adlı bir destan bulunmaktadır. Şulbayev, bu destanları kendi köyü olan Ançul'da ve diğer köylerde ölümüne dek icra etmiştir. S.İ. Şulbayev, 22 Ocak 1992 yılında Ançul köyünde hayata gözlerini yummuştur. Repertuarı Kemerova oblastındaki Mısk şehrinde yaşamakta olan Şor hikâyeci A.N. Oçubayev'de bulunmaktadır.

Han Orba destanını S.İ. Şulbayev'den derleyen A.K. Maytakova, Huban Arıĝ adlı eserde Şulbayev'den bahsederken; onun destanlarını çathanı ile birlikte hayladığını, akıcı bir üslûbunun, güzel bir sesinin olduğunu söylerken hayladığı *alıptıĝ nımah*lar esnasında dinleyenlerin destan kahramanlarıyla birlikte uçsuz bucaksız ovalarda uçarcasına bir hisse kapıldığını anlatmaktadır.

Destan anlatıcısı S.İ. Şulbayev hakkında aktardığımız bilgiler iki farklı kaynaktan birbirlerinden farklıdır. *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya* (Hakasya Cumhuriyeti Ansiklopedisi) adlı eserde Şulbayev'in bildiği destanların dokuzunu kendisinin bir tanesinin ise V. Ye. Maynogaşeva'nın yazıya geçirdiği belirtilmekte ancak Han Orba ve Huban Arıĝ adlı destanları Şulbayev'den derleyen ve yayınlayan A.K. Maytakova'dan; S.İ. Şulbayev'den *Altın Kis* adlı destanı derleyen İ.P. Topoyev'den ve yine Şulbayev'den *Han Tolay* adlı destanı derleyen N. Tukpiyekov'dan hiç bahsedilmemektedir. Yine *Huban Arıĝ II Alıptıĝ Nımah* adlı eseri hazırlayan A.K. Maytakova da V. Ye. Maynogaşeva'dan ve diğer derleyicilerden bahsetmemiştir.

⁶⁸⁵ Haycı Semyon İvanoviç Şulbayev hakkındaki bilgiler yayıma hazırladığımız *Hakas Destanları 3 Han Orba* adlı çalışmanın 16. ve 17. sayfalarından aynen alınmıştır.

Son olarak ise yine Alevtina Maytakova tarafından S.İ. Şulbayev'den derlendikten sonra 2007 yılında Abakan'da neşredilen *Ah Pora Attıġ Alıp Ah Han* adlı bir destan daha bulunmaktadır.

2006 yılında Abakan'da A.S. Çoçiyeva tarafından neşredilen *Bibliografiya Neizdannih Geroičeskih Skazaniy na Hakasskom Yazıke (Hakas Dilindeki Yayınlanmamış Destanlar Bibliografyası)* adlı eserde S.İ. Şulbayev'in kendisinin yazıya geçirdiği ancak henüz yayınlanmamış destanları şunlar olarak belirtilmiştir: *Hara Slaza, Altın Ayra, Sarıġ Sayın, Han Hılıs, Ah Hulun, Ah Pora Attıġ Ah Köbek, Altın Tahtay, Altın Som* ve *Ah Köbek*. Şulbayev'e ait olan bu destanlar hâlen daha Abakan'da bulunan ve Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırmaları Enstitüsü'nde (HakNİYaLi) bulunan el yazmaları bölümünde muhafaza edilmektedir.

Geneline bakılacak olursa S.İ. Şulbayev'in yayınlanmış veya henüz arşivde bulunan toplam 13 destanı bulunmaktadır: **1) Huban Arıġ** (A.K. Maytakova tarafından derlenmiş 1955–1956 yıllarında yayınlanmıştır. Erişebildiğimiz kaynaklar arasında destanın anlatıcısından hangi yılda derlendiği bilgisini edinemedik.) **2) Han Orba** (1975 yılında A. K. Maytakova tarafından derlenmiş 1989 yılında yayınlanmıştır.) **3) Hara Slaza** (1978 yılında kendisi kaleme almıştır. 858 dosya numarasıyla HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.) **4) Altın Ayra** (1979 yılında kendisi kaleme almıştır. 832 dosya numarasıyla HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.) **5) Altın Kis** (1979 yılında hâlihazırda Hakasya Yazarlar Birliği başkanı olan İ.P. Topoyev tarafından derlenmiştir. 797 dosya numarasında 8–105. sayfalar arasında HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.) **6) Han Tolay** (1979 yılında N. Tyukpiyekov tarafından derlenmiştir. 797 dosya numarasında 110–291 sayfaları arasında HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.) **7) Sarıġ Sayın** (1980 yılında kendisi kaleme almıştır. 871 dosya numarasıyla HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.) **8) Han Hılıs** (1980 yılında kendisi kaleme almıştır. 841 dosya numarasıyla HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.) **9) Ah Hulun** (1981 yılında kendisi kaleme almıştır. 827 dosya numarasıyla HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.) **10) Ah Pora Attıġ Ah Köbek** (1982 yılında kendisi kaleme almıştır. 856 dosya numarasıyla HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.) **11) Altın Tahtay** (1983 yılında kendisi kaleme almıştır. 848 dosya numarasıyla HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.) **12)**

Altın Som (1985 yılında kendisi kaleme almıştır. 843 dosya numarasıyla HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.) **15) Ah Köbek** (1987 yılında kendisi kaleme almıştır. 849 dosya numarasıyla HakNİYaLi arşivinde muhafaza edilmektedir.)

Pyotr Vasilyeviç Kurbijekov: 14.11.1910 yılında Açın şehrinin Pugalar köyünde dünyaya gelmiş, 10.09.1966 yılında ölmüştür. Çok çocuklu fakir bir ailede doğan Kurbijekov, “iyeli haycı-nımahçı” olarak bilinmektedir. II. Dünya Savaşı sırasında Kızıl Ordu bünyesinde Moğolistan’da bulunan Hasan Gölü civarında görev yapmış, yaralı olarak geri dönmüştür. Askerden döndükten sonra Orconikjevskiy rayonu Ustinikino köyündeki sovhozda çalışmıştır. Destan icralarını Orconikjevskiy, Şirinskiy, Şarıposkiy rayonları ile Krasnoyarsk eyaleti ve Abakan şehrinin köylerinde gerçekleştirmiştir. Hakas destancılık geleneği içerisinde en geniş repertuara sahip haycılardan biridir. 103 alıptığı nımah ile birlikte Hakas folklorunun diğer türlerini bilmektedir. İcra ettiği Altın Arığ ve Ay Huucın destanları 1988 yılında Moskova’da yayımlanmıştır. 2000 yılının Kasım ayında doğumunun 90. yılı nedeniyle bir kutlama yapılmıştır. Ona *eeli haycı-nımahçı* adı verilmişti, bunun yanında destan anlatma (haylama) ilham ruhunun himayesi altında bulunmaktaydı. Kurbijekov yirmili yaşlarında dinleyicilerin dikkatini çekmişti. II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyetler Birliği ordusu bünyesinde Moğolistan’daki Hasan Gölü’nde görev yaptı ve yurduna yaralı olarak döndü. Orconikkidzevskiy rayonundaki Ustnikino köyünde bulunan Kolyevskiy sovhozunda çalıştı. Abakan şehrinde, Şirin krayında ve Orconikkidzevskiy’in köylerinde icralarda bulundu. Geniş bir repertuara sahiptir: 103 alıptığı nımah bilmekte ve icra etmiş, Hakas folklorunun bütün türlerini bilmektedir. Onun bildiği alıptığı nımahların varyantlar zengin şiirsel dili ve en uzun epik stilde icra edilmesi bakımından ayırt edilmekteydi. Az görülen melodik icralara (haylama) sahipti. Hikâye ve destan anlatmanın yanı sıra çathanı güzel, sanatlı ve ustalıkla çalardı. Hakasların Kızıl grubundaki neredeyse bütün sanatsal-epik geleneği kendisinde yer alır. Onu çocukluğundan beri dinleyen birçoğu için usta sayılır. İnsanlar, gece yarısından sabaha dek süren anlatımı esnasında ona saygı göstermekte, onun anlattıklarını kutsal bir şeymiş gibi dinlemektedir. Onun Altın Arığve Ay Huuçin destanı varyantlarının 1988 yılında Moskova’da, “SSCB Halklarının Destanı” serisinde, 1997 yılında

Novosibirsk'te "Uzak Doğu ve Sibirya Halklarının Folklor Eserleri" serisinde, destanların Rusça'ya tercüme edilmiş halleri ve ilmî açıklamalarla akademik yayını yapıldı. 200 yılı Aralık ayında bilimsel kamuoyu, Hakas sanatçılar birliği başkanı büyük anlatıcı Kurbijekov'un 90. yaşını kutladı. Kurbijekov kendi repertuarından 14ünü kendisi kaleme almıştır. Toplamda ise 24 adet alıptığı nımahı vardır.⁶⁸⁶

Anna Vasilyevna Kurbijekova: 07.02.1913 yılında Yenisey guberniyası Açın uyezdindeki eski adı İtemen olan Pugalar köyünde dünyaya geldi, 16.03.1990 yılında Orconikkidzevskiy rayonu Podkamen köyünde hayata gözlerini yumdu. Önemli bir tahpahçı, sarıncı, hikâye anlatıcısı, efsane ve menkıbe erbabı, folklorist, çathan icracısı ve masalcı idi. Müzisyenlerin düşüncesine göre tam anlamıyla bir müzik kulağına sahipti. Dört yaşındayken çiçek hastalığı sonucunda görme yetisini kaybetti. Fakir bir ailede dünyaya geldi. Ailesi zengin sürü sahiplerinin yanında rençberlik yapıyordu. Öz ablası büyük Hakas hikâyecisi P.V.Kurbijekova, ona çathan çalmasını öğretti. Tüm aile ana-babadan başlayarak müziğe yatkınlığı bulunmakta, Hakas Türklerinin tarihine ve halk kültürüyle ilgilenmiştir. Kurbijekova, masallar , efsaneler, menkıbeler anlatır, *alıptığı nımah* bilir ve söylerdi. Onun destan repertuarı içindeki Han Mirgen destanı 1992 yılında Abakan'da neşredildi. Han Mirgen ile birlikte İzil Arığ destanı da basılmış olan haycının kalan üç destanı yayımlanmamıştır. Halk kültürü ile alakalı faaliyetlere aktif bir şekilde katılırdı. Hayatının son yıllarını Abakan'daki evinde geçirmiştir.⁶⁸⁷

Pavel Vasilyeviç Todanov: 1906 yılında Tomsk Guberniyası Kuznetskiy Uyezdi Yukarı Yılan köyünde dünyaya gelmiş 30.10.1973(?) yılında ölmüştür. Meşhur bir anlatıcı, irticalen söyleyebilen bir haycıdır. Varlıklı bir köylü ailesinde doğmuştur. Ançul İlkokulunu (1917) bitirmiştir. Avcılık ve çiftçilikle alakadar olup, sürü işinde çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'nda Moskova ve Kalinin cephelelerinde savaşmıştır. Memleketine yaralı olarak dönmüştür. "Almanya'ya Karşı Zafer" adındaki ikinci sınıf

⁶⁸⁶ Valentina Yevgen'yevna Maynogaşeva; "Pyotr Vasilyeviç Kurbijekov", *Ents. Resp. Hak. Tom I*, s. 330.

⁶⁸⁷ Valentina Yevgen'yevna Maynogaşeva; "Anna Vasilyevna Kurbijekova", *Ents. Resp. Hak. Tom I*, s. 330.

madalya ile mükâfatlandırılmıştır. Anlatıcılık faaliyetine savaştan önce başladı. İlk hocası güzel, sanatlı ve kuvvetli bir haycı olan babası Amah Todanov idi. Otuz yedi tane alıptığı nımah öğrendi fakat bunlardan sadece beş tanesi basıldı ki bu beş tanesinin de üçünü kendisi kaleme aldı. Sadece, Hakas epik halk sanatının incisi denebilecek *Hara Huşun* basıldı. II. Dünya Savaşı sırasında cephedeki dinlenme anlarında askerlere çathan eşliğinde alıptığı nımah söyleyerek insanları coştururdu. Masallar, efsaneler (kip-çoo), menkıbeler bilir ve söylerdi. Aynı zamanda bir tahpahçı idi.⁶⁸⁸

Pavel Timofoyeviç Borgoyakov: 1910 yılında Yenisey Guberniyası, Minusinsk Uyezdi Aşağı Tee köyünde dünyaya gelmiştir. Masalcıdır. Halk arasındaki lakabı Hıyğa Pavel (Akıllı Pavel)dir. Zengin bir çiftçi-hayvancı ailesinde doğmuştur. 1932 yılında Abakan eğitim okulunu, 1934 yılında Kazan Eğitim Enstitüsü'nü matematik öğretmeni olarak bitirmiştir. Asılsız suçlamalar sebebiyle 1937 yılında tutuklanıp 10 yıl cezaya mahkum edilmiştir. Döndüğünde Aşağı Tee kolhozunda çobanlık yapmaya başlamıştır. 1958'de itibarı iade edildi. En sevdiği türler masallar, çocuklara efsaneler ve köy çocukları için kısa hikâyelerdir.⁶⁸⁹

Pektit Tümerkov: Haycı Pektit Tümerkov hakkında gerek internet ortamında gerekse de Hakasya'da yaptığımız çalışmalarda bir bilgiye ne yazık ki rastlayamadık. Çalışmamızda kullandığımız Alıp Sarıg Plat Hıs adlı destanın icracısı olan haycı hakkında gazetenin verdiği bilgiden başkası bulunmuyor. Gazetede verilen bilgilere göre Pektik Tümerkov Taştıp rayonundaki Taştıp köyünde yaşamaktadır. Destanı kendisinden Alevtina Konstantinoviç Maytakova derlemiştir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁸ Valentina Yevgen'yevna Maynogaşeva; “**Pavel Vasilyeviç Todanov**”, *Ents. Resp. Hak. Tom II* s. 187.

⁶⁸⁹ Valentina Yevgen'yevna Maynogaşeva; “**Pavel Timofoyeviç Borgoyakov**”, *Ents. Resp. Hak. Tom I*, s. 90.

⁶⁹⁰ **Hakas Çirî**, 7 Haziran 2002 S. 84 s. 7.

2.3. Hakas Destanlarının Epizot Yapısı

Joseph Campbell'in James Joyce'dan esinlenerek kullandığı *monomit*, Campbell'in ifadesiyle *kozmogonik çevrim* halk anlatılarında ve bilhassa da destanlarda görülen ve kahramanın biyografisi etrafında olay örgüsü çizgisinde ilerleyen bir bölüm ve kavram olarak karşımıza çıkar. Monomit en kaba haliyle *Yola Çıkış, Erginlenme* ve *Dönüş*ten ibarettir. Bizim de bu bölümü oluştururken ortaya koyduğumuz plan bazı eklemeleri bir kenara bırakırsak bu şekilde olacaktır.

2.3.1. Kahramanların Memleketleri

İncelediğimiz tüm Hakas Türk destanlarında kahramanlarının ailelerinin, kendilerinin, eşlerinin ve hatta menfi alpların memleketleri hakkında bazen tafsilatlı bazen de birkaç mısra hacminde bilgi verilmektedir. Bu epizot hiçbir şekilde atlanmaz ve önemle üzerinde durulur. Destan anlatımının başlamasından itibaren destancı önce her destanda da görüleceği üzere mitolojik zamanın anlatıldığı bir başlangıç formeli ile anlatıya başlar.⁶⁹¹ Hacmi destancının yeteneğine göre değişen bu bölümün akabinde alpların ebeveyn yurdu tanıtılmaya başlanır. Burada bazen itibarî bazen de reel coğrafi adlandırmalarla memleket tanıtılır, daha sonra da alpların tanıtımına gidilir.

Ak Çibek Arığ destanında alp Ak Çibek Arığ ak kaya içinde kendiliğinden yaratıldığı için onun memleketi hakkında bir bilgi bulunmaz. Destandaki bir diğer kahraman olan Kanlı Kılıç'ın ata yurdu Ak zirve eteğinde akmakta olan Ak nehir kıyısında kurulmuş obadır. Yerleşimin adı ve diğer özellikleriyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Alp Sarığ Plat Hıs destanında baş kahramanlardan Altın Hartığa Ak nehrin kıyısındaki Ak Dağ'ın ortasında yaşamaktadır. Birçok Hakas Türk destanında olduğu gibi bu mekân da itibarî bir mekândır. Bir diğer baş kahraman olan ve destana da ismini veren Sarığ Plat kızın yurdu hakkında bir bilgi verilmemektedir. Destandaki üçüncü baş kahraman olan Altın Hartığa'nın oğlu Altın Hosto da babası ile aynı yurtta dünyaya gelir.

⁶⁹¹ Hakas destanlarındaki başlangıç formellerinin muhteva ve şekil özellikleri için bkz. Erhan Aktaş; **“Hakas Türk Destanlarında Başlangıç ve Bitiş Formelleri”**, Prof. Dr. Fikret Türkmen Kitabı İzmir Haziran 2012 ss. 639–652.

Altın Arığ destanında alpların ve ailesinin memleketi, bölgede kutsal bir yer olan Altay Dağı eteklerindeki ak deniz suyunun aktığı yerlerdir.

Altın Çüs destanında alpin ana-babasının ve alpin memleketi ak ırmağın öte tarafındaki ak ve gök ovadır.

Ay Huucın destanında kahramanların memleketi Hanım Nehri kıyısında Hanım Sırt eteğindeki Hızıl kaya etrafındaki kumlu ova bölgesidir.

Han Kicegey destanında baş kahraman Han Kicegey adlı bir alptır. Onun ailesi hakkındaki bilgileri destanın ortasına doğru öğrenmekteyiz. Alp Han Kicegey destanın başında Altay Dağı'nın zirvesinden atıyla çocukları olmayan menfi Ah Han ile müspet Ah Ölen Arığ adlı çiftin yurduna onların evlatları olma niyetiyle gelmiştir. Ana babasına dair bilgileri daha sonra öğrenmemize rağmen alp Han Kicegey'in aslı yurdu hakkında bir bilgi destan içinde verilmemektedir. Ancak o, menfi alp Ah Han'ın cezalandırmasıyla Altay Dağı'nın zirvesinde yaşar; hayvanları otlatır ve obaya gelen tehlikeleri bertaraf eder, bu sebeple Han Kicegey'in ailesinin olmasa bile kendisinin şahsî ve münferit mekânı Altay Dağı'nın zirvesidir. Bu sebeple anlatıcı tarafından kendisine de bir kutsallık atfedilmiştir.

Han Mirgen destanında baş kahramanlardan Han Mirgen ve halkı Hanım Dağ silsilesinin eteklerinde, Hanım Nehrinin kıyılarında yurtlanmışlardır. Destandaki bir diğer baş kahraman olan Toolay Mooray'ın yurdu ise *Çalım Dağı silsilesinin altında / Geniş deniz suyu kıyısındadır*.

Han Orba destanında baş kahramanlar ağabey kız kardeş olan Han Mirgen ile Han Orba'dır. Bu iki alp aileleriyle birlikte Ak Nehrin kıyısında, Ak Dağ'ın yamacında yaşamaktadır.

Hara Molat destanında baş kahraman Hara Molat'ın yurdu Kara nehrin kenarında, Kara dağ ortasındaki sık ormanlı bir yerdir. İtibari bir mekândır.

Huban Arığ destanında alp Huban Arığ'ın kendisiyle birlikte babası Hara Han ile annesi Hıyan Arığ'ın yaşadıkları yer *şeytanın girmedığı arı yerde, yelin girmedığı huzurlu yerde, kara karlı zirvenin bitişiğindedir*.

Kara Kuzgun destanında alpların ata yurtları ak dağ zirvesindeki ak yazının ortasındaki meskûn bölgedir.

Kök Han destanında baş kahramanın yurdu Kör zirve altında akan Kök nehir kıyısıdır. Bu tasvirlerin haricinde reel bir coğrafi isim verilmemiştir.

2.3.2. Kahramanların Aileleri

İncelediğimiz tüm Hakas destanlarında alpların ana ve babası idareci sınıfa mensuptur. Alpların babalarının tümü han iken anneleri ise yine yönetici sınıfın kızlarıdır.

Ak Çibek Arığ destanında baş kahramanlar Ak Çibek Arığ ile Kanlı Kılıç'tır. Ak Çibek Arığ, kendiliğinden ak kayanın içinde yaratılmıştır. Kanlı Kılıç ise Ah Han ile Ay Hucın'ın çocuklarıdır. Ak Han destanda ismiyle zıt olarak olumsuz bir karakterdir. Ay Hucın ise olumludur. Ak Han gerek karısına gerekse de çocuğuna eziyet eder ve yurduna saldıran Kızıl Tas adlı menfi alp tarafından öldürülür. Kanlı Kılıç'ın annesi Ay Hucın da aslında bir bey kızıdır. Kocasını öldürüldükten sonra Ay Molat adlı düşmanları tarafından kaçırılır ve işkenceye tutulur. Ay Hucın daha sonra oğlu Kanlı Kılıç tarafından kurtarılır.

Alp Sarığ Plat Hıs destanında alp Altın Hartığa'nın babası Altın Han, annesi Altın Tarğah, ablası ise Altın Arığ'dır. Altın Hartığa'nın babası olan Altın Han bir alp-handır. Halkını yönetmekte, yatkıların bakımını yaptırmaktadır. Annesi Altın Tarğah'ın ailesi hakkında destanda herhangi bir bilgi verilmesi de bir hanın kızı olduğu muhtemeldir. Bir diğer baş kahraman olan Sarığ Plat kız'ın yalnızca babası hakkında bilgi verilmiştir. Babası Sayın Mirgen adlı bir alptir. Destandaki üçüncü baş kahraman olan Altın Hosto'nun babası Altın Hartığa, annesi Kök Nincil'dir. Dedesi gibi babası Altın Hartığa da bir alp-handır. Annesi de Kümüs Han'ın kızı olup bir han kızıdır.

Altın Arığ destanındaki baş kahramanlardan olup aynı zamanda destana ismini veren Altın Arığ Kırım dağının içinde kendi kendine yaratılmıştır. Bir diğer alp olan Çibetey babası Alp Han annesi ise Ak Ölen Arığ'dır. Yaşlılıklarında çocuk sahibi olan çift çocukları olduktan kısa bir süre sonra ölürleri ve çocuğun bakımı Alp Han'ın dostu Altın Sayzan'a kalır. Altın Sayzan ise çocuğa daha iyi bakacaklarını düşünerek kızları olan Picen Arığ ile İcen Arığ'a teslim eder. Destandaki baş kahramanlardan üçüncüsü olan Hulatay önceleri menfi alp tipi özellikleri göstermesine rağmen sonra olumlu bir karaktere dönüşmüş ve destanın sonuna dek baş kahramanlık sıfatını korumuştur. Hakas

destanlarına genellikle kötü/düşman tip olarak gördüğümüz Huu İney tipi bu destanda olumludur ve Hulatay'ın annesi Huu İney'dir. Alp Hulatay Huu İney'in altmışıncı kocasından olan ilk ve tek oğludur. Babasının adı Çibetey Han'dır ancak destanda onunla ilgili bir bilgi verilmez. Hulatay ve annesi Huu İney, Altın Sayzan, İcen Arığ ve Picen Arığ tarafından öldürölen Altın Arığ ve Çibetey'i diriltmek üzere Altın Arığ'ın kendi kendine yaratıldığı ak kayaya giderek onları hayata döndürörlö.

Altın Çüs destanında olay örgüsünde eş zamanlı üç baş kahraman yer almaktadır. Bunlar Altın Çüs, dostu Alıp Möke ve oğlu Üzüm Han'dır. Alp Altın Çüs'ün ana babası hakkında bildiğimiz tek şey babasının Ah Han adlı pek de olumlu özelliklere sahip olmayan bir bey olduğudur. Alıp Möke ise Alıp Han adlı bir bey ile onun eşi olan Altın Arığ'ın çocuğudur. Bu ikisi Alıp Möke'ye çok geç yaşlarında sahip olmuşlardır. Üzüm Han, alp Alıp Möke ile Hıyan Arığ'ın çocuğudur.

Ay Huucın destanındaki iki baş kahraman Han Mirgen ile destana adını da veren Ay Huucın'dır. Han Mirgen'in ve obanın hanı-beyi olan ablası Hıs Han'ın ebeveyni hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Diğer kahraman olan Ay Huucın diğer destan kahramanlarının aksine at soylu bir kahramandır. Babası ala kula aygır, anası ise ala kua kısraaktır. Ala kula kısraak kardeşi de vardır.

Han Kicegey destanında baş kahraman Han Kicegey'in ailesi hakkında destanın başında herhangi bir bilgi verilmez, bunun sebebi kahramanın öksüz ve yetim biri olarak tanıtılmasıdır. Bu şekilde yaşamak istemeyen Han Kicegey, Altay Dağı'nın eteğinde boyunu idare eden ve çocuksuz olan Ah Han ve karısı Ah Ölen Arığ'a evlat olmak ister. Böylece hem kendi eksikliğini hem de bu ailenin eksikliğini gidermiş olacaktır. Destanın başında çocuksuz oldukları söylenen Ah Han ile Ah Ölen Arığ'ın destanın sonlarında Ah Molat ile Kök Molat adlı iki erkek çocukları olduğunu öğreniyoruz. Ancak bu çocukların önceden mi oldukları yoksa Ah Han'ın Tolay Puruh Han Hıs ile evliliklerinden olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Destanın ilk mısralarında öksüz ve yetim olduğunu gördüğümüz Han Kicegey'in aslında bir ailesi olduğunu öğrenmekteyiz. Han Kicegey'in babası Altın Çüs annesi ise Çarılı Puruh Han Hıs adlı bir alptır. Bu ikisi birbirlerini sevmektedir ancak aralarında herhangi bir evlilik bağı olmadan birlikte olurlar. Kız hamile kalır ve iki evlat doğurur; aynı zamanda Altın kargıyarak onu ve atını bir taşa dönüştürö. Bu çocuklardan biri

oğul Han Kicegey diğeri ise kız Kilin Arığ'dır. Kilin Arığ, Sarığ Han adlı bir hanın kızı olan Salaacın Arığ'ın hizmetçisidir.

Han Mirgen destanında destandaki baş kahramanlardan biri olan ve destana da ismini veren kahraman alp Han Mirgen'dir. Yaşamakta olduğu Hanım Dağ'ı eteğinde ve Hanım Nehri kıyısındaki yurdunda halkını ve ylıkılarını idare etmektedir. Baş kahramanlardan Han Mirgen ve karısı Ay Arığ'ın aileleri hakkında bir bilgi verilmemiştir. Diğer baş kahraman olan Toolay Mooray babası *atın kaldıramadığı* Çalat Han, annesi ise Çalay Puruhhan'dır. Toolay Mooray Han Mirgen ile evlenmeden önce bir alp-kız olarak bilinmekle birlikte evlendikten sonra bizzat atı tarafından üzerine aldırılmaz çünkü o eartık evli bir kadın olup alplığa müsait değildir. Destandaki kahramanlardan biri de Han Mirgen ve Ay Arığ'ın tek çocuğu olan Altın Çüs'tür. Bir diğer baş kaharaman Altın Çüs ile Toolay Arığ'ın oğlu olan Çaas Han'dır.

Han Orba destanında baş kahramanlar Han Mirgen ve Han Orba'nın babaları Hara Han anneleri ise Hara Tarğah'tır. Hara Han, boyunun idarecisidir. Hara Tarğah da bir alp-hanın kızıdır. Hara Tarğah'ın kız kardeşi de destandaki diğer tali kahramanlardandır. Han Mirgen ve Han Orba'ya birçok konuda yardım etmektedir. Bir diğer baş kahraman olan Han Çibek de Han Mirgen ve Ay Arığ'ın oğludur.

Hara Molat destanında baş kahraman alp Hara Molat'ın ailesi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Alpin ailesinden sadece ablası Altın Tarğah'ın ismi geçmektedir. Ebeveyn hakkında bilgiş olmamakla birlikte abla kardeşin yaşadıkları ili idare etmelerinden dolayı han-bey çocukları ve haliyle babalarının da birer han-bey oldukları anlaşılmaktadır. Destanda kahramanın ana-babası için şöyle bir ifade geçer: *Yetiştiren babası bilinmez / Büyüten anası bilinmez*. Destandaki bu ifadeye rağmen destanın ortalarında Hara Molat'ın babasının ismi Hartha Han olarak verilir.

Huban Arığ destanında alp Huban Arığ'ın babasının adı Hara Han'dır. Hara Han'ın Han Hartığa isimli bir ağabeyi vardır. Tanrı'ya karşı işlediği bir günahıtan dolayı Tanrı tarafından cezalandırılmış ve ıssız bir yerde hayat sürmeye mahkum edilmiştir. Han Hartığa çift kişilikli (müspet-menfi) kızı Hara Marha ile yaşamaktadır. Hara Marha öz amcasını öldürmek için kurduğu tuzağa düşerek yine bizzat öz amcası Hara Han tarafından öldürölür. Huban Arığ destanındaki alp Huban Arığ ölkücü bir kadın-alp tipi olduğu için tüm destan boyunca hiç evlenmez. Kendisini zorla eş edinmeye çalışan

menfi alplarla da etin bir mcadeleye girip onları alt eder. Destanda alp Huban Arığ'ın annesi Hıyan Arığ hem kocasını hem de kızı Huban Arığ'ı koruyup kollayan, onları tehlikelerden uzak tutmaya alışan ve bilhassa kızı Huban Arığ'ı maceralara sevkeden bir karakter olarak grrz. Hıyan Arığ'ın ailesi hakkında destanın başlarında herhangi bir bilgi verilmez. Ancak destanın ortalarından itibaren babası Altın Kris ve onun ge doğan iki ocuğu yani Huban Arığ'ın kendisinden yaşıa kk Ak len ile Kk len adlı dayılarıyla karşılaşıyoruz. Huban Arığ Hara Han ve Hıyan Arığ'ın tek evladıdır. Babası, anası ve ana dedesi ldğnde kk dayıları ile yurdu ynetir.

Kara Kuzgun destanında da birden fazla baş kahraman yer almaktadır. Destana adını veren alp Kara Kuzgun'un ana-babası hakkında bir bilgi verilmez. Anlatı Kara Kuzgun ve ablası Altın Arığ'dan bahsedilmesiyle başlar. Kara Kuzgun'a ismini de ablası Altın Arığ vermiştir. Destandaki bir diğer alp olan Altın Saraı alp Kara Kuzgun ile Han Kız'ın oğludur. nc baş kahraman ise Kara Kuzgun'un torunu Altın Saraı'nın oğlu Han Saraı'dır. Han Saraı'nın babası Altın Saraı annesi ise Altın Sas'tır. Tm baş kahramanların ailelerine baktığımızda hepsinin han olduklarını eşlerinin ise ya olağanst glere sahip kişiler ya da bey kızları olduklarını grmekteyiz.

Kk Han destanında da iki kuşaklık dilimde  baş kahraman yer almaktadır. Bunlar baba Kk Han, oğul Han Mirgen ve kız Huręun Arığ'dır. Baba Kk Han'ın ailesi hakkında ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece babası Han Sarığ hakkında bazı malumat vardır. Han Sarığ gerek fizik gerekse de akl olarak yetkin bir kişidir. Alt Dnya efendisi İrlik Han'la mcadele edip onu alt ederek uzun bir mr yaşamıştır ve torununun ocuğuna ad vermiştir. Han Mirgen ve Huręun Arığ'un babası Kk Han annesi ise Kgcil Arığ'dır. Adil bir hkmdar olan Kk Han hem ailesine hem de halkına karşı hakkaniyetli davranır ve yurdunu iyi bir şekilde ynetir. Kgcil Arığ Kk Han'ın karısı olması nedeniyle ynetici sınıfındadır. Herhangi bir bilgi olmamasına rağmen bir han kızı olduğu kuvvetle muhtemeldir.

2.3.3. Kahramanların Szlenmeleri

Ak ibek Arığ destanında iki baş kahraman Ak ibek Arığ ve Kanlı Kılı'tır. Ak ibek Arığ destan boyunca kimseyle evlenmez. Bu sebeple onun beşik kertmesi vb.

durumlar onun için söz konusu değildir. Bir diğer kahraman olan Kanlı Kılıç ise bir kez evlenir ancak evliliği sözlülük esasına bağlı olarak gelişmemiştir. Bu sebeple bu destandaki her iki baş kahramanın doğum öncesi ve doğumun hemen akabinde bir beşik kertme söz konusu değildir.

Han Orba destanında baş kahramanlardan Han Mirgen'in babası Hara Han, yakın dostu Ah Han ile birbirlerinin çocukları olduğu zaman onları evlendirmeye söz vermişlerdir. Bu yalnızca lafta kalmamış aynı zamanda kutsal altın kitaba da yazılmıştır. Han Mirgen beşik kertmesi olan Ay Arığ ile bir mücadele sırasında tesadüfen karşılaşır dost olurlar. Daha sonra da beşik kertiği olduklarını öğrenirler.

Kara Kuzgun destanında alp Kara Kuzgun için bir beşik kertmesi söz konusu olmamakla birlikte, Kara Kuzgun'un ablası Altın Arığ kardeşinin kiminle evleneceğini kendisi tayin eder. Ancak daha sonra ortaya çıkar ki Kara Kuzgun ile Han Arığ'ın evlenecekleri kadim zamanda kutsal kitap olan altın kitapta bu ikisinin evlenecekleri yazılıdır. Alinyazısı böylelikle tecelli etmiştir. Kara Kuzgun'un oğlu Altın Saraç ve oğlu Han Saraç'ın da önceden sözlenmesi gibi bir durum yoktur. Bu iki baba-oğul alp normal şekillerde evlenirler.

Kök Han destanında Kök Han'ın babası ile onun torununun çocuğu olan İzil Han'ın evleneceği kızın babası olan Soodam Han ile çok eski zamanlarda birbirlerinin evlatları arasında beşik kertmesi yapılmıştır. Soodam Han'ın Hara Ninci ve Ay Arığ adlı ilki menfi diğer müspet iki kızı vardır. İşte İzil Han'ın evlenmek istediği kız Ay Arığ'ın kızı olan Çarılı Tana'dır. Yani bu destandaki beşik kertme doğrudan evlatlar arasında değil torunlar arasında meydana gelmiştir. Ancak bu durumun böyle olmadığı daha sonra belli olmuştur. Bir beşik kertme söz konusudur fakat Ay Arığ, Soodam Han'ın kızı olmayıp Soodam Han tarafından kaçırılan bir esirdir. Ay Arığ'ın gerçek babası Ay Han'dır. Ay Arığ'ın Ay Sulaazın adlı bir de oğlu vardır.

2.3.4. Kahramanların Doğumu ve Eğitimi

Ak Çibek Arığ destanında baş kahramanlardan ilki olan Ak Çibek Arığ'ın doğumu hakkında bir bilgi yoktur. O, ak kaya içinden kendi kendine yaratılmıştır. Diğer baş kahraman olan Kanlı Kılıç'ın doğacağı henüz doğmadan annesi Ay Hucın'ın

hizmetçisi tarafından dolaylı yoldan bildirilir. Ay Hucın ile hizmetçisi bir gün sohbet ederlerken altı başlı zirvenin dibindeki ak kayadan Ak Çibek Arığ adlı bir alpın yaratılacağını ona yardımcı olması için de Kanlı Kılıç isimli bir alpın doğacağını ve bu doğumun beklendiğini söyler. Bunun üzerine Ay Hucın hizmetçiye kendisinin altı aylık hamile olduğunu ve Kanlı Kılıç'ın kendi çocuğu olduğunu söyler. Kanlı Kılıç'ın doğum öncesi haberi bu şekilde verilir. Adı da henüz doğmadan konmuştur. Kocası Ah Han'ın Ay Molat'ın yurdun saldırdığını bilen Ay Hucın yurduna dayanan Ay Molat'ı görünce korkuya kapılır. Bu esnada Ay Hucın doğum yapmıştır ancak düşman tehlikesinden dolayı çocuğunu kır hizmetçi kıza teslim eder ve o da çocuğu güvenli bir yere kaçıır. Alp Kanlı Kılıç'ın eğitime dair herhangi bir bilgi destanda yoktur.

Alp Sarığ Plat Hıs destanında baş kahramanlardan Altın Hartığa destanın başında belli bir yaşı gelmiş bir çocuktur. İlk akınına çıkarak erginlenme sürecinin tamamlanması beklenmektedir. Bu sebeple doğumu veya eğitimi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Anlatıdaki bir diğer baş kahraman olan Sarığ Plat kız'ın doğum öncesi ve doğum sonrası hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Destandaki üçüncü baş kahraman olan Altın Hartığa'nın oğlu Altın Hosto, babası Sarığ Molat ile mücadelesi esnasında dünyaya gelir. Adı babası tarafından verilir. İlmî ve askerî eğitimi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Babasının ölümü üzerine babasının yerine o geçer, Sarığ Plat kız ile akınlara o devam eder.

Altın Arığ destanında baş kahramanlardan Altın Arığ Kırım Dağı üzerindeki ak kayada kendi kendine yaratılmış, akabinde Altın Sayzan ve kızları tarafından atıyla birlikte öldürölmüş sonrasında ise Huu İney ve oğlu Hulataş tarafından yeniden hayata döndürölmüştür. Alp Çibetey, destanın başında altı yaşındadır. Doğumu hakkında bir bilgimiz olmayıp ana-babasının geç yaşlarında ona kavuştukları ve kısa bir süre sonra öldükleri için himayesinin bir baba dostuna verildiğini biliyoruz. Alp Hulataş, annesi Huu İney'in altmışıncı kocasından olan çocuğudur, ismini kendisi almıştır.

Altın Çüs destanında alp Altın Çüs'ün çocukluğu hakkında hiçbir bilgi yoktur. Anlatının başında Altın Çüs'ü erginlenmiş bir halde buluruz. Hatta evli ve iki de oğlu vardır. Diğer alp olan Alıp Möke'nin doğmaya yakın zamanlarında işgalci alplar Alıp Han'ın yurdunu istilaya gelirler. Alıp Han eşine, oğullarını sadık yardımcıları ak kula ata teslim etmesini söyler. Kadın da bunu yerine getirir. Ak kula at, ak sarı kulun ile

çocuğu kendilerine yardım etmeleri için birçok beyin kapısını çalmalarına rağmen hiçbir onları kabul etmez. Yolda karşılaştıkları menfi kadın alp Alıp Han Hıs, ak kula atı öldürür böylece çocuğun himayesi ak sarı kuluna kalır. Bu at da Huu İney Alıp Hartığa'nın eline geçer. Bu ikisi atı ve çocuğu öldürür. Hatta Alıp Hartığa çocuğu lime lime edip bir kenara atar. Çocuğun kanı nehir olup akar, o nehrin geçtiği yer de sedir ağacı meydana gelir o sedir ağacının üzerinde de altın guguk ötmekte kendisinin Alıp Han'ın oğlu olduğunu söylemektedir. O esnada oradan geçen Altın Çüs bu sese dayanamaz, çok üzülür. Çaas Han'ın yanına giderek onun karşı Çarlı Tana'dan ölenleri diriltme ilacın formülünü alır, yeniden ağacın yanına gittiğinde ağacın kurumuş çocuğun da kaçırılmış olduğunu görür. Çocuğun, Huu İney ve Alıp Hartığa tarafından kaçırıldığını düşünen Altın Çüs onları takip ederek bulur, kendisine karşı oynadıkları oyunu alt ederek diriltme için lazım gelen kuşu alarak çocuğun cesedinin yanına giderek ak sarı kulunu ve çocuğu yeniden hayata döndürür. Çocuğu da alıp han olduğu obaya dönen Altın Çüs orada çocuğa Alıp Möke adını verir. Onun doğumunda yaşananlar babasının başına gelenlerle bazı paralellikler gösterir. Üzüm Han'ın doğumuna yakın bir zamanda oba işgalcilerin saldırısına uğrar. Kara sarı at çocuğu harp meydanından uzaklaştırır. Çocuğa yine babasında olduğu gibi Huu İney bozkurt donuna girerek musallat olur ve at ile çocuğu takibe başlar. Bu esnada Altın Çüs'ün kötü çocukları Ah Molat ile Kök Molat da, Alıp Möke'den yedikleri dayağın intikamı için onun çocuğuna zarar vermek isterler ancak çocuğun küçük yaşı nedeniyle bundan vazgeçerler Tam bu sırada bozkurdun onlara doğru geldiğini gören kardeşler onu oklar ancak oklar teğet geçer. Kök Molat bozkurdun peşine düşerken Ah Molat çocuğu ve kara sarı atı kendi yurduna götürür, yiyip içirir donatır ve annesi Ah Çibek Arığ ile ona Üzüm Han adını verirler. Altın Çüs destanında Altın Çüs, Alıp Möke ve Üzüm Han'ın eğitimleri ile ilgili herhangi bir yer almamaktadır.

Ay Huucın destanındaki baş kahramanlar olan Han Mirgen ve Ay Huucın destanın başlangıcından itibaren vardır bu sebeple onların doğumları, ad almaları ve eğitimleri ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Han Kicegey destanında baş kahraman alp Han Kicegey destanın başında erginleşmesini tamamlamış bir alp olarak sunulur. Bu sebeple onun doğumu ve eğitimi hakkında bir bilgi mevcut değildir. Ancak destanın ilerleyen epizotlarında Han

Kicegey'in gerçek ailesi hakkında bilgilere sahip olduğumuzda bununla ilgili de konular göze çarpar.

Han Mirgen destanında bahsi geçen ilk baş kahraman Han Mirgen destanın başında yaşlı bir alp olarak karşımıza çıktığı için onun doğumu hakkında bir bilgi verilmez. Bir diğer alp ve aynı zamanda Han Mirgen'in ikinci karısı olan Toolay Mooray anlatı içerisinde ilk kez Hara Moos adlı menfi alp ile yaptığı mücadele esnasında görüldüğü için onun da doğumu anlatılmaz. Han Mirgen ile Ay Arığ'ın tek çocuğu olan Altın Çüs ise Ay Arığ sürgünde iken dünyaya gelmiştir ve olduysa herhangi olağanüstü bir koşulda doğup doğmadığı hakkında bir yer almaz. Altın Çüs ve Toolay Arığ'ın iki çocuğu olağanüstü yollarla olmasa da olağanüstü şartlarda dünyaya gelmiştir. İstilacı Ot Han, Han Mirgen'in yurduna saldırmıştır. Bu esnada doğumu oldukça yaklaşmış olan Toolay Arığ peş peşe iki çocuk dünyaya getirir. Han Mirgen'in ikinci karısı olan Toolay Mooray ise çocukların başlarına kötü bir şey gelmemesi için onları Han Mirgen'in Kan Pozırah atına bindirip yurttan çok uzak bir köşede olan Ak Kaya'ya gönderir.

Han Orba destanında baş kahramanlar Han Mirgen ile Han Orba'nın doğumları ve doğumlarının üzerinden geçen uzun sürelik zaman dilimi sıkıntılıdır. Destanın başında Han Mirgen ve Han Orba'nın babası olan Hara Han'ın yurduna Har Molat adlı menfi alp bir akın yapar. İnsanları öldürmek, yıkları sürmek istemektedir. Hara Molat'ın bu akını sırasında Han Mirgen üç yaşındadır, bu sebeple onun doğumu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Han Orba ise tam bu keşmekeş ve savaş halinde dünyaya gelir. Hara Tarğah, onu gizli-saklı bir şekilde doğurur. Hara Molat'tan çocuklarına bir tehlike geleceğini tahmin ederek çocukları ve birçok insan ve hayvanı çiçeğe dönüştürerek otağının geniş bahçesine diker. Bundan sonra da kocasıyla birlikte Hara Molat'ın eline düşüp sürülür. Bir diğer kahraman olan Han Mirgen'in oğlu Han Çibek ise Han Mirgen'in bir akını sırasında dünyaya gelir. Bunun dışında bu saydığımız alpların eğitimi hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Hara Molat destanında baş kahraman Hara Molat'ın doğumu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hara Molat ve ablası Altın Tarğah destanın başında zaten vardır.

Huban Arığ destanında alp Huban Arığ'ın doğumuna şahit olmamaktayız. Alp Huban Arığ babası Hara Han yurdundan uzakta iken dñnyaya gelir. Hara Han'ın kızı ile tanışması da Hara Han gurbette iken olur.

Kara Kuzgun destanında alp Kara Kuzgun'un doğumu hakkında hiçbir bilğimiz yoktur kezâ o, anlatının başında vakti belirtilmeyen bir zamanda doğmuştur. Diğer alp olan Kara Kuzgun'un oğlu Altın Saraçı'nın doğumu olaĖanñstñ şartlarda gerçekteşmez ancak Han Saraçı doğduktan çok kısa bir süre sonra ablası Han Çiçekey'i esir dñřtñĖñ Erlik taifesinin elinden kurtarmak için hazırlık yapıp mñcadeleye koşar. Destandaki olaĖanñstñ doğum özellikleri taşıyan alp Han Saraçı'dır. Han Saraçı anne karnında henñz beş aylık iken babası Altın Saraçı'nın menfi alplar tarafından kaçıırıldığını öğrenip çok erken bir sürede kendi kendine doğmuş ve babasının yardımına koşmuştur.

Kök Han destanında alp Han Mirgen kardeşi HurĖun Arığ'dan önce doğmasına rağmen destanda daha geç bahsedilir. Destanın başında Han Mirgen zaten dñnyaya gelmiştir, yedi yaşındadır ancak bir alp olmaktan ziyade çocukluk döneminden çıkamamıştır. HurĖun Arığ'ın doğumu ise bir destan alpnın olaĖanñstñ şekillerde doğumu özelliklerine uymaktadır. Yedi aylıkken doğar, üç Ėñn geçtikten sonra anasının kucağından kalkıp, beleğini yırtıp ayaklanır. Konuşmaya başlar. Babasından at anasından don diler. Kendi atını kendi seçer. Adı aksakallar tarafından verilir. Ad aldıktan sonra anasının verdiği kıymetli elbiseyi giyer, ok ve yayını kuşanır.

2.3.5. Kahramanların Evlilik ve/veya Alplık İçin Akına Çıkış ve Dññřleri

2.3.5.1. Kahramanların İlk Akına Çıkışı ve Dññřñ

Ak Çibek Arığ destanındaki iki baş kahramanından biri olan Ak Çibek Arığ ilk mñcadelesini Kanlı Kılıç'ın babası Ak Han'ın yurduna yakın bir yerde verir. Ak Han'ın yurdunu basan ve karısı Ay Hucın'ı kaçıran Ay Molat'ı öldürür. Bu esnada Kanlı Kılıç ile dövñřmekte olan Kızıl Tas'ın da hakkından gelir ve canını alır. Daha sonra Kanlı Kılıç'ın peşinden Sarı zirveye ulaşan Ak Çibek Arığ karşılaştığı yedi tñmenlik orduyla savaşır ve orduyu tarumar eder. Bunun akabinde Sarı zirvenin üzerinde bir alpn atıyla kendisine yaklaşmakta olduğunu Ėörür. Bu kişi Bay Sarı'nın oğlu Alp Saaday'dır. Alp Saaday Ak Çibek Arığ'a evlenme teklif eder ve güzellikle olmsa bu işin zorla olacağını

söyleyerek onu bu işe zorlamaya gayretlenir. Ancak Ak Çibek Arığ bu teklifi reddeder ve iki alp mücadeleye başlarlar. Mücadelenin sonunda Ak Çibek Arığ, Alp Saaday'ı öldürür. Ak Çibek Arığ buradan Bay Sarı Han'ın yurduna inerek oradaki esirleri görür. Hepsinin atları sakat bırakılmış, elleri kesilmiştir. Bu esirler Ak Çibek Arığ'dan yardım isterler, o da hepsini hür bırakır ve kendi memleketlerine dönmelerine izin verir. Esirler Ak Çibek Arığ'a alkış verip Bay Sarı Han'ın mal-davarını güden Alp Sayzan'ı kendilerine han ilan ederler. Bay Sarı Han'ın yurdundan ayrılan Ak Çibek Arığ, Bay Kara Han'ın yurduna ulaşır ve orada kara taşlı evin içinde yakılan Ay Hucın'ın yanına varır. Ay Hucın daha ölmemiş ancak büyük acılar çekmektedir. Bunu görüp çok üzölen Ak Çibek Arığ büyük bir öfkeyle Bay Kara Han'ın otağına ilerler ki içeride Bay Kara Han'ın oğlu Ay Molat bulunmaktadır. Ak Çibek Arığ önce Bay Kara Han'ın askerleriyle savaşmaya başlar. Ancak askerler sayıca kalabalık güç bakımından da Ak Çibek Arığ'dan güçlüdür. Bu zor anlarda Ak Çibek Arığ, Kanlı Kılıç'ın yanında olmasını diler. Bu esnada Kara zirveden ovaya doğru Kanlı Kılıç iner ve Ak Çibek Arığ ile on iki tümenden oluşın düşman ordusunu kırarlar. Mücadele sonunda Ak Çibek Arığ'ın yanına mahcubane gelen Kanlı Kılıç, o çıplak haliyle yanına gelmediğini söyleyerek özür diler ve bu muzip olay her ikisini de kahkahaya boğar. Daha sonra Bay Kara Han'ın yurdunda Ay Molat ile oğlu Alp Kuzgun'la karşılaşır ve Ay Molat ile şiddetli bir mücadeleye girişir ve onu öldürür. Ay Molat ve oğlu Alp Kuzgun'dan sonra sıra babası ve dedesi Bay Kara Han'a gelmiştir. Bay Kara Han epeyce yaşlanmıştır ve kendisini öldürmemeleri için Ak Çibek Arığ'a ve Kanlı Kılıç'a yalvarır, onlara aş ve içecek verir. Ak Çibek Arığ ise bunları yere döker; toprak kurur ve yanar. Bunun üzerine Ak Çibek Arığ Bay Kara Han'ı da öldürür. Bay Kara Han'ın yurdundaki esir hanlardan Hıyan Han'ın kızı ile Kanlı Kılıç'ı evlendirir. Ak Çibek Arığ ve diğlerleri Bay Kara Han'ın yurdundan ayrıldıktan sonra Ak Han'ın yurduna yaklaşmışlar. Ak Çibek Arığ yurda yaklaşırken Ak Han'ın ve atının kemikleri yerde öylece serilidir. Ak Çibek Arığ ne kadar kötölük etse de Kanlı Kılıç'a, babasının olduğunu ve onu layığınca defnetmesini söyler. Hep birlikte Ak Han ve atının kemiklerini tabuta koyarak kayaya defnederler. Ak Çibek Arığ ve diğlerleri Ak Han'ın yurduna gelirler, Kanlı Kılıç ile Hıyan Arığ'ın toyu kurulur ve evlenirler. Baş kahramanlardan diğler olan Kanlı Kılıç ilk mücadelesini düşman kahraman Kızıl Tas ile yapar, daha sonra yedi tümenli ordu ile

kapışır bunların ikisinin üstesinden Ak Çibek Arığ'ın yardımıyla gelir. Daha sonra Bay Sarı Han ile mücadeleye girişen Kanlı Kılıç bundan sonra Ak Çibek'ten yine ayrılır. Ak Çibek Arığ'ın on iki tümenlik bir ordu ile mücadelesine yardıma giden Kanlı Kılıç ile Ak Çibek Arığ orduyu mağlup ederler. Bundan sonra annesini Ay Molat'ın elinden kurtarmak için yola düşen Kanlı Kılıç annesini kurtarır. Kanlı Kılıç'ın annesinin esir olduğu Bay Kara Han'ın yurdunda aynı zamanda birçok esir han ve bey de bulunmaktadır. Ak Çibek Arığ, bu hanlardan biri olan Hıyan Han'ın kızı Hıyan Arığ ile Kanlı Kılıç'ı evlendirmek ister ancak kızın görünüşü çok çirkindir. Kanlı Kılıç bu durumdan memnun olmasa da Ak Çibek Arığ'ın azarlamasıyla buna razı olur. Ak Çibek Arığ daha sonra işin gerçeğini öğrenir ki Hıyan Arığ menfi alpların kendisine musallat olmaması için çirkin kız kılığına girmiştir; aslında çok güzel bir kızdır. Kanlı Kılıç da gerçeği öğrenince çok sevinir ve yurtlarına dönerek evlenirler.

Alıp Sarığ Plat Hıs destanında baş kahraman Altın Hartığa'nın yurdundan ilk çıkışı, baba yurduna gelen Ah Tas adlı elçinin onu Hara Molat'ın yurduna Hara Molat ile kapışmaya davet etmektedir. Altın Hartığa hazırlığını yapıp, Hara Molat'ın yurduna gider, mücadele edip düşmanını alt eder. Ancak bu mücadeleye dair tasvirler destancı tarafından neredeyse hiç verilmemiştir. Buradaki galibiyetten sonra Altın Hartığa yurduna geri döner. Destandaki bir diğer alp olan Altın Hosto, babasının düşünmeden attığı ve sonunda kendi ölümüne sebep olan canlı oku durdurmak için çok gayret sarfeder ancak başarılı olamaz. O böyle bir çaba içindeyken yurda Altın Hartığa'nın amcası Altın Kris gelir, yaptığı büyü ile canlı oku “sakinleştirmeyi” başarır. Altın Kris, Altın Hosto'ya erkek ve kız çocuğuna dönüşebilen bıçak ve kaz yumurtası verir. Bunlar Altın Kris'in yardımcıları olup Altın Hosto'ya mücadelelerinde yardım edecektir. Altın Hosto'nun ilk erliği Hara Moos'un çalıp Hara Plat kızda olan babasının altın kılıcı, onu öldürerek elinden almasıyla gerçekleşir. Bu esnada savaş alanına gelen Sarığ Plat kız Altın Host ile buluşup oradan yollarına devam ederler ve Altın Tade adlı bir lpla karşılaşır. Altın Tade menfi alp Tazıl Möke'den intikam almaya gitmektedir. Bunlar da onunla birlikte Tazıl Möke'nin yurduna giderler. Sarığ Plat kız, kılık değiştirip alp Çis Han'ın karısının kılığına dönüşür ve Tazıl Möke'nin yakasına yapışır, mücadele eder ve onu öldürür. Daha sonra bir başka menfi alp olan Ah Pus'u da öldürür. Altın Hosto'nun yardımcılarından altın bıçak kız çocuğu kırk memeli Hitay Arığ'ı daha sonra

da Toñ Molat'ı öldürür. Böylece halkı ve yıkları esir olan Altın Tade maiyetiyle birlikte yeniden öz yurduna döner.

Altın Arığ destanında alp Altın Arığ'ın doğduğu kayalıktan ilk çıkışı kendisini hayata döndüren Huu İney'in vasiyeti üzerine menfi alp Alp Saaday'ın yurduna kendilerine eziyet eden Picen Arığ ve İcen Arığ'ı öldürmek için olur. Ancak Altın Arığ kendisine çağıran bir sesi aramak için Alp Saaday'ın yurdundan uzaklaşır, geri döndüğünde ise Alp Saaday'ın yurdunu viran halde bulur. Hulatay kötü alplar olan Alp Saaday, İcen ve Picen Arığ kardeşleri öldürerek yurtlarını viran eder. Çibetey de Hulatay ile birlikte akınlara dâhil olduğu için onun da ilk akını bu sebeple Alp Saaday'ın yurduna olur. Bundan sonra Altın Arığ, Hulatay ve Çibetey hep birlikte yeniden kendi yurtlarına dönerler.

Altın Çüs destanındaki üç baş kahramandan biri olan Altın Çüs'ün ilk akını hakkında bir bilgimiz olmamakla birlikte destanda görülen ilk mücadelesi Alıp Möke'yi parça parça edip öldüren Huu İney ile Alıp Hartığa arasında olur. Bu iki menfi karakterin hakından gelip öldüren Altın Çüs, çocuğu diriltmeye yarayacak olan guguk kuşunu alıp çocuğun öldürüldüğü yere gider. Orada çocuğu dirilttikten sonra altı yıldır ayrı olduğu yurduna döner; onu karısı Ak Çibek Arığ karşılar. Çocuğa Alıp Möke ismi verilir. Alp Alıp Möke'nin yurdunun dışına ilk çıkışı yurdunu işgale gelen Alıp Hara Han'dan öç almak için yani akın içindir. Ancak yaptığı akınla birlikte evleneceği kız ile de tanışır. Alıp Hara Han kızı Çil Hara Hıs ile Alıp Möke'yi ve Altın Çüs'ü karşılar. Altın Çüs, Alıp Möke'ye yardım etmek için onunla birlikte gelmiştir. Altın Çüs, Alıp Hara Han'ı öldürür, Alıp Hara Han'ın efsunlu kızı ise yaptığı sihirle oradan kaybolur. Bu arada Alıp hara Han'ın esir ettiği hanlar da kurtulur; Altın Çüs bu esir hanlardan biri olan Hıyan Han'ın kızını Alıp Möke ile evlendirmek ister fakat kız çok çirkindir Alıp Möke bu işe yanaşmasa da Altın Çüs'ün hiddetinden korktuğu için daha fazla karşı çıkamaz. Altın Çüs, Hıyan Han'a kızının gerçek görünüşünün gerçekten bu olup olmadığını sorunca ise Hıyan Arığ Alıp Hara Han'dan korktuğu için kızını bu şekilde soktuğunu söyler ve kızını eski güzel hâline dönüştürür. Daha sonra Alıp Möke evleneceği kişi Hıyan Arığ ve Altın Çüs ile babası Alıp Han'ın yurduna gelirler. Destandaki bir diğer alp olan Alıp Möke'nin oğlu Üzüm Han'ın yurdundan ilk çıkışı ya da yurduna ilk dönüşü babasının intikamını almak için olur. Üzüm Han da babası Alıp

Möke gibi doğduğu sırada yurdu düşman işgaline uğrar ve babasının güvendiği yoldaş atlarından biri tarafından kaçırlır bu kez Huu İney'in eline düşmek üzere iken Altın Çüs'ün oğlu Ah Molat tarafından kurtarılıp Altın Çüs'ün yurduna getirilir; burada Altın Çüs'ün karısı çocuğa Üzüm Han adını koyar ve çocuk babasının intikamını almak için öz yurduna dönmeye karar verir. Alıp Möke'nin yurduna geldiklerinde Altın Çüs'ün Çil Hara Hıs ile babasının sise Ot Han ile kapıştığını gören Üzüm Han, Ot Han'ı babasının elinden alır ve onunla tutuşmaya başlar. Çil Hara Hıs ile Ot Han öldürüldükten sonra Üzüm Han ne Altın Çüs'e ne de babasına selam ve yüz verir. Altın Çüs'e yeryüzünde tek bir gerek alpin olması gerektiğini söyleyerek ona büyüklük taslar.

Ay Huucın destanında alp Ay Huucın'ın yurdundan ilk ayrılışı Hara Ninçi ve Pora Ninçi'nin alt dünyaya kaçırdıkları Han Mirgen'in çocuklarını kurtarmak için gittikleri alt dünya yolculuğu içindir. Bu gidişten başarıyla dönen Ay Huucın Han Mirgen ve ablası Hıs Han'ın takdirini kazanır. Diğer baş kahraman Han Mirgen'in ilk mücadelesi ve alplığı kurt donundaki Erlik'i öldürmesidir: *Halkını toplayarak kelerlere karşı savaş açan ablasını börtü böceği öldürttüğü için kınayan Han Mirgen'in kendisini ispatlayıp alplığa geçmesi, hayvan sürülerine saldırması muhtemel olan bir kurdu yakalayıp getirmesiyle mümkün olmuştur. Hayvan sürülerine saldırması muhtemel olan kulaksız ve kuyruksuz kurt ya da canavar, kurt donuna girmiş Erlik'ten başkası değildir.*⁶⁹²

Han Kicegey destanında alp Han Kicegey destanın başında yetim ve öksüz olduğu için obalarına geldiği Ah Han ile karısı Ah Ölen Arıg'a evlat olmak için can atmaktadır. Ah Ölen Arıg her ne kadar bunu çok istese de kötü Ah Han buna şiddetle karşı çıkar. Han Kicegey ısrar ettikçe Ah Han buna öfkelenmekte onu dövmektedir. Onu evine sokmaz, Altay Dağı'nın zirvesine gönderir ve orada obaya ve yilkılara göz kulak olmasını ister. Yine böyle bir günde Ah Han, Han Kicegey'den kurtulacağını düşünerek onu obanın dışına bir vazife için göndermeye karar verir. Böylece hem başından gidecek hem de gittiği yerde ölecektir. Bu olay Han Kicegey için aynı zamanda obasından ilk çıkışı olacaktır. Bu sebeple Ah Han Han Kicegey'i Han nehri kıyısında yaşayan Haratı Han'ın yurduna gönderip onu öldürtmeye karar verir. Han Kicegey'i zirveden çağırıp sofrasına davet eder, Han Haratı'yı öldürmesi karşılığında

⁶⁹² Pervin Ergun; *age*, s. 67.

onu “yarım oğlu” olarak kabul edecektir. Han Kicegey bu vaat karşılığında yola koyulur. Yolda önce menfi kırk kara alp ile karşılaşır ve onları alt eder. Daha sonra Haratı Han’ın yurduna varır, onu Haratı Han karşılar, oğlu Ay Sulazın içki ikram eder. Han Kicegey olanları Haratı Han’a anlatır ve kendisini öldürüp geri döneceğini açık açık söyler. Haratı Han, kendisini öldürmemesi karşılığında kızı Hara Torğı’yı Han Kicegey’e vermeyi teklif eder, Han Kicegey kızı görür, beğenir ama babasının teklifini kabul etmez. Epeyce içki içtikten sonra esrikleşen Han Kicegey aniden ayağa kalkar kılıcını çeker, Haratı Han’ın oğlu Ay Sulazın’ın da yardımıyla onu öldürerek Ah Han’ın yurduna geri döner. Ancak Ah Han sözünde durmaz ve Han Kicegey’i dövüp yeniden Altay Dağı’na yollar.

Han Mirgen destanında baş kahramanlardan Han Mirgen çok uzun bir süredir yurdunda mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamakla birlikte yine uzun bir süredir ne bir akına çıkmıştır ne de bir düşman kuvveti ile mücadele etmiştir. Yine günlerden bir gün, Sarı Dağ eteğindeki Sarı Nehir kıyısındaki obada meskun Sarıg Han’dan bir elçi gelir. Sarıg Han kızı Salaaçın Arıg’ı evlendirecektir. Obaya, kızı almak için tertip edilen müsabakaya birçok alp gelmiştir. Bunlar arasında alp Küreldey de vardır ki haberi taşıyan elçi Küreldey’in adamı Altın Seyze’nin dir. Elçi Han Mirgen’i Küreldey’e yardım etmesi için müsabakaya çağırır. Han Mirgen çok uzun bir süre geçmesine rağmen gidip gitmeyeceği hakkında hiçbir şey söylemez. Karısı Ay Arıg’ın da ısrarlarıyla cevap verir ve gideceğini söyler. Ancak Han Mirgen’in yola çıkması tembel bir alp olması nedeniyle iki gün gecikir. En sonunda karısı Ay Arıg’ın uyarması ve Han Mirgen’in yaptığı bu davranıştan dolayı alp Küreldey’den bir kötülük gelebileceğini düşünmesiyle hazırlığını yapıp eşi ve halkıyla vedalaştıktan sonra yola çıkar. Yolda bir süre gittikten sonra Küreldey’in elçisi Altın Seyze’nin girmemesi için uyardığı Oop Hara Han’ın yurdunu görebileceği Kara Dağ’ın zirvesine çıkar. Oradan, obayı gözler, yıkları ve obadaki insanları gözler. Hara Ninci’nin nasıl biri olduğunu merak eder. Bu esnada arkasından gelen biri Han Mirgen’e selam verip ona *tanrı tarafından birleştirildiğim* şeklinde seslenir. Bu, Oop Hara Han’ın büyücü kızı Hara Ninci’dir. Hara Ninci Han Mirgen’ın yurdunun Pay Sarıg Han tarafından sürüldüğünü, ancak oraya giderse de bir daha sağ salim geri dönemeyeceğini söyler; daha sonra Han Mirgen’den Kara Dağ başındaki siyah taşlı *obaayı* kaldırmasını isteyerek onun gücünü sınar. Han Mirgen

obaayı kaldırır, Hara Ninci bundan sonra birden ortadan kaybolur. Han Mirgen de Pay Sarığ Han'ın yurdunda doğru at sürer. Pay Sarığ Han'ın yurduna vardığında han otağının yanındaki sarçında birçok alpin atlarını görür. Bunlar Çir Han'ın oğlu Çirsi Möke'nin, Çılannığ Han'ın oğlu Çılbazın Molat'ın, Üzüt Han'ın oğlu Üzüml Molat'ın atlarıdır. Pay Sarığ Han'ın yurduna girmeden önce kendisini ve atını başka bir kılığa büründürür ve meczup bir haycı edasıyla obanın içinde dolaşır. Bu esnada otağlardan biri dışarı çıkıp kendilerini rahatsız etmemelerini ister, Han Mirgen de doğruca bu otağa girer. Burada Pay Sarığ Han'ın yıllarca önce esir ettiği bir beyin ailesi vardır. Buradaki beyin hanımı kendisinin kılık değiştirdiğini anlar ve başlarından geçeni anlatır. Han Mirgen daha sonra buradan çıkarak ilerlemeye devam eder oba boyunca. Bu kez karşısına dokuz köşeli kara taşlı ev çıkar; içeri girer, içeride Hara Ninci ve Pay Sarığ Han'ın müsabakası için yurduna gelen bazı alpların kızları vardır. Bunların konuşmalarını dinler ve kendisini aradıklarını öğrenir. Buradan da ayrılan Han Mirgen son olarak Pay Sarığ Han'ın otağına girer, burada Küreldey tarafından karşılanır. Yarışmaya gelmiş tüm alplar orada beklemektedir. Herkes merakla Pay Sarığ Han'ın evlilik şartını söylemesini beklemektedir. Pay Sarığ Han şartını söyler, herkes atlarına biner ve yola çıkar. Otağda sadece Han Mirgen kalmıştır. Pay Sarığ Han ona niçin burada olduğunu yarışmaya katılması gerektiğini söyleyince o da dışarı çıkar, kendisi yarışmaya katılmayacak olmasına rağmen bir binici arar. Bir genç bulur, genç ata binip dörtnala yarışma şartı olarak ileri sürülen Hıs Han'ın yurduna doğru yol alır. Han Mirgen'in atı gerçekten çok kuvvetli ve hızlıdır. Sonradan yola çıkmasına rağmen herkesi geçer, geri dönüşte Hara Moos adlı alt dünya sakini bir alpin tuzağına düşerler. At yaralanır ancak yardımına Toolay Mooray adlı bir alp kız yetişir, onu iyileştirir ve Hara Moos ile dövüşe başlar. Toolay Mooray Han Mirgen destanındaki ikinci baş kahramandır. Bu arada yarışmanın ikinci kısmı da başlamıştır. Tüm alplar birbirleriyle güreşmeye başlarlar. Pay Sarığ Han'ın yurdundaki müsabaka çok uzun yıllar sürer, alplar hem kas gücü hem de sihir gücüyle birbirlerini alt etmeye uğraşmaktadır. Han Mirgen Pay Sarığ Han'ın yurduna gelmekteki asıl maksadı olan Küreldey'e yardım ederek müsabakayı kazanmasını sağlar. Ancak Küreldey bütün olan biteni kendisinin yaptığını Han Mirgen olmasa da Salaacan Arığ ile evlenebileceğini söyler. Han Mirgen ilk çıktığı zorlu yolculuktan yurduna ağır yaralı olarak alp kız Toolay Mooray'ın atı

üzerinde gelir. Han Mirgen'in yurduna geldiklerinde görürler ki oba talan edilmiş, tarumar olmuştur. Toolay Mooray daha sonra Han Mirgen'in cansız bedenini otağına taşır, daha sonra obaya doğru gelmekte olan Toolay Arıĝ'ı kendi ana-babasının memleketine gönderir ve kendisine sihirli başörtüsü ve kamçıyı alıp getirmesini söyler. Toolay Arıĝ, Toolay Mooray'ın ailesinin yaşadığı yurdua gider, gerekli eşyaları getirir ve yeniden Han Mirgen'in yurduna döner. Toolay Mooray bunları kullanarak Han Mirgen'i hayata döndürür. Bir süre sonra Toolay Arıĝ'ın ağabeyi Hataan Molat ve bir genç alp kalabalık halk ve yılıkılarla Han Mirgen'in yurduna gelirler. Bu genç alp Han Mirgen ile Ay Arıĝ'ın oğulları Altın Çüs'tür. Altın Çüs'ün annesi ve Han Mirgen'in karısı Ay Arıĝ ise ölmüştür. Altın Çüs ise babasının hayatını kurtarmasından dolayı Toolay Mooray'a minnettardır. Han Mirgen de bundan cesaret alarak Toolay Mooray ile evlenir. Debdebeli bir toy kurulur. Han Mirgen ve Toolay Mooray ile birlikte Han Mirgen'in oğlu Altın Çüs ile Toolay Arıĝ da evlenir. Han Mirgen destanındaki bir diğer baş kahraman Han Mirgen'in oğlu Altın Çüs'tür. Altın Çüs, evlendikten birkaç gün sonra karısının ikazıyla büyük bir ordunun ve savaşın obalarına geldiğini söyler. Hemen hazırlığını yapan Altın Çüs, savaşa dâhil olur. Onun gerçek anlamdaki ilk mücadelesi böyledir. Bir diğer baş kahraman olan Altın Çüs'ün oğlu Çaas Han ilk mücadelesini, başına bir şey gelmemesi için götürüldüğü memleketi dışındaki bir yerde verir. Dedesinin yurduna saldıran Ot Han onun ilk rakibidir. Zorlu ve uzun yıllar süren bir mücadeleden sonra onu öldürür ve ata yurduna erliğini kanıtlamış bir halde döner.

Han Orba destanında yurtları talan edilen Hara Han ve Hara Tarĝah, Hara Molat tarafından sürülmüştür. Çiçeĝe dönüştürülen Han Mirgen ve Han Orba, obaya yardım için gelen Hara Tarĝah'ın kız kardeşi Altın Harlıh tarafından yeniden eski hallerine döndürülür. Altın Harlıh iki yeğenine ad verir. Çok büyük sevinç duyan iki kardeş teyzelerine minnettar kalırlar. Ancak Han Mirgen bir an önce hazırlığını yapıp ana babasını kurtarmak istemektedir. Bunu duyan Altın Harlıh buna karşı çıkar ve bunun için altı yıl beklemesini tembih ederek oradan ayrılır. Han Mirgen'in ise altı yıl dinlemeye niyeti yoktur. Kız kardeşi Han Orba'nın da sözlerine aldırmandan hazırlığını yapıp yola koyulur. Hara Molat'ın yurduna vardığında doğrudan onun otağına girer. Önce karşılıklı atışmadan sonra mücadeleye başlarlar ve Han Mirgen, Hara Molat'ı öldürür. Hara Molat'ın hamile karısı Hara Nincil ile de karşılaşan Han Mirgen, çocuğun

bir suçu olmadığını düşünerek onların canına dokunmaz. Otağdan çıkan Han Mirgen Hara Molat'ın erkek kardeşi Hara Hushun ve sonrasında da kara kurt donundaki kız kardeşi Hara Marha kız ile kapışır. Han Mirgen Hara Hushun'un canını kolaylıkla alır fakat Hara Marha'ya bir türlü güç yetirtemez. alır. O esnada Han Mirgen'in kapıştığı yere Ay Arığ adlı kız-alp gelir. Han Mirgen'e, teyzesinin sözünü dinlemediğini bu sebeple Erlik taifesi tarafından atının kaçırıldığını söyler. Bu arada Hara Molat'ın çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu arada Han Mirgen'in gücü iyice tükenmektedir. Onun yardımına teyzesi Altın Harlıh yetişir, ona yardım ederek eski gücüne kavuşmasını sağlar. Bunlardan sonra ana-babasına kavuan Han Mirgen çok sevinir. Hara Han ve Hara Tarğah halkı ve yilkıları kendi yurtlarına geri döndürürler. Ay Arığ da bu sırada Han Mirgen'in şeytanlarca çalınan atın peşine düşmüştür. Ay Arığ yolu üzerinde menfi kara alp ve Hara Tana ile karşılaşır ve onları da ortadan kaldırır. Ay Arığ'ın bu mücadelesine Altın Harlıh da yardımcı olmaktadır. Hara Tana'nın kardeşi Hara Noçıl ile de Altın Harlıh mücadele edip onu öldürür. Han Mirgen de yolda rastladığı suu iyesi Sarığ Tamcıl ile dövüşür ancak iye olan bu alpin gücüne karşı koyamaz ve Altın Harlıh ona yardım için yetişir. Altın Harlıh'ın yardımıyla yeniden kendine gelen Han Mirgen Sarığ Tamcıl'ı alt eder. Ay Arığ da Sarığ Ninci adlı bir menfi kız-alpı öldürür. Han Mirgen buradan da ayrılarak yoluna devam eder. Yolda terk edilmiş, izbe bir eve denk gelir, içeri girer. Yatakta yatmakta olan, etrafını kesif bir sinek kalabalığı sarmış bir kızla karşılaşır. Kız, uzun zamandır beklediği kişinin kendisi olduğunu söyler Han Mirgen'e ve onu yemeğe davet eder. Yemekte yılan eti vardır. Han Mirgen bunu yemeği kesinlikle reddeder. Ancak gaipten gelen Altın Harlıh'ın sesi, Han Mirgene'e o eti yemesini söyler. Han Mirgen yemeği istemeye istemeye yer ve o ucube kız birden dünyalar güzeli bir kıza dönüşür. Kız, kendisine menfi alplar musallat olmasın diye böyle bir donda yaşamaktadır. Kızın adı Altın Çaçah'tır. Evinin dışında duran ve uçma özelliğine sahip devasa bir yılanı vardır. Han Mirgen bu yılanla birlikte Ay Arığ'ın takip eder ve nereye gittiğini izler. Şeytanlar Han Mirgen'in atını buzlu dağlara kaçırmıştır. Ay Arığ yerden Han Mirgen de havadan olan biteni izlemektedir. Bütün bunlar vuku bulurken bu iki alpin yanına Han Mirgen'in kız kardeşi Han Orba gelir. Han Mirgen yurdundan çikalı altı yıl olmuştur. Altın Harlıh'ın verdiği altı yıllık mühlet dolduğu için Han Orba söz dinlemiş ve yurdundan ayrılmıştır. Han Mirgen en sonunda,

atını bulur. Üzerindeki şeytanı yere çalıp canı alır. Han Mirgen ve Han Orba, Ay Arığ alp-kızla vedalaşarak yurtlarına dönerler. Destadaki baş kahramanlardan Han Mirgen'in oğlu Han Çibek'in obasından ilk ayrılışı evleneceği kız Kök Nincil için onun yurdunda diğer dünörcü alplarla mücadele etmek için olmuştur. Han Çibek ile birlikte babası, halası, Altın Harlıh ve Altın Çaçah Kök Nincil'in babası Kök Han'ın yurduna doğru giderler. Kök Han'ın yurduna vardıklarında burada bir at yarışının olacağını anlarlar. Han Çibek'in rakipleri Ay Mirgen ve Sarığ Hartığa alplardır. Han Çibek, bu müsabakada ailesinin ve dostlarının da yardımıyla hem at yarışını hem de önüne çıkan engelleri geçmesini bilir ve yarışı kazanır. Yeniden Kök Han'ın yurduna varılır. Tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra tüm alplar yeniden Hara Han'ın yurduna yollanırlar. Burada ulu toy kurulur. Han Çibek ile Kök Nincil evlenirler.

Hara Molat destanın alp Hara Molat'ın yurdundan ilk ayrılışı evlilik içindir. Evlerine gelen yaşlı bir kişi Hara Han adlı bir alp-hanın kızını evlendireceğini, geldiği yurttaki küçük bir oğlanın olduğunu ve düğüne çağrıldığını söyler. Burada kahramanı maceraya sevkeden ihtiyar kişi olmuştur. Hara Molat'ın gidişine ablası şiddetle karşı çıkar. Ablasının düşüncesi Hara Molat'ın kimseyle evlenmeden birlikte yaşayacaklarına dairdir. Hara Molat bunu duyunca çok kızar ve kardeşlerin bu şekilde yaşayamayacağını eğer böyle yaşanacaksa birbirlerinin kardeş olamayacağını sert bir şekilde ablasına söyler. Ancak Hara Molat kararlıdır ve ablasını dinlemez. Ablası ona bazı olağanüstü özelliklere sahip eşyalar verir, ayrıca Hara Molat'ın bineceği atın da nerede olduğunu haber verir. Hara Molat yola çıkar. Hara Molat, Hara Han'ın yurduna gelir ve kızla evlenir. Evlilik öncesi alplara mahsus evlilik kıstaslarından olan rakiplerle fiziksel mücadele, at yarışı veya müstakbel gelinle güreş gibi pratiklere burada rastlanmamaktadır. Hara Han'ın yurdunda Hara Molat'ın karısı Hara Üzen Arığ'ın kız toyu yapılır, ardından da çeyiz hazırlanıp Hara Molat'ın yurduna doğru yol alırlar.

Huban Arığ destanındaki iki baş kahramandan ilki olan Hara Han, bir alp-han olmasına rağmen yedi yıldan beri memleketinden ayrılmamıştır. Bundan kırk yıl önce Hara Han menfi alplardan Hitay Arığ ile mücadele edip onu alt etmiş ve alt dünyada kara kayaya bağlayarak kırk yıl mühlet vermiştir. Buna göre kırk yılın bitiminde Hara Han Hitay Arığ'ı serbest bırakmazsa kendisi kayaya dönüşüp yok olacak ve bir daha yaratılamayacaktır. Hara Han karısı Hıyan Arığ'ın bu ikazlarına kulak verip ertesi gün

Hıtay Arığ'ı serbest bırakmaya karar verir. Ertesi gün olduğunda karısıyla birlikte sofraya otururlar. Karısı Hara Han'a kendisinin de bilmediği bir kardeşinden bahseder. Bu kişi Han Hartığa'dır ve Tanrı'ya işlediği bir gúnahtan dolayı *ay ve güneşin aydınlığının görúlmeyiři, yerin kapağı olan dağın gölgesinde yaşamaya mahkú* edilmiştir. Han Hartığa'nın Hara Marha isimli bir de kızı vardır. Ancak bu kız kâh iyi kâh kötü tavırlar sergilemektedir. Hara Han karısı Hıyan Arığ ile vedalaşıp techizatını hazırlayarak yurdundan ayrılır. Yolda ilerlerken karşısına altmış çatal boynuzlu bir ala boğa çıakr. Kişi diliyle konuşarak kendisinin Ah Han'ın altmış ineğinin bekçisi olduğunu söyler. Hara Han'ı çok güçsüz ve bitkin gören ala boğa Hıtay Arığ'ın yanına bu şekilde gitmemesini, suyu insanı eski haline getiren altın ve gümüş gölün yerini tarif ederek oranın suyunu içip kendisine gelmesini söyler. Alt dünyada Hıtay Arığ'ın yanına indiğinde dokuz tüürlü TolĖay Kam ile karşılaşacağını, kamın her şeyi kendisine anlatacağını söyler. Ala boğa Ah Han ile Kök Han adlı kardeşlerden bahsederek onların sahipsiz kalan mallarının düşman eline geçmemesi için kendisinin bunlara sahip çıkmasını da söyler. Hara Han, ala boğanın yanından ayrılıp sırasıyla altın ve gümüş gölün suyundan atıyla birlikte içer ve yeniden doğmuş gibi olurlar. Hara Han atıyla ilerleyip alt dünyaya açılan kayalığa varırlar. Hara Han kara kayanın kapısını açıp içeri girer. İçeride bir alp yatmaktadır. Bu kişi dokuz tüürlü TolĖay Kam'dır. TolĖay Kam sekizinci tüürünü alıp kalmamaya başladığında Hara Han ile Hıtay Arığ arasındaki meseleyi anlatır, dokuzuncu tüürünü aldığında ise Hara Han'ın Hıtay Arığ'ı serbest bıraktığında onun kırk oğlu ve kırk kızıyla mücadeleye girişeceğini, kendisini altın tüylü ak köpeğin koruyacağını, muharebenin altmış yıl süreceğini fakat Hara Han'ın öz yurduna sağsalim dönüp dönemeyeceğini bilmediğini ifade eder. Başına gelecekleri öğrenen Hara Han, Kam'ın evinden çıkar ve alt dünyaya Hıtay Arığ'ın yanına iner. Hıtay Arığ'ı çözer. Gücünün büyük kısmını zaten yitirmiş olan Hıtay Arığ yere yığılır. Kendini toparlar ve Hara Han ile kapışmaya başlar. Dokuzuncu günün sonunda Hara Han, Hıtay Arığ'ın canını alır. Akabinde kendisine musallat olan Hıtay Arığ'ın kız kardeşi Üzen Arığ'ı da öldüren Hara Han'ın karşısına Hıtay Arığ'ın kırk oğlu çıkar. Onca kişiye karşı kahramanî şekilde mücadele eden Hara Han'ın ulu gücü yavaş yavaş tükenmekte, arı canı gideyazmaktadır. O esnada Hara Han'ın yardımına altın tüylü ak köpek yetişir ve kırk oğlanı telef eder. Kırk oğlanın üstesinden gelen altın tüylü ak

köpeğin karşısına bu kez Hıtay Arığ'ın kırk kızı çıkar. Dokuz gün süren mücadelede yirmisini öldüren ak köpek diğer yirmisini altın zırhlı bir alpa dönüşerek öldürür. Hara Han, her türlü muharebe bittiğinde, Hara Han Hıtay Arığ'ın elinde kalan tüm esir halkları serbest bırakır ve Hıtay Arığ'ın evini yerle bir edip yakar. Hara Han ve ak köpek orta dünyaya geri döndüklerinde kendilerini başka bir harbin içinde bulurlar. Hara Han sağ cebindeki dokuz gözlü dokuz yuvalı okunu atarak savaşı başlatır ve mücadeleye dahil olur. Ancak Hara Han, kırk yıl mühletli olarak atılması gereken oku mühlet verilmeden atar, ak köpek bu duruma kızar ve Hara Han'a sitemde bulunur. Canlı oku durdurmak için yer altına inmeye karar veren ak köpek yola düşer ve yedi yıl sonra yeniden görüşmek üzere sözleşirler. Hara Han ak köpeği alt dünyaya yolcu ettikten sonra ağabeyi Han Hartığa'nın yurduna gider. Han Hartığa kızıyla birlikte kardeşi Hara Han'ı karşılar. Han Hartığa'nine vinde Hara Martha masaya serdiği ak ipekten örtüyle halden haber verir ve canlı okun gidip geçtiği yerleri görürler. Okun peşinden koşan ak köpeğe de bir kız çocuğu yardım etmektedir. Bu kızı görünce Hara Han çok duygulanır çünkü bu kız Hara Han'ın kızı Huban Arığ'dır. Ağabeyinin evinde misafir olan Hara Han daha sonra ağabeyi Han Hartığa ile ava çıkar. Han Hartığa'nın isteği üzerine Hara Han ak karlı zirveye, Han Hartığa ise kara karlı zirveye gider. Hara Han av esnasında bir geyik görür ve peşine düşer, uzun bir takipten sonra geyik yerine bir ala boğa ile karşılaşır. Bu ala boğa Hara Han'a daha önceden akıl veren boğadır. Boğa, Hara Han'a geyik donunda görünmüş daha sonra yeniden boğaya dönüşmüştür. Ala boğa önceden de olduğu gibi Hara Han'ı Hara Martha kız için uyarır. Buna göre Hara Martha kız, eve döndüklerinde kendisini zehirleyip öldürmek isteyecektir. Hara Han bunu bildiği halde avdan eve dönüp Hara Martha'nın içki tekliflerini geri çevirmez fakat içkileri kızın bakmadığı zamanlar yere döker. Birkaç kadehe rağmen bir şey olmayınca Hara Martha kız buna çok şaşırır ve sunduğu son kadehten birkaç yudum içince zehirlenip ölür. Daha sonra eve gelen Han Hartığa kızının öldüğünü görür. Kızının ölümüne üzülmekle birlikte buna çok kızmaz. Çünkü o da kızının kötü niyetler besleyen bir kişi olduğunu bilmektedir. Daha sonra ak ipek örtüyü açıp hâlde olup bitenler buradan izlerler. Buna göre alt dünyada altın tüylü ak köpek canlı okun önünden, arkasını Huban Arığ *kaburgasını* ise Kök Nincil tutmaktadır. Okun ateşini söndürüp cebine koyan Huban Arığ ve arkadaşları atlarına binip oradan ayrılırlar. Hara

Han aynı  rt den kendi yurdunu, karısı Hıyan Arığ'ı da sağsalim bir Şekilde ancak kızının  zlemiyle ağladığını g r r. Bir s re sonra Han Hartığa'nın evine Hara Han'ın kızı Huban Arığ gelir. Burada kızını ilk kez y z y ze g ren Hara Han  ok mutlu olur. Daha sonra ağabeyi Han Hartığa ile son kez g r Ŗ r ve vedalaŖır. Kızı ve artık yardımcıları olacak Altın Hus ile birlikte  z yurtlarına doğru yollanırlar. D n Ŗ yolunda altın t yl  ak k peği g ren baba ve kızı ondan yurtlarının talan edildiğini mal-davarla birlikte halkın s r ld Ğu haberini verir. Hep birlikte yurtlarına vardıklarında ala boğanın kemiklerini g r rl r, buna  ok  z l rl r ve tabuta koyup ak karlı zirveye defnederler. Sonra alelacele obalarına indiğinde her Şeyin tarumar edildiğini g r rl r. Hara Han karısının da ortalıkta olmadığını fark eder. Karısı Hara Han'a bir mektup bırakarak kendisini ka ıranların isimlerini verir. Huban Arığ destanındaki bir diğer alp olan Huban Arığ babası Hara Han alt d nyaya  ıktığı sefer sırasında doğar ve olağan st  bir Şekilde b y y erek, babasının alt d nyada m hlet vermeden attığı okun tahribatını gidermek i in alt d nyaya iner ve altın t yl  ak k peğin de yarımıyla bu sorunu halleder ve atlarına binen iki alp ayrılırlar. Huban Arığ babasının bulunduğu amcası Han Hartığa'nın evine gelir. Burada babası ve amcası ile tanışır. Amcası Han Hartığa'nın vasiyeti  zerine kuzeni ve  nemli yardımcısı olan, altın bı ak Őeklinden    en  ıplak oğlana d n Ŗen Altın Hus yeğenini de alarak babasıyla birlikte  z yurduna doğru yolların.

Kara Kuzgun destanındaki baŖ kahramanlardan alp Kara Kuzgun'un memleketinden ilk ayrılıŖı evlilik i in olmuŖtur. Ablası Altın Arığ'a evlenmek istediğini s yleyen Kara Kuzgun ablasının telkiniyle puhu donlu Han Kız'ın yanına gidip evlenmek istediğini s yler; bu ikisinin evleneceği kader kitabı Altın Kitap'ta zaten yazılıdır. Han Kız, Kara Kuzgun'un kaderinde yazılı olduğu i in alp Kara Kuzgun Han Kız'ı almak i in herhangi bir m cadele vermez. Kız evinde tertip edilen *ki ik toy*dan sonra Han Kız  eyizi ve kocasıyla birlikte Kara Kuzgun'un yurduna d ner. Bir diğer alp olan Kara Kuzgun'un oğlu Altın Sara ı'nın ilk seferi Erlik tarifesi tarafından ka ırılan ablası Han  i ekey'i kurtarmak i in yani alplık i in ve sonrasında evlilik i in olur. Altın Sara ı ablasının tutsak edildiğini d Ŗ nd Ėu Kara ırmak kenarında mesk n halkın yurduna vardığında atını ak ota kendisini ise sivrisineğe d n Ŗt r r. U arak han otağı olan ak otağın i ine girer. İ eride han-bey Kara Molat sofra baŖında oturmaktadır.

Yanında da bir kız oturmaktadır ki amacı Altın Saraç ile evlenmektedir. Kara Molat, Han Çiçekey'in yerini sorduğunda Timir Pirgen, Tilti Pirgen, Kara Küye ve Kara Mool kardeşlerin yurdunda olduğunu söyler. Altın Saraç ve atı eski hallerine dönüp yola revan olurlar. Altın Saraç'ın atı, Altın Saraç'ya heybesindeki sarı ipek şalı çıkarıp vurmasını söyler, Altın Saraç da bunu yapar ve çok kısa sürede dört menfi alp kardeşin yurduna varırlar. Han Çiçekey'in iki ayağına pranga takılmıştır. Altın Saraç atından kız şekline inerek Han Çiçekey'in önünde düşer ve kovaları kendisine vermesini ister. Han Çiçekey kendisine kötülük edenlerin kim olduğunu tekrarlayınca Altın Saraç elindeki kovaları fırlatarak bu dört kardeşin ak sarayına yağmur gibi yağmasını diler. Ablasının prangalarını söker. Sonra saraya çıkar, karşısına önce Kara Küye alp çıkar, önünde altmış arkasında yetmiş sarı kız Kara Küye'yi yellerlerken Altın Saraç'yı da Kara Küye'yi uyandırmaması için uyarırlar. Altın Saraç Kara Küye'ye bir tokat atar, ikinci tokadında onu öldürür. Daha sonra karşısına çıkan Timir Pirgen ve Tilti Pirgen'i de öldüren Altın Saraç en son Kara Mool ile kapışacaktır. Onu öldürmek için dokuz boğumlu canlı okunu kullanmak ister ancak oku girmesi çok zahmetlidir ve Altın Saraç'yı epey uğraştırır. Bunu fırsat bilen Kara Mool alt dünya sakini dayısı Külbir Han'ın yanına gider. Orada önce Külbir Han'ı daha sonra Kara Kadın'ı öldürür ve yeniden orta dünyaya çıkar. Orta dünyada ablası Han Çiçekey'in Timir Pirgen, Tilti Pirgen, Kara Küye ve Kara Mool kardeşlerin hepsini yurtlarıyla birlikte yakıp kül ettiğini görür. Altın Saraç ablası Han Çiçekey'i altı çatalı altın püsküle dönüştürüp sol cebine koyup atını kamçılıdığı sırada kara yerin şişip şişip kalktığını yerin altından ayı tırnaklı insan elinin çıktığını görür. Ele vurduğunda Altın Saraç'ın sırasıyla kılıcı ve mızrağı altı yerden kırılır. Daha sonra el atıp kara yerin altından Kara Nüügil'i çıkarır. Kara Nüügil ile kapışıp onun canını alan Altın Saraç yoluna devam eder. Dönüş yolunda yeniden Kara Molat'ın yurduna fakat bu *uyuz konur atlı Hodır Tas*'a dönüşmüş halde gelir. Bu esnada obada bir düğün vardır ki Altın Sas adlı bir kız Kara Molat ile zorla evlendirilmektedir. Altın Sas Hodır Tas donundaki Altın Saraç'ya, Kara Molat'ı öldürüp öldürmeyeceğini sorar. Hodır Tas, Kara Molat'ı öldüreceğini fakat akabinde kendisiyle evlenmesini şart koşar. Çaresizlik içinde şartı kabul eden Altın Sas, Hodır Tas'ın Kara Molat'ı öldürmesinden dolayı verdiği sözden pişman olur. Altın Sas'ın yanına giderek kendisinin verdiği sözü hatırlatınca Altın Sas da ancak babası Sarı Han

izin verdiği taktirde kendisiyle evlenebileceğini söyler. Hodır Tas, her türlü taşkınlığı yapıp ısrarcılığını takınıp Sarı Han'ın kapısına dayanır. Sarı Han da bu rezilliğe son vermek için kızını verir ancak Altın Sas bu evliliğe kesinlikle razı olmaz ve kendisinin Altın Saraçı ile evlenmek istediğini söyler. Hodır Tas durumu ve gerçeği anlayıp oradan ayrılır. Oradan uzaklaştınca Hodır Tas kılığından Altın Saraçı kılığına yani eski hâline döner. Bu esnada atın yanında Altın Sas belirir ve kendisiyle evlenmesini ister. Altın Saraçı ile Altın Sas'ın düğünleri orada olur. Altın Saraçı Altın Sas'ı altın yüzüğe dönüştürüp sağ cebine koyarak ata yurduna doğru yol alır. Son baş kahraman Han Saraçı'nın ilk seferi babasına menfi güçler karşısında yardım etmek için olur. Yolda Üzüt kızı Üzen Arığ ile karşılaşır. Üzen Arığ çocuğa üzeri kül olan ovadan kül kaldırmadan yürüdüğu takdirde gerçekten ölecektir. Külü yükseltirse ustalıkla gelmiş olacaktır. Çocuk küllü ovanın kuzeyinde yürür. Üzen Arığ bu kez gök otlı gök ovada otları dalgalandırmadan yürürse gerçekten öleceğini eğer dalgalandırırrsa yine ustaca gelecektir. Çocuk yeniden kuzey tarafında durduğunda Üzen Arığ bu kez altı çatallı eski kavalı kırmadan çalarsa gerçekten öleceğini evleneceği kişinin kendisi olacağını söyler. Ustalıkla gelir ise çocuğun canını alacaktır. Bunun üzerine çocuk tükürüğünü başından kopardığı üç tel saç ile karıştırıp sihirle kuru ota dönüşür. Bunu gören Üzen Arığ çocuğu kavramaya yeltendiği bir anda çocuk tekrar eski haline döner ve itişe kakışa kara dağ üzerindeki dokuz ambarlı kırk pencereli otağa doğru ilerler. Çocuk evleneceklerini ve anasını ve kardeşlerini çağırmasını ister Üzen Arığ'dan. Üzen Arığ'dan ambarların anahtarlarını ister. Üzen Arığ anahtarları verir ancak dokuzuncu ambarın kapısını açmamasını tembih eder ve anasını ve kardeşlerini çağırarak için oradan ayrılır. Çocuk sekiz ambarın kapısını açıp bir şey bulamayınca dokuzuncununkini de açar ve babası Altın Saraçı'nın cansız bedenini orada görür. Çocuk ısıkları atını çağırır ve terkisindeki üç çatallı kamçıyla babasını vurur ve onu diriltir. Bu sırada Üzen Arığ belirir ve olanları görür. Çocuk ile kapışmaya başlar, dokuz gün boyunca dövüşürler. Çocuk tam Üzen Arığ'ın canını alacak iken Kara Kadın alt dünyadan çıkıp gelir. Çocuk Üzen Arığ'ı öldürür ve akabinde de Kara Kadın ile dövüşmeye başlar. Dokuzuncu günün sonunda onun da canını alır. Daha sonra zirveye çıkan çocuk zirvede Kara Alp'in uyumakta olduğunu görür, onun yoluna engel olduğunu düşünüp onunla da mücadeleye başlar ve dokuz yıllık bir kapışmadan sonra

Kara Alp bir ısıık alarak dokuz bozkurdunu ağırır. Bozkurtlar ocuğun baldırını bacağını dişlerlerken birden dokuz Kara Kadın olurlar. Kara Alp bir kez daha ısıık alınca bu kez dokuz kara kurt oraya yetiştir. Dokuz kara kurt akabinde dokuz Kara Alp'a dşşş. Daha sonra Kara Alp'ı tekrar eline alan ocuk bel kemiğini beş yerdende, boynunu altı yerdende kesip canını alır. Daha sonra bu yurdu yok etmeye karar veren ocuk uzaktan bir alpın trkk syleyerek gelmekte olduğunu grr ve onu ldrp sarı atına da el koyacağını syler. Bu gelen Altın Saraı'dır ve trkk syleyerek oğlunu aramaktadır. İki bir birlerine sarılırlar ve atlarına atlayıp Hlanır Taycı'nın yurduna varırlar. Buradaki kanlı savaş sona ermiştir. Yenilip iildikten sonra Altın Saraı ablasıyla kendi yurtlarına dnerler. Altın Saraı oğlunu altı katlı altın bıağa dnştrp altın cebine koyar, kendi yurtlarına geldiklerinde ıkarıp yeniden eski haline koyar.

Kk Han destanında Huręun Arığ'ın yurdundan ilk ıkışı ağabeyinin evleneceği kızı almak iindir. Yani ama akın değil evliliktir. Han Mirgen'in evleneceği kız Altın Han'ın kızı Altın Arığ'dır. Altın Han'ın yurdunda Ah Tas ve Kk Tas alplarla mcadele edecek bunları alt ederse Han Mirgen Altın Arığ ile evlenecektir. Huręun Arığ ağabeyi Han Mirgen ile yola ıkarlar ve yurda gelirler. Burada alplar arasında etin bir mcadele olur. Bu kapışmada Han Mirgen, iki kardeş alpa g yetiremez ve yardımına kız kardeşi Huręun Arığ yetişir; o da gnler sren dvşte sonunda bu menfi alpları alt eder. Altın Arığ ile evlenmek iin ne srlen şart yerine getirilmiş olur ve kızı isterler. Altın Han kızını verir, kız yurdunda sa toyu kurulur. Kız, eyiziyle birlikte Han Mirgen'in yurdunda geri dner. Han Mirgen ve Huręun Arığ kardeşler yurtlarına dndklerinde baba yurtlarının talan edilip yağmalandığını grrlar. Han Mirgen karısını talan olmuş yurtta gvenli bir yere yerleştirir. Yedi yıl iinde dnmediği takdirde babası Altın Han'ın yurduna dnmesini syler ve kız kardeşiyle yurdunu bu hale getirenlerden intikam edenlerin peşine dşer. Han Mirgen'in oğlu İzil Han'ın yurdundan ilk ayrılma sebebi halasının evlenmesini tavsiye ettiği kızın yurduna gitmek iindir. İzil Han burada arılı Tana'nın dedesi tarafından sınanır; kızı alması iin Kızıl tepeye ıkararak mcadelede galip gelmesi gerekmektedir. Bu sınamayı başarıyla geer İzil Han ve bir gerek ortaya ıkar. Bu gerek de arılı Tana'nın annesi Ay Arığ, Soodam Han'ın z kızı olmayıp menfi Soodam Han tarafından kaırılıp esir edilmiş bir tutsak olmasıdır. Ay Arığ'ın gerek babası Ay Han'dır, arılı Tana ile birlikte Ay Sulaazın adlı bir

çocuğu daha vardır. Ay Arığ ve Ay Sulaazın, Çarlı Tana'yı İzil Han'a vermeyi kabul eder. Önce kız yurdunda saç toyu ve küçük toy kurulur. İzil Han ve Çarlı Tana hazırlanarak İzil Han'ın ata yurduna doğru yol alırlar. Kök Han'ın yurduna gelindiğinde ulu toy kurulur. Bunlardan sonra Kök Han'ın yurduna Çarlı Tana'nın ağabeyi Ay Sulaazın da gelir ve Kök Han'dan kızı Hurğun Arığ'ı ister. Hurğun Arığ'ın fikri sorulmak üzere çağrılır ancak o babasının yanına gelmez. Önceleri böyle bir evliliğı reddeden Hurğun Arığ yeğeni İzil Han'ın gayreti ve ısrarıyla razı olur ve Hurğun Arığ ile Ay Sulaazın'ın toyları kurulur.

2.3.5.2. Kahramanların İkinci Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü

Ak Çibek Arığ destanında Kanlı Kılıç ile Hıyan Arığ'ın düşünlerinden sonra bir gün Kanlı Kılıç, Ot Han'ı yurduna akın yapmak için Ak Çibek Arığ'dan müsaade ister ve Kanlı Kılıç Ot Han'ın yurduna yollanır. Ak Çibek Arığ bir tehlike sezmiş olacak ki Kanlı Kılıç'ın ardından gider. Gerçekten de Kanlı Kılıç Ozıl Arığ tarafından kandırılıp sarhoş edilmiş, yeniden diriltlen Ay Molat ve Alp Kuzgun tarafından öldürölmek üzeredir. Bu esnada Kanlı Kılıç'ın bağılı bulunduğı otağı giren Ak Çibek Arığ'a Ay Molat, oğlu Alp Kuzgun ve Ozıl Arığ saldırırlar. Bu mücadelede Ak Çibek Arığ Ay Molat'ı öldürmeyip atının kuyruğına bağlayarak atını sürer. Daha sonra Ozıl Arığ'ı da öldüren Ak Çibek Arığ onun bedenini Otlı ırmağı atmıştır. Ak Çibek Arığ'ın Ay Molat'ı atının ardına bağlayıp süröklemesinin sebebi Ay Hucın'a çektiirdiğı işkence ve acının aynısını ona da yaşatmaktır. Kanlı Kılıç ile Ozıl Arığ'ın içtikleri esrik edici ayran aşı bittiğinde Ozıl Arığ yeniden bir tulum içki çıkarır ancak durumun vahametini Kanlı Kılıç'ın atı fark eder ve sahibini uyarır, içmemesini tembihler fakat Kanlı Kılıç atını dinlemeyip içkiyi içer ve sızıp yere yığılır kalır. Bunu gören Ozıl Arığ babasının kılıcını alıp dışarı çıkar, Kanlı Kılıç'ın atı bunu görüp engel olmaya çalışır, Ozıl Arığ tam atın başını vuracakken at oradan kaçar. Daha sonra eve gelen Ozıl Arığ ve Ozıl Arığ'ın yeniden dirilttiğı Ay Molat ile Alp Kuzgun esrik Kanlı Kılıç'ı bağlayıp öldüreceklerdir. Kanlı Kılıç ise üç gün boyunca uyur. Kanlı Kılıç atının yardımıyla kurtulur ve rakipleriyle dövüşen Ak Çibek Arığ'a yardıma koşar. Çetin mücadele sürerken Ot Han'ın yurduna Kanlı Kılıç ile Hıyan Arığ'ın çocuğı yardıma gelir. Kanlı Kılıç Alp Kuzgun'u, Ak Çibek Arığ da Ay Molat ile Ozıl Arığ'ı öldürdükten sonra Ot Han'ın

eziyet gören halkına ne yapmak istedikleri sorulduğunda halk Ak Çibek Arığ'ın yurduna gidip orada yaşamak istediklerini söyler ve herkes eşyasını, mal-davarını toplayarak oraya doğru yol alırlar. Kanlı Kılıç, Ot Han'ın ülkesinden kendi yurduna gelir.

Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hartığa, Hara Molat'ın yurdundan galibiyetle döndüğünde baba yurdunda bazı olumsuzlukların olduğunu görür. Altın Hartığa'nın ablası Altın Arığ, menfi alp Hara Han'ın oğlu Hara Moos tarafından kaçırılmış, Altın Hartığa'nın altın kılıcı dayine Hara Moos tarafından çalınmıştır. Bu durum karşısında herhangi bir tepki vermeyen Altın Hartığa, Kümüs Han'ın kızı Kök Nincil'i kendisine eş yapmak için hazırlığını yaparak Kümüs Han'ın yurduna gider. Kız ile evlenmek isteyen ve orada bulunan kırk dünürü de alt eden Altın Hartığa kızla birlikte öz yurduna döner ve ulu toyu kurar. Altın Hosto ile Sarığ Plat kızın ikinci maceraları, Altın Hosto'nun tüm yatkılarını ablası Altın Arığ ve kocası menfi alp Hara Moos'un elinden kurtarmak için olur. Altın Hosto'yu maceraya sevkeden Sarığ Plat kız olur. Bu arada Altın Hosto'nun halası Altın Arığ'ın Hara Möke adlı bir de oğlu olmuştur. Bunun üzerine Altın Hosto ile Sarığ Plat kız yola çıkarlar. Hara Moos'un yurduna gelen iki alp, yardımcılarını ortaya çıkarırlar. Altın Hosto, halasının otağına girip olan bitenin hesabını sorar ve Hara Moos'u öldürür. Halası Altın Arığ'ı da sarçına ters bağlayıp öylece bırakarak yolkısıyla birlikte öz yurduna döndü.

Altın Arığ destanında üç alp Alp Saaday'ın yurdundan kendi obalarına dönerler. Buraya geldiklerinde Hulatay ve Çibetey, Altın Arığ'a Altay'ın zirvesinde kalarak burada yatkılarına çobanlık yapmasını emrederler; Altın Arığ da buna uyar. Alp Altın Arığ'ın memleketinden ikinci kez ayrılışı, Hulatay ve Çibetey'in evlenmek için obalarından ayrıldıktan sonra Çibetey'e evlenmek istediğı kızın kendisini mağlubiyetten kurtarması için olur. Hulatay ve Çibetey'in de yurtlarından ikinci kez ayrılmaları akın için değıl evlilik için olmuştur. Çibetey, Altın Arığ'ın kendisine yardım etmesiyle Alp Han Kız ile evlenir. Hulatay ise Pora Ninci ile evlenir. Pora Ninci menfi bir karakterdir. Bu evlilikten sonra her iki alp da yurtlarına dönerler. Burada kendi aralarında en güçlü alpin kim olduğuna dair bir müsabaka gerçekleşir. Hulatay, Çibetey'i yener. Sıra Altın Arığ ile Hulatay arasındaki mücadeleye geldiğinde ilk seferinde Altın Arığ Hulatay'ı mağlup eder. Ancak bu duruma itiraz ederler ve yeniden dövüşe tutuşurlar. Bu seferinde

de Altın Arığ Hulatay'ı mağlup eder. Daha sonra Alp Han Kız'ın yanına gider ve Huu İney'in kendisine verdiği ölümsüzlük suyunu ona verir. Bu olaydan sonra Hulatay, Çibetey Han ve Pora Ninci Altın Arığ'ın çok kötü biri olduğunu onunla bir daha görüşmemek gerektiğini belirtir.

Altın Çüs destanında alp Altın Çüs'ün ikinci yurttan çıkışı dostu Alıp Möke'ye Alıp Hara Han'ın yurdunda tutuşacağı mücadelede yardım etmek içindir. Altın Çüs, Alıp Möke'ye yardım eder, orada Alıp Möke'nin Hıyan Arığ'ı tanınmasına vesile olur ve yeniden Alıp Möke'nin yurduna dönerler. Destandaki diğer alp Alıp Möke Alıp Hara Han'ın yurdundan baba yurduna geldiğinde babası Alıp Han'ın cansız bedeni ile karşılaşır. Altın Çüs babasının bir daha geri dönmeyeceğini söyleyince Alıp Han'ın bedenini kaya ve taşlarla kapatırlar. Alıp Möke'nin annesi Altın Arığ'ın cesedi de oradadır. Altın Çüs cesede bakınca kadının diriltilebileceğini söyler ve Altın Çüs yaptığı ilaçla onu hayata geri getirir. Daha sonra Alıp Möke ile Hıyan Arığ'ın toyları kurulur ve evlenirler. Düğünden sonraki gece Hıyan Arığ obalarına bir atın geldiğini duyarak kocası Alıp Möke'yi uyandırır. Alıp Möke kalkıp dışarı baktığında bir at görür ki bu at Altın Çüs'ündür ve sahibinden Alıp Möke'ye haber getirmiştir. Buna göre iki düşman alpın Altın Çüs'ü okladığını söyler. Alıp Möke hemen hazırlığını yapar, Hıyan Arığ ile vedalaşır ve yola koyulur. Alp Üzüm Han'ın yurdundan ikinci ayrılışı alt dünya alplarından Hara Han ve Pora Han'ın yurtlarına gitmek için olur. Kendisine Alıp Möke, Altın Çüs ve Altın Çüs'ün oğlu Ah Molat da katılır. Buradan yurduna dönmeden Alıp Han Hıs'ın yanına varan Üzüm Han çetin bir mücadeleye tutuşurlar ancak Üzüm Han kızı öldürmek yerine ona bir teklifte bulunur; buna göre Alıp Han Hıs, babası Alıp Möke ile evlenecektir reddederse Alıp Han Hıs'ı öldürecektir aynı şekilde babasına da aynı şartla sorar. Her ikisi de bunu kabul ederler. Buradan Üzüm Han, Çaas Han'ın yurdundaki müstevli altı orduyla kapışmak için oraya gitmiştir ve altı yıldır orada savaşımaktadır. Dostları ona yardım için oraya giderler. Çaas Han'ın yurduna Möği Hara Han'ın ordusu gelmiştir. Üzüm Han babası başta olmak üzere diğer alp dostlarının yardımıyla alt mücehhez orduyu alt ederler, oradan Çaas Han'ın otağına girerler. Üzüm Han Çaas Han'ın kızı Ay Çarılı kızı kendisine ister. Çaas Han da kızını Üzüm Han'a verir, dokuz gün boyunca toy olur. Daha sonra, Çaas Han kızının çeyizini hazırlayıp

yola hazır eder. Üzüm Han ve karısı Ay Çarlıh Çaas Han'ın yurdundan baba yurdu Alıp Möke'nin memleketine doğru yol alırlar.

Ay Huucın destanında baş kahramanlardan Han Mirgen ilk alplık sınavını başarıyla yerine getirince ablası Hıs Han'dan evleneceği kızın nerede yaşadığını ve kim olduğunu öğrenir. Bu, Alıp Han Hıs'tır. Onu bulup evlenmek için yurdundan ayrılır. Yurda varır ancak Alıp Han Hıs'a kötü sözlerde bulunan Han Mirgen kızın tepkisini çeker. Kız, Han Mirgen'in üzerine adamlarını gönderir, onlarla kapışan Han Mirgen bunları alt ettikten sonra Alıp Han Hıs ile dövüşür. Bu esnada güçten düşen Han Mirgen'in yardımına boz şahin donunda oraya varan ablası Hıs Han yetişir, onun geldiğini gören Han Mirgen ayaklanır ve kızı alt ettikten sonra ablasından yurtlarının Erlik ve taifesi tarafından talan edildiğini öğrenir ve kızı da alarak yurduna döner. Yurda döndüğünde Ay Huucın ile karşılaşır ve bunu ablasının gayrimeşru çocuğu olduğundan kuşulanır. Onu takip edip gerçeği öğrendiğinde yüreği ferahlar. Han Mirgen yurdunda Alıp Han Hıs ile uzun süren bir düğün kurar ve eğlenirler. Ay Huucın'ın ikinci alplığını Han Mirgen'in oğullarından Altın Arığ ile gösterir. Bir zamanlar yine Ay Huucın tarafından öldürülen Alıp Hushun ve Hıyğa Çiçen ile kapışırlar. Bu mücadeleye alp Altın Teek de katılır. Ay Huucın ve dostlarının giriştikleri bu amansız mücadeleden Ay Huucın ve dostları galip çıkarlar ve hep birlikte yeniden obalarına dönerler.

Han Kicegey destanında Han Kicegey'in ikinci kez obadan ayrılışı yine babalığı Ah Han'ın bir işini görmek amacıyla olur. Buna göre Ah Han'ın asıl evleneceği kişi şimdiki karısı Ah Ölen Arığ değil Tolay Puruh Han Hıs'tır. Ah Han, Han Kicegey'den bu kızı kendisine alıp getirmesini eğer bunu yaparsa onu bu kez gerçekten evladı sayacağını söyler. Ancak kızı alıp getirmeden önce kızın yaşadığı yerde büyük beyaz bir kaya vardır ve bunu kaldırması gerekmektedir. Yolda ilerlerken Ah Çarlıh Han adlı bir bey-alpın obasına konuk olur, otururlar sohbet ederler. Han Kicegey, Ay Çarlıh Han'a yolculuğunun sebebini anlatınca Ay Çarlıh Han, Ah Han'ın çok kötü bir alp olduğunu, nun lafıyla iş yapmamasını ve bu işten vazgeçmesini salık verir. Hatta önce Ah Han yerine kendi evladı olmasını, istemezse damadı olmasını teklif eder. Fakat Han Kicegey bunların hiçbirine yanaşmaz. Ay Çarlıh Han bey-alp olmasının yanında bir bilicidir, yastığının altından kara kitabını çıkarır ve Han Kicegey'in dönüşü olmayan bir yola gittiğini, Ak zirve üzerindeki ak kayayı kaldıramadığı takdirde taş kesilecektir. Han

Kicegey Ak zirveye, taşın olduğu yere gelir, üç kez denemesine ve hatta atının da yardım etmesine rağmen başarır fakat çok zorlanmıştır. Baygın bir şekilde yere yığılır, öleyazmaktadır. Ağzından burnundan kanlar akmaktadır. Zor bela kalkarak atına biner. Atıyla ilerlerken karşısında kanatlı bir atın ilerlediğini görür ki attaki Tolay Puruh Han Hıs'tır. O da kendi otağına ilerlemektedir. Alp Han Kicegey zor bela kızın obasına gelir, otağdan içeri girer ve isteğini ona söyler. Otağın içinde kız ile birlikte Küreldey adlı bir alp daha vardır. Küreldey Han Kicegey'den kendisini Ah Han'ın kızı Ay Arığ ile kendisini evlendirmesini söyler. Han Kicegey bunu reddeder; Küreldey bu kez Kün Han'ın kızı Kün Arığ ile evlendirmesini ister. Han Kicegey bunu da kabul etmez. Hanbey kızlarıyla evlenemeyeceğini anlayan Küreldey Han Kicegey'den Sarığ Han'ın kızı Salaacın Arığ'ın hizmetçisiyle kendisini evlendirmesini ister. Han Kicegey bu kez kabul eder ve Küreldey oradan ayrılır. Yeniden Tolay Puruh Han Hıs ile konuşmaya başlayan Han Kicegey'e kız kendisini götürmesi için bir şart koşar. Buna göre Han Kicegey Ak zirve üzerindeki kızıl taş zırhlı kızı kaldırıp fırlatacaktır. Han Kicegey hemen söylenen yere gider ve isteneni gerçekleştirir ve tekrar Tolay Puruh Han Hıs'ın yanına döner. Kız elinde tuttuğu altın kitaptan bir şeyler okumaktadır. Altın Çüs adlı bir alptan bahseden kız daha sonra Çarılı Puruh Han Hıs adlı başka bir kadın alptan söz eder. Bu ikisi birbirlerinden hoşlanırlar ve evlenme olmaksızın birlikte olurlar ve zamanı gelince alpkız hamile kaldığını görür. Altın Çüs'e kargış getirerek atıyla birlikte taşla dönüşmesine sebep olur. Bu çiftten iki çocuk dünyaya gelir. Biri Han Kicegey diğeri Salacın Arığ'ın hizmetçisi Kilin Arığ'dır. Yani Han Kicegey biraz önce alp Küreldey'in öz kız kardeşiyle evlenmesine bilmeden razı olmuştur. Bunları dinledikten sonra Han Kicegey hem bir ailesi olduğuna sevinir hem de onlardan ayrı olduğu için üzüntü duyar. Daha sonra Han Kicegey ile Tolay Puruh Han Hıs, menfi alp Ah Han'ın yurduna doğru yola çıkarlar.

Han Mirgen destanında baş kahramanlardan Han Mirgen'in ikinci mücadelesi kendi yurduna yaklaşan savaşa giderek olmuştur. Aslında bu savaş çıktığında çok sarhoş olan Han Mirgen ikinci karısı Toolay Mooray'ın zorla ayılmasıyla biran önce hazırlanır ve atına atlayarak savaşa dâhil olur. Fakas bu esikliği bir türlü son bulmaz. Menfi alplardan biri olan Ot Han'ın yanına geldiğinde onun önüne yığılır. Ot Han bunu fırsat bilir ve Han Mirgen ile dövüşmeye başlar. Destanın baş kahramanlarından Altın

Çüs'ün oğlu Çaas Han'ın yurdundan ikinci kez ayrılması yazgısında evleneceği kız olarak yer alan Kilin Arığ'ı bulmak için olur. Ancak yolda gördüğü genç bir alp onun menfi alp Çil Teek tarafından kaçırıldığını öğrenir. Bunun üzerine önce Çil Teek ile mücadele edecek daha sonra da Kilin Arığ ile evlenecektir. Bunun üzerine yola çıkan Çaas Han önce Kilin Arığ'ın yurduna uğramayı tercih eder. Yurda geldiğinde bir zamanlar dedesi Han Mirgen'in yaptığı gibi kendisine ve atına don değiştirerek keloğlana dönüşür ve türkü söyleyerek obaya dalar. Kilin Arığ'ın otağına gelir. Kilin Arığ üç hizmetçisiyle otağda oturup çathan çalmaktadır. Çaas Han'a bolca ikram eder, Çaas Han da sarhoş numarası yaparak yalandan sızar. Bunu gören Kilin Arığ savaş donanımını kuşanıp Hıyan Arığ'a yardım etmek için hazırlanırken bir yandan da hizmetçilerine, keloğlanın uyanması durumunda kendisinin nereye gittiğini bilmediklerini söylemelerini ister. Eğer yurtlarına Çaas Han varır ise de kendisinin Hıyan Arığ'ın babası Hıyan Han'ın yurduna gittiğini söylemelerini ister. Kilin Arığ tam çıkacakken Çaas Han uyanır, o da mecburen techizatını dökünüp sofraya gelir; bir süre sonra da içkiden sarhoş olur. Bunu fırsat bilen Çaas Han silkinerek bu kez de küçük kardeşi Altın Hurğun'a dönüşür ve Kilin Arığ'ı altın yüzüğe dönüştürür ve cebine koyarak Hıyan Han'ın yurduna doğru yola çıkar. Oraya vardığında yeniden atını *kadife kanatlı ak kök ata* kendisini de Kilin Arığ kızıa dönüştürür. Uzun sohbetten sonra yatma vakti geldiğinde Kilin Arığ kılığındaki Çaas Han ile Hıyan Arığ yan yana yatarlar. Hıyan Arığ'ın hizmetçisi de onlarla birlikte yatmak için ısrar etse de Hıyan Arığ buna karşı çıkar. Hizmetçi kızın amacı Çaas Han'ın cebindeki yüzüğü almaktır. Birkaç denemesinde başarısız olan hizmetçi en sonunda Çaas Han'ın cebindeki yüzüğe ulaşır. Bunu anlayan Çaas Han ve Hıyan Arığ hizmetçiyi azarlarlar. Hizmetçi de haddini aşarak Hıyan Arığ, bunca zaman yanında bir erkekle uyuduğunu söyleyince Çaas Han gerçeği açıklamak durumunda kalır. Çaas Han, kardeşi Haan Arığ ve Altın Hurğun'un peşinden Çılbazın Molat ve Han Mirgen'in ilk karısı Ay Arığ'ın peşinden gider. Ay Arığ Çaas Han'a da yine tatlı dille yaklaşır ancak Çaas Han buna pek inanmaz ve kılıcıyla onu ikiye böler. Çılbazın Molat bu durumu görünce Çaas Han'ın öldürmek için harekete geçer. Çılbazın Molat ile Ay Arığ'ın iki kızından biri olan Ala Picir de Çaas Han'a saldırır. Ancak Ala Picir'i engelleyen bir kişi vardır ki o da annesi Ay Arığ'dır. Çaas Han'ın onu ikiye bölmesine rağmen sahip olduğı sihrî güçlerden dolayı yeniden

hayata dönmüştür ve Ala Picir'den altın yüzüğü (Kilin Arığ) istemektedir. Yüzüğü aldıktan sonra Al Picir'i küle dönüştürür ve birden Han Mirgen'in ikinci karısı Toolay Mooray'a dönüşür. Altın Çüs'ün orada dövüşen kızı Haan Arığ'ı da alıp yurtlarında çıkan savaşı bastırmak için yeniden yola çıkarlar.

Han Orba destanında iki kardeş yurtlarına gelip aileleriyle hasret giderirler, dinlenir. Bir süre sonra alp kardeşlerin teyzeleri Altın Harlıh Hara Han'ın yurduna gelerek, dostları Altın Çaçah'ın zor durumda olduğunu ve yardıma ihtiyacı olduğunu söyler. Han Mirgen ve Han Orba kardeşler de hazırlıklarını yapıp teyzeleriyle birlikte Altın Çaçah'ın yurduna doğru yollanırlar. Alplar yola çıkmadan önce, Hara Tarğah oğlu Han Mirgen'in Ay Arığ kız ile evlenmesi gerektiğini dönüşte bu işlerle uğraşması gerektiğini söyler. Alp kardeşlerin dostu Ay Arığ alp-kız da onlardan önce Altın Çaçah'ın yurduna yetişip menfi alplar çoktan dövüşmeye başlamıştır. Burada Han Taycı adlı kötü alpla mücadele eden alp kardeşler onun hakkından geldikten sonra onun ordusuyla kırk yıl süren çetin bir muharebeye girerler. Bu büyük ve uzun müddetli savaştan zaferle çıkan alplar, Altın Çaçah'ın yurdunda toplanıp zafer toyu kurarlar ve eğlenirler. Bundan sonra herkes kendi yurduna döner. Han Mirgen ve Han Orba da ata yurduna dönüş yaparlar. Diğer baş kahraman Han Çibek'in ikinci akını Tas Han ile Pus Han'ın yurdunadır. Babası ve halası kadar aktif olarak görev almasa da mücadele eder. Han Çibek bu savaşta babasını kaybeder.

Hara Molat destanında alp Hara Molat ile karısı Hara Üzen Arığ, Hara Molat'ın yurduna yaklaştıklarında Üzen Arığ, Hara Molat'a ablasını öldürmesi gerektiğini yoksa rahat bir hayat yaşayamayacaklarını söyler. Bu teklifi hiç düşünmeden kabul eden Hara Molat ablası Altın Tarğah'ı oklayarak öldürür fakat daha sonra yaptığına çok pişman olur ve üzülür. Evlilik hayatları devam eden Hara Molat ile Üzen Arığ pek mutlu olmadan yaşamaktadır. Bir gün Üzen Arığ Hara Molat'a uzak bir obada Hulatay adlı bir alp-hanın kızını evlendireceğini bunun için de bir müsabaka düzenlediğini söyler ve o kızla evlenmesi için Hara Molat'ı oaraya gönderir. Hara Molat'ın yurdundan ikinci kez ayrılışı yine evlilik için olur. Hara Molat hazırlanıp yola çıkar. Hulatay'ın yurduna gelir ancak herhangi bir müsabaka olmadan kızı babasından ister ve Hulatay da razı olur. Hara Molat ikinci evliliğini Hara Hulatay'ın kızı Sarığ Tana ile yapmıştır. Kız evinde küçük toy kurulduktan sonra hazırlık yapıp yeniden Hara Molat'ın yurduna dönülür.

Yurda dönüş yolunda Hara Molat ablasının hayalini görmekte ve yaptığı bu kötü işten dolayı pişmanlık duymaktadır.

Huban Arığ destanında Hara Han kızı Huban Arığ ile birlikte karısını menfi alpların elinden kurtarmak için yeniden yola çıkar ve düşmanları olan Kögetey Mirgen ile Kök Han adlı alpların yurduna varırlar. Burada Huu Hat adlı kötü ve Kögetey Mirgen ile Kök Han'ın ablası Hara Han'a, buradan dönüşünün olmadığını söyleyince Hara Han ile Huu Hat savaşmaya başlarlar. Huban Arığ cebinden çıkardığı altın bıçağı fırlatarak çıplak üçgen oğlana dönüştürür. Diğer menfi alplarında mücadeleye dahil olmasıyla amansız bir kapışma meydana gelir. Bu kıyasıya savaşlar esnasında çok yaralar alan Hara Han iyice bitkin düşmüş ve ölmek üzeredir. Huban Arığ babasını yeniden diriltmek istese de hazırladığı ilaçlar buna yardımcı olmaz ve Hara Han bir daha dirilmemek üzere ölür. Bu savaşlarda yardımcı olarak bulunan altın tüylü ak köpek de geçici olarak ölmüştür. Huban Arığ, ak köpeğin ruhunu Ak Üzüt ülkesinden kurtarıp yeniden hayata döndürmek için ak şahin donuna girip Ak Üzüt'e yollanır. Orada Ak Üzüt bekçilerine görünmeden içeriye girmek istese de başaramaz fakat onların koyduğu bazı şartları yerine getirmesi halinde içeriye girecektir. Huban Arığ bu şartları yerine getirir ve oraya dahil olur. Burada kısa zaman önce ölen babası Hara Han'ın da ruhunu gören Huban Arığ babasına bir daha yaratılmayacağı haberini verir. Huban Arığ türlü uğraşlardan sonra altın tüylü ak köpeğin ruhunu oradan kurtarır. Orta dünyada ise hazırladığı ilaçlarla altın tüylü ak köpeği yeniden hayata döndürür. Huban Arığ, Huu Hat, Kök Molat ve Kögetey Mirgen'in elinden kurtardığı annesi Hıyan Arığ ile birlikte kendi yurtlarına dönerler.

Kara Kuzgun destanında alp Kara Kuzgun Han Kız ile yaptığı evlilikten sonra yeniden yurduna dönmüş ablasının evlenmek istediğı Hlanır Taycı'yı canlandırıp onları da evlendirmiştir. Hlanır Taycı, Kara Kuzgun'un ablası Altın Arığ ile evlenip kendi yurduna geri döner. Aynı gece Han Kız'a, Hlanır Taycı'nın düşman kırk bahadırın eline düştüğü malum olur. Kara Kuzgun techizatını donanır. Han Kız, Kara Kuzgun'a bir torba ekmek getirir ve kendisine bazı şeyleri tembih eder. Buna göre Kara Kuzgun alt dünyaya indiğinde orada bir bakır ev bulacaktır. Evin içinde Kara Kadın vardır. Onun üzerinde üç parmak kül kaplıdır. Kara Kuzgun o külü süpürecektir ve ekmekleri oturup önüne koyacaktır. Kara Kadın kendisini tanıyıp bunun kimin düşüncesini olduğunu

sorduğunda kendi düşüncesi olduğu söylemesini tembihler. Kara Kuzgun söz konusu mekana vardığında karısının söylediklerini harfiyen yerine getirir ve bunarln kendi düşüncesi olduğunu söyleyince Kara Kadın Hlanır Taycı'nın başına ne geldiğini ve nerede olduğunu söyler. Kara Kuzgun, kırk bahadırın yurduna vardığında ne oku ne de mızrağı yanındadır. Orada gördüğü akağacı yerinden söküp onu silah olarak kullanır. Hlanır Taycı'yı tutsak olduğu yerden çekip çıkarır. Önlere çıkan ilk grup altmış alptan sonra yetmiş alpı da ortadan kaldırırlar. Her ikisi kendilerine yol gösterecek olan kara tilkinin peşinden oradan ayrılırlar. Yolda bir otağa girerler, otağda alımlı bir kız onlara mükellef bir sofra hazırlamıştır. Kız Hlanır Taycı'ya altın sandıktan çıkardığı altın düğmeyi kıyafetine diker. Hlanır Taycı'nın gücüne güç gelir. Kız daha sonra gerçek kimliğini açıklar. Bu kız altmış-yetmiş alpı Kara Kuzgun ile Hlanır Taycı'nın üzerine gönderen, kara kadının kılığına girip bir torba ekmeği yiyen ve kanlı savaşı bitirmek için ala pars donuna giren kişidir. Gerçekleri öğrenen iki alp vedalaşıp oradan ayrılırlar. Hlanır Taycı kendi yurduna Kara Kuzgun da kendi memleketine döner. Diğer baş kahraman Altın Saraçı Altın Sas ile evlenip yurduna döndükten sonra erkek evinde *ulug toy* kurulur. Ertesi gün aldığı bir haberle Altın Saraçı menfi alp Han Hırçotay'ın yurduna yapacağı akın için hazırlanır. Kara Kuzgun'un yurduna iki kuş gelir ve insan donuna dönüşüp kendilerinin Kara Han'ın kızları olduklarını, kızıl atlı Han Hırçotay'ın yurtlarına gelip kendilerini zorla götürmek istediklerini, babalarının kendilerini Altın Saraçı'ya gönderdiğini söylerler. Altın Saraçı Hlanır Taycı ile gidip bu meseleyi çözeceklerini söyleyince Altın Sas kocasına neden kendisinin gitmediğini söyleyip Han Hırçotay'dan korkmakla suçlar. Altın Saraçı buna çok kızar. Kara Han'ın kızları ise müsaade isteyip Hlanır Taycı'nın yanına gidecekler ve durumu anlatacaklardır. Altın Saraçı bu süre zarfında memleketinde kalırken dayanamaz ve Hlanır Taycı'nın olmasa bile Kara Han'ın yurduna doğru yola çıkar. Kara Han'ın yurduna vardığında Han Hırçotay'ı Kara Han'ı sürerken bulur ve Han Hırçotay'ın başını ezerek öldürür. Atının kulaklarını ve iki kuyruğunu keser. Eyerinin üzerine ise orta ve alt dünyadaki tüm alpların kanlı savaşa hazırlanıp gelmelerini emreden bir yazı yazar. Altın Saraçı, Kara Han'ı ve karısı Kara ipek nineyi yurdunda ağırlar. Üçüncü günün sonunda Altın Saraçı hazırlığını yapıp yola çıkar. Altın Saraçı akına ilerlerken bir erkek çocuk dünyaya getirir. Altın Saraçı bu yol esnasında ölür. Cesedi de Üzen Arığ tarafından kendi dokuz

ambarlı, kırk pencereli büyük sarayının dokuzuncu ambarında saklıdır. Altın Saraç'ın oğlu Üzen Arığ'ı evlenme vaadiyle kandırıp ambarların anahtarlarını alır ve onu da ailesini düğünlerine getirmeleri için evden uzaklaştırır. Dokuzuncu ambarın içinde babası Altın Saraç'ın cansız bedenini bulur, kendi atının terkisindeki üç çatallı kamçıyla ona vurur ve babasını yeniden hayata döndürür. Bu sırada Üzen Arığ belirir ve olanları görür. Çocuk ile kapışmaya başlar, dokuz gün boyunca dövüşürler. Çocuk tam Üzen Arığ'ın canını alacak iken Kara Kadın alt dünyadan çıkıp gelir. Çocuk Üzen Arığ'ı öldürür ve akabinde de Kara Kadın ile dövüşmeye başlar. Dokuzuncu günün sonunda onun da canını alır. Daha sonra Kara Alp'ı ve onun hizmetkârlarını da öldürür. Daha sonra bu yurdu yok etmeye karar veren çocuk uzaktan bir alpin türkü söyleyerek gelmekte olduğunu görür ve onu öldürüp sarı atına da el koyacağını söyler. Bu gelen Altın Saraç'dır ve türkü söyleyerek oğlunu aramaktadır. İkisi birbirlerine sarılırlar ve atlarına atlayıp Hlanır Taycı'nın yurduna varırlar. Buradaki kanlı savaş sona ermiştir. Burada yiyip içtikten sonra Altın Saraç ablası Han Çiçekey ile yurtlarına dönmek için yola düşerler, kendi yurtlarına gelirler otağa girdiklerinde altın cebinden altı katlı altın bıçağı çıkardığında çıplak oğlu Han Saraç belirir. Bu sefer Altın Saraç'ın son seferi olur. Destandaki sonunca baş kahraman Han Saraç babası ile yurduna döndüğünde annesi ona güzel elbiseler temin edip ad verir. Han Saraç'ın memleketinden ikinci kez ayrılığı evlilik içindir. Ancak bunun birtakım imtihana tâbi tutulur ve bazı düşman alplarla mücadele etmek zorundadır. Han Saraç, annesine evlenmek istediğini söyleyince annesi Altın Sas, Sarı Salgın'ın kızı Sarı Marha'yı söyler ve devamlı dünürçülerin gelip gittiğini, Sarı Salgın'ın iyi koşumlu atı olan alpla kızını evlendireceğini söyler. Sarı Salgın'ın otağına girdiğinde nelerle ve kimlerle karşılaşacağını, onlara ne şekilde davranacağını tembihler. Yolda giderken alt dünya sakinlerinden Çık Tas ile karşılaşır, onu boğazından tutup havaya kaldırır. Çık Tas, kendisiyle dost olmak istediğini kendisini bırakmasını ister ve kurşun gibi eriyip alt dünyaya iner. Han Saraç buradan yoluna devam edip Sarı Salgın'ın yurduna varır. Ak otağdan içeriye girdiğinde içeride çatal başlı Çilbigen'i, dokuz Kara Kadın'ı görür. Çilbigen'le selamlaşır. Han Saraç'ya Sarı Salgın'ın karısı Sarı Tarğah içki ikram eder. Han Saraç, Sarı Salgın'a kendisini tanıtır. Kızın Sarı Marha'yı almaya geldiğini söylediğinde Sarı Salgın, damat olacak kişinin bulunduğunu söyler. Han Saraç buna

çok kızar ve ne yapılması gerekiyorsa onu yapabileceğini söyler. Sarı Salgın da kim ilahî altın sincabı yakalarsa kızını ona vereceğini söyler. Bunu duyan herkes atlarını hazırlamak için dışarı çıkar. Han Saraç, önünde duran Kara Kadın'ı devirip Çilbigen'e içki sunar. Sarhoş olan Çilbigen ile sayısı dokuzaya çıkan Kara Kadınların canlarını oracıkta alıverir. Han Saraç'ın kadehini ise Gümüş Tik adlı alp içmektedir. Dışarı çıktıklarında müsabaka başlayalı altı gün olmuştur. Müsabakanın sonunda Han Saraç'ın atı ilahî altın sincabı yakalar ve Sarı Salgın'a getirir. Gümüş Tik buna itiraz edince ikisi arasında bir mücadele başlar ve Han Saraç, Gümüş Tik'i öldürür. Hemen akabinde Çilbigen aldığı kızı kara kadın uyanıncaya kadar getirmesini yoksa ata yurdunun sahipsiz kalacağını söyler. Han Saraç ak otağa doğru koşup bakar ki Kara Kadın uyanmaktadır. Han Saraç'yı görünce onu öper, Han Saraç Kara Kadın'a vurur. Kara Kadın hâlâ Han Saraç ile evlenmek istemektedir, fakat bu mümkün olmaz ve her ikisi kapışmaya başlarlar. Dövüşe yuvarlanan alt dünyaya inen iki alpin karşısına Kara Alp yeniden çıkar ve Kara Kuzgun'un babası Ak Han'ın da aynı yerde öldürüldüğünü, şimdi de Han Saraç'ın burada öldürüleceğini söyler. Kara Alp, Han Saraç'yı arkasından yakalar. O sırada uzaktan Çik Tas'ın sesi gelmektedir, kendisi türkü söylemektedir. Diğer yandan da kula atlı Hurulday Mirgen koşup gelir. Han Saraç önce Kara Alp'ı, sonra Çik Tas'ı öldürür; Hurulday Mirgen'i tükürüğünden bir kazan yapıp içine koyar ve kazanı kapatıp nehre atar. Kara Kadın'ı ise kaldırıp fırlatmaya artık gücü yetmemektedir. O esnada genç bir oğlan Han Saraç'ya yardıma gelir ve Kara Kadın'a vurarak onu kuma gömer ve yine bu ikisi arasında kapışma başlar. Bu genç oğlan Hlanır Taycı'nın oğlu kızıl kır atlı Hırğan Taycı'dır. Bu kapışmada Han Saraç iyice güçten düşünce onun yardımına ak sarı atı yetişir ve onu orta dünyaya çıkarır. Han Saraç, Sarı Salgın'ın otağına girer. Han Saraç ve Sarı Marha için toy kurulur, evlenirler. Eğlence ve yeme-içme bittikten sonra Han Saraç Sarı Marha'yı altın yüzüğe dönüştürüp cebine koyar ve baba yurduna gitmek için yola koyulurlar. İlerlerken yollarının üzerinde Kara Alp'ı yeniden görürler ve iki alp yeniden dövüşmeye başlar. Yenilemeyince Kara Alp, Han Saraç'ya neden dövüşüp durduklarını sorar ve silkinip çatal boynuzlu kara boğalı çatal başlı Çilbigen'e dönüşür. Selamlaşıp, tokalaştıktan sonra Han Saraç Çilbigen'i kendi düğününe davet eder. Han Saraç yurduna vardığında otağa girer, dedesi Kara Kuzgun iyice yaşlanmıştır. Cebinde altın yüzüğü çıkarıp koyunca karısı Sarı Marha'ya

dönüşür. Saç toyundan sonra ulu toy kurulur. Debdebeli bir düğün yapılır, herkes davet edilir. Bu akın da Han Saraçı'nın son akınıdır.

Kök Han destanında Han Mirgen'in yurdundan ikinci kez ayrılması, baba yurtlarını viran edenlerden intikam almak içindir. Yola çıktığında yolda annesine rastlayan Han Mirgen babasının karşılarında duran büyük kaya içine konduğunu kayayı kılmıdataabilirse babası da kurtulmuş olacaktır. Han Mirgen bunu dener ancak başaramaz. Bu esnada Han Mirgen ve annesi Kögcil Arığ'ın yanına küçük yaşta bir çocuk gelir ki bu çocuk Han Mirgen'in oğludur. Kayayı kaldırmak için bu kez Han Mirgen'in oğlu davranır ve kaldırmayı başarır. Kögcil Arığ burada, kızı HurĖun Arığ'ın İrlık Han'ın yurduna büyük bir mücadeleye gittiğini haber verir. Bunun üzerine alpların hepsi yola koyularak HurĖun Arığ'ın olduğu yere doğru yol alırlar. HurĖun Arığ ise İrlık Han'ın yurdundaki savaşı çoktan bitirmiştir. Bu esnada yanlarına yaklaşan bir ihtiyar onlarla konuşmaya başlar. Bu kişi HurĖun Arığ'ın dedesi Kök Han'ın babası Han Sarığ'dır. Kendisi İrlık Han ile dövüşmüş ve onu mağlup etmiştir. Buradaki savaştan sonra tüm alplar yeniden Kök Han'ın yurduna dönerler. Aile yeniden toplanmıştır. Kök Han'ın memleketinde Han Mirgen ile Altın Arığ'ın toyu düzenlenir. HurĖun Arığ, toyu protesto eder ve katılmaz. Han Mirgen ve Altın Arığ'ın toyundan sonra çocuklarına ad toyu düzenlerler ve çocuğa İzil Han adını koyarlar. HurĖun Arığ yeğeni İzil Han'a evleneceği kızın yerini tarif eder. Onu Soodam Han'ın kızı Çarılı Tana ile evlenmesi gerektiğini söyler.

2.3.5.3. Kahramanların Üçüncü Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü

Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hartığa toydan sonraki gecede çıkıp dışarıya göz atar ve dokuz gözlü canlı okunu çıkarıp hiçbir mühlet vermeden atar. Ok, Hara Moos'un yurduna ulaşır oradaki tüm canlıları yok eder. O esnada dağı aşır gelmekte olan bir kız görür. Bu kız Sayın Mirgen alpin kızı Sarığ Plat'tır. Kız, Altın Hartığa'ya, canlı oku mühlet vermeden attığı için kızar. O esnada yine dağ ardından bir atlı daha yaklaşmaktadır. Bu, Sarığ Molat adlı bir alptır ve Altın Hartığa ile kapışmak için oraya gelmiştir. Bunun üzerine Altın Hartığa ile Sarığ Molat dövüşmeye başlarlar. Sonuçta Altın Hartığa, Sarığ Molat'ın canını alır. Bu mücadelenin sonunda otağına geri dönen Altın Hartığa bir erkek çocuğunun olduğunu öğrenir. Oğluna Altın Hosto ismini

verir ve tüm halkın katılacağı bir ad toyu kurar. Altın Hosto Sarığ Plat kız ile birlikte ata yurduna döndüğünde Sarığ Plat kız, ona Sarığ Han'ın yurdunda menfi alpların topladığını ve kendi yutlarına saldırmak için hazırlık yağtıklarını söyler. Alplar yeniden hazırlanıp yola çıkarlar. Burada alplar ve yardımcıları Hara Nügil, Timir Nügil ve Sarığ Han ile kapışırlar. Ancak Sarığ Plat kız bu ağır savaşı dayanamaz ve ölür ancak Altın Hosto onun ruhunu geri getirmek için Ak Üzüt' gitmeye hazırlanır. Sarığ Plat kızın dış ruhu dokuz ambarın eşiğinde saklıdır. Bunu bulup getirdi ve yaptığı efsunla Sarığ Plat kızını yeniden hayata döndürür.

Altın Arığ destanında alp Altın Arığ, Hulatay ve Çibetey'in yurtlarından üçüncü kez ayrılması kendi ülkelerini yağmalamak isteyen menfi alp Oo Hara Han'a engel olmak için onun yurtlarına gitmeleri içindir. Hulatay ve Çibetey yurtlarından ayrılırken eşleri de hamiledir ve yol boyunca karşılaştıkları bazı yerlere peşlerinden kendilerine yardım etmeye geleceklerini düşündükleri evlatlarına bir takım notlar bırakırlar. Oo Hara Han'ın yurduna geldiklerinde büyük bir savaş başlar. Burada meşhur ve çok güçlü altı kara alpla kapışmaya başlarlar. Bu savaş esnasında alpların yardımına Çibetey ve Alp Han Kız'ın çocukları Kanlı Kılıç yardıma gelmiştir. Kanlı Kılıç, Altın Arığ'a *hala* diye hitap eder. Hulatay'ın oğlunun canı Altın Arığ tarafından, kendisini öldürmek istemesi nedeniyle alınmıştır. Altın Arığ, Kanlı Kılıç'a yurduna geri dönmesini, orada annesini bulmasını söyledikten sonra onun evleneceği kızını da kendisine bildirir.

Altın Çüs destanında alp Altın Çüs'ün ayrılışı Alıp Möke'ye yardım etmek için olur. Savaşta Çil Hara Hıs'la kapışır ve onu öldürür. Altın Çüs, Alıp Möke'nin yurdunda yaşananlardan sonra Pora Han ile Hara Han'ın yurduna ulaşır. Ona yardıma Alıp Möke de gelir ve kanlı savaş başlar. Onlara yardım etmek için Altın Çüs'ün oğlu Ah Molat da yetişir. Hara Han ile Pora Han'ın yurdundaki savaşı Üzüm Han ve dostları kazanır fakat Üzüm Han'ın Altın Çüs'e olan öfkesi bitmemiştir. Altın Çüs Alıp Han Hıs'ın yurdundan dönüşte Alıp Möke'ye oğlu Üzüm Han'ın Çaas Han'ın yurdunda altı orduyla kapıştığını oraya gitmeleri gerektiğini söyler. Yoksa Üzüm Han dönüşte Altın Çüs'ün canını alacaktır. Çaas Han'ın yurdundaki savaş da zaferle bittikten ve Üzüm Han ile Çaas Han'ın kızının olduğu sırada Ah Molat bağlı tuttuğu Huu İney'i serbest bırakır, halk büyük bir merakla onu görmeye gelir. Bunu görüp çok kızan Altın Çüs, Üzüm Han'a neden Huu İney'i öldürme emrini vermediğini sorar. Üzüm Han ise Altın

Çüs'e Ah Molat için istediğini yapmasını söyler. Altın Çüs kızarak çıkar ve Ah Molat'a Huu İney'i öldürmesini söyler, o da denileni yapar. Altın Çüs, oğlu Ah Molat'a artık memleketlerine dönmesini söyler. Çünkü belki de Üzüm Han ile kapışacak ve yurduna dönemeyecektir. Altın Çüs, her zamanki gibi Çaas Han'ın yurdunda yine ok içki içer ve sarhoş olur. Üzüm Han ile dövüşmesine ramak kalmıştır. Çaas Han ise Altın Çüs'ü bir delilik yapmaması konusunda uyarır. Altın Çüs Üzüm Han ile dövüşmez ancak ata binişindeki ve yiğitliğindeki ustalığı Üzüm Han'a gösterir ve kendisinin Üzüm Han'dan daha mâhir ve üstün olduğunu böylece kanıtlamış olur ki bu durumu Üzüm Han geç de olsa kabul eder. Alıp Möke, dostu Altın Çüs'ün yurdundan döndükten sonra aynı gece Alıp Möke'nin yurduna Alıp Hara Han'ın kızı Çil Hara Hıs ile menfi alp Oh Han büyük bir orduyla gelirler. Alıp Möke yine hazırlığını yapıp dışarı çıkmaya hazırlanırken karısı Hıyan Arığ'ın altı aylık hamile olduğunu görür. Alıp Möke şiddetli savaşa girdikten sonra yardımına Altın Çüs koşar. Savaşın sona ermesine yakın yardıma gelen Alıp Möke'nin oğlu Üzüm Han savaşın bitirilmesine yardımcı olur. Bu savaştan sonra Alıp Möke oğlu Üzüm Han'ın zoruyla Alıp Han Hıs ile evlenmek zorunda kalır. Karısı Hıyan Arığ önceleri bunu sert bir şekilde reddetse de Alıp Han Hıs'ın çektiği reste aldanır ve kocasının ikinci evliliğine ve birlikte yaşamak zorunda olacaklarına razı gelir. Üzüm Han, Alıp Han Hıs'ın yurduna gelindiğinde Üzüm Han ile Alıp Han Hıs çetin bir mücadeleye tutuşurlar ancak Üzüm Han kızı öldürmek yerine ona bir teklifte bulunur; buna göre Alıp Han Hıs, babası Alıp Möke ile evlenecektir reddederse Alıp Han Hıs'ı öldürecek ve aynı şekilde babasına da aynı şartla sorar. Her ikisi de bunu kabul ederler. Buradan Üzüm Han, Çaas Han'ın yurdundaki müstevli altı orduyla kapışmak için oraya gitmiştir ve altı yıldır orada savaşmaktadır. Dostları ona yardım için oraya giderler. Çaas Han'ın yurduna Mögi Hara Han'ın ordusu gelmiştir. Üzüm Han babası başta olmak üzere diğer alp dostlarının yardımıyla alt mücehhez orduyu alt ederler, oradan Çaas Han'ın otağına girerler. Üzüm Han Çaas Han'ın kızı Ay Çarılı kızı kendisine ister. Çaas Han da kızını Üzüm Han'a verir, dokuz gün boyunca toy olur. Daha sonra, Çaas Han kızının çeyizini hazırlayıp yola hazır eder.

Han Kicegey destanında Han Kicegey ile Tolay Puruh Han Hıs, Ah Han'ın yurduna geldiklerinden Ah Han'ın ağzının kulağına dek kesilip ağır bir şekilde yaralanmış olduğunu görürler. Bunun üzerine Tolay Puruh altın kitabını çıkarıp büyü

yaparak Ah Han'ı iyileştirir. Otağa geçip sofraya otururlar, Tolay Puruh Han Hıs, Ah Han ile evlenmek üzere oraya getirildiğini anlayarak çok şaşırır ve kızar. Han Kicegey Ah Han'ın yurdundan ayrılarak kız kardeşini bulmak için yeniden yola çıkar. Yolda alp Küreldey'i görür. Yaralanmıştır. Han Kicegey onu diriltmek için şifalı ecza hazırlar ancak fayda vermez ve alp Küreldey ölür. Küreldey'in atı ise dile gelerek kız kardeşinin altmış-yetmiş alp tarafından kaçırıldığını söyler. Han Kicegey yolda Hıyan Arıĝ adlı bir kız-alpla karşılaşır. O Han Kicegey'e gidişinin olup dönüşünün olmayacağını söyler. Bu Hıyan Arıĝ, alp Küreldey'in annesidir. Han Kicegey buradan ayrılıp yine yol aldığında Kilin Arıĝ'ne trafındaki menfi alpları görür. ve onlarla çetin bir mücadeleye dalar. Yanında Küreldey de vardır. Küreldey, annesi üç yıllığına kargıdığı için kısa süreli bir ölüm yaşamıştır ve yeniden hayata dönmüştür. Bu sefer evleneceği kızı kurtarmak için savaşmaktadır. Bu çetin savaşta Han Kicegey çok ağır yaralanır. Neredeyse ölecektir. Han Kicegey'in atı hızla ilerleyerek Ah Han'ın yurdundan Han Kicegey'in diğer sihirli silahlarını alır gelir. Bununla birlikte Ay Çarlı Han'ın kızı Çarlı Tana da yardıma gelir. Bu sırada Han Kicegey ve Kilin Arıĝ'ın annesi Çarlı Puruh Han belirir ve ata üç sarı kurut vererek bunları kendisinin, Han Kicegey'in ve Kilin Arıĝ'ın yemesini söyler. Kurutları yiyen ikisi yeniden yaratılırlar. Küreldey ise Kilin Arıĝ'ı bulmak için yola devam eder. Yolda gördüğü bir kara taş eve girer ve burada bulunan Hara Ninci, Oçı Sarıĝ kız, İtker Molat'a Kilin Arıĝ'ın nerede olduğunu sorar. Onlar Kilin Arıĝ'ın ruhunu iki gölgenin sürdüğünü, Huu Dağı'nın başında cesedinin bulunduğunu, tamamen ölünce de oraya gömeceklerini söylerler. Hemen oraya giden Küreldey cesedi çıkarır, kızıl doru atının kuyruğundan üç kıl, kendi saçından üç kök koparıp ve cesedin yanında yatıp kalır. Bu üç kötü alpin olduğu yere bu kez Han Kicegey gelir ve bunları öldürür. Han Kicegey de Kilin Arıĝ'ın cesedinin yanına gelir ve üç at kılını ve üç tutam saçı alıp büyüyle kız kardeşini diriltir. Daha sonra hazırladığı ilaçla Küreldey'i de hayata döndürür. Han Kicegey, kendilerinin hayatlarını kurtaran kızıl doru atına Ah Han'ın yurdunda olup bitenleri sorar. At, Ah Han'ın Ah Molat ve Kök Molat adlı oğullarının kendisine ok atıp kılıç savurduğunu söyler. Bunun üzerine Han Kicegey dört nala Ah Han'ın yurduna varır, Ah Han'ı tutup halka teslim eder, cezasını halk verir. Ah Han'ın yastığının altında altın kitabı çıkarır. Ah Han'a getirdiği Tolay Puruh Han Hıs'ın dış canı o ktiapta olduğu ve kitap da Ah Han'ın elinde hor kullanıldığından kız

hastalanmış.Han Kicegey kitabı temizler ve kız da eski sağlığına kavuşur ancak başına gbu gelenlerden dolayı Han Kicegey'e sitemkârdır.Tolay Puruh Han Hıs, canlı halısına binerek oradan ayrılmak ister. Yanına han Kicegey'in kız kardeşi Kilin Arığ'ı da alır.

Han Mirgen destanında baş kahramanlardan Çaas Han'ın üçüncü alplığı kendi yurduna saldıran düşmanlarla mücadele etmek ve babası ile dedesini kurtarmak için olur. Savaş çok çetin geçmektedir. Öldürülen kötü alplar yeniden hayata dönmektedir. Bir çok müspet alpin gayretine rağmen savaş bir türlü sonlanmamaktadır. Ancak savaşın bir yerinde olağanüstü güçleri olan ve bir zamanlar Çaas Han ile Haan Arığ'ın saklandıkları Ak Kaya'dan gelen bir ihtiyar savaşa dâhil olur, uzun sakalından kopardığı kılları savaşa salar ve onların değdiği alplar bir daha dirilmemesine ölürler. Böylece aylarca süren savaş on iki gün içinde biter ve ihtiyar Ak Kaya'ya geri döner. Dönmeden önce yaptığı bu iyiliğin karşılığında Ak Kaya'ya kurban sunmalarını ister ve ortadan kaybolur.

Han Orba destanında Han Mirgen öz yurduna döndüğünde Hara TarĖah kocası Hara Han'a oğullarının evlenecek yaşının geldiğini söyleyerek, oğluna en müsanip kızın Ay Arığ olduğunu söyler. Zaten Hara Han ile Ay Arığ'ın babası eski dosttur ve çocukları olduğunda birlikte evlenecekleri kutsal altın kitapta yazmaktadır. Ay Arığ'a dünürcü olmak üzere Han Mirgen ve Han Orba hazırlanıp yola çıkarlar. Alp kardeşlere teyzeleri Altın Harlıh da katılır. Ay Arığ'ın yurduna varırlar. Ay Arığ'ın ana ve babası ölmüştür, kendisi tek yaşamakta halkını tek idare etmektedir. Altın Harlıh, Ay Arığ'ı kendisinden ister. Ay Arığ bu teklife öncelikle karşı çıksa da kutsal kitapta Ay Arığ'ın babası Ah Han ile Han Mirgen'in babası Hara Han arasındaki sözleşme yazmaktadır. Han Mirgen ve Ay Arığ beşik kertmedir. Ay Arığ, Han Mirgen, Han Orba ve Altın Harlıh ile birlikte tüm hazırlığını yapıp Han Mirgen'in yurduna doğru gider. Han Mirgen'in yurdunda ulu toy kurulur ve Han Mirgen ile alp-kız Ay Arığ evlenirler. Diğer başkahraman Han Çibek'in üçüncü akını Hara Mool'u yurduna yapılan seferidir. Han Çibek burada da kıyasıya mücadele eder. Bu akında baş yardımcıları Altın Çaçah ölür.

Hara Molat destanında ikinci eşi Sarığ Tana ile yeniden ata yurduna dönen alp Hara Molat biraz dinlendikten sonra ilk eşi Hara Üzen Arığ onu yeniden başka bir maceraya sevkeder. Yine uzak bir obada Altın Han kızını evlendirecektir. Hara Molat yine hazırlığını yapıp yola koyulur. Altın Han'ın yurduna varır. Altın Han kızı ile

evlenmek isteyen alplar için bir şart koşar; buna göre Ak Nehrin belindeki ak kaya üzerinde yetişen altın yapraklı otu koparan alp kızla evlenecektir. Hara Molat bunun için Han Mirgen ve Sarığ Han adlı alplarla yarışır ve kazanır. Altın Han'ın kızı Ah Tana ile evlenerek yeniden öz yurduna yollanır. Yolda yine ablasının hayaliyle karşılaşır.

Huban Arığ destanında alp Huban Arığ'ın babası Hara Han'ın bir daha yaratılmamak üzere ölmesinden sonra anlatıda tek kahraman Huban Arığ kalmıştır. Huban Arığ, babası Hara Han'ın kemiklerini derleyip altın dağa gömer. Bir süre sonra Hıyan Arığ, kızı Huban Arığ'ı kendileriyle zorla evlenmek isteyen Ay Mirgen ve Kök Mirgen'e karşı uyarır ve bunun bertaraf edilmesi için Huban Arığ hazırlıklarına başlar. Annesi ve halkıyla vedalaşan Huban Arığ yolda bulunduğu dostu Kök Nincil ile birlikte düşman ülkesine doğru yol alır. Yol üzerinde Huban Arığ'ın amcası Han Hartığa'nın yurduna gelirler. Han Hartığa'nın atı Huban Arığ'ı görünce ağlar ve kişi diliyle amcasının öldüğü söyler. Buna çok üzülen Huban Arığ amcasının naaşını bir demir tabuta koyarak kara kayanın içine koyar. Yollarına devam eden alplar yolda bir kaya dibinde bir erkek çocuğun ağladığını görürler. Çocuk Sarığ Han babalı, Sarığ Moncılı analı Sarığ Sayın'dır. Çocuğun başındaki meseleyi hallettikten sonra oradan ayrılan Huban Arığ ve Kök Nincil düşmanlarının yurduna varırlar. Her iki alp er dilerler. Ay Mirgen ile Kün Mirgen ise kızlarla konuşmaları için kızkardeşleri Haan Hıs'a rica ederler. Haan Hıs, kardeşlerinin isteklerini yineleyince Haan Hıs ile Huban Arığ arasında amansız bir kapışma başlar. Bu esnada Huban Arığ, Altın Hus'u Ay Mirgen ile Kün Mirgen'i öldürmeleri için görevlendirir. Huban Arığ Haan Hıs ile kapışırken, Kök Nincil Kün Mirgen ile Sarığ Sayın ise Hara alp ile dövüşür. Huban Arığ çok uzun bir süre savaştığı Haan Hıs'ı bir türlü alt edip öldürememektedir. Haan Hıs öleyazacağı bir sırada ruhu alt dünyaya kaçır. Altın tüylü ak köpek de Huban Arığ'ı uyararak, onu öldürmenin tek yolunun ruhunu Ak Üzüt'te kovalayıp orada yok etmek olduğunu söyler. Huban Arığ bu işi tehir edip dostu Kök Nincil ile Sarığ Sayın'ın ablasını kaçırın Hircotay Mirgen'in yurduna doğru yola çıkarlar. Hircotay Mirgen'in yurduna gelen Huban Arığ burada Hircotay Mirgen'in güçlü alpları ve halkıyla karşı karşıya gelmemek için bir büyü yaparak üç gün üç gece yağmur yağdırır, ardından çok sıcak bir havanın olmasına neden olur. Bu ani hava değişiminden dolayı herkes kendisinden geçer ve üç günlük uykuya dalar. Huban Arığ da Hircotay Mirgen'in hakkından üç gün

içinde gelmek durumundadır. Eğer başarılı olamazsa Mirgen'in kötü alplarıyla uğraşmak zorunda kalacaktır. Huban Arığ'ın mücadele etmek zorunda olduğu Hiroday Mirgen ile Han Harahçın adlı iki kardeşi daha vardır. Huban Arığ yaptığı büyü ile obaya rahatça girer. Karşısına çıkan otağda Hiroday Mirgen vardır ve ilk olarak onunla kapışır ve onu öldürür. Hiroday Mirgen'in otağında Sarığ Nincil esirdir. Buradan çıkan ikili Hircotay Mirgen'in otağına gelirler. Burada Hircotay Mirgen ile Han Harahçın vardır. İkisini de öldüren Huban Arığ Sarığ Nincil ile birlikte Hircotay Mirgen'in yurdundan ayrılır. Dönüş yolunda Huban Arığ altın tüylü ak köpek ile karşılaşır. Altın tüylü ak köpek alt dünyada Haan Hıs'ın ruhunu yakalayıp canını almıştır. Hircotay Mirgen'in memleketinden Kök Nincil ve Sarığ Nincil ile vedalaşan Huban Arığ yeniden öz yurduna döner.

2.3.5.4. Kahramanların Dördüncü Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü

Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hartığa'dan sonraki baş kahraman Altın Hosto'nun dördüncü akını Külbir Han'ın yurduna olur. Külbir Han Altın Hosto'nun dedesi Altın Han'ı öldürmüştür. Altın Hosto da bunun intikamını alacaktır. Sarığ Plat kız Külbir Han'ın yurduna rüzgâr donunda girer. Burada Altın Hosto, Külbir Han'ı ve oğlu Külbir Möke'yi öldürür ancak eşlerine dokunmaz. Yılkıları alıp yeniden öz yurtlarına dönerler.

Altın Arığ destanında alp Altın Arığ'ın dördüncü kez yurdundan çıkışı, Hulata'yın kendisinden yılan donunda kaçıp sihirli halı üzerinde Altın Arığ'ın dış canının saklı olduğu kuşu bulmak için yol olan Pora Ninci'nin peşine düşmek içindir. Ancak APora Ninci Altın Arığ'dan daha önce davranmış, Altın Arığ'ın dış canına ulaşır onun ve atının hayatına son vermiştir. Alp Altın Arığ daha sonra yeniden yaratılacak ve Taptaan Mirgen adını alır. Hulata'y, menfi alp kadın Pora Ninci'nin gerçek yüzünü görünce ondan ayrılır ve yeniden evlenmek istemektedir. Alp Han Kız'ın tavsiyesiyle Kün Han'ın kızı Kün Arığ'ı almak için kızın yurdunda gider, Kün Arığ Hulata'yı istemez; geri dönüş yolunda on iki orduya denk gelen Hulata'y ve Çibetey savaş meydanında ölürler ancak Alp Han Kız, onları bir zamanlar Altın Arığ'ın verdiği ölümsüzlük suyu ile yine hayata döndürür.

Han Kicegey destanında alp Han Kicegey'in yurdundan son kez ayrılması alp Küreldey'in annesi Hıyan Arığ'ı öldürmek içindir. Han Kicegey, Hıyan Arığ'ı öldürmezse atıyla birlikte taşa dönüşecektir. Han Kicegey Hıyan Arığ'ın evine varır, onunla içki iç  r. Daha sonra tartışma ve akabinde de şiddetli bir kapışma başlar ve Han Kicegey, alp Küreldey'in annesi Hıyan Arığ'ı öldür  r.

Han Orba destanında Han Mirgen ve Ay Arığ'ın d  Ğ nlerinin ertesi g  n  nde Han Mirgen'in annesi Hara TarĖah, Han Mirgen'i Hazır Han adlı menfi alp-han hakkında uyarır. Herkese kan kusturan, herkesten hara   alan Hazır Han tehlikesini bertaraf etmesi i  in bir şeyler yapması gerektiğini s  yler. Hazır Han'ın en b  y  k yardımcısı oğlu Han Hartığa'dır. Hazır Han'ın yurduna Altın   a  ah ve Altın Harlıh   nceden gitmişlerdir. Bunun   zerine Han Mirgen ve Han Orba alp kardeşler de hazırlıklarını yapıp Hazır Han'ın yurduna varırlar. Hazır Han ile Han Orba kıyasıya d  v  ş  r ve   nce onu daha sonra da oğlu Han Hartığa'yı öld  r  r. Akabinde karşılarına   ıkan, Hazır Han'ın kardeşi Han Sabar ile de m  cadele etmeye başlarlar. Gayretli bir kapışmanın ardından Han Orba, Han Sabar'ın da canını alır. Hazır Han ve ailesinin k  k   tamamen kurutulduktan sonra, t  m alplar yeniden yurtlarına doğru yol almaya başlarlar. Han Mirgen ve Han Orba yurtlarına vardıklarında ana-babasının   ld  Ğ n     Ğrenirler. Ay Arığ, halkla birlikte onları Altın Dağ'ın i  ine defnetmiştir. Bu arada Han Mirgen ile Ay Arığ'ın bir   ocukları olmuştur. Han Orba yeğenine Han   ibek ismini verir. Han   ibek'in d  rd  nc   ve son akını Ah Hartığa ve K  k Hartığa adlı menfi alp kardeşlerin yurtlarına olur. Buradaki m  cadelede bu alp kardeşlerin kız kardeşi Hara Sorhıl'ın elinden   l  r.

Hara Molat destanında g  nlerden bir g  n Hara Molat'ın son karısı Ah Tana iskambil kağıdıyla fal bakar ve Hara Molat'ın ge  mişi ile geleceğinden bahseder. Buna g  re Hara Molat'ın asıl evleneceği kişi bir kuş donunda u  maktadı  r.   rt nehri ile Oo nehrinin   tesinde dolanmaktadır. Hara Molat buraya gitmeye karar verir. Hazırlığını yapar. Ah Tana ona beyaz ipekten bir şal verir. Bu şal ona olup biteni haber verecektir. Yolda yeniden ablasının sesini duyar. Ablasının ruhu   z  t d  nyasına tamamen s  r  lecek ve tam anlamıyla   lecektir. Bu sebeple kardeşi Hara Molat'tan yardım istemektedir. Hara Molat bu kez ablasının ruhunu kurtarmak i  in yola koyulur.   z  t diyarında   z  t Han ile karşılaşır. Yine bu yol sırasında bir ihtiya  rla karşılaşır. İhtiyar'ın

adı Han İrgek'tir. Birlikte ir Han adlı bir alpin yurduna ilerlerler. Sebebi ifade edilmediği halde Hara Molat ile Çir Han çetin bir dövüşe başlarlar ve Hara Molat rakibini alt eder. Buradan ayrılan Hara Molat yeniden Oo nehri civarına gider. Burada kendisini Çilden Yiğit'e dönüştürür. Bundan sonra Hara Molat tekrar yurduna döner. Üçüncü karısı Ah Tana, sihirli şalı ile Hara Molat'ın ablası Altın tarğah'ı yeniden hayata döndürür.

Huban Arığ destanında alp Huban Arığ Yurduna döndüğünün ertesi günü Kök Nincil'den, canlı oka tutturulmuş bir mektup içinde bir haber gelir. Mektupta Kök Nincil Huban Arığ'dan yardım istemektedir. Huban Arığ biran önce hazırlığını yaparak yola çıkar. Yolda altın tüylü ak köpeğin yazdığı bir mektup bulur. Mektupta da Kök Nincil'in yurdunu düşman alplarının bastığını ve zor durumda olduğu yazmaktadır. Daha da hızlanan Huban Arığ bu kez karşısında amcası Han Hartığa'nın kanatlı doru atını görür. At sütlü gölün suyundan içerek gücüne güç katmış ve bu gücü de Huban Arığ ile paylaşmak istemektedir. Huban Arığ ağzını açar, at nefesini kızın ağzına üfler ve Huban Arığ'ın gücüne güç katılır. O esnada Huban Arığ'ın gözüne tokuşmakta olan iki koç çarpar. Bunların varlığına bir anlam veremeyen Huban Arığ hiç düşünmeden ikisine de kılıç çalar fakat ortada koçlardan geriye bir şey kalmaz. Bunu gören kanatlı doru at alt dünya taifesinden yetmiş başlı Çelbigen'in kızı Çilbey Arığ'ın bir hilesine kandığını yaptığı işin Tanrı'ya günah işlemek olduğunu söyler. Huban Arığ oradan ayrılarak Kök Nincil'in yurduna varır. Oba büyük bir savaşa mekân olmuştur. Kök Nincil, Sarığ Nincil, Sarığ Sayın ve altın tüylü ak köpek bu çetin savaşın içindedir. Kök Nincil'in yurdunu işgal etmek isteyen düşman alp ise Hara Mükke'dir. Huban Arığ savaş meydanına vardığında Altın Hus'u savaşa yönlendirir ve kendisi de mücadeleye ortak olur. Bu çetin mücadelede Huban Arığ'a Hara Mükke denk gelir. Çetin bir dövüşe tutuşurlar fakat Huban Arığ'ın gücü Hara Mükke'ye yetmemektedir. Huban Arığ'ın zor durumda olduğunu anlayan kanatlı doru at iyileştirici nefesinden yeniden Huban Arığ'a verir ve onun gücüne güç katar. Eski gücüne kavuşan Huban Arığ, Hara Mükke'yi henüz öldürmüşken bu kez karşısına yetmiş başlı Çilbigen'in kızı Çilbey Arığ çıkar. Huban Arığ bu kez Çilbey Arığ ile bir mücadeleye başlar ve çok uzun süren bir kapışmadan sonra onu öldürür. Düşmanlardan temizlenen Kök Nincil'in yurdu huzura kavuşur. Kök Nincil bu alp dostlarını obasında misafir eder fakat Huban Arığ

misafirlikte içkinin de tesiriyle alt ve üst dünya yaratanlarına güç gidecek büyük laflar eder, Kök Nincil de onu uyarır. Bundan sonra Kök Nincil'e yardıma gelen tüm alplar yurtlarına geri dönmek üzere Kök Nincil'in memleketinden ayrılırlar. Huban Arığ baba yurduna geldiğinde annesi Hıyan Arığ, kızının yaratanlara karşı ettiği lafların Gri ve Sarı Işığ ülkelerindeki taife tarafında duyulduğunu ve bu alpların kendisiyle güç yarıştırmak için hazırlandıklarını söyler. Huban Arığ yeniden hazırlığını yapar ve yola çıkar.

2.3.5.5. Kahramanların Beşinci Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü

Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hosto Hara Teek'in yurduna çıktığı akınla beşinci kez savaş için yurdundan ayrılmış olur. Hara Teek'in yurdunda onunla birçok güçlü ve namlı alp vardır. Sarı sinek donunda obaya giren Sarığ Plat kız yeniden eski haline dönüp Hara Teek'in karşısına dikilir. Hara Teek, Sarığ Plat kızın babası Sayın Mirgen'in yilkılarını kaçırmıştır. Sarığ Plat kız Hara Teek'i öldürü ardından da kardeşı Sarığ Teek ile dövüşmeye başlar ve onu da ortadan kaldırır. İki alp, Hara Teek'in yurdundan yeniden kendi yurtlarına dönerler.

Han Orba destanında baş kahramanlar Han Mirgen ile Han Orba'nın beşinci kez yurtlarından ayrılması Han Mirgen'in oğlu Han Çibek'e hem dünürçülük yapmak hem de Han Çibek'in evlenmek istediği kız için yapılacak olan müsabakada ona yardımcı olmak içindir. Alp kardeşler, Han Çibek, Altın Harlıh ve Altın Çaçah Kök Han'ın yurduna giderler. Buradaki müsabakada Han Çibek'e epey yardımları dokunur ve genç alp yarışını kazanır. Kök Han'ın kızı Kök Nincil'i alıp yeniden yurtlarına dönen alplar Hara Han'ın yurdunda toy kurarlar.

Hara Molat destanında Hara Molat'ın yolda karşılaşp tanıştığı ihtiyar han İrgek, Hara Molat'ın yurduna gelip misafir olur. Hara Molat'a, Çir Han'ın yurdunda görüp ettiklerini sorduğunda Hara Molat'ın oradan aldığı altın ve gümüş yüzük aklına gelir. Bunları cebinden çıkarır. Altın yüzük genç bir oğlana gümüş yüzük ise genç bir kıza dönüşür. Kız, Han irgek'in kızıdır. Erkek çocuk ise Ah Tana'nın kardeşidir. Orada altın yüzük (oğlan) ile gümüş yüzük (kız) evlendirilir. O esnada Hara Molat'ın yurduna Han Molat isimli bir alp Ah Tana kıza dünürcü olmaya gelmiştir. Ah Tana önce bri

görüş belirtmese de razı olur ve Han Molat ile evlenmeye razı olur. Evlenip Han Molat'ın yurduna geri dönerler.

Huban Arığ destanında Huban Arığ yeniden hazırlığını yapar. Annesiyle vedalaştığı sırada onun artık iyice yaşlandığını anlar; belki de onu son kez görmektedir. Ana kız helalleşirler ve Huban Arığ obasından ayrılır. Yolda altın tüylü ak köpeği gören Huban Arığ, ondan amcası Han Hartığa'nın kanatlı doru atının öldüğünü ve kendisinin onu amcasının yanına defnettğini öğrenir. Huban Arığ'a bu akınında da dostları Sarığ Sayın ile Kök Nincil eşlik ederler. Bu üç alpin Gri Işık ülkesinin sahipleri olan Pora Han, oğlu Pora Sağın ve kızı Pora Nincil'i alt edebilmeleri için buraya dikkat çekmeden girmeleri gerekmektedir. Bu esnada Pora Han bir toy kurmuştur ve tüm halk eğlenmektedir. Huban Arığ, Sarığ Sayın ve Kök Nincil kendisini hırpanî kişilere, atlarını ise kibrit haline dönüştürüp ülkeye girerler. Önceleri dikkat çekmeyen üç kahramanın gerçek kimlikleri ortaya çıkar ve düşman alplarla kapışmaya başlarlar. Huban Arığ Pora Nincil ile, Kök Nincil Pora Sağın ile, Sarığ Sayın ise Pora Han ile kavgaya tutuşur ve hepsi düşmanlarının canlarını alır. Ancak Huban Arığ ilkin Pora Nincil'le yenişemez ve Pora Nincil'in nökerlerinden olan dokuz kara kız onun ruhunu Kara denize kaçıtır. Huban Arığ, altın tüylü ak köpeğin de yardımıyla bu dıl ruhu bulur ve yok ederek Pora Nincil'in de canını tamamen almış olur. Huban Arığ Pora Nincil'in canını aldığı esnada karşısına Pora Han'ın dostu Sarığ Tamcıl çıkar ve onunla da kapışarak onu da öldürür. Huban Arığ'ın bir sonraki seferi Sarı Işık ülkesine olur. Burada Sarığ Teek ve kardeşi Salaçın Arığ le kapışan Huban Arığ bu düşman alpi da öldürür. Yeniden eve dönüş yoluna çıkan Huban Arığ'ın karşısına bu kez uyumakta olan yaşlı bir nine çıkar. Uykusundan uyanan nine Huban Arığ'ın kendisini uyandırdığını söyleyerek onu azarlar ve onunla kapışmaya başlar. Huban Arığ birkaç kez özür dilese de nine dövüşmekten geri durmaz. Ninenin bu hareketlerine kayıtsız kalamayan Huban Arığ dayanamaz ve ona bir tokat atar. Ağzı burnu kan içinde kalıp yere yuvarlanan nine Huban Arığ'ın ayağına kapanır ve af ediler. Bu nine kılık değiştiren Kök Nincil'den başkası değildir. Sihirle kılık değiştiren Kök Nincil Huban Arığ'ın gücünü sınamak için böylesi bir yola başvurmuştur. Huban Arığ, buradan Kök Nincil ile vedalaşıp gitmekte olduğu memleketine doğru ilerlemeye devam eder.

Yurduna vardığında annesi Hıyan Arığ onu güzel bir şekilde karşılar ve ölmesine altı gün kaldığını kendisini kocası Hara Han'ın yanına gömmesini vasiyet eder.

2.3.5.6. Kahramanların Altıncı Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü

Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hosto ile Sarığ Plat kızın bir sonraki macerası, Altın Hosto'nun halası Altın Arığ'ın yurduna gidip Altın Arığ'ın menfi yaratımlı oğlu Hara Möke'nin hakkından gelmektir. Altın Arığ'ın yurdunda giden Altın Hosto halasının oğlunu öldürür. Sürülen yolkıların geri döndürüp yurduna varır.

Han Orba destanında alp Han Mirgen bir sabah kötü hislerle uyanır ve karısı Ay Arığ'e bir daha görüşemeyebilecekleri söyleyerek bir veda konuşması yapar, ona bazı konularda vasiyet eder. Han Mirgen, Tas Han ve Pus Han menfi alp kardeşlerin yurduna giderek onlarla savaşacaktır. Bu iki alp kardeş hem kendi halkına hem de diğer halklara zulmetmekte, onlardan haraç almakta ve herkese acı çektiirmektedir. Ha Mirgen ile Ay Arığ arasında böyle bir konuşma geçerken o esnada bu iki alp kardeşten Altın Tas adlı bir elçi gelir ve alp kardeşlerin isteğini söyler. Buna göre Han Mirgen tüm halkı ve yolkılarıyla Tas Han ve Pus Han kadeşlerin tâbiyetine girecektir. Buna kızan alp kardeşler hazırlıklarını yaparak Tas-Pus Han kardeşlerin yurduna gitmeye koyulurlar. Han Mirgen ve Han Orba'nın yanında alp Han Çibek de vardır. Altın Çaçah ve Altın Harlıh her zamanki gibi kötü alp kardeşlerin yurduna önceden gitmişlerdir. Han Mirgen'in karşısına önce Tas Han'ın oğlu Tazır Mirgen çıkar ve onunla kapışır. Tazır Mirgen'e bir türlü güç yetiremeyen Han Mirgen birkaç kez ağır bir ekilde yaralanır ancak Altın Harlıh'ın yardımıyla yeniden kendisine gelir. Ancak sonunda Altın Harlıh'ın da yardımları fayda vermez ve Han Mirgen hayatını tamamen kaybeder. Bu sırada savaş meydanına küçük bir kız çocuğu dâhil olur. Bu kız çocuğu Han Mirgen'in canını alan Tazır Mirgen'i öldürür. Tazır Mirgen'den sonra sıra Tas Han ile Pus Han'dadır. Diğer alplar bir olup bu iki kardeşi de ortadan kaldırır. Eşlerini, bir suçları yok diye öldürmezler. Han Orba ve Han Çibek, Han Mirgen'in naşını taşıyıp yurtlarına getirirler. Ay Arığ buna çok üzölür. Han Mirgen'i atıyla birlikte Altın Dağ' a defnederler. Savaş meydanına gelen kız çocuğu Han Mirgen'in kızıdır. Yurda döndüklerinde Han Orba kızı Haan Hıs adını verir.

Hara Molat destanında alp Hara Molat'ın altıncı kez yurdundan çıkması çok uzaklarda bulunan ana-babasının yolkısı geri döndürmek içindir. Bunun için hazırlanıp

yola düşer. Yol üzerindeki bir obada Tas Çürek ve Pus Çürek menfi alpların atlarının bağlı olduğunu görür. Otağa girdiğinde içeride ucube bir ihtiyar oturmaktadır. Kocakarı Hara Molat'a bu iki kardeşin kocasını öldürüp kendisini kötürüm bıraktığını. Üç aylık bebeğinin bunların zulmünden korumak için sakladığını söyler; Hara Molat'ın da sakladığı oğlu olduğunu düşünür. Hara Molat bozuntuya vermez ve kadının oğlu olduğunu söyler. Kocakarının verdiği sütü içer, gücüne güç katılır ve bu iki kötü alp kardeşlerin peşine düşer. Onları bulur ve çetin bir mücadeleye başlar. İkisini de öldürür. Esir halkları ve onların ylıkılarını serbest bırakır. Yeniden yurduna doğru giderken atının da uyarması ve sevketmesiyle başka bir yurda *dokuz kişinin kucağına sığmayan kara oğlan* ile kapışmaya gider. Hara Molat'ın atıyla da üç kulaklı gri tavşan yarışacaktır. Hara Molat kara oğlanın bulunduğu yere gelir, onunla kapışmaya başlar ancak bir türlü güç yetiremez. Uzun süren mücadeleden sonra yenik düşer ve cansız yere yığılır. Bu esnada harp meydanına küçük yaşta bir çocuk gelir. Bu çocuk Hara Molat'ın çocuğudur. Babasının cansız bedenini yeniden hayata döndürmeye çalışan çocuk başarılı olamaz. Babasının ve atının cansız bedenini iki tabuta koyup ağacın tepesine çıkarıp orada bırakır. Çocuk daha sonra babasının yurduna döner. Orada Altın Tarğah tarafından buna Han Hartha ismi verilir ve boyu o idare etmeye başlar.

Huban Arığ destanında Huban Arığ'ın annesi Hıyan Arığ alp kızına vasiyetini verdikten sonra içeriye baş çoban Altın Tas girer ve ylıkılarından bir hayvanın her gece birer tane eksildiğini, görünmeyen bir yaratığın hayvanları kaçırdığını söyleyerek onu uyarır. Huban Arığ, o gece kendisi nöbet tutmaya karar verir. Belki de bir daha göremeyeceği anasıyla yeniden vedalaşan Huban Arığ techizatını kuşanıp yola çıkar. Huban Arığ hayvanlarını çalanların yaşadığını tahmin ettiği ak dağ doruğuna geldiğinde önce atını katı bir ota dönüştürür. Sonra da doruğun kapısını çalıp kendisini menfi alp ve hırsız Ah Molat'ın ablası Huu Hat olarak tanıtır. Ah Molat kapıyı açar ve karşısında Huban Arığ'ı görür. Ah Molat'ın asıl derdi Huban Arığ'ın ylıkısı değildir. Kendisiyle evlenmek istemektedir. Güzel sözle olmasa bile zorla evlenmeye niyetli olan Ah Molat Huban Arığ'ı yemek yemeye davet eder. Bu sırada altın tüylü ak köpek bir anda beliriverip Huban Arığ'ı, Ah Molat'ın hazırladığı hiçbir şeyden yiyip içmemesini tembihler. Huban Arığ hemen, Ah Molat da sezmeden saçından kopardığı kılı kendi benzerine dönüştürüp sofraya başına oturttu, kendisi ise kara sineğe dönüştü. Dokuz gün

boyunca Ah Molat'ın evinde uçup duran ve Ah Molat'ı tanımaya çalışan Huban Arığ sonunda eski haline dönüşür ve Ah Molat ile kapışmaya başlar. Dokuzuncu günün sonunda Ah Molat'ın canını alır. Doruğun içinden çıkan Huban Arığ'ı Ah Molat'ın alp atı ak ora at karşılar ve kendisinin kurtulamayacağını söyleyerek alt dünyanın güçlü ancak menfi alplarını oraya toplar. Bu arada Huban Arığ'ın Gri ve Sarı Işık ülkelerinde öldürdüğü Pora Han ile Sarığ Teek'in atlarını Huban Arığ serbest bırakmadığı için bu atlar alt dünya şeytanları tarafından kaçırılmış ve bunlara eziyet edilmiştir. Huban Arığ bu iki atı sırtlarındaki şeytanlardan kurtardıktan sonra yeniden ata yurduna dönen Huban Arığ annesi Hıyan Arığ'ı bir türlü göremez. Halkı, annesinin öldüğünü kendilerinin onu babası Hara Han'ın yanına defnettiklerini söyler. Buna çok üzülen Huban Arığ ağıtlar yakar. Acısını hafifletmek için donanıp ava çıkar. Av esnasında ateşini yakıp etrafında oturan bir ihtiyarla karşılaşır. İhtiyar Huban Arığ'a alt ve orta dünyadaki bir çok alpin kendisiyle evlenmek istediğini ancak onu evlenmemek üzere yaratıldığını söyledikten sonra Huban Arığ'ın yurduna döndükten sonra Kök Nincil'den kendi toyuna bir davet alacağını ancak bu düğüne kendisinin bir *iblis* kılığında atının ise uyuz bir ata donunda gitmesi gerektiğini bunu yapmadığı takdirde bir daha evine dönemeyeceğini söyler. Huban Arığ bu ihtiyara kim olduğunu sorduğunda ise adının Altın Kris olduğunu ve Hıyan Arığ'ın babası yani kendisinin dedesi olduğunu öğrenir. Bunları söyledikten sonra da birden ortadan kaybolur. Huban Arığ ilk kez karşılaştığı dedesi ortadan kaybolduktan sonra avladığı hayvanlarla tekrar obasına döner. Avladıklarını halkına paylaştırıp otağına girer. Sofra başında yiyip içerken bir canlı okun vızıldayıp geçtiğini görür. Dışarı çıkıp oka baktığında okun ucunda Kök Nincil'in Huban Arığ'ı düğününe davet ettiği bir okuntu vardır. Huban Arığ da ivedilikle ulu toya geleceğini söyleyip hazırlığını yapar ve yola koyulur.

2.3.5.7. Kahramanların Yedinci Kez Akına Çıkışı ve Dönüşü

Alıp Sarığ Plat Hıs destanında halasının yurdundan geri dönen Altın Hosto'yu amcası Altın Kris beklemektedir. Oğlunun kanlı savaşta acımasız alplar arasında kaldığını söyleyen Altın Kris, Altın Hosto'dan yardım ister. Alt Dünya'ya inen Altın Hosto ve Sarığ Plat kız burada menfi Kök Moos, Kök Möke ve Hara Martha gibi alplarla mücadele ederler ve yeniden yurtlarına geri dönerler.

Han Orba destanında Han Mirgen'in ölümünden sonra Altın Harlıh büyük bir telaşla gelerek Han Orba ve Han Çibek'e, menfi alp Hara Mool'un eziyet ve zulümlerinden bahsederek, Hara Mool ile savaşmak için hazırlanmalarını söyler. Hara Mool'un yurduna Altın Çaçah önceden varmıştır. Hazırlıklardan önce Han Çibek'in annesi Ay Arıĝ oğluna, Altın Çaçah'ın orada öleceğini bu sebeple cansız bedenini oradan bırakmamalarını tembih eder. Han Orba, Han Çibek ve Haan Hıs hazırlıklarını yapıp yola koyulurlar. Alp Han Orba önce Hara Mool'un kızı Hazır Noğas ile kapışıp onu öldürür. Daha sonra Hara Mool'un oğlu Hara Türtüs ortaya çıkar ve Han Orba onunla da savaşıp ortadan kaldırır. Sonunda Hara Mool ile Han Orba baş başa kalırlar ve çetin bir mücadeleye girerler. Han Çibek de bir yandan bir başka kötü alp olan Kök Pus ile güreşmekte, Haan Hıs ise Timir Soyn ile kapışmaktadır. En sonunda tüm alplar düşmanlarını öldürürler ancak Altın Çaçah'ın ölümüne sağaltma çabalarına rağmen engel olamazlar. Hara Mool'un yolkıları paylaşıldıktan sonra Altın Çaçah'ı yurduna giderek onu oraya defnederler. Daha sonra da ata yurtları Hara Han'ın memleketişne dönerler.

Huban Arıĝ destanında alp Huban Arıĝ Kök Nincil'in yurduna ulaştığında Kök Nincil'in, alp Sarıĝ Sayın ile evleneceğini görür ve dedesi Altın Kris'in de tavsiyesi üzere hırpanî bir kılığa bürünerek düğüne gider. Bu hırpanî kılıkla düğüne giden Huban Arıĝ, toya katılan diğer iyi giyimli konuklar tarafından yadırganır ve kınanır. Bu arada Kök Nincil'in de saç toyu yapılmaktadır. Düğündeki kara gömlekli bir kadınla hırpanî kılıklı Huban Arıĝ saç saça baş başa kavgaya tutuşurlar. Bu kızın adı Hara Tana'dır. Girişitikleri dövüşte Huban Arıĝ kızın canını alır. Kök Nincil'in düğününde üçüncü yıl dolarken altın tüylü ak köpek de düğüne dâhil olur ve Huban Arıĝ'a birtakım haberler getirir. Buna göre bu üç yıl içinde Huban Arıĝ'ın yurdu sahipsiz kalmış ve menfi alplar tarafından talan edilmiştir. Huban Arıĝ'ın halkı ve mal-davarı esir edilip sürülmüştür. Huban Arıĝ bu haberi duyunca harb techizatını hazırlayıp ve kuşanıp halkının ve mal-davarının peşine altın tüylü ak köpekle birlikte düşer. Halk e yolkıları kaçırap esir eden kök deniz kıyısında yaşayan Kök Molat ve Kögetey Mirgen adlı iki düşman alp kardeşlerdir. Huban Arıĝ yine kılık değiştirerek *kara doru atlı, çürük yularlı, hahpas eyerli, tamamen yaralarla kaplı kara çabağalı, karnı yara, yüzü yara izleriyle kaplı, iki gözünden çapağı çenesine kadar sarkan* Hara Tana kızın yerine geçer ve bu iki düşman

alpın yurduna gelip otağlarına girer. Kök Molat'ın asıl niyeti Huban Arığ'ın halkı veya yılıkıları değil onu kardeşi Kögetey Mirgen ile evlendirmektir. Hara Tana, Huban Arığ'ın hiç kimseyle evlenemeyeceğini söyler ve bundan sonra da kılık değiştirerek eski haline yani Huban Arığ'ın kılığına döner ve bu iki kardeşle dövüşmeye başlar. Ancak bu iki kardeşle kapışırken çok zorlanır ve yardımına altın tüylü ak köpek yetişir. Kendi nefesini Huban Arığ'a verir ve Huban Arığ'ın gücüne güç katılır. Eski gücüne kavuşan Huban Arığ mücadelesine kaldığı yerden devam eder ve Kögetey Mirgen İle Kök Molat'ı öldürür. Huban Arığ bu ikisini öldürdükten sonra Altın Hus'u tekrar sahneye çıkarır. Altın Hus'u Kök Molat'ın karısının peşine gönderir çünkü Kök Molat'ın karısı Kün Arıg ak kartala dönüşerek yeni doğmuş çocuğunu da alıp babası Pus Han'ın yurduna götürmüştür. Huban Arığ bu kez Pus Han'ın yurduna gitmek için hazırlanır. Altın tüylü ak köpek Huban Arığ'a altın gölün suyundan içip yeniden güç kazanmasını dedesi Altın Kris'in altın göl şeklinde kendisini beklediğini söyler. Altın göle girip yeniden gücüne güç gelen Huban Arığ'a dedesi Altın Kris birtakım öğütlerde bulunur. Buna göre Kök Molat'ın oğlunu altı gün içinde öldüremezse kendisi ölüp gidecektir. Bu öğütten sonra Altın Kris genç yaştaki iki oğlunu Huban Arığ'a emanet eder. Bundan sonra vedalaşan dede ve torun birbirlerinden ayrılırlar. Huban Arığ Pus Han'ın yurduna geldiğinde sağ cebinde sakladığı üç başlı altın bıçağı dışarı çıkarıp Altın Hus'a dönüştürür ve Pus Han'ı öldürmesini söyler. Puzan Arığ ile Huban Arığ kapışacaktır. Kün Arıg, yaklaşmakta olan Huban Arığ tehlikesini sezip çocuğunu kaçırmak üzere iken Huban Arığ çocuğu yakalar ve annesiyle birlikte öldürür. Altın Hus da Pus Han'ın canını almıştır. Pus Han'ın yurdundan Huban Arığ yeniden ata yurduna geri döner. Huban Arığ yol üzerinde dedesi Altın Kris'in atıyla karşılaşır. At dile gelerek dedesi Altın Kris'in iki çocuğu olduğunu ve bunların alt dünya tائفesi tarafından alt dünyaya kaçırıldığını ve kendisine yardım etmesini istediğini söyler. Huban Arığ'ın şimdiki görevi ise kendisinden yaşça küçük olan iki dayısını kurtarmak olacaktır. Yurduna vardığında ise Huban Arığ'a altın tüylü ak köpekten bir mektup gelir. Mektupta Huban Arığ'ın alt dünyaya inebilmesi için göğede uzanan demirden karaçamı kara toprağa kadar çekmesi şartının bulunduğu yazmaktadır. Huban Arığ karaçamı büyük zorlukla çektiğinde aslında üç kara alpın başını kopardığını anlar. Yeniden atına atlayıp yoluna devam eder. Yolda Kök Nincil'in kocası Sarığ Sayın'ın ölmüş olduğunu görür. Tekrar

ilerleyen Huban Arığ bu kez de gen bir alpin cansız yattığını g r r. Buna  z len Huban Arığ sihr  g  leriyle bir ila hazırlayarak gen alpi hayata d nd r r. Bu alp Sarığ Sayın babalı K k Nincil analı Sarığ Hartığa'dır. Sarığ Hartığa, Huban Arığ'ın k   k dayılarını alt d nya hizmetisi Hara Moos'un kaırdığını haber verir. Hara Moos'un peşine altın t yl  ak k pek ile Sarığ Sayın'ın yeğeni Sarığ Nincil'in oğlu Han HıyĖan d şm şt r. Ancak Han HıyĖan yolda  l r, Huban Arığ yine ila hazırlasa da bu alpi geri d nd remez. Huban Arığ ile Sarığ Hartığa yollarına devam ederler ve dokuz t  rl  TolĖay Kam'ın yanına gelirler. TolĖay Kam sekizinci ve dokuzuncu t r yle yaptığı kalmamada Altın Kris'in  ocuklarının, Huban Arığ'ın, Sarığ Hartığa ve Hara Moos'un başlarından geenleri bildirdikten sonra Hara Moos'un yurdundan geri d n şlerinin olmayacağını bildirir. Huban Arığ alt d nyaya yine kılık değiştirerek girer. Huban Arığ kılık değiştirdiği halde yolda  is İney'i bakır piposunu t tt r rken g r r. Huban Arığ ve Sarığ Hartığa  is İney'e selam verip oradan geerlerken Huban Arığ kendisini Haan Hıs adlı bir kız olarak tanıttıktan sonra kendilerinin Hara Moos adlı dayılarının yanına gittiğini s yler.  is İney ise Huban Arığ'ı beklediğini s yleyince Huban Arığ  is İney'e t m g c yle vurarak onu  ld r r. Bundan sonra Hara Moos'un yanına varan Huban Arığ, iki k   k dayısının Hara Moos'un demir şişinde kızarmakta olduğunu g r r ve Hara Moos'a saldırır Uzun s ren kapışmadan sonra onu  ld r r. Bu m cadeleler sonunda Sarığ Hartığa'nın  ld Ğ n  g rmeyen Huban Arığ, onun ruhuyla karşılaşır ve gerekten  ld Ğ n  anlar. Yine bu m cadeleler sırasında Huban Arığ'ın b y k yardımcısı altın t yl  ak k pek de  l p gitmiştir. İyice g  ten d şen ve yorulan Huban Arığ'ın karşısına bu kez de ayı t yl  Hara alp  ıkar ve onunla d v şmeye başlar. Ancak artık g   yetiremez ve bu Hara alpin elinden tamamen  l r

2.3.5.8. Kahramanların Sekizinci Kez Akına  ıkışı ve D n ş 

Alp Sarığ Plat Hıs destanında yurduna geri d nen Altın Hosto'ya annesi K k Nincil artık evlenme ağının geldiğini s yleyerek ona Ah Han'ın kızı Ay Arığ'ı tavsiye eder. Ah Han'ın yurdunda yapılacak at yarışında galip gelen Ay Arığ ile evlenecektir. Altın Hosto hazırlığını yaparak Ah Han'ın yurduna gitmeye hazırlanır. Oraya vardığında yapılan at yarışında t m rakiplerini alt eden Altın Hosto, Ay Arığ ile

evlenmeye hak kazanır. Kız yurdunda saç toyu tertip edilir, daha sonra Altın Hosto'nun yurduna doğru yola koyulurlar, orada da ulu toy kurulur.

Han Orba destanında Hara Mool'un yurdundan zaferle dönen alplar Han Çibek ve Kök Nincil'in bir çocuğu olduğunu görürler. Bu kez çocuk kendi adını kendisi almış ve adının Han Sağın olduğunu söylemiştir. Fakat çocuk doğduktan çok kısa bir süre sonra ki olayın üzerinden altı yıl geçmiştir, evden ayrılıp Ah Hartığa ve Kök Hartığa menfi alp kardeşlerin yurduna gitmiştir. Bu iki alp kardeşin bir de Hara Sorhıl isimli kız kardeşleri vardır. Han Çibek başta olmak üzere diğer alplar hazırlıklarını yapıp yola düşerler. Yurda yaklaştıklarında Ah Ölen adlı bir alpla karşılaşır. O da bu savaşa katılır ancak çok geçmeden ölür. Bu çetin savaşta Han Çibek de hayatını kaybeder. Alplar tüm düşmanlarını alt etmiş galip gelmişlerdir. Han Çibek ve Ah Ölen'in csetlerini tabuta koyup Kara Dağ'a koyarlar. Han Orba ve Haan Hıs buradan Ah Ölen'in yurduna giderler. Ah Ölen'in Tülgü Arığ adlı bir kızı vardır ve kızı menfi Çis Han2ın oğlu Kögetey Mirgen almak istemektedir. Alplar, Çis Han'ın yurdunu tarumar edip Tülgü Arığ'ı Han Sağın için alırlar ve evlendirirler. Hara Han'ın yurduna dönüldüğünde de ulu bir toy kurulur ve yeniden bir düğün yapılır.

2.3.6. Sonuç

2.3.6.1. Mutlu Sonla Bitenler

Ak Çibek Arığ destanında iki baş kahraman olduğu için her birinin sonu farklı şekildedir. Ak Çibek Arığ vadesinin bittiğini söyleyerek yaratıldığı ak kayanın içine girerek kendi canına son verirken Kanlı Kılıç evlendiği Hıyan Arığ'dan bir kız çocuğu olur. Ot Han'ın yurdundan zaferle dönen alplar zafer toyu kurarlar. Toyun akabinde Kanlı Kılıç'ın çocuğuna ad verilir. Ad vermeyi Ak Çibek Arığ yapar. Çocuğa Ay Tappa ismi konur. Ak Çibek Arığ'ın ölümünden ötürü çok üzülen Kanlı Kılıç otağına döndüğünde annesi Ay Hucın'ın da öldüğünü görür, buna da hâliyle çok üzülür ve annesini ak gök tepeye götürüp gömer. Kanlı Kılıç, baba yurdunun hanı-beyi olur, ailesi ve halkıyla mutlu bir şekilde yaşamaya devam eder.

Alıp Sarığ Plat Hıs destanında bunan üç baş kahramandan sadece biri ölerken anlatıdan ayrılır. Diğer baş kahramanlar olan Alıp Sarığ Plat kız ile Altın Hartığa'nın

oğlu Altın Hosto destanın sonunda mutlu bir şekilde yaşamaya devam ederler. Altın Hosto evlenir. Sarığ Plat kız da Altın Hosto'nun annesi ile yaşar.

Altın Arığ destanında Alp Çibetey karısı Alp Han Kız'ın kendisini yeniden hayat döndürmesinden sonra oğlu Kanlı Kılıç'ın düğününden sonra bir daha yurdundan ayrılmaz, silahlarını bir kenara bırakır ve ilin yönetimini oğlu Kanlı Kılıç'a devreder. Alp Altın Arığ'nın gizli bir yerde saklı olan dış canı Pora Ninci tarafından bulunur. Pora Ninci kuşu öldürerek hem Altın Arığ'ı hem de atını öldürür. Altın Arığ'nın ve atının öldüğü yere gelen bilge bir ihtiyar kemiklerinden onları yeniden yaratır. Alpin adı ve cinsiyeti değişir. Altın Arığ artık bir erkek alptır ve ismi de Taptaan Mirgen olur. Taptaan Mirgen daha sonra Altın Nakış isimli bir alp-kız ile evlenir. Alp Hulataı ise Kün Arığ ile evlenemez ancak Han Çiçek isimli başka bir bayanla evlenir ve mutlu bir şekilde yaşar.

Altın Çüs destanında Altın Çüs ile Alıp Möke'nin oğlu Üzüm Han arasında yaşanan gerginlik epeyce artar ancak dostları Çaas Han'ın araya girmesi ve Altın Çüs'ün Üzüm Han'a büyüklüğünü kanıtlamasıyla bu son bulur. Bunun üzerine Altın Çüs oğlu Ah Molat ile birlikte altı ayrı başlı ak dağın altında yaşamaya devam eder, zırhını ve silahını bir daha giymemek üzere çıkarır. Alıp Möke ise oğlunun zoruyla evlendiği Alıp Han Hıs ile yurduna gelir, burada karısı Hıyan Arığ buna fazlasıyla itiraz etse de Alıp Han Hıs'ın davranışı sonucunda bunu kabul etmek zorunda kalır. Alıp Möke yönetime dair tüm yetkilerini oğlu Üzüm Han'a bırakır ve Altın Çüs gibi tüm silahlarını bir kenara kaldırarak inzivaya çekilir. Üzüm Han, Altın Çüs ile yaşadığı meseleleri Altın Çüs'ün kendisini kanıtlamasıyla sona erdirmiş olur. Memleketine döndüğünde eşi Ay Çarılı ile *ulu toy* kurar ve babası Alıp Möke'den boyun yönetimini üstlenir.

Ay Huucın destanında alp Ay Huucın, Altın Arığ ile çıkmış olduğu ikinci ve son akınından muzaffer bir şekilde geri döner. *Destanın sonunda Ay Huucın'ın sayesinde huzurlu bir hayat sürölmeye başlanır. Ay Huucın'dan korkanlar yaşadıkları yeri terk ederler, Ay Huucın'ın varlığını görünmezlere karşı güven olarak görenler yakın yerlere yerleşirler.*⁶⁹³ Diğer alp Han Mirgen de Alıp Han Hıs'ın yanı sıra Ah

⁶⁹³ Pervin Ergun; *age*, s. 107.

Çibek Arığ ve Kün Arığ adlı kadınlarla evlenir, uzun zaman geçtiğinden dolayı iyice yaşlanır. Obanın idaresini oğullarından Altın İrgek'e teslim eder.

Han Kicegey destanında Han Kicegey, daha önce kendisine evlenmesi için teklif edilen Çarlı Tana ile, Küreldey ise Han Kicegey'in kız kardeşi Kilin Arığ artık orada olmadığı için Hara Torğı ile evlenir. Zalim han Ah Han'dan kurtulan halkı Han Kicegey idare eder; herkes mutlu bir şekilde yaşamaya devam eder.

Han Mirgen destanında destanın başından sonuna kadar yer alan tüm müspet baş ve tali kahramanlar hayattadır. Han Mirgen artık iyice yaşlanmasına rağmen sembolik olarak handır. Oğlu Altın Çüs, babasının yurdundaki son büyük savaşta ölmesine rağmen yapılan sihirle yeniden hayata dönmüştür. Altın Çüs'ün oğulları Çaaş Han ve Altın Hurğun, Kilin Arığ ve Hıyan Arığ adlı kızlarla evlenmiştir. Altın Çüs'ün kızı Haan Arığ ise evlenmemiştir.

Han Orba destanında baş kahramanlardan olan ve destana ismini de veren Han Orba destanın sonuna dek anlatıda görülür. Ağabeyi Han Mirgen ve Han Mirgen'in oğlu Han Çibek ölmüştür. Han Mirgen'in kızı Haan Hıs ile Han Çibek'in oğlu Han Sağın hayattadır. Han Sayın, Tülgü Arığ adlı bir kız-alp ile evlenir. Han Orba ile Haan Hıs ise hiç evlenmezler. Hayatlarını ailelerinin ve yurtlarının geleceği ile güvenliğine adanmışlar.

Huban Arığ destanı baş kahraman Huban Arığ'ın ölümü ile sonlanır. Ancak Huban Arığ kendisinden yaşça küçük olan dayıları Ah Ölen ve Kök Ölen'e Altın Sabah ve Altın Harlıh ile evlenmelerini vasiyet etmiştir. Bu iki alp da yeğeni Huban Arığ'ın vasiyetleri gereğince evlenir ve ülkeyi idare ederler.

Kara Kuzgun destanında Kara Kuzgun çıktığı son seferden sonra yurduna gelir, torunu Han Saraçı'nın da toyunu gördükten sonra ablası Han Çiçekey'i Çilbigen donundaki Altın Tona'ya verir, yaşından ötürü her şeyden elini eteğini çeker. Altın Saraçı kendisini kurtaran oğlu ve kız kardeşi ile birlikte ata yurduna dönerek hayatına devam eder. Oğlu Han Saraçı ise evlendiği eşiyle dede yurdunda ulu toy kurar ve söylenmese de beylik yapar.

Kök Han destanı Kök Han'ın kızı, Han Mirgen'in kız kardeşi Hurğun Arığ'ın, yeğeni İzil Han'ın karısı Çarlı Tana'nın erkek kardeşi Ay Sulaazın ile evlenmesi ile sona erer.

2.3.6.2. Kahraman(lar)ın Ölümü İle Bitenler

Ak Çibek Arığ destanında Ot Han'ın yurdundan tekrar Ak Han'ın yurduna gelen Ak Çibek Arığ Kanlı Kılıç'ın kızına Ay Hucın'ı çağırmasını ister. Ay Hucın obanın dışına Ak Çibek ve Ay Molat'ın yanına gelir ve Ay Molat'tan intikamını onu ateşte yakarak alırlar. Ay Molat da oracıkta bir daha yaratılmamak üzere ölüverir. Ak Çibek Arığ ve diğer alplar Ak Han'ın yurduna döndüklerinde Kanlı Kılıç bir zafer toyu tertip eder. Toyun ardından Kanlı Kılıç ile Hıyan Arığ'nın çocuklarına ad verilmesi gerekmektedir ki bunu da Ak Çibek Arığ yapar ve çocuğa Ay Tappa ismini verir. Daha sonra Ak Çibek Arığ'nın da isteğiyle Ay Tappa'ya isim vermenin şerefine bir de ad toyu düzenlenir. Ak Çibek Arığ bu toy esnasında içkinin de verdiği tesirle artık ölüm vaktinin yaklaştığını, şu ana kadar evlenme fırsatının da olmadığını söyler, geride kalacaklara mutlu, huzurlu ve barış içinde bir hayat sürmelerini tavsiye eder. Ak Çibek Arığ bir elinde atının dizgini bir elinde de Ay Tappa olduğu halde doğduğu yer olan ak kayaya girmek için ilerler. Ak kayanın ağızı açılır, burada duran ak tabuta girer. Ak tabuta yattığı vakit Ak Çibek Arığ'nın canı çıkar ve kapak da kendiliğinden kapanır. Ak Çibek Arığ'nın ölümüne tüm halk ve yakın dostları çok üzülr, uzun süre gözyaşı dökerler.

Alp Sarığ Plat Hıs destanında üç baş kahramandan biri olan Altın Hartığa, evlendiği gecenin ertesi günü hiç düşünmeden ve mühlet vermeden attığı dokuz boğumlu canlı ok uzun bir süre sonra kendisini bulur ve göğsüne saplanır.

Altın Arığ destanında alp Altın Arığ'nın gizli bir yerde saklı olan dış canı Pora Ninci tarafından bulunur. Pora Ninci kuşu öldürerek hem Altın Arığ'ı hem de atını öldürür. Altın Arığ'nın ve atının öldüğü yere gelen bilge bir ihtiyar kemiklerinden onları yeniden yaratır. Alpin adı ve cinsiyeti değişir. Altın Arığ artık bir erkek alptır ve ismi de Taptaan Mirgen olur. Taptaan Mirgen daha sonra Altın Nakış isimli bir alp-kız ile evlenir.

Han Orba destanında baş kahramanlardan Han Mirgen, Tas Han ve Pus Han adlı menfi alp kardeşlerin yurduna yılan akın sırasında defalarca ağır yaralanır. Teyzesi Altın Harlıh'ın birçok kez yardım etmesine, şifa vermesine rağmen sonunda dayanamaz ve ölür. Naaşı kız kardeşi Han Orba, oğlu Han Çibek tarafından kendi yurduna

getirilerek Altın Dağ'ın içine atıyla birlikte defnedilir. Destandaki diğer baş kahraman olan Han Çibek de destanın sonunda menfi alp-kız Hara Sorhıl'ın elinden ölür.

Hara Molat destanında baş kahraman Hara Molat menfi alp kara oğlan ile girdiği uzun süren çetin mücadele yenik düşer ve ölür. Mücadelenin sonlarına doğru yetişen ve Hara Molat'ın hiç görmediği oğlu kendisini ilaçlarla iyileştirmeye çalışsa da bu çaba sonuç vermez. Ölen babasını ve atını tabuta koyup ağacın tepesine defneden oğlu yeniden babasının yurduna döner. Orada Han Hartha ismini ve idareyi teslim alır.

Huban Arığ destanında alp Huban Arığ dostlarına musallat olan düşman alplarla kapışması esnasında el yurdunda ölür. Burada ölen Huban Arığ küçüç dayıları Ah Ölen ve Kök Ölen tarafından Altın Kris'in yurdunda defnedilirler. Huban Arığ ölmeden önce Ah Ölen ve Kök Ölen için bir mektup yazıp bunu kendi otağının içinde bırakmıştır. Mektupta Ah Ölen'in Altın Han'ın kızı Altın Sabah ile Kök Ölen'in ise öksüz ve yetim Altın Harlıh ile evlenmelerinin gerektiği yazılıdır.

Kök Han destanında öne çıkan kahramanlardan Kök Han, oğlu ve kızı Han Mirgen ile Hurğun Arığ ile torunu İzil Han destanın sonuna dek hayattadırlar. Her ne kadar baş kahraman olmasa da yol göstericiliği ve Orta Dünya müspet alplarının baş düşmanı olan İrlık Han'a kafa tutması ve onu kısmen dize getirmesi bakımından önemli bir yere sahip olan Kök Han'ın babası Han Sarığ destanın sonunda ölür ve torunu tarafından defnedilir.

2.4. Motif Kavramı ve Hakas Destanlarının Motif Yapısı

Halk edebiyatı çalışmalarında “motif” kavramı son derece önemlidir. Bu kavram birçok araştırmacı tarafından tanımlanmıştır.⁶⁹⁴ *Motif Index of Folk Literature** adlı eserde bu kavramı Stith Thompson şöyle tanımlar: “*Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır.*” (Ekici 1998:30–31). Thompson’un bu tanımı masal, efsane ve destan gibi anlatı türleri üzerine çalışan araştırmacılar tarafından genel olarak kabul görmekte ve kullanılmaktadır. Ülkemizde yapılan çalışmalarda da yukarıda tanım temelinde motif tespiti ve incelemesi yapılmaktadır. Bilhassa Türk dünyası destancılık geleneği çerçevesinde Türkiye Türkçesine aktarılan destanlarla hem metinler hem de bunlara bağlı motifler-motif yapıları gün yüzüne çıkmaktadır. Böylelikle Türk dünyası destancılık geleneği içinde düzenli bir motif kataloğu oluşturma çabalarını birlikte getirmektedir. Biz burada aşağıda isimlerini zikrettiğimiz üç ana başlık altında motifleri Stith Thompson’un bahsettiğimiz çalışmasında yer alan ve aşağıda madde başlarını verdiğimiz motifler çerçevesinde değerlendirdik. Araştırmacı S. Thompson’un hacimli eserinde motifler şöyle belirtilmiştir:

- A. Mitolojik Motifler
- B. Hayvanlar
- C. Yasak
- D. Sihir
- E. Ölüm
- F. Mucizeler
- G. Devler
- H. İmtihanlar
- J. Akıllılar ve Aptallar
- K. Aldatmalar
- L. Talihin Ters Dönmesi
- M. Geleceğin Tayini

⁶⁹⁴ Zeki Cemil Arda; “Edebiyatta Motif Araştırmaları”, *Fikir ve Sanatta Hareket* S. 55 Temmuz 1970 ss. 20-23.

* Bundan sonra **Index** olarak anılacaktır.

- N. Şans ve Kader
- P. Toplum
- Q. Ödüller ve Cezalar
- R. Esirler ve Kaçaklar
- S. Anormal Zulümler
- T. Cinsiyet
- U. Hayatın Doğası
- V. Din
- W. Karakter Hususiyetleri
- X. Mizah
- Z. Diğer Motif Grupları⁶⁹⁵

Çalışmamızın bu bölümünde alplara bağlı motifleri üç gruba ayırdık. Bunlar *Sosyal Hayatla İlgili Motifler*, *Olağanüstülüklerle İlgili Motifler* ve *Büyü-Sihirle İlgili Motifler*dir. İncelediğimiz destanlarda tespit edilen bu motifler Hakas destancılık geleneği içindeki işlevleri bakımından değerlendirilmiştir.

2.4.1. Sosyal Hayatla İlgili Motifler

2.4.1.1. Çocuksuzluk Motifi

Bu motif Index’de N 825.1 ile numaralandırılmıştır.⁶⁹⁶ Destanlarda soyun devamı, yaşlı han veya beylerin halkı idaresi, hayvancılığa dayalı iktisadî yapının sürdürülmesi amacıyla kendilerinden sonra bir kuşak oluşturma ve zenginleştirilmesi amacıyla çocuk sahibi olma isteği önemli sosyal motiflerden biridir. Bu motif, Türk destan ve hikâyelerinde önemli motiflerden biridir. Üst sınıf diyebileceğimiz zengin (tüccar), han veya beylerin dünyevî her şeyleri olmasına rağmen, ileride kendisinin yerini alacak bir çocuğu yoktur. Bu zümrenin çocuk sahibi olmak için başvurduğu pratikler halk kitapları üzerinde çalışan Otto Spies tarafından incelenmiş ve daha sonra da halk hikâyelerindeki durumu da Fikret Türkmen tarafından analiz edilmiştir. Yapının bu şekilde kurulmasının sebebini Fikret Türkmen şu şekilde açıklar: “*Bu motif aslında*

⁶⁹⁵ Stith Thompson; *Motif-Index of Folk Literature*, Vol. 1 A-C ss. 29-35.

⁶⁹⁶ Stith Thompson; *age*, Vol. 5 L-Z s.135.

stereotif motifler zincirinin bir parçasıdır. Kahramanın mucizevî doğuşu için hazırlayıcı bir fonksiyonu vardır. Zira hemen peşinde olağanüstü bir varlığın (Hızır'ın veya derviş kıyafetlerindeki başka birinin) yardımı, mucizevî bir meyvanın yenmesi, kahramanların doğumu ve ad konulması gibi motifler gelir."⁶⁹⁷ Bu durum destanın ilerleyen bölümlerinde ya hiç değişmeyerek hanın evlatlık almasıyla soyu olmasa bile hâkimiyeti devam ettirilir ya da yaşlı hanın son seferlerinden birine çıkmasının akabinde olağanüstü bir şekilde çocukları olur. Çocuksuzluk meselesinin alpin ailesine yaratacağı sıkıntıları iki grupta ele alan Metin Ekici bunlardan ilkinin *geleneklerin çocuksuz kişi (aileyi) ayıplaması* olarak gösterirken ikincisinin *iktidar sahibi kişinin mirasının (tacının, tahtının) kime kalacağından duyduğu kaygı* olarak belirtir.⁶⁹⁸ Hakas destanlarında da bunların her iki şekilde de örneklerini görmekteyiz. Çocuksuzluk meselesinin giderilmesi için bilhassa İslamî devir Türk destanlarında birtakım telkin ve pratiklerle bu sorun aşılmaya çalışılmaktadır. İncelediğimiz Hakas destanlarında ise çocuksuzluk meselesi ile karşılaşan alp-hanların ve eşlerinin benzeri pratiklere başvurmadıklarını görüyoruz.

Hakas destanlarında çocuksuzluk meselesine çare olması için F. Türkmen'in belirttiği ve diğer Türk destan ve halk hikâyelerinde görülen unsurları görmemekteyiz. Çocuksuzluk çeken han belli bir süre nasıl olduğu icracı tarafından belirtilmeyen bu durum sonucunda çocuk sahibi olur. Bununla birlikte benzer destan geleneği içerisindeki Şor destanlarından "Çocuksuz Ak Kan" destanında Ak Kan'ın karısı Ak Oy Arığ'ın ilerleyen yaşına rağmen çocuk sahibi olması için Küler Kuş'un yumurtasını da yemesi gerekmektedir. Burada Ak Kan ve karısına yardım eden yardımcı tip Çaş Köök'tür. Çaş Köök'e göre, *Ak Kan karısının çocuğu doğuramaması, onun Küler Kuş'un yumurtasını yutmamış olmasından kaynaklanır. Bunun için yumurtayı temin etmek gerekirdi. Çaş Köök, Ak Kan'ın Küler Kuş'un yaşadığı yere ulaşamaz ve yumurtayı getiremez diye düşünür. Oraya sadece o uçup ulaşabilirdi. Bundan dolayı Çaş Köök yumurta için kendisi gider. Ak Kan için ise sadece oturup onu geri gelmesini beklemek kalıyor. Çaş Köök şahinin kanatlarını takar e uçup gider. O çok uzun bir süre uçar, geri geldiğinde ise Ak Kan'a beyaz bir başörtüyle sarılmış yumurtayı verir ve*

⁶⁹⁷ Fikret Türkmen; *Tahir ile Zühre*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 1983 s. 178.

⁶⁹⁸ Metin Ekici; "Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Sartlar (Kontekst) İlişkisinin Önemi", *Millî Folklor* S. 39 s. 14.

*yolda yumurtayı kimseye göstermemesini, eve götürmesini, sonra da onu hemen yutması için Ak Oy Arığ'a vermesini tembih eder.*⁶⁹⁹ Ancak Çudoyakov bu örnekte, Ak Kan'ın kocalık görevini yerine getirdikten sonra böylesi sihrî bir pratiğe başvurulduğunun altını çizer: “*Son motifte Ak Kan'ın kocalık görevini nihayetinde yapmış olduğu önemle vurgulanır. İşte bundan sonra Ak Kan, karısında hamileliğin ilk berlirtilerini fark eder. Buna dayanarak, çocuğun doğması için mutlaka kocasının katkısı olması gerekir düşüncesi pekiştirilmektedir. İnsan insandan doğar. Bebeğin doğması için kadının erkeğe ihtiyacı vardır. İlk bölümünü tamamlayan motifin ana düşüncesi işte böyledir. Bu ise, insanın doğum nedenlerini sadece mitsel yöntemlerle açıklamanın tek başına yeterli olamayacağı anlamına gelir.*”⁷⁰⁰

Genellikle han veya bey olan alplar çocuk sahibi olamadıkları için hayıflanmakta ve üzülmektedirler. Ancak birçok Türk boyunun destanlarında görüldüğü üzere bu sorunu aşmak için bazı pratikleri de yerine getirmemektedirler. Örneğin kutsal mekânları ziyaret, mübarek kişilerden yardım alma vb.

Çocuksuzluk meselesine yukarıda da belirttiğimiz gibi diğer Türk destanlarında da ekseriyetle rastlamak mümkündür. Bu destanlarda Hakas destanlarında gördüğümüz örneklere nazaran çocuksuzluk meselesi daha bariz ve olumsuz bir şekilde verilmiş, çocuksuzluk derdine çare olacak pratikler daha sarıh bir şekilde anlatılmıştır. Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı boylar, Manas Destanı, Alpamış Destanı vd. Türk destanlarında bunun örneklerini görmek mümkündür.

Ak Çibek Arığ destanında Ak Han ve Ay Hucın'ın ilerlemiş yaşlarına rağmen çocukları olmamaktadır.⁷⁰¹ **Altın Arığ** destanında Orta Dünya alplarından Alp Han ile karısı Ak Ölen Arığ önceleri çocuksuzluk sorunu yaşarken bir süre sonra bir çocuğa sahip olurlar, ancak geç yaşta sahip oldukları çocuklarına yeterince doyamadan ölürlər. Çocuğa Alp Han'ın dostu Altın Sayzan sahip çıkar, yetiştirmeleri için kızlarına emanet eder.⁷⁰² **Altın Çüs** destanında Alp Han ve Altın Arığ'ın geçkin yaşlarına rağmen çocukları olmamaktadır. Alp Han bunu büyük bir üzüntüyle dile getirir.⁷⁰³ **Han**

⁶⁹⁹ A.İ. Çudoyakov; *Şor Destanı İncelemeleri*, s. 64

⁷⁰⁰ A.İ. Çudoyakov; *age*, s. 67.

⁷⁰¹ Ekrem Arıkoğlu; *age*, ss. 213–215.

⁷⁰² Fatma Özkan, *Altın Arığ Destanı*, Ank: Bilig Yay. 1997 s. 45.

⁷⁰³ Erdal Şahin; *age*, ss. 52–54.

Kicegey destanında çocuksuz Ah Han ve Ah Ölen Arığ çiftine Han Kicegey adlı alp bir gece vakti gelir. Han Kicegey'in ana ve babası belli olmasına rağmen Han Kicegey kız kardeşi Kilin Arığ ile annelerinin isteği sonucunda ayrı düşmüştür. Han Kicegey de bu gerçeği çok sonra öğrendiği için ana-babasız yaşamaktansa kim oldukları gerçekten bilmediği çocuksuz bir çiftin evladı olmak ister. Bunun sebebi destan ve halk hikâyelerinden gördüğümüz çocuksuzluk motifinden kaynaklanmaktadır. İlerleyen yaşlarına rağmen bu ikisinin çocukları olmamaktadır.⁷⁰⁴ Bu destanın başında çocuksuz olarak tanıtılan Ah Han'ın destanın ortalarına doğru iki evladı olduğunu öğrenmekteyiz. Ancak ayrıntılı bir şekilde ne bu çocuklar hakkında ne anneleri hakkında hiçbir bilgi paylaşılmaz. **Han Mirgen** destanında, alp Han Mirgen ile Ay Arığ'ın destanın başında çocuksuzluktan yakınmaktadır.⁷⁰⁵ **Huban Arığ** destanında da anlatının başında çocuksuzluk meselesi karşımıza çıkmaktadır. Boyunun hanı olan Hara Han ile karısı Hıyan Arığ arasındaki bir konuşmada, Hıyan Arığ kocasına yurduna, milletine ve sürülerine sahip çıkacak ne bir kardeşinin ne de bir kardeşinin olduğunu söyler Hara Han'a.⁷⁰⁶

İncelemeye tâbi tuttuğumuz diğer destanlarda alp-hanların ve onların eşlerinin çocuksuzluk sorunu ile karşılaştıklarını görmemekteyiz. Diğer destanlardaki sorun, bir şekilde çocuk sahibi olan hanların çocuklarını veya ailelerini bir düşman talanı sırasında kaybetmeleri, onların alt dünyaya kaçırılmaları şeklinde olmaktadır ki bu duruma çocuksuzluk meselesinin dışında bir konu olduğu için temas etmiyoruz.

⁷⁰⁴ *Han Kicegey*, m. 31–42.

⁷⁰⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 4.

⁷⁰⁶ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, s. 3–4.

2.4.1.2. Alpın Olağanüstü Doğumu Motifi*

bu motif diğer milletlerde görüldüğü gibi Türk destanlarında da alpın olağanüstü doğumu ve büyümesi sıkça görülen bir özelliktir. Alp tipinin göçebe toplumlarının derin özleminin bir ifadesi olduğunu söyleyen M. Kaplan bu yapıdaki toplumlarda yaşayan ana babaların çocuklarını hayal ettikleri şekilde yetiştirdiklerini belirtir.⁷⁰⁷ Bu durum alpın mucizevî özelliklere sahip olmasının yanı sıra icracının kahramanı biran önce büyüterek destanın asli unsuru olan alpın maceralarına geçmesi için gerekli olmasından kaynaklanmaktadır. Türk destan ve halk hikâyelerinin birçoğunda görülen mucizevî elma yiyerek veya Hızır vd. mübarek şahısların duasını alarak çocuk sahibi olmaya Hakas destanlarında rastlamadık. Elma yiyerek hamile kalma motifinin İndeşte de yer aldığını belirten F. Türkmen bu motifin en kadim kaynağının Tevrat'taki Rachel Kıssası'ndaki aşk elmaları olan Dudaim olduğunu ayrıca belirtir.⁷⁰⁸ Radloff tarafından kayda alınan Manas destanında Manas sağ elinde kan ile doğar. Yine aynı destanda tâli kahramanlar olan Acı Bay ile Alman Bet'in çocuklarının doğumu da bu şekilde gerçekleşmiştir.⁷⁰⁹

Hakas destanlarında alpların olağanüstü doğumları çocukların vaktinden önce doğması ve çocukların ana karnından değil kaya içinden doğmaları şeklinde vuku bulmuştur. Bununla birlikte normal şekillerde doğan çocuğun çok kısa sürede çocukluk dönemine girdiği görülmektedir.

Ak Çibek Arığ destanında baş kahraman Ak Çibek Arığ'ın *altı başlı zirveli ak kayanın* içinde dünyaya geldiği üzerine bir söylenti bulunmaktadır.⁷¹⁰ Ak Han'ın karısı Ay Hucın da ilerleyen yaşına rağmen gebedir ve üç ay sonra doğum yapacaktır. Ay Hucın, doğacak çocuğun cinsiyetini bilmekle birlikte adını da belirlemiştir. Evladı erkek, ismi de Kanlı Kılıç olacaktır.⁷¹¹ **Altın Arığ** destanında destana adını veren alp Altın Arığ ak kayanın içinde atı ak sabdar atla birlikte kendiliğinden yaratılır.⁷¹² Bir

* Türk destanlarındaki önemli motiflerden biri olan alpın olağanüstü doğumu bazı Türk destan alplarının doğumu çerçevesinde bir makale hacminde incelenmiştir. Bkz. Metin Ekici; "The Birth of Epic Hero", *Millî Folklor* S. 49 2001 ss. 16–26.

⁷⁰⁷ Mehmet Kaplan; *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İst: Dergâh Yay. 2001 s. 68.

⁷⁰⁸ Fikret Türkmen; *age*, s. 179.

⁷⁰⁹ Naciye Yıldız; *age*, s. 341.

⁷¹⁰ Ekrem Arıkoğlu; *Hakas Destanları 1*, s.219.

⁷¹¹ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 221.

⁷¹² Fatma Özkan; *Altın Arığ Destanı*, s. 49.

diğer olağanüstü doğum örneğine Huu İney'in bir vakitler doğurduğu ancak sonradan unuttuğu çocuğunun doğumudur. Çibetey Han adlı bir alpla gayrimeşru bir ilişkisi olan Huu İney, üç yıl onunla birlikte yaşadktan sonra yurdunu özleyip yola çıkar. Kızıl Kum Vadisinde ilerlerken çok sıcak olur ve epeyce yorulur on ikinci günün sonunda da zor durumda kalıp doğum yapar.⁷¹³ Düşman alp Ay Kara Taş'ın doğumu da alp Altın Arığ'inkine benzer bir şekilde gerçekleşir. Ay Kara Taş, alt dünyadaki Kara dağın üstündeki altı zirveli kara kayanın içinde kendiliğinden yaratılmıştır olağanüstü bir şekilde gerçekleşmiştir.⁷¹⁴ **Huban Arığ** destanında düşman alplardan Kök Molat ile Kün Arığ'ın yeni doğan çocukları *bir gecede bir yaş iki gecede iki yaş büyümektedir*.⁷¹⁵ **Kara Kuzgun** adlı destanında Altın Sas henüz çocuğunu dünyaya getirmemişken, beş aylıkken dile gelir ve kayıp babasını bulmak için yola düşer.⁷¹⁶ Altın Sas bir gün ve bir gece geçtiğinde çocuğunu beş aylıkken dünyaya getirir. Kendi göbek bağını kendi dolar, hiç vakit kaybetmeden Alt dünyaya doğru yola çıkar.⁷¹⁷ Bu alpin adı Han Saraçı'dır, anası Altın Sas babası Altın Saraçı'dır. Alt dünyada bu çocuk hakkında konuşmaktadırlar, Han Saraçı da bunu onaylar.⁷¹⁸ **Kök Han** destanında Kök Han'ın evladı Hurğun Arığ yedi aylıkken doğar.⁷¹⁹ Han Kicegey destanında, Han Kicegey'in asıl annesi ve babası Çarlı Puruh Han Hıs ve Altın Çüs'tür. Bu ikisi Çarlı zirvenin üzerinde dokuz gün birlikte olurlar, Han Kicegey ile kardeşi Kilin Arığ bu şekilde doğarlar.⁷²⁰

2.4.1.3 Ad Verme / Ad Alma Motifi

Ad verme insanın tüm hayatını etkileyen ve onunla birlikte mezara kadar gidecek olan bir olgu olmasından dolayı yalnızca Türk destanlarında değil diğer Türk halk anlatılarında da önemli bir olgu ve buna bağlı olarak gelişen bir motiftir. Türklerde mevcut ad verme gelenekleriyle alakalı epey bir çalışmanın yapıldığını belirten Fikret Türkmen tüm araştırmacıların müştereginin *doğan çocuğun ad alabilmesi için mutlaka*

⁷¹³ Fatma Özkan; *age*, ss. 89–91.

⁷¹⁴ Fatma Özkan; *age*, s. 235.

⁷¹⁵ Timur Bulat Davletov; *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, s. 216.

⁷¹⁶ Ali İlgin; *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*, s.135.

⁷¹⁷ Ali İlgin; *age*, ss. 135–137.

⁷¹⁸ Ali İlgin; *age*, s. 177.

⁷¹⁹ *Kök Han Destanı*, m. 279.

⁷²⁰ *Han Kicegey Destanı*, m. 2162.

bir yararlık göstermesi gerektiği olduğunu ifade eder.⁷²¹ Belirli bir ada sahip olmanın, ad verme geleneğinin, adın içtimaî hayattaki durumuna, ad vermenin adab ve erkânına dair Kemal Abdulla şunlar söyler: Mitin en güçlü yönlerinden biri, meşhur, ad koyma yöntemi ile ilgilidir. Destandan (Dede Korkut Kitabı) anlaşıldığı gibi, kahramanlara ad, birdenbire, doğdukları anda verilmez. Adı kazanmak gerekir. Bazen ad kazanmak uğrunda mücadele, tamamıyla boyun meydana çıkmasını, şekillenmesini hazırlar.⁷²²

Ad vermenin anlatı türleri haricinde hayattaki önemi hakkında Metin Ergun şunları söyler: *Ad, insanın şahsiyetini belirtir. Adın sihirli bir gücü olduğuna inanılır. Adla insanın sosyal şahsiyeti arasında bağlantı kurulur. Bu yüzden çocuğa ad seçilirken çok dikkatli olunur. Verilen adın manası, çocuğun şahsiyetini, geleceğini etkileyeceği için, aileler ad seçerken adın, güçlü ve sihirli olmasına dikkat ederler.⁷²³*

Yine destanlardaki ad verme bahsiyle alakalı olarak Fuzuli Bayat şu yorumlarda bulunmuştur: *Ad verme, Türklerde çetin, şerefli, mesuliyetli bir meseledir. Ad alan her bir yeni yeniyetme yalnız cemiyetin sıradan bir bireyi olmaz, onun aynı zamanda adına göre yaşaması da gerekir.⁷²⁴ Ad verme motifi destan geleneğinde kahramanın epik biyografisini tamamlayan kutsal mahiyetli bir olgudur. Epik biyografi derken destan kahramanının doğumunu, büyümesini, ilk kahramanlığını, ad almasını ve epik sahneye çıkmasını göz önünde bulundurmak gerekir. Bunun dışında kalan motifler, olay örgüsü boyunca hadiselerin kahramanlık olgusunda, yani geniş manada devlet kurmaktan, vatani düşmanlardan korumaya kadar olan faaliyet silsilesine paralel olarak devam etmesini sağlar. Türk kahramanlık destanlarının ilk okunuşundan da anlaşıldığı gibi kahramana kutsal adla beraber yenilmez fizikî güç de verilir. (...) Ad verme motifinin ritüel-mitolojik seciyesini tetkik eden birçok alimler, onu Şamanlığa bağlarlar. Vergi alan adayın inisiyasyon merasimden sonra ad alıp Şaman olması destanda kahramanın yeni statü kazanmasına dönüşmüştür. Demek ki ad alma yukarıda da dediğimiz gibi*

⁷²¹ Fikret Türkmen, *age*, s. 181.

⁷²² Kemal Abdulla; *Gizli Dede Korkut*, s. 97.

⁷²³ Metin Ergun; “Alpamış Destanının Varyantlarında Ad Verme Geleneği ve Bu Geleneğin Türk Kültürü İçindeki Yeri” s. 19.

⁷²⁴ Fuzuli Bayat; *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, s. 144.

*herhangi bir gencin toplumun üyesi olmaya hak kazanması, dolayısı ile yeni statüye geçişidir.*⁷²⁵

Mevzubahis Türk destanları ve özelinde de Hakas destanları olduğu için ad bağışlanan kişiler adi şahsiyetler değil olağanüstü özelliklerle mücehhez, topluma örnek ve önder kişilerdir. Bu sebepten dolayı Türk destanlarında ad verme motifi daha farklı bir önem arz etmektedir.

Türk destanlarında ad verme geleneği farklı uygulamalarla karşımıza çıkar. Bunu muhtelif Türk boylarının destanlarında da görmekle birlikte Dede Korkut hikâyelerindeki ad verme ritüellerini tüm Türk destancılık geleneğine rahatlıkla teşmil etmek mümkündür. Diğer destanlarla birlikte Dede Korkut hikâyelerinde de ad alma veya uluların ad bağışlaması olağan bir hadise değil, ad alacak kişinin birtakım gereklilikleri yerine getirmesi sonucu meydana gelmektedir. Şahsın alplık kazanması için mutlaka bir adının olması gerektiğini bu adın da gerçek bir ad olabilmesi için Dede Korkut diliyle *ol zemanda bir oğlan baş kesmese kan dökmese ad komazlarıdı*⁷²⁶ düsturuna uyması gerekmektedir.

Dede Korkut boylarında alplara verilen adların maddeler halinde sıralayan F. Bayat şöyle bir tasnife gider: **a.** *sosyal statüsü: mesela ınak*, **b.** *şahsî özellikleri: mesela kalın Oğuz'un imrenesi veya kalın Oğuz'un devleti*, **c.** *akrabalık ilişkisi: mesela "yidi kızun umudı, Gaflat Koca oğlu veya han Uruzun ağası, Bayındır Hanın güyegüsü"* **d.** *savaşçılık özelliği: mesela "Parasarun Bayburt hisarından parlayup uçan altmış bin kâfire kan kusduran" veya "Demir Kapu Dervendindeki demir kapuyu depüp alan, altmış tuta ala gönderiniün uçında er böğürden"* **e.** *mitolojik karakteri: mesela "tüli kuşun yavrisı, Amit suyunun aslanı, Karaçuğun kaplanı"* vs. **f.** *atının rengi: "boz aygurlı, ağ boz atın yilisi veya konur atın iyesi"*⁷²⁷

Yukarıdaki düstur umumiyetle karşılaştığımız bir alplığa geçip riti olmakla birlikte tüm destanlarda aynı rit temelinde ad verme gerçekleşmemektedir. Konumuz olan Hakas destanlarının örneklerini aşağıda göreceğimiz bir kısmında alp adını doğduktan hemen sonra alırken bir kısım alplar ise Dede Korkut örneğinde olduğu gibi

⁷²⁵ Fuzuli Bayat; *age*, s. 148.

⁷²⁶ Muharrem Ergin; *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, Ank: TDK Yay. s. 118.

⁷²⁷ Fuzuli Bayat; *age*, s. 146.

bir cengâverlik örneği göstermeden ad alamaz, *at ve elbise sahibi* olamazdı.⁷²⁸ Abdülkadir İnan bu durumu *destanlarımızda kahramana ad verme işi büyük önem taşır. Ülkenin hanı veya boyun beyi olan baba, çocuğuna ad konulması için bir toy tertip eder. Burada boyun yaşlı ve bilgisi ve şamanı çocuğun adını kor. Bazen de kimse bir ad bulamaz, o zaman “boz atlı bir er/derviş/Hızır” çocuğa ad vererek kaybolur*⁷²⁹ şeklinde değerlendirir.

Alpa adı veren kişi çoğunlukla söz konusu toplumdaki mübarek bir şahsiyet olmakla birlikte bazen alpin kendisi, Oğuz Kağan destanı örneğinde olduğu gibi, kendi adını kendi vermektedir. Bununla birlikte Metin Ergun, “*Türk inancında çocuğa verilen ilk ad, gerçek ad değil; geçici addır. Bu ilk adı anne-baba veya ebe verir. Esas adı ise şaman verir. Şaman daha sonra yerini dervişe ve hocaya bırakmıştır, demektedir*⁷³⁰ Abdülkadir İnan ise çocuğa verilen ilk adın geçici olduğunu bunun örneklerinin Yenisey, Altay, Yakut, Kırgız vb. boylarının destanlarında görüleceğini belirtir. Bahaeddin Ögel de çocuğa adının *Dede Korkut gibi büyük ozanlar veyahut Ak-Sakallı, Gök-Sakallı, Hızır gibi kutsal kimseler tarafından verildiğini* ifade eder.⁷³¹

Hakas destanlarında diğer boyların destanlarından farklı olarak karşılaştığımız bir durum da alpların adlarının atlarının adıyla birlikte anılmasıdır. Bu durumu ilk kez Rus araştırmacı Titof’un kaydettiğini belirten Abdülkadir İnan şöyle demektedir: *Kahramanların, atlarının adıyla beraber zikredildiğine Altay-Yenisey destanlarında çok tesadüf ediyoruz. Bu motif benim bildiğime göre ilk defa Titof’un dikkatini celbetmiştir. Onun fikrine göre “Minusin sahillerinde yaşayan Türk destanlarında kahramanın adıyla bindiği atın adı bir oluyor.” Titof’un tesbit ettiği destanlarda adı geçen kahramanların en büyükleri atlarıyla beraber zikrolunuyorlar; “Agoy atlığ Aybatır (s. 89), “Akpör atlığ Akmolot” (s. 94); “Kök Kan Kök atlığ”(s. 102); “Ak sabdar Atlığ Allarığ (s. 103); “Ala Kardıga ağ oy at” (s. 106); “Kara bor atlığ Büri Mirgen” (s. 134); “Ak Kılış Kan boz oy atlığ” (s. 140) ve saire.*⁷³²

⁷²⁸ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamalarıyla Destanları II*, s. 207.

⁷²⁹ Abdülkadir İnan; “**Göçebe Türklerin Destanlarında Kahramanların Doğumları Ad Almaları ve Başka Hususiyetleri**”, *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt* Ank: TTK Yay. 1998 ss. 206–212

⁷³⁰ Metin Ergun; *agm*, s. 19.

⁷³¹ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamalarıyla Destanları I*, s. 206.

⁷³² Abdülkadir İnan; *Makaleler ve İncelemeler I*, ss.206–207.

Hakas destanlarının çok azında rastladığımız ve ad verme motifi ile ilgili olan bir diğer durum da ad alan alpin adını aldıktan sonra bir *ad toyu* düzenlemesidir. Bu ad toyu ile ilgili örnekleri Türk boylarının diğer bazı destanlarında sıkça görmekte birlikte Hakas destanlarında örneklerine birkaç yerde tesadüf etmekteyiz. *Türklerde çocuklara ad koymak için büyük törenler yapılır ve komşu beyler de çağırılırdı. Yeni doğmuş veya erlik çağına girmiş çocuklar için yapılan ad verme törenleri ile ilgili, elimizde bir çok belge vardır*⁷³³ diyen Bahaeddin Ögel'in bu ifadesine örnek olarak Metin Ergun Alpamış destanından, alpin asıl adını aldıktan sonra yapılan bir toydan bahsederek olaya bir misal getirir: *Alpamış destanında da çocuk, ikinci adını kahramanlık gösterdikten sonra alır. Alpamış'a ikinci adı verilirken de eğlence tertip edilir. Yenilir, içili, yarışılır. Çocuğa ad koyma sırasında eğlence tertip etme bütün Türk boylarında görülür. Manas, Er Töştük, Koplandı Batır, Dede Korkut vb. destanlarda çocuğa ad koymadan sonra eğlenceler tertip edilir.*⁷³⁴

Hakas Türklerinin destanlarında ad vermeyi örnekler temelinde üç ayrı başlık altında vermeyi uygun bulduk. Buna göre alpin ismini ya sözü geçen, muteber bir şahıs verir ya alpin kendisi verir ya da alpin ismi önceden verilmiştir.

2.4.1.3.1. Alpin İsmini Bir Başkası Verir

*Kuzey-Türk destanlarında da, Ak Sakallı bir ihtiyarın ortaya çıkıp, oğlanın adını verip; sonra da kaybolduğu” sık sık görülür. Müslüman olmayan Altay Türklerinde ise zaman zaman, “Gök Sakallı bir ihtiyar, çocukların adlarını koyuyordu.*⁷³⁵ diyen B.Ögel'in ifade ettikleriyle benzer duruma Hakas destanlarında da rastlanır. Bunlarda *gök sakallı ihtiyardan* ziyade bir aile büyüğü, erginliğini tamamlamış bir alp veya kutsal bir hayvan isim verir.

Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hartığa ve K k Nincil'in oğulları Altın Hosto'ya adını annesi verir.⁷³⁶ **Ak  ibek Arığ** destanında, Kanlı Kılı  ile Hıyan Arığ'ın kızlarına *Ay Tappa* adını Ak  ibek Arığ koyar.⁷³⁷ **Altın Arığ** destanında Huu İney, Alp

⁷³³ Bahaeddin  gel; *T rk Mitolojisi Kaynakları ve A ıklamalarıyla Destanları II*, s. 13.

⁷³⁴ Metin Ergun; **agm**, s. 20.

⁷³⁵ Bahaeddin  gel; **age**, s. 14.

⁷³⁶ **Alp Sarığ Plat Hıs**, m.218.

⁷³⁷ Ekrem Arıkoğlu; **age**, s. 361.

Han ve Ak Ölen Arığ'ın oğluna ad verir.⁷³⁸ Altın Arığ, Kanlı Kılıç'a adını verir.⁷³⁹ Altın Arığ tamamen öldükten sonra onun topuk kemiğinden yeni bir alpı yaratan olağanüstü yaşı adam bu “yeni” alpin adını kendisi verir ve ona “Taptaan Mirgen” adını bahşeder.⁷⁴⁰ **Altın Çüs** destanında, Alp Han ve Altın Arığ'ın uzun yıllar sonra sahip oldukları çocuğa ad vermek Altın Çüs'e düşer.⁷⁴¹ Alp Möke ile karısı Hıyan Arığ'ın çocuğuna adını merasimle Ak Molat verir.⁷⁴² **Ay Huucın** destanında, baş kahraman Ay Huucın'a adını babası ala kula aygır verir. Bunun sebebini yarı insan yarı at olan Ay Huucın'a bağlamak mümkündür.⁷⁴³

Hakas Türklerinin ad verme geleneği içindeki pratiklerden biri de şudur ki memleketin veya yaşanılan obanın ak sakalları ad vermeye en yetkili kişıdır ve ad vermeyi bu şahıslar yapar. Bu ak sakallar çocuklara hem günlük hayatta kullanacakları bir ad verir bir de Hakasça bir isim verirler. Aşığıdaki mısralarda bunun örneğini görmekteyiz. Han Mirgen ve Han Hıs'ın iki çocuğu Ay Huucın'ın yurduna gelip bir süre yaşar ve ondan at ve giyecek ister. Ay Huucın ise ata binmek istiyorsa kendi atlarını kendilerinin bulması gerektiğini söyledikten sonra bu atı buldukları zaman *Hoor* adlarını da vereceğini söyler.⁷⁴⁴ Kendilerine layık iki tulparı bulup Ay Huucın'a getiren çocuklara Ay Huucın ad verir.⁷⁴⁵ Pervin Ergun'un yapmış olduğu aktarmada *hoor* kelimesi *sevgili* şeklinde, Ekrem Arıkoğlu'nun aktarmasında⁷⁴⁶ ise *hoor* kelimesi *saygın* olarak karşılanmıştır. Hakasça-Rusça Sözlükte *Hoor* maddesinin ikinci anlamı olarak “güzel; kulağa hoş gelen, ahenkli (Destan kahramanının adıyla ilgili)” anlamları verilmekte örnek cümle olarak da *aar adın kem poldı, hoor solan noo poldı* “saygın adın ne oldu, ahenkli lakabın ne oldu” verilmiştir.⁷⁴⁷ *Hoor* kelimesinin Hakasça-Türkçe Sözlüklerdeki dört anlamından hiçbirinde yukarıdaki karşılıklar verilmemiştir. Verilen karşılıklar içinde metne en uygun karşılık *Hoor* “Hakas, Hakasların eski adı”⁷⁴⁸ ile *Hoor*

⁷³⁸ Fatma Özkan; *age*, s. 95.

⁷³⁹ Fatma Özkan; *age*, s. 209–211.

⁷⁴⁰ Fatma Özkan; *age*, s. 301.

⁷⁴¹ Erdal Şahin; *age*, ss. 102–104.

⁷⁴² Erdal Şahin; *age*, ss. 129–132.

⁷⁴³ Pervin Ergun; *age*, s. 233–234.

⁷⁴⁴ Pervin Ergun; *age*, s. 328.

⁷⁴⁵ Pervin Ergun; *age*, ss. 329–330.

⁷⁴⁶ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 621.

⁷⁴⁷ *Hakas-Orıs Söstitik*, s. 845.

⁷⁴⁸ Ekrem Arıkoğlu; *Örneklı Hakasça-Türkçe Sözlük*, s. 188.

“Hakas” tır.⁷⁴⁹ Viktor Butanayev ve İrina Butanayeva’nın *Mir Hongorskogo Fol’klora* adlı eserinde çocuğa ismin ihtiyar tarafından verildiği, bu isimlerden birinin halk ismi diğerinin Hongoray (Hakas, Hoor) ismi olduğu belirtilmektedir: “İhtiyar, isim vermek için anlaşır konuşur: “Sana bir halk ismi vereceğim, seni Hongoray tabiriyle çağıracağım. Diğer türlü eğer halk arasında dolaşırsan onlar sana isimsiz bir köpek, gayrimeşru çocuk, -suras-⁷⁵⁰ piç diyecekler.”⁷⁵¹ Bu sebeple aktarmalardaki hoor ifadesinin biz “saygın; ahenkli”den ziyade *Hongoray* veya *Hakas* ismi şeklinde kullanılmasının daha doğru olacağı görüşündeyiz.

Han Mirgen destanında Çaas Han’a ve Haan Arığ’a adını bir *ihtiyar* verir.⁷⁵² **Han Orba** destanındaki önemli ritüellerden biri de ad vermedir. İlkın Altın Harlıh, yeğenleri Han Mirgen ve Han Orba’ya ad verir.⁷⁵³ Bir diğer ismi Han Orba yeğenine verir.⁷⁵⁴ Han Orba diğer yeğenine de ad veren kişi olur.⁷⁵⁵ **Han Kicegey** destanında Çarlıh Puruh Han hısın bir diğer çocuğu da Kilin Arığ’dır ki buna da adını annesi verir.⁷⁵⁶ **Hara Molat** destanında Hara Molat’ın oğluna ismini annesi Altın TarĖah verir.⁷⁵⁷ **Kara Kuzgun** destanında, baş kahraman Kara Kuzgun’a, adını ablası verir.⁷⁵⁸ Yine Kara Kuzgun destanında, Altın Saraçı’nın oğluna ismini bir ihtiyar verir.⁷⁵⁹ **Kök Han** destanında Kök Han ile Kögcil Arığ’ın çocuğuna ad verme merasimi düzenlenir.⁷⁶⁰ Kök Han ile Kögcil Arığ’ın ikinci çocukları doğduğunda da bir ad verme merasimi düzenlenir.⁷⁶¹ Söz konusu motif Index’de T 596 ile numaralandırılmıştır.⁷⁶²

⁷⁴⁹ Emine Gürsoy Naskali-Viktor Yakovleviç Butanayev vd.; *Hakasça-Türkçe Sözlük*, s. 185.

⁷⁵⁰ *Hakas-Orıs Söstik*; s. 522.

⁷⁵¹ Viktor Yakovleviç Butanayev-İrina İsayevna Butanayeva; *Mir Hongorskogo (Hakasskogo) Fol’klora* (Hongoray (Hakas) Folklor Dünyası), s. 42.

⁷⁵² Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, ss. 190–192.

⁷⁵³ Erhan Aktaş; *age*, s. 43.

⁷⁵⁴ Erhan Aktaş; *age*, ss. 152–153.

⁷⁵⁵ Erhan Aktaş; *age*, s. 206.

⁷⁵⁶ *Han Kicegey*, m. 2221.

⁷⁵⁷ *Hara Molat*; m. 2508–2509.

⁷⁵⁸ Ali İlgin; *age*, s. 23.

⁷⁵⁹ Ali İlgin; *age*, s. 263.

⁷⁶⁰ *Kök Han*, m. 388

⁷⁶¹ *Kök Han*, m. 524.

⁷⁶² Stith Thompson; *age*, Vol. 5 L-Z s. 411.

2.4.1.3.2. Alp Adını Kendisi Verir

*Ebulgazi Bahadır Han, her iki kitabında bazı siyasi sebeplerden dolayı Türk sözünü kullanırken, burada Oğuz-Han'ın adının Moğol âdetlerine göre konduğunu söylemektedir. Buna göre Oğuz Han kendi adını kendi verir, çevresindeki ak sakallar da çocuk kendi adını kendisi koyuyorsa bundan daha iyi bir adın verilemeyeceğini söylerler.*⁷⁶³

Huban Arığ destanında da ad verme riti önemli bir yeri işgal etmekte ve toplumun bir yansıması olarak destanda birkaç kez tekrarlanmaktadır. Bu destandaki ilgili motifin ilk örneğinde alp adını kendisi verir. Gelenekte, alpa ismi baba, ana veya obanın büyüklerinden biri tarafından verilmektedir. Burada destana da adını veren alp Huban Arığ adını kendisi verir.⁷⁶⁴ Aynı destandaki ikinci ad vermeyi alp Sarığ Sayın'da görmekteyiz. Sarığ Sayın da Huban Arığ gibi adını kendisi vermektedir. Kendi kendine ad almanın yanı sıra ad almanın altı gün dolmadan yapılması gerektiği de yine kahramanın kendi ağzından verilmektedir.⁷⁶⁵

Altın Arığ destanında alp Han Tibet kendi adını kendisi koyar.⁷⁶⁶ **Han Orba** destanındaki bu motifle alakalı son örnek diğerlerinden şu şekilde farklıdır ki bunda alp kendi adını kendisi verir.⁷⁶⁷

Alpın kendi adını kendi vermesi hususunda salname Oğuznamelerde de rastlanmaktadır. Buna göre; **a.** *Oğuz hükümdar çadırında doğduğundan ad koyma merasiminde kendi kendine, sebebini izah etmeden, Oğuz adını koyar.* **b.** *Ad koyma merasiminde bir yaşında olan çocuk kendine Oğuz adını koyar.* **c.** *Bu çocuk ana rahmindeyken Allah'ın velisi tayin edildiğinden, Türkçe veli anlamına gelen Oğuz adını alır.*⁷⁶⁸

⁷⁶³ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Ank: TTK Yay. 1998 s. 159.

⁷⁶⁴ Timur Bulat Davletov; *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, s. 45.

⁷⁶⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 93.

⁷⁶⁶ Fatma Özkan; *age*, s. 153.

⁷⁶⁷ Erhan Aktaş; *age*, s. 227.

⁷⁶⁸ Fuzuli Bayat; *age*, s. 144.

2.4.1.3.3. Alpın Adı Hâlihazırda Vardır

Han Kicegey destanında, baş kahraman Han Kicegey'in adı önceden verilmiş, eyerinin kenarına bu ad nakşedilmiştir.⁷⁶⁹ Bu adı Han Kicegey'in, destanın sonuna doğru haberdar olduğumuz annesi Çarlıh Puruh Han his tarafından verilmiş ve atın eyerine yazılmıştır.⁷⁷⁰

Ad vermeden sonra ad alanın ad verenle altı kez dudaktan öpüştüğü bilinmektedir: *"Törenin sonunda, otağın muteber yeri olan ve beyaz keçeden yapılan yere oturan ihtiyar, bahadırın ismini duyurur. Genç bahadır kendisine isim veren ve kendisini altı kez dudağından öpen muhterem ihtiyarı ayakta selamlardı."*⁷⁷¹

Görüleceği üzere çalışmamıza kaynaklık eden destanlar içerisinde tüm destanlarda ad verme töreninin bulunduğunu, ad almanın bazı ritlerin yerine getirilmesinden sonra yapılmakla birlikte alpın doğumundan hemen sonra da adının bağışlandığını görmekteyiz. Alplara adlarını, cemiyetin ulu kişisi verdiği gibi, saygı duyulan bir akraba veya ad verilecek alp bir tali kahraman ise baş kahraman tarafından ad verilir. Destan örnekleri arasında gördüğümüz tek aykırı örnek alpa adının, kahramanın daimi yardımcısı bir at tarafından verilmesidir ki bu da at'ın destanda ve haliyle de alpın hayatında ne kadar önemli olduğu gerçeği ve izlenimini bir kez daha gözler önüne serer.

2.4.1.4. Toy Motifi

Index'de genel mahiyetiyle *feasts* başlığı altında P634 numarayla verilen bu motif⁷⁷², Hakas destanlarında farklı şekillerde yer almaktadır. İnsan hayatında *geçiş dönemleri* olarak adlandırılan, öncesinde ve akabinde birtakım pratiklere sahne olan hadiseler bulunmaktadır. Bu geçiş dönemleri ise *doğum*, *düğün (evlilik) doğum*, *düğün (evlilik)* ve *ölüm*dür. Toy denildiğinde ilk akla gelen, doğum ve evlilik merasimleri sonrasında yapılanlar olsa da ölümden sonra da birtakım toylar kurulmaktadır. Oğuz Kağan destanından başlayarak tüm Türk anlatı geleneğine ait sözlü ve yazılı ürünlerde *toy* önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu destanda toy kavramı diğer birçok halk

⁷⁶⁹ *Han Kicegey*; m. 392.

⁷⁷⁰ *Han Kicegey*; m. 2232.

⁷⁷¹ Viktor Yakovleviç Butanayev – İrina İsayevna Butanayeva; *age*, s. 42.

⁷⁷² Stith Thompson; *age*, Vol 5 L-Z s. 181.

anlatı türünden farklı olarak bir eğlence, evlilik sözleşmesi, çocuk sevinci veya ölüm acısının paylaşarak azaltılması amacından ziyade nizam-ı âlem ülküsünü güden Oğuz Kağan'ın siyasî, askerî ve içtimaî vesayetini soyu içinde, oğulları arasına tevarüs ettirme gayesi taşımaktadır. Fuzuli Bayat konuyla alakalı olarak şunları ifade eder: *Birçok kahramanlık destanları gibi Oğuz Kağan Destanı da ulu bir toyla tamamlanır. Destanda iki defa tekrar olunan toyların hiçbirinde düğün anlamındaki evlenme akdi müşahede olunmaz. Toy yahut şölen verme motifi, sırf Oğuz hadisesi olduğundan siyasî ideolojik karakter taşır. Buna göre de toy vermek motifi başka destanlarındaki düğün şöleninden farklıdır. Oğuz Kağan Destanı'nda (salname varyantlarında da) toy, aslında Oğuz cemiyetinin gerekli siyasî, iktisadî, askerî-inzibatî meselelerini halletmek için çağrılan kengeş ya da kurultay karakterlidir.*⁷⁷³

Geleneksel Hakas gelenekleri arasında da toyun ve diğer dinî muhtevalı byaramların ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bunlar gelenekten moderniteye değin zaman, coğrafya ve sosyal çevreden etkilenmek sûretiyle bazı değişikliklere uğramış olsa bile öz itibarıyla korunmuşlardır. Bunların yanında Hakas Türklerinin bilhassa Rus hâkimiyetine girmelerinden sonra başlayan Hristiyanlaştırma faaliyetleri sonucu oluşan etkileşim sonucunda bazı Ortodoks kültür unsurları, geleneksel Hakas kültüründe de yer bulmuştur.

Hakas Türklerinin içtimaî hayatının yansıması olan *alıptığ nımahlarda* da bu geçiş dönemlerine bağlı olarak gelişen toyları görmek mümkündür. Hakasların geleneksel yapısı içerisindeki toy, düğün ve eğlenceleri birkaç başlık altında toplamak mümkündür. V. Y. Butanayev'in A.A. Vernik ve A.A. Ulturgaşev ile hazırlamış olduğu *Narodnie Prazdniki Hakasii* (Hakasya'daki Halk Bayramları) adlı eserinde Hakas Türklerinin bayramlarını beş ayrı başlık altında ele almıştır. Bunlar *ailevî bayramlar*, *takvimî bayramlar*, *av bayramları*, *sosyal-dinî bayramlar* ve *Hristiyanlık bayramlarıdır*. Bizim bu başlık altında işleyeceğimiz toy bahsine konu olanlar ise birinci başlık altında işlenmiştir.⁷⁷⁴

Hakas Türkçesinde *büyük gün* anlamındaki *ülü kün* kelimesiyle karşılanan ve toylara karşılık gelen bu günler Hakas Türkleri için büyük önem arz etmektedir.

⁷⁷³ Fuzuli Bayat; *age*, s. 167.

⁷⁷⁴ Viktor Yakovleviç Butanayev- A.A. Vernik – A.A. Ulturgaşev; *Narodnie Prazdniki Hakasii* (Hakasların Halk Bayramları), Abakan 1999.

Yukarıda bahsedilen kitapta yer alan ve bizim konumuzla alakalı olan *ailevî bayramlar* da kendi arasında birkaç gruba ayrılmaktadır. Bunlar *çocuk doğduktan sonra ve çocuğun hayatındaki ilk önemli merhalelerle ilgili olan bayramlar, evlilik toyları, ölü aşı ve evdeki ocağa kurban sunma* şeklindedir. İlk gruptaki toylar *kin toy* (plasentanın gömülmesi toyu), *pizik toy* (beşik toyu), *pala toy* (ad toyu), *tis toy* (bebeğin ilk diş çıkarmasından sonra tertip edilen toy), *kispik-toy* (ilk saç toyu), *tuzamah kisken toy* İkinci gruptaki evlilik toyları kendi içinde *sas toy* (iç içe geçmiş saç toyu), *çaras* (evrensel), *kiçig-toy (hıs toy)* (kız düğünü), *ulug-toy (ool-toy)* (düğün), *ib-toy* (yeni ev toyu), *tergin* (ebeveynin ilk gelin ziyareti).

Hakas destanlarında yukarıda listesi verilen toylardan yalnızca birkaç tanesinin örneğiyle karşılaştık. Bu toylar *pala-toy, sas toy, kiçig-toy, ulug-toy*dur. Bu toylar arasında bilhassa evlilik toyları üzerinde çokça durulmuş, bazı destanlarda mısralar boyunca anlatılmıştır. Aşağıdaki başlıklar altında gelin ve damadın kendi memleketlerinde yaptıkları düğünler, kız toyu içinde yapılan bir pratik olan saç toyu, evlilik öncesi bir âdet olan dünürçülük veya dünür gitme ve gelinin kocasının yurduna giderken baba evinden taşıdığı çeyiz çocuğun doğmasından sonra bu mutlu hadise akabinde yapılan ad toyu, alpların kazandıkları zafer münasebetiyle yapılan zafer toyu konularından bahsedilecektir. Evlilik toyunun öncesinde her zaman karşılaşılmamak kaydıyla dünürçülük (kız isteme) ve alplara mahsus evlilik adıyla da bilinen damat olacak alpin gelin olacak alpi hak etmesi, güç ve akıl gâlibiyetini göstermesi için yapılan birtakım hususiyetler de mevcuttur. Bunların içinde müstakbel damat alpin rakipleriyle güreşmesi, at yarışı, silah kullanma maharetini göstermesi vb. olduğu gibi bizzat erkek alpin evleneceği kadın alpla olan fizikî mücadelesi de bazı destanlarda yer almaktadır.

2.4.1.4.1. Ad Toyu

Hakas Türklerinde, çocuk doğduktan bir ya da üç ay sonra çocuğa ad verilme işlemi başlardı. Bu toydan önce *kin-toy* ve *pizik-toy* olmasına rağmen incelediğimiz destanlarda bu toyların örneklerine rastlamadık. Bunlar destanlarda genellikle atlanarak sözlü gelenekte önemli bir yeri olan ad verme motifine de kaynaklık eden ad toyuna geçilmiştir. Ancak aşağıda alıntıladığımız paragraftaki pratiklerin aynı şekilde

uygulandığı destan örnekleri mevcut olmasa da, ad toyunun yapıldığının söylendiği iki destan ile karşılaştık.

Aşağıda geleneksel Hakas hayatındaki önemli ritüellerden biri olan ad vermenin ve ad toyunun nasıl uygulandığı anlatılmaktadır:

“Koyun kesilir ve sütli bir içecek hazırlanır. Bu bir kadının yurdunun ortasına konulan büyük bir kazana boşaltılır. Misafirler bu içeceğin karşılığında kazanın içine bozuk paraları, yüzükleri, kıymetli taşlı yüzükleri veya sedef düğmeleri fırlatırlar. Bunlar çocuğun dişlerinin bir an önce çıkması için verilen hediyelerdir. Akabinde, kazanın kurutulmasından sonra bu hediyeler beşiğe bağlanır ve bebeğin koluna uygun bir bilezik yapılır. Ad gününde, ebeveyn at, inek ve koyundan mürekkep hayvanları bağışlarlar. Bu çok sayıdaki hediye hayvan âdet üzere “haro” (hediye) olarak geri döner. Çocuk büyüdüğünde bunların karşılığı olan ücreti yüz misli karlığıyla ödemek zorundadır. Koyunlar için böyle bir talep bulunmaz. Eskiden masada oturulur, ocağın önündeki sıcak etli yemek alınır ve evin ruhuna ikam edilirdi. Sonra, yürekten kesilir, sağ üst kaburgadan ve döş etinden olmak üzere üç parça yağlı et kesilir ve ateşe atılırdı. Hepsinden sonra eğlenceye katılım olurdu.. İhtiyarlar çay içerler ve çocuklara uzun ömür niyaz ederlerdi. İsim günlerinde çocuklara Hakasça isimler verilirdi. Kişi, ismi verenleri toplayarak ağzını beyaz ineklerde sağılmış sütle kutsar ve beyaz keçeden yapılmış şerefli yere otururdu. Küçük kızlara yaşlı kadınlar, erkek çocuklarına ise dedeler isim verirdi. Giysiler hediye edilirdi. Sıraları geldiğinde küçük kızlara yedi koyu mavi boncuk, erkek çocuklara ise ok verilirdi. Eğer doğum esnasında yaşlı bir kimse çocuğun yanına gelirse, çocuğa uzun ömürlü olması için bu kişinin adı verilirdi. İhtiyar, sakalından üç tüy koparır, bunları çocuğun altına koyar ve “Sana adını veriyorum! Benim gibi ihtiyarlayıncaya dek yaşa, böylesi uzun sakalın olsun!” derdi. İnaniş gereğince ismini veren kişi hayatını kaybederdi. Çocuk güya, ismi veren kişinin ömründen alırdı.”⁷⁷⁵

Alp Sarığ Plat Hıs destanında alp Altın Hosto ad aldıktan sonra *ad toyu* kurulur.⁷⁷⁶ **Han Orba** destanında evlilik toyunun haricindeki bir diğerkoy ise ad toyudur. Han Çibek, yeğeni Kaan Kız’a ad verir, akabinde eğlence düzenlenir.⁷⁷⁷

⁷⁷⁵ Viktor Yakovleviç Butanayev-A.A. Vernik-A.A. Ulturgaşev; *age*, s. 9.

⁷⁷⁶ **Alp Sarığ Plat Hıs**, m. 230.

2.4.1.4.2. Evlilik Toyu

2.4.1.4.2.1. D n rc l k

Alpların toyları ger ekle meden  nce alpin ailesinin veya yakınlarının evlenilecek kızı istemeleri yani d n rc l  n olması gerekmektedir.

Altın   s destanında, Altın   s,  aas Han'ın kızını  z m Han'a almak i in d n rc  olur ve kızı babasından ister.  aas Han kızını verir ve halkına d   n dernek kurulmasını emreder.⁷⁷⁸ **Han Orba** destanında alp Han Orba'nın a abeyi Han Mirgen'in kaderinde evlenece i yazılı olan Ay Arı 'ı istemek i in Ay Arı 'ın memleketine Altın Harlıh ve Han Orba ile birlikte gidilir. Ay Arı 'ın ana babası olmadığı i in Ay Arı 'ı kendisinden isterler. Ay Arı  bu evlili e  nce sıcak bakmasa da Han Mirgen ve Ay Arı 'ın babalarının dost oldukları ve evlenecekleri kader kitabı *altın kitapta* yazılı oldu u s ylenir.⁷⁷⁹ Ay Arı  ile Han Mirgen'in evliliklerinde bu iki alpin babaları tarafından i ilen bir ant ve bu s zle menin m barek *altın kitapta* yazıldığını g rmekteyiz. Bu durum T rkiye T rklerinin folklorunda da g r len *be ik kertme* ile paralellik g stermektedir. *Bir aileyle hısmılık kurmak isteyen ya da bir yakınıyla varolan dostluk ba ını, ekonomik ili kisini daha da peki tirmek isteyen ba ka bir ailenin, s z konusu kimsenin yeni do mu  kızını o luna ni anlaması.*⁷⁸⁰ demek olan be ik kertmenin farklı  ekil benzer temelini Han Orba destanında g rmekteyiz. Be ik kertmenin bir  rne ini de Kara Kuzgun destanında g rmek m mk nd r. Kara Kuzgun ablası Altın Arı 'ın kendisine evlenmesini telkin etti i Han Kız'ın yurduna vardığında kendilerinin evlenece i altın sandık i indeki altın kitapta yazılıdır.⁷⁸¹ Tabii ki bu  rneklerden de g r lece i  zere Anadolu sahası folklorundaki ve kelimenin tam kar ılı ı olarak bir “be ik kertme”den s z etmek m mk n de ildir. Burada aileler arasındaki s zle meler kitaplar  zerinden y r t lmektedir. Dede Korkut kitabında da  rne ine rastladığımız be ik kertme Abd lkadir İnan'ın tabiriyle *O uzların be ik*

⁷⁷⁷ Erhan Akta ; *age*, s. 206.

⁷⁷⁸ Erdal  ahin; *age*, ss. 148–149.

⁷⁷⁹ Erhan Akta ; *age*, ss. 125–127.

⁷⁸⁰ Sedat Veyis  rnek; *T rk Halk Bilimi*, s. 187.

⁷⁸¹ Ali Ilgın; *age*, ss. 50–52.

*kertme yavuklu tabirlerindeki kertme kelimesi de “anda-dünür” olma adetinin cari olduğu devrin hatırasıdır.*⁷⁸² Beşik kertme motifi Index’de T 61.5.3 ile kayıtlıdır.⁷⁸³ Bir diğer dünürçülük pratiği Han Mirgen’in oğlu Han Çibek’e Gök Han’ın kızı Gök Nincil’in istenmesi sırasında yaşanır. Burada da Gök Nincil, Han Mirgen’in teyzesi tarafından babasından istenir.⁷⁸⁴ **Kara Kuzgun** destanında, Kara Kuzgun’un ablası Altın Arığ’ı istemeye gelen alp kendi kendisinin dünürçüsü olur ve Altın Arığ’ı kardeşi Kara Kuzgun’dan ister.⁷⁸⁵ Kara Kuzgun, ablası Altın Arığ’ı istemeye gelen bir başka alp olan Sarı Taycı’ya, ablasını gidip dokuz yiğit-kardeşten istemesini söyler.⁷⁸⁶ Kara Kuzgun aynı sözleri bir başka alp Hlanır Taycı’ya da söyler ve dokuz kardeşin gücüne dayanamayıp ölen Sarı Taycı’nın başına gelenleri de söyleyerek onu uyarır.⁷⁸⁷ Hodır Tas kılığına giren Kara Kuzgun’un oğlu Altın Saraçı evlenmek istediği kız olan Altın Sas’ı babasından tehditvarî bir üslupla ister.⁷⁸⁸ Çatal başlı Çilbigen kılığına giren Altın Tona, Kara Kuzgun’un kızı Han Çiçekey’i babası Kara Kuzgun’dan ister, babası da herhangi bir şart sürmeden ve zorluk çıkarmadan kızını verir.⁷⁸⁹ **Kök Han** destanındaki bir başka alp olan Ay Sulaazın, Hurğun Arığ kızı istemek için kendisi dünürçü olarak gelir.⁷⁹⁰

Tüm örneklerde görüldüğü üzere kız alıp verme her daim alpların muhitleri dışında farklı aşiretler arasında olmaktadır. Bu durum bize destanların teşekkül ettiği dönemde egzogaminin artık yerleştiğini ve kanıksandığını göstermektedir. Şor destanları üzerine araştırmaları bulunan A.İ. Çudoyakov Şort Türkleri arasında da mevcut egzogaminin destanlara sirayet ettiğini, bununla birlikte ilk zamanlarda müstakbel gelinin yani nişanlının alpin kız kardeşi veya ablası tarafından memlekete getirildiğinden bahsetmektedir.⁷⁹¹ A.İ. Çudoyakov, kız istemede yani dünürçülükte *damatlar aktif, gelinler ise pasiftir. Kızlar kendi kaderini beklemekte sabırlıdır, genellikle nişanlısı olan ve rakipleriyle mücadele eden damatlar kaderlerini kendi*

⁷⁸² Ali İnan; *age*, s. 329.

⁷⁸³ Stith Thompson; *age*, Vol. 5. L-Z s. 413.

⁷⁸⁴ Erhan Aktaş; *age*, s. 159.

⁷⁸⁵ Ali İlgin; *age*, s. 25.

⁷⁸⁶ Ali İlgin; *age*, s. 31.

⁷⁸⁷ Ali İlgin; *age*, s. 35.

⁷⁸⁸ Ali İlgin; *age*, s. 113.

⁷⁸⁹ Ali İlgin; *age*, s. 205.

⁷⁹⁰ **Kök Han**, m. 2557.

⁷⁹¹ A.İ. Çudoyakov; *age*, ss. 55–56.

belirler. Gelinler ise güzelliğe, sadakate, bağlılığa, daha sonralarında ise samimi ve güçlü sevgi yetisine sahip olduklarını belirtir.⁷⁹²

2.4.1.4.2.2. Çeyiz

Ak Çibek Arığ destanında Ak Han'ın karısı Ay Hucın yıllar önce Ak Han ile evlendiğinde çeyiz olarak mal-davarı halkıyla kocasının yurduna yerleşmiştir. Bu getirdikleri Ay Hucın'ın çeyizidir.⁷⁹³ **Han Orba** destanında Ay Arığ, Han Mirgen ile evlendikten sonra âdet gereği kendi yurdunda değil kocasının yurdunda yaşayacaktır. Halkını, mal-davar sürülerini de kalın olarak Han Mirgen'in yurduna götürecektir.⁷⁹⁴ **Hara Molat** destanında Hara Molat ile evlenecek olan Kara Üzen Arığ'a babası Kara Han çeyiz olarak birkaç parça eşya verir.⁷⁹⁵ **Kara Kuzgun** destanındaki evliliklerde kız, ister bir alp olsun isterse boyunun hanı ve beyi, evlendikten sonra mutlaka kocasının yurduna gider. Kara Kuzgun destanındaki evliliklerde de aynı durum söz konusu olmakla birlikte toylardan birinde kızın, çeyizini de alıp erinin yurduna gittiğini görüyoruz.⁷⁹⁶ **Kök Han** destanında kız evinde yapılan düğünden sonra Altın Arığ, Han Mirgen'in yurduna doğru yol alacaktır, giderken çeyizini de götürür.⁷⁹⁷

2.4.1.4.2.3. Evlilik Toyu

Alpların ilk kahramanlığı sergilemesinden önce ya da sonra evlilik için kendine ve sülalesine münasip bir kızla evlenme isteği düğün motifini ortaya çıkarmıştır. Alp, müstakbel karısını ya kendisi arar bulur ya ana-babasının ya da bir dostunun tavsiyesiyle öğrenir ve onunla evlenmek için yola düşer. Yolda birtakım engellerle karşılaştığı gibi evleneceği kızın yurdunda yapılan müsabakaya denk gelir. Gerek yolda gerekse de kızın yurdunda karşılaştığı engelleri de aşarak evlenmeyi arzuladığı kız ile evlenir. Bazı durumlarda kızın ailesi bu evliliğe karşı olmasından dolayı alpin karşısına hesapta olmayan ancak sonradan ortaya çıkarılan farklı engeller sürer ancak alp bunların da üstesinden gelir. Bazen kız evinde toy kurulurken bazı durumlarda kız evinde toy

⁷⁹² A.İ. Çudoyakov; *age*, s. 56.

⁷⁹³ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 215.

⁷⁹⁴ Erhan Aktaş; *age*, ss. 128–129.

⁷⁹⁵ **Hara Molat**; m. 286–290.

⁷⁹⁶ Ali İlgin; *age*, s. 51.

⁷⁹⁷ **Kök Han**; m. 947.

kurulmadan doğrudan erkeğin ata yurduna gidilerek düğün tertip edilir; bazen de her iki yerde de eğlence düzenlenir. Karl Reichl'in bu konudaki değerlendirmesi dikkat çekicidir: *Evlenmek için sevgiliyi elde etmeden önce, kahraman birbirini izleyen görevleri icra etmek ve yarışmalara katılıp, başarılı olmak zorundadır; hatta kahraman, bir savaşçıya benzeyen sevgiliye karşı da mücadele edip, ona üstün gelmek zorundadır.*⁷⁹⁸ Sibiryâ Türk destancılık geleneğindeki alpların evlilikleri hakkında F. Bayat şunları ifade eder: *Kahramanın epik biyografisinin tamamlanmasında bir geçiş riti olan evlenme motifi önemli yer tutar. Türk epik geleneğinin Sibiryâ ile Altay-Sayan, Kıpçak ile Oğuz kolları, evlenme motifini ilk kahramanlık akdinden biri olarak gösterirler.(...) Bahadırlık seciyesi taşıyan evlenme motifinde kahraman sevgilisinin ardınca gidip birçok olaydan sonra (o, evleneceği kızla at koşturup ok atar; bazı Yakut destanlarında kazan kızı yakalayabilme görevini yerine getirir; kızla güreşir veya kıza talip olan diğer bahadırlarla yarışıp kızın babasının verdiği çetin görevleri yerine getirir vs.) onu getirir*⁷⁹⁹ derken aynı yazar arkaik tipli Sibiryâ, Altay-Sayan destanlarında (aşk destanlarının/halk hikâyelerinin ise hepsinde) *toy*, siyasî mazmunsuz *bugünkü düğün manasında kullanıldığını* belirtir.⁸⁰⁰

Evlilik toyunun iki ana unsuru olan güvey ve gelin Hakas destanlarında yalnızca kadın ve erkek alplardır. Kara budundan halk kitlesinden herhangi bir evlilik toyunun ve alplar ile sıradan halk arasında bir evlilik akdinin vuku bulmaması son derece normaldir. Burada tekrar olarak alpların, toplum içindeki yer ve önemi hakkında durmayacağız. Güvey, Hakas destanlarında çoğunlukla geline göre üstün bir konumdadır. Bazı destan örneklerinde ise gelin olan alp güvey olan alptan daha üstün özelliklere sahiptir ve kocası olan alpa yön verir. Bazı Hakas destanlarında ise kadın alplar evlenip gelin-alp olduktan sonra alplık hususiyetleri tamamen bitmekte sahibi olduğu evin ve çocuklarının idaresi ve bakımı ile ilgilenir. Erkek alpin evleneceği kıza kavuşması için bazı durumlarda sadece dünürçülük kurumunu işletmesi yeterli olurken bazen de *alplara mahsus evliliğin işletildiği* görülür. Bu ikincisinin yürütülmesinde gelin olacak alpin ailesinin ve özellikle de babasının birtakım istekleri ve şartları

⁷⁹⁸ Karl Reichl; *Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)* (çev. Doç. Dr. Metin Ekici), Ank: TDK Yay. 2002 s. 162.

⁷⁹⁹ Fuzuli Bayat; *age*, s. 149.

⁸⁰⁰ Fuzuli Bayat; *age*, s. 170.

olmaktadır. Aşağıda alplara mahsus evlilik konusuna ayrıca değineceğiz. Ancak Hakas destanlarında gördüğümüz şart-istekler sırlamasında Abdülkadir İnan'ın proto-Moğol, Çin kaynaklı eski Orta Asya kavimlerinde, eski Yakutlardan verdiği örneklerdeki durumlara rastlamamaktayız. Misalen, *proto-Moğol oldukları tahmin edilen Şıveğ kavminin âdetine göre, erkekler alacakları kızın ailesine üç yıl hizmet ederlerdi* derken *Fusan kavminin evlenme yasasına göre, erkek kızın evine girer, kapı arkasına bir kulübe yapar, avluyu temizler, hizmet ederdi* demektedir.⁸⁰¹ Yine aynı çalışmaya göre Yakutların ilk atası sayılan Omogon-Bay kızını, yıllarca kendisine hizmet eden bir yabancıya vermiştir.⁸⁰² Hakas destanlarında alpların evliliği farklı boylar arasında olur yani egzogami esastır.*

Evlilik toyu gelinin memleketinde yapılan düğün ile erkeğin memleketinde yapılan düğün olmak üzere ikiye ayrılırken kız toyu *kiçik toy* erkek toyu *ulug-toy* adını alır.⁸⁰³ Hakas destanlarındaki erkek ve kız toylarına geçmeden önce geleneksel Hakas Türklerinin yaşamında kız ve erkek toylarındaki uygulamaları ifade edeceğiz. *Kiçik toy – his toy* (kız toyu), *erkek evindeki asıl düğünden bir gün önce yapılır. Genellikle nişanlının akrabaları pazırthan içenin rolünü yerine getirerek gelini kendi evine götürürler. Burada gençlere ikramlarda bulunulur. Gelin bu eğlencede bulunmaz. Akşam “his oynı” adı verilen bir eğlence düzenlenir. Delikanlılar ve kızlar birbirleriyle arkadaşlık kurarlar, yavaşça dans edip şarkı söylerler. Ertesi sabah çöpçatanlar gelini düğüne götürmek için gelirler.*⁸⁰⁴

Ak Çibek Arığ destanında alp Kanlı Kılıç ile Hıyan Arığ için yurtlarında toy kurulur.⁸⁰⁵ **Altın Arığ** destanında, Picen Arığ, yeryüzündeki en kuvvetli alp olan Alp Saaday ile evlenmek istediğini kara kuzgun aracılığıyla alpa bildirir ve dünürçülüğe gelmesini ister.⁸⁰⁶ Picen Arığ kendi düğünün hazırlıkları için bizzat kendisi halka emir verir ve toy kurdurur.⁸⁰⁷ Ancak baba Altın Sayzan bu evliliğe karşı çıkar, kendisinin başka hanların yurtlarında ölmek istemediğini söyleyerek düğünden kaçır, halkın da

⁸⁰¹ Abdülkadir İnan; “Güvey”, *Makaleler ve İncelemeler I*, s. 337.

⁸⁰² Abdülkadir İnan; *agm*, s. 339.

* Sibiryâ Türk destanlarındaki alplara mahsus evlilik için ayrıca bkz. Selahaddin Bekki; *age*, 358 s.

⁸⁰³ Viktor Yakovleviç Butanayev – A.A. Vernik- A.A. Ulturgaşev; *age*, s. 12.

⁸⁰⁴ Viktor Yakovleviç Butanayev – A.A. Vernik- A.A. Ulturgaşev; *age*, s. 12.

⁸⁰⁵ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s.323.

⁸⁰⁶ Fatma Özkan; *age*, s. 69.

⁸⁰⁷ Fatma Özkan; *age*, s. 69.

düğün yapacak keyfi kalmaz ve düğün iki gün sonra sona erer.⁸⁰⁸ Düğünden sonra Alp Saaday, Picen Arığ'la onun yurduna taşınır ve yanında çeyiz olarak halkını ve mal-davarını götürür.⁸⁰⁹ Bir diğer toy Çibetey Han ile Alp Han Kız için kurulur.⁸¹⁰ Çibetey Han ile birlikte Hulatay da Pora Han'ın kızı Pora Ninci ile evlenir ve bir kez daha her iki alpin düğünü birlikte yapılır, düğün dokuz boyunca sürer.⁸¹¹ Bu arada, Hulatay'ın karısı Alp Han Kız, Çibetey'in karısı Pora Ninci'den hoşlanmaz, içinden ona bakmak gelmez.⁸¹² Ay Çarık Han kızı Çarık Tana'yı Kanlı Kılıç'a verir ve bu ikilinin dokuz gün süren düğünleri olur.⁸¹³ Çibetey Han ile Alp Han Kız'ın oğulları Kanlı Kılıç düğününü kendi yurdunda değil kız yurdunda yapmıştır. Daha sonra kendi yurduna geldiğinde alp Taptaan Mirgen ve Altın Nakış ile birlikte bir toy kurarlar.⁸¹⁴ Hulatay, Pora Ninci'nin alt dünyaya inerek kendisini bırakmasından sonra Han Çiçek adlı bir kadın alpla evlenir.⁸¹⁵ **Altın Çüs** destanında, Alp Möke ile Hıyan Arığ'ın dokuz gün sürecek toyları kurulur.⁸¹⁶ Altın Çüs destanında alp Alp Möke'nin ikinci evliliğine tanıklık etmekteyiz. Hâlihazırda Hıyan Arığ'la evli olan Alp Möke'nin getirdiği Alp Han Kız'a gönlü kayar ancak niyetini tam olarak belli edemez. Hıyan Arığ ise bu ikircikli durumdan ötürü Alp Möke'ye çıkışır, bu konuşmaları dinleyen Alp Han Kız ise Alp Möke'nin tarafında olur ve Hıyan Arığ'a karşı çıkar, Hıyan Arığ bu durumdan sonra yumuşayarak ve geri adım atarak Alp Han Kız'ın Alp Möke ile evlenmesine, birlikte yaşamalarına razı olur. Kurulan toydan sonra Üzüm Han boyun hanı alp-han olur.⁸¹⁷ **Ay Huucın** destanındaki toylardaki bir adet diğerlerinden çok farklıdır. Diğer düğünlerde misafirlere at ve inek eti ikram edilmektedir. Burada ise, Ay Huucın yarı insan yarı at olduğu için böyle bir şeyi kesinlikle kabul etmez, üzülür; durumu anlayan Hıs Han yilkı etlerini ortadan kaldırmalarını sadece inekleri kesmelerini emreder. Ortadaki vahim hatadan dönülür, toya kaldığı yerden devam edilir ve on iki gün boyunca *ulu toy* sürdürülür.⁸¹⁸ İkinci

⁸⁰⁸ FatmaFatma Özkan; *age*, ss.77–79.

⁸⁰⁹ Fatma Özkan; *age*, s. 79.

⁸¹⁰ Fatma Özkan; *age*, s. 145.

⁸¹¹ Fatma Özkan; *age*, ss.165–167.

⁸¹² Fatma Özkan; *age*, s. 165.

⁸¹³ Fatma Özkan; *age*, s. 245.

⁸¹⁴ Fatma Özkan; *age*, s. 325.

⁸¹⁵ Fatma Özkan; *age*, s. 327.

⁸¹⁶ Erdal Şahin; *age*, s. 115.

⁸¹⁷ Erdal Şahin; *age*, s.154.

⁸¹⁸ Pervin Ergun; *age*, s. 241.

düğün Kün Tönis Han ile Ah Çibek Arığ'ın düğünleridir. Bu düğünde de Ay Huucın'ın rahatsız olmaması için at eti yerine inek eti kesilir.⁸¹⁹ Ay Huucın destanındaki bir diğer düğün Han Mirgen'in oğlu Altın Teek ile Çalat Han'ın kızı Çalay Puruhan arasındadır.⁸²⁰ Destandaki son düğün ise Altın İrgek ile Kilin Arığ arasında olur ve Kilin Arığ'ın saç toyunda örgüsünü Çalay Puruhan örür.⁸²¹ Ay Huucın destanındaki hiçbir toyda *alplara mahsus evlilik* kaidelerine uygun bir durum söz konusu olmamış hatta dünürçülükle ilgili bir bilgi verilmemiştir. **Han Kicegey** destanında, kendisini öldürmek için yurduna gelen Ay Çarış Han, Han Kicegey'e önce evladı olması sonra ise kızı Çarış Tana ile evlenmesini teklif eder.⁸²² Talay Puruh Han kız ile evlenmek isteyen Han Kicegey'e kız tarafından bir şart koşulur. Buna göre Han Kicegey, ah zirvenin üstünde kızıl taş zırhlı bir kız vardır, eğer bunu kaldırıp fırlatabilirse Talay Puruh Han kız ile evlenecektir.⁸²³ Destandaki tek toy Alp Küreldey ile Hara Torğı arasındadır. Han Kicegey bu iki alp için Ah Han'ın yerine alp-han olduğu obasında bir düğün tertip eder.⁸²⁴ **Han Mirgen** destanında karşılaştığımız ilk toy öncesi pratik Pay Sarığ Han'ın tertip ettiği yarıştır. Buna göre yarışı kazanan Pay Sarığ Han'ın kızını alacaktır, bunun için bir şart koşar. Buna göre alpların atları yarıştıktan sonra alplar güreş tutuşacaklar, galip gelen kızı alacaktır.⁸²⁵ Kızın ailesinin, kızlarıyla evlenecek alp(lar)a koştugu şartlar gerek kahramanlık gerekse de aşk destanlarında görülen önemli bir motiftir. *Alplara mahsus evlilik epik baş kahramanın kendisine uygun eşi arayıp bularak her türlü şartı yerine getirip, sınavlardan geçtikten sonra onunla evlenmesidir.*⁸²⁶ Arkaik destan ve alplara mahsus evlilik konusunu işlediği çalışmasında Mehmet Aça Altay Alıp-Manaş, Kan Püdey, Ay-Manıs, Kozın-Erkeş, Tıva Bayan Toolay destanlarında alplara mahsus kahramanî evlilik örneklerinin bulunduğu bahserek destanlardan örnekler verir.⁸²⁷ Bu tür evliliklerin ve evlilik öncesi uygulamaların Türk destancılık

⁸¹⁹ Pervin Ergun; *age*, ss.320–321.

⁸²⁰ Pervin Ergun; *age*, ss. 378–379.

⁸²¹ Pervin Ergun; *age*, ss. 388–389.

⁸²² **Han Kicegey**, m.2164.

⁸²³ **Han Kicegey**, m. 2020.

⁸²⁴ **Han Kicegey**, m. 3903.

⁸²⁵ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, ss. 52–54.

⁸²⁶ Burul Kızırbayeva-Abdikerim Muratoy; “**Alplara Mahsus Evlilik**” (akt. Mehmet Aça); *Millî Folklor* S. 37 s. 78.

⁸²⁷ Mehmet Aça; “**Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki Âşıklara Mahsus Evlilik Konusunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik**”, *Millî Folklor* S. 47 s. 47.

geleneğinde bolca örneği bulunmaktadır. Bir Sibiry Türk grubu olan Tıva Türklerinin destanlarında da bu tür evlilik ve pratiklerin uygulamasını görmekteyiz. *Bahadırlar, bir şekilde haberdar oldukları güzelleri almak için seferlere atlanırlar, kızlar için rakiplerle mücadele edip ileri sürülen şartları yerine getirmeye çalışırlar.*⁸²⁸ Han Mirgen destanında hâlihazırda evli olan alp Han Mirgen, ikinci kez evlenir ve bunun için öz yurdunda toy kurdurur.⁸²⁹ Alpların ikinci kez evlenmesini Altın Çüs destanından sonra burada da görmekteyiz. Alp Çaas Han'ın evleneceği kişi kaderinde yazılmıştır. Bilge kişi Çaas Han'a bunun bilgisini verir.⁸³⁰ Çaas Han ile Kilin Arıg'ın ve Altın Hurğun ile Hıyan Arıg'ın toyları birlikte yapılır.⁸³¹ **Han Orba** destanında evlilik ve saç toyu olmak üzere düğün örneklerini bolca görmek mümkündür. İlk toy Han Mirgen ile Ay Arıg'ındır. Bu iki alpin evlenecekleri sihirli altın kitapta zaten belirtilmiştir. Her iki genç kitapta yazılanlara karşı gelemeyeceklerinden dolayı evlenirler, toy kurur.⁸³² Kahramanlık veya *arkaik destanlarda* alpların evlilikleri diğer aşk destanlarında olduğunda farklı bir yapı arz etmektedir. Han Orba destanındaki evlilikler aşk destanlarındaki evlilik örnekleriyle paralellik arz etmekle birlikte, *arkaik* destan evliliklerinden de örnekler sergiler. Burada da alplara mahsus evlilik örneği vardır. Destandan Gök Han kızı Gök Nincil'i evlendirecektir. Ancak evlenmek isteyen alplardan *demir melez ağacının yaprağını* kendisine getirmeleri şartını koşmuştur. Han Mirgen'in oğlu Han Çibek de damat adaylarından biridir ve bu müsabakaya katılmak için Gök Han'ın yurduna halası ve diğer yardımcı akraba/dostlarıyla gider.⁸³³ Tahmin edileceği gibi bu müsabakayı Han Mirgen'in oğlu Han Çibek kazanır. Gök Han kızı Gök Nincil'i ona verir ve kız evinde bir toy düzenlenir.⁸³⁴ Bir diğer evlilik toyu Han Çibek ile Gök Nincil'in oğlu Han Sağın ve aldığı eşi Tülgü Arık arasında olur.⁸³⁵ **Hara Molat** destanında alp Hara Molat üç kez evlenir. Birden fazla eşle evlenme Index'de T 145 ile gösterilmiştir.⁸³⁶ İlk evliliğinde ablası evlenmesini istemese de o ablasının

⁸²⁸ Metin Ergun-Mehmet Aça; *Tıva Kahramanlık Destanları*, s. 127.

⁸²⁹ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplik Destanı*, s. 128.

⁸³⁰ Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 216–218.

⁸³¹ Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 276–278.

⁸³² Erhan Aktaş; *age*, s. 119.

⁸³³ Erhan Aktaş; *age*, ss. 153–154.

⁸³⁴ Erhan Aktaş; *age*, ss. 172–174.

⁸³⁵ Erhan Aktaş; *age*, ss. 242–243.

⁸³⁶ Stith Thompson; *age*, Vol. 5 L-Z S. 358.

sözünü dinlemeyerek Hara Üzen Arığ ile evlenir⁸³⁷ ve karısının sözüyle ablasını öldürür Hara Molat. İkinci evliliğini bizzat ilk karısının isteğiyle yapar ve Sarığ Tana adlı kız-alp ile evlenir.⁸³⁸ Üçüncü evliliğini de birinci ve ikinci karısının arzusuyla Ah Tana ile yapar.⁸³⁹ **Huban Arığ** destanında evlilik ve bu evlilik sonucunda yapılan toylarla ilgili iki örnek karşımıza çıkar. Bunlardan ilki Huban Arığ'ın çok eski arkadaşı olan Kök Nincil ile Sarığ Sayın arasındaki evliliğidir. Düğün eğlencesi olan toylar son derece renkli bir şekilde tasvir edilmiştir. Evlenecek kişilerin halkları başta olmak üzere uzak ve yakın boylardan birçok misafir toya davet edilir. Kırgınlıklar, küslükler ve çatışmalar toy zamanı unutulur, sadece eğlence, yeme ve içme ön plandadır. Herkesin gönlü yapılmaya çalışılır. Bazı evliliklerden önce kızın babası, kızıyla evlenecek olan kişiyi belirlemek için birtakım yarışmalar düzenlerken bazı düğünlerde ise dünürçüler karşı tarafın olağan isteklerini yerine getirdikten sonra çiftlerin düğünleri gerçekleşir. Kök Nincil ile Sarığ Sayın'ın evlilikleri de bu şekilde gerçekleşmiştir.⁸⁴⁰ **Kara Kuzgun** destanında Sarı Han'ın kızı Altın Sas'ın düğünü babasının isteği üzerine tüm halkın davetli olduğu kısa bir düğün olur.⁸⁴¹ Bir başka düğün Kara Kuzgun destanında Altın Tona ile Han Çiçekey'in düğünüdür.⁸⁴² **Kök Han** destanında, Han Mirgen'in Altın Arığ'ı alması için Ah Tas ve Kök Tas alpları alt etmesi gerekmektedir.⁸⁴³ Müsabakayı kazanan Han Mirgen, Altın Arığ'ı babasından ister. Bunun iyilikle olmadı zorla yapılacağını da belirtir.⁸⁴⁴ Altın Arığ ile Han Mirgen'in ilk düğünü Altın Arığ'ın yurdunda olur.⁸⁴⁵ Han Mirgen ile Altın Arığ için bir de Han Mirgen'in yurdunda yapılır.⁸⁴⁶ Destandaki bir diğer düğün Çarılı Tana ile İzil Han arasında olur.⁸⁴⁷

⁸³⁷ *Hara Molat*; m. 279.

⁸³⁸ *Hara Molat*; m. 489.

⁸³⁹ *Hara Molat*; m. 700.

⁸⁴⁰ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, ss. 197–199.

⁸⁴¹ Ali İlgin; *age*, s. 117.

⁸⁴² Ali İlgin; *age*, s. 205.

⁸⁴³ *Kök Han*, m. 610.

⁸⁴⁴ *Kök Han*; m. 830.

⁸⁴⁵ *Kök Han*; m. 868.

⁸⁴⁶ *Kök Han*; m. 1644.

⁸⁴⁷ *Kök Han*; m. 2370.

2.4.1.4.2.4. Saç Toyu

Düğün eğlencesinin yanında Hakas Türklerinin evlilik adetleri arasında bulunan ve her destanda istisnasız karşılaştığımız *sas toyı* (saç toyu) adı verilen bir düğün pratiği vardır ki yalnızca gelinlere has bir adettir. Buna göre destandaki alp kızların saçları evlenene dek elli veya altmış örgülü olur. Evlendiklerinde ise gerdeğe girmeden önce obanın yaşlı nineleri kızların bu çok örgülü saçlarını iki örgüye indirirler. Saçları çifte örgülü bayanların artık evli olduğu belli olmuş olur. Pratiğin ayrıntısı şu şekilde gerçekleşir: *“Gelinin damadın evine getirilmesinden sonra, kızın örgüleri çözülür ve saçlar iki örgü şeklinde yeniden örülürdü. Hakas kadınlarının saç taraması bazı anlamlar içermektedir. Genel kanaate göre kızların birçok örgüsü (sürmesi) olurdu, bunların örülmesi bir saati alırdı (otsar). Evli kadınların iki örgülü saçları olurdu (tulun). İhtiyar kadınların ise üç örgüsü olurdu (sürmesi). Genç bir kız evlilikdışı bir doğum yaptığında tek örgüyle dolaşmak zorunda idi (kiçege) ki bu durum bir rezalet sayılmaktaydı. Sas toyu toyunda beliklerin örülmesi esnasında kadının başında ağabeyi (nige) veya ablası (piçe) veyahut da dayısı (koş) bulunurdu. Örgüleri çözen kişi “pazırthan içe” şeklinde adlandırılmaktaydı ve bu geleneğin tümünden sorumlu olurdu. O düniürcü olarak kıyafetini giyerdi. Ebeveyn yurdun kuzey tarafından üç ak ağaç sırtığının üstünü kapatarak kapıdan doğu tarafına (harandı) bir düğün alacağı yaparlardı. Gelin tüm saç toyu boyunca bu alacıkta bulunmak mecburiyetindeydi. Burada kızın saçları çözülür ve iki belik örülür. “Pazırthan içe” sağ omuz hizasında dururken, onun baldızı (abızın) solda dururdu. Pazırthan içe, kızın düğümlü saçına hemen kendi saçından yapılmış bir düğme (suundi) tutturur. Diğerini damattan arlığı saçla yapar.”⁸⁴⁸*

Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hosto ile Ay Arığ kız evlendiğinde Ay Arığ kızın saç toyu yapılır.⁸⁴⁹ **Ay Huucın** destanında ilk toy Han Mirgen ile Alp Han Hıs’ındır. Canlı bir düğün yeri tasviri vardır ve ardından Alp Han Hıs’ın saç toyu yapılır.⁸⁵⁰ **Han Mirgen**’in ikinci karısı Toolay Mooray’ın da *saç toyu* olur.⁸⁵¹ Kilin Arığ

⁸⁴⁸ Viktor Yakovleviç Butanayev-A.A. Vernik-A.A. Ulturgaşev; *age*, s. 11.

⁸⁴⁹ *Alp Sarığ Plat Hıs*; m. 1752.

⁸⁵⁰ Pervin Ergun; *age*, ss. 239–240.

⁸⁵¹ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, s. 130.

ve Hıyan Arığ gelinlerin sa toyları da Toolay Mooray'inkin akabinde yapılır.⁸⁵² **Han Orba** destanında Ay Arığ, kocası Han Mirgen'in yurduna geldiğinde eğlencenin yanı sıra gelinlere has yapılan sa toyuna katılır.⁸⁵³ Daha sonra Gök Nincil için sa toyu düzenlenir.⁸⁵⁴ **Huban Arığ** destanında alp K k Nincil kızın altmış  rg s   z l r ve iki  rg ye indirilip t rk lerle gelin edilir.⁸⁵⁵ Bir diğer d Ğ n ise Huban Arığ'ın dayıları Ah  len ile K k  len'in Altın Sabah ve Altın Tarlıh kızlarla evlenmeleridir. Burada da canlı bir d Ğ n tasvirinden sonra *sa toyu* anlatılır. Bu kızların da altmış  rg s   ifte  rg  yapılır.⁸⁵⁶ **Kara Kuzgun** destanında evlilik toyunun yanında Altın Sas'ın sa toyu da ger ekleştirilir. Kadınlar ellerindeki altın taraklarla Altın Sas'ın salarını a arlar ve elli-altmış beliği  ifte beliğe devşirirler.⁸⁵⁷ Bir diğer sa toyu da Sarı Marha'nındır.⁸⁵⁸ **K k Han** destanında kız evinde yapılan bir diğer toy gelinin salarının iki belik şeklinde  r ld Ğ  *sa toyudur*.⁸⁵⁹  arılı Tana için diğer alp kızlar için yapılan *sa toyu* tertip edilir.⁸⁶⁰

2.4.1.4.3. Zafer Toyu

Evlilik toyunun haricindeki bir toyu *zafer toyu* şeklinde Ak  ibek Arığ destanında g r yoruz. Kanlı Kılı , galibiyetle d nd Ğ  akınından sonra bir toy kurulmasını ister.⁸⁶¹ **Han Orba** destanında da zafer veya esaretten kurtulduktan sonra toy d zenlendiğini g r r z. Menfi alp Kara Mool'un yurdundan muzaffer bir şekilde geri d nen alp Han Orba zafer toyunu kurdurur.⁸⁶²

⁸⁵² Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 272–280.

⁸⁵³ Erhan Aktaş; *age*, s. 132.

⁸⁵⁴ Erhan Aktaş; *age*, s. 176.

⁸⁵⁵ Timur Bulat Davletov; *Huban Arığ Hakas T rklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, s. 199.

⁸⁵⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 259.

⁸⁵⁷ Ali Ilgın; *age*, s. 121.

⁸⁵⁸ Ali Ilgın; *age*, s. 203.

⁸⁵⁹ *K k Han*; m. 886.

⁸⁶⁰ *K k Han*; m. 2391.

⁸⁶¹ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 361.

⁸⁶² Erhan Aktaş; *age*, s. 221.

2.4.1.5. Ölüm Motifi

Türklerde ölüm hadisesinden sonra öte dünya anlayışının, ölüm öncesinde birtakım belirtilerin bulunduğu, ölüm sonrasında ise ölenin yakınları tarafından ölen kişi için birtakım pratiklerin uygulandığı söz konusudur. Abdülkadir İnan, Çin kaynaklarına dayanarak Türklerdeki defin âdetlerinin üç gruba ayırır. Bunlar *yakma*, *ağaca asma* ve *toprağa gömmedir*.⁸⁶³ 1935 yılından itibaren Rus arkeolog S.V. Kiselev'in yapmış olduğu arkeolojik tetkiklerde Kök Türk, Uygur ve Kırgızlar tarafından kurulan Türk devletlerine ait mezar örneklerine rastlamıştır. Mezarlardan değerli ve ince sanat eserleri çıkarılmıştır.⁸⁶⁴ Hakas Türklerinin selefleri olan Yenisey Kırgız mezarları örnekleri olarak değerlendirilebilecek bu mezar örneklerini toprak altı yani gömü usûlü mezarlar olarak değerlendirmek gerekir. Yine aynı makalede Kiselev'in rastladığı buluntular arasında *ölüler her Hüyük altında anatoprakta yapılan çukurlara gömülmüştür; başı doğuya veya kuzeye yönelmiştir. Her mezar kısmen veya tamamen soyulmuştur. Ölü hediyeleri bakır, gümüş ve demirden yapılmış süs eşyası, silahlar ve koşum takımıyla atlardan ibarettir. Her mezarda bir veya iki at iskeleti bulunuyor. Bazı mezarlarda atlar kütüklerden yapılmış çit içindedir*, denmektedir.⁸⁶⁵

Hakas destanlarında definlerin muayyen bir zamanı olduğuna dair belirgin ifade olmamakla birlikte iklimin daha ılıman olduğu bir dönemde yapıldığı tahmin edilebilir ki böyle bir bilgiyi Jean Paul Roux'un eserindeki şu kayda binaen vermekteyiz: *Ortaçağda Türkler cenazelerini yılda iki kez gömerlerdi; ilkbaharda ve sonbaharda, ağaçlar yapraklarını döktüğünde ya da yapraklar yeniden yeşerdiğinde, uygun bir günde, örneğin Moğolistan'da yazın bitki örtüsünün canlandığı gündönümünde ya da Boğa takımyıldızının ortaya çıktığı gün yapılırdı. Louis Bazin iki Türk prensinin, Kültigin ve Bilge Kağan'ın ölüm ve cenaze tarihlerini belirleyebilmiştir. Kültigin 27 Şubat'ta ölmüş ve 1 Kasım 731'de gömülmüştür. Bilge Kağan ise 25 Kasım 734'te ölmüş ve 22 Haziran 735'de gömülmüştür*.⁸⁶⁶

⁸⁶³ Abdülkadir İnan; *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, s. 180.

⁸⁶⁴ Abdülkadir İnan; "Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları", *Makaleler ve İncelemeler I*, 1998 s. 497.

⁸⁶⁵ Abdülkadir İnan; *agm*, s. 497.

⁸⁶⁶ Jean Paul Roux; *Orta Asya'da Kutsal Bitki ve Hayvanlar* (çev. Prof. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan); ss. 59–60.

Hakas destanlarındaki ölüm ve akabindeki defin pratiklerine dönecek olursak şunları söylemek mümkündür. Sahip oldukları birçok meziyet ve güce rağmen bazı destanlarda alplar mücadele esnasında yaralanmaktadır. Ezeli ve ebedi dostları olan atlar veya evlatları/kardeşleri tarafından birçok kez iyileştirilen veya hayata döndürülen alplar tabii ki icracının tasarrufuyla destanın ortasında veya sonunda öldürülürken bazı alplar destanın sonuna kadar yaşayabilmektedir. Bazı destan kahramanları yarı ölümü yaşamaktadır. Ancak kendilerine yapılan büyülu ilaç tedavileri sonucunda tekrar hayata döndürülürken bazen bu ilaçlar faydalı olmamakta ve tam anlamıyla ölmekte Ak Üzüt ülkesine bir daha dönmemesine yol almaktadır. **Ak Çibek Arığ** destanında, Ak Han'ın mezarı atıyla birlikte öldükten sonra *ormanlı zirveye* çıkarılır. Ak Han ile atının kemikleri *kaya tabutla* defnedirler.⁸⁶⁷ Ak Çibek Arığ'ın da öleceği vakit geldiği zaman kendi başına mezarına girer, kendi lahdine atını da götürür. Kırgızlarda mezarın, içi boş hötük şeklinde olduğuna dair değerlendirmeler de mevcuttur.⁸⁶⁸ Ak Çibek Arığ'a bu son yolculuğunda Ak Han ve Ay Hucın'ın torunu, Kanlı Kılıç ile Hıyan Arığ'ın kızları Ay Tappa eşlik eder. Ak kayanın içinde kendisini defnedir.⁸⁶⁹ Ak Çibek Arığ, ölümüne yakın vakitte Ay Tappa'ya halkını iyi töre verip mal-davarı iyi idare etmesini vasiyet eder.⁸⁷⁰ Ak Çibek Arığ'dan sonra Ay Tappa'nın annesi Hıyan Arığ da ölür, Ay Tappa onu *ak gök tepeye götürerek* defnedir.⁸⁷¹ **Altın Arığ** destanında ölüm vakti gelen Huu İney, Altın Arığ ve Hulata'y'a, Alp Saaday'ın ülkesinde yaşayan Picen Arığ ile İcen Arığ kız kardeşleri öldürüp, mal-davarlarılarıyla halklarını geri almalarını vasiyet eder.⁸⁷² Vasiyetini de veren Huu İney, kendisini canlı canlı defnedir: *Huu İney, Ak kayanın içinde / Haykırarak, hıçkırıklarla ağlayarak kalmış / Onlar çıktıklarında Huu İney / Ak kayanın kapısını üç defa açıp / Üç defa kapatıyormuş / Ayın, güneşin ışığını göreyim diye / Hüngür hüngür ağlıyormuş / Altı ayrı uçlu Ak kaya / O zaman yıkılıp, parçalanmış / Huu İney'in kederli sesi, uzaklarda / Kayboluvermiş / Altı ayrı uçlu Ak kaya / Kirim dağının üstünde / Ak taş yığını olarak saçılıp / Enkaz halinde yayılıp*

⁸⁶⁷ Ekrem Arıkoğlu; *age*, ss. 317–319.

⁸⁶⁸ Emel Esin; *Türk Kozmolojisine Giriş*, İst: Kabalcı Yay. 2001 s. 166.

⁸⁶⁹ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 367–371.

⁸⁷⁰ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 369.

⁸⁷¹ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 371.

⁸⁷² Fatma Özkan; *age*, s. 97.

*kalmış.*⁸⁷³ **Altın Çüs** destanında Alp Han, geç yaşlarında doğan çocuklarını annesine emanet ederek savaşa gider. Başına bir şey gelmesi durumunda onu *ak kula atına* vermesini vasiyet eder.⁸⁷⁴ Alp Han'ın çocuğunu emanet alan Ak Kula at ise öleyazınca çocuğu, sahiplenmesi için Ak sarı kuluna verip vasiyette bulunur.⁸⁷⁵ Alp Han öldüğünde, Altın Çüs onu *sıradağ üzerine kaya ve taşlarla* defneder.⁸⁷⁶ **Ay Huucın** destanında Han Mirgen'in ablası Hıs Han Ay Huucın'a öldükten sonra kendisini ne şekilde ve nereye defnetmesini vasiyet eder ve kendisiyle ilgili bir sırrı ifşa eder, bu sır Hıs Han'ın eskiden, şimdiki gibi çirkin olmadığı ve asıl adının Ay Çarlı Hıs Han olduğudur.⁸⁷⁷ Ay Huucın, çok sevdiği *kırarmış hizmetçi ablası* vakti gelip öldüğünde de onu kendi elleriyle hazırlayıp defneder. Hizmetçi vakti gelip öldüğünde onu yıkar, altınla sarıp gümüşle dolar ve Hanım Sırt ile Kirim Sırt'ın birleştiği yere defneder.⁸⁷⁸ Ölümü ve defni sırasında ablasının yanında olmayan Han Mirgen'i, Ay Huucın ablasının mezarına götürür. Söz konusu lahdin tasviri ilginçtir: *Altı köşeli Ah Haya'ya / Ay Huucın girmiş / Ay Huucın'ın arkasından / Han Mirgen girer / Ah Haya'nın içinde / Han Mirgen bakıp durmuş / Parlak taş lahit / Uzanıp ışıldamaktadır / Sol ve sağ tarafında / At lahitleri yatmaktadır / Ak taş lahde / Ala kula aygırı koymuş / Gök taş lahde / Ala kula kısırağı yatırmış / Han Mirgen erler eri / Buna şaşırıp kalır / Hesapsız erler eri / Buna hayret eder.*⁸⁷⁹ **Han Kicegey** destanında Han Kicegey'in kardeşi Kilin Arığ'ın ilk ölümünden sonra kendisi Huu dağının üzerine defnedilir. Mezarı kayalıklar arasındadır.⁸⁸⁰ **Han Orba** destanında ölüm öncesi ve ölüm sonrası birtakım pratik ve telkinler mevcuttur. Ölüm öncesinde yapılanlardan en önemlisi vasiyettir. Han Mirgen, teyzesi Altın Harlıh'ın sözünü dinlemeyip altı yıl dolmadan ana-babasını kurtarmak için yola revan olur, hazırlığını yapar. Yola çıkmadan önce kız kardeşi Han Orba'ya altı yıl içinde sağsalim gelmemesi durumunda halkın hanının kendisi olması gerektiğini vasiyet eder.⁸⁸¹ Han Mirgen ve Han Orba, ana-babasını esaretten kurtarıp öz yurtlarına

⁸⁷³ Fatma Özkan; *age*, s. 97.

⁸⁷⁴ Erdal Şahin; *age*, s. 57.

⁸⁷⁵ Erdal Şahin; *age*, s. 66.

⁸⁷⁶ Erdal Şahin; *age*, ss. 114–115.

⁸⁷⁷ Pervin Ergun; *age*, ss. 256–257.

⁸⁷⁸ Pervin Ergun; *age*, ss. 331–332.

⁸⁷⁹ Pervin Ergun; *age*, ss. 336–337.

⁸⁸⁰ *Han Kicegey*, m. 3322.

⁸⁸¹ Erhan Aktaş; *age*, s. 47.

döndürdükten sonra yurduna tekrar kavuşan Kara Han oğluna âdil bir han-bey olmasını vasiyet eder.⁸⁸² Aynı içerikli bir diğer vasiyeti Han Mirgen, kız kardeşi Han Orba'ya ve oğlu Han Çibek'e verir.⁸⁸³ Han Orba ve ağabeyi Han Mirgen, bir akın için yurtlarından çıktıkları zaman ana ve babası yaşları geldiği için ölürler. Han Orba, akından yurduna geri döndüğünde Ay Arığ bu haberi ona verir. Han Orba çok üzülür, ana-babasının *altın dağda* medfun mezarına gider ve ağıt yakar.⁸⁸⁴ Han Orba'nın ağabeyi, girdiği birçok mücadelede birçok kez yaralanır ancak gerek atı gerekse teyzesi Altın Harlıh'ın yardımları sayesinde yeniden hayatta kalmayı başarır. Ancak bu mücadelelerin birinde artık kendisine yapılan sağaltma pratikleri işe yaramaz ve tamamen ölür.⁸⁸⁵ Han Mirgen'in ölümünden sonra cansız bedeni yurduna getirilip *demir tabut içinde Altın Dağ'a* defnedilir.⁸⁸⁶ Han Mirgen'in oğlu Han Çibek de Hara Sorhıl ile yaptığı mücadelede yenik düşer ve düşmanı tarafından canı alınır.⁸⁸⁷ Han Çibek'in ölümünden sonra Altın Harlıh yeğenini ve gelini olan Tülgü Arık'ın ağabeyi Ah Ölen'i diriltmeye uğraşır, türlü ilaçlar dener ancak başarılı olamaz, Han Çibek ruhunu tam anlamıyla teslim etmiş, Ak Üzüt'e yollamıştır.⁸⁸⁸ **Hara Molat** destanında, Hara Molat öldüğünde oğlu Han Hartha onu ve kahraman atını bir sandığa koyarak bir ağacın üzerine bırakır.⁸⁸⁹ Bu defin merasimi incelediğimiz destanlar içinde diğerlerinden kuvvetli bir şekilde ayrılmaktadır. Diğer destanlarda alp ya kaya içine ya dağdaki bir mağaraya defnedilirdi. W. Barthold *Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi* adlı makalesinde *ormanlarda yaşıyan bugünkü Türk-Moğol Şamanistlerinde görülen bir defin âdeti hakkında Moğol devrine ait yazılı kaynaklar bir şey söylemiyorlar. Bu âdet ölüleri, bilhassa kamların naaşlarını ağaçlar üzerinde oda yahut sedir gibi bir şey yaparak dallar arasına asmaktır, demektedir.*⁸⁹⁰ Bu âdetin Hun ve Göktük tâbiyeti altındaki bazı boylarda da görüldüğünü A. İnan söylemektedir ki bu boylar arasında *Moğollar'dan Hıtay (Kidân)lar, Şveyler, Türkler'den Dubo (=Tuba)lar vardı. Bu âdet Yakutlar'da*

⁸⁸² Erhan Aktaş; *age*, ss. 99–100.

⁸⁸³ Erhan Aktaş; *age*, s. 183.

⁸⁸⁴ Erhan Aktaş; *age*, ss. 151–152.

⁸⁸⁵ Erhan Aktaş; *age*, s. 201.

⁸⁸⁶ Erhan Aktaş; *age*, ss. 204–205.

⁸⁸⁷ Erhan Aktaş; *age*, s. 236.

⁸⁸⁸ Erhan Aktaş; *age*, ss. 237–238.

⁸⁸⁹ *Hara Molat*, m. 2438.

⁸⁹⁰ Abdülkadir İnan; *Makaleler ve İncelemeler*, ss. 375–376.

XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bazı haberlere göre Kırgızlar'da bu âdet vardı. Müslümanlıktan sonra Kırgızlar bu âdeti bırakmışlardır. Bununla beraber Kırgızlar'da bu âdetin hâtırası olarak defin törenine 'süyök kötörü' derler ki harfiyen 'kemik kaldırma' demektir.⁸⁹¹ Araştırmacı Jean Paul Roux Buharalı Seyfi'den atfen Kırgızların ölümlerini gömmediklerini aksine en yüksek ağaçların tepesinde bulunan bir tabuta yerleştirdiklerini söylerken bir diğer seyyah Makdisi ise Kırgızların erkek ölümlerini çürüyene dek ağaçta beklettiklerinden bahsetmektedir.⁸⁹² Hatta Minusinsk Tatarlarının öldüğüm zaman beni toprağın bağına gömme, dokuz karaçamı tepelerinden bağla, tabutu tepelerine yerleştir şeklinde bir ifadenin de bulunduğunu belirtir.⁸⁹³ Bu şekilde ölümlerin tabutlara konup ağaçlara asmanın veya dört direk üzerine bırakmanın Kuzey Altay ve Tayga ormanlarındaki bazı oymaklarda 18. yyın sonlarına kadar sürdüğünü ifade eden A. İnan Yakutlar arasında bu defin işlemine *aragas* dendiğini de belirtir.⁸⁹⁴ Bu terimi *aragas* şeklinde telaffuz eden G.V. Ksenefontov, *önemli ve büyük bir Şamanı toprağa gömmezler, açık havada özel bir yapının-"aragas" içine koyarlar. Ondan sonra ("aragas" zamanla çürüyüp yıkıldığında) Şamanın kemikleri asırlar boyunca, birbiri arkasından üç, altı ya da dokuz Şamanın yardımıyla "kaldırılır/yükseltilir."*⁸⁹⁵ Tarihî çok eski ve çok eski olmayan dönemlerinde Şorlarda yaygın bir şekilde tabut içerisinde ağacın dallarına asarak cenazeleri defnetme usulü uygulandığını ifade eden Çudoyakov⁸⁹⁶ bu örnek olarak Eski Şorya'da uzun süre uygulanan ölümleri gömme usulünün masalsı tasvirine rastlanır: 'Kuzgunların gelin bedenini gagalamaması için, yer kurtlarının onu bilememesi için Tayan Arıg cenazesinin yattığı altın tabutu melez ağacına bağlar' der.⁸⁹⁷ Şor Türkü araştırmacı N.P. Direnkova da ağaçlara cenaze defnetme geleneği gerek şorlarda gerek diğer Altay ve Abakan Türklerinde görülür demektedir.⁸⁹⁸ Türkolog Nikolay Mihayloviç Yadrintsev de bölgeye yaptığı ilmi gezilerde Barabin Tatarlarının ölmüş çocukları ağaçlara defnettiklerini söyledikten sonra *doğumundan hemen sonra ölen ya da ölü doğmuş çocukları tabut içine koyup*

⁸⁹¹ Abdülkadir İnan; *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, s. 180.

⁸⁹² Jean Paul Roux; *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, İst: Kabalcı Yay. 1999 s. 221.

⁸⁹³ Jean Paul Roux; *age*, s. 223.

⁸⁹⁴ Abdülkadir İnan; *age*, s. 187.

⁸⁹⁵ Gavril Vasilyeviç Ksenfenetov; *Yakut Şamanlığı*, Konya: Kömen Yay. 2011 s. 55.

⁸⁹⁶ A.İ. Çudoyakov; *age*, s. 84.

⁸⁹⁷ A.İ. Çudoyakov; *age*, s. 76.

⁸⁹⁸ A.İ. Çudoyakov; *age*, s. 85.

ormana götürürlerdi. Orada ağacın tepesini baltayla kesip, ağacın gövdesine sıkı bağlayarak tabutu yerleştirirlerdi, demektedir.⁸⁹⁹ Çudoyakov, ölünün ağaca defnedilmesini şöyle açıklar: Ölülerin ağaçlara defnedilmesi, mitolojiden ve ayrıca “Şaman tarafından kutsamasından” gelen, eski dünya anlayışına sahip olan kabilenin hürmet gören “hayat ağacı” hakkındaki Şorların tasavvurları dâhil olmak üzere Sibiryâ halklarının tasavvurlarıyla bağdaşmaktadır.⁹⁰⁰ Araştırmacı J.P. Roux ölüyü ağaca ya da tahtalara yerleştirmek ona ölümsüz ilahî bir güç ebedî bir yaşam sağlamak demektir der.⁹⁰¹ Araştırmacı Emel Esin de Kırgız, Oğuz ve Hazar gibi Türk boylarında naaşı tabut içinde bir ağaç dalına asmak; belinde kur ve kılıç, elinde kadehle otag şeklindeki kubbeli mezara atıyla berbaer gömmek; veya müzik çalıp, nağmeler söyleyerek ırmaklara atmak gibi geleneklerin olduğunu da ifade ettikten sonra ruhlara kurban amacıyla ölülerini yere gömdüğünü de bu bilgilere ekler.⁹⁰² Eski adıyla Dubo şimdiki adıyla Moğolistan Duhalarının (Tsaatan) eski defin âdetleri de yukarıda saydıklarımızdan farklı değildir. Çin kaynaklarının verdiği malumat üzere bunlar ölüleri tabuta koyarak dağlara bırakır ya da ağaca asarlardı.⁹⁰³ Araştırmacı Gülsüm Killi Yılmaz ise günümüz Hakas Türklerinde eskiden olduğu gibi yakma veya dağ içine defnetmenin olmadığını söylerken eski dönemlerde sergileme yönteminin de yaygın olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁹⁰⁴ **Huban Arığ**, elli yıl önce ölen babasını tekrar hayata döndürmek için babasının kemiklerini bir araya getirir, ay ışığı altında evirip çevirerek ilaçlar-emler. Ancak sonuç olumsuzdur çünkü Hara Han’ın ruhu Ak Üzüt ülkesine çoktan varmıştır. Huban Arığ’ın sağaltma işlemi başarısızlıkla sonuçlanır.⁹⁰⁵ Ölüm motifi ile aynı başlık altında inceleyeceğimiz bir başlık da defindir. Alpların, alpların dostlarının, hayvanlarının ve olağanüstü yardımcı tiplerin (varlık-hayvan) ölümlerinden sonra defnedilmeleri de anlatılır destanlarda. Huban Arığ destanında alplarımızın fedakâr yardımcılarından ala boğa öldükten sonra Hara Han tükürüğünden

⁸⁹⁹ A.İ. Çudoyakov; *age*, s. 86.

⁹⁰⁰ A.İ. Çudoyakov; *age*, s. 87.

⁹⁰¹ Jean Paul Roux; *Orta Asya’da Kutsal Bitki ve Hayvanlar*, s. 363.

⁹⁰² Emel Esin; *age*, ss. 167–168.

⁹⁰³ Bülent Gül-Ankhabayar Danuu; “Erimekte Olan Türk Boyu: Moğolistan Duhalarının (Tsaatanlar) Kültürüne Dair”, *Türk-Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı* (ed. Bülent Gül), Ank: TKAE 2012 s. 178 4 nulu dipnot.

⁹⁰⁴ Gülsüm Killi Yılmaz; “Hakaslarda Ölüm İle İlgili Gelenekler”, *MTAD C. 4 S.4 Aralık 2007* s. 70.

⁹⁰⁵ Timur Bulat Davletov; *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, s.75.

son sözlerinde kendisini her ay ziyaret etmelerini ve her yıl hatırlamalarını ister.⁹¹² Aynı Han Hartığa oğlu ve Huban Arığ'ın baş yardımcısı olan Altın Hus'a da vasiyet eder. Buna göre kendisinin amcası Hara Han'ın yurduna giderek orada Huban Arığ ve diğer akrabalarıyla yaşamlarını söyler.⁹¹³ Bir diğer son öğüt konuşması Huban Arığ'ın annesi Hıyan Arığ tarafından kızına yapılır. Hıyan Arığ, kişisel isteklerden ziyade alphan olan kızından ülkesini, halkını, sürüleri iyi bir şekilde idare etmesini ve komşu halklarla barış içinde yaşamasını vasiyet eder.⁹¹⁴ Destandaki son vasiyet örneği Altın Kris'in torunu Huban Arığ'a olan vasiyetidir. Altın Kris, iki oğlunu yani dayıları Ak Ölen ve Kök Ölen'i torunu Huban Arığ'a emanet eder, onlara iyi bakmalarını ister.⁹¹⁵ Destana adını veren Huban Arığ en büyük yardımcısı olan çıplak üçgen oğlanın ölmesi sonucu iyice korunmasız hale gelmiştir. Destanda adı verilmeyen bir alp baş kahraman Huban Arığ'ı öldürür.⁹¹⁶ **Kök Han** destanında, Han Sarığ İzil Han'a kendisine ait olan mal-mülkü babası Han Mirgen ile eşitçe bölüşmesini vasiyet eder.⁹¹⁷ Han Sarığ öldüğünde *altınla belenip gümüşle sarılıp Hızıl tepenin üzerinde yapılan kurgana* defnedilir.⁹¹⁸

İncelediğimiz destanlarda alplar genelde dağ içindeki mağaralara konulmak sûretiyle defnedilmekte iken Ay Mergen Altın Kuspınan adlı Hakas destanında alpin cenazesi toprağa gömülmekte atı öldürölmektedir: *Ak Kan için tabut yaptılar / Tabutla dağın tepesine çıktılar / Tabut için kara toprakta çukur kazdılar / Oraya tabutu gömdüler / Kır donlu atının başını kestiler.*⁹¹⁹

⁹¹² Timur Bulat Davletov; *age*, s. 58.

⁹¹³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 59.

⁹¹⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 171.

⁹¹⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 254.

⁹¹⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 254.

⁹¹⁷ **Kök Han**, m. 2764.

⁹¹⁸ **Kök Han**, m. 2806.

⁹¹⁹ A.İ. Çudoyakov; *age*, s. 92.

2.4.1.6. Av Motifi

Index’de P 414 numara ile kayıtlı olan⁹²⁰ avın *totem olmayan ve totem sayılmayan hayvanlara hücum ve onların yok edilmesi için yapılan çabadan* ibaret olduğunu belirten Kemal Abdulla *av zamanı kahramanların başına gelen hadiseler de, aslında olağanüstü tabiat güçlerinin sözcüsü olan düşmanlar tarafından gerçekleştirilir. Düşman tipi burada tabiatın olağanüstü güçleriyle aynılaştırılır ve kaotik başlangıcın hala mevcut ve gerçek olan güçleri olarak takdim edilir*, der.⁹²¹ Türk kültüründe avın ve avcılığın önemi gayet büyüktür. Bilhassa tam anlamıyla yerleşikliğe geçmeyen Sibirya toplumlarında olduğu gibi avcılık ve balıkçılık daha da önemli bir hal almaktadır. Türklüğün karanlık dönemlerindeki siyasî yapılanmalarından biri olarak örnek verebileceğimi Çu döneminde de avın ilahî bir yönü vardı. Toplumsal yapıda herkes istediğini avlayamazdı. Emel Esin’in kaydettiği üzere bu dönemde *hükümdar ancak sığır veya geyik gibi asil sayılan hayvanları avlardı*.⁹²² İncelediğimiz destanlarda avcılıkla ilgili çok ayrıntılı örnekler bulunmamakla birlikte birkaç destanda bu kavram özellikle belirtilmiştir.

Huban Arığ destanında Hara Han, kardeşi Han Hartığa ile yaptıkları bir mücadeleden zaferle çıkıp dinlenmek için Han Hartığa’nın yurduna gelirler ve Han Hartığa dinlenmek ve rahatlamak için Hara Han’a birlikte *kuş ve hayvan* avına çıkmayı teklif eder. İki kardeş av için donanırlar, kalın zırhlarını kuşanırlar ve ava revan olurlar.⁹²³ Kardeşler memleketlerinden uzak bir yere vardıklarında Han Hartığa kardeşine avlanması için ak karlı zirveye gitmesini, kendisinin kara karlı zirveye kendisinin gideceğini, üç gün sonra aynı yerde buluşacaklarını söyler.⁹²⁴ Hara Han ak karlı zirveye gelerek oradaki nehir boyunca kuş avlar. Bir ara yol üzerinde bir geyik görür ve diğer hayvanları avlamayı bırakarak o geyiğin peşinden gider. Avlaktan epeyce uzaklaşan Hara Han epeyce gittikten sonra yolda *altmış çatal altın boynuzlu ala boğayı* görür ve durumdan bahseder, ala boğa ise dile gelerek Hara Han’a bilhassa geyik donunda görüldüğünden bahseder. Amaç, Hara Han’ı kendisine getirtip ona birtakım

⁹²⁰ Stith Thompson; *age*, Vol. 5 L-Z s. 170.

⁹²¹ Kemal Abdulla; *Gizli Dede Korkut*, ss. 32–33.

⁹²² Emel Esin; *age*, s. 123.

⁹²³ Timur Bulat Davletov; *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, s. 46.

⁹²⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 47.

önemli bilgiler vermektir.⁹²⁵ Burada bahsi geçen ve olağanüstü özelliklere sahip olan geyik ve boğa hayvanlarından “Olağanüstü Hayvanlar” kısmında bahsedilecektir. Yine Huban Arığ destanında alp Huban Arığ döndüğü bir akın sonrası annesi Hıyan Arığ’ın öldüğünü öğrenir. Halkı, Hıyan Arığ’ı kocası Hara Han’ın yanına defnetmiştir. Huban Arığ bu üzüntüyü dağıtmak için avlanmaya çıkar.⁹²⁶ **Kara Kuzgun** destanında, toplumun besin kaynaklarını nasıl elde ettiğini belirten ifadeler rastlanmaktadır. Buna göre *ak ırmağın balığı* tutulur *ak zirvenin hayvanı* yenilir.⁹²⁷ **Kök Han** destanında balık ve hayvan avcılığından bahsedilmektedir.⁹²⁸

2.4.2. Olağanüstülüklerle İlgili Motifler

2.4.2.1. Olağanüstü Hayvan ve Varlıklar Motifi

Mitten destana, halk hikâyesinden masallara dek anlatı kahramanlarına yardımlarda bulunan veya müstakil olarak mevcudiyetlerini görebildiğimiz doğaüstü özelliklere sahip bazı hayvan ve varlıklar bulunmaktadır. Bunlar günlük hayatta bildiğimiz ancak olağandan farklı olan hayvanlar olduğu gibi ancak efsane, mit ve masallarda görebileceğimiz geleneğin yarattığı varlıklardan ibarettir.

2.4.2.1.1. Olağanüstü Hayvanlar

2.4.2.1.1.1. Kurt

Kurdun Türk kültüründeki önemli ve olumlu yönü yadsınamaz. Hayvan ata inancından, yol göstericiliğe değin olumlu yönlerinin yanında kurdun tabiatı sebebiyle insanların ondan korkması, kendilerine zarar vermesini önlemek amacıyla onu tabu haline getirmesi de bir diğer özelliktir. Türklerin kurttan türediğı inancı anlatılan efsaneler ve diğer tarihî vesikalardan günümüze değin ulaşmış ve bu sebeple Türklerin millî sembolü ve ongunu olmasına da neden olmuştur.⁹²⁹ Kurdun bu hususiyetlerine binaen F. Bayat *bütün olarak bakıldığında Türk milli kültüründe bozkurt birçok fonksiyonu yerine getirir: Ecdat, kurtarıcı, koruyucu, yol gösteren vs. Bu fonksiyonlar*

⁹²⁵ Timur Bulat Davletov, *age*, ss. 47–49.

⁹²⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 190.

⁹²⁷ Ali İlgin; *age*, s. 35.

⁹²⁸ **Kök Han**; m. 1017.

⁹²⁹ Fatma Sema Barutçu Özönder; “Türkler Ne Zaman Bir “Millet” İdi? I. Ortak Bir Köken Mitleri Vardı: Bir ‘Dişi-kurt’tan Türemişlerdi”, *KÖK Araştırmalar* S. I/2 Güz 1999 ss. 65–92.

bozkurdun ilk çağlarda Tanrıoğlu gibi tasavvur olunması ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bozkurt, Türk-Moğol mitolojisinde, esasen, semavi menşeli bir hayvan gibi tanıtılır. Bu ise onun Tanrıoğlu motifinden çıktığına işaret eder demektir.⁹³⁰

Edebiyat sahasında ise Uygurca Oğuz Kağan destanında müspet rolde gördüğümüz kurt Oğuz Kağan'a fütuhatında önemli bir yol göstericilik vazifesinde bulunur: *Kırk gün sonra Buz Dağ adında bir dağın eteğine geldi. Çadırını kurdurdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağanın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağana hitap etti ve: Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum dedi.*⁹³¹ Kurdun alpa yol gösterip yardım etmesi Oğuznamelerin haricinde Çuvaş alp anlatmalarında da geçmektedir.⁹³² Anlatıdaki kurt kutsallığı kurdun Oğuz'a yol göstermesinden önce başlar ki Oğuz'un doğumundan sonra tavsif edilen fizikî özellikleri arasında kurt simgeciliği de vardır: *Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi.*⁹³³ Kurttan türeyiş hakkındaki anlatılarsa milattan önceki yıllarda ilk olarak Wu-sun kiralının oğlunu emzirmesinde görülürken Töleslerin de erkek kurttan türeyiş efsaneleri bulunmaktadır. Yine Göktürklerin Aşina (Kurtogulları) sülalesinin ecdatları olan ve dışı kurdun on erkek çocuğu doğurarak soyun yürütülmesinin anlatıldığı diğer efsanelerdendir.⁹³⁴ Bununla birlikte bir Çin yıllığında, *"Sancaklarının başına altından kurt başı takarlar. Muhafızlarına savaşçılarına fu-li (börü) derler. Çin dilinde anlamı kurt demektir, yani kurttan doğmuşlardır..."* denilmektedir.⁹³⁵

Hakas Türklerinin destanlarına baktığımızda ise kurda pek olumlu anlamlar yüklenmediğini görmekteyiz. İncelediğimiz destanlar arasında bir destan haricinde kurt hep olumsuzlanır; düşman tiplerin yardımcıları ya da düşman tipler donlarına girerek müspet alplarla harbeden hayvanlar olarak görürüz. B. Ögel ise Orta Asya, Altaylar ve Sibiryaya halk edebiyatında kurdun *hâlâ kalın bir mitoloji tülüne büründüğünü* ifade

⁹³⁰ Fuzuli Bayat; *age*, s. 64.

⁹³¹ Muharrem Ergin; *Oğuz Kağan Destanı*, ss. 6–7.

⁹³² Bülent Bayram; *"Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Halk Hikâyeleri'nde Kutsal Kurt ve Tepegöz"*, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* S. VI/I ss. 19–27.

⁹³³ Muharrem Ergin; *age*, s. 1.

⁹³⁴ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamalarıyla Destanlar I*, ss. 13–29.

⁹³⁵ Yaşar Çoruhlu; *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İst: Kabalcı Yay. 2002 s. 135.

ettikten sonra bu bölgelerde insanın bazen kurt donunda iken bazen bir devin evladı olduğunu söyler.⁹³⁶ Kurt, kadim Türk bou Çu’larla birlikte Göktürkler’de de kaplan/pars ve ejder ile birlikte bir alp ongunu da sayılmakta idi.⁹³⁷

Altın Arığ destanında kurdu kılığına büründüğü kişinin müspet olmasından dolayı olumlu bir halde sadece isminin zikredilmesiyle yetinilerek görmekteyiz. Destandaki olağanüstü olumlu ve yardımcı tipleriden biri olan Huu İney ilkin bir bozkurt donunda görülür. Bozkurdun boyu üç kulaçtır, Altay dağının zirvesine çıktıktan sonra obaya bakar ve obanın tarumar olduğunu görür; bozkurt hırlayarak silkinir ve Huu İney kılığına geri döner.⁹³⁸ **Ay Huucın** destanında kurt *kulağı kuyruğu olmayan bozkurt* şeklinde belirir. Alp Han Mirgen bozkurdu *kurşun uçlu oku*yla vurur ve yaralar, kurdu obaya getirir, ablasının bu duruma kızıp kızmayacağını düşünürken kurt ayılır ve Han Mirgen’i ısırır, bozkurt ve alp kapışmaya başlar ve bozkurdu öldürür. Sürüyerek getirir obaya. Ancak Han Mirgen’in ablası bu durumdan memnun olmaz ve Hıs Han bozkurdun oba dışına götürölüp yakılmasını emreder.⁹³⁹ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi kurt Türk kültüründe kült ve tabu hayvan olarak görülür. Ancak burada kurt kötü bir varlık olarak yer alır, oklanır sonra da öldürölür. Kurdu öldüren alp onu yaşadığı yere getirir ancak büyükleri kurdu Erlik’in hizmetkârı olarak kabul eder ve ölüsü dahi olsa mutlaka obadan sürölmesini isterler. Eski Türklerde ve Şamanizm inancını taşıyan Hakas Türkleri arasında hayvan tapımı olup olmadığı konusunda kesin görüşler olmamakla birlikte bunun tapınmadan ziyade korku kaynaklı saygının söz konusu olduğunu düşünmekteyiz. James Frazer’in Altın Dal adlı eserinde *Tanrıyı Öldürme* başlığı altında yukarıdaki örneğe paralel bir durumun olma ihtimali de yüksektir: “*Hayvanlara tapınmanın iki farklı türüne uyan, hayvan tanrıyı iki farklı türden öldürme töresi vardır. Bir yandan saygı duyulan hayvan alışılmış şekilde korunurken, ender dini durumlarda yine de öldürölür – bazen de yenir.*”⁹⁴⁰ Fakat Ay Huucın destanındaki örnekte kurt Hıs Han tarafından doğrudan Erlik’in hizmetkârı olarak nitelendirilir. Böylesine ağır bir ithamın korku-saygıdan mı yoksa bu hayvanı tamamen reddetme mi

⁹³⁶ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamalarıyla Destanlar II*, s. 115.

⁹³⁷ Emel Esin; *age*, s. 139.

⁹³⁸ Fatma Özkan; *age*, s. 83.

⁹³⁹ Pervin Ergun; *age*, ss. 202–209.

⁹⁴⁰ James G. Frazer; *Altın Dal II*, s. 128.

yatmaktadır, bu durum ayrıca tartışılması gereken bir husustur. Bunun yanında J. Frazer *tanrıyı öldürme töresinin, toplumun avcılık, çobanlık ve tarımcılık aşamalarındaki halklar tarafından uygulanmış olduğu kanıtlanmış(tır)* demektedir.⁹⁴¹ **Han Orba** destanında Han Mirgen ve Han Orba kardeşlerin ana-babasını süren ve memleketlerini talan eden Hara Molat'ın kızı kardeşi Hara Marha *kara kurt*⁹⁴² donunda iken, Han Mirgen'in oğlu Han Çibek'in kara doru atına *sarı kurt*⁹⁴³, ve Han Çibek'in eniştesi Ah Ölen'in ak doru atına ise *kara kurt*⁹⁴⁴ musallat olur. **Hara Molat** destanında *yedi bozkurt* olağanüstü ancak olumsuz bir hayvandır.⁹⁴⁵ Zaten birkaç destanda karşımıza çıkan ve menfi rol oynayan kurt örnekleri şu şekildedir. **Huban Arığ** destanında kurtlar *kök* rengindedir, insan diliyle konuşurlar. Alp Han Hartığa'nın kanatlı tulpar atına musallat olan *üç kök kurt* atın kanını içmeden doymayacaklarını, semiremeyeceklerini söyler ve ata saldırırlar. Onu dar bir yere kısıtayıp etlerini parçalarlar.⁹⁴⁶ Bu kurtların hakkından destandaki olağanüstü yardımcı olan *altın tüylü ak köpek* gelir ve kurtları öldürür.⁹⁴⁷ Bozkurdu **Kara Kuzgun** destanında ve de olumsuz karakterde görüyoruz. Burada bozkurt Alt dünya karakterlerinden *dokuz kara kadının* donuna girmiştir. Bozkurdun yanı sıra *dokuz kara alp* kılığında *dokuz kara kurda* da rastlıyoruz.⁹⁴⁸ **Kök Han** destanında olağanüstü hayvanı *bozkurt* şeklinde görürüz. Bozkurt, burada Altın Arığ destanı hariç, diğer destanların aksine müspet özelliklerdedir. Alp Kök Han'a yardım eder, yol gösterir. Ancak buradaki yol gösterme kurdun fütühat için Oğuz Kağan'a yol göstermesinden farklı ya da küçük ölçeklidir. Kök Han'a yol gösteren bozkurt onu orta dünyanın menfi alplarına doğru ilerletir.⁹⁴⁹

⁹⁴¹ James G. Frazer; *age*, s. 142.

⁹⁴² Erhan Aktaş; *age*, s. 62.

⁹⁴³ Erhan Aktaş; *age*, s. 167.

⁹⁴⁴ Erhan Aktaş; *age*, s. 234.

⁹⁴⁵ **Hara Molat**; m. 2320.

⁹⁴⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 131–132.

⁹⁴⁷ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 132.

⁹⁴⁸ Ali Ilgın; *age*, ss. 149–151.

⁹⁴⁹ **Kök Han**; m. 136.

2.4.2.1.1.2. Kuşlar

Hakas destanlarında sıkça gördüğümüz kuşlardan ilki guguk kuşudur. Latince ismi *cuculus canorus cuckoo* olan kuş Türkçede *gugu*, *guguk*, *gugukkuşu*, *gugukçuk*, *gugu* şeklinde görülen kuş batı folklorunda baharın ve aşkın müjdecisi olarak addedilirken L.S. Akalın bunu Hint Tanrısı İndra ile Yunan Tanrısı Zeus’a her ikisinin de sevişirken guguk biçimine girmesine bağlar.⁹⁵⁰ Altın Çüs destanındaki guguk kuşu kendisini Alp Han’ın tek çocuğunun dönüştürüldüğü guguk kuşudur. Bu guguk kuşu, Alıp Han’ın öldürüldükten sonra akan kanından serpiyen *altmış yapraklı servi* ağacının dalında öten *at başı kadar büyüklükteki guguk kuşudur*.⁹⁵¹ Han Orba destanındaki belli başlı olağanüstü hayvanlardan olan ve *altın guguk* donuna da girebilen Han Mirgen ve Han Orba kardeş alpların teyzeleri Altın Harlıh’tır. Zor durumlarda yeğenlerinin ve onların evlatlarının imdadına koşan olağanüstü yardımcı bir tiptir.⁹⁵² Altın Arığ destanında da alp Altın Arığ’ın “dış ruh”u iki başlı altın guguk kuşunda bulunur. Bu guguk kuşu, herhangi bir kuşun ve güçlü hayvanların üç defa mola vererek gidebileceği, yeryüzünün zirvesi Ak dağın üzerinde bulunan Altın kayadadır.⁹⁵³ Index’de B102.1 nolu maddede altın kuş yer alır.⁹⁵⁴

Bahaeddin Ögel Müslüman ve gayrimüslim Türk boylarında kuş donuna girip uçmanın sıkça görüldüğünü ifade edip Eski Anadolu ve Osmanlı edebiyatında kuşun Tanrı’nın bir elçisi de olabileceğini söyler.⁹⁵⁵ Anne arketipinin⁹⁵⁶ guguk kuşundaki yansıması üzerine Şor Türklerinin destancılık geleneği ile alakadar olan A.İ. Çudoyakov bazı tespitlerde bulunmuştur. Buna göre Şor Türkçesinin arkaik katmanlarında anne anlamına gelen *ene*, *içe* kelimelerinden önce *kookemay* “guguk kuşu” kelimesinin olduğunu ve bunun da “annecik” anlamında kullanıldığını belirttikten sonra *bunun bizleri ecdat anne anlamındaki guguk kuşu kavramına, totemine götürdüğünü* ifade eder.⁹⁵⁷ Bu tespitten sonra yukarıda bizim örneğini verdiğimiz alp Altın Arığ ile Altay

⁹⁵⁰ L.Sami Akalın; *Türk Folklorunda Kuşlar*, s. 88.

⁹⁵¹ Erdal Şahin; *age*, s. 71.

⁹⁵² Erhan Aktaş; *age*, s. 36.

⁹⁵³ Fatma Özkan; *age*, ss. 247- 249.

⁹⁵⁴ Stith Thompson; *age*, Vol. 1 A-C s. 375.

⁹⁵⁵ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamalarıyla Destanlar II*, s. 556.

⁹⁵⁶ Konuyla alakalı olarak bkz. Carl Gustav Jung; *age*, ss. 21-24.

⁹⁵⁷ A. İ. Çudoyakov; *age*, ss. 127–128.

Türklerinin Maaday Kara destanından konuyla alakalı hususlardan bahseder.⁹⁵⁸ D. Zelenin Saha Türkleri'nde guguk kuşunun ölüm habercisi olduğunu söyler.⁹⁵⁹ Çin kültüründe bir diğer ismi *du-juan* olan guguk kuşu Sişuan'da bir hükümdardır ve *Tibet'in Bon dininde, guguk kuşunun bu dinin kurucusunun kadın atasını hamile bıraktığı zannedildiği için, kutsal bir hayvandır.*⁹⁶⁰

Kuzgun guguk kuşundan sonra Hakas destanlarında görülen bir diğer kuştur. Adı sıkça geçmekle birlikte bir alpin adı olup destana da ismini veren *kuzgun* bulunur. Kara Kuzgun destanında birinci nesil baş kahramanın adı Kara Kuzgun'dur. Yine Altın Arığ destanında Picen Arığ'ın kendi memleketi üzerinde uçarken yakalayıp evlenmek istediği Alp Saaday'ın yurduna dünürücü olarak gönderdiği kuşlar da biri dişi diğeri erkek olmak üzere iki kuzgundur.⁹⁶¹ Kuzgun kuşu karganın irisi olarak bilinmekte olup ilmi adı *corvus corax*tır. Kalın ve güçlü bir gagası vardır, her tarafı siyah çelik mavisi parlaklığında olan kuzgun zeki bir kuş olarak bilinirler. Tek eşli bir hayata sahip olan bu hayvanın doğadaki birçok meseleyi çözebildikleri görülmektedir. B. Ögel Radlov'un Kargat gölü Terene'lerinden derlenen bir destanda Kozu-Körpüs adlı alpin kargaya (kuzgun) anam-babam dediğini ancak kuzgunun hainlik edip onu her daim kargıdığını söyler.⁹⁶² Aynı hayvan Amerika Kızılderilileri tarafından hilekâr bir hayvan olarak bilinmektedir.⁹⁶³ Çin kültüründe güneş hayvanı olarak değerlendirilen kuzgun hakkındaki bir efsaneye göre gökyüzünde bulunan ve insanlığı tehdit edecek derecede ısı üreten on güneş kuzgunu vardır; Hou Yi adlı okçu günün birinde bunlardan dokuzunu vurup düşürür, geriye bir tane kalır ancak o da üç ayaklıdır.⁹⁶⁴

Herhangi bir olağanüstü özelliği belirtilmese de bir tür doğan olan *ağıyan* Hakas Türklerinin bir boyu olan Beltirler için kutsal sayılmaktadır.⁹⁶⁵ Moymul, muymul olarak da bilinen ve ağıyan gibi atmaca ile doğana benzer yırtıcı bir kuş olan köykenek kuşu Huban Arığ destanında sadece adı geçen kuşlardan ikisidir.⁹⁶⁶

⁹⁵⁸ A. İ. Çudoyakov; *age*, s. 128.

⁹⁵⁹ Jean Paul Roux; *age*, s. 80.

⁹⁶⁰ Wolfram Eberhard; *age*, s. 131.

⁹⁶¹ Fatma Özkan; *age*, ss. 63–71.

⁹⁶² Bahaeddin Ögel; *age*, s. 551.

⁹⁶³ L.S. Akalın; *age*, s. 97.

⁹⁶⁴ Wolfram Eberhard; *age*, s. 193.

⁹⁶⁵ Viktor Yakovleviç Butanayev; *Hakassko-Russkiy İstoriko- Etnografiçeskiy Slovar'*, s. 17.

⁹⁶⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 61.

2.4.2.1.1.3. Boğa

Kaplan/Bars ile birlikte boğa ve öküzün de alplık ongunu olduğunu belirten Yaşar Çoruhlu bu hayvanın sahip olduğu güç ve dayanıklılık özellikleri nedeniyle hükümdarlık simgesi olmakla birlikte Gerdizî'nin *Zeynü'l-Ahbâr* adlı eserinde bazı Kırgızların öküze taptığını da ifade eder.⁹⁶⁷

Hakas destanlarında gördüğümüz ve olağanüstülük özelliklerini haiz bir diğer hayvan da *altmış çatal boynuzlu ala boğadır*. **Huban Arığ** destanında Altın tüylü ak köpekten en büyük farkı fiziki gücü ziyadesiyle olmakla birlikte daha çok düşünce temelinde yardımcı olmakta, alpları yol göstericiliğiyle kurtarmaktadır. Herhangi bir boğadan üstün özellikleri bulunur; *altmış çatal boynuzludur, altmış ineği güder ve iki gözünden de kök alevli ateş yanmaktadır*.⁹⁶⁸ Destandaki bir diğer olağanüstü hayvan ilkin geyik olarak görünse de bu hayvanın sadece ismi zikredilmekte ayrıca bir özelliği ifade edilmemektedir. Bunun sebebi ise ala boğanın don değiştirerek geyik donunda Hara Han'a gözükmesi ve kendisini geyik olarak takip ettirerek Hara Han'ı yanına getirmesidir. Yani destandaki geyik de *altmış çatal boynuzlu ala boğadan* başkası değildir.⁹⁶⁹ Geyiğin kendisini takip ettirerek farklı bir donda görünmesi motifine İslamiyet sonrası Türk folklor numunelerinde de rastlamak mümkündür.⁹⁷⁰ F. Bayat öküz-boğanın Türk mitolojisindeki yeri için şunları kaydeder: *Türk mitolojik sisteminde bozkurdun bazı fonksiyonları öküzün fonksiyonları ile örtüşür. Boğa mitolojik varlığının semantiğine baktığımızda boğa başlı ecdatlara, vatan koruyucusu öküze rast geliriz. Kurtla boğa karakterlerinin çaprazlaşması, göreceğimiz gibi her iki varlığın aynı semantik kaynaktan çıkması ile bağlantılıdır*.⁹⁷¹ Huban Arığ destanının yanı sıra **Kara Kuzgun**⁹⁷² ve **Han Kicegey** destanlarında da *boğa* ile karşılaşmaktayız.⁹⁷³

⁹⁶⁷ Yaşar Çoruhlu; *age*, s. 145.

⁹⁶⁸ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 14.

⁹⁶⁹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 48.

⁹⁷⁰ Bahaeddin Ögel; *age*, s. 24.

⁹⁷¹ Fuzuli Bayat; *age*, s. 71.

⁹⁷² Ali Ilgın; *age*, s. 167, 191.

⁹⁷³ *Han Kicegey*; m. 2888.

2.4.2.1.1.4. Keçi

Orhun kitabelerinden Kültigin anıtının doğu yüzünde yer alan keçi ongunu bu hayvanın Türk içtimaî ve siyasî hayatı için önemini yansıtmaktadır. Koyun ve beyaz koç ile birlikte kurban hayvanları arasında keçi de yer almaktadır. Altay folklorunda Erlik'in maiyetindeki hayvanlardan biri olduğunu bildiğimiz keçiye Hakas destanlarında yalnızca **Huban Arığ** destanında rastlıyoruz. Orta dünyanın kötü alplarından biri olan Sarığ Teek'in koruyucusu niteliğinde olan olağanüstü hayvan *sarı keçidir*. Sarı keçi *dokuz çatal boynuzlu* ve *dokuz kulaç kuyrukludur*.⁹⁷⁴ Sarı keçinin hakkından Huban Arığ'ın hem olağanüstü silahı hem de amcasının oğlu olan Altın Hus ya da namıdiğer üçgen çıplak oğlan sahibinin emriyle gelir.⁹⁷⁵ Bu hayvan Index'de B19.7 numarası ile kayıtlıdır.⁹⁷⁶

2.4.2.1.1.5. Pars

Orta Asya kaplanlarına verilen bir ad olan pars/bars'a Hun mezarlarındaki motiflerde rastlandığını söyleyen B. Ögel, Kuzey-Doğu Sibirya'daki halkların büyük Sibirya kaplanlarını kutsal saydıkları için öldürmediklerini ve kaplan avına çıkmadıklarını da ekler.⁹⁷⁷ Hakasya Cumhuriyeti'nin devlet armasında bulunan pars, Sayan-Altay coğrafyasındaki arkeolojik kazılarda elde edilen altın ve gümüş süs eşyalarında da sıkça görülen ve kutsallık arz eden bir simgedir. Türklerde kaplanın *alplık ongunu* olduğunu ifade eden Yaşar Çoruhlu silahları icat eden medeniyet kahramanı Türk alpı Ch'ih-yo'nun kaplan postu giydiğini belirtmektedir.⁹⁷⁸ Bununla birlikte efsanevî Türk akhraanı Alp Er Tonga'nın adında da yaşayan kutsal kaplan/pars imgesi Çu döneminden başlayarak Hun, Kök Türk ve Uygur devirlerinde de alplıkla ilgili olmuştur.⁹⁷⁹

⁹⁷⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 162.

⁹⁷⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 162.

⁹⁷⁶ Stith Thompson; *age*, Vol. 1 A-C, s. 364.

⁹⁷⁷ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamalarıyla Destanlar II*, s. 536.

⁹⁷⁸ Yaşar Çoruhlu; *age*, ss. 137–138.

⁹⁷⁹ Emel Esin; *age*, s. 140.

Hakas destanları içinde *ala parsa* **Kara Kuzgun** destanında rastlıyoruz. Ancak burada herhangi bir don işlevsel bir konumda olmayıp yalnızca ismi zikredilmektedir. Ala parsın ağzından kara alev çıkmaktadır.⁹⁸⁰

2.4.2.1.1.6. Sincap

Hakas destanlarında tek bir yerde kısa bir bahsi geçen hayvanlardan biri de *altın sincaptır*. **Kara Kuzgun** destanında baba Sarığ Sayın, kızını almak isteyen alplardan *gök kutsalı altın sincabı* yakalamasını ister.⁹⁸¹

2.4.2.1.1.7. Ayı

İncelediğimiz destanlar içinde **Han Orba** destanında *ayı* tek bir ifade geçmektedir ki o da menfi alplardan biri olan kara alp ayı postuyla dolaşır.⁹⁸² Han Orba destanı ile birlikte Kara **Kuzgun** destanında Altın Sarçın, ablası Han Çiçekey'i kurtarıp yurduna dönmek üzere iken kara yerin altında ayı tırnaklı bir insan elinin çıktığını görür. Kılıcı ve mızrağıyla kesmeye çalışsa da bu ikisi paramparça olur. Bunun üzerine atından inip bu ele, el verir ve toprak üstüne çıkarır. Bu kişi Hara Hat'ın oğlu Kara Nüügil'dir. Altın Saraçı ile Kara Nüügil kıyasıya bir mücadeleye başlarlar ve Altın Saraçı, Kara Nüügil'in canını alır. Görüleceği üzere ayı imgesi Hakas destanlarında olumsuz karakterde çıkmaktadır ve menfi alpların bir unsuru olarak görülmektedir.

Bu destanlarda bariz şekilde ayı motifine rastlamamakla birlikte diğer Sibirya halkları arasında ayının farklı bir yeri bulunmaktadır.* Ayıya kutsaliyet atfedildiği ve onun bir kült haline getirildiği birçok coğrafya bulunmaktadır. Bu kültün doğuşuna sebep olarak Sedat veyis Örnek *ayının içinde kutsal bir yaratığın, daha doğrusu tanrı'nın bulunduğu inancını* gösterir ve bunun en çok Kuzey Amerika yerlileri ve

⁹⁸⁰ Ali Ilgın; *age*, s. 65.

⁹⁸¹ Ali Ilgın; *age*, s. 179.

⁹⁸² Erhan Aktaş; *age*, s. 192.

* Sibirya bölgesindeki ayı kültü için bkz. N. Yadrintsev; "**O Kul'te Medvedya, Preimuşçestvenno u Severnih Onorodtsev**" (Bilhassa Kuzey Yerlilerindeki Ayı Kültü Hakkında), *Etnografiçeskoe Obozrenie* No 1 ss. 101–113 // Muvaffak Duranlı; "**Saha Türklerinde Ayı Kültü ve Bu Kült Çevresinde Oluşan İnançlar**" *Sibirische Studien* Band 1 Nummer 1 Sommer 2006 Göttingen-İstanbul ss. 105–116. A.O. Kannisto; "**O Medvej'ix Obryadah Vogulov**" (Vogulların Ayı İle İlgili Gelenekleri Hakkında), *Poetika Janrov Fol'klora Narodov Sibiri Mif, Epos, Ritual* Novosibirsk 2007 ss. 74- 87. // O.B. Hristoforova; "**Medved' i Som: Tipologiya i Motiva**" (Ayı ve Yayın Balığı: Tipoloji ve Motif) , *Mif, Simvol, Ritual. Narodi Sibiri* (Mit, Sembol, Ritüel. Sibirya Halkları) Moskva 2008 ss.193–221. // Muvaffak Duranlı; *Saha (Yakut) Büyü Masalları*, Konya: Kömen Yay. 2010 ss. 149–151.

Kuzey Sibirya halklarının yaşadığı *Kuzey Asya etnilerinde* görüldüğünü belirtir.⁹⁸³ Buradaki yerliler arasında *günlerce süren ayı kültü; ayının yakalanması, bir süre çok iyi yedirilip içirilmesi, bir konuk gibi ağırlanması, özür dilenerek öldürülmesi, öldürme sırasında törene katılanların ağlaşması, etinin paylaşılması, kemiklerinin büyüsel işlemlerle gömülmesi gibi evrelerden ibarettir.*⁹⁸⁴ Yine bazı Kuzey Sibirya halklarında ayının öldürülüp yendikten sonra bir parçasının belli bir yere asılarak ondan özür dilendiğini gösteren kayıtlar vardır. Bu özür dileme ritü esnasında bu işi yapanın kendileri değil sevmedikleri halkın adı verilerek onun yaptığı söylenir böylece günah/suç defedilmiş olunurdu. Bunun örnekleri Kamçatka halkları ve Ostyaklarda görülmüştür.⁹⁸⁵ James Frazer Moqui Kızılderililerinin ayı, geyik, kurt ve tavşan gibi klanlara ayrıldığını ve bunların atalarının ayı, geyik, kurt ve tavşan olduklarına inanarak ölüm sonrasında bu hayvanlar olacaklarına dair bir inanç içinde olduklarını ifade etmektedir.⁹⁸⁶

Araştırmacı Yaşar Çoruhlu Saha Türklerinin ayı kafatası üzerinde ant içtiklerini bununla birlikte Çin kroniklerinde kuzeyli göçebelerin adalet simgesi olarak addedilen ayıyı bayraklarında resmettiklerini ifade eder.⁹⁸⁷ B. Ögel coğrafi şartların içtimaî şartları şekillendirmesi hususunda Kuzey Sibirya halklarındaki uygulama ve inanışlar hakkında şunları ifade eder: *Ayı tipi elbiseler, daha ziyade Kuzey Sibirya ile Kuzeybatı Sibirya’da görülürdü. Başlıklar da, genel olarak ayının baş derilerinden yapılırdı. Elbise üzerine, ayının muhtelif yerlerinden alınmış kemikler dikilir ve bu suretle Şaman kendisinin bir ayıyı temsil ettiğini göstermek isterdi.*⁹⁸⁸ Türk destanlarında ayıların menfi ve alay konusu olabilecek *aptal* ve *kötü* bir hayvan olduğunu da belirten B. Ögel *Bir Altay-Türk destanında dendiği gibi, “Öksüz bir çocuk bir ayının kızını alır ve kayın babası ile öğünür; fakat az sonra ayı, kendi damadını yiyor.” Sibirya geleneklerinin baskısı ile,*

⁹⁸³ Sedat Veyis Örnek; *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, SanaTipoloji ve Motift, Efsane*, İst: gerçek Yay. 1971 s. 98.

⁹⁸⁴ Sedat Veyis Örnek; *age*, ss. 98–99.

⁹⁸⁵ James Frazer; *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II* (çev. Mehmet H. Doğan), İst: Payel Yay. 1992 ss. 108–109.

⁹⁸⁶ James Frazer; *age*, s.99.

⁹⁸⁷ Yaşar Çoruhlu; *age*, s. 140.

⁹⁸⁸ Bahaeddin Ögel; *age*, s. 38.

“ancak Altaylıların kuzeyindeki bazı Türkler, ayıdan türediklerini”, söylerler, demektedir.⁹⁸⁹

2.4.2.1.1.8. Köpek

Köpek Türk kültüründe pek müspet olarak görülmemekte bir tahkir vasıtası olarak kullanılmaktadır. Türklerin köpeği her daim aşağı derecede bir canlı olarak gördüğünü söyleyen B. Ögel, köpek severlik ve köpek tapıcılığı bakımından Tibetlileri de *aşağı bir kavim olarak kabul etmişlerdir*.⁹⁹⁰ Köpeğin Türkler arasındaki bu olumsuz durumuna rağmen bazı batılı kaynaklarda Kırğızların kırmızı bir köpekten türediklerine dair tevatürler bulunmaktadır.⁹⁹¹ Proto-Bulgarlarda ise köpeğin kutsal addedilerek ona kurbanlar sunulduğuna dair kayıtlar olup bunun da bu Bulgar cemiyeti içerisindeki başka halklarda görülen bir pratik olduğu tahmin edilmekte eski Türk takviminde yıl adlarından biri “it” şeklinde adlandırılmıştır.⁹⁹² Bu durum genel kanıyı değiştirmekten uzaktır. Şaman ayinleri sırasında güçlü şamanlar daha muteber hayvanların donuna girerek kozmik seyahatlerini gerçekleştirirken tecrübesiz veya zayıf şamanlar köpek donuna girmekte ve bu donda genellikle alt dünyaya inmekteydiler.⁹⁹³ İslamiyet öncesi Türk kültüründe durum bu şekildeyken İslamiyet sonrası Türk ve diğer İslam cemiyetlerinde de durum değişik değildir; *köpek murdar kabul edilmiştir ve köpeğin varlığı namazı bozar. Köpek, vahşi ve tamahkâr görülür (Anadolu’da sokak köpeklerini gören kişi bunu anlar); bu nedenle köpek nefi, ‘kötülüğe teşvik eden’ (Sûre12:53) süfli ruhu temsil eder* diyen Annemarie Schimmel buna mukabil Kehf sûresinde ‘Yedi Uyurlar’a eşlik eden Kıtımır isimli sâdik bir köpek bulunduğunu da belirtir.⁹⁹⁴

Çin kültüründe ise burçlar kuşağının hayvanlarından olmasına rağmen köpeklerin kötü muameleye maruz bırakıldığını belirten W. Eberhard, Kuzey Çin’de köpeklerin kötü ruhları ısırpı kovaladıklarına, güney ve batı Çin’de ise kendilerine

⁹⁸⁹ Bahaeddin Ögel; *age*, s. 533.

⁹⁹⁰ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamalarıyla Destanlar I*, s. 562.

⁹⁹¹ Bahaeddin Ögel; *age*, s. 564.

⁹⁹² Ahmet Caferoğlu; “Türk Onomastiğinde ‘Köpek’ Kültü”, *TDAY Belleten* 1961, ss. 1–2.

⁹⁹³ Yaşar Çoruhlu; *age*, s. 154.

⁹⁹⁴ Annemarie Schimmel; *Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri İslam’a Görüngebilimsel Yaklaşım*, İst: Kabalcı Yay. 2004 ss. 49–50.

pirinci getirdiğine inanıldığını ifade ederken Güney Çin’de yaşayan Yao adlı bir azınlıkta kendi soylarının köpekten geldiği tefekkürünün bulunduğunu söylerken,⁹⁹⁵ B. Ögel bu düşüncenin menşeinin Tibet olduğunu belirtir.⁹⁹⁶ Index’de totem hayvanı olarak köpek maddesi B2.1. ile numaralandırılmıştır.⁹⁹⁷

Huban Arığ destanında destanın neredeyse sonuna dek takip edebildiğimiz, baş kahraman Huban Arığ’a her konuda yardımcı olan, hayatını kurtaran olağanüstü hayvan *altın tüylü ak köpektir*. Bu köpek iki kez yaratılmıştır.⁹⁹⁸ Altın tüylü ak köpek Huban Arığ destanında Huban Arığ’ın atından daha işlevsel bir konuma sahiptir. Alt ve orta dünyada serbestçe dolaşabilmekte, alt dünyada vuku bulan harblere katılarak başta Huban Arığ olmak üzere diğer müspet alplara yardımcı olmaktadır.⁹⁹⁹ Hakas destanlarında köpeği hem müspet hem de olağanüstü yardımcı olarak görebildiğimiz tek destan Huban Arığ destanıdır.

2.4.2.1.1.9. At

Bozkır kültürlü¹⁰⁰⁰ toplumların en önemli unsurlarından biri olan, bu gibi toplumlarda insanların birçok nokta da yardımına koşan ve bu sebeple her zaman önemli bir yeri olan hayvanlardan biri ve belki de birincisi attır. Çok eski asırlardan beri günümüz Hakas Türklerinin de meskûn olduğu coğrafyadaki kültürlerde ilk at kalıntılarının bulunduğu bilinmektedir. *Asya’da ilk at kalıntılarının, Türk anayurdu bölgesindeki Afanasyevo kültürü (M.Ö. 2500-1700) ile onun bir gelişmesi olduğu anlaşılan aynı bölgedeki, Andronovo (M.Ö. 1700-1200) kültüründe görüldüğü ve “Andronovo kültürü çevresi”ne giren yerlerde hep at kalıntıları ile karşılaşıldığını hatırlatalım.*¹⁰⁰¹ Atın Türk Dünyası coğrafyasının her bölgesinde muteber bir hayvan olması onun hayatın her türlü maddî ve manevî alanında iş görmesinin önemli bir yeri vardır. Atın yük hayvanı olması ve ehlileştirilmesiyle birlikte binek hayvanı olarak

⁹⁹⁵ Wolfram Eberhard; *Çin Simgeleri Sözlüğü Çin Hayatı ve Düşüncesinde Gizli Simgeler*, ss. 182–183.

⁹⁹⁶ Bahaeddin Ögel; *age*, s. 565.

⁹⁹⁷ Stith Thompson; *age*, s. 348.

⁹⁹⁸ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 4.

⁹⁹⁹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 4.

¹⁰⁰⁰ Birçok araştırmacının Türkler için kullandığı *göçebe kültür*, *atlı göçebe kültür*, *atlı kültür* terimleri yerine merhum İbrahim Kafesoğlu’nun kullanılma sebeplerini tafsilatıyla açıkladığı *bozkır kültürü* ifadesini kullanmayı tercih ediyoruz. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu; *Türk Millî Kültürü*, İst: Ötüken Neşr. 2002 ss. 213–215.

¹⁰⁰¹ İbrahim Kafesoğlu; *age*, s. 218.

kullanılması, etinden, sütünden, kılından ve derisinden bile faydalanılması¹⁰⁰² hatta at sahibinin ölümünden sonra atıyla birlikte gömülmesi bu durumu yansıtan en güzel örneklerden biridir.

Türk siyasî ve toplumsal kültürünün önemli bir ögesi olan at edebî yaratmalarda da toplumsal yapının bir ürünü olan alplık kurumunun temsilcileri için de önemli bir yere sahiptir. Başta destanlar olmak üzere diğer anlatı türlerinde atın alp için ne derecede kıymetli ve vazgeçilmez olduğu söz konusu metinlere bakıldığında anlaşılabacaktır. At, kahraman için yalnızca bir binit değil bir dost, ölümden saklayan bir kurtarıcı, tehlikelere karşı uyarıcı, görgü ve tecrübeleriyle kahraman doğru yolu gösteren bir kılavuz durumundadır. Merhum Şükrü Elçin, atın konuşma, düşünme, tehlikeleri önceden sezip haber vererek yardımcı olması, sahibine sadık olması, sevgi, tenkid, şefkat ve vefa duygularıyla insanî özellikler kazandığını belirtmiştir.¹⁰⁰³ Destanlarda kahramanların yegâne yoldaşları olan at sahip olduğu birçok olağanüstü özellik sebebiyle ilahî bir varlık olarak kabul edilmiş, dinî hayatta *şaman tarafından çeşitli bağlamlarda esrimeye, yani mistik yolculuğa mümkün kılan “kendinden-çıkışa” ulaşmak için* de kullanılmıştır.¹⁰⁰⁴ Karl Reich ile atın alplık kurumunun edebî yansıması olan destanlardaki önemini şöyle belirtir: *Türk boylarının destanî şiirinde kahramanın yoldaşı ve yardımcısı olarak atın önemi şüphesiz göçebe hayat tarzının bir yansımasıdır ve bu durum, bu tip şiirin tarihî ve toplumsal temelini oluşturur. Kahramanın atının bu tür özelliklere sahip olması, sadece Türk boyları için değil, aynı zamanda Moğol destanî şiiri için de geçerlidir ve bu konuda atın, kahramanın ikinci şahsiyeti olduğu iddiaları da vardır.*¹⁰⁰⁵ Atın destanların yanı sıra efsane gibi anlatı türlerinde de yer aldığını görmekteyiz. Merhum Şükrü Elçin atların meydana gelmesinde etkili olan unsurların efsanelerdeki yansımalarını dört grupta incelemiştir. Buna göre atlar *gök, rüzgâr, mağara-toprak ve su* kaynaklı olduğunu ifade ederken¹⁰⁰⁶ Emel Esin *sudan*

¹⁰⁰² Şükrü Elçin; “Türklerde Atın Armağan Olması”, *Türk Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ank: Akçağ Yay. 1997 s. 518.

¹⁰⁰³ Şükrü Elçin; “Türk Destan, Masal ve Hikâyelerinde Atla İlgili İnanışlar”, *age* s. 525.

¹⁰⁰⁴ Mircea Eliade; *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*, Ank: İmge Yay. 2006 s. 508.

¹⁰⁰⁵ Karl Reichl; *age*, s. 321.

¹⁰⁰⁶ Şükrü Elçin; “Atların Doğuşları İle İlgili Efsaneler”, *age* ss. 502–506.

*çıkan atla ilgili efsanelerin Uzak Doğu'dan Yakındoğu'ya kadar olan bölgelerde bilindiğini belirtmiştir.*¹⁰⁰⁷

Çalışmamızın Birinci Bölüm'ünde yer alan *Hakas Destanlarında Tipler* başlığı altında *Yardımcı Tipler* kısmında ismini zikrettiğimiz ancak bu başlık altında incelemeyi daha uygun gördüğümüz ve birçok olağanüstü özelliğinin yanında yardımcı tip olma özelliği de bulunan *at* diğer tüm Türk destanlarında olduğu gibi Hakas destanlarında da önemli bir yere sahip olmakla birlikte destanların olay örgülerinde bazı yerlerde gösterdiği fedakrlık ve cengaverlik bakımından neredeyse alplarla başa baş gitmektedir. Hakas destanlarında atın önemini ilk olarak alplara bağlı en önemli motiflerden olan alpin ad alması esnasında rastlıyoruz. Menfi olsun müspet olsun tüm Hakas destan alpları yalnızca kendi adlarıyla değil atlarının adlarıyla bilinmektedir: Altın Arığ destanında Ak Boz atlı Picen Arığ Ak Sabdar atlı Altın Arığ Üç Kulaklı ak sarı atlı Alp Saaday İrem küren atlı Çibetey Han Kara kula atlı Hulataş Han pozırah atlı Hanar Han ve Ak Oy atlı Ay Arığ; Ay Huucın destanında Kızıl Kır atlı Hıyan Tönis, Ak ala atlı Çalay Puruhan, Çarış Gök Atlı Çaas Han; Han Mirgen destanında Kan pozırah atlı Han Mirgen, Kara küren atlı Küreldey, Ak sabdar atlı Altın Seyzen, Kara oy atlı Çılbazın Molat, Üç ulačlı üzüm sara atlı Üzüm Molat; Han Orba destanında Kara doru atlı Hara Han, Üç kulaklı kara doru atlı Hara Molat, Kara doru atlı Han Hıls, Kızıl kır atlı Han Orba vb. gibi. Destan kahramanlarının atlarının her birinin ayrı bir isme sahip olmasına diğer Türk destanlarında da rastlamaktayız: *Oğuz Kağan ve Alaca At; Köroğlu ve Kırat; Alpamış ve Bayşubar; Alıp Manaş ve Kanatlı Ak Boz At; Alpamış ve Bayşubar; Altın Arığ ve Ak Boz At; Alpamış ve Bayçibar; Er Töştük ve Çal Kuyruk; Alpamışa ve Kızılsarı; Edige ve Tim Çuvar; Hevben ve Akbuzat* vd. gibi.¹⁰⁰⁸ Bununla birlikte kahramanların atları görünüş ve renklerine göre de adlandırılmaktadır: *Kırat, Bay-Çıbar, Akkula, Taybuuril, Çalkuyruk, Kara Kaşka* vb. gibi.¹⁰⁰⁹

Hakas alplarının hepsinin doğmadan ya da ad almadan önce atları hazırır; alpin ata sahip olması için ad alması gerekmektedir. Burada anlatı içinde belirgin bir şekilde bahsedilmeyen bir durum yer almaktadır bu da alpların atlarının ad aldıktan hemen

¹⁰⁰⁷ Emel Esin; *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İst: Kabalcı Yay. 2004 s. 277.

¹⁰⁰⁸ Özkul Çobanoğlu; *age*, s. 110.

¹⁰⁰⁹ Karl Reichl; *age*, s. 320.

sonra peyda olmalarıyla ilgilidir. Ancak atların gökten mi, bir dağ içinden mi yoksa sudan mı çıktıkları hangişekilde yaratıldıkları konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Çünkü alp at almayı hak edene kadar atların akıbetlerinden bahsedilmez. Fakat bazı alpların atlarının kanatlı olması bu atların göksel menşeli olduklarına bir delil olarak gösterilebilir.*

Hakas destanlarında atların sahiplerine savaşlarında ve diğer zor durumlarında yardım ettiklerini onları tehlikelere karşı konuşarak veya Han Orba destanında merkezî kahramanlardan Han Mirgen'in atı kandan kızıl doru atın yaptığı gibi gözyaşı dökerek uyardıklarını görmekteyiz.

Bazı Hakas destanlarında atın bizzat bir destan kahramanı olduğunu da tanıklıyoruz. Örneğin Ay Huucın destanına ismini veren ve destan kahramanlarından *Han Mirgen'in Han Hıs'ı almak için atlanıp sefere gittiği sırada yıldı sürüsü arasında tulpar doğan ala kula ygr ile ala kula kısıraktan dünyaya gelen alp Ay Huucın bir at-destan kahramanıdır.*¹⁰¹⁰ Bu kahramana bağlı olarak Ay Huucın'ın ana ve babası da bir attır ancak destanda talî ve isimlerinin zikredilmesinden başka bir işlevleri olmayan kahramanlardır. Ay Huucın'ın babası *ala kula aygır*, anası ise *ala kula kısıraktır*. Bir diğer Hakas destanı olan Altın Çüs destanında yer alan ve analtının belirli bir bölümüne kadar talî kahraman olarak tavsif edebileceğimiz iki at hem olağanüstülük hem de yardımcı tipler bağlamında ele alınabilir. Bunlar *ak kula at* ile *ak sarı kulundur*. *Hakas Destan Kahramanlarının Biyografileri* başlığında ayrıntısıyla işlediğimiz bu iki tip hayat kurtarıcı, olay örgüsünün ve alplık kurumunun devam etmesine yardımcı olması bakımından önemlidir. Ak Kula At, Alıp Han ile Altın Arığ'ın geç yaşta sahip oldukları çocuklarını Alp Hara Han ve Alıp Hartığa'nın elinden kurtaran ve onu kaçıran attır. Yeryüzünde birçok hanın yanına gitseler de kimse onlara sahip çıkmaz. Ak kula at ak

* Kur'an-ı Kerim'de adı doğrudan verilmesi de bazı hadis kaynaklarında Hz. Muhammed'in Miraç gecesi Allah katına *Burak* adı verilen bir binit vasıtasıyla ulaştığı bilinmektedir. Arapça kökenli bir isim olan Burak, yine Arapça kökenli olup yıldırım, şimşek, parıldamak, ışıldamak anlamlarına gelen Berk kelimesinden türetilmiştir. Kur'an'da böyle bir isim geçmemekle beraber, İslam kaynaklarında böyle bir varlığın olduğu yer almaktadır. Türk toplumunda erkeklere verilen bir isim olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca İslam inancında Burak, eşi Sare ile yaşayan İbrahim peygamberin diğer eşi Hacer ve oğlu İsmail'i ziyaret etmek için Mekke 'ye giderken Burak'ı kullandığı ve aynı gün içinde akşam vakti yine Burak ile geri döndüğü ifade edilmektedir. <http://www.namazsureleri.gen.tr/?s=Burak> (13.09.2012) Yalnızca İslam kültürü ve Türk destancılık geleneğinde de değil Klasik Yunan/Batı literatüründe de *pegasus* adıyla gördüğümüz bu kültür objesinin farklı toplumlarda benzerlikler göstermesi ilginçtir.

¹⁰¹⁰ Pervin Ergun; *age*, s. 88

sarı kulunla birlikte koruduğu Alıp Han'ın çocuğunu kendisinin Alıp han Hıs tarafından öldürülmesi nedeniyle ak sarı kuluna emanet eder. Emanet bu kez Ak Sarı Kulun'dadır. Oradan ayrılan ak sarı kulun oflaya puflaya yoluna devam ederken ak nehrin kıyısında birkaç kez ayağına bir şey takılır ki bu bir ala yılandır. Kara derili büyük kulaklı Huu İney ak sarı kulunu orada tutar gitmesine izin vermez. Bu arada Alıp Hartığa denizin içinden çıkıp Huu İney ile selamlaşır. Bu iki menfi tip önce ak sarı kulunu daha sonra emanet çocuğu öldürürler. Emanet oğlan daha sonra hayata döndürülecek olsa da *ak kula at* ile *ak sarı kulun* oğlanı kısmen korumuşlar ancak karşılarındaki olağanüstü güçlere sahip menfi alplara yenilmişlerdir. Yine aynı destanda *Kara Sarı Kulun* Alıp Möke ile Hıyan Arığ'ın yeni doğan çocuğunu saklayıp düşmanlardan korumakla görevli attır. Kendisini Altın Çüs'ün kötü çocukları Ah Molat ile Kök Molat sıkıştırırlar ve çocuğu öldürüp kendilerini döven Alıp Möke'den intikam almak isterler. Ancak at çocuğu sonuna kadar korur. Daha sonra çocuğa ve ata bu kez Huu İney musallat olur. Kardeşler Huu İney'in daha tehlikeli olduğunu düşünerek çocuğa zarar vermek yerine çocuğun başından Huu İney belasını defetmek için Huu İney'e hücum ederler ve çocuğu kendi evlerine götürürler ve orada ona bakarlar, ad verirler kardeşleri gibi davranırlar.

Altın Arığ destanında alp Altın Arığ ve atı ak boz atbir mağaranın içinde kendi kendilerine yaratılmışken, Han Kicegey destanında alp han Kicegey'in kızıl kır atı balçıktan türemiştir.¹⁰¹¹

Sonuç itibariyle Hakas destan alplarının biniti ve yoldaşı olmalarının yanı sıra olağanüstü niteliklere sahip bir yardımcı (hayvan) tip(i) olan atların destandaki varlığı dekoratif değil işlevseldir. Bu sebeple olay örgüsünün inşasında olmasa bile ilerlemesinde önemli rolleri bulunmaktadır.

¹⁰¹¹ *Han Kicegey*, m. 3680.

2.4.1.2. Olağanüstü Varlıklar

2.4.1.2.1. Çilbigen

Kaynaklarda görüldüğü kadarıyla olumsuz özelliklere sahip olan çilbigen/çelbigene iki destanda rastladık. İlkinde olumlu karakterde iken diğerinde olumsuz bir şekilde karşımıza çıktı. **Huban Arığ** destanında bahsedilen çelbigen *yerin yetmiş kat altında yaşar*, kızı olan Çilbey Arığ kız bildiği türlü sihirle müspet alplarla mücadele etmektedir.¹⁰¹²

Kara Kuzgun destanında ise önce olumsuz bir karakter olduğunu tahmin ettiğimiz çilbigeni daha sonra müspet bir sınıfta görürüz. Bunun sebebi ise Altın Tona isimli müspet alpin kendisini kötü göstermek için çilbigen donuna girmesinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle görülüyor ki çilbigen tamamen alt dünyaya mensup bir tiptir ve kendisiyle birlikte sülalesi de menfidir, Erlik'in taifesindendir. Kara Kuzgun destanında çilbigeni *çatal başlı* olarak görürüz.¹⁰¹³

Olağanüstü bir varlık olan Çilbigen yalnızca Sibiry Türklüğü¹⁰¹⁴ arasında değil Türk Dünyasının diğer halk edebiyatı ürünlerinde de farklı adlandırma ve zengin örnekleriyle mevcuttur.¹⁰¹⁵ Çilbigen kelime anlamıyla *ucube*, *ejderha* ve *canavar* anlamlarına gelmekte olup V. Butanayev'in eserinde ise *efsanevi obur canavar* şeklinde bir tanım verilmektedir. Hakas mitolojisinde yedi başlı çeşidi de bulunmaktadır.¹⁰¹⁶ Şor Türklerinin destanları üzerine araştırmalarda bulunan A.İ. Çudoyakov ise çilbigen hakkında “*Kara-çelbegen tipini, animizm ile bağlamak mümkündür. Belki de Çelbegen ilk başlarda doğa afeti olan rüzgârı canlılaştırmaktaydı: ‘çel’ yyel, rüzgâr anlamına gelir, ‘çelbegen’ ise rüzgâr taşıyıcı, esen demektir; ‘kara’nın karşılığı ise siyah, karadır, yani ‘kara çelbegen’ siyah, kara rüzgâr anlamına gelir.*” demektedir.¹⁰¹⁷

¹⁰¹² Timur Bulat Davletov; *age*, s. 123.

¹⁰¹³ Ali Ilgın; *age*, s. 167.

¹⁰¹⁴ İbrahim Dilek; *Altay Masalları*, Ank: Alp Yay. 2007 ss. 145–146.

¹⁰¹⁵ Alimcan İnayet; *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz*, 281 s.

¹⁰¹⁶ Viktor Yakovleviç Butanayev; *age*, s. 216.

¹⁰¹⁷ A. İ. Çudoyakov; *age*, s. 65.

2.4.1.2.2. Huu İney

Hakas folklorunda görülen bir diğer olağanüstü varlık da cadılık özelliklerine sahip olan bir tip ve olağanüstü bir varlık olan Huu İney'dir. Diğer folklor ürünlerinde *huu hat* olarak da geçen bu varlık ismi itibariyle olumlu bir tip olması gerekirken destanlarda karşımıza olumsuz bir tip olarak çıkar. Huu Hakas Türkçesinde “ak kuğu” anlamında iney veya hat ise “anne, kadın” anlamlarındadır. Yedi Erlik'in kızlarından olarak tavsif edilir.¹⁰¹⁸ Huu İney'in fizikî tasviri şu şekilde yapılmıştır: *Destanlarda Huu Hat'ın görünüşü şu şekildedir: şeytanî bir kılık, kalaydan gözler, biz gibi sivri burun ve yayvan bir burun kökü aşınmış bir kalıba benziyor. Bunlarda kel bir kafa, kalbur büyüklüğünde kulaklar, yerleri süpüren memeler ve kavak ağacı kabuğuna benzer eğri bükürü bir yüz bulunur.*¹⁰¹⁹ Celal Beydili ise Huu İney'in Altın Arığ destanındaki işlevleri bakımından değişken bir yapıya sahip olduğunu ifade ederken Huu İney'in bazen kendi kılığında bazen ise ak kurt kılığında olmasını değişkenlik örneği olarak verir ve kendi kılığında iken müspet kurt kılığında iken ise menfî özellikleri olduğu görüşünü savunur.¹⁰²⁰ Ancak Beydili'nin bu görüşü tüm Hakas destanlarındaki kurdun menfî rolde bulunmasına binaen mi yoksa kurdu sahip olduğu “canavarlık” özelliklerinden dolayı mı savunduğu meçhuldür. Huu İney'in dağ ve kayaların ruhu olduğunu ifade eden yazar bazı metinlerde cinsel anlamda ahlaksız özelliklere de sahip olduğunu da söyler. Her şeyden haberdar olan Huu İney herhangi bir kuş veya hayvanın donuna girebilmektedir.¹⁰²¹ Huu İney incelediğimiz Hakas destanlarında yalnızca **Altın Arığ** destanında olumlu bir tip olarak karşımıza çıkar. Diğer destanlarda alt dünyadan gelerek kötülükler peşinde koşan, müspet alplara arar veren, don değiştirme özelliğine sahip olup hayvan donu olarak bozkurt donunu seçen biridir. Bu tipi aynı özellikler ve benzer bir adla **Huban Arığ** destanında da görürüz. Destanda Huu Hat adıyla gördüğümüz bu kötü tip, alp Hara Han'ın karısı alp Huban Arığ'ın annesi Hıyan Arığ'ı kaçırmış, Hara Han'ın yurdunu talan edip mal-davarını ve halkını esir eden Kögetey Mirgen ile Kök Molat'ın ablasıdır.¹⁰²² Destanda Huu Hat'ın

¹⁰¹⁸ Viktor Yakovleviç Butanayev; *Traditsionnyy Şamanizm Hongoraya* (Geleneksel Hongoray Şamanizmi), s. 52.

¹⁰¹⁹ Viktor Yakovleviç Butanayev; *age*, s. 52.

¹⁰²⁰ Celal Beydilli; *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, s. 246.

¹⁰²¹ Celal Beydilli; *age*, s. 247.

¹⁰²² Timur Bulat Davletov; *age*, s. 68.

fizikî tasviri şu şekilde yapılır: *Alp Huu Hat'ın / Sırtı boynu (arası) altmış kulaç / Omuz boynu (arası) elli kulaç / Gözlerinin arasında karış yetmez / Kulk arası kulaç yetmez / Kırılacak kemiği yok / Kızarıp akacak kanı yok / Ağzından çıkan buğusu / Kök alev olup saçılmakta.*¹⁰²³

2.4.1.2.3.Ejderha ve/veya Yılan

Bahaeddin Ögel'in de belirttiği gibi Çin kültüründen kültürümüze dâhil olduğunu düşündüğümüz ve Hunların kendi başkentlerine de isim olarak uygun gördükleri (Lang-ch'êng) ejderhanın yanında Türk kültüründe paralel olarak yılan da kullanılmaktadır. Ejderha gibi bir masal hayvanının gök ile birlikte yer-su unsurlarıyla birlikte hacimli bir kullanım alanı bulunduğunu söyleyen Yaşar Çoruhlu bu hayvanın *Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul edildiğini* de belirtir.¹⁰²⁴ B. Ögel *Altaylar ile Kuzey Türklerinin Çin ejderhası yerine kendilerinin efsanevî büyük yılanlarını koyduklarını* belirtir.¹⁰²⁵ Yaşar Çoruhlu bu B. Ögel'in söylediklerine paralel olarak Trk kozmolojisinde yer ve gök ejderinin mevcudiyetinden bahseder.¹⁰²⁶ Biz bu sebeple ejderha ile normal yılan boyutlarından daha hacimli olan yılanları aynı başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük. Ejderhaya yalnızca **Huban Arığ** destanında rastlıyoruz. Dokuz başlı olan ejderha Huban Arığ'ın savaş zamanlarında cebinden çıkarıp hayat verdiği üçgen çıplak oğlan tarafından öldürülmektedir.¹⁰²⁷ Index'de *ejderha* motifi B11'de,¹⁰²⁸ dokuz başlı ejderha ise B11.2.3.4.'de yer almaktadır.¹⁰²⁹ Hakas destanlarındaki yılan ise, bir destan haricinde, efsanevî kanatlı yılanlardır. **Altın Arığ** destanındaki yılan *yedi kanatlı ala yılanıdır*.¹⁰³⁰ **Altın Çüs** destanında ak sarı kulun nehirden geçerken ayağına bir şey

¹⁰²³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 68.

¹⁰²⁴ Yaşar Çoruhlu; *age*, ss. 132–133.

¹⁰²⁵ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamalarıyla Destanlar I*, ss. 566–569.

¹⁰²⁶ Yaşar Çoruhlu; *age*, s. 132.

¹⁰²⁷ Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 155–156.

¹⁰²⁸ StithThompson; *MIFL*, Vol. 1 A-C, s. 348.

¹⁰²⁹ Stith Thompson; *MIFL*, Vol. 1 A-C, s. 350.

¹⁰³⁰ Fatma Özkan; *age*, s. 271.

takılır. Bu, nehir altındaki *ala yılandır*.¹⁰³¹ **Han Orba** destanında *çatal kanatlı yılan* bulunur.¹⁰³²

2.4.2.2. Ölüp-Dirilme Motifi

Türk destan ve hikâyelerinde sıkça görülen bir motif olan alpin ölüp yeniden hayata dönmesine Hakas destanlarında da görmekteyiz. Hakas destanlarında ölüp-dirilme¹⁰³³ yalnızca müspet ve menfi alplarda değil alpların birinci derecedeki yakınları için de geçerlidir. Alp ve diğer şahıslar çoğunlukla düşmanları ve akrabaları tarafından öldürülürler yakınları ve olağanüstü yardımcıları tarafından hayata döndürülürler. Bahaeddin Ögel, *ölüyü diriltmenin eski Türk kahramanlarının bir özelliği olduğunu* ifade ederken¹⁰³⁴ Mehmet Aça özellikle, *Güney ve Kuzey Sibiryaya ile Türkistan bölgesi Türk topluluklarının destanlarında görülen ölüp dirilmede bahadırların genellikle kendi yakınları ya da obadaşları ve rakipleri (Komşu ulusun hanı, eş arama sırasında rekabet halinde olunan bahadırlar, vs.) tarafından düzenlenen suikastlar sonucu öldürüldüğü görülmektedir*, der.¹⁰³⁵ Mehmet Aça'nın da belirttiği üzere eski kamlık geleneğindeki ölüp-dirilme riti ile paralellik eden bu durumu Mircea Eliade birkaç farklı pratikle gerçekleştiğini belirtir. Araştırmacı en sık yaşananları şöyle ifade eder:

- a) *Kırda veya ormanda (simgesel olarak öte-dünyada) insanlardan kopuk ve ölümler gibi "larva halinde" yaşama dönemi: ölümlerden sayılmaları dolayısıyla adaylara uygulanan çeşitli yasaklar (ölü kimi yemekleri yiyemez, parmaklarını kullanamaz, vb.)*
- b) *Hayaletlere özgü soğuk beyaz benzi ve teni elde etmek için yüziün ve vücudun külle veya bazı alkali maddelerle boyanması; cenaze maskeleri.*
- c) *Tapınakta veya fetiş evinde simgesel olarak gömülme.*
- d) *Simgesel olarak Yer altı dünyasına iniş.*
- e) *Hipnotik uyku; adaya bilincini yitirten içecekler.*

¹⁰³¹ Erdal Şahin; *age*, ss. 67–68.

¹⁰³² Erhan Aktaş; *age*, s. 89.

¹⁰³³ Bu motif ile alakalı olarak bkz. Şükrü Elçin; "Göçebe Türk Destanlarında Ölüp-Dirilme Motifi", *Türk Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ank: Akçağ Yay. 1997 ss. 61.62.

¹⁰³⁴ Bahaeddin Ögel; *age*, s. 317.

¹⁰³⁵ Mehmet Aça; "Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye", *Millî Folklor* S. 54 s. 76.

f) *Güç sınavlar: sopayla dövülme, kızartılmak üzere ayakların ateşe tutulması, havada asılı bırakılma, parmakların kesilmesi ve buna benzer başka acı verici işlemler.*¹⁰³⁶

Aynı konuyla alakalı araştırmacı Fuzuli Bayat'ın görüşleri de Eliade ve Aça'nın değerlendirmelerinden çok farklı değildir: *Arkaik destanlarda kahramanın Erlik'in yahut albısların dünyasına sefer etmesi onları zararlaştırma isteği ile bağdaşsa da bunun kökeninde dünyanın bölümleri arasındaki farkın ortadan kaldırılması, kahramanın geçiş ritini yaşamasıdır. Böyle bir semantik yorum destan geleneğine uygun bir biçimde doğsa da, aslında hem destan kahramanının hem de masal kahramanının karanlık dünyaya seferi, onun ölüp dirilmesidir.*¹⁰³⁷

Huban Arığ destanında, alp Huban Arığ en önemli yardımcısı olan altın tüylü ak köpek saf canını verdiğinde ona *ak otun başını bir araya getirerek* bir ilaç hazırlar ve onu hayata döndürür, diriltir.¹⁰³⁸ Yine alp Huban Arığ'ın kadim dostu Kök Nincil'in Hara Moos ile olan mücadeleden sonra ölen oğlu Sarığ Hartığa'yı tekrar hayata döndürmek için *ak ot başını kopararak emden em, kök ot başını kopararak iksirden iksir* hazırlar ve onu hayata döndürür.¹⁰³⁹ **Ay Huucın** destanında Han Mirgen ölen oğlunu eczayla hayata döndürür.¹⁰⁴⁰ Ay Huucın'ın atının ağzından, sahibinin Hıyğa Çiçen'i öldürdüğünü ancak *görünmezler* taifesince tekrar hayata döndürüldüğünü öğreniriz. Ancak Hıyğa Çiçen'in bir tarafı *güneşli* diğer tarafı ise *görünmez iblis olup kalır.*¹⁰⁴¹ Ay Huucın destanının alplarından Tönis Han'ın kızı Kilin Arığ, Han Mirgen'in küçük oğlu Altın İrgek'i ve atını *emleyip dermanlayarak* yeniden hayata döndürür.¹⁰⁴² Destanda Ay Çarlıh Ay Huucın'ı, Altın İrgek Altın Teek ve Altın Arığ'ı, Altın Teek Han

¹⁰³⁶ Mircea Eliade; *age*, ss. 89–90. Hakas destanlarında Eliade'nin verdiği bu pratikler ile kahramanın alt dünyaya iniş arasında bir paralellik vardır. Kahramanın alt dünya yolculuğunu destanlarda iki şekilde görmekteyiz. İlkinde müspet alp alt dünya hâkimi Erlik ve tayfası ile mücadele etmek için alt dünyaya yolculuk eder. İkinci iniş ise Ak Üzüt adı da verilen ve ölen kişilerin ruhlarını teslim için indikleri ve alt dünyada olduğu muhtemel mekâna alpin kendi yakınlarının ruhlarını sürülmekten kurtarması içindir. M. Eliade söz konusu eserinde bu konu üzerinde de durmuş ve Sibrya halklarının sözlü edebiyatında bu pratiğin yansımalarının görüldüğünden bahsederek Buryat ve Sayan Tatarlarının (Büyük bir ihtimalle Abakan Tatarlarını kastediyor) anlatı kahramanlarından örnekler vermiştir. Alt Dünya efendisi olan Erlik Han'ın ismini de İrle-Han olarak vermiştir.

¹⁰³⁷ Fuzuli Bayat; *age*, s. 165.

¹⁰³⁸ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 85.

¹⁰³⁹ Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 232–233.

¹⁰⁴⁰ Pervin Ergun; *age*, s. 297.

¹⁰⁴¹ Pervin Ergun; *age*, s. 344.

¹⁰⁴² Pervin Ergun; *age*, s. 354.

Mirgen'i, Han Mirgen ise kaynını diriltir.¹⁰⁴³ Yine Ay Huucın destanında ölenleri diriltten bir şeyden bahsolunur.¹⁰⁴⁴ **Kara Kuzgun** destanında alp Kara Kuzgun'un ölen ablası Altın Arıĝ'ı yeniden hayata döndürmesi için eşi Han Kız'dan yardım ister, Han Kız da *ak ipekten şalını* çıkararak büyü yapar ve hayata döndürür.¹⁰⁴⁵ Altın Saraçı'nın oğlu, babasını emleyip onu hayata döndürmüştür.¹⁰⁴⁶ **Ak Çibek Arıĝ** destanında, Ak Çibek Arıĝ sinirlenerek öldürdüğü yaşlı hizmetçiyi yine kendisi, hazırladığı *ak ot ve gök ot başından* hazırladığı merhemle yeniden hayata döndürür.¹⁰⁴⁷ Bir diğerinde adsız küçük alp babası Ay Molat'ı diriltir.¹⁰⁴⁸ **Alp Sarıĝ Plat Hıs** destanında, ruhu alınıp can veren Alp Sarıĝ Plat Hıs'ı hayata yeniden alp Altın Hosto sihirli *ak ipekten şalla* döndürür.¹⁰⁴⁹ **Altın Arıĝ** destanında başı kesilerek öldürülen alp Altın Arıĝ'ı olağanüstü kişi Huu İney cebinde sakladığı *sihirli ak su* ile hayata döndürür, daha sonra bu kutsal suyu birgün lazım olur düşüncesiyle Altın Arıĝ'a teslim eder.¹⁰⁵⁰ Alp Hulatay *ak otun* ve *yeşil otun ucundan* hazırlayıp ilaç hazırlayarak Çibetey Han'ı hayata döndürür.¹⁰⁵¹ Öldürölüp bir daha hayata döndürülemeyen alp Altın Arıĝ ve atına tekrar hayat vermek için adsız olağanüstü özelliklere sahip yaşlı bir adam gelir. Altın Arıĝ'ın topuk kemiğine, atın toynağına iç kez vurunca, Altın Arıĝ'ın kemiğinden *küçücük göğüslü bir alp*, toynağa vurunca *ak tavşana benzeyen Ak Oy adlı at meydana gelmiş*.¹⁰⁵² Taptaan Mirgen, Alp Han Kız'a ölenlerin *hayat suyu* ile tekrar hayata döndürülebileceğinden bahseder.¹⁰⁵³ Alp Han Kız da daha sonra yurduna döndüğünde *ölümsüzlük suyuyla* ölenleri diriltir.¹⁰⁵⁴ **Altın Çüs** destanında, Çarlı Tana, alp Altın Çüs'e insanı yeniden hayata getirecek, ona hayat verecek ilacın nasıl yapıldığını öğretir. İlaç, atın kuyruğundan ve alpin kendi saçından üç kılın koparılması ve bunun guguk kuşuna bağlanmasıyla yapılmaktadır. Yapılan ilaç çocuğun kemiklerine sürülür ve çocuk

¹⁰⁴³ Pervin Ergun; *age*, s. 364.

¹⁰⁴⁴ Pervin Ergun; *age*, s. 244.

¹⁰⁴⁵ Ali Ilgın; *age*, ss. 53–55.

¹⁰⁴⁶ Ali Ilgın; *age*, s. 159.

¹⁰⁴⁷ Ekrem Arıkoğlu; *age*, ss. 243–245.

¹⁰⁴⁸ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 269.

¹⁰⁴⁹ *Alp Sarıĝ Plat Hıs*; m. 955.

¹⁰⁵⁰ Fatma Özkan; *age*, s. 93.

¹⁰⁵¹ Fatma Özkan; *age*, ss. 115–117.

¹⁰⁵² Fatma Özkan; *age*, s. 301.

¹⁰⁵³ Fatma Özkan; *age*, s. 309.

¹⁰⁵⁴ Fatma Özkan; *age*, s. 319.

yeniden hayata döner.¹⁰⁵⁵ Alp Altın Çüs, ölen atı Ak kulunu hazırladığı ilaçlarla yeniden hayata döndürür, bu ilaç da diğeri gibi *ak ot* ve *gök ot başından* yapılmaktadır.¹⁰⁵⁶ Altın Çüs, Alp Möke'nin annesi Altın Arığ'ı henüz tam olarak ölme vakti gelmediği için yeniden hayata döndürür.¹⁰⁵⁷ **Han Kicegey** destanında, muharebede ölen Alp Küreldey'i hayata döndürmek isteyen Han Kicegey birtakım otlardan ilaç hazırlar ve Alp Küreldey'in yarasına sürer. Ancak Alp Küreldey ruhunu teslim etmiştir.¹⁰⁵⁸ Han Kicegey bir başka denemesinde ise Alp Küreldey'i tekrar hayata döndürmeyi başarır.¹⁰⁵⁹ Han Kicegey canını yitiren kardeşi Kilin Arığ'ı hayata döndürmek üzere üç kök saçını onun bedenine sokar, cebinden çıkardığı *altın işlemeli beyaz şal* ile sıvazlayıp hayata döndürür.¹⁰⁶⁰ Öleyazan Han Kicegey, atının kulağına söylediği sözlerle yeniden hayata döner.¹⁰⁶¹ **Han Mirgen** destanında *üç ayaklı, iki burunlu, üç gözlü olağanüstü ihtiyar kişi* Ot Han'ı *tek ayağıyla yere basıp iki ayağını havaya kaldırıp üç kez etrafında çevrilerek* diriltir.¹⁰⁶² **Han Orba** destanında, Han Mirgen ileride karısı olacak Ay Arığ'ı sol cebindeki mavi örtüyü Ay Arığ'ın üzerinde yedi defa çevirerek hayata döndürür.¹⁰⁶³ **Hara Molat** destanında alp Hara Molat, evlendiği Hara Üzen Arığ kızın isteğiyle ablasını öldürür.¹⁰⁶⁴ Daha sonra Hara Molat'ın üçüncü karısı Ah Tana'nın büyüleriyle yeniden hayata döndürülür.¹⁰⁶⁵

2.4.2.3. Sağaltma Motifi

Sağaltma kelimesi sözlük anlamıyla tedavi etme, iyileştirme anlamlarını taşımaktadır. Kanlı ve acımasız bir mücadeleden sonra iyice güçten düşen alpların olağanüstü yardımcı tipler yardımıyla tekrar eski güçlerine kavuşturulmakta, aldığı amansız yara ve darbelerden sonra öleyazan alpların büyüleri eczalarla tedavilerinin yapılarak iyileştirilir.

¹⁰⁵⁵ Erdal Şahin; *age*, s. 80.

¹⁰⁵⁶ Erdal Şahin; *age*, ss. 98-99.

¹⁰⁵⁷ Erdal Şahin; *age*, s. 115.

¹⁰⁵⁸ *Han Kicegey*; m. 2531

¹⁰⁵⁹ *Han Kicegey*; m. 3411.

¹⁰⁶⁰ *Han Kicegey*; m. 3411.

¹⁰⁶¹ *Han Kicegey*; m. 3190.

¹⁰⁶² Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, s. 202.

¹⁰⁶³ Erhan Aktaş; *age*, s. 82.

¹⁰⁶⁴ *Hara Molat*; m. 11.

¹⁰⁶⁵ *Hara Molat*; m. 50.

Han Kicegey destanında, ağzı kesilip yarılarak çenesi düşen Ah Han'ı Tolay Puruh Han Hıs cebinden çıkardığı *altın kitapla* iyileştirir.¹⁰⁶⁶ **Han Mirgen** destanında, Toolay Mooray adlı kadın alp, dermansız kalan atını hazırladığı ilaçlarla sağaltır. İyileşen at yeniden gür bir şekilde kişnemeye başlar, eski gücü yerine gelir.¹⁰⁶⁷ Aynı Toolay Mooray kız cebinden çıkardığı altın ipekten başörtüsü ile altın saplı kamçısını havada döndürüp birtakım dua sözleri söyledikten sonra hem örtü hem de kamçı ile Han Mirgen'i de iyileştirir.¹⁰⁶⁸ Destanda yer alan bu sahne bir Sibiryâ kamının hastalara şifa dağıttığı kamlama ayininden başka bir şey değildir. **Han Orba** destanında mücadele etmeye, kendisine tembih edilenin aksine çok küçük yaşta başlayan Han Mirgen diğer alplara göre daha dayanaksız gözükmetedir. Bu sebeple başta, baş yardımcısı atı olmak üzere bazı yardımcı tipler sayesinde eski gücüne türlü pratiklerle kavuşur. Teyze Altın Harlıh yeğeni Han Mirgen'i ak kaz yumurtası ile iyileştirir.¹⁰⁶⁹ Bir başka yerde Han Mirgen'i aynı yöntemle yine Altın Harlıh sağaltır.¹⁰⁷⁰ Altın Harlıh bir diğer seferde Han Çibek'in kötü kurtların saldırısına uğrayan kara doru atını iyileştirir. Altın Harlıh bu sağaltma için *ak ipek örtüsünü* kullanır.¹⁰⁷¹ Altın Harlıh bir kez daha yeğeni Han Mirgen'i iyileştirmeye *ak kaz yumurtası* vererek iyileştirmeye çalışır ancak bunu üç kez denemesine rağmen Han Mirgen'in ölüm vakti gelmiştir. Bu pratik etkili olmaz ve Han Mirgen ölür.¹⁰⁷² **Hara Molat** destanında alp Hara Molat, öleyazan Ah Tana'yı eczasıyla iyileştirir.¹⁰⁷³ Olağanüstü özelliklere sahip adsız yaşlı nine de Hara Molat'a verdiği sütü içmesini ister, eski gücünü bulacağını söyler.¹⁰⁷⁴ **Huban Arığ** destanında Hara Han, olağanüstü hayvan ala boğanın tavsiyesiyle *ay kadar yüksek ak karlı zirvedeki altın gölün suyundan içerek* eski sağlığına kavuşur.¹⁰⁷⁵ Altay, Yakut destanları ile Anadolu masallarında *hayat suyu* şeklinde çıkmaktadır.¹⁰⁷⁶ Hayat suyu daha çok sağaltma ve diriltme pratiklerinde kullanılır. Köroğlu destanının Kuzey Azerbaycan ve Anadolu

¹⁰⁶⁶ **Han Kicegey**; m. 2373.

¹⁰⁶⁷ Timur Bulat Davletov; **Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı**, s. 66.

¹⁰⁶⁸ Timur Bulat Davletov; **age**, ss. 116–118.

¹⁰⁶⁹ Erhan Aktaş; **age**, s. 70.

¹⁰⁷⁰ Erhan Aktaş; **age**, s. 79.

¹⁰⁷¹ Erhan Aktaş; **age**, s. 167.

¹⁰⁷² Erhan Aktaş; **age**, ss. 194–195.

¹⁰⁷³ **Hara Molat**; m. 1742–1755.

¹⁰⁷⁴ **Hara Molat**; m. 2078.

¹⁰⁷⁵ Timur Bulat Davletov; **age**, s. 32.

¹⁰⁷⁶ Bahaeddin Ögel; **Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**; Ank: TTK Yay. 1998 ss. 106–107.

varyantlarında da bu motife rastlanmaktadır.¹⁰⁷⁷ Hara Han ile birlikte atı kara doru at da ala boğanın öğüdüyle gümüş gölün suyunu yedi kez dinlenerek içer ve eski gücüne kavuşur.¹⁰⁷⁸ Ekseri destanda kahramanların yegâne yardımcıları ve dostları olan atların Huban Arığ destanındaki işlevleri de diğerleriyle aynı paralellikte gitmektedir. Burada atın sahibini sağaltma yetisi de bulunmaktadır. Atı alp Huban Arığ'a ağızını açmasını ister, alp ağızını açar, atı ağızına üfler ve bunun üzerine alpin gücüne güç canına can katılır, eski hâline döner.¹⁰⁷⁹ Huban Arığ'ın bir diğer güç kaybetmesi durumunda kızıl kır atı yukarıdaki şekilde, alpin ağızına nefesini üfleyerek onu eski haline getirir.¹⁰⁸⁰ Bir diğer sağalma örneğini Huban Arığ ile düşman kız alp Pora Nincil'in kapışması esnasında görmekteyiz. Bu mücadelede güçten düşüp yere yığılan Pora Nincil'in eski gücü kendi kendine yerine gelir.¹⁰⁸¹ Huban Arığ'ın kendi atına denk olan yardımcısı altın tüylü ak köpek de Huban Arığ'ı iyileştiren bir diğer olağanüstü yardımcıdır. O da, Huban Arığ'ın öz atı gibi alp kızın ağızına nefesini üfleyerek canına can katar.¹⁰⁸²

2.4.2.4. Kehanet Motifi

Sibiry Türk destanlarında alpların kaderlerinin Budist kültürden gelen *sutra* veya *sudur* adlı kitaplara¹⁰⁸³ ya da Saha destanlarında olduğu gibi taşlara yazıldığını belirten İbrahim Dilek Altay destanlarında bu yazmalar sayesinde kahramanın geleceğini öğrendiğini belirtir.¹⁰⁸⁴ Güney Sibiry destancılık geleneği içinde yer alan Tıva destanlarında *hopçu kara sudur* veya *belge sudur* şeklinde de geçen ve *kahramanların geçmiş ve gelecekleri* hakkında bilgi edinmelerini sağlayan kitapların varlığından bahseden M. Ergun ve M. Aça bu kitapların *Buda ya da diğer burkanların*

¹⁰⁷⁷ Zekeriya Karadavut; *Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı*, Bışkek 2002 s. 113.

¹⁰⁷⁸ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 19.

¹⁰⁷⁹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 121.

¹⁰⁸⁰ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 129.

¹⁰⁸¹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 154.

¹⁰⁸² Timur Bulat Davletov; *age*, s. 215.

¹⁰⁸³ Bu kitapların kültürel işlevleri için bkz. Semih Tezcan; “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ank: TDK Yay. 2001 ss. 271–323. // Tilla Deniz Baykuzu; “**Hunların Kayıp Kitapları ve Sutralar**”, *Bilig* S. 44 Kış 2008 ss. 195–210. // Mehmet Çevik; “**Altay Destanlarında ‘Sudur Biçik’ Motifi**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 239–248.

¹⁰⁸⁴ İbrahim Dilek; “**Sibiry Türk Destanlarında Kahramanın Yer altı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler**”, *Millî Folklor* S. 85 s. 55.

vaazlarını içine alan, Burkancılıkla ilgili inanışları, Burkancılığın esaslarını, inanç ve amellerini içeren dini kitaplar olduğunu ifade eder.¹⁰⁸⁵

Hakas destanlarında alpa bağlı oluşan ve gelişen motiflerden bir tanesi de haber verme motifidir. Daha çok bilinen adıyla kehanet veya fal şeklinde bir adlandırmaya gitmeyişiğimiz kehanet veya fal teriminin daha çok gelecekte alınacak bilgiler temelinde oluşması iken haber verme kavramının sadece gelecek değil geçmiş ve şimdiki zaman dilimini de kapsıyor olmasıyla alakalıdır.¹⁰⁸⁶

Ay Huucın destanında haber verme motifine tek bir yerde rastlanmaktadır. Bu da Ay Huucın'ın atının Altın Teek'e, sahibinin başına gelenlerden onu haberdar etmesi şeklindedir.¹⁰⁸⁷ **Kara Kuzgun** destanında bilicilik özelliklerine vakıf olan alp Kara Kuzgun'un ablası Altın Arığ başlarına geleceklerden kardeşine bahseder. Buna göre Sarığ Taycı ve Hlanır Taycı adlı iki alp kendi yurtlarına gelecektir. Altı Arığ'ın bunları söylemesinden kısa bir süre sonra bu ikisinin atlarının tıkırtısı uzaktan işitilir.¹⁰⁸⁸ Yine Altın Arığ, kardeşi Kara Kuzgun'a kaderinde yazan evleneceği kızın kim olduğunu söyledikten sonra bu kızı almak için gereken şartı yerine getirirken nelerle karşılaşacağını söyler.¹⁰⁸⁹ Kara Kuzgun'un karısı Han Kız, alp Hlanır Taycı'nın kırk bahadırın eline düştüğünün haberini verir kocasına.¹⁰⁹⁰ Kara Kuzgun destanındaki bir diğer bilici karakter *Kara Kadın*, Kara Kuzgun'a eniştesi Hlanır Taycı'nın o anda başından geçmekte olanları haber verir. Bilicinin kehanet nesnesi *ekmektir*.¹⁰⁹¹ Destandaki, haber verme motifiyile ilgili son örnek alp Han Saraçı'nın annesinin, kendisine verdiği bilgilerdir. Bu bilgiler annenin oğluna hangi kız ile evleneceğini ile neler ve kimlerle karşılaşacağı hakkındadır.¹⁰⁹² **Ak Çibek Arığ** destanında, Ay Hucın ilerleyen yaşına rağmen gebe kalmıştır. Doğacak çocuğun cinsiyetini önceden bilmektedir.¹⁰⁹³ **Alıp Sarığ Plat Hıs** destanında Alıp Sarığ Plat Hıs, altın cebinden

¹⁰⁸⁵ Metin Ergun-Mehmet Aça; *Tıva Kahramanlık Destanları II*, Ank: Akçağ Yay. 2005 s. 81.

¹⁰⁸⁶ Erhan Aktaş; "Altay ve Tıva Türk Destanlarında 'Haber Verme' Motifi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* C. 11 S. 1 ss. 45–62.

¹⁰⁸⁷ Pervin Ergun; *age*, s. 343.

¹⁰⁸⁸ Ali İlgin; *age*, s. 23.

¹⁰⁸⁹ Ali İlgin; *age*, ss. 41–43.

¹⁰⁹⁰ Ali İlgin; *age*, s. 57.

¹⁰⁹¹ Ali İlgin; *age*, ss. 63–65.

¹⁰⁹² Ali İlgin; *age*, ss.165–167.

¹⁰⁹³ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 221.

beyaz ipekten bir şal çıkarır, ona bakarak Orta ve Alt dünyada olan bitenleri görür.¹⁰⁹⁴

Altın Arığ destanında eski Altın Arığ, yeni Taptaan Mirgen, Alp Han Kız'a girişilen savaşta ölenleri, kendisine daha önce verdiği *hayat suyu* ile dirilteceğini söyler.¹⁰⁹⁵

Han Orba destanında kehanet ve haber verme motifine, alpların sahip oldukları sihrî özellikler sayesinde sıkça rastlamaktayız. Kara TarĖah'ın kız kardeşi Altın Harlıh, yeğenleri Han Mirgen ve Han Orba'ya ana-babalarının iyi durumda oldukları haber verir.¹⁰⁹⁶ Teyze Altın Harlıh, yeğeni Han Mirgen'e, altı yol dolmadan ana-babasını kurtarmaya çalıştığı takdirde atının alt dünya sakinlerince kaçıırılacağı haberini verir.¹⁰⁹⁷ Kadın-alp Ay Arığ, teyzesinin sözünü dinlemeyen Han Mirgen'in atını şeytanlara çaldırđını, Kara Molat'ın karısı Kara Nincil'in bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini haber verir. Bu durum haber verme motifiyle birlikte alpı maceraya hazır hale getirmeye de örnek teşkil edebilir.¹⁰⁹⁸ Bir diğer haber verme örneği sihirli nesneler vasıtasıyla hayata geçirilir. Buna göre *altın kitap* adı verilen kutsal kitapta Kara Han ile Ay Han'ın çocuklarının birbirlerine müşkül anlarında yardım edecekleri yazılıdır.¹⁰⁹⁹ Aynı kitapta Han Mirgen ile Ay Arığ'ın evlenecekleri belirtilmiştir.¹¹⁰⁰ Han Mirgen'in karısı Ay Arığ, kocasının harb için gideceği el memleketinde ölüp kalacağını sezer ve kocasına bunu bildirir.¹¹⁰¹ Yine Ay Arığ, Han Orba'yı düşman alp Kara Mool'un yurduna yapacakları akın esnasında başlarına geleceklere karşı sezgileri sayesinde uyarır.¹¹⁰² **Han Kicegey** destanında, Alp Küreldey'in atı *kara doru at* sahibiyle başından gelip geçenleri geçmişe yönelik haber verme motifi bağlamında anlatır.¹¹⁰³ Bir diğer haber verme motifi örneğinde Kilin Arığ'ın, Han Kicegey adlı bir ağabeyi olduğu bilgisini taşa yazılan yazı sayesinde öğrenmekteyiz.¹¹⁰⁴ **Han Mirgen** destanında Ay Arığ kocası Han Mirgen'e, Oop Hara Han'ın ülkesine gideceğini ancak ak sabdar atının izinden

¹⁰⁹⁴ *Alp Sariğ Plat His*; m. 1422.

¹⁰⁹⁵ Fatma Özkan; *age*, s. 309.

¹⁰⁹⁶ Erhan Aktaş; *age*, s. 38.

¹⁰⁹⁷ Erhan Aktaş; *age*, s. 41.

¹⁰⁹⁸ Erhan Aktaş; *age*, s. 67.

¹⁰⁹⁹ Erhan Aktaş; *age*, s. 97.

¹¹⁰⁰ Erhan Aktaş; *age*, s. 126.

¹¹⁰¹ Erhan Aktaş; *age*, s. 179.

¹¹⁰² Erhan Aktaş; *age*, ss. 209–210.

¹¹⁰³ *Han Kicegey*; m. 2545.

¹¹⁰⁴ *Han Kicegey*; m. 2590.

gitmemesi durumunda ölüp yiteceğini söyler.¹¹⁰⁵ Han Mirgen, yurdundan ayrılıp gittiğinde yolsa Hara Ninci ile karşılaşır. Hara Ninci, Han Mirgen yurdundan ayrıldıktan sonra yurdunda olan biteni anlatır ve dikkatli olması için uyarır. Eğer Pay Sarığ Han'ın ülkesine gidecek olursa öz yurduna bir daha geri dönemeyecektir.¹¹⁰⁶ **Hara Molat** destanında Hara Molat'ın ablası kardeşine bineceği atı nerede bulacağını bildirir.¹¹⁰⁷ **Huban Arığ** destanındaki haber verme ile ilgili belli başlı örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür. Destandaki haber vermeyle ilgili ilk örnek *altmış çatal boynuzlu ala boğanın* kişi diliyle konuşarak Hara Han'ı uyarması ve kırk yıl mühletle Alt dünyaya hapsettiği düşmanlarını Yalnız Yaratan'a yargılatmadığı takdirde öleceği üzerinedir.¹¹⁰⁸ Bir diğeri, *dokuz türlü Tolgay kamın* kehanetidir. Kamın kehaneti de altmış çatal boynuzlu ala boğanınkiyle aynıdır.¹¹⁰⁹ Haber verme motifine bir diğer örnek *halden haber verme* üzerinedir. Hara Han'ın kötü yeğeni Hara Martha kız, o an içinde olanlardan haberdar olmak için beyaz ipekten bir şalı masaya yayar. Bir görüntü belirir ve Hara Martha'nın yanında olan Hara Han görür ki kendisinin mühlet vermeden fırlattığı canlı oku Alt dünyayı kırıp geçirmekte, her şeyi parçalamaktadır.¹¹¹⁰ Hara Han'ın kardeşiyle ava çıktığı zaman bir geyiğe dönüşerek kendisini takip ettiren ala boğa bir diğer olacak olayı Hara Han'a haber verir. Buna göre Hara Han'ın yeğeni Hara Martha, ağabey ve kardeş avdan döndüklerinde hazırlayacağı içkiyle Hara Han'ın büyüleyip zehirleyecek ve ölümüne neden olacaktır. Bu sebeple ala boğa Hara Han'ı Hara Martha'nın verdiği içkiyi kesinlikle içmemesini tembihler.¹¹¹¹ Hara Han ağabeyi Han Hartıga ile yiyip içtikleri bir gün han Hartıga çok içer ve Tanrı'ya güç gidecek şeyler konuşru, Hara Han ağabeyini uyarır, daha sonra Hara Han beyaz ipekten bir şal çıkararak altın masaya yayar ve olan biteni görür ki Alt dünyada kırk yıl mühletli canlı oku altın tüylü ak köpek, kızı Huban Arığ ve onun kadim dostu Kök Nincil tutmaktadır.¹¹¹² Bir akından eve dönen Huban Arığ, evde annesi Hıyan Arığ'ın bıraktığı mektup haricinde bir şey bulamaz. Hıyan Arığ mektubunda Kök Molat ve Kögetey

¹¹⁰⁵ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, s. 12.

¹¹⁰⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 30.

¹¹⁰⁷ *Hara Molat*; m. 114–119.

¹¹⁰⁸ T.B. Davletov; *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, s. 15–16.

¹¹⁰⁹ T.B. Davletov; *age*, ss. 22.23.

¹¹¹⁰ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 44.

¹¹¹¹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 49.

¹¹¹² Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 54–55.

Mirgen adlı iki kötü alpin Hara Han'ın yurdunu bastığını ve her şeyi alarak kendi yurtlarına doğru sürdüklerini haber verir Huban Arığ'a. Hıyan Arığ da kendilerini kurtarmaları için Huban Arığ'dan yardım ister.¹¹¹³ Huban Arığ'ın başına gelecekleri bu kez de has atı kızıl kır at vermektedir. Buna göre Huban Arığ Tanrı'ya asi olduğu için Alt dünya sakinlerinden Çelbigen'in kızı Çilbey Arığ'ın iyi bir büyücü olduğunu eğer onunla kapışırsa dokuz yıla kalmadan saf canını kaybedeceğini söyler.¹¹¹⁴ Destandaki alplardan Sarığ Teek'in sihri güçleri bulunmaktadır ve kendisine bağlı alp yiğitlerinin geleceklerini önceden sezer.¹¹¹⁵ Huban Arığ'ın annesi Hıyan Arığ, ölüm vaktinin geldiğini sezer ve obasının öcünü almaya gitmeden önce Huban Arığ'la son kez vedalaşır çünkü kızını bir daha göremeyeceğini bilmektedir.¹¹¹⁶ Huban Arığ'ın dedesi Altın Kris, kendisini tuzağa düşürmek isteyenlerin, dostu Kök Nincil'den toya çağırarak için birilerinin geleceğini kendisinin de iblis kılığına dönüşeceğini söyler torununa.¹¹¹⁷ Girdiği mücadelelerden dolayı oldukça yorulan ve fazlasıyla güçten düşen Huban Arığ'a yeniden güç bulması için öğüt verir. Huban Arığ beş gün boyunca yüzülerek geçilmeyen Buz denizine girecek, karşı kıyıya yüzecek, karaya çıkıp seğirdiğinde Altın gölün dalgalandığını görecek, bu gölün suyundan içecek ve yeniden hayat bulacaktır.¹¹¹⁸ Yine Huban Arığ'ın dedesi Altın Kris kötü alp Kök Molat'ın eşı Kün Arığ'ın çocuğunu babasının yurduna kaçırdığını altı gün geçtikten sonra çocuğun yürümeye başlayacağını ve bu altı gün içinde çocuğun canını alamaması durumunda, çocuğun kendisini öldüreceğini yurdunu da talan edeceğini bildirir.¹¹¹⁹ Bir diğer haber vermeyi altın tüylü ak köpek mektup yoluyla yapar. *üç yuvalı demir karaçamın içine üç köşeli gizli bir mektup* bırakan ak köpek girecekleri sert mücadelede galip gelemezlerse saf canlarını bırakacaklarını ancak kendisi demir karaçamı toprağa dek eğebilirse Alt dünyaya inebileceğini bildirir.¹¹²⁰ Bu haber verme örneği de geçmişten haber vermeyle alakalıdır. Huban Arığ'ın kadim dostu Kök Nincil'in oğlu Sarığ Hartığa geçmişte yaşanıp hem dinleyicinin hem de Huban Arığ'ın bilmediği bilgileri verir ve bir geçmişe

¹¹¹³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 65.

¹¹¹⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 123.

¹¹¹⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 160.

¹¹¹⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 173.

¹¹¹⁷ Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 192–193.

¹¹¹⁸ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 217.

¹¹¹⁹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 221.

¹¹²⁰ Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 230–231.

dönüş yaşanır böylece. Bu bilgilere göre Huban Arığ'ın dedesi Altın Kris'in halkını Hara Moos adlı bir Alt dünya sakini sürüp götürmüştür. Sarığ Hartığa ve babası Sarığ Sayın Hara Moos'a yetişip onunla savaşı girerler ancak Hara Moos her ikisini öldürür, Sarığ Hartığa'nın dayısı Han HıyĖan ile altın tüylü ak köpek mücadeleye devam etmiştir. Bu olaylardan sonra ise Huban Arığ hazırladığı sihri ecza ile Sarığ Hartığa'yı tekrar hayata döndürür.¹¹²¹ Bir diğer haber verme yine dokuz türlü TolĖay Kam tarafından gerçekleştirilir. Kam'ın bilgisine göre, Hara Moos, Huban Arığ'ın dedesi Altın Kris'in yurdu ve halkı Alt dünyaya doğru sürölmektedir.¹¹²² Destandaki son haber verme işi altın bitik marifetiyle gerçekleşmektedir. Destanın son epizotunda karşılaştığımız bu motif örneğinde Huban Arığ'ın yazmış olduğu altın bitikte Huban Arığ'ın dayısı Ak Ölen'in oğlu Alt dünyadaki Hara Moos'un ülkesinden kızıl ipek gömleğe sararak getirdiği Altın Han'ın kızı Altın Sabah'ı alıp evlenecektir. Bir diğer dayısı ise Altın Harlıh adlı öksüz kızla evlenecektir. Bu Tanrı'nın bu iki kardeşe yazdığı yazıdır ve bu durum şu mısralarla son bulur.¹¹²³ **Kök Han** destanında Kök Han büyük oğlu HurĖun Arığ'a kim ile evleneceği hakkında bilgi verir.¹¹²⁴

2.4.2.5. Olağanüstü Mekânlar Motifi

Hakas destanlarındaki coğrafi sınır ve yer adlarına baktığımızda tarihî ve çağdaş Hakas toprağındaki adlandırmalarla birlikte halk dilinde yaygın isimler kullanılmıştır. Bu mekân isimleri arasında çokça bilinen toponimler olmakla birlikte renk sembolizmi kaynaklı yer adları daha sık göze çarpar. Çağdaş Hakas coğrafyasında bu isimlerin birçoğuna rastlamak mümkündür. Bu durum destanların yaratılış zamanından günümüze değin söz konusu coğrafi yerlerin önem ve kutsallıklarını koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aşağıda, destanlarda geçen coğrafi isimlerin önemlileri belirtildikten sonra Hakas folklorunda önemli bir yere sahip olan belli başlı mekânlar hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu mekânlarla alakalı yapacağımız açıklamadan önce aktarma sorunu ile ilgili bir meseleye değinmek istiyoruz. Bilindiği üzere destanların geçtiği coğrafya

¹¹²¹ Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 232–234.

¹¹²² Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 237–238.

¹¹²³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 259.

¹¹²⁴ **Kök Han**; m. 580.

uzak/yakın çaplı bölgeleri de içine almakla birlikte tarihi Yenisey Kırgızlarının coğrafyasıdır, haliyle bölgede “deniz” bulunmamaktadır. Burada yaşayan halk, bölgedeki akarsuların büyüklük ve uzunluklarından olsa gerek nehirlerle Hakas Türkçesindeki karşılığıyla *talay* “deniz” demişlerdir. Ülkemizdeki destan aktarmalarında da bizim, Ekrem Arıkoğlu ve Pervin Ergun’un aktarmaları haricinde tüm araştırmacılar bu kelimeyi bölgenin coğrafi durumunu göz önüne almadan nehir değil de deniz şeklinde çevirmişlerdir ki bu durum kelimesi kelimesine bir aktarma için doğru olsa da metin bazı aktarma veya çeviriler için doğru değildir diye düşünüyoruz.

Ay Huucın destanındaki ekseri yer adları şunlardır: *Hanım nehir, Hanım sırt, Hızıl kaya, Taşlı kır, Hara sırt, Ah sırt, Altın göl, Ah Haya, Kök Haya, Gök taş, Ah ırmak, Ak süt göl.*¹¹²⁵ **Huban Arığ** destanındaki başlıca coğrafi isimler de şu şekildedir: *Altın göl, sütlü göl, Sübür Dağı, Gri ve Sarı Işık ülkeleri.*¹¹²⁶ **Kara Kuzgun** destanındaki belli başlı mekân isimleri şöyledir: *Ak ırmak, kara deniz, kızıl deniz, sarı ırmak, kara ırmak, Ak Üzüt, Altın dağ, Gök ırmak, Sübür dağı ve sütlü göl.*¹¹²⁷ **Altın Arığ** destanında *Altay dağı, ak deniz, Kirim dağı, ak kaya, Ortı Olığ, Kızıl Kum vadisi, Toğır Kara dağ, sarı deniz, Hanım kaya, Han deniz, ak vadi, Kök dağ, Parlak dağ.*¹¹²⁸ **Hara Molat** destanında *Kara nehir, Kara dağ, Ört nehri, Oo nehri.*¹¹²⁹ **Ak Çibek Arığ** destanında *ak zirve, ak ırmak, ak nehir, kara zirve, kara ırmak, ak ova, sarı çöl, sarı zirve, Sayan dağı, otlu zirve* adlarıyla belli başlı mekân isimleri bulunmaktadır.¹¹³⁰ **Han Kicegey** destanında *Altay zirvesi, Han nehri, Kirim zirvesi, Ah dağ, Hara dağ, Huu dağı, Beyaz süt gölü*¹¹³¹ **Han Mirgen** destanında *Hanım dağ, Hanım denizi, Sarı dağ, Sarı deniz, Kara dağ, Kara deniz, Ak süt göl, Çalım dağ, Ak dağ, Ak kaya, Timir dağ, Ot deniz.*¹¹³² **Han Orba** destanında adı zikredilen belli başlı kutsal ve olağan mekânlar

¹¹²⁵ Pervin Ergun; *age*, s. 15, 18, 91, 121, 138, 186, 262.

¹¹²⁶ Timur Bulat Davletov; *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, s. 15, 18, 91, 121, 138, 186, 262.

¹¹²⁷ Ali Ilgın; *age*, s. 35, 65, 87, 105, 115, 129, 173, 207.

¹¹²⁸ Fatma Özkan; *age*, s. 35, 49, 75, 91, 101, 103, 113, 125, 117, 157, 221, 227.

¹¹²⁹ *Hara Molat*; m. 3, 7, 799.

¹¹³⁰ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 213, 235, 241, 261, 269, 271.

¹¹³¹ *Han Kicegey*; m. 18, 650, 2357, 2696, 2836, 3321, 3618.

¹¹³² Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, s. 2, 8, 12, 94, 98, 156, 168, 170, 176.

şunlardır: *Ak nehir, Ak zirve, Kara nehir, Kara zirve, Mavi buzlu dağ, Ak buzlu dağ, Sarı dağ, alevli ve yalımlı nehir, ateşli dağ, sütlü göl, Bakır dağ*.¹¹³³

Şu yukarıda ismi geçen mekân isimlerinin büyük bir kısmı sahip oldukları renk, büyüklük, belirleyici özellik, sahip olduğu işlevsel hususiyet bakımından epitet temelli isimler almıştır. Ancak bunların yanında Hakas folkloru ve kadim Türk medeniyetinden bakiye yerler de vardır. Biz bu başlık altında ilk saydığımız coğrafi mekânlardan ziyade bunlar üzerinde durmak istiyoruz.*

Kirim Dağı: Hakasça-Türkçe Sözlükte Moğolca bir kelime olarak gösterilen kirim kelimesine örnek olarak *kirim sın* “geçit vermez sıradağ” verilmiştir. İncelediğimiz Altın Arığ destanında karşılaştığımız bu kelimeye Hakasça-Rusça sözlükte ve diğer Türk lehçeleri sözlüklerinde rastlanmadığını belirten R.D. Sunçugaşev, kelimeye Askiz rayonunda yaşayan ve Sagay ağzı konuşan taşıyıcılardan derlendiğini ifade ederek kelimenin anlamını sarp kaya, yüksek sırt olarak vermekte ve uzamak, eklemek manalarına gelen *kir-* fiiline yapım eki olan *-im*’in gelmesiyle oluştuğunu söyleyerek *kirim ve kibrı* (sülük) kelimelerini yakın anlamlı görmektedir.¹¹³⁴

Süt Gölü: Bir diğer coğrafi yer ak süt göl, sütlü göl ve süt gölü şeklinde de karşımıza çıkan tabiatüstü özelliklere sahip bir göldür. Talay ismiyle kurulmayan bir tamlama olduğu için sütlü gölün çok hacimli bir coğrafi mekân olmadığını anlıyoruz. Süt gölü meselesine girmeden önce göl mefhumunun Türk kültüründeki yerinden bahsetmek gerekir. Büyük mütefekkir Ziya Gökalp Altay Türklerinin dinî sisteminden bahsettiği eserinde göğün on yedi katından beşinci katında *süt* kolunu olduğunu bu kolun süt gibi bembeyaz olduğunu ve bütün hayatın kaynağının burada olduğundan bahsederken¹¹³⁵ Hilmi Ziya Ülken bu gölün Sami mitolojisiindeki *Ab-Kevser*’e denk geldiğini, ve *Yakutların itikadına göre bir çocuk dünyaya geleceği zaman aşk, güzellik ve doğum ilahesi olan Ayzıt buradan bir damla süt alarak çocuğun ağzına koyar. Bu damla ona hayat ve ruh verir* diye belirtir.¹¹³⁶ Bahaeddin Ögel on birinci asır kaynağı

¹¹³³ Ekrem Aktaş; *age*, s. 27, 40, 91, 92, 189, 239.

* Hakasya coğrafyasındaki yer adları için ayrıca bkz. Viktor Yakovleviç Butanayev; *Toponimiçeskiy Slovar’ Hakassko-Minusinskogo Kraya Toli Hooraydağı Çir-Suğ Attarı* (Hakas-Minusinsk Krayı Yer Adları Sözlüğü), Abakan 1995 267 s.

¹¹³⁴ R.D. Sunçugaşev; *Toponimi Hakasii* (Hakasya Toponimisi), Abakan 2009 s. 31.

¹¹³⁵ Ziya Gökalp; *Türk Medeniyeti Tarihi*, İst: Toker Yay. 1989 s. 53.

¹¹³⁶ Hilmi Ziya Ülken; *Türk Tefekkürü Tarihi*, İst: YKY. Yay. 2007 s. 37.

olan Divanü Lûgati't-Türk'e dayanarak gölün *ünlerin, bilginin, paranın birikmesi ve bu birikmenin bir sembolü* olduğunu ifade eder.¹¹³⁷ Yine B. Ögel, Şor Türkleri arasında derlenen Altın Han oğlu Kara Atlı Pergen adlı masalda kutsal Gök Dağ'ın üzerinde Gök-Deniz olduğundan bahseder. B. Ögel dış tesirler altındaki Altay kamlığına göre bu kutsal Gök Dağ'ın üzerinde *süt denizi* vardır.¹¹³⁸ Süt gölü, yalnızca Hakas folkloru içinde değil diğer Sibiry Türk gruplarının anlatı geleneğinde ve hatta Çuvaş mitolojisi içinde de yer almakta dünya dağı adı verilen mekânın tepesinde tanrı ve iyi ruhların yaşadığı sütlü göl bulunmaktadır.¹¹³⁹ Süt gölü Hakas destanlarında biri fonksiyonel diğeri ise dekoratif olmak üzere iki şekilde yer almaktadır. Dekoratif unsur olarak süt gölü erişilmesi zor, oraya ulaşabilen alpin en yetkin özelliklere sahip olduğu fikrinin uyandırılması iken işlevsel olarak süt gölü giriştiği amansız ve çetin mücadeleler sonucunda bedenen ve ruhen yorgun olan alpin ruh-beden ikilisinin tamiri için önemli unsurlardan biridir. Diğer su menşeli coğrafi mekânlarla birlikte süt gölü Türk kamlık müessesesi içinde önemli bir yer işgal etmektedir. *Şamanistlere göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar ("yer-su") hep canlı nesnelerdir. Takdis ettikleri Alaş, Tannau, Hangay, Altay dağları, Abakan, Kem (Yenisey), Katun, Bey, Sütgöl ırmak ve gölleri şamanistler için yalnız coğrafi isimler değil, fakat konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi varlıklardır*, diyen A. İnan mübarek Türk yer-sularından biri olarak süt gölünü de zikretmektedir.¹¹⁴⁰ Budizm kaynaklı bir mekân olduğu görülen süt gölünün Türk kültür hayatına girdiğini bu şekilde görmekteyiz. Altay kamlığının Budizm inancıyla ilgili mekânları kendine aldığını söyleyen A. İnan, bunların Sümer Dağını da kendilerine aldığını söyledikten sonra Altay kamının duasını verir ki burada da yine süt gölü ile karşılaşmaktayız: "*Sümer ulu dağım, Sütgölüm, Sümer taykam altın (değerli) yargısını vere, ağarmış başıma rahat vere!*"¹¹⁴¹ A.V. Anohin tarafından tespit edilen ve *soydaş ruhları çağırırken okunan dua* arasında şöyle de bir ifade geçmektedir: "*Ay künum Şulmustar, Bulut köstü Tay Puura! / Mus ayakta Bii-kişi, Bulut köstü Tay Puura! / Aruu tüngey üç yelbis! Öllgön kiji (bolso) kirbeyten /*

¹¹³⁷ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Açıklamalarıyla Destanlar II*, s. 407.

¹¹³⁸ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Açıklamalarıyla Destanlar I*, s. 319.

¹¹³⁹ Nikolay Yegorov; "*Çuvaş Mitolojisi*" (çev. Albina Kıran), *Türk Kültürü* 2012/1 Bahar 2012 s. 135.

¹¹⁴⁰ Abdülkadir İnan; *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, s. 50.

¹¹⁴¹ Abdülkadir İnan; *age*, s. 52.

Ayazım pıçıǵp turǵan üç tekpiştüü Bay Karşıt! / Altın kırlı Ak Yayıgım! üç müüstü Kara Kaya Altayım! / Süt köldüng Kara Puura! Agararda ak yıldız”(“Ay ve güneşim (olan) Şulmus’lar,/ Bulut gözlü Buğra Hakan! / Buz ayaklı bey kişi! bulut gözlü tay Buğra! / Mukaddes ve hepsi birbirine müsavi (olan) üç Yelbis! / Ölen adam (bulunan) eve girmeyen, ayaz semaya şekil veren, üç basamaklı bay Karşıt! / Altın kenarlı Ak Yayığ’ın! / Üç boynuzlu kara kaya Altayım! / Süt-Göl’ün kara boğrası! ağaran gökte yıldız.”)¹¹⁴²

Süt gölü Budizm tesirindeki Moğol hikâyelerinde ve de Moğolların millî destanlarında ki bunlar arasında Bogdo Nojön Tsanrai Han, diğer adıyla Sum Dalay ile Oyrotların destanlarında bulunmaktadır.¹¹⁴³ Boris Yakovleviç Vladimirtsov, Moğolcadan Rusça’ya tercüme etmiş olduğu *Ay Tanrısı (Candradeva)*, *Güneş Tanrısı (Suryadeva)* ve *Rahu* adlı budist hikâyenin başında Deva ve Asura’nın büyük süt gölünü çalkaladığını bundan sonra da gökte güneş ve ayın meydana geldiğini söylemektedir ki burada süt gölünün bir vesile olduğu izlenimi doğmaktadır.¹¹⁴⁴

Bir diğer araştırmacı Viktor Yakovleviç Butanayev, sütlü gölün Sümer dağı zirvesinde yer alan kutsal mitik bir göl olduğunu belirtir.¹¹⁴⁵ Yine Türk Kamlık inancında *gökte süt gölü vardır. Güzellik ilahı Ayzıt, o gölden bir damla getirerek çocuğun ağzına döker. Bu su çocuğun ruhu, canı olur.*¹¹⁴⁶ Araştırmacı Mualla Türköne ise bununla ilgili olarak *Süt akı göl, başlangıçtaki, hayat veren, can veren aşağıdaki su olabileceği gibi erkeğin menisinin ifadesi de olabilir* derken¹¹⁴⁷ Türk kültüründe önemli bir yer sahibi bu mübarek yer Tıva Türklerinin destancılık-masalılık mekteplerinden birine de ad olmuştur.¹¹⁴⁸

¹¹⁴² Abdülkadir İnan; *age*, s. 129, 132.

¹¹⁴³ Boris Yakovleviç Vladimirtsov; “*Mongol’skiy Sbornik Rasskazov iz Pañcatantra*” (Moğolca Masal Külliyyatı Pañcatantra’dan), *Raboti po Literature Mongol’skih Narodov* (Moğol Halklarının Edebiyatı Üzerine Çalışmalar) Moskva: Nauka s. 178 14 nulu dipnot.

¹¹⁴⁴ Boris Yakovleviç Vladimirtsov; *age*, ss. 178–179.

¹¹⁴⁵ Viktor Yakovleviç Butanayev; *Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnografiçeskiy Slovar’* (Hakasça-Rusça Tarihî-Etnografik Sözlük), s. 125.

¹¹⁴⁶ Zekeriya Karadavut; *Köroğlu’nun Ortaya Çıkışı Türk Dünyasındaki Varyantlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Bişkek 2002 s. 157.

¹¹⁴⁷ Mualla Türköne; *age*, s. 105.

¹¹⁴⁸ Mehmet Aça; *Tıva Halk Masalları*, Konya: Kömen Yay. 2007 s. 29.

Altay Dağı: da bilindiği üzere bölge Türklüğü için mübarek dağlardandır. Altay dağlarının adının Altın Dağ olduğunu ifade eden B. Ögel, bir Altay şaman duasına binaen Altay dağlarının güneş ve ay ile ilişkilerinden bahsetmektedir.¹¹⁴⁹

Demir Dağ: Bu dağ Üst-Abakan rayonundaki Bey köyünde bulunmaktadır. Dağın ismi bu bölgedeki bakır yataklarından gelmekte olup araştırmacının ifadesiyle eskiden burada bir bakır fabrikası da bulunmaktaydı.¹¹⁵⁰

Altın Dağ: Bu yer Şirin rayonunda, Beliy İyus nehri boyunca uzanan bir dağdır. Günümüzde bu rayonlarda altın çıkarma işinin yapıldığı bilinmektedir.¹¹⁵¹

Buzlu dağ: İlk örneğini Uygurca Oğuz Kağan destanında görmekteyiz. Oğuz Kağan’a yol gösteren kurt ilk defa Buz Dağ eteklerinde zuhur eder.¹¹⁵² Oğuz Kağan’ın atının kaçması hadisesi Hakas destanlarının bazılarında alpin atının şeytanî güçler tarafından kaçırılması şeklinde görmekteyiz. Buzlu dağlar zorlu mekânlar olmakla birlikte menfi güçlerin orta dünyadaki meskenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hakas coğrafyasında *Pus Tağ* Mundıbaş nehri yüksekğinde yer alan ve Şorların menşe dağı olarak kabul edilmektedir.¹¹⁵³ V. Butanayev, Buz Dağ’ın mübarek bir dağ olduğunu ve adak için kurban sunulduğunu ifade eder.¹¹⁵⁴

Sübür Dağı: Hakas destanlarından ismi zikredilen bir diğer yerdir. Sözlük anlamı “kadın pantolonu” olarak verilmiştir.¹¹⁵⁵ Askiz reyonundaki Tuy nehri boyunca yer alan dağın kelime anlamını R.D. Sunçugaşev, “benekli, leke leke” olarak vermiştir. Bu ismi almasının gerekçesi ise üzerinde kısım kısım bitki örtüsüdür.¹¹⁵⁶ V. Butanayev, *Sümür Tağ* olarak da tespit edilen ismin Burhancıların mitolojik ve kutsal dağ zirvesi olduğunu belirtir ve burada kutsal ak ağaç olan *pay-hazın* bulunduğunu ifade eder.¹¹⁵⁷

¹¹⁴⁹ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi Açıklamalarıyla Destanlar I*, ss. 432–433.

¹¹⁵⁰ R.D. Sunçugaşev; *age*, s. 166.

¹¹⁵¹ R.D. Sunçugaşev; *age*, s. 137.

¹¹⁵² Muharrem Ergin; *Oğuz Kağan Destanı*, s. 6.

¹¹⁵³ Viktor Yakovleviç Butanayev; *Traditsionnyy Şamanizm Hongoraya* (Geleneksel Hongoray Şamanizmi), Abakan 2006 s. 238.

¹¹⁵⁴ Viktor Yakovleviç Butanayev; *Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnografiçeskiy Slovar*, s. 98.

¹¹⁵⁵ Viktor Yakovleviç Butanayev; *age*, s. 123.

¹¹⁵⁶ R.D. Sunçugaşev; *age*, s. 162.

¹¹⁵⁷ Viktor Yakovleviç Butanayev; *age*, s. 123.

2.4.2.6. Olağanüstü Silahlar Motifi

Birer harb techizatı olmalarının yanı sıra aynı zamanda güç ve iktidarın da nişânesi olan silahlar destanlarda kahramanların girdikleri mücadeleler sırasında muhtevalarındaki olağanüstü özellikler sonucunda alplara yardımcı olan ve mücadelelerini galibiyetle nihayete erdirmelerinde önemli rol oynayan nesnelerdir. Destan kahramanları ekseriyetle tek başlarına girdikleri mücadelede farklı silahlar kullansalar da alpların sahip oldukları silahlar belli başlı birkaç tanedir. Bunların başında ok-yay, kılıç, süngü, mızrak, gürz ve de tüfek gelmektedir. Âşık Paşa'nın ifadesiyle alplığın dokuz şartından üçünü ok-yay, keskin kılıç ve süngüye sahip olmak teşkil eder.¹¹⁵⁸ Türklerin tarih sahnesindeki yerleri de göz önüne alındığında silahlara olan mecburiyet düşkünlüğü de beraberinde getirmiş ve yapılan her türlü arkeolojik çalışmada da zengin silah buluntularına rastlanılmıştır. Destanlarda kahramanın birçok zorlukla baş ettiğini, kendi fiziki ve akli gücünün yanında olağanüstü birtakım unsurlar vasıtasıyla da düşmanlarıyla alt ettiğini bilmekteyiz. M. Kaplan Türk akınlarında kullanılan başlıca silahların ok ve yay olduğunu belirtip bunların günlük hayatı idame için yapılan avlarda da kullanıldığını söyler.¹¹⁵⁹

Hakas destanlarında rastladığımız silahların hepsi şahsî kullanımı ihtiva eden silahlardır. Yani bunların başlıcalarını ok-yay, kılıç, gürz oluşturmaktadır.¹¹⁶⁰ İncelememiz sırasında gördüğümüz bir diğer durum ise bahsi geçen silahların şahsî özelliklere haiz olmalarıdır yani mancınık, kule ve koçbaşı gibi birden fazla kişinin idaresiyle kullanılan silahlara rastlanılmaz. Bu durum da Hakas destan alplarının ekseriyetle şahsî mücadele içinde bulunduklarını göstermektedir. Bunların bir kısmı kaliteli çelikten imal silahlar olabildiği gibi bir kısmı da “canlı” olma vasıflarını taşırlar ki nihayetinden tüm silahlar harikuladedir.

Bunlar arasında kullanımının ok-yaya göre daha kolay olduğunu düşündüğümüz kılıç önemli bir yer tutmaktadır. *Ural Batır'da kuşların padişahı Samrav'ın Polat kılıcına sahip olan er, bütün dünyada en güçlü bahadır olacaktır. Dede Korkut'da*

¹¹⁵⁸ Mine Mengi; **agm**, s. 483.

¹¹⁵⁹ Mehmet Kaplan; *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, s. 13.

¹¹⁶⁰ Muasır Hakas Türklerinin ataları olan Yenisey Kırgızlarının savaş aletleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yu. S. Hudyakov; *Voorujenie Yeniseyskih Kırgızov VI-XII vv.* (VI.-XII. yyda Yenisey Kırgızlarının Silahları) Novosibirsk: Nauka 1980 176 s.

kahramanların “kara Polat öz kılıç”ları vardır. *Battalname* ile *Saltukname*’de de kahramanların kılıcı “*tih-i dohhak*”tır. *Manas*’ın sivrisineğin iğnesiyle alınıp insan kanına batırılan bir kılıcı vardır, diyen Z. Karadavut incelediği Köroğlu’nun zuhuru kolunda da kılıcın önemine değinmiştir.¹¹⁶¹ Japonya’ya dek uzanan Türk kılıcının Altay kaynaklı olduğunu belirten Bahaeddin Ögel Kırgız kültür çevresi adını verdiği Minusinsk kültür çevresinde bulunan kılıçların ise Hun Türklerinin yaşadığı Ordos çevresinde yapılan kazılarda elde edilen kılıç örneklerine benzemediğini belirtir.¹¹⁶² Aynı müellif *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre* adlı eserinde arkeolojik kazılarda elde edilen ve (Yenisey) Kırgız Türklerine ait silah örneklerinin Göktürk (M.S. VI-VIII asırlar) ve Göktürk sonrası Uygur ve Türgeş (M.S. IX-X. asırlar) çağına olmak üzere iki dönem olarak tasnif ettikten sonra Kırgızların kullandıkları kılıçları şöyle tasvir eder: *Kırgız demirciliğinin en örnek eserleri muhakkak ki Kırgız kılıçları idi. 80-90 sm. uzunluğundaki bir Kırgız meçinin* her iki tarafı da keskinleştirilmişti. Meçin kabzasının ağaçtan yapılmış olması çok muhtemeldi. Meçin güzel bir korkuluğu da ele geçmişti. Tek ağızlı; fakat boyca meçlerden daha küçük kılıçlar da bulunmuştu. VI-VIII. asırlara ait hançerler daha ziyade tek ağızlı ve bıçaklara benzemekte idiler. IX.-X. asra ait, mesela Uybat ve Çaa-Tas hançerleri evvelkilere nazaran daha geniş ağızlı idiler. Ve her iki tarafı da keskin olan ağızları, birbirine simetrik idiler. II. Kapçal mezarlarında muhtelif boylarda hançerlere de rastlanmıştı. Hançerlerden birinin namlısı ile sapı yekpare idi. Sap yeri küçük bir profille ayırt edilmişti. Diğer bir hançerin de ucu çok kıvrıktı. Bu tip bıçaklara VI-VII. asır kurganlarında çok rastlıyoruz. Aynı mezarlıkta bulunan iki ağızlı bir kama ise, IX. asra ait muahhar bir karakter gösteriyordu.*¹¹⁶³ Türk kılıçları arasında Kırgız kılıçlarının, en iyi çeliklerin Kırgızlarda bulunmasından dolayı ayrı bir yeri olduğu ve Hint, Arap ve İran ustalarının bu çelikleri tercih ve talep edip diğerlerinden yeğ tuttukları da bilinmektedir.¹¹⁶⁴ *Önemli Türk silahlarından biri olan kılıç, Altay*

¹¹⁶¹ Zekeriya Karadavut; *age*, s. 110.

¹¹⁶² Bahaeddin Ögel; “**Türk Kılıcının Menşe ve Tekâmülü Hakkında**” *DTCF Dergisi*, VI/5 (Kasım-Aralık, 1948), 1949 s. 431.

* Meç: Söğüt gibi yalnız batırılarak yaralamaya yarayan, kısa, düz ve ensiz kılıç.

¹¹⁶³ Bahaeddin Ögel; *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ank: TTK Yay. 1991 ss. 219–220.

¹¹⁶⁴ Erkan Göksu; *Türk Kültüründe Silah*, İst: Ötüken Neşr. 2008 s.204.

Şamanları yanında böyle bir önem taşıymıyordu. Bu kutsal yayların efsaneleştikçe mahiyetleri daha da değişiyor ve demirden yapılmış fevkalade şeyler gibi tasavvur ediliyorlardı.

Bir diğer silah ok-yaydır. Yayın Türklerde göğün, daha doğrusu gök kubbesinin bir sembolü olabileceğini ifade eden B. Ögel şamanların kötü ruhlarla mücadele için kullandıkları sembolik kutsal yaylarından ve yayın ebe kuşağı ile ilgisinden ve dış tesirlerden kendilerini az çok koruyabilmiş olan Altay Şamanları, omuzlarındaki “Dokuz-ok”, (Yebe) ile “Yay”, (Ya) sembollerini hiç eksik etmezlerdi. Onlara göre bu dokuz ok ile yay, “Kudaydan tartkan”, yani “Tanrıdan uzatılan” şeyler olduğunu da ekler.¹¹⁶⁵ Yayın bir silah veya kam objesi olmasının yanı sıra fal açma vesilesi ve nesnesi olduğunu da yine B. Ögel kaydetmektedir: *Altay Şamanları yayla fala bakarlar ve yağmur yağıdırırlardı. Ya-bıla kalmadı (Tub.) deyimi, “yay ile fala baktı, yağmur yağırdı” anlamına geliyordu. Eski Çağatay edebiyatında da İlmi-yay, “fala bakmak ve yağmur yağıdırmak” anlamını karşılayan bir deyimdi*¹¹⁶⁶ Yenisey Kırğızlarının Göktürk dönemi ok uçlarının dilimli ve bıçak gibi yassı ve uzun olduğunu belirtti B. Ögel ikinci çağa yani Uygur ve Türgeç dönemine ait okların ise kaba ve köşeli olduğunu ifade ettikten sonra bu uçların *Altaylardaki Göktürk ve Türgeç çağı eserleri ile çok büyük bir yakınlık* gösterdiğini ekler.¹¹⁶⁷ B. Ögel bunlarla birlikte Minusinsk Tatarlarının efsanelerinde Ak Deniz’de yaşayan *demir yaylı Ak Han*’dan söz açıldığından bahsetmektedir.¹¹⁶⁸ Ok ve yaya atfedilen kutsallığı Uygurca Oğuz Kağan destanında görmekteyiz. Oğuz Kağan’ın ulu bilicisi Uluğ Türk bir gün rüyasında *altın bir yay* ve *üç gümüş ok* görür. Altın yay doğudan batıya giderken üç gümüş ok da kuzeye doğru gitmektedir. Uykudan uyandıktan sonra rüyasını Oğuz Kağan’a anlatan Oğuz Kağan, Uluğ Türk’ün anlattıklarını beğenir ve oğullarını çağırarak Gün, Ay ve Yıldız’ı doğuya; Gök, Dağ ve Deniz’i de batıya gönderir. Doğuya gidenler av avlayıp kuş kuşladıktan sonra altın bir yay bulurlar, babalarına getirilerve Oğuz kağan da buna sevinip yayı üçe böler ve bu üç oğluna pay eder. Batıya giden oğulları da yine av

¹¹⁶⁵ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I. Cilt*, 1998 s. 322

¹¹⁶⁶ Bahaeddin Ögel; *age*, s. 323.

¹¹⁶⁷ Bahaeddin Ögel; *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 219.

¹¹⁶⁸ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I. Cilt*, s. 322.

avlayıp kuş kuşladıktan sonra üç gümüş ok bulur ve babalarına getirirler. Oğuz Kağan buna da çok sevinerek bunları üçe bölüp oğullarına pay eder.¹¹⁶⁹

Türkçe karşılığı topuz olan ve Osmanlı döneminde bozdoğan olarak da bilinen *gürzün sapı ağaç ucunda madenî bir topuz olan veya madenden yapılan bu vurucu silahın etkisini artırmak üzere topuz kısmında birkaç cm uzunluğunda çivi veya çıkıntılar bulunanları da* olduğunu söyleyen E. Göksu Yukarı Yenisey kaya resimlerinde tasvir edilen Türk süvarilerinin gürz tutmakta olduğunu da belirtmektedir.¹¹⁷⁰

Türk kültür tarihinde *mızrak* ile birlikte *süngü*, *kargı*, *cıda*, *gönder* İskitlerden başlamak üzere tarihî süreç içinde diğer Türk grupları tarafından da sıkça kullanıldığı bilinmektedir.¹¹⁷¹ Orhun Abidelerinde Kırgızların *uykularının süngü ile açıldığından* bahsolunur.

Huban Arığ destanında alpların silahları bulunmaktadır. Örneğin Huban Arığ'ın babası Hara Han'ın *çelik kılıcı* ve *canlı ok-yayı* bulunmaktadır. Hara Han kılıcını sol yanına ok-yayını ise sağ yanına asar. Çelik kılıcı birçok destanda ve destan kahramanında mümkündür. Ancak yalnızca alplara atılacak olan *canlı hosto* yani canlı oku her destan görmek mümkün değildir. Canlı ok, sahibinin sözünden çıkmaz, kime vurulacaksa sahibinin emirleriyle gider ve onu vurur.¹¹⁷² Yine Huban Arığ ve kadim dostu Kök Nincil'in de birincil silahları *çelik kılıçlarıdır*.¹¹⁷³ Huban Arığ da babası Hara Han gibi çelik kılıç ve canlı okla kuşanmıştır, yine babası gibi kılıcı sol tarafına sağ cebine de canlı okunu ve yayını koymaktadır.¹¹⁷⁴ Destan boyunca yalnızca olumlu alpların silahları hakkında bilgi verilmekte, bu silahlar da çelik kılıç ve canlı oktan oluşmaktadır. Burada özellikle canlı oktan ayrıca bahsetmek gerekiyor. Anlaşılabacağı gibi bu silah olağan bir silah değildir. Silah kırk yıllık bir zaman mühletine sahiptir ve dokuz yuvası dokuz da gözü bulunmaktadır. Bu özellikleriyle hem diğer silahlardan hem de diğer ok-yaylardan ayrılmaktadır.¹¹⁷⁵ **Ay Huucın** destanında bahsi geçen alp

¹¹⁶⁹ Muharrem Ergin; *Oğuz Kağan Destanı*, ss. 12–13.

¹¹⁷⁰ Erkan Göksu; *age*, ss. 239–240.

¹¹⁷¹ Erkan Göksu; *age*, ss. 225–239.

¹¹⁷² Timur Bulat Davletov; *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Kahramanlık Destanı*, s.12.

¹¹⁷³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 70

¹¹⁷⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s.141.

¹¹⁷⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 38.

silahları *ok*¹¹⁷⁶ ve *dokuz okka bakır gürz* dür.¹¹⁷⁷ **Kara Kuzgun** destanında alpların kullandıkları silahlar *ok*, *mızrak*¹¹⁷⁸ *dokuz gözlü canlı ok*,¹¹⁷⁹ *bıçak*,¹¹⁸⁰ *altın mızrak*¹¹⁸¹ ve *kamçıdır*.¹¹⁸² Bunun yanında eniştesi Hlanır Taycı'yı kurtarmak için vardığı kırk bahadırın yurdunda yanında silah olmayan Kara Kuzgun orada gördüğü mübarek akağacı kökünden söküp silah olarak kullanır.¹¹⁸³ **Altın Arığ** destanında zikredilen belli başlı silahlar şunlardır. Altın Sayzan, kızı Picen Arığ'a olağanüstü bir silah olan *on iki yerinden düğmelenmiş canlı topuzu* verir. Bu silah diğer silahlara göre farklıdır: *Picen Arığ, Altın Arığ'a yaklaştı, / Canlı çelik topuzun / On iki düğmesini çözüp, / On iki emniyetini boşaltmış. / Canlı çelik topuz, ıskalayıp ortaya çıkmış. / Şimşek çakmış, ışıklar saçılmış, / Ucundan ateşler çıkar gibiymiş*¹¹⁸⁴ Destanda ekseriyetle bahsi geçen diğer silahlar ok, yay ve kamçıdır. **Alp Sarığ Plat Hıs** destanında alp Altın Hartığa'nın *dokuz gözlü canlı oku* vardır.¹¹⁸⁵ **Ak Çibek Arığ** destanındaki belli başlı silahlar *ok*, *yay*, *bakır gürz*, *çelik kılıçtır*. **Kök Han** destanındaki alpların silahları *ok*, *yay* ve *canlı ok* şeklinde verilmiştir. **Altın Çüs** destanında da yukarıda isimleri zikredilen silahlar yeniden tekrarlanmıştır. Bu silahlar *ay* şeklindeki *sadak* ve *aya benzer pulat [kılıç]*tır.

Han Kicegey destanında, Han Kicegey'in *ay parıltılı çelik kılıcı* vardır.¹¹⁸⁶ Han Kicegey'in kız kardeşi Kilin Arığ'ın *altın yayı* vardır.¹¹⁸⁷ Destandaki muharebelerde kullanılan olağanüstü silahlardan biri de *kırk bizli siyah güllerdir*.¹¹⁸⁸ Bir diğer bahsi geçen silah *sarı boynuzdan mamul yay* ve *oktur*.¹¹⁸⁹ **Han Mirgen** destanında zikredilen silahlar ve teçhizat şunlardır: *Canlı zırh*¹¹⁹⁰, *ay* şeklinde *sadak*¹¹⁹¹ ve *kılıçtır*.¹¹⁹² **Han Orba** destanında alpların kullandıkları belli başlı silahlar şunlardır. Kara Han'ın *çelik*

¹¹⁷⁶ Pervin Ergun; *age*, 198- 236.

¹¹⁷⁷ Pervin Ergun; *age*, s. 290.

¹¹⁷⁸ Ali İlgin; *age*, s. 57, 67, 81.

¹¹⁷⁹ Ali İlgin; *age*, s. 93.

¹¹⁸⁰ Ali İlgin; *age*, s. 95.

¹¹⁸¹ Ali İlgin; *age*, s. 99.

¹¹⁸² Ali İlgin; *age*, s. 189.

¹¹⁸³ Ali İlgin; *age*, s. 67.

¹¹⁸⁴ Fatma Özkan; *age*, s. 55.

¹¹⁸⁵ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 108.

¹¹⁸⁶ *Han Kicegey*, m. 1108.

¹¹⁸⁷ *Han Kicegey*, m. 2583.

¹¹⁸⁸ *Han Kicegey*, m. 2859.

¹¹⁸⁹ *Han Kicegey*, m. 3053.

¹¹⁹⁰ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, s. 104.

¹¹⁹¹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 146.

¹¹⁹² Timur Bulat Davletov; *age*, s. 254.

kılıcı vardır.¹¹⁹³ Han Orba'nın kırk yıl atmaya mühletli *canlı oku* vardır.¹¹⁹⁴ Yine alpların *çelik kılıçları* vardır.¹¹⁹⁵ Kılıç ve canlı okun yanı sıra *dokuz boğumlu boynuzlu ok* da bir diğer savaş aletidir.¹¹⁹⁶ Silahların yanı sıra harb aksesuarları da alpların mücadelelerindeki önemli gereçlerindendir.¹¹⁹⁷ Han Orba destanındaki en önemli silah Han Orba'nın kullandığı kırk yıl atmaya mühletli canlı ok, çelik kılıçtır ve normal ok-yaydır.¹¹⁹⁸

2.4.2.7. Alp Atının Kaçırılması Motifi

Uygurca Oğuz Kağan destanında atın kaçması şeklinde gördüğümüz bu motif¹¹⁹⁹ diğer destanlarda atın kaçırılması veya kaybolması şeklinde yer almaktadır. M. Kaplan Türk destanlarında atın önemine değindiği çalışmasında *Hayatında hiçbir şeye üzülmeyen Oğuz Kağan bir seferi esnasında bindiği alaca atı kaybedince çok üzülür, der.*¹²⁰⁰ Fuzuli Bayat konuyla alakalı olarak, *arkaik Yakut, Hakas, Şor, Tuva destanlarında kahramanın atını albastı (albıs), abaası ruhları, yerlti dünyası Şamanları veya Erlik Han'ın yardımcıları kaçırlılar*, şeklinde bir ifade kullanır.¹²⁰¹

Alpın atının şeytanî güçler tarafından kaçırılması motifine rastladığımızı **Han Orba** destanında Han Mirgen ve Han Orba'nın teyzesi Altın Harlıh, yeğenlerini altı yaşına basmadan ana-babalarını bulmak için yola çıkmamaları konusunda uyarır. Eğer buna uymazlarsa başlarına birtakım kötü olaylar geleceğini de söyler ki bunların arasında alpın atının kaçırılması da vardır.¹²⁰² Bu yukarıdaki uyarının yanında Han Mirgen'in atının kaçırılmasını bizzat atının ağzından öğrenmekteyiz. Buna göre çifte boynuzlu bir şeytanın kendisini altmış sihirle efsunlayarak kaçırmıştır.¹²⁰³ **Huban Arığ** destanında alp Huban Arığ Gri Işık ülkesinde menfî alp Pora Han'ın öldürdükten sonra onu evinin önündeki sarçında bağlı kök pora atını serbest bırakmadığı için bu at *çatal*

¹¹⁹³ Erhan Aktaş; *age*, s. 28.

¹¹⁹⁴ Erhan Aktaş; *age*, s. 115.

¹¹⁹⁵ Erhan Aktaş; *age*, s. 154.

¹¹⁹⁶ Erhan Aktaş; *age*, s. 185.

¹¹⁹⁷ Erhan Aktaş; *age*, s. 211.

¹¹⁹⁸ Erhan Aktaş; *age*, s. 48.

¹¹⁹⁹ Muharrem Ergin; *age*, s. 9.

¹²⁰⁰ Mehmet Kaplan ; “Oğuz Kağan Destanı ile Dede Korkut Kitabında Eşya”, *Türk Edebiyatında Araştırmalar I*, İst: Dergâh Yay 1992 s. 80.

¹²⁰¹ Fuzuli Bayat; *age*, s. 163.

¹²⁰² Erhan Aktaş; *age*, s. 42.

¹²⁰³ Erhan Aktaş; *age*, s. 66.

boynuzlu kara şeytan tarafından kaçırılmış ve buna eziyet edilmiştir.¹²⁰⁴ Yine Huban Arığ'ın Sarı Işık ülkesinde canını aldığı Sarı Teek'in evi önündeki sarçında bağlı sarı sarı atını da hür bırakılmadığı için sırtına çatal boynuzlu şeytan binmiş ve canına kastedmek istemiştir.¹²⁰⁵

2.4.2.8. Alp Uykusu Motifi

Türk Dünyası destancılık geleneği içerisinde yer alan destanlarda sıkça tanıkladığımız bir motiftir. Müspet alplar, Orta ve Alt dünyanın menfi alplarıyla günler, haftalar ve hatta yıllar süren mücedelelerde bulunurlar. Mevsim üstüne mevsimlerin geçtiği gerek anlatım gerekse gösterim tekniğiyle icracı tarafından mübalağalarla anlatılır. Bu çetin ve uzun süren mücadelelerden sonra alplar çok uzun sürecek bir uykuya yatarlar. Hakas destanlarında alp uykusu motifini tepit ettiğimiz destanalarda alplar dokuz günlük bir uykuya yatarlar, kalktıklarında ise yeni bir macera için hazırlık yapmalarını gerektirecek bir haber alırlar.

Alp Sarığ Plat Hıs destanında Altın Hosto ve Sarığ Plat *dokuz günlük* alp uykusuna dalarlar.¹²⁰⁶ **Han Orba** destanında da Han Mirgen ve kızkardeşi Han Orbadokuz günlük *alp uykusuna* dalarlar.¹²⁰⁷ **Kara Kuzgun** destanında Kara Kuzgun'un oğlu Han Saraçı *altı yataklı yatağında dokuz günlük alp uykusu* uyur.¹²⁰⁸

Bu motif Index'de M 361 numara ile tesbit edilmiştir.¹²⁰⁹

2.4.2.9. Dış Ruh Motifi

Dış Ruh İngiliz kültür bilimcisi James G. Frazer tarafından ortaya konmuş olan bir kavramdır. Ülkemizde bu kavrama binaen, aynı ve benzer adlarla bazı çalışmalar yapılmıştır.¹²¹⁰ Frazer'ın dış ruh anlayışına göre *bedende ruh yoktur, ancak beden dışında ve çoğunlukla beden sahibinin veya sırdaşlarının bilgisi ve kontrolünde bir*

¹²⁰⁴ Timur Bulat Davletov; *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, s. 185.

¹²⁰⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 186.

¹²⁰⁶ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 1670.

¹²⁰⁷ Erhan Aktaş; *age*, s. 100.

¹²⁰⁸ Ali İlgin; *age*, ss. 163–165.

¹²⁰⁹ Stith Thompson; *age*, Vol. 5 L-Z s. 60.

¹²¹⁰ Mustafa Sever; “Masallarda Dış Can (Canın Beden Dışında Saklanması)”, *Millî Folklor* S. 60 Kış 2003 ss. 161–164. // Selahattin Bekki; “Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu”, *Millî Folklor* Yaz 2004 ss. 53–66. // Ali Duymaz; “Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı”, *Bilig* Bahar 2008 S. 45 ss. 1–22.

yerde, bir varlıkta ruh bulunmaktadır¹²¹¹ Frazer bu durumu yani insanların ruhlarını dışarıda bir yerde tutmasını genel olarak sadece güvenlik sebebine bağlamaktadır James Frazer’a göre dış ruha sahip olanlar şu şekilde verilmiştir: Devler, büyücüler, periler diyarı yaratıkları, gulyabaniler, prensesler, prensler ve krallar gibi olağanüstü varlıklar, insanlar ve kahramanlardır.¹²¹² Mustafa Sever *Masallarda Dış Can (Canın beden dışında saklanması)* başlıklı çalışmada aynı temel üzerinde “Müstecep ile Dünya Güzeli”, “Kırkinci Oda”, “Yeloğlu Köse” adlı Türk masalları ile Abakan Tatarları arasından W. Radlof’un derlediği “Kartaga Mergen” adlı destandan örnekler vermiştir.¹²¹³ Bir diğer araştırmacı Selahaddin Beki *Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi* adlı makalesinde yine dış ruh kavramı merkezinde *arkaik kahramanlık destanlarından, Ferec Ba’de’ş-Şidde’deki Seyfölmülük hikâyelerinden, Anadolu’dan derlenmiş masallardan, Tepegöz efsanesi ve menakıbnamelerinden* faydalanmıştır.¹²¹⁴ Araştırmacı Ali Duymaz ise *Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı* başlıklı makalesinde Türk destan ve hikâyelerinde Alıp Manaş, Ak Kübek, Maaday-Kara, Er-Samır, Han-Püdey, Altay-Buuçay, Kökin-Erkey, Kara-Par, Kartaga-Mergen, Âşık Garip, Nevruz Bey, Yaralı Mahmut gibi kahramanlarda dış ruhun bulunduğunu ifade eder. Ali Duymaz, Türk destan, masal ve hikâyelerinde dış ruhun birtakım hayvan ve nesnelerde olduğunu belirterek bunları tasnif etmiştir. Bu tasnife göre dış ruh hayvanlarda (kuşlarda/uçucularda, sürüngenlerde, su vedeniz hayvanları/yüzücülerde ve diğer hayvanlarda), ağaçlarda ve bitkilerde, cansız varlık ve nesnelerde ve diğer nesne ile varlıklarda olduğunu ifade ederken¹²¹⁵ Dış ruhun saklandığı mekânları yer altı, orman ve ağaç, pınar (su kaynakları), dağ ve diğer mekânlar olarak dört kısma ayırır.¹²¹⁶ Ali Duymaz’ın verdiği destan, masal ve hikâye örneklerinin haricinde bir diğer araştırmacı Ahmet Bican Ercilasun Kazakistan’da Korkut Ata hakkında anlatılan bir efsanede Korkut’un canının yaşlı bir balıkçının elindeki sandıkta bulunduğu dair bir anlatmayı nakleder. Efsane şu şekildedir: “*Korkıt, Azrail (Kazak Türkçesi: Ezireyil) ile karşılaşır. Azrail, Korkıt’ın canını içine koyacağı bir sandık yapar. Korkıt, Azrail’le tartışıp onu*

¹²¹¹ Ali Duymaz; **agm**, ss. 5–6

¹²¹² James G. Frazer; **age**, ss. 270–278.

¹²¹³ Mustafa Sever; **agm**, ss. 161–164.

¹²¹⁴ Selahattin Bekki; **agm**, ss. 53–66.

¹²¹⁵ Ali Duymaz; **agm**, ss. 7–11.

¹²¹⁶ Ali Duymaz; **agm**, ss. 12–15.

aldatarak, Azrail'in canını sandığa koyar; sandığı kilitler ve suya bırakır. Azrail uzun süre sudaki sandıktan çıkamaz. O süre içinde hiç kimse ölmez; herkesin canından emin olduğu bir devran sürülür. Ancak yaşlı bir balıkçı sudaki sandığı avlar. Sandığın ağzını açınca Azrail çıkar ve hemen yaşlı adamın canını alır."¹²¹⁷

Yeniden Frazer'a dönecek olursak, araştırmacı Altın Dal adlı eserinde günümüz Hakas Türkleri olan Minusin Tatarlarından derlenen "şiiir" örneklerinden bahseder. Frazer bu örnekleri Schiefner'in *Heldensagen der Minussinschen Tataren* adlı eserlerinden almıştır. Bu örneklerde alpların ruhları kuşlarda, otta, yılanda ve yüzükte, kılıç veya oktaadır.¹²¹⁸

İncelediğimiz destanlardan **Altın Arığ** destanında, Altın Arığ'ın ruhu iki başlı altın guguk kuşunda bulunur. Bu guguk kuşu, herhangi bir kuşun ve güçlü hayvanların üç defa mola vererek gidebileceği, yeryüzünün zirvesi Ak dağın üzerinde bulunan Altın kayada bulunur.¹²¹⁹ Düşman alp Pora Ninci, Altın Arığ'ın ruhunun saklı olduğu *iki başlı altın gugugu* bulur ve kuşla birlikte Altın Arığ'ın ve atının hayatına da son verir. Ancak Altın Arığ ve atı farklı ad, cinsiyet ve şekillerde yeniden yaratılacaktır.¹²²⁰ **Alıp Sarığ Plat His** destanında, Alıp Sarığ Plat His'ın ruhu Ak Üzüt'te bulunan dokuz ambarın dibinde bulunmaktadır.¹²²¹ **Huban Arığ** destanında menfi kahramanlardan Pora Nincil'in ruhu nökerleri olan dokuz kara kız tarafından Kara denizin dibine kaçırılır. Burada altın tüylü ak köpeğin de yardımıyla ruhu bulan Huban Arığ, Pora Nincil'in canını tamamen almış olur.¹²²²

¹²¹⁷ Muhtar Awezov; *Şığarmalar*, Almatı 1969 On Birinşi Tom s. 311'den Ahmet Bican Ercilasun; "**Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Ata'sı Arasında Bir Mukayese**", *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* s.491 4 nulu dipnot

¹²¹⁸ James G. Frazer; *age*, ss. 292–294.

¹²¹⁹ Fatma Özkan; *age*, ss. 247–249.

¹²²⁰ Fatma Özkan; *age*, s. 275.

¹²²¹ *Alıp Sarığ Plat His*, m. 930.

¹²²² Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 155–156.

2.4.3. Büyü İle İlgili Motifler

Daha çok masal türünde görülen büyü ve sihirle alakalı motifler destanlarda da görülebilmekte, alpların ve diğer karakterlerin olağanüstülük özelliklerini geliştirip pekiştirmektedirler. Bu başlık altında alpların ve kamların yaptıkları büyülerle birlikte, alpların menfi tiplerle olan muharebe ve mücadelelerinde yardımcı nesneler şeklinde kullanılan sihirli nesnelerden bahsedilecektir.

2.4.3.1. Büyü Motifi

Huban Arığ destanında Huban Arığ'ın birtakım sihrî özellikleri vardır. Karşısında aşması gereken dokuz kara kız bulunan Huban Arığ onlara görünmeden ilerleyebilmek için gökteki kara bulutları hareket ettirip yer yüzünde kasırga çıkartır.¹²²³ Bir başka yerde alp Huban Arığ yine kötü alpları bertaraf edebilmek için tabiatın dengesini değiştirir.¹²²⁴ Huban Arığ başka bir alpi alt etmek için yine yukarıdakine benzer bir büyüyle doğanın dengesinin bozulmasına yol açarak istediğini elde eder.¹²²⁵ **Kara Kuzgun** destanında Han Kız, kocası Kara Kuzgun'un ablası Altın Arığ'ı tekrar hayata döndürmek için ak ipek şalını aya ve güneşe tutarak büyü yapar.¹²²⁶ Kara Kuzgun, yolda ilerlerken *uçan kuşun büyü*sünü aldığını söyler.¹²²⁷ Alp Altın Saraç, yaptığı büyüyle havaya fırlattığı kovalarla düşmanlarının üzerine yağmur yağması için büyü yapar. Böylelikle bu dört menfi alpin elinde bulunan ablası Han Çiçekey'i kurtarmış olur.¹²²⁸ **Han Orba** destanında, Han Orba'nın annesi Kara TarĖah çocuklarını düşman eline geçmemesi için4 büyü yaparak çiçeğe dönüştürür. Daha sonra talan edilmiş yurda varan Kara TarĖah'ın kız kardeşi Altın Harlıh, her şeyi eski haline dönüştürür.¹²²⁹

¹²²³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 78.

¹²²⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 78.

¹²²⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 105.

¹²²⁶ Ali İlgin; *age*, s. 55.

¹²²⁷ Ali İlgin; *age*, s. 77.

¹²²⁸ Ali İlgin; *age*, s. 89.

¹²²⁹ Erhan Aktaş; *age*, s. 37.

2.4.3.2. Şekil ve Kılık Değiştirme Motifleri

Yalnızca destanlarda değil efsane, masal ve halk hikâyelerinde de sıklıkla gördüğümüz şekil değiştirme kılık değiştirmeden farklı bir yerde bulunmaktadır. Saim Sakaoğlu şekil değiştirmenin *insanın dua veya büyü yoluyla hayvan şekline girmesi ve taşa dönüşmesi şeklinde ortaya çıktığını* ifade ederken¹²³⁰ kahramanların hangi şartlarda kıyafet değiştirdiklerini şu şekilde ifade eder: **1) Kayıp olan biri(leri)ni bulmak için. 2) Zor bir durumdan kurtulmak için. 3) Kötülük yapanları tesbit etmek için. 4) Verilen bir işi yapabilmek için. 5) Padişahlar memlekette nelerin olup bittiğini anlamak için. 6) İsteği dışında uzak kaldığı memleketine dönüp olup bitenleri görmek için.**¹²³¹ Saim Sakaoğlu kıyafet değiştirmenin Türk destanlarındaki bir örneğini Alpamış Destanı'ndan örneğini şöyle belirtir: *Alpamış, Baysarı'yı Kalmukların elinden kurtarıp dönerken yolda, çobanları Kultay ile karşılaşır. Kultay, ülkesinde olup bitenleri ona anlatır: Alpamış'ın üvey kardeşi, Beyböri'yi devirerek zorla yerine geçmiş, Alpamış'ın karısı Barçın ile de zorla evlenmek istemiştir. Tam o sırada da bu ikisinin (Barçın ile Ultan'ın) düğünleri yapılmaktadır. Alpamış, Kultay ile kıyafet değiştirip düğüne gider.*¹²³²

Namık Aslan ise bu konuda *Türk halk anlatılarının her türünde (masal, hikâye, efsâne, destan, türkü...) sıkça işlenen, “şekil değiştirme” veya “suret değiştirme” denilen bu motif, iki farklı şekilde görülmektedir. Şekil değiştirme, ya kahramanın iradesine bağlı bir meziyettir, ya da kahramanın iradesi dışında bir kısım sihirli objeler vasıtasıyla gerçekleşen fevkalâdeliklerdir. Türk halk anlatılarında kahramanın iradesi dâhilinde ortaya çıkan şekil değiştirmeler, umumiyetle “don değiştirme” diye adlandırılmaktadır* der.¹²³³

¹²³⁰ Saim Sakaoğlu; **Bey Böyrek Hikâyesindeki Kıyafet Değiştirme Motifi ile Diğer Bazı Motiflerin Anadolu Masallarında Görülmesi**, *Dede Korkut Kitabı İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar I İncelemeler-Derlemeler* Konya 1998 s. 124.

¹²³¹ Saim Sakaoğlu; **agm**, ss. 124–125.

¹²³² Saim Sakaoğlu; **agm**, s. 129.

¹²³³ Namık Aslan; **“Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”**, *Millî Folklor* S. 64 2004 s. 38.

Bir küçük notu da Emel Esin'den aktarmak istiyoruz. E. Esin söz konusu çalışmasında Çu döneminde savaş meydanında olan bazı alpların kaplan şekline girmekte olduğunu ifade etmektedir.¹²³⁴

Huban Arığ destanındaki ilk don değiştirme Huban Arığ'ın olağanüstü yardımcısı altın tüylü ak köpeğin altın zırhlı bir alpa dönüşmesidir.¹²³⁵ Köpek tekrar eski haline geldikten sonra yeniden altın zırhlı bir alpa dönüşerek sahibine savaşta yardımcı olur.¹²³⁶ Bir üst başlıkta bahsettiğimiz ala boğanın bir geyiğe dönüşmesi de don değiştirmeye örnek olarak verilebilir.¹²³⁷ Han Hartığa'nın, yeğeni Huban Arığ'a zor anlarında ona yardımcı olması için verdiği Altın Hus isimli oğlu, Huban Arığ'ın ihtiyaçı olduğu anlarda üçgen bir kistiğe dönüşerek savaşa girecek ve düşmanları alt edecektir.¹²³⁸ Huban Arığ ile kızıl kır atı düşman ülkesine rahatça girip keşif yapabilmek için don değiştirirler. Kızıl kır atı kızıl kuma dönüşüp etrafa yayılırken Huban Arığ beyaz bir şahine dönüşür.¹²³⁹ Yine Huban Arığ Ak Üzüt ülkesindeki kötü dokuz kız ve erkek alpa yakalanmamak için *alnından bir saç demetini koparıp kendi biçimini vererek kendi yerine koyar*, sonra da beyaz bir çiçeğe dönüşüp büyür.¹²⁴⁰ Bu kez şekil değiştirenler olumlu alplar değil Sarı Üzüt ülkesinin kötü dokuz sarı oğlan ve kızıdır. Ülkelerine Huban Arığ'ın geldiğini sezinleyen kötü alplar sarı şahin donuna dönüşüp uçarlar.¹²⁴¹ Yine Kara Üzüt ülkesinde koruyuculuk yapan dokuz kara kız *kara şahine* dönüşür.¹²⁴² Orta dünyanın kötü alplarından Pora Han'ın kızının düğününe giden Huban Arığ, Kök Nincil ve altın tüylü ak köpek şekil değiştirerek oraya gidecektir. Altın tüylü ak köpek kara sineğe dönüşerek giderken diğerleri eski püskü elbiseleri olan kara budun mensuplarına dönüşürken atlarını *kibrit haline getirip toprağa diktiler*.¹²⁴³ Pora Han'ın kızının düğününe giren Huban Arığ, Kök Nincil ve altın kistik Altın Hus üç kadına dönüşüp *el ele tutuşarak altın masaya otururlar*.¹²⁴⁴ Bir diğerinde Kök Nincil,

¹²³⁴ E. Esin; *age*, s. 126.

¹²³⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 35.

¹²³⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 39.

¹²³⁷ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 49.

¹²³⁸ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 59.

¹²³⁹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 77.

¹²⁴⁰ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 79.

¹²⁴¹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 83.

¹²⁴² Timur Bulat Davletov; *age*, s. 83.

¹²⁴³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 146.

¹²⁴⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 149.

arkadaşı Huban Arıĝ'ı sınamak için yaşlı bir nineye dönüşür.¹²⁴⁵ Huban Arıĝ kızıl kır atını katı bir ota dönüştürüp büyütür.¹²⁴⁶ Kötü alp Ah Molat'a görünmemek için Huban Arıĝ yine başından bir saç kopartarak kendi kılığına dönüştürüp altın masaya oturtur kendisi ise bir kara sineğe dönüşür.¹²⁴⁷ Daha sonra bu sinek halinden tekrar alp özüne dönüşür.¹²⁴⁸ Huban Arıĝ'ın dedesi Altın Kris, kendisine Kök Nincil'den gelecek olan "sahte" düğün daveti için şekil değiştirmesini, o güzel halinden şeytan kılığına girmesini atını da *çürük yularlı, hahpas ayerli, tamamen yaralı çabağaya* dönüştürmesini salık verir.¹²⁴⁹ Kara doru atlı Hımıs Han'ın Hara Tana adlı kızı, tehlikeli alplardan korunmak için kendisini çirkin ve hastalıklı bir hale sokar.¹²⁵⁰ Kötü alp, Kök Molat'ın karısı Kün Arıĝ büyü yaparak beyaz bir kartala dönüşerek bebeğini kaçıır ve babası Pus Han'ın ülkesine götürüp büyötmeye başlar.¹²⁵¹ Huban Arıĝ, yeni bir macera için yine şeytan donuna girer.¹²⁵² Huban Arıĝ, Çis İney adlı kötü alpm yurduna geldiğinde kendisini kızıl deniz kıyısında yaşayan Haan Hıs olarak tanır.¹²⁵³ **Ay Huucın** destanının baş kahramanı olan Orta Dünya alplarından Ay Huucın'ın bir kısarak ile taydan doğarak zaten olağanüstü doğum hadisesine konu olduğunu yukarıda açıklamıştık. Bu sebeple insani özelliklerinin yanı sıra atlara mahsus hususiyetleri de bünyesinde taşır Ay Huucın. Bundan dolayı bazen Ay Huucın'ı yarı insan-yarı at şeklinde görmek mümkündür.¹²⁵⁴ Destandaki kötü alplardan Hara Ninçi ve Pora Ninçi silkinerek kara tilki donundan insan kılığına geçerler.¹²⁵⁵ Aynı destanda alp Han Mirgen bir beddua sonucu *kara ite* dönüşüp *boynuna dokuz okka bakır gürz* dolandır.¹²⁵⁶ Aynı Han Mirgen'i bu bedduadan kızı kızının duası kurtarır.¹²⁵⁷ Bundan dolayı büyük sevinç duyan Han Mirgen kızını kötölüklerden korumak için onu *altın yüzüğe* dönüştürüp

¹²⁴⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 168.

¹²⁴⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 176.

¹²⁴⁷ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 179.

¹²⁴⁸ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 181.

¹²⁴⁹ Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 192–193.

¹²⁵⁰ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 210.

¹²⁵¹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 216.

¹²⁵² Timur Bulat Davletov; *age*, s. 239.

¹²⁵³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 242.

¹²⁵⁴ Pervin Ergun; *age*, s. 258.

¹²⁵⁵ Pervin Ergun; *age*, ss. 276–277.

¹²⁵⁶ Pervin Ergun; *age*, s. 290.

¹²⁵⁷ Pervin Ergun; *age*, s. 295.

koynuna sokar.¹²⁵⁸ Han Mirgen aynı şekilde oğlunu da altın yüzüğe dönüştürüp baldırını yarıp oraya koyar.¹²⁵⁹ Han Mirgen'in çocuklarını destanın bir başka yerinde benzersiz şeklinde tavsif edilen kuş donunda görürüz.¹²⁶⁰ Aynı durum ilerleyen mısralarda tekrarlanır Kuşa dönüşen bir diğer alp ise Ay Huucın'dır. Ay Huucın burada yumruk büyüklüğünde boz şahin kuşa dönüşür.¹²⁶¹ Şekil değiştirmenin bir diğer örneğini farklı bir dondan başka bir dona değil de aynı cins varlığın kendisinden daha üstün bir durumuna dönüşmesinde görürüz. Kızıl konur tayı sahibi sarçından çözdüğünde sahibinin karşısına dokuz kulaç boyunda tulpar bir ata dönüşür.¹²⁶² Çalay Puruhan adlı kadın alp da bazen guguk kuşu donunda görünmektedir.¹²⁶³ **Kara Kuzgun** destanında Alp-yiğit Hlanır Taycı, Altın Arığ'ı *altın yüzük* haline getirip cebine koyar.¹²⁶⁴ Kara Kuzgun'un evleneceği kız aynı zamanda *kızıl puhu* donunda dolaşmaktadır.¹²⁶⁵ Kara Kuzgun'un atı, sahibine akıl vererek kendisini *ak ota*, Kara Kuzgun'u ise *sivri sineğe* dönüştürmesini söyler.¹²⁶⁶ Kara Kuzgun'un karısı, bazı önemli durumlarda farklı kılıklara girdiğini söyler. Buna göre hem kara kadın hem de ala pars donuna giren bizzat kendisidir.¹²⁶⁷ Alpların zor durumları atlatmak ve girmesi zor olan mekânlara girmek için de şekil değiştirdiklerini biliyoruz. Kara Kuzgun destanında Altın Saraçı ve atı bu sebeplerle şekil değiştirirler. Altın Saraçı *koyun gibi sivri sineğe* dönüşürken atını da *ak ota* dönüştürür.¹²⁶⁸ Alp Altın Saraçı kardeşi Han Çiçekey'i *altı çatallı altın püsküle* dönüştürerek sol cebine koyar.¹²⁶⁹ Altın Saraçı, yukarıdaki örnekte olduğu gibi atıyla şekil değiştirerek başka bir kılığa bürünürler. Altın Saraçı bu kez *uyuz konur atlı Hodır Tas'a* dönüşür.¹²⁷⁰ Bir başkasında Altın Saraçı, Altın Sas'ı silkeleyip *altın yüzüğe* dönüştürerek sağ cebine koyar.¹²⁷¹ Yüzüğe dönüştürerek saklama yalnızca Hakas

¹²⁵⁸ Pervin Ergun; *age*, s. 296.

¹²⁵⁹ Pervin Ergun; *age*, s. 307.

¹²⁶⁰ Pervin Ergun; *age*, s. 317.

¹²⁶¹ Pervin Ergun; *age*, s. 326.

¹²⁶² Pervin Ergun; *age*, s. 351.

¹²⁶³ Pervin Ergun; *age*, s. 381.

¹²⁶⁴ Ali İlgin; *age*, s. 55.

¹²⁶⁵ Ali İlgin; *age*, s. 41.

¹²⁶⁶ Ali İlgin; *age*, s. 45.

¹²⁶⁷ Ali İlgin; *age*, s. 75.

¹²⁶⁸ Ali İlgin; *age*, s. 81.

¹²⁶⁹ Ali İlgin; *age*, s. 99.

¹²⁷⁰ Ali İlgin; *age*, s. 105.

¹²⁷¹ Ali İlgin; *age*, s. 117.

destanlarında değil bir diğer Sibiry Türk halkı olan Şor Türklerinin destanlarında da mevcuttur. *Ak Kan destanında, Altın Sabak ile evlenen Altın Tayçı, karısı Altın Sabak'ı evirip altın yüzüğe çevirir ve saklar. Yine aynı destanda Aba Kulak, Ay Sabak'ı altın yüzğe çevirip cebine atar*¹²⁷² Destanda iki alımlı kızı *guguk kuşu* donunda görürüz.¹²⁷³ Destanda adı verilmeyen *mukozalı çıplak çocuk* kendisini kuru ota dönüştürür.¹²⁷⁴ “Olağanüstü Varlıklar ve Hayvanlar” başlığında da gördüğümüz kurt, kılık değiştirme motifi dâhilinde de bulunur. Kötü alp ve kişiler kurt donunda görülür. Kara Kuzgun destanında menfi alp kara alpin yardımcıları dokuz bozkurt ve dokuz kara kurttur. Dokuz bozkurt daha sonra dokuz *kara kadın*, dokuz kara kurt ise dokuz *kara alp* olurlar.¹²⁷⁵ Alp Altın Saraçı oğlunu, *altın bıçağa* dönüştürüp altın cebine koyar.¹²⁷⁶ Çık Taş adlı alt dünya kahramanı kara yerin altında *kara kurşuna* dönüşüp görünmez olur.¹²⁷⁷ Han Saraçı, *kız güzeli Sarı Marhayı altın yüzüğe* dönüştürür.¹²⁷⁸ Birçok Sibiry Türk destanında menfi şahsiyette gördüğümüz Çatal başlı Çilbigen Kara Kuzgun destanında müspettir ve farklı alpların kılıklarında görülür. Bazen Han Saraçı'nın dostu Kara Alp iken bir yerde Altın Tona adlı alptır. En son kılığı Altın Tona adlı müspet alp olur ve Kara Kuzgun'dan kızı Han Çiçekey'i ister ve onunla evlenir.¹²⁷⁹ Alp Altın Tona karısı Han Çiçekey'i *altı çatallı altın püskül* haline getirip *sağ cebine* koyar.¹²⁸⁰ **Altın Arığ** destanında Huu İney adlı kadın karakteri önce bozkurt sonra da iki gözü kör bir kız çocuğu kılığında görürüz.¹²⁸¹ Pora Ninci Altın Arığ'ın öldürdüğünü düşündüğü kızını bulmak için *karışık renkli yılan*a dönüşüp Alt dünyaya doğru yol alır.¹²⁸² **Hara Molat** destanında Hara Molat kendisini tanımamaları için kendisini ve atını farklı bir kılığa büründürür.¹²⁸³ Hara Molat bir diğerinde yine atını kan doru ata kendisini ise kel bir ihtiyara dönüştürür.¹²⁸⁴ Alp Hara Molat, cebindeki iki altın yüzüğü çıkarıp yere

¹²⁷² Metin Ergun; *Şor Kahramanlık Destanları*, s. 105.

¹²⁷³ Ali İlgin; *age*, s. 123.

¹²⁷⁴ Ali İlgin; *age*, s. 141.

¹²⁷⁵ Ali İlgin; *age*, s. 151.

¹²⁷⁶ Ali İlgin; *age*, s. 159.

¹²⁷⁷ Ali İlgin; *age*, s. 171.

¹²⁷⁸ Ali İlgin; *age*, s. 197.

¹²⁷⁹ Ali İlgin; *age*, ss. 199–205.

¹²⁸⁰ Ali İlgin; *age*, s. 207.

¹²⁸¹ Fatma Özkan; *age*, s. 83.

¹²⁸² Fatma Özkan; *age*, s. 215.

¹²⁸³ *Hara Molat*, m. 1333.

¹²⁸⁴ *Hara Molat*, m. 1472.

fırlattığında yüzükler bir oğlan ve kıza dönüşür. Bu çocuklar alp Han İrgek'in çocuklarıdır.¹²⁸⁵ **Alp Sarığ Plat Hıs** destanında, ihtiyar Altın Kiris, alp Altın Hosto'ya ak kaz yumurtası ile gümüş sustalı verir. Bunlar Altın Hartığa'nın kuzenleridir ve birer insana dönüşmektedir.¹²⁸⁶ Alp Sarığ Plat Hıs, Çis Han'ın karısına dönüşerek onların ülkesine rahatlıkla girebilir.¹²⁸⁷ Destandaki ikiz kulun, savaş esnasında kuvvetli yiğitlere dönüşürler.¹²⁸⁸ Alp Sarığ Plat Hıs Altın Hosto'ya düşman alp Külbir Han'ın yurduna ancak kılık değiştirerek girebileceklerini söyler¹²⁸⁹ ve Alp Sarığ Plat Hıs *rüzgâra* dönüşerek o ülkeye girer.¹²⁹⁰ Alp Sarığ Plat Hıs, düşman alp Kara Teek'in otağına rahatça girebilmek için *sarı sineğe* dönüşür.¹²⁹¹ **Altın Çüs** destanında, olağanüstü ve olumsuz tip olan Kuğu İney (Huu İney) yedi kıza dönüşmüştür¹²⁹² Destan alplarından Alp Kara Hanın oğlu Alp Hartığa *kara suya* dönüşüp akar¹²⁹³ Pilö Harın Pis Tumzuh bir bozkurda dönüşüp kara sarı kulunun peşine düşer¹²⁹⁴ Ak Molat, Pilö Harın Pis Tumzuh'un kılığına girip, Kuğu İney'in sesiyle şarkı söylemektedir¹²⁹⁵ Alp Ak Molat karşısına çıkan bozkurda görünmemek için atını tezeğe kendisini ise ota dönüştürür¹²⁹⁶ **Han Kiceğey** destanında Han Kiceğey'in kardeşi Kilin Arığ, bükölmez kanatlı bir ala doğana dönüşür.¹²⁹⁷ Han Kiceğey'in annesi Çarılı Puruh Han Hıs, kocası Altın Çüs'ü lanetleyerek onu taşa dönüştürür.¹²⁹⁸ **Han Mirgen** destanında Han Mirgen ve atı Pay Sarığ Han'ın yurduna kılık değiştirerek girerler. Atını uyuz bir ata dönüştürürken kendisi de uyuz keloğlana dönüşür.¹²⁹⁹ Üzüm Çaçah bir yılanı dönüşür.¹³⁰⁰ Destanda Ay Çarılı'ı *ala kaz* onu takip eden Çildek'i ise *atmaca* donunda görürüz.¹³⁰¹ Toolay

¹²⁸⁵ *Hara Molat*, m. 1817.

¹²⁸⁶ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 326.

¹²⁸⁷ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 440.

¹²⁸⁸ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 747.

¹²⁸⁹ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 973.

¹²⁹⁰ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 1031.

¹²⁹¹ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 1191.

¹²⁹² Erdal Şahin; *age*, ss. 83–84.

¹²⁹³ Erdal Şahin; *age*, s. 85.

¹²⁹⁴ Erdal Şahin; *age*, ss. 127–128.

¹²⁹⁵ Erdal Şahin; *age*, s. 137.

¹²⁹⁶ Erdal Şahin; *age*, s. 142.

¹²⁹⁷ *Han Kiceğey*, m. 3429.

¹²⁹⁸ *Han Kiceğey*, m. 2191.

¹²⁹⁹ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, s. 38.

¹³⁰⁰ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 76.

¹³⁰¹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 96.

Arığ da bir *kaz* donunda belirir.¹³⁰² Çalay Puruhhan saçından kopardığı üç kökü bir kız çocuğuna dönüştürür.¹³⁰³ Destanda adı verilmeyen *ak haltar atlı yeni doğan* kılık değiştirir ve *keloğlana* dönüşür.¹³⁰⁴ Altın Hurğun adlı alp, Kilin Arığ kızı altın yüzüğe dönüştürür, cebine koyarak onu saklar.¹³⁰⁵ Ala Picir adlı kadın alp *kızıl pullu balık* donuna girer.¹³⁰⁶ *Balık* donunda olan bir diğer alp Çaaş Han'dır.¹³⁰⁷ Kılık veya don değiştiren sadece kişiler değil aynı zamanda alpların baş yardımcıları atlardır. Gölge sarı at burada sahibi olan alpa daha iyi yardım edebilmek için *on iki gölge alpa* dönüşür.¹³⁰⁸ Gölge sara at bundan sonra bir kez daha eski haline döndükten sonra kendisine tekrar ihtiyaç duyulur ve yine *on iki gölge alpa* dönüşür.¹³⁰⁹ Alp Ot Han da sakalını koparıp savaş meydanına savurur. Sakal tüyleri birçok alpa dönüşür.¹³¹⁰ **Han Orba** destanında halkını, mal-davarını ve çocuklarını düşman elinden korumak ve kurtarmak isteyen Kara Tarğah onları birer çiçeğe dönüştürüp otağlarının bahçesine diker.¹³¹¹ Kara Tarğah'ın kız kardeşi Altın Harlıh, altın guguk donuyla yaşamaktadır.¹³¹² Altın Harlıh, Kara Han'ın talan edilmiş yurduna geldikten sonra Kara Han ve Kara Tarğah'ın çocukları Han Mirgen ve Han Orba'yı, daha sonra da mal-davarı ve halkı tekrar eski hallerine dönüştürür.¹³¹³ Han Mirgen, ilk alplık tecrübesinden sonra ilerlediği yolunda derme çatma bir evde çıplak ve çirkin yaratılışlı bir kızla karşılaşır. Kızı önce kötü karakterli biri olarak algılayan Han Mirgen, kızın kendisiyle evlenme isteğine karşı çıkar. Kızın Han Mirgen'i sofraya yılan eti yemeye davet etmesine de hoş bakmaz ancak mecburen sofraya geçmek durumunda kalır fakat bu yılan etini yemeyecektir. Bu arada gaip gelen teyzesi Altın Harlıh'ın öğüdüyle yılan etini yer ve o çirkin yaratılışlı kız bir güzellik abidesine dönüşür.¹³¹⁴ Han Orba destanındaki bir diğer şekil değiştirme

¹³⁰² Timur Bulat Davletov; *age*, s. 132.

¹³⁰³ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 180.

¹³⁰⁴ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 226.

¹³⁰⁵ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 232.

¹³⁰⁶ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 242.

¹³⁰⁷ Timur Bulat Davletov; *age*, ss. 262–264.

¹³⁰⁸ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 268.

¹³⁰⁹ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 268.

¹³¹⁰ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 272.

¹³¹¹ Erhan Aktaş; *age*, ss. 30–32.

¹³¹² Erhan Aktaş; *age*, s. 36.

¹³¹³ Erhan Aktaş; *age*, ss. 37–45.

¹³¹⁴ Erhan Aktaş; *age*, s. 88.

ise dokuz kara kurdun dokuz kara alpa dönüşmesidir. Bu örnekte de bir kez daha görmekteyiz ki kurt bu Hakas destanında da menfi karakterdedir.¹³¹⁵

2.4.3.3. Sihirli Nesneler Motifi

2.4.3.3.1. Sihirli Kıyafetler

Ay Huucın destanında Alp Ay Huucın'ın giydiği harb kıyafetlerinden biri *canlı ak deri zırhtır*. Bu elbisedeki on iki taş düğme kendi kendine iliklenmektedir. Bu elbise Ay Huucın'ın sivri kemiğini sızlatıp sıkmakta ateş vermektedir.¹³¹⁶ Kendi kendine iliklenebilen elbiseyi Türkmen Aslı-kerem destanında da görmekteyiz: “*Kırk düğmeli bu elbisenin düğmeleri açıldığında kendiliğinden geri kapanmaktadır. Aslı'nın gerdekte giydiği sihirli elbiseyi açamayan Kerem, muradına eremediği gibi, ateşler içinde kalır*”¹³¹⁷

2.4.3.3.2. Sihirli Yüzük

Index’de F.825 numarada bulunan bu motifi¹³¹⁸ **Ay Huucın** destanında görüyoruz. Ay Huucın destanında alp Ay Huucın'ın sahip olduğu *altın yüzük* yere vurulduğunda at bağlanan kazık (çeçpe, sarçın, teek) meydana gelir. Bunun yanında alplar kardeşlerini ve eşlerin altın yüzüğe dönüştürüp ceplerinde muhafaza ederler.

2.4.3.3.3. Sihirli Örtü ve Şal

Hara Molat destanında Hara Molat, *ak ipekten şalı* çıkardıktan ve gözünü, kulağını silindikten sonra o anda yeryüzünde olan biten hakkında bilgi vermektedir.¹³¹⁹ Ah Tana, Hara Molat’a, verdiği *üç köşeli beyaz şalla* olan biteni görebileceğini bildirir.¹³²⁰ Diğer bir sihirli eşya da **Ay Huucın**’ın *altın örtüsüdür*. Ay Huucın altın örtüyü ortaya yaydığında meydana beyaz otağ gelir.¹³²¹ **Kara Kuzgun** destanında *sarı ipek şala* vuran Altın Saraç başı döner, gönlü kararır ve bayılır. Yeniden ayıldığında

¹³¹⁵ Erhan Aktaş; *age*, s. 235.

¹³¹⁶ Pervin Ergun; *age*, s. 236.

¹³¹⁷ Halil İbrahim Şahin; *age*, ss. 371–372.

¹³¹⁸ Stith Thompson; *age*, Vol. 3 F-H s. 222.

¹³¹⁹ *Hara Molat*, m.530–535.

¹³²⁰ *Hara Molat*, m. 813–824.

¹³²¹ Pervin Ergun; *age*, s. 238.

aradan uzun bir zaman geçmiştir.¹³²² **Alp Sarığ Plat Hıs** destanında, ihtiyar Altın Kiris sahip olduğu *ak ipek örtü* canlı ok gibi bir silahı durdurabilmektedir.¹³²³ **Han Kicegey** destanında alp Han Kicegey, sahip olduğu *altın işlemeli beyaz şal* ile dost alpları sağaltır.¹³²⁴ **Han Mirgen** destanında ölenleri diriltmek için *üç köşeli baş örtüsü* ve *üç çatal başlı sapı altından bir kamçı* kullanılır.¹³²⁵ **Han Orba** destanında Han Mirgen ölüp giden Ay Arığ kızı *ak ipek* ve *mavi ipek* örtüyle diriltir.¹³²⁶

2.4.3.3.4. Sihirli Halı

Altın Arığ destanında da birtakım sihirli objeyle karşılaşıyoruz. Huu İney, Çibetey Han'a zor durumlarda kullanması için bir *canlı halı* verir.¹³²⁷ Bu halı *ala yılan* derisinden mamul, *altı kanatlı* ve *altı dizginlidir*.¹³²⁸ Ala yılan derisinden mamul bu halının *ön taraftaki ucu görünmemekte, arka tarafına bakıldığında altı günlük mesafesi* vardır.¹³²⁹ **Han Kicegey** destanında Tolay Puruh Han kızın *canlı uçan halısı* vardır.¹³³⁰

2.4.3.3.5. Sihirli Kayış

Altın Arığ destanında alp Altın Arığ'nin cesedinden yeni bir alp meydana getirip ona Taptaan Mirgen adını veren adsız yaşlı kişi ona *sarı kayış* verir.¹³³¹ Bu sarı kayış Taptaan Mirgen'in hayli işine yarar, düşman alpları alt eder.¹³³² Bu sihirli sarı kayış bir diğer sihirli nesne olan canlı halıdan daha üstün özelliklere sahiptir.¹³³³

2.4.3.3.6. Sihirli Köpük

Ak Çibek Arığ destanında, Ay Hucın'ın hizmetçisi yaşlı hizmetçi, annesi sürüldüğü için Ay Hucın'ın küçük çocuğuna bakmaktadır. Onu ot kökü ve *ak köpük* ile

¹³²² Ali İlgin; *age*, ss. 85–87.

¹³²³ *Alp Sarığ Plat Hıs*, m. 312.

¹³²⁴ *Han Kicegey*, m. 3367.

¹³²⁵ Timur Bulat Davletov; *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, s. 98.

¹³²⁶ Erhan Aktaş; *age*, s. 82.

¹³²⁷ Fatma Özkan; *age*, ss. 95–97.

¹³²⁸ Fatma Özkan; *age*, s.253.

¹³²⁹ Fatma Özkan; *age*, s. 261.

¹³³⁰ *Han Kicegey*, m. 2341.

¹³³¹ Fatma Özkan; *age*, s. 301.

¹³³² Fatma Özkan; *age*, s. 313.

¹³³³ Fatma Özkan; *age*, s.317.

beslemektedir.¹³³⁴ Burada *köpük* olarak gördüğümüz unsurun varyantları Hakas destanlarında ise *Sağaltma Motifi*nde incelediğimiz bir unsur olarak yer alır.

2.4.3.3.7. Sihirli Kitap

Hakas destanlarıyla birlikte Altay, Şor ve Tıva Türklerinin destanlarında da görülen, genel olarak “kutsal kitap” olarak nitelendirebileceğimiz ancak farklı adlarla anılan birtakım olağanüstü özelliklere sahip ve Budizm vasıtasıyla, bu dinle hemhâl olan Türk boylarının sosyal ve kültürel hayatlarına girmiştir. Bunlar *altın kniga (kitap)*, *kutsal kitap*, *altın sudur*, *taş kitap*¹³³⁵, *hopçu kara sudur*, *belge sudur*¹³³⁶ adlarıyla anılırlar. Hakas folklorunda *altın sudra* şeklinde de geçtiğini belirten Viktor Butanayev, bu adlandırmanın Budizm menşeli olduğunu ifade ederken¹³³⁷ Karl Reichl *kahramanın geleceği hakkında fal kitabı olan ‘sudur biçig’* (‘sudur’ Sanskritçe ‘Sutra’dan türemiş olup, ‘Sutra’ Budist anlatması demektir.) adlı kitapta okunması Altay Türklerinin anlatmalarında oldukça yaygındır, der.¹³³⁸

Han Kicegey destanında Ay Çarıh Han’ın *kara kitabı* vardır. Bu kitap sayesinde olan bitenleri görmektedir.¹³³⁹ Aynı kitabın bir benzeri Tolay Puruh Han kızda vardır.¹³⁴⁰ Han Kicegey, Ah Han’ın yatağının başucunda tuttuğu *altın kitabı* bulur. Bu kitap ölen tüm canlıları diriltir özelliklere sahiptir.¹³⁴¹ **Kök Han** destanında *eski siyah kitap* o anda olanları göstermektedir.¹³⁴² **Han Orba** destanında geçmişten ve gelecekte haber veren *altın kitap* vardır.¹³⁴³ **Kara Kuzgun** destanında da alp Kara Kuzgun ile Hıs Han’ın evlenecekleri altın sandık içinde saklı olan *altın kitapta* matbudur.¹³⁴⁴

¹³³⁴ Ekrem Arıkoğlu; *age*, s. 239.

¹³³⁵ Erhan Aktaş; *agm*, s. 56.

¹³³⁶ Metin Ergun-Mehmet Aça; *age*, s.81.

¹³³⁷ Viktor Yakovleviç Butanayev; *Burhanizm Tyurkov Sayano-Altaya*, Abakan 2003 156.

¹³³⁸ Karl Reichl; *age*, s. 381.

¹³³⁹ *Han Kicegey*, m. 1575.

¹³⁴⁰ *Han Kicegey*, m. 2092.

¹³⁴¹ *Han Kicegey*, m. 3573.

¹³⁴² *Kök Han*, m. 1685.

¹³⁴³ Erhan Aktaş; *age*, s. 97.

¹³⁴⁴ Ali İlgin; *age*, ss. 50–52.

2.4.3.3.8. Sihirli Yumurta

Bu motife ait örnekleri **Han Orba** ve Alıp Sarığ Plat Hıs destanında görüyoruz. Alp Han Orba'nın ağabeyi Han Mirgen düşmanlarıyla olan mücadelesinde epey yara alıp güçten düşünce teyzesi Altın Harlıh ona bir *kaz yumurtası* verir ve böylece Han Mirgen eski gücüne kavuşur.¹³⁴⁵ Aynı müşkül durumla bir kez daha karşılaşan Han Mirgen'e yine teyzesi Altın Harlıh yardım eder ve ağzını kendi atına dayamasını oradan gelecek kaz yumurtasıyla yeniden kendine geleceğini söyler fakat bunu üç kez tatbik etmelerine rağmen Han Mirgen'in gidecek canına fayda bulunmaz ve Han Mirgen orada ölür.¹³⁴⁶ **Alıp Sarığ Plat Hıs** destanında ihtiyar Altın Kiris, alp Altın Hosto'ya ak kaz yumurtası şeklinde olan oğlunu verir. Bu yumurta istenildiğinde insan şekline dönüşmekte ve savaşmaktadır.¹³⁴⁷

2.4.3.3.9. Sihirli Tükürük

Alpların bir diğer özellikleri tükürükleriyle tabut, kazan vd. nesneleri oluşturmalarıdır. **Han Orba** destanında Han Mirgen tükürüğüyle kazan yapar¹³⁴⁸ Huban Arığ destanında da Huban Arığ'ın babası Hara Han tükürüğüyle bir demir tabut kurar ve kendilerine zor anlarında yardımcı olan ala boğayı buna koyup dağ içinde defnederler.¹³⁴⁹ Alp Huban Arığ da babasının bu özelliğine sahiptir. Ölen amcası Han Hartığa'nın cesedini tükürüğünden yaptığı demir tabutun içine koyup Kara kayanın içine defneder.¹³⁵⁰

¹³⁴⁵ Erhan Aktaş; *age*, s. 80.

¹³⁴⁶ Erhan Aktaş; *age*, ss. 194–197.

¹³⁴⁷ *Alıp Sarığ Plat Hıs*, m. 326.

¹³⁴⁸ Erhan Aktaş; *age*, s. 51.

¹³⁴⁹ Timur Bulat Davletov; *Hakas Türklerinin Kadın Kahramanlık Destanı Huban Arığ*, s. 62.

¹³⁵⁰ Timur Bulat Davletov; *age*, s. 91.

ALIP SARIĞ PLAT HIS*

1	Alnındağı tölniň soonda, Amdığı tölniň alnında Ah talayniň hazı çirde, Ah tashılınıň tözinde	Baştaki neslin sonunda, Şimdiki neslin önünde Ak nehrin kıyısında, Ak zirvenin ortasında
5	Albathı çon çurtaptıp. Halıh çonniň hanı-pigı, Arğalıg malniň eezı Altın Han pabalıg, Altın Tarğah inelig,	Kalabalık millet yaşıyor. Halkın han-beyi, Mal-davarın sahibi Babası Altın Han olan Anası Altın Tarğah olan,
10	Altın Arıg picelig, Üs uyalıg timır tayahtıg At ködirbes alıp Çazah çörceň Altın Hartıga poltır. Halıh çonniň xırında,	Altın Arıg ablası olan, Üç boğumlu demir değnekli Atın taşıyamadıgı yiğit Yaya yürüyen Altın Hartıga imiş. Milletin yanında,
15	Arğalıg malniň tastında, Ayğa-künge sustalıp, Ah payzañ ib turıptıp. Arğalıg sınnañ in kilip, Ah sabdar attıg	Mal-davarın dışında Aya ve güneşe parıldayıp, Ak saray ev duruyor. Uzak dağdan inip, Kır atlı
20	Ah Tas alıp kızı, Albathı çon aralı pastırıp, Ah payzañ xırında hıygı saldı: “Hara Molattıñ çirinde	Yiğit Ak Taş, Halkın arasında ilerleyip, Ak sarayın yanında seslendi: “Kara Molat’ın yurduna

* Bu destan müstakil bir eser olarak basılmamış olup Hakasya Özerk Cumhuriyeti’nde Hakas Türkçesi ile yayımlanmakta olan *Hakas Çiri* adlı gazetede 2002 yılında neşredilmiştir. Hakas Çiri adlı gazetede yedi farklı sayıda neşredilen destan aynı zamanda Rusya Yazarlar Birliği üyesi olarak da görev yapmış olan ve 2005 yılında ölen Alevtina Maytakova tarafından Hakasya’daki Taştıp rayonundaki Taştıp köyünde yaşamakta olan Pektit Tümerkov’dan derlenmiştir. Gazetede ki ilgili sayılarda destan anlatıcısına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte destanı yazıya geçiren Alevtina Maytakova hakkında bazı malumat mevcuttur. Destan “Hakas Çiri” adlı gazetenin 2002 yılına ait 84 (7 Haziran 2002), 85 (8 Haziran 2002), 91 (20 Haziran 2002), 95 (27 Haziran 2002), 97 (29 Haziran 2002), 100 (5 Temmuz 2002) nolu sayılarında bulunmaktadır. Destan henüz Rusya ve Türkiye’de kitap halinde yayımlanmamıştır.

25 Xımışa çili çon çılıstı.
Hara Molatnañ Altın Hartığanıñ
Hayzı küreste utar tıp,
Arğa-mörıyge hıgırçalar”.
Ah Tas alıp kızı,
Andağ habarın iskırıp,
30 Alıp adın aylandırıp,
Arğalığ sın kistinde çidibisken.
Timın polza timnenip,
Üs uyalıg timır tayan tayanıp,
Altın Hartığa marığa parçadır.
35 Alıp töreen Altın Hartığa
Albathı çonniñ alnında
Alıp polğan Hara Molattı
Arğa-mörıy parçathan tusta
Arıgli sas oyda tastadı.
40 Artıh küstıg çayalğan
Altın Hartığanı çon mahtadı.
Adazı çirıne çirıñşı aylan kilze,
Altın Arıg picezi Hara Han çirınzer
Anıñ hara sağıstıg oolğına
45 Hara Moosha irge parbıstır.
Altın Hartığanıñ altın hılızın
Hara Moos oğırlap parbıstır.
Ol hılısnañ saptırğan alıp
Hara köyee oshas pol parça.
50 Timın timnenip, çurt eezi
Alıp töreen Altın Hartığa
Kümüs Hanıñ hızın alarğa,
Üs uyalıg timır tayağın tayana,
Uluğ çolğa sıgıbıstı.
55 Arğalıgdañ inip, körer polza,

Karınca gibi millet yığıldı.
Kara Molat ile Altın Hartığa
Hangi savaştı kazanır deyip
Büyük yarışa çağırıyorlar”.
Yiğit Ak Taş,
Bu haberi duyup,
Kahraman atını döndürüp,
Dağın zirvesine çıktı.
Hazırlığını yapıp,
Üç boğumlu demir esasına dayanıp,
Altın Hartığa yarışmaya gitti.
Yiğit yaratımlı Altın Hartığa
Milleinin önünde
Kahraman Kara Molat’ı
Yarışın olduğı vakit
Saçlarını geriye attı.
Çok güçlü yaratılmış
Altın Hartığa’yı, halk övdü.
Baba yurduna gâlip geldiğinde,
Ablası Altın Arıg, Kara Han’ın yurduna
Onu kötü niyetli oğluna
Kara Moos’a eş olmuş.
Altın Hartığa’nın altın kılıcını
Kara Moos çalmış.
O kılıçla vuran yiğit
Kara duman gibi olur.
Yurdun sahibi hazırlanıp
Yiğit Altın Hartığa
Gümüş Han’ın kızını almak için,
Üç boğumlu demir esasına dayanarak,
Uzun yola çıktı.
Dağdan inip görölse,

Çiton hanıñ çirıneñ
Aymah alıptar çılıstır.
Kümüs Hanıñ hızına
Künniñ hırırh huda kırıp,
60 Kök Nincil abahaynı alarğa
Künniñ xırırh huda sıǵıp tur.
Altın Hartıǵa, prayzın utıp,
Abahay hıstı alıp,
Ada çirınzer aylan kilgen.
65 Altın Hartıǵa, albatı çonına
Aylanıp, hıyǵı salbışan:
“Toraashırılıǵ çılǵını tooza soǵıp,
Toǵıramcılap, toy salıñar.
Hır ashırılıǵ çılǵını hıra soǵıp,
70 Hırmaçılap, toy salıñar”.
İrahhlarnı ikiler attıǵ,
Çaǵıñǵılarnı çalañ attıǵ,
Haraǵı çohtarnı çidinip,
Azaǵı çohtarnı hucahtap,
75 Altın Hartıǵanıñ toyına
Albatı çon çılışan.
Halıh çon hayıñǵanda,
Haraçılıǵ ib körinminibisken.
Üs alıp pazınañ
80 Hazan tübi hahtalça,
Halıh çon tarapça.
Tostaǵızı toozıl tur,
Tooza çon tarap tur.
Çon çahsı alǵap nança:
85 “Ülgeriñer uspazın.
Ülüzıñer üzılbezın”.

Yedi hanın yurdundan
Türlü yiǵitler gelmiş.
Gümüş Han’ın kızına
Günde kırk dünür girip,
Alımlı Gök Nincil’i almak için
Günde kırk dünür çıkmış.
Altın Hartıǵa hepsini yenip,
Güzel kızı alıp,
Ata yurduna döndü.
Altın Hartıǵa, halkına
Dönüp şöyle seslendi:
“Doru aygırılı yılkınn hepsini kesip,
Doǵrayıp, toy kurun.
Kır aygırılı yılkıyı kesip,
Etli yemek yapıp toy kurun.
Uzaklarını atlı
Yakınlarnı atlı süvari,
Körlere yardım edip,
Ayaǵı olmayanları kucaklayıp,
Altın Hartıǵa’nın düǵününe
Tüm halk geldi.
Millet işle meşgulken,
..... ev görünmedi.
Üç yiǵidin başından
Kazanın dibi silkindi.
Halk daǵılıyor.
Kapkacaǵı bitti.
Biten halk daǵıldı.
İyi halk teşekkür ediyor:
“ İki başlı at uçmasın.
Ayrılanlar üzülmesin”.

90 İrtten sıhhan kün çahsı,
 İir kîrgende, honıp tur.
 Hızarıp sıhhan kün çahsı
 Hara tağa kölen tur.
 Honıh honğan alıptar
 Nımzah tözekke çathannar,
 Çılığ çorğan çabıngannar,
 Harah çaap, harıh tartıp,
 95 Halın uyğaa tüzibîskenner.
 Ay haraazıñ altı honğannar,
 Alton çılıstı sani honğannar.
 Tün haraazın tünep honğannar,
 Tüben çılıstı sani honğannar.
 100 Kögerıp polza, tan athan,
 Köstelıp polza, kün sıhhan.
 Alıp irepçı, kirilip-söölünip,
 Altın orğannañ tur kilgen.
 At ködirbes alıp-külük
 105 Altın Hartığa, tashar sıgıp,
 Tilekeynı tiksı harap körgen,
 Hayıg salcañ nime kör tappin,
 Toğıs köstıg tınnıg ugın, sıgarıp,
 Hara Moostıñ çırınzer atıbıshan.
 Mañzıraannañ athan ugın
 110 Molcabin halğan alıp kızı.
 Toğıs köstıg tınnıg uh,
 Hara Moostıñ çırın örtep,
 Tırıg nimelernı pray ödirip,
 Çara saap, irt çorıbısken.
 115 Altın Hartığa körçetse,

Sabah doğan güzel güneş,
 Akşam olduğunda battı.
 Kızarıp çıkan güzel güneş
 Kara dağa gizlenmiş.
 Konuklayan yiğitler
 Yumuşak döşeğe yattılar,
 Sıcak yorgana örtündüler,
 Göz kapatıp, horlayıp,
 Derin uykuya daldılar.
 Ay karanlığında konakladılar,
 Altmış yıldızı sayarak konakladılar.
 Gece karanlığında konakladılar,
 On bin yıldızı sayarak konakladılar.
 Yeşermiş olsa, tan attı,
 Közleşmiş olsa, güneş çıktı.
 Yiğit karı-koca, gerilip-uzanıp,
 Altın yataktan kalktılar.
 Atın taşıyamadığı kahraman
 Altın Hartığa, dışarı çıkıp,
 Dünyaya iyice bir baktı,
 Dikkatini verdiği bir şey göremeden,
 Dokuz gözlü canlı okunu çıkarıp,
 Kara Moos'un yurduna attı.
 Çabucak attığı okuyla
 Anlaşamadı yiğit kişi.
 Dokuz gözlü canlı ok
 Kara Moos'un yurdunu yakıp,
 Tüm canlıları öldürüp,
 Parçalayıp geride bıraktı.
 Altın Hartığa görür ki,

Arğalığ sınañ as kilip,
 Alıp sarığ saraattıǵ
 Alıp hıs çide tüsti.
 “Noo kızıñıñ palazı polarzıñ,
 120 Adı-solañ kem polar?”-tıp,
 Alıp hıstañ surıbıstı
 Altın Hartıǵa alıp.
 “Sarığ saraattıǵ
 Sayın Mirgen alıptıñ
 125 Sarıǵ Plat hızı polarbın.
 Toǵıs köstıǵ tınnıǵ uhtı
 Noǵa molcabin athazıñ?
 Parcan çirñi hır parça”- tıp,
 Ökpelenıp çoohtanıbıstı
 130 Sarıǵ Plat hıs çahsı.
 Sarıǵ saraadınıñ tınñ tartıp,
 Hatıǵ çodazına hamcı saptı,
 Arğalığ sınañ as çörıbıstı.
 At tabanı tazılapça,
 135 Alıp kızı çağdapça.
 Arğalığ sızar körzeler,
 Hodır tayǵa hol somnıǵ,
 Çalaas tayǵa pas somnıǵ
 Alıp kızı tur saltır.
 140 Arğalığ sınañ hıyǵı salça:
 “Çir hırı çirde çurttıǵ
 Sarıǵ Molat min polcañmın.
 At ködirbes Altın Hartıǵanañ
 Kús sinazarǵa min kıldım”.
 145 Alıp-külüǵı Altın Hartıǵa
 Timın timnenıp pastaan,
 Altın huyaǵın kızıp alǵan.

Yüksek daǵdan aşıp,
 Yiǵit sarı sarı atlı
 Yiǵit bir kız ulaştı.
 “Kimin evladısın
 Adın-namın nedir?” deyip,
 Yiǵit kızdı sordu
 Yiǵit Altın Hartıǵa.
 “Sarı sarı atlı
 Sayın Mirgen yiǵidin
 Sarı Plat kızyım.
 Dokuz gözlü canlı oku
 Niçin hedef almadan attın?
 Vardıǵı yeri paramparça etti” – deyip,
 Öfkeyle konuştı
 İyi Sarı Plat kız.
 Sarı sarı atının dizginini çeki
 Kalın bacaklarını kamçıladı,
 Sıra daǵdan aşıp geçti.
 Atın nalları takırdıyor,
 Yiǵit kişi yaklaşıyor.
 Sıra daǵa baktıklarında,
 Kurak orman vadi misali,
 Çıplak orman tepe misali
 Yiǵit kişi ayaklandı.
 Sıra daǵdan seslenir:
 “Yeryüzünde yaşıyan
 Sarı Molat benim.
 Atın taşıyamadıǵı Altın Hartıǵa ile
 Güç yarıştırmaya geldim”.
 Yiǵidin iyisi Altın Hartıǵa
 Hazırlıǵını yapıp başladı,
 Altın zırhını giydi.

Arğalığ sızar udur parıp,
Alıp-külüktü saap irtken.
150 Alıp Sarığ Molat,
Artıh sabışa sıdaspin,
Üs hati aylan tüşken
Hara çirge sirenip, pazıp,
Azah uzına tur kilgen.
155 Artıh küstığ alıptar,
Udur kilip, urınışçalar,
Uluğ hayalar çili hoşdıraşçalar,
Timirlep çili sınıraşçalar.
Çağa-pastañ tudıs polbin,
160 İki künge çitkenner.
Çarım künniñ pazınañ
Çağa-pastañ habızıp,
Çazı çirde çarap,
Çahsı tudıs sıhannar.
165 İki kün pazınañ
İdek-pastañ tudızıp,
Een çazıda çarap,
İpti tudıs sıhannar.
Artıh küstığ alıptar
170 Habızıp, tudışanda,
Çathan ağas çada çarıpça,
Turğan ağas tura sınça.
Hara çirni hasçalar,
Hara palğazın sıgarçalar.
175 Kögbeliğ odın hodırçalar,
Kübür palğazın sıgarçalar.
Tağ-suğlarını talapçalar,
Ağas-tastarını unatçalar.
Çiti künge çitçeler,

Sıra dağa ters gidip,
Yiğide vurdu.
Yiğit Sarı Molat,
O kadar yumruğa dayanamayıp,
Üç defa dönüp, düştü
Kara yerden destek alıp,
Ayağının ucunda durdu.
Çok güçlü yiğitler,
Geri dönüp, vuruşuyorlar,
Büyük kayalar gibi gümbürdüyorlar,
Demirlenmiş gibi şingirdiyor
Yaka-paça tutuşmadan,
İki güne ulaştılar.
Yarım günün başından
Yaka-paça kapışıp,
Ovada yuvarlanıp,
İyi savaştılar.
İki gün başından
Etek-paçadan tutuşup,
Sahipsiz ovada yuvarlanıp,
İyice kapıştılar.
Çok güçlü yiğitler
Kapiştıklarında,
Yatan ağaç yatarak parlıyor,
Ayaktaki ağaç ayakta parçalanıyor.
Kara yeri kazıyorlar,
Kara balçığını çıkarıyorlar.
Ter otlarını parçalıyorlar,
Yumuşak balçığı attırıyorlar.
Dağ sularını bozuyorlar,
Ağaç-taşlarını parçalıyorlar.
Yedi güne yetişiyorlar.

180	Çirge-tasha tüspinçeler. Toğıs künge çitçeler, Tobırah-tasha tüspinçeler. At ködirbes Altın Hartığa Alıp Sarığ Molattıñ	Taşa-toprağa düşmüyorlar. Dokuz güne ulaşıyorlar. Toprağa düşmüyorlar. Atın taşıyamadığı Altın Hartığa Yiğit Sarı Molat'ın
185	Habırğazın hazi tuthan, Hazıra-torbah çili orlathan. Ças ağas çili ee tartça, Ças hayıs çili türe tutça. Çalbah tasha çada nannaan,	Kaburgasının ucundan tuttu, Buzağı gibi böğürttü. Yaş ağaç gibi sahip çekiyor, Yaş kemer gibi büküyor. Koca taş yatarak kaykıldı,
190	Çılırañ tasha süre nannan. Tudınarğa hol pirbeen. Hastıh pazın habındırbaan, Tabılğat pazın tartındırbaan. Azah pazına küzın salıp,	Düz taş sürerek kaykıldı. Tutmak için el vermedi. Yastık başını bağlamadı, Çayırüzelini kopartırmadı. Ayak başına gücünü verip,
195	Hara çirdeñ ködir kilip, Ay altında ibirip, Alıp Sarığ Molattı Hara hayaa naari saphan. Tigir tübi soolap irtken,	Kara yerden kaldırılıp, Ay altında döndürülüp, Yiğit Sarı Molatı Kara kayade ezdi. Göğün dibi soldu,
200	Çir arğazı üze sabılğan. Har çağbas tashıllarğa Har çaap irtken, Nin kırbes talaylarğa Nin kırıp irtken.	Yerin sırtı kesildi. Kar yağmayan tepelere Kar yağıverdi, Kar suyu karışmayan denizlere Kar suyu karıştı.
205	Azıp-ölgeñ Sarığ Molattıñ söögineñ Aynañ kün azıra salbin tur. Azıp-ölgen alıptıñ sürünı, Arğalığdañ in parıp, Ilğap-sıhtap ala,	Ölüp giden Sarı Molat'ın cesedinden Ay ile güneş geçiverdi. Ölüp giden yiğidin ruhu, Sıra dağdan inip, Ağlayıp sızlayarak,
210	Irahı çirde çidibisken. Artıh küstig çayalğan	Uzaktaki yere ilerledi. Pek güçlü yaratılmış

Altın Hartığa pılınze,
Alıpnañ habızıp-tudızıp,
Tiñ çobal parğan poltır.
215 Azah altap, tırenip,
Ah payzañ çurtsar kürgen.
Alğan ipçizi Kök Nincil
Oolah pala taap altır.
“Alıp töreen oolğıbıstıñ
220 Adı-solazın adırğa kirek.
Altın Hartığa adalğ,
Kök Nincil icelğ
Altın Hosto polzın”-
Altın Hartığa çarathan.
225 Ay ködirbes alıp-külük
Altın Hartığa çurt eezı,
Ah payzañnañ sıgıp,
Albathı çonın çup,
Çağrı-çahıg pirgen:
230 “Alıp ool törıdı,
Altın Hosto tıp adaldı.
Toğıs künge çitire
Tooızılbas toy salınar.
Torıg ashırnıñ öörıneñ
235 Hırhıl çıl tuğbaan
Hızırh mallarnı taap,
Soğıp, çıp turınar”.
Halıh çon hayınıp,
Toğıs hulahtıg hazannarda
240 Toza çıılbes it pıshan.
Toyğa kilbeen kızı halbaan.

* * *

Altın Hartığa hissediyor ki,
Yiğitle kapışıp,
Çok kötü olmuştur.
Ayak atıpı direnip,
Ak otağına girdi.
Evdeşi Kök Nincil
Bir oğlan doğurmuştur.
“Yiğit gibi doğan oğlumuza
Adını koymak gerek.
Altın Harlığa babalı,
Kök Nincil analı
Altın Hosto, olsun” -
Altın Hartığa memnun oldu.
Ay götürmeyen yiğit
Yurdun sahibi Altın Hartığa,
Ak otağından çıkıp
Kalabalık halkını toplayıp,
Onlara hitap etti:
“Yiğit bir oğlan doğdu,
Altın Hosto diye ad aldı.
Dokuz güne ulaşarak
Hiç bitmeyecek toy kurun.
Dokuz aygırın derisinden
Kırk yıl boyunca doğurmayan
Kısrakları doğurup,
Kesip, yiyin”.
Tüm halk çalışıp,
Dokuz kulplu kazanlarda
Hiç bitmeyen et pişirdi.
Toya gelmeyen kimse yoktu.

* * *

Haraazı çitken tusta
Honih hongan irepçi
Halın uyğaa kırībisen.
245 Tazırada tañ athanda,
Hızır kilip kün sıhhandan,
Altı azahtıg orğannañ
Alıp irepçi tur kilgen.
Suğnañ olar çuunğannar,
250 Sütten olar çazanğannar.
Altın stolğa odırıp,
Aymah çiiſti çeenner.
Astaan harnıların toshırğanda,
Altın stoldañ sıhannar.
255 Ah payzañnıñ eezı polğan
Altın Hartığa, tashar sıgıp,
Aarhı çirni aylandıra körçe,
Peerki çirni ibire körçe.
At ködirbes çayalğan
260 Altın Hartığa sizinze,
Toğıs köstig tinnig uh
Pu çirzer aylan kilir.
Albathı çon aralı
Altın Hartığa pastırça,
265 Sarıg hayanıñ tözinde,
Tinnig hostonı sağıp,
Alıp-külük odır salğan.
Ūr dee tus irtkelekte,
Toğıs köstig tinnig uh,
270 Altın Hartıgazar çidip,
Alıp-çahsınıñ köksine urundı.
Artıh küstig Altın Hartığa
Tinnig uhtıñ tözineñ

Karanlık olduğı vakit
Konuk olan çiftler
Derin uykuya daldılar.
Dışarıda tan attıgında,
Kızıl olup güneş çıktıgında,
Altı ayaklı yataktan
Yiğit karı-koca kalktı.
Suyla yıkandılar,
Sütle paklandılar.
Altın masaya oturup,
Türlü yiyecekleri yediler.
Acıkan karınlarını doyurduklarında,
Altın masadan kalktılar.
Ak otağın sahibi olan
Altın Hartığa, dışarı çıkıp,
Uzaktaki yeri gezip görüyor,
Berideki yeri dolanıp görüyor.
At taşımaz şekilde yaratılmış
Altın Hartığa anlıyor ki,
Dokuz boğumlu canlı ok
Buraya doğru geliyor.
Kalabalık halkın arasından
Altın Harlıh ilerliyor,
Sarı kayanın ortasında,
Canlı oku fırlatıp
Alp, oturuyordu.
Uzun bir zaman geçti,
Dokuz boğumlu canlı ok,
Altın Hartığa'ya ulaşp,
Yiğidin iyisinin göğsüne saplandı.
Çok güçlü Altın Hartığa
Canlı oku, göğsünden

Tut polbin halğan.
275 Toğıs köstığ tınnıǵ uh,
Alıptıñ köksine urunıp,
Sarıǵ hayaa naari itken.
Tınnıǵ hostonı tohtadarǵa
Artıh çayalǵan alıptıñ
280 Arıǵ küzi çitpin pardı.
Toğıs köstığ tınnıǵ uh,
Ökpe-çüreen ötire parıp,
Artıh küstığ alıptıñ
Arıǵ tının üs parıbıshan.
285 Altın Hartıǵa alıp
Azıp-ölip çat haldı.
Altın Hartıǵanıñ oolǵı
Kıçıh çastıǵ Altın Hosto
Toğıs köstığ tınnıǵ uhtı,
290 Tudıp, tohtadarǵa çide saltır.
Alıp töreen Altın Hosto
Ah tashılınıñ tözinde,
Kümüs hayanıñ hırında
Toğıs köstığ tınnıǵ uhtı
295 Tohtadarǵa saǵıp turça.
Altın Hosto körçetse,
Ah pora attıǵ alıp
Apsah kızı kilip odır.
Külük kızınıñ saǵalı
300 İnnennı tulǵı ös partır.
“Alıp Altın Hannañ
Altı çasha uluǵ acazı
Altın Kiris min polarbın.
Sin, oolǵım, Altın Hosto,
305 Tınnıǵ uhtı tut polbassıñ.

Tutup çıkardı.
Dokuz boǵumlu canlı ok,
Yiǵidin göǵsüne saplanıp,
Sarı kaya saplandı.
Canlı oku durdurmaya
Güçlü yaratımlı yiǵidin
Ulu gücü yetmedi.
Dokuz boǵumlu canlı ok,
Baǵrını delip,
Pek güçlü yiǵidin
Saf canını aldı.
Yiǵit Altın Hartıǵa
Ölüp gitti.
Altın Hartıǵa’nın oǵlu
Küçük yaştaki Altın Hosto
Dokuz boǵumlu canlı oku,
Tutup durdurmaya çalıştı.
Yiǵit yaratımlı Altın Hosto
Ak tepenin ortasında
Gümüş kayanın kenarında
Dokuz boǵumlu canlı oku
Durdurmaya çabaladı.
Ak nehir boyunca
Ak bora atlı yiǵit
Bir ihtiyar gelmiş.
Bilge adamın sakalı
Tüm omzunu kaplamış.
“Yiǵit Altın Han’ın
Altı yaşındaki büyük ağabeyi
Altın Kiris benim.
Sen oǵlum Altın Hosto,
Canlı oku tutamazsın.

Min anı tudarbın”- tıp,
Alıp-çahsı çoohtandı.
Toğıs köstig tınnıg uh
Hoolap-soolap uçuhça,
310 Apsah kızı anı sağıp turça.
Ür dee tus irtkelekte,
Tınnıg hosto, uçuh kilip,
Çalbah töske naarıldı.
Ah torğı platnañ apsak kızı,
315 Hoynınañ sıgarıp, pulğadı.
Tınnıg hostonıñ uluğ küzın
Üzire tudıp, ökkezın sindirip,
Altın izeptıñ tübine saldı.
Annañ andar alıp töreen
320 Altın Kiris apsak
Altın Hostozar aylandı,
Alton sözın ındırçe:
“İrkem-palam Altın Hosto,
Min sağaa arğıstar pire,-
325 Pıdı çoohtanıp, Altın Kiris
Çiti hırlıg ah has nımırhazın
Oolahtın izebine sal pirdı,
İkincizine kumus toñırah saldı.-
Ah has nımırhazı polar
330 Toğıs hırlıg çalaas alıp,
Kumus toñırah hıs pala polar.
Olar – minıñ palalarım –
Sağaa polisçi polarlar.
Olarını, molcabin, pir dee salba.
335 Molcabin salıbıssañ,
Arıg tınıña çitirerzın.
Min uluğ alıp polgam,

Onu ben tutarım deyip,
Yiğidin iyisi konuştı.
Dokuz boğumlu canlı ok
Vızıldayarak uçuyor,
İhtiyar adam onu bekliyor.
Uzun zaman geçtikten sonra,
Canlı ok, uçarak gelip,
Geniş göğsüne saplandı.
İhtiyar, ak ipek örtüyü
Koynundan çıkarıp, salladı.
Canlı okun ulu gücünü
Söndürüp öfkesini dindirip,
Altın cebinin dibine koydu.
Ondan oraya yiğit doğan
İhtiyar Altın Kiris
Altın Hosto’ya söyledi,
Altmış sözünü indiriyor:
“Yavrum-evladım Altın Hosto,
Ben sana arkadaşlar vereyim,-
Diye söylenip, Altın Kiris
Yedi kenarlı ak kaz yumurtasını
Oğlanın cebine koyuverdi,
İkincisine gümüş çakı koydu.
Ak kaz yumurtası
Dokuz kenarlı çıplak yiğit olur,
Gümüş çakı kız çocuğu olur.
Onlar benim çocuklarımdır.
Sana yardımcı olurlar.
Onları, anlaşımadan, sakın salma.
Anlaşımadan bırakırsan
Saf canına ulaşırsın.
Ben ulu bir yiğittim,

Çalğıs Çayaanğa harğadıbışam
Ah talaynıñ eezi polarğa.
340 Kızın nimee salbacañmın,
Çalğıstı çoo salcañmın,
Annañar ıdı pırolatham.
Palalarım uluğ alıptar polar.
Altın hılıstı aparğan Hara Moosha
345 Çağın kırceñ nime çoğıl.
Sarığ pabam Sarığ Sayın
Andoh ol hılıstañ öldi.
Andar oñ pas çoh kırbeñer.
Altın hılıstañ öl halarzar”.
350 Altın Kiris apsah,
Alnınañ anımcohtazıp,
Ah talayda çide haldı.
Ah oy adına altanıp,
Alıp töreen Altın Hosto
355 Hışır kilip, hamcı saptı,
Hara sağıstıg Hara Moostıñ
Hara çirınzer oylada halğan.
Hara Moostıñ çirınzer
Hara sınmı azar alnında
360 Hara Plat alıp hıs
Alnında tura tüsken.
Hara Plattıñ holında
Altın hılıs palıñnapça.
Ah oy attıg Altın Hosto,
365 Hara Plat alıp hısı
Sañay ödire athan poltır.
Alıp hısıñ holındağı
Altın hılıstı alıp alğan.
Hara Plat alıp hıs,

Tek Tanrı’ya kargıdım
Ak nehrin iyesi olmak için.
İnsanı bir şeye göndermedim,
Yalnız çok gönderdim,
Bu sebepten böylece suçlandım.
Evlatlarım yüce yığittirler.
Altın kılıcı getiren Kara Moos’a
Yaklaşan yoktur.
Sarı babam Sarı Sayın
İşte bu kuluçtan öldü.
Oraya sağ giden olmamıştır.
Altın kılıçtan ölüyorlar.”
İhtiyar Altın Kiris,
Oradan ayrılıp,
Ak nehir boyunca ilerledi
Ak kula atına binip,
Yiğit doğan Altın Hosto
Bağırıp, kamçıladı,
Kötü niyetli Kara Moos’un
Kara yerini oynattı.
Kara Moos’un yurduna
Kara zirveyi aşarak, önünde
Yiğit Kara Plat kız
Önünde belirdi.
Kara Plat’ın elinde
Altın kılıç parlıyor.
Ak kula atlı Altın Hosto,
Yiğit Kara Plat kızı
Hepten ortadan kaldırmıştır.
Yiğiti kızın elindeki
Altın kılıcı aldı yiğit.
Kara Plat yiğit kız,

370 Altın hılısnañ tuzalanıp,
Aydas alıptarnıñ tının üstir.
Arğalığ sınıñ kistıneñ
Sarığ saraattığ
Sarığ Plat alıp hıs
375 İndire pastır kilgen.
Ah oy attığ Altın Hosto
Alıp hısnañ anda toğashan.
Arğalığ sınını azıra
Alıp kızı pastır kilgen.
380 “Noo çirde suğlığ poldıñ,
Noo kızınıñ palazı poldıñ,
Adı-solañ kem poldı?
Haydağ çirzer çol tutçaızıñ?” –
Alıp kızideñ surçalar
385 Altın Hostonañ Sarığ Plat.
“Toğıs tashıl hırında,
Toğıs talay hazında
Arğalığ malnıñ eezı,
Albathı çonniñ pigı
390 Altın Tade min polçam.
Tazıl Mökeniñ çirınzer
Alban tölir sağısnañ
Aynıt parçam uzah çolımını.
Aynıdaalar mineñ hada çolnı.
395 Aydas hatığ çirzer pararbıstar” – tıp
Altın Tade çoohtanıp irtken.
Altın Hostonañ Sarığ Plat
Alıp attarına hamcı saphannar.
As pa, ür be oylathanda,
400 Arğalığ sınığa çitkenner.
Aarhı sarin harap körzeler,

Altın kılıçtan faydalanıp,
Güçlü yiğitlerin canlarını almıştır.
Yüksek dağın arkasından
Sarı sarı atlı
Yiğit Sarı Plat kız
İnerek geldi.
Ak kula atlı Altın Hosto
Kahraman kızla orada karşılaştı.
Yüksek dağı aşarak
Yiğit kişi geldi.
“Hangi yerde suyluydun,
Hangi kişinin evladı idin,
Adın-sanın nedir?
Nereye yol tutuyorsun?” -
Diye yiğide sordular
Altın Hosto ile Sarı Plat.
“Dokuz dağ kenarında
Dokuz nehir kıyısında
Mal-davarın sahibi
Tüm milletin beyi
Altın Tade’yim ben.
Tazıl Möke’nin yurduna
Haraç ödeme fikriyle
Hızla gidiyorum uzak yolumu.
Benimle birlikte yolu hızlandırıyorlar.
Kuvvetli sert yere ilerliyoruz”- deyip
Altın Tade söyleyip gitti.
Altın Hosto ile Sarı Plat
Yiğit atlarını kamçı vurdular.
Biraz ilerlediklerinde,
Yüksek zirveye ulaştılar.
Öte tarafa bakıp görürler ki,

Albathı çon toldıra çılıştır.
At palğacañ orın çidîspin,
Kilîsken ne ağasha palğaptırlar.
405 Hara talay hazı çirde,
Hara tashıl tözî çirde
Ah payzañ ib turıpça.
At palğacañ altın sarçınğa
Alıp hara at palğaltır.
410 Pözîk pariğan puluttarnı
Hulahnañ çara pöl tur.
Çabıs pariğan puluttarnı
Hamahnañ çara pöl tur.
Pîr sarinzar körzeler,
415 Pîr hulağın tözenip,
Hara alıp çadıp, uzupça.
Pasha sarinzar körzeler,
Çalaas tashılñnıñ tigeyinde
Çalaas alıp çadıp, uzupça.
420 Ah oy alıp attığ
Altın Hosto, İzebîn harbastap,
Çiti hırlıg nımırha sıgarıp,
Hacan polza pu alıptarnı
Pray tooza hır salıp,
425 İzepser nandıra kîrerge molcap,
Hara çirzer tastadı.
Altın Hostonıñ alnında
Çiti hırlıg çalaas alıp
Öön pozınañ tura tüstî.
430 Pray nime pıldım, sizindim tıp,
Hannıg çaa pastabışan.
Altın toñırahtı tastaanda,
Alıp töreen hıs pala

Tüm halk toplanmış.
At bağlanan yere ulaşamayıp,
Uygun olan ağaca bağlamışlar.
Kara nehrin kıyısında
Kara tepenin ortasında
Ak otağ duruyor.
At bağlanan altın sarçına
Yiğit kara at bağıdır.
Yüksekte ilerleyen bulutları
Kulağıyla bölüyor.
Alçakta giden bulutları
Alnıyla yarıyor.
Bir tarafını görseler,
Bir kulağını
Kara yiğit yatıp, uzuyor.
Başka tarafına baksalar,
Çıplak kayanın üstünde
Çıplak yitip yatıp, uzanıyor.
Yiğit ak kula atlı
Altın Hosto, cebini yoklayıp,
Yedi kenarlı yumurtayı çıkarıp,
Ne vakit olursa olsun bu yiğitlerin
Tümünü yok edip,
Tekrar cebine girmek için anlaşıp,
Kara yere fırlattı.
Altın Hosto'nun önünde
Yedi kenarlı çıplak yiğidin
Kendisi ayağa kalktı.
Her şeyi bilip anladım deyip,
Kanlı savaş başladı.
Altın çakıyı fırlattığında,
Yiğit doğan kız çocuğu

Öön pozınañ tura tüsken.
435 Hacan polza, mındağı alıptarnı
Pray tooza hır salıp,
İzepser nandıra kیرerge molcap,
Hannıǵ čaaǵa pozıthan.
“Arǵa čurtha min kіrerbін” – tıp,
440 Alıp Sarıǵ Plat hıs čahsı,
Čis Hañzar ineyge hubılıp,
Arǵa čurtsar kіre halǵan.
“Kızı hanı işetken Tazıl Möke,
Mında oyda odırǵan poltırızñ”- tıp,
445 Hubulǵan alıp čoohtandı.
Alton aymah sümeliǵ
Uluǵ pılıǵcı alıp polar”, -
Tazıl Mökeniñ ipčizi
Alıp irin sizindırče.
450 Artıh küstıǵ töreen
Alıp Sarıǵ Plat hıs,
Tashar sıh kilgende,
Türlede hahtanıbışan,
Öön pozınañ tura tüsti.
455 Arǵa čurtsar nandıra kіrip,
Alıp kizee čoohtandı:
“Alban tölirge kildim,
Anı haydi tölirbін?”
Ah malıñnı pray sürerbis”, -
460 Alıp Tazıl Möke tidir.
Andaǵ sösterni istip,
Alıp Sarıǵ Plat hıs
Tarınmas pozi tarınıbışan,
Ökpelenmes pozi ökpelenibisken.
465 Oñ holın çoǵar ködirip,

Önünde belirdi.
Ne vakit olursa olsun, buradaki yiğitlerin
Tümünü kırıp geçirip,
Tekrar cebine girmek için anlaşıp,
Kanlı savaşa saldı.
“El yurduna ben giderim”- deyip,
İyi Alıp Sarı Plat kız,
Čis Han’ın karısına dönüşüp
El yurduna kirdi.
“İnsan kanı içen Tazıl Möke,
Burada sırt üstü yatıp kalasın”-deyip,
Don deǵıştiren yiğit konuştı.
Altmış büyük sihirli
Ulu bilici yiğittir.”,-
Tazıl Möke’nin karısı
Yiğit kocasını düşünüyor.
Pek güçlü yaratılmış
Alıp Sarı Plat kız,
Dışarı çıktığında,
Kanat çırpıp silkindi,
Önünde beliriverdi.
El yurduna geri dönüp,
Yiğit kişiye seslendi:
“Haraç vermeye geldim,
Ondan nasıl haraç alırım?”
Ak malının hepsini süreriz”, -
Demiştir yiğit Tazıl Möke
Bu sözlerini duyup,
Alıp Sarı Plat kız
Sıkılmayan ruhu sıkıldı,
Öfkelenmeyen canı öfkелendi.
Sağ kolunu kaldırıp,

Naah-pastaň saap irtken.
Haydi saptım tıp sağınp,
Aylanıp, körçetse,
Hara pazın üze saphan poltır.
470 Tigir tübi soolap irtken,
Çir arğazı üze sabılğan.
Uluğ ağas ushanca pıldirgen,
Uluğ alıptıñ aar östeenı
Azıp-ölgence istilgen.
475 Ağastıñ ulii ushan çili,
Alıp çahsız olgenı pıldirgen.
Çiti hırlıg çalaas alıp
Ah Pus alıptı tastaptır.
Altın toñırah hıs pala,
480 Hara alıpnañ habızıp,
Arıg tınına çitken.
Çiti hırlıg çalaas alıp
Hırh imcektiğ Hıtay Arıgnañ
Habızıp, tuduzubışan.
485 Artıh küstig çayalğan
Çiti hırlıg çalaas alıp,
Hıtay Arıgıñı, nannap kilip,
Han tigirge ködiribizip,
Hara hayaa naari saphan.
490 Toñ Molat torılıp tüsken,
Sınıh molat sınıp irtken,
Talay tübi soolap irtken,
Çir arğazı üze sabılğan –
Hırh imcektiğ Hıtay Arıgıñıñ
495 Arıg tını sañay üziltir.
Çiton pulunniğ çis turazar kırıp,
Altın Hosto altın hılısnañ

Yanağına tokadı bastı.
Nasıl vurdum diye düşünüp,
Dönüp baktığında,
Kara başı kopmuş.
Göğün dibi soldu,
Yurdun berisi yıkıldı.
Büyük ağacın devrildiğini anladı.
Ulu yiğitlerin derin kinleri
Geçip gidinceye dek duyuldu.
Ağacın uçar gibi,
İyi yiğidin öldüğünü bildirdi.
Yedi köşeli çıplak yiğit
Ak Buz yiğidi fırlatmış.
Altın çakı kız çocuğu
Kara yiğitle dövüşüp,
Saf canına ulaştı.
Yedi köşeli çıplak yiğit
Kırk memeli Hıtay Arıg'la
Kapışıp vuruştı.
Pek güçlü yaratılmış
Yedi köşeli çıplak yiğit,
Hıtay Arıg'ı itekleyip,
Gökyüzüne fırlatıp,
Kara kayaya çaldı.
Ton Molat düştü.
Kırık demir kırılmış.
Nehrin dibi solmuş.
Yerin arkası kesilmiş -
Kırk memeli Hıtay Arıg'ın
Saf canı tamamen çıkmış.
Yetmiş köşeli bakır eve girip,
Altın Hosto, altın kılıçla

Andağı alıptarnı ödir tur.
Pır puluñzar kırıp, körçetse,
500 Kölniñ pağazı, nırsızı
Hara alıp çadıp, uzupça.
Alıp töreen Altın Hosto
Altın hılısnañ saphanda,
Hara alıp hara hıbın polıp,
505 Hara huyun haap parıbışan.
Udur ürceñ aday halbindır.
Udur sıhçañ alıp halbindır,
Çabal sağıstıǵ alıptarnı
Tooza hırǵan poltırlar.
510 Çiti hırlıǵ çalaas alıp,
Ah hastıñ nımırhazına aylanıp,
Altın toñırahnañ hada
Altın Hostonıñ izebıne,
Postarı kilip, tüstiler.
515 Mında çurtaan halıh çon
Artıh küstig alıptarga
Alǵıstarın çirtirçeler.
Arǵalıǵ malnıñ simizın soǵıp,
Uluǵ toy-pay salıpça.
520 Pazıǵdañ pozaan albathı çon,
Örinizip, hucahtasça.
Toozılbashan anımcoh pirip,
Arǵalıǵ malın sürıne,
Albathı çonın alına,
525 Arǵa çurttarınzar aylançalar.
Arǵalıǵ sında toǵashan
Alıp Altın Tade
Albathı çonınañ hada
Ada çirınzer aylandı.

Oradaki yiǵitleri öldürmüş.
Bir köşeye girip görür ki
Gölün kurbaǵası,
Kara yiǵit yatıp, uyuyor.
Yiǵit yaratımlı Altın Hosto
Altın kılıçla sapladıǵında,
Kara yiǵit kara kıvılcım olup,
Kara fırtına kapıp götürdü.
Karşısında havlayan it kalmamış.
Karşısında çıkacak yiǵit yokmuş,
Kötü fikirli yiǵitlerin
Tümünü yok ettiler.
Yedi köşeliçiplak yiǵit,
Ak kazın yumurtasına dönüşüp,
Altın çakıyla birlikte
Altın Hosto'nun cebine,
Kendileri gelip, girdiler.
Burada yaşayan halk
Çok güçlü yiǵitlere
İyi dileklerini sundular.
Mal-davarın semizini kesip,
Büyük bir toy kuruyorlar.
Baskıdan kurtulan millet,
Sevinip kucaklaşıyorlar.
Bitmemecesine vedalaşıp,
Mal-davarı sürerek,
Halkın önüne,
El yurtlarına dönüyorlar.
Yüksek daǵda karşılaştılar
Yiǵit Altın Tade
Tüm halkıyla birlikte
Ata yurduna döndü.

530 Sizingen sağızın çazırbin,
Sarığ Plat alıp hıs
Alıp Altın Hostoğa
Sizindire çoohtadı:
“Arğalığ malıñnı, Altın Hosto,
535 Alıp Altın Arığ piceñññ
Çirınzer sür parıbışannar.
Arğa çurtha aylanarğa kirek,
Anda parza, nime polçathanın
Ala harahnañ körgeybıs.
540 Altın Arığ piceñññ
Ool pala töreen.
Uluğ alıp, uluğ pılığcı
Hara sağıstıg Hara Möke.
Uluğ alıptar, çulızıp,
545 Pıs kilerin sağıpçalar”.
Altın Hosto ah oy adına,
Sarığ Plat sarıg saraadına,
Altanıp, münibiskenner.
Hışır kilip, üküş salğannar.
550 Artıñ töreen alıp attar,
Tıgırt salıp, oylaanda
Tilekey üstü, aar parıp, peer kilip,
Teerben çili tartıl sıhhan.
Pizik çili abıdıl sıhhan.
555 Otta turğan oçıhtıg hazannar
Hılañnazıp tur halğannar.
Ah oy atnañ sarıg sarattıñ
Alın azahtarına
Ah tashıllar türe tartılçalar.
560 Kızın azahlarına
Kök tashıllar çaya teebılçeler

Düşündüklerini gizlemeden,
Sarı Plat yiğit kız
Yiğit Altın Hosto’ya
İmalı şekilde konuştu:
“Mal-davarını Altın Hosto,
Yiğit Altın Arığ kardeşinin
Yurduna sürdüler.
El yurduna dönmek gerek,
Orada varsa ne olacağını
Ala gözle göreceğiz.
Altın Arığ kardeşinin
Bir oğlu oldu.
Büyük kahraman ve bilici
Kötü niyetli Kara Möke.
Ulu yiğitler toplanıp,
Geleceğimizi düşünüyorlar”.
Altın Hosto ak kula atına,
Sarı Plat sarı sarı atına,
Atlayıp bindiler.
Bağırap dörtñala gittiler.
İyi yaratımlı yiğit atlar,
Dörtñala ilerlediklerinde,
Yerin üstü oraya buraya gidip
Değirmen gibi çekilmiş.
Beşik gibi sallanmış.
Ateş üstündeki kazanlar
Sallandılar.
Ak boz at ile sarı sarı atın
Ön ayaklarına
Ak dağlar sarılıp çekiliyorlar.
Arka ayaklarına
Yeşil dağlar saçılıp eziliyor.

Tağda ösken tamırlıg ottar
Tağa naari sabıl halçalar.
Çazıda ösken çilegelig ağastar
565 Çirge çapsıra sabıl halçalar
Ayğa naari ösken ah tashılğa
Ah tuban çayılıp,
Künge naari ösken kök tashılğa
Kök tuban oraalıp,
570 Künniñ harağı körimin tur.
Alıp attarnıñ art soonda
Hara çirdeñ ködirilgen
Hara palğas,
Han tigirge sıgıp,
575 Aynıñ-künniñ harağın tulğap tur.
Alıp attar ah tashılzar
Athan uh çili atıl parçalar,
Ala harahha körinminçeler.
Ah oy atnañ sarıg sarat
580 Uçuhhan hus çili uçuh parçalar
İki harahha körinminçeler.
Çilinneri olarnıñ, çayılıp,
Çil çili, çilbirep parçalar.
Huzuruhtarı söölünip,
585 Huyen çili, huybırap parçalar.
Arğalıg sınğa çitkenner,
Alıp attarın tohtathannar.
Aarhı sarin harap körzeler,
Hara Hanıñ oolğı
590 Hara Moostiñ çirine kiltirler
Hara sağıstıg alıptar
Sıspas ide cıl partırlar.
Artıh küstig çayalğan

Dağda yetişen damarlı otlar
Dağa basarak yayıldılar.
Ovada yetişen köklü ağaçlar
Yere sıkıca yapıştılar.
Aya ulaşarak büyüyen ak dağa
Beyaz sis bürünüp,
Güneşe doğru büyüyen yeşil dağı
Yeşil sis sarıp,
Güneşin ışığı görünmüyor.
Yiğit atların ardında
Kara yerden kalkan
Kara balçık,
Göge sıçrayıp,
Aydın ve güneşin ışığını kapatmış.
Yiğit atlar ak dağa
Atılan ok gibi atılıyorlar,
Ala göze görünmüyorlar.
Ak boz at ile sarı sarı at
Uçan kuş gibi uçuyorlar.
İki göze görünmüyorlar.
Atların yeleleri dağılıp,
Rüzgâr gibi esiyor.
Kuyrukları uzayıp
Fırtına misali tarumar ediyorlar.
Yüksek dağa çıktılar,
Yiğit atlarını durdurdular.
Öteki tarafa bakıp görürler ki,
Kara Han'ın oğlu
Kara Moos'un yurduna gelmişler
Kötü niyetli yiğitler
..... böylece toplanmışlar.
Çok güçlü yaratılan

Alıp Altın Hosto,
595 İzebîn harbastanıp,
Çitî hırlıg nımırha sıgarıp,
Hacan polza, pu alıptarnı
Pray tooza hır salıp,
İzepser nandıra kîrerge molcap,
600 Hara çırzer tastadı.
Pîr İzebîn harbastanıp,
Altın toñırahtı sıgarğan,
İzepser nandıra kîrerge molcap,
Hara çırzer tastabışan,
605 Çitî hırlıg çalaas alıp,
Alıp Altın Hostonıñ alnında
Öön pozınañ tura tûsken
Pray nime oñardım, sizîndim tıp,
Hannıg çaağa kîrîbîsken.
610 Çitî hırlıg çalaas alıp
Hara hahpas oshas
Hodır alıptı saptı.
Altın toñırahtañ sıhhan
Hılbıs sastıg hıs pala
615 Hap-hara çalaas alıpnañ
Habızıp, tudızıbıstı.
Artıh küstîg Sarıg Plat,
Çoon hara alıpsar parıp,
Holın çoğar ködîr kilip,
620 Naah-pastañ saap irtken.
Artıh küstîg alıptar toğashanda,
Hayalar çili urunışçalar,
Hazıra-puğa çili orlasçalar.
Alıp Altın Hosto,
625 Ah oy adınañ tüzıp,

Yiğit Altın Hosto,
Cebini yoklayıp,
Yedi köşeli yumurtayı çıkarıp,
Ne vakit olursa olsun bu yiğitlerin
Hepsini yok edip,
Cebine tekrar girmeye anlaşıp,
Kara yere fırladı.
Cebinin birini karıştırıp,
Altın çakıyı çıkardı.
Cebine geri kotmak için anlaşıp,
Kara yere fırlattı.
Yedi köşeli çıplak yiğit
Yiğit Altın Hosto'nun önünde
Kendisi beliriverdi.
Her şeyi anlayıp bildim deyip,
Kanlı savaşa girdi.
Yedi köşeli çıplak yiğit
Kara ağaç kabuğu gibi
Yiğidi savurdu.
Altın çakıyı çıktı
Zayıf saçlı kız çocuğu
Kapkara çıplak yiğitle
Kapışıp tutuştular.
Pek güçlü Sarı Plat,
İri kara yiğide yaklaşıp,
Elini yukarıya kaldırıp,
Yanağına indirdi.
Pek güçlü yiğitler karşılaştıklarında,
Kayalar gibi vuruştular,
Azgın boğa gibi böğürdüler.
Yiğit Altın Hosto,
Ak boz atından inip,

Altın Arıĝ picezĩnĩ
 Ah payzañ çurtınzar kĩrĝen.
 İzik azıp, izen pirĝen,
 İrkĩn altap, mindĩ salĝan.
 630 Altın Arıĝ picezĩ udur
 “İzen-mindĩ” – tĩp nandırĝan.
 Alıp artıĝı Altın Hosto
 Ay payzañda çoohtan tur:
 “Aarlıĝ picem Altın Arıĝ,
 635 Alıp pozımnı ölĝen tĩp,
 Ah malımnı sürgezĩn me?”
 Hara Moos çiste kızı
 Altın Hostoĝa nandır tur:
 “Alıp pozınnı ölĝen tĩp,
 640 Ah malınnı sür kilgebi”.
 Alıp artıĝı Altın Hosto,
 Oñ holın çoĝar ködirip,
 Hara Moos çistezĩn saap irtken.
 Artıh küstıĝ alıptıñ sabızına
 645 Hara Moos, turadañ sıĝara çaçırıp,
 Hara hayaa naari sabılĝan.
 Azıp-ölbes Hara Moos alıp
 Azıp-ölip çat halĝan.
 Azıp-ölĝen sööĝineñ anıñ
 650 Ay-kün azıra salbin tur.
 İrtip-ölbes Hara Moos alıp
 İrtip-ölip am çadıbıstı.
 İrtken-ölĝen sööĝineñ anıñ
 Kün-ay azıra salbin tur.
 655 Alıp-külükter pu harbazıĝda
 Künnĩn çabal alıptarnı tastapçalar,
 Aynıñ haraĝı körĩnmin tur.

Altın Arıĝ ablasının
 Ak saraydan otaĝına girdi.
 Selam alıp selam verdi,
 Eşıĝı geçip, esenlik diledi.
 Altın Arıĝ ablası karşılık olarak
 “Esenlik ve selam” diledi.
 Pek yiĝit Altın Hosto
 Ak otaĝda konuşmuş:
 “Kıymetli ablam Altın Arıĝ,
 Beni öldü deyip,
 Ak malımı mı sürdün?”
 Kara Moos enište
 Altın Hosto’ya cevap vermiş:
 “Seni öldü diye,
 Ak malını sürdük”.
 Yiĝidin iyisi Altın Hosto,
 Sağ elini kaldırıp,
 Kara Moos eniştmesine vurdu.
 Pek güçlü yiĝidin tokadına
 Kara Moos, evden dışarı fırlayarak
 Kara kayaya savruldu.
 Ölüp gitmez yiĝit Kara Moos
 Ölüp gitti.
 Onun ölüp giden bedeninden
 Ay-güneş ışıĝı geçememiş.
 Ölüp geçmeyen yiĝit Kara Moos
 İşte şimdi öldü.
 Onun yitip giden bedeninden
 Güneş-ay ışıĝı yol bulamadı.
 İyi yiĝitler bu kapışmada
 Güneşin kötü yiĝitlerini fırlatıyorlar,
 Ayın ışıĝını görmemişler.

Künniň alıp holına kırçeler.
 Alıp-çaşsılar, pılıp, körçetseler,
 660 At söögi azır haya,
 İr söögi igir haya polıptır.
 Köp kızınıñ tını üziltir,
 Köp kızınıñ hanı çayıltır.
 Siilip ahçathan hara talay,
 665 Çarınañ azıp, çayıлча.
 Toptay turğan hara tashıl
 Hum-say çili izilçe.
 Uluğ suğlar suulap tur,
 Uluğ tağlar küülep tur.
 670 Hanca udurlashan alıp-külükterni
 Hoorta-haarta ödirgenner,
 Altın Arıg la tiriğ haltır.
 Altın Hosto piceziñ sur tur:
 “Ah malımnı noğa ağılğazıñ?”
 675 Altın Arıg aarlıg picezi
 Ahsınañ pır sös tee sıgarbadı,
 Alıp tuñmazına nandırbadı.
 Aarlıg piceziñ Altın Hosto
 Altın sarçında tisker palğadı.
 680 Oñ haraanıñ altında
 Ah idis turğıs salğan,
 Sol haraanıñ altında
 Hara idis turğıs saldı.
 “Çalğıs tuñmaña açınzañ,
 685 Ah idiske toldıra
 Harah çaziñ ah parzın,
 Çabal iriñe açınzañ,
 Hara idiske toldıra
 Harah çaziñ ahsın” – tıp,

Güneşin yiğit eline giriyorlar.
 İyi yiğitler anlayıp gördüklerinde,
 At kemiği çifte kaya,
 Yiğit kemiği eğri kaya olmuş.
 Birçoğunun nefesi kesilmiş,
 Birçoğunun kanı dökülmüş.
 Döne döne akan kara nehir,
 Yardan aşıp, yayılıyor.
 Yuvarlanan kara dağ
 Kum-çakıl gibi eriyor.
 Gür sular gürldüyor,
 Ulu dağlar uğulduyor.
 İyi yiğitleri ne kadar karşılasan da
 öldürdüler,
 Altın Arıg ise canlı kalmış.
 Altın Hosto, ablasına sormuş:
 “Ak malımı neden alıp getirdin?”
 Kıymetli ablası Altın Arıg’ın
 Ağzından tek kelime çıkmadı,
 Yiğit kardeşine cevap vermedi.
 Altın Hosto, kıymetli ablasını
 Altın sarçına ters bağladı.
 Sağ gözünün altında
 Ak yaptı,
 Sol gözünün altında
 Kara yaptı.
 “Biricik kardeşine acısan,
 Ak doldurarak
 Göz yaşın aksın,
 Kötü kişiye acısan,
 Kara doldurarak
 Göz yaşın aksın” – deyip,

690 Hıya pastırdı alıp-çahsı.
Hara Moostiñ çurtı ornında
Hara köyee le çat halğan.
Artıh küstığ çayalğan
Alıp Altın Hostoniñ
695 Albathı çonın, arğalığ malın
Ada çirınzer pozıthannar.
Sarığ saraattığ alıp hıs
Sizıngen çooğın çoohtap tur:
“Mınnan mındar pıske
700 Sidik çolğa sıgarğa kilizer.
Sarığ hanın çirınzer pararbıs.
Anda uluğ alıptar köp çılıshan.
Altın Hosto, sinin çirınzer
Alıptar pararğa timnençeler.
705 Albathı çonıñnı, arğalığ malıñnı
Sür parıbizarğa sağıncalar.
Artıh küstığ alıptarın
Arğa çurttarında pazarğa kirek.
Arğalığ malıñnı arazında
710 Alıp ashırdañ ah oy pii
Ah ikis hulun töridip alğan.
Ah ikis hulun, ol çirzer parıp,
Alıptarğa hubulıp, harbazıp,
Hannığ çaa pastabıshannar.
715 Olarğa tuzında polıspazabıs,
Ol hıcıh çaa pıstıñ çirzer çider.
Artıh küstığ alıptar
Aymah habarlar çoohtasçathanda,
Ah has nımırhazınañ altın toñırah
720 Altın Hostoniñ izebine kürgenner.
Alıp atarına atlanıp,

Yana bastırdı, yiğidin iyisi.
Kara Moos’un yurdunun olduğı yerde
Kara kurum kaldı.
Pek güçlü yaratılan
Yiğit Altın Hosto’nun
Tüm halkı ve mal-davarı
Ata yurduna döndürüldü.
Sarı sarı atlı yiğit kız
Düşündüklerini dile getirmiş:
“Bundan öte bize
Zorlu yola çıkmaya geldiniz.
Sarı Han’ın yurduna gidiyoruz.
Orada ulu yiğitler toplanmış.
Altın Hosto, senin yurduna
Yiğitler gitmek için hazırlanıyorlar.
Tüm halkını ve mal-davarını
Sürüp götürmeyi düşünüyorlar.
Pek güçlü yiğitleri
Kendi yurtlarında basmak gerek.
Mal-davarın arasında
Yiğit aygır ile ak boz kısraktan
İkiz ak kulun oldu.
İkiz ak kulun, oraya gidip,
Yiğitlere dönüşüp savaşıp,
Kanlı savaşa başladılar.
Onlara zamanında yardım ederiz,
O açgözlü savaş yurdumuza ilerliyor.
Pek güçlü yiğitler
Kötü haberler konuştuklarında
Ak kaz yumurtasıyla altın çakı
Altın Hosto’nun cebine girdiler.
Kahraman atlarına binip,

Hışır kilip, hamcı saphannar,
Üskür kilip, üküs salğannar.
Annañ andar ikî alıp at,
725 Çil çili çilbirep,
Huyun çili huybırap,
Tiñneñ tiñe oylapça.
Tağdan tağa atıhçalar,
Sınnañ sınğa segırçeler.
730 Pilî pasha tağlar köp aşalar,
Piltiri pasha suğlar köp kisçeler.
Tağnıñ pöziine kilzeler,
Çabızın körıp kizedirler.
Ay parar alğım çirni
735 Ara honmin parıp turlar.
Çıl parar çalbah çirni
Çiti honmin irtip turlar.
Alın azah altınañ
Ah çalınıñ ot köygizip,
740 Kök tuban tarap tur.
Uzun çolnı hışa itçeler,
Hışa çolnı uzun itçeler.
At ahsıların tohtada tartıp,
Alıp-külükter körzeler,
745 Arğalığ sınğa sıhtırlar.
Aarhı sarin harap körzeler,
Hırh çaa mında parçattır.
İkis töreen ah hulunnar,
Aydas alıptarğa hubulıp,
750 Azımağçı çaanı hır parçalar.
Ah oy alıp attığ
Altın Hosto, izebın harbastap,
Çiti hırlığ nımırha sıgarıp,

Bağırıp kamçı şaklattılar,
Soluk alıp dörtnala ilerlediler.
Bundan dolayı iki yiğit at,
Rüzgâr gibi esip,
Fırtına gibi kasıp kavurup,
Düzden düze koşuyorlar.
Dağdan dağa atılıyorlar,
Tepeden tepeye sekiyorlar.
Beli başka dağları çokça geçtiler,
Sınırı başka suları çokça geçtiler.
Dağın yükseğine geldiklerinde,
Alçağını görüp geçtiler.
Ay görüldüğü geniş yeri
Hiç duraklamadan ilerlediler.
Yılın ulaştığı geniş yeri
Yedi gece durmadan gittiler.
Ön ayağının altından
Ak alevli ateş yükselip,
Yeşil bir duman yayılmıştır.
Uzun yolu kısalttılar,
Kısa yolu uzattılar.
Atların ağızlarını durdurmak için çekip,
İyi yiğitler görüyorlar ki,
Zirveye çıkmışlar.
İleriye doğru baktıklarında,
Kırk savaş burada imiş.
İkiz doğan ak kulunlar,
Kuvvetli yiğitlere dönüşüp,
İstilacı savaşı kırıyorlar.
Ak boz kahraman atlı
Altın Hosto, cebini karıştırıp,
Yedi köşeli yumurtayı çıkarıp,

Hacan polza pu alıptarnı
755 Pray tooza hır salıp,
İzepser nandıra kîrerge molcap,
Hara çirzer tastadı.
Altın Hostonıñ alnında
Çiti hırlıǵ çalaas alıp
760 Öön pozınañ ture tûsken.
Hacan polza mındaǵı alıptarnı
Pray tooza hır salıp,
İzepsep nandıra kîrerge molcap,
Hannıǵ çaaǵa pozıthan.
765 Çiti hırlıǵ çalaas alıp
Hara Nügıl alıptı haptı.
Alıp töreen hıs pala
Timir Nügılñı saap irtti.
Sarıǵ Plat alıp hıs
770 Sarıǵ Hannı kör taptı.
Çaǵa-pastañ habıs polbin,
Çarım künge çitçeler,
İdek-pastañ tudıs polbin,
İki künge çitçeler,
775 Çarım künniñ pazınañ
Çaǵa-pastañ habızıp,
Çazı çirde habısçalar.
İki künniñ pazınañ
İdek-pastap tudızıp,
780 İpti-taptı tudıs sıhhannar.
Alıp-külükter habıshanda,
Çathan ağas çada çarılça,
Turǵan ağas tura sınça.
Ay haraǵı ağara ölçe,
785 Ah tashıllarǵa

Ne vakit olsa bu yiǵitlerin
Hepsini daǵıtıp,
Tekrar cebine girmeye anlaşıp,
Kara yere fırlattı.
Altın Hosto'nun önünde
Yedi köşeli çıplak yiǵidin
Kendisi beliriverdi.
Ne vakit olsa buradaki yiǵitl
Hepsini birden kırıp daǵıtıp,
Cebine girmek için anlaşıp,
Kanlı savaşa saldı.
Yedi köşeli çıplak yiǵit
Yiǵit Kara Nügıl'ı kaptı.
Yiǵit doğan kız çocuǵu
Demir Nügıl'e vurdu.
Sarı Plat yiǵit kız
Sarı Han'ı gördü.
Yaka paça kapışmadan,
Yarım günü ederler,
Etek-baştan tutuşmadan,
İki güne ulaşırlar,
Yarım günün başından
Yaka paça kapışıp,
Ovada dövüşüyorlar.
İki günün başından
Etek-baştan tutuşup,
..... tutuştular.
Güclü yiǵitler kapıştıklarında,
Yerdeki ağaç yatarak yarılr,
Ayaktaki ağaç durarak kırılır.
Ayın gözü solarak ölüyor,
Ak daǵlara

Ah tuban çayılça.
Kün harağı körege ölçe,
Kök tashıllarğa
Kök tuban tarapça.
790 Hara çirni hasçalar,
Hara palğazın sığarçalar.
Kögbelig odın hodırçalar,
Kübür palğazın sığarçalar.
Tağ-suğlar talalçalar,
800 Ağas-tastar unalçalar.
Hayalar urunhışan çili,
Hoğdırazıp irtisçeler.
Timirler urunhışan çili,
Sınırazıp irtisçeler.
805 Çiti künge çitçeler,
Çirge-tasha tüspinçeler.
Toğıs künge çitçeler,
Tobırah-tasha tüspinçeler.
Hara çir hırınañ parıp tüzelçe,
810 Han tıgır tıgeyince tüzip tüzelçe.
Hırh çıl toozılbas
Hıçh çaamı
Altın Hosto alıp-külük
Altın hılısnañ hır sıhtı.
815 Alnında turğan hara alıptı
Altın hılınsañ saap irtti.
Aydas töreen hara alıp
Tooza köyee pol pardı.
Sarığ Plat alıp hısnañ
820 Sarığ Han hatığ harbasçalar.
Sarığ Han alıp as tudınğan,
Hara çirni köp harbastanğan.

Ak sis yayılıyor,
Güneşin gözü görerek ölüyor,
Yeşil dağları
Yeşil sis kaplıyor.
Kara yeri kazıyorlar,
Kara balçığını çıkarıyorlar,
Ter otunu kırıyorlar,
Yumuşak çamuru sıcratıyorlar.
Dağlar ve sular yıkılıyor,
Ağaçlar ve taşlar parçalanıyor.
Kayalar çarpışıyor gibi,
Gümbürdeyip geçişiyorlar.
Demirler çarpışıyor gibi,
Kırılıp geçişiyorlar.
Yedi güne varıyorlar,
Yere-taşa düşmüyorlar.
Dokuz güne yetişiyorlar,
Toprak-taşa düşmüyorlar.
Kara yerin kıyısıyla gidip düzeliyor.
Gökyüzü boyunca düşüp düzeliyor.
Kırk yıl dolmuyor
Açgözlü savaşı
Yiğidin güçlüsü Altın Hosto
Altın kılıcıyla kırdı.
Önünde duran kara yiğidi
Altın kılıçla yok etti.
Güçlü doğan kara yiğit
Küle döndü.
Yiğit Sarı Plat kız ile
Sarı Han sertçe dövüşüyorlar.
Yiğit Sarı Han az tutundu,
Kara yeri çokça yokladı.

Tuthan holınan ça za tutça,
Haphan holınañ ça za hapça.
825 Çalbah tasha çıldıra pasça,
Toğılah tasha taylıhtıra pasça.
Sarığ Plat alıp hıs
Sarığ Han külüktı
Ças ağas çili ee tartça,
830 Çazı çirde sözır çörçe.
Ças hayıs çili püre tutça,
Ças pala çili sözır çörçe.
Hara çirden haap kilıp,
Han tigırge sığara tudıp,
835 Arğazın altı çirdeñ,
Pilın pis çirdeñ
Sı teep, tüzırgeñ.
Tağ pazı tarsılap irtken,
Talay tübı soolap irtken.
840 Har çağbas tashılarga
Har çaap irtken.
Nıñ ahpas suğlarda
Nıñ ağıp irtken.
Altı küñge çitire
845 Ah tuban çayılğan,
Aynıñ harağı körınmin turğan.
Çitı küñge çitire
Kök tuban, ködirilip,
Kök pulutha hozılğan,
850 Künnıñ çarığı körıne túsken.
Azıp-ölgen Sarığ Han
Ah tashıl çili çadıbıshan,
Anıñ çathan söögıneñ
Ay-kün azıra salbin tur.

Eliyle tuttuğunun yanından yakalar,
Eliyle kaptığını yanından tutar.
Geniş taşı kaydırıyor,
Yuvarlak taşı yerinden oynatıyor.
Yiğit Sarı Plat kız
Becerikli Sarı Han'ı
Yaş ağaç gibi çekiyor,
Ovada sürüklüyor.
Yeni kayış gibi büküyor,
Genç oğlan gibi sürüklüyor.
Kara yerden kapıp,
Göğre doğru kaldırıp,
Sırtını altı yerden,
Belini beş yerden
..... deyip, yere çaldı.
Dağın başı gürüldedi,
Nehrin dibi gürüldedi.
Kar yağmaz dağlara
Kar yağıverdi.
Kar suyunun karışmadığı sularda
Kar suyu akıverdi.
Altı güne yetişerek
Beyaz duman yayıldı,
Ayın gözü görünmüyordu.
Yeni güne yetişiyor
Yeşil duman dağılıp,
Yeşil buluta eklendi,
Güneş ışığı göründü.
Ölup giden Sarı Han
Ak dağ gibi uzanmış,
Onun yatan bedeninden
Ay-güneş geçmiyor.

855 Sarıg Han külük,
Altanıp mün çörgen
Sarattı tudıp alıp,
Çalbah tasha saphan.
Alıp saraattıñ teerizi
860 Alıp hıstıñ holında halğan.
Çalaas idı, çügür parıp,
Tündere tüzıp, ölibisken.
“Aylıg-künnig çirde
Alıp attıg çörgezın.
865 Ax Üzüttıñ çirinde
Adına altanıp çör” – tıp,
Alıp Sarıg Plat hıs
Saraattıñ huruğ teerizın
Sarıg Han alıptıñ
870 Üstüne arti tastabışan.
İkis töreen ah hulunnar
Hannıg çaanı hır parçalar.
Altın huyahtıg alıp polıp,
Uluğ ah hulun tudıs parça.
875 Kümüs huyahtıg külük polıp,
Kıçıg ah hulun harbas parça.
Künnın alıp holına kırıp,
Künnın alıptarnı tastapçalar,
Aydas küstıg alıptarnın
880 Arıg tınarına çitçeler.
Sarıg Plat alıp hıs
Çıda tüktıg hara alıpnañ
Habızıp, tudıs pastabışan.
Çıda tüktıg hara alıp
885 Alıptañ artıñ töreen poltır,
Sarıg Plat alıp hıstıñ

Becerikli Sarı Han’ın
Atlanıp bindıgı
Sarı atıtutup,
Koca taşa vurdu.
Yiğit sarı atın derisi
Kahraman kızın elinde kaldı.
Çıplak eti gidip,
Baş aşığı düşüp, öldü.
“Aylı-güneşli yerde
Yiğit atlı ilerlesin.
Ak Üzüt yerinde
Atına atlayıp ilerle”- deyip,
Alıp Sarı Plat kız
Sarı atın kuyruk derisini
Yiğit Sarı Han’ın
Üstüne fırlatmış.
İkiz ak kulunlar
Kanlı savaşı dağıttılar.
Altın zırhlı alıp olup,
Büyük ak kulun savaşıyor.
Gümüş zırhlı becerikli olup,
Küçük ak kulun dövüşüyor.
Güneşin yiğit eline girip,
Güneşin alıplarını fırlatıyorlar,
Çok güçlü yiğitlerin
Saf canlarına ulaşıyorlar.
Sarı Plat yiğit kız
Mızrak tüylü kara yiğitle
Kapışıp dövüştü.
Süngü tüylü kara yiğit
Alıptan daha kahraman doğmuş,
Sarı Plat yiğit kızın

Arıġ küzi sıġıp partır,
Azıp-ölerge çit partır.
İlbek küzi irtip partır,
890 İrtip-ölerge çit partır.
Çilge-taġa haptırarġa
Çit parġan poltır.
Sürnükpes çirde sürnükçe,
Taylıhpas çirde taylıhça.
895 Azahnañ köp tayança.
Azah altında hara çir
Sarġaas çili sarġalça,
İlgek çili ilgeçle.
Aġıpçathan aġın suġlar,
900 Çarlarınañ azıp, çayılçalar.
Pözik turġan tashıllar
Hum-say çili izelçeler.
Hara çirniñ üstü
Pizik çili abıdılça,
905 Teerben çili tartılça.
Tigir tübi soolap irtken,
Çir arġazı üze sabılġan.
Arıġ küzi happin,
Alıp töreen Sarıġ Plat
910 Azıp ölip çat haltır.
Alıp töreen Altın Hosto
Tarınmas pozi tarınıbışan,
Ökpelenmes pozi ökpelenibisken.
Altın hılızın ködir kilip,
915 Çıda tüktig hara alıptı
Par-çoh küsneñ saap irtken.
Çıda tüktig hara alıp
Hara hıbın çili köyibisken,

Saf gücü çıkmış,
Öleyazmış.
Sonsuz gücü geçmiş,
Ölöp gitmiş.
Yele rüzgâra kaptırmaya
Gider olmuş.
Takılmayacağı yerde tökezliyor,
Kaymayacağı yerde kayıyor.
Ayağıyla çokça dayanıyor.
Ayağının altındaki kara yer
Elek gibi sararıyor,
Elek gibi eleniyor.
Akıp giden sular,
Bulaklarından aşıp yayılıyorlar.
Yüce olan daġlar
Kum-çakıl gibi yuvarlanıyorlar.
Kara yerin üstü
Beşik gibi sallanıyor,
Deġirmen gibi çekiliyor.
Göğün dibi çekildi,
Yerin ardı parçalandı.
Saf gücü yetmedi,
Yiġit doğan Sarı Plat
Ölöp gitmektedir.
Yiġit yaratılan Altın Hosto
Kızmazken kızdı,
Öfkelenmezken öfkелendi.
Altın kılıcını kaldırıp,
Mızrak tüylü kara yiġide
Tüm gücüyle vurdu.
Mızrak tüylükara yiġit
Kara kıvılcım gibi yandı,

Hara huyun hara hıbınnı,
920 Haap, hara çirge çayıbışan.
Alıp Sarığ Plattıñ söögineñ
Ay-kün azıra salbin tur.
Altın Hosto alıp-külük
Uluğ ah hulunĖa çahığ pirçe:
925 “Sarığ Plattıñ sürünin
Aylandır kilerge kirek.
Ah Üzüttin çirınzer pararzar.
Anda köp aymah sümeler uçurır,
Kitenip-sizinip çörerger kilizer”.
930 Altın Hostonın çahiin istip,
Toğıs tam çir altınzar
İkis ah hulunnar kırıbskenner.
As pa, ür be çörgende,
Ah Üzüttin çirine
935 Çitken poltırlar alıptar.
Altın aymah sümeni
İkis ah hulunnar pilçetkenner.
Türlede hağınıp, siliginip,
Üzütker hubulıp aldılar.
940 Toğıs añmarnın iziin
Toğıs klüsneñ azıp,
Tübınzer anın kırđiler.
Sarığ Plat alıp hıstın
Sürünin-tının körglep,
945 Tılep çörıp taptılar.
Alıp Sarığ Plattın tının
Ah platha oraap alĖannar,
Altın izep tübine salĖannar,
Ah çarırha sıhannar.
950 Az Üzüttin hadağcıları,

Kara tayfun kara kıvılcımı,
Tutup kara yere serdi.
Alıp Sarı Plat’ın bedeninden
Ay ve güneş ışığı geçmemiş.
Becerikli yiğit Altın Hosto
Büyük ak kuluna emrediyor:
“Sarı Plat’ın ruhunu
Geri getirmek gerekir.
Ak Üzü’tün yurduna gitmeye
Orada birçok türlüce mabetler,
Korunup-düşünüp gitmeye”.
Altın Hosto’nun emrini duyup,
Dokuz kat yerin altına
İkiz ak kulunlar girdiler.
Az biraz gittiklerinde,
Ak Üzü’tün yerine
Gitmiştir yiğitler.
Altın mabedi
İkiz ak kulunlar bilmektedir.
Kanat çırparak silkinip,
Üzü’t’e değişerek
Dokuz ambarın eşiğini
Dokuz anahtarla geçip,
Buranın dibine girdiler.
Sarı Plat yiğit kızın
Ruhunu ve canını görerek,
Arayıp buldular.
Alıp Sarı Plat’ın ruhunu
Beyaz şala sarıp aldılar,
Altın cebin dibine koydular,
Beyaz yarığa çıktılar.
Ak Üzü’tün bekleyenleri

Andağ nimeni pılıp-oñarılıp,
“Haydi sizinmin haldıbis” – tıp,
Ayaların sabın halğannar.
Alıp Sarıg Plat hıstın
955 Arıg tının-sürünün
Anın söögınzer salıp,
Aynı altı hati ibirip,
Künni üs hati ibirip,
Altın Hosto alıp-külük
960 Alıp Sarıg Plat hıstı
Ah torğı platnañ saphan.
Alıp Sarıg Plat hıs,
Kirilip-söölñip tur kilgen.
“Haydi ür uzuptırbın” – tıp,
965 İbire-sibire kör turça.
Alındağıdañ am artıñ
Purunğıdan am iptig
Körin tur Sarıg Plat hıs.
Hıcıl çaanı tooza hırıp,
970 Hara sağıstıglarıñı çoh idip,
Çiti hırlıg çalaas alıp,
Çiti hırlıg nımırhaa aylanıp,
Altın Hostonıñ izebine kirgen.
Alıp töreen hıs pala,
975 Altın toñırahha aylanıp,
Alıp-külüktin izebine kirgen.
Sarıg Plat alıp hıs
Sizingen nimeni çazırbinça,
Altın Hostoğa çoohtapça:
980 “Mınnañ mindar pararbıs
Külbir Hanıñ çirınzer.
Külbir Han hacan-da

Bunun ne olduğunu anlayıp
“Nasıl düşünmeden kaldınız” – deyip,
Ayalarını birbirlerine vurdular.
Alıp Sarı Plat kızın
Saf can-ruhunu
Onun bedenine yerleştirip,
Ayı altı defa dolaşıp,
Güneşte üç defa dolanıp,
Becerikli yiğit Altın Hosto
Alıp Sarı Plat kıza
Ak ipekten şalla vurdu.
Alıp Sarı Plat kız,
Gerinerek ayağa kalktı.
“Nasıl uzun süre uyudum” – deyip,
Etrafa bakınıyor.
Şimdi öncekinden fazla
Şimdi baştakinden rahat
Göründü Sarı Plat kız.
Açgözlü savaşı tamamen kırıp,
Kötü niyetlileri yok edip,
Yedi köşeli çıplak yiğit,
Yedi köşeli yumurtaya dönüşüp,
Altın Hosto’nun cebine girdi.
Yiğit doğmuş kız çocuğu,
Altın çakıya dönüşüp,
Becerikli yiğidin cebine girdi.
Sarı Plat Alıp kız
Düşündüğünü saklamaz,
Altın Hosto’ya söyler:
“Bundan sonra gidelim
Külbir Han’ın yurduna.
Külbir Han bir zamanlar

Altın Han ağaının
Arığ tının üsken polğan.
985 Külbir Hanın oolğı
Külbir Müke altın aymah sümeliğ
Uluğ küstığ Külbir Müke
Pis andar kilerin
Hacanoh pılçe, sağıpça.
990 Alton sümezın azıp,
Hubulıp, andar kiserbis.
Hubulbin parzabıs,
Nandıra aylanmaspıs.
Arğalığ sınañ inzebıs,
995 Kök öleñ ot polıp,
Sin tur halarzıñ.
Arğalığ çurtsar min
Alıp pozım kiserbın”.
Alıp attarına altanıp,
1000 Hışır kilip hamcı saphannar.
Aydas çayalğan alıp attar
Alnızar üküş salğanda,
Çir çayhalbas pözik sinnar,
Çil saphan ağastar çili,
1005 Çayhalızıp tur halçalar.
Çir hıymırabas hatığ hayalar,
Huyun saphan ağastar çili,
Huymırazıp tur halçalar.
Çilegelig pözik ağastar
1010 Çirge çabıra sabılçalar.
Tamırılığ parbah ottar
Tağa naari sabılçalar.
Ah çazaa çit kilzeler,
Ahıyañ hus çili.

Altın Han ağabeyinin
Saf canını almıştı.
Külbir Han'ın oğlu
Külbir Müke altın büyülü
Ulu güçlü Külbir Müke
Bizim oraya geleceğimizi
Eskiden beri biliyor, düşünüyor.
Altmış büyüsünü aşıp,
Değişip, oraya gideriz.
Değişmeden gidersek,
Geri dönemeyiz.
Yüce dağdan ineriz,
Yeşil ter otu olup,
Ayağa kalkarsın.
Ben yüksek dağa
Kendim giderim”.
Yiğit atlarına binip,
Bağırıp kamçı şaklattılar.
Güçlü yaratılmış kahraman atlar
Öne doğru atıldığında,
Kıpırdamayan ulu zirveler
Rüzgâr yemiş ağaçlar gibi,
Sallanıp duruyorlar.
Kımıldamayan sert kayalar,
Fırtına tutmuş ağaçlar gibi,
Kımıldanıyorlar.
Kök salmış büyük ağaçlar
Yere eğiliyorlar.
Damarlı parmak otlar
Dağa doğru eğiliyorlar.
Ak ovaya gidiyorlar.
Doğan kuşu gibi.

1015 Hayınıp ırte halçalar.
Kök çazaa sıh kilzeler,
Köykenek hus çili,
Küülep-ılap irtçeler.
Uluğ tağlar küülep tur,
1020 Uluğ suğlar soolap tur.
Hara çir çayhal halça,
Han tigr solhılıs halça.
Irahlı çirde ılaçın çili
Iılap-küülep çidibiskenner.
1025 Artıh çayalğan alıp attar
As pa, ür be parğannar,
Arğalığ sınğa sığara oylaannar.
Altanıp mungen ee-külükteri
Aarlı sarin aylandıra körçeler,
1030 Sarığ küllig çazılar çayılça,
Külbir Hanın çiri poltır.
Altın Hosto alıp adınañ
Sarığ küllig çazıda
Kök öleñ ot polıp tur halğan.
1035 Sarığ Plat alıp hıs,
Sümezın salıp, çilge hubulıp,
Külbir Hanın çurtınzar
Çil polıp çilbiri halğan.
Alıp Sarığ Plat körçetse,
1040 Altı azahıtığ altın orğanda
Alıp Külbir Han çatha.
Çilicekneñ sabılıp, çilbirep,
Tashar nandıra çilbiri halğan.
Türlede hağınıp, siliginip,
1045 Alıp Sarığ Plat hıs
Öñ pozınañ turıbışan,

İşlerle meşgul oluyorlar.
Yeşil ovaya gelseler,
Muymul kuşu gibi,
Cıvıldaşıyorlar.
Yüce dağlar gümbürder,
Taşkın sular çekilir.
Kara yer sallanıyor,
Gökyüzü nefessiz kalır.
Uzak yerdeki laçın kuşu gibi
Ötüşüp kayboldular.
İyi yaratılmış yiğit atlar
Az biraz vardılar.
Yüksek dağa doğru ilerlediler.
Atlanıp bindikleri becerikli sahipleri
Öteki tarafı dönerek görüyorlar,
Sarı küllü ovaalr yayılıyor,
Külbir Han'ın yurduymuş.
Altın Hosto yiğit atıyla
Sarı küllü ovada
Yeşil teri otları vardır.
Sarı Plat Alıp kız,
Büyü yapıp rüzgâra dönüşüp,
Külbir Han'ın yurduna
Rüzgâr olup kaldı.
Alıp Sarı Plat körür ki,
Altı ayaklı altın yatakta
Yiğit Külbir Han yatıyor.
....., kımıldanıyor.
Dışarı geriye kaldı.
Kanat çırpıp silkinip,
Alıp Sarı Plat kız
Öz şekliyle belirdi,

Altın Hostonı hıgırğan.
Artıh küstığ Altın Hosto
Ah payzañ çurtsar kîrgen,
1050 Altın hılızın ködür kilip,
Külbîr Hanıñ moynın
Kize sabışanda,
Hara çil-huyun al çöribîsken.
Külbîr Hanıñ oolğı
1055 Külbîr Möke alıp-külük
Arğa çurtsar kîr kilgen,
Tarınmas pozi tarınışan,
Ökpelenmes pozi ökpelenîsken.
Tudıs-habıs pastirda
1060 Alıp töreen Altın Hosto
Külbîr Möke alıptıñ moynın
Altın hılısnañ kize saphan.
Külbîr Möke köyee çili köyîsken,
Hazır huyunğa haptır parıbışan.
1065 Udur kilip ürer aday çohta,
Udur sıgıp tudızar alıp çohta,
Külbîr Hannıñ, Külbîr Mökenıñ
İpçîlerin Sarıg Plat kör salğan.
Pıroları çoh kıziler tıp,
1070 Pırdeezine teñmin salğan.
Alıptarnıñ ipçîleri
Kizek çonnañ, arğalıg malnañ
Sarıg çazıda haldılar.
Külbîr Hannañ Külbîr Möke
1075 Hannıg çaanañ ağılğan
Halıh çon malınañ hada
Arğa çurttarınzar aylança.
Artıh küstığ alıptarğa

Altın Hosto'ya seslendi.
Pek güçlü Altın Hosto
Beyaz otağa girdi.
Altın kılıcını kaldırıp
Külbîr Han'ın boynunu
Koparmak için vurduğunda
Kara yel-tayfun esti.
Külbîr Han'ın oğlu
Becerikli yiğit Külbîr Möke
Otağa girdi,
Sinirlenmezken sinirlendi,
Öfkelenmezken öfkeleni.
Kapışma sürerken
Kahraman doğuşlu Altın Hosto
Yiğit Külbîr Möke'nin boynunu
Altın kılıçla kesti.
Külbîr Möke köz gibi yandı,
Şiddetli fırtınaya kapıldı.
Karşısına gelip ölen it yok,
Karşısına çıkıp savaşan yiğit yok,
Külbîr Han ve Külbîr Möke'nin
Evdeşlerini Sarı Plat gördü.
Günahsızdır bunlar deyip,
Hiçbirine dokunmadı.
Yiğitlerin evdeşleri
Tüm halk ve mal-davarla
Sarı ovada kaldılar.
Külbîr Han ile Külbîr Möke
Kanlı savaşla geldi
Halk ve mal-davarla birlikte
El yurduna dönüyorlar.
Pek güçlü yiğitlere

Alğıstarın çitirçeler.
1080 Ah oy atnañ sarıǵ saraat
Arǵalıǵ sınǵa sıhhannar.
Altanıp müngeñ alıptar
Attarın tohtada tarthannar.
Aarhı çirni aylandıra körzeler,
1085 Alıp töreen ikis ah hulunnar
Hara Tektin çirınzer
Hıçh çaanañ çaalazarǵa
Habıs-tudisha parıbıstırlar.
Sarıǵ Plat alıp hıs
1090 Sizingen çooǵın çoohtapça:
“Hara saǵıstıǵ iki harındas.
Çiton hannañ alban alçalar,
Alton hannañ çiiñin çipçeler.
Sayın Mirgen pabamniñ
1095 Sanı çoh malın sürgenner.
Hara Teektin alǵım çiri
Uluǵ alıptıǵ çir polça.
Aymah sümeliǵ alıptar,
Hara saǵıstıǵ harındastar.
1100 Kızı körinmes tuban tüzirçeler,
Çurttarın tabarǵa sidik poladır.
Andaǵ tuban arazında
Alıptar, astıǵıp, köp ölçeler.
Artıh sümeliǵ alıptarnıñ
1105 Aymah çirınzer pararǵa kirek”.
Alıp attarına altanıp,
Arǵalıǵ sınǵa sıhhannar.
Hıshır kilip, hamcı salǵannar.
Ah oy atnañ sarıǵ saraat
1110 Alınzar köre oylanda,

Şükranlarını sunuyorlar.
Ak boz at ile sarı sarı at
Yüksek daǵa çıktılar.
Atlarına binen alplar
Atlarını durdurarak çektiler.
Arkalarındaki yurda baktıklarında
Yiǵit doǵuşlu ikiz ak kulunlar
Kara Tek’in yurduna
Açgözlü orduyla savaşmaya
Kapışıp tutuşmaya gitmişler.
Sarı Plat Alıp kız
Düşündüğünü söyledi:
“Kötü niyetli iki kardeş
Yetmiş handan haraç alıyorlar,
Altmış hanını aşını yiyorlar.
Sayın Migren babamın
Sayısız mal-davarını sürdüler.
Kara Teek’in geniş yurdu
Şanlı yiǵitlerin olduǵu yerdir.
Türlü büyüli yiǵitler,
Kötü niyetli kardeşler.
İnsanın görünmediǵi duman iniyor,
Yurtlarını bulmak zormuş.
Böylesi pusun arasında
Yiǵitler, yollarını kaybedip hep ölüyorlar.
Birçok büyü sahibi yiǵitlerin
Uzak yurtlarına varmak gerekir”.
Kahraman atlarına binip,
Yüksek zirveye çıktılar.
Bağırıp kamçı şaklattılar.
Ak boz at ile sarı sarı at
Önlerini görerek ilerlediklerinde,

Hara çir üstü
Hırnañ parıp tüzəlçe,
Han tigir üstü
Tigeyince tüzip tüzəlçe.
1115 Hahpas ibler hazırl tur,
Tos ibler talap tur.
Athan uh çili uçuh parçalar.
Tağdañ tağa atılçalar,
Sınañ sına segirçeler.
1120 Harsahtıg köp añnar,
Hıya çügürerge mañnanmin,
Azah altında tipselçeler.
Hanattıg tabırah hustar,
Hıya uçugargı mañnanmin,
1125 Tomıhha üze sabılçalar.
Çir çayhalbas pözık sinnar,
Çil saphan ağastar çili,
Çayhalıs tur halçalar.
Çir hıymırabas hatıg hayalar,
1130 Huyun saphan ağastar çili,
Hıymıras tur halçalar.
Oya teep çügürge çirlerde
Oyım-köller tur halçalar.
Çaya teep çügürge çirlerde
1135 Çayım köller tur halçalar.
Tağ pastarın tali teep,
Sın pastarın çaya teep,
Sılap-külep irtçeler.
Çabıs tağlıg çirlerni
1140 Çalbaya tüzip as turlar,
Çabıs ağas pastarı
Çayhala tıs halçalar.

Kara yerin üzeri
Kır atla geçilip düzleniyor,
Göğün üstüne
Dikeyince inip düzleniyor.
Ağaç kabuğundan yapılı evle bükülüyor,
Ak ağaç kabuğundan evler yıkılıyor.
Atılan ok gibi uçuyorlar.
Dağdan dağa atlıyorlar,
Tepeden tepeye sekiyorlar.
Birçok samur
Yan tarafa gitmeye sakınmadan,
Ayak altında eziliyorlar.
Kanatlı hızlı kuşlar,
Yanlara uçmaya korkmadan,
.....
Yeri sallanmayan büyük tepe
Rüzgâr yemiş ağaçlar gibi,
Sallanıp duruyorlar.
Yeri kımıldamayan sert kayalar,
Fırtına vurmuş ağaçlar gibi,
Yerlerinden oynuyorlar.
Oyup delip geçtiğin yerlerde
Bölük bölük göller oluşuyor.
Darmadağın edip yürünülen yerlerde
Geniş göller oluşuyor.
Dağ başların deyip,
Tepe başların tarumar deyip,
Tıslayıp vızıldayıp ilerliyorlar.
Alçak dağlı yurtları
Düzleyip aşmışlar,
Kısa ağaç başları
Sallanıyor.

Pözik tağlığ çirlerni
Pökeye tüzip as turlar,
1145 Pözik ağas pastarı
Püktele tüs halçalar.
Çalbah tastığ çirlerce
Çügürüp irtçetseler,
Çalınınığ ottar köy halça.
1150 Hıyğan tastığ çirlerce
Halıhtap parçatsalar,
Hızıl ottar köy halça.
Ah oy atnañ sarığ saraat
Haydi çügürçeler tıp körege
1155 Harah salıp aylanşalar,
Timir iženeler
Tiñe sığdıras parçalar,
Timir suğluhtar
Tiñe ikçelis parçalar.
1160 Hara çirge teep
Çügürçeler tıp sağınzalar,
Hara çirge teep
Çügürgenneri istilbinçe.
Han tigirge sıgıp
1165 Uçuh parçalar tıp sağınzalar,
Hanat küülegi istilbinçe.
Çir-çalbahtıñ üstünde,
Hara çirniñ altında
Alıp attar çügür parçathanın
1170 İspeen- pılbeen
Purunnañ tınarda kızı halbaan,
Hanat sabarda hus halbaan.
Alıp töreen attarnıñ
Taban tabızı tadırıpça,

Yüksek dağlı yurtları
..... inip aşmışlar,
Uzun ağaç başları
Kıvrılıyor.
Geniş taşlı yerler boyunca
İlerleyip gittiklerinde,
Yalımlı alevler yanıyor.
..... taşlı yerler boyunca
Dört nala ilerliyorlar,
Kızıl otlar yanıyor.
Ak boz at ile sarı sarı at
Nasıl ilerliyor diye görmek için
Göz atıp dönseler,
Demir üzengiler
Gem şingirdiyor,
Demir gemler
Geme
Kara yere değip,
İlerlediklerini düşünseler de,
Kara yere değip
İlerledikleri duyulmuyor.
Gökyüzüne çıkıp
Uçuyorlar diye düşünselere de,
Kanat sesi işitilmiyor.
Geniş yeryüzünün üstünde,
Kara yerin altında
Yiğit atların rahvan gittiğini
Ne işiten ne de bilen
Nefes alıp da yaşayan kimse kalmadı,
Kanat çırpın kuş kalmadı.
Kahraman doğuşlu atlarının
Nal sesleri takırdıyor,

- 1175 Tanaa çilî hoolapça
Ahsılarınañ sıhhan tınıstarı
Ah tuban polıp çayılça.
Köksilerineñ sıhhan oorları
Kök tuban polıp tarapça.
- 1180 Artıh küstığ alıptar
Çoohtarın çoohtas turlar,
Sösterin söles parçalar.
Pilî pasha tağlar aşçalar,
Piltiri pahsa suğlar kişçeler.
- 1185 Altanıp mungen attarın
Arğalığ sırda tohtathannar.
Aarhı sarin harap körzeler,
Hara Teektin çirine çittirler.
Hara Teektin çirinde
- 1190 Hara tuban çayıl tur.
Hıçh çaanañ harbaşathan
İkis ah hulunnar körinminçeler,
Hara tuban arazında
Nızirt-nazirt istil tur.
- 1195 Altın Hostonı artızıp,
Sarığ Plat alıp hıs,
Sarığ seekke hubulıp,
Ah payzañ çurtsar kırıp,
İbire-sibire köribisken.
- 1200 Altı azahığ altın orğanda
Alıp Hara Teek
Harıh tartıp uzupça.
Sarığ Plat alıp hıs
Türlede hağınğan,
- 1205 Türlede siliginen,
Öön pozi tura tüsken.
- Burun deliği gibi ses veriyor
Ağızlarından çıkan nefesleri
Beyaz bir duman olup yayılıyor.
Göğüslerinden çıkan buharları
Mavi bir duman olup dağılıyor.
Pek güçlü yiğitler
Laflarını söylemişler,
Sözlerini konuşuyorlar.
Beli başka dağları aşılıyorlar,
Sınırı başka sular geçiyorlar.
Atlanıp bindikleri atlarını
Yüksek dağda durdurdular.
Öte tarafa baktıklarında
Kara Teek'in yurduna varmışlardır.
Kara Teek'in yurdunda
Siyah bir duman yayılmıştır.
Açgözlü savaşla cebelleşti
İkiz ak kulunlar görünmüyorlar,
Siyah dumanın arasında
Patırtı işitilmiş.
Altın Hosto'yu bırakıp,
Sarı Plat Alıp kız,
Sarı sineğe dönüşüp,
Ak otağa girip,
Etrafa bakındı.
Altı ayaklı altın yatakta
Yiğit Kara Teek
Horlayıp uyuyor.
Sarı Plat Alıp kız
Kanat çırparak,
Kanat çırparak silkindi,
Kendisi olup belirdi.

“Sin, çohtarnı pazınıp,
Çiton hannañ ablan alçazıñ,
Alton hannañ çizın çılçeziñ.
1210 Sayın Mirgen pabamniñ
Arğalıg malın noğa sürgezñ?” – tıp,
Çağa-pastañ haphan,
Tashar sıgara sözır kilgen.
Artıh küstıg çayalğan
1215 Alıp Sarıg Plat his,
Oñ holın çoğar ködirıp,
Hara Teektı saap irtken.
Aya tabızın ispeen
Aymah-pashazı çoh poldı,
1220 İrgek tabızın ispeen
İl-pashazı halbadı.
Uluğ tağlar küülep irtken,
Uluğ suğlar soolap irtken.
Tıgır tübı hoolap irtken,
1225 Çır arğazı üze sabılğan.
Toğıs künge çitire
Harbastap tabılbas
Hara tuban çayılğan.
Arıbasha ah tuban
1230 Oraalıp turıbıshan.
Har çağbas tashıllarğa
Har çaap irtken.
Hıro tüspes çazılarğa
Hıro tüzıp irtken.
1235 Ay harağı ağırap ölgen,
Kün harağı kögere ölgen.
Hara çirge ot ösken,
Hatıg ağasha pür sıhhan.

“Sen, olmayanlara boyun eğdirip,
Yetmiş handan haraç alıyorsun,
Altmış hanın aşını yorsun.
Babam Sayın Mirgen’in
Mal-davarını nasıl sürersin?”-deyip,
Yakasından başından tutup,
Dışarı doğru sürükledi.
Pek güçlü yaratılmış
Alıp Sarı Plat kız,
Sağ elini kaldırıp,
Kara Teek’e vurmuş.
Tokadının sesini işitmeyen
Yabancı kimse kalmadı,
Parmağının sesini duymayan
Yerli kimse kalmadı.
Ulu dağlar gümbürdemiş,
Büyük sular çekilmiş.
Göğün dibi uğıldamış,
Yerin arkası koptu.
Dokuz güne yetişerek
Aranıp bulunmayan
Siyah pus dağıldı.
..... beyaz duman
Etrafı kapladı.
Kar yağmayan dağlara
Kar yağdı.
Çiğ düşmeyen ovalara
Çiğ düşmüş.
Ay ışıgı ağırap kayboldu,
Güneşışıgı göğerip kayboldu.
Kara yerde ot bitti,
Kalın ağaçta yaprak çıktı.

Artıh küstığ Sarıĝ Plat
1240 Harah salıp körer polza,
Azıp-ölbes Hara Teek
Azıp-ölip çat haltır.
Azıp-ölgen söögineñ
Ay-kün azıra salbin tur.
1245 İrtip-ölbes Hara Teek
İrtip-ölip çadıbıstır.
İrtip-ölgen söögineñ
Kün-ay azıra salbin tur.
Alıp töreen Altın Hosto,
1250 Altın hılızın çoĝar ködirip,
Sarıĝ Teek tuñmazın sap irtken.
Sarıĝ Teek hara hıbın çili köyibisken.
Hara huyun ködirip kilip,
Hara hıbınnı haap çöribisken.
1255 İkis töreen uluĝ ah hulun,
Hara alıptı han tıĝırzer ködirip,
Arĝa pilin altı çirdeñ,
Arĝa moynın üs çirdeñ
Sı teep, tüzirgen.
1260 İkis töreen kiçig ah hulun
Artıh küstığ çalaas alıptı
Naah pastıra saap irtken.
Timirlere urunışan çili,
Sınırıp irtken.
1265 Hayalar urunışan çili,
Hoĝdırıp irtken.
Artıh küstığ çalaas alıptıñ
Çalaas pazı sañay üziltir.
Udur sıĝıp ürer aday çohta,
1270 Udur kilip tudızar alıp çohta,

Pek güçlü Sarı Plat
Bakıp görür ki,
Ölöp gitmeyen Kara Teek
Ölöp gitmiş.
Ölöp giden bedeninden
Ay ve güneş geçmez olmuş.
Ölöp geçmeyen Kara Teek
Ölöp geçmiş.
Ölöp geçen vücudundan
Güneş ve ay geçmez olmuş.
Yiĝit doĝuşlu Altın Hosto,
Altın kılıcını kaldırıp,
Sarı Teek kardeşine çalmış.
Sarı Teek kara kıvılcım gibi yandı.
Kara tayfun gelip
Kara kıvılcımı kapıp gitti.
İkiz doĝan büyük ak kulun,
Kara yiĝidi göĝe kaldırıp,
Sırtını altı yerden,
Boynunun arkasını üç yerden
Parçalayıp düşürdü.
İkiz doĝmuş küçük ak kulun
Pek güçlü çıplak kahramanı
Yanaĝına vurmuş.
Demirlere vuruluyormuşcasına,
Şingirdemiş.
Kayalara vuruyorlarmışcasına,
Çınlamış.
Pek güçlü çıplak yiĝidin
Çıplak başı tamamen kopmuş.
Karşısına çıkıp havlayan it kalmadı,
Karşısına çıkıp kapışan yiĝit kalmadı,

Hara Teektñ çurtı
Hati pütpezñ tıp,
Uluğ çurtı ańdara sashannar,
Uluğ ot salıp örtebıskenner.
1275 At söögı azır haya,
ır söögı ıgır haya
Polıp çat haltır.
Hara tubanda astıgıp,
Alıp-çahsı köp öltır.
1280 Alıp Sarıg Plat hıs
Pazıgda polğan halıh çongā
Çargı-çahıg pırıbısken:
“Hara Teekneñ Sarıg Teektñ
Hul-halcıları polğazar.
1285 Çalda kızı polbazın,
Kızı kızıñı pazınmazın.
Çonnıñ malın kızı sürbezın,
Hannıg çaanañ kızı çörbezın,
Postarıñnıñ mallarıñnı çarıp,
1290 Ada çurtına aylanıp naniñar,
İne çirıne ibırıp parıñar”.
Andağ çahıñı istıp,
Halıh çon örinısken.
Hacan daa sarnaspaan çon
1295 Sarnazıp pastabıshan,
Hacan daa köglespeen çon
Köglezıp pastabıshan.
“Üzilbeske tınnıg polıñar,
Ürebeske çurttıg polıñar.
1300 Tögilbeske hannıg polıñar,
Toozılbashı çurttıg polıñar,
Alnıñarda ay çarızın,

Kara Teek’in yurdu
Daha fazla ayakta durmasın deyip,
Koca yurdu yıkarak batırdılar,
Büyük ateş verip yaktılar.
At kemiği çiftte kaya
Er kemiği eğri kaya
Olup kalmış.
Kara dumanda yolunu kaybedip,
İyi yiğitler ölmüş.
Alıp Sarı Plat kız
Baskı gören halka
Buyruk verdi:
“Kara Teek ile Sarı Teek’in
Kul-kölesi olmaya.
Kiralanan kişi olmasın,
İnsan insanı ezmesin.
Halkın malını insan sürmesin,
Kanlı savaşta insan yaşamasın,
Kendi mallarını bölüp,
Baba yurdunuza dönün,
Ana yurdunuza gidin”.
Bu buyruğu duyup,
Tüm halk sevindi.
Her zaman şarkı söylemeyen halk
Şarkılar söyledi,
Her zaman türkü söylemeyen halk,
Türküler söyledi.
“Canınız sıkılmasın,
Yurdunuz eskimesin.
Kanınız dökülmesin,
Yurdunuz yok olmasın,
Önlerinde ay ışığı

Kistñerde kün palıñnazın.
Çastarıñ uzah polzın,
1305 Çayaanıñar pözik polzın” – tıp,
Albathı çon-çahsı
Alıp Sarıǵ Platnañ
Altın Hostonı alǵıstap,
Arǵalıǵ çon sarnazıp parça,
1310 Arǵalıǵ mal kistezip nança.
Altın Hostonañ Sarıǵ Plat
Çoohtazıp-çöptezip,
Arǵalıǵ malların, albathı çonnarın
Altın Hostonıñ çirñzer
1315 Izarǵa çarat salǵannar.
Andaǵ çahıǵnı istip,
Albathı çon malınañ hada
Ada çirñzer parıbıshan.
Ah oy piideñ töreen
1320 Alıp ikis ah hulunnar
Albathı çonnañ çıdıbıskenner.
Alıp töreen Sarıǵ Plat hıs
Altın Hostoǵa çoohtap tur:
“Altın Arıǵ piceññı
1325 Ala harahnıñ körıp alaañ”.
Artıh küstıǵ alıptar,
Attarına altanıp,
Arǵalıǵ sınǵa sıhhannar.
Hıshar kilip üküs salǵannar.
1330 Parǵan çirge çitkenner,
Pashacıl nime körgenner:
Altın Arıǵ picezñıñ
Oñ haraanıñ harah çazı
Hara idiske toldıra ah partır.

Arkalarında güneş parıldasın.
Yaşlarımız uzun olsun,
Yaratılışınız ulu olsun”-deyip,
İyi halk
Alıp Sarı Plat ile
Altın Hosto’yu kutlayıp,
Herkes şarkı söylüyor,
Mal-davar kişniyor.
Altın Hosto ile Sarı Plat
Konuşup-öğütleşip,
Mal-davarı ve tüm halkı
Altın Hosto’nun yurduna
Göndermeye müsaade ettiler.
Bu emri işitip,
Tüm halk mal-davarla birlikte
Baba yurduna geri döndü.
Ak boz kısraktan doğmuş
Yiğit ikiz ak kulunlar
Tüm halkla gittiler.
Kahraman doğuşlu Sarı Plat kız
Altın Hosto’ya demiş:
“Altın Arıǵ kardeşini
Ala gözle görüp
Çok güçlü yiğitler,
Atlarına atlanıp,
Yüksek daǵa çıktılar.
Haykırıp sıçradılar.
Gidilecek yere vardılar,
Garip bir şey gördüler:
Altın Arıǵ kardeşinin
Sağ gözünün yaşı
Siyah tabağı dolduracak gibi akmış.

1335 Sol haranın harah çazı
Ah idistñ tñbñzer
Pñr-ikñ le tamcñ tñsken poltır.
Hara sağıs al çörgeñ
Altın Arığ picezñ
1340 Altın çeçpede tisker palğalıh
Artıs salğannar alıptar.
Alıp külük Sarığ Plat hıs
Altın Arığnñ oolğın körerger
Ah payzañzar kire pashan.
1345 Ah örgezer kñr kilgende,
Alıp oolah anda odırça.
Artıh küstıg Sarığ Plat
Alıp oolahnañ çoohtasça:
“Ah sağıstıg kızı polzañ,
1350 İzennezıp, pıstı udurla.
Hara sağıstıg sin polzañ,
İzennespe, çoohtaspa”.
Alıp töreen oolağas
Artıh sös sığarbadı,
1355 İzen-mindı tıbedı.
Alıp Sarığ Plat hıs
Tarınmas pozı tarınbışan,
Ökpelenmes pozı ökpelenıbışken.
Çalaas odırğan oolahtı
1360 Ah örgedeñ sığar sözırgeñ.
Ah payzañda nime polğanın
Altın Hostoğa çoohtap pirgen.
Alıp-külük Altın Hosto,
Altın hılızın, sığarıp,
1365 Kök tıgırge ködırgen,
Kök ayasha çitırgeñ.

Sol gözünün yaşı
Beyaz tabağın dibine
Bir-iki damlacık düşmüş.
Kötü düşünce almış
Altın Arığ kardeşin
Altın direkte ters bağlanıp
Bırakılmış yığitler.
Becerikli yığit Sarı Plat kız
Altın Arığ’nın oğlunu görmek için
Ak otağa girmiş.
Ak saraya girdiğinde,
Alp oğlan orada oturuyor.
Pek güçlü Sarı Plat
Yığit oğlan ile konuşuyor:
“İyi niyetli insansan
Selam verip bizleri karşıla.
Kötü niyetli biriysen
Selamlaşma, konuşma”.
Yığit doğuşlu oğlan
Fazla bir şey söylemedi,
Selam vermedi.
Alıp Sarı Plat kız
Kızmazken kızdı,
Öfkelenmezken öfkelenildi.
Çıplak bir şekilde oturan oğlanı
Ak otağdan çıkardı.
Ak otağda ne olduğunu
Altın Hosto’ya anlattı.
Becerikli yığit Altın Hosto
Altın kılıcını çıkarıp,
Göge kaldırdı,
Mavi göge ulaştırdı.

Altın hılızın tüzirip,
Altın Arıĝ picezinin
Alıp oolĝın saap irtken,
1370 Arıĝ tının sañay üsken.
Hara saĝıstıĝ pala
Hara çalınañ köyibisken,
Hara hıbının anıñ
Huyun haap parıbışan
1375 Altın Hostonañ Sarıĝ Plat
Azır huyahnañ işçetseler
Hatıĝ tuyĝahtıĝ mal kilçe,
Hatıĝ çirni çayhatça.
Alıp-çahsılar körzeler,
1380 Arĝalıĝ sının üstünde
İkis töreen ah hulunnar
Öön postarınañ turçalar.
Mal tilineñ çoohtançalar:
“Albathı çonnañ arĝalıĝ malnı
1385 Ada çirınzer üdes saldıbıs.
Çir ibire köp çördibis,
Çabal alıptarnı çoh itkebıs.
Udur ürer aday çohıta,
Udur sıĝar alıp çohıta,
1390 Ah ashırnıñ öörine
Amdı xozılarĝa parçabıs”.
İkis töreen ah hulunnar,
Arĝalıĝ sınnañ inip,
Ada çirınzer oylap sıhında,
1395 Ah çarıhtıñ üstü, çayhalıp,
Aar parça, peer kilçe,
Teerben çili tartılça,
Pizik çili abıdılça.

Altın kılıcını indirip,
Altın Arıĝ kardeşinin
Kahraman oĝluna vurmuş,
Saf canını tamamen aldı.
Kötü niyetli çocuk
Kara kıvılcımla yandı,
Onun kara közünü
Fırtına alıp götürdü.
Altın Hosto ile Sarı Plat
Kulaklarıyla işitiyorlar.
Sert tırnaklı mal-davar geliyor,
Kadı yeri sallıyorlar.
Yiĝidin iyileri görüyorlar ki
Yüksek tepenin üstünde
İkiz doğmuş ak kulunlar
Önlerinde beliriverirler.
Hayvan diliyle konuşuyorlar:
“Tüm halkı ve mal-davarı
Baba yurduna yürüttük.
Yeri dolanıp çok yürüdük,
Kötü yiĝitleri yok ettik.
Karşısında ürüyen it yok,
Karşısına çıkacak yiĝit yok,
Ak aygırın sürüsüne
Şimdi katılıyorruz”.
İkiz doğmuş ak kulunlar,
Yüksek tepeden inip,
Vata yurduna ilerlediklerinde,
Ak yarıĝın üstü sallanıp,
Oraya buraya gelip gidiyor,
Deĝirmen gibi çekiliyor,
Beşik gibi sallanıyor.

Artıh küstığ çayalğan
1400 Altın Hostonañ Sarıǵ Plat
Ada çirınzer aylanarǵa çarathannar.
İki harındastıñ palaları
İdi çoohtasçathan tusta,
Altın Kiris aǵa, olarzar
1405 Pastır kilip, tohtabashan.
İzen-mindı alıshan soonda,
Altın Hostozar aylança:
“İrke palam, Altın Hosto,
Altın İzebñzer hol suǵıp,
1410 Anda harbastan kördek”.
Alıp töreen Altın Hosto
Altın İzebñde harbastandı.
Altın toñırah anda çatça.
Çiti hırlıǵ nımırǵa çoǵıl.
1415 “Alıp hızım mında poltır.
Oolǵım çaada çat haltır” – tıp,
Açırǵança Altın Kiris apсах.
Artıh küstığ Altın Kiris aǵa
Alıp-külükterge çoohtap tur:
1420 “Çiton tam çir altında
Hara saǵıstıǵ alıptar köp.
Oların pray çok itpeende,
Arıǵ tınarına çitpeende,
Çalbah nanǵa çadıǵ polbas,
1425 Hara harahha uyǵu polbas”
Alıp Sarıǵ Plat hıs.
Altın İzebñde harbalanıp,
Ay öñnıǵ, kün öñnıǵ
Ah torǵı plat sıǵardı.
1430 Anı çaza salıbızıp,

Pek güçlü yaratılmış
Altın Hosto ile Sarı Plat
Ata yurduna dönmeyi uygun gördüler.
İki kardeşin çocukları
Böyle konuştukları vakit,
Altın Kiris aǵabeyleri, onlara
Yaklaşıp, onları durdurdu.
Selamlaştıktan sonra,
Altın Hosto’ya seslenir:
“Sevgili evladım, Altın Hosto,
Altın cebine elini sokup,
Orada elinle yokla görüver”.
Yiǵit doğuşlu Altın Hosto
Altın cebinde arandı.
Altın çakı orada duruyor.
Yedi köşeli yumurta ise yoktur.
“Yiǵit kızım buradadır.”- demiş,
Oǵlum savaştı kalmıştır”-deyip,
Kederlenir ihtiyar Altın Kiris.
Pek güçlü Aştın Kiris aǵabey
Becerikli alplara seslenmiş:
“Yetmiş kat yerin altında
Kötü niyetli yiǵitler çoktur.
Onların tümünü yok etmedikçe,
Saf canlarına ulaşmadıkça,
Geniş tarafta yatak olmaz,
Kara göze uyku haram”
Alıp Sarı Plat kız.
Altın cebini yoklayıp,
Ay ve güneş renkli
Ay ipekten bir şal çıkardı.
Onu yayarak koyup,

Ala harahnañ körzeler.
Ah çarıhtıñ üstü.
Hara çirniñ tübı
Ayadağı çili körin tur.
1435 “Ya, - tidır Sarıg Plat hıs, -
Hara çir altınañ
Amoh aynalar sıgarlar”.
As pa, ür be polğanda,
Hara çir üstü, ködirilip,
1440 Nandıra tıs parğan.
Alıp Sarıg Plat hıs,
Andar holın suğıp,
Aynanı sıgara tart kilgen.
Ala harahnañ körzeler,
1445 Hara sağıstıg, saar harahtıg
Kök Moos polğan poltır.
Artıh küstıg Sarıg Plat,
Andağ nimenı körıp,
Tarınmas pozi tarınıbışan,
1450 Ökpelenmes pozi ökpelenibışken.
Oñ holın çoğar ködirip,
Kök Moostı saap irtken.
Haydi saptım tıp körçetse,
Hara sağıstıg Kök Moostıñ
1455 Saar harahtıg hara pazı,
Hara tılo çili toğılahtanıp,
Hara çir üstünde çadıbıstı.
As pa, ür be polğanda,
Hara çir üstü, ködirilip,
1460 Nandıra tıs pardı.
Alıp Sarıg Plat hıs,
Andar holın suğıp,

Ala gözle gördüklerinde
Ak yarığın üstü
Kara yerin dibi
Avuç içi gibi görünmüş.
“Yaa- dedi Sarı Plat kız,
Kara yer altından
Artık şeytanlar çıktılar”.
Az mı çok mu olduğunda,
Kara yerin üstüne götürülüp,
Geriye düştü.
Alıp Sarı Plat kız,
Oraya elini sokup,
Şeytanı dışarı çekti.
Ala gözle baktıklarında,
Kötü niyetli, tek gözlü
Kök Moos imiş.
Pek güçlü Sarı Plat,
Böylesi şeyi görüp,
Kızmaz özü kızdı,
Öfkelenmez özü öfkeleni.
Sağ elini yukarı kaldırıp,
Kara Moos’a vurdu.
Nasıl vurdum deyip baksa,
Kötü niyetli Kök Moos’un
Tek gözlü kara başı,
Kara tümsek gibi yuvarlanıp,
Kara yer üstünde kaldı.
Az mı çok mu olduğunda,
Kara yerin üstü, kalkıp,
Geriye düştü.
Alıp Sarı Plat kız,
Oraya elini sokup,

Aynanı sığara tart kildī.
Ala harahnañ körzeler,
1465 Kök Moostñ oolğı
Kök Möke polğan poltır.
“Noğa adamnı ödürgezer.
Arıǵ tının üskezer?
Alıp pozım sırerge
1470 Körceñ nime köziderbñ” – tıp,
Kök Möke hazırlan tur.
“Kirek polza, sinī dee
Hara çirge çatır salam” – tıp,
Holın çoǵar ködürp,
1475 Sarıǵ Plat alıp hıs
Kök Mökenī saap irtken.
Aya tabızı ispeen
Aymah-pashazı çoh poldı.
İrgek tabızın ispeen
1480 İl-pashazı halbadı.
Tigir tübi soolap irtken,
Çir arǵazı üze sabılğan.
Hara saǵıstıǵ Kök Mökenñ
Hara pazı, tireñ oymahsar
1485 Hara tılo çili toǵılahtanıp,
Harahha körinmin, çidibisken.
Alıp-külükter körçetseler,
Hara çir üstü, ködürilip,
Nandıra tūs pardı.
1490 Hara çir altınañ
Hara Martha alıp hıs
Öön pozınañ sıh kildī.
Tigir çili küzürepçe,
Paris çili satrapça:

Şeytanı dışarı çekti.
Ala gözle görürler ki,
Kök Moos’un oǵlu
Bu Kök Möke imiş.
“Babamı nasıl öldürür,
Saf canını alırsınız?
Yiğit olan ben size
Gününüzü göstereceğim”-deyip,
Kök Möke kudurmuş.
“Seni de gerektir
Kara yere sermek”-deyip,
Elini yukarı kaldırıp,
Sarı Plat Alıp kız,
Kök Möke’ye indirdi.
Ayasının sesini duymayan
El kişi kalmadı,
Tokat sesini işitmeyen
Yerli kişi kalmadı.
Göğün dibi çekilmiş,
Yerin ardı parçalandı.
Kötü niyetli Kök Möke’nin
Kara başı, derin çukura
Kara tümsek gibi yuvarlanıp,
Göze görünmeden, kayboldu.
Becerikli yiğitler görüyorlar ki,
Kara yerin üstü, kaldırılıp,
Geriye düştü.
Kara yerin altından
Kara Martha yiğit kızın
Kendisi çıkageldi.
Kaplan gibi kükrüyor,
Bars gibi gürlüyor:

1495 “Adamnañ acanı çoh idip,
Arığ tınarına çitkebîs tîp,
Azınada örînîskebeñer.
Alıp kizîniñ holınañ
Azıp-ölîp halarzar”.

1500 Artıh söster çoohtançathan
Ayna omalığ Hara Marthanı
Alıp Sarığ Plat hıs
Oñ holınañ saap irtken.
Hara Martha alıp hıs,
1505 Hara çir üstünde
Toğıs hatı aylanıp,
Azahha tura holğan.
Hara sağıstığ alıp hıs,
Sarığ Platsar udur pastırıp,
1510 İki pîlegîn sıhsınğan,
İki ideğîn, ayra salıp, hıstınğan.
Hayalar urunışan çîli,
Hoğdıras turlar.
Timîrler urunışan çîli.
1515 Sınıras turlar.
Çağa-pastañ habıs polbin,
Çarım küñge çitkenner.
İdek-pastañ tudıs polbin,
İki küñge çitkenner.
1520 Çarım künniñ pazınañ
Çarap-çahsı tudızıp,
Çalbah çazıda habışhannar.
İki künniñ pazınañ
İdek-pastañ habızıp,
1525 İlbek çazıda tudışhannar.
Artıh küstîğ alıptar,

“Babamla ağabeyimi yok edip
Saf canlarına ulaşırsız deyip,
Vaktinden evvel sevinin.
Yiğit kişinin elinden
Ölüp gidersiniz”.

Çok söz konuştı
Şeytan suratlı Kara Martha’ya
Alıp Sarı Plat kız
Sağ eliyle vurmuş.
Yiğit Kara Martha kız,
Kara yerin üstünde
Dokuz defa dolanıp,
Ayağa kalktı.
Kötü niyetli yiğit kız,
Sarı Plat’a ierleyip,
İki bileğini sıktı,
İki eteğini,, asıldı.
Kayalar çarpışıyor gibi,
Gümbürdüyorlar.
Demirler çarpışıyor gibi,
Şingirdiyorlar.
Yakapaça kapışmadan,
Yarım güne vardılar.
Etek-baştan tutuşmadan,
İki güne ulaştılar.
Yarım günün başından
.....
Geniş ovada kapıştılar.
İkinci günün başından
Yaka-paça tutuşup,
Büyük ovada savaştılar.
Pek güçlü yiğitler,

Arğa-pildeň habızıp,
 Aydas kürezig pastaanda,
 Ağarıp turğan tashıllar
 1530 Aar-peer çayhalısçalar.
 Amır ahçathan ah talay,
 Çarınañ azıp, çayıpça.
 Çiti künge çitkenner,
 Çirge-tasha tüspeenner.
 1535 Toğıs künge çitkenner,
 Tobırah-tasha tüspeenner.
 Toğıs kün irtkende,
 Alıp Sarıg Plat hıs çoohtandı:
 “Adam polğan Sayın Mirgen
 1540 Alıptı toğıs küñneñ artıh
 Tudarğa çarabas tıceñ”.
 Hara Martha hıs
 Holınañ as tudınğan,
 Hara çirni köp harbastanğan.
 1545 Tuthan nimeni çaza tuthan,
 Haphan nimeni çaza haphan.
 Çalbah tasha çıldıra pashan,
 Toğılah tasha taylıhtıra pashan.
 Toğıs tasha taylıhtıra pashan.
 1550 Toğıs küñniñ pazınañ
 Sarıg Plat alıp hıs
 Hara Martha hısı
 Kök tigirge ködire tuttı.
 Ah horımğa aydas hısı tüzirip,
 1555 Arıg tının üze saphan.
 Arğazın altı çirdeñ,
 Pilin pis çirdeñ sı teep,
 Hara çirzer tüzirgen.

Sırtlarından kapışıp,
 Sıkı mücadele başladığında,
 Beyazlaşan dağlar
 Öteye beriye sallanıyorlar.
 Sakince akan ak nehir
 İkiye ayrılıp yayılıyor.
 Yedi güne ulaştılar,
 Yere-taşa düşmediler.
 Dokuzuncu güne yetiştiler,
 Taşa-toprağa düşmediler.
 Dokuzuncu gün biterken,
 Alıp Sarı Plat kız konuştu:
 “Babam olan Sayın Mirgen
 Yiğidi dokuz günden fazla
 Tutmak iyi değildir derdi”.
 Kara Martha kız
 Elinden tuttu,
 Kara yeri epey yokladı.
 Tuttuğu şeyi önünden tuttu,
 Yakaladığını önünden kaptı.
 Geniş taşı yerinden oynattı.
 Yuvarlak taşı kaydırıldı.
 Dokuz taşı kaydırıldı.
 Dokuzuncu günün başında
 Sarı Plat Alıp kız
 Kara Martha kızı
 Gökyüzüne kaldırdı.
 Kuvvetli kızı beyaz taş yığına fırlatıp,
 Saf canını çıkardı.
 Sırtını altı yerden
 Belini beş yerden parçaladı.
 Kara yere indirdi.

Tağ pazı torsılap irtken,
 1560 Talay tübı soolap irtken.
 Har çağbas tashıllarğa
 Har çaap irtken.
 Nıñ ahpas suğlarda
 Nıñ ağıp irtken.
 1565 Altı künge çitire
 Ah tuban çayılğan,
 Aynıñ harağı körınmin turğan.
 Altı künnıñ pazınañ
 Ah tuban, çoğar ködirilip,
 1570 Ah pulutha hozılğan,
 Aynıñ harağı körıne túsken.
 Azıp-ölgen Hara Martha
 Ah tashıl çili çadıbıshan,
 Aynıñ-künnıñ harağı
 1575 Azıra salbin tur.
 Udur sıgıp, ürer aday çohta,
 Udur kilip tudizar alıp çohta,
 Alıp Sarıg Plat hıs
 Ada çirınzer aylanarğa söledı.
 1580 Altın Hostonıñ alında
 Altın Kırıs ağazı tura tüstı.
 Andar aylanıp, çohtandı:
 “Altın Hosto, irkem-kincem,
 Minıñ hızımın holıma pirdek.
 1585 Oolğımnañ olar ikıs töreenner.
 Hıcılı çaada aralazıp,
 Oolğım harbasta çat haldı.
 Amdı hızımnañ iköleñ
 Ah çarıhta çurtap halğaybıs”.
 1590 Alıp töreen Altın Kırıs ağa

Dağın başı kabarmış,
 Nehrin dibi çekilmiş.
 Kar yağmayan dağlara
 Kar yağmış.
 Buz birikintisi akmayan sularda
 Buz birikintisi akmış.
 Altıncı güne gelirken
 Beyaz duman yayıldı,
 Ayın gözü görünmez oldu.
 Altıncı günün başında
 Ak duman yukarı kalkıp,
 Ak buluta karıştı,
 Ayın gözü göründü.
 Ölüp giden Kara Martha
 Ak dağ gibi kaldı.
 Ay ve güneşin gözü
 Geçip gitmedi.
 Karşısına çıkıp ürüyen it yok,
 Karşısına çıkıp tutmaya alp yok,
 Alıp Sarı Plat kız
 Ata yurduna döneceğini söyledi.
 Altın Hosto'nun önünde
 Ağabeyi Altın Kırıs durmaktaydı.
 Onlara dönüp konuştu:
 “Kıymetlim Altın Hosto,
 Benim kızımı elime veriver.
 Onlar oğlumdan olan ikizlerimdir.
 Açgözlü savaşa karışıp,
 Oğlum savaşta kaldı.
 Şimdi kızım ile ikisi
 Ak yarıktay yaşıyoruz.
 Yiğit doğuşlu Altın Kırıs ağabey

Altın toñırahtı, holğa alıp,
Altın izebñe salıbışan.
Ah pora adına altanıbızıp,
Aarlığ tuñmacahtarına
1595 Anımcoğın pirip
Ah talaynı köre,
Ah pora adına hamcı saphan.
Artıh küstig alıptar
Altın Hostonıñ çirñzer
1600 Aylanarğa çöptestiler.
Arğalığ sınğa sıgıp,
Alıp attarına altanğannar.
Hışır kilip, hamcı saphannar,
Üskür kilip, üküs salğannar.
1605 Açırgastıg ah çazılar
Attar soonda köp halça.
Köolenistig kök çazılar
Külükter soonda köp halça.
Piltirı pahsa suğlarını
1610 Köp hati kisçeler,
Pilı pahsa tağlarını
Köp hati aşçalar.
Ay parar çirlernı
Ara honmin parçalar,
1615 Çıl parar çirlernı
Çiti honmin irtçeler.
Atar uhtıñ arbının alçalar,
Uçuğlar hustıñ türgünin alçalar.
Çaya teep, oylaan çirlerde
1620 Çayın köller püt halçalar,
Oya teep, oylaan çirlerde
Oyım köller püt halçalar.

Altın çakıyı eline alıp,
Altın cebini karıştırdı.
Ak bora atına binip,
Kıymetli kardeşlerine
Veda edip
Ak nehri görerek,
Ak bora atını kamçıladı.
Pek güçlü yiğitler
Altın Hosto'nun yurduna
Geri döndüler.
Yüksek dağa çıkıp,
Yiğit atlarına bindiler.
Bağırıp kamçı vurdular,
Nefes alıp tırısı kalktılar.
Kasvetli ak ovalar
Atların epeyce ardında kalıyor.
Değerli yeşil ovalar
Beceriklilerin epeyce ardında kalıyor.
Sınırı başka suları
Çokça geçiyorlar,
Beli başka dağları
Çokça aşıyorlar.
Ayın gittiği yerleri
Ara vermeden gidiyorlar,
Yılın vardığı yerleri
Yedi gün durmadan ilerlediler.
Atılan okun büyüğünü alıyorlar,
Uçan kuşun hızlısını alıyorlar.
Tarumar edip gidilen yerlerde
Bölük pörçük göller oluşuyor,
Oyup geçtiğin yerlerde
Oyuk oyuk göller oluşuyor.

Aymah çirîn aar itçeler,
Ada çurtına çağdapçalar.
1625 İl çirîn kider itçeler,
İne çurtına çidîp turlar.
Alıptar ascañ arğalığ sında
Attarın tohtada tarthannar.
Aarlığ oolğı aylançathanın pîlîp,
1630 Kök Nincîl İcezi
Albathı çonınañ hada
Arğalığ sın hırında
Sağıp turğan poltır.
Aymah çirîneñ aylanğan
1635 Altın Hostonañ Sarığ Plat
Alıp attarınañ tüşkenner,
Albathı çonnañ izenneskenner.
Paarsah İce Kök Nincîl
Çalğıs oolğın Altın Hostonı,
1640 Çürene çaba pazıp, ohsanğan.
Arğalığdañ inîp, alıptar
Aal aralı parğannar.
Arğa çurt hırında attarın
Altın çeçpee palğannar.
1645 İzik azıp, irkin altap,
Ah payzañ ibzer kîrğenner.
Arğa çurt İtsinde
Altın stol salıtır,
As-tamahtıñ aymağı
1650 Anda timnelgen poltır,
Alıp-külükter, odırıp,
Astaan harınnarın toshırçalar.
Ayran-suhsının işçeler.
Altın stol kistinde

El yurdunu kıymetli kılıyorlar,
Ata yurduna yaklaşıyorlar.
Kendi yurtlarına gider oluyorlar,
Ana yurdunua ilerlemişler.
Yiğitler geçecekleri yüksek tepede
Atlarını durdurdular.
Kıymetli oğlanın döndüğünü bilip,
Anası Kök Nincil
Tüm halkıyla birlikte
Yüksek tepenin kenarında
Beklemiş.
El yurdundan dönen
Altın Hosto ile Sarı Plat
Alp atlarından indiler,
Tüm halka selamlaştılar.
Sevecen ana Kök Nincil
Çıplak oğlu Altın Hosto'yu
Bağrına basıp okşadı.
Kahramanlar dağdan inip,
Köy arasından geçtiler.
Büyük evin kenarında atlarını
Altın direğe bağladılar.
Eşiği aşp kapıdan geçip,
Ak saray eve girdiler
Büyük evin içinde
Altın masa konmuş,
Yiyeceklerin çeşitlisi
Orada hazır durmaktaymış,
Mahir yiğitler oturup,
Acıkan karınlarını douyuruyorlar.
Ayranı içiyorlar.
Altın masanın başında

- 1655 Çoohtarın çoohtasçalar,
Sösterin söleşçeler.
Astaan postarı toshanda,
Altın stol kistîneñ
Amır-köölce sıhçalar.
- 1660 Alıp Sarıg Plat hıstıñ
Albathı çonı, arğalıg malı
Altın Hostonıñ çirınzer kiltır,
Çonğa çon hozıltır,
Malğa mal hozıltır.
- 1665 İrge parbasha çayalğan
Alıp Sarıg Plat hıstı
Altın Hostonañ Kök Nincıl
Hada çurtırğa çöpteenner.
Harındas-tuğanı çoh halğan
- 1670 Alıp Sarıg Plat hıs
Hada çurtırğa inabıstı.
Aar çobağnı köp körgeñ,
Aymah çirde köp çörgeñ
Altın Hostonañ Sarıg Plat,
- 1675 Altı azahtıg orğanzar çadıp,
Toğıs küñge çitire
Halin uyğaa pastırğannar.
Arğa çurttıñ istinde
Kök Nincıl hayın çörgeñ.
- Diyeceklerini söylüyorlar,
Sözlerini diyorlar.
Acıkan karınları doyduğunda,
Altın masanın başından
Ağır ağır kalkıyorlar.
Alıp Sarı Plat kızın
Tüm halkı ve mal-davarı
Altın Hosto'nun yurduna gelmiş,
Halka halk katılmış,
Mala mal eklenmiş,
Bekâr yaratılan
Alıp Sarı Plat kıza
Altın Hosto ile Kök Nincil
Birlikte yaşamaya tavsiye ettiler.
Kardeşi olmayan
Alıp Sarı Plat kız
Birlikte yaşamaya razı oldu.
Sıkıntıyı çok gördü,
El yurdunda çok yaşadı
Altın Hosto ile Sarı Plat
Altı ayaklı yatağa yatıp,
Dokuz gün sürecek
Ağır uykuya daldılar.
Büyük evin içinde
Kök Nincil iş gördü.
- * * *
- 1680 Halin uyğudağı ikı alıp
Toğıs kün pazınañ ushunğan.
Kirilip-söölünip ala,
- Ağır uykudaki iki yiğit
Dokuz gün boyunca uyudu.
Gerinip-çekilip,

Altı azahtıĝ orĝannañ
Tur kilgenner alıptar.
1685 Suĝnañ çuunıp
Sütneñ çazanıp,
Altın stol kistınzer odırĝannar.
As-tamahtıñ artiin çipçeler,
Ayran-suhsunun işçeler.
1690 Astaan-postarı toshanda,
Araan postarı simirgende,
Altın stol kistıneñ
Alıptar sıĝara pashannar.
Paarsah ice Kök Nincil
1695 Paarınañ sıhhan palazına
Çooĝın çoohtapça,
Sözın sölepçe:
“Altın Hosto, irkem-çalĝızım,
Hat alar tim çit kildı,
1700 Sin hat alar çiriñ
Hatıĝdañ hatıĝ çir polar.
Siniñ alıp honcañ ipçıñ
Ah talaynıñ hazında çirlıĝ,
Ah tashılınıñ tözinde çurttıĝ,
1705 Ah pora alıp attıĝ
Ah Hannıñ hızı
Ay Arıĝ abahay
Sııernı kilerin saĝıpça.
Arıĝ küsterin alza,
1710 Alcañ hısıt aĝıl kilzeler.
Arıĝ küsterin albin halza,
Arıĝ tınnarın pir salarzar,
Azıp-ölip halarzar.
Am parzar, marıĝnı pazarzar.

Altı ayaklı yataktan
Kalktılar.
Suyla yıkanıp,
Sütle temizlenip,
Altın masanın başına oturdular.
Çokça yemek yiyorlar,
Ayranı içiyorlar.
Aç bedenleri doyduĝunda
Zayıf bedenleri semirdiĝinde,
Altın masanın başından
Kalktı yiĝitler.
Şefkatli ana Kök Nincil
Baĝrından çıkan yavrusuna
Sözünü söyler,
Lafını konuşur:
“Biricik evladım Altın Hosto
Evlenme vaktin geldi,
Senin eş alacaĝın yer
Sertten de sert bir yerdir.
Senin alacaĝın evdeşin
Ak nehrin kıyısında yurdu olan,
Ak daĝın ortasında evi olan,
Ak bora yiĝit atlı
Ak Han’ın kızı
Ay Arıĝ hanım
Senin gelmeni bekliyor.
Saf güçlerini alsa
Alacaĝın kızı alıp getirseler.
Saf güçlerin almazsa,
Saf canlarını verseler
Ölup giderler.
Şimdi gitmeye yarışa varmaya.

1715 Am parbin salzar,
Ala harahnañ körbîn halarzar
Ah Hanniñ çirîne çitser,
Uluğ marıg polçathan polar.
Pastap at çarızı polar,
1720 Anañ alıptar küs sınazar”.
Andağ sösterni istip,
Alıptar hayınıp pastabışannar.
Tim-tiriğlerîn timnengenner,
Hatıg huyahtarın hatanğannar.
1725 Kök Ninciñneñ anımcohtazıp,
Arğa çurttañ sığara pashannar.
At palğacañ altın sarçındağı
Alıp attarına münengenner.
Mal arazın pazıtnañ irtkenner,
1730 Çon arazın sopasnañ tobirğannar.
Albathı çonı, arğalıg malı
Arğalıg sınğa üdeskenner.
Üs hırañ ashanda,
Üs çulat kiskende,
1735 Altın Hostonañ Sarıg Plat
Hışır kilip, hamcı saphannar,
Üskür kilip, üküş salğannar.
Tolğaam hamcı puttha teñende,
Ah oy atnañ sarıg saraat
1740 Atıgıp, oylap sıhhannar.
Hara çir haltıras sıhhan,
Han tigir solhılıs turğan.
Altın Hostonañ Sarıg Plat,
Arğa-mörıyde prayzın utıp,
1745 Ada çirınzer alğan ipçineñ,
İne çurtınzar abahay hısnañ,

Şimdi gitmezsen,
Ala gözle görmeden kalmaya
Ak Han'ın yurduna gitmeye,
Büyük yarış olacak.
Öncelikle at ayrışı olacak,
Sonra yiğitler güçlerini sınayacaklar”.
Bu sözleri işitip,
Yiğitler hazırlanmaya başladılar.
Hazırlıklarını yaptılar.
Dayanıklı zırhlarını kuşandılar.
Kök Nincil ile vedalaşıp,
Büyük evden çıktılar.
At bağlanan altın sarçındaki
Yiğit atlarına bindiler.
Mal-davarın arasını adımlamışlar,
Halkın arasından yavaşça geçtiler.
Tüm halk ve mal-davar
Yüksek tepeye uğurladılar.
Üç bayır aştığında,
Üç çay geçtiğinde,
Altın Hosto ile Sarı Plat
Bağırışıp kamçı vurdular,
Nefes alıp dörtnele koşturdular.
Dolanık kamçı buta indiğinde,
Ak boz at ile sarı sarı at
Sıçrayıp ilerlediler.
Kara yer titredi,
Gökyüzü kaldı.
Altın Hosto ile Sarıg Plat
Müسابakada hepsini yenip,
Baba yurduna, aldıkları eşle,
Ana yurduna güzel kızla,

İbirilip, nan kilgenner.
Ah payzañnıñ hırındağı
Altın sarçınğa attarın palğan,
1750 Arğa çurtha kire pashannar.
İzik azıp, izen pirgenner.
İrkın altap, mindi salğannar.
Ah payzanda hayın çörgen
İce kızı Kök Nincil
1755 İrkelerin udurlapça.
Tarğah tudınğan çapçañ hattar
Tarğahların timnep turlar.
Ay Arıǵ abahay hıstıñ
Altın sazın, sıybastırıp,
1760 İpti-taptı tarapçalar.
Alton polğan sürmezın
Azır tuluña ürçeler.
İlig polğan sürmezın
İki tuluña ürçeler.
1765 Sas toyı itken sıлтаanda
Uluǵ stol timneldi.
Alton stol aylandıra
Apsaharnı odırthannar,
İlig stol ibire
1770 İneylerni odırthannar.
Altın stol kistinde
Altın Hostonañ Ay Arıǵ,
Kök Nincilneñ Sarıǵ Plat
Uluǵ örçide odırçalar.
1775 Çoohtarnı çoohtasçalar,
Sösterin sölesçeler.
Altın stol üstünde
As-tamahtıñ artıǵı üülçe.

Dolanıp yan yana geldiler.
Ak otaǵın kenarındaki
Altın direǵe atlarını baǵladı,
Büyük eve girdiler.
Eşiǵı aşıp esenlik dilediler.
Kapıyı geçip, selam verdiler.
Ak otaǵda işle meşgul
Anaları Kök Nincil
Kıymetlilerini karşıyor.
Tarak tutup saç tarayan kadınlar
Taraklarını hazırlamışlar.
Pek güzel Ay Arıǵ kızın
Altın saçını okşayıp,
Düzgünce tarıyorlar.
Altmış beligini
Çift örgü ediyorlar.
Elli beligini
İki örgü yapıyorlar.
Saç toyunun yapıldığından dolayı
Zengin bir sofrı kuruldu.
Altmış masa döndürülerek
Dedeleri oturtular,
Elli masa çevrelenerek
Nineleri oturtular.
Altın masanın başında
Altın Hosto ile Ay Arıǵ,
Kök Nincil ile Sarıǵ Plat
Büyük bir mutlulukla oturuyorlar.
Diyeceklerini söylüyorlar,
Laflarını diyorlar.
Altın masanın üstünde
Yiyeceğin fazlası yığılıdır.

Abahay hıstar, hayınıp,
1780 Alton stol ibire çörçeler,
Araçın astı ülepçeler,
As-tamahtı alıstırçalar.
İptig körımnıg hıstar
İlig stol ibire çörçeler,
1785 İreçin astı ülepçeler,
İrgi çiiisterni alıstırçalar.
Azağı çoh kızılerni
Atha mündirip ağıltırlar.
Harahnañ homay kızılerni
1790 Holtıhtap toyğa ağıltırlar.
Arağa isken apshtar,
Ay-poraan tüzerge sağınp,
Hara çirni titirede teep,
Segirip pastabışannar.
1795 İreet alğan ineyler,
İrtken tustı sağınp,
İpti-tapti sarnasçalar.
Küsküde salğan toyları
Çashaa çitire pol pardi.
1800 Çashaa çitken toyları
Küsküni irtibök parıbıstı.
Tostağızı toozılça,
Tooza çon tarasça.
Hazan tübi hahtalça,
1805 Altın Hostonañ Ay Arıgñıñ
Sas toyların mahtabas
Pir dee kızı tabılbinça.
Aymahtañ kilgen aalcılarğa
Azıh-tülük suh pirçeler,
1810 Çağınnañ kilgen kızılerni

Güzel kızlar, iş görüp,
Altın masanın etrafında dolanırlar,
Rakıyı bölüşüyorlar,
Yiyecekleri değişirler.
Hoş görünümlü kızlar
Elli masayı dolanırlar,
..... yiyeceği dağıtırlar,
Bayat yemekleri değiştirirler.
Ayağı tutmayanları
Ata bindirip getirdiler.
Gözü görmeyenleri
Koltuklayıp düğüne getirdiler.
Rakı içen ihityarlar,
Çok boran olduğunu düşünüp,
Kara yer titreterek
Atlayıp düştüler.
Acı çeken nineler
Geçen zamanı düşünüp,
Makamıyla türkü okurlar.
Güzün olan düğünleri
Yaza yetiştı.
Yaza varan düğünleri
Güze de yetiştı.
Ağaç kabuğu bitiyor,
Tüm halk dağılıyor.
Kazanın dibi silkeleniyor,
Altın Hosto ile Ay Arıg'ın
Saç toylarını kutlamayan
Kimse bulunmuyor.
Uzaktan gelen misafirlere
Azık-erzak ve su verirler,
Yakından gelenlerin

Pahpırların çazıp nandırçalar.
Mındağ uluğ toy polğanın
Pır dee kızı körbindir,
Aymahtañ kilgen aalcılar
1815 Arğa çurttarına aylanğannar,
İlden çulışan aalcılar
İblerinzer nanğlaannar.

* * *

Altın Hosto Ay Arığnañ
Amır, iptiğ çurta turlar.
1820 Alnınzar körıp, çöptesçeler,
Alıp oolağas sağıpçalar.
Paarsah ıcezi Kök Nincil
Ah payzanda hayın çörçe.
Alıp töreen Sarığ Plat
1825 Altın oshas ah payzanda
Olarnañ hosti çurtaçça.
Artıh küstig çayalğan
Harındas-picedeñ horıgıp,
Alıptar çağa kırbinçeler.
1830 Huzuruh sözirip, alıp kilbeen.
Çağın çurttığ çonnañ
Çaballaspin çurtaççalar,
İrah çurttığ çonnañ
İrlaspin çurtaççalar.
1835 Ökis-çabistarğa açınıp,
Çarnı pözik atha mindirçeler,
Çağazı siliğ kip kizirtipçeler.
Çonğa çon hozıp,
Malğa mal hozıp,

Mahmurluklarını dağıtıp döndürüyorlar.
Böylesi debdebeli düşünü
Hiç kimse görmemiştir,
Uzaktan gelen misafirler
Uzak yurtlarına geri döndüler,
Yakından toplanan konuklar
Evlerine döndüler.

* * *

Altın Hosto Ay Arığ ile
Sağlıklı ve huzurlu yaşamışlar.
Önlerini görüp, yürüyorlar,
Yiğit oğlancık bekliyorlar.
Sevgili anası Kök Nincil
Ak otağında iş görüyor.
Yiğit doğuşlu Sarığ Plat
Altın gibi ak otağda
Onlarla birlikte yaşıyor.
Pek güçlü yaratılan
Kardeş-abladan korkup,
Yiğitler savaşa tutuşmuyorlar.
Kuyruğunu sürükleyip, yiğit gelmedi.
Yakında yaşayan halkla
Kapışmadan yaşıyorlar,
Uzaktaki halkla
Birbirlerine düşman olmadan yaşıyorlar.
Zavallı öksüzlere acıyıp,
Katanaya bindiriyorlar,
Yakası güzel don giydireyorlar.
Halka halk katılıp,
Mala hayvan katılıp,

1840 Alıp töreen külükter
Amır-hazıh çurtaḡ halğannar.

Yiğit doğuşlu mâhirler
Sağlıklı ve mutlu yaşadılar.

HAN KİCEGEY

1	Çirî pasti püderde poldı,
Çizî pasti tazarda poldı.
Çir pözîgî uluğ sinnar
Ösklep parğan turğlapçadır,	Yerin oluşmaya başladığı zamandı,
Bakırın taşmaya başladığı zamandı.
Yerin ulusu büyük zirveler
Büyüyüp durmaktadır,
5	Suğ çalbağı uluğ suğlar
Uluğ sinnardañ axxlapça.
Uluğ çazıların tobıra ahhlap,
İlazıp-soolazıp, axxlapçadır.
Oylar, hırlar ösklep parğan,	Suyun engini yüce sular
Yüksek zirvelerden akıyor.
Uçsuz ovalarda uçtan uca akıp,
Uğuldaşıp-gürüldeyip akıyor.
Vadiler, kırlar oluştu,
10	Oyım, köller pütkelep parğan.
Oyım, köllerniñ tübinde
Oy-tarba palıhtar ösklebökçe.
Uluğ suğlarını hastada
Ah tirek ağastar ösklebökçe.	Çukur, göller meydana geldi.
Vadi ve göllerin dibinde
..... balıklar büyüyor.
Büyük sular boyunca
Ak kavak ağaçları büyüyor.
15	Ağas tastarı ösklep parğan,
Ças tayğalar, sustalızıp,
Sağılızıp, turğlapça.
Çir pözîgî Altay sınñ altında
Ah talay suğ çalbayıp ahça.	Ağaçların taşları büyüdü,
Yeşil ormanlar, parıldayıp,
Işıldayıp duruyor.
Yerin geniş Altay zirvesinin altında
Beyaz nehir su genişleyip akıyor.
20	Ah talay suğnı hastada
Halıh albat çon çurtaçça.
Uzu-hırı körinmes uluğ aal polğan.
Uluğ aalınıñ ortızında
Hannıñ-pignıñ	Beyaz nehir boyunca
Boy-millet yaşıyor.
Ucu sonu görünmeyen büyük köy vardı.
Büyük köyün ortasında
Hanın ve beyin
25	Ah payzañ ibî turça.
Ah payzañ ibniñ alnında,
At palğacañ çeçpede
Aran-çula Ah oy at
At kirizî pol parğan,	Beyaz otağ duruyor.
Beyaz otağın önünde,
At bağlanan kazıkta
Tulpar Beyaz doru at
Atın ihtiyarı idi,

30	Par timineñ, par sümüneñ turça. Ah payzañ ibniñ istinde Hadarğan malnıñ eezı Ah oy attıǵ Ah Han. Aran-çula Ah oy adı	Olan hazırlıǵı, olan giysisiyle duruyor. Beyaz otaǵm içinde Otlayan malın sahibi Kır atlı Ah Han. Tulpar kır atı
35	At kirizi pol parğan. Al pozı Ah Han İr kirizi pol parğan. Alğan anıñ ipçizi – Ah Öleñ Arıǵ	İhtiyar atı vardı. Ah Han'ın kendisi İhtiyar kişiydi. Onun aldıǵı eşi Ah Ölen Arıǵ
40	İney tuzı çit parğan. Olarnıñ paarınañ sıhhan Pala çoǵıl, üren-tölı çoǵıl. Ah Han, Ah oy adına altanıp, Halıǵ albat çonına	Analık vakti geçti. Onların ciğerlerinden çıkan Çocuk yok, döllerı yok. Ah Han, beyaz doru atına atlanıp, Boy-milletine
45	Ülgü-çarǵı sal çöredir, Hadarğan malnıñ sanın al çöredir. Ah Haniñ ülgüzi, çarǵızı Hatıǵ ülgü-çarǵı polğan. Halıh albat çonın	Töre düzenlemiş, Otlayan malın sayısını hesaplamış. Ah Han'ın töresi, buyruǵı Sert töre-buyruk imiş. Boy-milletin
50	Uǵaa sidik çurtta çurtaçcadadır. Çahsı at müngeñ kızıñıñ Çahsı adın tudıp aladır, Çahsı kip kiskeñ kızıñıñ Çahsı kibin suırıp aladır.	Çok zor hayatta yaşıyorlarmış. İyi ata binen adamın İyi atını tutup almış, Elbisenin iyisini giyen adamın Güzel donunu çekip almış.
55	Mal çoǵıl, çonın azırı çoǵıl. Mal ölze, ölgeñ mal idineñ, Anı daa kömesteñ, sineñ piredir. Ah Haniñ çonı Uǵaa çobaǵlıǵ çurtaçça.	Mal-davar yok, halkın aşu yok. Mal-davar öldüğünde, leşin etinden, Onun da birazından, tartıp vermiş. Ah Han'ın halkı Çok kötü yaşıyor.
60	Ah Han irgi çıl irtkence çurtaçcadadır, Naa çıl çitkence çirlepçededir.	Ah Han geçen yıl geçirerek yaşıyor, Yeni yıla ulaşarak yurtluyor.

Ah Öleñ Arıġ abahayınañ
Çitteñ kireence çurtap,
Pır dee çahsı çoohtaspaan.
65 As-tamah çip odırza,
Aba çili alarta körıp,
Püür çili pölerte körıp odırçadadır.
Ah Öleñ Arıġ abahay,
Ah Hannañ çitteñ kireence çurtap,
70 Uġaa tıñ tüülıp,
Uġaa tıñ haġılıp parġan.
Pır kün Ah Han,
Pır tus pol parġanda,
Uluġ aalını aralı,
75 Ah oy adına atlanıp,
Ah payzañ ibin köre,
Aylanıp, nanıp odır.
Ah payzañ ibiniñ alnında attan tüzıp,
Ah oy adın çeçpee palġap,
80 Ah payzañ ibine kırıp kilgen.
Ah huu huyaġın suurıp,
İle tastap, as tamah çirge
Stolġa odırıbışan.
Çir tapsabacañ Ah Han
85 Tapsap, çoohtap odır:
-Ah Öleñ Arıġ,
Aracın azıñ par ba?
Ah Öleñ Arıġ çoohtapça:
Aracın as haydar kır parar,
90 Ayrıan-hımıs parda.
İzer köñniñ par polza,
Künniñ dee iş.
-Par polza,

Ah Ölen Arıġ güzeliyle
..... yaşayıp,
Hiçbir güzel şey konuşmadı.
Yemek ydiğinde,
Ayı gibi şiddetle bakarak,
Kurt gibi dik dik bakıyor.
Güzel Ah Ölen Arıġ
Ah Han ile yaşayıp,
Pek çoġu birikip,
Pek çoġu boşaldı.
Birgün Ah Han,
Bir vakit olduġunda,
Büyük köyü arasından,
Beyaz doru atına binip,
Beyaz otaġını görerek,
Dönüp, geri oturur.
Beyaz otaġın önünde attan inip,
Beyaz doru atını kazıġa baġlayıp,
Beyaz otaġına girdi.
Beyaz kuġu (derisinden) zırhını çıkarıp,
Ortaya bırakıp, yemek yenilen yere
Masaya oturmuş.
Yer söylemeden Ah Han
Söyleyip, konuşmuş:
- Ah Ölen Arıġ
Rakın ve aşın var mı?
Ah Ölen Arıġ söylüyor:
Rakı, aş nereye gidecek
Ayrıan-kımız varken.
İçecek kabın varsa,
Kabından iç.
- Var ise,

Pıree tozor¹ pır, - tidır.
 95 Ah Öleñ Arıǵ pır tozor
 Araǵa turǵıs pirgen,
 Ah Han izıp odır.
 Pır tozor araǵa tooza is salǵan,
 İlkincizın surıbohça.
 100 Ah Öleñ Arıǵ
 İkinci tozorın turǵıs pirgen.
 Ah Han iki tozor isken,
 İkiñden üske çitken.
 Annañ andar Ah Han araǵa izibısken,
 105 İziribısken Ah Han.
 İzikteñ törge pastırıp,
 Köglep çöredır:
 -Çalbay turǵan çirniñ üstünde,
 Çarıp turǵan tigir altında,
 110 Aran-çula Ah oy attıñ
 Alnına tüzer
 At törıbeen;
 Alıp töreen Ah Hanı
 Ködirip tastır
 115 İr törıbeen!
 Ah Hannıñ pazı izende,
 Pır dee nımedeñ horıhpa,
 Alǵan kızım Ah Öleñ Ariim.
 120 İzirigı uluǵ Ah Han
 Çirge çalbaya odırıbıshan,
 Araǵoh surıp odıradır.
 Ah Öleñ Arıǵ, ala saraa toldıra
 Araçın as urıbızıp,
 125 İki hulahtañ holına tudınırıbıshan.

Bir rakı ver, demiş.
 Ah Ölen Arıǵ rakı ver
 Rakıyı vermiş,
 Ah Han içmiş.
 Bir rakıyı bitirene dek içti,
 İkincisini istiyor.
 Ah Ölen Arıǵ
 İkinci rakıyı koydu.
 Ah Han ikinci rakıyı içti,
 İkiñden üçe geçti.
 Daha sonra Ah Han rakı içti,
 İçeduran Ah Han
 Eşikten muteber yere gidip,
 Şarkı söylemiş:
 Geniş duran yer üstünde,
 Yayılıp duran göğün altında,
 Tulpar Beyaz doru atın
 Önüne geçecek
 At yaratılmadı;
 Yiğit doğuşlu Ah Han'ı
 Kaldırıp atmış
 Yiğit doğmadı.
 Ah Han'ın başı sağlam,
 Hiçbirseyden korkma,
 Evlendiğim kişi Ah Ölen Arıǵcıǵım.
 Esrikliğı çok Ah Han
 Yere yayılıp oturdu,
 Rakı istemiş.
 Ah Ölen Arıǵ, renkli sara doldurarak
 Az rakı döküp,
 İki kulağından koluna tutundu.

¹ Araǵa urcan idis : Rakı dökme işi

- Ala saraalıg araçın astı alıp alıp,
Ah Han tooza izibisken.
Ah Han köglep-sarnap
Aar sabılıp, peer sabılıp,
130 Çuulıp aňdarılıbışan.
Ah Öleñ Arıg kör tur.
Ah Han çuul parğan.
Ah Öleñ Arıg abahay
Ah payzañ ibdeñ sıgıp kilgen.
135 Haraağı tün pol parğan,
Ay haraazı pol parğan,
Alton çiltız sanal tur.
Tün haraazı pol parğan,
Tüben çiltız körin tur.
140 Haraağı tünde Ah Öleñ Arıg
Uluğ aalın kör turça:
Hadarğan mal
Halın çohçağa tūs parğan,
Halıh albat çon halın uyğaa tūs parğan.
145 Uzı-pazı körinmes uluğ aal.
Uluğ aalın oñnap-sınap kör turadır.
Pır dee çirde ot çaraan çir körine çoğıl,
Pır dee hıymıran çörgen nime körine çoğıl.
Ah Öleñ Arıg çoohtan turçadır:
150 -Mındağ uluğ aalda,
Mındağ uluğ çurtta
Haydi pır nime körinmedi,
Haydi pır dee çirde ot çarıbadı?
Ah Öleñ Arıg haraazı tünde
155 Uluğ aalınñ arazınzar pas sıhhan.
Parırıp, sağın parça:
-Adañmınañ Ah Han
- Renkli saralı rakının birazını alıp,
Ah Han hepsini içti.
Ah Han küy ve türkü çağırıp,
Oraya-buraya sendeleyip,
Sarhoş olup düştü.
Ah Ölen Arıg görmüş (ki).
Ah Han'ın düştü.
Alımlı Ah Ölen Arıg
Ak otağdan çıktı.
Karanlık gece oldu,
Ayın ışığı belirdi,
Altmış yıldız sayılmış.
Gecenin ışığı belirdi,
Binlerce yıldız görünmüş.
Gözü gecede (olan) Ah Ölen Arıg
Koca köyü görüyor:
Otlayan mal-davar
Derin uykuya daldı,
Tüm halk (da) derin uykudaydı.
Ucu-sonu görünmeyen büyük köy.
Büyük köyün sağına soluna bakmış.
Hiçbir yerde ateş yanan yer görünmüyor.
Hiçbir yerde kımıldayan şey görünmüyor.
Ah Ölen Arıg söyleniyor:
- Böylesi büyük köyde,
Böylesi büyük memlekette
Nasıl bir şey görünmedi,
Nasıl ki bir ateş yanmadı?
Ah Ölen Arıg'ın gözü gecede
Koca köyün arasından ilerledi.
İlerleyip, düşünüyor:
- Saygıdeğer Ah Han

	Süme salçadır polbazın	Büyü yapmış olmasın
	Horam, hacan aylan kilzem,	Ne zaman ki ardından dönüp gelsem,
160	Soğıp, saapçatpazın.	 ,
	Purulıp, nandıra aylan kildî.	Dönüp, geri geldi.
	Ah payzañ ibîne çit kilgen,	Beyaz otağ evine girdi.
	İzeebîneñ altın arçollığ	Cebinden altın işlemeli
	Ah plat suurgan, izikke hıstıra çabışan:	Ak ipeği çıkardı, eşiğe kıstırdı:
165	-Çe, horam, hacan aylan kilzem,	- İşte, sonra, ben ne zaman geri dönsem,
	Ah Han sümelen çadır polza,	Ah Han büyülendiğinde,
	Mınnañ pılerbın.	Buradan anlarım.
	Anaň aylanıp, Ah Öleñ Arığ	Buradan dönüp, Ah Ölen Arığ
	Uluğ aalnın arazınzar	Koca köyün arasına
170	Çügüre-paza parıbışan.	Yürüyerek ulaştı.
	Uluğ aalnın arazında	Koca köyün arasında
	Pır dee ot çaraan çir çoğıl,	Hiçbir ateş yanmıyor,
	Pır dee hıymırıp çörgen nime çoğıl.	Hiçbir şey kıpırdamıyor.
	Uluğ alnın uzına sığara parğan,	Koca köyün tepesine çıktı,
175	Uluğ alnın uzına sıh parıp, tura tüşken.	Büyük köyün tepesine çıkıp, ayağa kalktı.
	Pır dee nime tapan,	Hiçbir şey bulamadı.
	Pır dee nime pıl polbaan,	Hiçbir şey anlamadı,
	Anda turıp, tañnap, çapsıp turça:	Orada durup, hayret edip, şaşırıyor:
	-Haydi mındağ uluğ aalda,	- Böylesi büyük köyde nasıl
180	Mınca köp çonda pıree dee	Böyle kalabalık halkta hiçbir şey
	Çahsı kızı, sağıstıg kızı	İyi insan, düşünceli kişi,
	Haydi çoh polar?	Nasıl olmaz?
	İdi turıpçathanda,	Böylece dururken,
	Alnında, hıbın toolap ot çarıbışan.	Karşısında, kıvılcım çakıp, ateş yandı.
185	Ah Öleñ Arığ körze,	Ah Ölen Arığ görür ki,
	Alnında çir ibıcek turça.	Karşısında ev duruyor:
	Anı körıp, hırına pas kilgen.	Bunu görüp yanına gitti.
	Közegeni mal harınının	Perdesi büyükbaş karnının
	Terizineñ it salğan.	Derisinden yapılmış.

190	Ah Ölen Arıĝ Ustiĝ salaazınañ tize pazıbizabas, Pır haraĝın salıp, kör tur. İney apsañ kızı soolĝa ot salıbışan, Otha çılınıp, sısten turlar.	Ah Ölen Arıĝ Bir gözüyle görmüş. İhtiyar bir nine ocaĝa ateş atıyor, Ateşle ısınmışlar.
195	Anı körıp, Ah Öleñ Arıĝ aylan kilgen. Aylan kilıp, parar çirın kör turça – Ah payzañ ibınzer. İdi turıpçathanda, Hayzı-hayzı çirde-	Ah Ölen Arıĝ bunu görüp geri döndü. Geri gelip, gittiĝi yere bakıyor - Ak otaĝ evine. Böylece dururken, Çok uzak bir yerde -
200	Çirniñ hırı çirde oshas – Hatıĝ tuyĝahtıĝ aran-çula at Tıĝırtı tıĝırep oylap kilçedir. İrah tıĝıreen aran-çula at – Ah Han çirine çağın tıĝırep sabılıp odır.	Yerin kenarındaymış gibi - Sert toynaklı tulpar at Takır tukur geliyor. Uzak tıktırlı tulpar at – Ah Han'ın yurduna yakın tıkırdıyormuş.
205	Ah Öleñ Arıĝ tıñnap turçadır. Çaĝın tıĝırep odırıp, Tıñnap turza, Çir pözıĝı Altay sınĝa Çitire oylap kilgen.	Ah Ölen Arıĝ dinlemiş. Yakından tıkırdayıp, Dinlediĝinde, Yerin ulusu Altay zirvesine Gidiyormuş.
210	Ah Öleñ Arıĝ, horıĝıp, Tıttırezıp, haltırızıp, turıbışan: -Adanıñ açii poldı, İneniñ hohayı poldı. Haraaĝı tünde hay la çörçedırbın?	Ah Ölen Arı korkup, Titreyip, sarsıldı: - Babanın acısı oldu, Ananın çıĝlıĝı oldu. Geceleyin nereye yürümüşüm?
215	Altay sınıñ üstüne Aran-çula at sıĝara oylap kilgen. Ay sıhpas çirdeñ ay sıh kilgendeg, Kün sıhpas çirdeñ kün sıh kilgendeg, Altay sınıñ üstünde	Altay zirvesinin üstüne Tulpar at çıkarak koştı. Ayın çıkmadıĝı yerden ay çıkmış gibi, Güneş çıkmaz yerden güneş çıkmış gibi, Altay zirvesinin üstünde
220	Çarılı palañnabışan. Ah Ölen Arıĝ, anı körıp, horılı parĝan.	Aydınlık parıldadı. Ah Ölen Arıĝ, bunu görüp, korktu.

Çir ibıcektñ hırına pas kilip,
Çirge tündere çadıbışan.
Altay sınñ üstüneñ
225 Aran-çula at inçetkendeg.
Uluğ aalññ alnınzar inip odırğandağ.
Ah Öleñ Arığ, titirezıp,
Haltıraşcadadır:
-Haraağı tünde hay la çördim ni?
230 Amdı minı kör salza,
Ah hanım çayıp, arığ tınım üzibizer.
Sırayın holnañ tuu tudınıp,
Çirge tündere çatçadadır.
Alıp kızınıñ at tığirtı
235 Aalññ pazındağı çir ibıcekser kilir.
Ah Öleñ Arığ körgence, körbim tıp
Sırayın tuu tudınıp, titiresçededir.
Aran-çula at
Çir ibıcektñ alnında tohtapçathandağ,
240 Molat suğluğı hoolap çadır.
Molat izeñezı soolapçadır.
Ah Öleñ Arığ tıñnapçatsa,
Alıp kızı pük-nah pazıp,
Çir ibıcekke kırıp kilir.
245 Ax Öleñ Arığ tura segirgen,
Közeneginiñ pilen tizigineñ,
Harağın salıp, kör turıbışan:
İzik azılıbışan,
Tigırdeñ tüsken ah har oshas,
250 Tamağın kiskeñ hızıl han oshas sıraylığ,
Arığ silig, naa ösken
Alıp kızı kır kilgen.
Ças haal çili püktel turadır,

Yer evinin yanına gelip,
Yere yüzükoyun yattı.
Altay zirvesinin üstünden
Tulpar iniyormuşcasına.
Büyük köyün önüne inmişcesine.
Ah Ölen Arığ titreyip,
Korkmuş:
- Gece vakti hangi yürüdüm mü?
Şimdi beni görde,
Ak kanımı döküp, saf canımı alırsın.
Yüzünü koluyla tamamen tutup,
Yere yüzükoyun uzanmış.
Alpın at tıktırtısı
Köyün başındaki yer evine geliyor.
Ah Ölen Arığ gördüğünde, görmeyeyim deyip,
Yüzünü tamamen tutup, titriyor.
Tulpar at
Yer evinin önünde duruyormuşcasına,
Demir gemi şingırdatmış.
Demir üzengiyle ses çıkarmış.
Ah Ölen Arığ dinlediğinde,
Yiğit kişi çayır-..... gidip,
Yer evine girer.
Ah Ölen Arığ ayağa fırladı.
Pencerenin hazır deliğinden
Göz atıp, gördü:
Eşik açıldı,
Gökten düşen beyaz kar gibi,
Boğazı kesilen kızıl kan gibi yüzü (olan)
Saf güzelliği (olan), yeni doğan
Yiğit kişi girdi.
Taze dal gibi bükülmüş,

Ças hamis çili mondil turadır.
255 İzen, mindi tıp turadır.
Apsah, ineyneñ izennezıp,
Aylan parıp odırıbışan.
İney, apsah stollarına,
Haydağ- polza tamah turğızıp,
260 Alıp kızını odırtıpçalar.
Ah Öleñ Arığ kör turçadır:
Uğaa arığ, uğaa siliğ
Naa özi odırğan alıp kızideñ
Apsah kızı surça:
265 -Haydağ çirde çirliğ poldıñ,
Noo suğda suğlığ poldıñ?
Adañ, içeñ kem pol pardı,
Adıñ-solañ noo poldı?
Irah pa, çağın ma
270 Ayanıñ hurup parçañıñ,
Alıp kızı, tıp, surıp odır.
Alıp kızı çoohtapça:
-Ya, azıraan ada pılbedim,
Abıdıp, öskirgen içe pılbedim.
275 Hatığ ağastıñ hoolınañ tuskem me
Hatığ tastañ sıhsarılıp tüksem me.
Ah çazınıñ ortızında
Han pozırah attıñ üstünde
İs pılın parğam.
280 İs pılne le, izer hazında
Pıçık pazıl partır,
Anı körıp, hıgırğam:
-Hamağında ay çarıhtığ
Han pozırah attığ,
285 Üs çarıhtığ Han Kicegey tıp

Taze kamış gibi sallanmış.
Selam merhaba demiş.
İhtiyar nine ve dede ile selamlaşıp,
Geri varıp oturdu.
İhtiyarların masasına,
Nasıl ki yemek konulup,
Yiğidi oturtuyorlar.
Ah Ölen Arığ görüyor:
Çok saf ve çok güzel
Yeni büyüyüp yiğit kişiye
İhtiyar soruyor:
- Hangi yerde yurtlu oldun,
Hangi suda sulu oldun?
Baban, anan kim idi,
Namin-sanın ne idi?
Uzak mı yoksa yakın mı
..... kuruyup geliyorsun,
Yiğit kişi, deyip, sormuş.
Yiğit söylüyor:
- Evet, besleyen babayı bilmedim,
Avutup, büyüten ana bilmedim.
Sert ağacın oyuğundan mı düştüm?
Sert kayadan ertilip mi düştüm?
Ak ovanın ortasında
Kan doru atın üstünde
Duman bilindim.
Duman bilinerek, eyerin kenarında
Yazı yazılmış,
Onu görüp, okudum:
- Alnında ay parıltısı
Kan doru atlı,
Üç nurlu Han Kicegey deyip

Adım-solamını pılgebîn.
İrah, çağın haydar pararcıhpın,
Palazı çoh Ah Hanğa
Pala polarğa kildibîn.
290 Palazı çoh Ah Han
Minî pala idîner be polza?
Ürenî çoh Ah Hanğa
Üren polarğa kildibîn.
Ürenî çoh Ah Han minî
295 Üren idinceñ me polza?
Hannıñ-pigniñ ibîne
Haraağı tünde kîrerge-çaratpadım,
Atar tañ atsa,
Arıǵ kün harağı sıhsa, kîrerge.
300 Sîrerniñ odınar çaraan,
Hıbınıñar çaraanın körıp kildibîn.
Ah Öleñ Arıǵ abahay,
Anı istîp alıp,
Sah annañ purulıp,
305 İbînzer oylap sıhhan.
Örîngenîneñ, çirge azağın
Pashanıñ daa pîlînmin, oylap odırçadır:
-Harın, palazı çoh pozıma pala kildî,
Ürenî çoh pozıma üren kildî!
310 Ah payzañ ibîne çitîre oylaan.
İzigîn körze, altın arçol ah pladı
İzikke hıstıra
Haydi çaphan, sah idök turçadır.
Ah Öleñ Arıǵ anda çoohtanğan:
315 -Çe, çabal Ah Han sınap çuulğan polar.
İzik azıp, kîrîp kilze,
Haydi çathan Ah Han,

Adımı-sanımı anladım.
Uzak, yakın nereye gidecektim,
Çocuksuz Ah Han'a
Evlat olmaya geldim.
Çocuksuz Ah Han
Beni evlat edinecek mi acaba?
Dölsüz Ah Han'a
Döl olmaya geldim.
Dölsüz Ah Han, beni
Soyu kabul edecek mi acaba?
Hanın-beyin evine
Karanlıkta girmek için yaratılmadım,
Atacak tan atsa,
Saf gün ışıǵı çıksa, girmek (yaraşır).
Senin yaktığın ateşi,
Kıvılcım ateşini görüp geldim.
Alımlı Ah Ölen Arıǵ,
Bunu duyup,
Aynen bundan,
Evine doğru ilerledi.
Sevincinden, ayağını yere
Bastığını da anlamadan, gidiyor:
- İşte! Çocuksuz olan bana evlat geldi,
Tohumsuz olan bana döl geldi!
Beyaz otağına doğru koştu.
Eşiğe baktığında, altın işlemeli ak şalı
Eşiğe ilîştirerek
Nasıl koyduysa aynen o şekilde duruyor.
Ah Ölen Arı böyle dedi:
- İşte, kötü Ah Han gerçekten sarhoş olmuş.
Eşiği aşıp, girseydi
Öyle yatan Ah Han,

	Sah İdi çadıp çadır.	Gerçekten de öylece yatıyor.
	Ah Öleñ Arığ anda çoohtap turadır:	Ah Ölen Arığ şöyle dedi:
320	-Adañmınañ Ah Han	- Saygıdeğer Ah Han
	Sınap çuulğan poltır.	Gerçekten de sarhoş olmuş.
	Ah Öleñ Arığ ol haraağızın	Ah Ölen Arığ o geceyi,
	Uygu-çadığ çoh tamah timnep çöredir.	Uyku uyumadan, yemek hazırlamış.
	Sarğala tañ atçadadır,	Sararak tan atıyor,
325	Sağıla kün sıhçadadır.	Parıldayarak güneş çıkıyor.
	Kögere tan athan,	Göğereker tan attı,
	Köstele kün sıhhan.	Kızarak güneş çıktı.
	Ah Han turıp kilgen.	Ah Han kalkıp geldi.
	Arığlanıp, siliğlenip, stolğa odırıbışan.	Temizlenip, masaya oturdu.
330	Ah Öleñ Arığ as-tamah timnebışken.	Ah Ölen Arığ aş hazırlamış.
	Ah Öleñ Arığ pılıp çöredir,	Ah Ölen Arığ biliyor,
	Alıp kızıl oloh taa kilerge çör.	Yiğit kişinin böyle geleceğini.
	Olar İdi tamah çip odırğanda,	Onlar öylece yemeklerini yerken,
	Uluğ aalını aralı,	Büyük köyün içi boyunca,
335	Aran-çula at tığrep pastır kilir.	Tulpar at tıkırdayıp gelmiş.
	Ah payzañ ibniñ alnına çidip, tohtapçathandağ.	Ak otağın önüne varıp, durur gibi.
	Aran-çula attıñ	Tulpar atın
	Molat suğluğı hoolapçadadır,	Demir gemi şingirdiyor,
	Attan tūs çathandağ.	Attan iner gibi.
340	Haalhaliğ iziği azılıbışan.	Kapısı olan eşiği geçti.
	Tigirdeñ tūsken ah har oshas,	Gökten inen beyaz bir kar gibi,
	Arığ siliğ alıp kızıl kırıp kilgen.	Saf güzellikteki yiğit kişi girdi.
	Ças haal çili püktelip,	Taze dal gibi eğilip,
	İzen tıp turadır.	Salam vermiş.
345	Ças hamıs çili mondılıp,	Taze kamış gibi sallanıp,
	Mindı tıp turadır.	Merhaba demiş.
	Ah Han izen pirbeen,	Ah Han selam vermedi.
	Mindı tıbeen.	Merhaba demedi.
	Ah Öleñ Arığ	Ah Ölen Arığ

- 350 İzenin izenneñ al turadır,
Mindizın mindideñ al turadır.
İzen, mindi irtkende,
Alıp kızı sireege odırıbışan.
Ah Han pır tabıs tapsi çoğıl,
355 As-tamağın na çip odırçadadır.
Ah Öleñ Arığ alıp kızını
Stolğa odır tıbizecik,
Çabal Ah Hannañ horıh turadır.
Ür, as polğanda,
360 Ah Han pazın ködiribizip:
-Odır peer, alıp kızı,
Tamah çeeñ – tapsabışan.
Alıp kızı stolğa odırıbışan.
Ah Han simis itterin.
365 Pozının alnına tarthlap odıradır,
Paltır-pultır idin
Aalcı kızee idibizip odıradır.
Alıp kızı Ah Hannañ
Noğa as-tamağın ayap,
370 Haramnanıp odırğanın pılıp odıradır.
Pır kizek it alıp çeen,
Pır samnah mün isken,
Stoldañ turıbışan.
Ah Han: “Noğa çibedın dee” – tıp tapsabaan.
375 Ah Öleñ Arığ tapsığa
Ahsı hıymırıp parıp,
Ah Hannañ horıgıp, tapsabinıbışan.
Ah Han pazın ködirip, çoohtança:
-Haydağ çirde çirligzin,
380 Noo suğda suğligzin,
Adañ iceñ kem pol pardı,
- Esenligini almiş,
Selamına karşılık vermiş.
Selamlaşma bittiğinde,
Yiğit kişi divana oturdu.
Ah Han tek bir kelime söylemedi,
Yemeğini yemeğe devam etti.
Ah Ölen Arığ, yigidi
Masaya otur demeye,
Kötü Ah Han’dan korkmuş.
Az-çok vakit geçtiğinde,
Ah Han başını kaldırıp,
- Otur buraya, yiğit kişi,
Yemek ye – dedi.
Alp, masaya oturdu.
Ah Han etlerin semizini.
Kendi önüne çekip oturmuş,
Baldır-..... etini
Misafire uzatmış.
Yiğit Ah Han’ın
Neden yiyeceğine acıyıp,
Pintileştigini anlamış.
Bir parça et alıp yedi,
Bir kaşık çorba içti,
Masadan kalktı.
“Ah Han: Neden yemedin ki” – demedi.
Ah Ölen Arığ ses çıkarmaya
Ağzı kımıldayıp,
Ah Han’dan korkup, ses çıkarmadı.
Ah Han başını kaldırıp, konuşuyor:
- Hangi yerde yurtlusun
Nasıl suda sulusun,
Baban anan kim idi,

Adı-solañ noo poldı?
 İrah pa, çağın ma
 Ayan hurup parçathan
 385 Alıp kızı polıp pardiñ?
 Alıp kızı çoohtança:
 -Azıraan ada pılbedim.
 Hatıg ağastıñ hoolıñañ tüşkem me,
 Tañ, hatıg tastañ
 390 Sihsarılıp tüşkem me?
 Ah çazınıñ ortızında
 Han pozırah attıñ üstünde is pılıngebin.
 İs pılne le, izer hazında
 Pıçık pazıl partır.
 395 Anı tanıp, hıgırğam.
 Hamağında ay çarıhtıg
 Han pozırah attıg
 Üs çarıhtıg Han Kicegey adı-solam.
 Han Kicegey azahha tur kilgen,
 400 Pörık-meley holtıhha hıstırıbıshan,
 Ah Hannıñ alnında turıp, çoohtap tur:
 -Palazı çoh Ah Hanğa
 Pala polarğa kildim.
 Palazı çoh, Ah Han,
 405 Minı pala idindek.
 Ürenı çoh Ah Hanğa
 Üren polarğa kildibin.
 Ürenı çoh, Ah Han,
 Minı üren idindek.
 410 Ah Hannıñ azağına tüzibısken.
 Ah Hannıñ, hamah tüzıp,
 Harah çılayıbıshan:
 -Aday taban, it taban,

Adın-namın ne idi?
 Uzak mı yakın mı

 Yiğit oldup kaldın?
 Alp kişi konuşuyor:
 - Besleyen baba bilmedim.
 Sert ağacın kovuğundan mı düştüm,
, sert kayadan
 Çıkarılıp mı düştüm?
 Ak ovanın ortasında
 Kan doru atın üstünde servet bildim.
 Servet bilerek, eyerin kanarında
 Yazı yazılıymış.
 Onu anlayıp, okudum.
 Alnında ay parıltısı
 Kan doru atlı
 Üç nurlu Han Kicegey adım-sanım.
 Han Kicegey ayağa kalktı.
 Börk ve eldivenini koltuğuna sıkıştırdı,
 Ah Han'ın karşına varıp, söylemiş:
 -Çocuksuz Ah Han'a
 Evlat olmaya geldim.
 Çocuksuz Ah Han,
 Beni evlat ediniver.
 Dölsüz Ah Han'a
 Döl olmaya geldim.
 Dölsüz Ah Han,
 Beni soy ediniver.
 Ah Han'ın ayağına kapaklandı.
 Ah Han'ın, alını düşüp,
 Göz gezdirdi:
 - İtoğlu it, itin dölü,

- Palazı çoğıl tıp, pazın kildñ me,
415 Üreni çoğıl tıp, külip kildñ me?
Ah Han Han Kicegeyniñ
Pazına, munzuruhnañ saap,
Paarına tepken.
Han Kicegey ah payzañ
420 İbniñ ortızında tura túsken.
Açırganıp, puzurğan tur:
-Çil sabar sariña çilege polam, Ah Han,
Suğ sabar sariña tulağa polam.
Sıh tizeñ, adayniñ polam.
425 Sıxsırıbıssañ, turuniñ polarbın.
Palazı çoh, Ah Han, pala idñ!
Han Kicegey Ah Hannıñ azağına
İkincizın tüzibisken,
Ah Han: - Körzeñ anı, -tidır, -
430 Palazı çoh tıp,
Minñ pazın tur,
Üreni çoh tıp, kül tur.
İkincizın Ah Han
Han Kicegeyniñ pazına
435 Munzuruhnañ üs hati saphan,
Paarınañ tepken.
Han Kicegey tura túsken,
Harah çazın han it turadır,
Harağıniñ suun pus it turadır.
440 Ah Öleñ Arığ, ayah-hamıssar aylanıp alıp,
Harah çazın ağıs turadır.
-Öler çirge ıssañ,
Öler çirge pararbın.
Palazı çoh, Ah Han,
445 Minñ pala idñdek.
- Çocuksuz deyip, başın mı geldin,
Dölü yok deyip, güldün mü?
Ah Han, Han Kicegey'in
Başına yumruklayıp,
Böğrünü tekmeledi.
Han Kicegey, beyaz otağ
Evin ortasında kalktı.
Öfkelenip, üzölmüş:
- Yel vuracak tarafına kök olayım, Ah Han
Su vuracak tarafına zırh olayım.
Çık desen, itin olayım
Odun eklesen, yanmış odunun olacağım.
Çocuksuz Ah Han, evlat edin!
Han Kicegey, Ah Han'ın ayağına
Bir kez daha düştü,
Ah Han: - Onu görsen, - demiş, -
Evlatsız deyip,
Bana katlan,
Dölsüz deyip, gül.
Ah Han tekrardan
Han Kicegey'in başına
Üç defa yumruk vurdu,
Böğrünü tepikledi.
Han Kicegey kalktı,
Gözyaşını kan etmiş,
Gözünün yaşını yapmış.
Ah Ölen Arığ, kadeh-kepçelerle dönüp,
Gözyaşını akıtmış.
- Ölünecek yere göndersen,
Ölünecek yere gideceğim.
Çocuksuz Ah Han,
Beni evlat edin.

Çadar çirge ıssañ,
Çadar çirge pararbin.
Üreni çoh, Ah Han,
Minî üren idindek!
450 Ah Hanğa pala pol polbin,
Ah Hanniñ çirîn irtire parıbıssam,
Adı pozımnıñ tas polarbin;
Palazı çoh Ah Han pala idinmeze...
Han Kicegey, oorlap-sıhtap,
455 Ah Hanniñ azağına tüzibisken.
Üzincizın alıp kızı
Ah Hanniñ azağına tüzibiskende,
Ah Han sağınp odırıbışan...
Ah Öleñ Arığ sıdap polbaan,
460 Tapsap, çoohtabışan:
-Ekey, alğan kızım, Ah Han,
Alıp kızı aldan tur,
Haydi pala idinmin turziñ
Pala idinibis se.
465 Ah Han Ah Öleñ Arığa
Munzurğın köziñ tur:
-Siniñ kireen çoğıl.
Ah Han Han Kicegeyniñ
Pazın ködiribisken:
470 -Çe, aday, azırılbadıñ,
Pala idinerbın, idinerbın.
Sın oğlım polbassıñ,
Hul oğlım olarziñ.
Han Kicegey çoohtap tur:
475 -Hul daa polza, çarır,
Pala la idin,
Hul oğlın daa polarbin.

Serileceğim yere göndersen,
Serilecek yere gideceğim.
Dölsüz Ah Han,
Beni soy ediniver!
Ah Han'a evlat olmadan,
Ah Han'ın yurdundan çeker gidersem,
Taş olayım;
Çocuksuz Ah Han (beni) evlat edinmezse.
Han Kicegey, ağlayıp-sızlayıp,
Ah Han'ın ayağına düşmüş.
Alp kişi üçüncü kez
Ah Han'ın ayağında düştüğünde,
Ah Han düşündü...
Ah Ölen Arığ sabredemedi,
Söz edip, konuştu:
-, evlendiğim kişi, Ah Han,
Yiğit kişi yalvarmış,
Evlat edinmeden nasıl yapsın
Evlat edinelim
Ah Han, Ah Ölen Arığ'a
Yumruğunu göstermiş:
- Sen karışma.
Ah Han, Han Kicegey'in
Başını kaldırdı:
- İşte, it, ayrılma,
Evlat edineceğim, edineceğim.
Gerçek oğlum olamazsın,
Köle evladım olacaksın.
Han Kicegey konuşmuş:
- Köle de olsa, olur,
Evlat edin,
Köle oğlun da olurum.

Ah Han oohtapa:
 -Altay sının stnde adarzıñ,
 480 irım suum hadaradarzıñ.
 Hadaran malnı hadararzıñ,
 Aal-haırtha sabalaba.
 Han Kicegey: - arır, ada kızı, - tıp, -
 Ah Hannın ah payzañ
 485 İbıneñ sıh rİbİsken.
 Ah Han Ah Öleñ Arıa
 Harlap-kürlep turadır:
 -Haydağ kireeñ polğan sinıñ tapsıra,
 Pıree nime polatsa,
 490 Min sinıñ hanın ayarbın.
 Han Kicegey, Han pozırarh adına altanıp,
 Uluğ aalnı aralı parır,
 Altay sinnıñ stne sıh parğan.
 Aarhı sarın harap kör tur,
 495 Hadaran mal ah azaa,
 Kök azaa ayıl parğan örlepe.
 Han Kicegey hadaran malnı
 Köre inıp tsken.
 Köğın köglep, ırın ırlap.
 500 Suğda turğan mallarnı
 Hıra sığara sürİp öredır.
 Hırda örgeñ mallarnı
 Suğzar indİre sürİp, köglep öredır.
 İir tus pol paranda,
 505 Altay sinnıñ stne sığıp kilgen.
 Attañ tüzİp, Han Kicegey,
 Hıyın tüzİp, adıpadadır,
 Uluğ aalnı harap körededır.
 Uluğ aalnın İstİnde

Ah Han konuşuyor:
 - Altay zirvenin stnde kalacaksın,
 Yurdumu koruyacaksın.
 Otlayan mal-davarı gözeteceksin,
 Köy-bucağa
 Han Kicegey: - Tamam, baba, -deyip,
 Ah Han'ın ak otağ
 Evinden ıktı.
 Ah Han, Ah Ölen Arığ'a
 Kızıp gürlemiş:
 - Senin sözne nasıl girdi,
 Herhangi bir şey olsa,
 Ben senin kanını dkeceğim.
 Han Kicegey, Kan doru atına atlayıp,
 Koca köyün arasında geer,
 Altay zirvesinin stne ıktı.
 Öteki tarafa baktığında görmüş (ki),
 Otlayan mal-davar ak ovaya,
 Yeşil ovaya dağılmış yürüyor.
 Han Kicegey otlayan mal-davarı
 Görerek (aşağıya) indi.
 Türk ağırıp, şarkı söyleyip.
 Sudaki mal-davarı
 Bozkıra sürmüş.
 Bozkırda ilerleyen mal-davarı
 Suya sürüp, türk ağırılmış.
 Akşam vakti geldiğinde,
 Altay zirvesinin stne ıktı.
 Atından inip, Han Kicegey,
 Yana devrilip, yatmış,
 Koca köyü izlemiş.
 Büyük köyün içinde

510	Ah Hanniñ çonı tñ sidik çurttı çurtaþça. Han Kicegey ol haraazın Altay sinniñ üstünde çadıp hongan. Ah Han hara irtök Uluğ aalniñ iştinde	Ah Han'ın halkı pek zor hayat yaşıyor. Han Kicegey o geceyi Altay zirvesinde geçirdi. Ah Han kara
515	Çonğa uyğu pirbin, hışırçadadır: -Çathlap alğazar, toğışa parbin. Çonğa çadığ pirbin, toğışa sürglepçe. İdi çadıpçathanda, Ah Han Altay sınğa sığıp kilgen,	Halka uyku vermeden, bağırışmış: - Yatıp dua edin, işe gitmeden. Halka emir vermeden, işe koşturuyor. Böyle yattığında, Ah Han Altay zirvesine çıktı,
520	Han Kicegeyniñ hirinda turıp, Hadarğan malın harap kör turçadır, Han Kicegeyzer hılçañnap taa körbeen. Malın harap körıp alğan, Aylanıp, uluğ aalğa	Han Kicegey'in yanında durup, Otlayan mal-davarı görüyormuş, Han Kicegey'e bakınıp da görmedi. Mal-davarı gördü, Geri dönüp, büyük köye
525	Paza nandıra in tüs parıbışan. Annañ andar Han Kicegey Künörtizın mal hadarçadadır. Ah Han künniñ sığadır Altay sınğa.	Sonra tekrar geldi. Daha sonra Han Kicegey Gün içinde mal-davar otlatıyor. Ah Han güneşle çıkmış Altay zirvesine.
530	Han Kicegeyniñ hirinda turıp, Malın harap köredir. Han Kicegeyge pır dee izen tir çoğıl. Künniñ sıhçañ Ah Han Üs kün pazında sığaçı polıbışan.	Han Kicegey'in yanına varıp, Mal-davarını görmüş. Han Kicegey'e hiç selam vermemiş. Güneşle bir çıkan Ah Han Üç gün(ün) başında çıkan olmuş.
535	Üs kün pazında sıhçañ Ah Han On kün pazında Altay sınğa sığadır. Han Kicegey Altay sinniñ üstünde İir tus polza, Uluğ aalni harap körçededir.	Üç gün(ün) başında çıkan Ah Han Onuncu günde Altay zirvesine çıkmış. Han Kicegey Altay zirvesinde Akşam olduğunda, Büyük köyü görmektedir.
540	Ah Hanniñ çonı Uğaa çobağlığ çurtaþcadadır. Hara süne saphlap parğan	Ah Han'ın halkı Çok eziyet görmektedir. Kara ruh vurdu

Toğıstañ nanğlapçadadır.
İney-hunaylar özen, çileñnerdeñ
545 Sip-sep le hashlap,
Aalzar inglepçededirler.
Kizer kipterī çoğıl, kipteñ çalaas,
Çir tamahtarı çoğıl, astap çurtaþça.
Kün harağı tağa kölenip,
550 İir tus polzoh,
Uluğ aalñıñ iştinde,
Seek çathan çili,
Ah Hannıñ çonı çathlapçadadır.
Tashar-ısker çörgen nime
555 PİR dee çoh poladır.
Han Kicegey, çobalçathan çonnı körıp,
Çüregi haynapçadadır.
PİR kün harağı tünde,
Han pozırah adına altanıp,
560 Hadarğan malzar in tūs parğan.
Hadarğan malñıñ arazında
Han pozırah attıñ ahsın çayhabışan.
Han pozırah at mal aralı oylap parğan.
Altı ba, çiti be simis piilerni
565 Çoo urundırğlap parıbışan.
Han Kicegey Altay sınğa sığıp kilgen.
Altay sınñıñ üstünde,
Attañ tüzıp, çadıpçathanda,
Atar tañ atıp,
570 Arığ künniñ harağı sıhçathanda,
Ah Han, Ah oy adına altanıp,
Altay sınğa sıh kilgen.
Han Kicegey hırında turıp,
Hadarğan malın harap kör tur.

İşten dönüyorlarmış.
Kocakarılar çukur, durgun sulardan
.....
Köye
Giyecek giysileri yok, giysiden çıplak,
Yiyecekleri yok, acıkıyorlar.
Güneş batıp,
Akşam vakti olsa da,
Büyük köyün içinde,
Sinek yatar gibi,
Ah Han'ın halkı uyumaktaymış.
Dışarıda ve içeride olan
Hiçbir şey yokmuş.
Han Kicegey, yorulmuş olan halkı görüp,
Yüreği kaynamış.
Bir gece vaktinde,
Kan doru atına atlayıp,
Otlayan mal-davara ilerledi.
Otlayan mal-davarın arasında
Kan doru atın ağzını salladı.
Kan doru at mal-davarı arasında ilerledi.
Altı-yedi semiz tayı
Fazlaca bindirip gitti.
Han Kicegey Altay zirvesine çıktı.
Altay zirvesinin üstünde,
Attan inip, ilerlediğinde,
Atacak tan atıp,
Saf güneşin ışığı çıktığında,
Ah Han, ak kır atına atlayıp,
Altay zirvesine çıktı.
Han Kicegey'in yanına varıp,
Otlayan mal-davarını görmüş.

- 575 Han Kicegey, tur kilip, chohtanča:
-Ada kızı, Ah Han, kiceegı künde
Altı ba, çiti be mal öl parğan.
Ah Han chohtapça:
-Ölglep parğan polza,
- 580 Sin anı çonğa ülestirglep pir sinneñ,
Tirig malnı sohpa.
Ah Han, Ay oy adın aylandıra tartıp,
Aal-hağırsar inip parğan.
Han Kicegey, Han pozırah adına altanıp,
- 585 Hadarğan malğa in tūs parğan.
Altı, çiti hızır piini soyıp,
Han pozırah adına artıp,
Altay sığa sıh kiledir.
Altay sınrı azıp tūsken,
- 590 Uluğ aalnı köre.
Uluğ aalnı uzınañ pastı,
Çonğa it ülestirip parçadır.
Çon, Han Kicegeyge örinip, chohtasçadadır.
Annañ andar Han Kicegey
- 595 Haraağızın simis malların soğıp,
Han pozırah atha çüktep,
Aalğa kilip, çonğa ülestir çadadır.
Han Kicegey künniñ haraa
Çonnı çahsı azırabışan.
- 600 Pır kün Han Kicegey
Altay sınrıñ üstünde körıp çatçadır:
Uluğ aalnıñ ıstinde
Künde, tanda iir polza
Pır dee çörgen nime.
- 605 Uluğ aalnıñ arazında çalaas palalar,
İbdeñ ibge oylazıp,
- Han Kicegey ayağa kalkıp, söylüyor:
-Babam Ah Han, dün
Altı-yedi mal öldü.
Ah Han konuşur:
- Ölmüş olsa,
Sen onu halka paylaştıırıp kendinden ver,
Canlı malı sokma.
Ah Han, Ak kır atını döndürerek çekip,
Köy-bucağa indi.
Han Kicegey, Kan doru atına binip,
Otlayan mal-davarın yanına vardı.
Altı, yedi kısır kısrağı kesip,
Kızıl doru atına yükleyip,
Altay zirvesine çıkmış.
Altay zirvesini geçip aşağı indi,
Büyük köyü görerek.
Büyük köyü adımla geçti,
Halka eti bölüştürmüş.
Halk, Han Kicegey'e sevinip, konuşmuş.
Bundan sonra Han Kicegey
Geceleyin semiz mal-davarı kesip,
Kızıl doru ata yükleyip,
Köye gelip, halka paylaştırmış.
Han Kicegey güneşin ışığı
Halkı iyice besledi.
Bir gün Han Kicegey
Altay zirvesinin üstünde görmüş ki
Büyük köyün içinde
Güneşte, tanda gece vakti
Bir şey yürümüş.
Büyük köyün arasında çıplak çocuklar,
Evden eve koşup,

İbdeñ ibge çügürizipçe.
Uluğ-turuğ apsahtar,
Töge üstüne ikilerdeñ odırğlap,
610 Purunğıların çoohtasça.
Oollar, hıstar, anda-mında
Irlazıp, köglesçe.
Ah Han ah payzañ ibinde,
Küp tözeginde çathanhanda,
615 Ah payzañ ibin aylandıra
Çılğılar küzürebisken.
Ah Han, tözegineñ tura segirip,
Ah payzañ ibdeñ sıgıp kilze,
Çılğı mallar tizires tur teen,
620 Altı ba, çiti be pala oylas parir.
Ah Han uluğ aalınñ arazın kör turza,
Çalaas olğannar
İbdeñ ibge çügürisçe.
Uluğ-turuğ apsahtar, ikilerdeñ odırıp,
625 Purunğıların çoohtasça.
Anda-mında oollar, hıstar,
Oyin idip, anı körıp,
Hamah tüñderilip, harah çılayıp
Ah payzañ ibine kİR kilgen,
630 Ah Öleñ Arığ abahaynıñ soğıbışan:
-Haydağ süskünñ
Min pala idinmes polğabın,
Sinneñ pol parğan.
Hayran malımnı toozar nimeni
635 Pala idinibiskem.
Ah Öleñ Arığ abahaynıñ,
Hanın çayıp, saphlap turadır.
Soğa-soğa parğanda,

Evden eve yürüyor.
Koca koca ihtiyarlar,
Kütük üstüne ikisini oturtup,
Eskilerden konuşuyor.
Oğlanlar, kızlar, orada burada
Şarkı söyleyip, türkü çağırıyor.
Ah Han, ok otağ evinde,
Yumuşak döşeğinde yatarken,
Ah otağ evi dönerek
Yılkılar gümbürdedi.
Ah Han, döşeğinden sıçrayıp,
Ah otağ evden çıktığında,
Yılkı hayvanları kaçmış dedi,
Altı-yedi çocuk koşuyor.
Ah Han büyük köyün arasını gördüğünde,
Çıplak oğlanlar
Evden eve yürüyor.
Yaşını başını almış ihtiyarlar, oturup,
Eskilerden konuşuyor.
Oğlanlar ve kızlar orada burada,
Oyun oynayıp, bunu görüp,
Alın çevrilip, göz kısıp
Ak otağ evine girdi,
Alımlı Ah Ölen Arığ'a sordu:
- Ne serseri!
Ben evlat edinmeseydim,
Seninle olurdu.
Kıymetli mal-davarımı yok edecek şeyi,
Evlat edineyim.
Alımlı Ah Ölen Arığ'ın,
Kanı döküp, vurmaktaymış.
Vura-vura dövdüğünde,

Ah Öleñ Arıǵnıñ tabızı çitkende,
640 Siree altına kire tebısken.
Küp tözegine pas parıp, Ah Han,
Oyda tüzıp çadıp, saǵınçadadır:
“Haydı pu Han Kicegeyni ödirçeñ polar”.
645 Saǵısnañ sanalçadadır,
Kögısneñ küresçededir.
İzeptep, saǵınçatsa,
Has-hacanda, çiiit tusta,
Çirniñ üstün hannañ hanğa çörgeñ.
650 Hannañ hanğa çörıp,
Tastıǵ pözik sınǵa sıhhan.
Tastıǵ sınniñ altında,
Han talay suǵnıñ hazında
Hadarǵan malnıñ eezı,
655 Halıh çonniñ hanı
Hara oy attıǵ Haratı Han,
Üzüler tını çoǵıl anıñ,
Tögiler hanı çoǵıl anıñ.
Hara oy attıǵ Haratı Hannañ,
660 Horıǵıp, aal-haǵırtha inmin,
Aylanıp nanǵan Ah Han:
Adır, tohta, Han Kicegey,
Haratı Han çirine ıza pırzem,
Ah haniñni çayar,
665 Arıǵ tınıñniñ üzer.
Ah Han idi saǵınıp alǵan.
Ol honıǵın hongannar.
Sarǵaya tañ atçadır.
Saǵıla kün sıhçadır.
670 Ah Öleñ Arıǵ tur kilgen,
Pray hanğa-suǵa pat parǵan.

Ah Ölen Arıǵ’ın sesi yittiǵinde,
Divanın altına sokarak vurdu.
Yumuşak döşeǵine gidip, Ah Han,
Sırt üstü yatıp, düşünmüş:
Bu Han Kicegey’i nasıl öldüreceǵım”.
Düşüncesiyle hesap yapmış.
Gögüs göǵse çarpışmış.
Plan yapıp, düşündüǵünde,
Her daim, yiǵitlik anında,
Yerin üstünü kandan kana boǵdu.
Kandan kana boǵup,
Kayalık yüksek zirveye çıktı.
Kayalık zirvenin altında
Han nehrinin kıyısında
Otlayan mal-davarın sahibi,
Kalabalık halkın hanı
Kara doru atlı Haratı Han,
Alınacak canı yoktur onun,
Dökülecek kanın yoktur onun.
Kara doru atlı Haratı Han’dan,
Korkup, köy-bucaǵa inmeden,
Geri döndü Ah Han:
Dur, bekle, Han Kicegey,
Haratı Han’ın yurduna göndersem,
Beyaz kanını dökecek,
Saf canını alacak (mısın?).
Ah Han böyle düşündü.
O misafirini aǵırladı.
Sarararak tan atıyor,
Kızarak güneş doğuyor.
Ah Ölen Arıǵ kalktı,
Her yeri kana-suya battı.

Hanın-söölün çuunıp,
İbnîñ istinde han çayıl parğan,
Anı çuul, arıĭlap çöredir.
675 Ah Öleñ Arıĭnıñ
Haraĭı, hulaĭı tun parğan,
Ah Han pray tuu saphlap salĭan,
Ah Öleñ Arıĭ
Stolĭa tamah timnep çör.
680 Ah Han tur kilgen,
Arıĭlanıp, silĭglenip,
Stolĭa tamah çirge odır.
Tamah çip, azıranıp odırĭanda,
Aal aralı aran-çula at
685 Tıĭırep pastır kilir.
Ah payzañ ibnîñ alına çidip,
At palĭacañ çeçpe tözinde tura tüşçe.
Aran-çula at
Molat suĭluĭın hoolada tayınapça,
690 Alıp kızıñıñ
Molat iñeñezı soolapça.
Ah payzañ ibnîñ iziĭ azılıbıshan.
Arıĭ silĭ, üs çarıhtıĭ
Han Kicegey kırıp kilgen.
695 İzen sala, izen tıp turadır,
Ah Han: - İzenök, mindök,
Odır, odır, Han Kicegey,
Stolĭa tamah çirge, - tıp tur.
Han Kicegey stol kistıne odırıbıshan,
700 Ah Han çoohtap odır:
-Sin, Han Kicegey,
Haydi aalĭa inmin,
Altay sınınıñ üstünde le çadıpçadadırsızñ?

Kanını-siĭilini temizleyip,
Evin içine kanlar saçıldı,
Bunu yıkayıp, temizlemiş.
Ah Ölen Arıĭ'ın
Gözü (görmez), kulaĭı saĭır oldu.
Ah Han her yerine vurmuş,
Ah Ölen Arıĭ
Masaya aş hazırlıyor.
Ah Han kalktı,
Yıkayıp, temizlenip,
Masaya yemeĭe oturmuş.
Aşını yiyip, beslendiĭinde,
Köyün içinde tulpar at
Takırdayıp gelmiş.
Ak otaĭ evin önüne varıp,
At baĭlanan kazıĭın orta yerinde bekliyor.
Tulpar at
Demir gemini şakırdatarak yaslanıyor,
Alp kişinin
Demir üzengisi şingırdıyor.
Ak otaĭ evin girişı açıldı.
Saf güzelliikte, üç ışıklı
Han Kicegey girdi.
Merhaba diyerek, selam vermiş,
Ah Han: - Selamlar, merhabalar,
Otur, otur, Han Kicegey,
Masaya yemek yemeye, - demiş.
Han Kicegey masanın başına oturdu.
Ah Han konuşmuş:
- Han Kicegey, sen,
Köye inmeden,
Altay zirvesinin üzerinde mi yaşamakatasın?

Aal-hağırtha inip odır,
705 Azıranıp-tooızınip parıp odır.
Ah Öleñ Arığ abahaynıñ
İki harağı tun parğan,
Ayah-hamıs salcañ çirzer aylan pariza,
Harah çazın ağıs çöredir,
710 Annañ aylanıp stolğa kilize,
Harah çazın çınızıp çöredir.
Ah Han çoohtapça:
-Han Kicegey,- tidir, -
Pu iceñ me, noo nimeñ
715 Ah Öleñ Arığ,
Sinı künniñ sağıp polbin,
Sinı hariğa oylap çörıp,
İzikke, irkinge urunıp,
Körıp odırzıñ ma,
720 Harağı haydi tunğlap parğan?
Adañmınañ, Han Kicegey,
Hınza sin sağınıp odır polazıñ,
Minök saphlap salğam,
Minök soh salğam tıp.
725 Min anı pır dee hati
Köksım ködirıp, köksebeem,
Holım ködirıp, sapaam,
Çe, Han Kicegey, miniñ
Sağa pır çoohtir çoğım par
730 Çaradarzıñ ma çoohtirğa?
Han Kicegey çoohtapça:
-Çarır, çoohta, çoohta,
Ada kızı Ah Han.
Öler çirge issañ
735 Öler çirge param,

Köy-bucağa inip yaşa,
Beslenip-..... gelip otur.
Alımlı Ah Ölen Arığ'ın
İki gözü kördü,
Kapkacak koyduğı yere döndiğinde,
Gözyaşını akıtmış,
Buradan dönüp masaya geldiğinde,
Gözyaşını silinmiş,
Ah Han konuşuyor:
- Han Kicegey, - demiş, -
Bu anan mı, nedir
Ah Ölen Arığ,
Seni güneşten sağmadan,
Seni engelleyip,
Eşiğe, kapıya vurunup,
Görüp otursun mu,
Gözü nasıl kör oldu?
Muhterem Han Kicegey,
Sevse sen düşünüp oturasın,
Ben de vurdum,
Ben de dövdüm deyip.
Ben onu hiçbir defa
Kibirlenip, azarlamadım,
Elimi kaldırıp vurmadım,
İşte, Han Kicegey, benim
Sana söyleyecek sözüm var
Konuşmaya izin verir misin?
Han Kicegey konuşur:
- Tamam, söyle, söyle,
Babam Ah Han.
Ölecek(im) yere göndersen
Ölecek(im) yere giderim,

	Çadar çirge ıssañ, Çadıp öler çirge param. Ah Han çoohtapça: -Han Kicegey, - tıpçe, -	Yatıp kalacak(ım) yere göndersen, Yatıp kalacak(ım) yere giderim. Ah Han der: - Han Kicegey, -diyor,-
740	Minñ östığ, ırlıǵ, hacannañ hınıspin, se Çurtapçathan alıp par. Mınnañ mındar, Tastıǵ sınñıñ altında, Han talay suǵnıñ hazında	Benim istekli, düşmanım olan, uzun zamandır sevmeden Yaşayan bir alp var. Buradan böyle, Kayalı zirvenin altında, Han nehrinin kıyısında
745	Hadarǵan malnıñ eezı Halıh çonnıñ hanı Hara attıǵ Haratı Han Minñ östığ ırlıim. Sin, anıñ çirine parıp,	Otlayan mal-davarın sahibi Kalabalık halkın hanı Kara atlı Haratı Han Benim istekli düşmanım. Sen, onun yurduna gidip,
750	Hara oy attıǵ Haratı Hannıñ Sırtınañ sırt hayıs soyıp, İki pas irgeǵın kizıp, aǵılzañ, Çarım oǵılım polarzıñ; Malnıñ çarımı sini polar,	Kara doru atlı Haratı Han'ın Arkasından sırt kayışını kesip, İki başlı erkeǵını kesip, alıp gelsen, Yarım oǵlum olacaksın; Mal-davarımın yarısı senin olacak,
755	Çonnıñ çarımın saǵa pirem. Han Kicegey stoldañ tur parǵan, çoohtapça: -Ada kızı, Ah Han, pararbin. Haratı Hannıñ çirine çiderbın. Alnınañ aspahtazıp,	Halkımın yarısını sana vereyim. Han Kicegey masadan kalktı, konuşur: - Babam Ah Han, gideceğim. Haratı Han'ın yurduna gideceğim. Önünden kucaklayıp,
760	Art soonañ anımcohtazıp, Han Kicegey ah payzañ ibdeñ sıh çörıbısken, Hamaǵında ah çarıhtıǵ, Han pozırah adına altanıp, Çörıp sıh parır.	Ardından vedalaşıp, Han Kicegey ak otaǵdan çıktı, Alnında beyaz nurlu, Kan doru atına atlayıp, Yürüyüp çıkar.
765	Ah Han ah ibinde, Ah Ölen Arıǵnı soǵıp,	Ah Han, ak otaǵında, Ah Ölen Arıǵ'ı dövüp,

Oorladıp, sıhtatçadadır.

Bağırıp, ağlatmış.

3.

3.

Han Kicegey uluğ aalrı aralı parır,
Arğal çoŋğa çoohtap parça:
770 -Harağı sılğ çahsı çonım,
Arğal çattıñ çirine parçadırbin.
Arğal çattıñ çirinde
Aspin-ölbin aylan kilzem,
Ah Han adamnıñ
775 Sın oğlı polbazam daa,
Çarım oğlı polarbin,
Tooza nimeniñ pazı polam.
Çarım malnıñ eezı polam.
Halıh çon Han Kicegeyni
780 Alğap-suğlap çadadır:
-Parğannıñ pazı pol,
Han Kicegey,
Kilgennıñ kiçii pol, Han Kicegey.
Çollaanda – çolnıñ polzın,
785 Çoldağızı sini polzın.
Aallaanda – alnıñ polzın,
Aaldağızı sini polzın! –
Çon Han Kicegeyni idi alğap,
İdi sulğap halğannar.
790 Han Kicegey, Altay sınnıñ üstüne sıh parıp.

Nandıra hılçañnap,
Aalrı kör turıbıshan.
Ah Han, iziğın azıp, kül sazıp,
Külini, Han Kicegeyni harğap, sölepçe:

Han Kicegey büyük köy arasından geçer,
Kalabalık halka sesleniyor:
-Güzel gözlü iyi halkım,
Yabancı memlekete gidiyorum.
Yad elde
Ölüp gitmeden geri dönersem,
Ah Han babamın
Gerçek oğlu olmasam da,
Yarım oğlu olacağım,
Bütün her şeyin başı olayım.
Mal-davarın yarısının sahibi olayım.
Kalabalık halk Han Kicegey'i
Alkış vermiş:
- Gidenin başı ol,
Han Kicegey,
Gelenenin küçüğü ol, Han Kicegey.
Yolcu edildiğinde –yolun olsun,
..... senin olsun.
Misafir olduğunda – önün olsun,
Köylüye ait olanlar senin olsun! -
Halk, Han Kicegey'i böyle alıp getirip,
Böyle hayır duada bulundular.
Han Kicegey, Altay zirvesinin
üstüne çıkıp,
Geri dönerek etrafına bakınıp,
Köyü gördü.
Ah Han, kapısını açıp, gülüp,
Kahkaha atıp, Han Kicegey'e kargıyıp,

		konuşuyor:
795	-Parğan ğiĝn par polzın, Paza aylanĝan ğiĝn oh polzın. Han Kicegey krze dee, krbeek, Pılze dee, pılbeek, Haydar parar irĝn harap turıbıshan.	- Gittiĝin izin olsun, Fakat dndĝn izin olmasın. Han Kicegey grse de, grmemiş, Anlasa da, anlamamış, Nereye gidecekse oraya baktı.
800	Haratı Hannıĝn irĝ, izeptep turza, Sah pıdi parıbıssa, Sah anda polar. Han pozırah at Haratı Han irĝn kre, Kirĝlĝp-slĝp, oylap sıh parĝan.	Haratı Han'ın yurdu, plan yaptıĝında, Aynen byle gittiĝinde, Tam orada olacak. Kan doru at Haratı Han'ın yurdunu grerek, Gerilip-szlp, koşup ıktı.
805	Aırĝařtıĝ ah azılar Aran-ula attıĝn art soonda. Kp aylanıp haladadır; Ġzĝrbestĝ in azılar Ġr ahsınıĝn art soonda,	Kederli beyaz ovalar Tulpar atın ardında. Hepsi geride kalıyor; geniş ovalar Yiĝidin iyisinin ardında,
810	Kp ibĝrĝlĝp, haladadır. Adazı Ah Hannıĝn irĝ Aĝılđan ırah at haldı, Arĝal attıĝn irĝne sabıl paradadır. Tastĝ, pzĝk sın krĝgen.	Tamamen dnp kalıyor. Babası Ah Han'ın memleketi Akıldan uzak kaldı, El yurduna Taşlı, ulu zirve grnd.
815	Han pozırah at, Tastĝ sıĝa itĝre oylap, Segĝrĝp sıĝara oylap kilgen. Tastĝ sınnıĝn stnde tura tsken. Han Kicegey aarhı sari krĝp turıbıshan:	Kızıl doru at, Kayalı zirveye giderek koşup, Sırayıp ıkarak ilerledi. Kayalı zirvenin stnde durdu. Han Kicegey beriki tarafa bakıp grd:
820	Han talay suĝnı hastada Halıh on urtapa. Ah azaa, kk azaa Hadarĝan mal ayıla. Uluĝ aalnıĝn ortızında	Han nehri boyunca Boy-millet yaşıyor. Beyaz ve yeşil ovaya Otlayan mal-davar yayılıyor. Byk kyn ortasında
825	Han pıĝnıĝn ibĝ tura.	Hanın evi duruyor.

- Ah payzañ ibniñ alında,
At palğacañ çeçpede,
Aran-çula Hara oy at
Ağaa hosti Ah haltar at,
830 Naa at sinñe çit parğan,
Par timineñ, par sümüneñ turça.
Han Kicegey, sağısnañ sanalızıp,
Kögisneñ kürezıp, turçadır.
Aal-hağırtha ineñ ze.
835 Alıp kızı sırtınañ
Sırt hayıs çir soydırbas,
İki pas irgeğın çir kistırbes.
Han Kicegey attañ tüzıp,
Tastıǵ sınıñ üstünde hıyǵı salǵan:
840 Ças çarılıp, ülger üzil tarǵandaǵ.
Anıñ tabızı, üni çitken tusta
Haratı Han ah payzañ
İbineñ sıh kilgen.
Han talay suǵnı köre pas parir.
845 Han talay suǵnıñ hazında,
Hara tas iblerden
Alton alıp sıǵarıbıshan.
Alton alıp haalada hathırzıpçadır,
Küülede kilışçededir:
850 -Hanca çılǵa çitkence
İrǵıp çathan polǵabıs.
İrikennibis, puruhhanıbıs
İrtirer nime kildı.
Alıptar Tastıǵ sınıñ köre çügür kilçedir.
855 Tastıǵ sınıñ üstüne
Sıǵara oylas kilıp,
Han Kicegeyni, aday çili, abılazıbıshannar.
- Ak otaǵ evin altında,
At baǵlanan kazıkta,
Tulpar Kara doru at
Onunla birlikte Ak doru at,
Yeni at haline döndü.
Olan hazırlıǵıyla, olan giyimiyle duruyor.
Han Kicegey, aklıdan hesaplayıp,
Göǵsüyle güreшип, durmuş.
Köy-bucak
Yiǵidin sırtından
Sırt kayış yerini soydurmaz,
İki baş erkeğın yerini kestirmez.
Han Kicegey attan inip,
Kayalı zirvenin üstünde baǵırdı.
Maden yarılıp, yıldız parçalanmış gibi.
Onun sesinin ulaştıǵı vakitte
Haratı Han ak otaǵ
Evinden çıktı.
Han nehrinin suyunu görerek ilerler.
Han nehri kıyısında,
Siyah taş evlerden
Altmış yiǵidi çıkardı.
Altmış yiǵit yürüyerek kakhaha atıyor,
Gülerek geliyorlar:
- Kaç yıl daha
Sıkılıp yattık.
Bıkkınlıǵımızı, sıkıntımızı
Geçirecek bir şey geldi.
Yiǵitler, Tastıǵ zirveyi görerek ilerlemiş.
Tastıǵ zirvenin üstünde
Çıkarak yürüyüp,
Han Kicegey'in, it gibi, etrafını çevirdiler.

Han Kicegey altı künge çitkence
Azağın pas polbin çöredir,
860 Alıptarnıñ holında çörībısken.
Çiti künge çitkence çirge pas polbin,
Külükterniñ holında çörībısken.
Altı künniñ pazında, azah pazıp,
Alıptarnañ anda alızıbışan.
865 Çiti künniñ pazında, çir pazıp,
Külükterdeñ anda kürezībısken.
Haratı Han çirinde,
Aynıñ harağı tulğalıp,
Ah tuban oralçadadır.
870 Künniñ harağı tulğalıp,
Kök tuban oralçadadır.
Tağ talal turçadır,
Talay suu salğıl turadır.
Han Kicegey alton alıptañ tudızıp,
875 İrgi ay irtizip,
Naa ayğa çidışçededir.
Han Kicegey
Oñnap-sınap kör çörze,
Alıptardañ tudıs çörıp,
880 Çir pözigi Tastiğ sınnañ
İndire tudıs çörıp,
Ağıpçathan Han talay suğniñ hazında
Alton alıpnañ anda alızıp,
Anda kürezip çör.
885 Ağıpçathan Han talay suğda
Hırh pıstıg timir talğı aylançadır,
Hırh pizineñ
Hıbın toolap,
Çalın oralçadadır.

Han Kicegey altı güne varıncaya dek
Ayağını hiç basmamış,
Yiğitlerin ellerinde dolandı.
Yedinci güne varıncaya yere ayak basmadan,
Mahirlerin elinde gitti.
Altı günün başında, ayak basıp,
Yiğitlerden orada tutundu.
Yedinci günde, yere basıp,
Mahirlerle orada güreşti.
Haratı Han'ın yurdunda,
Ayın ışığı kaybolup,
Beyaz duman yayılıyor.
Güneşin ışığı perdelenip,
Yeşil duman kaplanıyor.
Dağ değviriliyor,
Nehrin suyu dalgalanmış,
Han Kicegey altmış yiğitle kapışıp,
Akşamki ayı geçirip,
Yeni aya ulaşıyor,
Han Kicegey
Öteye-beriye baktığında
Yiğitlerle kapışıp,
Yerin ulusu Tastiğ zirveden
Aşağıda doğru inip,
Akmakta olan Han nehrinin kıyısında
Altmış alpla orada tutunup,
Orada güreşir.
Akıp duran Han nehrinde
Kırk bizlik demir karmaç geri dönüyor,
Kırk bizle
Kıvılcım saçılıp,
Yalım kaplanıyor.

890	Alton alıp Han Kicegeyni Hırh pıstığ timir talğaa Kire tastırğa haras çöredirler. Han Kicegey sağın çörze, Hırh pıstığ timir talğaa	Altmış yiğit, Han Kicegey'i Kırk bizli demir karmaça Sokmaya can atıyorlar. Han Kicegey düşünür ki, Kırk bizlik demir karmaça
895	Kire tastabıssa, İnek çıstır nini çoh, Aday çalğır hanı çoh öl halar. Han Kicegey açırğanıbışan, puzurğanıbışan, Çobağlığ çooğın çoohtap çöredir:	Kapılırsa, İneğin koklayacağı buzu yok, İt kansız ölecek. Han Kicegey üzüldü, tasalandı, Kötü sözünü söylemiş:
900	-Habırğadañ hayızarlıqlar Pıdi hayışlapçadadır. Habırğadañ hayızarı çoh Han Kicegey Pıdi öl halar polar ba? Tustañ turızar çahsılar	-Kaburgadan Böyle : Kaburgada kayışları olmayan Han Kicegey Böyle ölüp kalacak mı? Zamndan iyiler
905	Pıdi turışapçadadır. Tuzınañ turazarı çoh Han Kicegey Timir talğaa kırıp, öler polar ba? Hamah tüzıp, Harah çılayıbışan.	Böyle destek olmuşlar. Zamanla kalkacağı olmayan Han Kicegey Demir karmaça kapılıp, ölecek mi? Alını düşüp, Gözlerini kısıtı.
910	Alnında çörgen alıp kızını Ködiribisken Han Kicegey. Üs aylanıp, üs ibirlibisken, Ködir parıp, Alıp kızını	Karşısında yürüyen yiğidi Kaldırdı Han Kicegey. Üç defa geri dönüp, üç defa çevreledi, Kaldırıp, Alpı
915	Hırh pıstığ timir talğaa tastaan. (148) Hırh pıstığ timir talğı aylanıbışanda, Alıp kızı açığ tabısnañ hışırıp, İdi, söögı pray unalıp, Han talay suğda ahhlap turadır.	Kırk bizli demir karmaça fırlattı. Kırk bizli demir karmaç geri döndüğünde, Alp, aı bir sesle haykırıp, Böylece, kemiği tamamen unufak olup, Han nhrinde ekmiş.
920	Annañ andar Han Kicegey, Alıptarnı hapsa la,	Bundan sonra Han Kicegey, Yiğitleri tuttuğunda,

- Hırh pıstıg timir talğaa tastap turadır.
Haratı Hanıñ alton alıbın
Hırh pıstıg timir talğaa
925 Toozazın tastaan.
Han Kicegey, annań aylanıp,
Üs maltam tödİR maltabızıp,
Han talay suğa kire segİRgen.
Han talaynıñ tübİNde
930 Sağda-humda tura tüsken.
TimİR talğınıñ özenİ anda turçadadır.
Han Kicegey ıyğap-çayğap, ködİRİbİsken.
KödİRgen ködİRgenneñ,
TimİR talğınıñ özenİN
935 Suura ködİRİp alıp,
TimİR talğını çÜktenİp,
Han talay suğdañ sıh kilgen.
Han talay suğ ılap-soolap
Ahçathan polğan.
940 ılabin-soolabin,
Kileyİp, amır ağıbİshan.
Han Kicegey kör turza:
Han talay suğnıñ hazında
Hızıl haya turçadır.
945 Hızıl hayanı köre pas kilgen.
Hırh pıstıg timir talğını
KödİR kilİp, hızıl hayaa saphan:
Hırh pıstıg timir talğı,
Pray unalıp, hahsalıp,
950 Han talay suğa küülep halğan.
Han Kicegey, annań aylanıp,
Çoohtap turadır:
-Adańmınañ, Haratı Han,
- Kırk bizli demir karmaça fırlatmış.
Haratı Han altmış alpın
Kırk bizli demir karmaça
Hepsni fırlattı.
Han Kicegey, buradan dönüp,
Üç adm geriye adımlayıp,
Han nehrine girerek sıçradı.
Han nehrinin dibinde
..... kumda ayağa kalktı.
Demir karmaçın içi orada duruyor.
Han Kicegey sallayıp-sarsıp, kaldırdı.
Kaldırığıyle birlikte,
Demir karmaçın içini
Çıkarıp,
Demir karmaçı yüklenip,
Han nehrinden çıktı.
Han nehri uğuldayıp-güröldeyip
Akmış.
Uğuldayıp-güröldemeden,
....., sağsalim aktı.
Han Kicegey gördüğünde:
Han nehrinin kıyısında
Kızıl kaya duruyor.
Kızıl kayayı görerek ilerledi.
Kırk bizli demir karmacı
Kaldırıp, kızıl kayaya vurdu.
Kırk bizli demir karmaç,
Tamamen unufak olup, kuruyup,
Han nehrinde gümbürdeyip kaldı.
Han Kicegey, buradan ayrılıp,
Konuşmuş:
-Saygıdeğer, Haratı Han,

Paza mındağ nimeni
955 Püdir polbin çadarzın,
Paza mındağ nimeni
Çayap polbin çadarzın!
Anañ aylanıp,
Han Kicegey, tastığ sınınıñ üstüne
960 Sığıp, ikincizın hıyğa salğan.
Haratı Hanın iziği azılıbışan,
Naa ösken alıp kızı sığıp kilgen.
Hara oy atha hosti
Ah haltar at turçadır.
965 Ah haltar atha altanıp,
Alıp kızı uluğ aalını aralı kilir
Tastığ sınğa sığıp odır.
Altın ayahha as sal salğan,
Kümüs ayahha suğ ur salğan.
970 Han Kicegeyge çit kilgen.
Attañ tüzıp,
Pazırınıp-süzürnıp turadır,
Altın ayahtığ azın tut turadır,
Kümüs ayahtığ suun tut turadır.
975 -Adañmınañ, Han Kicegey,
Aal-hağırtha inıp, tilep parza,
Adada pıstıñ ös poldı ba,
İcede pıstıñ kik poldı ba?
Han Kicegey oñnap-sınap, kör tur,
980 Altın-kümüs ayahtağı
Azı-suu arığ siliğ.
Han Kicegey altın ayahtağı
Azın-tamağın alıp, izibışken.
Attarına altanıp,
985 Aal-hağırsar inıp tüşkenner.

İşte böyle bir şeyi
Meydana getirmeden yatacaksın,
İşte böylesi bir şeyi
Yaratmadan yatacaksın!
Buradan geri dönüp,
Han Kicegey, taşlı zirvenin üstüne
Çıkıp, ikinci kez seslendi.
Haratı Han'ın eşiği aşıldı,
Yeni büyüyen alp çıkıp geldi.
Kara doru atın yanında
Beyaz doru at duruyor.
Beyaz doru ata binip,
Alp, büyük köyün arasında gidiyor
Tastığ zirveye çıkmış.
Altın kadehe aş koydu,
Gümüş kadehe su koydu.
Han Kicegey'e geldi.
Attan inip,
Tapınıp-yalvarmış,
Altın kadehli aşını tutmuş,
Gümüş kadehli suyunu tutmuş.
-Saygıdeğer, Han Kicegey,
Köy-bucağa varıp, istediğinde,
Babada bizden öc oldu mu,
Anada bizden intikam oldu mu?
Han Kicegey anlayıp-sınayıp, görmüş,
Altın-gümüş kadehteki
Aşı-suyu temiz güzel(dir).
Han Kicegey altın kadehteki
Yiyeceğini alıp, içti.
Atlarına atlayıp,
Köy-bucağa indiler.

	Uluğ aalnın uzunañ kīrīp, aralap odıradır	Büyük köyün bir ucundan girip, yürümüş.
	Arğal çon ulğun-sulğun tudıp çoohtasçadadır:	Kalabalık halk tutup, konuşmuş:
	-Pu çurtta pu aalda	- Bu yurtta bu köyde
	Mındağ çahsı attı körbeebīs,	Böylesi iyi atı görmedik,
990	Mındağ çahsı alıptı körbeebīs.	Böylesi iyi alpı görmedik.
	Ah payzañ ibnñ alnına çitkenner.	Ak otağ evin önüne gittiler.
	Attañ tüzīp, attarın palğap,	Attan inip, atlarını bağlayıp,
	Ah payzañ ibge kīrīp kilgenner.	Ak otağ eve girdiler.
	Han Kicegey izen sala izen tīp tur,	Han Kicegey selam vermiş,
995	Mindī sala mindī tīp tur.	Merhaba demiş.
	Haratı Han udur pas kilīp,	Haratı Han karşısına gelip,
	İzen, mindī tīp,	Selam, merhaba deyip,
	Pis salaa tutçadadır.	Elini sıkıyor.
	İzen, mindī irtkende,	Selamlaşma bittiğinde,
1000	Han Kicegeynī stol kistñe odırtıbışannar.	Han Kicegey’i masanın başına oturtular.
	As pazınca as turğızıp,	Yemeğin başında yemek durup,
	Suğ pazınca suğ turğızıp,	Suyun başı sıra yemek durup,
	Han Kicegeynī aarlap-çestep turlar.	Han Kicegey’i ağırlayıp-.....mişler.
1005	Araçon as turğızıbışannar.	Araçon rakıyı koydular.
	Haratı Hannñ oolğı	Haratı Han’ın oğlu
	Ah haltar attıǵ Ay Sulazın	Beyaz doru arlı Ay Sulazın
	Araçon as ülep tur.	Araçon rakıyı paylaştırmış.
	Han Kicegey “Çoh” – tıbeen, izīp odıradır.	Han Kicegey “Yok” –demedi, içmiş.
1010	Haratı Han çoohtapça:	Haratı Han söyler:
	-Ekey, Han Kicegey,	-....., Han Kicegey,
	Adada ös poldı ba,	Babada oç almadı mı,
	İcede kik poldı ba?	Anada intikam olmadı mı?
	Nimee tarınp,	Neye sinirlenip,
1015	Nimee ökpelen kildññ?	Neye öfkelendin?
	Tarıñganiñ taǵa tarat,	Öfkelendiğın dağı dağıt,
	Puzurğaniñ pusha tarat.	Kızdığın buzu parçala.
	Kizek tee piske mal haldır,	Az da olsa bize mal-davar kalmış

	Kizek tee çon haldır.	Az da olsa halk kalmış.
1020	Han Kicegey pır tabıs Tapsabin odırçadadır. Haratı Han çoohtapça: -Han Kicegey, Sin uğaa tñ tarınğan polzañ,	Han Kicegey bir ses Bulmadan oturuyor. Haratı Han konuşuyor: -Han Kicegey, Sen çok sinirlendiysen,
1025	Minñ Hara Torğı hızım par, Min sağa piribögizerbñ. Hara Torğı hızım homay hıs nimes, Kızı tallir kızı nimes. Alar polzañ, Han Kicegey, körerzñ me?	Benim Hara Torğı kızım var, Ben sana vereceğim. Hara Torğı kızım çirkin kız değil, İnsan ayıracak kişi değil. Alacak ise, Han Kicegey, görecek misin?
1030	Han Kicegey çoohtağ odır: -Haratı Han, Hara Torğı hızıñnı Közitseñ, körerbñ. Sınnañ çahsı hıs polza,	Han Kicegey konuşmuş: -Haratı Han, Hara Torğı kızını Gösterirsen, göreceğim. Gerçekten iyi bir kız ise,
1035	Hara Torğı hızıñnı Min sınaş taa alıbızam. Haratı Han Ah payzañ ibdeñ sıh çörībısken, Hara Torğı hızıñnı	Hara Torğı kızını Ben gerçekten de alırım. Haratı Han Ak otağ evden çıktı. Hara Torğı kızının
1040	İbñ köre pas kilgen. İzik azıp, kırıp gilgen. Hara Torğı hızı Oynın oyıp, pıçıin pızıp odır. Haratı Han çoohtapça:	Evini görerek ilerledi. Eşiği aşıp, girdi. Hara Torğı kızı Oyunun oynayıp, bıçkısını dikiyormuş. Haratı Han konuşuyor:
1045	-Çe, Hara Torğı hızım, Han Kicegey sinı körergerge itçe. Çe, çör, parañ. Hara Torğı hıs tur kilgen, İrīktīg irīk çoh tirīñībısken,	-İşte, Hara Torğı kızım, Han Kicegey seni görmeye geliyor. Evet, gelin. Hara Torğı kız kalktı.
1050	Pabazınañ hada-pırge kilgenner.	Babasıyla birlikte geldiler.

	Haratı Han Hara Torğı hızın	Haratı Han, Hara Torğı kızını
	Han Kicegeyniñ alnında odırtıbıshan:	Han Kicegey'in karşısında oturttu.
	-Çe, Han Kicegey, körer polzañ, kör,	-İşte, Han Kicegey, göreceksen, gör,
	Hara Torğı hızım mına pu.	Hara Torğı kızım işte bu.
1055	Han Kicegey Hara Torğı hısı	Han Kicegey, Hara Torğı kızı
	Oñnap-sınap odırıbıshan.	Anlayıp-deneyip oturdu.
	Haratı Hannıñ hızı	Haratı Han'ın kızı
	Hara Torğı hara küreñ sıraylığ, hara sastığ.	Hara Torğı koyu kızıl suratlı, siyah saçlı.
	Han Kicegey tobıra körıp odıradır:	Han Kicegey baştan aşağı süzmüş:
1060	Haratı Hannıñ hızı	Haratı Han'ın kızı
	Hara Torğı hara küreñ sıraylığ daa polza,	Hara Torğı koyu kızıl suratlı da olsa,
	Ah sağıstığ, ah ağıllığ.	İyi düşünceli pek akıllıdır).
	Han Kicegey, pazın ködürıp, çohtapça	Han Kicegey, başını kaldırıp, söylüyor:
	-Haratı Han,	-Haratı Han,
1065	Hara Torğı hızıñ	Hara Torğı kızın
	Sınap taa çahsı his.	Gerçekten de iyi kız.
	Sınap taa çahsı polza,	Gerçekte iyi de olsa,
	Min anı çir albaspın.	Ben onu almam.
	Hara Torğı his turıp, sıh çörībısken.	Hara Torğı kız kalkıp, çıktı.
1070	Haratı Han aldanıp, urın turadır:	Haratı Han yalvarıp, dövünmüş:
	-Kizek tee mal haldır,	-Az da olsa mal-davar kalmış,
	Kizek tee çon haldır, Han Kicegey!	Az da olsa halk kalmış, Han Kicegey!
	Han Kicegey çohtap odır:	Han Kicegey konuşmuş:
	-Çe, Haratı Han,	-Evet, Haratı Han,
1075	Min surğan nimeni pirer polzañ	Benim istediğim şeyi verecek olsam
	Haydi çurtaan poziñ,	Kendin nasıl hayat sürdün,
	Sah idök halaziñ.	Aynen böyle kalasın.
	Haratı Han çohtapça:	Haratı Han konuşuyor:
	-Haydağ daa noo nimeni surzañ,	- Herhangi bir şey sorarsan,
1080	Pir dee ayabin pırbın.	Hiçbir şeyi acımadan vereceğim.
	Nime suraziñ, Han Kicegey, sur!	Ne soracaksan, Han Kicegey, sor!
	Han Kicegey surıp odır:	Han Kicegey sormuş:

-Nime surar polğam, Haratı Han,
 Sırtıñnañ sırt hayıs soyıp alarğa,
 1085 İki pas irgeen kizıp alarğa.
 Haratı Hannıñ pazı tüzıp, odırıbışan.
 Pazın ködirıp, çoohtapça:
 -Çe, Han Kicegey,
 Ödirer polzañ, ödir sal,
 1090 Sırtımnañ sırt hayıs soydırbaspın.
 Çatırar polza çatırızarzañ,
 İki pas irgeem kistirbespın.
 Haratı Hannıñ olğı
 Ay Sulazın Han Kicegeyniñ
 1095 Hulağına sıbırıp çoohtap tur:
 “Han Kicegey, alıp alarzañ”.
 Araçon azın ala saradañ iş turlar.
 Haratı Han açırğanganañ,
 İzirgence izibışken.
 1100 Ah payzañ ibniñ ortızında
 Çirge çalbaya odırıbışan.
 Ay Sulazın oolğı
 Ala saralığ as ködir kilgen,
 Adazına piribışken.
 1105 Adazı Haratı Han tooza izibışken.
 Haratı Han aar sabılğan,
 Peer sabılğan, çuulıp añarılıbışan.
 Ay Sulazın Han Kicegeyge çoohtapça:
 -Çe, Han Kicegey, kirek nimeñ alıp al.
 1110 Han Kicegey turıp kilgen,
 Ayaza daa Haratı Hanı,
 Ay çalbağı molat hılızın surıp alğan,
 Haratı Han çuul taa parza,
 Hışırıp-oorlap turadır.

- Ne soracak olursam, Haratı Han,
 Sırtından sırt kayışını kesip almaya,
 İki baş erkeğini kesip almak için.
 Haratı Han’ın başı düşüp, oturdu.
 Başını kaldırıp, konuşuyor:
 -Evet, Han Kicegey,
 Öldürecekse, öldür,
 Sırtımdan sırt kayışını kestirtmem.
 Serecek olsan yatırırım,
 İki baş erkeğimi kestirmem.
 Haratı Han’ın oğlu
 Ay Sulazın, Han Kicegey’in
 Kulağına fısıldamış:
 “Han Kicegey, yiğit alacaksın”.
 Araçon azığından alarak saradan içmişler.
 Haratı Han kederlendi,
 Sarhoş oluncaya (dek) içti.
 Ak otağ evin ortasında
 Yere yayılarak oturdu.
 Oğul Ay Sulazın
 Alasarılı yiyecek götürdü,
 Babasına verdi.
 Babası Haratı Han tamamını içti.
 Haratı Han oraya savruldu,
 Buraya savruldu, sarhoş oluverdi.
 Ay Sulazın Han Kicegey’e söylüyor:
 - Tamam, Han Kicegey, ne gerekiyorsa al.
 Han Kicegey ayağa kalktı,
 Haratı Han’a da acıyarak,
 Ay parıltılı çelik kılıcını çıkardı,
 Haratı Han sarhoş olsa da,
 Bağırıp çağırılmış.

- 1115 Haratı Hanı çirge tündere tastabışannar. Haratı Han'ı döndürerek yere fırlattılar.
Kip-azağın suurıp, Elbisesini çıkarıp,
Nıtkezineñ tirizın soyıp, Ense derisini kesip,
Sırtınañ sırt hayıs soya tartıbışan Sırtından sırt kayışını soyarak çekti.
İkĩ irgegın, sırt hayızın İki erkeğini, sırt kayışını
- 1120 Han Kicegey izeebıne suğıbışan, Han Kicegey cebine soktu,
Haratı Han Haratı Han
Çuul taa parğan polza, Sarhoş olmuş olsa da,
Tura segır kilıp, Ayağa kalkarak sıçrayıp,
Hıhır-abağırıp, Bağırıp çağırıp,
1125 Çoğar sığara segır turadır. Yukarı çıkarak sıçramış.
Han Kicegey ah payzañ ibdeñ sıh çörībısken, Han Kicegey ak otağ evden çıktı,
Han pozırah adına altanıp, Kızıl doru atına binip,
Uluğ aalrı aralı parçadadır. Koca köyün içinden ilerlemiş.
Haratı Hannıñ Haratı Han'ın
- 1130 Açığ hıyğızı ah ibinde istıl çadadır. Acı bağırtısı ak otağında duyulmuş.
Tastığ sığa çidip, Tastığ zirveye gidip,
Sığıp odır Han Kicegey. Çıkmış Han Kicegey.
Ortı oliına çidip tıñnap kilçededir: Ortadaki yamaca varıp dinlemiş:
Haratı Hannıñ tabızı istılböçededir. Haratı Han'ın sesi işitilmiş.
- 1135 Tastığ sınırıñ üstüne sığıp kilgen, Tastığ zirvenin üstüne çıktı,
Adın tohtadıp, tıñnap turça Han Kicegey. Atını durdurarak, dinliyor Han Kicegey.
Haratı Hannıñ Haratı Han'ın
Ah ibinde oorlap, sıhtapçathan üñi istılçededir. Beyaz evinde gürleyip, çıkan sesi duyulmuş.
Han Kicegey, anı istip, Han Kicegey, bunu işitip,
1140 Açırgan turçadadır: Kederlenmiş:
-Ülgü-çarğıdañ asça çoğıl: - Talimattan yok:
Adam Ah Hannıñ ülgüzı-çarğızı. Babam Ah Han'un emri.
Anı toldırbin, aylan parzam, Onu gerçekleştirmeden, geri dönersem,
Adam Ah Han pala idınminçeder. Babam Ah Han evlat edinmiyor.
- 1145 Han Kicegey parar çirın harap turıbışan. Han Kicegey gideceğın yeri kargıdı.
Han pozırah at sağıstañ oyлідır, Kızıl doru at koşmuş,

Han Kicegey haydi sağınza, ĩdi oylidir.
Han pozırah at
Çirĭ-suun k re oylap sıh parĝan.
1150 Han Kicegey  azı  irlerde
Sarnap odıradır,
En  irlerde k g lep odırza,
Altı k nnĭn  arıĝı  arıp odıradır,
Peer aylanıp sarnap odırza,
1155  itĭ k nnĭn  arıĝı  arıp odıradır.
Ėlnĭn  irĭ ist n ırah halıp,
 cezĭnĭn  irĭne  itken.
Altay sıĝa Han pozırah at sıĝara oylaan.
Han Kicegey aal-haĝırtha
1160 Ėnĭp t s kilir.
Ah Han halıh  onın
Han Kicegeynĭn soonda
Ulam ne hatıĝ  l g de
Ulam na sidĭk  l g de tudıbıshan.
1165 Halıh  on, Han Kicegeynĭ k r p,
Oorlas-sıhtas adadır.
-Arĝal  irĭne parĝan Han Kicegeyĭb s
Aspin- lbin aylanıp odır!
 arılı k nnĭ k rerdeeb s pe t p,
1170 Oorlas-sıhtas adadır:
Uluĝ aalın aralı kil p,
Adazı Ah Hannĭn ib ne  itken.
Attaĝ t z p, adın palĝabıshan.
Ah Hannĭn ib ne  itken.
1175 Ah Han stol kist nde azıranıp,
Toozınıp odırĝan poltır:
- zen me, mind  be, - t p tapsabıshan.
Ah Han: - zen k, mind k,

Han Kicegey ne d   nse,  yle ko m  .
Kızıl doru at
Yurdunu g rerek ko turdu.
Han Kicegey ovalarda
T rk   aĝırmı ,
U suz bucaksız yerlerde  arkı s ylediĝinde,
Altı g n n aydınlıĝı ı ımı ,
Buraya geri d n p t rk  s ylese,
Yedi g n n ı ıĝı aydınlanmı .
Yurdu isten uzak kalıp,
Anasının yurduna vardı.
Altay zirvesine Kızıl doru at  ıkarak ko tu.
Han Kicegey k y-bucaĝa
 nmı .
Ah Han halkının
Han Kicegey'in ardında
Daha da sert emirde
Daha da  etin talimatta tutuldu.
Boy-millet, Han Kicegey'i g r p,
Homurdanmı :
-Kalabalık yurda giden Han Kicegey'imiz
A ıp  lmeden geri d nm  !
Aydınlık g n  g rececek miyiz deyip,
G rleyip-baĝırmı :
B y k k y n arasında gidip,
Babası Ah Han'ın evine ula tı.
Attan inip, atını baĝladı.
Ah Han'ın evine girdi.
Ah Han masanın ba ında yemek yiyip,
Hepsini bitirmekteymi :
- Selam mı merhaba mı, - deyip s yledi.
Ah Han:- Esenlikler, selamlar,

- Odır, odır Han Kicegey, - tıpçe.
- 1180 Han Kicegey stolğa odırıbışan.
Ah Öleñ Arıǵ ıcezinñ
Haraǵı, hulaǵı sıs parǵan,
Sırayı kızı körcee çoh,
Pray köger parǵan.
- 1185 Ah Han çohtap odır:
-Paa, Han Kicegey,
Küzök tee ür çördiñ.
Sinı saǵıp polbin,
İceñ me pu, noo nimeñ
- 1190 Künniñ sinı hariğa oylap,
İrkinge, izikke urunıp,
Haraǵı, hulaǵı pray köger parǵan.
Sin, Han Kicegey,
Minök soǵıp, minök saphlap salǵan tıp
- 1195 Saǵımp odır polarzıñ.
Pır dee min anı sappaabın,
Pır dee sohpaabın.
Çir dee, alında daa,
Sala alǵ arah polǵan.
- 1200 Çastanıp, kiribiskende,
Saǵızı çoh pol parǵan.
Çe, min çohtan nimeni toldırdıñ ma?
Han Kicegey izebineñ
Haratı Hanıñ
- 1205 İki pas irgeǵın suurıp, tastabışan.
Alıp kızınıñ irgeǵı dee çoon polǵan:
Hoy uliindaǵ nimalahtanıpçadadır.
Sırtınañ soyǵan sırt hayızın tastabışan:
Altı çastıǵ tazınıñ teriziñiñ halınındaǵ polǵan
- Otur, otur Han Kicegey, - diyor.
Han Kicegey masaya oturdu.
Ah Ölen Arıǵ anasının
Gözü (görmez) kulaǵı duymazdı,
Yüzünün insan gördüǵü yok,
Her yeri morarmış.
Ah Han konuşmuş:
-, Han Kicegey,
Güçlükle de olsa uzunca yürüdün.
Seni düşünmeden,
Anan mı bu, nasıl bir şey
.....,
Kapıya vurup,
Gözü kulaǵı tamamen morardı.
Sen Han Kicegey,
Ben de dövüp, ben de vurdum deyip
Düşüneceksin.
Ben ona hiçbir şekilde vurmadım,
Hiçbir şekilde dövmedim.
Yer de, eskiden de,
Biraz aptalcaydı.
Yaslanıp, girdiǵinde,
Düşüncesiz oldun.
Peki, benim konuştuǵlarımı yaptın mı?
Han Kicegey cebinden
Haratı Han'ın
İki başlı erkeǵini çıkarıp, fırlattı.
Yiǵidin irgeǵı de kalınmış.
Koyunun büyüǵü yuvarlanmış.
Sırtından kesilen sırt kayışıñı uzattı:
Altı yaşındaki tazının derisi kalınlıǵında
gibiydi.

- 1210 Ah Han, anı körüp, çoohtap tur:
-Haratı Hannıñ özin aldım.
Çe, sin, Han Kicegey, par,
Malnı çahsı hadar.
Altay sınınıñ üstünde çadıp,
1215 Aal-hağırtha udaa sabalaba,
Malnı çahsı hadar!
Han Kicegey sıh çörībısken,
Han pozırah adına altanıp, çör sıhhan.
Ah Han ah ibinde
1220 Ah Öleñ Arığnoh soğıp,
Ah Öleñ Arığnoh çobatçadadır:
-Pala idinmes polğabın,
Sin tapsaazın, sineñ polğan.
Han Kicegey açırğanza daa,
1225 Hannıñ-pignıñ ülgüzineñ
Azarğa çaratpaan.
Altay sınğa sığıp,
Aarhı sariina çayıl parğan
Hadarğan malın harap çadadır.
1230 İir tus polza,
Altay sınınıñ üstünde çadıp honadır.
Tañ çahsı çaraalahoh,
Ah Han uluğ aalınıñ istinde,
Arğal çonına uyğu pirbin, hışırıp-abagırıp,
1235 Toğısha sürglepçededir.
Ah Han Altay sınğa künniñ sıgarıp,
Han Kicegeyniñ hirında turıp,
Malın harap körüp,
Han Kicegeyge izen dee tıbin,
1240 Nandıra in parıbizadır.
- Ah Han, bunu görüp, konuşmuş:
-Haratı Han'ın öcünü aldım.
İşte, sen, Han Kicegey, git,
Mal-dava iyice bekle.
Altay zirvesinin üstünde, kalıp,
Köy-bucağa devamlı,
Mal-davarını iyi bir şekilde bekle!
Han Kicegey çıktı,
Kızıl doru atına atlayıp, gitti.
Ah Han beyaz evinde
Ah Ölen Arığ'ı da dövüp,
Ah Ölen Arığ'a eziyet etmiş:
- Evlat edinmedin,
Senden olduğunu, sen söyledin.
Han Kicegey üzülse de,
Hannın-beyin emrini
Aşmaya yaratılmadı.
Altay zirvesine çıkıp,
Sağ tarafına yattı.
Otlayan malı gözlüyormuş.
Gece vakti geldiğinde,
Altay zirvesinin üstünde gecelemiş.
Tan güzel bir şekilde aydınlanmış,
Ah Han büyük köyün içinde,
Kalabalık halka uyku vermeden,
bağırıp-çağırıp,
Çalışmaya sürüklemiş.
Ah Han, Altay zirvesine halkı çıkarıp,
Han Kicegey'in yanına varıp,
Mal-davarına bakarak görüp,
Han Kicegey'e selam da vermeden,
Geri dönüp (köye) inmiş.

Künniñ sıhçañ Ah Han
Üs kün pazında sıhça.
Üs kün pazınañ on kün pazında

Pır hati sıgıp, harap parıbizadır.
1245 Anañ andar Han Kicegey,
Haraağızın simis mallarnı soğıp,
Han pozırah atha çüktep,
Arğal çonğa ülep çöredir.
Mınıñ alnında
1250 Han Kicegey iir tus polza
Körçetçeñ, uluğ aalda
İir tus polıp, kün kırzök
Ah Hannıñ çonı, seek çathan çili
Tashar-ıslar çiregen nime çoh polğan
1255 Amdı uluğ aalınıñ ıstinde,
İir tus polza, arğal çonı
Ulğun-sulğun tutçadadır.
Uluğ-turuğ kiriler
Pizer, altılardañ pır çirge çılğlap parğan,
1260 Purunğılarnı çoohtashlapçadadır.
Oollar, hıstar ağıl-kögil tigeyge sıgıp,
Köglerin köglesklep,
İrlarnı ırlashlapça
Çalaas palalar pizer-altılardañ
1265 İbdeñ ibge hışırızıp oylasça.
Ah Han pırsinde,
Künniñ harağı kır parğanda,
Küp tözeginde çatçathanda,
İb ibire haydağ nime tığirezibiskenc,
1270 ÜÜr çılğı ba tıp sığara oylap kilgen:
Alton-çiton olğannar çıl parğan,

Halkla çıkan Ah Han
Üçüncü günün başında çıkıyor.
Üçüncü günün başından onuncu günün
başında
Bir defa çıkıp, bakmıştır.
Bundan sonra Han Kicegey,
Geceleyin, semiz hayvanları kesip,
Kızıl doru ata yükleyip,
Kalabalık halka dağıtmış.
Bundan önce
Han Kicegey akşam olduğunda,
Görmüş olduğu, büyük köyde
Akşam vakti gelip, güneş de battı,
Ah Han'ın halkı, sinek yatan gibi,
Dışarı-içeri yürüyen bir şey yoktu.
Şimdi koca köyün içinde,
Akşam olduğunda, kalabalık halkı
Gürültü-patırtı yapıyor.
Aksakal ihtiyarlar
Beşer altışar bir yere toplandılar.
Eskileri konuşuyorlar.
Oğlanlar, kızlar beyazlı-mavili zirveye çıkıp
Küylerini çalıp,
İrlarını söylüyor.
Küçük yaştaki çocukların beşi-altısı
Evden eve bağırışıyor.
Ah Han birinde,
Güneşin aydınlığı kaybolduğunda,
Yumuşak döşegine yattığı sırada,
Evin etrafında nasıl bir şey ki tıkırdandı,
Sürü müdür deyip dışarı gitti:
Altmış-yetmiş oğlan toplandı,

Ah Hannıñ ah payzañ ibñ
 Aylandıra oylas parir.
 Ah Han, annañ aylan kilip, aalrı körıbısse
 1275 Çon ulğun-sulğun tözıp,
 Uluğ çooħha tüşklepçe.
 Uluğ-turuğ apsahtar,
 Pizer-altılardañ pır çirge çulıp,
 Purunğılarnı çooħtasça.
 Hıstar, ooldar
 1280 Ağıl-kögıl tigeylege sıñlap parğan.
 Oyun-sarın köglesklepçe.
 Ah Han aylanıp, ah ibñe kır kilgen.
 Ah Öleñ Arığınoh soğıbıshan.
 Ah Öleñ Arığnıñ hanın çay turadır
 1285 Ah payzañ ibnıñ ıstınde.
 Soğa-soğa parğanda, tabızı tımılğanda
 Ah Öleñ Arığnı,
 Sıree altına kire tebızıp,
 Kıp tözegıne parıp çadıbıshan.
 1290 Sağıs sanalızıp çadadır,
 Köğısneñ kürezıp çadadır:
 — Hayran minıñ malım, izım
 Toozap nimenı pala idıngen poltırıbın.
 İzeptep-sağınıp, çatçadadır.
 1295 Ah Han sağınçatsa,
 Haçanğı, purunğı hara knigada körgen:
 Haydağ çirde par
 Çırnıñ pözıgı Ah sın.
 Çırnıñ pözıgı Ah sınnıñ üstünde
 1300 Tolay Puruh Han Hıs par.
 Çe, ol Ah sın parın par,
 Çırnıñ üstünde anı pılgen,

Ah Han'ın beyaz otağ evini
 Çevreleyip koşuyorlar.
 Ah Han, buradan gelip, köye baktığında,
 Halk bağıırıp çağırıp,
 Yüksek sesle
 Yaşlı-başlı ihtiyarlar,
 Beşer-altışar bir yere toplanıp,
 skilerden konuşuyor.
 Kızlar ve oğlanlar
 Beyazlı-mavili tepelere çıktılar.
 Eğlence-türkü söylüyor.
 Ah Han dönüp, ak evine girdi.
 Ah Ölen Arığ'ı dövdü.
 Ah Ölen Arığ'ın kanını akıtmış
 Ak otağ evin içinde.
 Vura-vura dövdü, sesi kesildiğinde,
 Ah Ölen Arığ'ı,
 Koltuğun altına girerek tepişip,
 Yumuşak döşeğine gidip yattı.
 Aklından hesap yapmış,
 Göğsüyle güreşmiş:
 - Benim güzel mal-davarım, servetim
 Bütün her şeyi evlat edinen olacağım.
 Düşünüp-fikredip, yatmış.
 Ah Han düşünürken,
 Geçmişteki, çok eski kara kitabı gördü:
 Hangi yerde var
 Yerin ulusu Ah zirve.
 Yerin ulusu Ah zirvenin üstünde
 Puruh Han Hıs var.
 İşte, o Ah zirveye gideceğin var,
 Yerin üzerinde onu bilen,

Körgen nime çoğıl.
Ol Ah sınıñ kilep parğan nimeniñ
1305 Parğan izi par poladır,
Paza aylanıp nandıra kilgen
İzi çoh poladır.
Ah Han anı sağıñıp alğan:
«Adır tohta, — tidir, —
1310 Min sini, atar tañ atsa,
Arıg kün harağı sıhsa,
Andar ızıbızarbın».
Ol tünin tünep honğannar,
Kögere tañ atçadadır,
1315 Köstele kün çaçırıp sıhçadadır.
Ah Öleñ Arıg, ayılıp, tur kilgen.
İki harağının körçee çoh polğan.
Hanın-sölin çuunup, arıglanıp,
Ah payzañ ibniñ istinde
1320 Han çayılgılap parğan,
Anı arıglap, çuup, çıshlap salğan.
Stolğa as-tamah timnep,
İki harağı sıs parğan,
Holnañ aza tartıp, kör çüredir.
1325 Ah Han, ushunup, tur kilgen,
Çuunıp, arıglanıp,
Stolğa odırıp, tıñnanıp odır,
Aran-çula at tigirep kilir.
Ah payzañ ibniñ alında tura tüsken.
1330 Aran-çula at
Molat suğluğın hoolada taynapçadadır,
Alıp kızınıñ
Molat ižeñezı soolapçadadır.
İzik azılıbışan,

Gören kimse yok.
O Ah zirveye gelip giden şeyin
Gittiği izi var imiş.
Ve geri dönerek gelen
Yolumuz imiş.
Ah Han bunu düşünmüş:
“ Dursana, - demiş, -
Ben seni, atacak tan attığında,
Saf güneş ışığı çıktığında,
Oraya göndereceğim”.
O gece geceleyip kaldılar,
Göğere tan atmış,
Kızarak güneş çıkmış.
Ah Ölen Arıg, ayılıp, kalktı.
İki gözüñün de gördüğü yok.
Kanını-yarasını yıkayıp, temizlenip,
Ak otağ evin içinde
Kan saçıldı,
Onu temzileyip, yıkayıp, paspasladı.
Masaya sofrayı kurup,
İki gözü şişti,
Eliyle açıp, görmekteymiş.
Ah Han, uyanıp, kalktı,
Yıkanıp, temizlenip,
Masaya oturup, dinleniyor,,
Tulpar atın tıkırtısı geliyor.
Ak otağın önünde belirdi.
Tulpar at
Demir gemini şingırdatmış,
Alp kişinin
Demir gemi gürültü çıkarmış.
Eşiği geçti,

Han Kicegey kİR kilgen:
 1340 —İzen me, mindİ be, ada kİZİ Ah Han,
 —İzenök, mindök, Han Kicegey.
 Odir peer, as-tamah çirge.
 Han Kicegey stol kistİne odırİbİsha.
 Han Kicegey körİp, odıradır:
 1345 Ah Öleñ Arığ İcezİñİñ
 İki harağı tun parĖan,
 Han Kicegeynİ körİp, hıya aylanıp,
 Harah çazım ağızıp odıradır.
 Han Kicegey, Ah Öleñ Arığ İcezİñ körİp,
 1350 Açırganıp-puzurĖanıp odıradır.
 Ah Han çoohtap odıradır
 —Han Kicegey, haydağ andağ kİZİzİñ sin.
 Altay sınıñ üstünde le çatçadadırzıñ
 Noğa aal-hağırtha ine çoĖılzıñ?
 1355 Astamah taa çirge?
 Pu Ah Öleñ Arığ İceñ
 Künneñ künge sinİ körerge oylap,
 İrkİnge, İzİkke urunup,
 Kördek, İki harağı tun parĖan.
 1360 Han Kicegey, sin sağınıp odır polarzıñ:
 Minök soğıp, minök saphlap salĖan tİp.
 Min anı hacannañ daa
 Sirtİkteñ dee sirtebeem.
 Çe, Han Kicegey, min sağa
 1365 PİR çoohtir çooğım par.
 Çaradarzıñ ma çoohtirĖa?
 Han Kicegey çoohtapça:
 -Çoohta, çoohta, ada kİZİ Ah Han.
 Öler çirge issañ,
 1370 Öler çirge param.

Han Kicegey girdi:
 -Esenlik mi, merhaba mı, babam Ah Han,
 -Selamlar, merhabalar, Han Kicegey.
 Otur buraya, yemek yemeye.
 Han Kicegey masanın başına oturmaya
 Han Kicegey görüp oturmuş:
 Ah Ölen Arığ anasının
 İki gözü kapanmış,
 Han Kicegey’i görüp kenara çekilip,
 Gözünün yaşı akmış.
 Han Kicegey, Ah Ölen anasını görüp,
 Ağlayıp sızlanmış.
 Ah Han konuşmuş:
 -Han Kicegey, sen nasıl bir insansın.
 Altay zirvesinin üstünde kalmaktasın,
 Neden köy-bucağa inmiyorsun?
 Yemek yemeğe de?
 Bu Ah Ölen Arığ anan
 Günden güne seni görmek için koşup,
 Kapiya, pencereye çarpıp,
 Görsen, iki gözü kördü.
 Han Kicegey sen düşünüp duruyorsun:
 Beni parçalayıp vurmak gerek deyip.
 Ben ona ne zamandır
 Bir fiske bile vurmadım.
 İşte Han Kicegey benim sana
 Söyleyecek bir sözüm var.
 Konuşmama izin var mı?
 Han Kicegey konuşuyor:
 -Konuş, konuş, babam Ah Han.
 Ölünecek yere göndersen,
 Ölünecek yere giderim.

Çadar çirge ıssañ,
 Çadar çirge param.
 Ah Han çoohtapça:
 -Pu Ah Öleñ Arıǵ ıceñ
 1375 Miniñ alar kızıñ polbaan.
 Albas kızıñı al salǵam.
 Miniñ alar kızıñ
 Mınnañ mındar
 Nay ırar nimes çirde polar
 1380 Çirniñ pözıǵı Ah sın:
 Çirniñ pözıǵı Ah sınniñ üstünde
 Tolay Puruh Han Hıs —
 Ana ol miniñ alar kızıñ polǵan.
 Çe, Han Kicegey, sin ol
 1385 Tolay Puruh Han hısı
 Maǵa aǵıl pirzeñ,
 Sın oolǵım polzarziñ.
 Parça nimeniñ pazı polarzın,
 Tügede nimeniñ eezı polarziñ.
 1390 Han ornına han polzarziñ,
 Pig ornına pig polzarziñ.
 Han Kicegey odırıp odırǵan çirinde
 Odır polbin, tur kilip,
 Paza hati odırızadır.
 1395 -Ada kızı, Ah Han
 Öler çirge ıssañ,
 Öler çirge param.
 Çadar çirge ıssañ,
 Çadar çirge çiderbın.
 1400 Aran-çula Han pozıraam,
 Ol çirge çidip, ölibisse,
 Anıñ soonañ parıp, ölem.

Serilip kalınacak yere göndersen.
 Yatıp kalınacak yere giderim.
 Ah Han konuşuyor:
 -Bu Ah Ölen Arıǵ anan
 Benim evleneceğim kişi değildi.
 Almayacağım kişiyi aldım.
 Benim evleneceğim kişi
 Bundan dolayı
 Çok uzak olmayan bir yerde olacak
 Yerin ulusu Ah zirve:
 Yerin yükseği Ah zirvenin üstünde
 Tolay Puruh Han Hıs'dır.
 İşte o benim alacağım kişiydi.
 İşte Han Kicegey, sen o
 Tolay Puruh Han kızı
 Bana alıversen,
 Gerçekten oğlum olacaksın.
 Tüm her şeyin başı olacaksın,
 Bütün şeylerin sahibi olacaksın.
 Han yerine han olacaksın,
 Bey yerine bey olacaksın.
 Han Kicegey oturup kaldığı yerde
 Oturmadan ayaklanıp,
 Birlikte oturmuş.
 -Babam Ah Han
 Ölünecek yere göndersen,
 Ölünecek yere varayım.
 Yatılacak yere göndersen,
 Serilecek yere gideceğim.
 Tulpar Kan dorum,
 Oraya gidip, ölmez ise,
 Onun ardından gidip, öleyim.

Aran-çula at çir ölbes.
Han Kicegey ol çirge çidip,
1405 Ölip çadip halza,
Han Kicegeyniň soonaň parıp,
Paza alıp, külük kızı
Han Kicegeyneň hosti çadip, çir ölbes!
Han Kicegey stoldaň tur çörbisen.
1410 Ah Han çoohtapça:
-Pır çoohtir çooğımnı unudubışabın
Ol Ah sığa çit parzaň,
Ah sınını altında
Alıp ködirceň ah tas par,
1415 Uluğ daa tas polbas,
Sin anı ködirip,
İnni azıra tastap irterziň.

4.

Han Kicegey sıh çörbisen.
Han pozırah adına altanıp, çör sıhhan.
1420 Soonda izik azılğan oshas polğan.
Han Kicegey soon hılçañnap parır;
Ah Han izikteň sığara
Kül çaçıp, harğap, silepçe:
-Parğan iziň par polzın,
1425 Paza aylanıp ol çirdeň
Pu çirge kilgen iziň çoh polzın!
Han Kicegey körze dee, körbeeçik,
Pılze dee, pılbeeçik.
Arğal çonni aralap parır.
1430 Jıyğıláp-tapsap parçadadır:
-Harağı siliğ çahsı çonım
Min arğal çatıñ çirine parıbin.

Tulpar at yer ölmez.
Han Kicegey oraya varıp,
Ölup serilip kalsa,
Han Kicegey'in ardından gidip,
Yiğit, akıllı kişi
Han Kicegey'le birlikte serilip,..... ölmez!
Han Kicegey masadan kalktı.
Ah Han konuşur:
-Söyleyeceğim bir şeyi unuttum
O Ah zirveye gittiğinde,
Ah zirvenin altında
Alpın kaldıracığı beyaz taş var,
Büyük bir taş değil,
Sen onu kaldırıp,
Omzuna yükleyerek fırlatırsın.

4.

Han Kicegey çıktı.
Hızıl doru atına atlayıp, ilerledi.
Ardında, kapı açılır gibi oldu.
Han Kicegey ardına bakınır:
Ah Han kapıdan çıkarak
Kül saçıp, lanetleyip, sövüyor:
-Gittiğin yolun olsun
Oradan tekrar geri dönüp,
Buraya gelen yolun olmasın!
Han Kicegey görse de, görmedi,
Anlasa da anlamadı.
Kalabalık halk arasında gider.
Bağırıp seslenmiş:
Güzel gözlü iyi halkım
Ben kalabalık elin yurduna gidiyorum.

Arğal çattıñ çirinde
 Aspin-ölbin aylan kilzem,
 1435 Parça nimeniñ pazı polarbın,
 Tügede nimeniñ eezı polarbın.
 Han ornına han polarbın,
 Pig ornına pig polarbın.
 Çahsı attı anda mündirerbın,
 1440 Çahsı kiptı anda kziirerbın.
 Arğal çon, haal çili püktelızıp,
 Hamıs çili mondılızıp,
 Han Kicegeynı alğap, sulğap çadır:
 -Çollaanda çolın polzın,
 1445 Çoldağızı sini polzın, Han Kicegey.
 Allaanda alıñ polzın,
 Aaldağızı sini polzın, Han Kicegey!
 Oollar, hıstar Han Kicegeynı
 Üdezıp, hayzı ırlazıp hostapçadadır,
 1450 Hayzı ılğazıp hastapçadadır.
 Altay sınınıñ orta oliına
 Çitire hostap oollar, hıstar oylapçadadır.
 Altay sınınıñ üstüne sıǵıp
 Han Kicegey harap, kör turıbıshan,
 1455 Tilegeyde çirniñ üstün
 Tiksi ibire kör turadır.
 Tigirp tözi çirge çitire harap turadır.
 Harah odı çitken çir
 Harayıp-siilip körinçededir.
 1460 Harahtıñ odı çitpeen çir
 Ah tuban, kök tuban polıp oralçadadır.
 İki harahnañ nime körıp tappaan,
 İki hulahnañ pır dee nime ispeen.
 Altay sınınıñ üstünde saǵınıp turçadadır.

Yad elin yurdunda
 Ölüp gitmeden geri dönersem,
 Tüm şeylerin başı olacağım,
 Bütün şeylerin sahibi olacağım.
 Hanın yerine han olacağım,
 Beyin yerine bey olacağım.
 O zaman atın iyisine bindireceğim.
 Elbisenin güzelini o vakit giydireceğim.
 Kalabalık halk çubuk gibi bükülüp,
 Kamış gibi sallanıp,
 Han Kicegey'i alkışlayıp, hayır dua etmiş:
 -Yollandığında yolun olsun,
 senin(?) olsun, Han Kicegey.
 enginliğin olsun,
 Köydekiler senin olsun Han Kicegey!
 Oğlanlar ve kızlar Han Kicegey'i
 Uğurlayıp, her biri ır söyleyip,
 Herbiri ağlayıp
 Altay zirvesinin orta yamacına
 Oğlanlarla kızlar birleşip koştaymış.
 Altay zirvesinin üstüne çıkıp
 Han Kicegey seyredip görmüş.
 Dünyada yerin üstünü
 Tamamiyle görmekteymiş.
 Ufka değin bakmaktaymış.
 Gözünün ateşinin ulaştığı yer
 Çizgi halinde görünmektedir. (?)
 Gözün ateşinin yetmediği yer
 Beyaz ve mavi ise bürünmüştür.
 İki gözle bir şey görünmedi,
 İki kulakla bir şey duyulmadı.
 Altay zirvesinin üstünde düşünüp durmuş.

- 1465 Çirniñ üstün aylandıra sağınğan,
Çirdeñ pözik Ah sınını
Haydağ çirdegizin pıl polbaan.
Han pozırah adın idi le oylat parğan
Künniñ künörtki çirni köre.
- 1470 Aran-çula Han pozırah at oylap odırza,
Açırgastıg ah çazılar
Attıñ soonda köp aylanıp,
Halıp odıradır.
İzirgestig in çazılar
- 1475 İr çahsınıñ soonda köp ibirilip,
Halıp odıradır.
İlniñ, çattıñ çirine sabıl parçadadır.
Hayzı-hayzı çirde aram ağastıg
Apğalıg sın körinçededir.
- 1480 Han pozırah at arğalıg singa çitire oylaan,
At asçañ apsañ pilge sıgara oylathan,
Han pozırah at tura túsken.
Han Kicegey aarhı sarın harap kör turıbıshan:
Arğalıg sınınıñ altında çarhı talay suğ
- 1485 Say-humı sanalızıp, ağıp tözıp çadır.
Çarhı talay suğnı hastada
Halıh albat çon çurtapça.
Halıh albat çonı arıg-silg çon.
Hadarğan malı arıg tuktıg mal.
- 1490 Uluğ aalınıñ ortızında
Hannıñ-pignıñ ah payzañ ibi turça.
Ah payzañ ibniñ alında,
At palğacañ çeçpede
Çarhı tuktıg Ah çohır at turça.
- 1495 Han Kicegey ayran-hımıs taa izip alim tıp,
Uluğ aalğa inip túsken.
- Yeryüzünü dört dönüp düşündü,
Yerden büyük Ah zirveyi
Nasıl anlamadı.
Kızıl doru at öylece koşturdu.
Güneşin günlük(?) yerini görerek
Tulpar Kızıl doru at koşturduğunda,
Üzülesi ak ovalar(ın)
Çoğu atın ardında dönüp,
Kalmış.
Acınası geniş ovalar
Erin iyisinin ardında çoğu çevrilip,
Kalmış.
İlin, yadın yurduna yayılmış.
Çok uzak yerde seyrek ağaçlı
Sıradağ görünüyor.
Kızıl doru at ayaklandı.
Atın aştığı engebeli bele çıkarak koştı,
Kızıl doru at ayaklandı.
Han Kicegey diğer tarafa bakıp gördü ki:
Sıradağın altında aydınlık (bir) ırmak
Çakılı-kumu sayılarak akmaktadır.
Aydınlık nehir boyunca
Kalabalık halk yaşıyor.
Kalabalık halk saf-güzel halktır.
Otlayan mal-davar temiz tüylü maldır.
Büyük köyün ortasında
Hanın-beyin ak otağ evi duruyor.
Ak otağ evin önünde
At bağlanan çeçpede
Parlak tüylü Ak benekli at duruyor.
Han Kicegey ayran-kımız da içeyim deyip,
Büyük köye indi.

	At asçañ apsah pildeñ Aza tüzıp odıradır. Uluğ aalñıñ uzınañ kırıp, aralap odıradır.	Atın geçtiği engebeli araziden Aşarak inmiş. Büyük köyün ucundan girip aralamış.
1500	Uluğ aalñıñ ıstinde Uluğ çaştıgı apshtar çoohtashlapçadadır: - Pis tee kireence çurtaçabıs, Pu aalğa, pu çurtha Mındağ çahsı at kilgenñ körbeebıs, 1505 Mındağ çahsı alıp kilgenñ körbeebıs. Attıgı kızı Han Kicegeynı, Attañ tüzıp, körçededır. Çazağ kızı, çada tüzıp, körededir. Suğ ködir pariğan ipçiler 1510 Könektetni turğışlap, kirgilep turğlapçadadır: Küzök tee arıg, siliğ alıp, tıp çoohtashlapçadadır. Ah payzañ ibniñ alında çitken. Attañ tüzıp atha hosti palğabışan, Ah çohır at at kirizi pol parğan. 1515 Han Kicegey aylan kilgen, Hanniñ-pigniñ ibine kırıp, Ayran-hımıs taa izıp alim tıp, Pas kilip, ah payzañ ibniñ İziğin azıp, kırıp kilgen. 1520 Kırıp kilze altın çağalıg kip kisken, Altın tayah tayanğan Han kızı odırçadadır. İzennezıp, mindilezıp, Han Kicegey sireege odırıbışan. 1525 Hamahtañ pastı ah hır saap parğan, İney kızı tur kilip, Altın stolın tartıp, As-tamağın turğızıbışan.	Büyük köyün içinde Yaşı geçkin ihtiyarlar konuşuyor: -Biz de gereğince yaşıyoruz, Bu köye, bu memlekete Böylesi iyi (bir) atın geldiğini görmedik, Böylesi iyi (bir) alpin geldiğini görmedik. Atlı Han Kicegey, Attan inip bakmış, Yaya kişi, uzanıp(?) bakmış. Su götürmekte olan kadınlar Kovalarını : Gücü de saf, güzel yiğit deyip konuşmuşlar. Ak otağ evin karşısında durdu. Attan inip atı bağladı. Ak benekli at, atın kocamışıydı. Han Kicegey döndü, Hanın-beyin evine girdi. Ayran, kımız içeyip deyip, İlerleyip, ak otağ evin Kapısını açıp girdi. Girdiğinde altın yakalı (bir) elbise giymiş, Altın asaya dayanan Han oturuyormuş. Selamlaşıp, merhabalaşıp Han Kicegey divana oturdu. Alnından başlayarak demir kır Kocakarı kalkıp, Altın masasını çekip, Yiyeceğini hazırladı.

	Han Kicegeyni odirtip,	Han Kicegey'i oturtup,
1530	Aarlap-sıylap odır.	İzzet ve ikram gösterdi.
	Toozıp-toharap odırğanda	Bitiripdiğinde
	Han kızı ahsın-tilin surıp odır:	Han sormuş:
	—Haydağ çirde çirliğ poldıñ,	-Hangi yerde yurtluydun,
	Noo suğda suğlıg poldıñ?	Hangi suda suluydun?
1535	Adañ, içeñ kem poldı,	Baban, anan kim idi,
	Adı-solañ noo poldı?	Adın-namın ne idi?
	Irah pa, çağın ma	Uzak mı yakın mı
	Ayan hurıp parçathan	El şaklatıp gelen
	Alıp kızı pol pardıñ?	Yiğit kişi mi oldun?
1540	Han Kicegey çoohtap odır:	Han Kicegey konuşmuş:
	—Azıraan ada pılbedim,	-Doyuran baba bilmedim,
	Abıdıp öskirgen içe pılbedim.	Beşik sallayıp büyüten ana tanımadım.
	Hatıg ağastıñ hoolıñañ tüsken polarbın ma,	Kavi ağacın kovuğundan mı düşeceğim,
	Hatıg tastañ sısharılıp tüstı polarbın ma?	Sert kaydan süzülüp mü geleceğim?
1545	Ah çazınıñ ortızında	Ak ovanın ortasında
	Han pozırah attıñ üstünde	Kızıl doru atın üstünde
	İs pılın parğam.	İzi anladım,
	İs pılne le,	İz bilerek (?)
	İzer hazına pıçık pazıl parğan poltır,	Eyer kenarına yazılı imiş,
1550	Anı tanıp, hıgırğam:	Onu tanıyıp, okudum.
	Hamağında ay çarıhtıg,	Alnında ay ısıltılı,
	Han pozırah attıg,	Kızıl doru atlı,
	Üs çarıhtıg Han Kicegey adı-solam.	Üç Han Kicegey adım-namım.
	Palazı çoh Ah Hanğa pala polçadırbın,	Çocuksuz Ah Han'a evlat oldum,
1555	Üreni çoh Ah Hanğa üren polçadırbın.	Dölsüz Ah Han'a döl oldum.
	Pu çirde çurtaçathan,	Bu yurtta yaşayan,
	Pu çirde çirlepçetken	Bu yurtta yerleşen,
	Noo teen han,	Ne denilerek han,
	Noo teen pig pol pardıñ?	Ne denilerek bey oldun?
1560	Han kızı çoohtapça:	Han konuşur:

-Ya, pozım alınca hanohpın,
 Pozım alınca pigökpın.
 Hadarğan malnıñ eezı,
 Halıh çonnıñ hanı-pigı
 1565 Ah çohır attıǵ Ah Çarlı Han polarbın.
 Adañmınañ, Han Kicegey,
 İrah pa çaǵın ma parçadırzıñ?
 Han Kicegey çoohtapça:
 -Ya, Ay Çarlı Han,
 1570 İrah-caǵın haydar parar polǵam.
 Adam Ah Han
 Albas kızıñı alıp çurtapçadır,
 Ah Öleñ Arıǵ ğıcemneñ.
 Sınap alar kızıñı haydaǵ çırde,
 1575 Çırnıñ pözıǵı Ah sınnıñ üstünde
 Tolay Puruh Han Hıs.
 Min anı kilep parçam.
 Ay Çarlı Han çoohtapça:
 -Ek, Han Kicegey,
 1580 İziñ irt çör be, aǵılıñ as çör be,
 Çabal Ah Hannıñ çooǵınañ
 Ölerge parçazın ma,
 Çadarǵa parçazıñ ma?
 Pıledırbın ol çabal Ah Hannı,
 1585 Hacan-purunnañ çabal.
 Anıñ çooǵınañ
 Ah sınnı tilep parıbıssañ,
 Parǵan İziñ par polar,
 Paza aylanıp,nanǵan İziñ çoh polar.
 1590 Çır parba, Han Kicegey!
 Aylanıbıs, Han Kicegey!
 Ah Hannıñ çırına aylan parzañ,

- Evet, kendim evvelince de han idim,
 Kendim evvelinde de bey idim.
 Otlayan mal-davarın sahibi
 Halkın-boyun hanı ve beyi
 Ak benekli atlı Ah Çorlı Han'ım.
 Saygıdeǵer Han Kicegey,
 Uzak mı yakın mı gelmekteisin?
 Han Kicegey konuşur:
 -Evet, Ay Çarlı Han
 Uzak-yakın nereye(?) gidecektim.
 Babam Ah Han
 Evlenmek istemediǵi kişiyile yaşamaktadır,
 Ah Ölen Arıǵ anamla.
 Gerçekten alacaǵı kişi nerede,
 Yerin ulusu Ah zirvenin üstünde,
 Tolay Puruh Han Kız(dır).
 Ben onu arıyorum.
 Ay Çatlı Han konuşuyor:
 -Ah, Han Kicegey,
 Aklını mı kaçırdın yoksa aklın mı az,
 Kötü Ah Han'ın sözüyle
 Ölmeye mi gidiyorsun,
 Yatıp kalmaya mı geliyorsun?
 Bilirim o kötü Ah Han'ın
 Eskiden beri olan kötülüǵünü(?)
 Onun sözüyle
 Ah zirveyi isteyip de gitsen,
 Gittiǵın yol, olacak
 Ama geri döndüǵün yol olmayacak,
 Gitme Han Kicegey!
 Geri dönün, Han Kicegey
 Ah Han'ın yurduna geri döndüǵünde,

	Çir ayaba Ah Hannı, ödir sal.	
	Han Kicegey çoohtapça:	Han Kicegey konuşur:
1595	-Ek, Ay Çarlı Han, Ülgü-çarığdañ azıra çörrge çarabas. Ay Çarlı Han, odır polbin, azahha turıp, Han Kicegeyniñ alnında turıp, çoohtap turadır:	-Eh, Ay Çarlı Han Töreden şaşmak yaramaz. Ay Çarlı Han, oturmadan ayağa kalkıp, Han Kicegey'in karşısında durup konuşmuş:
	-Adañmıñañ, Han Kicegey,	Saygıdeğer, Han Kicegey,
1600	Mındağ çahsı pozıñ Çabal Ah Hannıñ çooğınañ Öler çirge parçazıñ. Ah Hannı sin ödirerge horıhsañ, Parañ pırge,	Bundan daha iyi kendin Kötü Ah Han'ın sözünden Öleceğın yere gidiyorsun. Sen Ah Han'ı öldürmeye korkuyorsan, Gideceğın,
1605	Min pır dee ayabaspın ödir salarbın. Han Kicegey çoohtapça: -Adañmıñañ, Ay Çarlı Han, Ülgü-çarığdañ azıra çörrge çarabas. Ay Çarlı Han çoohtapça:	Ben hiç acımadan, öldüreceğım. Han Kicegey konuşuyor: -Saygıdeğer, Ay Çarlı Han, Törege aykırı yaşamak yaramaz. Ay Çarlı Han söyler:
1610	-Çabal Ah Hannañ horıh tur polzañ, Çabal Ah Han çirine parınıbıs, Minñ çirimde çurtap, Mağa ool polıbıs. Han Kicegey çoohtapça:	- Kötü Ah Han'dan korkuyorsan, Kötü Ah Han'ın yurduna gideriz, Benim memleketimde yaşayıp, Bana oğul olun. Han Kicegey konuşuyor:
1615	-Çoh, Ay Çarlı Han, Ülgüdeñ azarğa çarabas. Ülgü-çarığdañ azıra çürıbıssem, Adı pozımnañ Tas pol param.	- Hayır, Ay Çarlı Han, Töreden uzaklaşmak olmaz. Törege aykırı yaşarsam, Kendi atımla Taş olup kalayım.
1620	Ay Çarlı Han pazoh çoohtapça: -Ooo polarğa hınmazañ, Minñ Çarlı Tana hızım par, Anı pırıbizim, alarziñ ma? Histñ, sinine le çitkelek,	Ay Çarlı Han da konuşur: - Oğul olmak istemiyorsan, Benim Çarlı Tana kızım var, Onu verirsem alacak mısın? Kızın,

- 1625 Çarlı Tana hızım homay hıs nimes.
Çarlı Tana hızı aron pölükteñ,
İzik hoşdaytıp, körıp tulğan poltır.
-Pabam daa haydağ-haydağ,-tıp tapsabışan
Hacanoh hıs sinıne çit parbaam ma za.
- 1630 Han Kicegey çoohtap odır:
-Çarlı Tana hızıñnı küzıtseñ,
Körercikpın, Ay Çarlı Han,
Köññim çitse, sinap taa alıbızam.
Ay Çarlı Han
- 1635 Çarlı Tana hızına kir parğan.
Çarlı Tana hızın sığar kilıp,
Han Kicegeynñ hırına odırtıbışan.
Ay Çarlı Han: — Çe, Han Kicegey, kör
Çarlı Tana hızımnı, — tıpçe.
- 1640 Han Kicegey Ay Çarlı Hannıñ hızın,
Hızıl idın tobıra körıp,
Ökpe, çüregın ötire körıp odır.
Ay Çarlı Hannıñ hızı Çarlı Tana
Ah ağıllığ, ah sağısığ,
- 1645 Sinap taa hıs sinıne çitpeen.
Has-hacan polza,
Hıs sinıne çitire ös parza,
Andağ arığ sılğ hıs
Handa-pigde çoh polar.
- 1650 Han Kicegey çoohtapça:
-Çe, Ay Çarlı Han,
Çarlı Tana hızıñnı
Sinaboh alıp,çurtır polğabın.
Sinap taa hıs sinıne çitpeen poltır.
- 1655 Han Kicegey tura segirıp,
Pörık-meleynı haphan.
- Çarlı Tana kızım kötü kız değıldır.
Çarlı Tana kızı başka bir aileden(?)
Kapıyı açıp, görmüş.
-Babam da uzaktadır, -demiş.
Ne zaman kız gideceğim acaba?
Han Kicegey konuşmuş:
Çarlı Tana kızını göstersen,
Görecektim, Ay Çarlı Han,
Gönlüm kayarsa, gerçekten de alırım.
Ay Çarlı Han
Çarlı Tana kızına
Çarlı Tana kızını çıkarıp,
Han Kicegey'in yanına oturttu.
Ay Çarlı Han: -İşte, Han Kicegey, gör
Çarlı Tana kızımı, - diyor.
Han Kicegey Ay Çarlı kızın,
Kızıl derisini içinden görüp,
Ciğerini, yüregini geçerek görmüş.
Ay Çarlı Han'ın kızı Çarlı Tana
Temiz akıllı, iyi düşünceli,
Gerçekten de kız, ölçüsüne uymadı.
Ne zaman ki
Kızın ölçüsüne ulaşsa,
Bundan temiz, güzel kız
Handa ve beyde olmaz.
Han Kicegey konuşuyor:
-Evet, Ay Çarlı Han,
Çarlı Tana kızını
Gerçekten de alıp, yaşardım.
Gerçekten de kız, dengi değılmiş.
Han Kicegey kalkıp,
Börk ve eldivenini aldı.

	Ay Çarlı Han çoohtapça:	Ay Çarlı Han konuşur:
	-Adañmınañ, Han Kicegey, törçe tohtadah,	-Saygıdeğer, Han Kicegey,.....
	Pır çoohtır çooğım par, çoohtap pirim.	Söyleyecek bir sözüm var, söyleyeyim.
1660	Pas çastıhtıñ altınañ	Yastığın altından
	Ay Çarlı Han	Ay Çarlı Han
	Hara kniga sıgarıp alğan,	Kara kitabı çıkardı,
	Stolğa salıp, körıp odır.	Masaya koyup, görmüş.
	Hara knigazın körıp alıp,	Kara kitabını görüp,
1665	Han Kicegeyge çoohtapça:	Han Kicegey'e konuşur:
	-Ekey, Han Kicegey,	-....., Han Kicegey,
	Çirniñ pözıgı Ah sın parın par,	Yerin ulusu Ah zirveye git,
	Haydağ çirde ol turçadır,	Onun nerede olduğunu,
	Anı pılgen nime pır dee çirde çoğıl.	Bilen kimse yoktur.
1670	Çe, anı kilep parğan	İşte onu isteyip gitti
	Aran-çula attıñ izi-çolı poladır,	Tulpar atın izi-yolu varmış,
	Paza aylanıp, nanğan izi-çolı çoh poladır,	Sonra geri dönen izi-yolu yok olmuş,
	Andağ horğıstıgı çirge	Böylesi korkunç (bir) yere
	Hay la parçazıñ, Han Kicegey?	Nasıl gidiyorsun Han Kicegey?
1675	Çe, Ah sınını taap taa alzañ,	İşte, Ah zirveyi bulduğunda,
	Ah sınınıñ altında	Ah zirvenin altında
	Çarlı tastıgı çulıcah	Parlak taşlı patika
	Kün künörtki çirni köre ahçadır.	 yeri görerek akıyor.
	Ol çulnıñ pazında alıp ködürceñ	O yolun başında yiğit kaldıran
1680	Altı tudalıgı ah tas anda çadıpçadır.	Altı kollu beyaz taş orada duruyor.
	Anı ködürbin, irterge çir çarabas.	Onu kaldırmadan, ilerlemek olmaz.
	Anı ködür polbaan alıptıñ	Onu kaldırmayan yiğidin
	Ah tastıñ tözinde	Beyaz taşın ortasında
	Arıg söögı anda çathlapçadır.	Saf bedeni orada yatıp kalırmış.
1685	Altı tudalıgı ah tastı ködürbızerge	Altı kollu beyaz taş kaldırmaya
	Arıg küziñ happaza,	Saf gücün yetmediğinde,
	Ah tas tözinde	Beyaz taşın ortasında
	Arıg söögın salıbzarızın, Han Kicegey,	Saf bedenini, Han Kicegey,

	Anı ködürbin irtibisseñ,	Onu kaldırmadan ilerlersen,
1690	Adı pozıñnañ ah tas pol pararziñ.	Atınla birlikte beyaz taş oluverirsın.
	Çabal Ah Hannıñ çoogınañ	Kötü Ah Han'ın sözüyle
	Hay la parçaziñ, Han Kicegey?	Nasıl olur gidiyorsun, Han Kicegey?
	Han Kicegey çoohtapça:	Han Kicegey konuşur:
	-Ah sınınıñ tözinde	-Ah zirvenin üstünde
1695	Altı tudalığ ah tastı,	Altı kollu beyaz taşı,
	Ködir polbin, öl halzam,	Kaldıramadan ölürsem,
	Pu çirde mağa açırğan halar	Burada bana üzülecek
	Minıñ harıdas, tuñmam çoğıl.	Benim kardeş ve akrabam yok.
	Çiti tudalığ ah tastı	Yedi kollu beyaz taşı
1700	KödİRer küzim happin, öl halzam,	Kaldıracak gücüm yetmeden, ölürsem,
	Pu çirde mağa izirgen halar	Bana burada esrik (?) olacak
	Çahsı tuğanım çoğıl.	İyi akrabam yok.
	Han Kicegey sıh çörİbİsken.	Han Kicegey çıktı.
	Ah Çarİh Han soonañoñ sıhhan.	Ah Çarİh Han da ardından çıktı.
1705	Çarİh Tana hızı soonañoñ sıgıp kilgen.	Çarİh Tana kızı da ardlarından geldi.
	Han Kicegey Han pozırah adına çit kilgen.	Han Kicegey, Kızıl doru atına ilerledi.
	Han pozırah adına altan turza,	Kızıl doru atına bindiğinde,
	Ay Çarİh Han, Han Kicegeyge ayap,	Ay Çarİh Han, Han Kicegey'e acıyıp
	Çoohtap turadır:	Konuşmuş:
1710	-Mındağ çahsı pozıñ	-Böylesi iyi olan kendin,
	Çabal çahsı pozıñ	Pek iyi olan kendin
	Çabal Ah Hannıñ çoogınañ	Kötü Ah Han'ın sözüyle
	Andağ horğıstığ çirge	Böyle korkunç (bir) yere
	Hay la parçaziñ, Han Kicegey?	Nasıl olur da gidersin, Han Kicegey?
1715	Han pozırah adın aylandıra tartıp,	Kızıl doru atını döndürerek çekip,
	Han Kicegey çörİbİsken.	İlerledi Han Kicegey.
	Arğal çonni aralı parğan,	Kalabalık halk arasına vardı,
	Aarhı sınğa sıh parıp,	Diğer tepeye çıkıp,
	Attıñ ahsın tohtada tartıp,	Atın ağzını durdurarak çekip,
1720	Han Kicegey nandıra	Han Kicegey dönerek

Aal-hağırtha harap kör tur:
Ay Çarlı Han Çarlı Tana hıznalı
Han Kicegeyni harap turçalar.
Han Kicegey sağıngan:
1725 -Küzök çahsı kıziler,
Mini ayap, miniñ üçün çobal turlar.

Anañ aylanıp, Han Kicegey,
Parar çirín harap, kör turıbışan.
Harah odı çitpeen çir,
1730 Harayıp-siilip körin turadır.
Harah odı çitpeen çir,
Ah tuban, kök tuban polıp oralçadadır.
İki harahtañ nime körıp tappaan,
İki hulahnañ nime istip polbaan.
1735 Par ba, çoğıl ba Ah sınını
Haydağ çirde poların sağınıp tappaan.
Han pozırah attıñ ahsın çayhabışan.
Aran-çula Han pozırah at
Künniñ küñörtki çirín köre,
1740 Kirilip-süünip oylap sıh parğan.
Ah porçolıg ah çazılar
Aran-çula attıñ azah altında,
Köp aylanıp, halıp odıradır.
Kök porçolıg kök çazılar
1745 İr çahsınıñ idek altında,
Köp ibirilip, halıp odıradır.
Tolğalıp ahhlaan uluğ suğların
Köp kize tüzıp odıradır.
Toğır turğlaan uluğ sinnarın
1750 Köp aza tüzıp odıradır.
Pili pasha sinnarnı

Köy-bucağı seyredip görmüş:
Ay Çarlı Han, Çarlı Tana kızıyla
Han Kicegey'i seyrediyorlar.
Han Kicegey düşündü:
-Pek güçlü kişiler,
Benim için endişelenip, benim için
kederlenmişler.
Buradan ayrılıp, Han Kicegey,
Gideceği yere bakıp, gördü.
Gözünün ateşinin ulaşmadığı yer,
İnce bir çizgi gibi bir yerdir(?).
Gözünün ateşinin yetmediği yere,
Beyaz ve mavi is yayılmış.
İki gözle bir şey göremedi,
İki kulakla bir şey duyamadı.
Olup olmadığı bilinmez Ah zirveyi
Nerede bulacağını düşünse de bulamadı.
Kızıl doru atın ağzını çekiştirdi.
Tulpar Kızıl doru at
..... yerini görerek,
Gerilip süzülerek koşup çıktı.
Ak çiçekli ak ovalar
Tulpar atın ayakları altında,
Çoğu ters dönüp kalmış.
Yeşil çiçekli yeşil ovalar
Erin iyisinin eteğinin altında,
Çoğu çevrilip kalmış.
Menderes olan büyük ırmakların
Çoğunu geçerek inmiş.
Yükselip çıkan ulu zirvelerin
Çoğunu aşarak inmiş.
Beli başka zirvelerin

	Köp aza tūs parıbışan.	Çoğunu aşarak indi.
	Piltiri pasha suğlarını	Ağzı başka nehirlerin
	Köp kize tūs parıbışan.	Çoğunu geçerek indi.
1755	Çirdeñ pasha çirge sabıl parğan,	Yurttan, başka (bir) yurda savruldu,
	Aran-çula Han pozırah at	Tulpar Kızıl doru at
	Çolğa sılap odıradır.	Yolda yorulmuş (?).
	Al pozı Han Kicegey	Han Kicegey'in kendisi (?)
	Atha sılap odıradır.	
1760	Hayzı-hayzı çirde	Çok uzak yerde
	Çirdeñ pözik Ah sınrı körıp taphan.	Yerden uzun Ah zirveyi gördü.
	Aran-çula Han pozırah at	Tulpar Kızıl doru at
	Ağaa çitire oylan.	Ona giderek koştı.
	Ah sınrıñ altında çarılı tastığ çulıcah	Ah zirvenin altında parlak taşlı patika(?)
1765	Künññ künörtki çirñ köre ağıpçadır.	 görerek akıyor.
	Çarılı tastığ çulını hastap	Parlak taşlı yol boyunca yürüyerek
	Kiledir Han Kicegey.	Gelmiş Han Kicegey.
	Çarılı tastığ çulıñ pazında	Parlak taşlı yolun başında
	Alıp ködirceñ ah tas anda turçadır.	Alpın kaldıracığı beyaz taş orada duruyor.
1770	Han Kicegey ah tasha hostı pastırıp kilgen.	Han Kicegey beyaz taşın yanına ilerledi.
	Hostı turıbışanda,	Yanına geldiğinde,
	Ah tas Han Kicegeyneñ Han pozırah atnañ	Beyaz taş, Han Kicegey ve Kızıl doru ata
	Pır tiñ oshas tözinde	Denk gibi, ortasında
	Han Kicegey oñnap-sınap kör turça,	Han Kicegey görüyor,
1775	Ah tastıñ tözinde	Beyaz taşın ortasında
	Hac hacannañ uluğ alıptar,	 ulu alplar,
	Ah tastı ködir polbin, ölgleen poltır.	Beyaz taş kaldıramadan ölmüş.
	Arıg söökterı ah tastıñ tözinde	Temiz bedenleri beyaz taşın ortasında
	Ayğa, küñge sustalzıpçadadır.	Ayda ve güneşte parıldıyor.
1780	Han Kicegey köğın köglep, ırın ırlabışan.	Han Kicegey, küyünü mırıldanıp, ırını söyledi.
	Han pozırah adın ah tastı aylandıra tartıp,	Kızıl doru atını beyaz döndürerek çekip,

Üs ibire, üs aylandıra köglep, çör kilgen.
Attañ tüze segirgen.
Han pozırah at ilep, çudap parğan,
1785 İki namı könek ilbe pol parğan.
Han Kicegey ilep, çudap parğan,
İki harağı pölilip,
İki tanazı çapsın parğan.
İki pılegın çıhçınıp
1790 İki idegin histınıp,
Ah tastı aylandıra çörıp,
Köglep-sarnap çöredir:
-Alıp ködirceñ altı tudalığ
Ah tas mında çadıpçadır.
1795 Altı tudalığ ah tastı
Ködiribizerge arığ küzim happaza,
Ah tas tözinde arığ söögim çathay za.
Açırğanıp pu çirde halar
Harındas, tuñmam çoğıl.
1800 Çiti tudalığ ah tastı ködiribizerge,
İlbek küzim happaza,
Siliğ minñ söögim
Ah tas tözinde çathay.
İzirgenip halar pu çarıhta
1805 Picem, tuñmam çoğıl.
Altanıp çörceñ, Han pozıraam,
Altı tudalığ ah tastı
Ködir polbin öl halzam,
Ah tashıllar pazında
1810 Turlaan alın çörgeyzin.
Ağıp ahhlaan arığ suğlardañ

Üç defa dolanıp, üç defa dönerek küyleyip
gitti.
Attan inerek sıçradı.
Kızıl doru at güçten düşüp, zayıfladı,
İki yanı oldu.
Han Kicegey yorulup, gücü azaldı,
Gözleri ayrılıp,
Burun delikleri (birbirine) yapıştı.
Bileklerini sıvayıp
Eteklerini toplayıp,
Beyaz taşın etrafında dönüp,
Küyleyip, türkü söylemiş:
-Alpın kaldırdığı altı kollu
Beyaz taş burada duruyor.
Altı kollu beyaz taşı
Kaldırmaya saf gücüm yetmezse,
Beyaz taşın ortasında temiz bedenim kalır mı
acaba?
Bu yerde üzülecek
Kardeş ve akrabam yok.
Yedi kollu beyaz taşı kaldırmaya,
Ulu gücüm yetmezse,
Benim güzel bedenim
Beyaz taş ortasında
Bu yarıktaki esriyip kalacak
Ablam, akrabam yok
Atlayıp gittiğim, Kızıl dorum,
Altı kollu beyaz taşı
Kaldıramadan ölürsem,
Ah zirvelerin başında
.....
Akmakta olan temiz sulardan

	Suğat alın çörgeyzñ,	
	Altı tudalığ ah tastı	Altı kollu beyaz taşı
	Ködیرerge odırbin, Han pozıraam,	Kaldırırım, Kızıl dorum,
1815	Kör turdah, - tıp,	Bakasın, deyip,
	Köglep, aylan kilgen.	Küleyip döndü.
	Altı tudalığ ah tastı ikı holnañ haap,	Altı kollu beyaz taşı iki eliyle tutup,
	Han Kicegey ködiribisken.	Kaldırdı Han Kicegey.
	Çir arğazı elip turğandağ,	Yerin ardı durur gibi,
1820	Tirig tolğazı azıl turğandağ,	 aşılmış gibi,
	Han Kicegey	Han Kicegey
	Ah tastı tıs pasha çitire ködir parğan,	Beyaz taşı götürerek kaldırdı,
	Arığ küzi albin, turıbışan.	Saf gücü almadan, kalktı.
	Tın habınıp alıp,	Canı aklına gelip,
1825	İkincizin ködiribisken.	İkinci kez kaldırdı.
	Hurçañaa çitire ködir parıp,	 kadar kaldırıp,
	Arığ küzi happin,	Saf gücü yetmeden,
	Titirezıp-haltırazıp, turıbışan.	Titreyip-sallandı.
	Han Kicegey titires turza,	Han Kicegey sarsıldığında,
1830	Hara çir hada titires turğandağ.	Kara yerle birlikte sallanmış gibi.
	Han Kicegey haltıraz turza,	Han Kicegey sallandığında,
	Tigir paarı ılap-soolap,	Göğün ortası sarsılıp-titreyip,
	Hada haltıraz turğandağ.	Birlikte titremiş gibi.
	Turğan, turğan, tın alınıp alıp,	Kalktı, kalktı, yiğit nefes alıp,
1835	Üzincizin ködiribisken.	Üçüncü kez kaldırdı.
	Kirsenge çitire ködir parıp,	Göğüs hizasına dek çıkarıp,
	Paza ködiribzer küzi çoh	Kaldırmaya takati yok
	Han Kicegey, haltırazıp-titirezıp, turıbışan.	Han Kicegey, titreyip sarsıldı.
	Han Kicegeyniñ pray çüzı,	Han Kicegey'in tüm yüzü,
1840	Pray söögı	Tüm kemikleri
	Titirezıp-haltırazıp, turıbışan.	Titreyip-sarsıldı.
	Han Kicegey titires turza,	Han Kicegey sarsıldığında,
	Çirniñ üstünde çurtaçathan	Yerin üstünde yaşamakta olan

	Toğızon hannıñ çirine çitire	Doksan hanın yurduna ulaşarak
1845	Çirniñ titireniñ sabıl turadır.	Yerin titrediğini sandılar.
	Han Kicegeyniñ paşa ködiribizer küzi çoh,	Han Kicegey'in kaldırmaya gücü yok,
	Ala harahtıñ odı çayılıbışan.	Ala gözün ateşi yandı.
	Ağıl sağızı saybalıbışan.	Aklı-fikri dağıldı.
	Han pozırah at kör turza,	Kızıl doru at gördüğünde,
1850	Han Kicegeyniñ paşa ködiribizer küzi çoğıl.	Han Kicegey'in daha kaldırmaya gücü yok.
	Ah tastı holınañ pozıdıbıssa,	Beyaz taşı elinden kaçırsa,
	Arıǵ tını üzilip,	Saf canı kesilip,
	Ah tasnañ hostı çadıp, ölibizer.	Beyaz taşla birlikte serilip, ölürlər.
	Han Kicegey paşa tırılbes,	Han Kicegey yeniden dirilmez,
1855	Paşa pu çarılha, aylanıp, kilbes.	Tekrar bu aydınlığa, geri dönüp gelmez.
	Han pozırah at, tarıǵıp, mañzırap parǵan.	Kızıl doru at, acele edip, telaşlandı.
	Han Kicegeyge hostı turıbızıp,	Han Kicegey'le birlikte durup,
	Ah tastı pazınañ ködir turıbışan.	Beyaz taşı başından kaldırdı.
	Han Kicegey, haraǵın körıbizip,	Han Kicegey gözüyle görüp,
1860	Tın alınıp alıp,	Nefes alıp,
	Ah tastı paşa hatı ködiribisken,	Beyaz taşı yeniden birlikte kaldırdı,
	Han pozırah at habızıbışan.	Kızıl doru at direndi.
	Ah tastı Han Kicegeyniñ iñnıneñ	Beyaz taşı Han Kicegey'in omzundan
	Azıra aǵdarıbışannar.	Aşırarak devirdiler.
1865	Ah tas çirge tüskende,	Beyaz taş yere düştüğünde,
	Çir pizip, çigen soǵıl halǵan.	Yer, atmosfer sarsıldı.
	Çirniñ arǵazı eele tüskendeg,	Yerin ötesi eğilerek düşmüş gibi,
	Tıǵır talaazı azıla tüskendeg.	Göğün dışı açılmış gibi.
	Çirniñ üstünde çurtaçathan	Yerin üstünde yaşayan
1870	Toğızon hannıñ çurta, çiri	Doksan hanın yurdu, memleketi
	Sitilezip, hıymıraza tüsken.	, kıpırdandı.
	Han Kicegeyniñ tını istine tüs parǵan.	Han Kicegey'in canına girdi.
	Ala harah odı çayılıp,	Ala gözünün ateşi yanıp,
	Ağıl sağıs saybalıp, turıbışan.	Aklı fikri dağıldı.
1875	Han pozırah at, oñnap-sınap, kör turza,	Kızıl doru at,, görür ki,

	Han Kicegey tın alıp polbin turçadır.	Han Kicegey nefes almıyor.
	Annañ na aňdarılıbıssa,	Buradan da düştüğünde,
	Arıǵ söögı say çili saalap,	Saf kemiği çakıl gibi şırıldayıp,
	Hum çili izelibizer,	Kum gibi dağıldılar,
1880	Han Kicegey paza tırılbes,	Han Kicegey tekrar dirilmez,
	Paza pu çarıhta çörbes.	Yeniden bu aydınlıkta gitmez.
	Han pozırah at	Kızıl doru at
	Han Kicegeyniñ çarılı tas marhalıǵ,	Han Kicegey'in parlak taş düğmeli,
	Ah huus huyahtıǵ çaǵa pastañ,	Beyaz deriden zırhının yaka-baştan,
1885	Tisteñ haap, çölep turıbıshan.	Dişile tutup, destekledi.
	Tınanıbışan tını çoh turıbıshan Han Kicegey	Han Kicegey'in aldıǵı nefesi yoktu
	Üs kün turǵan Han Kicegey.	Üç gün kaldı Han Kicegey.
	Üzinci küninde anda tınanıbıshan.	Üçüncü gün o zaman nefes aldı.
	Han Kicegeyniñ ahsı, purnunañ	Han Kicegey'in aǵzı, burnundan
1890	Niñ çoonındaǵ hannar sıǵara çaçıras turadır.	Büyük buz birikintisi gibi kanlar akmış.
	Haraǵın körıp, Han Kicegey aylan kilgen,	Gözünü görüp, Han Kicegey geri döndü
	Huruǵ la söök, huruǵ la teri pol parǵan,	Bir deri bir kemik kalmış,
	Han pozırah adına altanıbıshan.	Kızıl doru atına atladı.
	Han pozırah at çirdeñ pözik	Kızıl doru at, yerden uzun
1895	Ah sınaǵa harnı, pustı	Ak zirveye, karı ve buzı
	İndire teep, sıǵara oylap parǵan,	Düşürüp, çıkarak koştı,
	Han Kicegey oñnap-sınap kör kiledir.	Han Kicegey gerçekten de görmüş.
	Alınan hanattıǵ at, uçuh kilip,	Karşısında kanatlı (bir) at uçup,
	Sıǵaroh oylap parıbıshan.	Çıkarak da koşmakta.
1900	Saǵam na alınıñ oylap parǵan.	Şimdi de karşısında koşuyor.
	Han Kicegey tañnap-çapsıp odıradır:	Han Kicegey, şasıp kalmış:
	Ah sınınıñ üstüne haydaǵ	Ak zirvenin üstünde nasıl ki
	Aran-çula purun sıǵara oylap pardı za?	Tulpar at önce çıkarak nasıl koştı?
	Haydaǵ-da alıp purun sıh parza,	Herhangi bir yiğit önce çıktığında,
1905	Tolay Puruh Han hısı ol purun al parar.	Tolay Purun Han kız önce varır.
	Han Kicegey kör kilir,	Han Kicegey görür,
	Ah sınınıñ üstünde –	Ah zirvenin üstünde –

	Altı hurlıĝ hahpah Ah haya turçadır Han pozırah at altı hurlıĝ	Altı kuşaklı kapaklı Ah kaya duruyor. Kızıl doru at altı kemerli
1910	Hahpah Ah hayanın altında tura tüşken. Han Kicegey kör turza, Hanattıĝ at tura tüzıp, Hahpah Ah hayanın üstüne Hanat saap uçuh parıbışan.	Kapaklı Ah kayanın altında durdu. Han Kicegey görür ki, Kanatlı at kalkıp, Kapaklı Ah kayanın üstüne Kanat çırpıp vardı.
1915	Han Kicegey anda turıp, Çobalıp, ırlap tur, İnelıp, köglep turadır: -Hanattıĝ attıĝ alıptar Hanat saptırıp sıh parĝan	Han Kicegey orada kalkıp, Kederlenip, ırlamış, Üzölüp, küylemiş: -Kanatlı atlı alplar Kanat çırpıp çıktı
1920	Ah sınnıñ üstüne. Hanadı çoh minıñ, Han pozıraam, Haydi la sığıp çathaybıs Ah sınnıñ üstüne? Hurĝunniĝ attıĝ külükter	Ak zirvenin üstüne. Benim kanatsız Kızıl durum, Nasıl çıkacaĝız Ah zirvenin üstüne? Telekli atlı yiĝitler
1925	Hurĝun saptırıp sıh parĝan Ah sınnıñ üstüne Hurĝun çoh minıñ, Han pozıraam Haydi la sığıp çathaybıs Ah sınnıñ üstüne?	Telek çaptırıp çıktı Ah zirvenin üstüne Benim teleksiz Kızıl durum Nasıl ki çıkarız Ah zirvenin üstüne?
1930	Aran-çula, Han pozıraam, Minıñ saĝızımnañ oyлідırzıñ, Sah mınnañ saĝınıbıssam, Ah hayanın üstüne sığara segırezıñ me? Han pozırah at turĝan çirıneñ segıren.	Tulpar, Kızıl durum, Benim aklımı oynatıyorsun, Tam olarak böyle düşünsem, Ah kayanın üstüne çıkabilir misin? Kızıl doru at durduĝu yerden sıçradı.
1935	Athan uh çili atılĝan, Hanattıĝ hus çili segirgen. Ah hayanın üstüne Alın azaĝınañ sığara segırgen, Kızın azaĝı salbañnap çadıbışan.	Atılan ok gibi atıldı, Kanatlı kuş gibi sekti. Ah kayanın üstüne Ön ayaĝıyla çıkarak sekti, Arka ayaĝı havada kaldı.

- 1940 Alın azahtaň habın polbin,
Azıg tısteň hara çirnı haap turadır.
Han Kicegey horıh parğan,
Han pozırah attañ
Tüzerin pılbin, odırıbıshan.
- 1945 Han pozırah at kızı ünneň ünneň,
Kızı tabızınaň tapsap:
-Adaňmınaň, Han Kicegey,
Haydi pol pardın?
İlebes çirdeň ölerge çörbıs,
1950 Çarabas çirdeň çadarğa çörbıs.
Arıg küzim happin parıdır.
Tabırah habaza pirdek.
Han Kicegey anda oñarılıp segırgen,
Ah hayanın üstünde tura tüsken.
- 1955 Han pozırah attı tınıneň tartıp, habazıp,
Ah hayanın üstüne sığara tarthan.
Aran-çula Han pozırah attıñ
İki naanı könek ilbe,
Ağasha çaba tastaan
- 1960 Teri oshas pol parğan.
Han Kicegeyniñ iki harah pöler parğan,
İki tanaazi çapsın parğan.
Han pozırah adına altanıbıshan.
Han pozırah at hulun na uliindağ pol parğan,
- 1965 Han Kicegey olğan uliindağ pol parğan.
Ah sınınıñ üstü arıg, siliğ çir.
Ösken odı oñmas çir,
Ösken ağastıñ püri tüspes çir.
İdi kilize, ah payzañ ib turçadır.
- 1970 Ah payzañ ibniñ alnında
Palğap salğan hanattıg Hara küreñ at.
- Ön ayağıyla tutunamadan,
Azı dişiyle kara toprağa tutunmuş.
Han Kicegey korktu,
Kızıl doru attan
Düşeceğini bilmeden, oturdu.
Kızıl doru at kişi sesiyle seslenip,
İnsan sesiyle cevap verdi:
-Saygıdeğer Han Kicegey,
Nasıl oldun?
Izdıraplı yerden ölmeye gideriz,
Yaramaz yerden serilip kalmaya gideriz.
Saf gücüm tutmamış.
Toprak yardım etmiş.
Han Kicegey o vakit toparlanıp sıçradı,
Ah kayanın üstünde ayağa kalktı.
Kızıl doru atı dizgininden çekip, yardım edip,
Ah kayanın üstüne çıkarak çekti.
Tulpar Kızıl doru atın
İki tarafına kova asma,
Ağaca deri fırlattı.
..... gibi oldu.
Han Kicegey'in iki gözü ayrıldı,
İki burun deliği yapıştı.
Kızıl doru atına atlandı.
Kızıl doru at tayın dedesi oldu,
Han Kicegey oğlan dedesi oldu.
Ah zirvenin üstü saf, temiz (bir) yer.
Büyüyen otun solmadığı yer,
Serpilen ağacın dalının kırılmadığı yer.
Böyle gelerek, ak otağ ev duruyor.
Ak otağ evin karşısında
Bağlı duran kanatlı Kara doru at.

	Tirī tigīr paarına Pulut çili ködirilip turça. Han Kicegey çit kilgen.	Teri göğün ortasına Bulut gibi sıcıyor. Han Kicegey geldi.
1975	Attañ tüzip, At palğacañ çeçpede adın palğap, Ah payzañ ibge kīrerge pas kilze, Ah payzañ ibnīñ istinde Alıp kızı aba çili harlapça,	Attan inip, At bağlanan çeçpede atını bağlayıp, Ak otağ eve girmeye ilerlediğinde, Ak otağ evin içinde Alp, ayı gibi böğürüyor,
1980	Ala pars çili narsılapça. Han Kicegey, ah payzañ ibnīñ Haalhalıg iziğın azıp, kīr kilze, Alıp kızı Tolay Puruh Han hısı Pulunzar hıs parğan,	Ala pars gibi Han Kicegey, ak otağ evin Kapılı eşiğini geçip girdiğinde, Alp Tolay Puruh Han kızı kız geldi.
1985	Harlap-kürlep tur: -Çahsınañ daa alam min sinī, Çabalnañ daa alam. Han Kicegey: - İzen, mindi, tıp tapsabışan.	Bağırıp gürlemiş: -Ben seni güzellikle de alayım, Zorla da alayım. Han Kicegey: -Selam, merhaba, deyip cevap verdi.
1990	Alıp kızı Han Kicegeyni hılçañnap kör salğan, Tödīr pas kilip, Altın sireege odırabışan. Tolay Puruh Han hıs Altın stolın tartıbışan, As-tamağın turğızabışan, çoohtapça:	Yiğit Han Kicegey' süzdü, Arkasına ilerleyip, Altın tahta oturdu. Tolay Puruh Han kız Altın masayı çekti, Yemeğe durup, konuşuyor:
1995	-Soñ kilgen alıp Stol kistīnzer odır, Aaldañ kilgen alıp Stol pazına odır. Han Kicegey stol kistīne kire odırabışan.	-En son gelen yiğit Masanın ardına geç, Köyden gelen alp Masanın başına geç. Han Kicegey masanın ardına oturdu.
2000	Hacah harıhtıg para tirbege sastıg Alıp kızı stol pazına odır salğan. Amdı alıptar azıranıp-tooızıp odıradırlar.	 burunlu kepçe kıvrım saçlı Yiğit kişi masa başına oturdu. Şimdi yiğitler yemek yiyorlarmış.

	Han Kicegey astaan pozi toozip odır, Arğan pozi simirip odırğandağ.	Han Kicegey'in acıkan bedeni tükenmiş, Zayıf bedeni semirmiş gibi.
2005	Altın stolın ide pirip tur parğannar. Tolay Puruh Han hıs, çoohtap, tapsap odır: -Soñ kilgen alıp kızı, Haydağ çirde çirlig poldıñ, Noo suğda suğlıg poldıñ,	Altın masayı itelemişler. Tolay Puruh Han kız, konuşmuş: -Son gelen yiğit, Hangi yerde yerliydin, Hangi suda suluydun,
2010	Adañ, iceñ kem poldı, Adı-solañ noo poldı? Han Kicegey, çoohtap, tapsap odır: -Azırap öskirgen ice pılbedim, Tañ hatıg ağastın holınañ tuskem me,	Baban, anan kim idi, Adın-namın ne idi? Han Kicegey, konuşup cevap vermiş: -Besleyip büyüten ana bilmedim, sert ağacın dalından mı düştüm, sert taştan mı çıkarıldım?
2015	Tañ hatıg tastañ sıhsairilip tuskem me? Ah çazınıñ ortızı çirde Han pozırah attıñ üstünde is pılın parğam. İs pılıp le, İzer hazına pıçık pazıl parğan poltır,	Ak ovanın ortasında Kızıl doru atın üstünde iz bildim. İz de bilip, Eyerin kenarına bir yazı yazılmış, Onu tanıyıp, okudum:
2020	Anı tanıp, hıgırğam: Hamağında ay çarihtig Han pozırah attıg Üs çarihtig Han Kicegey adı-solamnı annañ pılgem. Palazı çoh Ah Hanğa pala polıp çurtaçam,	Alnın ay parıltılı Kızıl doru atlı Üç nurlu Han Kicegey adımı oradan bildim. Çocuksuz Ah Han'a evlat olup yaşarım, Dölsüz Ah Han'a tohum olup yaşarım.
2025	Üreni çoh Ah Hanğa üren polıp çurtaçam. Tolay Puruh Han surça: -Sin aaldañ kilgen alıp, Mağa çaballanıp, harlap-kürlep turğan. Haydağ çirde çirlig poldıñ,	Tolay Puruh sorar: -Sen, köyden gelen yiğit, Bana kötülenip, bağırip-böğürdün. Hangi yerde yerliydin?
2030	Noo suğda suğlıg poldıñ? Adañ, iceñ kem poldı, Adı-solañ noo poldı? Alıp kızı çoohtapça:	Hangi suda suluydun? Baban, anan kim idi, Adın-sanın ne idi? Yiğit kişi konuşuyor:

-Min çirniñ çabızı çirde
2035 Tiñis talay suğniñ hazı çirde
Hanattıǵ Hara küreñ attıǵ
Küreldey adı-solam,
Küreldey, çoohtap, çooǵın tooshanda,
Pörık-meley holtıhha hıstırıp,
2040 Han Kicegeyniñ alnına turıp, çoohtap tur:
-Ah sınniñ üstünde
Tolay Puruh Han Hıstı
Sin alıbıs, Han Kicegey,
Aynıñ altında çurtapçathan Ah Han par.
2045 Ah Hannıñ hızı Ay Arıǵ,
Ay Arıǵnı maǵa pirıbıs, Han Kicegey.
Han Kicegeyniñ azaǵına tüzıbısken.
Han Kicegey, tarınıp, açırǵan parǵan:
-Aynıñ altında çurtapçathan Ay Han,
2050 Aylıǵ, künniǵ ah saǵıstıǵ kızı.
Ay Hannıñ hızı Ay Arıǵnı
Çir çabıs çirdeñ sıhhan
Sindeg, hara saǵıstıǵ alıpha haydi pırerbın?
Pazına saphan, paarına tepken.
2055 Alıp kızı tura túsken,
İzikteñ törge pastırıp,
Çoohtap çoredır:
-Ay Hannıñ hızı Ay Arıǵ
Ayaǵ polza, Han Kicegey,
2060 Künniñ altında çurtapçadadır Kün Han.
Kün Hannıñ hızı Kün Arıǵ,
Kün Arıǵnı pırerziñ me, Han Kicegey?
Alıp kızı Han Kicegeyniñ azaǵına tüzıbısken.
Han Kicegey tarın parǵan:
2065 -Künniñ altında çurtapçathan

- Ben, yerin çukur yerinde
Pek büyük ırmak kenarında
Kanatlı Kara yaǵız atlı
Küreldey, adım sanım,
Küreldey, konuşıp sözünü bitirdiǵinde,
Börk ve eldivenini koltuǵına sıkıştırıp,
Han Kicegey'in karşısında durup, konuşmuş:
-Ah zirvenin üstünde
Tolay Puruh Han kızı
Siz alınız Han Kicegey,
Aynı altında yaşayan Ah Han var.
Ah Han'ın kızı Ay Arıǵ,
Ay Arıǵ'ı bana veriniz Han Kicegey.
Han Kicegey'in ayaǵına kapandı.
Han Kicegey üzölüp, acıdı:
-Aynı altında yaşayan Ay Han,
Aylı güneşli iyi niyetli kişi.
Ay Han'ın kızı Ay Arıǵ'ı
Yerin çukurundan çıkan
Senin gibi, kötü niyetli yiǵide nasıl vereyim?
Başına vurdu, göǵsünü tekmeledi.
Alp, ayaǵa kalktı,
Kapıdan köşeye yürüyüp,
Söylemiş:
-Ay Han'ın kızı Ay Arıǵ
Acıma olsa, Han Kicegey,
Güneşin altında yaşamaktadır Kün Han.
Kün Han'ın kızı Kün Arıǵ,
Kün Arıǵ'ı verecek misin, Han Kicegey?
Han Kicegey alpın ayaǵına kapandı.
Han Kicegey acıdı:
-Güneşin altında yaşayan

Kün Han künnig, aylıg kızı.
 Kün Hannıñ hızı Kün Arıgıñı
 Kün körbes çirdeñ sıhhan
 Sindeg çabal alıptarğa haydi pirerbın –
 2070 Pazına saap, paarına tebısken.
 Alıp kızı tura tüsken.
 İzikteñ törge pastırıp, çoohtap çöredir:
 -Aynıñ altında Ay Hannıñ,
 Künnıñ altında Kün Hannıñ
 2075 Hıstarın ayadıñ, Han Kicegey.
 Sarıg sınınıñ altında,
 Sarıg talay suğ hazında,
 Sarıg Hannıñ hızı
 Salaacın Arıg hıs par.
 2080 Salaacın Arıgıñıñ holında
 Alın kistıne oylapçathan
 Nımışız hara hırna kiptig
 Haraçı kızıñıñ palazı,
 Sümekçin hısı pirerzın me, Han Kicegey?
 2085 Han Kicegeynıñ azağına
 Üzincizin tüzibiskende,
 Han Kicegey sağısnañ sanalızıp,
 Kögisneñ kürezip odırıbışan.
 Hacan-da, Ah Hannıñ azağına
 2090 Pozı tıs turğanda,
 Ah Han pazına saap,
 Paarına teep turğanda, sidik polğan.
 Anı sağısha kirip,
 Çe, piripteezim tıp,
 2095 Han Kicegey çoohtabışan:
 -Çe, alıp kızı, tur.
 Hara hırnalıg sümekçin hısı alıp, çurta.

Kün Han, güneşli aylı kişi(dir).
 Kün Han'ın kızı Kün Arıg'ı
 Güneş görmeyen (bir) yerden çıkan
 Senin gibi fena yiğitlere nasıl vereceğim -
 Başına vurup, göğsünü tekmeledi.
 Alp ayağa kalktı.
 Kapıdan köşeye ilerleyip, konuşmuş:
 - Ayın altında Ay Han'ın,
 Güneşin altında Kün Han'ın
 Kızlarına acıdın, Han Kicegey.
 Sarıg zirvenin altında,
 Sarıg nehrin kıyısında,
 Sarıg Han'ın kızı
 Salaacın Arıg kız var.
 Salaacın Arıg'ın elinde
 Önü ardına koşan
 Hizmetçisi siyah deri giyisili
 Bilgili kişinin çocuğu,
 Hizmetçi kızı verecek misin, Han Kicegey?
 Han Kicegey'in ayağına
 Üçüncü kez kapandığında,
 Han Kicegey aklında kurup,
 Göğsüyle güreşti.
 Ne zaman ki Ah Han'ın ayağına
 Kendisi düştüğünde
 Ah Han başına vurup,
 Bağrını tekmelediğinde, zor olmuştu.
 Onu düşünüp,
 Tamam veriyorum deyip,
 Han Kicegey konuştu:
 -Tamam, yiğit, ayağa kalk.
 Kara deri elbiseli hizmetçi kızı alıp, yaşa.

- Alıp kızı tur kilip,
Alınan aspahtazıp,
2100 Art soonan animcohtazıp,
Ah payzan ibden sıh çörbısken.
Aran-çula attın hanat tabızı hoolap,
Hurğun tabızı köglep,
Irahı çırde çit parçadır.
2105 Talay Puruh Han Hıs çoohtap odır:
-Adañmınan, Han Kicegey,
Ah sınnıñ altında
Ah tastı köđirgezñ.
Ah sınnıñ üstünde
2110 Hızıl tas huyahtıg hıs par,
Anı köğir tastazan,
Anda minı apararznıñ,
Han Kicegey, ağar çaağa kisçen
Ay ülgüzı pörıgın kızıp, sıh çörbısken.
2115 Sıgıp kilip, kör turza,
Ah sınnıñ üstünde
Kizek hızıl humnıg açih.
Hızıl hum açihtı,
Ağıl-kögıl tıgeyde –
2220 Tıs pasçan hızıl tas huyahtıg,
Tohpahça kicegeylıg,
Tora sappı sınnıg hıs
Ağıl-kögıl tıgeynı
Añdara pas turçathandağ.
2225 Han Kicegey, anı köre, pastır kilir.
Çidıp kilgen, izen me,
Mindı be tıp tapsabışan.
-İzenök, mindök, Han Kicegey.
Alıp köđirceñ ah tastı
- Yiğit kişı kalkıp,
Karşılıklı kucaklaşıp,
Ardından vedalaşıp,
Ak otağ evden çıktı.
Tulpar atın kanat sesi güröldeyip,
Telek sesi küyleyip,
Uzak yere ulaşmış.
Talay Puruh Han kız konuşmuş:
-Saygıdeğer Han Kicegey,
Ah zirvenin altında
Beyaz zirveyi kaldırdın.
Ah zirvenin üstünde
Kızıl taş zırhlı kız var,
Onu kaldırıp fırlatırsan,
O vakit beni alıp gidersin,
Han Kicegey, çetin savaşı bıçtı
Ay börkünü takıp, çıktı.
Çıkıp, görür ki,
Ah zirvenin üstünde
Bir parça kızıl kumlu açıklık.
Kızıl kumlu açıklıkta
..... tepede -
Diz sürülen kızıl taş zırhlı,
Şişkin tepeli kuşu olan,
..... balta tepeli kız
..... tepeyi
Sırt üstü geçermiş gibi.
Han Kicegey, onu görerek geliyor.
Ulaştı, selam mı,
Merhaba mı deyip karşılık verdi.
-Selamlar, merhabalar, Han Kicegey.
Alıp kaldırdığın beyaz taşı

Hağır kilip tüküribisken,
Köksiniñ istineñ
Kispektig hannarı sıgara çaçırıp turadır.
2265 Aylanıp, ah payzañ ibni köre pas kilir.
Ah payzañ ibge çidip,
İzik azıp, kirgen.
İzen sala izennezıp,
Mindı sala mindilezıp,
2270 Han Kicegey altın sireege odırışhan.
Han Kicegeyniñ iki harah pöler parğan,
İki tanaazi çapsın parğan.
Tolay Puruh Han Hıs
Altın stolın tartıbışan,
2275 As-tamağın turğızışhan.
Han Kicegeyni stolğa odırtıp,
Azırap-otharıp, odıradır.
Tolay Puruh Han Hıs
Pozı altınıñ kniga hıgırıp odıradır.
2280 Knigazın hıgır parıp,
Pazın ködirip, Han Kicegeyzer körim,
Çoohtap odıradır:
-Ekey, Han Kicegey,
Hatıg ağastıñ hoolınañ
2285 Tüskem me tip sağınma,
Hatıg tastañ sıhsarılıp,
Ağıp töreem tip sağınma.
Hatıg ağastıñ hoolınañ tüspeeziñ,
Hatıg tastañ sısharılıp, ahpaaziñ.
2290 Pazın tüzirip, Tolay Puruh Han Hıs
Pazoh altın knigazın hıgırıp odıradır.
Pazın ködirip, Han Kicegeyzer körip,
Pazoh çoohtap tur:

Balgam çıkarıp tükürdü,
Göğsünün içinden
Kesif kanlar çıkarak sıçramış.
Geri dönüp, ak otağ evi görerek ilerliyor.
Ak otağ eve varıp,
Kapıyı açıp, girdi.
Selam vererek selamlaşıp,
Merhaba deyip merhabalaşıp,
Han Kicegey altın divana oturdu.
Han Kicegey'in iki gözü ayrıldı,
İki burun deliği yapıştı.
Tolay Puruh Han kız
Altın masayı çekti,
Yemeğin başına geçti.
Han Kicegey'i oturtup,
Yemek yiyip beslenmiş.
Tolay Puruh Han kızın
Kendisi altın kitabı okumaktaymış.
Kitabını okuyup,
Başını kaldırıp, Han Kicegey'i görerek,
Konuşmuş:
-....., Han Kicegey,
Sert ağacından kovuğundan
Düşüm mü diye düşünme,
Sert taştan çıkarılıp,
Akıp mı doğdum diye düşünme.
Sert ağacın kovuğundan düşmedin,
Sert taştan çıkarılıp akmadın.
Başını kaldırıp, Tolay Puruh Han Kız
Tekrar altın kitabı okumuş.
Başını kaldırıp, Han Kicegey'e bakıp,
Yeniden konuşmuş:

	-Hacan-da, pu çirde,	- Bu yerde ne zaman ki,
2295	Attañ artıh at poltır,	Attan daha iyi at olmuş,
	Alıptañ artıh alıp poltır.	Yiğitten daha iyi yiğit olmuş.
	Attañ artıh at	Attan iyi at
	Ah har oshas Ah oy at poltır.	Beyaz kar gibi Ak doru at imiş.
	Alıptan artıh alıp	Yiğitten yiğit alp
2300	Altın Çüs alıp poltır.	Altın Çüs yiğit imiş.
	Ah har oshas Ah oy attıñ	Beyaz kar gibi Ak doru atın
	Pu çirde alnına tüzer at çoh poltır,	Burada karşısına gelecek at yok imiş,
	Altın Çüs alıptı	Alp Altın Çüs'ü
	Ködir tastir alıp çoh poltır.	Kaldırıp fırlatacak alp yok imiş.
2305	Ah har oshas Ah oy at.	Beyaz kar gibi Ak doru at.
	Çirniñ üstün aylandıra oylap,	Yeryüzünün üstünde döne dolaşa,
	Altın Çüs pu çarıhtı aylandıra çörgen.	Altın Çüs bu enginliği dört dönerek yürüdü.
	Hannañ hanğa çörıp,	Handan hana gidip,
	Hanniñ-pigniñ histarin alarğa	Hanın beyin kızlarını almak için
2310	Anıñ köñniñ pır dee aylanmaan.	Onun gönlü hiç geri gelmedi.
	Haydağ çirde par ba,	Hangi yerde olduğu bilinip,
	Çoğıl ba Çarılı sın	Bilinmeyen Çarılı zirve(yi)
	Altın Çüs anı pılıptır.	Altın Çüs onu bilirmiş.
	Par ba, çoğıl ba Çarılı sınırı kilep parıptır.	Var mı yok mu Çarılı zirveye ulaşmış.
2315	Çe par ba, çoğıl ba Çarılı sınırı	Var mı yok mu Çarılı zirveyi
	Altın Çüs taphan.	Altın Çüs buldu.
	Ah har oshas Ah oy adı	Beyaz kar gibi Ak doru atı
	Çarılı sınğa sığara oylan.	Çarılı zirveye çıkarak koştu.
	Çarılı sınırıñ üstünde	Çarılı zirvenin üstünde
2320	Çarılı Puruh Han Hısı	Çarılı Puruh Han Hızı
	Paspın haltır Altın Çüs, -	Basamamış Altın Çüs,
	İstip odırızın ma, Han Kicegey? –	Duyuyor musun Han Kicegey?
	Tıp, chohtap turadır Tolay Puruh Han Hıs.	Deyip konuşmuş Tolay Puruh Han Hız.
	Pazın tüzirip, Tolay Puruh Han Hıs	Başını eğip, Tolay Puruh Han Hız
2325	Paza hati altın knigazın hıgırıp odıradır.	Tekrar altın kitabını okumuş.

- Pazın ködirip, Tolay Puruh Han Hıs
Han Kicegeyni körüp, pazoh çoohtap odır:
-Altın Çüs Ah oy adınıñ izerin alıp,
Çarlı sınıñ üstünde
2330 Üçürgi kicimñ tözenip,
Küreelīg izerin çastanıp,
Sas oyda tüzip,
Tigir paarın körüp,
Tınanarğa çadıptır.
2335 İdi çadıp körçetkende,
Hayda-hayda, tigir paarında,
Çarlı Puruh Han Hıs körinibisken.
Çarlı çiltıs çili,
Çarıp palıñnap, köringen.
2340 Çarlı Puruh Han Hıs
Uğaa siliğ, uğaa arığ.
Altın Çüs andağoh siliğ kızı poltır.
Çarlı Puruh Han Hıs
Çarlı sınıñ üstünde
2345 Çadıpçathan Altın Çüstı körıptır.
-İstip odırzın ma, Han Kicegey? –
Çoohtap odıradır Tolay Puruh Han Hıs
-Altın Çüs Çarlı Puruh Han Hıs.
Körüp, sağınıp, çadıptır:
2350 -Ek, Çarlı Puruh Han Hıs.
Çarlı sınıñ üstünde
Min sinı pashan polzam,
Min sinı pozıtpin,
Alıp çurtir polğam.
2355 Tigir paarımañ körüp odırğan
Çarlı Puruh Han Hıs sağınıptır:
-Adañmıñañ Altın Çüs,
- Başını kaldırıp, Tolay Puruh Han Hız
Han Kicegey'i görüp, yine konuşmuş:
-Altın Çüs Ak doru atının eyerini alıp,
Çarlı zirvenin üstünde
Keçeden postu döeyip,
Kertekli eyeriniyaslayıp,
Sırt üstü düşüp,
Göğün bağırmı görüp,
Dinlenmeye yatmış.
Böylece yattığında görür ki,
Uzakta, göğün ortasında
Çarlı Puruh Han Hıs göründü.
Parlak (bir) yıldız gibi,
Aydınlanıp parlayıp göründü.
Çarlı Puruh Han Hıs
Çok güzel, çok saf.
Altın Çüs böylesi güzel insan yokmuş.
Çarlı Puruh Han Hıs
Çarlı zirvenin üstünde
Yatıpduzan Altın Çüs'ü görmüş.
-Duyuyor musun, Han Kicegey? -
Konuşmuş Tolay Puruh Han Hıs
-Altın Çüs Çarlı Puruh Han Hıs.
Görüp, düşünüp, yatmış:
-Ah, Çarlı Puruh Han Hıs.
Çarlı zirvenin üstünde
Ben seni basmış olsaydım,
Ben seni bırakmadan,
Alıp evlenirdim.
Göğün ortasından gören
Çarlı Puruh Han Hıs düşünmüş:
-Saygıdeğer Altın Çüs,

- Çarlı sınıñ üstünde
Minî pashan polzañ,
Min sağa parıp çurtırçıpın.
- 2360 Altın Çüstî körıp, uġaa tıñ hınġan.
Altın Çüs, Çarlı Puruh Han Hısı körıp,
Uġaa tıñ hınıptır.
Çarlı sınıñ üstünde
Altın Çüs Puruh Han Hısı körıp,
- 2365 Toġıs kün çathan
Çarlı Puruh Han Hıs,
Altın Çüstî körıp,
Tigır paarında
Toġıs kün aylanıptır.
- 2370 Çarlı Puruh Han Hıs
Anañ habınza, azaġı aar pol parġan,
Tınnıġ kibizindök
İki pala körinibisken.
Çarlı Puruh Han Hıs,
- 2375 Altın Çüstî harġap, tüküribisken:
“Adı pozınañ tas polzın” tıp,
Altın Çüs Çarlı sınıñ üstünde
Adı pozınañ tas pol ġarġan.
Çarlı Puruh Han Hıs iki palazın
- 2380 Çarlı sınıñ üstüne tüzire tastaan.
Pazın tüzirip, Tolay Puruh Han Hıs
Altın knigazın pazoh hıġırıp odıradır.
Pazın ködirip, Han Kicegeyge körıp,
Pazoh çoohtap odır:
- 2385 -İstip odırzın ma, Han Kicegey?
Aynıñ altında Ay Han,
Ay Hannıñ hızı Ay Arıġnı
Haydi ayadıñ, Han Kicegey?
- Çarlı zirvenin üstünde
Beni basmış olsan,
Ben sana varıp yaşırdım.
Altın Çüs’ü görüp, pek çok sevdi.
Altın Çüs, Çarlı Puruh Han Hıs’ı görüp,
Pek çok sevmiş.
Çarlı zirvenin üstünde
Altın Çüs, Puruh Han Hıs’ı görüp,
Dokuz gün yattı
Çarlı Puruh Han Hıs,
Altın Çüs’ü görüp,
Göġün ortasında
Dokuz gün gidip gelmiş.
Çarlı Puruh Han Hıs
Oradan tutunsa, ayaġı ağır oldu.
Canlı halısında ise
İki çocuk göründü.
Çarlı Puruh Han Hıs,
Altın Çüstü kargıyp, tükürdü:
“Kendi atınla taş olasın” deyip,
Altın Çüs Çarlı zirvenin üstünde
Kendi atıyla taş oldu.
Çarlı Puruh Han Hıs iki evladını
Çarlı zirvenin üstüne indirip fırlattı.
Başını eğip, Tolay Puruh Han Hıs
Altın kitabını okumaya devam etmiş.
Başını kaldırıp, Han Kicegey’i görüp,
Yine konuşmuş:
-Duyuyor musun, Han Kicegey?
Ayın altında Ay Han,
Ay Han’ın kızı Ay Arıġ’a
Nasıl acıdın, Han Kicegey?

Adadañ pirge sıhhan hıs tuñmañnı
 2390 Alıp kizee haydi piribistñ?
 Künnñ altında Kün Han.
 Kün Hannıñ hızı Kün Arıǵnı
 Noǵa ayadıñ, Han Kicegey?
 İstip odır, Han Kicegey, çoohtap pirim.
 2395 İki pala Çarılı sınıñ üstünde
 At som ah tastñ,
 İr som ah tastñ hırında
 İnelizip, çabalızıp,
 Haraa-künörte oorlazıp, sıltashannar.
 2400 Çarılı Puruh Han Hıs içelerine
 İki palazınıñ ünneri,
 İki palanıñ çobalǵanı
 Haraa polza, uyǵu çoh polǵan,
 Künörte polza, amırı çoh polǵan.
 2405 Çe, anda tükürıptır:
 “İr pala ah çazınıñ ortızına çağırızın,
 Hıs pala Sarıǵ hannıñ çirine çağırıp,
 Salacın Arıǵ hıstñ holında özıp,
 Alnı kistinde oylazın,
 2410 Adı-solazı Kılñ Arıǵ polzın.
 İki pala anda çağırıp parǵan.
 İstip odırzın ma, Han Kicegey?
 Çe, tükürerñ tükürıbizip,
 Çarılı Puruh Han Hışa
 2415 İki palazın ayastıǵ polǵan:
 İr palam attañ çaзаǵ çörbezñ tıp
 Sazınañ üs tamır
 Sas çulıp, tastaan:
 -Ah çazınıñ ortızında
 2420 Hamaǵında ay çarihtıǵ

Babadan tek doğan kız kardeşini
 Yiǵit kişiyne nasıl verirsın?
 Güneşin altında Kün Han.
 Kün Han’ın kızı Kün Arıǵ’a
 Nasıl merhamet ettin,Han Kicegey?
 Dinle, Han Kicegey, diyeyim.
 İki çocuk, Çarılı zirvenin üstünde
 At şekilli beyaz taşın,
 İnsan şekilli beyaz taşın kenarında
 Acı çekip, kötü olup,
 Gece-gündüz bağırışıp, ağlaştılar.
 Çarılı Puruh Han Hıs analarına
 İki evladının sesleri,
 İki çocuǵun tasalanması
 Gece olsa, uyku tutmadı,
 Gündüz olsa, huzuru kalmadı.
 İşte, o vakit tükürmüş:
 -Erkek çocuk, ak ovanın ortasına saçılısın,
 Kız çocuǵu Sarıǵ Han’ın yurduna dağılıp,
 Salacın Arıǵ kızın elinde büyüyüp,
 Önü-arkasında koşsun,
 Adı-sanı Kılın Arıǵ olsun.
 İki çocuk orada dağıldı.
 Duyuyor musun, Han Kicegey?
 İşte, tüküreceğini tükürüp,
 Çarılı Puruh Han Hız’a
 İki çocuǵu kıymetli oldu:
 Erkek çocuǵum yaya yürümesin deyip,
 Saçından üç kök
 Saç yolup, fırlattı:
 -Ak ovanın orta yerinde
 Alnında ay parıltısı

Han pozırah at polzın,
Par timıneñ, par sümıneñ!
Çe, ir palam hamağında ay çarıhtığ,
Han pozırah attığ
2425 Üs çarıhtığ Han Kicegey
Adı-solazı, izer hazına pazılzın.
Palazı çoh Ah Handa pala polzın.
Ah Hannıñ çirın azıra parıbıssa,
Adı pozınañ tas polzın!
2430 İstıp odırzın ma, Han Kicegey?
Han pozırah attın hamağında,
Alıp sañmay altında
Ay çarıındağ üs tamır hıl par,
Sinñ, Han Kicegey,
2435 Hamaańda, sañmayın altında
Üs tamır çarıl sas par.
Çe, istın me, Han Kicegey?
Han Kicegey, anı istıp,
Odırıp odırğan çirinde
2440 Odır polbin tur kilgen,
Hatap odıra kil tıs turadır.
-Çalbah çirniñ üstünde
Ar çalğıspın tıp açırğan çörceñmın.
Adadañ pırge sıhhan Kılın Arığ
2445 Tuñmam paroh poltır.
Ah çarıhtın altında
İr çalğıspın tıp,
İzirgen sağın çörceñmın.
İceden pırge sıhhan
2450 Kılın Arığ tuñmam paroh poltır.
Tolay Puruh Han Hıs anda çoohtap turadır:
-Altın Çüsneñ Çarıl Puruh Han Hıs

Kızıl doru at olsun,
Hazırlı olsun, koşumu olsun!
İşte, erkek çocuğım alnında ay nurlu,
Kızıl doru atlı
Üç nurlu Han Kicegey
Adı-namı, eyerin kenarına yazılsın.
Çocuksuz Ah Han'da çocuk olsun.
Ah Han'ın yurdunu geçerek vardığında,
Atıyla birlikte taş olsun!
Duyuyor musun, Han Kicegey?
Kızıl doru atın alnında,
Alp kakülünün altında
Aydın parıltısındaki gibi üç kök kıl var,
Senin, Han Kicegey,
Alnında, kakülünün altında
Üç kök parlak saç var.
İşte, duydun mu, Han Kicegey
Han Kicegey bunu duyup,
Oturmakta olduğu yerde
Oturmadan kalktı,
Tekrar oturmaya gelip oturdu.
-Engin toprağın üstünde
Yapayalnızım deyip hüzünlendim.
Babadan bir çıkan Kılın Arığ
Meğerse kardeşimmiş.
Beyaz nurun altında
Yalnızım deyip,
Üzülmüştüm.
Anadan aynı çıkan,
Kılın Arığ kardeşim varmış.
Tolay Puruh Han Hıs orada konuşmuş:
-Altın Çüs ile Çarıl Puruh Han Hıs

Körp sağınızıp, udur-tödır körışcedip,
Pos postarı hınıshannar.
2455 Sağıstarı çidizip,
Sağıstañ töreezñ, Han Kicegey.
Altan çörceñ Han pozırah at
İceñññ üs tamır sazınañ töreen.
Han Kicegey tarığıp-ürigip, turadır:
2460 -Adañmınañ, Tolay Puruh Han Hıs,
Çörbizeñ ze, parıbızañ za!
Tolay Puruh Han Hıs irikteñ
İrik çoh tirinibisken.

5.

Ah payzañ ibdeñ anda sıgıp kilgenner.
2465 Han Kicegey surça:
-Arğan-sümeñ par ba, Tolay Puruh Han Hıs,
Adam Ah Han çirine çiderge?
Tolay Puruh Han Hıs tırlada siliginip,
Tınnıg kibisti çaya tastap, odırıbışan.
2470 On iki çirde teektig,
On iki çirde hıyłağlıg.
On iki teegın pozıdıp,
On iki hıyłaan tolğabışan.
Tigir paarına ködirilibisken.
2475 Han Kicegey, Han pozırah adına altanıp,
Ah sınnañ indire Han pozırah at,
Uluğ kügürt çili küzürep,
Uluğ terben çili soolap,
İndire oylap tüsken.
2480 Haya, horımnı indire teep kilidir.
Han Kicegey, adazı Ah Han çirın

Görüp düşünüp, karşılıklı görüşmüş,
Birbirlerine âşık oldular.
Akılları erip,
Akıldan doğdun, Han Kicegey.
Atlayıp gittiğin Kızıl doru at
Ananın üç kök saçından meydana geldi.
Han Kicegey kızıp-.....mı:
-Saygıdeğer, Tolay Puruh Han Hıs,
Yürümüyor musun, gitmiyor musun!
Tolay Puruh Han Hıs
İstemeksizin toparlandı.

5.

Ak otağ evden o vakit çıktılar.
Han Kicegey sorar:
-Büyü-sihrin var mı, Tolay Puruh Han Hıs,
Babam Ah Han'ın yurduna gitmeye?
Tolay Puruh Han Hıs gürlereyrek silkinip,
Canlı giysiyi serip, oturdu.
On iki yerde teekli,
On iki yerde horozlu.
On iki teegini kurtarıp,
On iki tetiği çevirdi.
Göge doğru kaldırdı.
Han Kicegey, Kızıl doru atına atlayıp,
Ah zirveden indirerek Kızıl doru at,
Şiddetli gökgürütüsü gibi gürlereyrek,
Büyük değirmen gibi gümbürdeyip,
Düşerek koştu.
Kaya, yüksek taşı indirerek tepiklemiş.
Han Kicegey, babası Ah Han'ın yurdunu

- Harap, köröp, çirniñ toğırınañ,
Sınnıñ pözığıneñ
2485 Han pozırah adın oylathan.
Han pozırah at çil çili çiligip odıradır.
Huyun çili huybırıp odıradır.
Ay Çarılı Han çirine çitire oylan.
Aalınıñ alınınañ
2490 Han pozırah at irtire oylan.
Ay Çarılı Han köröp,
Tañnap-çapsıp halğan.
Han pozırah at çabıs tağlığ çirlerde
Çalbaya tüzıp, azıra oylap odıradır,
2495 Çabıs tağlar pazında,
Aran-çula attıñ art soonda
Çabıs ağas pastarı
Çayhala tıs halıp odıradır.
Pözık tağlığ çirge kilze,
2500 Aran-çula at kilbeye tüzıp,
Azıra oylap odıradır.
Pözık tağların pazında,
Aran-çula attıñ art soonda
Pözık ağas pastarı
2505 Mökeye tıs halıp odıradır.
Arğal çattıñ çirleri
Ağıldañ ırak halğan.
Adazı Ah Han çirine sabılıp odıradır.
İl çattıñ çirleri
2510 İsteñ, sağıstañ ırak halğan.
İceziñniñ çirine çidip odıradır Han Kicegey.
Çir pözıgı Altay sına
Han pozırah at sığara oylan.
Uluğ aalğa inip, tıs kilir.
- Seyredip, görüp, yurdun karşıından,
Tepenin yalçınından
Kızıl doru atını koşturdu.
Kızıl doru at yel gibi
Fırtına gibi esmiştir.
Ay Çarılı Han yurduna koşturdu.
Köyün karşıından
Kızıl doru at ilerleyerek koştı.
Ay Çarılı Han görüp,
Şaşırıp hayret etti.
Kızıl doru at alçak taşlı yerleri
Yassı hale getirip, koşturmuş,
Alçak dağların başında,
Tulparın atın ardında
Kısa ağaçların başları
Sallanarak (yere) değmiş.
Yüksek dağlı yerlere geldiğinde,
Tulpar at inip,
Geçip koşmuş.
Yüksek dağların başında,
Tulpar atın ardında
Yüksek ağaç başları
Eğilerek (yere) inmiş.
Uzak yadın yurtları
Akıldan uzak kaldı.
Babası Ah Han'un yurduna ilerlemiş.
Başka yurdun toprakları
Akıldan, fikirden uzak kaldı.
Anasının yurduna ulaşmış Han Kicegey.
Yerin yükeği Altay zirvesine
Kızıl doru at çıkararak koştı.
Büyük köye inip, gelir.

- 2515 Halih çon, Han Kicegeyni körp, suulasçadadır. Halk-boy, Han Kicegey'i görüp, yüksek sesle konuşmuş.
- Aran-çula Han pozırah at
Arğal çattnı çirineñ aylanıp odır.
Hanıbis-pigibis polar Han Kicegey
İl çattnı çirinde
- 2520 Ölbın, çatpin ibirilip, aylan kilir.
Amdı han ornına han polar,
Pig ornına pig polar.
Çarlı künni körp,
Çahsı çurttı amdı çurtir polbibis.
- 2525 Han Kicegey
Ah payzañ ibniñ alnına çitken.
Attañ tüzıp, adın palğap turğanda,
Tigir paarımañ tınnıg kibis
Çirge çayıla túsken.
- 2530 Tolay Puruh Han Hıs
Tınnıg kibisteñ tús kilgen.
Tınnıg kibizın pükti püre tudıbıshan.
Han Kicegeydeñ
Tolay Puruh Han Hıs izennes turğanda,
- 2535 Ah payzañ ibniñ kistıneñ
Aran-çula at tığırep oylap sıhhan.
Körzeler, aran-çula Ah haltar atha
Alıp kızı altan salğan.
Çar polğan ahsın
- 2540 Çayhaan üstüne çahap parçadır,
Çazı putha saphan üstüne saap parçadır.
Alnın as körp,
Kistinde turğan Kirım sınını
Azıra oylat parıbıshan.
- 2545 Han Kicegey, anı körp,
- Tulpar Kızıl doru at
Uzak yadın yurdundan geri dönmüş.
Hanımız ve beyimiz olacak Han Kicegey
El yurdunun toprağında
Ölöp yatmadan çevrilip, geri dönüyor.
Şimdi hanın yerine han olacak,
Beyin yerine bey olacak.
Aydınlık güneşi görüp,
Güzel yurtu şimdi yaşanır
Han Kicegey
Ak otağ evin önüne çıktı.
Attan inip, atını bağladığı sırada,
Göğün orta yerinden canlı halı
Yere yayılarak indi.
Tolay Puruh Han Hıs
Canlı halıdan indi.
Canlı halısını dürerek katladı.
Han Kicegey ile
Tolay Puruh Han Hıs selamlaşırken,
Beyaz otağ evin arkasından
Tulpar at tıkırdayarak koşup çıktı.
Görürler ki, tulpar Ak doru ata
Alp, atladı.
Uçurum (gibi) ağzını
.....
Ova (gibi) buta vurduğu üstüne vurmuş.
Önünü az görüp,
Arkasındaki Kirım zirvesini
Geçerek koştu.
Han Kicegey, onu görüp,

Taňnap-çapsıp turadır:
 -Haydağ, noo nime polcaň,
 Pidi hazıp, tizip çügürtibisken,
 Oğır poldı polar.
 2550 Adam Ah Hannıñ izin-sibin
 Altın kümüzin arın parağa kilgen polar.
 Tolay Puruh Han Hısnañ Han Kicegey
 Ah payzañ ibniñ kistine pas kilirler.
 Ah payzañ ibniñ kistine
 2555 Çidip, körībisseler,
 Adazı Ah Han
 Sas-oyda tūs parğan çadır.
 Alıp kizı Ah Hannıñ ahsın
 Hulah töske çitire çara kis salğan,
 2560 Egı tūs parğan çatçadır.
 Han Kicegey, anı taňnap, anı çapsıp.
 Tolay Puruh Han Hıs, izzebıneñ
 Altın kniga suurıp alıp,
 Ah Hannıñ ahsına üs hati sabıshan.
 2565 Ah Hannıñ ahsı idilip, imnelip,
 İrgideğideñ am silig,
 Purunğıdañ artıh pol parğan.
 Ah Han tur kilgen,
 Han Kicegeyniñ moynına tınıp,
 2570 Oorlap-sıhtap tur:
 -İrkem-kincim, Han Kicegey,
 Sin çohta, mini ödir turlar,
 Sin çohta, ahsım kisklep turlar.
 Hadarğan malnıñ eezı polarzıñ.
 2575 Mağa pır nime kirek çoğıl!
 Olar üzöleñ ah payzañ ibge kirgenner.
 Ah Öleñ Arığ İcezinıñ

Şaşırıp hayret etmiş:
 -Nasıl bir şeydi,
 Böyle saplayıp, delip yürüttü.
 Hırsız olacak.
 Babam Ah Han'ın servetini
 Altınıñı, gümüşünü
 Tolay Puruh Han Hıs ile Han Kicegey
 Ak otağ evin arkasına geliyorlar.
 Ak otağ evin arkasına
 Gidip görürler ki,
 Babası Ah Han
 Bataklığa düşüp yatıyor
 Yiğit Ah Han'ın ağzını
 Kulağın örsüne dek yarararak kesti,
 Çenesi düşmüştür.
 Han Kicegey buna şaşırıp, hayret edip,
 Tolay Puruh Han Hıs, cebinden
 Altın kitabı çıkarıp,
 Ah Han'ın ağzına üç defa vurdu.
 Ah Han'ın ağzı yapılp, iyilişetirilip,
 Şimdi eskidekinden güzel
 Öncekinden fazla oldu.
 Ah Han kalktı,
 Han Kicegey'in boynunu yakalayıp,
 Hıçkırıp ağlamış:
 -Sevgili yavrum, Han Kicegey,
 Sen yokken, öldüreceklerdi,
 Sen yokken, ağzımı keseceklerdi.
 Otlayan malın sahibi olacaksın.
 Bana hiçbir şey gerekmez!
 Onların üçü ak otağ eve girdiler.
 Ah Ölen Arığ anasının

- İki harağı tun parğan,
Sırayı kök paar polğan.
2580 İzennezıp, mindilezıp, odırıbışannar.
Ah Öleñ Arıǵ harah çazı aǵızıp,
Stolǵa as-tamah timnep çöredir:
-İrkelerim, odırıñar, - tıp,
Stolǵa odırtbışan.
2585 Han Kicegey çalaastanmaan,
Sayabanman, huyaǵınañ
Stolǵa odırıbışan.
Pır kizek it alıp alıp,
Ahsına çitir parıp,
2590 Çıl polbaan, tüziribisken.
Pır samnah mün suzıp alıp,
İs polbaan, töǵibisken.
Azahha tur kilip,
Çoohtap tur Han Kicegey:
2595 -Çe, ada kızıñ Ah Han,
Alar kızıñ, Tolay Puruh Han Hısı aǵıl pirdim.
Artıñ toyıñar idip çurtaçadarzar.
Tolay Puruh Han Hıs çoohtapça:
-Eet, Han Kicegey,
3000 Oynap çoohtap turzıñ ma,
Sınap çoohtap turzıñ ma?
Han Kicegey çoohtapça:
-Ya, Tolay Puruh Han Hıs,
Adam Ah Han albas kızıñ alıptır,
3005 Ah Öleñ Arıǵ icemnı.
Sınap alar kızıñ sin poltırzıñ.
Tolay Puruh Han Hıs, oorlap-sıhtap,
Tura segirgen:
İki gözü kördü,
Yüzeyi yeşil ciğer olmuştı.
Selamlaşıp, merhabalaşıp oturdular.
Ah Ölen Arıǵ gözyaşı akıtıp,
Masaya yiyecek hazırlamış:
-Yavrularım, oturun, - deyip,
Masaya oturdu.
Han Kicegey giyimini çıkarmadı,
Soyunmadı, zırhıyla
Masaya oturdu.
Bir parça et alıp, yiğit,
Aǵzına götürüp,
Yemeden, düşürdü.
Bir kaşık çorba alıp,
İçmeden, döktü.
Ayağa kalkıp,
Konuşmuş Han Kicegey:
-Evet, babam Ah Han,
Evleneceğin, Tolay Puruh Han Hıs'ı alıp
getirdim
Görkemli düğününüzü yapıp yaşayın.
Tolay Puruh Han Hıs konuşur:
-Tamam, Han Kicegey,
Şaka mı diyorsun (yoksa),
Ciddi mi konuşuyorsun?
Han Kicegey der ki:
-Evet, Tolay Puruh Han Hıs,
Babam Ah Han almayacağını almış,
Ah Ölen Arıǵ anamı.
Gerçekten alacağı kişi sendin.
Tolay Puruh Han Hıs ağlayıp hıçkırıp,
Ayağa kalktı:

- Pu çabal Ah Hanğa pirerînnî
3010 Pîr dee pîlbeem, Han Kicegey.
Pîlgen polza, çir pözîgî Ah sînnan
Pîr dee kilbesçîkpîn.
Han Kicegey ah payzañ ibdeñ
Sığarğa çörgende,
3015 Tolay Puruh Han Hıs, soonan çügür kilîp,
Kistîneñ tınıbışan.
Ah Han “Sın, sın”, - tîp.
Tolay Puruh Han Hışa tınıbışan.
Han Kicegey ikizîn dee sözîrîp,
3020 İbdeñ sıh kilir.
Han pozırah adına köre pas kilir.
Tolay Puruh Han Hıs, sözîrîlîp,
Oorlap-sıhtap kilir.
Ah Han sala çoğıl.
3025 Han pozırah adına çidîp, altanıbışanda,
Anda çat haldılar.
Ah Han Tolay Puruh Han Hıstîñ altın knigazın,
Tınnıg kibizîn tooza arıgılapçadadır.
Han Kicegey olarzar körbeen.
3030 Uluğ aalnı aralap,
Arğal çonğa çoohtap parça:
-Arğal aymah çahsı çonım,
Arğal çattîñ çirinde
Ölbin-çatpin aylandım.
3035 Han ornına han poldım,
Pig ornına pig poldım.
Attîñ çahsızın amdı münîner,
Kiptîñ çahsızın amdı kizîner.
Adam Ah Hannîñ hacannañ çınğan
- Bu kötü Ah Han’a vereceğini
Hiç anlamadım Han Kicegey.
Bilseydim, yerin yükseği Ah zirveden
Asla gelmezdim.
Han Kicegey ak otağ evden
Çıkarken,
Tolay Puruh Han Hıs ardından gelip,
Ardından iç çekti.
Ah Han “Gerçek, gerçek”, - deyip.
Tolay Puruh Han Hıs’ı tuttu.
Han Kicegey ikisini de sürükleyip,
Evden çıkar.
Kızıl doru atını görerek ilerler.
Tolay Puruh Han Hıs, sürüklenip,
Ağlayıp hıçkırır.
Ah Han birazcık bile ağlamaz.
Kızıl doru atına gidip, bindiğinde,
Orada kaldılar.
Ah Han, Tolay Puruh Han Hıs’ın altın kitabını,
Canlı halısını tamamen temizlemiş.
Han Kicegey onları görmedi.
Büyük köy arasınca,
Kalabalık halka konuşuyor:
-Güzel kalabalık halkım,
Yad elin memleketinde
Ölüp kalmadan geri döndüm.
Han yerine han oldum,
Bey yerine bey oldum.
Atın iyisine şimdi binin,
Giysinin güzelini şimdi giyinin.
Babam Ah Han’ın ne zamandır kuşandığı

- 3040 Aarlıg kipterñ kiskleñer.
Homay tamah çibeñer.
Malnñ simizñ soğıp, çip çurtañar.
Halıh çonı ças haal çili püktelizip,
Ças hamıs çili mondılızıp,
3045 Han Kicegeyni alğap, sulğapçadadırlar.
-Çollaanda çolnñ polzın,
Çoldağızı sini polzın,
Allaanda alñ polzın,
Aaldağızı sini polzın, -
3050 Halıh çonı alğap-sulğap halğan.
Altay sınññ üstüne
Sığıp kilgen Han Kicegey,
Uluğ aalnı, nandıra aylanıp, kör turadır:
Altın çeçpe tözinde
3055 Ah Han Tolay Puruh Han Hıstı pozıtpın,
Anda oorladıp, anda hıştırtıpçadadır.

6.

- Annañ aylanıp, Han Kicegey,
Parar çirñ harap, kör turadır:
-Sah pidi parıbıssam,
3060 Sarıg Hannñ çirñ
Sah anda polar, -
Sağın turadır Han Kicegey.
Han pozırah at anda oylap sıh parğan.
Aran-çula Han pozırah at
3065 Sağınğan sağısnan oylap odıradır.
Tariğıp, mañzırıp, sağınıp odırza,
Han Kicegeynññ Han pozırah at oylanına
İki hulağı küülep odıradır,

- Kıymetli elbiselerini giyinin.
Lezzetsiz aş yemeyin.
Mal-davarın semizini kesip, beslenin.
Halkı-boyu genç filiz gibi eğilip,
Genç kemiş gibi sallanıp,
Han Kicegey'i alkışlayıp, şükran duydular.
-Yollandığında yolun olsun,
Yoldaki senin olsun,
..... olsun,
Köydeki senin olsun,
Halk-boyu teşekkür etti.
Altay zirvesinin üstüne
Çıktı Han Kicegey,
Büyük köyü, geri dönüp, görmüş:
Altın çeçpenin ortasında
Ah Han Puruh Han Hıs'ı kurtaramadan,
Orada buharlaşıp, orada bağırtnmış.

6.

- Oradan dönüp, Han Kicegey,
Gideceğe yere bakıp görmüş ki:
-Gerçekten böyle gidersem,
Sarıg Han'ın memleketi
Tam orada olacak, -
Düşünmüş Han Kicegey.
Kızıl doru at o vakit koşup çıktı.
Tulpar Kızıl doru at
Düşünülen fikirle koşmuş.
Acele edip, çabuk davranıp, düşündüğünde,
Han Kicegey'in Kızıl doru atının koşuşunda
İki kulağı gürldemiş,

	İki harah çazı üze çaçırıp odıradır.	İki gözünün yaşı dağılmış.
3070	Sarığ Hannıñ çirine sabılıp odıradır, Çir pözigi Sarığ singa çitire oylaan. Sarığ sinniñ üstüne sığara oylap, tura tüsken. Arhı sarında Sarığ Talay suğ Anda çaybayıp ağıpçadadır.	Sarığ Han'ın yurduna ilerlemiş, Yerin yükseği Sarığ zirveye doğru koştu. Sarığ zirvenin üstüne çıkarak koşup, durdu. Öte yanında Sarığ nehir Orada yayılıp akıyor.
3075	Sarığ Hannıñ uluğ çurtı unal halğan, Halın, çurtı talal halğan, Oçığı oydarıl halğan, Tünük tünđeril halğan. Hadarğan malı, halıh çonı	Sarığ Han'ın büyük yurdu parçalandı, Geniş yurdu dağıldı, Ocağı oyuldu, Bacası devrildi. Otlayan mal-davarı, halkı-boyu Sürüldü.
3080	Sarığ sinniñ üstün kör turza, Uluğ alıptar tudışan. Tastığ sinnı tipsi pazıp, Tağlığ çirni tali pazıp, tudızıptırlar.	Sarığ zirvenin üstüne baksa, Koca yiğitler tutuştu. Taşlı tepeyi ezip, Dağlı yeri, tutuştular.
3085	Hadarğan mal, halıh çon Çir çabızı çirni köre sürigde parıbışan. Han Kicegey hadarğan malnıñ İzi-çolına tüsken. Han pozırah at çirniñ çabızı çirni köre	Otlayan mal-davar, halk-boy Geniş toprağıgörerek sürüldü. Han Kicegey otlayan mal-davarın İzi-yoluna takıldı. Kızıl doru atı engin toprağı görerek
3090	Oylap sıh parğan. Han Kicegey kör kilip odıradır: Tağ pözigi çirge kilze, Alıptar, tartızıp, İrt parıbışan poladır.	Koşturdu. Han Kicegey görmekteymiş: Dağın yükseği yere geldiğinde, Yiğitler çekişip, Geçmişler.
3095	Tağnıñ pözigin Tali tipsep parıbışannar. Sın pözigi çirge Sığara oylaan Han pozırah at. Sın pöziginde alıptar tudışan poladır.	Dağın yükseğini gittiler. Sıradağın yüksek yerine Doğru koşturdu Kızıl doru at. Sıradağın yükseğinde yiğitler kapışmış.
3100	Sinnıñ pözigin indere pazıp,	Sıradağın yükseğini alt edip,

İrtip parıbishannar poladır.
Hayzı-hayzı çirde
Toğır hara sın turçadır.
Toğır hara sınğa çitire oylap,
3105 Sığara oylaan Han Kicegey.
Attıñ ahsın tohtada tartıp,
Aarhı sarin körībisse,
Ah çazı, huba söl.
Ah çazınıñ ortızında
3110 Haydağ nime ayğa, künge sustalçadır.
Han Kicegey anı tanıp,
Anı pīlīp polbaan.
Han Kicegey, oñ sarinzar aylanıp,
Hılçannap körībisse,
3115 Hanattıǵ Hara küreñ at mında turçadır,
Çillīg huzuruh çilbeyip,
Alıp kızı Küreldey
Hara küreñ attıñ alnında
Öl parǵan çadır.
3120 Han Kicegey, Han pozırah attıñ tüzıp,
Kızı tırılceñ ottardañ im-tom itken,
Küreldeyni imnep-tomnap turadır.
İmī im polbin turadır,
Tomı tom polbin turadır,
3125 Öl parǵan Küreldey tırılbeen.
Han Kicegey anda çoohtap turadır:
-Çe hanattıǵ Hara küreñ at,
Aran-çula mal aastıǵ, tıllıg poladır.
Een-küliiñ – Küreldey
3130 Haydi öl halǵan çoohtadah.
Hara küreñ at çalbah tılın tüzirip,
Kızı ünneñ ünneñip,

Geçip gitmişler.
Pek uzak yerde
Yabancı kara dağ duruyor.
Yabancı siyah zirveye ilerleyerek koşup,
Çıkarak koşturdu Han Kicegey.
Atın ağızını durdurarak çekip,
Öteki tarafı gördüğünde,
Ak ova, bozkır.
Ak ovanın orta yerinde
Nasıl bir şey ki ayda güneşte parıldıyor.
Han Kicegey onu tanıyıp,
Anlayamadı.
Han Kicegey sağ tarafına dönüp,
Göz atıp gördüğünde,
Kanatlı Kara doru at burada duruyor,
Rüzgarlı kuyruk yellenip,
Alp Küreldey
Kara doru atın karşısında
Ölup yatıyor.
Han Kicegey Kızıl doru attan inip,
İnsan sağaltan otlardan ecza yaptı,
Küreldey'i emleyip ilaçlamış.
Emi am değilmiş,
İlacı ilaç değilmiş,
Ölen Küreldey dirilmemiş.
Han Kicegey o zaman konuşmuş:
-İşte, kanatlı Kara doru at,
Tulpar hayvan ağızlı, dilliymiş.
Akıllı sahibin Küreldey
Nasıl öldü, anlatıver.
Kara doru at koca dilini çıkarıp,
İnsan sesiyle seslenip,

- Kızı tabızınañ tapsabışan.
-Ya, Han Kicegey,
3135 Çirniñ pözıǵı Ah sinniñ üstüneñ
Sarıǵ Han çirine kigebis.
Sarıǵ Hanniñ çurtı talal parǵan polǵan.
İzi çolınan süris kilgebis.
Sah mınnañ sığara oylap kilgem,
Hadarǵan malnı, halih çonnı
3140 Ah çazı, huba sölniñ ortızında
Sür parçathan alıptar.
Siniñ Kiliñ Arıǵ tuñmañnı
Alton-çiton alıptar
Aday çili abılazıp, aparçathannar.
3145 Eem-küliim –Küreldey,
Mında turıp, hıǵılaan:
-Han Kicegey
Kiliñ Arıǵ tuñmazın maǵa pirgen.
Aday taban, it tabannar, pozıdıñar tıp.
3150 Pır le hati hıǵılabızıp,
Hışırızıp, miniñ alnımda
Andarılızıp, öl parǵan.
Han Kicegey anda çoohtaan:
-Çe, Hara küreñ at,
3155 Miniñ paza habasçañ oñdayım çoǵıl,
Hayızar, körizer nimezi par polza,
Taap alıp, hıyıştır çathayzıñ.
Han Kicegey Han pozırah adına altanıbışan.
Han pozırah at ah çazı, huba sölge
3160 Tüzire oylap parıbışan.
Ah çazı, huba sölniñ ortızında
Ayǵa, küñge sustalçathan
Nimee çitire oylap parǵan.
- Kişi sesiyle konuştı.
-Evet, Han Kicegey,
Yerin uzunı Ah daǵın üstünden
Sarıǵ Han'ın yurduna gidiyorduk.
Sarıǵ Han'ın memleketi daǵıldı.
İzi-yolundan takip ettik.
Tam olarak buradan çıkarak koştım,
Otlayan mal-davarı, halkı-boyu
Ak ova ve bozkırın orta yerinde
Sürdüler alplar.
Senin Kilin Arıǵ kardeşini
Altmış-yetmiş alp
İt gibi etrafını çevirip, alıp götürdüler.
Akıllı sahibim Küreldey,
Burada durup, bağırdı:
-Han Kicegey
Kilin Arıǵ kardeşini bana verdi.
İtoǵlu itler, bırakın deyip.
Bir defa bağırınıp,
Haykırıp, benim karşımda
Yıkılıp öldü.
Han Kicegey o zaman dedi:
-Peki, Kara doru at,
Benim yardım etmeye imkânım yok,
....., göreceği bir şeyi olsa,
..... , bozarsın.
Han Kicegey, Kızıl doru atına atlandı.
Kızıl doru at ak ova ve bozkıra
İnerek koştırdı.
Ak ova, bozkırın orta yerinde
Ayda ve güneşte parıldayan
Bir şey yaklaşarak koştı.

Han pozırah at tura tüşken.
3165 Han Kicegey körıbisse,
Kılıñ Arığ tuñmazınıñ
Alıptañ tudıs çörıp,
Altın çaacazı üzil halğan.
Attañ tüzire segirıp,
3170 Açırğanıp-puzurğanıp
Altın çaacahtı alıp,
İzeebıne suğıbıshan.
Annañ aylanıp körze,
İğir obaa turçadır.
3175 İğir obaağa Kılıñ Arığ tuñmazı,
Alıptardañ tudıs çörıp,
Pıçık pas parıbıshan.
Küreldeyniñ hıyğızın,
Çooğın istip, pashan çadır,
3180 Han Kicegey, anı tanıp, hıgır turça:
-Alğım çirniñ üstünde
Ar çalgıs töreen polam tıp
Açırğan çörçetçenmın.
Adadañ pırge sıhhan Han Kicegey
3185 Abaacaam paroh poltır, çir pılbeem.
Kölbey turğan çirniñ üstünde
İr çalgıspın tıp izirgen çörceñmın,
İcedeñ pırge sıhhanım
Han Kicegey abaacaam paroh poltır.
3190 Alton-çiton alıptıñ holında
İnel, çobal parırbın, -
Pıçık pazıp, irtip parıbıstır.
Han Kicegey, anı körıp,
Harah çazına harlıh turadır,
3195 Purun suna purluh turadır,

Kızıl doru at kaldı.
Han Kicegey görür ki,
Kilin Arığ kardeşinin
Yiğitle yaptığı kapışmadan,
Altın yayı kırıldı.
Attan inerek sekip,
Kederlenip-üzülüp
Altın yayı alıp,
Cebine koydu.
Buradan dönüp görür ki,
Eğri höyük taşı duruyor.
Eğri höyük taşına Kilin Arığ kardeşi,
Yiğitlerle kavga etmesinden dolayı,
Yazı yazılmış.
Küreldey'in sözünü
Konuşmasını duyup, yazılmış.
Han Kicegey, onu tanıyıp okuyor:
-Geniş toprağın üzerinde
Çok yalnızdım deyip
Üzölmekteyim.
Babadan bir çıkan Han Kicegey
Ağabeyim varmış, yerini bilmiyorum.
Serilip duran yerin üzerinde
Yalnız bir erim deyip sarhoş oldum,
Anadan bir çıktığım
Han Kicegey ağabeyim imiş.
Altmış-yetmiş alpin elinde
Acı ve eziyet çekeceğim, -
Yazı yazıp, geçmiş (ölmüş).
Han Kicegey onu görüp,
Gözyaşına boğulmuş,
Burun suyuna gark olmuş,

- Han pozırah at çir çabıs çirge anda oylaan.
Çarıl künniñ harağı
Hayda-hayda Han Kicegeyniñ
Art soonda, çarıp, palannap, halıbışan.
- 3200 Ayniñ, künniñ harağı körbes,
Tegbes çirge sabılıbışan.
Tannañ pasha tan tartıp odıradır,
Çıstañ pasha çıs tartıp odıradır.
Hızıl tas ibniñ alında
- 3205 Hızıl hır at turçadır.
Hızıl hır attıñ hırında
İki tuluñ omırına sıñmastağ abahay,
Irı ırlap, köğın köglep turça.
Han Kicegey irt pariğanda,
- 3210 Abahay tapsapça:
-Adañmıñañ, Han Kicegey,
Noğa tegbin, noğa kırbin
İrtip parırzıñ?
İrtken-parğan alıptar
- 3215 Minde kırıp irtedir.
Aylan, Han Kicegey, kırıp, sıh.
Miniñ çooğım ispin irtip parıbıssañ,
Parğan iziñ par polar,
Paza aylanğan iziñ çoh polar.
- 3220 Han Kicegey Han pozırah attı
Tohtada tartıbışan,
Hızıl hır attıñ hırına kilgen.
Abahay hızıl tas ibne kır parğan.
Han Kicegey, attañ tüzıp,
- 3225 Han pozırah adın palğabaan.
Açığ tıñın arta tastap,
Pas kilip, hızıl tas ibge kır kilgen.
- Kızıl doru at yerin alçağında o vakit koşmuş.
Parlak güneşin ışığı
Çok uzak Han Kicegey'in
Ardında parlayıp, ışıldadı.
Ayın ve güneşin ışığının gitmediği,
Değmediği yere savruldu.
Yelden başka yel çekilmiş,
Kokudan başka koku çekilmiş.
Kızıl taş evin altında
Kızıl kır at duruyor.
Kızıl kır atın yanında
İki örgü göğsüne sığmayan güzel,
İrini ırlayıp, türküsünü söylüyor.
Han Kicegey ilerlediğinde,
Alımlı, konuşuyor:
-Saygıdeğer, Han Kicegey,
Nasıl değmeden, nasıl girmeden
Gececeksin?
Geçip giden alplar
Bende girmiştir.
Dön, Han Kicegey, girip, çık.
Benim sözümü dinlemeden geçersen,
Gideceğin izin olacak,
Ancak dönüşün olmayacak.
Han Kicegey Kızıl doru atı
Durdurarak çekti,
Kızıl doru atın yanına geldi.
Güzel, kızıl taş evine girdi.
Han Kicegey attan inip,
Kızıl doru atını bağlamadı.
Çözülü dizgini üzerinden atıp,
İlerleyip, kızıl taş eve girdi.

- Kır kilze, inñ-moynı
İlğ haris oshas
3230 Arğa-moynı alton haris oshas,
Tırğ kızı tıdınıp körbesteg,
Harahtıg kızı hazi kör polbastağ,
Abahay altın stolğa
As-tamah timnep çör.
3235 Han Kicegey, izennezıp, mindilezıp,
Altın sreege odırışhan.
Abahay çoohtapça:
-Odır, Han Kicegey, altın stolğa,
As-tamah çirge.
3240 Han Kicegey stol kistinde odırışhan,
As-tamağın körze,
Arıg, sılğ tamah polğan.
Han Kicegey surıp odır:
-Minı pılıp, minı tanıp turğan
3245 Haydağ abahay pol pardıñ?
Abahay çoohtapça:
-Ya, Han Kicegey,
Min dee has-hasacan-da
Aylıg, künnıg, arıg, sılğ çirde çurtaam.
3250 Hızıl hır attıg Hıyan Arıg hıs polğam.
Hızıl hır attañ oylazar
At tappin, çirniñ üstün köp aylandıra çörgem.
Minneñ, Hıyan Arıgdañ, tudızar
Alıp tappin, hannañ hanğa çörgem.
3255 Aar itse, ar çullıg polğam,
Peer itse, çir çullıg polğam.
Köp alıptı ödirgem,
Köp alıptıñ hanın çayğam,
Girdiğinde, omzu-boynu
Elli karış gibi
Ensese altmış karış gibi,
Canlı insan cesaretlenmiş gibi,
Gözlü olan görmüş gibi,
Alımlı, altın masaya
Yiyecek hazırlamış.
Han Kicegey selamlaşıp, merhabalaşıp,
Altın divana oturdu.
Alımlı, konuşur:
-Han Kicegey, altın masaya otur,
Yemek yemeye.
Han Kicegey masanın ardına oturdu,
Yiyecekleri gördüğünde,
Temiz ve güzel yemektir.
Han Kicegey sormuş:
-Beni bilip tanıdın
Nasıl, alımlı oldun?
Alımlı, konuşur:
-Evet, Han Kicegey,
Ben debir zamanlar
Aylı ve güneşli, temiz ve güzel yerde
yaşadım.
Kızıl kır atlı Hıyan Arıg kızdım.
Kızıl doru atla koşturmaya
At bulamadan, yerin üstünü çokça gezindim.
Benden, Hıyan Arıg'la, kapışmaya
Alp bulamadım, handan hana gittim.
Buraya yapsa, ,
Buraya yapsa,
Birçok alp öldürdüm,
Birçok alpın kanını yaydım,

- Ülgü-çarğıdañ azıra çörgem.
- 3260 Hayzı çirde alıptarnıñ
İki holın kisken salğam,
Hayzı alıptarnıñ
İki harağın suurğlap sağlam.
Hayzı-polza alıptarnıñ
3265 İki azağın kisklep salğam.
Miniñ çon harğaan,
Çonniñ harğızı çidip,
Çiti çayan miniñ pu çirge tüzire harğaan.
Aynıñ, künniñ çarığın
3270 Körbin, çurtaçadırbın.
Adañmınañ, Han Kicegey,
Kiliñ Arığ tuñmañnı sürizip
Soonañ parçadır odırzıñ.
Çe, Han Kicegey,
3275 Parğan iziñ par polar,
Ol çirdeñ paşa aylanğan
İziñ-çolıñ çoh polar.
Parğan padiğ poladır,
Halğan alıp çurtabıs.
3280 Han Kicegey çoohtapça:
-Çirniñ pözigi Ah sınniñ üstünde
Arığ silig Tolay Puruh Han Hısı albaam.
Çirniñ çabızı çirde
Çon hınmaan, çon harğaan,
3285 Hıyan Arığ, sinı haydi polğanda alıp çurtım?
Hıyan Arığ çoohtap tur:
-Moynında pağlıg pos torğay
Pozıñnañ kildiñ me?
Amdı sinı pozıtpin irlenerbiñ.
3290 Han Kicegey, körıp, sağınp odırza,
- Töreyi aştım.
Hangi yurdun alplarının
İki elini kestim,
Hangi alpların
İki gözünü çıkardım.
Hangi alpların olursa olsun
İki ayağını biçtim.
Halk beni kargıdı,
Halkın kargısı ulaşıp,
Yedi yaradan beni buraya düşürdü.
Ayın ve güneşin aydınlığını
Görmeden yaşıyorum.
Saygıdeğer Han Kicegey,
Kilin Arığ kardeşini takip edip
Ardından gidiyormuşsun.
İşte, Han Kicegey,
Gideceğın yolun olacak,
Oradan döneceğın
İzin-yolun olmayacak.
Giden bataklık olurmuş
Kalan alp yaşarız.
Han Kicegey der ki:
-Yerin yükseği Ah dağın üstünde
Saf ve güzel Tolay Puruh Han Hıs'ı almadım.
Yerin aşağısında
Halk sevmedi, millet kargıdı,
Hıyan Arığ, seni nasıl olur da alırım?
Hıyan Arığ konuşmuş:
-Boynunda bağı (olan) boztorgay
Kendinle mi geldin?
Şimdi seni bırakmadan ere sahip olacağım.
Han Kicegey, görüp, düşündüğünde,

Hıyan Arıĝ sinaboh irlenerge saĝın tur,
Han Kicegey  oohtap a:
-Ada mına , Hıyan Arıĝ,
Sin maĝa,  obal   rgen pozıma,
3295  oon t ge polba alnıma;
Hıyan Arıĝ pazoh  oohtap a:
- e, Han Kicegey, p ree  irde
Hanattıĝ Hara k re  at k rd   me,
K reldey alıptı k rd   me?
3300 Han Kicegey  oohtap a:
-P rs nde k rgem,
 ir p z ĝ  Ah sının   st nde
Tolay Puruh Han Hıstı alarĝa
K rlep-harlap turĝan.
3305 Pu kil p odırĝanda, k rd b n.
 ir arĝazı Toĝır hara sında
  l halĝan  athan.
Hıyan Arıĝ  oohtap a:
-Ana, ol K reldey, min   oĝılım,
3310  iris M ke alıptı, ib me k rgende,
Pozıtpin  urtap, irlengen polĝam,
Anna  t reen K reldey oĝılım.
(193)  iris M ke hazıp tiz p parıbıshan.
Amdı sin  pozıtpasha saĝın turb n.
3315 Han Kicegey tur p,
P r ĝ n kiz p, sıh   r b sken.
Hıyan Arıĝ abahay
Soonan oh sıĝıp kilgen.
Altın  e pe t z ne
3320 Hada-p rge  itkenner.
Hıyan Arıĝ tapsabıshan:
-Tohta, Han Kicegey,

Hıyan Arıĝ ger ekten de erlenmeyi d    n   ,
Han Kicegey konu ur:
-Saygıdeĝer, Hıyan Arıĝ,
Sen bana, acı  ektirdiĝin bedenime,
 ri tomruk olma kar ıma;
Hıyan Arıĝ da konu ur:
-Tamam, Han Kicegey, herhangi bir yerde
Kanatlı Kara doru at g rd n m ,
K reldey alp  g rd n m ?
Han Kicegey der ki:
-Bir kez g rd m,
Yer y kseĝi Ah zirvenin  st nde
Tolay Puruh Han Hıs'ı almaya
G rleyip b   r yordu.
Bu geldiĝinde, g rd m.
Yerin ardı olan Toĝır kara zirvede
  l p kaldı.
Hıyan Arıĝ konu ur:
-   te, o K reldey, benim oĝlum,
 iris M ke alp, evimde girdiĝinde,
Bırakmadan ya ayıp, evlendim,
K reldey oĝlum ondan oldu.
 iris M ke saplayıp de ip gitti.
 imd seni bırakmamayı d    n yorum.
Hak Kicegey kalkıp,
B rk n  takıp,  ıktı.
Alımlı Hıyan Arıĝ
Ardına  ıktı.
Altın  e penin ortasına
Birlikte vardılar.
Hıyan rıĝ s yledi:
-Dur, Han Kicegey,

- Altı tudalığ hara tastı ködürp,
İnniñ azıra tastabıs, anda çörerziñ.
- 3325 Han Kicegey Hıyan Arıǵnı kör turza,
Altı tudalığ hara tastı
Han Kicegey ködür polbaza,
Hıyan Arıǵ Han Kicegeyni
Pozitibızarǵa saǵın turçadır.
- 3330 Han Kicegey, açırǵanıp, açın parǵan:
-Arıǵ siliğ çirde
Ah tastı ködürgen Han Kicegey.
Aynıñ künniñ haraǵı kirbes çirde
Hara tastı haydi ködür polbas?
- 3335 Han Kicegey, hara tastı haap, ködürbısken.
Ködürgen ködürgenneñ ködür polbas?
İnnineñ azıra aǵdarıbıshan.
Hara tas çirge tuskende,
Çirniñ arǵazı eele tuskendeg,
- 3340 Hıyan çapsıp turadı:
-Küzök tee töreen
Han Kicegey poltırziñ,
Kömes tee ködür polbaan polzañ,
Min sinı soǵıp, saap, ir idınerçikpın.
- 3345 Çe, Han Kicegey, pır çoohtir
Çooǵım çoohtap pirim:
-Kiliñ Arıǵ tuñmañ
Horǵıstıǵ çirge tüzıp parǵan.
Artıñ sümeñ çitse,
- 3350 Kiliñ Arıǵ tuñmañnı
Azır holǵa tudarziñ.
Artıñ sümeñ çitpeze,
Ala harahnañ daa körbessin.
- Altı tutmalı siyah taşı kaldırıp,
Omzundan aşırarak fırlatırız, o zaman
gideceksin.
- Han Kiegey Hıyan Arıǵ'ı gördüğünde,
Altı tutmalı siyah taşı
Han Kicegey kaldıramazsa,
Hıyan Arıǵ Han Kicegey'i
Bırakmamayı düşünüyor.
- Han Kicegey acıyıp, üzüldü:
-Saf ve güzel yerde
Beyaz taşı kaldırdın Han Kicegey.
Ayın ve güneşin ışığının ulaşmadığı yerde
Siyah taşı nasıl kaldıramazsın?
- Han Kicegey siyah taşı kapıp, kaldırdı.
.....
Omzundan aşırarak düşürdü.
Siyah taş yere düştüğünde,
Yerin ardı bükülerek düşer gibi,
Kuzey rüzgârı başlamış:
- Güçlü de doğmuş olan
Han Kicegey'sin,
Azıcık da kaldırmamış olsan,
Ben seni kesip, parçalayıp, er edinecektim.
Tamam, Han Kicegey, bir laf et
Sözümü diyivereyim:
-Kilin Arıǵ kardeşin
Korkunç (bir) yere düşüp kaldı.
Fazla sihrin yeterse,
Kilin Arıǵ kardeşini
Çift elinle tutacaksın.
Çok sihrin yetmezse,
Çıplak gözle bile göremezsın.

Habırğannañ hayar nime çoh polar,
3355 Tuzıñnañ turızar nime çoh polar,
Habırğannañ parıp, min hayızarcıhpın,
Hızıl hır atha atlanıp,
Pu çurtapçathan çirımneñ pararğa çarabas.
Küreldey oğılımı min harğabışam,
3360 Min anı ihsan polğam,
Çonnañ surınarğa
Aylıg, künnig çirge sıgarğa.
Anıñ hannañ hanğa
İpçi kilep çörgenñ pılıp,
3365 Üs çılğa molcap, harğabışam,
Ol daa hayıs pirer polğan.
Han Kicegey paza çooñ çoohtabaan,
Han pozırah adına altanıp, çöribişken.

7.

Çir çabızı çirde Han pozırah at
3370 Hara çirde tıgırtı çoh oylap paradır,
Hara sınğa sıgara oylaan.
Haraçça sıgara oylap,
Tura tüsken Han pozırah at.
Haraçça sıgıp,
3375 Han Kicegey harap kör tur:
Hara talay suğ ağıpçadadır.
Hara talay suğnıñ hazında
Sarığ Hannıñ malı çirine çarabin,
Ariğ tükterı ardap parğan çörglepçededir.
3380 Sarığ Hannıñ çomı
Çazı, tanına çarabin,
Ardap, çudağlap parğan çaradır.

Kaburgandan bir şey olmayacak,
..... ,
Kaburgandan gidip, ben
Kızıl kır ata atlayıp,
Bu bulunduğum yurdundan gitmeye yaramaz.
Küreldey oğlumu ben kargıdıysam,
Ben onu gönderdim,
Halktan sormaya
Aylı güneşli yere çıkarmaya.
Onun, handan hana
Eş gelip gittiğini bilip,
Üç yıl için anlaşıp, kargıdım,
O da kayış verecekti.
Han Kicegey tekrar konuşmadan,
Kızıl doru atına atlayıp, gitti.

7.

Yerin alçak yerinde Kızıl doru at
Kara yerde tıkırtı yapmadan ilerlemiş,
Kara dağa doğru koştu.
..... çıkarak koşup,
Belirdi Kızıl doru at.
..... çıkıp,
Han Kicegey bakınıp görmüş:
Hara nehir akıyor.
Hara nehrin kıyısında
Sarığ Han'ın mal-davarı yurduna varamadan,
Temiz tüyleri bozulduğu halde gidiyor.
Sarığ Han'ın halkı
Ova esintisini yaramadan,
Bozulup, zayıflamış.

Aalniñ ortızında
 Hara tas ib alnında
 3385 Kiliñ Arıǵ tuñmazın
 Alton-çiton alıptar abılas parıbışan.
 Alton sürmezñ talap polbin,
 Azır tuluñ ür polbinçalar,
 İlğ sürmezñ çuçap polbin,
 3390 İğir tuluñ ür polbinçalar.
 Kiliñ Arıǵ pulğanıbıssa,
 Alton-çiton alıptar tolábısha.
 Alıp arazında Kiliñ Arıǵ
 Ay çili çarıp çöredir.
 3395 Hara sınniñ üstünde
 Han Kicegey saǵısnañ sanalı tur:
 -Kiliñ Arıǵ tuñmamnı
 Haydı azır holğa tudarbın?
 Han pozırah adım uhtañ tabırah,
 3400 Uçuhhan hustañ tabırah.
 Sah mınnañ segırze,
 Kiliñ Arıǵ tuñmamnıñ
 Hırında tura tüzer.
 Kiliñ Arıǵ tuñmamnı
 3405 Holğa tudıp alzam,
 Han pozırah attı çidep nime çoǵıl.
 Han pozırah attıñ ahsın çayhabışan,
 Han pozırah at
 Hara sınniñ üstüneñ segirgen.
 3410 Athan uhtañ tabırah parǵan.
 Kiliñ Arıǵ tuñmazınıñ hırında,
 Tört azaǵı sarbayıp, tura tüsken.
 Han Kicegey Kiliñ Arıǵnı hapıhan.
 Çaza haap, çaza tudıbışan.

Köyün orta yerinde
 Kara taştan evin önünde
 Kilin Arıǵ kardeşine
 Altmış-yetmiş alp topluca saldırdı.
 Altmış örgüsünü dağıtmadan,
 Çifte belik örüyorlar,
 Elli örgüsünü dağıtmadan,
 Eğri belik örüyorlar.
 Kilin Arıǵ karıştırdığında,
 Altmış-yetmiş alp
 Alp arasında Kilin Arıǵ
 Ay gibi aydınlanmış.
 Hara zirvenin üzerinde
 Han Kicegey düşünmüş:
 -Kilin Arıǵ kardeşimi
 Hangi çifte elle tutacağım?
 Kızıl doru atım oktan hızlı,
 Uçan kuştan hızlıdır).
 Tam olarak buradan fırladığında,
 Kilin Arıǵ kardeşimin
 Yanına ulaşır.
 Kilin Arıǵ kardeşimi
 Ele alsam,
 Kızıl doru atın vardığı bir şey yok.
 Kızıl doru atın ağzını salladı,
 Kızıl doru at
 Hara dağın üstünden fırladı.
 Atılan oktan süratli gitti.
 Kilin Arıǵ kardeşinin yanında,
 Dört ayağı, ayakta kaldı.
 Han Kicegey, Kilin Arıǵ'ı yakaladı.
 Yanından kapıp, yanından tuttu.

- 3415 Alıptar Han Kicegeyni
Attañ azıra tart çöribişkenner.
Kiliñ Arıǵ tuñmazın
Paza ala harahnañ kör tappaan,
Haydar parǵan, haydar kilgen.
- 3420 Han Kicegey alıptardañ abılazıp,
Hara sınǵa sıhhan.
Hara sınınıñ üstünde
Han Kicegeyge abılazar nime köp polǵan.
On iki hurçı aǵar çaa turıbışan.
- 3425 Han Kicegey hannıǵ çaağa,
Ottiǵ çaağa anda çaalas çöredir.
Alıptarnı ödirçetse,
Hara sınınıñ üstüne
Udur sıhçadadır alıptar,
- 3430 Tooızılbas, tügenmes.
İdi tudızıp, İdi çaalazıp çörgende,
Hara sınınıñ üstüne
Hanattıǵ Hara küreñ at sıǵara oylaan,
Küreldey aǵar çaaǵa kırçedir.
- 3435 Han Kicegey anda saǵınıp,
Anda izeptep, pöǵingen:
“Hannıǵ çaağa üs çıl çaalas salǵan”.
Hara sınınıñ üstünde
Ah tuban, kök tuban oralçadadır.
- 3440 Olar İdi tudus çörgende,
Hara sınınıñ üstüne
Çaalın çalırıp, hıbın toolap
Hara aba uliindaǵ,
Hırh pıstıǵ hara çuǵun
- 3445 Sıǵara atıl kilgen.
Aǵar çaaǵa atılıbışan.
- Alplar, Han Kicegey’i
Attan fırlatarak çektiler.
Kilin Arıǵ kardeşini
Tekrar çıplak gözle göremedi,
Nereye gitti, nereye geldi.
Han Kicegey, alpların tümüne saldırıp,
Hara daǵa çıktı.
Hara daǵın üstünde
Han Kicegey’e topluca saldıran çok oldu.
On iki kanlı savaşı durdu.
Han Kicegey kanlı savaşta,
Ateşli savaşta orada savaşmış.
Alpları öldürdüǵünde,
Hara daǵın üzerinde
Alplar karşısına çıkmış,
Bitmez tükenmez.
Böyle tutuşup, böyle savaşmışlarında,
Hara daǵın üstünde
Kanatlı Kara doru at çıkarak koştu,
Küreldey kanlı savaşı katılmış.
Han Kicegey o zaman düşünüp,
Orada plan yapıp, düşündü:
“Kanlı savaşta üç yıl harb etti”.
Hara daǵın üstünde
Beyaz ve mavi duman yayılıyor.
Onlar böyle savaşırken,
Hara daǵın üstünde
Savaşı ateşleyip, kıvılcım yayılıp,
Siyah ayı büyüklüǵünde,
Kırk bizli siyah gülle
Çıkarılarak atıldı.
Kanlı savaşı atıldı.

- Ol atılıp parğan çirde,
On iki hurçi ağar çaamı
Hıra saap parğan.
3450 Üs hati atılğan,
On iki hurçi ağar çaamı
Tooza hıra saphan.
Han Kicegey Küreldeydeñ anda turıbışannar.
Hara çuğun çalın oralıpçadadır.
3455 İdi turıpçathannarında,
Hara talay suğnıñ hazında
İpçi kızı ılğap,
İpçi kızı oorlap, çobalça.
Han Kicegey kör turza,
3460 Hara talaynıñ hazında
Üze tutpa pillig,
Üziligce sıraylıg
İpçi kızı oorlap-sıhtap tur:
-Habrıgadañ hayarbın ticeñziñ,
3465 Haydi haybadıñ?
Pudı tutsañ turızarbın ticeñziñ
Noğa turıspadıñ?
İdi oorlap-sıhtap turğanda,
Hara talay ködirilibisken,
3470 Salğılıp, çardañ aşçadadır.
İdi pol tuğranda,
Hara talaydañ hara puğa sıgıp kilgen.
Hara puğanıñ müüzı –
Hılıs müüstig, çıda müüstig.
3475 Hara sınrı köre, mustap sarnap kilir,
Hatıg çirdeñ suğ sığara pas kilir,
Hatıg tastañ ot sığara pas kilir.
Küreldey çoohtap tur:
- Onun atıldığı yerde,
On iki büyük savaşı
Kıararak parçaladı.
Üç defa atıldı,
On iki büyük savaşı
Tamamen yok etti.
Han Kicegey, Küreldey'le orada durdular.
Siyah gülle kıvılcımlanmış.
Bu şekilde durduklarında,
Hara nehrin kenarında
Kadın ağlayıp,
Kadın buharlaşıp, kötölüyor.
Han Kicegey görür ki,
Hara nehrin kıyısında
Koparılmayacak beli olan,
Kesik suratlı
Kadın ağlayıp sızlanmış:
- Kaburgadan demiştin?
Nasıl?
.....
.....
Böyle ağlayıp sızladığında,
Hara nehir kalktı,
Dalgalanıp, yardan aşmış.
Böyle olduğunda,
Hara nehirden kara boğa çıkıp geldi.
Kara boğanın boynuzu
Kılıç boynuzlu, süngü boynuzlu.
Hara dağı görerek, böğürür,
Katı yerden su çıkararak gider,
Sert taştan ateş çıkararak gider.
Küreldey konuşmuş:

-Adañmınañ, Han Kicegey,
 3480 Hara puğanıñ müüzine kırıp ölgence,
 Hazıp, tizibizerge çörbın.
 Han Kicegey aldan turadır:
 -Habrığañnañ hayıza pir,
 Tuzıñnañ turıza pir.
 3485 Tıǵı çathan pıstıñ hara çuǵun
 Hara puğanı ödiribizer.
 Hara puǵa Hara sınınıñ
 Ortı oliına sıh kilgen.
 Çadıpçathan hırh pıstıǵ
 3490 Hara çuǵun sah annañ atılıbıshan,
 Ot çalın çili oral parir.
 Hara puğanıñ çalbah hamahha tegin,
 Ças çarılıp, ülger üzil halǵan.
 Hırh pıstıǵ hara çuǵun
 3495 Hırh pasha toolap sıh parǵan.
 Hara puǵa hara çirge
 Ködir odıra tüsken.
 Annañ urıp, hara puǵa,
 Müüsneñ hara çirge kire sazıp,
 3500 Hara çirniñ tobıraǵın
 Pazınañ pulǵap,
 Pazın ködirip pulǵabıshan.
 Han tigirniñ paarında
 Hara çirniñ hara tobıraǵı
 3505 Hara tuban çili kös turadır.
 Hara çirni çara tırbap,
 Haraǵın hızarta körıp
 Han Kicegeyni, mustap, pas kilir.
 Küreldey çoohtap tur:
 3510 -Adañmınañ, Han Kicegey,

-Saygıdeǵer Han Kicegey,
 Kara boǵanın boynuzuna takılıp ölmeye,
 Saplanıp, delinmedim.
 Han Kicegey yakarmış:

 Böyle yatan bizlerin kara güllesi
 Kara boǵayı öldürür.
 Kara boǵa Hara daǵın
 Orta yerine çıktı.
 Durmakta olan kırk bizli
 Siyah gülle tam oradan atıldı,
 Ateşin kıvılcımı gibi yanar.
 Kara boǵanın geniş alnına deǵdı,
 Maden yarılıp, Ülker parçalandı.
 Kırk bizli siyah gülle
 Kırk parçaya ayrıldı.
 Kara boǵa kara yere
 Havalanıp düştü.
 Bundan vurup, kara boǵa,
 Boynuzuyla kara yeri eşip,
 Kara yerin topraǵını
 Başıyla daǵıtıp,
 Başını kaldırıp salladı.
 Gökyüzünün ortasında
 Kara yerin kara topraǵı
 Siyah duman gibi yayılmış.
 Kara yeri yararak tırmalayıp,
 Gözünü kızartarak bakıp,
 Han Kicegey'e doǵru böǵürerek gelir.
 Küreldey konuşmuş:
 -Saygıdeǵer Han Kicegey,

	Ölerĩ sidik polğan.	Öleceği kuvvetle ihtimal.
	Hara puğanın müüzinde ölerge	Kara boğanın boynuzunda ölmeye
	Annañboh sidik polar, hazarğa odırbin.	Oradan da güç olacak, saçın ağarmadan.
	Han Kicegey aldan turadır:	Han Kicegey yalvarmış:
3515	–Habırğañnañ hayıza pir,	–.....
	Tuzıñnañ turıza pir.	
	Ol tusta hara puğa çit kilgen.	O vakit kara boğa geldi.
	Küreldey aylan parğan:	Küreldey geri döndü:
	-Öler polza, ölerge, tidır,	-Ölünecekse ölmeye (kadar) diyor,
3520	Çadar polza, çadarğa!	Yatılacaksa yatmaya (kadar)!
	Hara puğanın müüzine segiribisken.	Kara boğanın boynuzuna (doğru) fırladı.
	İki müüstıñ arazında odıra túsken.	İki boynuzun arasına oturdu.
	Hara puğa pazın pulğabışan,	Kara boğa başını salladı,
	Küreldey köksineñ üze çaçırıp sıh parğan.	Küreldey, göğsüyle parçalayıp çıktı.
3525	Han Kicegey köre pas kilidir.	Han Kicegey görerek gelmiş.
	Han Kicegeynı süzibızerge oylap kilgende,	Han Kicegey’i süsmek için koştduğunda,
	Han Kicegey segir salıbışan.	Han Kicegey sıçradı.
	İki müüstıñ ortızında odıra túsken.	İki boynuzun ortasına oturdu.
	Hara puğa, iki müüsteñ	Kara boğa, iki boynuzuyla
3530	Çırnı oya sazıp, pazın ködirip pulğabışan.	Yeri delip, başını kaldırıp salladı.
	Hara puğanın müüzinde	Kara boğanın boynuzunda
	Han Kicegeynıñ tabızı	Han Kicegey’in sesi
	Pır istilip, pır istilbin çit parıbışan.	Bir işitilip bir işitilmeden gitti.
	Hara puğa, pulğı-pulğı, çayhi-çayhi,	Kara boğa, sallaya sallaya, sarsa sarsa,
3535	Nıtkezı közıp-talıp	Ensesi uyuşup-zedelenip
	Pazın çir sazıp turıbışan.	Başını yere sapladı.
	Han pozırah at kör turza,	Kızıl doru at gördüğünde,
	Han Kicegeynıñ çarılı tas marhalığ	Han Kicegey’in parlak taş düğmeli
	Ah huus huyağı üzıl parğan,	Beyaz deriden zırhı parçalandı,
3540	Halın idı tooza üzılıp,	Sert eti tamamen kesilip,
	Hatığ söögı çat halğan.	Katı bedeni yatıp kaldı.
	Hara puğanın müüzinde	Kara boğanın boynuzunda

- İnelip, çobalıp, odıradır.
Han pozırah attıñ, anı körıp,
3545 Harah çazı ağıp turadır,
Hara puğa, pazın ködirip, pulğabışan.
Pulğa-an-pulğa-an, Hara puğanıñ
Nıtkezi közip-tarlıp,
İkincizın tınanıp turıbışan,
3550 Pazın çir sazıp.
Han Kicegeyniñ hızıl idi toozıl parğan,
Hıyğanah söökı çat halğan.
Ökpe, çüregi tobıra körinip,
İnel, çobal turadır:
3555 -Hara puğanıñ müüzinde
Pidi inelip, ölerde,
Törirde dee, hay la törıdım.
Hara puğanıñ müüzinde
Pidi çobalıp, çazıp ölerde,
3560 Polarda polbaan polzamdah!
Ala harah odı çayıp parıbışan,
İki harah odı tügenip parıbışan,
İnelip, çobalıp, odıradır:
-Sastañ töreen, han pozıraam, mindazıñ ma?
3565 Sağıstañ töreen Han Kicegey
Hara puğanıñ müüzinde ölerge odır
Çalbay turğan çirniñ üstünde
Oylap körzeñ, Han pozırah at.
Habırğamnañ kilip,
3570 Hayar nime tabarziñ ma?
Tuzımnañ miniñ kilip,
Turızar nime tabarziñ ma?
Çirniñ üstün, Han pozıraam,
- Acı çekip kötölemiş.
Kızıl doru atın, onu görüp,
Gözyaşı akmış,
Kara boğa, başını kaldırıp salladı.
Salladı-salladı, Kara boğanın
Ensesi rahatlayıp,
İkinci defa dinlendi,
Başını yere saplayıp,
Han Kicegey'in kızıl eti bitti,
Sivri kemiği serildi.
Ciğer, yüreği içinden görünüp,
Acı çekip, kötöleşmiş:
-Kara boğanın boynuzunda
Böyle acı çekip, öldüğünde,
Doğarken de, nasıl doğdum.
Kara boğanın boynuzunda
Böyle fenalaşıp, serilip ölecekken,
.....
Ala gözünün ateşi saçıldı,
İki gözünün ateşi tükendi,
Acı çekip, yorulmuş:
-Balçıktan türeyen, kızıl dorum, burada
mısın?
Akıldan doğan Han Kicegey
Kara boğanın boynuzunda ölecekmiş.
Alçak duran yerin üzerinde
Koşup görsen, Kızıl doru at.
Kaburgamdan gelip,
..... bir şey mi arıyorsun?
.....
..... bir şey mi arıyorsun?
Yerin üstünü Kızıl dorum,

Nince dee aylandıra oylapçatsañ,
 3575 Han Kicegeyge kilp,
 Habırğadañ hayar nime çoğıl.
 Çirniñ üstün
 Nince dee ibırzen,
 Han pozıraam,
 3580 Han Kicegeyniñ tuzınañ turıs kiler
 Tuğan, çağın çoğıl.
 Aylıǵ, künniǵ çirge sıǵara oylap parzañ,
 Adam Ah Han çirine pararziñ.
 Adam Ah han çirinde
 3585 Körer, hayar nime çoh polza,
 Par ba, çoğıl ba
 Çarlı sınıñ tılep, oylirziñ.
 Çarlı sınıñ tapsañ,
 Çarlı Puruh Han içemneñ surıp, kistirziñ.
 3590 Çarlı Puruh Han içem
 Hara puğaniñ müüzinde
 Miniñ ölerge söyleen polar ba, çoohtap pirziñ.
 Hara puğaniñ müüzinde
 Ölerge odırbin, Han pozıraam,
 3595 Çadağa odırbin.
 Hara puğa müüzinde ölibissem,
 Arıǵ miniñ söögimni
 Pır dee çirde tappin çadarziñ.
 Tabırah çör kil, Han pozırah at.
 3600 Üs küñneñ mında çit.
 Han pozırah at, pura tastap, anda oylan.
 Athan uhtañ tabırah oylan,
 Uçuhhan hustan tabırah oylan;
 Uluğ çil çili ılap parıpçadadır,

Ne kadar dolanıp koştursan da,
 Han Kicegey'e gelip,
 Kaburgadan bir şey yok.
 Yerin üstünü
 Ne kadar dolansan da,
 Kızıl durum,
 Han Kicegey'nin
 Akralılık yok.
 Aylı güneşli yere çıkarak koştursan
 Babam Ah Han'ın yurduna varırsın.
 Babam Ah Han'ın yurdunda
 Göreceksin, şey olmazsa,
 Var mı yok mu
 Çarlı dağı arayıp, koşarsın.
 Çarlı dağı bulduğunda,
 Çarlı Puruh Han anamdan sorup, kişnersin.
 Anam Çarlı Puruh Han
 Kara boğanın boynuzunda
 Benim öleceğimi söyleyen olacak mı,
 söyleyiversin.
 Kara boğanın boynuzunda
 Ölmedim, Kızıl durum,
 Yatıp serilmedim.
 Kara boğanın boynuzunda ölürsem,
 Benim temiz cesedimi
 Hiçbir yerde aramadan yatacaksın.
 Hızlıca gel, Kızıl doru at.
 Üç günde buraya yetiş.
 Kızıl doru at, toz kaldırıp, orada koşturdu.
 Atılan oktan hızlı koştu,
 Uçan kuştan hızlı koştu;
 Şiddetli rüzgâr gibi ses çıkarmış,

- 3605 Uluğ suğ çili soolap parıpçaddır.
Han pozırah attıñ oylaanına
İki hulağı küülep odıradır.
Ah Han çirine çitire oylaan.
Altay sınınıñ üstüne tura tüzıp, körbisen.
- 3610 Ah Hannıñ ibiniñ alında
Ah pora attıñ Kök pora at
Par timineñ, par sümüneñ turçadır.
Han pozırah at, çibek tınıñ tari pazıp,
İzer oyın öğin alıp,
- 3615 Aal-hağırtha inıp tüşken.
Altın çeçpe hırında tura tüşkende,
İzik azılıbışan.
İki alıp sıgıp kilgen.
Han pozırah at kör turza,
- 3620 Ah Hannıñ iki oolğı çadır,
Çoohtas kilirler:
-Han Kicegey abaabıstıñ
Han pozırah adı çit kildı.
Habırğazınañ hayızañ,
- 3625 Tuzınañ turızañ.
Han pozırah at altırtañ kör turza,
Pırsı idek altına
Ay çalbağı molat köli tut kilir,
Pırsı idek altında
- 3630 Sarığ müüs çaacahha uhtı
Kırıske tastap salğan kilir.
Han pozırah at körze dee, körbeeçik.
Pılze dee, pılbeeçik turıbışan.
Han pozırah attı aylandırıp;
- 3635 İbre pas kildiler.
Alıp kızı Han pozırah attı
- Taşkın su gibi gürüldemiş.
Kızıl doru atın koşuşundan
İki kulağı uğuldamış.
Ah Han'ın yurduna ulaşarak koştu.
Altay zirvesinin üstüne çıkıp, gördü.
Ah Han'ın evinin karşısında
Ak bora at ile Gök bora at
Koşumu ve hazırlığıyla duruyor.
Kızıl doru at, ipek dizginini savurup,
Eyer yerini
Köy-bucağa indi.
Altın çeçpenin kenarına vardığında,
Kapı açıldı.
İki alp çıkıp geldi.
Kızıl doru at görür ki,
Ah Han'ın iki oğlu uzanıyor,
Konuşuyorlar:
-Han Kicegey ağabeyimizin
Kızıl doru atı geldi.
.....
.....
Kızıl doru at gördüğünde,
Biri etek altına
Ay genişliğinde demir gölü tutuyor,
Biri etek altında
Sarı boynuzdan yay ve oku
Kirişe koyup geliyor.
Kızıl doru at görse de, görmedi.
Bilse de bilmemezlikten geldi.
Kızıl doru atı döndürüp,
Çevrelenepi geldiler.
Alp, Kızıl doru ata

Ay çalbağı molatnañ saphan.
Han pozırah at pura salıbışan,
Ay çalbağı molattı
3640 Hara çirge kire saphan.
Anañ körıbısseler, Han pozırah at
Altay sınınıñ üstünde tura túsken.
Pırsı uhnañ athan,
Han pozırah at úküs salıbışan,
3645 Alıp kızıñıñ uğı huruğ soonda
Ílap-soolap halğan.
Han pozırah at açırğanıp,
Mañattap oylaan.
Çırnıñ üstün aylandıra daa oylaza,-
3650 Sağınıp odıradır Han pozırah,
Habaşçañ harındas, tuñmazı çoğıl
Han Kicegeynıñ,
Çe Çarılı sınını la tabarğa sağınıp oylaan.
Han pozırah at
3655 Ay Çarılı Han çırın irtire oylaan,
Ay çarılı Hannıñ hızı Çarılı Tana
Hıs sinine çit parğap,
Han pozırah attı körıp,
Harah çazı han pol halğan.
3660 Sınıñ pözıǵı çırlerge kilze,
Han pozırah at sımdı hus çili
Sılap irtip odıradır.
Taǵnıñ pözıǵı çirge kilze,
Han pozırah at hartıǵa hus çili
3665 Hoolap irtip odıradır.
Par ba, çoğıl ba çir pözıǵı
Çarılı sınına anda çitire oylaan.
Çarılı sınınıñ üstüne

Ay genişliǵındaki çelikke vurdu.
Kızıl doru at sallandı.
Ay genişliǵındaki çeliǵı
Kara yere girecek şekilde vurdu.
Böyle görseler, Kızıl doru at
Altay zirvesinin üstünde durdu.
Birisı ok attı,
Kızıl doru at dörtına ilerledi,
Alpın oku kurumuş olan arkasında
Ínleyip-gürleyip kaldı.
Kızıl doru at kızıp,
Telaşla koşturdu.
Yerin üzerinde döne döne de koştursa,
Düşünmüş Kızıl doru,
Yardım eden kardeşi, akrabası yok
Han Kicegey'in,
Ve Çarılı daǵını bulmayı düşünüp koştı.
Kızıl doru at
Ay Çarılı Han'un yurduna ilerleyerek koştı,
Ay Çarılı Han'ın kızı Çarılı Tana
Kızlık haline gelip,
Kızıl doru atı görüp,
Gözyaşı kan oldu.
Yerin yüksek yerlerine geldiǵinde,
Kızıl doru at çilli kuş gibi
Vızırdayıp geçmiş.
Daǵın ulu yerine geldiǵinde,
Kızıl doru at ala doǵan gibi
Uğuldayıp geçmiş.
Olup olmadıǵı belirsiz yerin ulusu
Çarılı daǵına o zaman
Çarılı daǵını üstüne

Sıgara oylap tura tüşken.
 3670 Çarılı sınını üstünde
 İr soom kök tas,-
 At soom ah tas anda turçadadır.
 At soom ah tastıñ hırında
 Turıbışan Han pozırah at.
 3675 At soom ah tastıñ hırında
 Han pozırah at hulun uliındağ la polğan.
 Han pozırah at, anañ aylan kilip,
 Çirni körıp pırğırıp,
 Tigir körıp kıştep, sarnap turadır.
 3680 Anıñ kışteen üni ay altında altın pırğı,
 Kün altında kümüş pırğı tartıbışandağ.
 Anıñ üni çitkende,
 İrahlı çirde en tabızı istilgen:
 -Eet, sastañ töreen, Han pozırah at,
 3685 Sağıstañ töreen Han Kicegey
 Çadıp-ölip haldı ba?
 Haydağ kirek, haydağ mañzıt kildıñ?
 Han pozırah at, ikincizip kıştep, sarnabışan.
 -Sağısnañ töreen
 3690 Han Kicegey çirniñ çabızı çirde
 Hara puğanıñ müüzinde
 Ölerge odır, çadarğa odır.
 Haydağ mañzıt kiler polğabın,
 Han Kicegey, çoohtap, ıshan:
 3695 -Sağıstañ töreen Han Kicegeyni
 Hara puğanıñ müüzinde
 Ölerge çoohtaazıñ ma,
 Çadarğa çoohtaazıñ ma,
 Çarılı Puruh Han icezi, çoohtap pir? -
 3700 İkincizin en tabıs istilgen:

Doğru koşup durdu.
 Çarılı dağının üstünde
 Er görünümlü yeşil taş, -
 At görünümlü beyaz taş orada duruyor.
 At şekilli beyaz taşın yanında
 Kızıl doru at durdu.
 At şekilli beyaz taşın kenarında
 Kızıl doru at tay büyüklüğündeydi.
 Kızıl doru at sonra gelip,
 Yeri görüp soluk alıp verip,
 Göğü görüp kişnemiş.
 Onun kişneme sesi ay altında altın kaval,
 Güneş altında gümüş kaval çalınır gibiydi.
 Onun sesi gittiğinde,
 Uzak yerde yüksek sesle duyuldu:
 - , balçıktan türeyen, Kızıl doru at,
 Akıldan türeyen Han Kicegey
 Yatıp-öldü mü?
 Ne oldu da eceyle geldin?
 Kızıl doru at, ikinci kez kişnedi.
 - Düşünceden türeyen
 Han Kicegey, yerin alçak yerinde
 Kara boğanın boynuzunda
 Öleyazmış.
 Nasıl acele etmeyeyim,
 Han Kicegey, konuşup, gönderdi:
 -Akıldan türeyen Han Kicegey'i
 Kara boğanın boynuzunda
 Öleceğini mi söylüyorsun,
 Yatacağını mı söylüyorsun,
 Çarılı Puruh Han anası, konuşuver? -
 İkincisinin en yüksek sesi duyuldu:

- Sağısnañ töreen Han Kicegeyni
Hara puğanıñ müüzinde
Ölöp, çadıbızarğa çoohtabaam.
Minnañ aylançatsañ,
3705 Han pozırah at, Han Kicsgeyge çoohtırzıñ:
Çarlı Puruh Han İcezınñ çooğı:
-Hara puğanıñ müüzinde
Hatap töröp, hatap pütsin;
Çarlı tas marhalıg huyağı
3710 Hatap çastalıp, hatap sustalzın;
Han Kicegey, harağın köröp,
Azağınañ çir pazıp, tura tüssin.
Hara puğanıñ İki müüzineñ
Tudıp alıp, ödire tohpahtazın!
3715 Tigir paarımañ nime ııazıp,
Nime soolazıp tüsken.
Han pozırah attıñ alında
Üs huba hurut tüsken.
Tabıs istilgen:
3720 -Çe, Han pozırah at,
Pırsın pozıñ çıbıs,
İkincizli Han Kicegey çir,
Uzıncızın Kılıñ Arıg çir.
Çe paza Çarlı sına kilbeñer,
3725 Paza çobal çörbeñer.
Ah Hannıñ çirinde
Han Kicegey anda çurtazın!
Han pozırah at pır hurudın çıbısken,
Hatap töröp, hatap püt parğan.
3730 Toğır aylanza, toğır tağ oshas,
Udur aylanza, uluğ tağ oshas.
İki hurut İki oortına tartıpızıp,
- Akıldan türeyen Han Kicegey'i
Kara boğanın boynuzunda
Ölöp, yattığını demiyorum.
Buradan dönersen,
Kızıl doru at, Han Kicegey'e dersin ki:
Çarlı Puruh Han anasının sözü:
-Kara boğanın boynuzunda
Tekrar türeyip, tekrar yaratılsın;
Parlak taş düğmeli zırhı
Tekrarkıvılcımlanıp, tekrar parıldasın;
Han Kicegey, gözünü görüp,
Ayağıyla yere basıp, ayağa kalksın.
Kara boğanın İki boynuzundan
Tutup, öldüresiye tokmaklasın!
Göğün ortasından bir şey ses çıkartıp,
Bir şey gümbürdedi.
Kızıl doru atın karşısında
Üç sarı kurut düştü.
Ses duyuldu:
-İşte, Kızıl doru at
Birini kendin ye,
İkincisini Han Kicegey yesin,
Üçüncüsünü Kılın Arıg yesin
Ama tekrar Çarlı dağına gelmeyin,
Tekrar üzölmeyin.
Ah Han yurdunda
Han Kicegey orada yaşasın!
Kızıl doru at bir kurudu yedi,
Tekrar türeyip tekrar yaratıldı.
Yana dönse, taş gibi,
Karşıya dönse, büyük taş gibi.
İki kurut İki avurtuna sığıp,

	Han pozırah at	Kızıl doru at
	Çarılı sınnañ indıre oylap túsken.	Çarılı dağından inerek koştı.
3735	Tarıhpastağ Han pozırah at	Bozulmuş gibi olan Kızıl doru at
	Tarığıp oylaan,	Öfkelenip koştı,
	Ürükpesteg Han pozırah at	Korkmaz gibi duran Kızıl doru at
	Ürügıp oylaan.	Korkup koştı.
	Han pozırah attıñ oylapçathanı	Kızıl doru atın koşturduğı
3740	Çirniñ üstünde çurtaçathanı	Yerin üzerinde yaşadığı
	Hannañ hanğa sabılğan,	Handan hana ulaştı,
	Pigdeñ pige istilgen.	Beyden beye duyuldu.
	Han pozırah attıñ oylaanın	Kızıl doru atın koşturduğına
	Hannattığ daa hus tañnaan,	Kanatlı kuş da şaşırdı,
3745	Harsahtığ daa añ tañnaan,	Benekli hayvan da hayret etti.
	Hara pastığ çon tañnaan.	Kara başlı halk şaşırdı.
	İzeptep, sağınp odırza Han pozırah at,	Hesap edip, düşündüğünde Kızıl doru at,
	Us künge çit pargan,	Üç günde ulaştı,
	Çir çabızı çirge sabıl parğan,	Yerin altına ilerledi,
3750	Hıyan Arığnıñ hırın irtire oylaan.	Hıyan Arığ'ın yanına ilerleyerek koştı.
	Hıyan Arığ abahay,	Alımlı Hıyan Arığ,
	Hızıl hır attıñ hırında turıp,	Kızıl doru atın yanında durup,
	Han pozırah atha tañnap-çapsıp tur halgan.	Kızıl doru ata şaşırıp hayret etti.
	Aran-çula Han pozırah at	Tulpar Kızıl doru at
3755	Hara sığa sığara oylaan.	Hara dağa doğru koştı.
	Hara sınniñ üstünde	Hara dağın üstünde
	Tura tüzıp, körıbisse,	Durup, görür ki,
	Hara puğa Han Kicegeyni	Kara boğa Han Kicegey'i
	Pulğaboh, çayhaboh turçadır.	Sallayıp savuruyor.
3760	Hara puğanıñ tügi sarğal parğan.	Kara boğanın tüyü sarardı.
	Hara puğa pazın çirge sazıp,	Kara boğa başını yere saplayıp,
	Tınan turıbışan.	Nefes aldı.
	Han pozırah at körıbisse,	Kızıl doru at görür ki,
	Han Kicegey ölerge çit pargan.	Han Kicegey öleyazmış.

3765 Çipçe le tını halğan,
Çibekçe le pozı çat halğan.
Han pozırah at Han Kicegeyniñ
Hulağına kistebisken:
—Çarlı Puruh Han içeñniñ çoogı:
3770 «Sağısnañ töreen Han Kicegey
Hatap pütsin, hatap törizñ.
Çarlı tas marhalıg huyağı
Hatap çastalıp, hatap sustalzın.
Harağın körıp, azağın passın.
3775 Hara puğanı, iki müüzineñ tudıp,
Ödire tohtahtazın!»
Han Kicegey hatap törıp,
Hatap püt parğan.
Çarlı tas marhalıg huyağı
3780 Hatap çastalıp, hatap sustalıbışan.
Harahtarın körıbisken,
Hara çirge, azağın paza, tura tüsken.
Hara puğanı iki müüsteñ tudıp alğan,
İrep, tolğabışan.
3785 Hara puğa Han Kicegeyniñ holında
Mustap, oorlap çöredir.
Han Kicegey oñnap-sınap kör çörze,
Hara sınniñ üstünde
Hara haya turçadır.
3790 Hara puğanı sözir kilir.
Aylahtanıp, ibirlip,
Hara puğanı pulğabışan.
Tört azağı çirge tegbin,
Halbañnabışan hara puğa.
3795 Hara hayağa saphanda,
Hara puğanıñ idı çaçırıp par tüsken,

Sicim gibi nefesi kaldı,
İpek gibi bedeni kaldı.
Kızıl doru at Han Kicegey'in
Kulağına kişnedi:
-Çarlı Puruh Han ananın sözü:
“Akıldan türeyen Han Kicegey
Tekrar yaratılsın, tekrar türesin.
Parlak taş düğmeli zırhı
Tekrar kıvılcımlanıp, tekrar parlasın.
Gözü görüp, ayağı bassın.
Kara boğayı iki boynuzundan tutup,
Öldürene dek tokmaklasın!”
Han Kicegey tekrar türeyip,
Tekrar yaratıldı.
Parlak taş düğmeli zırhı
Tekrar kıvılcımlanıp, tekrar parıldadı.
Gözleri gördü,
Kara toprağa, ayağını basarak ayağa kalktı.
Kara boğayı iki boynuzundan tuttu,
Büküp, döndürdü.
Kara boğa Han Kicegey'in elinde
Möleyip, böğürüyor.
Han Kicegey görüyor ki,
Hara dağın üzerinde
Kara kaya duruyor
Kara boğayı sürüklüyor.
Çevrilip, dönüp,
Kara boğayı salladı.
Dört ayağı yere değmeden,
Yalpaladı kara boğa.
Kara kayaya vurduğunda,
Kara boğanın eti dağıldı,

- Terizin pozının holında tudına halğan,
Hara hayağa arta tastabışan.
Hara puğanın pazı salbañnap turıbışan.
- 3800 Han Kicegey hara hayağa pıçık pazıbışan:
-Hara puğanın pazın körıp,
Pozına izengen nime
Han Kicegeyniñ çirine
Ağar çaadañ parzın.
- 3805 Pozına izenmeen nime
Pozının çirineñ sıhpın çurtazın.
Anañ aylan kilgen,
Han pozırah at ikı huruttı
Ahsınañ tüziribisken:
- 3810 -Pırsın pozın çibis, Han Kicegey,
Pırsın Kilin Arığ tuñmañ çir.
Han Kicegey pır hurudın çibisken,
Han Kicegey hatap törıp,
Hatap püt parğan.
- 3815 Hamağındağı üs tamır
Çarılı sağı üs künnig çirge.
Çitire çarılı turgandağ.
Sağızına sağıs hozıl parğan.
Çalbay turğan çirniñ üstün aylandıra sağınp,
- 3820 Parçan nimeni pılıp turadır,
Tügede nimeni izeptep turadır.
Han pozırah adın,
Alın sañmayınañ tudıp, siligibisken,
Hara küreñ at pol parğan.
- 3825 Han Kicegey tırlada siliginibisken,
Küreldeyge hubılıbışan.
Sarığ Hanniñ çonı, malı
Çaa pol turğandoh pu çirdeñ
- Derisini, kendi elinde tutunarak kaldı,
Kara kayanın üzerinden fırlattı.
Kara boğanın başı asılı kaldı.
Han Kicegey, kara kayaya yazı yazdı:
-Kara boğanın başını görüp,
Kendine güvenen kimse
Han Kicegey'in yurduna
Çetin savaşıla gelsin.
Kendine güvenmeyen kimse
Kendi yurdundan çıkmadan yaşasın.
Buradan geri döndü.
Kızıl doru at iki kurudu
Ağızından düşürdü:
-Birini kendin ye, Han Kicegey,
Birini Kilin Arığ kardeşin yer.
Han Kicegey bir kurudu yedi,
Han Kicegey tekrar törüyüp,
Tekrar yaratıldı.
Alındaki üç kök
Parlak sağı, üç günlük yere
Ulaşılarak aydınlatmış gibidir.
Aklına bir fikir geldi.
Geniş duran yerin üstünü gitmeyi düşünüp,
Gideceğı yer bilmekteymiş,
Bitireceğı yeri düşünmekteymiş.
Kızıl doru atını,
Yelesinden tutup, silkeledi,
Kara doru at oldu.
Han Kicegey vızıldayıp silkeledi,
Küreldey'e dönüştü.
Sarığ Han'ın halkı-boyu, mal-davarı
Savaşımlı olduğı bu yerden

Hazıp-tizip parğlabıstır.

Kazıp-dizip gitmiş.

8.

8.

- 3830 Hara küreñ atha altanıp,
Küreldey hara talay suğa in tös parıbışan.
Hara talay suğnı hastap parçadır.
Kör kilip odırza,
Hara tas ib turçadır.
- 3835 Hara tas ibde kögdeñ artıh kög,
Irdañ artıh ır istıl turadır.
Attañ tüzıp, Küreldey
Hara tas ibge kİR kilgen.
KİR kilze, Hara Nincİ hısnañ
- 3840 Oçı Sarığ hıs, Uzüt hannıñ oğlı İtker Molat
Üzöleñ arağa İzıp, kögles turlar.
Küreldey izen, mindİ tİpçe.
İzenök, mindök, Küreldey, — tİp,
çoohtas turlar.
Pİstİñ Çirİs Möke ağabıstıñ oolğı, — tİp
- 3845 Stolğa odırtıp, araçon as tut turlar.
Küreldey çoohtap odır:
- Arağa daa İzerge çaratpın odırbın.
Kİlİñ Arığnı haydar itter,
Anı surarğa mañzırıp kildİM.
- 3850 Han Kicegey hatap törİp parbazın,
Hatap püt parbazın.
Pular çoohtapça:
-Han Kicegey haydañ hatap püt parar,
Hara puğanıñ müüzİNde
- 3855 Ölip tee pardı polar.
Kİlİñ Arığnı çoohtazarğa çarabas.
Oçı Sarığ çoohtapça:

- Kara doru ata binip,
Küreldey, Hara nehre indi.
Hara nehir boyunca ilerlemiş.
Görür ki,
Siyah taşbir ev var.
Siyah taş evde küyden güzel küy,
İrdan güzel bir ır duyuluyor.
Attan inip, Küreldey
Siyah taş eve girdi.
Girdiğinde, Hara Ninci kızla
Oçı Sarığ kız, Üzüt Han'ın oğlu İtker Molat
Üçü arakı içip, türkü söylüyorlar.
Küreldey, selam-merhaba diyor.
Selamlar, merhabalar Küreldey, -deyip
konuşmuşlar.
Bizim Çiris Möke ağabeyimizin oğlu, - deyip
Masaya oturtup, araçon sunmuşlar.
Küreldey konuşmuş:
-Rakı içmeye yaratılmadım.
Kilin Arığ'ı nereye,
Onu sormak için acele edip geldim.
Han Kicegey tekrar töremesin,
Tekrar yaratılmasın.
Bunlar konuşuyor:
-Han Kicegey, nereden tekrar yaratılacak,
Kara boğanın boynuzunda
Ölüp gitmiş olacak.
Kilin Arığ'ın konuşması yaramaz.
Oçı Sarığ konuşuyor:

-Çe, tidir, Küreldey pos kızızi
 Çoohtap taa pirerge çarir.
 3860 Anda çoohtap turlar:
 -Kiliñ Arıgñıñ sağızın
 Saybap polbin, ödiribiskebis.
 Anıñ çulazın iki köletki sürişçe.
 Çulazın tudıp alzalar,
 3865 Anda hatap çayap,
 Hatap tırgızibizerler.
 Kiliñ Arıgñıñ sağızı
 Piske sannıg pol parar.
 Pu odırğan
 3870 İtker Molattıñ
 İkinci ipçizi polar.
 Küreldey çoohtapça:
 -Kiliñ Arıgñıñ söögün
 Hayda salğazar?
 Hara Ninci çoohtapça:
 3875 Kiliñ Arıgñıñ söögün
 Çoohtırğa çarabas.
 Oçı Sarıg çoohtapça:
 -Pos kızıziine çoohtap,
 Közit pirerge kirek.
 3880 Pıree sınaş taa kirek pol parbazıp.
 Hara Ninci çoohtapça:
 -Çe, sin, Oçı Sarıg,
 Küreldeyni aparıp, közit pir
 Kiliñ Arıgñıñ söögün.
 3885 Oçı Sarıgñañ Küreldey sıh çörıbskenner.
 Hara küreñ adın çidinip alğan,
 Oçı Sarıgñañ parçadırlar.
 Oçı Sarıg izirik, ırın ırlap,

-Evet, demiş, Küreldeyin kendisi
 Konuşuvmeye de yarar.
 O zaman konuşmuşlar:
 -Kilin Arıg'ın fikrini
 Hesap etmeden, öldüreceğiz.
 Onun ruhunu iki gölge sürüyor.
 Canını tutup aldıklarında,
 O zaman tekrar yaratılıp,
 Tekrar diriltecekler.
 Kilin Arıg'ın düşüncesi
 Bize garip geliyor.
 Bu oturan
 İtker Molat'ın
 İkinci karısı oalcak.
 Küreldey konuşur:
 -Kilin Arıg'ın bedenini
 Nereye koydunuz?
 Hara Ninci der:
 Kilin Arıg'ın bedenini
 Konuşmak yaramaz.
 Oçı Sarıg der:
 -Kendi kendine konuşup,
 Gösterivermek gerek.
 Gerçekten de gerek olmayıp,
 Hara Ninci konuşur:
 -Evet, doğru, Oçı Sarıg
 Küreldey'i götürüp, gösteriver
 Kilin Arıg'ın cesedini.
 Oçı Sarıg ile Küreldey çıktılar.
 Kara doru atını çözdü,
 Oçı Sarıg ile gitmişler.
 Oçı Sarıg sarhoş, ır söyleyip,

Kögın köglep parçadır:
 3890 -Adañmınañ, Küreldey,
 Pırıgıp çurtabızañ.
 Küreldey çoohtapça:
 -Kılın Arıgñın söögı
 Hayda çadır, közit pir,
 3895 Çurtaza daa, çurtabızarbıs.
 Oçı Sarıg: — Tıgı turğan
 Huu sınını köredırzın me Küreldey
 Huu sınını üstünde
 Kılın Arıgñın söögın
 3900 Haya-tasta kölet salğabıs.
 Küreldey aylan kılıp,
 Oçı Sarıgı tudıp alğan.
 Çalbah tasha çapsıra tastap,
 Ay çalbağı molatnañ
 3905 Anda ödirıp, anda kisklep salğan,
 Paza hatap tırılbes,
 Paza hatap pütpesteg ödirıbısken.
 Han Kicegey, Han pozırah at
 Sın pozına kırıp,
 3910 Huulğannıgı huu sına sığıp kilgen.
 Kılın Arıgñın söögıne
 Haya horım üül parğan çadır.
 Haya horımını hodırıbışan,
 Kılın Arıgñın söögın
 3915 Annañ sığarıp alğan.
 Han pozırah attın huzuruğınañ,
 Üs tamır hıl çulıp alğan,
 Pozının sazınañ
 Us tamır sas çulıp alğan.
 3920 Han pozırah attı

Türküsünü çığırmaş.
 -Saygıdeğer Küreldey,
 Bir araya gelip yaşasan.
 Küreldey konuşur:
 -Kilin Arıg'ın cesedi
 Nerede yatıyor, gösteriver.
 Yaşıyorsa, yaşayacağız.
 Oçı Sarıg: - Şu duran
 Huu dağını görüyor musun Küreldey
 Huu dağının üstünde
 Kilin Arıg'ın cesedini
 Kayalıkta siper yaptık.
 Küreldey geri dönüp,
 Oçı Sarıg'ı tuttu.
 Geniş taşa doğru fırlatıp,
 Ay genişliğindeki çelikle
 Orada öldürüp, orada kesti.
 Tekrardan dirilmez,
 Tekrardan yaratılmamacasına öldürdü.
 Han Kicegey, Kızıl doru at
 Kendi donuna girip,
 Kuru ağaçlı Huu dağına çıktı.
 Kilin Arıg'ın cesedine
 Kaya kütlesi yığılmış.
 Kaya kütlesini parçaladı,
 Kilin Arıg'ın cesedini
 Oradan çıkardı.
 Kızıl doru atın kuyruğundan,
 Üç kök kıl kopardı,
 Kendi saçından
 Üç kök saç yoldu.
 Kızıl doru atı

Altı hırnı azıra ıza pirgen,
Pozi Kĩlĩn Arıĝ tuñmazınıñ
Söögĩ hırında çadıp alĝan.
İdi çadıp çathanda,
3925 Hulaĝına kög istil tur,
Kĩlĩn Arıĝ tuñmazınıñ
Kögĩ, ünĩ köglep çitken:
- Arıĝ minĩn söögiceem,
Mında çadıp çadır,
3930 Han Kicegey abaacaam
Haydi körbedi, haydi haybadı? —
Hırında köglep, hırında çobalıbıshan.
Han Kicegey Han pozırah attıñ
Üs tamır hılın
3935 Üs çirdeñ püü tartıbıshan.
Pozınıñ üs tamır sazın
Us çirdeñ püü tartıbıshan.
Kĩlĩn Arıĝnıñ anda
Ünĩ çit çörıbısken.
3940 Us tamır hılını, üs tamır sastı
Kĩlĩn Arıĝnıñ
Sööginiñ istine kire salıp,
İzeebıneñ altın arçollıĝ ah plat sıĝarıp,
Kĩlĩn Arıĝ tuñmazın
3945 Altın arçollıĝ ah plattañ saap,
Arıĝlap, sıybap,
İmnep-tomnap tur.
İdi, hanı kırızıp,
Kĩlĩn Arıĝ tuñmazı uluĝ tınıbızıp,
3950 Tını kırıp, haraĝın körıp, turıp kilgen,
Han Kiçegeyniñ moynına tınıp,
Oorlap, sıhtabıshan.

Altı vadi geçecek şekilde gönderdi,
Kendisi, Kilin Arıĝ kardeşinin
Cesedinin yanında yattı.
Böyle yatıp kaldığında,
Kulaĝına küy sesi geldi,
Kilin Arıĝ kardeşinin
Küyü, sesi küy mırıldandı.
-Benim saf bedenim
Burada yatıp kalmış,
Han Kicegey ağabeyim
Nasıl görmedi, nasıl?
Yanında küyleyip, yanında üzüldü.
Han Kicegey, Kızıl doru atın
Üç kök kılını
Üç yerden balık aĝı çekti.
Kendisinin üç kök saçını
Üç yerden balık aĝı çekti.
Kilin Arıĝ'ın o zaman
Sesi gitti.
Üç kök kılı, üç kök saç
Kilin Arıĝ'ın
Bedeninin için soktu.
Cebinden altın işlemeli beyaz şalı çıkarıp,
Kilin Arıĝ kardeşine
Altın işlemeli beyaz şalla vurup,
Temizleyip, sıvazlayıp,
Emleyip ilaçlamış.
Böylece, kanı karışıp,
Kilin Arıĝ kardeşi derin bir nefes alıp,
Canı girip, gözüyle görüp, ayaĝa kalktı,
Han Kicegey'in boynun sarılıp,
Buharlaşıp, hıçkırdı.

Ashan hus çili mustazıp,
 İki harıandas anda körıs turadırlar.
 3955 Arğan-turğan at çili, kisteziþ,
 İki harıandas anda toğashannar.
 Çarılı Puruh Han icezi þirgen
 Huruttı Kiliñ Arıǵa þirgen.
 Kiliñ Arıǵ, anı çibiskende,
 3960 Hatap törıp, hatap püdiþ turadır.
 Aar aylanıp turzalar,
 Altı künniǵ çarıhtarı çarıp turadır.
 Peer aylanıbıssalar,
 Çiti künniǵ çarıhtarı çarıp turadır.
 3965 Arıǵ siliǵ kızıler polǵan.
 Amdı inip tüskenner hara talay suǵa.
 Hara tas ibge çitkende,
 Han Kicegey hara tas ibge kır kilgen.
 İtker Molatnañ Hara Ninciñi
 3970 Anda tudıp alǵan.
 Hara talay suǵıñ hazına sözir kilip,
 Olarnı ödişip, itterin, sööǵin unadıp,
 Hara talayǵa kire tastaannar.
 Han Kicegey Kiliñ Arıǵnañ
 3975 Çir pözigi Hara sınǵa sıǵıp kildiler.
 Hara küreñ at Küreldeyniñ
 Sööǵiñiñ hırında turıpça,
 Huzuruhtañ pulǵap turçadır,
 Ustüne seek hondırbin,
 3980 Altınañ hurt sürdirbin.
 Han Kicegey saǵın tur:
 «Haydaǵ daa polza,
 Küreldey habırǵadañ hayıshan.

Yolunu kaybeden kuş gibi ses çıkarıp,
 İki kardeş orada görüşmüşler.
 at gibi kişneşip,
 İki kardeş orada görüştüler.
 Çarılı Puruh Han anasının verdiği
 Kurutu, Kilin Arıǵa verdi.
 Kilin Arıǵ, onu yediğinde,
 Tekrar törüyüp, tekrar yaratılmış.
 Öteye döndüklerinde,
 Altı günlük nurları parıldamış.
 Buraya döndüklerinde,
 Yedi günlük nurları parıldamış.
 Saf ve güzel insan olmuşlar.
 Şimdi Kara nehre indiler.
 Siyah taş eve geldiklerinde,
 Han Kicegey siyah taş eve girdi.
 İtker Molat ile Hara Ninci'yi
 Orada tuttu.
 Hara nehrin kıyısına sürükleyip,
 Onları öldürüp, etlerini kemiklerini
 parçalayıp,
 Hara nehre girerek fırlattılar.
 Han Kicegey Kilin Arıǵ ile
 Yerin yükseği Hara daǵa çıktılar.
 Kara doru at, Küreldey'in
 Bedenin yanında duruyor,
 Kuyruğunu oynatmış,
 Üzerine sinek kondurmadan,
 Altından kurt süründürmeden.
 Han Kicegey düşünmüş:
 "Nasıl olsa,
 Küreldey kaburgadan

	Anıñ söögine haybin, irtıbısse,	Onun bedenine, geride kalırsa,
3985	Hara küreñ at açırğan turar».	Kara doru at üzülecektir”.
	Han Kicegey ölig kızı	Han Kicegey, ölüyü
	Tırgışçeñ ottardañ	Diriltten otlardan
	İm idip, tom idibisken.	Em yapıp ilaç etti.
	Ölip parğan Küreldeyni	Ölen Küreldey’i
3990	İmnep-tomnap çörıbısken.	Emleyip-ilaçladı.
	İmı-tomı im polıp,	Emi-ilacı şıfa olup,
	Küreldeyiñ idı, hanı kırızıp,	Küreldey’in eti ve kanı yerine gelip,
	Uluğ tınıp, uluğ üskırıp, turıp kilgen.	Derin derin nefes alıp, kalktı.
	Anda izennezıp, anda mindilezıbıskenner.	Orada selamlaşıp, o vakit merhabalaştılar.
3995	Küreldey anda çoohtap turadır:	Küreldey, orada konuşmuş:
	-Adañmınañ, Hap Kicegey,	-Saygıdeğer Han Kicegey,
	Ölerı dee sıdıgök polcañ poltır,	Ölümü de zor olacakmış,
	İkincizın ölip, tırıldım.	İkinci kez ölüp dirildim.
	Hıyan Arıg ıce me kire sıgıñar.	Hıyan Arıg anama
4000	Hıyan Arıg ıcem uğaa çabal kızı.	Hıyan Arıg anam çok fena bir kişı.
	Sırer kırbin irtıbısse,	Size girmeden arkada kaldılar,
	Minı, pır dee ayabin, ödirıbızır.	Bana hiç acımadan öldürdüler.
	Çe, anañ çörıbıskenner.	İşte, o zaman gittiler.
	Kılın Arıg hıs	Kilin Arıg kız
4005	Hıybas hanattıg, kis hartıgaa	Kırılmaz kanatlı, aladoğana
	Hubılıp, aran-çula attarnañ	Dönüşüp, tulpar atlarla
	Hada-pırge hanat saap, kılır.	Birlikte kanat çırpıp, geliyor.
	Hıyan Arıgñın tas ibıne çitkenner.	Hıyan Arıg’ın taş evine gittiler.
	Attañ tüzıp, üzöleñ	Üçü birlikte attan inip,
4010	Hıyan Arıgñın ibıne kırgenner,	Hıyan Arıg’ın evine girdiler,
	İzen, mindı tıp.	Selam, merhaba deyip,
	İzen, mindı irtkende,	Selamlaşma bittiğinde,
	Alıp odırcañ sıreege odırıbıshannar.	Alpın oturduğı tahta oturdular.
	Hıyan Arıg as-tamağın turğızıp,	Hıyan Arıg yemeğini hazırlayıp,
4015	Alıptarmı odırtıp,	Yiğitleri oturtup,

Aarlap-sıylap turadır.
Hıyan Arıǵ çoohtap tur:
-Adañmınañ, Han Kicegey,
Kılıñ Arıǵ tuñmañnı,
4020 Aylandırıp odırzıñ.
Habırǵanañ hayıs çörıp,
Sala la ölip halbadım.
Arıǵ küzimni, arıǵ saǵızımni
Hırh pıstıǵ hara çuǵun idip,
4025 Pozıdıp, hara puǵanıñ hamaǵına atılıp,
Sala la ölip halbadım.
Tınım çoh ibimde üs kün çathabın.
Kılıñ Arıǵ tuñmañ,
Aylıǵ, künniǵ çirge aylanıp, çörıbıssın,
4030 Han Kicegey, sin minı alıp çurtabıs.
Han Kicegey çoohtapça:
-Ah sınñın üstünde
Arıǵ sılıǵ Tolay Puruh Han Hısı albaabın.
Aarhı çirge sannıǵ pol parǵan,
4035 Hıyan Arıǵ, min sinı haydi alıbızarbın.
Hıyan Arıǵ çoohtap turadır:
-Hara tastı, Han Kicegey,
Kömes tee ködir polbaan polzañ,
Min sinı çir pozıtpasçıhpın.
4040 Çe, sin, Küreldey,
Aylıǵ, künniǵ çirge sıhsañ,
Min çobathan, min illetken
Alıptardañ surınıp,
Çirni ibire ibir kör.
4045 Aylıǵ, künniǵ çirge sıǵarǵa surınarzıñ.
Minı harǵaan çiti çayannañ surarzıñ,

Aǵırlayıp, ikram göstermiş.
Hıyan Arıǵ konuşmuş:
-Saygıdeǵer Han Kicegey,
Kardeşin Kılın Arıǵ'ı,
Döndürüp otursun.
Kaburgandan gidip,
..... ölüp kalmadım.
Saf gücümü ve saf aklımı
Kırk bizli kara gülle yapıp,
Bırakıp, kara boǵanın alnın atılıp
..... ölmedim.
Canımın olmadıǵı evimde üç gün yattım.
Kılın Arıǵ kardeşin,
Aylı güneşli yurda geri dönüp, yaşasın.
Han Kicegey, sen beni alıp yaşa.
Han Kicegey konuşur:
-Ah daǵın üzerinde
Saf güzelliğe Tolay Puruh Han Hıs'ı
almayayım.
Uzak yurda hesaplı oldu.
Hıyan Arıǵ ben seni nasıl alacağım.
Hıyan Arıǵ konuşmuş:
-Kara taşı, Han Kicegey,
Az da olsa kaldıramamış olsan,
Ben seni bırakmayacaktım.
İşte, sen, Küreldey,
Aylı ve güneşli yere çıksan,
Ben eziyet ettim, ben acı çektirdim.
Alplardan sorup,
Yeri dört dönüp git.
Aylı güneşli yere çıkmak için soracaksın.
Beni kargıyan Yedi Yaradan'dan soracaksın,

Aylıǵ, künniǵ çirge pozıdar ba?
 Paza nime hannañ hanǵa
 Hat alarǵa çörıbıssen,
 4050 Paza harǵabıssam,
 Tırılbesçe harǵabızam,
 Paza hatap pütpeşçe ölerziñ.
 Stoldañ turıp, alıptar tırınıbıskın.
 Hıyan Arıǵ abahay
 4055 Hada-pırge sıhhan.
 Attarına altanıp, alıptar çörıbıskın.
 Hıyan Arıǵnıñ harah çazı aǵıp tur halǵan.
 Han pozırar atnañ
 Hara küreñ at
 4060 Hada-pırge oylas parıbıshan.
 Kılın Arıǵ hıs,
 Hıybas hanattıǵ kis hartıǵa husha hubulıp,
 Hanat sabnıp,
 Han tigir paarınañ uçuh parıbıshan.
 4065 Hacan-da Küreldey ölceñ
 Hara sınǵa sıǵara oylap parıbıshan.
 — Çe, Han Kicegey, çiri-suuña aylanıbıs.
 Min Hıyan Arıǵ icemnı surıntarǵa par körim.
 Küreldeyneñ Han Kicegey
 4070 Anda ikı çarılızıbıshannar.
 Aran-çula Han pozırar at
 Ah Han çirın köre oylap odıradır,
 Han pozırar attıǵ Han Kicegey
 Irın ırlap, köǵıp köǵlep odıradır:
 4075 -Sastañ töreen Han pozıraam
 Çadaboh çörıp at östı.
 Saǵıstañ töreen Han Kicegey
 Çazıboh çörıp ir östı.

Aylı güneşli yere mi bırakacak?
 Başka handan hana
 Eş almaya gidersen,
 Yine kargırsam,
 Dirilmemecesine kargadıysam,
 Tekrar yaratılmamacasına öleceksin.
 Masadan kalkıp, yiğitler hazırlandı.
 Alımlı Hıyan Arıǵ
 Birlikte çıktı.
 Atlarına atlayıp, alplar yürüdü.
 Hıyan Arıǵ'ın gözyaşı akmış.
 Kızıl doru atla
 Kara doru at
 Birlikte koşturdu.
 Kılın Arıǵ kız,
 Kırılmaz kanatlı aladoğan kuşa dönüşüp,
 Kanat çırpıp,
 Gökyüzünün bağrından uçtu.
 Bir zamanlar Küreldey'in öldüğü
 Hara daǵa doğru koşturdu.
 -İşte, Han Kicegey, yurduna dön.
 Ben Hıyan Arıǵ anamı istediğini
 Küreldey ile Han Kicegey
 O zaman ikisi ayrıldılar.
 Tulpar Kızıl doru at
 Ah Han'ın yurdunu görere koşturmuş.
 Kızıl doru atlı Han Kicegey
 -İrını söyleyip, küyünü mırıldanmış.
 -Balçıktan töreyen Kızıl doru

 Akıldan töreyen Han Kicegey

Sastañ töreen Han pozıraam
 4080 İrık çoh çörıp at östı,
 Sağıstañ töreen Han Kicegey
 İnelıp çörıp ir östı.
 Adam Ah Hannıñ çırıne çitkende,
 Nimenı körgezıñ, Han pozıraam,
 4085 Çoohtap odır za? — tıp köglep odıradır.
 Han pozırah at çoohtap kilir:
 -Adañ Ah Hannıñ ıkı oolğı
 Ah Molatnañ Kök Molat
 Pırsı minı hılısnañ saphan.
 4090 İkincızı uhpınañ athan, — tıp odıradır.
 Han Kicegey, anı istıp,
 Hamah tüñderılıp,
 Harah çılayıp odıradır,
 Arığ silğ sırayı
 4095 Ardap odıradır.
 Talay suğ çılı kööp,
 Kilip odıradır.
 Han pozırah at
 Ah Han çırıne çitire oylaan
 4100 Altay sına sığara oylap kilgende,
 Ah Molatnañ Kök Molat, attarına altanıp,
 Altın ayahtığ as tudınıp,
 Kümüs ayahtığ suğ tudınıp,
 Udur sığıp kilgenner.
 4105 Han Kicegey tarın parğan,
 Hamah tüñderılıp,
 Harah çılay parğan.
 Ay çalbağı molatnañ
 Ah Molattı, Kök Molattı
 4110 Attarı pozınañ kize saphan.

Balçıktan töreyen Kızıl dorum

 Akıldan töreyen Han Kicegey

 Babam Ah Han'ın yurduna ulaştığında,
 Neyi görüyorsun Kızıl dorum,
 Der misin acaba? – deyip küylemiş.
 Kızıl doru at konuşur:
 -Baban Ah Han'ın iki oğlu
 Ah Molat ile Kök Molat
 Biri bana kılıçla vurdu.
 İkinci kez okunu attı, - demiş.
 Han Kicegey, bunu duyup,
 Alnını çevirip,
 Gözünü kısmış,
 Saf ve temiz yüzü
 Bozulmuş.
 Nehrin suyu gibi,
 Gelmiş.
 Kızıl doru at
 Ah Han'ın yurduna ilerleyerek koştu.
 Altay dağına doğru koşturduğunda,
 Ah Molat ile Kök Molat, atlarına binip,
 Altın kadehli içeceği tutup,
 Gümüş kadehli suyu tutup,
 Karşılına çıkmışlar.
 Han Kicegey kızdı,
 Alnını çevirip,
 Gözünü kısıtı.
 Ay genişliğindeki çelikle
 Ah Molat ve Kök Molat'ı
 Atlarıyla birlikte biçti.

	Han Kicegey Altay sınnañ İñip tūs kilidir. Halıh çon, Han Kicegeyni körıp, Oorlazıp, sıhtasçadadır.	Han Kicegey Altay dağından Aşağıya inmiş. Halk-boy, Han Kicegey'i görüp, Teşekkür edip, kutlulamış.
4115	Arıǵ küzi çonniñ tozıl parǵan, Çilge, tańǵa ańdara saptırǵlapçadadır, Çonni körıp, Han Kicegey açırǵan kilir. Ah payzañ ibniñ alına çidip, Attañ tūs kilgen.	Halkın saf gücü bitti, Yele, tana (doǵru) sırt üstü yatmış, Han Kicegey halkı görüp acıyor. Ak otağ evin önüne gelip, Attan indi.
4120	Kiliñ Arıǵ tuñmazı tıǵır paarınañ Iılap-soolap, in tūsken, Han Kicegeyniñ hırında tura tūsken.	Kilin Arıǵ kardeşi göğün baǵrından Paldır-küldür indi, Han Kicegey'in yanında durdu.
	9.	9.
	Ah payzañ ibge kırıp kilgenner, Ah Han küp tözekte	Ak otağ eve girdiler, Ah Han yumuşak döşekte
4125	Oyda tūs parǵan çadır, Hamaǵı hazara kırıp parǵan, çoohtap çadır: -Çonni hatıǵ tudıñar. Malnı üretpezinler! Tolay Puruh Han Hıs	Sırt üstü yatıyor, Alnı aǵararak girdi ve konuştu: -Halkı sert tutun. Mal-davarı israf etmesinler! Tolay Puruh Han Hıs
4130	Közenek irkininde odırçadır. Sırayni pır dee çunmaan, Hara kır pol parǵan. Pularnı körıp, hathırıp odıradır. Pır dee saǵız ornında çoǵıl.	Pencere kenarında oturuyor. Yüzü hiç yıkanmamış, Simsiyah kir olmuş. Bunları görüp, kakhaha atmış. Akı yerinde deǵıl.
4135	Han Kicegey, tashar sıǵıp, çońǵa hıyǵılaan: - Halıh çonım çılıñar! Halıh çonı çıl kilgen. - Çe, çonım, Ah Hannıñ çarǵızın sırer idiñer, Ah Hannıñ azaǵına	Han Kicegey, dıǵarı çıkıp, halka seslendi: -Halkım, toplanın! Halkı-boyu toplandı. -İşte, halkım, Ah Han'ın hükmünü siz verin, Ah Han'ın ayaǵına
4140	Arǵamcı palǵap pirgen,	İp baǵladı,

Çon Ah Hannı azağınan
 Sığara sözır parıbışan.
 Uluğ aalnın ortızına,
 Hışırtıp-abağartıp,
 4145 Sözır parçalar.
 Han Kicegey Ah Hannın
 Çastığının altın hodırıbışan,
 Altın kniga, tınnıg kibistı
 Annañ sığarıp alğan.
 4150 Altın kniga pray hara kır pol parğan.
 Ah Hannın ikı oolğı
 Altın knigadañ mal ölze,
 - Malnı tırgızıp,
 Aday ölze — aday tırgızıp,
 4155 Kızı ölze — kızın tırgısken.
 Han Kicegey altın kniganı kör turza,
 Tolay Puruh Han Hıstın
 Arıg tını, arıg çulazı ol knigada.
 Anzı ardap, purtah pol parğanda,
 4160 Tolay Puruh Han Hıs
 Pulayzıp parğan.
 Çe, annañ pılıp,
 Altın kniganı arıg suğnañ çuubışannar.
 Kırın arıda çuup pariza,
 4165 Tolay Puruh Han Hıstın sağızı kır parır.
 Arıglap, siliglebışken,
 Tolay Puruh Han Hıstın sağızı
 Orına kırıp, oorlap, sıhtabışan:
 -Adañmınañ, Han Kicegey,
 4170 Küzök iletin minı,
 Küzök çobattın minı.
 Tolay Puruh Han Hıs

Halk, Ah Han'ı ayağından
 Çıkarark sürükledi.
 Büyük köyün ortasına,
 Bağırıp-çağırıp,
 Sürüyorlar.
 Han Kicegey, Ah Han'ın
 Yatağının baş ucunu parçaladı.
 Altın kitap, canlı elbiseyi
 Oradan çıkarıp aldı.
 Altın kniga simsiyah psilik içindeydi.
 Ah Han'ın iki oğlu
 Altın kitaptan mal-davar öldüğünde,
 -Mal-davarı canlandırıp,
 İt ölse, iti diriltilip,
 İnsan ölse, insanı diriltirmiş.
 Han Kicegey, altın kitabı gördüğünde,
 Tolay Puruh Han Hıs'ın
 Saf canı, temiz ruhu o kitapta.
 O bozulup, kirlendiğinde,
 Tolay Puruh Han Hıs
 Hasta olmuş.
 İşte, oradan anlayıp,
 Altın kitabı suyla yıkayıp temizlediler.
 Kirinden arıtarak temizlediklerinde,
 Tolay Puruh Han Hıs'ın aklı yerine geliyor.
 Temizlenip güzelleşti,
 Tolay Puruh Han Hıs'ın aklı
 Yerine gelip, teşekkür edip, minettar oldu:
 -Saygıdeğer Han Kicegey,
 Çok acı çektirdin bana,
 Çok ıstırap verdin bana.
 Tolay Puruh Han Hıs

- Tinniğ kibizîn çaza tudibışan,
 Odira tüzip, on iki teegîn
 4175 Pozıdıp, tolğabışan.
 Tinniğ kibis közenekteñ sığara
 ılap-soolap halğan.
 Tigir paarınañ ılap-soolap parir.
 Kör kilip odırza,
 4180 Ot talaydañ Oo talay,
 Olarnıñ iziine tigir paarı
 Hızara köy turadır.
 Tolay Puruh Han Hıs:
 - Hacan daa pis ölbepin, pir le ölem — tip,
 4185 Ot talaynıñ,
 Oo talaynıñ iziine kire uçuhhan.
 Tinniğ kibizi uçuh polbaan,
 Oo talayğa halbaybışan.
 Ot talaynıñ Oo talaynıñ iziine tüzip,
 4190 Hara kömir pola hahsala köy parğan.
 Ot talaydañ Oo talay anda çoh pol parğan,
 Olarnıñ ornına
 Ah süt köl turibışan.
 Ah süt köl, otta turğan hazan çili,
 4195 Tepklenip, haynabışan.
 Hayni-hayni parğanda,
 Humı-sayı halğanca soola haynaan.
 Tolay Puruh Han Hıs anda turıp kilgen.
 Hatap törıp, püdip parğan.
 4200 Hacan-da Ah sınını üstünde
 Çurtapçathandağ pol parğan.
 Alton sürmes arğazına çayılıp,
 İlig sürmes inñine çayılıp,
- Canlı halısını yayararak tuttu,
 Oturup, on iki kertigini
 Ayırıp, döndürdü.
 Canlı halı pencereden çıkarak
 İnleyip-sızladı.
 Göğün ortasından inleyip-sızlayıp gidiyor.
 Görür ki,
 Ot nehrinden Oo nehri,
 Onların sıcaklığından göğün bağı
 Kızarak yanıyor.
 Tolay Puruh Han Hıs:
 -Sizin ölmeyeceğiniz vakitte, ben ölürüm,
 deyip,
 Ot nehrinin,
 Oo nehrinin sıcaklığına girerek uçtu.
 Canlı halısı uçamadı.
 Oo nehrine
 Ot nehrini, Oo nehrinin sığağına düşüp,
 Kara kömür olarak kuruyup yandı.
 Ot nehrinden Oo nehri o vakit yok oldu,
 Onların yerine
 Beyaz süt gölü oluştu.
 Beyaz süt gölü, ateşteki kazan gibi,
, kaynadı.
 Fokur fokur kaynadığında,
 Kumu-çakılı kalıncaya dek kaynadı.
 Tolay Puruh Han Hıs o vakit kalkıp geldi.
 Tekrar türeyip, tekrar yaratıldı.
 Bir vakit Ah dağın üstünde
 Yaşar gibi oldu.
 Altmış örgüsü sırtına yayılıp,
 Elli örgüsü omzuna düşüp,

Hatap hıs pol parğan.
4205 Tınnıǵ kibızine odırıp,
Ah Hannıñ çirine paza hatap aylanıp kilgen.
Ah payzañ ibniñ alında çayıla tüsken.
Han Kicegey, Ah Öleñ Arıǵ ıceziñ
Ah payzañ ibniñ altına kire
4210 Çir hazıp çurtathannar poltır,
Annañ sıǵarıp odır,
İǵır innes inñine iptel parğan.
Tolay Puruh Han Hıs anda çoohtap turadır:
- Çe, Han Kicegey, çabal Ah Hannıñ
4215 Holına mini tüzirip,
Köp çobaǵnı, köp inegnı köziñ.
Çe, amdı Kiliñ Arıǵ tuñmañnı
Apararǵa odırbin.
Ösken, töreen çirim
4220 Ah sınınıñ üstünde
Anda çurtirbis.
Çe sin, Kiliñ Arıǵ, köp çazıǵnı,
Köp inegnı körıp östiñ,
Saǵa çabal Ah Han çirinde
4225 Pır honıh honarǵa çarabas.
Tınnıǵ kibiske odır, çörıbizeñ.
Kiliñ Arıǵ tınnıǵ kibiske odırıbıshan.
Çe, Han Kicegey, altın knigamnı
Amdı piriñis.
4230 Çabal Ah Han çirinde açırǵan halarzıñ,
Kiliñ Arıǵ-tuñmañnı aparırbin.
Han Kicegey, açırǵanıp,
Olarını körıp, harah çazı çayıbıshan.
Tolay Puruh Han Hıs
4235 Tınnıǵ kibiziñniñ on iki

Tekrar bir kız oldu.
Canlı halısına oturup,
Ah Han'ın yurduna tekrar geri döndü.
Ak otaǵ evin önüne yayılarak geldi.
Han Kicegey, Ah Ölen Arıǵ
Ak otaǵ evin altına girerek
Yeri kazıp yaşıyanlardan olmuşlar,
Oradan çıkarmış,
Eǵrı sırık omzuna uydu.
Tolay Puruh Han Hıs, o zaman konuşmuş:
-İşte Han Kicegey, kötü Ah Han'ın
Eline beni düşürüp,
Birçok kötülüǵü, birçok azaba gösterdin.
İşte, şimdi Kilin Arıǵ kardeşini
Alıp getirdim.
Büyüdüǵüm, doğduǵum yurdum
Ah daǵın üzerinde
Orada yaşıyacaǵız.
İşte sen, Kilin Arıǵ, birçok hükmünü,
Birçok kötülüǵü görüp yetiştin,
Sana, zalim Ah Han'ın yurdunda
Bir konuǵun yaşaması uygun düşmez.
Canlı haliya oturup gidin.
Kilin Arıǵ canlı haliya oturdu.
Evet, Han Kicegey, altın kitabımı
Şimdi ver.
Kötü Ah Han'ın yurdunda kederli kalacaksın,
Kilin Arıǵ kardeşini alıp gideceğim.
Han Kicegey, üzölüp,
Onları görüp, gözyaşını döktü.
Tolay Puruh Han Hıs
Canlı halısının on iki

Hıyłaan tolğabışan,
Tınnıǵ kibis ködirlibisken.
- Çe, anımcoh, Han Kicegey,
Pistıñ haraabis sin körbessıñ,
4240 Sinıñ haraañ pıs körbesspıs,
Uğaa tıñ açırğanma,
Arıǵ sılıǵ çirge pıs parırbıs.
Iılas-soolas halğannar.

.....
Canlı halı havalandı.
-Tamam, evlada, Han Kicegey,
Bizim gözümüzü görmezsın,
Senin gözünü biz görmeyiz,
Çok fazla üzölme,
Güzel ve temiz bir yere gidiyoruz.
Ağlayıp-sızlaştılar.

10.

Uluğ aalınıñ ortızında
4245 Arǵal çon Ah Hannı palkanañ saphlapçadadır.
Ah Han altı küñge çitire hışırǵan.
Altı künniñ pazında
Arǵal çon Ah Hannı ödire saap salǵan.
Arǵal çon Han Kicegeyge kilgen:
4250 -Ah Hannıñ söögın haydar iderbıs?
Han Kicegey çonǵa çarǵı pirgen:
-Ah Hannıñ söögın
Sastıǵ çirge sözır parıñar,
Palğasha kire tipsep salıñar.
4255 Çon, Ah Hannıñ söögın sözır parıp,
Sastıǵ çirde palğasha kire tipsep salǵan.
Han Kicegey halıh çonǵa
Ah Hannıñ hacannañ çıǵan
Aarlıǵ çahsı kibin anda ülestirgen.
4260 Çobalıp çurtaap çonnı
Çırǵallıǵ çurtta çurtathan.
Çon anda çırǵap çurtabışan.
Ah Öleñ Arıǵ İcezın arıǵlap-sılıǵlep,

10.

Büyük köyün orta yerinde
Kalabalık halk Ah Han'a vurmuş.
Altı güne varıncaya dek baǵırdı.
Altıncı günde
Kalabalık halk Ah Han'ı öldürdü.
Kalabalık halk Han Kicegey'e vardı:
-Ah Han'ın cesedini nereye götüreceğiz?
Han Kicegey halka emretti:
-Ah Han'ın cesedini
Bataklıǵa sürükleyin,
Bataklıǵa girene dek batırın.
Halk, Ah Han'ın sürükleyip,
Bataklıkta, çamuru boylayana kadar batırdı.
Han Kicegey, halka
Ah Han'ın eskiden kalan
Kıymetli güzel elbisesini orada paylaştırdı.
Eziyet görerek yaşayan halkı
Bayram edilen memlekette yaşattı.
Halk orada mutlu yaşadı.
Ah Ölen Arıǵ anasını temizleyip

4265 Çahsı tamahnañ anda azırap,
 Çahsı kipti anda kızırğan.
 Küreldey Altay sınını azıp tüşken.
 Hara küreñ at hulun ulii çat halğan,
 Küreldey olğan ulii pol parğan.
 Altın çeçpee çidip,
 4270 Attañ tüzip adın palğap,
 Ah payzañ ibge kırıp,
 İzen sala izennesken.
 Han Kicegey, altın stol tartıp,
 As-tamah timnettürbışken.
 4275 Küreddeyneñ stolğa- odırıp,
 Tamah çip odıradır.
 Han Kicegey surıp odır:
 -Küreldey, haydi çör kildin?
 Küreldey çoohtap odır:
 4280 -Çörerin çahsı çör kildim.
 Hıyan Arığ içem ol çirdeñ pozıpçadır.
 Çe, sinin çirine kiler,
 Pu çirge çitse,
 Hıyan Arığ içemni sin ödirerzin.
 4285 Sin ödirbin pozıdıbıssañ,
 Adı pozınnañ tas polarzin.
 Çe, pıske pazoh çobağ polarğa çör.
 Olar idi çoohtazıp odırğannarında,
 Hayzı-hayzı çirde
 4290 Aran-çula at tığirep, oylap kilir,
 Hıyan Arığnıñ kögi sarnap-köglep kilir.
 Küreldey, anı istip,
 Titi rezip-haltırızıp odıradır,
 -Adañmınañ, Han Kicegey,

güzelleştirip,
 Orada güzel yemeklerle besleyip,
 Güzel giysiyi o zaman giydirdi.
 Küreldey, Altay dağına aşır indi.
 Kara doru at, tayın irisi olup kaldı.
 Küreldey, bir delikanlı oldu.
 Altın çeçpeye varıp,
 Attan inip atını bağlayıp,
 Ak otağ eve girip,
 Merhaba deyip selamlaştı.
 Han Kicegey, altın amsayı çekip,
 Yiyecek hazırlattı.
 Küreldey ile masaya oturup,
 Yemek yedi.
 Han Kicegey sormuş:
 -Küreldey, nasıl geldin?
 Küreldey demiş:
 -
 Hıyan Arığ anam oradan bıraktı.
 İşte, senin yurduna gelecek,
 Buraya geldiğinde,
 Hıyan Arığ anamı sen öldüreceksin.
 Sen öldürmeden serbest bırakırsan,
 Kendi atınla taş olacaksın.
 İşte, bize tekrardan kötü olacak.
 Onlar böyle konuşup otururlarken,
 Çok uzak bir yerde
 Tulpar at tıkırdayıp, koşuyor,
 Hıyan Arığ'ın küyü söyleniyor.
 Küreldey bunu duyup,
 Titreyip-sarsılmış,
 -Saygıdeğer, Han Kicegey,

4295	Hıyan Arıǵ ıcemnı haydi daa ödirerzıñ. Anı ödirbin pozıdıbıssañ, Adı pozıñnañ tas polarzıñ. Han Kicegey surıp odır: -Adañmınañ, Küreldey,	Hıyan Arıǵ anamı nasıl öldüreceksin. Onu öldürmeden bırakırsan, Atınla bir taş olacaksın. Han Kicegey sormuş: -Kıymetli, Küreldey,
4300	Haydañ pıldıñ Hıyan Arıǵ ıceññi min ödirerın? -Hıyan Arıǵ ıcem çonǵa çabal itken. Pır dee ayabınçadır çon Hıyan Arıǵ ıcemnı. Ah pılıǵcı ah hushacahtarnıñ	Hıyan Arıǵ ananı benim öldüreceğimi nereden bildin? -Hıyan Arıǵ anam, halka zulmetti. Halk hiç acımıyor Hıyan Arıǵ anama. Ak bilici, beyaz serçelerinin
4305	Tabızın, ünın iskem: -Çe Hıyan Arıǵ ıcem pozir, Han Kicegey anı ödirer. Anı ödirbin pozıdıbıssa, Adı pozınañ tas polar,	Sesini, cıvıltısını duyuyorum: -İşte Hıyan Arıǵ anam kurtuluyor. Han Kicegey onu öldürecek. Onu öldürmeden bırakırsa, Atıyla birlikte taş olacak,
4310	- Andaǵ çooñ iskebın. Olar ıdi çoohtashanca, Hızıl hır at Altay sıǵa çit kilgen. Hıyan Arıǵ köglep-sarnap, inıp odır. Küreldey çoohtap tur:	-Böyle söz duymadım. Onlar böyle konuşuncaya dek, Kızıl doru at, Altay daǵına ulaştı. Hıyan Arıǵ küy ve türküyle söyleyip, inmiş Küreldey konuşmuş:
4315	-Arıǵ küzıñ hapsa, Ayabin ödir sal, Han Kicegey. Hıyan Arıǵ ıcemnı körgence, min körbim. Küreldey, ah payzañ ibdeñ Sıǵara pastırıp,	-Saf gücün yetiyorsa, Acımadan öldür, Han Kicegey. Hıyan Arıǵ anamı görene dek, ben gördüm. Küreldey, ak otaǵ evden Çıkarak ilerleyip,
4320	Ah payzañ ibnıñ puliin tolǵı pazıp, Kölede pastırıbıshan. Hıyan Arıǵ at palǵacañ Çeçpee çidıp, Attañ tüzire segırıp,	Ak otaǵ evin gidip, Siper aldı. Hıyan Arıǵ, at baǵlanan Çeçpeye gidip, Attan inerek sekip,
4325	Adın atha hosti palǵabıshan,	Atını (diğer) atın yanına baǵladı,

- Ah payzañ ibge anda kİR kilgen.
 - İzen me, mindİ be, Han Kicegey?
 — tİp turadır.
 İzeinezİp-mindİlezİp,
 Altın sİreege odırİbİshan.
- 4330 Sümekçİn hıstar altın stolğa -
 As-tamah anda turğızİbİshan.
 Hıyan Arığnı stol kistİne odırtıp,
 Han Kicegey aarlap-çestep odıradır.
 Hıyan Arığ:
- 4335 - Araçon azıñ çoğıl ba.
 Han Kicegey? — tİp turadır.
 Han Kicegey, araçon astı turğıstırıp,
 Hıyan Arığnañ arağa İzİp odıradır.
 Han Kicegey İskenne polıp,
- 4340 Pozı Hıyan Arığnı la İzİrİp odıradır,
 Üs künge sığara İskenner,
 Uzİncİ kün Hıyan Arığnıñ
 İzİrİğİ uluğ polıp, köglep turadır:
 - Ödirer polzañ, Han Kicegey, amdı ödirİbİs.
- 4345 Ödirbin, pozıdıbıssañ, Han Kicegey,
 Çİrnİñ üstün aylandıra parıbizam,
 Çarıl altın İbİrİp parıbizam.
 Ökİs hulun at öskİrbespİN,
 Ökİs olğannı İr öskİrbespİN.
- 4350 Köp alıptıñ tının üzerbİN,
 Köp alıptıñ hanın çayam.
 Hıyan Arığ turıp sıh çörİbİsken.
 Hızıl hır adına altanıp,
 Hıyğı salıbİshan:
- 4355 -Çİtİ İrlİkteñ çİtİ artıhpın,
 Çİtİ çayannañ as la kİnekpİN!
- Ak otağ eve o zaman girdi.
 -Selam mı, merhaba mı Han Kicegey?
 demiş.
 Selamlaşıp, merhabalaşıp,
 Altın divana oturdu.
 Hizmetli kızlar altın masaya
 Yiyecekleri hazırladı.
 Hıyan Arığ'ı masanın ardına oturtup,
 Han Kicegey ağırlayıp iktram göstermiş.
 Hıyan Arığ:
 -Araçonun yok mu
 Han Kicegey? demiş.
 Han Kicegey, araçonu çıkarıp,
 Hıyan Arığ ile rakı içmiş.
 Han Kicegey olup,
 Kendisi Hıyan Arığ'ı içirmiş,
 Üç güne dek içtiler,
 Üçüncü gün Hıyan Arığ
 Epey sarhoş olup, küy mırıldanmış:
 -Öldürecekse, Han Kicegey, şimdi öldür.
 Öldürmeden, bırakırsan, Han Kicegey
 Yerin üzerine dönüp dolaşırsam,
 Aydınlığın altında gidip gelsem,
 Öksüz tay büyütmem,
 Öksüz oğlanı er yetiştirmem.
 Çok yiğidin canını alacağım,
 Çok yiğidin kanın yayayım.
 Hıyan Arığ kalkıp çıktı.
 Kızıl doru atına atlayıp,
 Bağırđı:
 -Yedi Erlik'den yedi üstünüm
 Yedi yaradandan az kötüyüm!

Uluğ aalını aralı
Altay sını köre çör parir.
Küreldey kire salğan ah payzañ ibge:
4360 -Adañmınañ, Han Kicegey,
Nime idip odırçañ?
Tabırah tonan, tabırah timnen,
Tabırah soonañ çör.
Han Kicegey anda timnenip,
4365 Anda sümnenibisken,
Ah payzañ ibdeñ çügüre sıhhan.
Han pozırah adın, sistip, altanıbışan.
Hıyan Arıgñı süre, haba kilir.
Altay sınıñ üstüne sıgıp kilgenner.
4370 Attañ tüzire segirip,
Sösteñ sös talas turlar.
- Arıg küzñ hapsa,
Ödirerzñ, Han Kicegey.
Arıg küzñ happaza,
4375 Çir ayabaspın min sinı.
Ah hanıñnı min çayıbızarbın,
Arıg tınıñnı min üzibizerbın.
Udur-tödır çügürize kilip urunıbışannar.
Habıs polbin, hahtalızp tur,
4380 Tudun polbin, hara çirge
Tüñdere tüs turlar.
Tura segirizip, habızıbışannar.
Hola çili sarılızıbışannar,
Horğameç çili urınızıbışannar.
4385 Hara çirñ üstü haran pırlanıbışan,
Han tigir paarı hıza köyibiskendeg.
İzebı çoh uluğ tudıs polğan,
İzebı çoh uluğ habıs polğan.

Büyük köyün arası boyunca
Altay dağını görerek ilerliyor.
Küreldey ak otağ eve girdi:
-Saygıdeğer Han Kicegey,
Ne diye oturuyorsun?
Hızlı giysiyle, hızlı hazırlıkla,
Hızlıca ardından yürü.
Han Kicegey orada hazırlanıp,
Orada kuşandı,
Ak otağ evden yürüyerek çıktı.
Kızıl doru atını çözüp, atlandı.
Hıyan Arıg'ı takipe derek, yakalayarak gelir.
Altay dağının üstüne çıkıp geldiler.
Attan inerek sıçrayıp,
Sözle dalaştılar.
-Saf gücün tutuyorsa,
Öldüreceksin Han Kicegey.
Saf gücün kapmıyorsa,
..... acımam ben sana.
Ak kanını ben yayacağım,
Saf canını ben biçeceğim.
Oraya-buraya yürüyerek vuruştular.
Kapışmadan, (birbirlerini) silkelemişler,
Tutuşmadan, kara yere
Yüzükoyun düşmüşler.
Ayağa kalkıp, kapıştılar.
Tunç gibi dolandılar,
Kurşun gibi dövüştüler.
Kara yerin üzeri toz içinde kaldı,
Göğün ortası kızarak yanıyor gibiydi.
Korkusuzca büyük bir savaş oldu,
Korkusuzca büyük bir kapışma oldu.

	Olar tudışathanda,	Onlar tutuşurken,
4390	Altay sınınıñ üstüne	Altay dağını üzerinde
	Ah sabdar atha altan salğan	Kır ata binildi
	Ay Çarlı Hanın hızı,	Ay Çarlı Han'ın kızı,
	Ah huus huyah kis salğan,	Beyaz deriden zırhını giydi,
	Alton sürmes arğazına çayılp,	Altmış örgüsü sırtına yayılıp,
4395	İlig sürmes inñine çayılp,	Elli sürmesi omzuna düşüp,
	Altay sınınıñ üstüne	Altay dağının üzerine
	Tura tüzıp, kör turıbışan.	Çıkıp gördü.
	Habırğadañ hayızarğa kilgen,	Kaburgadan gelen,
	Alıptarınñ habıs turğanın körıp,	Alpların kapıştığını görüp,
4400	Hayhap-taınap turıbışan.	Şaşıp hayret etti.
	Uğaa horğıstıg alıptar aylanızıp turadır.	Çok korkunç alplar dönüp dolanmış.
	Azah tegze, azıp halardağ,	Ayak değse geçip kalacak gibi,
	İdekterı tegze, üzıl halardağ.	Etekleri değse kesilecek gibi.
	Han Kicegeyneñ Hıyan Arıg	Han Kicegey ile Hıyan Arıg
4410	Altı kün tudışan.	Altı gün savaştı.
	Han Kicegey parça küzın pazına salıbışan,	Han Kicegey tüm gücünü başına topladı,
	Hıyan Arıgıñı ködürıbışken.	Hıyan Arıg'ı kaldırdı.
	Harğanadañ habındırbaan,	Çalılıktan fark edilmedi,
	Tlo pazınañ tındırbaan.	 başından yakalatmadı.
4415	Hıyan Arıgıñı, tıgır paarına ködür parıp,	Hıyan Arıg'ı, göğün orta yerine kaldırıp,
	Hara çirge tastaan.	Kara yere fırlattı.
	Hara çirge çitkende,	Kara yere gittiğinde,
	As pilin azıra tepken,	Belini aşarak tekmeledi,
	Arğa moynın sılı tepken.	Ensesinden kesti.
4420	Hıyan Arıg, açiin tartıp, hıygı salıp,	Hıyan Arıg acı çekip, inleyip,
	Aarın tartıp, östep,	Acısını çekip, sızlanıp,
	Anda ölöp, anda çadıbışan.	Orada ölüp orada serildi.
	Han Kicegey, İzig tirin ilip tastap,	Han Kicegey,
	Sooh tirin çizıp tastap,	Soğuk terini sürerek atıp
4425	Aylan kilip, hızıl hır attı	Geri dönüp, kızıl doru atı

Tinineñ tudıp alğan:
 -Çe, Hızıl hır at,
 Een-küliinñi ödiribistim.
 Aran-çula at eezineñ halza, açırğan çörer.
 4430 Min sinı ödiribögizim.
 İske moynı tuzınañ kize sabışan,
 Hızıl hır at anda, añarılıp, ölip çöribisken.
 Küreldey Altay sınğa anda sıhhan:
 -Çe, Han Kicegey,
 4435 Amdı sağızı bıs tınıp çurtirbıs.
 Çarlı Tananañ anda izennezıp,
 Anda mindilezibiskenner.
 Çarlı Tana çoohtapça:
 -Tigir tözi hızarğanı körüp,
 4440 Otıg çaa polçadır tıp,
 Habazarğa kilgen polğam.
 Han Kicegey çoohtapça:
 -Çir dee, uluğ-turuğlar çoohtasçañ.
 Hacan daa, moynında pağlıg
 4445 Pos torğay pozınañ kiledir tıp.
 Pozınañ kilgen Çarlı Tana,
 Amdı pozıtpaspın min sinı.
 Aal-hağırtha inip,
 Artı toynı iderbis.
 4450 Annañ aylanıp, Han Kicegey
 Küreldeyge çoohtap tur:
 - Çe, Küreldey, sah pidi parıbıssañ,
 Han pozırarh attıñ hacan-da
 Oylan izi-çolınañ pararziñ.
 4455 Hara attıg Hannıñ çirine çiderziñ.
 Hara attıg Hannıñ hızı,
 Adırğa adı siliğ,

Dizgininden tuttu:
 -İşte, Kızıl doru at,
 Sahibini öldürdüm.
 Tulpar at sahibiyile kaldığında, acısı gider.
 Ben seni de öldüreceğim.
 Boğazını keserek vurdu,
 Kızıl doru at orada, yıkılıp, öldü.
 Küreldey, Altay dağına o vakit çıktı:
 -Evet, Han Kicegey,
 Şimdi, nefes alıp yaşayacağız.
 Çarlı Tana ile orada selamlaşıp,
 Orada merhabalaştılar.
 Çarlı Tana der ki:
 -Ufkun kızardığını görüp,
 Ateşli bir savaş oluyor deyip,
 Kapışmaya geldim.
 Han Kicegey konuşuyor:
 - Yer de, büyük konuştu.
 Her zaman boynu bağı
 Boztorgay olarak gelmiş deyip.
 Kendisi olarak geldi Çarlı Tana,
 Şimdi, ben seni bırakmam.
 Köy-bucağa inip,
 Büyük toy kuracağız.
 Oradan dönüp, Han Kicegey
 Küreldey'e konuşmuş:
 -İşte Küreldey, tam olarak böyle geldiğinde,
 Kızıl doru atın her zaman
 Koşturduğu yolundan gideceksin.
 Kara atlı Han'ın yurduna gideceksin.
 Kara atlı Han'ın kızı,
 Ad vermeye adı güzel,

Körmeye kendisi güzel Hara Torğı'dır.
 İşte o yurda gidersen,
 "Han Kicegey ağabeyim" – deyip konuşsan,
 Kara atlı Han Hara Torğı kızını sana verecek.
 Tamam, yavaş gitme, hızlan.
 İki düğünü bir edeceğiz.
 Küreldey, Kara atlı Han'ın yurdunu
 Görerek çıktı,
 Han Kicegey, Çarlı Tana ile
 Köy-bucağa indiler.
 Han Kicegey kalabalık
 Halkına konuşuyor:
 -Kalabalık halkım,
 Düğüne hazırlanın.
 Kalabalık halk, bağırıp çağırarak,
 Büyük düğüne hazırlandılar.
 Han Kicegey Küreldey'i altı gün bekledi.
 Altıncı günün başında
 Küreldey, Altay dağından inip gelir,
 Hara Torğı peşindedir.
 Han Kicegey, karşılamaya çıkıp,
 Altın çeçpenin ortasında kıvılcım çıkardı.
 Küreldey ile Hara Torğı'nın
 Atlarını alarak gelip,
 Kendilerini koltuklayarak indirip,
 Selamlaşıp, merhabalaşmışlar.
 Han Kicegey orada, halka
 Bağırıp çağırdı:
 -Bitmemecesine düğün olsun,
 Tükenmemecesine eğlence olsun.
 Halk-boy toplanıp,
 Büyük toy, büyük eğlence oldu.

Körmeye kendisi güzel Hara Torğı'dır.
 İşte o yurda gidersen,
 "Han Kicegey ağabeyim" – deyip konuşsan,
 Kara atlı Han Hara Torğı kızını sana verecek.
 Tamam, yavaş gitme, hızlan.
 İki düğünü bir edeceğiz.
 Küreldey, Kara atlı Han'ın yurdunu
 Görerek çıktı,
 Han Kicegey, Çarlı Tana ile
 Köy-bucağa indiler.
 Han Kicegey kalabalık
 Halkına konuşuyor:
 -Kalabalık halkım,
 Düğüne hazırlanın.
 Kalabalık halk, bağırıp çağırarak,
 Büyük düğüne hazırlandılar.
 Han Kicegey Küreldey'i altı gün bekledi.
 Altıncı günün başında
 Küreldey, Altay dağından inip gelir,
 Hara Torğı peşindedir.
 Han Kicegey, karşılamaya çıkıp,
 Altın çeçpenin ortasında kıvılcım çıkardı.
 Küreldey ile Hara Torğı'nın
 Atlarını alarak gelip,
 Kendilerini koltuklayarak indirip,
 Selamlaşıp, merhabalaşmışlar.
 Han Kicegey orada, halka
 Bağırıp çağırdı:
 -Bitmemecesine düğün olsun,
 Tükenmemecesine eğlence olsun.
 Halk-boy toplanıp,
 Büyük toy, büyük eğlence oldu.

4490	Çobalıp çurtaan çon Uluğ toyda ırğap turlar. Toğıs künge çitişe Toozılbaşağ toy polğan. Toğıs künniñ pazında,	Zulüm gören halk Büyük toyda eğlenmiş. Dokuz güne vararak Bitmeyecekmiş gibi düğün oldu. Dokuzuncu günün başında,
4495	Toy toozılıp, tolav çonı tarapça. (221) Hazandağızı toozılıp, Halıh çonı tarapça. Han Kicegey hadarğan malnıñ eezı poldı, Halıh çonniñ hanı-pigı poldı.	Düğün bitip, tüm halk dağılıyor. Kazandaki bitip, Boy-millet ayrılıyor. Han Kicegey, otlayan malın sahibi oldu, Halkın-boyun hanı-beyi oldu.
4500	Adı çoh kızıe at mündirip, Arğal çonın uğaa çahsı çurtta çurtadıp. Kibi çoh kızıe kipti kızirip, İlniñ çonın uğaa köglig çurtta çurtadıbışan. Ökis hulun halza, at öskırçededir.	Atsız ata bindirip, Kalabalık halkını çok güzel yurtta yaşatmış. Donsuza don giydirip, Halkını en mutlu memlekette yaşattı. Öksüz kulun kaldıysa, at yetiştiriyormuş.
4505	Ökis olğan halza, ir öskırçededir. Ay altında adı sabılğan Hamağında ay çarıhtığ Han pozırah at; Kün altında pozı sabılğan Us çarıhtığ Han Kicegey	Öksüz oğlan varsa, er yetiştiriyormuş. Ayın altında adı yayılan Alnında ay parıltılı Kızıl doru at; Güneş altında kendisi yayılan Üç parıltılı Han Kicegey
4510	İrahhaa istilgen, Çağınğaa sabılğan. İrahıları istip, horıgıp, İrah taa polza, kilglep turadır — «İnağ çurtaan, Han Kicegey» tıp,	Uzaktan da duyuldu, Yakına da duyuldu. Yakındakiler duyup, korkup, Uzak da olsa, gelirmiş - “Dostça yaşayan, Han Kicegey” deyip,
4515	Inarhazıp, çoohtazıp: «Han Kicegey, sinindeg ülgü tudarbıs», — tıp, Çirlerine nanğlapçadadır. Çağın çurtaan hannar, pigler Körıp, horıgıp, çahsı polarğa kilglep turadır:	Dost geçinip, konuşup: “Han Kicegey senin gibi yöneteceğiz”, deyip Yurtlarına geri dönüyorlar. Yakındaki hanlar ve beyler Görüp, korkup dost olmak için gelmişler:
4520	-Çahsı çurtaan, Han Kicegey, Paza çaa itpeñ.	-Güzel yaşayan Han Kicegey, Artık savaşmayalım.

- Çahsı çoohtazañ, Han Kicegey
- Sini oshas ülgü tudarbıs tıp,
Çirlerine nanğlap turlar.
- 4525 Olarnıñ soonda
Han Kicegeyge min kİR pardım:
-Çe, Han Kicegey,
İrgİdegİ nımahçılardañ isken çooğım
Artıh, kinek çoohtabadım, çir tarınma.
- 4530 Hacan polza, minıñ soomda,
Minneñ isken nımahçılar,
Minök çİli, çoohtazın.
Han Kicegey, — «Sın, sın» — tıp turadır.
Han Kicegeydeñ anımcohtazıp,
- 4535 Ah payzañ ibdeñ sığıp,
Çirİ-suuma min aylanıbıstım.
Han Kicegey pozınıñ çirİnde
Anda çırğap, anda metti çurtap haldı.
- 4539 Nımah toozıl pardı, nımah tügen pardı.
- İyi konuşursan Han Kicegey
-Senin gibi yönetirizdeyip,
Memleketlerine dönmüşler.
Onların ardından
Han Kicegey'in yanına ben vardım.
-İşte Han Kicegey,
Eski hikayecilerden duyduğum sözüm
Fazla ve kötü konuşmadım, kızma.
Ne zaman olsa, benim ardımda,
Benden dinleyen hikayeciler,
Benim gibi, anlatsın.
Han Kicegey, "Doğru, doğru" – demiş.
Han Kicegey ile vedalaşıp,
Ak otağ evden çıkıp,
Memleketime geri döndüm.
Han Kicegey kendi yurdunda
Orada neşelenip orada yaşayıp kaldı.
Hikaye bitti, hikaye tamamlandı.

HARA MOLAT

1 Amdıgınıñ alnında polğan poltır,
Purunğınañ purun polğan poltır,
Hara talaynıñ hazı çırde
Hara tashıllar ösken çir poltır,
5 Ayna kırbes arıg çırde,
Çil kırbes ızıl çırde,
Hara tashıl tözinde,
Halın tayğa hırında
Ah alaçık ibilg,
10 Azıraan ada pılınmes,
Öskirgen ice pılınmes,
Picelg-tuñma çurtaan nimester.
Kıçii polza ças oolah poltır.
Ulii polza saarbah hıs pala.
15 Ças oray oolah pala
Pır honza, pır kün ırte,
İki honza, ay irtken çili pıldırçe.
Tün haraanı tünep honçalar,
Aylıg haraanı uzup honçalar,
20 Altın çiltıstı sani honçalar,
Kögerip tañ sıhçadır,
Köstelip polza tañ atçadır.
İdi tañ athan tustarda,
Sağılıp kün sıhçathan tusta,
25 Pice-tuñma istip turzalar,
At tabanı tazılaanı istılçe,
Alıptan artıh töreen alıp kızı
Arğalıg sığa sıhça nimes.
Saarbah çastıg hıs pala,
30 Anı ibiniñ çarıgınañ körıp,

Şimdikinin önünde olmuş,
Öncekinin evvelinde olmuş,
Kara nehrin kenarında,
Kara dağların uzadıgıyermiş,
Şeytanın girmedigi temiz yurtta,
Rüzgârın değmediği mübarek yerde,
Kara dağ ortasında,
Sık orman kenarında
Ak otağ evli
Yetiştiren babası bilinmez,
Büyüten anası bilinmez,
Ablalı-kardeş yaşarmış.
Küçüğü bir oğlanmış.
Büyüğü genç kız çocuğudur.
Küçük yaştaki oğlancık
Bir kez gecelese bir gün geçer,
İki kez gecelese ay geçmiş gibi biliniyor.
Güneş ışığında konaklayıp kalıyorlar.
Ayın ışığında uyuyup kalırlar,
Altın yıldızı sayarak kalırlar,
Güneş göğeri çıkması,
Köz halinde tan atmış.
Tan attığı böylesi zamanlarda
Güneş parıldayarak doğduğunda
Abla kardeş duyuyorlar ki,
At nalının tıkırtısı işitiliyor,
Yiğitten daha yiğit doğuşlu alp kişi
Yüksek dağa çıkmıyor.
Genç yaşlı kız çocuğu
Onu evinin deliğinden görüp,

Taphan nimes polza,
Ürük parıp, tözekke odıra tüşken.
İdi tıñnap odırçatsalar,
At palğacañ altın sarçın hırında,
35 At tabanı tohtap,
İr taban, attañ tüzıp,
Azah üstüne tura tüşken nimes.
Allıg haalhanı aza sazıp, apçah kızı
Ah örgee kire salğan nimes.
40 İzik azıp, izen pirçe,
İrkın altap, mindi salça.
-İzenök-mindök, - tıp tur hıs pala.
Aalcı kızınıñ hıs pala
Ahsı-tılın alıp tur:
45 -İrah çağın çol saldın ma,
Alıp töreen apсах kızı?
Annañ andar çoohtas turlar:
-Tıñ daa irah çirdeñ nimes,
Çiti talay çirni azıra kildim.
50 Hara talay hazı çirde,
Hara tashıl tözi çirde
Hara Han alıptıñ
Hara çalgıs hızı irge parça.
Anda çılğan alıp-küçünner,
55 Mında ças oray oolah töreen tıp,
Anı toyğa hıgırarğa ıshannar minı, -
Tıp tur apçah kızı.
Ças oray oolahtıñ adı-solazı
Hara attıg Hara Molat polar tıp,
60 Alıp Molattıñ picezi:
-Ahsınıñ südi am daa araalah,
Arğa-moynı daa tıgıalah,

Aradıgı kişi olsa,
Korkarak gelip, yere oturdu.
Böyle dinleyip oturtsalar,
At bağlanan altın direğin kenarında,
At tıktırtısı durup,
Erkek ökçesi attan inip,
Ayağının üstünde duramadı.
Geniş bahçe kapısını geçip, ihtiyar kişi
Ak otağa giremedi.
Eşiği aşıp selam veriyor,
Kapıyı geçip, esenlik veriyor.
- Selamlar merhabalar dedi kız çocuğu.
Kız çocuğu, misafirin
Ağzını dilini almış:
- Uzak mı yakın mı yol geldin,
Yiğit doğuşlu ihtiyar kişi?
Bundan sonra konuşmaya devam ederler:
- Pek uzak yerden değil,
Yedi nehri geçerek geldim
Kara nehrin kenarındaki,
Kara dağın ortasındaki
Kahraman Kara Han'ın
Kara yalnız kızı evleniyor.
Orada toplanan güçlü yiğitler,
Burada küçük yaşlı bir oğlan doğmuş deyip,
Onu düğüne çağırmaya gönderdiler beni, -
Dedi ihtiyar kişi.
Küçük yaştaki oğlancığın adı-sanı
Kara atlı Kara Molat'tır deyip,
Yiğit Molat'ın ablası:
Ağzındaki sütü hala kurumadı
Sırtı ve boynu da artık sertleşmiştir,

İdi toylarğa çörçederge, - tıp nandırça.

Picezî kızı anı toyğa ızarğa

65 Çir dee hınmin odır.

Apçah kızı – alıp kızı

Alton sösneñ aylandırça.

İlig sösneñ ibırçe.

Oolahtı toyğa apararğa

70 Küstep parça pray küsneñ.

Kün tooza tartışçalar,

Haraa tooza sarışçalar pu iköleñ,

Oolah, tizeñ, pır le çirde

Tabıs-tubus çoh turça.

75 Apsah kızı arıg polbasta

Çoohtan tur nimes:

-Sinneñ dee çoohtas polbas,

Oolahnañ pozınañ çoohtas körim.

Toyğa sinı hıgır kıldım,

80 Toyğa pararziñ ma, oolah, - tıp,

Pırde picezınzer, pırde oolahsar kör tur

Alıp töreen apçah kızı.

Oolahtañ tıl al polbin,

Alıp kızı amçoğın pırınçedir,

85 Amcoh-prosayın salınçadır.

İbire pas çörıp, ızık asça,

Aylandıra pas çörıp, sığa haldı nimes.

Hıs pala, apçah sıhhan soonda,

Altın stolğa

90 Aymah tamah salça nimes:

-Çe, tuñmacağım, odır, azıraanañ!

Oolah, pır dee tapsabin,

Saar ideğın çaya salıp,

Böyle düğünlere gitmek için, -deyip
cevaplıyor.

Ablası onu düğüne göndermeye

Yemek yemek istemedi

Kahraman ihtiyar kişi

Altmış sözden döndürülüyor.

Elli sözle çevriliyor.

Oğlanı toya götürmeye

Bütün gücüyle zorluyor.

Bütün gün tartışıyorlar,

Bu ikisi tüm gece münakaşa ederler,

Oğlan ise bir fikrinde

Gürültü-patırtı yoktur.

İhtiyar kişi temiz olmadan

Konuşmaz:

-Seninle konuşulmaz,

Oğlanın kendisiyle konuşayım.

Seni düğüne davet ettim,

Toya gitmek ister misin, -deyip,

Bir ablasına bir oğlana bakar,

Yiğit doğuşlu ihtiyar kişi.

Oğlandan bir ses çıkmadan,

Yiğit kişi veda etmiş,

Elveda demiş.

Geri dönüp, eşiği aşar,

Arkaya gidip, çıkmadı.

Kız, ihtiyar çıktıktan sonra,

Altın masaya

Büyük sofraya kurmadı:

-Eveet kardeşim, otur, ye-iç!

Oğlan sesi hic cikarmadan

Bir eteğini yayıp,

Saar azağın, saar holın
 95 Çastanıp, çadıbışhan nimes.
 Picezî anı ibîre ilğ sösneñ ibırçe,
 Alton sösneñ aylandırça,
 Oolah, tarınıp, pır dee tapsabinça.
 İki-üs kün, pulut çili sizip,
 100 Talay çili tazıp,
 Tabıs-tubus çoh odıra nimes.
 Picezî pılíp odırza, pu oolah
 Parbas nimes – parğadağ,
 Ölbes nimes – ölgedeg.
 105 Toyğa pararğa çoo sağınçathan oshas.
 -Tuñmacağım, noğa idi tarınçazıñ,
 Toyğa parzañ, aylanmasıñ, -
 Tıp, aldap odır hıs pala. –
 Pararğa sağınçathan polzañ, par,
 110 Paza aylan polarzıñ ma, - tıp tur.
 Oolah ağaa udur çoohtança:
 -Pararğa daa itsem,
 Attañ çazağ kaydı pararbın?
 Picezî ağaa çoohtapça:
 115 -Hara tashıllar arazında
 Hara ashırlıg hara pii çörçe,
 Hara pii hara hulunicah törıtken,
 Ol siniñ münér adın polar,
 Anı tudıp, ağıl peer.
 120 -Haydı tudıp alarbın, - tıp,
 Çadıboh alıp çoohtança oolah.
 Hıs pala tura hondi,
 Hara haraçahtañ çiti hulas
 Çibek arğamcı sıgara tarttı,
 125 Oolahha suna pirdi.

Bir ayağını ve bir elini
 Yaslayıp, yatmadı.
 Ablası onu döndürüp elli sözle etrafa
 Altmış sözle geri döndürür.
 Oğlan, darılıp, hiç ses çıkarmıyor.
 İki-üç gün bulut gibi şişip,
 Nehir gibi taşıp,
 Gürültü-patırtısız oturamadılar.
 Ablası anlayıp oturduğunda, bu oğlan
 Gitmez değil – gidercesine,
 Ölmez değil - ölürcesine
 Düğüne gitmeye çok düşünür gibi.
 -Kardeşiğim, neden böyle üzlüyorsun,
 Toya gidersen dönemezsin, -
 Deyip teselli eder kız çocuğu. -
 Gitmeyi düşünüyorsan var git,
 Sonra dönebilecek misin – demiş.
 Oğlan ona şöyle söyler:
 - Gitmek istesem de,
 Attan nasıl yaya giderim?
 Ablası ona söyler:
 -Kara dağların arasında
 Kara aygırlı kara kısarak yaşar,
 Kara kısarak kara kulunu doğurur,
 O senin bineceğin attır,
 Onu yakalayıp buraya getir.
 - Nasıl tutup getireyim, - deyip,
 Uzanıp konuşur oğlan.
 Kız çocuğu ayağa kalktı,
 Kara sandıktan yedi kulaç
 İpek urganı dışarı çekti,
 Oğlana uzatıverdi.

-Hızım çirde, hıza alıp,
Oyım çirde, ori tastap,
Hara hulunicahtıñ,
-Altıma münceñ at polzañ,
130 Arğa-moynıña kïrzïñ, - tïp tastırğa
Çarğı-çahaan pir tur hıs pala.
Oolah, çitï hulas çïbek
Arğamcı alıp, oylap parğan nimes.
Hara tashıllar ösken çirde,
135 Üs piilig hara ashır çörçe.
Körgeñ harah çaphalahta,
Küüli-saali oolah çide salğanda,
Hara ashır, oolahtı körïp,
Hara çirnï azahtañ saap turça.
140 Oolah polza aylandıra pas çörçe,
Hızım çirge hıs parça,
Çitï hulas arğamcızın tastapça.
Hara çabağanıñ moynına kire
Tasti pirgeñ nimes.
145 Anañ harağın azıp körïbisse,
Çitï hulas arğamcı
Hara hulunnıñ moynına kïr partır.
Annañ andar polza
Hara çabağanı, çidïñip, söörtep kilir.
150 Kile-kile kilgende,
At palğacañ sarçınğa,
Çide salıp, palğan salğan.
Hara hulun, soñ azahha turıp,
Tisker tartıp odır salğan.
155 Oolah, ah örgee kire salıp,
Picezïne çoohtança:
—Adım sarçında moonıp turça,

Derbentte yaklaşarak,
Vadide sararak,
Kara kuluncuğın,
-Altıma bindiğim at olsan,
Sırtıma boynuma girsın deyip atmak için
Emir verdi kız çocuğu.
Oğlan, yedi kulaç ipeği
Urgan alıp,
Kara dağların yükseldiği yerde,
Üç kısraklı kara aygır yaşıyor.
Gören göz kamaştığında
Oğlan gürültü-patırtıyla gittiğinde,
Kara aygır, oğlanı görüp,
Kara yeri ayağıyla eşiyor.
Oğlan gerisin geri gidiyor,
Kız derbende geliyor,
Yedi kulaç urganını fırlatıyor.
Kara tayın boynuna girerek
Bırakmadı.
Sonra gozun acip baksa
Yedi kulaçlık urgan
Kara kulunun boynuna girmiş.
Ondan sonra
Kara taya yaklaşıp, sürükleyip gelir.
Gelegele vardığında,
At bağlanan direğe,
Yaklaşıp bağladı.
Kara kulun arka ayağı üzerine kalkıp,
Geri çekilip oturdu.
Oğlan, ak otağa girip,
Ablasına der:
Atım direkte bağlıdır,

Haydi itçeñ nime polcañ?
Picezï, tur kilip, hara haraçahtañ,
160 Kümüs çügen, kümüs izer sığarıp,
Hara Molat oolahha tuda pirdi.
Oolah polza, aparıp, çügen suhtı,
Moynındağı arğamcını azırıp,
At palğacañ ala sarçınğa
165 Hara hulunnı çapsıra palğadı.
İbır çörıp, izer salça,
Hosti pazıp, hoshın suhça,
Töstep kilip, töstik tarttı.
Picezï polza altın stolğa,
170 As-tamağın timnep,
Aymah tamahnıñ çazadı.
Altın stol kistıne hosti odırıp,
Tuñmacağın hada as-tamahtı çip odırlar.
Astaannarın toshırçalar,
175 Arğa-moyınların simirtçeler.
Pügirlerine mün tolçadır,
Oolah polza, toshannañ turıp,
Tim-tiriin timnepçedir,
Timnig huyağın salçadır.
180 Aar-peer aylanıp,
Amcoğın salçadır, amcoh-prosayın pirçedir.
Anca polğanda, picezï ağaa çoohtapçadır.
— Tohta, minıñ çooğım istip al.
Tuñmacağım, çabal çirge parçazıñ,
185 Parğan çiriñ par polar,
Paza aylanarın kirtis çoğıl.
Hat alarğa tıñ sağıncatsañ,
Hada daa honıp salbacañ ma.

Neyi ne şekilde yapacağım?
Ablası kalkıp, siyah sandıktan,
Gümüş gemi ve gümüş eğeri çıkarıp,
Kara Molat'a verdi.
Oğlan götürüp urganı taktı,
Boynundaki urganı çıkarıp,
At bağlanan ala direğe
Kara kulunu sıkıca bağladı.
Geri dönüp eyeri koyar,
Yanına gidip hoshını * takar,
Yanından gelip kök çekti.
Ablası ise altın masaya
Sofrayı kurup,
Büyük sofra bezedi.
Altın masanın başına yan yana oturup,
Kardeşiğiyle birlikte karınlarını doyururlar.
Karınlarını doyururlar,
Arka-boyunlarını semirtirler.
Böğürlerine çorba dolar,
Oğlan ise doyduktan sonra kalkıp,
Hazırlığını yapmış,
Hazırladığı zırhını koymuş.
Oraya buraya dolanıp,
Vedasını edip, helalleşmiş.
İşte o vakit, ablası ona konuşmuş:
—Dur, benim sözümü işit.
Kardeşiğim, kötü yere gitmektesin,
Gideceğin yer vardır,
Ve dönüş umudun yoktur.
Eş almayı çok düşünmektesin,
Birlikte yaşamayacak mıydık?

* Atta kuyruk altı koşumu (Hakasça-Türkçe Sözlük (E.G. Naskali-V. Ya. Butanayev), s. 188)

Oolah, anı iskende,
190 Hazıra-torbaĥ çili hatıĥ tapsapça:
— Kizı haydi picezineĥ honar,
İdi polza, sin minin picem polbassın
Min siniĥ tuĥmaĥ polbassım!
- Çe andaĥda parçat ar,
195 Çaratpinçatsaĥ, tutpassım, -
Tıp çoohtandı picezi.
Paza tudıĥ çohıta, oolah pala
Haalhaliin hazıra sahsan polza,
İrkinniin ide sazıp, sıĥara oyli halĥan.
200 Timir İzeĥee kire tepken,
İzer oyına odıra tüşken.
Adın aylandıra tartıp,
Arĥalıĥ sızar köre çörİbİstİ.
Körĥen harah köre polza,
205 Küüli-saali arĥalıĥ sınĥa sıĥa saĥlan.
Arĥalıĥ sınĥa sıĥıp körer polza,
Ah tuban, kök tuban tartılçadır,
Harahha nime kör tapanda,
Arĥalıĥ sınıı indire çörİbİstİ.
210 Ah çazaa tüşçe polza,
Hara çabaĥanıĥ hatıĥ ahsın çayhapça
Halın pudın çara sapça.
Hara çabaĥa çügür sıhıanda,
Hara çir tütreskence,
215 Han tıĥır haltırashanca pİldırçe nimes.
Aĥayan husça aylahtan uçuhça nimes,
Ah hozanca pırlahtan parça nimes.
Ay parar çirni aralı honminça,
Çıl parar çirni çiti honmin parça.
220 Köp çulattar kişçedir,

Oĥlan bunu duyduĥunda,
Dana-buzaĥı gibi sertçe konuştı:
-İnsan nasıl ablasıyla yaşıar,
Böyle oluyorsa demek ki sen ablam deĥilsin
Ben de senin kardeşin olmam!
O zaman gidiver
Uygun görmüyorsan, seni tutmam
Böyle söyledi ablası.
Sonra engelsizde, oĥlan
Dış kapıyı sertçe ittiĥinde,
Kapıyı iterek, koşıarak gitti.
Demir üzenĥiye bastı,
Eyere oturdu.
Atını döndürerek çekip,
Yüksek daĥa bakarak yürüttü.
Gören göz görür olsa,
Paldır küldür yüksek daĥa çıktı.
Yüksek daĥa çıkıp görür ki,
Beyaz ve mavi duman çekilmiş,
Göze bir şey görüldüĥünde
Yüksek tepeden aşıĥıya doĥru yürüdü.
Ak ovaya indiĥinde,
Kara kısıraĥın sert aĥzını hareket ettirir
Koca budunu yarararak vurur.
Kara tay koşıarak çıktıĥında,
Kara yer titrer,
Gökyüzünün titrediĥini anlamaz.
Aĥıyan kuş dönerek uçamaz,
Ak beyaz tavşan gibi gitmez.
Ayın gittiĥi yerin ortasında kalmaz
Yılın gittiĥi yere ulaşmaz.
Birçok ırmak geçmiş,

Köp sınınar aşçadır.
Pölgizi çoh tağ aşçadır.
Pu alıp töreen oolah-çahsı.
Para-para kilgende,
225 At aşçañ arğa sınğa çide saldı,
Adınıñ ahsın tohtada tarttı,
Aarhı-peerkizñ harap tur nimes.
İdi harap kör turçatsa,
Mınnañ irah nimes çirde
Arğalığ sın üstünde
Altın stolba turğızılğan poltır,
Altın stolbada pıçık pazıl partır.
Hara Molat oolah, pastır kilip,
235 Tadırada hıgırçadır, taplada tanıpçadır:
-Sınap Hara Molat alıp kiler polza,
Pu çazılğan kibişçe pastır parzın.
Sınap taa, köribisse,
Arğalığ sınıñ indire
240 Ah örgee çitire
Ah kibis tözel partır.
Oolah-çahsı amdı,
Ah kibiske kire pastırıp,
Küülede pastır parça kibişçe.
245 Körgen harah çaphanca,
Küüli-saali ah örgee çitire pastır kildı.
Ah öregedeñ ancada
Üs huu hat, sıh kilip,
Hara Molat olahtı,
250 At üstüneñ ańdara tartıp,
Hara çabağanı ah sarçınğa palğap,
Oolah-çahsını, holtıhha alıp,
Ah örgee kire söörtep parılar.

Birçok tepeyi aşmış.
Sayısız dağ aşmış.
Bu yiğit doğuşlu iyi oğlan.
Vara vara geldiğinde,
Atın aştığı yüksek tepeye çıktı,
Atının ağzını çekerek durdurdu,
Oraya buraya bakıp durmadı.
Öylece bakıp görse,
Kahraman bir halk toplanmış.
Yüksek tepenin üzerinde
Altın direk dikilmiş,
Altın direkte bir yazı varmış.
Kara Molat oğlan gidip,
Yüksek sesle okuyor, yazılanı anlamış:
- Kara Mola buraya gelirse,
Bu yazılan halı gibi yazsın.
Eğer ki görürse,
Yüksek tepeden aşağıya
Ak otağa gider
Beyaz halı döşelidir.
İyi oğlan şimdi,
Beyaz halıyı çekip,
Gürültüyle götürüyor.
Gören göz yumuluncaya dek,
Paldır-küldür ak otağa kadar geldi.
O vakit ak otağdan
Üç apak kadın, çıkıp,
Kara Molat oğlanı,
Atın üstünden oraya çekip,
Kara tayı ak direğe bağlayıp,
Oğlanın iyisini koltuk altına alıp,
Ak otağa çekiştirdiler.

Ah örgee kirip, töрге irtirip,
255 Altın stol kistine odirtçalar.
Alıp-çahsı körer polza,
Altınzarıh altı hurçağlı,
Üstünzarıh üs hurçağlı,
Üs hadıl alıp odirtirlar.
260 Altınzarıhtın altı alıp
Arağa ağılıp, çitir turlar oolahha.
Üstünzartın üs alıp
İreet ağılıp çitir turlar Hara Molatha.
Hara Molat sizinip kör turza, ot soonda
265 Altı sağalın hurçañaa hıs salğan,
Üstü sağalın inmen-pasha sal salğan
Apçah kızı Hara Molattı köksepe tur:
— Sin pu toyğa noo kilgezññ,
Pu arağanı izer polzañ,
270 Pu çir sağaa çir polbas,
Tigı çir sağaa tigı polbas.
İsseñ pu arağanı, ölerzññ.
Oolah-çahsı hara ayahtı haphan,
Hatıg holğa tudıp,
275 Haarta-hoorta tartıbışan,
Hara ayahtı nandıra tıdı pirgen.
Anañ na köre polza,
Pudurğı apçah çöre haltır.
Annañ andar hıs toyın idip,
280 İki üs kün pazınañ
Toydağı alıp-küçünner
Tooza nanıp taradılar.
Pu ikökeññı arğalıg sınağ üdezıp,
Arıbas-parbas amcohtarın salısçalar.
285 İrikpes-parbas izennerin pirisçeler.

Ak otağa girip baş köşeye geçirip,
Altın masanın başına oturlar.
İyi yiğit görür ki,
Kuzeyde altı belı
Güneyde üç belı olan
Üç kat yiğit oturlar.
Kuzeyin altı yiğidi
Rakı getirip oğlana verirler.
Güneyin üç yiğidi
Kara Molat'a şarap verirler.
Kara Molat anlayıp görür ki, atesin arkasında
Sakalını kuşağına sokmuş
Biyigi omzuna salmış
İhtiyar biri, Kara Molat'ı paylamış:
- Sen bu düğüne nasıl gelirsın,
Bu rakıyı içersen,
O yer sana yabancı olmaz
O yer sana o olmaz.
Bu rakıyı içersen ölürsün.
İyi oğlan kara ayağı kapıp,
Kuvvetli elle tutup,
Yüksek sesle çekti,
Kara kadehi tekrar tutuverdi.
Ondan sonra gördü ki,
Yakındaki ihtiyar yürüyor.
Böylelikle kızın düğününü yapıp,
İki-üç günün başından
Düğündeki güçlü yiğitler
Tamamen dönüp dağıldılar.
Bu ikisini yüksek dağa çıkartıp,
Bitmemecesine veda ediyorlar.
Bıkıp-usanmadan selam verirler.

Hara Han hızına hara at pirçe,
Hara saf'yan ödik kizirtçe.
Hara Molat oolah-çahsı
Hara Üzen Arıĝ ipçizineñ hada,
290 Arĝalıĝ sinnı inip, nanıp odırçalar.
Arĝalıĝ sinnı inip,
Ah çazaa tüzıp odırçalar ikĩ-çahsı.
Annañ andar pariĝanda,
Hara Molat çoohtan tur:
295 -Parar çolıbıs am daa ırak,
Hara attarnıñ hatıĝ ahsıların siliĝip,
Hara putha hamcı saap oyladaañ.
Ah çazıların tobirçalar,
Ah talayların kişçeler.
300 Ah talaynı kizip,
Ah çazaa tüzıp odırçalar,
Saashan tüspes sarıĝ çazaa tüşçeler,
Hushun tüspes huu çazaa sıhçalar.
Attarnıñ ahsın tarta tudıp,
305 Çayıldıra pastırıp turlar.
İdi kilip odırĝanda,
Üzen Arıĝ çoohtanıp odır:
— Hada honĝanım Hara Molat alıp,
Pir çooħ çoohtap pirim,
310 Mınnañ sinıñ çirine çitsebıs,
İbde halĝan sinıñ piceñ
İstıĝ çurtas piske pirbes.
Mınnañ arĝalıĝ sınĝa sıhsabıs,
Piceñ sinıñ, ah örgedeñ sıĝıp,
315 Arĝalıĝ sınĝa udura kiler.
İdi kilipçetse, köksineñ körıp,

Kara Han kızına kara at veriyor.
Siyah mokasen ayakkabı giydiliyor.
İyi oĝlan Kara Molat
Kara Üzen Arıĝ karısıyla birlikte,
Yüksek daĝdan inip, geri oturuyorlar.
Yüksek tepeyi inip,
Ak ovaya iniyor iki güzel.
Ondan sonra gittiklerinde,
Kara Molat söylemiş:
-Gideceĝimiz yol daha uzak,
Kara atların sert ağızlarını silkeleyip,
Kara buduna kamçı şaklattı.
Ak ovaların içinden geçiyorlar,
Ak nehirleri aşılıyorlar.
Ak nehri geçip,
Ak ovaya varıyorlar,
Saksaĝan konmaz sarı ovaya varırlar,
Kuzgun konmaz boz ovaya çıkarlar.
Atlarının ağızını çekerek,
Atılarak ilerlemişler.
Böylece gelip oturduklarında,
Üzen Arıĝ konuşur:
-Birlikte yaşadığım yiĝit KaraMolat,
Bir söz söyleyeyim,
Buradan senin yurduna gidelim,
Senin evde kalan ablan
Bize rahat vermez.
Buradan yüksek daĝa çıkalım,
Ablan, ak otaĝdan çıkıp,
Yüksek tepeye karşı gelir.
Boyle geliyorken gogsunden gorup
Böylece gelse, göĝsünden,

Ötäre atarızın sin anı.
Anı la ödirzebıs, çahsı çurtırbıs.
— Çarır, çarır, min anı at salam, -
320 Tıp odır Hara Molat alıp.
Olar, idi çöptezip,
Attarının ahsın çayhaldılar,
Hartha* husça haalapçalar,
Han tigrice parçalar.
325 Köp çulattar kızıp,
Köp sınnar aşçalar.
Arğa çirın alğım tastapçalar,
Ada çirine çağdaşçalar,
İl çirın ilbek tastapçalar,
330 İne çirine çağdaşçalar.
Ay parar çirni ara honminçalar.
Para-para parğanda,
Arğalığ sığa sıhtılar.
Hara Molat alıp-çahsı,
335 Oñ izebineñ ah torğı plat sığarıp,
Harah-hulağın çızınıp,
İbire-sibire körıp, sınap turça nimes,
Adazının aarlığ çurtına,
Huzuruh söörtenıp, ir kırbeendir.
340 Anca polğanda,
Ah örgenñ iziğ azıldı polza,
Uluğ picezi, sığara honıp,
Alnı ideğın türe habınıp,
Ağaa udur oylap sıhtı nimes.
345 Ah çazının ortızında oylap odırıp,
Çoohtan salıp odırğan:
— Hara Molat tuñmamnıñ

* Hartha – hartığa

Onu öteye fırlatırsın.
Onu böyle öldürür, rahatça yaşarız.
- Peki, peki ben onu vururum,
Deyip oturur yiğit KaraMolat.
Onlar böylece öğütleşip,
Atlarının ağızlarını çekiştirip,
Doğan gibi ilerliyorlar,
Gökyüzü boyunca uçuyorlar.
Birçok ırmak geçip,
Birçok tepeler aşılıyorlar.
Arkada kalan yeri uzak birakıyorlar
Baba yurduna yaklaşıyorlar,
Il cir- yabancı ulke, ilbek- genis, büyük
Ana yurduna yaklaşıyorlar.
Ayın ulaştığı yerde gecelemezler.
Gide gide vardıklarında,
Yüksek dağa çıktılar.
Yiğidin iyisi Kara Molat,
Sağ cebinden ak ipekten şal çıkarıp,
Gözünü kulağını silip,
Etrafa bakıp kontrol ediyor
Babasının kıymetli yurduna,
Kuyruk çekiştirip, er girmemiştir.
O kadar olduğunda,
Ak otağın eşiği açıldığında,
Büyük ablası, dışarı çıkıp
Önündeki eteği yukarı elle kapıp
Ona karşı hareket etmedi.
Ak ovanın ortasında hareket edip,
Konuştu:
-Kara Molat kardeşimin

Harağın paşa körbessim tıp sağınğam.
Hara Molat alıp-çahsı polza
350 Harlanğanın harbana tükken,
Habırğazınañ ohçaa sıgarğan.
Köstep kilip, piceziniñ
Köksin ötre salğan nimes.
Timniğ soğan toñ köksin ötre athanda,
355 Picezi polza sah andoh,
Oyda tüzip, öl haldı nimes.
Hara Molat, alıp-çahsı, ipçizineñ
Harlada hathır turzalar,
Hatıg tastar çarılçalar.
360 Alıp-çahsılar arğalıg sınañ inçeler,
Hara Molattıñ picezi
Arğalıg sında ölip çat haltır.
Alıp-çahsı Hara Molat kör turza,
Picezi arıg-siliğ his polğan poltır.
365 Anı körgende, Hara Molattıñ
Paarı-çügeri hayıla pardı.
Ağlan hatın undudıp,
Hara çabağanıñ ahsın çara siligip,
Hara pudın çara saap,
370 Ah örgezer oylada halğan nimes.
Ah örgee çide salıp,
Haalha iziğin hazıra sazıp,
İrkiniñ altap kirdi.
Saar holın çastanıp,
375 Saar ideğin tözenip,
Ot hazında çadibışan.
İpçizi polza Üzen Arıg
Anıñ soonañ çide salğan.
Ah örge itsinde as-tamah timnepçe,

Gözünü bir daha görmem diye düşündüm.
Yiğidin iyisi Kara Molat
Karlananın cebinde düştü,
Kaburgasından okunu çıkardı.
Nişan alıp, ablasının
Göğsünün arasına atmadı.
Hazır ok sağlam göğsünü arasına attığında
Ablası tam o şekilde,
Sırtüstü düşüp, ölmedi.
Yiğidin iyisi Kara Molat, karısıyla
Böğürürcesine güldüklerinde,
Sert kayalar yarılr.
Yiğidin iyileri yüksek dağdan iniyorlar,
Kara Molat'ın ablası
Yüksek dağda ölüp kalmış.
Yiğidin iyisi Kara Molat görür ki,
Ablası saf ve temiz bir kız idi.
Kara Molat onu gördüğünde
Ciğeri-yüreği eridi.
Aldığı kadını unutup,
Kara tayının ağzını yararak çekiştirip,
Kara buduna vurup,
Ak otağı titretmedi.
Ak otağa ulaşır,
Bahçe kapısının itekleyip,
Pencereden atlayıp girdi.
Bir elini yaslayıp,
Bir eteğini serip,
Ateşin kenarına uzandı.
Karısı olan Üzen Arıg
Ondan sonra içeri girdi.
Ak otağ içinde aş hazırlıyor,

380 Altın stolin çazapça,
Par tamah pazın tooza timnep,
Hada honğanın hıgır tur:
— Hara Molat alıp, hada honğanım,
Noğa anda çatçañ,
385 Turdah azıranaaň!
Körbes harah, ispes hulah
Hara Molat çadıpçala.
Alğan ipçizi Üzen Arıg
Alton sösneñ ibırçe.
390 İspes hulah, körbes harah
Hara Molat alıp-çahsını
Hara tobrırah paşça,
Sıray-pazın paşça,
İdi on üs kün çat saldı.
395 Üzen Arıg, alıp hıs, sağın turza,
Hara Molat pozınañ honmaadağ.
— Sin mineñ çurtırzıñ ma, - tıp surça.
— Çoh, min çurtabaspın, - tıp
Nandır tur Hara Molat oolah.
400 Üzen Arıg polbasta çoohtanıp odır:
- Mınnañar ırak nimes çırde
Hulatay, alıp-çahsı, çurtapça.
Anıñ çalğıs hızı ırge parça.
Andar parıp, Hara Molat
405 Arğa-möriyge kİR körbeceñ me, - tıp tur.
Anı la iskende, Hara Molat
Kül purlada tura tūsken,
İzik azıp, sığara honça.
At palğacañ ala sarçınğa parıp,
410 Timir İzeñee kire teepçe,
İzer hoynına odıra tūsken.

Altın masayı kuruyor,
Her çeşit yemekten hazırlayıp
Eşini çağırır:
- Kocam yiğit Kara Molat
Neden öyle yatıyorsun,
Yemeğe gel!
Görmeyen göz, duymayan kulak
Kara Molat serili yatıyor.
Aldığı karısı Üzen Arıg
Altmış sözle çevresinde dolanıyor.
İşitmeyen kulak, görmeyen göz
Yiğidin iyisi Kara Molat'ı
Kara toprak basıyor,
Yüzünü başını basıyor,
Bu şekilde on üç gün yatıp kaldı
Yiğit kız Üzen Arıg düşünür ki
Kara Molat kendisiyle yaşamıyor gibi.
- Sen benimle yaşamıyor musun- diye sorar.
-Hayır, yaşamıyorum, -deyip
Cevap verir Kara Molat oğlan.
Üzen Arıg sabırsızca konuştu:
- Buradan uzak bir yerde
Yiğidin iyisi Hulataş yaşıyor.
Onun tek kızı ere varıyor.
Kara Molat oraya gidip,
Büyük yarışa katılmayacak mısın, demiş.
Bunu duyduğunda Kara Molat
Toz kaldırarak ayaklandı.
Eşiği geçip dışarı çıkıyor.
At bağlanan ala direğe varıp,
Demir üzenkiye çıkıp,
Eyere oturdu.

At ahsın aylandıra tarhtan,
Arğalığ sızar çöre halğan.
Körge harah çaphalahta,
415 Küüli-saali arğalığ sığa
Sığara honğan nimes.
Ah çazaa tükken nimes
Alıp töreen Hara Molat
Hara çabağanı hamcılup,
420 Halın pudın çara saapça,
Hara çabağa, it açiın sıdabin,
Oylap parıp odırça nimes.
Kize tepken çirlerde
Kizek köller çat halça,
425 Oya tepken çirlerde
Oyım çirler püt halça.
Ağayañ husça uçugıp,
Ah ayasça parça nimes,
Çilninde çil oyıldır.
430 Ay pararın ara honminça.
Köp talaylar kizedir.
Ada çirın alğım halğışça,
Arğa çirine çidişçe,
İne çirın ilbek tastapça,
435 İl çirine çağdasça.
Para-para kilgende,
Arğalığ sını ala harahnañ kör taptı.
Körge harah çaphalahta,
Ashan harah körgelekte, çide saldı,
440 Arğalığ sığa sığara oylattı.
Ah torğı pladın sıgarıp,
Ala harağın çizindi,
Aarhı-peerkizın harap körçe,

Atın ağızını döndürerek çekti,
Yüksek dağa ilerledi.
Gördüğü göz kapanıncaya dek,
Apar topar yüksek dağa
Dışarı çıkmadı.
Ak ovaya inmedi.
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Kara tayını kamçılایp,
Kalın buduna vuruyor,
Kara taya, yapılan eziyete dayanamadan,
Koşarak gidip oturamıyor.
Aşarak gittiği yerlerde
Bölük pörçük göller vardır,
Delik deşik ettiği yerlerde
Vadiler oluşuyor.
Tepeli doğan gibi uçup,
Beyaz gökyüzüne varamaz,
Rüzgârında rüzgâr oynar
Ay gittiği için konmuyor (bir yerde kalmıyor)
Birçok nehirler geçmiş.
Baba yurdunu geniş bırakırlar,
Uzak yurda gidiyor,
Ana yurdunu rahat bırakırlar,
El yurduna yaklaşıyorlar.
Gide gide ulaştıklarında,
Yüksek dağı ala gözle gördü.
Gördüğü göz kapanana
Açtığı göz görene dek, gitti,
Yüksek dağa çıktı.
Ak ipekten şalını çıkarıp,
Ala gözünü sildi,
Oraya buraya bakıp görüyor,

Körp-sınap turza,
445 Ah talaynıñ hazı çirde
Alıp-küçünner
Harlığas çili haynasçalar.
Hara seek çili ılas turlar.
Hara Molat alıp polza
450 Pır dee nımedeñ ürükpeen,
Pır dee nımedeñ horıhpaan.
At palğacañ altın sarçın hırında
Hara çabağanınıñ tabanı tazılı tüsken.
Alıp-çahsı haalhalıin hazıra sastı,
455 İrkinniin ide sastı.
İzik alti,izen pırçe,
İrkın alti, mindi salça.
Üstünzarıh pas parıp,
Çabal alıptarnıñ üstün ala,
460 Çahsı alıptarnıñ altın ala,
İzen pır parça nimes.
Alıp töreen Hara Molat
Altın stol kistıne odır salğan,
Altın sıreenı micırada pazıp,
465 Eceğineñ sırenıp odır turadır.
Mında çılışhan alıp-çahsılar,
Hara Molattı köbizi tanıp,
Hartha Hannın oolğı
Hara Molat alıp tışçeler,
470 Üs sürmestig Üzen Arıgnı
Alğan taban tışçeler.
Hada töreen picezinıñ köksin
Ötire athan külük taban tışçeler.
Hara Molat, alıp çahsı
475 Hatıg arağa izip,

İyice görüyor ki,
Ak nehrin kıyısında
Güçlü yiğitler
Kırlangıç gibi gürültü çıkarıyorlar.
Karasinek gibi vızırıyorlar.
Kahraman Kara Molat
Hiçbir şeyden çekinmedi,
Hiçbir şeyden korkmadı.
At bağlanan altın direğin yanında
Kara tayın toynağı takırdadı.
Yiğidin iyisi değneği sonuna kadar vurdu,
Kapiya vurdu.
Eşiği geçti, selam verir,
Kapiyı aştı, merhaba der.
Aşağıya gidip,
Kötü yiğitlerin üstünü alarak,
İyi yiğitlerin altını alarak,
Selam vermiyor.
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Altın masanın başına oturdu,
Altın kadehi çatırdatarak,
Tabanından dayanıp oturmuş.
Burada toplanan yiğidin iyileri,
Hepsi Kara Molat'ı tanıyıp,
Hartha Han'ın oğlu
Kara Molat derleri
Üç örgülü Üzen Arıg'ı
Alan cesur derler.
Birlikte doğduğu ablasının göğsünü
Delip geçen becerikli yiğit diyorlar.
Yiğidin iyisi Kara Molat
Sert rakı içip,

Üs künge sığara külettedi.
Hara Molat alıp çaltanmin
Hara Hulataydañ surap odır:
-Haya hızıñ ağıl, közit,
480 Harahha çaras polza, alarğa,
Küsneñ dee, kücürneñ dee polza alarım.
Alıp töreen Hara Molat
İrik-çarıh iptin tur.
Hara Hulatay, polbasta, hızın hıgırtıp,
485 Ah öргеe kirdi nimes.
Hulataynıñ hızı altın sastıg,
Sarıg sürmestig hıs poltır.
Hara Molat, anı körıp, hınıp,
Hıs toyın ıderge timnen tur.
490 Mında çılğan alıp-küçünner,
Hara Molattañ horıgıp,
Tabıs-tubus çoh odırlar.
Alıp Hulatay polza, irik çohıta,
Hulat timnep tur nimes,
495 Hulas plat hızına tart tur.
Hara Molat alıp Sarıg Tananı,
Hulatha mündirip, çidekke alça.
Arıbas-parbas amcoğın pirçe,
İrikpes-parbas izenın salça,
500 Alınanañ aspahtazıp amcohtasça,
Arğalıg sınıñ köre pastırça.
Arğalıg sınıg sığıp,
Anı indire çör sıhtılar.
Ah çazaa tüzıp,
505 At oyladıp odırçalar.
Attar oylanına polza
Hara tobrırah-tozın hara pulut polça,

Üç gün gezindi.
Kara Molat korkmadan
Kara Hulatay'a sordu:
- Kaya kızını alıp getir de göster,
Göze güzel görünürse, almak için
Güçle de hileyle de olsa alırım.
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Acık aydın temiz duruyor
Kara Hulatay, olmasa da, kızını çağırıp,
Ak otağa sokmadı.
Hulatay'ın altın saçlı kızı
Sarı sürmeli bir kızdır.
Kara Molat, onu görüp, arzulayıp,
Kız toyunu kurmaya hazırlanır.
Burada toplanan güçlü yiğitler,
Kara Molat'tan korkup,
Çıt çıkarmadan otururlar.
Yiğit Hulatay gönülsüz bir şekilde,
Kula at hazırlanmadı,
Bir kulaç şalı kişinin üstüne koydu.
Kara Molat yiğit Sarı Tana'yı
Kula ata bindirip yedeğe alır.
Bitmemecesine vedasını eder,
Sonsuz selamini verir,
Önünden el sıkışıp vedalaşır,
Yüksek dağı görerek ilerliyor.
Yüksek dağa çıkıp,
Onu aşağıya yürüttüler.
Ak ovaya indirip,
At koşturuyorlar.
Atlar koşuyor
Kara toprağın tozu kara bulut oluyor,

Hara çir tîtiresçe nimes.
Han tigîr haltırasça nimes.
510 Hanattıġ hustar, hanat sabınıp,
Çol kizîre uçuġa çoġıllar.
Harsahtıġ añnar, halıhtap,
Çol toġır kize çoġıllar.
Ay pararın ara honmin,
515 Çıl pararın çiti honmin parçalar.
Olarġa pararġa mayın polza,
Maġaa çoohtırġa hapçıġay.
Köp çulat kisçeler,
Köp sınnar aşçalar.
520 Tösterge sıġıp odırçalar,
Tös pastıra hılcıhtasçalar,
İnis çirce inçeler,
İmcek pastıra tudısçalar.
Arġa çirîn alġım tastap,
525 Ada çirîne çağdasçalar,
İl çirîn ilbek tastap,
İne çirîne çidısçeler.
Körġen harah çaphalahta,
Küüli-saali arġalıġ sınġa sıhçalar.
530 Hara Molat, ah torġı plat sıġarıp,
Harah-hulaġın çızınıp,
Tilekeyın tize körçe,
Harah körer çirler hazarıp körinçeler,
Tooza ibîre köre polza,
535 Picezinök körıp taptı.
Paarı-çügeri açi tûsken pazoh
Hara Molat alıptıñ.
Hara adının ahsın siligip,
Hara pudına hamcı saphan.

Kara yer titremez.
Gökyüzü sallanmez.
Kanatlı kuşlar, kanat çırpıp,
Yol giderek uçmuyorlar.
Benekli hayvanlar hızlıca koşup,
Yol boyunca ilerlemediler.
Ay gittiği için konmadan
Yıl gittiği için konmadan gidiyorlar
Onlara ulaşmak için dermansız,
Bana söylemeye ise aceleci.
Birçok ırmak geçiyorlar,
Çokça tepe aşılıyorlar.
Yamaca çıkıp otururlar,
Yukarı yerde giderken sakalasıyorlar,
İniş yerine dek inerler,
Tepeciklerde tutusuyorlar
Uzak yurttan uzaklaşıp,
Baba yurduna yaklaşıyorlar,
El yurdunundan ayrılıp,
Ana yurduna gidiyorlar.
Gören göz kapanıncaya dek,
Paldır-küldür yüksek tepeye çıkarlar.
Kara Molat ak ipekten şalı çıkarıp,
Gözünü, kulağını silinip,
Dünyayı görüyor.
Gözün gördüğü yerler ağarmış görünüyorlar,
Dönüp bir daha baktığında,
Abilasını da gördü.
Bağrına yüreğine acı düştü
Kara Molat yığidin.
Kara atının ağzını çekiştirip,
Kara budunu kamçıladi.

540 Piceži polza ulamoh arıĝ-silĝ körindĭ,
Oñ naaĝında kün oynapça,
Sol naaĝında ay oynapça.
At palĝacañ ah sarçın hırında
At tabanı tohtaanda,
545 Alıp-çahsınıñ tabanı
Çirge tazılaan nimes.
Ah örgezer kırıp,
Pazoh ot hazında çadıbışan nimes.
İpçizĭ polza Sarıĝ Tana,
550 İriniñ soona kırıp,
İrkın altap, izen pirçedir,
İzik azıp, mindĭ salçadır.
Üzen Arıĝ mindoh odırçadır.
Aymah tamaĝın tallap,
555 Altın stolĝa salĝan poltır.
Sarıĝ Tana, çalaastanıp,
Altın stol kistĭne odırdı.
-Turdah, Hara Molat, azıraanalar, -
Tışçeler pu iki ipçĭ.
560 İspes hulah, körbes harah
Hara Molat alıp kızĭ
Aarı aylanıp çadıbohlaça.
Alton sösneñ aylan turlar,
İlig sösneñ ibır turlar iki ipçĭ.
565 Pır hona sölediler,
İkinci künin sölep parılar iki ipçizĭ.
Alıp-çahsını, ol polbaanda,
Tozın polza, tozın pasça,
Kül polza, kül pasça.
570 Pır ün sıĝarbinça, pır sös çoohtanminça,
Paarı-çügerĭ çayılça alıp-çahsınıñ.

Eĝer ablasıysa daha temiz-pak göründü,
Saĝ yanaĝında güneş dolanıyor,
Sol yanaĝında ay dolanıyor.
At bağlanan ak direĝin yanında
At toynaĝı durduĝunda
Yiĝidin iyisinin ayaĝı
Yerde ses çıkarmadı.
Ak otaĝa girip,
Tekrar ateşin yanına uzanmadı.
Karısı Sarı Tana,
Kocasının ardından gelip,
Kapıdan girip, selam vermiş,
Eşiĝi aşıp, merhaba demiş.
Üzen Arıĝ da orada oturuyor.
Türlü türlü yemek hazırlayıp,
Altın masaya oturdu.
Sarı Tana üstünü çıkarıp,
Altın masanın başına oturdu.
- Kalk Kara Molat, yemek ye,
Der bu iki eş.
Duymayan kulak, görmeyen göz
Yiĝit Kara Molat
Öteye dönüp yatıyor.
Altmış sözle geri dönmüşler,
Elli sözle çevresinde dolandır iki evdeş.
Bir gece konustular.
İkinci gün söylüyor iki karısı.
Yiĝidin iyisi, böyle olmayınca,
Toz olsa, toz gider,
Kül olsa, kül gider.
Ne bir ses çıkarıyor ne de bir söz söylüyor,
Baĝrı-yüreĝi yayılıyor yiĝidin iyisinin.

- Çoh, ol pışneñ çurtabas, -
Tış turlar pu iki ipçi. –
Üs kün irtken pazında,
575 Ah oy attıñ Altın Han alıptıñ
Hızınıñ toyı polğadağ, -
Tıp çoohtırğa çöptestiler iki ipçi.
Anı iskende, Hara Molat
Kül purlada tura tüstı,
580 Azah üstüne turıp,
İziktı ide sazıp sıhtı,
Timir izeñe tübine kire tepken,
İzer hoynına odıra tüsken,
Adınıñ ahsın aylandıra tarthan,
585 Arğalığ sızar çörbışken.
Arğalığ sınıñ indire
Attıñ hatıñ ahsın silikken.
Halin pudına hamcı salğan,
Hara at, it açiñ sıdabin,
590 Kırıs çili tartılça,
Kii çili sılapça.
Tolay turğan tağların
Tooza çaya teep parça,
Toğır ahhan suğların
595 Tooza tulğı pas parça.
Hara çir haltıraanı pıldırçe,
Han tigir titireeni istilçe.
Hanattıñ hus uçuhhan tize,
Hanat silii pıldırbinçe,
600 Harsattıñ añ oylaan tize,
İzi-çoli pıldırbinçe.
Ol pararğa mayıñ daa polza,
Min çoohtırğa hapçığay.

- Yok, o bizimle yaşamaz
Sabirsizlanıyor iki evdeş. -
Üçüncü günün başında,
Ak boz atlı yiğit Altın Han
Kızının toyu kurulacak, -
Diye konuştu iki evdeş.
Kara Molat bunu duyduğunda
Toz kaldırarak kalktı,
Ayakları üstünde durup,
Eşiği itekleyip çıktı,
Demir üzeninin ardına bastı,
Eyerin koynuna oturdu,
Atının ağzını döndürerek çekti,
Yüksek dağa ilerledi.
Yüksek tepeyi inerek
Atın kuvvetli ağzını çekiştirdi.
Sert buduna kamçı vurdu,
Kara at acıya dayanamadan,
Kiriş gibi çekilir,
Hava gibi hışırıyor.
Türlü türlü dağların
Tümünde yol tepip gidiyor,
Karşı karşıya akan suların
Tümünü çevre basıp gidiyor.
Kara yerin sarsıldığı biliniyor,
Göğün titrediği duyuluyor
Kanatlı kuş uçu eger.....
Kanat çırpışı anlaşılmıyor,
Benekli hayvanın koştuğu yerde,
İzi-yolu bilinmiyor.
O, gitmek için zayıf da olsa,
Ben konuşmaya ivedilikle

İdi parıp, körıp odırza,
605 At ascan arğalığ sınını
Ala harağınañ kör taapça.
Ah torğı plat sıgarıp,
Harah-hulağın çızınıp,
Aarhı-peerkızın harap tur nimes.
610 Tilekeyın tize körçe,
Toğli holın tooza körçe.
Harah çider çirler hazarıp körinçe,
Harah çitpes çirler köbeñ kös tartılça.
İdi körıp sinap turza,
615 Arğalığdañ indire alıp-küçünner
Harlığas çili haynasçalar,
At palğacañ ala sarçınğa
Alıp attar sısınça.
Alıp töreen Hara Molat
620 Arğalığdañ indire pastırdı,
At palğacañ ala sarçınğa
Adın-külügın palğadı.
Haalhalin hazıra sastı,
İzik azıp, izen pirdi,
625 İrkın altap, mindi salça.
— İzen-mindök - tışçeler alıp-külükter.
Altınzarıh altı hurçı,
Üstünzarıh üs hurçı
Alıp-küçünner odırtır.
630 Alıp töreen Hara Molat
Altın stol kistıne odırdı.
Anda çılğan alıptar
Tooza tanıp turlar Hara Molattı,
Üs sürmestig Üzen Arıgnı alğan,
635 Hada töreen piceznı athan

Öylece gidip, görürüm ki,
Atın aştığı yüksek tepeyi
Ala gözüyle görür.
Ak ipekten şal çıkarıp,
Gözünü, kulağını silinip,
Oraya-buraya bakmaz.
Dünyayı diserek görür,
Cevire elini tamamen görür.
Gözün gördüğü yerler kızarmış görünüyor,
Gözün görmedikleri serapmışcasına çekiliyor.
Böyle görüp durursa,
Yüksekten inen güçlü yiğitler
Kırlangıç gibi kaynaşıyorlar,
At bağlanan ala direğe
Yiğit atlar sığmıyor.
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Yüksek dağdan indi,
At bağlanan ala direğe
Becerikli atını bağladı.
Bahçe kapısını sonuna kadar itti,
Eşiği aşip selam verdi,
Kapıyı geçip merhaba dedi,
-Hoş geldin, diyor becerikli yiğitler.
Altta altı kuşak,
Üstte üç kuşak.
Becerikli yiğitler oturmuş.
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Altın masa başına oturdu.
Orada toplanan yiğitlerin
Hepsi tanır Kara Molat'ı
Üç örgülü Üzen Arıg'ı alan,
Birlikte doğduğu ablasını atan

Alıp-külük tıp taplada tanıp turlar.
 — Haydağ kızıe pirceñ
 Hızıñ polcañ, - tıp ib eezine
 Hazırlanı turlar alıptar.
 640 - Attıñ polza artıgına,
 Alıptıñ polza küstiine
 Arğa-möriy salarbin, - tıp tur
 Ah oy attıg Altın Han alıp.
 Alıp-çahsılar, “Arğa-möriyñ
 645 Hapçıgayınca sal”, - tıs turlar.
 — Pu turğan ah talaynıñ piltirinde,
 Ah haya polar, anıñ sırtında
 Altın pürlig ot ösken polar,
 Altın pürlig ottı üsken attıñ eezine
 650 Ağıl pireme, - tıp tur
 Altın Han, alıp kızı.
 Anı iskende, alıp-küçünner, sığara oylazıp,
 Attarın pozıthlap turlar ol çirge.
 Hara Molat hara adın pozıdıboh tur,
 655 Hayzı polza sedoktıg salçalar,
 Hayzı sedok çoh attarın pozıtçalar.
 Altın Han alıp çoohtap tur:
 — Ah talaynıñ piltirı irah çirde polar,
 Külük attar üs kündük çügürerler.
 660 Homaı attar altı kündük çügürerler.
 Attarın pozıthlaan soonda,
 Alıptar, aylanıp, puoh külettep parirlar.
 İdi körzeler, toozalarımıñ alında
 Üs at kilir nimes.
 665 Pırsı polza hara at poltır,
 Pırsı polza han pozırah at,
 Üzincizi saraat çügürçe nimes.

Mahir yiğit diye tanirlar.
 - Hangi kişiy vereceksin
 Kızın olduğunda, - deyip ev sahibine
 Kızıp durur yiğitler.
 - Atın olsa iyisine
 Yiğidin olsa güçlüsüne
 Büyük yarış yapmadani – der
 Ak boz atlı yiğit Altın Han.
 Yiğidin iyileri, “Büyük yarış
 Biran önce yap”, - derler.
 - Bu ak nehrin sınırında,
 Ak kaya vardır ki üstünde
 Altın yapraklı ot yetişir,
 Altın yapraklı otu koparan atın sahibine
 Alıp getireyim, - demiş
 Yiğit kişi Altın Han.
 Bunu duyan mahir yiğitler dışarı yollanıp,
 Atlarını oraya sürmüşler.
 Kara Molat da kara atını yöneltmiş,
 Hangi binicili olanı gönderiyorlar,
 Hangi binicisiz atları yürütüyorlar.
 Altın Han konuşur:
 - Ak nehrin sınırı uzaktadır,
 Becerikli atlar üç gün koşuyorlar.
 Kötü atlar ise altı gün yürüyorlar.
 Atları koşturduktan sonra,
 Yiğitler buraya gezerek dönerler.
 Böylece görürler ki hepsinin önünde
 Üç at ilerlemiyor.
 Birisi kara atmış,
 Bir diğerk kan doru at,
 Üçüncü giden sarı atmış.

Han pozırah attıñ eezı Han Mirgen alıp:
– Han pozırah adım, haydi pol pardın
670 Haydi ol attardañ hada çügürçeziñ,
Alnına kırbeceñ me, - tıp, hıyğı sal tur.
Saraattıñ eezı –
Sarığ Han hıyğoh sal tur.
Arığ küster albin polza,
675 Albah saaları çitpin polza,
Ol attar alnına kır polbadılar.
Alıp töreen hara at polza,
İki alıp attıñ alnına kire salğan.
Tepken-tepken olarnı,
680 İrah soona tastadı nimes.
Körgeñ harah çaphalahta,
Küüli-saali çide salıp,
Hara Molattı üs aylandıra oylap,
Anıñ hırında turıbışan nimes.
685 Hara at polza altın pürliğ ottı
Oñ tanaazınañ sığara pürgüri pirdi.
Alıp-küçünner Han Mirgenneñ
Sarığ Han hada, anı körıp polza,
Attarına müngeñner,
690 Ada çirlerin körıp, çörıbıskenner nimes.
Attan artıh at
Hara at polça nimes.
Alıptañ küstig alıp
Hara Molat polça nimes.
695 Arğa-möriyde ashan alıp-çahsı
Hara Molat hat al tur nimes.
Ah oy attığ Altın Han alıp,
Azır holdañ tudıp, hızın ağıl pırçe.
Üs-tört kün hıs toyın ittiler,

Kan doru atın sahibi olan yiğit Han Mirgen:
- Kan doru atım, nasıl gittin
O atlarla birlikte nasıl koşuyorsun,
Önüme geçmeyecek misin,- deyip, bağırdı.
Sarı atın sahibi -
Sarı Han da bağırmış.
Saf güçlerini almadan,
Gücü kuvvetleri yetmeden,
O atlar önlerine geçemediler.
Yiğit yaratışlı kara at,
İki yiğit atın önüne geçti.
Onları çiftledi.
Uzağına attı.
Gören göz kapanıncaya dek,
Paldır-küldür gidip,
Kara Molat'ı üç defa döndürüp,
Onun yanında durmadı.
Kara at altın yapraklı otu
Sağ burun deliğiyle püskürttü.
Becerikli yiğitler, Han Mirgen ile
Sarı Han birlikte bunu görüp,
Atlarına bindiler,
Baba yurtlarını görüp, ilerlemediler.
Attan daha iyi olan at
Kara at değildir.
Alptan güçlü yiğit
Kara Molat değildir.
Büyük yarışta geçen yiğidin iyisi
Kara Molat, zevce almaz.
Ak boz atlı yiğit Altın Han,
İki eliyle tutup, kızını alıp getiriyor.
Üç-dört gün kız toyu oldu,

700 Ah oy attı çolğa timnediler.
Altın Han alıp Ah Tana hızın
İrik çohta Hara Molatha pirçe.
Arğalığ sığa sığara
Altın Han alıp üdes tur.
705 Arıbas-parbas amcoh pirışçeler,

İrikpes-parbas izennesçeler.
Altın Han alıp çoohtapça nimes:
- Çaa çolında çurtıǵbın.
Alıp kızı sin kör-hay çörgeyzñ.
710 İb eezı Altın Han alıp.
İb-çurtınzar aylandı,
Hara Molat, alıp-çahsı,
Arğalığ sınañ indire pastırdı.
Annañ andar polza,
715 Ah çazaa tüşçeler
Ah Tananañ Hara Molat,
Ah çazaa tüş kilip,
At ahsın çayhapçalar.
İki at çügürgende,
720 Hara çir haltıraşça,
Han tigir titiresçe.
Hartha husça haalapçalar,
Han tigrice oylatçalar.
Ay pararın ara honmin,
725 Çıl pararın çiti honminçalar.
Köp sın astılar,
Köp çulat kistiler.
Olar kilerge mayñ poldı,
Min çoohtirğa tabırah poldı,
730 Arğa çirın alğım tastap,

Ak boz atı yola hazırladılar.
Alp Altın Han, Ak Tana kızını
İstemeyerek Kar Molat'a veriyor.
Yüksek dağa çıkarak
Yiğit Altın Han uğurlamış.
Bitmemecesine veda ediyorlar,
İstemedi (girecek yer yok) selamlasirlar
..... selamlaşirlar.
Yiğit Altın Han konuşmaz:
- Savaş yolunda yaşamadan
Yiğit kişi, sen yaşayasın.
Ev sahibi yiğit Altın Han
Evine geri döndü.
Yiğidin iyisi Kara Molat,
Yüksek dağdan aşağı indi.
Bundan sonra,
Ak ovaya iniyorlar
Ak Tana ile Kara Molat,
Ak ovaya gelip,
Atın ağzını çevirirler.
İki at yürürken,
Kara yer sarsılıyor,
Gökyüzü titriyor.
Doğan gibi gidiyorlar,
Gök boyunca koşuyorlar.
.....
.....
Pek çok tepe aşılar,
Çokça ırmak geçtiler.
Çabucak geldiler,
Benim sözüm çabuk oldu,
Uzak yurda genişçe yayılıp,

Ada çirine çidişçeler.
İl çirîn ilbek tastap,
İne çirine çağdasçalar.
Ada çiriniñ arğalığ sının
735 Ala harahnañ körıp taptı.
Körgen harah çaphalahta,
Küüli-saali arğalığ sınığa sıhtılar.
Ah torğı plat sığarğan,
Harah-hulağın cızınğan Hara Molat
740 Aarhı-peerkızın harap, sinapça nimes.
Tilekey çirni tize körçe,
Toğırhızın tooza körçe.
Köre-köre körgende,
Picezınök körıp taptı.
745 Oloh çirde çatça nimes,
Oñ naağında kün oynapça,
Sol naağında ay oynapça.
Pu çirde anca siliğ kızı çoh poltır,
Paarı-çüregi hahıla parğan.
750 Adına hamcı saphan,
Ah örgezer oylathan nimes.
Küüli-saali çide salıp,
Ah sarçınğa adın palğaan.
Ah örge kırıp,
755 Ot hazında çadıbışan.
Ah Tana ipçizi ay-soonañ kire saldı
Payaağı iki ipçizi mındahtar.
Altın Sas ipçizi polza Sarığ Tana,
As-tamah timnep, altın stolğa
760 Aymah-pasha tamah turğızıp,
Hara Molat apsağın turğısça.
Hara Molat alğanı,

Baba yurduna gidiyorlar.
El yurdunu geniş atıp,
Ana yurduna yaklaşıyorlar.
Baba yurdunun yüksek tepesini
Ala gözle görüp buldu.
Gören göz kapanıncaya dek,
Paldır-küldür yüksek tepeye çıktılar.
Ak ipek şalı çıkardı,
Gözünü kulağını silindi Kara Molat
Oraya buraya bakıp, kontrol eder.
Dünya üstünü görüyor,
Genişliğini tamamen görüyor.
Bakabaka gördüğünde,
Ablasını da gördü.
Orada yatmıyordu.
Sağ yanağında güneş muharrik,
Sol yanağında ay muharrik,
Burada öylesi güzel biri yokmuş,
Bağrı-yüreği eridi.
Atına kamçıyı vurdu,
Ak otağa ilerlemedi.
Paldır-küldür gidip,
Ak direğe atını bağladı.
Ak otağa girip,
Ocağın başında uzandı.
Karısı Ay Tana hemen sonra girdi
Diğer iki karısı da oradaydı.
Karısı Altın Sas ve Sarı Tana,
Yemek hazırlayıp, altın masaya
Türlü yiyecek koyup,
İhtiyar Kara Molat'ı kaldırır.
Kara Molatin aldığı kadın

İspes hulah, körbes harah,
PİR tabıs çoh çadıbohçala.
765 Çada-çada kilgende,
Üs künge çitire çat salğan.
Ah Tana ipçizi polza,
İzebıneñ altın kart sığarıp,
Kart salıp oynap odır.
770 Hara Molat alıp-çahsaa çoohtap odır:
-Turdah, Hara Molat,
Min sağaa çooch çoohtap pirem.
Alında-purunda sinñ pabañnı
Sin kiçigdök ayna-çikter çaalap partırlar.
775 Sin azaylıg ças pala
Hala parğan poltırzıñ.
Sinı çazırıp tastap partırlar,
Aar sabılıp, ayna hızın polbas,
Azağın çirge çitpes
780 Çirde çatçañ poltırzıñ.
Öörki çayaan çoğartın
Sinı azırırğa çayaan tüzirgen poltırır.
Ah Taña ipçizi pılıp odırza,
Hara Molat, ir-çahsı,
785 Hada çurtir kızızın at salğan poltır.
Ah Tana ipçizi annañ andaroh çoohtap odır:
-Sin, Hara Molat,
Paza kızideñ çurtap polbassın,
At salğan sinñ piceñ
790 İpçin polar kızı poltır,
Ölüm çitkelekke öl partır.
Amdı ol çil-aas hushacah polıp
Uçuh parıbıstır sañay.
Çir altın çiti kresti uçutır,

Duymayan kulak, görmeyen göz,
Bir şey duymuyor.
Sürüne sürüne geldiğinde,
Üç güne yetişene dek yattı.
Ak Tana karısı,
Cebinden altın iskambil çıkarıp,
Kart dağıtıp oynamaktadır.
Yiğidin iyisi Kara Molat'a konuşur:
- Kalk artık Kara Molat,
Sana söz söyleyeyim.
Önünde-sonunda senin babanla
Sen küçükken cin-şeytanlar savaşmış.
Sen sümüklü bir velet
Kalmışsın.
Seni saklayıp bırakmışlar,
Çok ünlenip, şeytan olmaz,
Ayağın yere değmez
Yerde yatar olursun.
Yüksek yaratılışlı yukarıdan
Seni beslemek için yaratmışlardır.
Ak Tana karısı bilse,
Erkek iyisi Kara Molat
Birlikte yaşadığı kişinin adını vermiş.
Karısı Ah Tana onunla konuşur:
-Sen, Kara Molat,
Baska kisi ile yasayamazsın
Ablanın adını verdiği kişi,
Karın olacak kişiymiş,
Ölümü gelmeden ölmüş.
Şimdi o kötü cin küçük bir kuş olup
Tamamen uçmuştur.
Yer altının yedi haçı uçmuş,

795 Çir üstün toğıs kresti uçutır.
Paza kırceñ-parcañ çir çolta
Üzüt çirine uçuh pari.
Ol çirniñ üstünde polcañ poltır
Ört talaynañ Oo talay.
800 İrtengı tañnıñ pazında
Ört talaynañ Oo talaynı kızire uçugar.
Ört talaydañ Oo talayğa çitire çügürceñ
Pu çir üstünde at çoğıl.
İrtenge çitire çit polbazañ,
805 İki talaynı kızire uçuh parıbızar.
Artıgınañ artıh attıgı polzañ,
Anı süris kör!
Alıp töreen Hara Molat
Kül purlada tura tükken nimes.
810 -Tohta, tohta, min sağaa
Pır çooñ çoohtap pirim, - tıpçe Ah Tana.
Oñ ustugınañ ah plat sıgarıp pırçe
Artıhtañ artıh alıp Hara Molatha.
-Sınap Ört talaydañ Oo talayğa çitseñ,
815 Pu üs pulunıgı ah plattı
Tıgırzer aldıra çaza tudarziñ,
Ol ah pulut polıp çayıla tüzer:
Ancada sağaa piceñ sıdı istiler.
Hacan anıñ sıdı istilze,
820 Ah plattı altı hurilap tüü tartarziñ,
Anda anañ pıree nime pıldirer.
Üs pulunıgı ah plattı izebıne suğıp,
Toğıs tazınnıñ teerizineñ
Tolğap tarthan hamcını,
825 Toñ pılekte tolğı tartıp,
Ayas tıgırde ködire tuthan.

Yer üstünün dokuz haçı uçmuş.
Ve gidip geleceğın yer yoktur
Üzüt yurduna uç git.
O yerin üstünde olacaktır
Ört nehri ile Oo nehri.
Sabahki güneşin başında
Ört nehri ile Oo nehrinin ötesine uç.
Ört nehrinden Oo nehrine gideceksin
Bu yer üstünde at yoktur.
Sabaha vararak yetişemezsen,
İki nehri geçerek uçun.
Güçlüden daha güçlü atlı da olsan,
Onu kovala!
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Toz kaldırarak ayaklandı.
- Dur, dur, ben sana
Bir şey söyleyeyim, -diyor Ak Tana.
Sağ dirseğinden ak ipekten şal çıkarıp verir
Güçlüden güçlü yiğit Kara Molat'a.
Eğer Ört nehrinden Oo nehrine gidersen,
Bu üç köşeli beyaz şalı
Göge kaldırarak açarsın,
O, beyaz bir bulut olup yayılır:
O zaman sana ablanın ağlayışı duyulur.
Ne zaman onun ağlaması işitilirse,
Beyaz şalı altı defa beleyip bağlarsın,
Ondan sonra herhangi bir şeyi anlatır.
Üç köşeli beyaz şalı cebinde sokup,
Dokuz boğanın derisinden
Dolayıp çektiği kırbaçı,
Sert bileğinde döndürüp,
Gökyüzüne savurdu.

Ayas tigirde üs hati aylandırıp,
Ol ökpezineñ polza,
Alıp hara attıñ halın pudınañ
830 Saapçam tıp,
Alıp hara attıñ harah arazınañ
Saap par kiltir.
İdi saap irtkende, Hara Molattıñ hara adı
Hara çirge çaplap túsken nimes.
835 Oñ purnınañ suğ ahhan nimes.
Sol purnınañ han sıhhan nimes hara attıñ.
Alıp töreen Hara Molat
İkincizın hamcızın pazoh ködirgen.
Ayas tigirniñ altınca aylandırıp,
840 Hara attıñ toñ pudına haarıp irtken.
Toñ puttı polza pöle saapça,
Toñ söögine polza haarça.
Hara at polza, çügür polbin,
Arğalığ sınığa sürnüğüp ala sığara çügürdi.
845 Annañ andar polza,
Azahtanıp oylaan polza,
Kize tepken çiri kizek tigez pol halça,
Oya tepken çiri oyım pol çat halça.
İbde halğan ipçileri polza
850 Hara Molattı kör tee tappın haldılar.
Alıp hara at, it açiın sıdabin oylaanda

Tañ tigirce, tañ çirce parçathanın
Pılınmin oylan nimes.
Alıptañ alıp hara at açığa kırıp oylaanda,
855 Alıp kızı Hara Molat
İzer pazınañ habınar tus poldı.
Pır habarda, izer soonañ tudınça,

Gökyüzünde üç defa döndürüp,
O öfkeyle olacak ki,
Yiğit kara atının sert butuna
Vururum deyip,
Yiğit kara atının iki gözünün arasına
Şaklatmış.
Böyle vurduğunda, Kara Molat'ın kara atı
Kara yere yığılmadı.
Sağ burnundan su akmadı.
Sol burnundan kan akmadı kara atın.
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Kırbacını ikinci kez de savurdu.
Göğün altı boyunca döndürüp,
Kara atın sert butunu kızarttı.
Sert butu ayırarak vuruyor,
Sert kemiğini yakıyor.
Kara at olsa koşamadan
Yüksek tepeye takılıp çabuk çıkarak yürüdü.
Bunlardan sonra,
Yürümeye başlayıp hareketlendi,
Yürüyerek geçtiği yer parça parça zirve olur,
Oyup geçtiği yer bölük bölük yer olur.
Evde kalan karıları
Kara Molat'ı göremediler.
Yiğit kara at, acıya dayanamayıp
şahlandığında
Seher göğünce ve şafak yerince gittiği
Bilinmeden ilerlemedi.
Yiğitten yiğit kara atın canı yanıp koştuğunda,
Yiğit kişi Kara Molat
Eyer başında aklına geldi
Bir haberde, eyerin arkasından tutuyor,

PİR habınza, izer pazınañ tudıp tur.
Hay parça, hay kilçe,
860 Pozı daa pilîne çoğıl.
Al sağızın alıştırça,
Aarı-peerĩ sabılça.
Ol haraazın çügürgeñ polza,
Sarğalıp polza tañ atça,
865 Sağılıp kilip kün sıhça.
Ört talaynañ Oo talay hazında
Alıp hara at tura tüstĩ nimes.
Alıp hara at pılıp odırza, Hara Molat eezĩ,

Uluğ izirík kızı çili,
870 Olastap odır izer üstünde.
Alıp hara at ancada kizilenip
Kıstep tur, mallanıp maarap tur.
-Eem-küliim Hara Molat alıp,
Nimenĩ ispeceñ me,
875 Nimenĩ körbeceñ me.
Eeziniñ pır hulağınañ kırıp,
Pır hulağınañ sıhçathan oshas.
Hara Molattıñ harağına han toldıra,
Hulağına hum toldıra.
880 Alıp töreen Hara Molat
Harah-hulağın ah platnañ cızınğan,
Aarhı-peerkızın harap tur:
-Köstel kilip tañ athan poltır,
Köger kilip kün sıhhan poltır.
885 Ört talaydañ Oo talay hazında
Turıbışhan poltır alıp hara adı.
İdi kör turza, hay-hay çirde
Piceziniñ sıdı istile túsken.

Bir fark edince, eyerin önünden tutuyor.
Bir gelir bir gider,
Kendisi de anlamıyor,
Kurnazca fikrini değıştiriyor,
Orayı burayı yıkıyor.
O gece boyunca ilerlediğinde,
Sarıp tan atıyor,
Parlayıp güneş çıkıyor.
Ört nehri ile Oo nehri kıyısında
Yiğit kara at kalkmadı.
Yiğit kara at anlayıp oturduğunda, sahibi
Kara Molat
Çok sarhoş olmuş gibi,
Eyer üstünde sallanıp oturuyor.
Yiğit kara at birden dile gelip
Kişner, hayvan diliyle konuşmuş.
- Sahibim-yigidim Kara Molat yiğit,
Bir şey duymuyor musun?
Bir şey görmüyor musun?
Sahibinin bir kulağından girip,
Diğerinden çıkmış gibi.
Kara Molat'ın gözüne kan doldurarak,
Kulağına kum doldurarak.
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Gözünü-kulağını beyaz şalla silip,
Oraya-buraya bakmış:
- Közleşip tan atmış,
Göğeri güneş çıkmış.
Ört nehrinden Oo nehrinin kıyısında
Durmaktadır yiğit kara atı.
Bu şekilde görür pek uzak yerde
Ablasının iniltisi duyuldu.

-Üs sürmestig Üzen Arıgññ sümezine kırıp,
890 Köksimni ötire athazıñ, Hara Moladım!
Ölceñ künim çitpeen kızı
Çir altın çiti kırestı uçtıım,
Am sañay parçam, sañay ölçem,
Üzüt çirine parçam, - tıp sıhtapça picezi.
895 Anı iskende, alıp töreen Hara Molat,
Oñ izebineñ üs puluñnıg
Ah torğı pladın sıgarıp,
Tigırzer çaza tuthanda,
Ah pulut polıp çayılgan nimes.
900 Ah pulut arazına kırğende,
Ah pulut tüü tartılıp tur.
Ah torğı plattı
Tüü tartıp alıp köre polza,
Anda pır dee nime çoğıl.
905 Annañ ister polza,
Picezi Ört talaynañ Oo talaynıñ
Arazına kır partır.
Anı körgen polza, Hara Molat, alıp kızı
Oñ ustuğın ooda saapça,
910 Sol ustuğın tali saapça,
Uluğ sııtha kırçe.
Açıg sıdı polza
Ayas tigırde tarapça.
İki-üs kün ol idi sıhtadı,
915 Paza üs kün irtkende,
-Picemneñ dee ostıgıp
Pu çirde noo çörim,
Ört talaydañ Oo talayğa
Kire segirtip ölim, - tıp,
920 Adın polza oyli tarthan,

- Üç örgülü Üzen Arıg'ın büyüüne kapılıp,
Göğsümü okladın, Kara Molat'ım!
Öldüğüm gün gitmeyen kişi
Yer altındaki yedi haçı uçurdum,
Şimdi temelli gidiyor ve ölüyorum,
Üzüt'e varıyorum, - deyip ağlar ablası.
Yiğit doğuşlu Kara Molat bunu duyduğunda,
Sağ cebinden üç köşeli
Beyaz ipekten şalını çıkarıp,
Göge kaldırdığında,
Ak bulut olup yayıldı.
Ak buludun arasına girdiğinde,
Ak bulut düğümlenmiş.
Ak ipekten şalı
Düğümlayıp gördüğünde
Orada hiçbir şey olmadı.
Ondan istese
Ablası Ört nehri ile Oo nehrinin
Arasına girmiş.
Bunu gören Kara Molat alp insan
Sağ uyluğunu kırıyor,
Sol uyluğunu parçalıyor,
Büyük inilti kopuyor,
Acılı ağıdı olduğunda
Gökyüzünde yayılıyor.
İki-üç gün böylece inledi,
Ve üçüncü güne gelindiğinde,
- Ablamdan da ayrılıp
Burada nasıl ilerleyeyim,
Ört nehrinden Oo nehrine
İlerleyip öleyim, - deyip,
Atın olsa koşarak,

Ah çazı ortızına oylathan.
Toğıs tazın teeriziñeñ itken
Hamcızın ayas tigırde pulğap,
Halın idin pöle saphan,
925 Hatığ söökke kire saapça.
Hamcı açiına sıdabin,
Alıp hara at, üs pükteldire tartılıp,
Athan uh çili
Ayas tigırge sığara öörledı.
930 Paza la pılınze
Ört talaynañ Oo talaynı
Kizire segirip, tört tabanı
Tıgı sahında tazılı tüstır.
(Çir pütkeli anı azıra
935 Segirgen at çoh poltır).
Alıp hara at üküş salğanda,
Azağın çaza pazıp,
Alcaastap halıp odır.
Alıp töreen Hara Molat
940 Ah sağızın alıştırça nimes,
Pu sağızın porapça nimes.
Çügüre-çügüre kilgende,
Haydar-haydar pözık sınğa
Sığara sal partır.
945 Alıp kızı Hara Molat,
Uluğ izirık kızı çili,
At üstünde olastap odırtır.
Adı polza ağaa aylanıp:
-Eem-küliim, alıp kızı,
950 Nimenı körbecen me, nimenı ispecen me. –
Mallanıp kistepeçe polza,
Kızilenip çoohtança polza,

Ak ova ortasına gitti.
Dokuz boğanın derisinden yapılmış
Kırbacını göğe kaldırıp,
Sert etini yırtarcasına vurdu,
Kalın kemiğine girercesine vuruyor.
Kırbacın acısına dayanamadan,
Yiğit kara at, tepe yukarı çekilip,
Atılan ok gibi
Gökyüzüne kaldırarak yükseldi.
Ve dahi bilindiğinde,
Ört nehriyle Oo nehrini
Üzerinden atlayıp, dört yiğidi
Oteki sahilde büyük sesle inmiş.
(Yeryüzünün tamamında onu geçerek
Atlayan at yoktur.)
Yiğit kara at sıçradığında,
Ayağını uzatarak basıp,
Yanılmıştır.
Yiğit yaratımlı Kara Molat
İyi niyetini değıştirmiyor,
Bu düşüncesini karıştırmıyor.
Yürüye yürüye geldiğinde,
Görülmemiş büyüklükteki tepeye
Çıkılmışlar.
Yiğit kişı Kara Molat
Çok sarhoş birisi gibi,
At üstünde sallanıp oturmaktadır.
Atı ona söylenip:
- Sevgili sahibim, yiğit kişı,
Hiçbir şey görüp işitmiyor musun?
Hayvan gibi kişnediğinde,
Dile gelip konuştuğunda,

Oñ hulağınañ kîrgenneñ
Sol hulahtañ sıhhan nimes.
955 Annañ andar kör turza,
Pu sınñ aarhı sarında
Üzüt-aynalar sıbıraşalar:
—Naa kızı kiler, tudıñar.
Paza la ister polza
960 Piceziniñ sıdı soonda istilçe.
Ah pladın sıgarıp cızınçatsa,
Alıp hara at ağaa çoohtapça:
—Adımnañ alıp kızı, Ah Tana, his pala,
Sağaa hurilap tartarğa çoohtaan hayza.

965 Piceziniñ sıdı andoh istil tur:
—Üs sürmestig Üzen Arıgñıñ
Hara sümezine kîrip,
Köksim ötire athazın,
Am sañay parim.
970 Alıp töreen Hara Molat
Üs pulunnıg ah torğı pladın ködire tuthanda.
Ah pulut polıp çayılğan.
Ah pulut arazına kîrgen oshas polğanda,
Amdı üs pulunnıg ah plattı
975 Altı hurilap tüü tartıp körer polza,

Ah pladında nime pildırçe.
Alıp hara at ağaa çoohtapça:
—Tik tabırah hatıg ahsımnı siligibis,
Hatıg pudumnu sabıstah,
980 Ölbeen pozıbis mında parğadağbis.
Alıp töreen Hara Molat
Alıp hara attıñ hatıg ahsın siligipçe,

Sağ kulağından girenler
Sol kulağından çıktı.
Bundan sonra görür ki
Bu tepenin arka tarafında
Üzüt-şeytanlar fışıladaşıyorlar:
—Yeni biri geliyor, tutun.
bir daha duymus olsa,
Ablasının ağıdı ardından duyuluyor.
Beyaz şalını çıkarıp silindiğinde,
Yiğit kara at ona söylüyor:
- Adımdan yiğit kişi, Ak Tana kız,
Sana kuramak çekmek için konuşan
denilmemis miydi
Ablasının inleyişi orada da duyulur:
- Üç örgülü Üzen Arıg'ın
Kara büyüüne kapılıp,
Göğsümü delip geçtin,
Şimdi tamamen gidiyorum.
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Üç köşeli ak ipek şalını kaldırarak tuttuğunda
Ak bulut olup yayıldı.
Ak buludun arasın girmiş gibi olduğunda,
Şimdi üç köşeli beyaz şalı
Altı defa belenmiş bağlanmış şekilde
gördüğünde,
Beyaz şalda ne olduğunu anlar.
Yiğit kara at ona konuşur:
- hızlı kuvvetli ağzımı çekiştirdiniz,
Sert buduma vurdunuz,
Ölümsüz bedeniniz buraya varır gibidir.
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Yiğit kara atın ağzını çekiyor,

Hatıĝ hamcınañ saapça.
Sah annañ alıp hara at
985 Pu sınıñ tıĝı sarında tura tüstı.
Ol sınĝa tırıĝ kızı
Sıhpacañ çir poltır.
Üzüt hanı polza, çaza haap,
Çaza tut haldı olarnı,
990 Tükürinip-açırĝanıp odır haldı.
Annā andar alıp hara at
Nandıra çügür sıhhan nimes.
Acırĝastıĝ ah çazılar
Soonda alĝım halıp odırlar.
995 Köölenistıĝ kök çazılar
Soonda köp halıp odırlar.
Saashan sayrabas çazılarnı
Köp irtirçeler olar,
Hushun tüspes huu çazılarnı
1000 Köp irtirçeler olar.
Adı polza çolĝa sılaptır,
Pozı polza çolĝa sılaptır.
Alıp töreen Hara Molat,
Alıp hara attıñ ahsın tohtadıp,
1005 Çaybaañnada çortırça,
Çayıldıra pastırça.
İdı pastırıp körıp odırza,
Udur alıp kızı pastırıp odır.
Körĝen harah çaphalahta,
1010 Küüli-saali çağdashanda,
Alıp apsah kızı çoohtança:
—Sin kızızıñ me, aynazıñ ma?
— Kızı tuzında kızı polĝam,
Kızı tuzınañ irtkende,

Sert kırbaçla vuruyor.
..... ondan yiĝit kara at
Bu tepenin o tarafına indi.
O tepe canlı birinin
Çıkabileceĝi bir yermiş.
Üzüt Han'ı yanından tutup,
Onlar yanlarından tuttu,
Tükürüp öfkelenip oturdu.
Bundan sonra yiĝit kara at
Tekrar yürüyemedi.
Kederli ak ovalar
Arkasında kaldılar.
Deĝerli yeşil ovaların
Tümü arkalarında kaldılar.
Saksaĝan ötmeyen ovaların
Hepsini geçiyorlar,
Kuzgunun inmediĝi bozkırların
Tümünü geçiyorlar.
Atı yorulmuş,
Kendisi yorulmuş.
Yiĝit doğuşlu Kara Molat,
Yiĝit kara atını durdurup,
Rahvanda gidiyor,
Atılarak ilerliyor.
Böyle ilerlediĝini gördüğünde,
Yiĝit kişi karşısına doğru gitmiş.
Gören göz kapanıncaya dek,
Paldır-küldür yaklaştığında,
Yiĝit yaşlı kişi konuşuyor:
— Sen insan mısın şeytan mısın?
- İnsan olmam gereken zamanda insanın,
İnsanlık vakti geçtiğinde,

1015 Aynaa tööy pol parğan polbassım ma za, -
Tıpçe alıp Hara Molat.
— Adı-solañ hayzı polcañ? —
Surça aysah kızı pazoh.
Hara Attıg Hara Molat polçam, -
1020 Tıpçe alıp-çahsı.
— Sin çi noo teen, noo alıpsıñ? —
Surça alıp Hara Molat.
— Han pozırar attıg
Han İrgek polçam, - tıpçe anızı.
1025 — İrah-çağın çol ittiñ me, -
Tıp surça Hara Molat.
— Anı mağaa çoohtaba,
Min ireleen çörgen kızıbın.
Çalgıs hıs pala polğan,
1030 Anı çidırıp çörbın, - tıpçe.
Çir altın çiti kırestı,
Çir üstün toğıs kırestı
Çörıp tappadım.
Sin, alıp kızı Hara Molat,
1035 Mağaa türçe arğıs polarcıhsıñ ma?
Mınnañ mındar irah nimes çirde
Çir Hanı çurtaçça.
Andar parıs kilercıksıñ,
Min anda la polbadım.
1040— Noğa parıspacañ, - tıpçe ir-çahsı.
Andartın toğırtın pu iköleñ
Çir Hanıñ çirınzer çörıbıstıler.
As pa, ür be parğanda,
At asçañ arğalıg sına
1045 Sıga saldılar olar.
Aarhı sarın harap turlar iköleñ,

Şeytana benzer olduğum vakit yok mudur?
Der yiğit Kara Molat.
- Adın sanın nedir senin?
Sorar ihtiyar.
Kara atlı Kara Molat'ım, -
Der yiğidin iyisi.
- Sen ne denen, nasıl bir yiğitsin?
Sorar Kara Molat.
- Kan doru atlı
Han İrgek'im – der beriki.
- Az mı çok mu yol gittin?
Diye sorar Kara Molat.
-Bunu bana sorma,
Ben acı veren kişiyim.
Biricik kız çocuk olan,
Onu yürütmedim, - der.
Yerin altındaki altı haçı,
Yerin üstündeki dokuz haçı,
Arayıp bulamadım.
Sen yiğit kişi Kara Molat,
Bana biraz yarenlik eder misin?
Buradan buraya uzak olmayan yerde
Çir Han yaşamaktadır.
Oraya gideceksin,
Ben oraya gitmedim.
— Nasıl gideceğim, der yiğidin iyisi.
Oradan çevreden bu ikisi
Çir Han'ın yurduna ilerlediler.
Az mı çok mu gittiklerinde,
Atın aşacağı yüksek dağa
Çıktı onlar.
Arka tarafa baktı ikisi,

Sınap taa mında Çir Hanı,
 Hara talay hazı çirde
 Hara tura turça nimes.
 1050 Hara turanın alnında
 Üs azır hara sarçın turça.
 Hara sarçın tözinde
 Hayda-haydar poğda at
 Tağ çili harhay turça anda.
 1055 Üs azır hara sarçınğa
 Eegın sal sal turça ol.
 Hara attın tört azağına
 Hara tas tözeltir.
 Annañ sığara hara suğ horlap sıhça nimes,
 1060 Pularnı kör salıp,
 Huzuruğın purbayta tutça,
 Hulağın çıkçeyte tutça.
 Oñ azağınañ hara çirni saap,
 Har-poraan ködire saap turça,
 1065 Anı körıp, alıp Han İrgek:
 — Hara Molat, alıp çahsı, aylananañ,
 Ölbes pozıbis mında ölerbis,
 Parbas pozıbis mında pararbis,
 Alıp töreen Hara Molat, ispes hulah,
 1070 Körbes harah, andar pastırça.
 — Hara Molat, aylanıp paraan, -
 Tıp tur hataboh Han İrgek.
 Hara Molat, alıp-çahsı
 İspes hulah, körbes harah,
 1075 İnceen ne inçe nimes.
 — Andar daa inzeñ, hara turaa çir kırbe, -
 Tıp hışır haldı soonda Han İrgek.
 Alıp töreen Hara Molat

Gerçekten de Çir Han oradadır,
 Kara nehrin kıyısında
 Kara ev bulunmamaktadır.
 Kara evin önünde
 Üç tepeli kara at direği duruyor.
 Kara at direğinin ortasında
 Görülmemiş güzellikte bir at
 Dağ gibi öne çıkmaktadır.
 Üç tepeli at direğine
 Çenesini salmış durmaktadır.
 Kara atın dört ayağına
 Kara taş seriliymiş.
 Taşların arasından kara su foşurdamaz,
 Bunları görüp,
 Kuyruğunu tutuyor,
 Kulağını tutuyor.
 Sağ ayağıyla kara yeri eşeleyip,
 Kar-boran yaratıyor,
 Bunu görüp, Han İrgek:
 - Yiğidin iyisi Kara Molat, dönelim,
 Ölmez bedenimiz burada ölür,
 Gitmez bedenimiz burada gider,
 Yiğit yaratımlı Kara Molat, duymayan kulak,
 Görmeyen göz, oraya ilerler.
 - Kara Molat, geri dön!
 Der tekrar Han İrgek.
 Yiğidin iyisi Kara Molat,
 Duymaz kulak, görmez göz,

 - Oraya da insan, kara eve girme, -
 Deyip bağırdı ardından Han İrgek.
 Yiğit doğuşlu Kara Molat

Tura hırına çide saldı,
1080 İzik hırında tur saldı nimes.
Anda turıp çoohtanda nimes pe:
— İb eezî han kızı, Çir hanı, sıh peer!
Tura İstineñ tabıs istilçe:
— Kirekteñ kilgen kızı
1085 Pozıñ kırbeceñ me?
Hara Molat, ir-çahsı, pazoh tapsapça:
— Sığar polzañ çahsıdañ sıh!
Sıhpas polzañ, sıgarar oñday tabam!
Hara turanıñ İstineñ pazoh istilçe:
1090— Kırbeceñ me kirektep kilgen kızı.
Alıp Hara Molat pazoh tapsapça:
— Sığar polzañ, çahsıdañ sıh, -
Molat hılızın tigirge ködirdi,
Ayas tigirdeñ aylandırıp,
1095 Hara sarçında turğan
Hara atsar orta tüzirip odır.
Hara attıñ toñ moynınañ
Salıp irtken nimes.
Hara attıñ toñ moynınañ
1100 Üze saap par kilgende,
Hara attın pazı sarçında halğan.
Pozı çirde çaplı tüsken nimes.
Alıp töreen Hara Molat çoohtança:
— Tik tabırahtañ sıh,
1105 Siniñ adın öl haldı.
Hara turanıñ İstineñ tabıs istilçe:
— Haydağ andağ soh-sodır
Alıp çörçe polcañ mında.
Alıp Hara Molat pazoh hıyğı salça:
1110— Sıh, sıgar polzañ!

Ev yönüne ilerledi,
Eşik tarafına gitmedi.
Orada durup konuşmadığında:
— Ev sahibi han kişi, Çir Han, buraya çık!
Evin içinden bir ses duyuluyor:
- İşten gelen kişi
Kendin giremiyor musun?
Yiğidin iyisi Kara Molat da konuşur:
— Çıkacaksan güzellikle çık!
Çıkmazsan çıkarmasını bilirim!
Kara evi içinden tekrar duyulur:
— Kirmeyecek misin girmek isteyen kişi?
Yiğit Kara Molat da konuşuyor:
- Çıkarsan, iyilikle çık, -
Çelikten kılıcını göğse kaldırıp,
Tekrar gökten döndürüp,
Kara at direğine götürdü.
Kara ata doğru indirdi.
Kara atın kalın boynundan
Vurup geçirmede.
Kara atın kalın boynunu
Keserek kopardığında,
Kara atın başı at direğinden kaldı.
Kendisi yere kapaklanıp düşmedi.
Yiğit doğuşlu Kara Molat söz söyler:
- hızlıca çık,
Atın geberdi.
Kara evin içinden ses iştiliyor:
- Bu şekilde nasıl öldürülür
Yiğit olduğu yerde yürüyor.
Yiğit Kara Molat da bağırır:
- Çık, çıkar isen!

Hara Molat, alıp-çahsı,
Molat hılızın polza
Ayas tigirge ködirdi,
Ayas tigirdeñ tüzirip,
1115 Hara turaa naar par kilgende,
Hara tura pray unal halğan.
Hara Molat köre polza,
Çir Hanı stol kistinde
Azıranıp odırğan poltır.
1120 Molat hılıs hara turanı
Unada saphanda,
Çir Hanıñ hara ayağına teeptir.
Hara ayah anıñ küzine
Tigirge sıgara saptırıp polza,
1125 Samnağınañ hada hağdıraanı istil halğan.
Çir Hanı stoli kistinde
Huruğ pozi odır haltır nimes,
— Haydağ-mındağ soh-sodır alıp polcañ,
Kızını asha-tusha hısçathan.
1130— Haydañ sağaa as-tus polcañ, - tıp,
Alıp Hara Molat, oñ holın ködir kilip,
Naah pastıra saap par kilgen.
Çir Hanı, alıp kızı,
Alıp Hara Molatıñ sabızına sıdabin,
1135 Çirde çapli odıra tüşken,
Ahsı-purunnañ han saalaan nimes.
Alıp Hara Molat polza.
Çir Hanın pas orta saapça,
Paarı-söögineñ tepken nimes,
1140 Harğanadañ habınarğa pirbedi,
Tabılğattan tudınarğa pirbedi,
Çiti künge sıgara tolğap tur.

Yiğidin iyisi Kara Molat,
Çelik kılıcını
Gökyüzüne götürdü,
Götürdüğü yerden indirip,
Kara eve vurduğunda,
Kara evin tümü ufalandı
Kara Molat görür ki,
Çir Han masanın başında
Yemek yemekteymiş.
Çelik kılıç kara evi
Unufak ettiğinde,
Çir Han'ın kara kadehine değmiş.
Kara kadeh onun gücüne
Göge çıkarak vurduğunda,
Kaşığıyla birlikte duyuldu.
Çir Han masanın başında
Boşu boşuna oturmuyor,
-
İnsanı aş-tuza astı.
- Sana nereden aş-tuz olacak, deyip,
Yiğit Kara Molat, sağ elini kaldırıp,
Yanağına bir tokat attı.
Yiğit kişi Çir Han
Yiğit Kara Molat'ın vurmasına dayanamayıp,
Yere serildi,
Ağzı burnu kan içinde kaldı.
Yiğit Kara Molat
Çir Han'a isabetlice vuruyor,
Bağrı-kemiği ezilmez,
Salkım söğütten fark edilemedi,
Ter otuna tutunamadı,
Yedi gün boyunca dolandı.

Çiti kün irtkende,
Çir Hanı iki azağın alıştır çörçe,
1145 Al-sağızın alıştırça.
Alıp Hara Molat Çir Hanın
İnis töbîn it çörçe,
Tös çoğar töstep hal çör.
Hara hayadañ habınarğa pirbinçe,
1150 Haya tözineñ tudınarğa pirbedi.
Ayas tigirge ködir çör nimes,
Ayas tigirdeñ aylandırıp,
Alıp tüzirgeñ hara hayaa tüzirçedir.
Pilîn pis çirdeñ,
1155 Arğazın altı çirdeñ teep,
Saap çör Hara Molat, alıp-çahsı.
Ölbeen poızı ölçedir,
Parbaan poızı parçadır Çir Hanı.
Tigir tözi tazılapçadır,
1160 Çirniñ tözi küülepçedir.
Uluğ alıp ölgeñine
Hara alıptarğa har-poraanı pıldirdi,
Hara talayğa nın kirmeni pıldirdi.

Alıp Hara Molat polza
1165Hara turanıñ ornınzar pas pardı.
Hara turanıñ ornında
Üs hulahtığ küler hazan turça.
Haynapçathan hara hazanda
Hara çöget haynapçattır.
1170 Küler hazanda polza
Altın-kümüş çüstükter
Haynapçathanın kör saldı.
Alıp Hara Molat, oñ azağın ködir kilip,

Yedi gün geçtiğinde,
Çir Han iki ayağını değiştirir,
Kötü niyetini değiştirir.
Yiğit Kara Molat, Çir Han'ın
İnmesini sağlıyor,
Yamaç yukarı gider kalır.
Kara kayadan fark edilmiyor,
Kaya yamacından tutunamadı.
Gökyüzüne kaldırmaz,
Gökyüzünden döndürüp,
Yiğit deviren kara kayaya düşmüş.
Belini beş yerden,
Sırtını altı yerden tepip,
Vurur yiğidin iyisi Kara Molat.
Ölmez bedeni ölüyor,
Gitmeyen bedeni gidiyor Çir Han'ın.
Göğün ortası gürüldüyor,
Yerin ortası gürüldüyor.
Koca yiğidin ölümüne
Kara yiğitlere kar-boran bildirdi,
Kara nehre kar suyunun girdiğini
anlattı.
Yiğit Kara Molat
Kara evin yanına vardı.
Kara evin olduğu yerde
Üç kulplu tunç kazan durmakta.
Kara kazan kaynamakta
Kara katran kaynıyor.
Tunç kazanın içinde
Altın ve gümüş yüzükler
Kaynamaktadır.
Yiğit Kara Molat, sağ ayağını kaldırıp,

Hazanın hırınañ tepkende,
1175 Hara çöget çayılıp,
Hara çir köygen nimes,
Hara tuban tartılğan nimes.
Üs kün arıbin turdı hara tuban,
Üs künneñ ayastap,
1180 Hara tuban öörledi.
Anañ körze Hara Molat,
Altın-kümüş çüstükter
Haralta köytir çögette.
Altın-kümüş çüstükterni alıp,
1185 İzebıne kire suhhan nimes.
Alıp Hara Molat,
Paza itçeñ nime halbaanda la,
Hara adına münip,
Arğalığ sızar pastırdı.
1190 Körgen harah çaphalahta,
Küüli-saali arğalığ sına sıhhan.
Anda sığıp körçetse,
Hada kilgen apsağı
Pu çağında çoh poltır.
1195 İbirip-siziniñ pıl turza,
Hada kilgen apsağı
Pu çirdeñ tizip çöribistir.
Alıp Hara Molat
Hara adına hatığ hamcı saapça,
1200 Hara çir titirepçe,
Han tigir haltırpaça.
Ol pararğa mayın poldı,
Min çoohtırğa tabırah poldı.
Annañ andar parğanda,
1205 Saashan tüspes sarığ çazaa kildi.

Kazana tekmeıi indirdiğinde,
Ka katran dökölüp,
Kara yer yanar olmaz.
Kara duman çekilir olmaz.
Üç gün dağılmadan kaldı kara duman,
Üç gün sonra hava açıp,
Kara duman yükseldi.
Kara Molat bunu gördüğünde,
Altın-gümüş yüzükler
Kararak yandı katranda.
Altın-gümüş yüzükleri alıp,
Cebine soktu değıl.
Yiğit Kara Molat,
Böyle bir şey yapmakla kalmayıp,
Kara atına binip,
Yüksek dağa ilerledi.
Gören göz kapanıncaya dek
Paldır-küldür yüksek dağa çıktı.
Oraya çıkıp görür ki,
Birlikte geldiğı ihtiyar
O vakit kendisiyle değılmiş.
Dönüp bakıp anlar ki,
Birlikte geldiğı ihtiyar
Buradan kaçmış.
Yiğit Hara Molat
Kara atına sert kamçıyı şaklatıyor,
Kara yer titiriyor,
Gökyüzü sallanıyor.
Onun ilerlemeye gücü kalmadı,
Benim konuşmam ivedi oldu.
Hepsinden sonra gittiğinde,
Saksağan inmez sar ovaya geldi.

Hushun tüşpes huu çazaa kildī.
Adınıñ tñn tohtada tartıp,
Çaybañnada çortıpça,
Çayıldıra pastırça.
1210 İdi pastırıp odırza,
Payaağı apsah, adınañ tüzıp,
Tizekke odırıp, pazırıp odır:
-Pigleze pigim, hannaza hanım,
Arıǵ tınım çir üspe!
1215 Taǵa sıhsa, - tayaǵıñ polam,
Çölenerge itseñ, - çölegiñ polam.
Sıǵara sürzeñ – adayıñ polam,
Kire tartsan, - kızıñ polam.
-Çoh, sin maǵa pazırba,
1220 Min saǵaa huday nimessim,
Sinı ödirebessim, - tıpçe Hara Molat,
Tur, parçathan çolnı aynıdıp odıraan.
Anı istip, apsah kızı
Azah üstüne tura tüstī.
1225-Pigleze pigim, hannaza hanım,
Hara Molat, - tıpçe, -
Sin çorıh çörçetken kızı
Astañ daa astap,
Suǵdañ daa suhsap parǵan polarzıñ.
1230 Azı-tamaǵım miniñ
Pozımnañ hada çörçe.
Apsah, aar-peer aylanıp,
Ah çazı çirde Altın stol turǵıstı.
Alıp kızı Hara Molat
1235 Altın stol kistıne odırdı.
Ah çazı ortızında
Astaannarın toshırçalar,

Kuzgun uğramaz boz ovaya geldi.
Atının dizginini durdurarak çekip,
Rahvan ilerliyor,
Yayılarak gidiyor.
Böylece gidip otururken,
Deminki ihtiyar atından inip,
Dizinin üstüne oturup, yalvarmış:
-Bey olsa beyim, han olsa hanım,
Saf canım yer!
Daǵa çıktıǵında desteǵin olayım,
Dayansan dayanaǵın olayım.
Sürsen, itin olayım,
İçeri çeksen adamın olayım.
-Hayır, sen bana yalvarma!
Ben senin Yaratıcın deǵilim,
Seni öldürmeyeceğim, der Hara Molat,
Ayaǵa kalk, gideceǵin yolda hızla ilerle.
İhtiyar adam bunu duyup,
Ayakları üzerine kalktı.
-Bey olsa peyim, han olsa hanım,
Hara Molat deyip,
Sen, yolcu kişi
Aşacaǵını aşıp,
Susamaz olasın.
Benim yiyeceǵimi
Benimle birlikte ye.
İhtiyar oraya buraya dolanıp,
Ak ovada bir altın sofra kurdu.
Yiǵit Hara Molat
Altın masanın başına geçti.
Ak ova ortasında
Karınlarını doyuruyorlar,

Arğa-moynıların tıtçalar.
İğirlerine it çügürdü,
1240 Pügirlerine mün oylandı.
Apsah kizî altın stolın
Aar-peer sîlîkti.
Altın stol ah çazıda
Çoh pol pardı.
1245 Attarına altanıp,
Par sıhtılar pu iköleñ.
Amdığızın amdı idîp,
Purunğızın pudurıp idîp,
Çoohtas parılar çolda.
1250 Hara Molat, alıp-çahsı,
Uluğ tın parıp odırça.
Ört talaynañ Oo talaynı
Haydi kizîp alarına çobalça nimes.
-Nimee çobaldıñ Hara Molat? –
1255 Tîp surça nimes apsah kizî.
-Nimee çobalim, apsah kizî,
Ört talaynañ Oo talaynı
Haydi kizerine çobalçam,
Adımınñ küzi arıgli sıhtı.
1260 -Ört talaynañ Oo talaynı
Kizerine haydi çobalcañ? –
Tîp salıp odır apsah kizî.
-Arğa-süme salıp kispeceñ me,
Min sinî kizîr salam, - tîp odır.
1265 Sınnañ sınını azıp,
Tağdañ tağa kilip,
Attarın çörgişçeler pu iköleñ.
Talaylarğa çidışçeler,
Apsah kizî, adınañ tüze segirip,

(Giysilerinin) Sırtlarını eskitiyorlar.
Kıvrımlarına et doldu,
Kamburlarına yağ doldu.
İhtiyar adam altın masanın
Orasını burasını temizledi.
Altın masa ak ovada
Yok oluverdi.
Atlarına atlayıp,
İlerledi bu ikisi.
Şimdikini şimdi yapıp,
Öncekini yapıp,
Sohbet ettiler yolda.
Yiğidin iyisi Hara Molat,
.....
Ört Nehri ile Oo Nehrini
Nasıl geçeceklerine dair kaygılanır.
-Neye kaygılandın Hara Molat?
Diye sorar ihtiyar.
-Neye dertleneceğim ihtiyar,
Ört Nehri ile Oo nehrini
Nasıl geçeceğimi düşünüyorum,
Atımın gücü tamamen bitti.
-Ört Nehri ile Oo Nehrini
Geçmeyi nasıl düşünüyorsun?
Demiş ihtiyar kişi.
.....
Ben seni geçiririm demiş.
Zirveden zirve aşıp,
Dağdan dağa gelip,
Atlarını yürütür bu ikisi.
Nehirlere ulaşırlar,
İhtiyar adam atından inip,

1270 Üs hıl üze tartıp,
Çilbep kilip tastaanda,
Ört talayñi kizire
Altın mosta püt pardı nimes.
Apsah kızı altın mostaca
1275 İrin-sarınnañ kis pari nimes.
Alıp Hara Molat apsahtıñ sonca
Kire pastır pardı nimes.
Alıp hara at altın mostaa kırıbince,
Hoyrañnap ala oñ azağın kire pashanda,
1280 Saar azağınañ na mostanı
Talayğa kire pasça nimes.
Ah çazaa aylanıp,
Toğıs tazın teerizineñ itken,
Tolğap tarthan hamcızınañ
1285 Toñ putha saapça.
Toñ pudın pöle saap,
Toñ söökke naari saapça.
Alıp hara at polza segirgen,
Athan uh polıp,
1290 Ayas tigirge hıladı,
Uçuhhan hus polıp,
Kök tigirge segirdi.
Alıp hara at segirgende,
Ah ayasta ah tuban,
1295 Kök tuban ködirildi.
Alıp hara at paza oñnanza,
Ört talaynañ Oo talaynıñ
Aarhı sarında talcılı parıp tüstir.
Alıp töreen Hara Molat,
1300 Adın sığara söörtep alıp,
Alton sös sıgarıp, adına ayap,

Üç kıl koparıp,
Büyü yapıp fırlattığında
Ört Nehrini geçerek
Altın köprü yaratıldı.
İhiyar adam altın köprü boyunca
Şarkı türküyile ilerler.
Yiğit Hara Molat ihtiyarın arkasından
Gitti.
Yiğit kara at altın köprüye girmeyince,
..... sağ ayağıyla girdiğinde,
Öteki ayağını ise köprüden
Nehre sokarak ilerliyor.
Ak ovaya geri dönüp,
Dokuz kölenin derisinden yapılmış,
Kamçısını savurup
Sert buda vuruyor.
Sert budunu bölerek vurup,
Sert kemiğe basarak vurur.
Yiğit kara at sekti,
Atılan ok olup,
Gökyüzüne uçtu,
Uçan kuş olup,
Gökyüzüne sıçradı.
Yiğit kara at sıçradığında,
Ak gökte ak duman,
Mavi duman çekildi.
Yiğit kara at dahi anlar ki,
Ört nehri ile Oo nehrinin
Arka tarafında bayılıp düşmüş.
Yiğit doğuşlu Kara Molat,
Atını çıkararak çekiştirip,
Altmış laf deyip, atına acıyıp,

Açıġ sııtnañ sıhtapça,
İlig sösneñ çoohtanıp,
İnelip-çobalıp sıhtapça.
1305 Hurup parġan taġlarġa
Kök ottar ötire sıhtapça,
Hurup parġan aġstarġa
Kök pürler sıġara sıhtapça.
İdi çobalıp, alıp töreen Hara Molat
1310 Alıp apsahnañ hada çörbistiler.
Para-para kilgende, apsah çoohtanıp odır:
-Pigleze pig kızı, hannaza han kızı,
Aġırın-köölce parıp odır.
Miniñ çirım-suum çaġın çirde
1315 Min hapçıġay daa parıp odırım.
Çobal çörġen sin alıp kızı
Çolda aallap alarziñ.
İdi le tıp alıp,
Han pozırah attıġ apsah
1320 Huyunnañ tabırah çörbısken,
Çildeñ hapçıġay uçugıbıshan.
Alıp töreen Hara Molat
Saġınmazın saġınıp odır,
Pögınmezın pögınıp odır,
1325 Hubulıp alarġa saġınıp aldı.
Pu çir üstünde polcañ poltır
Çil saraattıġ Çildeñ alıp,
Ayas altın altı kiresti,
Çir üstün çiti kirestep,
1330 Anda-mında süstir çörceñ.
Alıp hara adın çil saraatha hubuldırdı,
Al-pozın polza Çildeñ alıpha hubuldırdı,
Arġalıġ sın kör taap,

Acı ineyişle aġlar,
Elli sözle konuşıp,
Acı çekip-yorulup aġlıyor.
Kuruyup giden daġlara
Yeşil otlar arasından çıkıyor,
Kuruyup kalan aġaçlara
Yeşil yapraklar çıkıyor.
Öylesi yorulup, yiġit doğuşlu Kara Molat
Yaşlı yiġitle birlikte yürüdüler.
Gide-gide vardığında, ihtiyar konuşmuş:
-Beylese bey kişi, hanlasa han kişi,
.....-yavaşı gitmiş.
Benim memleketim yakın yerde
Ben hızlıca gideyim.
Sen yorgunsun yiġit kişi
Yolda misafir olursun.
Böyle diyen yiġit,
Kan doru atlı ihtiyar
Fırtınadan hızlı yürüdü,
Rüzgârdan çabuk uçtu.
Yiġit doğuşlu Kara Molat
Düşüneceğini düşünmüş,
Meselesini çözmüş,
Onlara deġişip, düşündü.
Bu yer üzerinde olacakmış.
Yel sarı atlı Çilden Yiġit,
Göğün altındaki altı haçı,
Yerin üzerindeki yedi
Orada burada süstürdü.
Yiġit kara atını yel sarı ata dönüştürdü,
Kendisini Çilden Yiġit'e dönüştürdü,
Yüksek daġı görüp,

Arğalığ sızar oylattı nimes.
 1335 Arğalığ sınañ körıp turza,
 Han pozırah at altın sarçında
 Palğap salğan turça nimes.
 Arğalığ sınnañ inip,
 Ah çazaa tüzıp, huzuruğınañ hamcılanıp,
 1340 Çılñineñ çilbep parça, çoh küzın salıp,
 At palğacañ altın sarçınğa oylat kildı.
 At palğacañ ala sarçınğa
 Çıl saraadın altı sari palğadı,
 Ah örgezer kire hondı.
 1345 İzık aza, izen pir turadır,
 İrkın alti, mindı sal tur.
 İzenök-mindök tıp turlar ib eelerı.
 Alıp odırtcañ altın sıreege odırdı,
 Apsah kızı altın stolğa toldıra
 1350 As-tamahtın aymağın sal tur,
 Arağaniñ hatiin turğıs tur.
 Apsah kızı ancada izirıp çoohtanıp odır:
 -Aaldañ aalğa çörceñ Çildeñ Han,
 Minzer uluğ alıp aallap kilıp odır,
 1355 Sinı mında kör salza,
 Odırğannañ çoo sirtıbızır,
 Ol kilgence, sin tabırağınca
 Sığıp parıbıs.
 -Çarır, çarır parıbizarbın, -
 1360 Tıpçe Çildeñ Han
 Alıp töreen apsah polza
 Arazında sarnabızı odırça,
 Arazında köglebizi odırça,
 Hada honğan ineyegine mahtanıp odırça:
 1365 -Pu turğan çalbah çirniñ üstünde

Yüksek dağa ilerledi değıl.
 Yüksek dağı gördüğünde,
 Kan doru at altın at direğinde
 Bağlı bulunuyor değıldi.
 Yüksek dağdan inip,
 Ak ovaya gelip, kuyruğuyla kırbaçlanıp,
 Yelden rüzgâr çıkararak az gücünü salıp,
 At bağlanan altın at direğine koşturdu.
 At bağlanan ala at direğine
 Yel sarı atını altı defa bağladı,
 Ak otağa girdi.
 Eşiği aşarak selam vermiş,
 Kapıyı geçip merhaba demiş.
 Selam-kelam etti ev sahipleri.
 Yiğitlein oturduğu altın döşeğe oturdu,
 İhtiyar adam altın masayı donatarak
 Yiyeceğın güzelini hazırlamış,
 Rakının sertini koydu.
 İhtiyar, öylece esriyip konuşmuş:
 - Köyden köye giden Çilden Han,
 Bana büyük bir yiğit konuk olmuş,
 Sen burada görürsün ki,
 Oturandan daha fazla
 O geldiğinde, sen hızınca
 Çıkıp gidin.
 -Tamam, tamam giderim, -
 Diyor Çilden Han
 Yiğit doğuşlu ihtiyar
 Arasında şarkı söylüyor,
 Arasında türkü çağırıyor,
 Birlikte yaşadığı ninesine övünüyor:
 - Bu koca dünya üzerinde

Min oshas uluğ alıpnañ kem tanışan,
Tirek ağas, üs kilip,
Pistñ üstübiske hacan daa tüspes.
Uluğ alıp, pistñ çurtıbışa kilip,
1370 Çaanañ kïrbes hacan daa.
Çil saraattıg Çildeñ Han,
Amcoğın salıp polza,
Arğalıg sızar par sıhhan.
Körgeñ harah çaphalahta,
1375 Küüli-saali arğalıg sığa sığara saldı.
Ah çazaa tüzip,
Adınıñ ahsın silikken,
Halin pudına hamcı salğan.
Çil saraat anañ üküñ salğanda,
1380 Hara çir haltıras turça,
Çir üstü çilbel turça,
Han tigir solhılıs turça.
Piltiri pasha suğlar kisçe,
Pili pahsa tağlar asça.
1385 Ah öleñ ösken çazılarca,
At azağı tegbin parça,
Kök öleñ ösken çazılarca
At huzuruğı tegbin parça.
Adı polza çolğa sılapır,
1390 Pozı polza çolğa sılapır.
Adınıñ ahsın tohtada tartıp,
Çaybañnada çortırça,
Anca-mınca parğanda,
At tabanı tazılaanı istilçe.
1395 Körgeñ harah çaphalahta,
Çaphan harah ashalahta,
Küüli-saali alıp kızı çide saldı.

Benim gibi ulu bir yiğitle kim tanışmıştır?
Kavak ağacı, kesilip,
Bizim üstümüze hiçbir zaman düşmez.
Ulu yiğit bizim yurdumuza gelip,
Hiçbir vakit savaşmaz.
Yel sarı atlı Çilden Han,
Veda eder,
Yüksek dağa çıktı.
Gören göz kapanıncaya dek,
Paldır-küldür yüksek dağa çıktı.
Ak ovaya düşüp,
Atının ağzını çekiştirdi,
Kalın buduna kırbaç saldı.
Yel sarı at sonra sıçradığında,
Kara yer titriyor,
Yerin üstünde rüzgâr esiyor,
Gökyüzü havasız kalıyor.
Sınırı başka sular kesiliyor,
Beli başka dağlar aşılıyor.
Beyaz ölen otunun yetiştiğı ovalarca,
At ayağının değmediğı yer kalmıyor,
Yeşil ölen otunun yetiştiğı ovalarca
At kuyruğunun değmediğı yer kalmıyor.
Atı olsa yorulmuş,
Kendisi olsa at üzerinde yorulmuş.
Atının ağzını çekerek durdurup,
Rahvanda yürütüyor,
Az biraz ilerlediğinde,
At nalının sesi duyuluyor.
Gören göz kapanana dek,
Kapanan göz açılana dek,
Yiğit kişi paldır-küldür ilerledi.

Han pozırah atha mungen,
Hamnos pörık kisen,
1400 Hızıl saf`yan sapogtığ,
Arğa-piline toldıra
Torğı hur hurğancan,
Altı sileke idı artınğan
Altı tünerçık arağalığ
1405 Alıptañ artıh alıp oolah.
— İzen-mindı, çil çitpes
Çildeñ Han, - tıp tur nimes oolah.
İzenin alıp, izennes tur,
Mindızın alıp, mindiles tur Çildeñ Han.
1410— Noo teen alıp-küçün pol turzın,
Minı pıdı tanıpçathan,
Min uluğ kızı sinı
Tanıp taa polbinçam, - tıp odır Çildeñ Han
— Min han pozırah attığ
1415 Han Hılıs polçam, - tıp tur alıp.
— İrah-çağın çol tutın ma, -
Tıp surıp odır Çildeñ Han.
— İrah taa, çadıyn daa parcam ma,
Mınnañar irah nimes çirde
1420 Hula attığ Hulataş alıp çurtapça,
Anın çurtında pu künerde
Attañ artıh attar çılışça,
Alıptañ artıh alıptar çılışça,
Uluğ toy, uluğ küleet pol tur,
1425 Andar par turbin, - tıpçe.
Han pozırah attığ Han Hılıs alıp
Köp polza üskürinçe,
Köp polza tükürinçe.
— Nimee üskürinçeziñ,

Kan doru ata binen,
Su samuru derisinden börk takan,
Kızıl sayfan çzimeli,
Arka beline doldurarak
İpek kuşak dolamış,
Altı koçun etini yüklenen,
Altı kap rakılı
Yiğitten de yiğit oğlan.
- Merhaba, yel gitmez
Çilden Han, - der değil oğlan.
Selamını alıp karşılık verir,
Esenlik dileğini alıp onu karşılar Çilden Han.
- Hangi güçlü yiğitsin sen?
Ben bu şekilde bilirim,
Ulu kişi, ben seni
Hiç tanımıyorum- der Çilden Han.
- Ben kan doru atlı
Han Kılıs'ım dedi kahraman.
- Uzak mı yakın mı yol teptin? -
Deyip sordu Çilden Han.
- Uzak da yakın da yol mu gideceğim,
Buradan uzak olmayan bir yerde
Kula atlı Hulataş yiğit yaşıyor,
Bu günlerde onun memleketinde
Attan daha iyi atlar toplanıyor,
Yiğitten yiğit kahramanlar toplanıyor,
Büyük düğün, büyük eğlence varmış,
Oraya gidiyorum, der.
Kan doru atlı Han Hılıs yiğit
Sık nefes alır,
Çok tükürür.
- Neden nefes alıyorsun,

1430 Nimee tükürinçeziñ,
Toyğa parçathan alıp kızı,
Han Hılıs alıp, -
Tıp surap odır çil çitpes Çildeñ Han.
—İze, miniñ hudaı hoshan,
1435 Çayaan çazaan alcañ hızım
Anda çurtaçça nimes.
Hay-hay çirdeñ
Uluğ küstığ uluğ alıp
Çis hulahtığ Çizim Möke alıp
1440 Hudaı kırıbıstır alcañ hızıma.
Annañ pılazıp, annañ kürezerge
Arığ küzim çitpeedeg,
Almah saam happadağ tıp,
Harah çazın han itçe,
1445 Purun suun pus itçe.
Hamcı pazınañ
Harah çazın alça Han Hılıs alıp.
Munzuruh pazınañ
Purun suun alça Han Hılıs alıp.
1450 — Çil çitpes Çildeñ Han, sin alıp kızıñıñ,
Arsa, mağaa polis pirerciksñ? –
Tıp suranıp odır Han Hılıs alıp.
— Noğa polıspas, polis pirerbñ,
Sin at çobaldırbaan kızı,
1455 Al-pozıñ mayıhbaan kızı,
Hudaı purun kır tur, - tıp tur.
Çil çitpes Çildeñ Han.
Anı la iskende,
Han pozırah attığ Han Hılıs
1460 Han pozırah adınıñ
Halın pudına hamcı saphan.

Neden tükürüyorsun,
Düğüne yollanan yiğit kişi,
Han Hılıs alp, -
Diye sorar yel gitmez Çilden Han.
- Evet, Allah izin verirse
Yaratanın ömür sürmek için aldığı kızım
Orada yaşıyor değil.
Oldukça uzak bir yerden
Pek güçlü ulu yiğit
Bakır kulaklı Çizim Möke yiğit
Tanrıya alacağım kızıma.
Onun elinden alıp, onunla savaşmaya
Saf gücüm yetmiyorsa,
Gücüm kuvvetim tutmuyor deyip,
Gözyaşını kan ediyor,
Burun suyunu buz ediyor.
Kırbacın başıyla
Gözyaşını alır Han Hılıs yiğit.
Yumruğuyla
Burun suyunu alır Han Hılıs yiğit.
- Yel gitmez Çilden Han, sen yiğit birisin
Bana yardım eder misin acaba? -
Deyip sorar Han Hılıs yiğit.
- Niçin, yardım edebilirim,
Sen ata acı vermeyen birisin,
Hiç yorulmayan birisin,
Tanrı'ya ilk sen gidersin, dedi
Yel gitmez Çilden han.
Onu dinlediğinde,
Kan doru atlı Han Hılıs
Kan doru atının
Sert buduna kırbaç şaklattı.

Han pozırah at anañ üküş salğanda,
Tigır tübı sooli tüsken,
Çır arğazı üze sabılğan,
1465 Hara kök tubannıñ arazınañ
Hara tobrırah han tigırge tartılça.
Alıp töreen Hara Molat
Sağınmazın sağın tur,
Pögınmezın pögın tur,
1470 Pazoh hubularğa sağınıp aldı.
Turğan çırdeñ attan tüze segırdı,
Çıl saraat anda
Han pozırah at polıp tura tüstı.
Hahpas izerlíg,
1475 Hayıs çügenníg tura saldı.
Al-poız polza
Tas apsaħha hubuldı nimes.
Han pozırah adına atlandı,
Hastırır hamcızın pılekke tüzırıp,
1480 Hahpas izer ıgırıt-soğırıt
Tüze pardı tas apsaħtıñ altında.
As parğan, ür parğan,
At ascañ arğalığ sınga sıhtı,
Aarhı-peerkızın harap tur.
1485 Sınap taa, hula attığ
Hulataynıñ çurtında
Attardañ artır attar çultır,
Alıptardañ artır alıp çultır.
Alıp töreen tas apsaħ
1490 Alıp Hulataynıñ çurtına inıp odır.
At palğacañ ala sarçınğa çittı,
Ah örgezer aldıra pastırça.
Haalhaliin hazıra sasça,

Kan doru at hemen sıçradıǵında,
Gögün dibi çekildi,
Yerin arkası parçalandı,
Kara mavi dumanın arasından
Kara toprak göge çekildi.
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Düşünmediğini düşünmüş,
Hesaplamadığını hesaplamış,
Ve dahi don değıştirmeyi düşündü.
Olduğu yerde attan inerek sıçradı,
Yel sarı at orada
Kan doru at olup belirmiş.
Eyeri ağaç kabuğundan,
Kayış eyerli oldu.
Kendisi ise
Kel bir ihtiyara dönüştü değıl.
Kan doru atına bindi,
Kabuktan mamul kırbacını bileğine sarıp,
Ağaç kabuğundan eyer gacıır-gucur
Düzleşti kel ihtiyarın altında.
Az gitti çok gitti,
Atın geçeceğı yüksek dağa çıktı,
Oraya buraya bakmış.
Gerçekten de, kula atlı
Hulatay'ın memleketinde
Atlardan daha iyi atlar toplanmış,
Yiğitlerden daha cesur yiğit toplanmış.
Yiğit doğuşlu kel ihtiyar
Yiğit Hulatay'ın yurduna indi.
At bağlanan ala at direğine gitti,
Ak otağa doğru ilerliyor.
Bahçe kapısını sonuna kadar açıyor,

İrkinniin İde saçsa.
1495 İzik aza, izen pirçe,
İrkın alti, mindi salça.
Hahpas tonniğ tas kizee
Hay pıreezi izenök-mindök tıpçe,
Hayzi ispes hulah,
1500 Hayzi körbes harah pol turlar.
Tas apсах, pas parıp,
Ot soonda odıra tüsti,
Tozin na purli tüsti.
— Haydağ mındağ soh-sodir
1505 Tas apсах poldı, - tis turlar.
Torğı ton kiskenneri
Tırtıstan turlar ağaa,
Torıh ton kiskenneri
Polıs turlar ağaa.
1510 Annañ andar körze,
Alıp kızı Çizim Möke,
Uluğ alıp kızı,
İb eezi Hulataynañ hosti odırıp,
Uluğ ayah çitırçe nimes.
1515 Payaağı polza Han Hılıs
Altı tünerçik arağalığ,
Altı sıleke ittig
İzik hırında tur saltır.
Tas oolahha hubulğan apsahti
1520 Tanıbin, harağı izikte le tur.
Tas apсах, ot soonda odırıp,
Çoohtanıp odır:
— Hudaa kilgen alıp kızı,
İzik naağında nimee turdın?
1525 Arağanı urbacañ ma,

Kapıyı iterek açıyor.
Eşiği aşarak esenlik diliyor,
Kapıyı atlayarak, selam veriyor.
Ağaç kabuğundan kürklü kele
Herhangi biri selam veriyor,
Hangi duymayan kulak,
Hangi görmeyen göz varmış.
Kel ihtiyar, girip,
Ocağın ardında oturdu,
Toz da yükseldi.
- Öyle böyle
Kel ihtiyar oldu, - dizerler.
İpek kürk giyenleri
Ona öfkelençiler,
İpekten palto giyenler
Ona sinirlençiler.
Bundan dolayı,
Yiğit insan Çizim Möke,
Büyük kahraman,
Ev sahibi Hulatay'la beraber oturup,
Büyük kadeh yetiştirir değıl.
Biraz önceki Han Hılıs
Altı kap rakılı,
Altı koç etli
Eşiğin orada durmuş.
Kel oğlana dönüşen ihtiyarı
Tanımadan, gözü eşiktedir.
Kel ihtiyar, ateşin ardından oturup,
Konuşmuş:
- Tanrı'ya gelen yiğit adam,
Eşiğin kenarından neden durdun?
Rakını boşaltmayacak mısın?

Arağanı ülebecen me,
Alıp Han Hılıs?
Tas apsah çooğınan
Altınzarıh alton alıpha aylandıra,
1530 Üstünzarıh çiton alıpha aylandır
Ülep toy ospınça nimes.
Altınzarıh pas parıp,
At ködürbes sara ayah taap aldı,
Sara ayahha toldıra urdı,
1535 Ot soonda odırğan Tas apsah:
— Arağan aldah, iş körüm, - tıp çoohtança.
Alıp Han Hılıs sara ayah tutırı pirdi.
Tas apsah alıp polza,
Azır holğa alıp,
1540 Haarta-hoorta tartıbtı.
— Haydağ çahsı arağa polğan,
Paza pırnı urıboh pır, - tıp odır.
İkincizin pazoh haarta-hoorta tartıbtı.
— Haydağ çahsı arağa polğan,
1545 Haptır pardım, - tıp odır.
— Arğa çonnañ cılğan
Alıp-çahsılarğa çooch çoohtap
Pirim me, - tıp surımıp odır.
Köp sabazı tapsabınça –
1550 İspes hulah, körbes harah.
As sabazı polza,
— Çoohta, çoohta, tas apsah, - tıp turlar.
— Alnımda odırğan Çizim Möke
Hay-hay çirdeñ kilgen kızı,
1555 Pozı çirinde hat çitpin,
Hattap kilgen me pu çirge?
Hula attıg Hulataynıñ

Rakını dağıtmayacak mısın?
Yiğit Han Hılıs?
Kel ihtiyar konuşmadan
Kuzey altmış yiğide döndürerek,
Güney yetmiş yiğide döndürerek,
..... düğünden kurtulamaz değil.
Kuzey ilerleyip,
Atın taşıyamadığı çamçağı kaptı,
Kadehe doldurarak kırdı,
Ocağın ardından oturan kel ihtiyar:
— Rakını al da iç göreyim – deyip konuşur.
Yiğit Han Hılıs çamçağı tutturdu.
Yiğit kel ihtiyar,
İki eline alıp,
Tamamen çekiştirdi.
- Nasıl da güzel rakıymış,
Ve birini de serpiver, - deyip oturur.
İkincisini de çekiştirdi,
- Nasıl da lezzetli rakıymış,
Tutturdum, - deyip oturur.
- Kalabalık halkla toplanan
Yiğidin iyilerine konuşup
Vereyim mi, - deyip sorar.
Büyük kısmı ses çıkarmıyor -
İşitmez kulak, görmez göz.
Az hatası olsa,
— Konuş, konuş, kel ihtiyar, demişler.
- Önümde oturan Çizim Möke
Pek uzak yerden gelen kişi,
Kendi yurdunda kadın bulamadın da,
Evlenmeye buraya mı geldin?
Kula atlı Hulatayn'ın

Çalgıs hızın ağaa pirbeñer,
Pozi çirinde parıp alzn! –
1560 Tıpçe tas kızı.
Köp sabazı tapsabadı,
Ashıncah sabazı suulastı:
— Sın, sın, apсах, - tıp çaratçalar.
Çis hulahtıĭ Çizim Mökeniñ
1565 Hızıl sırayı hızara köyçe,
Hara paarına kiptelçe.
Stol kistineñ tura salıp,
Ot soondanĭ apsahtı,
Oñ holın çıhsın kilip,
1570 Naah pastıra saap par kildı.
Alıp apsahtıñ haraĭı daa
Tıplabin odırça nimes.
— Oñ holım tunmaza,
Sol holım tunap, - tıp,
1575 Sol holdañ saap par kildı alıp Çizim Möke
Alıp apsahtıñ polza,
Haraĭı daa tıplabin odır pazoh.
Tas apсах çoohtanıp odır:
1580 — Haydaĭ mındaĭ soh-sodır alıp polcañ,
Kızınıñ pır çooĭına daa sıdabinçathan.
— Haya, Han Hılıs, pazoh
Pıree ayah çitırdek, - tıp odır tas apсах.
Han Hılıs polza
1585 Pır sara ayah tutırı pirdı,
Tas apсах haarta-hoorta tartıbtı
Apsah kızı tura hondı,
Çizim Mökeni, çaĭadañ harbap,
Tashar sıĭara söörtip parıbtı.
1590 - Sinıñ meerin irtken,

Biricik kızını ona vermeyin,
Kendi yurduna gidip oradan alsın! -
Der ihtiyar adam.
Birçok hatayı söylemedi,
Azıcık hatayı seslice söyledi:
- Doğru, doğru, ihtiyar, deyip doğrularlar.
Bakır kulaklı Çizim Möke'nin
Kızıl suratı kızarıyor,
Kara ciĭerine
Masanın başından kalkıp,
Ocaĭın arkasındaki ihtiyarı,
Saĭ elini ovuşturup,
Yanaĭına bir tokat attı.
Yiĭit ihtiyarın gözü de
Kırılmadan oturur deĭil.
- Saĭ elim tutmasa,
Sol elim tutup, - deyip,
Sol eliyle vurup geldi yiĭit Çizim Möke
Yiĭit ihtiyarın,
Gözü de kırılmadı.
Kel ihtiyar konuşmuş:
- Herhangi yiĭit olacak,
Adamın bir sözüne de dayanamıyor.
- Kaya, Han Hılıs dahi
Bir ayak, - deyip oturdu kel ihtiyar.
Han Hılıs
Bir kadehi tutarak verdi,
Kel ihtiyar tamamen
İhtiar adam kalktı,
Çizim Möke'yi yakasından tutup,
Dışarı sürükledi.
- Senin yarışın geride kaldı,

Amdı minin hadar kör, - tıp ala,
Oñ holın ayas tigirge öörlede tuttu,
Oñ naahha polza tüziri pirdi.
Tas apсах оñnap-sizın körze,
1595 Çis hulahtıǵ Çizim Möke
Apsahtıñ sabızına sıdabin,
Say söögın sayrathadaǵ,
Oorha söögın ooda tutırǵadaǵ.
Annañ andar tudışanda,
1600 Tas apсах Çizim Mökeni
Azır tınınañ azırdı,
Çis huladın huzuruh tözineñ happhan,
Hırañ azıra tasti pirgen.
— Çizim Möke, alıp kızı,
1605 Tıǵı çirde çazaǵ çörbe tıp,
Aylan kilip, apсах kızı
Ah örgee kire pahsan.
— Haya, araǵañnı pazoh pirdek,
Han Hılıs, - tıp odır.
1610 Han Hılıs oylap parıp polza,
Hara ayahha toldıra sustıp,
Aǵıl kilip tutırı pirdi.
— Çe amdı, alıp külükter,
Sırerge harıǵ polǵan alıptıñ
1615 Çarǵızın it pirdim.
— Alıp kızı Hulataı,
Mınca çılǵan alıptarǵa
Hızıñnı ülestir pirceñziñ me.
Min, çorıh kızı,
1620 Çolım aynıdıp odırım.
Çayaan çazaanı, hudaı hoshanı
Hızıñnıñ pu Han Hılıs polar.

Şimdi benimkini bekle - deyip alarak,
Sağ elini havaya kaldırdı,
Sağ yanaǵa indirdi.
Kel ihtiyar anlar ki,
Bakır kulaklı Çizim Möke
İhtiyarın tokadına dayanamayıp,
Her kemiği
Omurga kemiği ufalanmışcasına.
Ondan sonra tutuştuklarında,
Kel ihtiyar Çizim Möke'yi
Çifte canından ayırdı.
Bakır kula atının kuyruk tuttu,
Ova aşırarak fırlattı.
- Yiğit Çizim Möke,
Şurada yayan yürüme deyip,
Geri dönüp, ihtiyar adam
Ak otaǵa girdi.
- Haydi, rakıları ver bakalım,
Han Hılıs, - deyip oturdu.
Han Hılıs kalkarak,
Kara kadehi doldurup,
Getirip tuttu.
- İşte şimdi, becerikli yiğitler,
Sizlere engel olan yiğidin
Cezasını kestim.
- Kahraman Hulataı,
Böylece toplanan yiğitlere
Kızını vermeyecek misin?
Ben yola giden kişiyim,
Yolumu hızlandırırım.
Yaratan Tanrı izin verirse
Han Hılıs kızının olur.

Han Hılısha çahsıdañ pirbezeñ,
Min, çolımnañ aylanıp,
1625 Pozıñ idıñni pozına çirterbın,
İzığ hanıñnı pozına izirterbın.
Apsah kızı tura hongan,
Haalhaliin hazıra sashan,
İziktı ide sashan.
1630 At palğacañ ala sarçınğa parıp,
Timır İzeñee kire tepken,
İzer hoynına odıra túsken,
Adın aylandıra tarhtan,
Arğalığ sınnañ inıp,
1635 Ah çazaa tüzıp çörıbısken.
Han pozırah adın,
Tolğap itken tobirçihnañ hamcıláp,
(104-449) Çaybañnada çortça,
Çayıldıra pastırça nimes.
1640 Hañay kilıp hamcı saptı,
Han pozırah adı turğan çirdeñ türile tüstı,
Hartığa husca haalapça,
Han kireece çastal tur.
Pögıñı çoh suğ kisçedır,
1645 Pölgızı çoh tağ aşçadır.
Annañar, han pozırah at üküs salğanda,

Hara çir tütresçe,
Han tigır haltıraşça.
Hıyığ çirlernı irtıp pariğanda,
1650 Hırçın pastarı hılas halça,
Sını pözık sinnarnı as pariza,
Simna hus çili sılap parça.
Ay pararın altı honça,

Han Hılıs'a güzellikler vermezsın,
Ben yolumdan geri dönüp,
Kendi yaptığını kendine
Sıcak kanını kendine içiririm.
İhtiyar adam kalktı.
Bahçe kapısını sertçe itti,
Eşığı de böyle itekledi.
At bağlanan ala direğe gidip,
Demir üzengiye bastı,
Eyerin üstüne oturdu,
Atını döndürerek çekti,
Yüksek tepeden inip,
Ak ovaya ilerledi.
Kan doru atını,
Doladığı kamçıyla vurup,
Rahvan gidiyor,
Atılarak ilerliyor değil.
Şasırap kamçı vurdu,
Kan doru atı durduğu yerden yere serildi,
Doğan gibi uçuyor,
Göge dek serilmiş.
Hesapsızca su aşmış,
Sayısız dağ geçmiş.
Bundan dolayı, kan doru at dörtñala
koştığında,
Kara yer titriyor,
Gökyüzü çekiliyor.
Yamaçları geçip gittiğinde,
Sögüt dalları hışırdar,
Zirvesi yüksek tepeleri aştığında,
Çil gibi ses çıkarırlar.
.....

Çıl pararın çiti honça.
 1655 Köölenistig kök çazılar
 Köbök soonda halçalar irniñ,
 Açırğastıg ah çazılar
 Ay-soonda tur halçalar alıptıñ.
 Hushun huuhtabas
 1660 Huruğ çazılar urunçalar,
 Saashan sayrabas
 Sarıg çazılar urunçalar.
 Adı polza çolğa sılapça,
 Pozı polza çolğa sılapça,
 1665 Adınıñ ahsın tohtada tarttı,
 Adı polza tura tüstı.
 Mal ünneñp kistepçedır,
 Kızı ünneñp çoohtapçadır:
 -Nime sin sizindıñ,
 1670 Nime sin oñnadıñ?
 Alıp töreen Hara Molat
 Sağınmazın sağın tur,
 Pöğınmezın pöğın tur.
 -Pır nime dee sizınmedım,
 1675 Pır nime dee pılbedım, - tıpçe.
 Alıp hara at pazoh çoohtapça:
 Pıs astıh partırbıs,
 Çırı-suubıs haydacıh
 Çır dee pılbin turbin.
 1680 Mınnañ andar ırach nimeste
 Toğıs talay, çarılıp,
 Ah han çır polar,
 Toğıs talayğa çitse,
 Tuthan tınıñnı pos salarbin,
 1685 Hınza, anıñ suun izin,

.....
 Sevilesi yeşil ovaların
 Birçoğu ardından kalır yiğidin,
 Hüzünlü ak ovalar
 Ayın ardında kalırlar yiğidin.
 Kuzgunun ötmediği
 Kurumuş ovalara rast gelirler,
 Saksagan ötmeyen
 Sarı ovalara denk gelirler.
 Atı olsa yola,
 Kendisi olsa yola,
 Atının ağzını durdurarak çekti,
 Atı ayağa kalktı.
 Hayvan sesiyle kişnemiş,
 İnsan sesiyle konuşmuş:
 - Sen ne düşündün,
 Sen ne anladın?
 Yiğit doğuşlu Kara Molat
 Düşünmediğini düşünmüş,
 Çözemediğini çözmüştür.
 - Hiçbir şey anlamadım,
 Hiçbir şey bilmedim, -diyor.
 Yiğit kara at da konuşur:
 Biz yolumuzu kaybettik,
 Memleketimiz nerededir?
 Hiçbir şey bilmiyorum.
 Bundan sonra uzak olmadığına
 Dokuz nehir yarılıp,
 Beyaz yer olur,
 Dokuz nehre vardığında,
 Tuttuğu dizgini bırakmadan,
, bunun suyunu için,

Pİree nime pİlerİm, arsa,
Alıp tİreen Hara Molat
Attañ tİze segİrgen,
Adın aar-peer sİlikken,
1690 Hara at İİn pozı tura tİsken,
Arda pozı Hara Molat
Timİr İzeñee kire tepken,
İzer hoynına odıra tİsken,
Hara attıñ hatığ ahsın sİlikçedİr,
1695 As pa, İr be parĖanda,
Toğıs talay, çarılıp,
Ahhan çirge çİde salĖan,
Adı polza, pas çİrİp,
Annañ-mınnan amzap çİr.
1700 Toğıs talaydañ tooza amzapça,
Pİr çarılĖan talaydañ
Amzap alıp, çoohtapça:
-Pu talaynıñ suu minİñ suuma
Tİİy tadıpça, - tİpçe.
1705 -Mını hastada par kİreeñ, - tİp odır.
Alıp tİreen Hara Molat,
Hara attıñ hatığ ahsın sİlikçe,
Halın putıa hamcı salça.
Alıp hara at oylanda,
1710 Hara çir haltıras tur,
Çir İstİ tİtİres tur.
ArĖa çirİn alĖım tastap,
İl çirİn ilbek tastap,
Ada çirİne çağdasça,
1715 İne çirİne çİdİşçe.
Adazınİn arĖalıĖ sının
Ala harahnañ kİr taapça nimes.

Bir şey biliyor muyum acaba?
YİĞit doğuşlu Kara Molat
Attan inerek sekti,
Atını oraya-buraya çekiştirdi,
Kara at kendi İnİnde belirdi,
Yaralanmış olan Kara Molat
Demir İzengiye basıp,
Eyerin ortasına oturdu,
Kara atın kavi ağzını çekiştirmiş,
Az mı çok mu ne gittiğinde,
Dokuz nehir ayrılıp,
Yatağında aktı,
Atı ilerleyip,
Oranın-buranın tadına bakar.
Dokuz nehrin tamamen tadına bakar,
Ayrıldığı bir nehrin
Tadına bakıp, konuşuyor:
- Bu nehrin suyu benim suyuma
Benziyor, - der.
- Bunu kıyıya getir, -demiştir.
YİĞit doğuşlu Kara Molat,
Kara atın kavi ağzını çekiştiriyor,
Kalın buduna kamçı vuruyor.
YİĞit kara at koştığunda,
Kara yer çekilmiş,
Yerin İstİ titremiş.
Uzak yurdu genişçe bırakıp,
İz yurdunu olabildiğince bırakıp,
Baba yurduna yaklaşıyor,
Ana yurduna gidiyor.
Babasının yüksek tepesini
Ala gözle kİrüyor.

Körgen harah çaphalahta,
Küüli-saali arğalığ sığa sıhtı.
1720 Ah torğı pladın sıgarğan,
Harah-hulağın cızınğan,
Tilekeyin tize körçe,
Tağlığın tobıra körçe.
Köre-köre kilgende,
1725 Picezınök körıp taptı.
İnis töbın in kilıp,
At palğacañ sarçınğa çittı,
İziktin ide sashan,
İzik aza, izen pirçe,
1730 İrkın alti mindı salça.
Ah Tana ağaa uduroh
İdegın türine haap çügürgen.
Athan picezine iki tiñe çidip,
İzen-mindı pirizip,
1735 Tıl-aas habar suras turlar.
— Çörgen çirın çöptig poldı ba,
İrtken çirın iptig poldı ba? –
Surap odır Ax Tana hıs.
- Çörgen çirım çöptig pıldirgen,
1740 Parğan çirım paalıg pıldirgen, -
Tıpçe Hara Molat alıp.
İzebıneñ üs pulunnıg pladın sıgarça,
Ah Tana hışa tutırı pirdı.
Hıs pala anı alıp körze,
1745 Sınap taa, anda nime pıldırçe.
Ah Tana hıs, ah plattı sistip,
Hara Molattın piceziniñ üstüne
Çaza tudıp imnep tur nimes.
İmneenı im poladır,

Gören göz kapanıncaya dek,
Paldır-küldür yüksek zirveye çıktı.
Ak ipekten şalını çıkardı,
Gözünü de kulağını da silindi,
Yeryüzüne şöylece bakar,
Sıradağları bir uçtan bir uca görür.
Baka baka geldiğinde,
Ablasını da görüverdi.
Aşağıya doğru inip,
At bağlanan direğe gitti,
Eşiği iterek sarstı,
Eşiği aşarak selam verir,
Kapıyı geçip merhaba der.
Ak Tana karşısına çıkar
Eteğini toplayarak yürüdü.
Okladığı ablasına ikisi birlikte gidip,
Selam-merhaba deyip,
Hâl hatır soruşmuşlar.
- Gittiğin yer düzenli miydi?
Geçtiğin yer güzel miydi? -
Diye sorar Ak Tana kız.
- İlerlediği yerin güzel olduğunu anlattı,
Gittiğin yerin kıymetli olduğunu anlattı, -
Der kahraman Kara Molat.
Cebinden üç kenarlı şalını çıkarı,
Ak Tana kıza tutturdu.
Kızcağız onu gördüğünde,
Gerçekten de onda bir şey olduğunu anlar.
Ak Tana kız, ak şalı çekip,
Kara Molat'ın ablasının üstüne
Yayıp sağaltır değil.
İlacını em yapar,

1750 Tomnaanı tom poladır.
Çazar parğan sırayına
Hızıl han çügürgen nimes.
Çabıl parğan harahtarı
Azılğanğa tööy polğan.
1755 Azır holnañ tudıp odırtçalar,
Picezı, tizen, ılğap sıhhan:
— Ayan parğan pozımnı
Noğa aylandırdar pu çirge?
Alıp töreen Hara Molat
1760 Ah Tananañ picezın xoltıxtań haap
Ah örgezer ağıl sazıp,
İziktiin ide sazıp,
İrkın alti, izen pildiler,
İzik azıp, mindi pirdiler,
1765 Ax Tana, hıs pala,
Altın stolın timnep,
As-tamahtıñ aymağın salıp,
Par tamahtıñ pazın turğızıp,
Aalcıların odırtıpça.
1770 Altın stol kistıne odırıp,
Asha-tusha tüstiler nimes.
Ah Tana hıs palanañ
Purunğızın pudurğı idip,
Alındağını amdı idip,
1775 Uluğ çooħha kır turlar.
İdi olar üs hona sıylas parılar.
Picezınñ adı
Altın Tarğah polcan poltır.
İleede izirgen tusta
1780 Ah Tana hıs çooħtap odır.
- Çayanın çazaanı pırge honarğa,

Eczasını ilaç eder.
Rengi solan yüzüne
Kızıl kan yürüdü değıl.
Kapalı olan gözleri
Açılır gibi oldu.
İki eliyle tutup oturtular,
Ablası ise ağıladı:
- Açgözlü olan kendimi
Nasıl döndürdünüz buraya?
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Ak Tana ile ablasını koltuğuna alıp,
Ak otağa getirip,
Eşiği itip,
Kapıyı geçerek, selam verdiler,
Eşiği aşıp merhaba dediler,
Ak Tana kız,
Altın masayı hazırlayıp,
Yiyeceklerin en çoğunu yayıp,
Sofranın başına durup,
Konuklarını oturturlar.
Altın masanın başına geçip,
Aşa tuza üşüştüler değıl.
Ak Tana kız ile
Baştakini yakındakini edip,
Önündeki şimdi yapıp,
Koyu sohbeta daldılar.
Onlar böylece üç gece birbirlerini ağırladılar.
Ablasının adı
Altın Tarğah'mış.
Çok içtiği vakit
Ak Tana kız konuşmuş:
- Yaratınların yaradanı birlikte yaşamaya,

Hudayın hoshanı hada honarğa
Hara Molat, alıp kızı,
Pu Altın Tarğah polar, - tıp odır.
1785 Pır çooħ tapsaspadılar,
Pır çooħ talaspadılar.
Picezi polğan Altın Tarğahnañ
Hon salarğa çarattılar.
Ancada arğalığ sızar
1790 At tabanı hoolaan nimes,
Alıp tabanı tazılaan nimes.
Anca-mınca polğanda,
At palğacan ala sarçın hırında
At tabannarı tazılaza tüşken.
1795 Haalha iziği hazıra azılça,
İzik aza, izen pırçeler.
- İzenök-mindök, - tışçeler pular.
İzikteñ kırıp, tizekke odırıp,
Hara Molatha pazırınçalar.
1800 Hara Molat alıp olarnı
Taplada tanıpçadır;
Hat al pirgen Han Hılıs irepçiler,
Hada çörgen apsah-örekenineñ
As-tamahtığ, arağalıp kiltirler nimes.
1805 Alıp töreen Hara Molat,
Azır holnañ haap,
Holtıhtap çölep,
Stol kistıne odırtıp tur.
As-tamahtıñ aarliin sal turlar,
1810 Par tamahtıñ pazın çıp turlar.
Irahızın çağın idip,
Çağıngını irah idip,
Çoohtas turlar pular.

Tanrının ayırdığıyla birlite yaşamaya
Kara Molat, kahraman kişi,
Bu Altın Tarğah'tır, - demiş.
Tek kelime konuşmadılar,
Tek söz yarıştırmadılar.
Ablası olan Altın Tarğah ile
Birlikte yaşamaya yaratıldılar.
O zaman yüksek tepeye
At ayağı ses çıkarmaz,
Yiğit ayağı gümbürdemez.
Şöyle-böyle olduğunda,
At bağlanan ala direğin kenarında
At tabanları gümbürdeyerek geldi.
Bahçe eşiği tamamen geçiyor,
Eşiği aşp, selam veriyorlar.
—Selam sabah, - der bunlar.
Kapıdan girip diz kırıp,
Kara Molat'un önünde eğiliyorlar.
Yiğit Kara Molat onları
..... tanımaktadır.
Evlenen Han Hılıs, karı koca,
Birlikte yaşadıkları ihtiyarla
Yiyecekli, içki içip geldiler değil.
Yiğit doğuşlu Kara Molat,
İki eliyle tutup,
Koltuklayıp
Masa başına oturtmuş.
Yiyeceğin iyisini koymuşlar,
Sofranın başında yemişler.
Uzaktakini yakın edip,
Yakındakini uzak edip,
Konuştu bunlar.

Çiti künge çitire sıylastılar,

1815 Çiti künge çitkende,
Hada çörgen Han İrgek apsah
Tıl-aas habar surıp odır:
— Çir Hanının çirine parğanda,
Nime pılgezñ, nime körgezñ?
1820 Hara Molat undaan poltır
Altın-kümüş çüstükterdeñer.
Olarını, sıgarıp izebineñ,
Çirge naari tastaanda,
Altın çüstüğü ool pala pol parğan,
1825 Kümüş çüstüğü hıs pala pol parğan.
Apsah kızı Han İrgek
Taplada tanıpçadır:
— Kümüş çüstüğü minin hızım,
Altın çüstük polğan ool pala
1830 Ah Tananın tuñmazı poltır.
Han İrgek, apsah kızı, çoohtapça:
— Hannaza – hanım, pigleze – pigim,
Aylandırarğa ar-çalğıs hızımın
Almah saam çitpesçik,
1835 Arığ küzım happasçih.
Aylandırzañ hızımın – alam,
Aylandırbaçañ hızımın – sini polar.
Alıp Hara Molat çoohtanıp odır:
— Altın Çüstük polğan oolah
1840 Kümüş Çüstük polğan hızıñnı alızın.
— Çarır, çarır! – tıpçe Han İrgek apsah
Alıp-külükter, çaradıp pularnı,
Hondır salarğa çoohtasçalar.
Ancada at aşçañ arğalığ sında

Yedi güne varana dek birbirlerine hürmette
bulundular,
Yedinci güne geldiklerinde,
Birlikte yaşayan ihtyiar Han İrgek
Haber soruştu:
- Çir Han'ın yurduna gittiğinde
Ne anladın ne gördün?
Kara Molat unuttu
Altın-gümüş yüzükleri.
Onları cebinden çıkarıp,
Yere fırlattığında,
Altın yüzük oğlana dönüştü,
Gümüş yüzük kıza dönüştü.
İhtyiar Han İrgek
..... anlamıştır:
- Gümüş yüzük benim kızımdır,
Altın yüzük şeklindeki oğlan ise
Ah Tana'nın kardeşiymiş.
İhtyiar Han İrgek konuşur:
- Kanasa –kanım, beylese – beyim,
Bir tanecik kızımı geri döndürmeye
Gücüm kuvvetim yetmez,
Saf gücüm yetişmez.
Kızımı geri döndürsen – alayım,
Kızımı geri döndüremezsen – seni olur.
Yiğit Kara Molat konuşmuş:
- Altın Çüstük olan oğlan
Kümüş Çüstük kızını alsın.
- Olur, olur! – der ihtyiar Han İrgek
Mahir yiğitler, bunları uygun görüp,
Evlendirmek için konuşurlar.
O vakit atın aşacağı yüksek tepede

1845 At tabanı tazılı tükken nimes.
At palğacañ ala sarçın hırında
Alıp kızı tohti tükken.
Haalhaliin hazıra sazıp,
İzik aza, izen pirip,
1850 İrkın alti, mindi saldı.
Alıp kızı kire hondı.
— İzenök-mindök, - tıp turlar alıptar
Altı sileke it tuthannañ,
Altı tünerçik arağa tudınğanınañ
1855 Kire saltır alıp-çahsı.
Hara Molat taplada tanıpçadır,
Pırlede pılıpçedir pu alıptı:
Pu Ah Tana alıp hısı
Alarğa çörgen
1860 Alıp hara atnañ hosti oylan
Han pozırah attıñ eezı
Han pozırah attığ Han Molat
Ah Tana alıp hışha
Hudaa kیرerge kiltir.
1865 — Azıraan abazı nimespın,
Öskirgen icezi nimespın,
Ah Tananañ pozınañ çoohtas kör,
Tıp odır alıp Hara Molat.
— Pararğa itse, parzın,
1870 Pozınañ polar, - tıp çoohtanıp odır.
Alton sürmezı arğazına çayılğan
Alıp Ah Tana tapsabin odır,
İlig sürmezı innine çayılğan
İptig Ah Tana ün, pirbin odırça.
1875 Han pozırah attığ Han Molat
Alton sösneñ aylandırıp odır,

At nalı takırdar değıl.
At bağlanan ala direğin yanında
Yiğit kişi durakladı.
Giriş kapısını tamamen açıp,
Eşiği aşarak selam verip,
İçeri girereki merhaba dedi.
Yiğit kişi içeri girdi.
- Esenlik – diler yiğitler.
Altı koçun etini tuttu,
Altı kap rakıyı kaptı
Yiğidin iyisi girdi.
Kara Molat anlamıştır.
Bu yiğidi biliyor
Bu Ah Tana kahraman kızı
Almak için gitti.
Yiğit kara atla birlikte giden
Kan doru atın sahibi
Kan doru atlı Han Molat
Ah Tana kıza
Dünürcü olmaya gelmiş.
- Besleyen babası değılim,
Büyüten anası değılim,
Ah Tana'yı kendi gözünle gör,
Demiş yiğit Kara Molat.
- Gidecekse gitsin,
Kendisi yapsın – deyip konuşur.
Altmış örgüsü sırtına dağılan
Yiğit Ah Tana ses çıkarmadan oturur,
Elli örgüsü omzuna yayılan
Eş Ah Tana ses vermeden oturur.
Kan doru atlı Han Molat
Altmış sözle geri döner,

İlig sösneñ ibirip odır,
Sölep-hudalap, Ah Tananı
Salbin odır alıp Han Molat
1880 Alıp töreen Ah Tana hıs
Alıp-küçünnerneñ talazarğa polbadı,
Han pozırah attıǵ Han Molat
Çoohtanıp odır:
— Çabıs taa polza, taam par,
1885 Tayıs taa polza, suum par,
İbim-çurtıma nanıp odırarğa kirek.
Çaa çolında çurttıǵbın
Hayınzar, hay çörñer pıske,
Çörzer, kör-hay turıñar pıske!
1890 Ah Tana hıstıñ sümekçinneri
Tim-tiriin timnep turlar,
İñne kisceñ kibin suhçalar,
Arğazına hatancan kibin kızirtçeler,
Münip çörceñ adın izerlepçeler.
1895 Alıp Han Molatnañ Ah Tana
Arıbas-parbas amcohtarın pirçeler,
İrikpes-parbas izennerin pirçeler.
Attarına atlanıp, çörıbistiler.
Arğalıǵ sınıǵa çitire pularnı
1900 Alton alıp üdesçe,
Arğalıǵ sınıǵa sıhhandı,
Ay altında adı sabıhhan,
Kün altında pozı sabıhhan
Alıp töreen Hara Molatha
1905 Arıbas-parbas amcoh-prosayın salçalar.
Arğalıǵ sınnañ inip,
Ah çazaa tüsçeler.
Alıp Hara Molat alğan ipçizi

Elli sözle çevrilmiş,
Ah Tana'yı ikna edip,
..... yiğit Han Molat
Yiğit doğuşlu Ah Tana kız
Hünerli yiğitlerle dalaşmadı,
Kan doru atlı Han Molat
Demiş ki:
- Kötü de olsa yemeğim var,
Sıǵ da olsa suyum var,
Evim-barkıma dönüp yaşamak gerek.
Savaş yolunda yaşamadan
Ev işi görmeye, bize gitmek için nasıl,
.....
Ah Tana kızın hizmetçileri
Tüm hazırlığını yaparlar,
Omzuna giyeceği giysiyi koyarlar,
Sırtına kuşanacağı zırhını giydirirler,
Binip gideceği atını eyerleriyorlar.
Yiğit Han Molat ile Ah Tana
Bitmemecesine veda ediyorlar,
Bıkıp usanmadan selam verirler.
Atlarına atlayıp yürüyorlar.
Yüksek tepeye giderek, bunları
Altmış yiğit uğurluyor,
Yüksek tepeye çıktıklarında,
Ayın altında atı tanıyan,
Güneşin altında kendisi bilinen
Yiğit doğuşlu Kara Molat'a
Bitmemecesine vedalarını ediyorlar.
Yüksek tepeden inip,
Ak ovaya inerler.
Yiğit Kara Molat'ın aldığı eşi

Altın Tarğahnañ hada,
1910 Naa örgezer aylanıp,
Çalbah nannarına çadığ pirçeler,
Çaraalığ harahtarına uluğ pirçeler.
Köstel kilip kün sığadır,
Kögerip kilip tañ atadır.
1915 İrtlen tañnañ kün çaraanda,
Alıp-çahsılar turdılar,
İsker-tashar pas çör kildiler.
Alıp Hara Molattıñ
Alğanı Altın Tarğah
1920 Altın stolın timnepçe.
Par tamahtıñ pazın salça,
Aymah tamahtıñ tadılıın salça.
Hada honğanın odırtıpça,
Altın stol kistıne pular
1925 Asha-tusha tüşçeler.
Arğalarına as tolça,
İgirlerine it tolça.
Tozıp turar tusta,
Alıp töreen Hara Molat çoohtança:
1930 -Adamnıñ malın aylandırbaanda,
İcemnıñ izin ibırbeende,
Pu çir üstünde alıp polıp
Çörceem çoğıl, - tıp odır.
Adazınıñ çolına kیرerge
1935 Tim-tiriin timnepçedir,
Hatığ hulağın hatançadır,
Atçaan alın tirgee palğapça,
Kisçeen kizın tirgee palğapça.
Alğan ipçizi Altın Tarğahha
1940 Arıbas-parbas amcoğın salça,

Altın Tarğah'la birlikte,
Yeni evlerine geri dönüp,
Geniş taraflarına yatak veriyorlar,
..... gözlerine büyük veriyorlar.
Köz halinde güneş doğmuştır.
Gögerip tan atmıştır.
Doğan güneşle tan aydınlandığında,
İyi yiğitler kalktılar.
İçeri-dışarı yürüdüler.
Yiğit Kara Molat'ın
Karısı Altın Tarğah
Altın masayı hazırlıyor.
Olan yemeğın
Zengin sofranın tadına bakıyor.
Birlikte otururlar.
Bunlar altın masanın başında
Aşa tuza dadanırlar.
Sırtlarına aş dolar,
Kıvrımlarına et dolar.
Bitirdikleri vakit,
Yiğit doğuşlu Kara Molat konuşur:
- Babamın mal-davarını geri döndürmedikçe,
Anamın hayvanını çevirmedikçe
Bu dünya üstünde yiğit olup
Yaşamak yaraşmaz, demiş.
Babasının yolundan gitmek için
Hazırlığını yapmış.
Dayanıklı zırhını kuşanmış,
Atının ön terkisine bağlıyor,
Giyeceklerini terkiye koyuyor.
Evdeşi Altın Tarğah'a
Unutulmazcasına veda ediyor,

İrkpes-parbas izenİN pirçe.
Haalhaliin hazıra sasça,
İrkinniin İde sasça.
At palğacañ ala sarçınğa parıp,
1945 Attıñ tıñın siste tarthan,
Timір İzeñee kire tepken,
İzer hoynına odırıbışan.
Altın Tarğah, İzikteñ sıǵıp,
At asçañ arğalıǵ sınıı körıp,
1950 At palğacañ ala sarçınğa tayanıp,
Körıp tura haldı nimes.
Alıp töreen Hara Molat,
Arğalıǵ sınıǵa sıǵıp,
Adı ahsın tohtada tarttı.
1955 Attañ tüzire segirip,
Hara obaanı ködirip,
Arğalıǵ sında turǵızıp,
Hara obaada hannañ
Mıçık pas sıhhan nimes.
1960 —Çobaldañ kilgen alıp polza,
Pu obaanı ködir polbaan alıptı
Çıǵ tıbin çirbın,
Açıǵ tıbin azırbın.
Minneñ tizip, tigirge sıh polbas,
1965 Hazınıp, hara çirge kır polbas.
İdi pas salıp, Hara Molat, alıp-çahsı,
Alıp hara atha atlanıp,
Arğalıǵ sınıı indire
Ah çazaa tüzibisken.
1970 Ah çazaa tüskende,
Alıp hara attıñ hatıǵ ahsın silikçe,
Halın putha hamcı saapça,

Bıkmadans selam veriyor.
Bahçe kapısını tamamen açar,
Kapıyı dürter.
At bağlanan ala direǵe gidip,
Atın dizginini çekti,
Demir üzenǵiye ayak koydu,
Eǵerin koynuna oturdu.
Altın tarğah, kapıdan çıkıp,
Atın aşacaǵı yüksek tepeyi görüp,
At bağlanan ala direǵe dayanıp,
Bakakaldı deǵıl.
Yiǵit doǵuşlu Kara Molat,
Yüksek daǵa çıkıp,
Atın aǵzını çekerek durdurdu.
Attan inip,
Kara adak taşını kaldırıp,
Yüksek daǵa dikip,
Kara taşta kanla
Yazı yazdı deǵıl.
- Yorulup gelen bir yiǵit olursa,
Bu taşı kaldırmayan yiǵidi
Ham demeden
Acı demeden bölerim.
Benden kaçıp, göǵe kaçamaz,
Eşinip, kara yere giremez.
Böyle yazıp, yiǵit güzeli Kara Molat,
Yiǵit kara ata binip,
Yüksek daǵdan inerek
Ak ovaya ulaştı.
Ak ovaya ulaştıǵında,
Yiǵit kara atın kavi aǵzını çekiştiriyor,
Koca buduna kamçı şaklatıyor,

Hara at anañ üküş salğanda,
Hara palğas han tigirge sıhça,
1975 Kün çarığın tulğap turğan nimes.
Kibirî pasha çirlernî
Küüli-saali irtçe nimes,
Oñdayı pasha suğlarını
Köp kizîre oylapça nimes.
1980 Ada çirî at soonda halça,
Arğa çirîne çağdasça,
İne çirî ir soonda halça,
İl çirîne çidîşçe.
Alıp hara attıñ oylaanına
1985 Tağ pastarı suulas halğan.
Küstîğ hara attıñ tınızına
Köl suğları sığara çaçıraan.
Noo çirde, noo suğda parçathanın
Pozi daa pîline çoğıl alıp Hara Molat.
1990 At çügürtizinde İdi pariğanda,
Alıp Hara Molat körer polza,
Altı kün çider çirde
Arğalığ sın topay tur.
Ancada alıp hara at polza
1995 Arğalığ sınğa sığa salğan,
Alıp Hara Molat, attañ tüzîp,
Aarhı-peerkizîn harap turıbışan.
Tilekeyîn tize körçe,
Toğır holın tooza körçe,
2000 Arğalığ sınnañ indîre
At palğacañ İki sarçın kör taapça.
İki ala sarçında İki at turça,
Abazınıñ çurtın çaalaan
Tas Çürekneñ Pus Çürektiñ attarı oshas.

Kara at sonra sıçradığında,
Kara balçık göge çıkıyor,
Güneş ışığını kapatmış değil.
Töresi farklı yurtları
Paldır-küldür geçer değil,
Âdeti farklı memleketlerden
Çokça gitmiş değil.
Babasının yurdu atının ardında kalır,
El yurduna yaklaşıyor,
Anasının yurdu arkasında kalıyor,
Yad ele ilerliyor.
Yiğit kara atın koşuşunda
Dağ başları gümbürdedi.
Güçlü kara atın nefesinde
Göl suları etrafa sıçradı.
Hangi yere hangi suya gittiğini
Yiğit Kara Molat'ın kendisi de bilmiyor.
At böylece koşturduğunu,
Yiğit Kara Molat gördüğünde
Altı günde gidilecek yerde
Yüksek tepe yuvarlanmış.
Yiğit kara at bu şekilde
Yüksek dağa çıktı,
Yiğit Kara Molat attan inip,
Oraya-buraya bir göz attı.
Dünyayı seyre koyulur,
Uzak ellerin hepsini görür,
Yüksek dağdan inerek
At bağlanan iki direği görüyor.
İki ala direkte iki at durmakta,
Babasının yurdunu yağmalayan
Tas Çürek ile Pus Çürek'in atları gibidir.

2005 Üge parğan mallıg poltırlar,
Ülgü pılışpes çonnıg poltırlar
Pu ikı harındas alıp.
Arğalıg sınıñ pır sarınzar körze,
Abazınıñ malı-çonı çurtaptır.
2010 İdı körıp-sınap turza,
Arğalıg malnıñ arazında
Çarındıh otah turça.
Ol otahtañ ısı sığıp purlapça.
Anı körıp, Hara Molat in sıhhan.
2015 Körgen harah çaphalahta,
Küüli-saali çide salğan.
Çamdıh otahtıñ alnında
Turıp köre polza, tör pazında
Saar harahtıg, saar hollıg,
2020 Saar azahtıg iney kızı odır saltır.
—Tüstek, tüstek, irkem,
Kır körzeñ peer, - tıp hıgır tur iney
Alıp töreen Hara Molat
Attañ tüzire segirgen,
2025 Çamdıh otahsar kire salğan.
İzik alti, mindı salça,
İrkın alti, izen pırçe Hara Molat.
—İzenök-mindök, - tıp odır iney kızı, -
—Noo teen çir-suğdañ,
2030 Noo teen alıp-küçün poldıñ, -
Tıp surağlap odır iney kızı.
—Arğalıg sınıñ tözinde,
Ah talaynıñ hazında çurttıg
Hara attıg Hara Molat polçam, -
2035 Tıp çoohtap tur alıp-çahsı.
—Alında, hacan-da çiiit tusta,-

..... giden mal-davarlıdırlar,
Töresi bilinmez halklı imişler.
Bu iki yiği kardeş.
Yüksek dağın bir tarafını görür ki,
Babasının halkı-malı yaşamaktadır.
Bu şekilde görüp anlar ki,
Tüm hayvanların arasında
Yarım bir otağ duruyor.
Otağdan duman tütüyor.
Kara Molat bunu görüp indi.
Gören göz kırılınca dek,
Paldır-küldür gitti.
Yarım otağın önünde
Görür ki, baş köşede
Tek gözlü, tek elli,
Tek ayaklı bir kocakarı oturmaktadır.
- Gel, gel, değerlim,
Buraya girip gör, - diye homurdanır kocakarı
Yiğit doğuşlu Kara Molat
Attan atlayarak indi,
Yarım otağa girdi.
Eşiği aşır selam verir,
Kapıyı geçip merhaba der, Kara Molat.
-Merhaba, der kocakarı, -
- Hangi memlekettensin?
Hangi pehlivan yiğitsin?
Diye sormuş kocakarı.
- Yüksek tepenin ortasında
Ak nehrin kıyısında yaşayan
Kara atlı Kara Molat'ım,-
Diye konuşmuş yiğidin iyisi.
- Karşısında, bir yiğit olduğu vakit

Çoohtap odır iney, -
Tas Çürekneñ Pus Çürek
Pora Han apçağımni, ödirip,
2040 Hara torbah huzuruğına palğap,
Hara çirce söörtetkenner peer.
Saar azağım sındırıp,
Saar holım kizip,
Saar harağım suurıp iletkenner mini.
2045 Çurtımni çaalap-üretçetkende,
Üs aylıg ças palam halğan,
Anı çazıt çirde tastap,
Çazır kilgen polğam.
Ol palam kızı polıp,
2050 Kızee hozıldı ni,
Ayna polıp ayna hozıldı ni, - tıp,
İney kızı harah çazın çizindi.
—Haydi pu haraada tıs çirimde
Oolğım, pu çirge aylanıp,
2055 Kilçe tıp tüske kürgen.
Ortın haraada ushun parıp,
Paza hati uzup polbin çattım.
İdi çoohtap, iney parashan
Harah çazın han itçe.
2060 İcezinñ çooğın-sıdın istip,
Ayanı, kil, huraan,
Açii, kil, kırçe.
Hannañ hızıl sırayı hoorta tartça,
Ottañ hızıl sırayı hara paarğa kiptelçe,
2065 Anañ İcezine çoohtanıp odırça:
“Ya, siniñ törütken palañ
Min polarbın”.
Çooğı daa toozılğalahha,

Konuşur kocakarı, -
Tas Çürek ile Pus Çürek
Pora Han ihtiyarımı öldürüp,
Kara toprağın kuyruğuna bağlayıp,
Kara yer boyunca sürüklediler.
Bir ayağımı kırıp,
Bir elimi kesip,
Bir gözümü çıkarıp zulmettiler bana.
Yurdumu taklan ettiklerinde,
Üç aylık bebeğim kaldı,
Onu gizli bir yere koyup,
Sakladım.
O yavrum büyüyüp,
Koca adam mı oldu?
İblis olup şeytana mı dönüştü?- deyip,
Kocakarı gözyaşını silindi.
- Bu gece düşümde
Oğlum, bu yere dönüp,
Gelir diye rüyama girdi.
Gece yarısında uyanıp,
Bir daha da uyuyamadım.
Böyle dedi zavallı nine
Göz yaşını kan eder.
Anasının ağlamasını duyup,
Ezgisi, gel,
Acısı, gel, girer.
Kandan kızıl suratı yiyecek çeker,
Ateşten kızıl suratı kara ciğere benzer,
Sonra anasına konuşur:
“Tamam, senin oğlun
Ben olurum”.
Konuşması da biter bitmez

Sözı dee üzılgeleкке,
2070 İney kızı, moynına tudınıp,
Ahsınañ ohsanıp Hara Molattı,
Ahsı-purnın tooza çalğıdır.
—İmcek südım, samcıp parğanda,
Hara butılkaa çığan polğam, -
2075 Tıp çoohtap odır İcezi.
Hara butılkanı tutırı pirdi.
—Paarımnañ sıhhan palam,
İstımneñ sıhhan ırkem, İzibis sütti,
Küzine küs hozılar.
2080 Hara Molat hara butılkanı
Haarta-hoorta tartıbıstı.
Paza daa çoohtaspadırlar,
Amcoğın salıp, adına altanıp,
Arğalığ sızar çörıbısken.
2085 İcezinıñ südın İskende, çarını çalbayça,
Küzı, kil, hozılğanı pıldırçe.
Körgeñ harah çaphalahta,
Küüli-saali arğalığ sınğa sığa saldı.
Uluğ polza aynazı tutça,
2090 Uluğ polza açii hurupça.
Üs aylandıra pas kilip,
Hıyğı salıp hışırça nimes.
—Udur sığıp ürer aday par ba,
Udur sığıp tudızar ır par ba?
2095 Alıp attar pağda
Kıstesçeykenneri istılçe.
“Postarğayca pozıcağı pozı kildı, -
Tışçeler alıp-külükter. —
Pozıñ hanın pozıñ İzerziñ,
2100 Pozıñ idin pozıñ çırziñ”.

Sözü de tükenir tükenmez,
Nine, boynuna sarılıp,
Kara Molat’ı ağızından öpüp,
Ağızını burnunu hep yalamış.
- Emilecek sütüm, kabardığında,
Siyah şişeye topladım, -
Diye konuştu anası.
Siyah şişeyi tuttu.
- İçimden çıkan yavrum,
İçimden çıkan biriciğim, sütü iç,
Gücüne güç katılır.
Kara Molat siyah şişeyi
..... eline aldı.
Bir daha da konuşmadılar,
Veda edip, atına binip,
Yüksek dağa çıktı.
Anasının sütünü içtiğinde, kemiği genişliyor,
Gücü yerine gelir, değiştiğini anlar.
Gören göz kırpılınca kadar,
Apar topar tepeye çıktı.
Büyük olsa şeytanı tutar,
Büyük olsa acısı biter.
Üç defa geri dönüp,
Nara atıp bağırır değil.
- Karşısına çıkıp üreyen it var mı?
Karşısına çıkacak yiğit var mı?
Yiğit atlar bağlı
Kişnemeleri duyuluyor.
“Tarla kuşu misali kurtulası geldi, -
Diyor mahir yiğitler. -
Kendi kanını kendin içersin,
Kendi etini kendin yersin”.

Tim-tiriglerin timnes turlar,
Hatıg huyahtarın hatanı turlar,
Arğalıg sınğa pastırdılar.
Arğalıg sınğa sıgıp,
2105 Hılıs pazınañ izennestiler,
Çıda pazınañ mindilestiler.
—Azır holnañ tudızarlar ba.
Athan uhnañ atızarlar ba, - tıp
Suulas turlar Tas Çürekneñ Pus Çürek.
2110 — Azır daa holnañ, athan daa uhnañ
Mağaa pashazı çoğıl, tıpçe Hara Molat.
-Sin sabarzıñ ma, alay pıs sabarbıs
Tıp surçalar iki harındas.
— Eezı çoh çirdeñ, say söökti sayradıp,
2115 Abamnı ödirip is taphan külükter sırer, -

Tıp, alıp Hara Molat
Uluğ tohpahça munzuruğın
Ayas tigirce ködir kilip,
İki alıptı saphanda,
2120 Hara çirge çaplada ikizineñ saptı.
İki alıp polza iköleñ ömelep çörler.
Pas orta sabıs turlar,
Paar ötire tebıs çörler,
Çarap tudıs polbin,
2125 Çarım künge çitçeler.
İptep tudıs polbin,
İki künge çidışçeler.
İki kün pazında çarazıp,
Çağa-marha habızıp iptelis çörler.
2130 Tağnı polza tali sapçalar,
Talaynı polza çaya pasçalar.

Tüm hazırlıklarını yaptılar,
Dayanıklı zırhlarını donandılar,
Yüksek tepeye ilerlediler.
Yüksek etepeye çıkıp,
Kılıçların başında sözleştiler,
Süngü başında selamlaştılar.
- İki elle tutsunlar mı?
Atılan okla vursunlar mı? — deyip,
Bağırdılar Tas Çürek ile Pus Çürek.
- İki elden, vurulan da oktan
Bana başkası gerekmez, -der Kara Molat.
- Sen mi vuracaksın ya, biz dağıtırız.
Diye sorar iki kardeş.
- Sahipsiz yurttan, her kemiği çatlatıp,
Babamı öldürüp servete konan mahirler
sizsiniz, -
Deyip yiğit Kara Molat
Büyük tokmak misali yumruğunu
Göge kaldırıp,
İki yiğide vurduğunda,
İkisi de kara yer yapıştı.
Yiğitlerin ikisi de bir gayretle yürürler.
Orta yerde vuruştular,
Öteye gidip tepişirler,
..... tutuşmadan,
Yarım güne erişirler.
..... tutuşmadan,
İki güne ulaşırlar.
İkinci günün başında uzlaşıp,
Yaka-düğmeden kapışıp
Dağı yorularak dağıtıyorlar,
Nehri yayarak geçiyorlar.

Ahçathan ah talay çayhalıp,
Anda-mında köller pol halça.
Ah talay hazında arğa çon,
2135 Tizip, pözik sınnarğa sıhçalar.
Çiti künge çiti kürezip,
Tobırah-tasha tastaspınçalar.
Toğıs kün irtkende,
Tas-Pus Çürekter hara çirge köp tüşçeler.
2140 Çipçe postarı halıbıstı,
Çibekçe tınnarın artısça
Alıp Hara Molat.
Aylıg çirni alcaastap,
Aarhı çirge sabılçalar,
2145 Künnig çirde olastap,
Kün altın köp sağınçalar.
Alıp Hara Molat
Ağastañ habındırbadı,
Haya tözineñ tudındırbadı,
2150 Han tigirge ködirip,
Ayas teep tüzirdi.
Alıp tüzirceñ ah horımğa
Arğaların altı çirdeñ
Azıra teep tüzirdi.
2155 Pillerin pis çirdeñ
Pirtindire teep tüzirdi.
Attarın andoh, tüzirip,
Çalbah hayaa naari saphan.
Alıp-küçünner ölgende,
2160 Alıp söögı azır haya tur haldı.
İr söögı azır haya tur haldı,
Alıp töreen Hara Molattın
İdegı polza is poltır,

Akmakta olan ak nehir kabarıp,
Orada-burada göller oluşur.
Ak nehrin kıyısındaki millet,
Kaçıp, yüksek tepeye çıkıyorlar.
Yedi güne varıncaya dek güreşip,
Taşa toprağa fırlatılmıyorlar.
Dokuz gün geçtiğinde,
Tas-Pus Çürek'ler kara yere hep düşüyor.
Semirmiş bedenleri,
İpek gibi canlarını bırakıyor
Yiğit Kara Molat.
Aylı yurdu karıştırıp,
Öteki yurdu kırıyorlar,
Güneşli yerde sarsılıp,
Güneş altın çok düşünüyorlar.
Yiğit Kara Molat
Ağaçtan
Kayanın kenarından tutturmadı,
Gökyüzüne kaldırıp,
Havaya değdirip düşürdü.
Alıp düşürdüğü
Sırtlarını altı yerden
Üzerinden geçip düşürdü.
Bellerini beş yerden
Sakatlayıp tepip düşürdü
Atlarını da yere indirip,
Koca kayaya vurdu.
Mahir yiğitler öldüğünde,
Yiğidin cesedi çifte kayada kaldı.
Erkek cesedi çifte kayada kaldı,
Yiğit doğuşlu Kara Molat'ın
Eteği islenmiş,

Pilegi polza han poltır.
2165 Alıp hara adına altanıp,
Pus-Tas Çürektiñ
Ah örgezınzer in sıhhan.
Körgeñ harah çaphalahta,
Küüli-saali çide salğan,
2170 Ah örgee kire sal pardı.
Tas Çürekneñ Pus Çürektiñ
İpçileri tör pazında ügbeyizip odırlar.
Ol ipçileriñ, tuluñnarmañ haap,
Tashar sıgara çidinip kildı.
2175 Toğıs tazın teerizineñ
Tolğap tarthan hamcızın
Tigırde pulğap kilip tüzirdı,
Arığ tınnarın üze saptı.
İki ipçiniñ ayları-künneri
2180 Çidis parğannar poltır.
— Tas Çürekneñ Pus Çürektiñ
Podı-sımlı halbazın, -
Tıp tur alıp Hara Molat.
Alıp hara adına altanıp,
2185 Arğalığ sızar pastırdı,
Aarhı-peerkizın haradı:
Alton hanıñ malı-çonı çıltır,
Çiton hannıñ izi-payı çıltır.
— Çiton hannıñ izin-payın-çonın
2190 İblerınzer aylandırıñar,
Alton hannıñ malın-çonın
Çırttarınzar aylandırıñar, -
Tıp hıyğı sal tur alıp Hara Molat.
Hara Molattıñ çonı
2195 Pozınıñ malın sürine par tur.

Bilegi kanlanmış.
Yiğit kara atına atlayıp,
Pus ve Tas Çürek'in
Ak otağına indiler.
Gören göz kırılıncaya dek,
Apar-topar gittiler,
Ak otağa girdiler.
Tas Çürek ile Pus Çürek'in
Karıları evin ortasında toplaşmışlar.
O kadınları, beliklerinden çekip,
Dışarı sürükledi.
Dokuz kölenin derisinden
Çevirerek çektiği kamçısını
Gökyüzünde döndürüp indirdi,
Saf canlarını çıkardı.
İki kadının ayları ve güneşleri
Gidivermiş.
- Tas Çürek ile Pus Çürek'in
.....-şeytanlığı kalmasın, -
Dedi yiğit Kara Molat.
Yiğit kara atına talayıp,
Yüksek dağa yürüdü,
Öteye beriye bakındı:
Altmış hanın malı-halkı yığılmış.
Yetmiş hanın malı-mülkü toplanmış.
- Yetmiş hanın malını, mülkünü ve halkını
Evlerine geri döndürün,
Altmış hanın malını-halkını
Yurtlarına kavuşturun,-
Deyip emretti yiğit Kara Molat.
Kara Molat'ın halkı
Kendi mal-davarını ilerletmiş.

- İcem-örekenni çahsı köröp,
 Çahsı çitiriner, - tıp,
 Çarğı-çahaan pir tur.
 Adın ayli tartıp,
 2200 Ada çirine talaza oylatça.
 Alıp hara at oylapçatsa,
 Hara çir tütiresçe,
 Han tigir haltıraşa.
 Açırğastıg ah çazılar
 2205 Attın soonda köp halça,
 Köölenistig kök çazılar
 İrniñ soonda köp halça.
 Alıp hara at polza
 Çirdeñ pasha çirge sabılıp odır,

 2210 Suğdañ pasha suğa sabılıp odır.
 Toptayıp turğan tağlarını
 Köp azıp odıradır alıp hara at,
 Tolğalıp ahhan suğlarını
 Köp kizip odıradır alıp hara at.
 2215 İdi kilip odırğanda,
 Adı tınıñ tohtada tarttı,
 Çayıldıra pastırça,
 Çaybañnada çortırça.
 Alıp hara at polza,
 2220 Hara çirge purnın hazi sazıp,
 Kinetin ne turıbıstı.
 Turğan çirineñ pazın ködirip, çoohtança:
 — Eem-küülim, nime pıldıñ,
 Nime sizindin?
 2225 Alıp Hara Molat sağınmazın sağınça,
 Pöginmezın pögin tur,

- Abla-nineyi iyi şekilde görüp,
 Güzelce getirin, - deyip,
 İkazda bulunmuş.
 Atını döndürüp,
 Baba yurduna doğru koşturuyor.
 Yiğit kara at koştugu vakit,
 Kara yer titrer,
 Gökyüzü çekilir.
 Hüzünlü ak ovaların
 Çoğu atın ardında kalır,
 Kıymetli yeşil ovaların
 Pek çoğu yiğidin ardında kalır.
 Yiğit kara at
 Bu yerden başka bir yerde
 dövülürdü,
 Bu sudan başka bir suda ezilirdi.
 Yuvarlanıp duran dağların
 Çoğunu aştı yiğit kara at,
 Çağlayıp akan suların
 Çoğunu geçti yiğit kara at.
 Böylece geldiklerinde,
 Atının dizginini çekerek durdurdu,
 Atılarak yürüyor,
 Rahvan gidiyor.
 Yiğit kara at,
 Kara yere burnunu batırıp,
 Birdenbire durdu.
 Durduğu yerde başını kaldırıp, konuşur:
 - Kıymetli sahibim, ne bildin,
 Ne anladın?
 Yiğit Kara Molat düşünür,
 Hesaplanmayı hesaplamış,

PİR dee nime sizİNmedİ.
— Albınañ alıpsıñ,
Külükneñ külüksİñ,
2230 Haydi nime sizİNmedİñ?
Ölbeen pozıbıs am ölerbİs,
Parbaan pozıbıs am pararbıs, -
Tİp, adı köksenİp çoohtança, -
Parçathan çolıbıs pazında
2235 Alıp-külükter polza
Hara maastar çİli hılasça.
Öörkİ çayaannañ peerkİ çayaan
Marığ idİbİstİrler.
Çİr altınañ üs hulahtığ hır hozan
2240 Minneñ çarızarĖa timnentir.
Toğıs kızı hucağı çİtpes hara oolahtı
Sinneñ tudızarĖa çayaptırlar.
Hır hozannañ çarızarĖa
Arığ tınım albaadağ,
2245 Almah saam çİtpeedeg.
Hara tashıllar arazınañ kilgenneñ
Ot ottabaam pu singe çİtİre,
Suğ İspeem pu tusha sığara.
Anı iskende, alıp Hara Molat
2250 Harah çazın han İtçe,
Purun suun pus İtçe.
— Pu çİrde İptep çİrtİrĖa
Haydi min çayalbaam, - tİpçe ol.
Öörkİ çayannar anı Çİr Hanın
2255 ÖdİrĖen üçün İdi çarĖılapçattırlar.
Alıp kızı Hara Molat
Harah çazın ah torĖı platnañ
Çızınıp tur nimes.

Hiçbir şey anlamadı.
- Yiğitten yiğitsin,
Becerikliden mahirsin,
Nasıl bir şey anlamadın?
Ölmez bedenimiz şimdi ölür,
Gitmeyen bedenimiz şimdi gider, -
Deyip, atı kişneyip konuşur, -
Gideceğimiz yolun başında
Becerikli yiitler
Kara at sinekleri gibi toplanıyor.
Ötedeki yaratıcıyla buradaki yaratıcı
Yarışıyorlar.
Yer altından üç kulaklı gri tavşan
Benle yarışmak için hazırlanmakta.
Dokuz adamın kucağına sığmayan kara oğlanı
Seninle kapıştırmak için yaratmışlar.
Gri tavşanla yarışmaya
Saf canım almaz gibi
Gücüm kuvvetim yetmez gibidir.
Kara zirveler arazından geldiğinden
Ot yemeden bu vakte gelerek,
Su içmeden bu zamana yetişerek.
Bunu duyduğunda yiğit Kara Molat
Gözyaşını kan eder,
Burun suyunu buz eder.
- Burada çevik hareket edip yaşamaya
Ben nasıl yaratılmayayım, - der.
Yukarıda yaratılanlar onu, Çİr Han'ın
Öldürdüğü için böyle yargılamışlar.
Kahraman Kara Molat
Gözyaşını ak ipekten şalı ile
Silindi değil.

Hannan hızıl sırayı
2260 Huu çazaa öñdes pardi.
Tarınmas pozı mında tarın tur,
Homzınmas pozı mında homzın tur.
Hara adın hamcılup,
Halın pudın çara saapça,
2265 Hara çir titirepçe.
Han tigır haltırasça.
Çügüre-çügüre kilgende,
Alıp hara at ah tashılğa sığara hondı.
Alıp Hara Molat polza
2270 Aarhı- peerkızın harapça.
Ah çazının ortızında
Alıp-küçünner hayınısça.
Üs hulahtıg hır hozanı
Pır sarında altı alıp,
2275 Pır sarında çiti alıp çidekke altırlar.
Sah annañ hır hozan
Üküş salarğa timde tur,
On iki alıp çadap la tutçalar.
Ah çazı ortızında, hara haya hırında,
2280 Toğıs alıp hucağı çitpes
Hara pala odırtır.
Körgeñ harağı uluğ solbanca
Çıltırap odırtır nimes.
Alıp kızı Hara Molat
2285 Andar pılıp tüsken nimes.
Körgeñ harah çaphalahta,
Küüli-saali çide saldı.
Üs alıp, oylap kilip,
Alıp töreen Hara Molattı,
2290 Hara attañ andara tartıp,

Kandan kızıl suratı
Boz ovayla denk oldu.
Kızmazken kızar oldu,
Şikayet etmezken şikayet etti.
Kara atını kamçılایp,
Kalın budunu yarararak vurur,
Kara yer titrer.
Gökyüzü çekilir.
Yürüye yürüye geldiklerinde,
Yiğit kara at ak zirveye çıktı bile.
Yiğit Kara Molat
Öteye-beriye bakıyor.
Ak ovanın orta yerinde
Mahir yiğitler kasıp kavuruyor.
Üç kulaklı gri tavşanın
Bir yanında altı yiğit
Bir yanında ise yedi yiğit dizginlemişler.
..... ondan gri tavşan
Sıçrayayacağı vakitti,
On iki yiğit ancak tutuyorlar.
Ak ova ortasında, kara kayanın yanında,
Dokuz yiğidin kucağına sığmayan
Kara oğlan oturmuş.
Gören gözü büyük yıldız misali
Parlamakta değil.
Yiğit Kara Molat
Anlayıp oraya gitti değil.
Gören göz kırpılınca dek,
Apar-topar gitti.
Üç yiğit, koşup,
Yiit doğuşlu Kara Molat'ı
Kara attan oraya çekip,

İki alıp çidekke aldılar,
Hara attı pır alıbı çidin pari.
Ah tigez pazında
Alton çayaan kart oynap odırça,
2295 Hara tigez pazında
Hara çayaan kartın sıgarça.
Ortızında altın stolba turğıstırlar,
İki sarında iki hara
Stolbalar turğıstırlar.
2300 Pu stolbalar azah meetter polçalar.
Pır sarinzartın hırılı alıp
Hır hozanı çidinip odırlar,
Paza pır sarinzartın pır le alıp
Hara attı ağılbıp odır nimes.
2305 Alıp hara at hara çalgızan oylap tur,
Sağbazi sañay çoğıl.
Hara at parıp çiti hongan soonda,
Hara çir haltırasça,
Han tıgır titiresçe,
2310 Hara attın çügürçetkeni pildirçe.
Hanca-da tus irtkende,
Hara attı alıp-küçünner kör taptılar,
Hara at huzuruğınan hamcılança,
Çilninen çilbepçe nimes.
2315 Arıg küzi albaadağ,
Almah saa çitpeedeg hara attın
Köre polzalar, hara attın pudına
Çiti huu püür çapsın partırlar.
Hara at olarnı söörtep çügür pari,
2320 Ah tashıllar arazında
Altın hurlıg ool turğan.
— Pige tutpaan holım

İki yiğit dizginlediler,
Kara atı bir yiğidi dizginleyerek.
Ak zirvenin başında
Altmış yaratan iskambil oynuyor,
Kara zirvenin başında
Kara kul kartını çıkarır.
Ortasında altın direk diktiler,
İki yanında iki siyah
Direk diktiler.
Bu direkler ayak mesafesindedir.
Bir tarafına kırk yiğit
Gri tavşanı dizginlerler,
Ve bir tarafını da bir yiğit
Kara atı alıp getirir değil.
Yiğit kara at kara yaratıcı yürür,
Hiç ikazı yoktur.
Kara at varıp yedi evin sonunda,
Kara yer çekilir,
Kar gök çekilir,
Kara atın yürüdüğü anlaşılır.
Ne kadar zaman gittiğinde,
Kara atı mahir yiğitler gördüler,
Kara at kuyruğuyla kamçılanıyor,
Rüzgârıyla büyü yapıyor değil.
Saf gücü almaz gibi
Gücü kuvveti yetmez gibiydi kara atın
Körürler ki kara atın buduna
Yedi bozkurt ilişmişler.
Kara at onları savurarak yürür,
Ak zirveler arasında
Altın kemerli oğlan vardı.
- Gücsüz olan elim

Çiti huu püürni hıra atındah
Soğanım, - tıp athanda,
2325 Pır uhha çize çiti püürni athan.
Hara at sünnüğü par tükken.
Türçeden azahtanıp, huzuruğınan hamcılanıp,
Çügüriske kergen nimes.
Hara Molat, alıp çahsı,
2330 Hucağı çitpes oolahnan küres parça.
Çirni üstü haran pırlapça,
Tigir paarı hıza köyçe
Ah tuban çayılça,
Kök tuban ködürilçe.
2335 Tağlar polza talal turlar,
Suğlar polza salğıl turlar.
İki alıp tudışanda,
Hara çirni hara tobrığı
Hızıl toy ide pazılça.
2340 Tudıza-tudıza kilgende,
Toğıs kün çidışçe nimes.
Toğıs kün pazı çidiskende,
Alıp-küçünner suulastılar,
Hır hozanı kördiler,
2345 Hara attın sağbazı am daa çoğıl.
Hır hozan irtip üs honğanda,
Hara at sın pastada çügürçe
İrtip oyli haldı nimes.
İki alıp, azıs polbin,
2350 Kürezibök parılar nimes.
Paza pır toğıs kün irtkende,
Alıp-çahsılar suulaza pardılar.
Hır hozannın ırak nimes soonda
Hara at kilçe nimes.

Yedi bozkurdu öldürerek atar gibi
Okum, - deyip attığında,
Bir oka dizerek yedi kurdu vurdu.
Kara at takılıp düştü.
Hemen ayağa kalkıp, kuyruğuyla kamçılanıp,
Yürümeye devam etti değil.
Kara Molat, yiğidin iyisi,
Kucağa sığmaz oğlanla güreşiyor.
Yerin üstünde yükseliyor,
Göğün ortası kızarak yanıyor
Beyaz bir duman yayılıyor,
Mavi bir duman yükseliyor.
Dağlar yıkılmışlar,
Sular dalgalanmışlar.
İki alıp tutuştuğunda,
Kara yerin kara toprağı
Kızıl kile dönüşür.
Tutuşa-dövüşe geldiklerinde,
Dokuz gün geçer değil.
Dokuzuncu güne geldiğinde,
Becerikli yiğitler homurdandılar,
Gri tavşanı gördüler,
Kara atın uyarısı şimdi yok.
Gritavşan ilerleyip üç,
Kara at tepeye yürümeye başlıyor,
Geçip yürüdü değil.
İki yiğit, aşmadan,
Dövüştüler değil.
Ve bir dokuz gün geçtiğinde,
İyi yiğitler bağırışmaya başladılar.
Gri tavşanın biraz arkasında
Kara at gelir değil.

2355 Hır hozannıñ pır haalaanın
Hara at pır haalağ idip odır.
Altın stolbanañ hara stolbanı
İrter le arada,
Hara attıñ tını hıyılıp,
2360 Parbas poızı par haldı,
Ölbes poızı öl haldı.
Çabal alıptar hathırıs turlar,
Çahsı alıptar ayap turlar hara attı.
Alıp töreen Hara Molat, anı körgende,
2365 Añdarılbas poızı añdarıldı,
Tüspes poızı tüs haldı.
Alıp-külükter suulasçathan tusta,
Alıp attıñ hatıg tuyğağı tazılapça,
Alıp irniñ hamcı saphanı istılçe.
2370 Püün çitkedeg at irtenge çitçe,
İrten çitkedeg at iirge çitçe.
Üs kün pazınañ
Pu çirge çağdasçathanı pıldırçe.
Alıp-küçünner taraspin
2375 Ol alıptı hadarıp turdılar.
Ol arada huzuruğı daa öskelek
Hara hulunicahtıñ üstünde
Ças oray pala odırğanı körindı.
Moynına suhhan umcuzın torlada eemçe,
2380 Aarhı-peerkızın harap,
Alıp hara attıñ hollağ tözine
Añdarılğanın kör taptı,
Alıp töreen Hara Molattıñ
Holın çastana ölgenin kör taptı.
2385 Ças oray oolah polza
Orlap-sıhtap salıbıstı:

Gri tavşanın bir yürüyüşü
Kara atın bir adımındır.
Altın direk ile kara direği
Birlikte geçer,
Kara atın canı kesilip,
Gitmezken gider oldu,
Ölmezken öldü.
Kötü yiğitler kakhaha attılar,
İyi yiğitler acıdılar kara ata.
Yiğit doğuşlu Kara Molat, onu gördüğünde,
Yıkılmazken yıkıldı,
Düşmezken düştü kaldı.
Mahir yiğitler homurdanırken,
Yiğit atın sert toynağı takırdıyor,
Kahraman erin kamçı şaklattığı duyulur.
Bugün gider gibi olan at sabaha gider
Sabah gider gibi olan at akşama gider.
Üçüncü günün başında
Buraya yaklaşacağını söyler.
Becerikli kahramanlar dağılmadan
O yiğidi beklediler.
Onunla birlikte kuyruğu da yabancındır
Kara kulunun üzerinde
Küçük yaşta bir oğlanın oturduğu görüldü.
Boynuna soktuğu emziğini gürültüyle emiyor,
Öteye-beriye bakıp,
Yiğit kara atın eyerinin ortasına
Devrildiğini gördü,
Yiğit doğuşlu Kara Molat'ın
Eline yaslanarak öldüğünü gördü.
Küçük yaştaki oğlancık
Bağırıp çağırdı:

— Ças oray polğan pozım
 Çir üstün çitî kiresteen
 Abamniñ tırğ harağın kör polbadım.
 2390 Ay altın altı kiresteen
 Abamniñ azır holın tutpadım, - tıp,
 Ah torğı platnañ
 Harah çazın çızın tur.
 Toğıs kızı hucağı çitpes
 2395 Hara oolahtı kör saldı.
 — Aylıg çirdeñ abamniñ ödirgen
 Alıp-küçün sin poldıñ ma,
 Künnig çirdeñ abamniñ tiskirgen
 Külük alıp sin poldıñ ma? –
 2400 Tıp, munzuruğın çışır kilip,
 Naah pastıra tartıp par kilgen.
 Hucah çitpes Hara oolah
 Harağın daa tıplatpaan.
 Oray çastıg oolahtı
 2405 Attan tüzire tarhtan.
 Ças oray oolahtı üze tartarğa itçe,
 Oray çastıg oolah üzilbin söölınçedir,
 Hucah çitpes Hara oolahtıñ
 Azağına tınça, tizeğıne çapsınça.
 2410 Pola-pola polğanda, çağa-marhaa tınıp,
 Çaba hucahha al sıhhan:
 “Alıp kızı töreende,
 Alıp holında tıcañ ticeñner,
 Külük kızı töreende,
 2415 Külük holında tıcañ, ticeñner”, -
 Tıp hal çör ças oray oolah.
 Alıp töreen ças oray oolah
 Hucah çitpes Hara oolahtı

- Küçük yaşta olan ben
 Yer üstünün yedi
 Babamın açık gözünü görmedim.
 Ayın altındaki alt
 Babamın iki elini tutmadım, - deyip,
 Ak ipekten şal ile
 Göz yaşını silindi.
 Dokuz adamın kucağına sığmayan
 Kara oğlanı gördü.
 - Aylı yerden babamı öldüren
 Becerikli yiğit sen miydin?
 Güneşli yerden babamı kaçırın
 Güçlü yiit sen miydin? -
 Deyip, emziğini,
 Yanağına bastırarak çekti.
 Kucak yetmeyen Kara oğlan
 Gözünü bile kırpmadı.
 Küçük yaştaki oğlancığı
 Attan düşürerek çekti.
 Küçük oğlana vurarak çeker,
 Küçük oğlancık darbe almadan geri çekildi,
 Kucağına sığmayan Kara oğlanın
 Ayağına yakalıyor, dizine yapıyor.
 Ola ola olduğunda, yaka-düğmeden kapıp,
 Kapatıp kucağına aldı:
 “Yiğit kişi doğduğunda,
 Yiğit elinde diyin,
 Mahir kişi doğduğunda,
 Beceriklinin elinde, diyin”, -
 Deyip kalır gen oğlancık.
 Yiğit doğuşlu genç oğlancık
 Kucak yetmez Kara oğlanı

Azahnañ as pastır çörçe,
2420 Holnañ köp harbandırça.
Al-sağızın alıştırça,
Ayadañ köp tayandırça.
Oray çastıǵ oolah
Hucah çitpes Hara oolahha,
2425 Harǵanadañ habınarǵa pirbedi,
Halsarıǵdañ tudınarǵa pirbedi.
İnis töbın it hal çörçe,
Tös çoǵar töstep hal çörçe,
Ayas tigirge ködirip,
2430 As pilin azıra teep turçadır,
As oorhazın sıı teep turçadır,
Alıp tüşçeñ ah hayaa naari saptı.
Ças oray olahtıñ
Haraǵına han sappaandır,
2435 İdegı is polbaandır,
Pileǵı han sappaandır,
Pas parıp, alıp Hara Molat abazına
İm salza, irik polıp tüşçe,
Tom salza, tobrırah polıp tüşçe,
2440 Alıp kızı paza tırilbedi.
Oray çastıǵ oolah,
Abazınıñ pazında odırıp, ılǵap odır:
— Çobaǵa töreen alıp abamnıñ
Çooǵın daa ispin haldım,
2445 İlege töreen külük abamnıñ
İki haraǵın daa körbin haldım!
Oray çastıǵ oolah, hara haraçah idip,
Alıp abazın çatırdı.
Alıp hara atha andaǵoh

Ayaǵından asar,
Elinden epeyce çeker.
Kötü niyetini bozar,
Ayasından pek çok dayanır.
Küçük yaşlı oǵlancık
Kucaǵa sığmayan Kara oǵlana,
Çalılıktan fark edilmedi,
Halsarıǵdan* tutunamadı.
Aşaǵıya doğru iniyor,
Yamacın yukarisına eteǵinden yürür,
Gökyüzüne kaldırıp,
..... belinin üzerine vurmuş,
..... omurgasını kesmiş,
İndiǵi ak kayaya çarptı.
Genç yaştaki oǵlanın
Gözüne kan dolmuş,
Eteǵı is olmamış,
Bileǵı kana bulanmış,
Yiǵit Kara Molat yürüyüp, babasına
İlaç verse, çürür,
Ecza verse, tobrak olup süzülür,
Yiǵit kişi hâlâ dirilmedi.
Küçük yaşlı oǵlancık,
Babasının başında oturup, aǵlamış:
- Kederli doğan kahraman babamın
Konuşmasını da duyamadan kaldım,
Yoksul doğan güzel babamın
İki gözünü de göremeden kaldım!
Küçük yaşlı oǵlancık, siyah bir sandık yapıp,
Yiǵit babasını yatırdı.
Kahraman kara ata da bu şekilde

* Buǵdaygillerden kırdı yetişen ince yapraklı bir tür bitki

2450 Haraçah idip, sayral parğan söögün çığıdı.

Anaň iki haraçahtı,

Ağas pazına sıgarıp, çııp saldı.

Hara çabağaa altanıp,

Harah çazın çizini,

2455 Hara çabağanıñ halın pudına

Hamcı saldı.

Hara çabağa anaň üküş salğanda,

Kiriş çili tartılça,

Kii çili sılapça.

2460 Topay turğan tağları

Tooza çaya teep parça,

Toğır ahhan suğları

Tooza tuğlı oylap parça.

Arğa çirin alğım tastapça,

2465 Ada çirine çidişçe,

İl çirin ilbek tastapça,

İne çirine çağdasça.

Körgeñ harah çaphalahta,

Küüli-saali arğalığ sınığa sıhtı.

2470 Arğa sınnañ harap tur nimes.

Tashıl azıra arğalığ mal östir,

Talay çirce çon çurtaptır.

Malğa körze, mal hozıltır,

Çonğa körze, çon hozıltır,

2475 İdi köröp sinapçatsa,

İcezinin açığ sıdı

Ah örgeden istilçe.

Saar harahtıg uucazı

Mindoh sıhtap odır.

2480 Anı iskende, ças oray oolah

Tasha kil tarihçadır,

Bir sandık yapıp, cesedini yükledi.

Sonra iki sandığı,

Ağacın tepesine çıkarıp, bıraktı.

Kara taya binip,

Göz yaşını silinip,

Kara tayın koca buduna

Kamçı vurdu.

Kara tay sonra şahlandıgında,

Kiriş gibi çekiliyor,

Hava gibi tıslıyor.

Yuvarlanan dağları

Tamamen yayarak geçer,

Dalgalanarak akan sulara

Tamamen set çekerek ilerler.

Uzak yurdunu bırakır,

Baba yurduna gidiyor,

El yurdunu büyük bırakır,

Ana yurduna yaklaşıyor.

Gören göz kırpılınca dek,

Apar-topar yüksek dağa çıktı.

Yüksek tepeden bakar değil.

Dağı aşan mal-davar yetişmiş,

Deniz boyunca halk yaşamış.

Mal-davara baksa, mal eklenmiş,

Halkı görse, halk eklenmiş,

Böyle görüp anladığında,

Anasının acı ağıdı

Ak otağdan duyuluyor.

Tek gözlü ninesi

Orada oturmuş.

Onu duyduğuna, küçük yaşlı oğlancık

Taşa çıkmaya acele etmiş,

Pusha kil puzuhçadır.
Künneñ arıǵ huurta tartça.
Tarınmaan pozı ökpelen tur.
2485 Arǵalıǵ sınnañ inıp tüstı,
Ah örgezer çide saldı.
Haalhaliin hazıra sazıp,
Ah örgezer kire saldı.
İzik aza, mindı saldı,
2490 İrkın alti, izen pirdı.
— İzenök-mindök, - tışçeler ibdegiler.
— Haydi çör kildıñ, irkem-kincem, -
Tıp suraǵlap odırlar.
— Çörgeñ çolım hatıǵ poldı,
2495 Abam Hara Molattıñ
İptıǵ haraǵın körbedim,
Azır holın tutpadım.
Timır homdı idıp,
Anda söögın çıp kildim.
2500 İcezi polza Altın Tarǵah
Altın stolın timnedı,
Aarlıǵ tamaǵın parçan salıp,
Par tamahtıñ tadiin salıp,
As-tamah çip odırçalar.
2505 Astaannarın toshırçalar,
Tozıp turǵan tusta,
Ças oray oolah polza,
— Arǵa çon arazında çörzem,
Adı çoh aday tıp söklirler,
2510 İl çon arazında çörzem,
Solazı çoh aday tıp söklirler, - tıp odır.
Anı iskende, Altın Tarǵah icezi,
Ah sütteñ ahsın çayıp,

Buza yaklaştıǵı için üzülmüş.
Güneşten saf bembeyaz çekiliyor.
Kızmazken öfkelenmiş.
Yüksek tepeden indi,
Ak otaǵa doğru gitti.
Bahçe kapısını ittirip,
Ak otaǵa girdi.
Eşiǵı aşarak merhaba dedi,
Kapıyı geçip selam verdi.
- Merhaba! – dedi evdekiler.
- Nasıl geldin, kıymetlim, -
Diye sordular.
- Gittiğim yol çetindi,
Babam Kara Molat'ın
..... gözünü görmedim,
İki elini tutmadım.
Demirden keder yapıp,
Sonra bedenlerini bir araya getirdim.
Anası Altın Tarǵah
Altın masayı hazırladı,
Lezzetli yemekleri hazırlayıp,
Baş yemeğin lezzetini alıp,
Yiyecekleri yiyorlar.
Açlıklarını doyuruyorlar,
Doyduklarında,
Küçük yaştaki oğlancık,
- Tüm halk arasında yürüyorum,
Adsız deyip sövüyorlar,
Milletin arasında yürüyorum,
Lakapsız it deyip küfrediyorlar,- dedi.
Anası Altın Tarǵah bunu duyduğunda,
Ak süttten ağzını yayıp,

At adap pirdi:

2515 — Arğa çon arazında çörzeň
Alıp töreen Hara Molat adalıg
Ay hara attıg Han Hartha polarzın, -
Tıp at adap pirdi.
Hadarğannın eezı polıp,
2520 Halıh çonniň hanı polıp,
Çurtında çurtaş haldı.
Uzun huzuruhtıg attıg alıptar
Çaanaň kırbes poldılar.
Ay hara attıg Han Hartha
2525 Pu çirde çurtaş haldı.
İskenim polza pu poldı,
Annaň andarhazın pıle çoğılbın.

Ad verdi:

- Halkın arasında yürüsen
Yiğit doğuşlu Kara Molat babalı
Ay kara atlı Han Hartha olasin, -
Deyip adını verdi.
Bekleyenin sahibi olup,
Tüm milletin hanı olup,
Yurdunda yaşadı.
Uzun kuyruklu atlı yiğitler
Savaşa girmez oldular.
Ay kara atlı Han Hartha
Burada yaşadı.
İşittiğim bu oldu,
Bundan sonrasını bilmiyorum

KÖK HAN

1 Çirî pasti püderde poldı,
Çizî pasti tazarda poldı,
Çir pözîğî ah tashıllar
Ösklep parğan turğlapçadadır.
5 Suğnıñ çalbağı ağıñ suğlar
Ah tashıllardañ ahhlap pastapçadadır.
Ah çazıların tobıra ahhlap,
Haraa-künörte ılas-soolasçadadır.
Oyımnar, hırlar ösklep,
10 Oyım, köller pütkelep turadır.
Oyım, köllerniñ tübine
Oy-tarba palıhtar ösklebökçededir.
Ağıñ suğlarını hastada
Ah tirek ağastar özi pastabohçadadır.
15 Kümüs porağlı kün püt parıbışan,
Kölbey turğan çirni çarıt turadır,
Altın porağlı ay püt parğan,
Alğım çirniñ üstün çarıt turçadadır.
Han tigirniñ paarınañ
20 Hara puluttar köşçededir,
Hara çirniñ sığı tartıp,
Hara çirniñ üstüne
Kök odı kölbey ös turadır.
Ağas, tazı ösklebısken,
25 Ças tayğalar mondılızıp,
Çirniñ üstü çazal turçadadır.
Talay kizire çon çurtap pastaan
Tusta poldı,
Tashıl azıra mal çörıp pastaan

Yerin oluşturmaya başladığı zamandı,
Bakırın taşmaya başladığı zamandı.
Yerin ulusu beyaz zirveler
Yükselmektedir.
Suyun geniş nehirler
Beyaz zirvelerden akmaktadır.
Beyaz zirvelerin arasından akıp,
Gece ve öğlen şırıldayıp gürültüyor.
Vadiler, kırlar yetişiyor.
Vadi, göller oluşuyor.
Vadi ve göllerin dibine
Ufak-tefek balıklar büyümektedir.
Nehirler boyunca
Kavak ağaçları serpiliyorlar.
Gümüş karışımı güneş yaratıldı,
Yaratılmış dünyayı aydınlatmış,
Altın karışımı ay yaratıldı,
Geniş toprağın üstünü aydınlatmış.
Göğün ortasından
Kara bulutlar ilerliyor,
Kara yerin nemi çekilip,
Kara yerin üstüne
Yeşil ot yayılıp büyümüş.
Ağaç kabuğu yetişmiş.
Taze taygalar sallanıp,
Yerin üstü yontulmuş.
Nehrin ötesinde halk yaşadığı
Zamanda oldu,
Kıyının ötesinde malın yaşadığı

30 Tusta poldı.
Çir pözıǵı Kök sın ös parǵan poladır.
Kök sınñ altında
Suǵnñ çalbaǵı Kök talay suǵ,
Anda çalbayıp, anda kileyıp, aǵıpçadadır.
35 Kök talay suǵnı hastada
Halıh aymah çon çurtaçça.
Ah öleñnıǵ çazılarına
Ashırılıǵ çılǵıları çaya tıs parǵan.
Ah odın ottap çörglepçededır.
40 Kök öleñnıǵ çazılarına
İzebı çoh köp mal çaya tıs parǵan,
Kök odın ottap çörglepçededır.
Uluǵ aalññ ortızı çırde
Hannıñ-pignıñ kök payzañ ibı turça.
45 Kök payzañ ibnıñ alnında
Aran-çula palǵacañ altın çeçpe.
Altın çeçpee palǵaan
Aran-çula at çoh polǵan.
Altın çeçpe pazına
50 İle tastap salǵan toǵıs marhalıǵ
Kök püür teerizı huyah,
Molat tırǵahtıǵ, molat azıǵlıǵ,
Molat tırǵaǵı soolas turçadadır,
At palǵacañ çeçpenı hara çirge
55 Kire pas turçadadır.
Kök payzañ ibnıñ istinde
Halıh aymah çonnıñ hanı-pigı,
Hadarǵan malññ eezı –
Kök püür teerizı huyahtıǵ
60 At ködirbes Alıp Kök Han.
Arǵal çonnañ alǵan

Zamanda oldu.
Yerin yüксеǵı Kök zirve yükselmiş.
Kök zirvenin altında
Suyun engini Kök nehir,
Öylece yayılıp, öylece uzayıp, akıyor.
Kök nehir boyunca
Boy-millet yaşıyor.
Beyaz ter otlu ovalara
Aygırlı yılmalar yayıldı.
Beyaz otu otlayıp yaşamış.
Yeşil ter otlu ovalara
Sayısız mal-davar yayılmış,
Yeşil otu otlayıp yaşamış.
Büyük köyün ortasında
Hanın-beyin mavi sarayı duruyor.
Mavi sarayın önünde
Tulpar atın bağlandığı altın kazık.
Altın kazıǵa bağlanan
Tulpar at yoktu.
Altın kazıǵın başına
Açıkça bırakılan dokuz düǵmeli
Bozkurt derisinden zırh
Çelik pençeli, çelik dişli,
Çelik pençesi titriyor.
At bağlanan kazıǵı kara yere
Batırıyor.
Mavi sarayın içinde
Kalabalık halkın hükümdarı,
Otlayan mal-davarın sahibi -
Bozkurt derisi zırhlı
Atın taşıyamadığı Alıp Kök Han.
Kalabalık halktan aldı

Kögcil Arıĝ abahayı.
Paarınañ sıhhan palaları,
Çiti çastiĝ ool pala,
65 Arĝal çonniñ palalarınañ oynapçadadır.
İrtten parza, iir tus polza,
Anda la nandır.
At ködirbes Alıp Kök Han,
Kök püür teerizi huyaĝın kiziþ,
70 Uluĝ aalnı aralı, çaybañnap,
Çortıp parçatsa, halıh çonı,
Hannaza hanıbis Kök Han tıp,
Haal çili pükteliziþ,
Hamıs çili mondılızıp,
75 Uluĝlap alĝap-sulĝapçadadırlar.
Hadarĝan malın aralap çörçetse.
Ashırlıĝ çilĝılardı kişteziþ,
İnektiĝ puĝaları mustazıp,
Aarlapçathandaĝ poladır,
80 Ökis hulun çat halza,
At öskir çöredir,
İzerlep müner at pol paradır.
Adı çoh kizee at mündür çöredir,
Kibi çoh kizee kip kizir çöredir.
85 Ay alıza çurtaþ,
Köp ay alıþçadadır,
Çıl çılıza çirlep,
Çılĝa çidip, çirĝaboh çurtaþçadadır.
Pir kün irtten
90 Kögcil Arıĝ abahayınañ
Altın stol kistiñde
As-tamah çip odırlar.
Alıp Kök Han çoohtap odır:

Alımlı Kögcil Arıĝ'ı.
Ciĝerlerinden çıkan çocukları,
Yedi yaşındaki oĝlan,
Halkın çocuklarıyla oynuyor.
Sabah gelse, akşam vakti olsa,
Öyle geri dönmüş.
At taşımaz Alıp Kök Han,
Bozkurt derisi zırhını giyip,
Büyük köyün arasını, rahvan gidip,
Tırıs gitse, halkı,
Hanlasa hanımız Kök Han deyip,
Çubuk gibi kıvrılıp,
Kamış gibi sallanıp,
Ululayıp dua ediyorlar.
Otlayan malın arasında ilerlese.
Aygırlı yılmaları kişnetip,
İnekli boĝaları böĝürtüp,
Hürmet ettirir gibi olmuş.
Öksüz tay yatakalsa,
At büyürümüş,
Eyerleyip bindiĝi at imiş.
Atsız at bindirmiş,
Donsuza don giydirmiş.
Ay deĝişerek yaşayıp,
Birçok ay deĝişmiş,
Yıl
Yıla varıp, neşeyle yaşarlarmış.
Bir gün sabahleyin
Güzel Kögcil Arıĝ
Altın masa başında
Yemek yiyorlarmış.
Alıp Kök Han konuşmuş:

-Alğan kızım Kökcil Ariim,
95 Çaybal turğan çirniñ üstünde
Aran-çula at köp poladır,
Alıp kızı köp çurtaçcadadır.
Çirniñ üstün aylandıra
Çör kilerge sağınıp odırbın.
100 Min aylanıp nanğanca,
Halıh çonniñ hanı-pigı polıp,
Çahsı çurtaç odır!
Uluğ aalınıñ istineñ
Altı-çitiñ his pala
105 Arğışa hıgırıp alğayzıñ za.
Kök Han, tozıp-toharap,
Stoldañ tur parğan.
Timnenip-sümnenebışken,
Abahay çahsızınañ
110 Alnınañ ahpastazıp,
Art soonañ animcohtazıp,
Sıh çöribışken.
Altın çeçpee ile tastaan
Kök püür teerizi huyağın
115 İnnine tastabışan,
Pozi kizilip, toğıs marhazı
Pozi marhalanıp,
Üs hulas sunınca kök püür
Uluğ aalını aralı, çaybañnap,
120 Çortıp parıbışan.
Çir pözıgı Kök sınınıñ üstüne sığara
Çortıp parıbışan.
Kök sınınıñ üstünde tura tüzıp,
Harap körçedir:
125 Tilekeyde çirniñ üstün

- Aldığım kişi Kökcil Arığcığım,
Engin yer üstünde,
Tulpar at çok imiş,
Yiğit kişi çok yaşarmış.
Yerin üstünü döne dolaşarak
Gitmeyi düşünüyorum.
Ben geri dönüp gelene (dek),
Halkın hükümdarı olup,
İyi şekilde yaşa!
Büyük köyün içinden
Altı-yedi kız çocuğu
Dostu çağırıp minnettar kalırsan.
Kök Han, doyup-doğrayıp,
Masadan kalktı.
Hazırlanıp-kuşandı,
Alımlı güzeliyle
Kucaklaşıp,
Ardından da vedalaşıp,
Çıktı.
Altın kazığa görülür şekilde bıraktı
Bozkurt derisi zırhını
Omzuna sırtladı,
Kendisi kesilip, dokuz düğmesi
Kendisi düğmelenip,
Üç kulaç boyunca bozkurt
Büyük köy arasını, rahvan ilerleyip,
Tırıs gitti.
Yerin büyüğü Kök zirve üstüne çıkarak
Tırıs gitti.
Kök zirvenin üzerinde ayağa kalkıp,
Seyrediyor:
Dünyada yerin üstünü

Tiksî ibîre kör turadır,
Tigîr tözi çirge çitîre kör turadır.
Harah odı çitken çirler
Haral-siil turçadadır,
130 Harahtıñ odı hapaan çirler
Ah tuban, kök tuban
Çayıl körin turçadadır.
Ala harahnañ nime körîp tappaan,
Azır hulahnañ nime istîp polbaan.
135 Künniñ kırızı çirni köre
Kök püür anda oylap sıhhan.
Alıp Kök Han oylap parıbışanda,
Kök payzañ ibniñ istinde
Kögcil Arıǵ tıñnap odırçadadır:
140 İrahhi çirde ılap,
İrahhi çirde soolap,
Alıp kök püürniñ sağbazi çit parçadadır.
Kögcil Arıǵ arǵal çon arazınañ
Çiti hıs hıǵır kilgen,
145 Çiti hısnañ hada çurtabışan.
İrgi ay irtışçededir,
Naa ay sıhçadadır,
Arǵal çirine parǵan
Alǵan kızızı Alıp Kök Hannıñ
150 Aylanıp-nanǵanı çoh poladır.
Pir kün irten Kökcil Arıǵ
Çiti hışa çoohtap odır:
-Çiti hızım, püüngi künde,
Kök sınniñ üstüne sıǵıp,
155 Köglezerbister.
Köglirim kilip, sıdap polbin odırbin
Kögcil Arıǵ abahay,

Tamamen etrafı seyretmiş,
Göğün ufkunden yere deǵın görmüş.
Göz ateşinin ulaştığı yerler
Bir çizgi şeklindedir,
Göz ateşinin varmadığı yerler
Beyaz ve mavi duman
Yayılmış görünüyor.
Çıplak gözle bir şey görünmedi,
Çifte kulakla bir şey duyulmadı.
Güneşin battığı yeri görerek
Bozkurt orada ilerledi.
Alıp Kök Han ilerlediğinde,
Mavi otağın içinde
Kögcil Arıǵ dinliyor:
Uzakta ağlayıp,
Uzakta titreyip,
Yiğit bozkurdun ikazı yetiştiriyor.
Kögcil Arıǵ kalabalık halk arasından
Yedi kızı çağırdı,
Yedi kız ile birlikte kaldı.
Eski ay geçmiş,
Yeni ay çıkmış,
Kalabalık yere vardı
Alıp Kök Han'ın aldığıının
Geri dönüp gelmesi olmamış.
Bir gün sabah Kökcil Arıǵ
Yedi kıza demiş:
- Yedi kızım bugün,
Kök zirveye çıkıp,
Türkü çıǵırın.
Söyleyesim gelip, sabredemeden
Kögcil Arıǵ güzel,

Kök tas sunduğın azıp,
Kök pis² ton sığarıp alğan.
160 Kök pis tonın kizibisken,
Çiti hızın hoşdırıp çöribisken.
Uluğ aalnın uçına sıhhannar.
Kıçık aalnın hırına sıhhannar.
Çir pözigi Kök sığa,
165 İdek paza, ibiril sıhhannar.
Kök sının üstüne sıhhanda,
Kögcil Arığ harap kör turıbışan:
Hayzı-hayzı çirde,
Kün künöрте çirzer,
170 Hırı hazır pastığ
Hızıl sın körin turça,
Annañ pasha nime körıp tappaan.
Kögcil Arığ çiti hıznañ
Anda köglezibisken.
175 Kögcil Arığ köglep turza,
Hurup parğan ağastarğa
Kök pür ös turğandağ.
Hurup parğan özen, çileñniñ
Suu soolazıp ahhlap turğandağ.
180 Kök pis tonının paarı azılbıssa
Köksi körinip, köglep turadır.
Kök pis tonniñ paarı çabılıbıssa,
Köksi körinmin, kögi le istil turadır.
İdi köglep turğanda,
185 Tigirniñ tözineñ kicim ulii
Hara pulut sığara çaçıraan.
Oñnap-sınap kör turza,
Kök pür teeriz huyahtığ

Yeşil taş sandığını açıp,
Yeşil deriden elbisesini çıkardı.
Yeşil deri elbiseyi giydi,
Yedi kızını takip ettirdi.
Büyük köyün sonuna çıktılar.
Küçük köyün kenarına çıktılar.
Yerin ulusu Kök zirveye,
(Dağın) eteğine dolanıp çıktılar.
Kök zirvenin üzerine çıktıklarında,
Kögcil Arığ bakıp gördüğünde:
Uzak-uzak yerde
Güneş güpegündüz,
Bozkırı sert başlı
Kızıl tepe görünüyor,
Bundan başka bir şey görmedi.
Kögcil Arığ yedi kızla
Orada bakındı.
Kögcil Arığ bakıp dursa,
Kuruyan ağaçlara
Yeşil yaprak büyür gibi.
Kuruyan büyüyen, durgun suyun
Suyu sarsılıp aktı.
Yeşil deri elbisenin eteği açıldıysa
Göğsü görünüp, türkü çağırılmış.
Yeşil deri elbisenin eteği kapandıysa,
Göğsü görünmeden, küyü işitilmiş.
Böylesi türkü söylediğinde,
Göğün ufkundan büyüğü
Siyah buluta doğru uçtu.
Sağa-sola bakıp görse,
Bozkurt derisi zırlı

² Kök pis ton - aarlıg añ teeriz ton.

* Kök pis ton – Kıymetli hayvan derisinden mamul giysi.

Alıp K k Han alġanı
190 Aylan kileedir.³
Hara  irni  tobıraġı,
Han tigr paarna k d r l p,
Hara pulut  ili, k s kileedir.
Anı k r p, K gc l Arıġ,
195  iti hızın hoġdırıp,
K k sınna  ind re oylas t skenner.
Uluġ aalrı aralı oylazıp,
K k payza  ibge  itkenner.
K k payza  ibge kir b skennerinde,
200 Alıp K k p  r,
K k sına sına oylap,
K k sınna  ind re  ortır kileedir.
Altın  e pe t zine  itkende,
K k p  r teer zi huyaġı
205   n ne  pozı suuringan.
Altın  e pe pazına  le tastaanda,
Molat tır ahtarı soolazıp,
K k p  r teer zi huyaġı
At pal aca   e pen 
210 Hara  irge kire pazıp tur b shan.
Alıp K k Han anda kir p kilgen.
 zen sala izennesken,
Ayban p-sayban b shan.
K gc l Arıġ abahay altın stol a
215 As-tamah timneb sken.
K k Han altın stol a od r b shan.
Altın stol a od r p,
Uluġ t n p, uluġ  sk r p od r cadadır:
 k  harah p  l par b shan,

Yiġit K k Han'ın aldıġı
Geri d n yor.
Kara yerin topraġı,
G   n baġrına kalkıp,
Siyah bulut gibi, k z geliyor.
K gc l Arıġ bunu g r p,
Yedi kızı takip ettirip,
K k zirveden inerek ko tular.
Koca k y n i inden ge ip,
Mavi otaġa girdiler.
Mavi otaġa girdiklerinde,
Yiġit K k kurt
K k zirveye  ıkararak ilerledi,
K k zirveden inerek ilerliyor.
Altın kazıġın ortasın geldi inde,
Bozkurt derisi zırh 
Kendili inden sırtından d  t .
Altın kazık ba ına astı ında,
 elik pen eleri titreyip,
Bozkurt derisinden zırh 
At baġlanan kazıġı
Kara yere batırdı.
Yiġit K k Han oraya girdi.
Selam vererek selamla tı,
 st n  ba ını  ıkardı.
Alımlı K gc l Arıġ altın masaya
Yiyecek hazırladı.
K k Han altın masaya oturdu.
Altın masaya oturup,
 ok dinlenip,  ok nefes alıp veriyor:
G zleri i ine   kt ,

³ Kileedir – Kız. kil e.

Kileedir – (Kızıl a zı) geliyor.

220 İki tanaazi çapsın parğan,
Ardap-çudap parğan.
As-tamah çip odırıp,
İzirik kızı çili,
Pazın tüzirip, uzup parıbizadır,
225 Pazın ködirip, çoohtap odır:
-Alğan kızım Kögcil Arığ,
Hayzı-hayzı çirge sabıl parğanda,
Üs azır pastığ Kök sın,
Ol Kök sinniñ üstüne sığara oylaam,
230 Kök sinniñ altında
Üs azır pastığ Kök talay,
Anda çurtaçadır
Kök pora attığ Kök Molat,
Ah pora attığ Ah Molat –iki harındas
235 Olarnañ küs sınırğa sağınp,
Olarnañ tudızıp, olarnañ alıstım.
Çirniñ dee üstünde
Attañ artıh at töridirök,
Alıptañ artıh alıp töridirök.
240 Arığ küzim toozilğan,
Albah saam tügengen.
Çadap çörıp çinip,
Arğa-möreı mini polğan. –
İdi çoohtap odırıp,
245 Pazı tüzıp, uzup parçadadır.
As-tamah taa çip polbaan.
Kök Han, tur kilip,
Küp tözegine ańdarılıbıshan,
Ol uzaan Alıp Kök Han
250 Üs kün uzaan.
Üzinci küninde turıp,

Burun delikleri birbirine yapıştı,
Bozulup-zayıfladı.
Yemeğini yiyip,
Sarhoş gibi,
Başı düşüp, uyuklamış,
Başını kaldırıp, konuşmuş:
- Evlendiğim kişi Kögcil Arığ,
Çok uzak yerlere gittiğinde,
Üç ayrı başlı Kök zirve,
O Kök zirvenin üstüne çıkarak gittim,
Kök zirvenin altında
Üç ayrı başlı Kök nehir,
Orada yaşıyor
Boz kır atlı Kök Molat,
Ak kır atlı Ah Molat iki kardeşir
Onlarla güç yarıştırmayı düşünüp,
Onlarla savaşıp, onlarla
Yerin de üstünde
(Başka) atlardan daha iyi at yaratılmış,
Yiğitten daha yiğit yaratılmış.
Saf gücüm bitti,
Gayet tükendi.
Yatıp galip gelip,
Beni müsabakaya soktun. -
Böylece konuşup,
Başı düşüp, uyumuş.
Yiyecek de yemedi.
Kök Han kalkıp,
Yumuşak döşegine yıkıldı,
O uyuyan Alıp Kök Han
Üç gün uyudu.
Üçüncü günde kalkıp,

Altın stolğa odırıp,
As-tamah anda çeen.
Çiti çastıǵ oolaǵı
255 Çarım ir pol parǵan.
İrten turza, aal arazına parıbıssa,
İr tus polza, ibine anda ibirilip nanadır.
Pir kün irten
Kögcil Arıǵnañ Alıp Kök Han
260 As-tamah çirge altın stolğa odırıbıshanar.
Kögcil Arıǵ abahay,
Ayah-hamıssar aylan parıp,
Ayah-hamıs tudıp aylan kilize,
İki harah çazı üze çacırap turǵandaǵ.
265 Anı körıp, Alıp Kök Han çohtap odır:
-Alǵan kızıñ Kögcil Arım,
Ahsında as çitpedi be,
Arǵana kip çitpedi be?
Noo nimee pidi açırǵanıp,
270 Noo nimee açın çörziñ?
Kögcil Arıǵ, tura tüzıp, çohtapça:
-Alǵan kızıñ Kök Han, haydi pilbeeziñ.
Azaǵı aar polıp,
Çiti ayǵa çit parǵam,
275 Çiti aydaǵı palam iñsimde
Çir amır pirbin tur.
İzerlig at tulǵaan çili tulǵap,
İrik-çalıh pirbin paradır.
Alǵan kızıñ Kök Han,
280 İney-hunayları çıp kildek.
Kök Han, anda sıǵıp,
Uluǵ aaldañ altı-çiti
İney-hunay çıp kilgen.

Altın masaya oturup,
Yiyeceǵını orada yedi.
Yedi yaşındaki oǵlu
Yarım bir er idi.
Sabahleyin kalkıp köy arasına ilerlediǵinde,
Akşam olduǵunda, evine geri dönmüş.
Bir gün sabahleyin
Kögcil Arıǵ ile Alıp Kök Han
Yemek yemek için altın masaya oturdular.
Alımlı Kögcil Arıǵ,
Bardak-çanaklar geri gelip,
Bardak-kamışları tutup geri dönerek,
İki gözünün yaşı akmış gibi.
Alıp Kök Han bunu görüp konuşmuş:
-Evlendiǵim kişi Kögcil Arıǵ'ım,
Aǵzından aş geçmedi mi,
Sırtına don geçmedi mi?
Hangi şeye böyle üzölüp,
Hangi şeye acımıyorsun?
Kögcil Arıǵ, ayaǵa kalkıp, konuşuyor:
-Aldıǵım kişi Kök Han, nasıl anlamazsın.
Ayaǵı güç olup,
Yedi aya vardım,
Yedi aylık çocuǵum içimde

Eyerli at şahlanmıñ gibi çırpınıp,
Etkisi altında kalmamıñ.
Aldıǵım kişi Kök Han,
Kocakarıları toplayalım.
Kök Han, orada çıkıp,
Büyük köyden altı-yedi
Yaşlı nine toplandı.

Kögcil Arıĝ çiti aydaĝı palazın
285 Körinibisken: alamañıs⁴ hıs pala
İney-hunaylar, tudıp, haap polbinça.
Kök Han, anı körıp,
Tañnap-çapsıp odırçadadır.
Haydi polza arıĝlap-sılıĝlep,
290 Sörgekke sörgep,
İcezinñ hoynına çatırĝannar.
İcezinñ hoynında üs le kün çadıp,
Hıs pala, sörgeĝin üze teep,
Turıboh kilgen.
295 Kögcil Arıĝ icezi palazına
Ah pis ton kizirgen,
Ah payzan ibniñ istin hıs pala
Aylandıra oylap turadır.
Haraa polza, uzi çoĝıl,
300 Hışırıp tur, ırlap tur.
Künörte polza, çada çoĝıl,
Kök payzañ ibniñ istinde
Segirip tur, hışırıp tur:
-Ada kızı Kök Han,
305 Altıma müner at pir,
İce kızı Kögcil Arıĝ,
Arĝama kizer kip pir!
Kök Han çoohtapçadadır:
-Ahsınıñ südi arıbaan,
310 Arĝañnıñ moynı hatpaan!
Hıs palazı, adazınıñ alnında
Turıp, çoohtapçadadır:
-Ahsım südi at çiline arir,
Arĝam moynı alıp holına hatar!

Kögcil Arıĝ yedi aylık evladını
Görmüş: Saf-temiz kız çocuĝu
İhtiyarlar, tutup, kapamıyor.
Kök Han bunu görüp,
Şaşırıp-sevinmiş.
Nasıl temizleyip-güzelleyip olduĝunda
Kundaĝa sarılıp,
Anasının koynuna yatırdılar.
Anasının koynunda üç gün yatıp,
Kız çocuĝu, beleĝini yırtıp,
Ayaĝa kalkıverdi.
Anası Kökcil Arıĝ evladına
Beyaz deri don giydirdi,
Beyaz otaĝ evin içini, kız çocuĝu
Geri dönüp yürümüş.
Gece olduĝunda, uykusu yok,
Baĝırmış, ağlamış.
Gündüz olsa yatmak yok,
Mavi otaĝ evin içinde
Sıçramış, baĝırmış:
- Babam Kök Han
Altıma bineceĝim at ver,
Anam Kögcil Arıĝ,
Sırtıma giyecek ver!
Kök Han konuşmuş:
- Ağzının sütü,
Ensen sertleşmedi!
Kız çocuĝu, babasının önünde
Kalkıp, konuşmuş:
- Ağzımın sütü at yeline,
Ensem yiĝit elinde kuruyacak!

⁴ Alamañıs : arıĝ-sılıĝ

315 K k Han iriktig irik  oh
Aran- ula attı tutca 
Hırh hulas attı tutca 
Hırh hulas hıl ar amcı pirgen.
- e par, irkem-kincem,
320 Ashırlı   ıl ılarda
Alton piil  ah oy ashırnı k rerz  .
Aran- ula at ah oy ashırda t r r.
 e haraa a  araannı tut kilerz  !
His pala, sı ıp
325 (17) K k sinni k re oylap parıbıshan.
K k sinni   st ne sı ara oylap,
Harap k r tur:
Ashırlı   ıl ılar ah  azaa
 aya k r tur:
330 Ashırlı   ıl ılar ah  azaa
 aya t s par an.
Alton piil  ah oy ashır anda   r e.
Ah oy ashırnı    r nde
Han pozırah at par poltır.
335 Altı piin  altına   t re saap oylap a,
To ıs piin   st ne  azıra seg r p oylap a.
His pala, anı k r p, tur adır,
Han pozırah at m ner adı nimes.
Aaln  kist nzer k r turza,
340 Kir m sın tur adır.
Kir m sinni   abıs pil ne 
To ıs hulas sunnı 
 rem k re  at aza  ortır kilir.
K k sın a sı ara  ortır kilgen,
345 His palan  hırında tura t sken.
His pala, irem k re  attı 

K k Han
Tulpar atı tuttu
Kırk kula lık atı tuttu
Kırk kula lık kıl kementi verdi.
-  te var, sevgilim,
Aygırlı y lkılarda
Altmış kısıraklı ak doru aygırını g recekisin.
Tulpar at ak doru aygırda t rer.
  te g z ne  lık tutacaksın!
Kız  ocu u,  ıkıp
K k zirveyi g rerek ilerledi.
K k zirvenin  st ne  ıkarak gidip,
G rm  :
Aygırlı y lkılar ak ovaya
Yayıldı ını g rm  :
Aygırlı y lkılar ak ovaya
Yayılmı .
Altmış kısıraklı ak doru aygır orada y r yor.
Ak doru aygırın s r s nde
Kızıl doru at varmı .
Altı kısıra ın altından ge erek vuruyor,
Dokuz kısıra ın  st nden a arak sı ırıyor.
Kız  ocu u, bunu g r p, durmu .
Kızıl doru at binece i at de il.
K y n ba ına baktı ında,
Sırada  durmaktadır.
Sırada ın al ak sınırından
Dokuz kula  boyunda
 ri ya ız at a arak tırıs gitmi .
K k zirveye  ıkarak tırıs gitmi ,
Kız  ocu unun yanına geldi.
Kız  ocu u, iri ya ız atın

Moynına tınıp,
Sıybap-sılap parıp,
Hıl arğamcızın moynına suğıbışan.
350 Nohtalı tartıbizıp,
Çidñip, uluğ aalrı köre in tüşken.
Uluğ aalrı aralı kilgen.
Altın çeçpee çidip,
Aran-çulanı palğı tartıbizıp,
355 Adazınñ ibñe kırıp kilgen:
-Ada kızı Kök Han,
Altıma münerge at tut kildim,
Çaraadarzñ ma, çaratpassñ ma, kör pir!
Kök Han kök payzañ ibñeñ
360 Hıs palazınañ hada-pırge sıhhan.
Altın çeçpee palğap salğan
Toğıs hulas sunnıg
İrem küreñ at turıpça.
Kök Han, aylandır çörıp,
365 Aran-çulanı oñnap-sınabışan.
İrem küreñ attñ
Harağınañ ot köy turğandağ,
Harağınañ tütün toshalap turğandağ.
Halın idinde çıgı çoğıl,
370 Hatıg sööginde çüzı çoğıl,
Çalbay turğan çirññ üstün
Aylandıra daa oylap çörze,
İki hulah tözineñ tir sappastağ,
Aylan kilip, hızına çoohtap tur:
375 -İrkem-kincem, çarır.
İrem küreñ at sin altan çörer at polar.
Kök Han adazı
İzer-tim anda pirgen,

Boynundan yakalayıp,
Okşayıp sıvazlayıp,
Kıl kementini boynuna geçirdi.
Dizginleyerek çekip,
Dizginle götürüp, büyük köyü görerek indi.
Büyük köyün ortasına geldi.
Altın çeçpeye varıp,
Tulpar atı bağlayarak çekiştirip,
Babasının evine girdi:
-Babam Kök Han,
Altıma binmeye at yakaladım,
Yarayacak mı, yaramaz mı, görüver!
Kök Han, mavi otağında
Kız evladıyla birlikte çıktı.
Altın çeçpeye bağlanan
Dokuz kulaç boyunda
İri yağız at duruyor.
Kök Han, geri dönüp,
Tulpar atı, anlayıp-denedi.
İri yağız atın
Gözlerinden ateş yandırır gibi,
Burnundan duman kalkmış gibi.
Kalın etinde yarık yok,
Sert kemiğinde yüzü yok,
Engin yerin üzerini
Geri dönüp koşturduğunda,
İki kulak ortasından ter damlamaz gibi,
Geri gelip, kızına konuşmuş:
- Canağızım, tamam.
İri yağız at senin bineceğın at olacak.
Babası Kök Han
Koşumunu orada verdi,

Hıs pala, çügür çöröp,
380 Çügen suh turadır,
İbır çöröp, izerin sal turadır.
Hosti pazıp, hoshının suhhan,
Hobay kilip, hollaan tartıbışan.
Tözineñ tört hollağ,
385 Pilineñ pis hollağ tarthan.
İrem küreñ at par timineñ,
Par sümüneñ turıbışan.
Hıs pala, aylan kilip,
Adazına çoohtap tur:
390 -Ada kızı Kök Han,
Aar adım adap piris,⁵
Hoor solam, hıgır piris!
Kök Han çoohtap tur:
-İrkem-kincem, uluğ-turuğlarını çıp kil,
395 Aar adın adir kızı
Uluğ-turuğda daa pol parar!
Hıs pala, uluğ aalın aralap çöröp,
Uluğ-turuğlarını çığlap kilgen.
Kögcil Arığ icezi,
400 Oçıhtığ hazan turğızıp,
Aracon as urıbışan.
Hızına altın çırçe pirgen:
-Çe irkem-kincem,
Uluğ-turuğ kızılgerge
405 Aracon as çitirgle,
Adın adir kızı polar ba?
Hıs pala, altın çırçeğin tudınıp,
Çoohtap tur:
-Çe uluğ-turuğlar,

Kız çocuğu koşup,
Dizgin takmış,
Dönüp dolanıp, eyerini asmış.
Birlikte gidip, koşumu taktı,
Üzengiye basarak doğrulup, eyeri çekti.
Ortasından dört kolan,
Belinden beş kolan çekti.
İri yağız at olan hazırlığıyla,
Olan kuşamıyla durdu.
Kız çocuğu, geri dönüp,
Babasına konuşmuş:
-Babam Kök Han,
Kıymetli adımı verin,
Hakas namımı söyle!
Kök Han konuşmuş:
-Cancağızım, aksakalları toplayıp gel,
Kıymetli adımı verecek kişi
Aksakallardan olacak!
Kız çocuğu, büyük köyü arasından geçip,
Aksakalları topladı.
Anası Kögcil Arığ
Ocaklı kazan koyup,
Aracon rakıyı döktü.
Kızına altın fincan verdi:
- İşte sevgili yavrum,
Aksakallara
Aracon aşısı dağıt,
Ad verecek kişi olacak mı?
Kız çocuğu, altın fincanı tutup,
Konuşmuş:
- Evet, aksakallar,

⁵ Piris – (Kızıl ağzı) pirinç.

Piris – (Kızıl ağzı) veriniz.

410 Çahsı at adaan kizze,
Çahsı kip kizirem,
Çahsı at mündirem
Çabal at adaan kiziniñ
Sax mindoh pazın üze tart salam
415 Araçon azın çitirglep tur.
Hayzı, adirğa daa itse, horıh tur
Hayzı adirğa daa sağınza, at tappin tur.
Adazı Kök Hanğa çitken
Adazı Kök Han
420 Altın çırçelığ azın tudıp, çoohtap tur:
— İrkem-kincem, adın adap polbaspın,
Adir at sağın taap polbadım
Kögcil Arığ icezine çitirgen,
Kögcil Arığ icezi
425 Pir azağın tözene odırıbışan.
— Çe –irkem-kincem, tidir.
Aar adın adirğa çörbin
Adın adir alnında ahsın çayıbışan,
Ala saraalığ azın izibizip
430 Aar adın anda adap
Hoor solazın anda söylebiken:
—Kök pür teerizi huyahtığ
At ködirbez Alıp Kök Han adalızın,
Kögcil Arığ icelizin
435 Adadan pirge sıhhan
Atha, tonga çidinmeen abaan paroh
İstimde uğan tın tulğaaazın
İrkem-kincem – tidir.
Toğıs hulas sunnıg irem küren attıg
440 Urğap töreen Hurğun Arığ
Adın-solan polar, -tidir.

İyi at veren kişiye,
Güzel elbise vereyim,
İyi ata bindireyim.
Kötü ad veren kişinin
Aynen böyle başını keseyim!
Araçon aşını paylaştırmış.
Hangi ad verilse de kork
Hangi adı düşünse de, ad bulunmamış.
Babası Kök Han'a gitti,
Babası Kök Han.
Altın fincanlı aşını tutup, konuşmuş:
-Sevgili yavrum, adını vermeden,
Adayacak ad bulamadım.
Kögcil Arığ anasına gitti,
Kögcil Arığ anası
Bir ayağını uzatıp oturdu.
-Evet, sevgili yavrucuğum, - demiş, -
Kıymetli adını alamadın.
Adını vereceğin önünde ağzını çalkaladı,
Ala saraalı içkisini içip,
Kıymetli adını orada alıp,
Hakas namını orada söyledi:
- Bozkurt derisi zırhlı
At taşımaz Alıp Kök Han babalısın,
Kögcil Arığ analısın,
Babandan tek çıkan
Ata, kıyafete sahip olmadan ağabey oldu.
İçini büyük can bürüsün,
Sevgili güzelim, - demiş.
Dokuz kulaç boyundaki iri yağız atlı
Hızlıca büyüyen Hurğun Arığ
Adın-namın olacak, - demiş.

Eeennige pastırtbas pol!
İrgektige sirtetpes pol!
Hurğun Arıǵ hıs pala
445 İcezinin azaǵına tüzip
Ahsına ohsan turadır,
Altın çirçelig azın
Paza hati çitir turadır.
Kögcil Arıǵ icezi toǵıs marhalıǵ
450 Ah huus huyaǵın anda, sıǵarıp,
Kiziribisken
Hıstın külüǵi Hurğun Arıǵ
Ay pörizi saadah hurın
Altı sari tartıǵ, hurçan turadır,
455 Ton çirge tomıhça kire pazıp,
İrig çirge idekçe kire tūs turǵandaǵ,
Ah huushuyaǵı çirde söziril tur
Alıp kizi idegin hurına hıstaǵ tur.
Aǵar çaaǵa kisçen
460 Ay ülgüzi pörikti
Pazına kizibiskende,
Moltırırhça kire tūs tur.
Aylankilip, adazı Kök Hanǵa çoohtap tur:
— Ada kizi Kök Han,
465 Adadan, iceden pirge sıhhan
Abaam haydaǵ çirde, taap kilis.
Kök Han uluǵ aalnı aralap parıp,
Arǵal çon palalarınan oynapçathan
On iki çasha çit parǵan oolǵın al kilgen.
470 Hurğun Arıǵ anda çoohtap tur:
— Çastan kiig pozım
Atha-tonǵa çidin pardım,,
Aar adım adal pardı..

..... bastırılmaz ol,
Becerikliyi tokatlamaz ol!
Hurğun Arıǵ kız çocuǵu
Anasının ayaǵına kapanıp,
Aǵzından öpmüş,
Altın fincanlı içeceǵını
Yanında getirmiş
Kögcil Arıǵ anası dokuz düǵmeli
Beyaz deriden zırhını orada, çıkarıp,
Giydirdi.
Kızın güzeli Hurğun Arıǵ
Ay şekilli sadak,
Altı yana çekip kuşanmış,
Donmuş yere topak gibi kirerek,
Erimiş topraǵa girerek inmiş gibi,
Beyaz deriden zırhı yerde sürüklenmiş,
Yiǵit kişi eteǵını kemerinemiş.
Zorlu savaşa gitti
Ay börkü
Başına giydiǵinde,
Boynuna kadar düşmüş.
Geri dönüp, babası Kök Han’a konuşmuş:
-Babam Kök Han,
Babadan, anadan bir çıkan
Aǵabeyim nerede, bulup gelemim.
Kök Han, büyük köyün ortasına gidip,
Kalabalık halkın çocuklarıyla oynayan
On iki yaşına gelen oǵlunu aldı.
Hurğun Arıǵ orada konuşmuş:
- Yaşı küçük olan ben
Ata-dona sahip oldum,
Kıymetli adım verildi.

Çastan uluğ abaa kizi, -tidir,
475 Am daa atha çidinmeezin,
Am daa kipke çidinmeezin
Sağamoh altına münere at tut kil,
Arğana kizer kibin kis!
Kök Han hırır hulas
480 Hır arğamcızın anda pirgen
Kök Hannın oolğı
Kök sığa sığara oylan,
Anda sığıp, harap köribisse
Kök sinnin aarhı sarında
485 Alton piilig at toğılap oylapçadadır.
Han pozırah at toğılap oylapçadadır.
Ah çazaa anda indire oylan.
Ah oy ashırnın öörinde.
Pu çılğaa kölenip
490 Tigi çılğaa çazınıp,
Han pozırah taynın moynına
Arğamcızın kire tastaan..
Han pozırah at, arğamcını
Süü saap parıp, aylan kilgen.
495 Hacan-purun ügretken attı çili,
Kök sinnan uluğ aalrı köre inibisken.
500 Altın çeçpee çidip,
Han pozırahtı palğış tartıp,
Kök payzan ibge kirip kilgen
— Ada kizi, altıma münere at tut kildim.
Kök Han, Hurğun Arığ, Kögcil Arığ
505 Kök payzan ibden anda sıhhannar.
Kök Han han pozırah attı
Aylandıra kör turadır:
Han pozırah at –aran çula at.

Yaşça büyük ağabeyim, - demiş,
Şimdi ata sahip değilsin,
Şimdi zırha sahip değilsin.
Senin altına bineceğin atı tut gel,
Sırtına alacağın elbiseni giyin!
Kök Han kırk kulaç
Kıl kementini orada verdi.
Kök Han'ın oğlu
Kök zirveye çıkarak koştu.
Oraya çıkıp, baktığında,
Kök zirvenin öte tarafında
Altmış kısıraklı ak doru aygır sürüsünde
Kızıl doru at şahlanıp koşmaktadır.
Ak ovaya orada getirerek koştu.
Ak doru aygır sürüsünde
Bu yıldıza gizlenip,
Şu yıldıza saklanıp,
Kızıl doru tayın boynuna
Kementini geçirdi.
Kızıl doru at, kementi
..... vurup, geri döndü.
Eskiden alıştırılmış atı gibi,
Kök zirveden büyük köyü görerek indi.
Altın çeçpeye varıp,
Kızıl doruyu bağlayıp,
Mavi otağ eve girdi.
-Babam, altıma bineceğim atı tutup geldi
Kök Han, Hurğun Arığ, Kögcil Arığ
Mavi otağdan orada çıktılar.
Kök Han kızıl doru atı
Döndürüp bakmış:
Kızıl doru at – tulpar at.

Aran-çula at taa polza
510 İrem küren attın oylazına happas,
İrem küren attın çörizine çitpes..
— İrkem-kincem çarır.
Han pozırah att altan çörer adın.
Kök Han oolğına
515 At timi anda tastap turadır,
Kümüstig çahsı çügen tastaan,
Küreelig çahsı izer tastaan..
Ool kizi, çügür çörip, çügen suğıbışan,
İbir çörip izerin salıbışan.
520 Hosti pazıp, hoshının suh tur,
Hobay kilip, hollaana tart tur.
Par timinen, par süminen
Han pozırah at turıbışan.
Hıstın külīgi Hurğun Arığ
525 Kök Han adazına anda çoohtap turadır:
— Ada kizi Kök Han,
Çastan uluğ abaa kizinin
Aar adın adap pir,
Hoor solazın sölep pir.
530 Kök Han: - Çoh, irkem-kincem.
Min adap polbaspın,
Min sölep polbaspın,
Kögcil Arığ icen adır,
Kögcil Arıü icen söyir.
535 Kögcil Arığ abahay,
Pir azağın tözene adırıp,
Ah sütnen ahsın çayıbışan,
Ala saraalığ azın otha naanıbışan
— Pastağı palam, pas marham
540 Adın adırğa odırbin – tidir.

Tulpar at dahi olsa,
İri yağız atın koşmasına yetişmez,
İri yağız atın yürüyüşüne varamaz.
- Güzel yavrucuğum, tamam,
Kızıl doru at bineceğın atındır.
Kök Han oğluna
Orada at koşumunu vermiş,
Gümüşten güzel bir düzgin verdi,
Güzel bir şeritli eyer bıraktı.
Oğlan, yürüyüp, dizgin taktı,
Dönüp eyerini yerleştirdi.
Yanına gelip, koşumunu ilıştirmiş,
Doğrulup, kolanını çekmiş,
Olan hazırlığıyla, olan koşumuyla
Kızıl doru at hazırıldı.
Kızın güzeli Hurğun Arığ
Babası Kök Han'a orada demiş ki:
-Babam Kök Han,
Yaştan büyük ağabeyimin
Kıymetli adını ver.
Hakas namını söyleyiver.
Kök Han: Hayır, sevgili yavrum,
Ben ad veremem,
Ben söyleyemem,
Kögcil Arığ anan ad verecek,
Kögcil Arığ anan söyleyecek.
Alımlı Kögcil Arığ,
Bir ayağını uzatarak oturup,
Beyaz sütnen içti.
Ala saraalı içkisini ateşe serpti:
- İlk evladım, ilk gözbebeğim,
Adını adlamaya oturdum, - demiş.

Kök püür teerizi huyğahtıǵ
At ködirbes Alıp Kök Han adalızın,
Kögcil Arıǵ ixcelizin
İrem küren attıǵ
545 Urǵap töreen Hurǵun Arıǵ tunmalızın,,
Han pozırah attıǵ
Han Mirgen adı-solan polar.
Çe, palalarım tidir.
İrgektige sirtetpin çöris,
550 Eeennige pastırpin çöris! -
Alǵap sulǵabışhan.
Kögcil Arıǵ oolǵına tinmeen
Ah huus huyaǵın anda kiziribisken.
Ay pörizi saadah hurın,
555 Altı sari tartıp, hurçanıbışhan,
Aǵar çağaa kisçen
Ay ülgüsi pörigin kizibisken..
Hurǵun Arıǵ tunmazı,
Alnına pas kilip, çoohtap tur:
560 –Çastan kiçig pozım
Sinnen purunnap atha-tonǵa çidingem,
Çastan uluǵ abaa kizi Han Mirgen,
Atha-tonǵa am na çidinın.
Anan aylan parıp,
565 Kök Han adazına tapsap tur:
-Ada kizi Kök Han, - tidir,
Han Mirgen abaama
Alar çahsızın çoohtap pir.
Kök Han tıs tur:
570 —İrkelerim-kincelerim
Ahsınar südi arıbaan
Arǵa-moynınar hatpaan!

Bozkurt derisi zırhlı
Atın taşımadıǵı Alıp Kök Han babalısın,
Kögcil Arıǵ analısın,
İri yaǵız atlı
Hızlıca büyüyen Hurǵun Arıǵ kardeşlisin,
Kızıl doru atlı
Han Mirgen adlı-namlı olacaksın,
İşte evlatlatlarım, - demiş,
Becerikliye vurmadan yaşayın,
....., ezdirmeden yaşayın! -
(Diye) hayır duasından bulundu.
Kögcil Arıǵ oǵlunu hazırladı
Beyaz deriden zırhını orada giydirdi.
Ay şeklindeki sadaǵı verip,
Altı yana çekip, kemer kuşattı.
Zorlu savaşa giydirdi.
Ay börtünü giydirdi.
Kardeşi Hurǵun Arıǵ,
Karşısına geçip, konuşmuş:
Yaşça küçük olan ben
Senden önce ata-dona sahip oldum,
Yaşça büyük aǵabeyim Han Mirgen,
Ata-dona şimdi sahip oldun.
Bundan geri varıp,
Kök Han babasına söylemiş:
-Babam Kök Han, - demiş,
Aǵabeyim Han Mirgen'e
Sahip olacaǵı güzelliikleri söyleyiver.
Kök Han durdurmuş:
-Sevgili kıymetlilerim,
Aǵzındaki süt,
Enseleri sertleşmedi!

Hurğun Arığ oohtap tur:
— Alıp treen kizinin
575 Ahsınan sdi at iline arir,
Klk treen kizinin,
ArĖa moyını, uluğ alıpnan tudıssa,
Anda hatadır nimes pe!
Kk Han oohtap tur:
580 –İrkem-kincem Hurğun Arığ
İlni-onnı aralap rbeen tidir,
Alar kizizin pilbin turbın, tidir.
Hurğun Arığ oohtap tur:
— Sin pilbezen de, min pildeirbin:
585 Mınnan mındarpararzın, tidir,
Knnin kirizi ırzer, tidir.
İrahlı ırge sabıl parzan
At tobıra oylap polbastağ
Ah azı urunar
590 Ah azını tobır parıbıssan
Altı azır pastığ Ah sın polar
Ah sının aarlı sairnda
Ah talay suğ tidir
Ah talay suğnın hazında
595 Altın Hannın urtı polar, tidir.
Altın Hannın hızı
Altın Arığ – alar kizin, tidir
Ah sının stnde sığıp krzen,
Ah sının pir pazı
600 Ah talay suğa sas parĖan ırde
Altı hurlığ ah haya turadar.
Altı hurlığ ay hayanın stnen
At kdirbes Ah Tas alıp
Sini kre kileder.

Hurğun Arığ sylemiş:
- Kahraman doğan kişinin
AĞzındaki st at yeline,
Mahir doğan kişinin
Ensesi, gl alplarla greşse,
Orada pek olmaz mı!
Kk Han konuşmuş:
-Sevgili gzelim Hurğun Arığ,
İli-halkın arasında yrmem, demiş,
Alacağın kişiyi bilmedim, demiş.
Hurğun Arığ konuşmuş:
- Sen bilmesen de, ben bilirdim:
..... gideceksin, demiş,
Gneşin battığı yere, demiş.
Uzak yurda gitsen,
At arasından koşmuş gibi
Ak ovaya denk gelecek,
Ak ovanın iinden geerek gittiğinde,
Altı ifte başlı Ah zirve olacak,
Ah zirvenin te tarafında
Ah nehir (var), demiş.
Ah nehrin kıyısında
Altın Han'ın memleketi olacak, demiş.
Altın Han'ın kızı
Altın Arığ, evleneceğin kişi, demiş.
Ah zirvenin stne ıkıp grsen,
Ah zirvenin bir başı
Ah nehre bataklık olan yerde
Altı kemerli beyaz kaya duruyor.
Altı kemerli beyaz kayanın stnden
Atın taşıayamadığı Ah Tas yiğit
Seni grerek geliyor.

605 Kisti hırın körerzin, tidir,
Ah sın parıp
Kirim sınğa sashan çirde
Toğıs hurlıg kök haya turçadr.
Toğıs hurlıg kök haya üstünen
610 At ködirbes Kök Tas alıp
Sini köre pas kilçeder -
Üziler tınarı çoh polar ,
Tögiler hannarı çoh polar.
Çe olarnan habızıp
615 Olarnı çinzen, Altın Arıgı alarzin

Kök Han turğannan:
— İrkem-kincem Hurğun Arıg
Andağ çirge noğa ıçazın?
Hurğun Arıg çoohtap tur:
620 – Nime çoh, tidir.
Alıp Kök Han adan – alıp tidir,
Arıg küzin happinçatsa, parar sonan.
Han Mirgen abaa kizi,
Han pozırah adına altan,
625 Sah mınanılı çör! – tidir.
Han Mirgen iriktigden irik çoh
Han pozırah adına altanıp, çöribisken.
Alıp Kök Hannan Hurğun Arıg
Altın çeçpe tözinde tur tura halğannar

* * *

630 Han pozırah attıg Han Mirgen
Çir pözigi Kök sınını
Aza tūs parıbışhan..
Aarhı çazaa sabılğanda,

Sırtını görecekse demış,
Ak zirve gelip,
Kirim zirvesine saplandığı yerde
Dokuz kemerli yeşil kaya duruyor.
Dokuz kemerli yeşil kayanın üstünden
Atın taşıyamadığı yiğit Kök Tas
Seni görerek gelmektedir -
Alınacak canları yok,
Dökülecek kanları yok.
İşte onlarla kapışıp,
Onlara galip gelirsen, Altın Arıg'ı
alacaksın.
Kök Han durdu:
- Sevgili yavrucuğum Hurğun Arıg
Bu yere nasıl yollanıyorsun?
Hurğun Arıg konuşmuş:
- Bir şey yok, - demış
Alp Kök Han baban yiğittir, demış,
Saf gücünü kaptırmazsa, gittikten sonra.
Han Mirgen ağabeyin,
Kızıl doru atına atlayıp,
Buradan aynen yürü! – demış.
Han Mirgen,
Kızıl doru atına atlayıp, ilerledi.
Yiğit Kök Han ile Hurğun Arıg
Altın çeçpe ortasında ayaklandılar.

* * *

Kızıl doru atlı Han Mirgen
Yerin ulusu Kök zirveyi
Aşarak indi.
Ötedeki ovaya,

Han pozırah attın ahsın çayhabışan,
635 Han pozırah at künnin kirizi çirni köre
Kirilip-süülip oylap parçadadır..
Oylabaan attın holtıh handırı süülibisken
Açırğastıǵ ah çazılar
Aran-çula attın art soonda
640 Kök aylan, halıp odıradır.
İzirgestig in çazılar
İr çahsının art soonda,
Köp ibirilip, halıp odıradır..
Adazının çiri at soonda
645 İrah halçathandaǵ,
İcezinin çiri izirgestig ırah halçathandaǵ,

İlnin-çattın çirine sabıl parıbışan
At tobıra oylap polbastaǵ
Ah çazaa anda sıǵara oylaan
650 Ah çazının ortızında çitkende,
Altı azır pastıǵ Ah sınırı
Anda kör turǵan
Altı azır pastıǵ Ah sınıǵa çidip,
Han ğpozırah at Ah sınıǵa,
655 İdek paza, sıǵaraoylaan
Ah sının üstüne sıǵara oylaanda,
Han Mirgen, han pozırah attın
Ahsın tohtada tartıp,
Aarhı sarin harap kör turıbışan.
660 Ah talay suǵ, anda çaybalıp
Anda kileyip aǵıpça
Altın Hannın çurtın anda kör taphan.
Anan aylanıp kör turza,
Ah sının pazı

Kızıl doru atın aǵzını çekiştirdi.
Kızıl doru at batı tarafı görerek
Gerilip-süzölüp koşturmuş.
Koşmayan atın kasıǵı süzöldü.
Hüzünlü ak ovalar
Tulpar atın ardında,
Tümü kalıvermiş.
Etkileyici geniş bozkırlar
Yiǵidin iyisinin arkasında,
Tamamen çevrilip kalmışlar.
Babasının yeri atın ardında
Uzakta kalmış gibi,
Anasının yurdu etkileyici uzaklıkta
kalmış gibi,
El yurduna yayıldı.
At yarararak koşmuş gibi
Beyaz ovaya orada çıkararak koştı,
Beyaz bozkırın ortasına ulaştığında,
Altı çifte başlı Ah zirveyi
Orada görmüş.
Altı çifte başlı Ah zirveye çıkıp,
Kızıl doru ata Ah zirveye,
Eteğinde ilerleyerek, çıkararak koştı.
Ah zirvenin üstüne çıkararak koştığında,
Han Mirgen, kızıl doru atın
Aǵzını durdurarak çekip,
Öte tarafa bakarak gördü.
Ah nehir, orada akıp,
Orada yayılıp akıyor.
Altın Han'ın yurdunu orada gördü.
Buradan geri dönüp gördüğünde,
Ah zirvenin başının

665 Ah talayğa sashan çirde
Altı hurlıĝ ah haya turçadadır
Ah hayanın üstünen
Alıp kizi tur kilgen.
Sohpah haya çoonındaĝ,
670 At ködirbes Ah Tas alıp
Han Mirgenni köre pas kileedir.
Kisti hırınzar kör turza,
Ah sın Kirim sınĝa sashan çirde
Toĝıs hurlıĝ kök haya turçadadır,
675 Kök hayanın üstünen
Alıp kizi pas kileedir
Kizek tigeıy uliındaĝ,
At ködirbes Kök Tas alıp
Han Mirgenge çit kilgenner:
680 — İrikçetken pozıbıstın
İrikkenibis irtirer nime kilbisti!
Çalıhçathan pozıbıstın
Çalıhhanıbis çazar nime kilbisti!
Han Mirgenni attan azıra
685 Al parıbıshannar.
Han Mirgenni iki alıp,
Meespek çili, holdan holĝa tastap,
Oynapçada parĝan.
Çoĝar sıĝara tastap,
690 Holĝa haap, oynap turadırlar.
Han Mirgen uluĝ alıptarnın holında
İneg çabalın inelip
Çobaĝ çabalın çobalıbıshan
İki alıp, haalada hathırızıp,
695 Küülede külizip, suulas turlar:

Ah nehre ulaştıĝı yerde
Altı kemerli beyaz kaya duruyor.
Beyaz kayanın üstünden
Yiĝit kişi çıkıp geldi.
Hacimli kaya kütlesi misali,
Atın taşıyamadıĝı Ah Tas yiĝit
Han Mirgen'i görerek ilerlemiş.
Arkasına baktıĝında,
Ax zirve Kirim zirvesine yerde
Dokuz kemerli yeşil kaya durmaktaymış,
Yeşil kayanın üstünden
Yiĝit kişi gelmiş -
Az yükseltili gibi.
Atın taşıyamadıĝı Kök Tas yiĝit.
Han Mirgen'e ilerlediler:
- Canı sıkılan bedenimizin
Sıkıntımızı geçirecek şey gelmiş!
Yanıp tutuşan bedenimizin
Alevlendirecek şey gelmiş!
Han Mirgen'i attan aşırarak
Alıverdiler.
İki yiĝit Han Mirgen'i,
Deri top gibi, elden ele fırlatıp,
Oynadılar.
Yukarıya fırlatıp,
Elle tutup, oynamışlar,
Han Mirgen kuvvetli alpların elinde,
İneĝin kötüsü (gibi) bellenip,
.....
İki yiĝit, kahrkayla gülüp,
Uĝuldayarak gülüşüp, gürültü
çıkarıyorlar:

-Tınnan inderge kirek Han Mirgenekti
Tınnan çobadarğa kirek.
Attan artıh at töreen –
İrem küreñ at,
700 Alıptañ artıh alıp törir polğan –
Hurğun Arığ hıs,
Haydi kilbedi polar tıp,
Han Mirgenni, çobadıp, inet çörler.
İdi inedip turğannarında,
705 Tigir tözi çirde kicim ulii
Hara pulut sıgara çaçıraan.
At tobıra oylat polbastağ
Ah çazınıñ aarhı pazında
Aran-çula at
710 İki alıp oñnap-sınap kör çörzeler,
İrem küreñ at oylat kilçe.
Hara pulut teenneri
Aran-çula attıñ tabanınañ toshalaan
Hara çirniñ hara tobırağı,
715 Han tigir paarına ködirilip,
Paza hati hara çirge çabırılıp tüşçededir.
Nuğan harah ashalahha,
Ashan harah nuğalahha,
İrem küreñ at
720 Altı azır pastıg Ah sığa
Sığara oylaan.
At pazınañ azıra
İki alıptıñ üstüne
Hurğun Arığ hıs segirgen.
725 Ah Tasnañ Kök Tas Han Mirgenni
Ödirerge mañnanmaannar.
Ah Tas alıpnañ Kök Tas alıp

- Nefes alması gereken Han Mirgen'i
Nefesini kesmek gerek.
Attan daya iyi yaratılan at -
İri yağız at,
Yığitten daha iyi doğacak olan -
Hurğun Arığ kız,
Nasıl oldu da gelmedi deyip,
Han Mirgen'e eziyet ettiler.
Böyle yaptıklarında,
Göğün ufkunda
Siyah bulut çıkararak dağıldı.
At aralayarak koşar gibi
Beyaz bokzırın diğer başında
Tulpar at
İki yiğit kavrayıp-sınayıp görürler ki,
İri yağız at dört nala geliyor.
Siyah bulut
Tulpar atın nalından yükselen
Kara yerin kara toprağı,
Gökyüzünün ortasına dek kalkıp,
Tekrar birlikte kara yere düşüyor.
Kapanan göz açılınca (kadar),
Açılan göz kapanınca (kadar),
İri yağız at
Altı çatal başlı Ah zirveye
Çıkararak koştu.
At başıyla aşarak
İki alpın üstüne
Hurğun Arığ kız sıçradı.
Ah Tas ile Kök Tas, Han Mirgen'i
Öldürmeye zamanları yoktu.
Ah Tas yiğitle Kök Tas alp

Hurğun Arıĝnıñ alnı-kistıne tahlap halĝan.

Ah sınıñ üstünde

730 Uluĝ tabıs, uluĝ tudıs pastalıbıshan.

Han Mirgen oñarıl kör çörze,

Hurğun Arıĝ tuñmazı

İki alıpnañ tudızıp-habızıbıshan.

Kör turza, azah tegze, as halar oshas,

735 İdekterı tegze,üzıl halar oshas.

Altın hannıñ çirinde

Açılbaşaĝ ah tuban tartılıbıshan,

Ködırılbesteg kök tuban çayılıbıshan.

Ashırılıĝ cılĝıları kistesçetkendeg,

740 İnektiĝ pugaları mustasçathandaĝ,

Halıh çonı haraa- künörte

Uulĝun- suulĝun tüşçededır.

Altı künge çitıre tiñe alıs turadırlar,

Toĝıs künge çitkence tiñe tolĝas turlar.

745 On iki künnıñ pazında

Alnında çörgen Ah Tas alıptı

Hurğun Arıĝ ködırılbısken.

Ködır kilıp tastap,

As pilın azıra tepken,

750 Arĝa-moynın sıı tepken.

Açıın tartıp hışırıp,

Aarın tartıp östep,

Ah Tas Alıp anda ölibısken.

Kistinde çörgen Kök Tas alıptı

755Alnına kire tartıbıshan.

Habırĝa sööĝın hati tartıbıshan,

Orha sööĝın olıstıra tartıbıshan,

Hurğun Arıĝ'ın önü arkasına öksürdüler.

Ah zirvenin üstünde

Büyük bir ses, kıyasıya kapışma başladı.

Han Mirgen idrak ediyor ki,

Hurğun Arıĝ kardeşi

İki yiĝitle kapışıp-tutuştı.

Görür ki, ayak deĝse yenecek gibi,

Etekleri deĝse, parçalanacak gibi.

Altı hanın yurdunda

Daĝılmayacak gibi duran beyaz is çekildi,

Kalkmayacak gibi duran yeşil is daĝıldı.

Aygırlı yılmaları kişnetir gibi,

İnekli buĝaları böĝürtür gibi,

Milleti gece-gündüz

Yorulup solmuştur.

Altı günü geçirerek dizgine almışlar,

Dokuzuncu güne varıncaya dizgine dolamışlar.

On ikinci günün başında

Karşısında yürüyen Ah Tas yiĝidi

Hurğun Arıĝ kaldırdı.

Kaldırarak fırlatıp,

Belini aşırarak tekmeledi,

Ensesinden kesti.

Acısını çekip bağırıp,

Güçlüĝünü çekip sızlanıp,

Ah Tas Alp orada öldü.

Arkasında yürüyen Kök Tas yiĝidi

Karşısına giderek çekti.

Kaburĝa kemiĝiyle birlikte çekti,

Omurgasından çekti,

Oñar-tisker nannap parğan,
Odıra tüzıp, ködiribisken.
760 Harğanadañ habındırbaan,
Halsarığdañ tındırbaan,
Han tigir paarına ködir parıbışan.
Ködir kilip, tastap,
As pilin azıra tepken,
765 Arğa-moynın sıı tepken.
Açıın tarta hışırıp,
Aarın tarta östep,
Kök Tas alıp anda ölibisken.
Ah tuban açılıbışan,
770 Kök tuban ködirilibisken,
İzig tirin ilip tastaan Hurğun Arığ,
Sooh tirin çizip tastaan.
-İzen me, mindi be,
Abaa kızı Han Mirgen tip,
775 Pis salaa tut turzadır.
-İzenök-mindök ,
İrkem-kincem Hurğun Arığ!
İzen-mindı irtkende,
Hurğun Arığ çoohtap tur:
780 -Abaa kızı Han Mirgen,
Altın Hannın paşa alıbı,
Paşa külüğü çoğıl.
Altın Hannın hızı Altın Arığını
Alıp, aylançathazın za.
785 Çe, ider toyın idip,
İlnin-çattın çirinde
Ür çatpasça polarzın,
İcen-pabañ çirine
Tabırah ibirilip pararzın!

Alelacele yan yan bakıp,
Oturup, kaldırıldı.
Salkım söğütten tutundurmadı,
Kovıldan asılmadı,
Göğün ortasına kaldırdı.
Kaldırıp, fırlatıp,
Belini aşır tekmeledi,
Ensesini kırdı.
Acısını çekerek bağırıp,
Ağırını çekerek inleyip,
Kök Tas yiğit oracıkta öldü.
Beyaz duman açıldı,
Yeşil duman çekildi,
Sıcak derisini aşır fırlattı Hurğun Arığ,
Soğuk derisini bozup fırlattı.
-Selam mı, merhaba mı,
Ağabeyim Han Mirgen deyip,
Eliniz sıkılmış.
- Esenlikler, merhabalar,
Sevgili yavrum Hurğun Arığ!
Selamlaşma geçtiğinde,
Hurğun Arığ konuşmuş:
-Ağabeyim Han Mirgen,
Altın Han'ın yiğidi,
Ve güzeli yok.
Altın Han'ın kızı Altın Arığ'ı
Alıp, geri mi dönüyorsun?
Haydi, kurulacak toyu edip,
El yurdunda
Uzun kalmaz olacaksın,
Ana-babanın yurduna
İçinden geri döneceksin!

790 Çe, min adam-ıcem çirine
Aylanarğa odırbın.
Hurğun Arıǵ sırtıpa sürmesteñ irt parǵan,
Alton anıñ sürmezi een-moyınǵa çit parǵan,
İrem küreñ adına altanıbışan,
795 Çar polǵan ahsın çayhabışan,
Çazı putha hamcı saphan,
İrem küreñ at üküś salǵan,
At tobıra oylap polbastaǵ ah çazıda
İrem küreñ at, çip çili tartılıp,
800 Kirilip-süülbışken.
Çibek oshas anıñ huzuruǵı, çayılıp,
Ah çazınıñ aarhı sarında çir parir.
Hurğun Arıǵ hıs alton sürmezi çayılıp,
Çarnı çaybayıp, çit çöribışken.
805 Han Mirgen, anı tañnap.
Anı çapsıp, tur halǵan.
Han pozırah adına altanıp,
Aal-haǵırtha in tüşken.
Uluǵ aalrı aralı kilgen,
810 Hannıñ-pignıñ ibıne çidip,
Attan tüzip, han pozırah adın
Altın çeçpee palǵap,
Ah payzañ ibge kir kilgen.
Altın tayah tayanǵan,
815 Altın çaǵalıǵ kip kışken
Altın Han ib eezı anda odır.
İzennezip-mindilezip,
Han Mirgen altın sıreege odırıbışan.
Sümekçin hıstar, altın stolın tartıp,
820 As-tamaǵın turǵızıp,
Han Mirgennı uluǵ aalcı idip,

İşte, ben babam-anam yurduna
Döneceǵım.
Hurğun Arıǵ küçük saç örgüsünden,
Onun altmış örgüsü boynuna serildi,
İri yaǵız atına atladı,
Yar (gibi) aǵzını çekiştirdi,
Ova (gibi) kışını kamçıladı,
İri yaǵız at dörtına koştı,
At arasında koşmanın olmadıǵı ak ovada
İri yaǵız at, ip gibi çekilip,
Gerilip-süzüldü.
Onun ipek misali kuyruǵı, savrulup,
Ak ovanın uzaǵına gider.
Hurğun Arıǵ kızın altmış belıǵı savrulup,
Yarı, ilerledi.
Han Mirgen buna şaşırıp.
Buna hayret etti.
Kızıl doru atına atlayıp,
Köy-bucaǵa indi.
Büyük köyün ortası boyunca gitti,
Hanın-beyin evine varıp,
Attan inip, kızıl doru atını
Altın çeçpeye baǵlayıp,
Ak otaǵ eve girdi.
Altın asaya dayandı,
Altın şeritli elbise giydi
Ev sahibi Altın Han orada oturur.
Selamlaşıp-merhabalaşıp,
Han Mirgen altın divana oturdu.
Hizmetli kızlar, altın masayı çekip,
Sofrayı düzüp,
Han Mirgen'i baş misafir edip,

Uluğ stol kistñe odırtıp,
Aarlap sıylabışhannar.
Astaan pozı as çıp odıradır.
825 Suhsaan pozı suğ izıp odıradır.
Astaan pozı tozıp,
Arğan pozı simirip,
Uluğ stoldañ tur parıp.
Aas azıp, tıl sibirip,
830 Han Mirgen tapsap turadır:
-Hannaza han kızıl Altın Han,
Arğa-möreı kemin pol pardı?
Altın Han çoohtap odır:
-Ya, Han Mirgen mörey sini poldı.
835 Han Mirgen surça:
-Altın Arığ hızırñı
Çahsıbınañ alay çabaldañ pırrerzıñ me,
Artıh toynı idip,
Arğal çonnı çırgadarzıñ ma?
840 Altın Han çoohtapça:
-Amdı minıñ kürezerge küzım happas,
Sölezerge sözım happas,
Artıh toy iderbıs.
Artıh toy ider alında,
845 Altın Arığ hızırñı kör kilis.
Köññiñ çitse, toy pastırıs.
Han Mirgen, pörin, meleyin kizip,
Altın Hannıñ ibineñ sıgıp kilgen.
Altın Arığñıñ ibine kırgeñ.
850 Alton sürmezı arğazına çayılğan,
Sıgar küñneñ sınıhça,
Padar⁶ aydañ soğlıgca

Büyük masanın başına oturtup,
Ağırlayıp hürmet ettiler.
Acıkan bedeni yemek yemiş.
Susayan bedeni su içmiş.
Acıkan bedeni doyup,
Sayıflayan bedeni semirip,
Büyük masadan kalkıp.
Ağzını açıp, dilini konuşmaya hazırlanıp,
Han Mirgen konuşmuş:
-Hanlasa han kişi Altın Han,
Kimin müsabakası oldu?
Altın Han konuşmuş:
-Evet, Han Mirgen, yarış senin oldu.
Han Mirgen soruyor:
-Altın Arığ kızını
İyilikle mi yoksa zorla mı vereceksin,
Düğünün iyisini yapıp,
Kalabalık halkı eğlendirecek misin?
Altın Han konuşuyor:
-Şimdi, benim güreşmeye gücüm yetmez,
Söylemeye sözüm yetmez,
Toyun iyisini kuracağız.
Önceden toynun iyisini kuracak,
Altın Arığ kızını görerin.
Gönlün isterse, düğün kurarız.
Han Mirgen, yarışmaları geçip,
Altın Han'ın evinden çıktı.
Altın Arığ'ın evine girdi.
Altmış beliği sırtına yayıldı,
Çıkacak güneşten kırılır gibi,
Girecek aydan köz olmuş gibi

⁶ Padar – Kız. kırer.

Arıġ-sılıġ hıs poltır.
Han Mirgen, izen sala izennezıp,
855 Mindi sala mindilezıp,
Altın sireege odırıbıshan.
İzen-mindi irtkende,
Altın Arıġ altın stolın tartıbıshan,
Çazap itken tamaġın
860 Çara tutpin turġıs tur.
Sılap itken tamaġın
Sıı tutpin turġıs tur.
Han Mirgenni, stol kistıne odırtıp,
Aarlap-sıylabıshan.
865 Han Mirgen oñnap-sınap odıradır:
Altın Arıġ hıs
Ah aġıllıġ, ah saġıstıġ.
İdi odırġannarında,
Halhalıġ izik azılıbıshan,
870 Altın Han anda kırıp kilgen.
Kırıp kilip, çoohtap tur:
-Çe, Han Mirgen, Altın Arıġ hızım
Köñnıne kırıp odır polza,
Artıh toynı pastap,
875 Arġal çonrı çırġadarġa odırbin.
Han Mirgen çarat turadır.
Altın Han, aylan sıh parıp,
Arġal çonına habar idibisken:
-Altın Arıġ hızımını
880 Han Mirgenge pırbıstım,
Hıs toyı polzın!
Arġal çonı, çıl kilip,
Histıñ toynı pastabıshannar.
Oolar-hıstar çıl kilgen

Saf-güzel kız imiş.
Han Mirgen esenlik dileyerek selamlaşıp,
Merhaba deyip selamlaşıp,
Altın divana oturdu.
Selamlaşma geçtiġinde,
Altın Arıġ altın masayı çekti,
Serdiġi sofrayı,
.....
Yorulan boġazını
Saygı göstermeden kalkmış.
Han Mirgen'i masanın başına oturtup,
Aġırlayıp hürmet gösterdi.
Han Mirgen anlayıp-sınamış:
Altın Arıġ kız
Zeki ve iyi niyetli(dir).
Böyle oturduklarında,
Bahçe kapısı açıldı,
Altın Han oraya girdi.
Girip, konuşmuş:
-Evet, Han Mirgen, Altın Arıġ kızım
Gönlüne girdiyse,
Düğünün iyisi başlayıp,
Kalabalık halkı eğlendireceġim.
Han Mirgen tasvip etmiş.
Altın Han, geri çıkıp,
Kalabalık halkına haber verdi:
-Altın Arıġ kızımı
Han Mirgen'e verdim,
Kız toyu olsun!
Kalabalık halk, toplanıp,
Kızınüğününü başlattılar.
Oġlanlar kızlar (hep) geldi

885 Altın Arıǵnıñ ibıne.
Hıs çahsızı Altın Arıǵnıñ
Alton sürmezın sayabıshannar,
Azır tuluñ üribıskenner,
İlig sürmezın uçabıshannar,
890 İǵır tuluñ üribıskenner.
Arǵal çon, hıstıñ toyın toylap,
Kögles-sarnasçadadır.
Hıstıñ toyı ol tusta
Hısha polcañ poltır,
895 Altı-çiti kün pazında
Hıstıñ toyın hızırabıshannar.
Toy toozılıp,
Tolay çonı tarap parǵan.
Pır kün irten Han Mirgen
900 Altın Arıǵa çoohtap odır:
-Alǵan kızıñ Altın Arıǵ,
Tayıs taa polza, suum par,
Tar daa polza, ibim par.
Ada-ıcem çiriñe aylan-nanarǵa.
905 Adañ Altın Hannañ surın kör,
Pozıdar ba sinı, pozıtpas pa.
Altın Arıǵ abahayı,
Hara tülǵü pörigın hamaǵına salıp,
Hara torǵı kibin innine kizıp,
910 Adazınıñ ibin köre,
Pala has çili puybañnap, pas kileedir.
Adazınıñ ah ibine çidip,
Altın halhanı azıp, kır kilgen.
Ot soonda odıra tüsken,
915 Oyba-külü toolı tüsken,
Sırahañnaan-sıhtaan polıp odırabıshan.

Altın Arıǵ'ın evine.
Kızın iyisi Altın Arıǵ'ın
Altmış beligini çözdüler,
Çifte örgüsünü ördüler,
Elli beligini ,
Eǵrı örgü yaptılar.
Kalabalık halk, kızın düǵününü yapıp,
Şarkı-türkü söylemiş.
O vakit kızın düǵünü
Kısa olmuş,
Altıncı-yedinci günün başında
Kızın düǵününü kısaltmışlar.
Toy sona erip,
Halk daǵıldı.
Bir gün sabahleyin Han Mirgen
Altın Arıǵ'a konuşmuş:
-Evlendiǵim Altın Arıǵ'ım,
Sıǵ da olsa suyum var,
Dar da olsa evim var.
Anam-babam yurduna geri dönmeye
Baban Altın Han'dan rica et,
Seni bırakır mı, bırakmaz mı.
Alımlı Altın Arıǵ'ı
Kara tilki borkünü alnına düşürüp,
Siyah ipekten kıyafetini sırtına geçirip,
Babasının evini görerek,
Yavru kaz gibi, gitmiş.
Babasının beyaz evine varıp,
Altın kapıyı aşıp, girdi.
Ateşin ardında oturdu,
Ocağın külü daǵıldı,
.....

Altın Han adazı oohtap odır:
-Altın Arığ palam,
Ahsıña as itpedi be?
920 Altın Arığ oohtap odır:
-Ahsıma noğa as itpes,
ArĖama noğa kip itpes.
irilig kızıñ irsip tur,
Suğlığ kızıñ suhsap tur.
925 Kızıññ iri kırlığ tıp tur,
İlniñ idi ıstığ tıp,
irge hınmin tur.
Ah talay suğ arığ daa polza,
Tamı oğıl tıp,
930 İzerge hınmin tur.
Altın Han anda oohtaan:
-irliğ kızı irine nanarĖa
Hınmin polar ba,
Suğlığ kızı iri-suuna münip alarziñ,
935 iri-suuñarĖa itseñer,
Ah oy attı pozıdıbızar.
irliğ mal irine kiler,
Suğlığ mal suuna nanar.
Altın Arığ, tura segirip,
940 Adazınıñ ibineñ sıh örıbısken.
Ah ibine kırgende,
Altın Arığ oohtap tur:
-Adam Altın Han
Nanıñar, öriner, - tıpe.
945 Han Mirgenneñ Altın Arığ
Anda tireñibıskenner.
Altın Arığ abahaynıñ
Kirek-arah nimeziñ

Babası Altın Han konuşmuş:
-Evladım Altın Arığ,
AĞzına aş girmedi mi?
Altın Arığ konuşmuş:
-AĞzıma neden yemek yetmez,
Sırtıma neden giysi yetişmez.
Yurtlu kişi de bozulmuş,
Sulu kişi de susamış.
İnsanın yurdu kirli demiş,
Elin eti kokuluymuş,
Yurdu sevmemiş.
Ah nehir temiz de olsa,
Katı yok deyip,
İmeyi sevmemiş.
Altın Han orada konuştı:
-Yurtlu kişi yurduna dönmek için
Sevinmeden olacak mı,
Sulu kişi memleketine binip alacaksın,
Memleketinize gidin,
Beyaz kır atı kurtarın.
Yurtlu hayvan yurduna gelecek,
Sulu hayvan suyuna dönecek.
Altın Arığ sıçrayıp,
Babasının evinden ıktı.
Beyaz evine girdiğinde,
Altın Arığ konuşmuş:
-Babam Altın Han
Geri dönün, yürüyün, - diyor.
Han Mirgen ile Altın Arığ
Orada hazırlandılar.
Alımlı Altın Arığ'ın
Gereken-..... şeylerini

Ah oy atha artıbıshannar.
950 Altın Hannañ alnınañ aspahtazıp,
Art soonañ anımcohtazıp,
Attarına altanıbıshannar.
Altın çeçpe tözinde
Altın Han alğap-sulğap halğan:
955 -Çirınzer çir polzın,
Suuñar suğ polzın!
Han Mirgen, Altın Arığ abahayın
Hoğdırıp, anda çör sıh parğan.
Uluğ aalnı aralap parçatsalar,
960 Uluğ-turuğ kiziler alğıstapçadadır.
Altı azır pastığ Ah sınğa sıhhannar.
Altı azır pastığ Ah sinnı
Aza tūs parıbıshannar.
At tobıra oylap polbastağ ah çazıda
965 Han Mirgen, ırın ırlap,
Köğın köglep odıradır:
-Adam, İcemniñ aarlığ çirı
Alğam ırah çat halğan,
Adañ altan çörceñ ah oy attı
970 Çörgızıp odırah,
Alğan kizim Altın Ariim!
Attarınıñ ahsın anda çayhabıshannar.
Han pozırah atnañ ah oy at
Ah çazıda anda oylas parıbıshannar.
975 Çazı çirge kilzeler,
Sarnazıp, irtıp odıradırlar.
Een çirzer kilzeler,
Köglezip, irtıp odıradırlar.
Altın Hannıñ çirı
980 Ağıldañ ırah halçadadır.

Kır doru ara yüklediler.
Altın Han'la kucaklaşıp,
Ardından vedalaşıp,
Atlarına atladılar.
Altın çeçpenin yanında
Altın Han ağlayıp-sızladı:
- Yurdunuza yurt olsun,
Suyunuza su olsun!
Han Mirgen, alımlı Altın Arığ'ın
Peşinden götürüp, orada yürüyüp çıktı.
Büyük köyü ortasından gittiklerinde,
Aksakallar dua ediyorlar.
Altı çifte başlı Ah zirveye çıktılar.
Altı çifte başlı Ah zirveyi
Aşarak indiler.
Atın arasından koşulmaz gibi ak ovada
Han Mirgen, ırını söyleyip,
Küyünü çığırması:
-Babamın, anamın kıymetli yurdu
..... uzak kaldı,
Babanın atlayıp gittiği kır doru atı
Yürüttü,
Evlendiğim Altın Arığ'ım!
Atlarını ağzını orada çevirdiler.
Kızıl doru at ile kır doru at
Ak ovada dörtnala gittiler.
Bozkıra geldiklerinde,
Türkü söyleştiler.
Sahipsiz yurda geldiklerinde,
Şarkı söyleştiler.
Altın Han'ın memleketi
Akıldan uzak kalmıştır.

Adazınıñ aarlıǵ çirine
Sabılıp odırçadır Han Mirgen.
Altın Hannıñ çiri
İsteñ ırah halçadadır,
985 İcezinıñ aarlıǵ çirine
İbirlip nançadadır.
Çir pözıǵı Kök sınğa
Çitire oylas kilgen aran-çula attar,
İdek paza segirip,
990 Sıǵara oylas kilgenner.
Kök sınınıñ üstünde,
Attarın tohtada tartıp,
Kök Hannıñ çurtın harap kör turlar.
Adazınıñ çurtı aǵdarıl halǵan,
995 İcezinıñ çurtı inderil halǵan
Aǵıpçathan kök talay suǵ
Een çirde ılap, soolap aǵıpçadadır.
Kök sınınıñ üstün kör turza
Tastıǵ çirler talal halǵan,
1000 Taǵlıǵ çirler izel halǵan.
Attıñ sööǵi isker taǵ⁷ oshas.
Uluǵ çurt unal halǵan,
Oçıh oydarıl halǵan,
Tünük tünderil halǵan.
1005 Hadarǵan mal, halıh çon
Südiǵde parıbıshan.
Alıp Kök Han adazınıñ ölgen sööǵi çoǵıl,
Hurǵun Arıǵnıñ ölgen sööǵi çoǵıloh.
Han Mirgen, açırǵanıp, puzurǵanıp,
1010 Altın Arıǵ abahayına çoohtap tur:
-Çe, alǵan kızım Altın Ariim,

Babasının kıymetli yurduna
Yayılmış Han Mirgen.
Altın Han'ın memleketi.
Yoldan uzak kalmıştır,
Anasının kıymetli yurduna
Dolanıp geri dönüyor.
Yerin ulusu Kök zirveye
Giderek koştı tulpar atlar,
Etekte ilerleyip sıçrayıp,
Çıkarak koştular.
Kök zirvenin üstünde,
Atlarını durdurarak çekip,
Kök Han'ın yurduna bakıp görmüşler.
Babasının yurdu tarumar olmuş,
Anasının yurdu darmadağın kalmış.
Akıpduran mavi nehrin suyu
Sahipsiz yerde, ağlayıp sızlayıp akıyor.
Kök zirvenin üstünü gördüklerinde,
Taşlık yerler talan edilmiş,
Dağlık alanlar yıkılmış.
Atın leşi birinci dağ gibi.
Koca otağ ufalanmış,
Sacayak devrilmiş,
Baca yıkılmış.
Otlayan mal-davar, kalabalık halk
..... gitti.
Yiǵit Kök Han babasının cansız bedeni
Hurǵun Arıǵ'ın da cansız bedeni yok.
Han Mirgen, üzölüp, sinirlenip,
Alımlı Altın Arıǵ'a konuşmuş:
- İşte, aldığım Altın Arıǵ'ım,

⁷ İsker taǵ – purunǵı taǵ.

Adamnıñ çurtı ańdarıl halğan,
İcenıñ çurtı ińderıl halğan,
Hadarğan mal, halıh çon
1015 Südürge parıbıshan.
Sürizıp par körim.
Een çurtta çurtap halğayzıñ za.
Kök talay suğnıñ palıgın tudıp,
Azırançadarzıñ,
1020 Hırda tuzah tıgıp,
Añnı, hustı tudıp, azıranarzıñ.
Adañ, Altın Hannıñ ah oy adın
Pozıdıbızañ.
Çirlig mal çirine,
1025 Suğlıg mal suuna nançatsın.
Ah oy attıñ tınıñ sarıp,
Anda pozıdıbıshannar.
Ah oy at, çir körıp, pırğırıpıshan,
Tigir körıp, kistebısken.
1030 Çiri-suun köre oylap parıbıshan.
Han Mirgen Altın Arığdañ
Alnınan aspahtazıpıshan,
Art soonań anımcohtazıpıshan.
-Çe, Altın Arıg.
1035 Altı cılğa çitkence sağıpçadarzıñ,
Altı cılğa çitkence aylanmazam,
Azıp haldı tıp sağınarzıñ.
Çiti cılğa çitkence,
Künnıñ sağıp çörerzıñ;
1040 Çiti cılını irtizıp, ibiril nanmazam,
İrtip haldı tıp sağınarzıñ.
Adañ Altın Han çirine
İbirilip nançadarzıñ.

Babamın memleketi tarumar edilmiş,
Ananın yurdu yıkılmış,
Otlayan mal-davar, kalabalık halk
..... gitti.
İzlerini süreyim.
Sahipsiz yurtta yaşayıp kalır isen.
Mavi nehrin balığını tutup,
Karnını doyuracaksın,
Bozkırda tuzak kurup,
Hayvanı, kuşu yakalayıp, besleneceksin.
Baban Altın Han'ın ak doru atını
Salıveresin.
Yurtlu mal, yerine,
Sulu mal suyuna geri dönsün.
Ak doru atın dizginini sarıp,
Orada bırakalım.
Ak doru at, yurt görüp, soludu,
Göğü görüp, kişnedi.
Memleketi görerek koşturdu.
Han Mirgen, Altın Arıg'ı
Kucakladı,
Ardından vedalaştı.
-Evet, Altın Arıg.
Altı yıla varıncaya (dek) bekleyeceksin,
Altı yıla dek dönmezsem,
Ölup gittiğimi düşüneceksin.
Yedi(nci) yıla varınca,
Gününi bekleyip yaşayacaksın;
Yedi yıl geçip, geri dönmezsem,
Geçip kaldı diye düşüneceksin.
Baban Altın Han'ın yurduna
Geri döneceksin.

İdi tıp, Han Mirgen,
1045 Han pozırah adına altanıp, çörībışken.
Altın Arıĝ een çurtha in tūs parıbışan.

* * *

Han Mirgen, hadarĝan malnıñ,
Halıh çonnıñ İzī-çolına tüzıp,
Çirnıñ çabızı çirnı köre
1050 Han pozırah adınıñ ahsın çayhabışan.
Çirdeñ pasha çirge sabılıp odır.
Suĝdañ pasha suĝa sabılıp odır.
Pözık sınırıĝ çirge sıhsa,
Körıp irtıp odıradır:
1055 Uluĝ alıptar habızıp,
Pözık sın pazı talal halĝan poladır.
Uluĝ taĝlıĝ çirlerge sıhsa,
Oñnap-sınap irtıp odıradır:
Uluĝ alıptar tudızıp,
1060 Uluĝ taĝlarnıñ pastarı unal halĝan poladır.
Saĝınıp saĝıs çitpes çirge
Sabıl parçadadır Han Mirgen,
Aynıñ-künnin çarıĝı
Aĝılah çarıcañ çirzer.
1065 İdi parıpçathanda,
Kögdeñ artıh kög istıl kileedır,
İrdañ artıh ır istıl kileedır.
Han pozırah attañ hosti
Kög istılçededır.
1070 Han Mirgen oñnar-sınap kör kilıp odırza,
Kögcil Arıĝ icezi
Kök pis tonın kis salĝan,
Azaĝı çirge tegbin,

Han Mirgen böyle söyleyip,
Kızıl doru atını atlayıp, ilerledi.
Altın Arıĝ sahıpsız yurda indi.

Han Mirgen güdülen mal-davarın,
Halkın yoluna düşüp,
Yerin enginliğini görerek
Kızıl doru atının aĝzını çekiştirdi.
Yerden başka bir yere savrulmuş.
Sudan başka bir suya vurulmuş.
Yüksek tepeli yere çıktığında,
Görmüş:
Yüce alplar kapışıp,
Ulu daĝ başı tarumar olmuş.
Yüksek daĝlık yerlere çıktığında,
Anlayıp-sınamış:
Koca yiĝitler güreşip,
Yüksek daĝların başları unufak olmuş.
Düşünüp de aklın gitmediĝi yere
Yayılmış Han Mirgen,
Ayın ve güneşin aydınlığı
Tenha aydınlanmış yerlere.
Böylece ilerlediğinde,
Küyden güzel küy işitilmiş,
İrdan güzel ır işitilmiş.
Kızıl doru atıyla birlikte
Küy dinlemiş.
Han Mirgen, anlayıp-sınayıp gördüğünde,
Anası Kögcil Arıĝ
Yeşil deri elbisesini giymiş,
Ayaĝı yere değmeden,

Han pozırah atnañ
1075 Hada-pırge oylas kileedır.
Kök pis tonınıñ paarı azılıbıssa,
Köksı körinip, köglep kilçe.
Kök pis tonınıñ paarı çabılıbıssa,
Köksı körinmin, kögı le istilip odır.
1080 Han Mirgen alnı hırın kör kilip odır:
Çirniñ pözıgı Hara sın
Alnı hırında toğır tartılça.
Hara sınğa çitire oylan han pozırah at,
Hara haya turıpçadır.
1085 Kögcıl Arıg ıcezi anda tapsabıshan:
-İrkem-kincem Han Mirgen, tohtadah!
Han Mirgen han pozırah attıñ ahsın
Tohtada tartıbıshan,
Kögcıl Arıg ıcezi anda tura túsken.
1090-İzen me, mindi be, irkem-kincem.
İzennezip irtkende,
Kögcıl Arıg çoohıap tur:
-İrkem-kincem Han Mirgen,
Çirniñ çabızı çirdeñ
1095 Uğaa horğıstıg hannıg çaa kilgen.
Çiribis-suubısta on iki hurçı
Ağar çaa polğan.
Çe, Hurğun Arıg tuñmañ,
Alıpnañ alızıp, küstigneñ kürezip,
1100 Pu çirge tudıza-habıza tús parıbıshan.
Alıp Kök Han adañ,
Alıpnañoh alızıp, küstigneñök kürezip,
Pu çirge çitken.
Hadarğan malnı, halıh çonnı
1105 Aldañoh sür parıbıshannar.

Kızıl doru atla
Birlikte koşmaktaymış.
Yeşil deri elbisesinin öñü açıldığında,
Göğsü görünüp, küy çalıyor.
Yeşil deri elbisesinin öñü kapandığında
Göğsü görünmeden de küyü duyulmuş.
Han Miren önünün görmüş:
Yerin büyüğü Hara zirve
Karşısında beliriyor.
Hara zirveye ulaşarak koşan kızıl doru at,
Hara kaya duruyor.
Kögcıl Arıg anası orada söylemiş:
-Sevgili yavrum Han Mirgen, durun!
Han Mirgen kızıl doru atın ağzını
Durdurarak çekti,
Kögcıl Arıg anası orada belirdi.
-Selam mı, merhaba mı, sevgili yavrum.
Selamlaşma bittiğinde,
Kögcıl Arıg konuşmuş:
-Sevgili yavrum Han Mirgen,
Yerin engini olan yerden
Büyük korkunç hanlı savaş geldi.
Memleketimize on iki
Şiddetli savaş oldu.
İşte, Hurğun Arıg kardeşin,
Alıpla cebelleşip, gücüyle güreşip,
Buraya güreşe-tutuşa vardı.
Baban Kök Han,
Yiğitle de alışıp, gücüyle de güreşip,
Bu yere ulaştı.
Güdülen mal-davarı, halkı milleti
Kandırıp sürdüler.

Alıp K k Han ada nı 
Sah mında arı  k z  toozılıp,
Almah saa happin b shan.
Alıp-k l kter  d r polbin,
1110 Pu hara hayanı  altına suh parı b shannar.
 e,  rkem-kincem Han Mirgen,
Arı  k z  n habar ba
Hara hayanı k d r   zerge?
Han Mirgen, attan t z p,
1115  k  p leg n   hs n b shan,
 k  ideg n hurına h z p,
Pas kil p, hara hayanı
 k  holna n hapfan.
Hara hayanı ornına n daa
1120 H ym rat polbin turadır.
K ge il Arı   cez ,
Haraht n  az n han id p,
Har h suun pus id p,
A ır an turadır:
1125 - rkem-kincem Han Mirgen,
Par an k z  n n  k d r k r ze!
Han Mirgen pray daa k z  n n k d r ze,
Arı  k z  n happin,
Almah saa   t p n,
1130 Hara hayanı tib ret polbin b shan.
Olar  di  obalı  turganda,
K  lek-haalah   l t z  b sken,
    r-micir na m r     r bs han,
Aran- ula att n   l -tan  saap turganda .
1135 Aran- ula at  lap-soolap,
  t re oylap kilgen.
To  s hulas sunn     rem k re n at

Kahraman K k Han babanın
Tam burada saf g c  t kenip,
G c  kuvveti kapıldı.
Mahir y  itler  ld rmeden,
Bu kara kayanın altına soku turdular.
  te, sevgili yavrum Han Mirgen,
Saf g c  n yetecek mi
Kara kayayı kaldırmaya?
Han Mirgen attan inip,
 ki bileg n n sıvadı,
 ki eteg n n kemerine k st r p,
Gelip, kara kayayı
 ki eliyle kavradı.
Kara kayayı yerinden de
K m ldatamam  .
Anas  K ge il Arı 
G z  n n ya  n n kan edip,
Burun suyunu buz edip,
Kederlenmi  :
-Sevgili yavrum Han Mirgen,
T m g c  nle kaldırsayd n!
Han Mirgen t m g c  yle de kaldırsa,
Saf g c  yetmeden,
G c  kuvveti yetmeden,
Kara kayayı yerinden oynatamadı.
..... eti kederli durdu unda,
U ultulu-..... r zgar bindirdi,
Saman-kabuk (gibi) ya mur ya dı,
Tulpar at n yeli-meltemi vurmu  gibi.
Tulpar at u uldayıp-g r ldeyip,
Giderek ko tu.
Dokuz kula  boyundaki iri ya  z at

Olarnıñ alnında tura tüşken.
İrem küreñ attıñ üstünde
1140 Tigırdeñ tüşken har oshas,
Tamağı kışken han oshas
Hara hırna kis salğan
Naa töreen ir pala tapsabışan:
-İzen me, mindi be,
1145 Ada kızı Han Mirgen!
İzen me, mindi be,
Uuca kızı Kögcil Arıǵ!
İrem küreñ attañ tüzire segirip:
-Han Mirgen adam
1150 Hara hayanı ködir polbin tur ba, tañ,
Min habaza pirim!
Naa töreen ir pala, pas kilip,
Hara hayanı haap, ködiribışken.
Ködirgen-ködirgenneñ ködiribizip,
1155 Pozınañ tiñni ködir parğan,
Hara hayanın altınañ
Kök püür teerizi huyahtıǵ
Kök Han sıǵıp turıbışan.
Çathan çiri uluǵ oymah pol halğan.
1160 Kögcil Arıǵ hışır tur:
-İrkem-kincem, hara hayanı pozıt!
İr pala hara hayanı
Anda tüziribışken.
Çir pizip, çigen soǵıl halğan.
1165 Alıp Kök Hannıñ
İki harağı pölel parıbışan.
İki tanaazı çapsın parıbışan,
Kök püür teerizi huyaǵın suurıp,
Anda toǵazıp, anda izenneskenner.

Onların karşısında belirdi.
İri yaǵız atın üstünde
Gökten yağan kar gibi,
Damağı kesik kan gibi,
Kara deri giymiş
Yeni doğmuş erkek çocuk konuştu:
-Esenlik mi, merhaba mı,
Babam Han Mirgen!
Esenlik mi, selam mı,
Babaannem Kögcil Arıǵ!
İri yaǵız attan inerek sıçrayıp:
-Han Mirgen babam
Kara kayayı kaldıramadın mı yoksa,
Ben kaldırayım!
Yeni doğmuş erkek çocuk, gelip,
Kara kayayı kavrayıp, kaldırdı.
Kaldırdı-kaldırdığından yükseltip,
Kendi boyuna denk kaldırdı,
Kara kayanın altından
Bozkurt derisinden zırhlı
Kök Han çıktı.
Yattığı yerde koca bir oyuk olmuş.
Kögcil Arıǵ bağırması:
-Sevgili yavrum, kara kayayı bırak!
Erkek çocuk kara kayayı
Orada bıraktı.
Yer, hava kesildi.
Yiğit Kök Han'ın
İki gözü mahvoldu.
İki burun deliği (birbirine) yapıştı,
Bozkurt derisinden zırhını çıkarıp,
Orada karşılaşp, orada selamlaştılar.

1170 Alıp K k Han anda  oohtap tur:
- irni  de   st nde
Ulu  alıptar poladıroh.
Alıpha aldırbaspın t p sa ınca mın,
K l kke   nd rbesp n t p sa ınca mın.
1175 Alıpha aldırdım, k l kke   nd rd m.
Habır ada  hayıstı ,
Tuzıbısta  turıstı 
Hayda  la  ahsıni  t l  pol pardı ,
 azı oray irkem-kincem?
1180  azı oray pala  oohtap tur:
-K k p  r teer z  huyahtı 
Alıp K k Han a alı b n,
K gc l Arı  uucalı b n,
Han pozırah attı  Han Mirgen adalı b n,
1185 Hur un Arı   acam paroh pa hayda ,
K k sinni  altında,
K k talay su  hazında
Een  irde t r p,
S rern  s r z p kilgem.
1190 K k Han anda, irkem-kincem t p,

Ahsında ohsan turadır.
- e par k rel s, - tid r.
Alıp K k Han k k p  r teer z 
Huya ın kiz bısk n,
1195 Arı -s l   ir pala
 rem k re  atha altanıbıshan,
Han Mirgen, han pozırah adına altanıp,
Hara s n a sı ıp kilgenner.
Hara sinni   st nde
1200 O nap-sınap k r turlar,

Kahraman K k Han orada konu mu :
- Yerin de  st nde
B y k yi itler de varmı .
Yi ide alınmam diye d   n m  t m,
Mahire yenilmem diye d   n m  t m.
Alpa alındım, mahire yenildim.
Kaburgadan
Zamanımızdan bekledin
Hangi iynin d l  oldun,
Ya ı k   k sevgili yavrucu um?
Ya ı k   k  ocuk konu mu :
- Bozkurt derisi zırlı
Kahraman K k Han dedeliyim,
K gc l Arı  neneliyim,
Kızıl doru atlı Han Mirgen babalıyım,
Hur un Arı  halam ,
K k zirvenin altında
K k nehrinin kenarında
Sahipsiz memlekette do up,
Sizi izleyip geldim.
K k Han orada, sevgili yavrucu um
deyip,
A zından  pm  .
- Evet var do dun, - demi .
Yi it K k Han, bozkurt derisi
Zırlı nı giydi,
Saf-g zel erkek  ocuk
 ri ya ız ata atlandı,
Han Mirgen, kızıl doru atına binip,
Hara zirveye  ıktılar.
Hara zirvenin  st nde
Anlayıp-sınayıp g rm  ler ki,

Künniñ kırızı çirzertin
Hara talay suğ, ah kilip,
Hara sinni üze saap parğan.
Hara talayniñ aarhı sarında
1205 Ah öleñniğ kizek ah çazı.
Hadarğan malları, halıh çonı
Anda aylan tur.
Tödır tüktıg tas hara atha altan salğan
Alıp kızı malnı, çonnı sür parça.
1210 Hara talay suğ,
Kizek açıhtı tobıra parıp,
Surup çili, taolgalıp,
Haydağ çirge kire ağılça,
Annañ andarhızı körinminçe.
1215 Mal, çon, andar kیرerge hınmin, aylan tur.

Kögcıl Arıg çoohtap tur:
-Hurğun Arıg ırkem-kincem,
Alıpnañ alızıp, külükneñ kürezıp,
Hara talay kırçetken çirdeñ,
1220 İdi habıza-tudıza, kır parğan.
Anıñ ozarında İrlik Hannıñ çirı polar.

Hara talay, surup çili, tolğal kırçetken çir –

İrlik Hannıñ püdirgen nimezi.
Annañ pıstıñ çirge ağar çaanı sıgarça.
1225 Çe pu çirdeñ anıñ çirıne
Hara purunnañ çaa parbinçe.
Alıp Kök Han çoohtap tur:
-İrkem-kincem Han Mirgen,
Tödır tüktıg tas hara attıg

Güneşin batışı
Hara nehir akıp,
Hara zirveyi keserek parçaladı.
Hara nehrin arkasında
Beyaz ter otlu bir bölük bozkır.
Otlayan mal-davarı, halkı boyu
Orada geri dönmüş.
Ters tüylü siyah ata binen
Alp, mal-davarı halkı sürüyor.
Hara nehir,
Parça parça açıklığın arasından ilerleyip,
Somun gibi, ,
Nereye girerek alıp getiriyor,
Ondan sonrası görünmüyor.
Mal-davar, halk oraya giremeden, geri
dönmüş.
Kögcıl Arıg konuşmuş:
-Hurğun Arıg, sevgili yavrum,
Yiğitle alışıp, mahirle güreşip,
Hara nehrin girdiği yerden,
Böyle kapışa-tutuşa, girdi.
Onun karşı yakasında İrlik Han'ın yeri
olacak.
Hara nehir, somun gibi kıvrılarak giden
yerdır -
İrlik Han'ın oluştan şeyi.
Ondan bizim yurda kanlı savaşı çıkarıyor.
İşte buradan onun yurduna
Hara savaş gitmiyor.
Yiğit Kök Han konuşmuş:
-Sevgili yavrum Han Mirgen,
Ters tüylü kel siyah atlı

1230 Alıpnañ alıssañ,
Arıǵ küziñ habar ba?
Çe arıǵ küziñ hapsa, azır salzañ,
Hadarǵan malnı, halıh çonnı
Çiri-suubısha aylandırıp,
1235 Aylan nanarziñ.
Kögcil Arıǵ içenneñ halınar.
Ças oray irkem-kincem
Minıneñ hada par körer.
Han Mirgen hadarǵan malnı,
1240 Halıh çonnı köre çörıbıskın,
Kögcil Arıǵ içezı Kök sınnı köre aylanıbıshan

Naa töreen ir pala, irem küreñ atha altanıp,

Alıp kök püürneñ hada-pırge
Hara talay suǵ, surup çili,
1245 Tolǵalıp kırçetken çirzer çör parǵan.

* * *

Horǵıstıǵ çirge çitkende,
Añnıñ külüǵı kök püür pır
nımeneñ horıhpaan,
Pır nımeneñ ürükpeen, segırıbıskın,
İrem küreñ at soonañoh segırıbıskın.
1250 Ol hırına tobır parǵanda,
Hara talay daa çoǵıl,
Haydaǵ çirge kırgen – pıl polbaannar.
Anda kör turzalar,
Harǵanalıǵ Hara sın turça.

Yiǵitle alıssañ,
Saf gücün kapacak mı?
Eğer saf gücün kaparsa, parçalarsan,
Otlayan mal-davarı, boyu milleti
Memleketimize çevirip,
Geri döndürürsün.
Kögcil Arıǵ annenizle kalın.
Küçük yaştaki sevgili yavrum
Benimle birlikte gelecek.
Han Mirgen otlayan mal-davarı,
Boy halkı görerek ilerledi,
Kögcil Arıǵ anası Kök zirveyi görerek
geri döndü.
Yeni doğan erkek çocuk, iri yaǵız ata
atlayıp,
Yiǵit bozkurtla birlikte
Hara nehir, somun gibi,
Kıvrılıp giden yere doğruilerledi.

* * *

Korkun yere ulaştıǵında,
Hayvanın iyisi bozkurt hiçbir
şeyden korkmadı,
Hiçbir şeyden ürkmeyen, sıçradı,
İri yaǵız atın ardından sıçradı.
O tarafa ilerlediǵinde,
Hara nehir de yok,
Nereye gitti, anlamadılar.
Orada gördüler ki,
Lanetli Hara zirve duruyor.

1255 Harġanalıġ Hara sinniñ üstünde
Uġaa horġıstıġ hannıġ çaa polça.
Harġanalıġ Hara sınġa sığıp kilzeler,
Hara sinniñ altında payaġı hara talay.
Mında aġıp, mında soolapça.
1260 Hara sinniñ üstünde
Hurġun Arıġ hıs çahsız
Hiri-pazı çoh hannıġ çaadañ,
Mında alızıp, mında habışça.
Azah saap, aylan çöredir,
1265 İdek saap, ibiril çöredir Hurġun Arıġ.
Anı körġen hara hırnalıġ ir pala
İrem küreñ attañ tüze segirġen,
Çibek tñn aran-çulanıñ
Moynına sarı palġabışan,
1270 Çügüre-paza parıp,
Aġar çaaġa kırībışken.
Alıp kök püür hannıġ çaaġoh kırībışken.
İzebı çoh uluġ çaa anda polibışan.
Alnınañ kilgenni azırībışannar,
1275 Kistıneñ kilgenni kizirībışkenner.
Çirniñ üstü ilgelibışken,
Tigir paarı çayhalibışan.
Attıñ söögı ala taġ pol turadır,
Alıptıñ söögı isker taġ pol turçadır.
1280 Hara sinniñ üstüne udur
Alıptar tozılbash sığıplaçadadır.
Hurġun Arıġ pray nimenı
Oñnap-sınap çöredir.
Kistı hırında toġıs azır pastıġ
1285 Hara sın turçadadır,
Anıñ üstünde ulam na sorıġ

Lanetli Hara zirvenin üstünde
Çok korkunç kanlı savaş oluyor.
Lanetli Hara zirveye çıktıklarında,
Hara zirvenin altında deminki Hara nehir.
Burada akıp, burada gürıldıyor.
Hara zirvenin üstünde
Kız iyisi Hurġun Arıġ
Başı sonu olmayan kanlı savaştan,
Burada alışıp, burada kapışıyor.
Adım atıp, geri dönmüş,
Etek vurup, dönmüş Hurġun Arıġ.
Onu gören kara derili erkek çocuk
İri yaġız attan inerek sıçradı,
Tulpar atın ipek dizginini
Boynuna sararak baġladı,
Yürüye-adımlaya gidip,
Kanlı savaşa katıldı.
Yiġit bozkurt da kanlı savaşa girdi.
Korkusuz büyük ordu oradaydı.
Önlerine geleni biçtiler,
Ardlarından geleni kestiler.
Yerin üstü elendi,
Göġün baġrı sallandı.
At leşleri ala daġ olup çıkmış,
Alp cesetleri ilk daġ olup çıkmış.
Hara zirvenin üstüne karşı
Yiġitler bitmemecesine çıkmışlar.
Hurġun Arıġ tümünü
Anlayıp-sınamış.
Arka tarafta dokuz çift başlı
Hara zirve duruyor,
Onun üstünde daha ihtişamlı

Hanniğ çaa polçadır:
Haraa-künörte çalın çastap,
Hıbın toolapçadadır.
1290 Olar çaalazıp, ay alısçadadır,
İrgi ay irtizıp,
Naa ay sıgısçadadır.
İrlık Hannıñ çaaızın irık çoh tooshannar.
Çaada çörıp ir pala
1295 İr sinine çit parğan oshas,
Alıptıñ tölı alıp,
Külüktıñ tölı külük,
Çalbah çarınıñ, kür köğıstıg pol parğan.
İñne kiskeñ hara hırnazı izel halğan,
1300 İnadeñ huba çalaas.
İzen-mindı tirge uyadıp, hıya pastırıbıshan.

Kök Han, kök püür teerizı huyağın suurıp,
Üstüne kisceñ çarğah tonın suurıp,
Çalaas oolnı tonandırıbıshan.
1305 Çe anda ashan hus çili mastazıp,
Arğan at çili kistezip toğashannar.
Kör turzalar, kistinde turğan
Toğız azır pastıg Hara sinnıñ üstünde
Hanniğ çaa toozılıboh parğan.
1310 Hurçañaca sağıallıg
Apsah kızı inıp tıs kileedır.
Çıganahça hanğa köy parıbıshan.
Anı körıp tañnap turıbıshannar.
İzen me, mindı be irkelerim-kincelerim tıp,

1315 Parçazınañ izennes parıbıshan,
-İzebı çoh İrlık Hannıñ

Kanlı savaş olmakta:
Gece-gündüz ateş yakıp,
Kıvılcım saçılmış.
Onlar savaşıp, ay değışiyor,
Eski ay geçip,
Yeni ay çıkmış
İrlık Han'ın savaşını isteksizce bitirdiler.
Savaşta bulunup erkek çocuk
Er kıvamına ulaşmış gibi,
Yiğidin soyu yiğit
Mahirin soyu becerikli,
Geniş omuzlu, gür göğüslü oldu.
Omzuna giydiğı siyah derisi yıprandı.
Anadan doğma çıplak.
Esenlik-merhaba demeye utanıp
yan tarafa yürüdü.
Kök Han, bozkurt derisi zırhını soyunup,
Üzerine giydiğı deri ceketini çıkarıp,
Çıplak oğlana giydirdi.
İşte orada uçan kuş gibi,
Sahte at gibi kişneştiler.
Gördüklerinde, elbisesindeki
Dokuz çift başlı Hara zirvenin üstünde
Kanlı savaş da bitmiştir.
Çember sakallı
İhtiyar aşağıya doğru gelmiş.
..... hana yandı.
Onu görüp şaşırıp kaldılar.
Esenlik mi selam mı sevgili yavrularım
deyip,
Hepsiyle selamlaştı.
-Korkusuz İrlık Han'ın

Ağar çaazın irik çoh toostıbıs pa!
Çe aal-hağırtha inip
İrlık Hannı am köreñer.
1320 Aal-hağırtha inip tüskenner.
Hurğun Arığnıñ hamah tuñderıl kileedır,
Harah çılayıp kileedır.
Hurçañaca sağallıg apsañ kızı surğan:
-İrkem-kincem Hurğun Arıg,
1325 İrlık Hannı ödirıbızerge sağın kilizıñ me?
Hurğun Arıg: -Ya, tidır,
Pozınıñ idın pozına çıdırtem,
Pozınıñ hanın pozına izırtem.
Apsañ kızı çoohtapça:
1330 -Çarabas, tidır, ıdı iderge.
Haydağ daa polza,
Min parçañadardañ uliıñarbın,
Pılbin tur polzar, çoohtap pirim:
-Kök püür teerızı huyahtıg
1335 Pu Kök Han minıñ çalgıs ooğılım,
Anıñ pabazı Han Sarıg
Ağañar min polarbın.
İrlık Hannıñ çirinde
Hırhıl çıl çaalas saldım,
1340 Çarğın min iderbın,
Ülgün min salarbın!
İrlık Hannıñ ibıne çitkenner.
Tızın hızıp, tılın surıbıshannar.
İrlık Han, pularnıñ çirıne
1345 Paza çaa sığarbasha sös pirıp,
Parçazınıñ azağına tüzıp,
Harah çazın han idıp, harıh suun pus idıp,

Kanlı savaşını isteksizce bitirdiniz mi!
Evet köy-bucağa inip
İrlık Han'ı şimdi görün.
Köy-bucağa indiler.
Hurğun Arıg'ın alnı çevrilmiş,
Gözlerini kısmış.
Çember sakallı ihtiyar sordu:
Sevgili yavrum Hurğun Arıg,
İrlık Han'ı öldürmeyi mi düşünüyorsun?
Hurğun Arıg: -Evet, demiş,
Kendi etini kendisine yediririm,
Kendi kanını kendisine içiririm.
İhtiyar adam konuşuyor:
-Faydasız, demiş, böyle yapmak.
Ne olursa olsun,
Ben hepinizden daha büyüğüm,
Bilmediklerinizi, söyleyeyim:
-Bozkurt derisi zırlı
Bu Kök Han benim biricik evladım,
Onun babası Han Sarıg
Dedeniz benim.
İrlık Han'ın yurdunda
Kırk yıl savaştım,
Hükmü ben vereceğim,
Emri ben söyleyeceğim!
İrlık Han'ın evine gittiler.
Dişini sıkıp, dilini sordular.
İrlık Han, bunların memleketine
Hiç savaş çıkarmamaya söz verip,
Hepsinin ayağına kapanıp,
Gözyaşını kan edip, burun suyunu buz
yapıp

Pazırınıp-süzürinip turadır.
Hurğun Arıǵ ödiribizerge harassa daa,
1350 Ağazınıñ çooǵınañ azarǵa çaratpaan.
Han Sarıǵ İrlık Hannıñ
Pır salaazın kize pazıbıshan:
-Çe, İrlık Han, mörey mini poldı!
Haydaǵ daa polza, han kızıǵıñ,
1355 Ödirbedim, çatırbadım.
Çe paza saǵ pastaba, paza çaa ködirbe!

İrlık Han, aldanıp, surınıp, idi haldı.

Alıp-külükter, aylan-purulıp, çörıbıskenner,
Hara sınınıñ üstüne sıǵıp kilgenner.
1360 Hurğun Arıǵ, naa ösken ir palaa pas kilip,

İrem küreñ attı tınıneñ tudıp alǵan.
İrem küreñ at minıñ adım tıp,
Naa ösken ir çahsını
Aran-çula attañ tüzirgen,
1365 Naa ösken ir pala:
-Sini polza, al, -tidir,-
Attañ çazaǵ daa çitkeybın.
Han Sarıǵ apsañ kızı,
Olarını körıp turıp,
1370 Pır tabıs tapsabaan,
Pır çooñ çoohtaban.
Annañ andar çörıbıskenner.
Hara talay çirge kırçetken tustañ
Tobıra saap parǵannar.
1375 Han Sarıǵ çoohtap tur:
-Mına, körder, tidir,

Yere yapışıp yalvarmış.
Hurğun Arıǵ öldürmeye istekli olsa da,
Dedesinin sözünden çıkmaya yaratılmadı.
Han Saǵın, İrlık Han'ın
Bir bir parmaǵını kesti:
-İşte, İrlık Han, müsabaka benim oldu!
Ne de olsa, (sen bir) hansın,
Öldürmedim, (yere) sermedim.
Bu yüzden ne savaşa başla ne de savaşa
götür!
İrlık Han, yalvarıp, rica edip, böylece
kaldı.
Mahir yiǵitler, geri dönüp geldiler,
Hara zirvenin üstüne çıktılar.
Hurğun Arıǵ, yeni doğan erkek çocuǵa
gelip,
İri yaǵız atı dizgininden tuttu.
İri yaǵız art benim atım deyip,
Yeni doğan erkek iyisini
Tulpar attan indirdi,
Yeni doğan erkek çocuk:
-Seninse al, demiş, -
Yaya da giderim.
İhtiyar Han Saǵın,
Onları görüp,
Bir söz söylemedi,
Tek laf etmedi.
Ondan sonra yürüdüler.
Hara nehre girilen zamandan
.....
Han Sarıǵ konuşmuş:
- Buraya bakın, demiş,

İzebî çoh İrlık Han
Hara talay suğnı,
Çir altınañ aparıp,
1380 Harğanalığ Hara sınnıñ
Aarhı sarınañ sıgarğan.
Annañ andar çöribışkenner.
Kizek çazıda kör kilzeler,
Han Mirgen, alıp kızını ödirip,
1385 Hadarğan malın, halıh çonın
Çirı-suuna aylandır parıbışan.
Hara hayalığ toğır Hara sınnı
Aza tūs kilgennerinde,
Han Sarığ alıptarnı tohtadıbışan.
1390 Han Sarığ çoohtap tur:
-İrlık Hannıñ çirinde
Hırh çıl çaalastım,
Hırh çılınıñ pazında
İrlık Hannı çinip,
1395 Mörey mini polıp,
Çirı-suuma ibiril nan parım.
Çirı-suuma aylançathanımni
Çirniñ üstünde çurtapçathan
Pray hannar pılzın, oylas köreñer.
1400 Çirniñ üstü çayhalıp,
Tigir paarı mondıl turzın.
Soñ çat halğan kızı
Tarınmasça polzın,
Alğa sıhhan kızı
1405 Kökibesçe polzın, - tidir.
Kör, mañatap oylañar!
Hosti turğlap alıp, tiñe oylas köreñer!
Han Sarığ, hıygı salıp, hıygı pashanda,

Korkusuz İrlık Han
Hara nehri,
Yerin altından alıp götürüp,
Lanetli Hara zirvenin
Arka yamacına çıktı.
Oraya doğru yürüdüler.
Bölüm bölüm ovada görürler ki,
Han Mirgen, alıp öldürüp,
Güdülen mal-davarın, halkın boyun
Memleketine döndürdü.
Siyah kayalı eğri Hara zirveyi
Aşarak indiklerinde,
Hara Sarığ yiğitleri durdurdu.
Han Sarığ konuşmuş:
-İrlık Han'ın yurdunda
Kırk yıl savaştım,
Kırk yılın başında
İrlık Han'ı alt edip,
Zafer benim olup,
Memleketime döneyim.
Memleketime geri döndüğümü
Dünya üzerinde yaşayan
Tüm hanlar bilsin, gelip görsünler.
Yerin üstü sallanıp,
Göğün bağı hafifçe titresin.
Ardına yatıp kalan kişi
Kızmasın,
Öne çıkan kişi
İnat etmesin, - demiş.
Görün, kusursuzca koşun!
Birlikte durup, eşitçe koşun!
Han Sarığ, bağırap çağırdığında,

Hosti turğan alıptar ılas-soolazıbışan.
1410 Hara çir tödir idibışken,
Han tigir paarı mondılibışan.
Oların tıgirtin, olarnın sağbazın
Çir üstünde çurtaçathan
Pray han isken.
1415 İzebi çoh İrlık Hannın
Hırh hurçi hannıg çaazınañ
Hırh çıl harbashan
Han Sarıgñın çorığı tıp,
Hara çir üstündeğ
1420 Halıh çon pılgen.
İrlık Hanı çinip,
İbiril-nançadır tıp,
Pray çon çoohtashan.
Han Sarıg kör kilip odırza,
1425 İrem küreñ atnañ hosti
Attan çaçağ ir pala,
Çil çili çiliğip,
Huyun çili huybırılıp, oylap parçadır.
İrem küreñ at attın soonañ
1430 Alıp kök püür tağdañ tağa tastap,
Suğdañ suğa tıs parçadadır.
Apsah kızı Han Sarıg
Parçazınañ ırak çat halğan.
Hamah tünđerilip, harah çılayıp kilir.
1435 Anañ sağına tartsa,
Soñ halğan kızı tarınmasha tıp,
Paya pozoh çoohtap, pozı söleen.
Tarınğan çüregin çarıbışan,
Alıp kök püürge çitire oylan.
1440 Han Sarıgñın iki hulağına

Birlikte duran alplar titreyip sallandı.
Kara yer ters döndü,
Gökyüzünün bağı titredi.
Onların tıkırtısı, onların uranını
Dünya üzerine yaşayan
Bütün hanlar duydu.
Korkusuz İrlık Han'ın
Kırk kanlı ordusuyla
Kırk yıl kapıştı
Han Sarıg'ın yürüyüşü deyip,
Dünya üzerindeki
Halk anladı.
İrlık Han'ı yenip,
Geri dönmüş deyip,
Tüm halk konuştu.
Han Sarıg görse ki,
İri yağız atla birlikte
Yaya erkek çocuğu
Rüzgâr gibi geçip,
Fırtına gibi kasıp kavurup, koşmuş.
İri yağız atın ardından
Yiğit bozkurt dağdan dağa fırlayıp,
Sudan suya inmiş.
İhtiyar Han Sarıg
Hepsinden uzakta kaldı.
Alın bozulup, gözünü kısıp gelir.
Sonra düşündüğünde,
Son kalan kişi kızmazsa diyip,
..... böyle konuşup, kendisi söyledi.
Sıkılan yüreğin aydınlandı,
Alp bozkurda ilerleyerek gitti.
Han Sarıg'ın iki kulağına

Haydağ nime ılap, noo nime soolabışan.
Nime pol pardı tıp, habınza,
Hurçañaca sağalı orta çarılıbışan.
İki hanat çili, çaya tastalıp,
1445 İki hulağında ılas-soolas kiledir.
Alıp kök püür, ahsı azıp,
Oylap parçadır.
Hatıg tuygahtıg irem küreñ attıñ
Tabanı sashlaan tastarı
1450 Alıp kök püürniñ ahsına atıhçadadır.
Añniñ artıgı alıp kök püür,
Uluğ-uluğ tastarnı unada taynabızıp,
İrem küreñ attı hostap parçadadır.
Çiri pasha çirge tüzizip,
1455 Suu pasha suğa sabılğannar.
Olarnıñ oylashanın
Hanattıg daa hus tañnaan,
Harsahtıg daa añ tañnaan.
Olarnıñ sağbazi
1460 Çirniñ üstünde çonğa sabılhan.
Toğıs azır pastıg Hara sinniñ üstüne,
Ilap-soolap, sıgara oylaannar.
Anda tura tüzip,
Aarhı sarin kör turzalar,
1465 Toğıs azır pastıg hara talay suğ,
Anda çalbayıp, anda kileyip, ağıpça.
Hadarğanda mal çoğıl,
Halıh albat çon çoğıl.
Has hacan-da çon çurtaan
1470 Uluğ çurt polğan oshas.
Halıh çon çurtaan çirde
İbden ot ibire ös parıbışan.

Bu ne diye ses çıkarıp, nasıl diye gürüldedi.
Ne oldu deyip aklına geldiğinde,
Çember sakalı ortadan ayrıldı.
İki kanat gibi, süzülüp,
İki kulağına vızıltı-gürültü gelmiş.
Kahraman bozkurt ağzını açıp,
Koşmuş.
Sert toynaklı iri yağız atın
Nalının sıçrattığı taşlar
Kahraman bozkurdun ağzına girmiş.
Hayvanların iyisi alp bozkurt,
Koca koca taşları unufak edip,
İri yağız atın yanına varmış.
Toprağı başka yere düşüp,
Suyu başka suya yuvarlandılar.
Onların koşusuna
Kanatlı kuş da şaşırdı,
Samur da hayret etti.
Onların ikazı
Yerin üzerindeki halka ulaştı.
Dokuz çifte başlı Hara zirvenin üstüne,
Gürültü uğultuyla çıktılar.
Orada kalkıp,
Arka tarafa baktıklarında
Dokuz çifte başlı kara nehir,
Orada yayılıp, orada gelip akıyor.
Güdülen mal-davar yok,
Kalabalık halk yok.
Bir zamanlar kıyıda yaşayan
Büyük bir yurt gibiydi.
Kalabalık halkın yaşadığı yerde
Evden ateş döndürerek geliştirdi.

Hadarğan mal çörceñ çirde
Ah ot aylandıra ös parıbışan.
1475 Han Sarığ anda çoohtap tur:
-İrkelerim-kincelerim,
Altı hadıl ah odınañ çabınğan
Noo hannıñ çirı?
Noo pignıñ çurtı polğan, pılçezer be?
1480 -Pis haydañ pılerbıs, - tıpçeler.
-Pu çirde has hacan-da
Toğıs hulas sunnıg ay hara attıg
Mögi Hara Han çurtaan.
Üziler anıñ tını çoğıl,
1485 Tögiler hanı çoğıl.
Çiit tusta çirniñ üstün ibırıp,
Tigirniñ altın aylandırıp,
Mına pu Hara sınğa sıhham.
Sah mında harahça sıgıp,
1490 Harap körgem,
Toğıs hulas sunnıg ay hara at
Altın çeçpede palğap salğan,
Harağınañ ot köy turğandağ,
Harağınañ tūdün toshalap turğandağ.
1495 Harahça sıgıp, üs kün turğabın:
Uluğ sabannı pulğirğa tidinmeem,
Uluğ sağnı pastırğa tidinmeem.
Üzinci künin aal-hağırtha ingem.
Mögi Hara Han
1500 Uluğ stolnıñ kistinde
Üs kün uluğ aalcı itken.
Ööre-nancı polıp,
Mögi Hara Hanı
Pozımnıñ çirime aallap hıgırğam.

Otlayan mal-davarın gittiği yerde
Ak otu çevreleyerek büyüdü.
Han Sarığ orada konuşmuş:
-Sevgili yavrularım,
Altı kat ak otla kapanan
Hangi hanın yurdu?
Hangi beyin yurduydu, biliyor musunuz?
-Biz nereden bileceğiz, - diyorlar.
-Burada bir zamanlar kıyıda
Dokuz kulaç boyunda ay kara atlı
Mögi Hara Han yaşardı.
Onun kesilecek canı yok,
Dökülecek kanı yok.
Yiğitlik vaktinde yerin üstünü dolanıp,
Göğün altını tersyüz edip,
İşte bu Hara zirveye çıktım.
Tam burada gözlemeye çıkıp,
Bakıp gördüm,
Dokuz kulaç boyundaki ay kara at
Altın çeçpede bağlıydı,
Gözünden ateş yanar gibiydi,
Alnından duman çıkar gibiydi.
Gözlemeye çıkıp, üç gün durdum:
Büyük sabanı çevirmeye çalışmadım,
Ulu gücü alt etmeye didinmedim.
Üçüncü gün köy-bucağa indim.
Mögi Hara Han
Büyük masanın başında
Üç gün boyunca güzelce ağırladı.
Dost olup,
Mögi Hara Han'ı
Kendi yurduma misafir etmeye çağırdım.

1505 Mögı Hara Han minıñ çirıme
Aallap parğan.
Çe, palalarım, çoohtap pirim:
Minıñ çirım-çurtım
Hırı hazır pastıǵ Hızıl sın,
1510 Hızıl sın altında hırı hazır pastıǵ
Hızıl humnıǵ talay suǵ.
Mögı Hara Han, çirı-suuma çitkende,
Hızıl sınnıñ üstünde,
Harahça sıǵıp, üs kün turğan.
1515 Uluǵ sabannı pulıǵraǵa tıdınmeen,
Uluǵ saǵnı pastırǵa tıdınmeen.
Üzinci küninde aalǵa ingen.
Aal-haǵırtha ingende,
Üs kün aalcı itkem.
1520 Çe anda ööre-nancı polǵabıs.
Huurilibistañ uh suurıp,
Anda ornashabıs:
Anıñ çirıne çaa kilze,
Min çatpasha,
1525 Minıñ çirıme çaa kilze,
Ol çatpasha.
Aar körze, ar çüllig polǵan,
Peer körze, çil çüllig,
Uǵaa izebı çoh,
1530 Uǵaa pögini çoh polǵan.
Minıñ çirımneñ çör sıh parğan,
Çirniñ üstün aylandıra parıbıshan,
Köp kızınıñ tının üsken,
Köp kızınıñ hanın çayǵan.
1535 Ökis hulunnı köp haldır parıbıshan,
Ökis pala köp çobal halǵan.

Mögı Hara Han benim yurduma
Misafir oldu.
İşte, evlatlarım, söyleyeyim:
Benim memleketim
Kırı sert başlı Hızıl tepe,
Hızıl tepe altında kırı sert başlı
Kızıl kumlu nehir.
Mögı Hara Han, memleketime geldiğinde,
Hızıl tepenin üstünde
Bakmaya çıkıp, üç gün kaldı.
Büyük sabanı çevirmeye çalışmadı,
Ulu gücü alt etmeye uğraşmadı.
Üçüncü gün köye indi.
Köy-bucaǵa indiğinde,
Üç gün misafir ettim.
İşte orada dost olduk.
..... ok çıkarıp,
Orada deǵıştik: (sözleştik??)
Onun yurduna savaş ulaştığında,
Ben yatmamaya,
Benim yurduma savaş geldiğinde,
O yatmamaya.
Orayı görse, güçlü yaratılışlıydı,
Burayı görse, yel yaratılışlıydı.
Pek korkusuz,
Çok hesapsızdı.
Benim yurdumdan çıktı,
Yer üstünü tersyüz etti,
Çok kişinin canını aldı,
Çok kişinin kanını dökti.
Pek çok tayı öksüz bıraktı,
Pek çok öksüz çocuk kötü kaldı.

Mögi Hara Hanı çon harġaan.
Ol çazılı çidip,
Mögi Hara Han malı çonınañ hada,

1540 İrlık Hannıñ çirın irtire parıp,
Anda çurtaçcadadır,
Paza pu çirge anıñ sıhcaa çoġıl.
İrlık Hannıñ çirinde çaalazıp
Mögi Hara Hanġa
1545 Habırġamnañ hayıza pir,
Tuzımnañ turıza pir tıp,
Üs tam hıyġı pazıp,
Üs tam hıyġı tökkem.
Pastap hıyġılaanım, Mögi Hara Han,
1550 Üs künniġ çir çitpin, aylanġan.
İkincizın hıyġılaanım,
İki künniġ çir çitpin,
Aylan parıbışan.
Üzincizın hıyġılaam,
1555 Pır le künniġ çit polbin,
Anda çoohtaam çooġın iskem:
“Çe, Han Sarıġ, paza minı hıyġılaba,
Paza minı tartınma.
Ay hara adımın
1560 Tört azaġı palġalça,
Mögi Hara Han pozımın
İki holı palġal tur.
Habırġannañ sinıñ hayıs polbaspın”
1565–Çe, palalarım, pu Mögi Hara Hannıñ çurtı.
Hurçañaca saġallıġ Han Sarıġ aġaları
Annañ andar çoohtarboh turadır:
-İrlık Hannıñ çirinde

Halk Mögi Hara Han’ı lanetledi.
O günaha girdi.
Mögi Hara Han makl-davarı ve halkıyla
birlikte,
İrlık Han’ın yurduna gidip,
Orada yaşamışlar,
Sonra ise buraya onun çıktığı olmamış.
İrlık Han’ın yurdunda savaşıp
Mögi Hara Han’a
..... ,
..... ,
Üç kez çıġlık atıp,
Üç kez baġırdım.
Attığım çıġlığım, Mögi Hara Han,
Üç günlük yer gitmeden, geri döndü.
İkinci kez baġırdım,
İki günlük yer gitmeden,
Geri döndü.
Üçüncü kez baġırdım,
Bir gün bile gidemedem,
Orada ettiġi lafi duydum:
“Yeter, Han Sarıġ, artık beni çağırma,
Artık beni kendine çekme.
Ay kara atımın
Dört ayaġı baġlıdır,
Ben Mögi Hara Han’ın
Senin kalkamıyorum,
Senin kaburgamdan kemer olmam”
-İşte evlatlarım, bu Mögi Hara Han’ın yurdu.
Çember sakallı Han Sarıġ dedeleri
Bundan sonra da konuşmuş:
-İrlık Han’ın yurduna

Haydañ çit pararcıhpın.
1570 Pıstıñ çirı-suubısha
Hırh hurçı hannıg çaa kilgen.
Hannıg çaa polçathanda,
Alğan kızım at ködirbes Ay Hucın,
Pu turçathan Kök Hanı körinibizip,
1575 Haraağı tünde, kizek mal çarıp,
Kizek çon çarıp, tiskirip aparğan.
Kök sınını altında,
Kök talay suğ hazında
Anda öskeziñ, Kök Han.
1580 Kök püür teerizi huyahtı
Ay Hucın içen tinmeen.
Kögcil Arıg hısı
Sinı öskirerge ol haldırğan,
Hacan polza hada-pirge
1585 Çurtapçadarzar tıp.
Ay Hucın, anañ aylan kilip,
Habırğamnañ hayışan.
Tuzımnañ turıbıshan.
Pıs çaalasçathandoh,
1590 Oçııbis oydarılğan,
Tüniisbis tünderilgen.
Tudıza-habıza
İrlik Han çirine sabılğabıs.
Ay Hucın alğan kızım,
1595 Çir ortızı çirge çitkende,
Arıg küzi happin,
Almah saa çitpin,
Azıp-kizip halğan.
Çe min, ol parğan çirde
1600 Hırh çıl çaalazıp,

Nereden gidecektim.
Bizim memleketimize
Kırk kanlı savaş geldi.
Kanlı savaş olurken,
Karım at taşımaz Ay Hucın,
Bu duran Kök Han'a bakıp,
Geceleyin, bölük bölük hayvan ayırıp
Halkı kısım kısım ayırıp, kurtardı.
Kök zirvenin altında,
Kök nehrin kıyısında
Burada büyüsün, Kök Han.
Bozkurt derisinden zırhı olan
Ay Hucın anan esrimedi.
Kögcil Arıg kızı
Seni büyütme için o bıraktı,
Her zaman birlikte
Yaşamak için deyip.
Ay Hucın ondan sonra geri gelip,
Kaburgamdan
.....
Biz de savaştık.
Minik yavrumuz delindi,
..... mahvedildi.
Tutuşa kapışa
İrlik Han'ın yurduna sürüldük.
Karım Ay Hucın
Yeryüzünün ortasına vardığında,
Saf gücü kapmadan,
Gücü kuvveti yetmeden,
Aşıp-geçti.
İşte ben o gittiği yerde
Kırk yıl savaşıp,

İrlik Hanı çinip, amdı aylançam.
Çe, irkem-kincem Kök Han,
Sinñ halğanıñ pılıp, sizip,
İrlik Hanı çaa çığarıp,
1605 Sireni ol çirge tüzirgen.
Çe paza çoohtir çooğım çoğıl.
Han Sarığ çooğın tooshanda,
Toğıs azır pastığ Hara sınnañ
Alıp-külükter anda çörībiskenner.
1610 Hıstñ külüğü Hurğun Arığ
İrem küreñ attñ
Çar polğan ahsın çara çayhabışan,
Çazı pudına hamcı salğan,
Aran-çula at kök sınını köre
1615 ılap-soolabışan.
Attañ çaзаğ ir pala
İrem küreñ attañ
Sala daa hala çoğıl.
Alıp kök pürneñ Han Sarığ,
1620 Olarnıñ soonañ
Çirı pasha çirge tüzizip,
Suu pasha suğa sabılğannar.
Ay parar çirlerni
Ara honmin irtip odıradırlar.
1625 Hayzı-hayzı çirde
Çir pözigi Kök sın köringen.
Körim-hayım arazında
Kök sınğa sığara oylashannar.
Hadarğan mal, halıh çon
1630 Hacanoh aylan kiltir.
Alıp-külükter, aal-hağırtha inip,
Kögcil Arığa kürgenner.

İrlik Han'ı yenip, şimdi geri dönüyorum.
İşte sevgili yavrum Kök Han,
Senin kaldığını anlayıp, sezip,
İrlik Han'ı savaşa çıkarıp,
Seni oraya düşürdü.
Bundan başka diyecek sözüm yok.
Han Sarığ lafını bitirdiğinde,
Dokuz çifte başlı Hara zirveden
Usta yiğitler oraya yürüdüler.
Kızın akıllısı Hurğun Arığ
İri yağız atın
Uçurum olan ağzını yarararak çekti,
Ova olan buduna kamçı vurdu,
Tulpar at kök zirveyi görerek
Ses çıkarıp gürüldedi.
Yaya giden erkek çocuk
İri yağız attan
.....
Kahraman bozkurt ile Han Sarığ
Onların ardından
Başka bir yere inip,
Suyu başka bir suya
Ayın gideceği yerleri
Konaklamadan geçmişler.
Pek uzak yerde
Yerin ulusu Kök zirve göründü.
Manzara-..... arasında
Kök zirveye doğru çıktılar.
Otlayan mal-davar, kalabalık halk
Önceden geri dönmüş.
Akıllı yiğitler, köy-bucağa inip,
Kögcil Arığ'a girdiler.

Parçazı anda toğazıp,
Ashan hus çili mastazıp,
1635 Arğan at çili kistezip,
İzen-mindiles turadırlar.
İzen-mindî irtkende,
Kök Hannıñ abahayı Kögcil Arıǵ
Uluǵ stolın tartıbışan,
1640 As-tamaǵın turǵızıbışan.
Uluǵ-stolnıñ kistinde uluǵ alıptarnı
Uluǵ aalcı idibışken.
Tozıp-toharap, Kök Han,
Ah ibdeñ sıh kilip,
1645 Arǵal çoǵa hıǵı salıbışan:
-Arǵal aymah çonım,
Han Mirgennen Altın Arıǵnıñ
Uluǵ toyın, uluǵ cırǵalın idıñer!
Arǵal çonı, anda çılıp,
1650 Uluǵ toy anda salǵannar.
Tooızbastaq toy pol turadır,
Tügenmesteg cırǵal pol turadır.
Tolay çonı toyǵa tooza cılǵan,
Histıñ külüǵı Hurǵun Arıǵ
1655 Ah ibıneñ toyǵa sıhpaan.
Toǵıs küñge çitire toylaannar.
Toǵıs künnıñ pazında
Toy toozılıp, tolay çonı tarap parǵan.
Toyda işken Kök Hannañ
1660 Han Sarıǵ adalıǵ ool
Aracon teen astı
Tohtabin işçededirler.
Pır kün irten
Altın stolda as çıp,

Tümü orada buluşup,
Uçan kuş gibi
Sahte at gibi kişneşip,
Selam-merhabalaştılar.
Selamlaşma geçtiǵinde,
Kök Han'ın alımlısı Kögcil Arıǵ
Büyük masayı çekıştirdi,
Yiyecekleri hazırladı.
Büyük masanın başında ulu yiǵitleri
Kıymetli misafir olarak kabul etti.
Doyup-....., Kök Han,
Ak evden çıkıp,
Kalabalık halka emretti:
-Kalabalık halkım,
Han Mirgen ile Altın Arıǵ'ın
Ulu toyunu, ulu şölenini hazırlayın!
Kalabalık halk, orada toplanıp,
Büyük toyu orada kurdular.
Bitmemecesine toy kurulmuş.
Tükenmemecesine eğlence olmuş.
Türlü halk düǵüne toplandı,
Kızın akıllısı Hurǵun Arıǵ
Ak evinden düǵüne çıkmadı.
Dokuz güñe kadar düǵün yaptılar.
Dokuzuncu güñün başında
Düǵün sona erip, türlü halk daǵıldı.
Düǵünde içen Kök Han ile
Han Sarıǵ dedeli evlat
Aracon denilen içeceǵı
Durmadan içmişler.
Bir sabah
Altın masada yemek yiyip,

1665 İrahını çağın idip,
Çağınğını ırak idip,
Çoohtazıp odırğannarında,
Altın halha azılıbışan,
Arığ-sılığ ır çahsız
1670 Aylan kır kilgen.
-İzen me, mindi be, akalarım!
Kök Hannañ Han Sarığ:
-İzenök, mindök, irkebıs-kincebıs,
Odır peer pısneñ
1675 As-tamah çirge.
Ağalarına pas kilip, çoohtap tur:
-Çoh, akalarım,
As-tamah taa çirge kırbeebın,
Altıma mungen at piriñer,
1680 Arğama kizerge kip piriñer,
Aar adım adap piriñer,
Hoor solam söylep piriñer!
Han Sarığ çoohtapça:
-İrkem-kincem Kögcil Arığ,
1685 Has-hacangı, hara purunğı hara kniga
Sinde polarğa kirek, közitte.
Kögcil Arığ, mında tıp,
Kök tas sunduğın azıbışan.
Hara kniganı sığarıp,
1690 Han Sarığa pırgeñ
Hara kniganı, aza tastap,
Han Sarığ körıp odırza,
İr çahsınıñ çörer adı –
Toğıs hulas sunnığ irkem küreñ at.
1695 Han Sarığ pazın ködirip,
Çoohtap tur:

Uzaktakini yakın edip,
Yakındakini uzak edip,
Sohbet ederlerken,
Altın kapı açıldı,
Saf ve güzel erin iyisi
Geri gelip girdi.
-Selam mı, merhaba mı, dedelerim!
Kök Han ile Han Sarığ:
-Esenlikler, selamlar, güzel yavrumuz,
Otur bizimle buraya
Aş-yemek yemeye.
Dedelerinin yanına gelip, konuşmuş:
-Yok, dedelerim,
Yemek yemek için gelmedim,
Altıma binecek at verin,
Sırtıma giymeye don verin,
Kıymetli ad adayın,
Hakas namımı söyleyin!
Han Sarığ diyor ki:
-Kıymetlim Kögcil Arığ,
....., eski siyah kitap
Sende olsa gereki bakıver.
Kögcil Arığ, burada deyip,
Mavi taş sandığını açtı.
Siyah kitabı çıkarıp,
Han Sarığ'a verdi.
Kara kitabı açıp,
Han Sarığ gördü ki,
Erin iyisine gideceği atı -
Dokuz kulaç boyundaki iri yağız at.
Han Sarığ başını kaldırıp,
Konuşmuş:

-İrkem-kincem, müner adın
İrkem küreñ at.
Çe Hurğun Arığdañ aları
1700 Sidik polarğa çör.
Çe, hıgırtıp, aldap köreñer.
Sümekçin hıs çügüre-paza
Hurğun Arığnıñ hosti turğan ibine kürgen.
Sümekçin hıs kır kilze,
1705 Hurğun Arığ stol kistinde
Tamah çip odır.
-Hurğun Arığ çacañ, sinı hırğıpçadırlar.
Hurğun Arığ: A-a, - tidir,
Toy pol turğanda,
1710 Toyğa hıgırtpaannar,
Toyları toozıl parğanda,
Haydağ kirek pol pardı?
Pararbin, - tidir.
Sümekçin hıs, sıgıp,
1715 Kök Hannıñ ibine kır kilgen.
-Nime tıpçe tıp, surçalar.
Sümekçin: ya, tidir,
Toy pol turğanda,
Toyğa hıgırtpaannar,
1720 Toyları toozıl parğanda,
Haydağ kirek pol pardım? – tıpçe.
Han Sarığ çoohtap odır:
-Hurğun Arığ pılbin odır nimes.
Tooza nimeni pılıp odır,
1725 Tügede nimeni sizip odır.
Aar körze, ar çüllig,
Peer körze, çir çüllig:
İrem küreñ attı pılapap,

-Sevgili yavrum, bineceğın at
İri yağız at(dır).
İşte, Hurğun Arığ'dan alacağını
Zor olmaya git.
İşte, çağırıp, ikna edin.
Hizmetçi kız birlikte koşarak
Hurğun Arığ'ın evine girdi.
Hizmetçi kız girdiğinde,
Hurğun Arığ masa başında
Yemek yiyormuş.
-Hurğun Arığ hala, seni çağırıyorlar.
Hurğun Arığ : Aaaa, demiş,
Toy kurulduğunda,
Toya çağırmadılar,
Düğünleri bittiğinde,
Ne gerek oldu ki?
Gideceğim, demiş.
Hizmetçi kız, çıkıp,
Kök Han'ın evine girdi.
-Ne diyor, deyip soruyorlar.
Hizmetçi: Evet, demiş,
Toy kurulduğunda,
Toya çağırmayanlar,
Toyları bittiğinde,
Hangi işe lazım oldum? –diyor.
Han Sarığ, konuşmuş:
-Hurğun Arığ anlamadan .
Olan biteni anlamış,
Her şeyi sezmiş.
Oraya baksa, güçlü yaratımlı,
Buraya baksa, yel yaratımlı:
İri yağız atı elinden alıp,

İzik azılıbışan.

1730 Hurğun Arıĝ pulbayta tudınıbışan kırıp odır.

İzen me, mindi be tıp, tapsabışan:

-Çırĝalĝa hıĝırĝan nime çoh polĝan,

Uluĝ çırĝal toozılĝanda,

Noo kirek polıp hıĝırtnar?

1735 Han Sarıĝ anda çoohtaana:

-İrkem-kincem Hurğun Arıĝ,

İrem küreñ at pu odırçathan

İrkebistñ münar adı pol pardı.

Piribizerge kirek!

1740 İzenmezeñ, mına hara knigada kör.

Hurğun Arıĝnıñ ayca sırayı ardabışan,

Künce sırayı hubulbışan:

-Min sırerdek pıçıkçıl nimespın,

Sırerñ pıçiiñerñ hıĝırırĝa.

1745 Nımirt haraam soolbaanca,

Umah pazım çatpaanca,

İrem küreñ attı pirrespın!

Odırçathan arıĝ-sılĝır çahsı

Ah huus huyah kis salĝan,

1750 Turıp kilgen, çoohtanıbışan:

-Çaca kızı Hurğun Arıĝ,

Maĝaa daa paşa nimes,

Ödirirzer polza, ödirizip köreñ,

Çatırırzar polza, çatırızıp köreñ.

1755 Han Sarıĝ, aldap olarnı,

Aldap polbaan.

Tızıp, tıs polbaan.

Alıp kızı ibdeñ çörıbışken.

Uluĝ aalın aralı

1760 Kök sınını köre pastırıbışan.

Eşıĝı aştı.

Hurğun Arıĝ tutunmuş ve girmiş.

Esenlik mi merhaba mı deyip, konuştu:

-Düĝüne çağırmağınız,

Büyük toy daĝıldıĝında

Ne oldu da çağırmağınız?

Han Sarıĝ orada konuştu:

-Sevgili yavrum Hurğun Arıĝ,

İri yaĝız at, bu oturan

Canımızın bineceĝi at oldu.

Vermen gerekiyor!

İnanmazsan, buna kara kitapta bak.

Hurğun Arıĝ'ın ay misali yüzü bozuldu,

Güneş misali yüzü deĝiştı:

-Ben sizin gibi okuryazar deĝilim,

Sizin kitaplarınızı okuyamam

Kuş kirazı gözüm solmayınca

Yuvarlak başım serilmeyinceye (dek)

İri yaĝız atı vermem!

Oturan erkeĝin saf ve temiz iyisi

Ak deri zırh giydi,

Kalktı ve konuştu:

-Halam Hurğun Arıĝ,

Benim için de farklı deĝil,

Öldürseler, öldürün,

Serseler (yere), (yere) serin.

Han Sarıĝ, onları teselli etti,

İkna olmadılar.

Durdurup, tutulmadılar.

Alp kışı, evden yürüdü.

Koca köyün arasınca

Kök zirveyi görerek ilerledi.

Hurğun Arıĝ, ay payzañ ibñe kırıp,
Timñ sala timnenibisken,
Timnıg huyaĝın kizibisken.
Ah pörizi saadah hurın
1765 Altı sari hurçanıbızıp,
Iyĝan-çayhanıbıssa,
Haraçılıĝ ah ibi halbıras turadır,
Tirmeliĝ ah ibi titires turadır.
Altın sıreege odırıbızıp,
1770 Sağınbışan.
İzeptep sağınıp odırçatsa,
Kök sınınıñ üstünde
İki harındas ür tudızar,
Çiñis polbastar.
1775 Tudıza-habıza parıbızarlar.
Hacan-da çaalashan
İrlik Hannıñ çirine.
İrlik Hannıñ çirinde çinıs polbazohtar,
İrlik Hannıñ çirın
1780 İrtire tudıs parıbızarlar.
Çon harĝaan Möĝi Hara Hannıñ
Çirine çitseler, çinıs polbin,
Anda tohtirlar.
Paza pu çirge sıh polbastar,
1785 Kireence-ölgence anda çurtirlar.
Odır polbin, tur kilip,
Hurğun Arıĝ paza hati
Altın sıreege odıra tüşken.
Tur kilip, izik azıp, kör tur:
1790 Alıp kızı Kök sınğa çit parĝan.
Paza hatap tarınıbızıp,
Ay ülgüzı pörigın kizibızıp,

Hurğun Arıĝ, ak otaĝ evine girip,
Hazırlıĝını yaptı,
Hazırladıĝı zırhını kuşandı.
Ay şeklindeki sadaĝını
Altı tarafa kuşanıp,
Sallanıp-çektiginde,
..... ak evi sallanmış,
Kafesli ak evi titremiş.
Altın tahta oturup,
Düşündü.
Fikredip düşündüğünde,
Kök zirvenin üzerinde
İki kardeş uzun zamandır dövüşüyor,
Galip gelen olmuyor.
Tutuşa-kapışa gidiyorlar.
Bir zaman savaştı
İrlik Han'ın yurduna.
İrlik Han'ın yurdunda galip gelemediler.
İrlik Han'ın memleketini
Geçerek kapıştılar.
Halkın lanetlediĝi Möĝi Hara Han'ın
Yurduna ulaştıklarında, galibiyet olmadan,
Orada durdular.
Fakat buraya çıkmadılar,
.....-ölünceye dek burada yaşamışlar.
Oturmadan, kalkıp,
Hurğun Arıĝ ile birlikte
Altın tahta odturdu.
Kalkıp, kapıyı geçip, görmüş:
Kahraman, Kök zirveye gitti.
Ve tekrar öfkelenip,
Ay borkünü takıp,

Odira tüzöp, sağınıp odırıbışan.
 Andağ çirge sabıl parıp,
 1795 Anda çurtap, anda kiröp ölgence,
 İrem küreñ attı pirerge sağınıbshan.
 Ah payzañ ibñeñ sıgıp kilze,
 Alıp kızı Kök sınınıñ
 Ortý oliina çit pardañ.
 1800 Hurdun Arýđ anda hýyđý salýbýshan:
 -Ýrkem-kincem, aylan,
 Ýrem küreñ adınıñ al!
 Anın tabızın iskende
 Alıp kızı aylan kilgen.
 1805 Kök Hannañ Han Sarığ
 Anda kirgenner.
 Hurğun Arığ anda çoohtap tur:
 -Han Sarığ ağan, çe
 İrem küreñ attı piribistim,
 1810 İr tuñmamıñ aar adın adap pir
 Hoor solazın sölep pir!
 İdi tıp, Han Sarığnıñ alınına
 Altın çirgelig aracon astı
 Turğıs pirgen.
 1815 Han Sarığ, ahsın çayıbızıp,
 Anda çoohtap pastaan:
 -Çe, palalarım, - tidir.
 Toğıs hulas sunnıg irem küreñ at
 Çiit tuzında minıñ adım polğan
 1820 Çe, irkem-kincem,
 Üzincı tölı sağaa çittı.
 Üs tölge çitken irem küreñ attı
 Sin mün çörerzıñ.
 Han Sarığ ulaağalıgızıñ,

Oturup düşündü.
 Böylesi yere
 Orada yaşayıp, orada girip ölünceye
 İri yağız atı vermek için düşündü.
 Ak otağ evinden çıktığında,
 Alp, Kök zirvenin
 Orta yamacına çýktý.
 Hurdun Arýđ orada badýrdý:
 -Sevgili yavrum, geri dön,
 İri yağız atını al!
 Onun sesini işittiğinde
 Alp, geri döndü.
 Kök Han ile Han Sarığ
 Orada girdiler.
 Hurğun Arığ orada konuşmuş:
 -Han Sarığ deden, tamam
 İri yağız atı verdim,
 Erkek kardeşimin kıymetli adını adayıver,
 Hakas namını söyleyiver!
 Böyle deyip, Han Sarığ'ın karşısına
 Altın aracon içkisini
 Koyuverdi.
 Han Sarığ, ağzına döküp,
 Orada konuştu:
 – Tamam, evlatlarım, -demiş. -
 Dokuz kulaç boyundaki iri yağız at
 Erlik vaktinde benim atım oldu.
 Şimdi, sevgili yavrum,
 Üçüncü nesli sana ulaştı.
 Üç nesle ulaşan iri yağız ata
 Sen bineceksin.
 Han Sarığ büyük dedelisin,

1825 K k Han aęalıęzıñ,
K gcil Arığ uucalıęzıñ,
Huręun Arığ acalıęzıñ,
Han pozırah attığ Han Mirgen adalığ,
Altın Arığ ıcelığ
1830  s t lge itken
 rem k reñ attığ
 zil Han adı-solañ polar.
 rgektığe sirtetpin  r,
Eenn he pastırbın  r!
1835 Alęap-sulęabıshan.
 zil Han, ulaaęazınıñ azağına t z p,
Ahsına ohsanęan,
Parazınıñ azağına t s parıbıshan.
Huręun Arığ oohtap tur:
1840 -Han Sarığ acan, - tid r, -
Aarlığ adın adap pırgende,
Alar k z z n oohtaboh p r!
-E – et,  rkem-kincem,
Anı min p lbesp n, -teen Han Sarığ.
1845 -Han Sarığ, aęañ,
Sin p lbezeñ, min p led rb n t p,
Huręun Arığ,  zil Hanzar aylanıp,
oohtap tur:
-e,  zil Han, sin n parar iri n –
1850 Uğaa ırah  r.
 rem k reñ adın olęa sılap,
Al pozı n atha sılap iderz n.
 rah ı irge sabıl parıbıssañ,
At tobıra oylap polbas
1855 Ah hıyah azı⁸ polar.

K k Han dedelisin,
K gcil Arığ nenelisin,
Huręun Arığ halalısın,
Kızıl doru atlı Han Mirgen babalı,
Altın Arığ analı
  nesle ulaşan,
 ri yağız atlı
 zil Han olacak adın-sanın.
Becerikliye fiske attırmadan yaşı
Kimsesize zulmetmeden yaşı!
Dua edip g zel temennide bulundu.
 zil Han, dedesinin ayağına kapanıp,
Ağzından  pt ,
T m n n ayağına kapandı.
Huręun Arığ konuşmuş:
- Han Sarığ deden, - demiş, -
Kıymetli adını adadığında,
Alacağın kişiyede s yleyiver!
-, sevgili yavrum,
Onu ben bilmem, dedi Han Sarığ.
-Han Sarığ deden,
Sen bilmiyorsan, ben bilirim deyip,
Huręun Arığ,  zil Han’a d n p,
S ylemiş:
- Evet,  zil Han, senin gideceğin yer
Epey uzak bir yer.
 ri yağız atını yola salıp,
..... kendini ata gideceksin.
Uzaktaki yere ilerlediğinde,
.....
Soğuk r zg rın estiği yer olacak.

⁸ Ah hıyah azı – Hıyannap,  l t şetken  r.

Ak su ovası – Kuzey r zg rının estiği yer

Ah hıyah çazını tobır parzañ,
Hızıl hum çazı urunar.
Hızıl hum çazınıñ iziine
Tigır paarı hızara köyçeder.
1860 Anı tobır parıbıssañ,
Hızıl hum sın polar.
Hızıl hum sinniñ aarhı sarında
Hızıl humniğ talay suğ.
Anda çurtapçadır toğıs hulas sunniğ
1865 Hara toraattıg Soodam Han.
Soodam Hanniñ hızı
Çarlı Tana – anı alarziñ.
Han Sarıg odırğannañ
Ilğap-sıhtabışan:
1870 -İrkem-kincem Hurğun Arıg,
Noğa andağ çirni çoohtadıñ,
Noğa andağ çirni şöledin?
Uğaa horğıstıg çir.
Hurğun Arıg: Nime çoh! –tidır,
1875 Han Sarıg ulaağañ alıp,
Kök Han ağañ aliboh, tidır.
Arıg küziñ happinçatsa,
Alıp ağaların süris parar!
Sah mınnañoh çöribis, - tidır.
1880İzil Han irikteñ irik çoh
Timin salıp timnenibisken,
Süümün salıp sümmenibisken.
Altın halha azıp, sıgıbışan.
Han Sarıg ağazı, hada-pırge sıgıp,
1885 Altın çeçpe tözine çitire ilğap kilgen:
-İrkem-kincem İzil Han,
Ol çirge parba!

Bu ovayı geçersen,
Kızıl kumlu ovaya rast geleceksin.
Kızıl kumlu ovanın izin(d)e
Göğün ortası kızararak yanmaktadır.
Onun içinden geçersen,
Kızıl kum tepe olacak.
Kızıl kum tepesinin arkasında
Kızıl kumlu nehir (var).
Orada yaşamaktadır dokuz kulaç boyunda
Kara doru atlı Soodam Han.
Soodam Han'ın kızı
Çarlı Tana, onu alacaksın.
Han Sarıg oturduğı yerden
Ağlayıp sızladı:
-Sevgili yavrum Hurğun Arıg,
Neden böyle bir yeri anlattın,
Niçin böylesi yeri söyledin?
Çok korkunç (bir) yer.
Hurğun Arıg: Bir şey olmaz! – demiş,
Han Sarıg yiğit,
Kök Han baban da yiğittir, demiş.
Saf gücün kapmıyorsa,
Kahraman büyüklerin izleyecek!
Tam buradan gideriz, demiş.
İzil Han istemeyerek
Hazırlığını yaptı,
Kıyafetini giyip hazırlandı.
Altın kapıyı geçip, çıktı.
Han Sarıg dedesi onunla birlikte çıkıp,
Altın çeçpeye gelerek ağladı:
-Sevgili yavrum İzil Han,
Oraya gitme!

Hurğun Arıĝ hada-pırdök kilgen.
Hurğun Arıĝ çoohtap tur:
1890 -Soodam Hannıñ çirıne parbin,
Pasha çirge parıbıssañ,
Pasha hannıñ hızın hoĝdırıp,
Aylan kilzeñ,
Artıh küstı anda sınazarbıs!
1895 İzil Han, irem küreñ adına altanıp,
Han Sarıĝ ulaaĝazınañ alnınañ aspatazıp,

Art soonañ animcohtazıp.
Anda çöribisken.
Han Sarıĝ ulaaĝazı
1900 Harah çazın han it halĝan.
İzil Han, uluĝ aalnı aralı parıp,
Çir pözıĝı Kök sınĝa sıh kilgen.
Kök sınnañ üstünde harap kör tur:
Tilekey çirniñ üstün
1905 Tiksi ibıre körĝen.
Tıĝır tözi çige çitire harap,
İki harahnañ nime kör tappaan,
İki hulahnañ nime is tappaan.
Hurğun Arıĝ çacazınıñ çoohtap,
1910 Sölep pirgen çirın köre,
Kök sınnañ ine tüzıp,
Anda çör parıbışan.

* * *

Aarhı çazaa sabılĝanda,
İrem küreñ attıñ
1915 Çar polĝan ahsın çayıbışan,

Hurğun Arıĝ da yanlarına geldi.
Hurğun Arıĝ konuşmuş:
-Soodam Han'ın yurduna varmadan,
Başka (bir) yere varırsan,
Başka (bir) hanın kızın peşinden gidip,
Geri dönersen,
O zaman pek güçlü deneyeceĝiz!
İzil Han iri yaĝız atına atlayıp,
Han Sarıĝ büyük dedesi ile karşılıklı
kucaklaşıp,
Ardından vedalaşıp
Öylece yürüdü.
Han Sarıĝ büyük dedesi
Göz yaşını kan etti.
İzil Han koca köyün arasında ilerleyip,
Yerin ulusu Kök zirveye çıktı.
Kök zirvenin üstünde bakıp görmüş:
Dünyanın üzerini
Çepeçevre tamamen gördü.
Göĝün ufkuna bakıp,
İki gözüyle bir şey işitmedi,
İki kulaĝıyla bir şey duymadı.
Hurğun Arıĝ halasının konuşup,
Bahsediverdiĝi yeri görerek,
Kök zirveden inip,
Orada ilerledi.

* * *

Öteki ovaya yayıldıĝında,
İri yaĝız atın
Uçurum (gibi) aĝzını çekiştirdi,

Çazı pudına hamcı saphan.
Aran-çula irem küreñ at
Köölce-tarta oylap paraadır,
Adazınıñ aarlıg çiri
1920 Azah altına ibirilip halıbışan.
İrem küreñ at
Çil çili huybırılıbışan.
İzil Han irem küreñ attıñ çügürigın,
Oylazın amdı körıp odır.
1925 Sılazıp turğlaan sın pözikternı,
Sımdı hus çili, sılap irtıp odır,
Harhayızıp turğlaan tağ pözikternı,
Hartığa hus çili, hallap irtıp odır.
Pilı pasha uluğ sinnarnı
1930 Köp aza tüzıp odıradır;
Piltiri tireñ uluğ suğların
Köp kize tüzıp odıradır.
Çirdeñ pasha çirge sabılıp odır,
Suğdañ pasha suğa sabılğan.
1935 Ah hıyah çazaa anda çitire oylan,
Ah hıyah çazını irem küreñ at
Tobıra oylap parıbışan.
Hızıl hum çazaa çitire oylap,
İrem küreñ at tura tüsken.
1940 İzil Han körıbisse,
Hızıl hum çazınıñ iziine
Han tigirniñ paarı
Hızara köy turğandağ.
İzil Han, attañ tüze segirip,
1945 Altınañ altı hollaan hatap tıdıbışan.
İrem küreñ atha altanıp,
Aran-çulanıñ ahsı tödir köre çayhabışan.

Ova (gibi) budunu kamçıladi.
Tulpar iri yağız at
Yavaşça ilerlemiş,
Babasının kıymetli memleketi
Ayak altına alındı.
İri yağız at
Rüzgâr gibi savruldu,
İzil Han iri yağız atın yürüyüşünü
Koşuşunu şimdi görmüş.
.....
Çilli kuş gibi ses çıkarmış,
Sivrilip duran ulu dağları,
Aladoğan gibi, geçmiş.
Beli başka yüksek tepelerin
Hepsini aşıp inmiş;
Ağzı derin büyük nehirlerin
Hepsini aşıp inmiş.
Yurttan başka (bir) yurda yayılmış,
Sudan başka (bir) suyay yayıldı.
Beyaz su ovasına o vakit koşturdu,
Ak sulu ovayı iri yağız at
İçinden geçmiş.
Kızıl kumlu ovayı ilerleyerek koşup,
İri yağız at
İzil Han gördüğünde,
Kızıl kumlu ovanın sığağı
Göğün ortasında
Kızararak yanar gibidir.
İzil Han attan inip,
Altından altı kolanı sıklaştırdı.
İri yağız ata atlayıp,
Tulpar atın ağzını geriye bakarak çekti.

İrem küreň at, üküş salıp,
Hızıl hum çazaa kire oylaan.
1950 Çalbağınca pura tastap,
Oya-tile teep,
Oň sarinzar oylap parıbışan.
Üş künnig çir oylap parğanda,
İzil Han irem küreň attı
1955 Aylandıra tart kilgen.
Çar polğan ahsın çayhabışan,
Çalbah nanğa hamcı saphan,
İrem küreň at paza hati oylap kilgen.
Hızıl hum çazaa kire oylabaan,
1960 Çalbağınca pura tastap,
Hara çirni oya-tile teep,
Sol sarina oylap parıbışan.
Üş künnig çirge kitkende,
İzil Han aylandiroh tart kilgen.
1965 Çar polğan ahsın pazoh çayhabışan,
Çalbah putha pazoh hamcı salğan.
İrem küreň at
Üzincizin oylap kilgen.
Hızıl hum çazınıñ hırında
1970 Tapli tura tüsken.
İzil Han kör turza,
İrem küreň at, tura tastap,
Oylaan çirleri, çirniñ hırtızı,
Oya çaçırağlap,
1975 Hırlar turğlap halğan.
Çahsılan kör turza,
Has hacan-da aran çula at,
İdök iki hati oylap kilip,
Pura tastap, hara çirni

İri yağız at dörtnala gidip,
Kızıl kumlu ovaya girerek koştu.
Genişliğince toz kalkıp,
Oyup parçalayarak tepip,
Sağ yanına koşturdu.
Üç günlük yeri koştduğunda,
İzil Han, iri yağız atı
Döndürerek çekti.
Uçurum (gibi) ağzını çekiştirdi,
Geniş tarafına kamçı vurdu,
İri yağız at tekrar birlikte koştu.
Kızıl kumlu ovaya girerek koştu,
Ortalığı toza katıp,
Kara yeri oyup deşerek tepip,
Sol tarafa nal vurdu.
Üç günlük yere gittiğinde,
İzil Han yine döndürüp çekti.
Uçurum misali ağzını yine çekti,
Geniş budunu yine kamçıladi.
İri yağız at
Üçüncü kez koşturdu.
Kızıl kumlu ovanın kenarında
..... ayaklandı.
İzil Han görür ki,
İri yağız at ayaklanıp,
Koştugu yerleri, yer kabuğu,
Oyularak çatlayıp,
Bozkır olup kaldı.
İyileşerek görür ki,
..... tulpar at,
Öylece iki defa koşarak gelip,
Kara yerin tozunu attırıp,

1980 Oya-tile teep oylaptır.
Üzincizın oylap kilip,
Hızıl hum çazaa anda kire oylaptır.
Hızıl hum çazıda
İzi-çolı pıldırībökçe.
1985 İrem küreñ at,
Çalbah tılın tüzirip,
Kızı ünıneñ ünneñil,
Kızı tabızınañ tapsabışan:
-Çe, eem-külüim İzil Han,
1990 Hızara köy turğan
Hızıl hum çazaa
Kire oylırın oylırın,
Çe ineg çabalın inelip,
Azıp-kizibissebıs,
1995 Ölggen sööktı tastaspas polzın.
Sin köy parizañ,
Sinı min tastabaspın.
Min köyibissem,
Minı sin tastabas polarzın.
2000 İzil Han anda çoohtap tur:
-Çe, altıma mungen irem küreñ adım,
Ölggen söögibıs hacan daa tastaspaspın.
İrem küreñ at at anda çoohtaan:
-Çe, İzil Han, oylırğa çörbın,
2005 Çar polğan ahsımın,
Ayabin, hamcı salıp odırarzın!
İrem küreñ at,
İki hulağın çidire tudıp,
Hızıl hum çazaa kire segiribısken,
2010 Hızıl hum çazıca anda oylaan.
Östekçe kire tüzip oylap odırza,

Oya-kese tekmelemiş.
Üçüncüsünü koşarak gelip,
Kızıl kumlu ovaya orada girmiş.
Kızıl kumlu ovada
İzi-yolu da biliyor.
İri yağız at,
Koca dilini çıkarıp,
İnsan sesiyle seslenmiş,
Kişi sesiyle konuşmuş:
-Evet, sevgili sahibim İzil Han,
Kızarak ateş yanan
Kızıl kumlu ovaya
Girerek koşarım,
Ve kötü inek acı çekip,
Aşıp geçeriz,
Cesetleri atışmak olmasın.
Sen yanarsan,
Ben sen atamam.
Ben yanarsam,
Ben seni atamaz olursun.
İzil Han orada konuşmuş:
- Peki, altıma bindiğim iri yağız atım,
Cesetlerimizi hiçbir vakit atamam.
İri yağız at o zaman konuştu:
-Evet, İzil Han, koşmadan (evvel),
Uçurum (gibi) ağzımı,
Acımadan kamçılaysın!
İri yağız at,
İki kulağını tıkayıp,
Kızıl kumlu ovaya girdi,
Kızıl kumlu ova boyunca koşturdu.
Ostyak gibi girerek kıştuğunda,

Altınaň çalın oralıp,
Arıg tügi hahsala köy parçadadır.
İzil Han oňnap-sınap körüp odıradır:
2015 Has hacan-da aran çula at
İdök oylap partır,
İzi-çolı körin halın odıradır.
İzil Han, irem küreň attıñ
Çar polğan ahsın çayhap,
2020 Çalbah putha hamcı salıpçadadır.
İrem küreň at
İneg çabalın inelip odır.
Çobağ çabalın çobalıp odır.
Halıhtap oylir küzi tügengen,
2025 Çorıhha tüzibisken.
Çortap küzi toozılıp,
Pazıtha tüzibisken.
Pastırar daa küzi çoh,
Tört azağın dört pasha pazıp,
2030 Tur salğan.
İzil Han, attañ tüzire segirip,
Sah anda köribisse,
Has hacan-da oylan
Aran-çula attıñ izi
2035 Sah andoh turıptır.
Annañ andar izi-çolı çoğıl.
İrem küreň at huruğ teer,
Huruğ söök pol parğan:
Halın idı tooza köy parğan,
2040 Hatıg söögı le çat halğan.
Hızıl idı tooza köy parğan,
Hıyğanah söögı le çat halğan.
İzil Han irem küreň adın

Altından şimşek dolanıp,
Temiz tüyü kuruyarak yanmış.
İzil Han anlayıp-sezip görmüş:
..... tulpar at
Böyle koşmuş,
.....
İzil Han, iri yağız atın
Uçurum (gibi) ağzını çekip,
Geniş buduna kamçı vurmuş.
İri yağız at
.....
.....
Dörtнала koşup gücü tükendi,
Rahvan yürüdü.
Tırıs gücü bitip,
Adımladı.
İlerleyecek gücü de yok,
Dört ayağını dört yana yayıp,
Kalktı.
İzil Han attan inerek sıçradı,
Tam orada gördü ki,
..... koşturan
Tulpar atın izi
Tam da orada durmaktadır.
Bundan sonra izsiz-yolsuz.
İri yağız at kuru deri,
Kuru kemik kaldı:
Kalın eti tamamen yandı,
Sert bedeni de öylece serildi.
Kızıl eti tamamen yandı,
Sivri kemiği öylece yattı.
İzil Han iri yağız atını

Artınıbışan.

2045 Hızıl hum çazı ıstınce

Oylapçada parğan.

Hızıl hum çazınıñ iziine

Sıdap polbin odıradır.

Arıǵ küzi toozılǵanda,

2050 Aarhı sarına sıh parğan.

Kör kilip, odırza,

Ah süt köl araǵçadadır.

Suǵdan suhsap kileedır.

Ah süt kölge çitkende,

2055 İrem küreñ adın çüktengenneñ

Ah süt kölge kırıbsken.

Ah süt kölñiñ suun izip,

Ah süt kölde çuunıp,

Arıǵlanıp-sılıǵlenıbskenner,

2060 Hatap törıp, hatap püt parǵannar.

Ah süt köldeñ anda sıǵıp kilgenner.

İrem küreñ at,

Çir körıp, pırǵıp turadır,

Tigır körıp, kistep turadır:

2065 -Hulun çabaǵa at törıpçetse

Miniñ somda,

İrem küreñ at pozım oshas

At törıbes.

Oǵlan-uzahıta alıp törıpçetse

2070 Mınıñ soonda,

Han Sarıǵ oshas alıp törıbes!

Anań aylan kilip,

Kızı ünıneñ ünneñip,

Tapsap çoohtap tur:

2075 -Hızıl hum çazaa kire oylırda,

Yüklendi.

Kızıl kumlu ova içi boyunca

Koştı.

Kızıl kumlu ovanın ateşine

Dayanamamış.

Saf gücü bittiğinde,

Öte tarafa çıktı.

Bakıp, oturduğunda,

Ak süt gölü

Sudan susamış.

Ak süt gölüne vardığında,

İri yağız atını yüklendiğinde,

Ak süt gölüne girdi.

Ak süt gölünün suyunu içip,

Ak süt gölünde yıkanıp,

Temizlenip silindiler,

Tekrar doğup tekrar yaratıldılar.

Ak süt gölünden orada çıkıp geldiler.

İri yağız at,

Yeri görüp pıskırmış,

Göğü görüp kişnemiş:

- Kulun at yaratıldığında

Benim suretimde,

İri yağız at gibi

At doğmaz.

Çoluk-çocuk (arasında) yiğit türese

Benden sonra,

Han Sarıǵ gibi alp doğmaz!

Bundan sonra gelip,

Kişi sesiyle ses verip,

Konuşmuş:

- Kızıl kumlu ovaya girerek koşarken,

Körgezñ me, aran-çula at,
İki hati oylap kilip,
Tidñmin, pura tastaanın?
İzil Han: körgebn, - tidir.
2080 -Üzñncizñ kire oylap kilip,
Kire oylaan izi-çolın körgezñ me?
İzil Han: körgebn, - tidir.
-Çe has hacan-da minök oylaam.
Üzñncizñ oylap kilip,
2085 Tura tüzip, Han Sarıgñañ çoohtabıs:
Ölgen söök tastaspasha.
Arıg küzım tügenip,
Oylır küzım toozılğanda,
Han Sarıg, minññ söögim tastabin,
2090 Çüktenip, hızıl hum çazını tobirğan.
Puoh ah süt kölde hatap töreebıs.
Çe Soodam Hannıñ çirı ırak nimes.
Han Sarıg, Soodam Hannıñ çirıne çitkende,

Habızarğa tidñmin Soodam Hannañ,
2095 Toğıs kün arağa işkenner.
Han Sarıg çölerde,
Soodam Hannañ hol sabıshannar:
-Anıñ çirinde hıs törize,
Han Sarıgda ool törize,
2100 Soodam Han hızın pırer polğan.
Han Sarıgñıñ çirinde hıs törize,
Soodam Hannıñ çirinde ool törize,
Han Sarıg hızın pırer polğan.
İdi çoohtazıp, Han Sarıg nanğan.
2105 Hızara köy turğan pu hızıl hum çazını,
Han Sarıgñıñ kilerin pılıp,

Görmedin mi, tulpar at,
İki defa koşup,
Cesaret etmeden, toz kaldırdığını?
İzil Han: Görmedim, demiş.
-Üçüncü kez girerek koşup,
Dört nal gittiğin izi-yolu görmedin mi?
İzil Han: Görmedim, demiş.
- İşte ben de koştum.
Üçüncü defa koşturup,
Kalkıp, Han Sarıg ile konuştuk:
Ölen bedeni atmamaya.
Saf gücüm tükenip,
Koşan gücüm bittiğinde,
Han Sarıg benim bedenimi fırlatmadan,
Yüklenip, kızıl kumlu ovanın içinden geçti.
Bu ak süt gölünde de yine yaratıldık.
Ancak Soodam Han'ın yurdu uzakta değil.
Han Sarıg, Soodam Han'ın yurduna
gittiğinde,
Kapışmaya cesaret etmeden Soodam Han'la,
Dokuz gün rakı içtier.
Han Sarıg yürürken,
Soodam Han ile el sıkıştılar:
-Onun yurdunda kız doğsa,
Han Sarıg'da oğlan doğsa,
Soodam Han, kızını verecekti.
Han Sarıg'ın ülkesinde kız doğsa,
Soodam Han'ın ülkesinde oğlan doğsa,
Han Sarıg kızını verecekti.
Böyle konuşup, Han Sarıg döndü.
Kızarak yanan bu kızıl kumlu ovayı,
Han Sarıg'ın geleceğini anlayıp,

Soodam Han püdürgen polğan.
Siniñ kilçetkeniñ pilibök salğan,
Sini irtip polbazın tıp,
2110 Hara sağıstıǵ Soodam Han
Hızıl hum çazını hatap püdürgen.
Soodam Hannıñ ikı abahayı par:
Hara sağıstıǵ Hara Ninciñeñ
Ah sağıstıǵ Ay Arıǵ.
2115 Çe, Ay Arıǵdañ töreen polar
Çarlı Tana hıs.
Hara sağıstıǵ Soodam Han
Çarlı Tana hızın
Çahsınañ çir pirbes.
2120 Sini ödirerge, sini çatırarǵa hınar.
Hubulbas nimee hubuladır,
Türlenmes nimee türlenedir.
Arǵa sümeñ par polza,
Siniñ möreyiñ polçadar.
2125 Arǵa sümeñ çoh polza,
Anın möreyi polçadar.
Körbeen polzañ,
Soodam Hanı am körerziñ.
Sinap taa uǵaa sorıǵ,
2130 Uǵaa soodam köriner.
Çe, paza çoohtır çooǵım çoǵıl.
İzil Han, irem küreñ atha altanıp,
Hızıl hum sinnı köre çörībısken.
Hızıl hum sınǵa
2135 Harahça sıǵıp, harap kör tur:
Hızıl humnıǵ talay suǵ ah parıbıstır.
Aalını alında hızıl humnıǵ talay suǵ,
Hırhı hurlıǵ hızıl hayaa urunıp,

Soodam Han yarattı.
Seni gelmekte olduğunu anladı,
Senin geçişin olmasın deyip,
Kötü niyetli Soodam Han
Kızıl kumlu ovayı birlikte yarattı.
Soodam Han'ın iki alımlısı var:
Kötü düşünceli Hara Ninci ile
İyi düşünceli Ay Arıǵ.
İşte, Ay Arıǵ'dan doğacak (olan)
Çarlı Tana kız(dır).
Kötü düşünceli Soodam Han
Çarlı Tana kızın
İyilikle vermez.
Seni öldürmeyi ve (yere) sermeyi isteyecek.
Dönüşülmeyene dönüşmüş,
Don değiştirilmeyene evrilmiş
Becerekliysen,
Senin zaferin olur.
Kabiliyetin yoksa,
Onun galibiyeti olur.
Görmediysen,
Soodam Han'ı şimdi göreceksin.
Gerçekten de çok olağanüstü,
Çok hoş görünüyor.
İşte, başka konuşacağım söz yok.
İzil Han iri yağız ata atlayıp,
Kızıl kumlu ovayı görerek ilerledi.
Kızıl kum tepesine
Bakınarak çıkıp, görmüş:
Kızıl kumlu nehir akmaktaymış.
Köyün karşısında kızıl kumlu nehir,
Kırk kırk kemerli kızıl kaya rast gelip,

Aylanıp, ahçadadır.
2140 Uluğ aalnın ortızında
Soodam Hanniñ ah payzañ ibi.
Ah payzañ ibniñ alnında
Hara toraat ada turça.
Aniñ ozarında aron ah payzañ,
2145 Aniñ alnında ah haltar at turça.
Paza daa nime kör tappaan,
Aal-hağırtha inip tüsken.
Uluğ aalın aralı kilgen,
Soodam Hanniñ ibiñe çidip,
2150 Attañ tüzip, adın palğabışan,
Ah payzañ ibge kırībışken.
Kırıp kilze, tör tözekte
Soodam Han çadır.
Pazın tözekteñ arta salıbışan,
2155 Pazı – puğa pazı,
Köksı – ir köğistig.
Aar aylan parğan abahay kızı
Oyiin ayıp, pıçıin pazıp odır.
İzil Han, izen-mindı tıp, tapsabışan,
2160 Abahay, aylan kilip:
-İzenök, mindök teen.
Haçah harıhtığ,
Hara küreñ sıraylığ abahay.
Stolın tartıp, as-tamah timnebışken:
2165 -Odır, aalcı kızı tıp, tapsabışan.
İzil Han stolğa odırabışan.
Soodam Han, inek çili, tılın sığarıp,
İki naağın çalğanbızıp, tur kilgen.
İzil Han körıp odırçatsa,
2170 Sınap taa uğaa soodam.

Gerisin geri akıyor.
Büyük köyün ortasında
Soodam Han'ın ak otağ evi (var).
Ak otağ evin karşısında
Kızıl doru at duruyor.
Onun karşı tarafında başka bir ak otağ,
Onun önünde ak doru at duruyor.
Başka hiçbir şey görmeden,
Köy-bucağa indi.
Koca köyün arasında ilerledi,
Soodam Han'ın evine gidip,
Attan inip, atını bağladı,
Ak otağ eve girdi.
Girdiğinde baş köşede
Soodam Han yatıyor.
Başını döşekten kaldırdı,
Başı boğa başıdır,
Göğsü (ise) erkek göğsü.
Öteye döndü(ğünde) alımlı kişi,
Nakışını işleyip, kitabını okurmuş.
İzil Han, esenlik-merhaba deyip, konuştu,
Alımlı, dönüp:
-Selamlar-merhabalar dedi.
..... burunlu,
Koyu kahverengi suratlı güzel.
Masayı çekip, sofrayı hazırladı:
-Otur, misafir deyip, konuştu:
İzil Han masaya oturdu.
Soodam Han, inek gibi dilini çıkarıp,
İki yanağını yalayıp, kalktı.
İzil Han görür ki,
Gerçekten de çok korkunç.

-Aalcı kilibisken, odır, tıp,
İzen-mindî pirîp,
Pis salaa tuthan.
İzil Han tozıp-toharap odırğanda,
2175 Soodam Han surıp odır:
-Haydağ çirde çirliğ pol pardiñ,
Noo suğda suğlğ poldıñ,
Adañ iceñ kem poldı,
Adı-solañ noo poldı?
2180 İrah pa, çağın ma
Ayañ hurup parçadırızñ?
İzil Han çohtap odır:
-Adam çirîn sağınzam,
Açırğastığ irah haldı,
2185 İcem çirîn sağınzam,
İzirğestig irah haldı.
Kök sınınıñ altında
Kök talay suğ hazında çurtığbın,
Han Sarığ ulaağalığbın,
2190 Kök Han ağalığbın,
Han Mirgen adalığ,
Altın Arığ iceliğ,
İrem küreñ attığ İzil Han adı-solam.
İzil Han pörık-meleyin
2195 Holtıhha hıstırıp,
Soodam Hannıñ alnında turıbışan:
-İrah, çağın haydar pararcıhpın,
Çağa marha hazanganda,
Hoostı tilep çörıbiskem.
2200 Çarılı Tana hızınıñ sağınıp kildim.
Çir sabar sariña çilege polarbın,
Suğ sabar sariña tulağa polarbın!

-Misafir geldi, otur, deyip,
Selam-merhaba deyip,
El sıkıştı.
İzil Han
Soodam Han sormuş:
- Hangi yerde yerliydin,
Hangi suda suluydun,
Baban anan kimdi,
Adın-sanın neydi?
Uzak mı yakın mı
El vurup geliyorsun?
İzil Han konuşmuş:
-Baba yurdumu düşünsem,
Kederlice uzakta kaldı,
Ana yurdumu düşünsem,
Acıklı bir şekilde uzakta kaldı.
Kök zirvenin altında
Kök nehrin kıyısında yaşıyorum,
Han Sarığ büyük dedeliyim,
Kök Han dedliyim,
Han Mirgen babalı,
Altın Arığ analı,
İri yağız atlı İzil Han adım-namım.
İzil Han börk ve eldivenini
Koltuğuna sıkıştırıp,
Soodam Han'ın karşısında durdu:
-Uzak, yakın nereye varacaktım,
Yaka düğme takındığımda,
Desenli isteyip yürüdüm.
Çarılı Tana kızını düşünüp geldim.
Yerin vuracağı tarafa kök olacağım,
Suyun vuracağı tarafa tolga olacağım!

Çüs çooğın çügürte çoohtap tur,
Pır dee çirde sünnüktürbin tur,
2205 İlig sözün ibire çoohtap tur,
Pır dee çirde ilindürbin tur.
Soodam Han tapsan:
-Hulah hışha daa polza,
İstedürbin Han Sarıgı,
2210 Atıs kirek pe,
Sabıs kirek pe, İzil Han?
Hızıl hum sinniñ üstüne sıh:
Atıs kirek polza, atıs körerbıs,
Sabıs kirek polza, sabıs körerbıs!
2215 İzil Han aylan sıh çörübısken,
İrem küreñ adına altanıp,
Hızıl hum sinni köre kilçe.
Hızıl hum sinniñ üstüne sıgıp kilip,
Attañ tüzıp, tırlada siligibısken,
2220 Ah tuban, kök tuban polıp,
Uluğ aalğa tolğal kilgen,
Soodam Hanniñ tirmeliğ ibiniñ
Tünüğinde çapsınıp,
Oñnap-sınap odırıbışan.
2225 Hara sağıstığ Soodam Han
Hara Ninci abahayınañ çoohtas tur:
-Min anı tınnıg çümedeñ atarbin,
Tınnıg çüme toırbas nime çoğıl,
Tınnıg çüme ödirbes nime çoğıl.
2230 Anı iskende, İzil Han
Tarıhpas pozi tarıh parğan,
Ürükpes pozi ürük parğan.
Hızıl hum sinniñ üstüne
Iılap-soolap sıhhan.

Yüz sözünü çabucak söyle,
Hiçbir yerinde dilin sürçmesin,
Elli sözünü döndürerek söyle,
Hiçbir yerinde takılma,
Soodam Han konuştı:
-Kulak kısa da olsa,
Duyuyorum Han Sarıgı,
Atış gerekli mi,
Vuruş gerekli mi, İzil Han!
Kızıl kum tepesinin üstüne çık:
Atış lazımsa atış göreceğiz,
Vuruş lazımsa, vuruş göreceğiz!
İzil Han dönüp çıktı,
İri yağzı atına binip,
Kızıl kum tepesini görüyor.
Kızıl kum tepesinin üstüne çıkıp,
Attan inip, gürüldeyerek silkindi,
Beyaz duman, yeşil duman olup,
Koca köye yayıldı,
Soodam Han'ın kafesli evinin
Bacasına yayılıp,
Tamamen kaldı.
Kötü düşünceli Soodam Han
Alımlı Hara Ninci'sine demiş:
-Ben onu canlı okla vuracağım,
Canlı ok içinden geçmeyen bir şey değil,
Canlı ok öldürmeyen bir şey değil.
İzil Han bunu duyduğunda
Kızmaz canı kızardı oldu,
Korkmaz canı korkardı oldu.
Kızıl kum tepesinin üstüne
Paldır-küldür çıktı.

2235 Kör turza, hızıl hum sınını üstünde
Çis obaa turça.

Ah huus huyağın, suura tartıp,
Çis obaağa ipti tastabışan.
Ay ülgüzï pörigın

2240 Çis obaağa kızirtibışken.
Çis obaanın kistıne çadıbışan.
Soodam Han ibıneñ sıgıp kilgen,
Hıyğı pazıbışan:

–Atıs kirek pe, sabıs kirek pe?
2245 İzil Han, çis obaağa kölede çadıbızıp,
Hıyğoh salıbışan:
-Atıs taa kirek, sabıs taa kirek.
Soodam Han tınığ çümedeñ anda athan.

Tınığ çümenin pazınañ
2250 Çalın çastap kilgen,
Soonan tūdün toshalap kilgen.
Çis obaağa tegende,
Çaas çarılıp, ülger üzil halğan.
Çis obaanı tobıra saap polbaan.

2255 İzil Han pazoh hıyğı salıbışan:
-Atar polzañ, at,
Sabar polzañ, sap!

Soodam Han, tañnap-çapsıp,
Ah ibıne kire salıbışan.

2260 İzil Han, ah huyağın kızıp,
Timnenip-sümnenibışken.
Soodam Hannın tınığ çümezın suura tartıp,
Üs çırdeñ kize sabışan.

İzil Han kör turza,
2265 Soodam Han, ah payzañ ibıneñ sıgıp,
Aal alnında turıpçathan

Görür ki, kızıl kum tepesinin üstünde
Bakır höyük taşı duruyor.

Beyaz deriden zırhını, çıkarıp,
Bakır taşa düzgünce fırlattı.
Ay borkünü

Bakır taşa geçirdi.
Bakır taşın arkasına uzandı.
Soodam Han evinden çıkıp geldi,
Bağırdı:

-Atış mı gerek vuruş mu gerek?
İzil Han, bakır taşı siper ederek yatıp,
O da bağırdı:
-Atış da gerek, vuruş da gerek.
Soodam Han canlı okuyla oraya attı.

Canlı okun başından
Şimşek çaktı,
Ardından duman yayıldı.
Bakır taşa değdiğinde,
Yeryüzü yarıp, Ülker yarıldı.
Höyük taşını geçip parçalayamadı.
İzil Han tekrar bağırdı:

-Atacaksan at,
Vuracaksan vur!
Soodam Han hayret edip,
Ak otağına girdi.
İzil Han beyaz zırhını giyip,
Hazırlanıp-kuşandı.
Soodam Han'ın canlı okunu çekip alıp,
Üç yerden kırdı.
İzil Han görür ki,
Soodam Han, ak otağ evinden çıkıp,
Köyün karşısında duruyor,

Hırhı hurlıg hızıl haya
Çorta-paza parğan.
Hızıl haya çitkende,
2270 Pazırınıp surıncadır!
-Çirî-suum tutçathan
Hızıl hayanın eezî Hıyan Arıg,
Habırğamnañ hayıza pir,
Tuzımnañ turıza pir!
2275 Hızıl haya ılap,
Hızıl haya soolıbışan.
Hızıl hayanın iŧsinde
His kızınıñ hatıg tabızı iŧilgen:
-Hara sağıstıg Soodam Han,
2280 Tükürgen tükürüiñni nandıra çibe!
Hacanoh Han Sarıgnañ hol sabıshazar:
Sinñ çirinde hıs törize,
Anñ çirinde ool törize,
His pırer polbaazıñ ma za!
2285 Anñ çirinde hıs törıp
Sinñ çirinde ool törize,
Han Sarıg hıs pırer polbaan ma za?
Çoohtaan çooğıñni odıp,
Haydar mında oylap çörzıñ?
2290 Soodam Han aylan kilgen ibıne.
Ah payzañ ibıne kırıp,
Timnenıp-sümnenıp,
Anda sıgıp kilgen.
Hara toraadına altanıp,
2295 Hızıl hum sına sıgıp kilgen.
Sösteñ sös talashannar.
Tösteñ töske çaçıs parıpır,
Çağa pastañ habızıp,

Kırk kemerli kızıl kaya
Yavaşça gitti.
Kızıl kaya gittiğinde
Du edip yalvarmış!
-Memleketimi koruyan
Kızıl kaya sahibi Hıyan Arıg,
Kaburgamdan ,
Tuzumdan ,
Kızıl kaya güröldeyip,
Kızıl kaya gürledi.
Kızıl kayanın içinde
Tok bir kız sesi duyuldu.
-Kötü düşünceli Soodam Han,
Tükürüğünü tekrar yeme!
Ne zaman ki Han Sarıg ile el sıkıştınız:
Senin yurdunda kız doğsa,
Onun yurdunda oğlan doğsa,
Kızını vermeyecek misin ki?
Onun yurdunda kız doğup,
Senin yurdunda erkek doğsa,
Han Sarıg kızını vermeyecek miydi?
Konuştuğu lafı ,
Burada nereye gidersin?
Soodam Han geri döndü evine.
Ak otağ evine girip,
Hazırlanıp kuşanıp,
Oraya çıktı.
Kara doru atına atlayıp,
Kızıl kum tepesine çıktı.
Sözle kapıştılar.
Göğüs göğse ,
Yaka paça kapışıp,

Anda tartıbzıhannar.
2300 As pildeñ habızıp,
Aylanabışhannar.
Açılbaşağ ah tuban
Azah altınañ oralıbışan.
Ködirilbesteg kök tuban
2305 İdek altınañ çaylıbışan.
Uluğ puğa çili ıshas çörler,
Uluğ ashırlar tudışan çili,
Sıñırızıp çörler.
Altı künge sıhhanca,
2310 Tiñe tolğashannar.
On ikı künniñ pazında
Soodam Han tastığ çirge
Tayan çöre parğan,
Tağlığ çirge çölen çöre parğan.
2315 İzil Han oñar-tisker nannap parğan,
Odıra tüzıp, ködiribisken,
Ayas tigir altınañ aylandır parğan,
Puluttıg tigir altınañ
Pulğap parğan.
2320 Ködir kilip, tastaan:
Hubuldırarğa, sabıldırarğa pirbeen,
As pilin azıra tepken,
Arğa moynın sıı tepken.
Açıın tartıp, hışırıbışan,
2325 Aarın tartıp, östebisken.
Soodam Han anda ölibisken.
Hara toraadın tınıneñ haap,
Çidektep kilgen:
–Çe, hara toraat,
2330 Eeñ-küliiñni ödiribistim.

Orada çekiştirler,
Belden tutarak kapışıp,
Döndüler.
Dağılmaz gibi duran ak duman
Ayak altına indi.
Kalkmaz gibi duran yeşil duman
Etek altına yayıldı.
Koca boğa gibi ,
Koca aygırlar tutuşmuş gibi,
Çıngırdıyorlar.
Altı güne çıkıncaya (dek)
Beraber kapıştılar.
On ikinci günün başında
Soodam Han taşlı yere
Dayandı,
Dağlık yerden destek aldı.
İzil Han uçarcasına geri döndü,
Oturup kalktı,
Açık göğün altından geri döndü,
Bulutlu göğün altını
Dağıttı.
Kaldırıp, fırlattı:
Dönüştürmeye, ,
Belinin üstünden vurdu,
Ensesinden kesti.
Acı çekip, bağırdı,
Acı duyup, sızlandı.
Soodam Han orada öldü.
Kara doru atını dizgininden kapıp,
Dizginledi:
-İşte, kara doru at,
Sahibini öldürdüm.

Aran-çula at eezineň çat halza,
Açırğan çörçededir,
Pu çirde açırğan çörbe,
Ödiribögizim.
2335 Hara toraat pazın
Pozi suuna tut pirgen.
Çoon moyın alınaň,
Kıkse moyın tuzınaň
Pazın kize sabışan.
2340 İzig tirin ilip tastap,
Sooh tirin çızıp tastap,
İrniň külügi İzil Han,
İrem küreň adına altanıp,
Uluğ aalğa inip tüşken.
2345 Ah sağıstıg Ay Arıgdaň töreen
Ah haltar attıg Ay Sulaazın
Altın çeçpe tözinde
Sağıp turçadadır.
İzil Hannıñ adın ala pir tur,
2350 Al pozın holtıhtap tüzir tur.
İzen sala izennezıp,
Mindı sala mindilezibisken,
Soodam Hannıñ ibıne kırbe,
Miniñ ibıme kırbeñ tıp tur.
2355 Ay Sulaazınıñ ibıne anda kırgenner.
İzen sala izennezibisken,
Mindı sala mindilezibisken.
Ay Arıg abahay, hol tudıp, toğashan.
İzil Hanı altın stol kistıne odırtıp,
2360 Aarlap-sıylap turlar.
Ay Arıg abahay anda chohtap tur:
-Min Ay Hannıñ palazı

Tulpar at sahibinden ayrı kalsa,
Kederlenir,
Bu yerde üzülme,
Öldürüvereyim.
Kara doru atın başını
Kendi boyuna denk tuttu.
İri boynunu önünden,
..... boynunu
Başını keserek kopardı.
Sıcak terini ,
Soğuk terini sürüp,
Erin akıllısı İzil Han,
İri yağız atına atlayıp,
Büyük köye indi.
İyi düşünceli Ay Arıg'dan doğan
Ak doru atlı Ay Sulaazın
Altın çeçpenin ortasında
Beklemektedir.
İzil Han'ın atını alıvermiş,
Kendi başına koltuklayıp indirmiş.
Esenlik dileyip selamlaşıp,
Merhaba diyerek selamlaştı,
Soodam Han'ın evine girme,
Benim evime gir demiş.
Ay Sulaazın'ın evine orada girdiler.
Esenlik dileyip selamlaştı,
Merhaba diyerek selamlaştı.
Alımlı Ay Arıg, elini tutup tokalaştı.
İzil Han'ı altın masanın başına oturtup,
Ağırlayıp misafir etmişler.
Güzel Ay Arıg orada konuşmuş:
-Ben Ay Han'ın evladı

Ay Arıĝ polĝam.
Hara saĝıstıĝ Soodam Han
2365 Arıĝ kūsneñ aĝılĝan.
Hara saĝıstıĝ Hara Ninci hatı
Hazıp-tizıp parıbıstı.
Çarılı Tana hızımını
Saĝaa pirbezebıs, kemge pırbısbıs.
2370 Ay Sulaazın, ah payzañ ibıneñ sıĝıp,
Arĝal çoñĝa anda habar idıbısken:
-Çarılı Tana çacamını
İzil Hanĝa pırçebıs.
Hır ashırılıĝ çılĝıdañ
2375 Hızırın tallap soĝıñar,
Tor ashırılıĝ çılĝıdañ,
Tolızın tallap soĝıñar.
Tooızılbaşaĝ toy salıñar.
Tolay çoını, iskence le,
2380 Tolu-simızın soĝıp, toy pastaan.
Soodam Han arĝal çoınına
Çahsı kün közıtpecen poltır:
Çahsı tamahnañ azırabacañ,
Çahsı kiptı kızırbıbeceñ.
2385 Han ornına han ha haltar attıĝ
Ay Sulaazın pol parĝan.
Toynı, çırĝalını körebeceñ çoını,
Anda toylap, anda çırĝabıshan.
Oollar-hıstar, çıl kilıp,
2390 Çarılı Tananın ibıne kırgenner,
Arıĝ-sılıĝ hıs çahsınıñ
Alton sümezın sayap, azır tuluñ ürğenner,
İliĝ sürmezın sayap, iĝir tuluñ ürğenner.
Altı-çiti kün pazında

Ay Arıĝ'ım.
Kötü niyetli Soodam Han
Saf güçle alıp getirdi.
Kötü düşünceli karısı Hara Ninci
Kaçıp-saklandı.
Çarılı Tana kızımı
Sana vermeyeceĝiz (de) kime vereceĝiz.
Ay Sulaazın, ak otaĝ evinden çıkıp,
Kalabalık halka orada haber verdi:
-Çarılı Tana teyzemi
İzil Han'a veriyoruz.
Boz aygırlı yılıkdan
Kısırını seçip kesin,
..... aygırlı yılıkdan
Besilisini seçip kesin.
Daĝılmayacak gibi toy kurun.
Türlü halkı, duyuncaya,
Semizini kesip, düĝün başlatın.
Soodam Han, kalabalık halkına
Güzel gün göstermemiş:
Leziz yemekten tattırmadı,
Şık kıyafet giydirmedi.
Kan yerine kan doru atlı
Ay Sulaazın oldu.
Toy, şölen görmeyen halkı,
Orada toylayıp, orada eğlendiler.
Oĝlanlar ve kızlar toplanıp,
Çarılı Tana'nın evine girdiler,
Saf ve güzel kız güzelinin
Altmış örgüsünü açıp, çiftle belik yaptılar,
Elli örgüsünü açıp, kıvrık düĝüm ördüler.
Altı, yedinci günün başında

2395 Ay Arıĝ abahay
Arĝal çoĝa çoohıapçadadır:
-Hıstıñ toyı hısha poladır,
Toynı tohdadıñar.
Toynı tohtadıbıshannar,
2400 Toyı-payı irtkende,
İzil Han anda tirenıbısken.
Ay Sulaazın Çarılı Tana çacazına
Ah sabdar attı izerlep-timnep pirgen,
Altın çeçpe tözinde
2405 Ay Arıĝ abahay
İzil Hannan Çarılı Tananı
Alĝap-sulĝap turadır:
-Çirıñer çir polzın,
Suuñar suĝ polzın!
2410 Alınan aspahıazıp
Art soonan anımcohtazıp,
Çörıbıskenner.
Ah haltar attıĝ Ay Sulaazın
Hızıl hum sınırıñ üstüne sıĝara üdes kilgen.

2415 Hızıl hum sınırıñ üstünde
Anda anımcohtazıp,
Ay Sulaazın çurtına aylanıbıshan.
İzil Han Hızıl hum sınırıñ
Peerkı sarına in tüsken.
2420 Ah çazaa sabılĝanda,
İrlap-köglep odıradır:
-Adamnıñ aarlıĝ çirı
Alĝım ırah çat halĝan,
İcemnıñ sılıĝ çirı
2425 İlgem ırah çat halĝan.

Alımlı Ay Arıĝ
Kalabalık halka konuşmuş:
-Kızın toyu kısa olurmuş,
Düğünü durdurun.
Düğünü durdurdular,
Toy-düğün geçtiğinde,
İzil Han orada
Ay Sulaazın, Çarılı Tana teyzesine
Kır atı eyerleyip-hazırlayıp verdi,
Altın çeçpenin ortasında
Alımlı Ay Arıĝ
İzil Han ile Çarılı Tana'yı
Alkışlayıp, hayırlı dilekte bulunmuş:
-Yeriniz yer olsun,
Suyunuz su olsun!
Karşılıklı sarılıp,
Ardlarından vedalaşıp,
Gittiler (ayrıldılar??)
Ak doru atlı Ay Sulaazın
Kızıl kum tepesinin üzerine çıkarak
uĝurladı.
Kızıl kum tepesinin üstünde
Orada vedalaşıp,
Ay Sulaazın memleketine geri döndü.
İzil Han Kızıl kum tepesinin
Öteki tarafına indi.
Ak ovaya yayıldıĝında
İrlayıp küylemiş:
-Babamın kıymetli yurdu
Çok uzakta kaldı,
Anamın güzel yeri
Engince uzakta kaldı.

Çöröp odırañ, Çarılı Tanam!
Attarın ahsın çayhabışhannar,
Aran-çula attar köölce tarta
Oylasçadadır.
2430 Soodam Hannın İzip-köyüpçetceñ
Hızıl hum çazı çoh polğan.
Arğazı pasha çattın çirleri
Ağıldañ ırak halçadadır,
Adazı çurtaan aarlıg çurtına
2435 Sabılıp odırçadır İzil Han.
İnni pasha ilnñ-çattın çirleri
İsteñ ırak halçadadır,
İcezi çurtaan silig çirlerine
Çidizip odıradır İzil Han.
2440 Çir pözigi Kök sınğa
İdek paşa çitkenner.
Kök sınñın üstüne sıgıp,
Harap kör turadır:
Haydi çurtaan çonı,
2445 Sah idök çurtaçadadır.
Haydi çörgen malı
Ulam na köp ös parğan.
Aal-hağırtha in tüsken,
Uluğ aalın aralı kilgenner.
2450 Ah payzañ ibnñ alında,
Attañ tüzip, attarın palğap,
Adazı Han Mirgennñ ibne kirgenner.
İzennezip, mindilezibiskenner.
Altın Arıg İcezi
2455 Altın stolın tartıbışan,
As pazınca as turğızıp,
Suğ pazınca suğ turğızıp,

Gidip duran Çarılı Tana'm!
Atların ağızını çekiştirdiler,
Tulpar atları yavaşça çekerek
Koşturuyor.
Soodam Han'ın yakıp yandırdığı
Kızıl kumlu ova yok oldu.
Sıradağları başka yadın yurtları
Akıldan uzak kalıyor,
Babasının yaşadığı kıymetli yurdunda
Tanınmış İzil Han.
Genişliği başka yad elin yurtları
Fikirden uzak kalıyor,
Anasının yurtladığı güzel yerlere
Yetmiştir İzil Han.
Yerin ulusu Kök zirveye
Birlikte gittiler.
Kök zirvenin üstüne çıkıp,
Bakıp görmüş:
Bir şekilde yaşayan halkı,
Tam bu şekilde yaşıyor.
Bir şekilde yürüyen mal-davarı
Daha da fazla büyüdü.
Köy-bucağa indi,
Büyük köyün arası boyunca ilerlediler.
Ak otağ evin karşısında,
Attan inip, atlarını bağlayıp,
Babası Han Mirgen'in evine girdiler.
Selamlaşıp, merhabalaştılar.
Altın Arıg anası
Altın masayı çekti,
Yemek başınca yemek koyup,
Su başınca su koyup,

Stol kistñe odırtıbıshan.
Han Sarıǵdañ Kök Han ağaları.
2460 Kögcil Arıǵ uucazı, habar istıp,
Andoh kırıp kilgenner.
İzennezıp- mindiles turlar.
Köpti körgeñ Han Sarıǵ anda surǵan:
-İrkem-kincem, haydi kildñ?
2465 -Aǵa kızı, çahsı çör kildim, tıp,
İzil Han nandırǵan,
Han Sarıǵ çoohtap tur:
-Çiit tusta ol çirge min çitkem,
Hızıl hum çazaaǵa
2470 İrem küreñ at,
İki hati oylap parıp,
Tidñmin, pura tastaan,
Üzincizñ oylap parıp,
Tura tüskende,
2475 Ölgem söökti tastaspasha tıp,
İrem küreñ atnañ sös pirizıp,
Hızıl hum çazaa anda kİRgebiş.
İrem küreñ attñ küzi toozılǵanda,
Çüktenip alıp, tobira oylaam.
2480 -Ya, aǵa kızı Han Sarıǵ,
İziñer-çolıñar körgebiñ,
Çe min sah idök poldım.
İrem küreñ attı,
Arıǵ küzi tügengende,
2485 Çüktenibök tobira oylaam.
Han Sarıǵ: -Ay, irkem-kincem, tıp,
Örinip hol tudıp,
Çarnın sıybap turadır.
Annañ andar toy timnebışkenner.

Masa başına oturttu.
Han Sarıǵ'dan Kök Han dedeleri.
Kögcil Arıǵ ninesi haber alıp,
Onlar da geldiler.
Selamlaşıp-merhabalaştılar.
Fazlasını gören Han Sarıǵ o zaman sordu:
-Sevgili-yavrum nasıl geldin?
-Dedem, rahatça geldim, deyip,
İzil Han cevap verdi,
Han Sarıǵ konuşmuş:
-Erlik zamanında oraya gittim,
Kızıl kumlu ovaya
İri yaǵız at,
İki defa koşarak varıp,
Cesaret etmeden, toz kaldırdı,
Üçüncü defa koşarak gidip,
Ayaǵa kalktıǵında,
Ölen bedeni atışmaz deyip,
İri yaǵız atla sözleşip,
Kızıl kumlu ovaya o zaman girdik.
İri yaǵız atın gücü tükendiǵinde,
Yüklenip, içinden geçtim.
-Evet, Han Sarıǵ dedem,
İzinizi-yolunuzu gördüm,
İşte ben tam o şekilde bulundum.
İri yaǵız atı,
Saf gücü tükendiǵinde,
Ben de yüklenip ilerledim.
Han Sarıǵ: A, sevgili yavrum, deyip,
Sevinip elini tutup,
Kenarını sıvazlamış.
Bundan sonra toy kurdular.

2490 Toozılbastag toy polibışan,
Tooza çonı çıl kilgen;
Tügenmesteg çırğal polibışan,
Tügede çonı çılğan.
Hurğun Arığ çacazı
2495 Toyğa-payğa ibıneñ dee sıhpaan.
Toğıs künge çitkence,
Toozılbas toy polğan.
Toğıs künniñ pazında
Toynı tohtadıbışannar,
2500 Tolay çonı tarap parğan.
Toyda işken Han Sarığnañ
Kök Han adalığ çon
Tohtobinoh aallasçadadırlar.
Pır kün irten.
2505 Han Sarığnañ Kök Han
Aarlas-sıylazıboh odırğannarında,
Halıh aymah çon
Uulğun-suulğun tüzibışken:
-At aspaz çirdeñ
2510 Az azıp odır,
İr aspaz çirdeñ
İr azıp odır!
Tügı pasha at kilir,
Türsünı pasha ir kilir.
2515 Tañmazı pasha at kilir,
Talaazı pasha ir kilir.
İzik azıp körzeler,
Ah haltar atha altan salğan
Naa ösken alıp kızı
2520 Kök sınnañ in kileedır.
İzikterin çabışhannarında,

Bitmeyecek gibi düğün oldu,
Tüm halk katıldı;
Tükenmeyecekmiş gibi eğlence oldu,
Tüm halk toplandı.
Hurğun Arığ teyzesi
Düğünde de evinden de çıkmadı.
Dokuz gün bitene kadar,
Bitmez bir düğün oldu.
Dokuzuncu günün başında
Düğünü bitirdiler,
Tüm halkı dağıttılar.
Düğünde içen Han Sarığ ile
Kök Han dedeli halk
Durmadan birbirlerine konuk oldular.
Bir sabah
Han Sarığ ile Kök Han
Birbirlerini ağırladıklarında,
Kalabalık halk
Solup rengi giden halk geldi:
-Atın geçmediği yerden
At aşmış,
Erin girmediği yerden
Er geçmiş!
Tüyü başka at geliyor,
Tipi başka er geliyor.
Damgası başka at geliyor,
Dış görünüşü başka er geliyor.
Dışarı çıkıp görürler ki,
Ak doru ata atlamış
Yeni doğan (bir) alp
Kök zirveden inmiş.
Kapılarını kapadıklarında,

Aran-çula at
Altın çeçpe tözinde tohtapça,
Molat suğluğun hoolada tayınapça.
2525 Alıp kızı, attañ tüzıp,
Molat izeñezı soolapça.
Altın halha azılıbıshan,
Kök Hannıñ ibıne
Naa ösken alıp kızı kırıp kilgen.
2530 Toğıs tozor arağa tudına kırgen,
Altı sileke idın artına kırgen.
Arağa-sorbızın stolğa turğızıp,
İzen-mindi tıp,
Han Sarığnañ Kök Hanğa
2535 Hol tut parıp,
Kögcıl Arığa hol tudıp,
Altın sireege odırıbıshan.
İzik azılıbıshan,
İzil Han kırıp kilgen,
2540 İzen-mindi tıp, hol tudıp,
Alıp kızineñ hosti odırıbıshan.
Alıp kızı, tur parıp,
Aracon azın küülede-soolada
Ala saraa urıbıshan,
2545 Kök Hanğa çitirgen.
Kök Han odırıbıshan:
-E – et, alıp kızı,
Astıg-suğlıg kil turğan
Haydağ çirde çirlıgızıñ,
2550 Noo suğda suğlıgızıñ,
Adan-ıceñ kem pol pardı,
Adı-solañ noo poldı?
Alıp kızı çoohtap tur:

Tulpar at
Altın çeçpenin ortasında duruyor,
Demir gemini şingırdatıyor.
Alp atından inip,
Demir üzengisini gürüldüyor.
Altın kapı açıldı,
Kök Han'ın evine
Yeni doğan kahraman girdi.
Dokuz tulum rakı taşıyordu,
Altı koçun etini yüklenip geldi.
Rakı-şarabını masaya koyup,
Esenlik-merhaba deyip,
Han Sarıg ile Kök Han'a
El uzatıp,
Kögcıl Arıg'ın elini tutup,
Altın tahta oturdu.
Kapı açıldı,
İzil Han girdi,
Selam verip, el sıkıp,
Alpla birlikte oturdu.
Alp kalkıp,
Aracon aşını paldır-küldür
Ala çamçağa boşalttı,
Kök Han'a verdi.
Kök Han oturdu:
- Eee, yiğit kişi,
Yemekli-içecekli geldin
Hangi yerde yurtlusun,
Hangi suda sulusun,
Baban-anan kimdi,
Namin-sanın neydi?
Alp konuşmuş:

-Ya, çirî-suum ırak çirde,
2555 Hızıl sınırı altında,
Hızıl humnıǵ talay suǵ hazında
Soodam Han adalıǵın,
Ay Arıǵ içeliǵ,
Ah haltar attıǵ Ay Suulazın
2560 Adı solam.
Hurǵun Arıǵ hızını saǵın kildim tıp,
Huda sabışan.
İzil Han odırǵannañ,
Oñ in sizin tartınıp, külinibisken.
2565 Kök Han çohtapça:
-Min, ol kirekti pılbinçem.
Kögcil Arıǵ içezineñ sur.
Ay Suulazın, aylan parıp,
Kögcil Arıǵa araǵa tut tur.
2570 Kögcil Arıǵ çohtapça:
-Anı min pıl polbaspın,
Parçabıstıñ ulıı,
Parçabıstıñ pazı
Kök Hannıñ adazı tıǵı odırǵan
2575 Kirî apsahtañ sur.
Ay Sulaazın, aylan kilip,
Han Sarıǵa araçon azın pirgen.
Han Sarıǵ, araçon azın alıp,
İzibisken, anda çohtap tur:
2580 -Çe, irkelerim, has hacan-da,
Çiit tusta, Soodam Han çirine çitkem,

Soodam Hannañ
Tudıs-habıs pastırǵa tıdınmin,
Soodam Hannıñ çurtına ingem,

-Evet, memleketim uzakta,
Hızıl tepenin altında,
Kızıl kumlu nehrin kenarında
Soodam Han babalıyım,
Ay Arıǵ analı,
Ak doru atlı Ay Sulaazın
Adım namım.
Hurǵun Arıǵ kızını düşündüm deyip,
Dünür geldim.
İzil Han oturduǵı
....., güldü.
Kök Han konuşuyor:
-Ben, olması gerekeni bilmiyorum.
Anası Kögcil Arıǵ'a sor.
Ay Sulaazın, dönüp,
Kögcil Arıǵ'a rakı uzatmış.
Kögcil Arıǵ konuşur:
Onu ben bilemem,
Hepimizin büyüǵı,
Hepimizin başı
Kök Han'ın babası, şu oturan
En ihtiyarımıza sor.
Ay Sulaazın geri gelip,
Han Sarıǵ'a araçon aşından verdi.
Han Sarıǵ, araçon aşından alıp,
İçti ve o vakit konuştu:
-Evet, yavrularım,
Erlik vaktinde, Soodam Han'ın
yurduna gittim,
Soodam Han ile
Tututşup kapışmaya cesaret edemedim,
Soodam Han'ın yurduna indim.

2585 Toğıs küñge çitire aalcı polıp,
Anda hol sabıshabıs:
Anıñ çirinde hıs törıp parza,
Miniñ çirimde ool törize,
Soodam Han hızın pirer polğan.
2590 Miniñ çirimde hıs törıp parza,
Anıñ çirinde ool törize,
Min hızım pirer polgam.
Çoohtaan çooah aarlıg nime,
Çoohtı oodarğa çarabas.
2595 Hurğun Arıg hızıbstı
Çöpke kirerge sidik polarğa çör.
Olar çöp it turlar:
Hıgırtıp körerge
Çahsılaan aldap, çoohtap körerge.
2600 Haydi-haydi çahsızı tudıp,
Köölenibizer polbazın.
Sümekçin hısı hıgırtığa ıza pirgenner.
Sümekçin hıs kİR kilze,
Hurğun Arıg küp tözeginde
2605 Aar aylana tūs parğan çadır.
Aylan kilip: “Haydar kildin?” – tidir.
-Sinı hıgırtıpçalar.
-A-a, - tidir, -
Artıh toyları pol turğanda,
2610 Artıh çahsı toyğa hıgırtpaannar,
Artıh toyı toozılıp,
Arğal çonı tarap parğanda,
Haydağ kirek hıgırtıp turlar?
Uluğ toy pol parğanda,
2615 Uluğ toyğa hıgırtpaannar,
Artıh toyı toozılıp,

Dokuz güne dek konuk olup,
Orada el sıkıştık:
Onun yurdunda kız doğsa,
Benim yurdumda oğlan doğsa,
Soodam Han kızını verecekti.
Benim yurdumda kız doğsa,
Onun yurdunda oğlan doğsa,
Ben kızımı verecektim.
Konuşulan söz kıymetlidir,
Sözü ezip geçmek yakışmaz.
Hurğun Arıg kızımızı
İkna etmek zor görünüyor.
Onlar ikna ediyorlar:
Çağırmaq
İyilikle inandırıp, konuşmaq (gerek).
Nasılsa iyi tarafı tutup,
Âşık olması tutmasını.
Hizmetçi kızı çağırmağa gönderdiler.
Hizmetçi kız girdiğinde,
Hurğun Arıg yumuşak döşeginde
Öteye dönüp yatmakta.
Arkasını dönüp: “Niçin geldin?” demiş.
-Seni çağırıyorlar.
-Aaa, demiş, -
Güzel toyları olduğunda,
Güzel ve zengin toya çağırmayanlar,
Büyük düğün bitip,
Kalabalık halk dağıldığında,
Neden çağırıyorlar?
Büyük düğün kurulduğunda,
Büyük düğüne çağırmayanlar,
Düğünün iyisi bitip,

Arğal çonı tarap parğanda,
Haydağ kirek hıgırtıp turlar?
Uluğ toy pol parğanda,
2620 Uluğ toyğa hıgırtpaannar.
Uluğ toyları toozılıp,
İlneñ çonı tarap parğanda,
Noo kirek aldirtıp turlar?
Pararbın, - tidır.
2625 Hıs pala aylan sıgıbışan.
Kök Hannıñ ibıne kırıp kilgen.
-Nime tıpçedır? – sur turlar.
-Ya, tidır, toyğa-payğa hıgırbaannar,
Toy toozılğanda,
2630 Noo kirek hıgırtıp turlar?
-Aar körze, ar çüllig,
Peer körze, çir çüllig – tıs turlar.
İdi çoohtas irtkennerinde,
İzik azılıbışan,
2635 Hurğun Arığ kır kilgen.
Stol hırına pas kilip,
İzen me, mindi be tıp turadır.
Parçazı izen teen,
Parçazı mindi teen.
2640 -Toyiñar, çırğalıñar pol turğanda,
Toyğa, çırğalğa hıgırtpaazar,
Toyiñar, çırğalıñar toozılğanda,
Noo kirek poldım? – hıgırtıp turzar.
İzil Hannıñ pazı tüzıp odırçadadır.
2645 Han Sarığ anda çotap tur:
-Has hacan-da, çit tusta çörgende,
Soodam hannıñ çirinde
Toğıs kün aarlas-sıylazıp,

Kalabalık halk dağıldığında,
Neye gerek oldu da çağırılmışlar?
Büyük toy olduğunda,
Büyük toya çağırmadılar.
Büyük toyları dağılıp,
Halk dağıldığında,
Hangi sebepten çağırtmışlar?
Gideceğim, demiş.
Kız çocuğu dönüp, çıktı.
Kök Han'ın evine girdi.
-Ne diyor? – diye sormuşlar.
-Evet, demiş, toya-eğlenceye çağırmadılar,
Düğün dağıldığında,
Ne gerek oldu da çağırılmışlar?
-Burayı görse, sert huylu,
Burayı görse, demişler.
Böyle konuşup geçtiklerinde,
Kapı açıldı,
Hurğun Arığ girdi.
Masanın kenarın varıp,
Selam mı merhaba mı deyip durmuş.
Hepsi esenlik diledi,
Hepsi merhaba dedi.
- Toyunuz, eğlenmeniz olduğunda,
Toya bayrama çağırmadınız,
Toyunuz, eğlenmeniz bittiğinde,
Neye lazım oldum? çağırıyorsunuz.
İzil Han'ın başı düşüp oturuyor.
Han Sarığ o zaman konuşmuş:
-....., erlik vaktinde vardığında,
Soodam Han'ın yurdunda
Dokuz gün izzet ikram görüp,

Soodam Hannañ hol sabıs kilgem:
 2650 Anıñ çirinde hıs törize,
 Miniñ çirimde ool törize,
 Soodam Han hızın pirer polğan.
 Miniñ çirimde hıs törize,
 Anıñ çirinde ool törize,
 2655 Min hızım pirer polgam.
 Anıñ çirinde hıs töreen,
 Miniñ çirimde ool töreen,
 Miniñ oolğım İzil Han
 Anıñ hızın al kilgen.
 2660 Miniñ çirimde hıs töröp parğazıñ,
 Anıñ çirinde ool töribök parğan –
 Ah haltar attıǵ Ay Suulazın
 Aastıǵ-suǵlıǵ kildı.
 Pıs sinı prayzıbıs çarat turbıs.
 2665 Hurğun Arıǵnıñ
 Hardañ ah sırayı haran pırlanıbıshan,
 Hannañ hızıl sırayı
 Huu tos çili hubarta tartıbıshan:
 -Umah pazım çatpaanda,
 2670 Nımirt haraam soolbaanda,
 Mındaǵ Ay Suulazınnarǵa
 Parbaspın!
 İzil Hannıñ odırǵannañ
 Hamah tüñderilibıskın,
 2675 Harah çılayıbıshan:
 -Hurğun Arıǵ çaca kızı,
 İr kızını ilektebe,
 İdeñe holın hıspara,
 Habızarǵa hınzañ,
 2680 Min habızarbın sinıñeñ,

Soodam Han ile anlaştım:
 Onun yurdunda kız doğduǵında,
 Benim yurdumda oǵlan doğduǵında,
 Soodam Han kızını verecekti.
 Benim yurdumda kız doğsa,
 Onun yerinde oǵlan doğsa,
 Ben kızımı verecektim.
 Onun yurdunda kız doğdu,
 Benim yurdumda oǵlan doğdu,
 Benim oǵlum İzil Han
 Onun kızını aldı.
 Benim yurdumda kız doğdu,
 Onun yurdunda da oǵlan doğdu -
 Ak doru atlı Ay Sulaazın
 Aşlı-sulu geldi.
 Biz hepimiz seni uygun gördük.
 Hurğun Arıǵ'ın
 Kardan beyaz suratı belli olmadan tozlandı,
 Kandan kızıl suratı
 Boz kabuk gibi soldu:
 -Yuvarlak başım yatmadıktan,
 Kuş kirazı gözüm çekilmedikten (sonra),
 Böylesi Ay Sulaazılara
 Varmam!
 İzil Han'ın
 Alnı buruştı,
 Gözü kısıldı:
 -Hurğun Arıǵ halam,
 Er kişiyle eğlenme,
 elini kısıma!
 Kapışmak istiyorsan,
 Ben seninle kapışırım,

Tudızarğa sağınzañ,
Min tudızarbın sinineñ!
Kök sınınıñ üstüne sıgarzıñ,
Küstı sinazar polza,
2685 Anda sinazarbıs!
İzil Han kök payzañ ibdeñ
Sıh çörıbısken.
Hurğun Arıǵ, çorta-paza kilip,
Ah payzañ ibıne kırıp,
2690 Ah huus huyaǵın kizıp, tireñbısken.
Ayǵan-çayǵan turza,
Haraçılıǵ ah ibı halbıras turadır,
Tirmeliǵ ah ibı tıñıres turadır.
Ay pörizı saadah hurın
2695 Altı sari hurçınıbızıp,
Altın sireege odırıp,
Saǵınıp odıradır.
İzil Hannıñ üzilbızır tını çoǵıl,
Tögilbızır hanı çoǵıl.
2700 Kök sınınıñ üstünde tudızıp,
Çiñis polbas.
Tudıza-habıza İrlık Hannıñ
Çirıne tüzizerler.
İrlık Hannıñ çirın
2705 İrtire tudıs parıbızarlar,
Çon hınmaan, çon harǵaan
Möǵi Hara Han çirıne çiderler.
Aynıñ-künniñ çarıǵı
Ol çirde ashınah çarıdır.
2710 Tur kilip, İzik azıp, kör tur,
İzil Han Kök sınǵa sıh parça.
Pazoh odıra tüzıp, saǵınıp odır:

Tutuşmayı düşünüyorsan,
Ben seninle tutuşurum!
Kök zirvenin üstüne çıkacaksın,
Gücümüzü sinayacaksak,
Orada sinayacaǵız!
İzil Han mavi otaǵ evden
Çıktı.
Hurğun Arıǵ (atla) ağır ağır gelip,
Ak otaǵ evine girip,
Beyaz deriden zırhını giyip,
.....
..... beyaz evi sarsılmış,
Kafesli beyaz evi titremiş.
Ay sadaǵını
Altı defa bağlayıp,
Altın tahta oturup,
Düşünmüş.
İzil Han'ın alınacak canı yok,
Dökülecek kanı yok.
Kök zirvenin üstünde kapışıp,
Galip gelinmez.
Tutuşa-kapışa İrlık Han'ın
Yurduna düşecekler.
İrlık Han'ın yurdunu
Geçerek kapışsalar,
Halkın istemeyip kargıdǵı
Möǵi Hara Han'ın yurduna ulaşacaklar.
Ayın güneşin aydınlıǵı
Orada çok az parlıyor.
Kalkıp kapıyı geçip görmüş ki,
İzil Han Kök zirveye çıkıyor.
Tekrar oturup, düşünmüş:

Mögi Hara Han çirine çitseler,
Çiñis polbin anda tohtirlar,
2715 Çe paza pu çirge aylan sıhpastar.
Kirip, arıg söökteşi andoh çadar.
Hurğun Arıg sağınp odırışhan:
-Tañ, parıbışçañ ma?
Ay-ar, parıbızım! – tidir.
2720 Ah huus huyağın suurıp odırışhan,
Ah payzañ ibineñ sıh kilip,
Anda hıyğılalışhan:
-İrkem-kincem İzil Han, aylan!
İzil Han aylan kilip.
2725 Hurğun Arıg çacazı, udur kilip,
-Çe, İzil Han, çüreem irt pardı,
Parıbışaybın za!
İzil Han çonğa habar idibışken:
-Hurğun Arıg çacam,
2730 Ay Sulaazın çurçuma parıbıştı,
His toyı idinir!
Arğal çon, cıl kilip,
His toyı idibışken.
Hurğun Arıgñın alton sürmezın talap,
2735 Azır tuluñ ürgenner,
İlig sürmezın çuçaç,
İğir tuluñ ürgenner.
Uluğ hazan ügüreni
Hurğun Arıgñı
2740 Uluğ hamcınañ pulğathannar.
Hurğun Arıgdañ çooğıl
Kizi dee çoh polibışhan.
Hurğun Arıgdañ çahsı
Kizi dee çoh polibışhan.

Mögi Hara Han'ın yurduna gittiklerinde,
Yengi olmadan orada dururlar,
Tekrar buraya dönemezler.
Girip, saf bedenleri orada kalır.
Hurğun Arıg düşünmüş:
- Yoksa gidiyor musun?
Elbette, gideceğim! – demiş.
Beyaz deriden zırhını çıkardı,
Ak otağ evinden çıkıp,
Orada bağırdı:
-Sevgili yavrum İzil Han, geri dön!
İzil Han geri döndü.
Hurğun Arıg halası, karşısına çıkıp,
-Tamam, İzil Han, yüreğim geçti,
.....
İzil Han halka haber verdi:
-Hurğun Arıg halam,
Ay Sulaazın kaynıma vardı,
Kız toyu kurun!
Kalabalık halk toplanıp,
Kız toyu kurdular.
Hurğun Arıg'ın altmış örgüsünü çözüp,
Çifte belik ördüler,
Elli örgüsünü açıp,
Eğri beklik ettiler.
Büyük kazan
Hurğun Arıg'ı
Büyük kamçıyla sallattılar.
Hurğun Arıg'dan geveze
Kimse yok idi.
Hurğun Arıg'dan iyi
Kimse yok idi.

2745 Hıstıñ toyı ol tusta
 Hısha polcañ poltır,
 Altı-çiti künniñ pazında
 Toynı toozıbıshannar.
 Tolay çonı tarap parğan,
 2750 Ah haltar attıǵ Ay Sulaazın
 Çirlig kızı çirine nanarǵa tıp tur,
 Suǵlıǵ kızı suna çiderge tıp tur.
 Anda tireñbıskenner.
 Ay Sulaazınnañ Hurǵun Arıǵnañ
 2755 Hada-pırge prayzı sıhannar.
 Kök sınınıñ üstüne
 Araǵalıǵ-soraǵalıǵ üdes kilgenner.
 Alǵap-sulǵap, anda çörgizibıskenner.
 Hurǵun Arıǵ, hıybas hanattıǵ
 2760 Kis hartıǵa husha hubulıp,
 Han tigir paarında
 Hanat saap parıbıshan.
 Aal-haǵırtha ingennerinde,
 Han Sarıǵ anda çoohtap tur:
 2765 -Çe, irkem-kincem İzil Han,
 Han Mirgen adañnañ
 Üles idiñer:
 Hadarǵan malnıñ
 Çiidin-kirizın tiñe ülezñer,
 2770 Halıh çonniñn
 Çiidin-kirizın tiñök ülezñer.
 Timir-tistiñ omazın-çitiin
 Tiñök ülezñer.
 İzil Han irkem,
 2775 Pis minnañ közerbıs
 Hırh azır pastıǵ

O zamanlar kız düǵünü
 Kısa olurmuş,
 Altı-yedi günün başında
 Toyu bitirdiler.
 Tüm halk daǵıldı,
 Ak doru atlı Ay Sulaazın
 Yurtlu kişi yurtuna döner demiş,
 Sulu kişi suyuna varır demiş.
 Orada
 Ay Sulaazın, Hurǵun Arıǵ ile
 Birlikte tümü çıktılar.
 Kök zirvenin üstüne
 Rakılı-şaraplı çıktılar.
 Alkış hayır dualarla yürüdüler.
 Hurǵun Arıǵ kırılmaz kanatlı
 Genç aladoǵana dönüşüp,
 Göǵün ortasında
 Kanat çırpı.
 Köy-bucak ,
 Han Sarıǵ orada konuşmuş:
 -İşte, sevgili yavrum İzil Han,
 Han Mirgen babanla
 Paylaşın:
 Otlayan malın
 eşitçe bölüşün,
 Halkın-boyun
 Gencini-yaşlısını da eşitçe bölüşün.
 Demir-madeni
 Denkçe pay edin.
 İzil Han yavrum,
 Biz buradan göçeceğiz
 Kırk çifte başlı

Hızıl sınınñ altına.
Hırh azırlap ahhan
Hızıl talay suğ hazında
2780 Purunğılarıbıstıñ uluğ çurtı polar.
Miniñ ösken-töreen çirım andoh polar.

Çe ol çirge çitsebıs,
Sin çurttı tudarziñ.
Miniñ sinim-tuzım çit parğan,
2785 Arığ çahsı söögimni
Anda salıbizam.
Ölgen miniñ söögimni
Uluğ kürgen it salğayziñ za.
Ülezig anda itkenner:
2790 Hadarğan malnı tiñni çarğannar,
Halıh çonnı tiñni çarğannar.
İzil Han Çarıh Tana abahaymañ,
Han Sarığ ulaağazınañ
Hızıl sını köre közibiskenner.
2795 Han Mirgen adazı
Alıp Kök Han adazınañ
Kök sınınñ altında,
Kök talay suğ hazında
Anda çurtap haldılar.

* * *

2800 Hırh azır pastıg
Hızıl sınınñ altına çidip,
Hırh azırlap ahhan
Hızıl talay suğ hazında
İzil Han anda çurt tudıbışan.

Kızıl tepenin altına
Kırka ayrılıp akan
Kızıl nehrin kıyısında
Eskilerimizin büyük yurdu olacak.
Benim büyüp-doğduğum yerim de orada
olacak.
İşte biz oraya gidiyoruz,
Sen yurda sahip çıkacaksınız.
Benim yaşım-vaktim geldi,
Temiz güzel bedenimi
Orada bırakacağım.
Benim ölen bedenimi
Büyük kurgan edersin değil mi?
Paylaşımı orada yaptılar:
Otlayan malı eşitçe böldüler,
Halkı-boyu denkçe ayırdılar.
İzil Han, Çarıh Tana güzeliyle,
Han Sarığ büyük dedesiyle
Hızıl tepeyi gördüler.
Han Mirgen babası
Yiğit Kök Han dedesiyle
Kök zirvenin altında,
Kök nehrin kıyısında
Orada yaşadılar.

* * *

Kırk çifte başlı
Hızıl tepenin altına varıp,
Kırk kola ayrılıp akan
Kızıl nehrin kıyısında
İzil Han orada yurt tuttu.

2805 Purunğılarınñ çurtında
Han Sarıǵnıñ sinı-tuzı çit parǵan.
Çirı-suuna çitkende,
Sinineñ irtire çurtap polbaan.
Anda ölibışken, anda çadıbışhan.
2810 Altınnañ orap,
Kümünseñ sulǵap, İzil Han
Han Sarıǵ ulaǵazınıñ ölgen söögın,
Hızıl sınınıñ üstüne sıǵarıp,
Uluǵ kürgen idip,
2815 Anda kölet salǵan.
Hadarǵan malnıñ eezı,
Halıh çonınıñ hanı polıp
Hızıl sınınıñ altında
Anda çurtabışhan.
2820 Irahha istilgen, çaǵınǵaa sabıhhan.
Irahlılar, istip, horıǵıp,
Irah taa polza, kilglep turadır.
Inaǵ çurtaańar, İzil Han tıp,
Irahlı çirlerine nanǵlapçadadır.
2825 Çaǵınǵılar, körıp horıhhlap,
Çahsı polarǵa kilglep turadır.
Çahsı çurtaańar, İzil Han tıp,
Çahsı çoohtazıp, çirlerine
Nanǵlapçadadır.
2830 Azır çıdazı sarbayıp,
Aǵar čaa paza polbaan,
Molat hılistı tudınıp,
Uluǵ čaa paza polbaan.
İrem küreñ attıǵ İzil Han
2835 Hızıl sınınıñ altında

Eskilerinin yurdunda
Han Sarıǵ'ın yaşı-ömrü ulaştı.
Memleketine vardığında,
Seninle geçerek yaşayamadı.
Orada öldü, orada kaldı.
Altınla beleyip,
Gümüşle sarıp İzil Han
Han Sarıǵ büyük dedesinin naaşını,
Hızıl tepenin üstüne çıkarıp,
Büyük bir kurgan yapıp,
Orada siper etti.
Otlayan malın sahibi,
Kalabalık halkın hanı olup,
Hızıl tepenin altında
Orada yaşadı.
Uzakta duyuldu, yakında meşhur oldu.
Uzaktakiler, duyup, korkup,
Uzak da olsa gelmiş.
İzil Han dostça yaşayın, deyip,
Uzaktaki yurtlarına geri dönmüşler.
Yakındakiler, görüp korkup,
İyi olmaya gelmiş.
İyi yaşayın, İzil Han deyip,
Güzel konuşup, memleketlerine
Geri dönmüş.
Çifte süngüsü ,
Kanlı savaş olmadı,
Çelik kılıcı kavrayıp,
Büyük savaş da olmadı.
İri yağız atlı İzil Han
Hızıl tepenin altında

Kin ıręap, kin mteş haldı.*

ok neşelenip oka keyif attı.

* Pu nımahtı S.P. Kadışev 1920 ılda şıra rayonındağı şipilinsk rudnikte urtaan İ. Y. Salamaevteň isken.

SONUÇ

Geniş Sibirya coğrafyasının güney bölümünde diğer Türk soylu komşuları Altay Türkleri, Şor Türkleri ve Tıva Türkleri ile yaşayan Hakas Türkleri zor iklim ve coğrafi şartlarda hayatlarını uzun asırlardır sürdürmeye devam etmektedir. Devlet hacmindeki bağımsız siyasî teşkilatlarını bir süre Ötüken bölgesinde ayakta tutan Hakas Türklerinin tarihi muhtelif Türk İmparatorlukları, Moğol ve Rus hâkimiyetleri altında geçmiştir. Buna rağmen dillerine ve somut/soyut kültürlerine ellerinden geldiği ölçüde sahip çıkmışlar ve bunu yaşatmaya çalışmışlardır. Sözlü kültür ürünlerinin epey zengin bir hacim kapladığı Hakas Türklerinde millî bilinç bu sayede günümüz siyasî, sosyal ve ekonomik şartları da göz önünde bulundurursak ayakta durmaya devam etmiştir.

Hakas Türklerinin yaşadığı coğrafya her ne kadar Türklüğün kadim coğrafyalarından olsa da biraz önce de belirttiğimiz gibi coğrafi şartlar ve iklim koşulları sebebiyle zor bir yaşam alanı olagelmıştır. Özellikle 1552 yılını takip eden dönemlerde Çarlık idaresi 17. yüzyılda daha yoğun olmak üzere bölgede iskân siyaseti izleyerek bu coğrafyayı Ruslaştırma ve Ortodokslastırma çabaları içine girmiştir. Bu siyasî şartların yanı sıra bölgede halen daha var olan zengin yer altı ve yer üstü kaynaklar bölgenin bu anlamda bir cazibe merkezi haline gelmesine vesile olmuştur. Sibirya Türklüğünün o zamanki az gelişmiş silah teknolojisi sayıca daha az olan Rus-Kozak “silahlı” güçlerinin bölgeyi çok kolay bir şekilde ele geçirmelerine sebep olmuştur. Böylece bölge yavaş yavaş Rus iskânına hazır duruma gelmiştir. Her ne kadar bölgedeki zenginlikleri elde tutmak amacıyla bir iskân faaliyeti yürütülmüş olsa da bölgenin kültürel dokusunu inceleyerek alana sahip olmak isteyen kolonyal oryantalist görüş resmî olarak görevlendirdiği memurlar veya sürgün nedeniyle bölgede yaşamak zorunda kalan araştırmacılar eliyle kültürel bir hâkimiyet de kurmaya çalışmıştır.

Hakas coğrafyasında ilk ilmî tedkiklerin 18. yydan itibaren başladığını biliyoruz. Çalışmamızın Birinci Bölüm’ünde ayrıntılarıyla belirttiğimiz şahıslar ve kurumlar yalnızca halk edebiyatı değil diğer folklor ürünlerini derlemişler, etnografik ve antropolojik incelemelerde bulunmuşlardır. Bu veriler Çarlık Rusyası başkentindeki Üniversite başta olmak üzere Kazan Üniversitesince değerlendirilmiş, bölgenin kültürel zenginliği fark edilerek daha fazla ve profesyonel yöntemlerle yapılacak çalışmalar için hazırlıklar yapılmıştır. Rus millî siyasetinin önemli sacayaklarından olan yeni diller ve kültürleri ortaya çıkararak milletleştirme ve bunun sonucunda da aynı soydan gelen milletleri farklılaştırma siyaseti işte bu çalışmalarla birlikte başlatılmış Nikolay İlminskiy ile zirve yapan bu düşünce onun ardılları tarafından da başarıyla sürdürülmüş ve gerek iç gerekse de dış destekçileriyle birlikte halen daha sürdürülmektedir.

Hakas coğrafyasındaki folklor derlemelerinin kurumsal bir şekilde yapılması 1917 Ekim Devrimi ile hız kazanır. Her özerk bölge bünyesinde kurulan ayrı araştırma ve tedkik enstitüleri bu faaliyetlerin merkezi haline gelmiş, birçok yayın yapılmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte bu çalışmalar devam ettirilmiş ve faaliyetler nispeten daha rahat bir şekilde sürdürülmüştür.

Folklor malzemelerinin derlenmesi faaliyetleri içinde destan derlemeleri de önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle 1946 yılında açılan Hakas Tarih, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde o devirde daha çok olan destan anlatıcılarından yüzlerce destan derlenmiş bunlar yazılı ve işitsel ve bazıları da görsel olarak kaydedilmiş olup arşivlerde saklanmıştır. Bu derleme malzemesi peyderpey bazı araştırmacılar tarafından yayıma hazır hale getirilerek kitap hacminde bazen de yerel gazetelerde neşredilmiştir. 1960lı ve 1970li yıllardan itibaren metnin neşrine devam edilmekle birlikte destanlarla ilgili kitap ve makale hacminde birçok tematik çalışmanın da yapıldığına şahit oluyoruz. Bunlar günümüze gelinceye değin devam etmiştir. Hakas destanlarıyla alakalı yapılan çalışmalar SSCB'nin yıkılıp, Türk boyları arasındaki duvarın nispeten yıkıldığı dönemlerden itibaren özellikle Türkiye'de de nicel ve nitel olarak artış göstermiştir. Bizim yapmış olduğumuz bu çalışma da bunlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Hakas Türkçesinde *alıptıǵ nımah* terimiyle karşılanan destan türü, Rus Türkolojisinin kaynaklarındafarklı adlandırmalar ve türler şeklinde yansıtılmış ve günümüzde dahi çözölemeyen bir adlandırmave tür sorunu zuhur etmiştir. Rusça kaynaklar başta olmak üzere Türk Dünyası destancılık geleneği içinde *mögelig tool*, *maadırlıǵ tool*, *bogatırskaya skazka* ve *arhaiçeskiy epos* gibi terimlerle karşılanması türün tam olarak ne şekilde adlandırılacağı ve destan türünün destanın haricinde masal, mit veya efsane gibi türleri de karşılayıp karşılamayacağı gibi meselelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. İncelemeye tâbi tuttuğumuz ve bunu haricinde yaptığımız okumalar sonucunda vardığımız sonuç Hakas destanlarının, ana teması Orta ve Alt Dünya'da yer alan müspet ve menfi kahramanların birbirleriyle yaptıkları şahsî ve kavmî mücadeleler olan içinde kahramanî evliliklerin yer aldığı, örneklerini Altay Yaradılış Mitlerinde gördüğümüz özelliklerin zengin bir şekilde bulunduğu, manzum, uzunlukları 400 ila 17000 mısra arasında değişen ve muhtevalarında her ne kadar masal, efsane ve mit özellikleri barındırsa da Hakas Türkçesi karşılığında olduğu gibi *alıptıǵ nımah/çaalıǵ nımah* yani kahramanlık destanı şeklinde tesmiye edilecek bir halk edebiyatı türüdür.

Bu çalışma dâhilinde Hakas destan kahramanlarını tipolojik ve epik-biyografik merkezli bir incelemeye tabî tutmakla birlikte incelediğimiz destanlardaki motifler ve kültürel unsurlar üzerinde incelemelerde de bulunarak bölge insanının düşünce yapısı, hayat tarzı, evren algısı, dinî inançları ve kutsalları hakkında da bilgi sahibi olduk ve bunları folklor yöntemleri çerçevesinde tahlil etmeye çalıştık. Bu sebeple gerek kullanılan malzemenin sayısı gerekse de tüm destancılık geleneğini ilgilendiren kahraman tipolojisinin Hakas Türkleri merkezinde ortaya konması bakımından çalışmamızın Türk Dünyası destancılık geleneğine bir katkı yapabildiğini umuyoruz. İncelemeye kaynaklık eden on iki Hakas destanı içerisinde tespit edebildiğimiz üç yüz elli kişilik geniş kişi kadrosu bünyesinde yukarıda da değindiğimiz tipolojik-biyografik değerlendirme yapılmış ve asıl faydası ve önemi dip köklerine inildiği takdirde anlaşılacak motif yapısı irdelenmiştir. Motif yapısı incelenirken epizotlara göre bir motif incelemesi yapılmamış olup Stith Thompson'un abidevî eseri olan *Motif Index of Folk-Litareture* adlı eserinde tespit edebildiğimiz motif numaralarından da faydalanılarak bir Hakas destanlarında merkezî ve talî kahramanlara bağlı bir motif atlası çıkarılmaya

çalışılmıştır. Buradan yola çıkılarak motifler *Sosyal Hayatla Alakalı*, *Olağanüstülüklerle Alakalı* ve *Büyük Alakalı Motifler* olarak üç gruba ayrılmıştır. Her bir motif grubu farklı zenginlik ve yoğunluk ihtiva etmektedir.

Çalışmamız Hakas destanlarındaki kahramanların halk edebiyatının diğer ürünleri olan mit, efsane ve masal türlerinde yer alan kahramanların sahip olduğu birçok özellikle paralellik taşıdığını göstermektedir. Bilhassa Hakas destan kahramanlarının Üst ve Alt Dünya varlıklarıyla olan ilişkileri, mücadeleleri vd. münasebetleri bu benzerliklerin daha iyi görülmesine neden olmaktadır.

Bununla birlikte incelememizde yalnızca dördü tarafımızdan aktarılan on iki destan kullandık. Bu destanların tümü, diğer Hakas destanlarının tiptik şekli özeliği olarak manzum eserlerdir. İncelememizde kullandığımız destan metinlerinin en hacimliyi yaklaşık on yedi bin mısra iken en kısa destan yaklaşık iki bin mısra civarındadır. Her bir destan hacmine bakılmaksızın zengin bir kişi kadrosunu ve motif yapısını ihtiva etmektedir. Bu durum toplumun kolektif şuurunun tecessüm hali olan Hakas destanlarındaki kahramanların toplum tarafından önemli bir mevkide ve kendilerinden de farklı bir pozisyonda olduğunu göstermektedir. Destan kahramanlarının sahip olduğu bu zengin kültürel boyut bu destanlara bağlı motif yapısının zengin olmasını sağlamıştır. Bu motif ve diğer unsurlarda yer alan özellikler Hakas Türk kültürünün aslî ve talî kültürel ve düşünüş unsurlarının da belirginleşmesi ve daha iyi anlaşılmasına neden olmaktadır. Hakas Türkleri destan kahramanları özelinde Sayan-Alтай Sibiryа Türk grubu insan tipini genelinde ise Türk Dünyası düşünüş, yaşayış ve duruş özellikleri bariz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Biz bu çalışmada Hakas destan kahramanları özelinde Türk Dünyası destancılık geleneği kahraman tipinin meydana getirilmesi için bir adım attığımız düşüncesindeyiz. Destan kahramanları hangi tarihî devir içinde yaratılmış olursa olsun bir “tip”tir ve tip kavramının içeriğinden ötürü diğer destancılık geleneği kahraman tiplerine de teşmil edilebilir. Ancak bizim çalışmamız için de söz konusu olan durum halihazırda daha sağlıklı ve verimli bir incelemenin ortaya çıkarılabilmesi için gerekli olan metinlerin Türkiye Türkçesine aktarılmasıdır. Biz bu çalışmada on iki destan metnine yer verdik ve bir tanesi yayımlanmış olmakla birlikte beş tanesi tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmış metinlerdir. 1990lı yıllardan başlayarak 2012 yılına gelinceye değin bizim yaptığımız çalışmaların haricinde yapılan ilmî aktarma ve kısmî incelemelerin sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Bu sebeple, durum en azından metin aktarımı bakımından yolun başında olduğumuzu göstermektedir. Şahsî ve kurumsal gayretler bir tarafa bırakılacak olunursa bundan sonraki aktarma çalışmalarının kurumsal desteklerle sayısının artırılması gerekmekte, destan incelemelerine sayıca fazla malzeme hazırlanmalıdır. Hakasyа’nın başkenti Abakan’da bulunan Hakas Tarih, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Enstitüsü arşivinde 250’ye yakın irili ufaklı destan metni gün yüzüne çıkarılmayı, neşredilmeyi ve başta Türkiye Türkçesi olmak üzere diğer Türk lehçelerine kazandırılmayı beklemektedir. Tüm destanların ortaya konmasından sonra yapılacak her türlü çalışma genel sonuçlar vermesi bakımından daha sağlıklı ve daha zengin sonuçlar verecektir.

KAYNAKLAR

Abel'tin, E. A. (red.) ; *Skazaniya o Velikom Hakasskom Knyaze Yerenake*, Abakan 155 s.

Aça, Mehmet; **“Anonim Halk Edebiyatı”**, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* Ank: Grafiker Yay. 2007 ss. 125–184.

Aça, Mehmet; **“Destan ve Masal Anlatımı Zamanı ile Ortamını Belirleyen İnanışlar Nelerdir?”**, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı –Bildiriler-* C. 1 2007 ss. 13–22.

Aça, Mehmet; **“Güney Sibirya Türklerinde Ava Destancı ve Masalcı Götürme Geleneği”**, *TÜBAR* S. XXI Bahar 2007 ss. 7–16.

Aça, Mehmet; **“İki Sır Kahraman: Uşun Koca Oğlu Segrek İle Kozi Körpeş”**, *Millî Folklor* S. 90 2011 ss. 26–36.

Aça, Mehmet; **“Kültür-Medeniyet Kahramanları ve Türk Müzik Âletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkül Etmiş Bazı Efsâneler”**, *Millî Folklor* S. 45 2000 ss. 43–51.

Aça, Mehmet; **“Lanetin Kuşatmasında Bir Adam: Dirse Han”**, *Lanet Kitabı* İst: Kitabevi Yay. ss. 167–173.

Aça, Mehmet; **“Oğuz Kağan ve Arı-Haan Destanları Uygarlaşma Süreci Açısından Nasıl Okunabilir?”**, *Millî Folklor* S. 82 2009 ss. 59–75

Aça, Mehmet; **“Reşideddin’in Oğuznamesi’nde Kadın”**, *Millî Folklor* S. 76 2007 ss. 76–92.

Aça, Mehmet; **“Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”**, *Millî Folklor* S. 54 2002 ss. 75–85

Aça, Mehmet; **“Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu”**, *Millî Folklor* S. 72 2006 ss. 85–94.

Aça, Mehmet; “**Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri**” *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* (haz. Prof. Dr. Saim Sakaoğlu-Prof. Dr. Ali Duymaz), Ötüken Yay. 2002 ss. 150–164

Aça, Mehmet; “**Türk Destanlarında Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı**”, *Milli Folklor* 1997 S. 34 ss. 78-81.

Aça, Mehmet; “**Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman**”, *Milli Folklor* S. 44 1999 ss. 18-23

Aça, Mehmet; *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yay. 2002 337 s.

Aça, Mehmet; *Tıva Halk Masalları*, Konya Kömen Yay. 2007 513 s.

Aça, Mustafa; “**Yirtöşlük Destanının Sibirya (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme**”, *Milli Folklor* S. 51 2001 ss. 65- 74.

Adasal, Rasim; *Yeryüzü Tanrıları, Liderler, Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi*, İst: Minnetoğlu Yay. 1979 282 s.

Adıgüzel, Sedat; “**Başkurt Destanı Akbuzat’ın Epik Kurallara Göre İncelenmesi**”, *Milli Folklor* S. 44 1999 ss. 24–34

Ahpaşeva, N.M.; “**Vıdı transformatsiy obraznoy sistemi perevodimoğo proizvedeniya na primere russkoyazıçnıx variantov xakasskogo skazaniya «Alıp Pil Taran»**” (Hakas Alıp Pil Taran Anlatmasının Rusça Varyantları Örneğinde Eserlerin Tercümesinde Şekil Değiştirme İmgesinin Görünümü), *Aktualnie problemi izuçeniya yazıka i literaturı: mater. Vseros. nauç. konf.* – Abakan 2002ss.262–267.

Ahpaşeva, N.M.; **“Vxojdenie alıptıǵ-nımaxa (xakasskogo boǵatırskogo skazaniya) v natsionalnuyu literaturu”** (Alıptǵ Nımah’ın (Hakas Kahramanlık Anlatması) Millî Edebiyata Girişi), *Aktualnie problemı izuçeniya yazıka i literaturı: mater. III Vseros. nauç.konf.*–Abakan 2003 ss.210–215.

Ahpaşeva, N.M.; **“Kognitivnıe protıvoreçiya i nesootvetstviya (uyumsuzluk) na primere xudojestvennogo perevoda xakasskogo eposa”** (Hakas Destanının Sanatsal Çevirisi Örneğinde Kavramsalsal Aykırılık ve Uyumsuzluk), *Slovovıskazıvanie, tekst v koǵnitivnom, praǵmatičeskom i kulturoloǵičeskom aspektax: mater. II Mejdunar. nauç. konf.* – Çelyabinsk 2003 ss.470–473.

Ahpaşeva, N.M.; **“Perevodçık, derji epiçeskuyu distantsiyu”** (Çevirmen, Epik Mesafeyi Kuru), *Literaturnaya Rossiya.* – 2003. – № 21. 23 мая 2003 s.6.

Ahpaşeva, N.M.; **“Problemı opredeleniya janra alıptıǵ-nımaxa (xakasskogo skazaniya o bogatıryax)”** (Alıptıǵ Nımah (Hakas Kahramanlık Anlatması) Türünün Sarihliǵi Meseleleri), *Vestnik XGU im. N.F. Katanova.* Seriya 5. Filologiya: Yazıkoznanie. Vıp. 5; Seriya 6. Filoloǵiya: Literaturovedenie. Vıp. 2. – Abakan 2003ss. 162–164.

Ahpaşeva, N.M.; **“Formirovanie traditsii hudojestvennogo perevoda hakasskogo eposa”** (Hakasa Destanının Sanatsal Tecüme Geleneǵinin Formülistiǵi), *Perevod tyurkskih literatur Sibiri: materialı regional’nogo nauçnogo seminara.* – Gorno-Altaysk 2005 ss.27-36.

Ahpaşeva, N.M.; **“Natsional’nıy epos i stanovlenie hakasskoy literaturı”** (Millî Destan ve Hakas Edebiyatının Oluşumu), *Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya.* – Ulan-Ude 2008 Vıp.10 ss. 207–210.

Ahpaşeva, N.M.; **“Praktika hudojestvennogo perevoda hakasskogo eposa v kontekste razvitiya hakasskoy fol’kloristiki”** (Hakas Folklorunun Gelişimi Bağlamında Hakas Destanının Sanatsal Tercüme Tecrübesi), *Razvitie yazıkov i kul’tur korennıh narodov Sibiri v usloviyah izmenyayuşçesya Rossii: materialı Mejdunarodnoy konferentsii.* Abakan 2005 ss.171–179.

Ahpaşeva, N.M; “**Perevodçeskaya traditsiya hakasskih skazaniy o bogatıryah (opıt preskriptivnogo analiza hudojestvennogo perevoda)**”, (Kahramanlar Hakkındaki Hakas Anlatılarının Tercüme Geleneği – Sanatsal Çeviri Tecrübesinin Tasviri Tecrübesi) avtoref. dis. na soisk. uçen. step. kand. filol. nauk: 10.01.08 / Ahpaşeva Natal’ya Markovna: Lit. in-t im. A.M. Gor’kogo. – Moskva– 21s.

Aktaş, Erhan; “**Altay ve Tıva Türk Destanlarında ‘Haber Verme’ Motifi Üzerine Genel Bir Değerlendirme**”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* C. 11 S. 1 ss. 45–62.

Aktaş, Erhan; “**Hakas Türk Destanlarında Başlangıç ve Bitiş Kalıpları**”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Kitabı*, İzmir 2012 ss. 639–652.

Aktaş, Erhan; “**Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbına Han Orba Destanı Açısından Bir Bakış**”, *Problemi Filologii Narodov Povolj’ya* 1–2 Nisan 2010 ss. 26–34.

Aktaş, Erhan; ***Hakas Destanları 3 Han Orba***; Ank: TDK Yay.2011 254 s.

Aktaş, Erhan; ***Hakas Kahramanlık Destanı Han Orba*** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi-
dan Yrd. Doç. Dr. Muvaffak Duranlı), İzmir 2007 542 s.

Anderson, David G.; “**Hakaslar**” (çev. Ayça Ergun), *Türkler Ansiklopedisi* C. 20 ss.200-204.

Arat, Reşit Rahmeti; “**Türk Şivelerinin Tasnifi**”, *Makaleler I* (haz. Osman Fikri Sertkaya), Ank: TKAE Yay. 1987 ss. 69-149.

Arıkoğlu, Ekrem (1996); ***Tuva ve Hakas Türkçesinde Fiil*** (yayımlanmamış doktora tezi) Ank.

Arıkoğlu, Ekrem (2007); ***Hakas Destanları I***, Ank: TDK Yay. 2007 729 s.

Arıkoğlu, Ekrem (haz.); “**Destanlar – Güney ve Kuzey-Doğu Sibirya Alanı- Hakas Türkleri**”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, Ank: AKMB Yay. 2004 ss. 331-444.

Arıkoğlu, Ekrem (haz.); **Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük**, Ank: Akçağ Yay 2005 558 s.

Arıkoğlu, Ekrem (haz.); **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 25. Cilt Hakas Edebiyatı**, Ank: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 2003 424 s.

Aslan, Mustafa; “**Köroğlu Destanının Türkmen Benzer Metninde Genç Kahramanlar Hakkında Hikâyeler**”, *Milli Folklor* S. 51 2001 ss. 42–50

Aslan, Namık; “**Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine**”, *Milli Folklor* S. 64 2004 ss. 37–43.

Aslışen, Özgür; **Yeni ve Yakınçağ’da Hakasların Siyasi ve Kültürel Hayatı** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Yrd. Doç. Dr. Emin Sezer), Sakarya 2006 88 s.

Asoçakov, V.A. – Lariçev, V.E. – Sunçugaşev, Ya. İ (haz.) (1980); **Voprosı Arheologii Hakasii** (Hakas Arkeolojisinin Meseleleri), Abakan 190 s.

Atsız, Hüseyin Nihal; **Türk Edebiyatı Tarihi**, İst: İrfan Yay. 1997 179 s.

Aydın, Erhan; “**Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar**”, *Sibirische Studien Band 2 Nummer 1* 2007 ss. 41–64.

Bahaeddin, Ögel; **Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**; Ank: TTK Yay. 1998 644 s.

Bainov, M.R.; **Han Töñis Alıptıǵ Nımah**, Ağban: Hakas Kniga İzdatel’sstvozı 1994 216 s.

Barthold, V.V.; **Kırgızlar** (çev. Ufuk Deniz Aşçı), Konya: Kömen Yay. 2005 99 s.

Bayat, Fuzuli; **Ay Kültünün Din-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi**, Ank: 3OK Yay. 2005 173 s.

Bayat, Fuzuli; **Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü**, İst: Ötüken Neşr. 2006 328 s.

Bayram, Bülent; “**Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Halk Hikâyeleri’nde Kutsal Kurt ve Tepegöz**”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* S. VI/I ss. 19–27.

Bayram, Bülent; **Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)**, Ank: TKAE Yay. 2010. 335 s.

Bayram, Bülent; **Şuyın Hivetiri’nin Ulp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)**, Ank: TKAE Yay. 2012 335 s.

Belge, Murat; **Edebiyat Üzerine Yazılar**, İst: İletişim Yay. 2006 524 s.

Berdibay, Rahmankul; **Baykal’dan Balkan’a** (çev. S. Aydoğdu vd.), Ank: Bilig Yay. 1997 330 s.

Berdibay, Rahmankul; **Destan Halk Hazinesi**, Ank: Yeni Avrasya Yay. 2002 321s.

Bloch, March; **Feodal Toplum** (çev. Melek Fırat); İst: Kırmızı Yay. 2007 816 s.

Boratav, Pertev Naili; **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, İst: Gerçek Yay 1988 237 s.

Boratav, Pertev Naili; **Köroğlu Destanı**, İst: Adam Yay. 1984 261 s.

Bowra, Cecile Maurice; **Heroic Poetry** (Kahramanlık Şiiri), London: MacMillan Co. Ltd. 1952 590 s.

Butanayev, Viktor Yakovleviç – Butanayeva İrina İsayevna; **Hakasskiy İstoriçeskiy Fol’klor** (Hakas Tarihî Folkloru), Abakan 2001 146 s.

Butanayev, Viktor Yakovleviç – Butanayeva İrina İsayevna; **Mir Hongorskogo (Hakasskogo) Fol’klora** (Hongoray –Hakas- Folklor Dünyası), Abakan.2008 376 s.

Butanayev, Viktor Yakovleviç – Butanayeva, İrina İsayevna; **“Hakas Halk Bilimi Araştırmaları Tarihi”**, (akt. Ulanbek Alimov), *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir 2005

Butanayev, Viktor Yakovleviç – Torbostayev, K.M.; **“Batır”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan:Polikor 2007 s. 69.

Butanayev, Viktor Yakovleviç; **“Hakaslar”**, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* S. 107

Butanayev, Viktor Yakovleviç; **“Moğol-Cungar Hâkimiyeti Döneminde Yenisey Kırgızları”**, *Türkler Ansiklopedisi* C. 2 ss.405–411.

Butanayev, Viktor Yakovleviç; *Burhanizm Tyurkov Sayano-Altaya* (Sayan Altay Türklerinde Burhancılık), Abakan 2003 264 s.

Butanayev, Viktor Yakovleviç; *Etniçeskaya Kul'tura Hakasov* (Hakasların Etnik Kültürü), Abakan. 1998 317 s.

Butanayev, Viktor Yakovleviç-Butanayeva, İrina İsayevna; *Yenisey Kırgızları* (akt. Yaşar Gümüş), İst: Ötüken Neşr. 2007 214 s.

Butanayeva, İrina İsayevna; **“Traditsii Skazitel'skogo Masterstva Hakasskih Haydji”** (Hakas Haycılarının Anlatma Geleneği Ustahğı), *Gumanitarnie Nauki v Sibiri* 2008 No: 3. ss.84-86.

Caferoğlu, Ahmet; **“Abakan Türkleri (Hakas'lar)”**, *Türk Kültürü* S. 28 Şubat 1965 ss. 19–25

Caferoğlu, Ahmet; **“Türk Onomastiğinde ‘Köpek’ Kültü”**, *TDAY Belleten* 1961 ss. 1-11.

Campbell, Joseph; *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, İst: Kabalcı Yay.2000 465 s.

Carlyle, Thomas; **Kahramanlar** (çev. Reşat Nuri Güntekin), İst: Semih Lütfi Kitabevi 207 s.

Çandarlıoğlu, Gülçin; **Türk Destan Kahramanları** (haz. Muhiddin Nalbantoğlu), İst: And Bas. Yay. 1977 239 s.

Çavdar, Esra; **Hakasya Türkleri Siyasî ve Kültürel Tarihi** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Doç. Dr. Tilla Deniz Baykuzu), Edirne 2010 123 s.

Çeribaş, Mehmet; **Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltanoy Destanı**, Ank: TKAE Yay. 2011 432 s.

Çınar, Ali Abbas; **“Türk Destanlarında Alp Tipi At”**, *Millî Folklor*, S. 56 2002 ss. 153–157

Çistobayeva, N.S. – Limorenko, Yu. V.; **“Tipičeskie mesta hakasskogo geroičeskogo eposa”** Ukazatel’ tipičeskih mest geroičeskogo eposa narodov Sibiri (altaytsev, buryat, tuvintsev, hakasov, şortsev, yakutov)”, Novosibirsk: İzd-vo SO RAN 2005 ss. 83–117.

Çistobayeva, N.S.; **“Ustoyçivie elementı v tipičeskih mestah hakasskogo geroičeskogo eposa (na primere masti konya)”**, *Gumanitarnie nauki v Sibiri*. – Novosibirsk: Nauka, 2002 №3. – ss. 50–55.

Çistobayeva, N.S.; **“Poetika začına hakasskih geroičeskih skazaniy”**, *Yadkyar* 2003 Ufa. Vıp.4 – C. 81–90.

Çistobayeva, N.S.; **“Spetsifika ustoyçivih mest geroičeskogo eposa hakasov (na primere opisaniya poedinka bogatirey)”**, *Sibirskiy filologičeskiy jurnal*, Novosibirsk: NGU 2006 ss.10–14.

Çistobayeva, N.S.; **“Svoeobrazie tipičeskih mest geroičeskogo eposa hakasov”**, *Gumanitarnie nauki v Sibiri*, Novosibirsk: Nauka, 2006 №4. ss. 60–63.

Çistobayeva, N.S.; **“Syujetno-kompozitsionnoe stroenie geroičeskogo eposa hakasov”**, *Gumanitarnie nauki v Sibiri*. Novosibirsk: Nauka, 2005 №4. ss. 44–48.

Çistobayeva, N.S; **“Traditsionnaya poetika skazaniy S.P. Kadişeva”**, *Gumanitarniy vestnik: Aktual'nie problemy bashkirskogo eposovedeniya. Materialı konferentsii.* – Ufa, Vıp.1. 2003 ss. 197–204.

Çistobayeva, N.S; **“Tema sem'i v geroicheskom epose hakasov”**, *Gumanitarnie nauki v Sibiri*, Novosibirsk: Nauka, 2006 №3. ss. 108–111.

Çistobayeva, N.S; **“Ustoyçivie obraznie vırajeniya, harakterizuyuşçie pervotvorenıe zemli Epos «Ural-batır» i mifologiya”**, *Materialı Vseros. nauç. konf. (27–28 maya 2003 g.)* 2003 Ufa: Gilem, ss. 92–94.

Çistobayeva, N.S; **“Osnovnie temi geroicheskogo eposa hakasov”**, *Gumanitarnie nauki v Sibiri.* – Novosibirsk: Nauka №3. 2005 ss. 65–70.

Çobanoğlu, Özkul; **“Lord Raglan’ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış”**, *Prof. Dr. Umay Günay Armağanı* Ank: Feryal Matbaası 1996 ss. 202–209.

Çobanoğlu, Özkul; ***Türk Dünyası Epik Destan Geleneği***, Ank: Akçağ Yay. 2007 479 s.

Çoçiyeva, A.S.; ***Bibliografiya Neizdannıh Geroicheskikh Skazaniy na Hakasskom Yazıke*** (Hakasça Destanların Yayınlanmamış Bibliyografyası), Abakan: HakNIİYaLİ Yay. 2006

Çoruhlu, Yaşar; ***Türk Mitolojisinin Anahatları***, İst: Kabalcı Yay.2002 237 s.

Çudoyakov, A.İ.; ***Şor Destanı İncelemeleri*** (çev: Caşteğin Turgunbayer), Ankara: TDK Yay. 2007

Davletov, Timur Bulat; **“Hakas Destancılık Geleneği ve 1500 Yıllık Han Mirgen Destanın İçerik-Tarih-Kültür Bağlamında Sosyolojik Bir Çözümleme Denemesi”**, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 277–300.

Davletov, Timur Bulat; ***Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ***, Ank: Yurt Kitap-Yay. 2005 394 s.

Davletov, Timur Bulat; ***Hakas Kartalı Han Mirgen***, Ank: Yurt Kitap-Yay. 2005 199 s.

Davletov, Timur Bulat; ***Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı***, Ank: TÜRKSOY Yay. 2008 311 s.

Davletov, Timur Bulat; ***Huban Arığ Hakas Türklerinin Kahramanlık Destanı***, Ank: TÜRKSOY Yay. 2006 283 s.

Davletov, Timur Bulat; ***İnanç ve Milliyetçilik Etkileşimi Bağlamında Güney Sibirya Türklüğü'nün Durumu*** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Prof. Dr. Cihat Özönder), İstanbul 2001 275 s.

Davletov, Timur; **“Hakas Türklerinin Sosyo-Politik, Ekonomik ve Dilsel Durumu”**, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası* S. 23 2002

Deliömeroğlu, Yakup; **“Hakaslar ve Hakasya”**, *Yeni Türkiye 16 Türk Dünyası Özel Sayısı*

Demir, Ercan; ***Hakas Kahramanlık Destanlarından Altın Taycı*** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Yrd. Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu) Van 2001 139 s.

Devlet, Nadir; **“Sibirya’daki Halkların Demografik ve Ekonomik Potansiyelleri”**, *Sibirya Araştırmaları* (haz. Emine Gürsoy Naskali), İst: Simurg Yay. 1997 ss. 25–46.

Dilek, İbrahim; **“Şalgandu Masallarında Bitiş Formeli Olarak Anlatıcının Masal Ülkesinden Dönmesi”**, *Uluslar arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri* Ank: TC Kültür Bak. Yay. 2002 ss. 257-263.

Dilek, İbrahim; **“Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yer altı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler”**, *Milli Folklor* S. 85 2010, ss. 46–56.

Dilek, İbrahim; “**Sibirya Türk Masallarında Hayvanla Evlenme**”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* Konya S. 22 ss. 207-218.

Dilek, İbrahim; *Altay Destanları I*, Ank: TDK Yay. 2002 365 s.

Dilek, İbrahim; *Altay Masalları*, Ank: Alp Yay. 2007 708 s.

Domojakov, V.İ. – Çankov, D.İ.; *Alıptıǵ Nımahtar*, Abakan: Hakasskay Oblast’taǵı Gosudarstvennay İzdatel’sstvo, 1951 320 s.

Drompp, Michael R.; “**Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Yenisey Kırgızları**”, *Türkler Ansiklopedisi* C. 2 ss. 397-403.

Duymaz, Ali; “**Dede Korkut Kitabı’nda Alplarin Eğitim ve Geçiş Törenleri**”, *Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19–21 Ekim 1999 Ankara)* Ank: AKMB Yay. ss. 109–122

Duymaz, Ali; “**Dede Korkut Kitabı’nda Alplıǵa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme**”, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* (haz. Prof. Dr. Saim Sakaoğlu-Prof. Dr. Ali Duymaz), Ötüken Yay. 2002 ss. 125–137.

Duymaz, Ali; “**Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpi: Salur Kazan**”, *Milli Folklor* 1996 S. 31–32 ss. 49–59.

Duymaz, Ali; “**Oğuz Kağan Destanı’ndan Dede Korkut Kitabı’na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler**”, *Millî Folklor* 2007 S. 76 ss. 50–58.

Duymaz, Ali; “**Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı**”, *Bilig Bahar* 2008 S. 45 ss. 1-22.

Duymaz, Ali; *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, İst: Ötüken Neşr. 1997.

Düzgün, Kara Ülkü; ***Başkurt Destanlarının Tipolojisi***, (yayımlanmamış doktora tezi-dan. Prof. Dr. İsa Özkan) 2007 Ankara 840 s.

Ekici, Metin; “**Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatmasında Bireysellik ve Toplumsal Bütünlük**”, *Milli Folklor* S. 52 2001 ss. 50–59.

Ekici, Metin; “**Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler**”, *Millî Folklor* S. 44 1999 ss. 10–17.

Ekici, Metin; “**Destan Araştırmalarında Kullanılan Bazı Terimler Hakkında I**, *Millî Folklor* S. 53 2002 ss. 27- 33.

Ekici, Metin; “**Destan Araştırmalarında Kullanılan Bazı Terimler Hakkında II**, *Millî Folklor* S. 54 2002 ss. 11–18.

Ekici, Metin; “**Türk Sözü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış**”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı* İzmir 2005 ss. 225–229.

Ekici, Metin; ***Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri***, Ank: Geleneksel Yay. 2007 242 s.

Ekici, Metin; ***Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) –İnceleme ve Metinler-***, Ank: Akçağ Yay. 2004 367 s.

Elçin, Şükrü; “**Atların Doğuşları İle İlgili Efsaneler**”, *Türk Halk Edebiyatı Araştırmaları II* Ank: Akçağ Yay. 1997 ss. 502–506.

Elçin, Şükrü; “**Göçebe Türk Destanlarında Ölüp-Dirilme Motifi**”, *Türk Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ank: Akçağ Yay. 1997 ss. 61-62.

Elçin, Şükrü; “**Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu**”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları* Ank: AKÇAĞ Yay. ss. 33.41.

Elçin, Şükrü; “**Türklerde Atın Armağan Olması**”, *Türk Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ank: Akçağ Yay. 1997 ss. 518- 524.

Eliuz, Ülkü; “**Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler**”, *Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19–21 Ekim 1999 Ankara)* Ank: AKMB Yay. ss. 139–155.

Ercilasun, Ahmet Bican; “**Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese**”, *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* Ank: Akçağ Yay. 2007 ss. 490-495.

Ercilasun, Ahmet Bican; “**Salur Kazan Kimdir?**”, *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* Ank: Akçağ Yay. 2007, ss. 510–526

Ercilasun, Ahmet Bican; “**Türk Destanlarında Baba-Oğul Mücadelesi**”, *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* Ank: Akçağ Yay. 2007 ss. 486–489

Ergin, Muharrem; *Oğuz Kağan Destanı*, İst: MEB Basımevi 1970 39 s.

Ergin, Muharrem; *Orhun Abideleri*, İst: Boğaziçi Yay.

Ergun, Metin; “**Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı**”, *Millî Folklor*, S. 19, Güz ss. 23–26.

Ergun, Metin; “**Hakas Haycıları**”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* S. 1 Bahar ss. 121–129.

Ergun, Metin; *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Konya: Cemre Yay. 1997 160 s.

Ergun, Metin; *Şor Kahramanlık Destanları*, Ank: Akçağ Yay 2005 488 s.

Ergun, Metin-Aça, Mehmet; *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Ank: Akçağ Yay. 2004 600 s.

Ergun, Pervin; “**Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan**”, *Millî Folklor* S. 68 2005 ss. 78–84

Ergun, Pervin; *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*, Konya: Kömen Yay. 2010 391 s.

Ersoy, Feyzi; “**Çuvaş Alp Hikâyelerinde Düşman Tipolojisi**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 177–185.

Esin, Emel; *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İst: Kabalcı Yay. 2004 457 s.

Esin, Emel; *Türk Kozmolojisine Giriş*, İst: Kabalcı Yay. 2001 198 s.

Fordham, Frieda; *Jung Psikolojisinin Ana Hatları* (çev. Aslan Yalçın), İst: Say. Yay. 1983 170 s.

Frazer, James G.; *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri I* (çev. Mehmet H. Doğan), İst: Payel Yay. 1991 395 s.

Frazer, James G.; *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II* (çev. Mehmet H. Doğan), İst: Payel Yay. 1992 399 s.

Golden, Peter B.; *Türk Halkları Tarihine Giriş* (çev. Osman Karatay); Çorum: KaraM Yay. 2006 575 s.

Gökyay, Orhan Şaik; *Dedem Korkudun Kitabı*, İst: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay. 1973

Gömeç, Saadettin; “**Türk Tarihinde An Lu-Shan ve Destanı**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 427- 431.

Gömeç, Saadettin; *Türk Devletleri ve Toplulukları Tarihi*, Ank: Akçağ Yay. 2003 456 s.

Gülmen, Nuriye; “Axel Olric’in Epik Yasaları Işığında ‘Salur Kazanun Evi Yagmalandığı Boyu Beyan Eder’ İsimli Hikâyenin Okunması”, *Millî Folklor* S. 79 2008 ss. 14-20

Günay, Umay ; “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili”, *Millî Folklor* S. 37 1998 ss. 3–12

Gürdal, İrfan; “Kopuz ve Türk Dünyası Halk Çalgıları”, *Türkler Ansiklopedisi* C. 19

Hassan, Ümit; *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, İst: Kaynak Yay. 1985 367 s.

Hoppál, Mihály; *Avrasya’da Şamanlar*, (çev. Bülent Bayram- Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz), İst: YKY Yay. 2012 343 s.

İlgın, Ali; *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*, Ank: TDK Yay. 2008 300 s.

İlgın, Ali; *Kara Kuzgun Destanı (İnceleme-metin-aktarma-gramatikal dizin-sözlük)* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Prof. Dr. Ülkü Çevik Şalk), Ankara 2005

İbrayev, Şakir; *Destanın Yapısı*, Ank: AKMB Yay. 1998 328 s.

İnan, Abdülkadir; “Altay ve Yenisey Türklerinin Tarihi”, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ank: TTK Yay. 1998 ss.36–38

İnan, Abdülkadir; “Altay-Yenisey Türkleri”, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ank: TTK 1998 Yay. ss.33–35;

İnan, Abdülkadir; “Kırgızlar”, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ank: TTK Yay. 1998 ss.39–41

İnan, Abdülkadir; “Sagay Türkleri (Abakanlılar)”, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ank: TTK Yay.1998 ss.50–54

İnan, Abdülkadir; “**Türk Destanlarının Karakteri**”, *Makaleler ve İncelemeler II*, Ank: TTK Yay. ss. 202–205.

İnan, Abdülkadir; *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ank: TTK Yay. 2006 238 s.

İnayet Alimcan; “**Köroğlu Destanı’nın Uygur ve Özbek Varyantlarına Göre Göroğlu Köroğlu’nun Doğumu**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 433- 440.

İnayet, Alimcan; “**Epik Kahramanların Devlere Has Özellikleri Üzerine**”, *Milli Folklor S.* 52 2001 ss. 68–71.

Jung, Carl Gustav; *Dört Arketip* (çev. Zehra Aksu Yılmaz), İst: Metis Yay. 2005 143 s.

Kaba, Ali; *Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Yrd. Doç. Dr. Salahaddin Bekki) Kırşehir 2011 204 s.

Kafesoğlu, İbrahim; “**Kırgızlar**”, *Türk Dünyası El Kitabı I*, Ank: TKAE Yay. 2001 ss.188–192.

Kafesoğlu, İbrahim; *Türk Millî Kültürü*, İst: Ötüken Neşr. 2002 466 s.

Kara, Mehmet; *Hakas Türkçesinde Fiiller* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Doç. Dr. İsmet Cemiloğlu) Ankara 1995 161 s.

Kara, Mehmet; *Hakas Türkçesinde İsim* (yayımlanmamış doktora tezi-dan. Prof. Dr. Fatma Özkan) Ankara 2005 857 s.

Katanov, N.F.; *Bilimsel Eserlerinden Seçmeler-Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri*, Ank: TÜRKSOY Yay. 2000 550 s.

Katanov, N.F.; *Zamečanie O Bogaturskih Poemah Minusinsk Tyurkov (Yenis. Gub.)*, St. Peterburg 1885 8 s.

Kaya, Ceval; “**Oğuz Kağan’ın Öldürdüğü Hayvan Hakkında**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 77- 80.

Kıdırbayeva, Burul – Muratay, Abdikerim; “**Alplara Mahsus Evlilik**” (çev. Mehmet Aça), *Milli Folklor* S. 37, 1998 ss. 78–84

Killi, Gülsüm; “**Hakas Sözlü Edebiyatında Tahpah**”, *Millî Folklor* S. 48 2000 ss. 72-83.

Killi, Gülsüm; “**Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar**”, *MTAD C.6* S. 1 Mart 2009 ss. 16–29

Killi, Gülsüm; “**İlk Hakas Yazarlarından V.A. Kobaykov ve ‘Vaftiz’ Hikâyesi**”, *Bilig* Kış 2004 S. 28 ss. 117–135.

Killi, Gülsüm; *Hakas Türkçesinin Ağızları* (yayınlanmamış doktora tezi-dan. Prof: Dr. Fatma Sema Barutçu Özönder) Ankara 2002 1561 s.

Klapp, Orrin E.; “**The Creation of Popular Heroes**” (Popüler Kahramanın Yaratılışı), *American Journal of Sociology* Vol. 54 No: 2 Sep. 1948 ss. 135–141

Klapp, Orrin E.; “**The Folk Hero**” (Halk Kahramanı), *The Journal of American Folklore* Vol. 62 No: 243 Jan.-Mar. 1949 ss. 17–25.

Kocakaplan, İsa; “**Dede Korkut’un Delileri**”, *Millî Folklor* S. 64 2004 ss. 18–24

Koçak, Aynur; “**Bir Kahraman Modeli Olarak ‘Karaçuk Çoban’**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 165–171.

Korkmaz, Ramazan; “**Arketipsel Sembolizm Açısından Dede Korkut Anlatılarında Yüce-Birey ve Alp-Bilge Tipi**”, *Şerif Aktaş’a Armağan* Ankara 2012 ss. 255–262.

Koşaleva, A.L.; “**Mihail Yevremeyeviç Kil’çiçakov**”, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan:Polikor, 2007 s. 274.

Köprülü, Mehmed Fuad; “**Abakan**”, *Türk Halkedebiyatı Ansiklopedisi* İst: Burhaneddin Basımevi 1935 ss. 2–7.

Köprülü, Mehmed Fuad; “**Alp**”, *MEB İslâm Ansiklopedisi* C. 1 1997 Eskişehir ss. 379-384.

Köprülü, Mehmed Fuad; “**Millî Türk Destanı**”, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* (haz. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz) İst: Ötüken Neşr. 2002 ss.13-17.

Köroğlu, Haluk; “**Depegöz ve Polifem**”, *Milli Folklor* S. 37 1998 ss. 39-46.

Köse, Nerin; “**Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve ‘Kococaş’**”, *Milli Folklor* S. 43 1999 ss. 19–23

Kujakova, G.G.; *Han Mirgen Alıptıǵ Nımah*, Abakan 1992.

Kulagaşeva, Z.İ.; *Altın Taycı Alıptıǵ Nımah*, Abakan.1973.

Kurat, Akdes Nimet; *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ank: TTK Yay. 1999 537 s.

Kurbijekova, A. V. ; *Siben Arıǵ Alıptıǵ Nımah*, Hakas Çirî Gazetesi Abakan 2002

Limorenko, Yu. V.; “**Tipičeskie mesta i syujet geroičeskogo eposa:universal’noe i unikal’noe (na materiale trex epičeskikh traditsiy)** (Kahramanlık Destanında Tipik Mekanlar ve Konu: Evrensel ve Benzersiz (Üç Destancılık Geleneğinin Ürünlerinde)” , *Poetika,Janrov Fol’klora Nardovo Sibiri: Mif, Epos, Ritual*, Novosibirsk 2007 ss.33-48.

Macit, Ümmügülsüm; *Hakas Kahramanlık Destanlarından Han Mirgen* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-dan. Yrd. Doç. Dr.Ekrem Arıkoğlu) Van 2001 134 s.

Mainogasheva, V. Ye.; **“Güney Sibirya Türk Halkları Kahramanlık Eposunun Tarihî Problemleri”** (çev. Alev Kâhya Birgül), *Dr. Himmet Biray Özel Sayısı* Ank: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 1999 ss. 417–426

Maynogaşeva, V. Ye. (1976); **“Epiçeskie motivı pis’ma u hakasov i ih istoričeskie osnovı”** *Uçenie zapiski HakNIİYaLI Abakan, Vıp. XX. ss. 63 – 80.*

Maynogaşeva, V. Ye. (1978); **“Syujet oborotnya-trehgolovoy zmei (zmeya) v hakasskom i altayskom epose”**, *Epiçeskoe tvorçestvo narodov Sibiri i Dal’nego Vostoka: materialı Vsesoyuzn. konf. fol’kloristov. – Yakutsk, ss. 55 – 59.*

Maynogaşeva, V. Ye. (1980); **“Zaçin v hakasskom geroičeskom epose kak hudojestvenınyıy sposob datirovki sobitıy”**, *Literaturovedenie i istoriya: tez. dokl. i soobşç.* (Taşkent, 10–12 sentyabrya 1980 g.) – Taşkent, ss. 100 – 101.

Maynogaşeva, V. Ye. (1981); **“Epiçeskoe nasledie hakasov i ego znaçenie dlya razvıtiya sovremennoy kul’tury naroda”**, *50 let Hakasskoy avtonomnoy oblasti. – Abakan, ss.. 221 – 228.*

Maynogaşeva, V. Ye. (1982a); **Nekotorie syujeti sivogo (sinogo) i çernogo bıkov v fol’klore sayano-altayskih tyurkoyazıchnıh narodov** (Sayan-Altay Türk Dilli Halkların Folklorunda Bazı Siyah ve Kır Boğa Unsurları), *Altayskiy fol’klor i literatura, Gorno-Altaysk, 1982 ss. 137 – 148.*

Maynogaşeva, V. Ye. (1988b); **“Nekotorie elementı internatsionalınykh vozzreniy v hakasskom geroičeskom epose”**, *Velikiy Oktyabr’ i sotsialistiçeskoe stroitel’sтво v Hakasii: mater. obl. nauç. konf., posvyaşç. 70-letıyu Velikoy Oktyabr’skoy sotsialistiçeskoy revolyutsii. – Abakan, ss. 209 – 217.*

Maynogaşeva, V. Ye. (1988c); **“Skifskoe nasledie v geroičeskom epose hakasov”**, *“Tyurkologiya – 88: tez. dokl. i soobşç. V Vsesoyuznoy tyurkologičeskoj konf. (7-9 sent. 1988 g.) – Frunze ss. 422 – 423.*

Maynogaşeva, V. Ye. (1995); **K voprosu o svyazyah epičeskih traditsiy «Manasa» i hakasskih alıptıg nımahov** // Epos «Manas» i epičes-koe nasledie narodov mira: tez. mejdunar. nauç. simp., posvyaşç. 100-letiyu eposa «Manas». (Bişkek, 27-28 avg. 1995 g.) – Bişkek, 1995. – C. 91 – 93.

Maynogaşeva, V. Ye. (1996a); **“Vdohnovlenniy muzoy eposa: (k 75-letiyu so dnya rojdeniya nar. Skazitelya P. Kurbijekova”**, *Jivaya starina: kniga dlya çteniya po istoričeskomu kraevedeniyu: uceb. pos. / sost. V. F. Burov. – Abakan, ss. 108 – 112.*

Maynogaşeva, V. Ye. (1996b); **“Hakasskiy çathan (çadiuan) i vopros ego proishojdeniya (po materialam fol’klora)”**, *Çathan: istoriya i sovremennost’: mater. mejdunar. simpoziuma 25–28 iyunya 1996 g. – Abakan ss. 4 – 7.*

Maynogaşeva, V. Ye. (1999a); **“«Manas» kirgızov i alıptıh nımahı hakasov: genetičeskaya obşçnost’ i tipologičeskoe razliçie”**, *Sb. mater. Mejdunar. konf. po probleme «Eposı narodov Zemli za mir i ob’edinenie», proved 19-21 noyab. 1999 g. v Bişkeke. Bişkek.*

Maynogaşeva, V. Ye. (1999b); **“Nekotorie mifologičeskie i epičeskie syujeti i motivi fol’klora hakasov i drevnevostoçnie kosmičeskie legendı”**, *Ejegovnik İn-ta sayano-altayskoy tyurkologii Hakasskogo gos. un-ta im. N. F. Katanova, Abakan Vıp. III. ss. 79 – 90.*

Maynogaşeva, V. Ye. (2000a); **“Hakasskiy çathan i kratkaya istoriya ego razvitiya”**, *K 70-letiyu Hakasskoy avtonomnoy oblasti: mater. nauç.-prakt. konf. 20 okt. 2000 g., Abakan: Rosa, ss. 194 – 203.*

Maynogaşeva, V. Ye. (2000b); **Hakas Çonnıñ Haycı-Nımahcıları Paза Sarıncıları // Hakasskie Skaziteli i Pevtsı**, Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatel’stvo 104 s.

Maynogaşeva, V. Ye. (2001a); **“Tema sovetnika v drevnetyurkskoy poezii i hakasskom alıptıh nımahe (Ton’yukuk i Ay-Huuçin)”**, *Materialı mejdunar. nauç.-prakt. konf., posvyaşç. 280-letiyu otkritiya drevnetyurkskoy pis’mennosti*. Abakan, ss. 91 – 101.

Maynogaşeva, V. Ye. (2001b); **“Hakasskoe skazitel’stvo: hudojestvenno-magiçeskoe tvorenie duhovnoy ekologii”**, *Ekologiya i traditsionnie religiozno-magiçeskie znaniya: mater. mejdunar. interdistiplinarnogo simp.* Moskva-Abakan-Kızıl, 9–21 iyulya 2001 g. Moskva Ç. 2. ss. 250 – 256.

Maynogaşeva, V. Ye. (2002); **“Drevneiranskoe leksiçeskoe nasledie v yazıke eposa hakasov”**, *Ejegodnik İn-ta sayano-altayskoy tyurkologii Hakasskogo gos. un-ta im. N. F. Katanova*, Abakan, Vıp. VI. ss. 9 – 11.

Maynogaşeva, V. Ye. (2007b); **“Hakasskiy geroiçeskiy epos: proishojdenie, periodi razvitiya i izuçeniya”**, *Sovremennye podhodi k sozdaniyu UMK novogo pokoleniya: mater. mejregion. nauç.-prakt. konf. (21-23 dek. 2006 g.)*. Abakan ss. 65 – 69.

Maynogaşeva, V. Ye. (2007c); **“O çathane, vremeni ego proishojdeniya i kak sostavnoy çasti monumental’nogo iskusstva epiçeskogo skaza hakasov”**, *Çathan: istoriya i sovremennost’*: mater. III mejdunar. simpoz. 30 iyunya-4 iyulya 2007. Abakan ss. 23 – 31.

Maynogaşeva, V. Ye. (2007ç); **“Alıptıh Nımah”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan: Polikor ss. 38-39.

Maynogaşeva, V. Ye. (2007d); **“(Konstantin Antonoviç) Komotay Bastayev”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan: Polikor s. 68.

Maynogaşeva, V. Ye. (2007e); **“(Porlat) Semyen Tihonoviç Borgoyakov”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan: Polikor s. 90.

Maynogaşeva, V. Ye. (2007f); **“Makar Konstantinoviç Dobrov”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan: Polikor s.182.

Maynogaşeva, V. Ye. (2007g); **“Semyon Prokopeviç Kadişev”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan: Polikor s. 249.

Maynogaşeva, V. Ye. (2007h); **“Pyotr Vasilyeviç Kurbijekov”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan: Polikor s. 330

Maynogaşeva, V. Ye. (2007ı); **“Anna Vasilyevna Kurbijekova”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan: Polikor s. 330

Maynogaşeva, V. Ye. (2008c); **“O znaçenii imen odnogo iz drevnetyurkskih kaganov, printsa Kyul’-Tegina i hakasskih epiçeskih bogaturey”**, *Materialı mejdunar. nauç.-prakt. konf. «Otkritie i izuçenie orhono-yeniseyskoy pis’mennosti»: k 115-letiyu deşifrovki orhono-yeniseyskoy pis’mennosti 23–24 okt. 2008 g.* Abakan: Hakasskoe kn. izd-vo, ss. 53 – 57.

Maynogaşeva, V. Ye. (2008ç); **“Nikita Yegoroviç Çuteyev”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya II*, s. 280.

Maynogaşeva, V. Ye. (2008d); **“Haycı”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya II*, Abakan: Polikor s. 234.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“Haycı-nımahçı”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya II*, Abakan: Polikor 2008 s. 234.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“Hakasskie skaziteli i pevtı v prošlom i nastoyaşem: [P. V. Kurbijekov, S. P. Kadişev, T. Troyakov, S. Borgoyakov]”** (Geçmişte ve Günümüzde Hakas İcracıları – P.V. Kurbijekov, S.P. Kadişev, T. Troyakov, S. Borgoyakov), *Problemi hakasskogo fol’klora*: sb. nauç. st. – Abakan, 1982 ss. 60 – 69.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“Hakasskaya i tuvinskaya versiya eposa o Pohta Krise (Boktu-Kiriş)”** (Pohta Krise –Boktu Kiriş- Destanının Hakas ve Tıva Varyantları Hakkında), *Tipologiya narodnogo eposa* Moskva: Nauka, 1975 ss. 82 – 91.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“İdeynoe soderjanie hakasskogo geroičeskogo skazaniya «Altın Arıg»”** (Hakas Destanı Altın Arıg’da Fikrî Muhteva), *Uçenie zapiski HakNIİYaLİ*. Abakan 1966 Vıp. XII. ss. 49 – 68.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“Nekotorie hudojestvenno-poetiçeskie osobennosti geroičeskogo skazaniya «Albınji»”** (Kahramanlık Anlatısı Albıncı’nın Bazı Sanatsal-Şiirsel Özellikleri), *Hakas literaturazınayar*. – Abakan, 1959. – S. 78 – 93. – Na hakas. yaz.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“Nekotorie elementı kompozitsii hakasskogo eposa”** (Hakas Destan Kompozisyonunun Bazı Elementleri), *Problemi hakasskogo fol’klora*: sb. nauç. st. – Abakan 1982 ss. 42 – 51.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“Paraskov’ya (Parunya) Vasil’yevna Sulekova”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya II*, Abakan: Polikor 2008 s. 166.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“Razvitie hakasskogo eposa i ego poetika”** (Hakas Destanı ve Poetikasının Gelişimi), *Fol’klornoe nasledie narodov Sibiri i Dal’nego Vostoka*. – Gorno-Altaysk 1986 ss.169 – 176.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“Semyon İvanoviç Şulbayev”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya II*, Abakan:Polikor 2008 s. 292.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“Velikiy narodniy skazitel’ P. Kurbijekov”** (Büyük Halk İcracısı P. Kurbijekov), *Sokravitza kul’turı Hakasii*, Moskva 2008 ss. 118–119.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“Yevdokiya (Ovdo) Nikitiçna Kulagaşeva”**, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya I*, Abakan:Polikor 2007 s. 324.

Maynogaşeva, V. Ye.; **“O narodnosti osnovı geroičeskogo skazaniya «Albınji»”** (, *Zapiski HakNIİYaLİ*. Abakan, Vıp. IV. 1956 ss. 78 – 89.

Maynogaşeva, V. Ye.; “**O traditsionnom bitovanii hakasskogo geroičeskogo eposa-alıptıg nımah**” (Hakas Destanlarında Geleneksel Hayat) , *Uçenie zapiski HakNİİYaLİ*, Abakan Vıp. XIV 1970 ss. 95 – 113.

Maynogaşeva, V. Ye.; “**Ob izuçenii geroičeskogo eposa hakasov**”, *İzv. Sib. otd-niya AN SSSR. Ser. Obşçestv. nauki.* № 1. 1967 ss. 105 – 111.

Maynogaşeva, V. Ye.; “**Obraz Huu-İney v hakasskom geroičeskom epose**” (Hakas Destanında Huu İney İmgesi), *İssledovaniya po yazıku i fol’kloru*, Novosibirsk: Nauka, Vıp. I. 1965 – ss. 202 – 222. (AN SSSR SO otd. gumanit. issled. in-ta ekonomiki i organizatsii promışlennogo proizvodstva).

Maynogaşeva, V. Ye.; *Altın Arıg: Hakasskie Geroičeskiy Epos*, Moskva: Nauka 1988

Maynogaşeva, V. Ye.; *Hakasskiy Geroičeskiy Epos Ay-Huucin*, Novosibirsk: Nauka 1997 477 s.

Maynogaşeva, V. Ye.; *Han Mirgen: Bogatırscoe skazanie* (Han Mirgen: Kahramanlık Anlatması)/ zap. ot M. Dobrova; lit. obrab., vstup. st., komment. V. E. Maynogaşevoy. – Abakan, 1969 ss.210 s.

Maynogaşeva, V. Ye.; *Altın Arıg: Hakasskiy geroičeskiy epos* (Altın Arıg: Hakas Destanı), Mos: Nauka, 1988 592 s.

Maynogaşeva, V. Ye.; “**Hakasskaya i tuvinskaya versii geroičeskogo skazaniya o Boktu Kirişe**” (Boktu Kiriş Destanının Hakas ve Tıva Varyantları), *Epiçeskoe tvorçestvo narodov Sibiri*: tez. dokl. nauç. konf. Ulan-Ude, 17–20 iyulya 1973 g. – Ulan-Ude ss. 31 – 32.

Maynogaşeva, V.Ye. – Troyakov, P.; *Problema Hakasskogo Fol’klora* (Hakas Folklorunun Meseleleri), Abakan 1982 170 s.

Maytakova, Alevitna Konstantinoviç; *Ah Pora Atuğ Ah Han Alıptıg Nımah* (Ah Pora Attıg Ah Han Destan), Ağban: Hakas Kniga İzdatel’svozi 2007 276 s.

Maytakova, Alevitna Konstantinoviç; ***Alıp Sarığ Plat His Alıptığ Nımah*** (Alıp Sarığ Plat His Destan), Hakas Çiri Gazetesi Abakan 2002.

Maytakova, Alevitna Konstantinoviç; ***Han Orba Alıptığ Nımah***, Ağban: Hızılçar Kniga İzdatel'stvozinıñ Hakasiyadağı PöliĖi 1989 208 s.

Maytakova, Alevitna Konstantinoviç; ***Huban Arığ Alıptığ Nımah*** (Huban Arığ Destan), Ağban: Hakas Kniga İzdatel'stvozi 1995 192 s.

Maytakova, Alevitna Konstantinoviç; ***Huban Arığ Alıptığ Nımah*** (Huban Arığ Destan), Ağban: Hakas Kniga İzdatel'stvozi 1996 182 s.

Meletinskiy, Elezar Moiseviç; ***“O Drevneyšem Tipe Geroya v Epose Tyurko-Mongol'skih Narodov Sibiri”*** (Sibirya Türk-MoĖol Halklarının Destanında Kadim Kahraman Tipi Hakkında) *Problemy Sravnitel'noy Filologii* Sbornik statey k 70-letiyu çlena-korrespondenta AN SSSR V.M. Jirmunskogo Moskva-Leningrad: Nauka 1964 ss. 426–443.

Meletinskiy, Elezar Moiseviç; ***Predki Prometeya (Kul'turniy Geroy v Mife i Epose)*** (Promete'nin Atababaları –Mit ve Destanda Kültür Kahramanı), *Vestnik İstorii Mirovoy Kul'turi* No: 9 1958 Mayıs-Haziran ss. 114–132.

Meletinskiy, Elezar Moiseviç; ***Proishojdeniye Geroičeskogo Eposa*** (Kahramanlık Destanının Ortaya Çıkışı), Moskva: “Vostoçnaya Literatura” RAN 2004 461 s.

Mengi, Mine; ***“Garîb-nâme'de Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler”***, *Türk Tarih Kurumu Belleten* C. XLVIII S. 191–192 Temmuz-Ekim 1984 ss. 481–496.

Miller, Dean A.; ***The Epic Hero*** (Destan Kahramanı), Baltimore-London: The Johns Hopkins Uni. Press 2000 500 s.

OĞuz, M. Öcal; ***“Dede Korkut Kitabı'nda Sosyal Çevre İçinde Ozan”***, *Milli Folklor* S. 37 1998 ss. 36–38.

Oğuz, M. Öcal; **“Destanlarımızdaki Olağanüstü Doğum Motifi Etrafında Manas”**, *Milli Folklor* S. 27 1995 ss. 12-13.

Oğuz, M. Öcal; **“Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı’nda Kardeşler Arası İlişkiler”**, *Milli Folklor* S. 31-32 1996 ss. 37-41.

Ögel, Bahaeddin; **“Türk Kılıcının Menşe ve Tekâmülü Hakkında”** *DTCF Dergisi*, VI/5 (Kasım-Aralık, 1948), 1949 ss. 431-460.

Ögel, Bahaeddin; **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, Ank: TTK Yay. 1991 403 s.

Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi II (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**; Ank: TTK Yay. 1998 610 s.

Ölmez, Mehmet; **“Hakaslar ve Hakasça”**, *Çağdaş Türk Dili* S. 96 Şubat 1996 ss. 6-12.

Özcan, Tarık; **“Oğuz Kağan Destanı’nın Halk Anlatılarının Epik Kuralları Bakımından İncelenmesi”**, *Milli Folklor* S. 31-32 1996 ss. 95-97.

Özcan, Tarık; **“Oğuz Kağan Destanının Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi”**, *Millî Folklor* S. 57 2003 ss. 76-81

Özkan, Fatma; **Altın Arığ Destanı**, Ank: Bilig Yay. 1997 494 s.

Özkan, Tuba Saltık; **“Bamsı Beyrek ve Bey Böyrek Anlatılarında Arketipik İmgeler”**, *Millî Folklor* S. 85 2010 ss. 81-90.

Özkan, Tuba Saltık; **“Kahramanın Yolculuğu Bağlamında Bamsı Beyrek ve Erginleme Süreci”**, *Millî Folklor* S. 81 2009 ss. 27-33.

Özönder, Fatma Sema Barutçu; “**Türkler Ne Zaman Bir “Millet” İdi? I. Ortak Bir Köken Mitleri Vardı: Bir ‘Dişi-kurt’tan Türemişlerdi**”, *KÖK Araştırmalar* S. I/2 Güz 1999 ss. 65–92.

Pospelov, Gennadiy Nikolayeviç; *Edebiyat Bilimi*, İst: Evrensel Yay. 1995 592 s.

Prelovskiy, Anatoliy (haz.); *Fol’klor Sayanskikh Tyurkov XIX. veka iz sobiraniya doktora yazıkoznaniya N.F. Katanova v dvuh tomah* (İki Ciltte Dr. N.F. Katanov’un Derlediği XIX. yy Sayan Türklerinin Folklorundan), Moskva: Noviy Klyuç 2003

Radloff, W.; *Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatından Denemeler 2. Cilt*, Ank:EKAV Yay. 1999 811 s.

Reichl, Karl; *Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)* (çev. Doç. Dr. Metin Ekici) Ank: TDK Yay. 2002 441 s.

Roux, Jean Paul; *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm* (çev. Aykut Kazancıgil), İst: Kabalcı Yay. 1999 352 s.

Roux, Jean Paul; *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İst: Kabalcı Yay. 2005 440 s.

Sakaoğlu, Saim; “**Bey Böyrek Hikâyesindeki Kıyafet Değiştirme Motifi ile Diğer Bazı Motiflerin Anadolu Masallarında Görülmesi**”, *Dede Korkut Kitabı İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar I İncelemeler-Derlemeler* Konya 1998 ss. 121–135.

Saydam, M.Bilgin; *Deli Dumrul’un Bilinci “Türk-İslam Ruhu” Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*, İst: Metis Yay. 1997 260 s.

Schimmel, Annemarie; *Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri İslam’a Görüngebilimsel Yaklaşım*, İst: Kabalcı Yay. 2004 367 s.

Schwartz, Sheila; “**The Idea of the Hero**”, *The English Journal* Vol. 58 No: 1 Jan. 1969 ss. 82–86.

Stoyanov, A.K.; “**Çathan**”, *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya II*, Abakan:Polikor 2008 ss. 268-269.

Subrakova, Ol’ga Vasil’yevna; *Yazık Hakasskogo Geroičeskogo Eposa* (Hakas Destan Dili), Abakan:Hakasskoe Knijnoe İzdatel’stvo, 2007 184 s.

Subrakova, Ol’ga; “**Mongol’skie zaimstvovanii v yazıke hakasskogo geroičeskogo eposa**” (Hakas Destan Dilinde Moğolca Alıntılar) *Uçenie Zapiski* Vıpusk XX ss. ss.147–160.

Subrakova, Ol’ga; *Ay Miçikneñ Kün Miçik Alıptıǵ Nımahtar* (Ay Miçik ile Kün Miçik Destanlar), Abakan: Hakas Kniga İzdatel’stvoı 1993 128 s.

Sunçugaşev, Ya. İ.; “**Hakasskie Geroičeskie Skazaniye Kak İstoričeskie İstočnik**” (Tarihî Bir Kaynak Olarak Hakas Kahramanlık Anlatımları), *Voprosı Etnografii Hakasii* (Hakas Etnografisinin Meseleleri) Abakan:HakNİİYaLİ 1981 ss. 28-44.

Sunçugaşev, Ya. İ.; “**O dvuglavnıh konyah v hakasskom geroičeskom skazanii**” (Hakas Kahramanlık Anlatımlarında Çift Başlı Atlar Hakkında), *Voprosı Arheologii Hakasii*, Abakan:HakNİİYaLİ 1980 ss.115-120.

Şahin, Erdal; *Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*, İst: TDAV 2007 239 s.

Şahin, Halil İbrahim; *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yay. 2010 726 s.

Tacemen, Ahmet; *Taş İnanışı Verileri Zemininde Türk Kimliği III*, Niğde: Niğde Üni. Yay. 1999

Taçeyeva, T.G.; “**Hakasskiy Haydji S.P. Kadışev (K 80-letiyu so dnya rojdeniya)**” (Hakas Haycı S.P. Kadışev Doğumunun 80. Yılına), *Uçenie Zapiski* Vıpusk XI 1965 ss. 186–217.

Taçeyeva, T.G.; *Altın Arıĝ Alıptıĝ Nımahtar (Sbornik Geroiçeskih Skazaniy)*, Abakan:Hakasyadaĝı Kniga İzdatelst’vozu 1958 422 s.

Taçeyeva, T.G.; *Ay Dolay*, Abakan: Hakasiyadaĝı Kniga İzdatel’sstvozu 1963 191 s.

Taçeyeva, T.G.; *Ay Mirgen Alıptıĝ Nımah* (Ay Mirgen Destan), Abakan: Hakasiyadaĝı Kniga İzdatel’sstvozu.1959 133 s.

Taçeyeva, T.G.; *Kök Han Alıptıĝ Nımah* (Kök Han Destan), Abakan:Hızılçar Kniga İzdatel’sstovozının Hakasiyadaĝı Pölıĝı, 1974 112 s.

Temir, Ahmet; “**Türk (Hakas) Asıllı Rus Türkologu N.F. Katanov (1862-1922)**”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* Ank: TDK Yay. Eylül 1987, C: LIV, S: 429, ss. 148–153

Temir, Ahmet; *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri Hayatı-İlmi- Kişiliĝi-Eserleri*, Ank: TDK Yay 1991 191 s.

Temur, Nezir; *Folklor ve İdeoloji Sovyetler Birliĝi Döneminde Kırgızstan’da Folklor Politikaları ve Çalışmaları*, Ank: TKAE Yay. 2011 220 s.

Timurtaş, Faruk Kadri; “**Türk Destanları**”, *Türk Kültürü* S. 33 Temmuz 1965 ss. 13–18.

Todorov, Tzvetan; *Fantastik Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım* (çev. Nedret Öztokat), İst: Metis Yay.2004 175 s.

Togan, Zeki Velidi; “**Türk Destanının Tasnifi IV**”, Adsız Dergi Mart-Nisan S. 6-7

Togan, Zeki Velidi; *Türk Destanının Tasnifi I, İslamiyet Öncesi Türk Destanları* İst: Ötüken Neşr. 2002 ss. 31-34.

Trepalov, Vladim V.; “**The Social Status of the Yakut Epic Hero**”(Yakut Destan Kahramanının Sosyal Statüsü), *Asian Folklore Studies* Vol. 54 No. 1 1995 ss. 35–48.

Troyakov, P.A; *Geroičeskiy Epos Hakasov i Problem İzuçeniya (İssledovaniye i Prilojeniye)* (Hakasların Destanı ve İncelenmesi Meselesi (Araştırma i İlave), Abakan 1991 326 s.

Tungujekova, V.N.; “**Çathan: İstoriya i sovremennost**” (Çathan: Geçmiş ve Şimdi), *Materialı III Mejdurnarodnogo Simpoziuma 30 iyunya-4 iyulya 2007 g.*, Abakan 210 s.

Türker, Hilal; *Güney Sibiry Türk Destanlarında Kahramana Yardımcı Unsurlar* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi- dan. Doç. Dr. İbrahim Dilek) Ankara 2010 174 s.

Türkmen, Fikret; “**75. Ölüm Yıl Dönümünde Türk Soylu İlk Türkolog Nikolay Feodoroviç Katanov**”, *Türk Dili Dilve Edebiyat Dergisi* Ank: TDK Yay Mayıs 1997, C: 1997/I, S: 545, ss. 483-489.

Türkmen, Fikret; *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ank: Akçağ Yay 1995 307 s.

Türkmen, Fikret; *Tahir ile Zühre*, Ank: Kültür ve Turizm Bak. Yay.1983 288 s.

Ulugbaşev, Vyçeslav; *Hakas Cumhuriyetinin Statüsü*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi- dan Doç. Dr. Deniz Ülke Arıboğan), İstanbul 2001 89 s.

Ungvitskaya M.A. - Maynogaşeva V.E.; *Hakasskoe Narodnoe Poetiçeskoe Tvorçestvo* (Hakas Halk Şiir Sanatı), Abakan: Hakasskoe Otdelenie Krasnoyarskogo Knijnogo İzdatel'stva 1972 310 s.

User, Hatice Şirin; *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ank: Akçağ Yay. 2006 406 s.

Yardımcı, Mehmet; “**Türk Destanlarında Tipler ve Motifler**”, *Destanlar* Ank: Ürün Yay. 2007 ss. 50-69.

Yıldız, Naciye ;“**Türk Destanlarında Kötü Huyllu Devler**”, *Millî Folklor* S. 87 2010 ss. 41–51.

Yıldız, Naciye; “**Türk Destanlarında Çocuksuzluk**”, *Millî Folklor* S. 82 2009 ss. 76–88

Yıldız, Naciye; “**Varyantlaşma Örneği Olarak Manas’ın Kanıkey ile Evlenmesi Epizodu**”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 43–55.

Yıldız, Naciye; *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tepit ve Tahliller*, Ank: TDK Yay. 1995 956 s.

Yılmaz Killi, Gülsüm; “**Hakas Ağız Araştırmaları Tarihi Üzerine**”, *MTAD* C. 4 S.3 2007 ss. 105–124.

Yılmaz Killi, Gülsüm; “**Hakas Destanı Altın Taycı’nın Dil ve Anlatım Özellikleri Üzerine**” *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ank: TÜRKSOY Yay. 2011 ss. 391–408.

Yılmaz Killi, Gülsüm; “**Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra**”, *MTAD* C. 7 S. 3 Eylül 2010 ss. 154–178.

Yılmaz, Killi Gülsüm; “**Hakas Türkçesinde Tabu Sözcükler ve Örtmece**”, *MTAD* C. 3 S. 3 Eylül 2006 ss. 50–56.

Yılmaz, Killi Gülsüm; “**Hakaslarda Ölüm İle İlgili Gelenekler**”, *MTAD* C. 4 S. 4 Aralık 2007 ss. 65–87.

Yoloğlu, Güllü; “**Hakas Destanları ve Kitabı-Dede Gorgud**”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1998-II* Ank: TDK Yay. 2004 ss. 124–132

Zaloğlu, Pınar; *Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi-dan Prof. Dr. Mehmet Aça), Balıkesir 2011 318 s.

<http://www.derki.com/psikolojik/item/1339-oidipius-ve-elektra> (11.11.2012).

<http://tdkterim.gov.tr/bts/> (21.06.2012).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Oidipus_kompleksi (10.11.2012)

http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab1.xls (09.11.2012)

http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab5.xls (10.11.2012)

http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab6.xls (11.11.2012)

http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab7.xls (08.11.2012)

<http://www.namazsureleri.gen.tr/?s=Burak> (13.09.2012)

<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky15.htm> (21.04.2012)

<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky16.htm> (03.02.2012)

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/bayat_fuzuli.pdf (21.06.2012)

http://www.turkocagi.org.tr/kitaplar/Ulkucu_nedir_kimdir.pdf(03.05.2012)

ÖZGEÇMİŞ

21.04.1981 tarihinde İzmir'in Ödemiş ilçesinde dünyaya geldim. İlk, orta ve lise öğrenimimi İzmir'de tamamladım.2000 yılında Muğla Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandım. 2001 yılında Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne yatay geçiş yaptım. 2005 yılında aynı bölümden mezun oldum. Aynı yıl Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları ABD'de başladığım yüksek lisans eğitimimi 2007 yılında "Hakas Kahramanlık Destanı Han Orba (İnceleme-Metin)" başlıklı tezle tamamladım. Yine aynı yıl Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi ABD'de Doktora Programı'na başladım. "Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)" adlı doktora teziyle doktora eğitimimi tamamladım.

2009–2010 öğretim yılı içinde Millî Eğitim Bakanlığı'na Rusya Federasyonu Dil/Staj Bursu'nu kazandım ve bu süre zarfında Rusya Federasyonu başkenti Moskova'da bulundum. Burada bulunduğum sürede Rusya Millî Kütüphanesi başta olmak üzere diğer kütüphane ve eğitim kurumlarında çalışmalarda bulundum.

2006 yılı Ağustos ayından bu yana Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım.

ÖZET

Günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde yaşamakta olan Hakas Türkleri Türklüğün ilk kaynağı olan bir coğrafyanın üzerinde çok uzun asırlar boyunca bölge tarihinde kültürel ve siyasî anlamda önemli roller üstlenmişlerdir. Bu zengin kültürel birikim Hakas Türklerinin halk edebiyatı ürünlerine de fazlasıyla sirayet etmiştir. Bu halk edebiyatı dairesi içinde yer alan destanlar ve bunun meydana getirdiği destancılık geleneği zengin ürünlerle doludur.

Bu çalışma içerisinde Hakas destancılık geleneği içerisindeki destanlarda yer alan kahramanlar üzerine tipolojik, biyografik ve yapısal bir incelemede bulunduk. Çalışmanın kaynak malzemesini dördü tarafımızdan Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış on iki destan metni oluşturmaktadır.

“Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)” başlıklı bu tez *Giriş* haricinde üç ana bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde öz ancak açıklayıcı bir şekilde Hakas Türklerinin tarihi, günümüz Hakas Türkleri ve Hakas Türklerinin dili üzerinde durulmuştur. Bu bölüm *Hakas Türklerinin Tarihi* başlığını taşımaktadır. Ardından *Hakas Destanları ve Destancılık Geleneği* içerisinde destan türü ve tanımları hakkında kısa bilgiler verildikten sonra Hakasların destancılık geleneği metin, yapı, icra ve işlev boyutları bakımından incelenmiş daha sonra yurtdışında ve Türkiye’de Hakas destanları hakkında yapılan çalışmalar tanıtılmıştır.

Hakas Destanlarında Kahraman başlığını taşıyan birinci bölümde destanlardaki kahraman kavramı üzerinde kısaca değinildikten sonra incelemeye tâbi tuttuğumuz Hakas destanlarındaki kahramanlar tek tek tespit edilerek biyografik yöntem esasına göre incelenmiş olup kahramanların kültürel boyutları hakkındaki değerlendirmeler ikinci alt başlıkta irdelenmiştir.

İkinci bölüm olan *Hakas Destanlarının Epizot ve Motif Yapısı* başlığı altında destan kahramanları merkezinde epizot ve motif yapısı diğer Türk destan kahramanları ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölüm olan *Metinler* kısmında Türkiye Türkçesi'ne aktardığımız dört Hakas destanı Hakas Türkçesi-Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla verilmiştir.

Sonuç bölümünde tezin genel bir değerlendirmesi yapılmış olup çalışma *Kaynaklar* bölümüyle nihayete ermektedir.

ABSTRACT

Khakas Turks, who are located in geography of Turks' first settlement and currently living within the territory of Russian Federation, have played culturally and politically important roles throughout the history. This culturally rich savings of Khakas Turks have certain impact on their own folk literatures. Epics and tradition of epics involved in this circle consist of very rich products.

Among this study we made typological, biographical and structural analysis about the heroes of Khakas epics. The main sources of our study are texts of twelve epics, four of which are translated to Turkey Turkish by us.

This thesis named as "An Analysis on the Heroes of Khakas Turks' Epic (Analyze-Text)" consists of three separate chapter in addition to Introduction chapter.

Introduction chapter briefly focuses on history of Khakas Turks, today's Khakas Turks and the language of Khakas Turks. The title of the chapter is *History of Khakas Turks*. After that "*Khakas Epics and Tradition of Epics*" gives necessary information on epic types and definitions, makes analysis about the dimensions of text, structure, performance and function and introduces the works on Khakas epics studied in Turkey.

The first chapter titled as *Hero in Khakas Epics* briefly mentioned the concept of hero in epics, defined the heroes one by one in the analyzed epics and made an examination using biographical method. Review about the cultural dimensions of heroes is studied under the second subtitle.

Second chapter titled as *Episode and Motive Structure of Khakas Epics* made a comparative analysis on the episode and motive structure between the heroes of other Turkish epics.

Third and last chapter *Texts*, four Khakas epics which are translated to Turkey Turkish take place with their Khakas Turkish and Turkey Turkish forms.

In the *Conclusion* part a general examination of the thesis is given and the study ends up with *Bibliography*.